

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૮૮૨ વર્ગીક

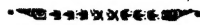
પુસ્તકનું નામ રૂઝીયાના પાન

વિષય ૬૪૫:૪.

શ્રીમદ્ વેદવ્યાસ પ્રણીત મહાભારતનું

અનુશાસન પર્વ.

રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈ સોલીસીટરની સાહાય્યથી

૨૫૦ રા. રા. મણિશંકર મહાનંદ બદે

પ્રસિદ્ધ કરેલું ભાષાંતર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા

એન. એમ. ત્રિપાઠોની કંપની તરફથી

નરહરિરામ માધવરામ ત્રિપાઠી.

સ્થલ: કાલ્યાદેવીરોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઈ.

સંવત. ૧૯૭૬

સને ૧૯૨૩

આવૃત્તિ ૪ થી.

પ્રત ૧૦૦૦

કૌમલ ૩. ૪—૦—૦

આ પ્રત્યેક સંબંધી સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તા એન. એમ. ત્રિપાઠી એમની
કંપનીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
૧૦૮૮૨
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૬૨૨૧૩

અમદાવાદ-શાહપુર નનમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ હરિભાઈ હલપતશાએ
પોતાના “અન્યોદય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું.

અનુક્રમણિકા.

૬૬૬૬૬૬ ૬૬૬૬૬૬

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	જન્મમરણાદિનું કારણ કર્મ	૧	૩૪	બ્રાહ્મણની પૂજનીયતા	૬૭
૨	સુદર્શનનું મૃત્યુન્નિત ચરિત્ર	૪	૩૫	બ્રાહ્મણ પ્રશંસા	૬૯
૩	વિશ્વામિત્રનું ઉપાખ્યાન	૮	૩૬	શક શંખર સંવાદ	૧૦૦
૪	વિશ્વામિત્રનું ઉપાખ્યાન	૯	૩૭	દાનને માટે પાત્રતા	૧૦૧
૫	ધન્વ અને પોષ્ટનો સંવાદ	૧૧	૩૮	પંચયુગ ને નારદ સંવાદ	૧૦૨
૬	પ્રારબ્ધ અને ઉદ્યોગ	૧૩	૩૯	વિપુલોપાખ્યાન	૧૦૪
૭	જેવું કર્મ તેવું ફળ	૧૫	૪૦	વિપુલોપાખ્યાન ચાલુ	૧૦૫
૮	બ્રાહ્મણનું માહાત્મ્ય	૧૬	૪૧	વિપુલોપાખ્યાન ચાલુ	૧૦૭
૯	શિયાળ અને વાનરનો સંવાદ	૧૮	૪૨	વિપુલોપાખ્યાન ચાલુ	૧૦૯
૧૦	શદ્ર મુનિનો સંવાદ	૧૯	૪૩	દૈવ અર્થાં કર્મ જાણે છે	૧૧૦
૧૧	લક્ષ્મીનો વાસ	૨૨	૪૪	કન્યાદાન સંબંધી	૧૧૨
૧૨	ભંગાસ્વનોપાખ્યાન	૨૩	૪૫	કન્યાવિક્રય અર્થર્થ છે	૧૧૫
૧૩	સત્કર્મ કરવા વિષે	૨૬	૪૬	સ્ત્રીઓ પૂજ્ય ને સત્કાર્ય છે	૧૧૭
૧૪	મેઘવાહન ઉપાખ્યાન	૨૬	૪૭	દાયલાગ વિવેચન	૧૧૮
૧૫	શંકર માહાત્મ્ય	૪૩	૪૮	વર્ણસંકરના ધર્મ	૧૨૧
૧૬	તંડિ ઋષિનું શંકરારાધન	૪૪	૪૯	પુત્ર કેટલી જાતના ગણ્યા	૧૨૪
૧૭	તંડિકૃત સ્તવરાજ	૪૭	૫૦	અયવનનું જળશયન	૧૨૬
૧૮	ઋષિઓએ ગાયેલા શંકરના ગુણ	૬૦	૫૧	અયવનોપાખ્યાન	૧૨૭
૧૯	અષ્ટાવક ને કામી વૃક્ષ	૬૩	૫૨	અયવન અને કુશિક સંવાદ	૧૨૯
૨૦	વૃક્ષનું કન્યા થઇ જવું	૬૭	૫૩	અયવન કુશિક સંવાદ (ચાલુ)	૧૩૧
૨૧	વૃક્ષએ કરેલો શ્રોધ	૬૯	૫૪	અયવનના તપનો પ્રભાવ	૧૩૪
૨૨	ધર્માધર્મ પ્રજાવલી	૭૦	૫૫	અયવન કુશિક સંવાદ	૧૩૬
૨૩	સ્વર્મ નરક પામનાર	૭૨	૫૬	અયવન કુશિક સંવાદ	૧૩૭
૨૪	બ્રહ્મહત્યારો કોને કહેવો	૭૬	૫૭	તપનું ફળ	૧૩૮
૨૫	તીર્થસ્નાન માહાત્મ્ય	૭૭	૫૮	લોકોપયોગી કાર્ય કરવાનું પુણ્યફળ	૧૪૦
૨૬	ગંગાજનું માહાત્મ્ય	૮૦	૫૯	પુણ્યનાં ફળ	૧૪૨
૨૭	ધન્વ આતંગનો સંવાદ	૮૫	૬૦	સુપાત્રને દાન આપવું	૧૪૪
૨૮	ધન્વ આતંગ સંવાદ	૮૭	૬૧	દાનધર્મ મહિમા	૧૪૫
૨૯	બ્રાહ્મણુત્વની ફલજતા	૮૭	૬૨	પૃથ્વીના દાનનો મહિમા	૧૪૭
૩૦	વીતદત્ત્ય દૈત્યાખ્યાન	૮૯	૬૩	અન્નદાનનો મહિમા	૧૫૧
૩૧	કૃષ્ણ અને નારદનો સંવાદ	૯૨	૬૪	નક્ષત્રમાં દાન મહિમા	૧૫૪
૩૨	સ્યેન કપોતાખ્યાન	૯૪	૬૫	ધૃતશકટ દાન	૧૫૫
૩૩	બ્રાહ્મણ પ્રશંસા	૯૬	૬૬	તિલદાનનું માહાત્મ્ય	૧૫૬
			૬૭	જળદાનનો મહિમા	૧૫૬

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૮	દાનનો મહિમા	૧૬૦	૧૦૪	આયુષ્યનો મહિમા	૨૩૪
૬૯	ભૂમિ વર્ગોરેનું દાન	૧૬૨	૧૦૫	નાનામોટાની આમન્યા	૨૪૦
૧૦૦	નૃગ રાજનું આખ્યાન	૧૬૩	૧૦૬	ઉપવાસનાં ફળ	૨૪૧
૭૧	ગોદાનનું માહાત્મ્ય	૧૬૫	૧૦૭	વ્રતનાં પુણ્યફળ	૨૪૪
૭૨	ઇન્દ્ર ધ્વજા સંવાદ	૧૬૮	૧૦૮	કેતુમોત્તમ તીર્થ	૨૫૦
૭૩	ગોપ્રદાન મહિમા	૧૬૮	૧૦૯	માસિક વિપ્લવપૂજનનું ફળ	૨૫૧
૭૪	ગોદાનનું પુણ્ય	૧૭૧	૧૧૦	અંગેઅંગ રહેલાં નક્ષત્રો	૨૫૨
૭૫	દાનથી દમ વધે	૧૭૨	૧૧૧	સ્વર્ગ નરકનું કારણ	૨૫૨
૧૧૬	ગોદાન કથન	૧૭૪	૧૧૨	અન્નદાનનું માહાત્મ્ય	૨૫૭
૭૭	ગોદાન કથન	૧૭૬	૧૧૩	સંસારચક્ર કથા	૨૫૯
૭૮	ગાયમાં રહેલા ગુણો	૧૭૮	૧૧૪	અહિ સા ધર્મ	૨૫૯
૭૯	ગૌ માહાત્મ્ય	૧૭૯	૧૧૫	માંસની ભોજ્યાભોજ્યતા	૨૬૦
૮૦	ગોદાન મહિમા	૧૮૧	૧૧૬	માંસ ભક્ષણના દોષો	૨૬૪
૮૧	ગોદાન મહિમા	૧૮૨	૧૧૭	કીટોપાખ્યાન	૨૬૬
૮૨	ગૌલક્ષ્મી સંવાદ	૧૮૪	૧૧૮	કીટોપાખ્યાન (ચાલુ)	૨૬૭
૮૩	ગેલોકની શ્રેષ્ઠતા	૧૮૫	૧૧૯	કીટકોપાખ્યાન	૨૬૯
૮૪	સોનાની ઉત્પત્તિ	૧૮૭	૧૨૦	મૈત્રેય અને વ્યાસ સંવાદ	૨૬૯
૮૫	સુવર્ણની ઉત્પત્તિ	૧૯૦	૧૨૧	અન્નદાનની શ્રેષ્ઠતા	૨૭૧
૮૬	તારકાસુર વધ	૧૯૭	૧૨૨	મૈત્રેયનું પ્રસાગમન	૨૭૨
૮૭	શ્રાદ્ધ મહિમા	૧૯૯	૧૨૩	સારી સ્ત્રીના ધર્મ	૨૭૩
૮૮	શ્રાદ્ધ મહિમા (ચાલુ)	૨૦૦	૧૨૪	રાક્ષસ ને પ્લાઘિણો	૨૭૪
૮૯	શ્રાદ્ધ મહિમા	૨૦૧	૧૨૫	કર્મક્ષેત્રમાં મનુષ્ય કર્તવ્ય	૨૭૬
૯૦	શ્રાદ્ધ કેને આપવું	૨૦૨	૧૨૬	વિપ્લવપૂજનનું માહાત્મ્ય	૨૭૯
૯૧	શ્રાદ્ધ મહિમા (ચાલુ)	૨૦૪	૧૨૭	ગૃહાચાર તે ધર્મ	૨૮૧
૯૨	શ્રાદ્ધ મહિમા	૨૦૬	૧૨૮	સ્વર્ગકાલના એ ધર્મ	૨૮૨
૯૩	દુષ્કાળ વર્ણન	૨૦૮	૧૨૯	પિતૃઓનું પ્રસાદન	૨૮૩
૯૪	ઋષિઓનું તીર્થાટન	૨૧૪	૧૩૦	અદ્વિધતીએ કહેલો ધર્મ	૨૮૪
૯૫	છત્રજોડાનું દાન	૨૧૭	૧૩૧	પ્રમથોએ કહેલા ધર્મ	૨૮૬
૯૬	છત્રજોડાના દાનનું માહાત્મ્ય	૨૧૮	૧૩૨	દિગ્ગજ રહસ્ય	૨૮૬
૯૭	બલિદાનનો વિધિ	૨૧૯	૧૩૩	મહાદેવનું રહસ્ય	૨૮૭
૯૮	દીપદાન માહાત્મ્ય	૨૨૦	૧૩૪	સ્કંધેવ રહસ્ય	૨૮૮
૯૯	અગસ્ય અને ભૃગુનો સંવાદ	૨૨૩	૧૩૫	ભોજ્યાભોજ્ય કથન	૨૮૯
૧૦૦	અગસ્ય અને ભૃગુનો સંવાદ ચાલુ	૨૨૫	૧૩૬	પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ	૨૯૦
૧૦૧	રાજા અને ચાંડાલનો સંવાદ	૨૨૬	૧૩૭	દાનથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ	૨૯૧
૧૦૨	ગૌતમ અને ધૃતરાષ્ટ્રનો સંવાદ	૨૨૮	૧૩૮	દાનથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ	૨૯૩
૧૦૩	ધ્વજા અને ભગીરથનો સંવાદ	૨૩૧			

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૩૬	પ્રકીર્ણ કથાઓ	૨૯૩	૧૫૫	પવનાર્જુન સંવાદ (ચાત્ર)	૩૪૦
૧૪૦	શંકર અને પાર્વતીનો સંવાદ	૨૯૬	૧૫૬	પવનાર્જુન સંવાદ (ચાત્ર)	૩૪૨
૧૪૧	શિવ પાર્વતી સંવાદ	૨૯૮	૧૫૭	અશ્વિનીઓનો સોમપાન	૩૪૩
૧૪૨	ઉમામહેશ્વર સંવાદ	૩૦૩	૧૫૮	કપોતો વિનાશ	૩૪૫
૧૪૩	ધર્મસ્વરૂપનું વિવેચન	૩૦૫	૧૫૯	બ્રાહ્મણોની પૂનનું ક્ષમા	૩૪૬
૧૪૪	ધર્માધર્મ વિચાર	૩૦૮	૧૬૦	દુર્વાસાને ભિક્ષાદાન	૩૪૮
૧૪૫	શીલ ને સમુદાયાર	૩૧૧	૧૬૧	ધૃતરત્ની પ્રશંસા	૩૫૦
૧૪૬	સ્ત્રીધર્મ કથન	૩૧૩	૧૬૨	મહાદેવની સ્તુતિ	૩૫૨
૧૪૭	પુરૂષ ભાહાત્મ્ય, રાજવંશ	૩૧૬	૧૬૩	ધર્મ પ્રમાણ	૩૫૩
૧૪૮	મહાપુરૂષની પ્રશંસા	૩૧૮	૧૬૪	ભાગ્યની અળવત્તા	૩૫૬
૧૪૯	વિષ્ણુસહસ્ર નામ	૩૨૧	૧૬૫	કાળની વિચિત્ર ગતિ	૩૫૭
૧૫૦	ગજેન્દ્ર મોક્ષ	૩૨૮	૧૬૬	વશાનુકીર્તન	૩૫૮
૧૫૧	સાવિત્રીવત ઉપાખ્યાન	૩૩૪	૧૬૭	યુધિષ્ઠિરને અનુતા	૩૬૦
૧૫૨	બ્રાહ્મણની સ્તુતિ	૩૩૭	૧૬૮	ભીષ્મનું સ્વર્ગારોહણ	૩૬૧
૧૫૩	પવનાર્જુન સંવાદ	૩૩૮	૧૬૯	ભીષ્મની ઉત્તરક્રિયા	૩૬૩
૧૫૪	પવનાર્જુન સંવાદ (ચાત્ર)	૩૩૯			

શ્રીમન્મહાભારત. અનુશાસન પર્વ.

૨૬ ૩૩૩૬૬૬ ૬૨

અધ્યાય ૧ લો. જન્મમરણાદિનું કારણ કર્મ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—શમો बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह

न च मे हृदये शान्तिरस्ति भुव्देवमीदृशम् ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! મને શોક તરવાનો સૂક્ષ્મ ઉપાય આપે બહુ પ્રકારે કહ્યો પણ તે સાંભળવાથી હજી મારા હૃદયમાં શાન્તિ થતી નથી. ગોત્રવધના પ્રાયશ્ચિત્તથી મુક્ત થવાને અનેક પ્રકારના ઉપાય બતાવ્યા છતાં, જાણી બુજીને કરેલા પાપથી સેંકડો ઉપાયે શાન્તિ થતી નથી. વીરપુરૂષનાં બાળથી વિદ્યાએના તથા તીવ્ર ધાતથી બેદાએલા આ તમારા શરીરને જોઇ મારાં દુષ્ટ કર્મથી પસ્તાએલો હું જરાએ સુખ પામતો નથી. હે પુરૂષસિંહ ! રૂધિરથી ખરડાએલું, પર્વતની પેઠે સત્વતું, આપનું શરીર જોઇ વર્ષાદથી ધ્રુજતા કમળની માફક મારું શરીર ક'પે છે. આથી બીજું કયું કષ્ટ વધારે હોય ? રણસંગ્રામમાં શત્રુઓના શરપ્રહારથી તમારી આવી અવસ્થા થઇ ? અરેરે !!! મારે માટે ધણા રાજાઓ પોતાના પુત્ર અને સગા સંબંધીઓ સાથે મરણ પામ્યા. અમે તથા કૌરવો કાળ ક્રોધને વશ થઇ આવું નિદિત કર્મ કરવાથી કયી ગતિને પામીશું ? હે રાજન ! હું ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને ધન્ય માનું છું, કેમકે આવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા તમને તેમણે નથી જોયા. તમારા અન્તનો કરનાર તથા સગા-સંબંધીના વધનો કરનાર હું પૃથ્વીપર દુઃખી થઇ પડેલા તમને જોઇ શાન્તિ પામતો નથી. આ ક્ષત્રિયોના ધર્મસંગ્રામમાં, દુરાચરણી, કુળમાં અંગારારૂપ દુર્યોધન સૈન્ય સહવર્તમાન પોતાના નાનાભાઇઓ સુદાં હણાયો, તેથી તે તમને પૃથ્વીપર પડેલા જોતો નથી. હું પણ મરવામાંજ શ્રેય માનું છું, હવે જીવવાની ઇચ્છા કરતો નથી. હે વીર ! જો તે રણસંગ્રામમાં ભાઇઓ સહવર્તમાન હુંજ નાશ પામ્યો હોત તો, શત્રુઓની પીડાથી દુઃખી થતા તમને જોવા પામત નહીં. અવશ્ય બ્રહ્માએ અમને પાપકર્મ કરવાને સૃજ્યા હશે. આ જન્મમાં તો ગોત્રવધનું પાપ નહીં જન્ય, તોપણ આપ જો મારું હિત ઇચ્છતા હો તો, જન્માન્તરે પણ હું પાપથી નિવૃત્ત થાઉં એવો ઉપાય મને બતાવો.

બીજમપિતા કહે છે—હેલ તથા ઇન્દ્રિયોથી વ્યતિરિક્ત સૂક્ષ્મ આત્માને પરતંત્ર તથા પુણ્યપાપનો હેતુ એવો તું કેમ જોતો નથી ? આ સ્થળમાં કાળ, પારધી તથા સર્પની સાથે મૃત્યુ અને ગૌતમીનો સંવાદરૂપ પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉદાહરણ તરીકે હું તને કહું છું તે સાંભળ. હે કૃત્તાના પુત્ર ! ધૈર્યવાળી ગૌતમી નામની એક વ્રદ્ધ ડોસી સર્પડંશ થવાથી મરી

મગ્ધેશ પોતાના પુત્રને જેતી હતી એટલામાં ડંશ કરનાર કોંધી સર્પને એક અર્જુનક નામનો પારધી સ્નાયુ પાશે બાંધી તેની નજીક લાવી બોલ્યો કે, હે વૃદ્ધ ! તારા પુત્રને હજીનાર આ અધમ સર્પ છે. હે મોટા ભાગ્યવાળો ! ઝટ બોલ, એને કયે પ્રકારે મારવો ? અગ્નિમાં નાંખવો અથવા ઝીણા ઝીણા કંકડા કરી નાંખવા ? બાળકને હજીનારો આ પાપી હવે જીવવાને યોગ્ય નથી.

ગૌતમી કહે છે—હં મૂર્ખ ! એને છોડી દે, તે વધને યોગ્ય નથી. વગર વિચારે આત્માને કાણુ નરકમાં નાંખે ? ધર્મજન જળમાં નૌકાઓની પેઠે તરે છે અને અધર્મી પુરૂષો જળમાં પડતા પત્થરની પેઠે ડૂબી જાય છે. સર્પને હજીનારી મારો પુત્ર જીવે તો યનાર નથી, તેમ સર્પના જીવવાથી તારો કંઈ નાશ નથી, તેમ છતાં આ જીવતા જીવને મારી અનંત કાળ સુધી નરકમાં કાણુ જાય ? પારધી બોલ્યો કે ગુણવશુને જાણુનારી હે દેવિ ! હું જાણું છું કે સવળાની પીડાવડે પીડાએલા હોય તે ગુરૂ થાય છે, પરન્તુ તે ઉપદેશો સુખીને ઉપયોગી છે, દુઃખીને નહીં, માટે આ તુચ્છ સર્પને હું હણીશ. ધૈર્યવાન પુરૂષ, કાળે કરીને નાશ પામે છે એમ માની શોકનો ત્યાગ કરે છે; અને ઉપામને જાણુનારા શત્રુને મારીનેજ શોક છોડે છે.

ગૌતમી કહે છે—અમારા જેવાને આ દુઃખી છે, એમ તું જાણીશ માં. ધર્માત્મા હંમેશાં જાળવેલો હોય છે, બાળક નિત્ય મરેલોજ છે, માટે સર્પને મારવાને હું ઇચ્છતી નથી. બાળકોને કોપ હોતો નથી, કેમકે કોપ કરવાથી નરક યાતના ભોગવવી પડે છે. હે સાધી ! ક્રોધતા કાઠી નાંખી ક્ષમા કર અને સર્પને છોડી દે. પારધી કહે છે કે, પરલોકમાં દિત થાય તેજ જ્ઞાનારી લાલ છે, તે લાલ શત્રુનો નાશ કરવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ યજ્ઞમાન યજ્ઞમાં પશુને મારી પોતે તથા પશુને સ્વર્ગમાં પહોંચાડે છે, તેમ શર પુરૂષો પણ પોતાને અને પરને સ્વર્ગ સંપાદન કરાવે છે, અને તે બલિ કરતાં વધતો કરનાર વખણાય છે. શત્રુના વધથી ત્રણ લોકમાં માન મળે છે, માટે આ ધણુને અપકાર કરનાર કુત્સિત સર્પને મારવાથી મને જે તત્કાળ લાભ મળશે, તે હણવાને નહીં ઇચ્છા કરનારી તને મળવાને નથી, માટે હું એને જરૂર હણીશ. ગૌતમી કહે છે કે, પ્રાપ્ત થએલા શત્રુને ન છોડવાથી તથા મારી નાંખવાથી શું ઇચ્છેલા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ? હે ડાહ્યા પુરૂષ ! સર્પને મુકાવા શા માટે હું ઇચ્છા ન કરું, કારણુ તે મારો શત્રુ નથી. પારધી કહે છે હે ગૌતમી ! એકથી ધણુ જાણું શક્તુ કરવું, પણ ધણાથી એકનું ન કરવું, ધર્મ જાણુનાર અપરાધીનો નાશ કરે છે, માટે આ પાપી સર્પને તું માર. ગૌતમી કહે છે કે, હે લુબ્ધક ! સર્પને મારવાથી મારો પુત્ર જીવિત પામવાનો નથી, તેમ એને મારવામાં બીજને લાભ પણ હું દેખતી નથી, માટે તેને જીવે તો મૂક. પારધી કહે છે કે વૃત્તાસુર દૈત્યને હણીને ઇન્દ્ર યશસ્વી થયો, તેમ દક્ષનો યજ્ઞ-પ્વંસ કરવાથી મહાદેવને યજ્ઞમાં ભાગ મળ્યો, માટે તું પણ દેવનું આચરણ આચર, અને ઝટ સર્પને માર, ખોટી શંકા કર મા.

બીજાપિતા કહે છે—એ પ્રકારે લુબ્ધકે વારંવાર કહ્યા છતાં મહા ભાગ્યવાળી ગૌતમી સર્પ પ્રત્યે પાપજીવિવાળી ન થઇ. પછી પાશવડે પીડાએલો તથા બન્ધનના કષ્ટથી તપેલો, એકાદ આસ લેતો સર્પ મનુષ્યના જેવી ધીમી વાણીથી બોલ્યો કે—બાળકના સરખી જીવિવાળા હે અર્જુનક ! આમાં મારો શો દોષ ? અસ્વાધીન તથા પરતંત્ર એવા મને મૃત્યુએ પ્રેરણા કરી તેથી તેનાં વચનથી હું એને ડર્યો. કોપથી કે ક્રોધનાવડે નહીં. માટે જે દોષ જાણાય.

તો તે મૃત્યુનો છે, મારો નહીં. લુપ્તક કહે છે—હે સર્પ ! કદાચિત્ બીજાને વશ થઈ તું આનું દુષ્ટ કર્મ કર્યું તોપણ મૃત્યુનું કારણ આ સ્થળે તું છે, માટે તું પણ દોષિત છે. માટીનું વાસણ કરવામાં કુંભારનું ચક્ર તથા લાકડી જેમ કારણ મનાય છે, તેમ હે સર્પ ! ગૌતમીના પુત્રના મૃત્યુનું કારણ તું થયો છે માટે દોષિત હોઈ અરેખર વધ કરવા યોગ્ય છે. આ ઠેકાણે પુત્રને મારવાનું કારણ તું પોતાં છે. સર્પ કહે છે કે મૃતિકાપાત્ર કરવામાં કંડ તથા ચક્ર જેમ કુંભારને વશ છે તેમ હું પણ મૃત્યુને વશ છું, માટે આમાં મારો દોષ નથી, એવો તારો અભિ પ્રાય છે, અથવા તારા મતથી પણ તે અન્યોન્ય પ્રયોજક છે. અન્યોન્ય પ્રેરણા થવાથી કાર્ય કારણમાં સંદેહ થાય છે એમ જતાં પણ હું દોષિત કે વધ કરવાને યોગ્ય થતો નથી. જો તું દોષ માનતો હોય તો તે મધા સમૂહને શિર છે. પાર્થી કહે છે—કારણ કહી નક્કી ન થાય અને કદાપિ કતાં તું ન થતો હોયપણ પુત્રનું વિનાશ કારણ તું છે, માટે વધ કરવાને યોગ્ય છે એવો મારો અભિપ્રાય છે, શું અસતકાર્ય કર્યો જતાં હેતુ વધને યોગ્ય નથી થતો ? હે સર્પ ! તું વધારેશું માને છે ? સર્પ કહે છે કે કારણ જતાં અમર ન જતાં કાર્યને અલાભે ક્રિયા થતી નથી, માટે ખેડમાં સમાન હેતુ મેં કહ્યો વિશેષ નહીં. હે લુપ્તક ! જો તું મને કારણ માનતો હોય તો પુત્રનો નાશ કરવામાં બીજો પ્રેરક હોવો જોઈએ અને તે તારે મને દોષિત ગણાય. પાર્થી કહે છે—હે દુષ્ટ છુદ્ધિવાળા ! બાળકાતી ! નિર્દય કર્મ કરનાર ! તું મારે વધ કરવા યોગ્ય છે. વધ્ય થયા જતાં હે દુષ્ટ સર્પ ! વારંવાર વિશેષ શું બોલે છે ? સર્પ કહે છે—હે અર્જુનક ! જેમ યજ્ઞમાં કાષ્ટએ પ્રેરણા કરેલા હવિ આપનાર આલ્મજો કૃપાને નથી પામતા તેમ આ સ્થળમાં હું પણ છું.

બીમખિતા કહે છે—મૃત્યુએ પ્રેરણા કરેલો સર્પ એ પ્રકારે બેસતો હતો ત્યાં મૃત્યુ આવી સર્પની પ્રત્યે બેસ્યું, કે કાળે પ્રેરણા કરેલા મેં તને પ્રેર્યો માટે આ બાળકના મોતનો હેતુ તું તથા હું નથી. જેમ વાયુ મેઘ મંડળને આમથી તેમ બેચે છે તેમ મેઘની પેઠે હું કાળને વશ છું. કાળ જેમનો સ્વભાવ છે એવા કેટલાક સાત્ત્વિક, રાજસ તથા તામસ ભાવ જનુઓમાં પ્રવર્તે છે. હે સર્પ ! સ્થાવર, જંગમ પૃથ્વી અને અન્તરિક્ષ, જો સમજું જગત કાલાત્મક છે. આ લોકમાં પ્રવ્રત્તિઓ, તથા નિવ્રત્તિઓ, અને તેમાં જે વિકૃતિઓ વહેરે જણાય છે, તે સઘળું કાળના સ્વભાવથી થાય છે. સૂર્ય, ચન્દ્ર, વિષ્ણુ, વરુણ, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, વ્યાકાશ, પૃથ્વી, મિત્ર, પર્જન્ન, વ્યાઠ વસુ, દિતિ, નદિઓ, તથા સમુદ્ર. ભાવ અને અભાવ એ સઘળાં કાળવડે સૂચ્ય છે તથા નાશ પામે છે. હે સર્પ ! તું મને દોષવાળો કેમ માને છે ? જો મને દોષવાળો ગણે તો તું પણ દોષવાળો છે. સર્પ કહે છે—નિર્દોષ કે દોષવાળો હું તને નથી કહેતો. એવો તારો અભિપ્રાય છે તેજોજ મારો પણ છે. જો કાળને શિર દોષ છે અથવા તેને પણ નથી કહી શકતા તો આપણે કંઈ નક્કી કરી શકતા નથી. જે તે પ્રકારે મને નિર્દોષ કરવો થતે છે. તેમ મૃત્યુનો પણ દોષ નથી, એવો મારો અભિપ્રાય છે. આ પ્રમાણે સર્વે અર્જુનકને કહ્યું કે, મૃત્યુનું કહેવું તં સાંમજ્યું ? હવે નિરપરાધી એવા જાને પાંદ-વરે તપાવાને તું યોગ્ય નથી. સર્પનું વચ્ચન સાંભળી ખરથી કહેવા લાગ્યો કે હે સર્પ ! મેં મૃત્યુનું વચન સાંભળ્યું, તેમ તારું પણ સાંભળ્યું, તેજે કરીને તું નિર્દોષ નથી થતો. આ બાળકનો નાશ કરવામાં તું તથા મૃત્યુ બેઠે હેતુ છો, હું તો બેઠેને કારણ માનું છું, કારણ કે અકારણ કેમ મનાય ? પ્રાણીઓને દુઃખનું કરનાર, દૂર તથા દુષ્ટ એવા મૃત્યુને ધિકાર છે. પાપરૂપ તથા પાપનું કારણ એવા તને હું ગણીશ. મૃત્યુ કહે છે—જો તું સક્ષમ દષ્ટિએ

વિચારીશ તો કાળને વશ તથા પરતંત્ર હોવાથી અમે એક દોષિત નથી. પારધી કહે છે— સર્પ તથા મૃત્યુ તમે એક જો કાળને વશ છો તો ઉપકારના બદલામાં હર્ષ, અને અપકારના બદલામાં ક્રોધ થવાનું કારણ જાણવાની મને ઇચ્છા છે તે બતાવો. મૃત્યુ કહે છે—હે લુ-બ્ધક! એ તો મેં તને પૂર્વજ કહ્યું છે કે આ જેટલી ચેષ્ટા જણાય છે તે સધળી કાળની કૃતિ છે માટે કાળને વશ આત્માકારી એવા અમને એકેને દોષદષ્ટિએ ના જો.

બીજમપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! એટલામાં ધર્મ સંબંધી સંશય છોડવાને કાળ ત્યાં આવી મૃત્યુ, સર્પ તથા અર્જુનક પારધીની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે લુબ્ધક! હું, આ મૃત્યુ તથા સર્પ ક્રોધએ બાળકના મરણમાં દોષિત નથી, તેમ અમે પ્રયોજક પણ નથી. હે અર્જુનક! એનું કરેલું કર્મજ પ્રેરક છે, વિનાશનો હેતુ બીજો ક્રોધ નથી, પોતાના કર્મવડેજ આ હણા-યો છે. એણે જે કર્મ કર્યું તેણે આ મરણ પામ્યો. આના વિનાશનો હેતુ કર્મ છે. અમે સધળા કર્મને વશ છીએ. કર્મજ પુત્રની પેઠે આ લોકને તારે છે, કર્મ ફળનો યોગ કરે છે, પુણ્યપાપનું આગ્રાપક કર્મજ છે. જેમ માટીનો પિંડ હાથમાં લઈ કુંભાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં પાત્ર ઉતારે છે, તેમ મનવડે કરેલા કર્મથી મનુષ્ય અનેક ફળને પામે છે. જેમ જાયા અને તડકા એક બીજથી દદ બંધાએલાં છે, તેમ કર્તા તથા કર્મ પોતાના કર્મોવડે દદ બંધાએલાં છે, એજ પ્રકારે હું આ મૃત્યુ, સર્પ, અર્જુનક કે આ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણી ક્રોધએ બાળકના મોતનું કારણ નથી, પરંતુ એ બાળક પોતેજ પોતાના મરણનું કારણ છે. હે યુધિષ્ઠિર! કાળનું આવું બોલણું સાંભળી ગૌતમી સ્વર્ગ તથા નરકનું કારણ પોતાનું કર્મ છે એમ માની પારધી પ્રત્યે બેઠી કે કાળે નહીં, સર્પે નહીં તેમ મૃત્યુએ મોતનું કારણ નથી પણ કાળે કરી પોતાના કર્મોવડે આ બાળક મરણ પામ્યો છે. મેં જે કર્મ કર્યું તેણે કરી મારો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો. હવે તમે જાઓ, મૃત્યુ પણ જાઓ, ને હે અર્જુનક! તું પણ સર્પને મૂકા દે.

બીજમપિતા કહે છે—ગૌતમીના કહેવાથી મૃત્યુ કાળ અને સર્પ જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં ગયા. પછી પારધીનો તથા ગૌતમીનો શોક શમ્યો. હે રાજન! આ ઇતિહાસ સાંભળી શાન્તિને પામ, શોકવાળો ચક્રશ માં. સર્વ ક્રોધ પોતાના કર્મવડે સ્વર્ગાદિ લોકને પામે છે. તે કંઈ કર્મ કર્યું નથી, તેમ દુર્યોધને પણ કર્યું નથી. તે સત્રાળું કાળે કર્યું એમ જાણ, ને તેથી જ સધળા પાર્થિવો મરાયા. વૈશંપાયન કહે છે—હે જન્મેજય! બીજમપિતાનું વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર શોક મુક્ત થયા છતાં મોટું જેનું તેજ છે એવા ધર્મને જાણનાર તે વળી ફરીને નીચે પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા.

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा बभूव विगतज्वरः ।

યુધિષ્ઠિરો મહાતેજાઃ પ્રપચ્છેદં ચ ધર્મવિત્ ॥ ૮૩ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गौतमीलुब्धकव्यालमृत्युका-
कसंबादे गुर्जरभाषायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૨ જો. મુદર્શનનું મૃત્યુજિત ચરિત્ર.

યુધિષ્ઠિર કહાવ—પિતામહ મહાપ્રાજ્ઞ સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ।

શ્રુતં મે મહદાભ્યાનામિદં મતિમતાંવર ॥ ૧ ॥

યુષ્કિર કહે છે—હે બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ ! સધળાં શસ્ત્રને જાણનાર ! અને મોટા જ્ઞાની પિતામહ ! આ મોટું આખ્યાન મેં સાંભળ્યું. હવે ધર્મ અને અર્થ સહવર્તમાન તમેએ કિચિત્ કહેલું વિસ્તારથી સાંભળવાની ઇચ્છા રાખું છું. હે રાજન ! ધર્મનો આશ્રય કરી કયા ગૃહસ્થ-શ્રમીએ મૃત્યુને જીત્યું ? તે આપ યથાર્થિત મને કહે.

ભીષ્મપિતા કહે છે—આ વિષે એક પુરાતન ક્રિતિહાસ હતું તને કહું છું કે જે પ્રકારે ગૃહસ્થશ્રમીએ ધર્મને આચરી મૃત્યુ જીત્યું હતું હે રાજન ! પ્રજાપતિ મનુનો પ્રહવાકુ નામે પુત્ર હતો. તેને સ્વર્ગના જેવી કાંતિવાળા સો પુત્ર થયા. હે ભરતખંડના રાજા ! તેના દશમા પુત્રનું નામ દશાશ્વ હતું. પરાક્રમી તે ધર્મોત્તમા મહિમની નગરીનો તે રાજા થયો. એનું મન હંમેશ સત્યમાં, તપમાં તથા દાનમાં આસક્ત રહેતું. પૃથ્વીમાં તે ભૂપતિનું નામ મહિરાશ્વ કહેવાયું. ધનુર્વદમાં અને વેદમાં તે ખડુ કુશળ હતો. મહિરાશ્વનો પુત્ર દ્યુતિમાન નામે રાજા મહા ભાગ્યશાલી, મોટો તેજસ્વી, પરાક્રમી તથા જગતના પુત્ર સુરીર એક ધાર્મિક રાજા તરીકે સર્વ લોકમાં વિખ્યાત થયો. સુરીરનો પુત્ર સુદુર્જય નામે મોટો ધર્મોત્તમા, ધનાઢય, સધળા સંત્રામોમાં જીતેલો અશક્ય, બીજે ઇન્દ્રજ હોય એવો અને સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ ગણાયો. ઇન્દ્રના જેવી કાંતિવાળા તે દુર્જયનો પુત્ર દુર્યોધન નામે મોટો રાજા થયો. સંત્રામોમાં નિવૃત્તિ નહીં પામનાર ઇન્દ્ર સમાન ઐશ્વર્યવાળા તે રાજાના દેશમાં પૃથક્ પૃથક્ અન્ન, પશુઓ તથા રત્નોવડે ઇન્દ્ર આપાદી આપતો હતો. એનો દેશ તથા નગર સંપત્તિઓથી પરિપૂર્ણ હતાં. એ રાજાના દેશમાં કાંઈ પુરૂષ કૃષણ, દરિદ્રી, નકારા આચરણવાળો, કૃશ કે આધિવાળો ન હતો. દુર્યોધન રાજા, ધણેા ડાહ્યો, મીઠી વાણી બોલનાર, અદ્વેષો નહીં, ઇન્દ્ર્યોને જીતેલો, ધર્મોત્તમા, દયાળુ, પરાક્રમી, સત્યવાદી, યજ્ઞ કરનાર ધૈર્યવાન, બુદ્ધિમાન, ધર્મવિદ્યા જાણનારો, સત્યનો સમુદ્ર, શ્રદ્ધાળુ, દાતા તથા વેદ અને વેદનાં અંગ જાણનાર હતો. પુરૂષમાં સિંહ એવઃ તે દુર્યોધન રાજાને જોઈ, પુણ્યરૂપી જેનાં આચરણુ છે એવી, કલ્યાણી દેવી નર્મદાએ તેને વર્ષો. નમદાને વિષે દુર્યોધન રાજાને કમળ સરખાં નેત્રવાળી સુદર્શના નામે રૂપાળી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. હે યુષ્કિર ! દુર્યોધનની પુત્રી સુદર્શના જેવી રૂપાળી હતી તેવી રૂપાળી કન્યા જ્ઞોતર્ષમાં પૂર્વે કદી ઉત્પન્ન થઈ નથી. તે રાજકન્યા સુદર્શના વરવાને યોગ્ય થઈ ત્યારે બ્રાહ્મણું રૂપ ધઈ સક્ષાત્ અગ્નિએ તેને વરવા માટે દુર્યોધનની યાચના કરી. આ દરિદ્ર, પોતાની વર્ણનો નહીં હોવાથી દુર્યોધન તેને કન્યા આપવાને ઇચ્છતો ન હતો. રાજાએ કરવા માટેલા યત્નો અગ્નિ હોલવાઈ જવાથી દુઃખી થએલો તે બ્રાહ્મણોની પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે પવિત્ર બ્રાહ્મણો ! માંડે અથવા તમરું એવું શું દુષ્કૃત છે કે જેથી કુત્સિત પુરૂષો પ્રતિ કરેલા ઉપકારની પેઠે અગ્નિ નાશ પામે છે. આ આપણું શેઠું દુષ્કૃત ન કહેવાય ? તે કુત્સિત માંડે છે કે તમારું, તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારો. હે ભરતખંડના રાજા ! દુર્યોધનનું આવું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણો સ્તુતિ કરતા અગ્નિને શરણે ગયા. બ્રાહ્મણોને ભગવાન અગ્નિએ શરદ્ નસતુના સૂર્ય સરખું પોતાનું દેદિધ્યમાન રૂપ દેખાડ્યું. તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની પ્રત્યે મોટો જોનો આત્મા છે એવો અગ્નિ પછી કહેવા લાગ્યો કે મારે દુર્યોધનની પુત્રીને વરવું છે, પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી ચક્રિત થએલા સધળા બ્રાહ્મણોએ અગ્નિનું કહેવું રાજાને નિવેદન કર્યું. રાજા બ્રહ્મવાદીઓનું તે વચન સાંભળી હર્ષ પામ્યો. અગ્નિની અમણી તેણે કબુલ રાખી. દુર્યોધને ભગવાન વિભાવસુની પાસે એટલું પણ યાચ્યું કે,

હંમેશ ચિત્તજાનુ નામે અગ્નિ મારી સાનિધ્ય રહે તો હું તેમ કરું. અગ્નિએ રાજાને તેમ કરવાને હા કહી. ત્યારથી હંમેશાં અગ્નિ માહિષ્મતી નગરીમાં દુર્યોધનની સાનિધ્ય રહી સહ-દેવ બપોરે દિગ્વિજય કરવા મથે ત્યારે તેણે તે દીકરા દુર્યોધને પોતાની સુદર્શના કન્યાને નવીન વસ્ત્ર અને અન્નકારે આભૂષિત કરી મલાત્રા અગ્નિને આપી. અગ્નિએ તે રાજકન્યાને ગ્રહણ કરી. યજ્ઞમાં વસોધારાની પેઠે વેદમાં યત્નાવેલા વિધિવટ કરીને આપેલી તે કન્યાનાં શરીર, રૂપ, આચરણ તથા શોભાવરે અગ્નિ પ્રસન્ન થયે! અને એને ચિરં ગર્ભ પ્રેમથી આરોધ્યો. સુદર્શનાને અગ્નિથી સુદર્શન નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. સુદર્શન રૂપે પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સર-ખા થયો. આળપણથીજ તેણે સનાતન પરબ્રહ્મને ઓળખ્યું. નૃગરાગ્નનો વડો આધવાન નામે રાજા હતો તેને ઔધવતી નામની કન્યા તથા ઔધરથ નામે પુત્ર થયો. આધવાને પોતાની ઔધવતી નામની દેવકન્યા જેવી કન્યા વિદ્યાન સુદર્શનને આપી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં આસક્ત સુદર્શન નામે રાજા ઔધવતી સાથે કુદ્દેવમાં રહ્યો. હે પૃથ્વીપતિ-સમર્થ યુધિષ્ઠિર! ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી તેજસ્વી યુદ્ધિમાન સુદર્શને હું ‘મૃત્યુ છતીશ’ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી

હે રાજન! અગ્નિનો પુત્ર સુદર્શન પોતાની ઔધવતી રાણીની પ્રત્યે બોલ્યો! કે તારે કદી પણ અતિથિને પ્રતિદૂલ કૃત્ય કરવું નહિ. જે જે કૃત્યો કરવાથી અતિથિ સંતુષ્ટ થાય તે તે હંમેશાં આચરવાં. કદી દેહ અર્પણ કરવાથી તે પ્રસન્ન થતો હોયતો તેમાં પણ વિચાર કરવો નહિં. અતિથિની સેવારૂપ વન હંમેશાં મારા હૃદયમાં વસ્યું છે. હે સુંદરકટિવાળી! ગૃહસ્થાશ્રમીએને હંમેશ અતિથિની સેવા સમાન ખીણું ઉત્તમ વ્રત નથી. હે વામોઃ! શોભને! મારું વચન જે તું સત્ય માનતી હોય તો આ વચન નિરંતર શુદ્ધ અંતઃકરણમાં ધારણ કરજે. હે નિઃપાપ કન્યાણી! જે હું તને બ્રહ્મો હોઉં તો મારા બહાર જવા છતાં અગર ઘરમાં હોવા છતાં તારે અતિથિની અવગણના કરવી નહિં. સ્વામીનું વચન માથે ચઢાવી, હાથનો સંપુટ કરી ઔધવતી પતિની પ્રત્યે બોલી કે આપના વચનને ઉલ્લંઘન કરી હું અન્યથા નહિ કરું.

આ પ્રકારે ઘરમાં રહી મૃત્યુને છતવાની ઇચ્છાવાળા સુદર્શનની પુઠે હંમેશાં મૃત્યુ છિદ્ર ખેળતું કરવા લાગ્યું. એક દિવસ અગ્નિનો પુત્ર સુદર્શન કાષ્ટ લેવાને ગયો તંત્રામાં એક તે-જસ્વી બ્રાહ્મણ અતિથિને વેપે આશ્રમમાં આવી ઔધવતીને કહેવા લાગ્યો કે—હે વરદાનની ઇચ્છાવાળી! જે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મને તું અંગીકાર કરતી હોય તો તારા કરેલા આતિથ્યની અને ઇચ્છા છે. હે પૃથ્વીપતિ! બ્રાહ્મણે એ પ્રકારે કહેલા યજ્ઞસ્વી ને વેદાક્ત વિધિવટ અતિ-થિનો સત્કાર કરવા લાગી. બ્રાહ્મણને અર્ધ, પાદ તથા આસન આપી તે નમ્ર ભાવથી બેસી કે, આપને શી ઇચ્છા છે? હું તમને શું આપું? બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે હંજાને ત્યાજ કરી તું મારા કહેવા પ્રમાણે આચર. જે ધર્મ તને બ્રહ્મો હોય ગૃહસ્થાશ્રમને માનતી હોઈ તો હે રાણી! તારો દેહ અને અર્પણ કરી મારું પ્રિય કર. રાત્રકન્યા ખીણાં બહુમાં બાજીથી બ્રાહ્મણને લોભાવવા લાગી, તેમ છતાં તેના દેહ અર્પણ શિવાય બ્રાહ્મણે ખીણું કંઈ ન મા-ન્યું. પૂર્વે કહેલું ચિત્તનું વચન સંભારી તેણે જન્મવા છતાં બ્રાહ્મણની માગણી કબૂલ કરી. ગૃહસ્થાશ્રમી આકાંક્ષાવાળા ભત્રાનું વચન સંભારીને ઔધવતી તથા બ્રાહ્મણ હસીને પર્ણ-કુટીમાં પેઠાં એટલામાં દૃષ્ટ ઇચ્છાથી મૃત્યુ હંમેશાં બંધુની પેઠે જેની પૃષ્ઠે ફરે છે એવો અગ્નિ-નો પુત્ર સુદર્શન કાષ્ટ ભડકે ઘેર આવ્યો. આશ્રમમાં આવીને તું ક્યાં છે? અન્ન, વેશ્ય કહી

સુદર્શને ઔઘવતીને બોલાવી. બ્રાહ્મણે બેઠે હાથે સ્પર્શ કરેલી પતિવ્રતા તેને કંઈ સામે ઉત્તર આપી શકી નહિ. ‘હું ઉચ્ચિટ છું’ એમ માનતી લજવાએલી સાધવી સ્ત્રી સ્વામિની પ્રત્યે કંઈ પણ ન બોલી. ફરીને સુદર્શન એ પ્રકારે બોલાવવા લાગ્યો. ‘ક્યાં છે ? ક્યાં ગયું ? મારે આવું કેમ થયું ? હું પતિવ્રતા ! ક્યાં આચરણવાળી, નિત્યે વિનમ્રવાળી, જેમ હરખતી હોય તેમ પહેલાંની પેઠે હમણાં સામે ઉત્તર કેમ નથી આપતી ?’ સુદર્શનનું આવું બોલવું સાંભળી પણું કુટિમાં રહેલો બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે હે અમિતા પુત્ર ! આ તારી સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરેલો હું અતિથિના સત્કારોવડે તેને વર્ષો છું. શુભ જેનું મોઢું છે એવી આ કામ ભાવથી મારી પ્રત્યે આવી છે. સ્ત્રીનાં દૂષણને ધટિત શિક્ષા કરવાને તું યોગ્ય છે. અતિથિ વ્રતનો ભંગ જોઈ અહિંઆં એને હું હણીશ એમ ચિંતન કરતું મૃત્યુ લાથમાં લોહનો દંડ લઈ હંમેશાં તારી પુઠે ફરે છે. મન, કર્મ તથા ચક્ષુ વડે ધર્મ અને કોષનો ત્યાગ કરી વિરમય પામેલો સુદર્શન બોલ્યો કે હે બ્રાહ્મણ ! તારે કમ્યાણુ હો, મને તારા ઉપર ધણી પ્રીતિ છે, ગૃહસ્થનો મુખ્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થએલા અતિથિનું પૂજન એજ છે. જે ગૃહસ્થના ધર આશ્રયથી પૂજા કરેલો અતિથિ જાય છે, તે સમાન બીજાં મોટા અધર્મ નથી એમ વિદ્વાનો કહે છે. મારા પ્રાણુ, સ્ત્રી તથા જે કાંઈ ધન છે તે અતિથિએને આપવાનું છે, એવું મારું વ્રત છે. આ મારે કહેલું વાક્ય નિઃસંદેહ છે. હે વિષ્ણુ ! તેથીજ હું પોતે આત્માને પામ્યો છું. પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ, તેજ, એ પાંચ તથા બુદ્ધિ, આત્મા, મન, કાલ, દિશાઓ અને દશગુણો નિરંતર દેહનો આશ્રય કરી દેહધારી પ્રાણીઓનાં પુણ્ય, પાપ કર્મોને જીએ છે. આ મારી વાણી અસત્ય નથી. સત્યવડે દેવતાઓ મને પાળે અથવા પાળે.

હે ભરતખંડના રાજા ! મહાત્મા સુદર્શનનું આવું બોલવું સાંભળી, એનું કહેલું સત્ય છે, જુઠું નથી એવો સઘળો દિશાઓમાં વારંવાર મોટો નાદ થયો. આકાશવાણી સાંભળી, બ્રાહ્મણ પણું શાળામાંથી બહાર આવ્યો. એના શરીરથી પૃથ્વી તથા આકાશ છવાયું. વાયુની પેઠે વૃદ્ધિ પામેલો તે બ્રાહ્મણ ત્રણ લોકને શબ્દાચમાન કરતો ઉંચો સ્વરથી બોલ્યો કે ‘હું ધર્મ છું. તારે કમ્યાણુ હો. હે અનંદ ! તને જાણવા માટે હું આવ્યો છું. તારે સત્ય જોઈ મને ધણી પ્રીતિ થઈ છે. હંમેશાં હિંદુ જોળનાર તારી પુઠે ફરતા મૃત્યુને તે ધીરજથી જીતી વશ કર્યું છે. હે પુરૂષ મધ્યે ઉત્તમ ! આ તારી પતિવ્રતા સાધવી સ્ત્રીને ત્રણ લોકમાં કાંઈ પણ જાંચી દષ્ટિએ જોવાને શક્તિમાન નથી. તારા તથા પતિવ્રતાના ગુણોથી રક્ષિત આ સ્ત્રીનું વચન કદી પણ અન્યથા નહીં થાય. આ બ્રહ્મવાદિની પોતાના તપવડે ફરીને લોકને પવિત્ર કરનારી ઐશ્રવ નદીરૂપ મશે. આ મહાભાગા અર્ધા શરીરવડે ઔઘવતી નામે કહેવાશે અને અર્ધ શરીરે તારી સાથે ગતિ કરશે, કેમકે યોગ એને વશ છે. એણે સહવર્તમાનું તું ન્યાંથી પાછું ન ફરતું પડે એવા તપ વડે કરીને મેળવેલો શાશ્વત લોકને પામીશ. આજ શરીરવડે તે લોકને તું પામીશ. તારે ઉત્તમ ઐશ્વર્ય છે. અવશ્ય તે મૃત્યુને જીત્યું છે. પોતાના પરાક્રમથી પંચજૂને અતિક્રમણ કરે એવો મનનો યોગ તથા કામ અને ક્રોધ એ બેઉ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી તે જીતી લીધા છે. હે રાજા ! તારી સેવાથી આણે સ્નેહ, રાગ, આજ્ઞા, મોહ, તથા દ્રોહને વશ કર્યા છે.

બીજાપિતા કહે છે—એક હજાર ધોળા ધોડા જોડેલો ઉત્તમ રથ લઈ ભગવાન ઇન્દ્ર ત્યાં આવ્યો. મૃત્યુ, આત્મા, લોક તથા પંચજૂત, બુદ્ધિ, કાળ, મન, આકાશ, કામ, અને ક્રોધ તે જીત્યાં માટે ગૃહસ્થાશ્રમીને અતિથિ સમાન બીજું દૈવત નથી. જે મનવડે શુભ ચિંતન

કરીને અતિથિનું પૂજન કરે છે તેવું સેંકડો! યજ્ઞથી ફળ થતું નથી એમ શુદ્ધિમાનો કહે છે. જેના દ્વારમાં સત્પાત્ર અતિથિ આવ્યો અને તેનું પૂજન ન થયું તો પોતાનું નહાં કર્મ ગૃહસ્થને આપી તેનું સત્કર્મ પોતે લઈ લય છે. હે પુત્ર ! જે પ્રદારે પૂર્વે ગૃહસ્થાત્રમીએ મૃત્યુ ઇત્યું તે ઉત્તમ આખ્યાન કર્યું. સાંભળવાની ઇચ્છાવાળાઓએ માનવું કે, આ ઉત્તમ આખ્યાન ધનને આપનાર, યજ્ઞને આપનાર, આયુષ્યને વધારનાર તથા સર્વળાં દુષ્ટ ચરિત્રોનો નાશ કરનાર છે. હે ભારત ! આ સુદર્શનનું ચરિત્ર રોજ રોજ જે વિદ્વાન્ પુણ્ય વાંચે છે તે પુણ્યલોકને પામે છે.

इदं कः कथयेद्विद्वानहन्यहनि भारत ॥

सुदर्शनस्य चरितं पुण्याल्लोकानवाप्नुयात् ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सुदर्शनोपाख्याने गुर्जर-
भाषायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ઉભે. વિશ્વામિત્રનું ઉપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्राप्यं त्रिभिर्वर्णैर्नराधिप ॥

॥ कथं प्राप्तं महाराज क्षत्रियेण महात्मना ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે નરાધિપ ! હે બ્રહ્માત્મન ! હે મહારાજ ! ત્રણે વર્ણોને બ્રાહ્મણ-પણું દુઃખવડે પ્રાપ્ત થાય એવું છે તેમ છતાં મહાત્મા ક્ષત્રિય વિશ્વામિત્રે તે કેમ મેળવ્યું ? તે સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે. હે પિતામહ ! મને તે કહે. અપાર ઐશ્વર્યવાળા વિશ્વામિત્રે મહાત્મા વસિષ્ઠ મુનિના છોકરાઓનો નાશ કર્યો, ત્રણું જેનું તેજ છે એવા રાક્ષસો તથા કાલાન્તકના જેવી ઉષ્માવાળા યાતુધાનો પોતાના કોષાવિષ દેહ વડે સૂઝ્યા. સેંકડો બ્રહ્મર્ષિ-ઓ જેમાં થયા, અને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો જેમની સ્તુતિ કરે છે એવો કુશિક ઋષિનો વંશ આ નરલોકમાં જેણે સ્થાપન કર્યો, મોટું જેનું તપ છે એવા ઋચીક ઋષિનો પુત્ર શુનઃશેષ પશુપણાને પામેલો, તેને મોટા યજ્ઞમાંથી છોડ્યો. હરિશ્ચંદ્ર રાજના યજ્ઞમાં પોતાના તેજ વડે દેવને સંતુષ્ટ કરી શુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા વિશ્વામિત્રના પુત્રપણાને પામ્યો. હે નરેશ ! દેવતાઓએ શુનઃશેષ નામનો પુત્ર વિશ્વામિત્રને આપ્યો મોટું તે મોટું છે, એમ જે પોતાના પચાસ પુત્રોએ ન માન્યું તે વિશ્વામિત્રના શાપથી ચાંદ્રાક્ષપણાને પામ્યા. ઇક્ષ્વાકુનો પુત્ર ત્રિશંકુ, વસિષ્ઠચરિત્રના શાપથી બન્ધુવર્ગે ત્યાગ કરેલો, તેને પ્રીતિવડે અવળે મોટું સ્વર્ગમાં મોકલ્યો તે દક્ષિણ દિશાના આશ્રય કરી રહેલો છે. દેવર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ, તથા દેવતાઓએ સેવા કરેલી, પુણ્યવાળી કૌશિકી નામની વિશ્વામિત્રની વિશાળ નદી છે. તપમાં વિદ્વ કરનારી, પંચમૃગ રંભા નામની અપ્સરા, જેના શાપથી પાપાણુપણાને પામી તથા જેના ભયથી પૂર્વે વસિષ્ઠ મુનિ પોતે બંધાઈ જળમાં ડૂબી પાશ છોડી નાંખી ફરી બહાર નીકળ્યા. મહાત્મા વસિષ્ઠના તે કર્મવડે વિપાશા નામની પુણ્યવાળી મોટી વિખ્યાત નદી તે દિવસથી થઇ. ત્રિ-શંકુને યજ્ઞ કરાવાથી વસિષ્ઠના પુત્રોએ શાપ દીધેલા વિશ્વામિત્રે બગવાન ઇન્દ્રની વાણીવડે

સ્તુતિ કરી જેથી પ્રસન્ન થએલા ઇન્દ્રે તેમને શાપમુક્ત કર્યાં. તેમ ઉતાનપાદનો પુત્ર કૂવ ઉત્તર દિશાનો આશ્રય કરી ઘડ્ઘર્ષિઓની મધ્યમાં હંમેશ પ્રકાશે છે. હે કૌરવ ! આ સધળાં કર્મ તથા બીજું જે તેમનાં પરાક્રમ હોય તે આપ મને કહો. ક્ષત્રિયનાં આ પ્રકારનાં કર્મ જોઈ મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભારત ! દેહાંતર વિના તે બ્રાહ્મણપણ્યને કેમ પામ્યા ? તે આપ મને સ્પષ્ટ કહો. ચાંડાલ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા મતંગને+ બ્રાહ્મણપણ્ય ન પ્રાપ્ત થયું અને સ્થાનમાં રહ્યા છતાં વિશ્વામિત્રને બ્રાહ્મણપણ્ય કેમ પ્રાપ્ત થયું ? તે હે ભરતર્ષભ ! આપ મને કહેવાને યોગ્ય છે.

સ્થાને મતંગો બ્રાહ્મણ્યં નાલમચ્છરતર્ષભ ॥

ચંડાલયોનૌ જાતો હિ કથં બ્રાહ્મણ્યમાસવાન્ ॥ ૧૯ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानपर्वे विश्वामित्रोपाख्याने गुर्जर-
भाषायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ૩ ॥

અધ્યાય ૪ થો. વિશ્વામિત્રનું ઉપાખ્યાન.

भीष्म उवाच—शृणुतां पार्थ तत्त्वेन विश्वामित्रो यथा पुरा ॥

ब्राह्मणत्वं गतस्तात ब्रह्मर्षित्वं तथैव च ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે પાર્થ ! હે તાત ! પૂર્વે વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણપણ્ય, તથા બ્રહ્મર્ષિપણ્યને કેમ પામ્યા તે સવશું તું હવે સાંઝળ. ભરતના વંશમાં યજ્ઞન કરનાર, અજ્ઞમીઠ નામનો ધર્મિષ્ઠ રાજા હતો, તેનો જન્મ નામનો પુત્ર મોટો રજા થયો. ગંગા નદી તે મહાત્માની પુત્રી થઇ. જન્મને પોતાના સમાન ગુણવળો, નિધુકીપ નામનો યશસ્વી પુત્ર થયો. સિંધુકીપથી મહા બલવાન, રાજર્ષિ બલકાન્ધ થયો. તેનો સાક્ષાત્ બીજો ધર્મજ હોયતી શું એવો વલ્લભ નામે પુત્ર થયો. તેનો ઇન્દ્રના જેવી કાન્તિવાળો કુશિક પુત્ર થયો. કુશિકનો પુત્ર શ્રીમાન્ ગાંધી રાજા થયો. અપુત્ર એવો તે સે.માભિપત્ર નિમિત્તે પુત્રને માટે વનમાં રહ્યો. વનમાં રહેતાં તેને એક કન્યા થઇ. પૃથ્વીમાં તેના જેવી રૂપાળી બીજી કન્યા ન હતી. તેનું સત્યવતી નામ પાડ્યું. તે સ્યવનથી ઉત્પન્ન થએલા ભાગવકુળના મોટા તપસ્વી વિખ્યાત ઋષિક ઋષિને પરણી. શત્રુનો નાશ કરનાર ગાંધીરાજા મહાત્મા ઋષિકને દરિદ્ર માની તેને કન્યા નહેતો આપતો. જ્યારે ઋષિકે ફરીતેચાચના કરી ત્યારે રાજાઓમાં ઉત્તમ ગાંધીરાજા મોટ્યો કે મને આપો તો. મારી પુત્રીને, પરણાવીશ. ઋષિક કહે છે, હે રાજેન્દ્ર ! હું તને શું આપું ? પુત્રીને આ બાબતમાં સંશયવાળો થતો નહીં. ગાંધી કહે છે—હે ભૂચુના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ઋષિક ! વાયુ જેવા વેગવાળા, ચન્દ્રનાં કિરણો જેવા પ્રકાશિત, કાળા કાનના એકદમર ઘોડા મને આપો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે ગાંધીએ ચાચના કરવાથી ભુચુકુળમાં સિંહ એવા, સ્યવનના પુત્ર સમર્થ ઋષિક ઋષિએ અદિતિના પુત્ર જળના અધિપતિ વરુણ દેવની ચાચના

+ બ્રાહ્મણીને વિષે શદ્ધતી ઉત્પન્ન થયેલા તેથી.

૧ એ નામનો એક યજ થાય છે.

કરી કે હે દેવ ! વાસુ જેવા વેગવાળા, ચન્દ્ર સમાન કાન્તિવાળા, કાળા કાન્તા એક હબર થોડા હું તારી પાસે માયું છું. ઠીક, એ પ્રકારે કહી અદિતિનો પુત્ર વરણ અધિકતી પ્રાપ્તિ બોલ્યો કે ક્યાં તમારી હજી શરૂ, ત્યાં તે થોડા ઉત્પન્ન થશે, ઋષિકે ખ્યાન કરવા આજનાં અલ્પ જેવું તેજ છે, એવા હબર અથો ગંગાજળમાંથી ઉત્પન્ન થયા. કાન્દકુખજની પાસે ગંગાના એ ઉત્પન્ન થીરને અલ્પ પાણી લોકો અધિકાર કહે છે. પછી હે તાત ! તમારો આજીવન જીવન એવા ઋષિકે પ્રીતિવડે ગાર્ધીને એક હબર અંધ આપ્યા; તેથી વિરમય પામેલા ગાર્ધી રાજ્યને શાપના ભયથી અસંકૃત મહકન્યા ભુગુના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલ ઋષિકેને અ. પી. પદ્મ; પિંમાં ઉત્તમ એવા મુનિએ વિધિવડે તે કન્યાનું પાણિપ્રદાન કર્યું. કન્યા પતિને પામી અલંકાર હર્ષ પામી. તેણે પરણવાથી ઋષિ પદ્મને સંતોષ પામ્યા. હું તને પુત્ર આપીશ, એવા વરદાન વડે તેને હર્ષ થયો. હે યુધિષ્ઠિર ! કન્યાએ વરદાન સંબંધી સમગ્રી હકીકત પોતાની માતાને કહી. તે સાંભળી કંઈક લીધું મોઢું કરી માતા દીકરીને કહેવા લાગી કે હું પુત્ર ! મોટો તપસ્વી અને સમર્થ એવો તારો ભત્રી પ્રભુપ્રદાનવડે, મને પાણી સ્વપ્ન કરવાને થોડા છે. એવું વચન સાંભળી તે કન્યા ઉતાવળી પતિ પાસે ગઈ ને માતાનું સમગ્ર ઇચ્છિત તેને નિવેદન કર્યું. તે સાંભળી ઋષિકે બોલ્યા કે હે કલ્યાણી ! મારા પ્રસાદથી તારો પ્રણય મિથ્યા નહીં થાય. થોડી મુદતમાં તારી માતા ગુણવાનું અપત્યને જન્મ આપશે, અને તેને પાણી ગુણવાળી, અમારા વંશને રૂપાળું પુત્ર ઉત્પન્ન થશે. તે હું તને સત્ય કહું છું. હે કલ્યાણી ! ઋષુ સ્નાન કર્યા પછી તારી માતા પીપળાને અને તું ખાખરાના ઝાડને બેઠેશો તો તે પ્રકારે પામશે. હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! મંત્રવડે પવિત્ર કરેલું આ ચરદ્રવ્ય છે તે તું તથા તે ભોજન કરાશે, તેણે કરી તમે બેઠે પુત્ર પામશો. પતિના કહેવાથી હર્ષ પામેલી સલવતી માતા પાસે ગઈ અને ઋષિકે આપેલું ચરદ્રવ્ય તેને દેખાડ્યું. માતા પોતાની સત્યવતી દીકરીને કહેવા લાગી કે, હે પુત્ર ! આ કરતાં તારે તેની જોડે વિશેષ સંબંધ છે માટે મારું કહ્યું કર. તારા પતિએ મંત્રવડે કરેલો આ તારો ચરદ્રવ્ય મને આપ, અને મારાવાળો તું પ્રહણ કર. હે પવિત્ર હાસવા; વાળી ! હે અદિતિ ! જે પ્રાત્નું વચન તને પ્રમાણ હોય તે વક્ષોને બેઠવામાં પાણી ફેરફાર કરીએ. પોતાના બ્રહ્મકર્મે આર અને ડાહ્યું સર્વે ઇચ્છે. ઋષિકે કરેલું આ કાર્ય અવશ્ય એવું જ થશે અને મને તારા ચરદ્રવ્ય વક્ષ ઉપર ભાવ છે, કેમકે તારો ભાઈ એવો અવ્ય એવો વિચાર તું કરે માતાના કહેવા પ્રમાણે અન્યોન્ય બેઠેએ કર્યું.

હે યુધિષ્ઠિર ! અવશ્ય બેઠે સચલાં થઈ. પોતાની સ્ત્રીને સગલાં બેઠે ભુગુ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા તે ઋષિ સત્યવતીની પ્રત્યે બેઠેથી બોલ્યા કે તે ચરદ્રવ્ય ફેરફાર કર્યો છે તેમ હે કલ્યાણી ! વક્ષમાં પાણી ફેરફાર કર્યો છે. મેં વિધિમાં જે વક્ષ છે, તે તારા ચરદ્રમાં મૂક્યું હતું અને ક્ષાત્ર વીર્ય તેલામાં મૂક્યું હતું ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવા વાહણને તું જન્મ આપે અને તે પોતાના ક્ષત્રિયને જન્મ આપે તેવું મેં કર્યું હતું. પાણી તમે મા દીકરીએ તેમાં ફેરફાર કર્યો માટે તારી મા ઉત્તમ વાહણને જન્મ આપશે અને હે કલ્યાણી ! ઉત્તમ કર્મવાળા ક્ષત્રિયને તું જન્મ આપીશ. માતાના ઉપર સ્નેહવાળી તે તે રૂઝું ન કર્યું. પતિનું વચન સાંભળી શેઠાણે તપેલી સત્યવતી કપાએલી સુંદર વેશની પેઠે પૃથ્વીપર પડી. મૂર્છા વળ્યા પછી માયું નમાવી ભૂમિ કુળને વિષે ઉત્તમ એવા પોતાના ભત્રીને તે કહેવા લાગી કે હે અલ્પવિદ્યા બળુ-

નારાઓમાં એક ! હે વિવ્રર્ણ ! પ્રસાદને પમાડેલી ભાર્યાને વિષે અનુગ્રહ કરો કે મારે ક્ષત્રિય-પુત્ર ન થાય. મારા પુત્રને પુત્ર ઉચ્ચ કર્મ કરનારો થાય. હે બ્રહ્મન ! મારો પુત્ર તેવો ન થાય એવું વરદાન મને આપો. ઋષિ બોલ્યા કે જન તેમ થશે. પછી સત્પત્તીએ જન્મદર્શિને જન્મ આપ્યો અને ગાંધીની યશવાળી સ્ત્રીએ વિશ્વામિત્રને જન્મ આપ્યો. ક્ષત્રિય છતાં બ્રાહ્મણ બંધને શોભાવનાર વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણપણાને પામ્યા. વિશ્વામિત્રના પુત્રો મહાત્મા, બ્રહ્મજીવના વંશની વૃદ્ધિ કરનારા, તપસ્વી બ્રહ્મવિદ્યા ગજાણનાર તથા ગેરને વધારનાર થયા. મધુ-ચ્છદ દેવરાત, અક્ષીણ, શકુન્ત, બ્રહ્મ, કાલપદ, યાજ્ઞવલ્કય, રથૂણું, ઉલ્લુક, યજ્ઞહૃત, ઐશ્વર્યાય, વલ્ગુ, જંધ, ગાંધર્વ, વર્જ, સાલકાચન, લીલાદય, નારદ, ક્યોમુખ, વાદુલિ, મુસલ, વલ્કોઝીવ, આંધ્રિય, શિલામુખ, શિત, શુચી, ચક્રક, મારૂ, તત્તવ્ય, વાતમ્, આશ્વલાયન, રમામ્બાચન, માચ્ય, જાપાલિ, સુશ્રુત, ભરીપિ, સશ્રુત્ય પરપોરવત્તવ, કપિલ, તાડકાચન, ઉપગહન, આસુરાયણ, માર્દમર્ષિ હિરણ્યાક્ષ, જંધારિ, બ્રાહ્મવાયણિ, ભૂતિ, વિભૂતિ, સૂત, સુરેન્દ્રત, અરાલિ, નામિક, ચંપિય, ઉજ્જવન, નવતંતુ, બકનબ, સેયન, યતિ, અંબોર્દ, આરમત્ય, શિરીષી. માર્દજિ, જીર્જેતિ, ઉદાપેક્ષી, અને નારદી, એ સંધગા બ્રહ્મવાદી મુનિઓ વિશ્વામિત્રના પુત્ર થયા. હે રાજન ! વિશ્વામિત્ર ક્ષત્રિય હતા પણ ઋષિક ઋષિએ પૂર્વે ચર્યામાં બ્રાહ્મણપણું કરેલું હતું તેથી બ્રાહ્મણપણાને પામ્યા. હે ભરતર્ણ ! એ સંધગુ બ્રાહ્મ્યાન મેં તને યથાર્થત કહ્યું. સર્વ ચત્ર અને અમિના જેવા તેજસ્વી વિશ્વામિત્રના જન્મ કર્યો. હે રાજાઓમાં ઉત્તમ ! જ્યાં જ્યાં સદેહ લાગે ત્યાં ત્યાં મને કરીને પૂજ. હું તારો સદેહ છેદીશ.

विंश्यामिप्रश्न वै अन्मलोमसुर्वाज्ञितेजसः ॥

वीर वीर च संवेहो भूयस्ते राजसत्तम ॥

तत्र तत्र च मां ब्रूहिष्ठितास्मितव संशयान् ॥ ६२ ॥

इति श्रीमहाभारते अनुश्राम-पर्वणि दानधर्मे विश्वामित्रोपाख्यानं पुनर-
भाषया चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

● ● ● ● ● ● ● ● ● ●

અધ્યાય પંચો. ઇન્દ્ર અને ચોપટનો સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—भामृशंस्यस्य धर्मके गुणान् भक्तजनस्य च ।

ज्ञातुमिच्छामि अन्तर् तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

બુધિહિર પૂજે છે.—હે ધર્મજન ! હૈ પિતામહ ! પરંતે દુઃખા નેષે દુઃખી થાય ત્યેના
 ધર્મને બળુનાર ભક્તજનના ગુણને સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે તે કહો ! માત્રમંત્રિસં કહે
 છે—તેના વિશે એક કથાતથા એવા પોપટ ત્યને ઇન્દ્રનો સંવાદરૂપ પુસ્તકન ઇતિહાસ હું તને
 કહું છું. કાશીરામના દેશમાં એક પારંથી માધમંથી મીઠળી ભક્તમાં યુગ્મ્ય બાણુ કાપ જુએ
 જોગવા. કાંકેશ. માંત્રની તૃણુઃશાળા પારંધાએ તે વનમાં જોડે છેટે મૃગોને નેષ બાણુ રેંકહું.
 પાણું ન વાળી શકાય તેવા તે નિશાન ચૂકેશા મજબૂરે મૃતને મારત્રીની ઇચ્છાએ એક જોડો
 વનવ્રજ વિધાયો. અત્યંત બગચી તીકણુ બાણુરે ક્ષત્રવયો વ્રજ, કળ પત્ર ખરી પડી મુકાઇ
 ગયો. તે વ્રજ જોઇ કયા છતાં તેની અખંડોમાં ધણા કાળગી રહેશા એક પોપટ તેની ભક્તિ

છે તે હેતુ માટે પોતાના વાસ છોડતો ન હતો. ગતિ કરવાની સત્તા જતી રહી, આહાર મળ્યો, વાણી શિક્ષિત થઈ, તોપણ ધર્માત્મા કૃતજ એવો પોપટ વૃક્ષની સાથે પોતે પણ સુકાવા લાગ્યો. સુખ દુઃખ જેને સમાન છે એવું, મનુષ્યને ટપી પડે તેવું પક્ષીનું ઉદાર ચરિત્ર જોઈ આશ્ચર્ય પામેલો ઇન્દ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો ! પક્ષીને આ શું ? તિર્થક્ષેત્રોમાં ન સંભવે એવા પર દુઃખે દુઃખીપણુને આ પોપટ પ્રાપ્ત થયો છે ? અથવા તે આમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી ? કેમકે સત્રંગા પ્રાણીઓમાં પેત્રપોતાની જાતિમાં કૃપા જણાય છે પોપટનું ચરિત્ર જાણવા માટે ઇન્દ્ર મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરી પૃથ્વીમાં ઉતરી બ્રાહ્મણને વેળે તેની પાસે ગયો. પક્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ હે શુક ! દક્ષ પુત્રીની તું રૂડી પ્રજા છું હું તને પૂછું છું કે આ વૃક્ષનો તું કેમ ત્યાગ કરતો નથી ? ઇન્દ્રને અભિવન્દન કરી પોપટ બોલ્યો કે, હે દેવ રાજ ! તમે ભણે પદાર્થો. તપવડે કરીને મેં તમને એળખ્યા. પોપટનું વચન સાંભળી ઇન્દ્ર 'સાધુ સાધુ' એમ બોલ્યો. 'અરે પોપટને આટલું બધું જ્ઞાન !' એમ આશ્ચર્ય પામત મનવડે તેને ધન્ય માન્યો. શુભકર્મવાળા, ધાર્મિક એવા તે પોપટને જાણવા છતાં ઇન્દ્ર પ્રીતિવડે તેને પૂછવા લાગ્યો કે આ મોટું વૃક્ષ છતાં પાંદડાં વગરનું, ફળ રહિત, પક્ષીએતે અસાધ્ય છે તેને તું શા માટે સેવે છે ? પાંદડાંથી ઘટવ ડાળીઆવળા પક્ષિઓ જેનીપર વસે છે એવાં બીજાં સાનાં વૃક્ષો આ વનમાં ઘણાંએ છે. જેનું આયુષ્ય પરવાર્યું છે, અસામર્થ્ય વાળું, સાર જતો રહેતું કાન્તિ રહિત, હે ધીર ! બુદ્ધિવડે વિચારી આ જીર્ણ વૃક્ષને ત્યાગ કર.

બીજમ્પિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! ઇન્દ્રનું બેલવું સાંભળી લાંબી જેની બુદ્ધિ હતી એવો ધર્માત્મા પોપટ નિઃશ્વાસ મૂકી દીનવચને બોલ્યો કે, હે શયીપતે ! દૈવ પાછું કેસાર તેવું નથી. હે દેવના રાજન ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળો. રૂડા ચુલોએ યુક્ત એવો હું આ વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થયો છું. બાળપણથી રક્ષણ પામ્યો છું, શત્રુઓએ પીડાયો નથી તો હે પાપરહિત ! પારકે દુઃખે દુઃખી એવા મને અનન્ય ગતિ કરનાર ભક્તની મમતાને નિષ્કળ કરવાને તમે કેમ ઉશ્કેરો છો ? દયા એજ સાધુ પુરૂષેના ધર્મનું મોટામાં મોટું લક્ષણ છે. દયા એજ સાધુ પુરૂષેને હંમેશ પ્રીતિ આપે છે. સત્રંગા દેવો ધર્મમાં સંશય થવાથી તમને પૂછે છે એટલા માટે તમે દેવતાઓના અધિપત્યે રહેલા છો. હે મહાત્મ નેત્રવાળા ! ઘણા કાળના સહવાસવાળા વૃક્ષને ત્યાગ કરવાને હું યોગ્ય નથી. સમર્થ એવું મારું જીવન તેને હવે ત્યાગ કેમ કરું ? પોપટના ડડાપણુ ભરેલા વાક્યવડે હર્ષ પામેલો ઇન્દ્ર તેની પ્રત્યે બોલ્યો કે ધર્માત્મા તારા પર દુઃખે દુઃખીપણુને જોઈ હું સંતોષ પામ્યો છું. માટે વરદાન માગ. ઇન્દ્રના કહેવાથી શુકે વરદાન માગ્યું કે હમેશ તે વૃક્ષ રૂડા ઐશ્વર્યવાળું હો. શીત્ર સંપત્તિવાળા પોપટને વિષે દૈવ ભક્તિ જાણી ઇન્દ્રે પ્રીતિવાળો થઈ વૃક્ષ ઉપર અમૃત સીંચ્યું. જેથી સુંદર પાંદડાં આપ્યા, ફળ વિગેરે પોપટની દૈવ ભક્તિથી તે ઝાડ સંપત્તિને પામ્યો. હે મહારાજ ! પોપટ, પારકે દુઃખે દુઃખી એવા પોતાના કર્મવડે આયુષ્ય પૂર થયે ઇન્દ્રના લોકને પામ્યો હે મનુષ્યોના ઇન્દ્ર ! એ પ્રકારે ભક્તિમાનને સહવાસથી પુરૂષ રૂડે પ્રકારે પોપટને આશરે રહેલા ઝાડની પેઠે સઘળી અર્થ સિદ્ધિને પામે છે.

एवमेव मनुष्येन्द्र भक्तिमन्तं समाहितः ।

सर्वार्थसिद्धिं लभते शुक्तं प्राप्य यथा द्रुमः ॥ ૧૨ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शक्रवापनसंवादे गुर्जरभाषायां
पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠો. પ્રારબ્ધ અને ઉદ્યોગ.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

देवे पुरुषकारं च किं स्वच्छेद्युतરं भवेत् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર, મોટા બુદ્ધિમાન હો પિતામહ ! પ્રારબ્ધ અને ઉદ્યોગ એ બેમાં શું શ્રેષ્ઠ રહે ? બીજામંપિના કહે છે હું યુનિષ્ઠિર ! આ સ્થળે વસિષ્ઠ અને બ્રહ્માના મંવાદરૂપ એક પુરાતન ઇતિહાસ હું તો કહું છું. પૂર્વે ભગવાન વસિષ્ઠે બ્રહ્માને પૂછ્યું કે, પ્રારબ્ધ અને ઉદ્યોગ એ બેમાં શ્રેષ્ઠ શું ? સારે આગમંથી જેની ઉત્પત્તિ છે એવાં દેવતાદેવ બ્રહ્મા હેતુ સહિત અર્થવળાં મધુર વચને બોલ્યા કે અખીજ કશું થતું નથી. ખીજ વિના ફળ નથી ખીજ થકી ખીજ થાય છે, તેમ ખીજથી ફળ થાય છે. સારું અથવા નરમું જેનું ખીજ ખેડત ખેતરમાં વેવે છે તેનું ફળ થય છે, એરેલા ખીજવિના ક્ષેત્ર નિષ્ફળ જાય છે, તેમ ઉદ્યોગ વિના પ્રારબ્ધ સિદ્ધ થતું નથી. ઉદ્યોગ એ ક્ષેત્ર છે, પ્રારબ્ધ એ ખીજ છે. ક્ષેત્ર તથા ખીજના સંયોગથી ધાન્ય પેદા થાય છે. કર્મના ફળની સિદ્ધિ કરનાર તે છે. લોકમાં કરનાર અને નહીં કરનાર પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. કહું કર્મ કરવાથી સુખ અને પાપકર્મ કરવાથી દુઃખ સર્વત્ર ફળે છે. વગર કરેલું કદી ભોગવાય નહીં. ઉદ્યોગી ભાગ્ય પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે, અનુદ્યોગી ક્ષત્ર ઉપર મીઠું પડ્યા પેડે દુઃખી થાય છે. ઉદ્યોગરહે રૂપ, સૌભાગ્ય, નાના પ્રકારનાં રત્ન સૌ મળે છે. અનુદ્યોગી પ્રારબ્ધના આગ્રહથી કંઈ મેળવી શકતા નથી. બુદ્ધિમાન પુરૂષને ઉદ્યોગથી સ્વર્ગ તથા ભોગ સમથળું કરેલા પુરૂષાકારવડે આલોકમાં પ્રાપ્ત થયા છે. નક્ષત્ર દેવતા, નાગલોક, યક્ષલોક, ચંદ્ર, સૂર્યને વાયુ સમથળા પુરૂષાકારથીજ મનુષ્યપણાને ઉત્તરવન કરી દેવપણાને પામ્યા છે. પૈસો, મિત્રવર્ગ, કુળયુક્ત ઐશ્વર્ય અને શોભા, સર્વ કર્મ નહીં કરવાવાળાઓએ ભોગવવાં દુર્લભ છે. બ્રહ્મણ્ય પવિત્રતા પાળવાથી, ક્ષત્રિય પરાક્રમ કરવાથી, વૈશ્ય ઉદ્યોગ કરવાથી તથા શૂદ્ર સેવા કરવાથી બ્રહ્મી મેળવે છે. કૃષણ, નપુંસક, ક્રિયા રહિત, અનુદ્યોગી નિર્મળ તથા તપ વગરનાને અર્થ કદી ફળતા નથી. જેણે ત્રણ લોક તથા દેવતા અને સમથળા દેવો સજ્જા, તેજ ભગવાન વિષ્ણુ સમુદ્રમાં તપ તપે છે. જે પોતાનું કર્મરૂપ ફળ ન હોય તો સમથળું નિષ્ફળ જાય છે. લોક દેવતા ઉપર નજર રાખીને છેવટે ઉદાસી થાય છે એમ સંશય નહીં. મનુષિ કર્મ ન કર્યાં છતાં જે દેવને વળગી રહે છે તે નપુંસક પતિને મેળવેલી સ્ત્રીની પેડે મિથ્યા અમિત થાય છે. પાપવડે દેવલોકમાં જેટલો ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલો ભય શુભાશુભ કર્મથી મનુષ્યલોકમાં થતો નથી; ઉદ્યોગ કરનાર પ્રારબ્ધને હઠાવે છે. કાષ્ઠપણ કર્મ કર્યા શિવાય દૈવ ફળ આપતું નથી. ઇન્દ્રાદિક દેવતાઈ સ્થાન પણ અનિલ છે. સ્થાપન કરનારનાં પુણ્યકર્મ વિના દેવતા સમૂહ શી રીતે રહી શકે ? આ લોકમાં ઇન્દ્રાદિક દેવા કાષ્ઠને પુણ્ય માર્ગે નથી ચઢવા હતા. પોતાનો પરાભવ થવાની બ્હીકે ભયંકર વિઘ્ન ઉત્પન્ન કરે છે અને તેટલા માટે

તપસથી ઋષિઓને તથા દેવતાઓને હંમેશાં વિગ્રહ થાય છે. એમ છતાં દૈવ નથી એવી વા-
ણી કોઇની નીકળતી નથી, માટે દૈવ પ્રવર્તે છે ખરું. વસ્તુનાં જો દૈવ પ્રવર્તે છે તો તેની
ઉત્પત્તિ કેમ એ પ્રકારે દૈવ લોકમાં પણ બહુ બેઠું છે. આત્માનો બન્ધુ તથા રિપુ આત્મા
પોતેજ છે. તેમ આત્માનો અને કૃતાકૃતનો સંસો પણ આત્માજ છે. કંઈ પણ કૃત અને
અકૃત કર્મ કર્ને જો સિદ્ધ થાય છે. પુણ્ય અને પાપ કર્મ યથાર્થ નથી નમળું.

દેવતાઓનું પુણ્યબુદ્ધ પુણ્યોવડે પમાય છે. પુણ્યથીજ નરને પામીને દૈવ શું કરી શકશે ?
પૂર્વે સ્વર્ગથી બટ થયેલો યથાતિરાજ પૃથ્વીપર પડ્યો. દૌહિત્રોએ પુણ્ય કર્મોવડે સ્વર્ગને
પમાડ્યો પૂર્વે બ્રાહ્મણોએ તિરસ્કાર કરેલો ઐત્ર નામનો વિખ્યાત રાજા પુરૂરવા રાજર્ષિ
સ્વર્ગને પામ્યો. વળી અશ્વત્થામિક યજ્ઞોવડે કરીને સત્કાર કરેલો કોસલ દેશનો અધિપતિ
સાંદાસ નામનો રાજા મોટા ઋષિના શ.પથી પુરૂષોને ભક્ષણ કરી જાય એવા રાક્ષસપણાને
પામ્યો. મુનિના પુત્રને અને ધનુષ્ય ધરણું કરનાર અશ્વત્થામા ને પરશુરમ આલોકમાં સુકૃત
કર્મ કરવા છતાં સ્વર્ગને ન પામી શક્યા વસુ, સેંકડો યજ્ઞ કરવાથી બીજો ઇન્દ્રજ હોમની
શું એવો છતાં પણ ઈમિથ્યાલિધાનવડે રસાતલ (પૃથ્વીના અર્ધ ભાગ) ને પામ્યો. વિરોચનનો
પુત્ર બલિરાજને દેવતાઓએ ધર્મના પાશથી બાંધ્યો, અને વિષ્ણુના પરાક્રમથી પાતાળ સદ-
નમાં મોકલ્યો. બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓનો વધ કરીને જનમેજય રાજા ઇન્દ્રના ચાણુમાં જમ રહ્યો,
તથાપિ દૈવે તેને કેમ ન વાપ્યો ? બ્રહ્મર્ષિ એવો વૈશંપાયન અજ્ઞાનથી બ્રાહ્મણને મારીને
બાળવત્થી સ્પર્શાએલો દૈવે કેમ ન વાપ્યો ? પૂર્વે નૃગ નામનો રાજર્ષિ મોટા યજ્ઞમાં બ્રાહ્મ-
ણોને ગોપ્રદાન કરવાથી વગર કારણે કાચડો થયો. ધ્રુવમાર નામનો રાજર્ષિ યજ્ઞમાં ધરડો
બંધ ગયો, અને દેવોએ આપેલા વરદાનનો ત્યાગ કરી પર્વતની ખીણમાં સુતો. (અર્થાત
યજ્ઞનું ફળ ન મળ્યું) મોટા બળવાન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ હરણ કરેલું રાજ્ય તમે તમારા
બાહુ બળથી પાછું મેળવ્યું. દૈવથી તપ અને નિયમોવડે સંયુક્ત મોટા વ્રતધારી મુનિ-
ઓ, દૈવના પ્રબળથી શાપ દે છે, કર્મવડે નહીં ? (અર્થાત કર્મ કરવાથીજ.) આ લોકમાં
ઘણું દુર્લભ એવું સર્વ મળ્યા છતાં પાપથી તે ટળી જાય છે. લોક તથા પાપથી વિંટળા-
એલા પુરૂષને દૈવ શરણ નથી આપતું. જેમ પવનથી કુંકાએલો અગ્નિ સૂક્ષ્મ છતાં મોટો
થાય છે, તેમ કર્મ સાથે જોડાએલું દૈવ રૂડે પ્રકારે શક્તિ પામે છે. જેમ તેલનો નાશ થવાથી
ઠાંવાં એલવાઇ જાય છે, તેમ કર્મનો ક્ષય થવાથી દૈવ યુગવધ જાય છે. આ લોકમાં ધનનો
ભંડાર, નાના પ્રકારના ભોગ તથા સ્ત્રીઓને મેળવી તે નર જો ઉદ્યોગ નથી કરતો, (અર્થાત
ક્રિયા નથી કરતો) તો તે ભોગવવાને શક્તિમાન નથી થતો. જો મહાત્મા પુરૂષ હંમેશાં
સાધનોવાળા હોય તો દેવતાઓએ રૂડે પ્રકારે રક્ષણ કરેલો પાતાળનો ભંડાર પણ અહિંમાં
મળે છે. નિર્ધનપણાથી મનુષ્યોએ ત્યાગ કરેલા સાધુ પુરૂષને પણ સદાયરણ્ય નિમિત્તથી
શ્રદ્ધા જેમને પ્રિય છે એવા દેવતાઓ આશ્રય આપે છે. મનુષ્ય લોકથી દેવલોક ઐશ છે.
અત્યંત સમૃદ્ધિવાળાં મનુષ્યનાં ઘર દેવતાઓને રમવાનું તુલ્ય લાસે છે. મનુષ્ય લોકમાં કર્મ-
હીન (હરિષ્ઠિ) કંઈ ફળ નથી પામતો. અવળે માર્ગે જનાર પુરૂષને કેવળ દૈવ નથી અટકા-

૪ કોઈ વખત પાપ કર્મો છતાં પુણ્યના અતિસથિથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે, જો પદ્મથી
જેમ સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્યે કરીને દૈવ હણાય છે.

૧ પશુપત શ્રુતિ પ્રમાણુ નથી, એમ કહેવાયે,

વતું દૈવમાં પ્રજાપાતું નથી. (પાંગળું છે) જેમ શિષ્ય ગુરુને આચળ કરે છે, તેમ દૈવને અગ્ને-
અને કહી કર્મ પાઠવડે ચાલ કરે છે. જે જે વિષયમાં પુરુષાકાર સંચિત હોય છે ત્યાં ત્યાં
દૈવને દોરે છે. વસિષ્ઠને ખબર કહે છે—હે યુનિ મધ્યે હિતમ ! એ સધળું પુરુષાચરતું ફળ
એ યથાસ્થિત કહ્યું. પૂર્વકર્મજન્ય સંસ્કારરૂપ દૈવનો વ્યાપાર એ પ્રકારનો છે. એક સંચિતરૂપે,
અને બીજાને ભેગ્યને માટે મમારંભ રૂપે, તે બેકેમાં તત્ત્વવિશયને અનુકૂળ કર્મથી એકિદે ફળ
મળે છે, અને સાત્ર વિધિવડે કરેલાં કર્મથી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થવાય છે.

અરુણ્યાનેન દૈવસ્ય સનારબ્ધે ન કમર્ણા ।

વિંચિતા કર્મણા ચૈવ સ્વાર્માર્ગમવાપ્નુયાત્ ॥ ૪૯ ॥

इति श्रीकृष्णभारते अनुशासनपर्वणि० दानधर्मो दैवपुण्यकारनिर्देशे गुर्जर-
भारतया वल्ले उच्यते: ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો. જેવું કર્મ તેવું ફળ.

યુધિષ્ઠિર ઉચ્ચત્—કર્મણાં ચ સમસ્તતત્ત્વં શુભાનાં મરતર્કમ ।

ફલાનિ મહનાંધ્રેષ્ઠ પ્રમુદિ પરિવૃષ્ણતઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતર્ષભ ! હે મહાટાઓમાં મુખ્ય ! સવળાં શુભ કર્મનાં ફળ
મને રૂંડે પ્રકારે કહો. બીખમપિતા કહે છે—હે ભારત ! હે યુધિષ્ઠિર ! જે તું મને પૂછે છે તે
અપિઓનું રહસ્ય હું તને કહું છું. પુરુષને મરણ પછી કર્મ કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય
છે તે તું સાંભળ. જે જે શરીરથી મનુષ્ય જે જે કર્મ કરે છે તે તે શરીરવડે તે તે ફળ
ભોગવે છે. જે જે અવસ્થામાં જે શુભ-શુભ કર્મ કરે છે તે તે અવસ્થામાં જન્મને વિષે
ભોગવે છે. આ દેહમાં પાંચ ધર્મિયોએ કરેલું કર્મ નાશ નથી પામતું, આ કર્તાને સાક્ષીના
અભાવે કરેલું વૃથા થાય છે, છઠ્ઠા આત્મા હમેશાં સાક્ષી છે—તે છતાં નાશ નથી. નેત્ર, મન,
ને વાણીથી અતિથિનો સત્કાર કરે તેની સામે નમ, સેવા કરે તે પંચદક્ષિણ નામનો યજ્ઞ
કર્તા બનેલો છે. પૂર્વે નહીં દીડેલા અઠસ્ર વટેમાગુંને પવિત્ર અન્ન આપે તેનું પુણ્ય મણાય છે.
ચોતરાઓ ઉપર પડી રહેનારને ધર તથા સુધ રહેવાનું આપે, વઢકલ પહંરનારને સારાં વ-
આભરણ, તપનો ભંડાર એવા યોગિને વાહન તથા મેના, ટાઢે રીખાતાને અગ્નિ, રાગને
શક્તિ તથા નાના પ્રકારના રસને શુદ્ધિ કરવાથી રૂડા ભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. આમિષની
શુદ્ધિ કરવાથી પશુ પુત્રાશ્વિનું સુખ મળે છે. ઉધે માથે જે ટિંગળાય છે, તથા અન્તરિક્ષમાં
રહે છે, વળી હમેશાં અલ્પચર્ચ પાળે છે, તે પોતે ધન્ય છે. અતિથિની પૂજનને
માટે જે પાઘ, આસન, દીપ તથા આશ્રય આપે છે તે પંચદક્ષિણ નામનો યજ્ઞ થયો કહેવાય
છે. રણભૂમિ પ્રત્યે વીરશય્યામાં પોઢનાર નર સ્વર્ગ લોકને પાળી સધળા પ્રકારની કામનાઓ
તથા અલ્પ લોકનું સુખ મેળવે છે. દાન કરવાથી ધન મળે છે, મૌન રાખવાથી સર્વ લોક
આત્મા માત્રે છે. તપવડે નાના પ્રકારના ભોગ તથા અલ્પચર્ચથી રૂપ, અર્ધચર્ચ, આરોગ્ય, અવિત
અને અલ્પિસનું ફળ મળે છે. ફળ મૂળ ખાનાર રાત્ર્ય પામે છે, પાંદડાં ખાનારાઓને સ્વર્ગ
પ્રાપ્ત થાય છે. હે રાજન્ ! અવધાને નૈયાસ અગ્નેલાગ્યોને મધળે સખજ હોય છે. શાકજ

હા એ મોટું ધન છે. તપ અને સ્વાધ્યાય જેનું સાધન છે એવું સ્વર્ગ આહ્વાણેને સિદ્ધ છે. વળી બાળક, વૃદ્ધ વિગેરે જે બાપદાદાથી આવતા આવેલા વહિવટને ખેડે છે તે કદી ખેડ નથી પામતા, તેમને અવશ્ય હું વખાણું છું. વિદ્યાઓમાં આસક્તિવાળા, ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ કરનારા, ક્રામળ વાણી બોલનારા, શાસ્ત્ર સંબંધી વ્રતને ધારણ કરનારા, અહમને જાણનાર સત્પુરૂષોને, હે તાત ! હંસ જેમ મિત્ર થએલા જળ દૂધને છૂટું પાડે છે તેમ સમગ્ર આત્મ અનાત્મનું વિવેચન કરનારા કલ્યાણરૂપ શાભાયમાન, દિવ્ય મેઘના જેવા શબ્દવાળા, રૂંડે પ્રકારે ઉચરેલી વાણીને સાંભળે તેવા, આ લોકને તથા મરીને પણ રાજની સેવામાં સુખને વહન કરનારા, હે યુધિષ્ઠિર ! એટલા જણ હમેશાં સભામાં તેમને સાંભળી અનુકરણ કરનારા વિશેષ યાત્રી તથા ગુણ સંપન્નોને હું વખાણું છું. હે યુધિષ્ઠિર ! જેઓ હમેશાં રૂંડે પ્રકારે સંસ્કાર કરેલું, ગુણવાળું, પવિત્ર અન્ન તૃપ્તિને માટે આહ્વાણેને આપે છે તેઓને હું વખાણું છું. રણસંગ્રામમાં લડવું સહેલું, પણ ઇર્ષ્યાએ રહિત આપવું કઠણ છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ લોકમાં શરતીર પુરૂષો સેંકડો છે, તેમ વીરપુરૂષો ઘણા છે, તથાપિ તેમની સંખ્યા ગણવામાં દાનશ્ચર તો ખાડીજ રહે છે. (અર્થાત્ સર્વથી મોટા તે છે.) કુત્સિત આહ્વાણેને પણ તિરસ્કાર ન થાય ત્યારે ધન્ય કહેવાય, તો વળી ધર્માચરણી તપ અને વિદ્યામાં કુશળ એવા ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલાને તો કેમજ કહેવાય ? હે પાંડુ રાજના પુત્ર ! આ લોકમાં તારા જેટલો વધારે બહોલો મને બીજો કોઈ નથી, તોપણ હે ભરતર્પણ ! તારા કરતાં આહ્વાણે મને વિશેષ બહોલો છે. સત્યરૂંડે કરીને હું, જ્યાં તે શાંતનુ છે તે લોકને પામીશ. આહ્વાણે કરતાં મને પિતા વિશેષ બહોલો નથી, મારા દાદા પણ તેમનાથી વિશેષ બહોલો નથી. તેમ બીજા સગા સંબંધીઓ, આહ્વાણે જેટલા મને બહોલો નથી, અહિંયાં આહ્વાણે વિરાજ્યા છે ત્યાં સૂત્રી રૂંડાં કામેમાં મને નાનું અગર મોટું જરાએ સંકટ નથી ને તેમની હું પૂજા કરું છું, તે રૂંડાની આકાંક્ષાએ નહિ. હે મોટા તપવાળા ! કર્મવડે, મનથી તથા વાણીથી જે મેં આહ્વાણેની સેવા કરી છે, તેથી હમણાં હું શરપંજર પર પડ્યો છું જતાં પીડા પામતો નથી. “**બ્રહ્મણ્ય**” અહમ્ભૂતિમાં આસકન એવી વાણી મને કોઈ કહે, તે વાણીથી હું સંતોષ પામું છું; સત્રંગાં પવિત્ર કરતાં એજ મોટું પવિત્ર કશું છે. મેઘ રહિન એવા પવિત્ર લોકને હું જોઉં છું, હે નાન ! આહ્વાણેની પછવાડે ગતિ કરનારો હું. ઉતાવળે લાંબા કાળને માટે તે લોકમાં જન્મશ. હે યુધિષ્ઠિર ! જેમ લોકમાં સ્ત્રીઓનો ધર્મ પોતાના ભર્તાનો આશ્રય એજ છે, પતિ એજ દેવ, તેજ ગતિ, તેમ ક્ષત્રિયને આહ્વાણે શિવાય બીજું કંઈજ પૂજ્ય નથી; ક્ષત્રિય સો વર્ષનો, અને ઉત્તમ આહ્વાણે દશ વર્ષનો, તે એકે પિતા પુત્ર સમ જાણવા. એકેની મળે આહ્વાણે યુરૂં છે. જેમ પતિ મરી ગયા પછી સ્ત્રી પોતાના દીપરને સ્ત્રી કરે તેમ અહ્વાણેને અભાવે પૃથ્વી ક્ષત્રિયને પતિ માને છે માટે તેમનું પુત્રની પેઠે રક્ષણ કરવું. યુરૂંની પેઠે ઉપાસવા તથા અમિત્રી પેઠે સેવવા. સરળ ને સત્યવાદી, સદાચરણી, સત્રંગા પ્રાણીએ પર સમાન દયાવાળા આહ્વાણેને વિષ યુક્ત સર્પના જેવા કોપી હોય તે જતાં હમેશાં પૂજવા. હે યુધિષ્ઠિર ! તેજ તથા તપથી હમેશાં હું બીંવું છું, તેમના આગળ પોતાના તેજનો તથા તપનો ત્યાગ કરવો. તેમના બેઉના પ્રકાશ ઉતાવળે જાણાય છે. હે મહારાજ ! કોવ પામેલા તપસ્વી આહ્વાણે હણે છે માટે વગર કોપેલા આહ્વાણેથી ઉભયદત્ત વૃદ્ધિ પામે છે. એકેથી શેષ કરવું પણ દત્ત શેષને શેષ ન કરવું. જેમ હાથમાં લાકડીવાળો ગોવાળીએ ગાયોનું નિત્ય રક્ષણ કરે, તેમ ક્ષત્રિયે આહ્વાણે તથા અહમને

રક્ષતું. પિતા જેમ મુતનું રક્ષણ કરે તેમ ધર્મવાળાં જેમનાં અન્તઃકરણ છે એવા આહ્વાણનું હું રક્ષણ કરે, અને તેમનાં ધરોમાં નગર કર કે એમનું જીવન કેવું છે.

પિતેષુ પુત્રાન્ રક્ષેથા બ્રાહ્મણાન્ ધર્મચેતસઃ ।

ગૃહે સૈવામલેક્ષેથાઃ કિં સ્વિક્ષ્તીતિ જીવનં ॥ ૨૯ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૯ મો. શિયાળ અને વાનરનો સંવાદ.

मुद्गिलिर उवाच—ब्राह्मणानां तु ये लोकाः प्रतिभृत्य पितामह ।

नमस्कृत्य મોહાસે કે મઘાન્તિ મહાદ્યુતે ॥ ૧ ॥

મુદ્ગિલિર પૂછે છે—ચોટી જેવી કાન્તિ છે એવા હે પિતામહ ! જે લોકો આહ્વાણને આપીશ, એમ કહી પછી મોહથી નથી આપતા તે કેવા થાય છે ? હે ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં હિતમ, એ સમજું મને કહો. દુષ્ટ જેનો આત્મા છે એવા પુરૂષો કહ્યા છતાં નથી આપતા તેમનું શું થાય છે ? બીજાપિતા કહે છે—થોડું અથવા ઘણું જે કહીને નથી આપતો, તેની ભવળી આહ્વાઓ નપુંસકની પ્રજાની ધમ્મો માફક નિષ્ફળ જાય છે. હે ભરતખંડના રાજા ! ઉત્પન્ન થઈને તરત મરનારા જીવોની પેઠે તેનું જે જે સુકૃત હોય તે તે નાશ પામે છે. તેનું જે કંઈ હોયેલું, આપેલું અથવા તપ તપેલું હોય તે વૃથા જાય છે. હે ભરતકુળમાં હિતમ ! ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર પુરૂષો ઝીણી બુદ્ધિથી વિચારીને એમ પણ કહે છે કે કહીને ન આપનારનું પ્રમાણિત, સ્વામકર્ણના એકઠાગર ઘોડાના દાનની બરાબર છે. (અર્થાત્ દુર્બલ છે) હે ભારત ! આ આપ્યત એક શિયાળ અને વાંદરાનો પુરાતન ઇતિહાસ કહું તે સાંભળ.

પૂર્વે મનુષ્ય જન્મમાં તે બેહિ મિત્ર હતા. પછી બીજા જન્મમાં શીયાળ અને વાનરની યોગિને પામ્યા. એક વખત રમશાનમાં પારકા પ્રાણને ખાતા શીયાળને બેહ પોતાની પૂર્વ જાતિને સંભારી વાંદરો કહેવા લાગ્યો કે તે પૂર્વે શું મોટું દારૂં પાપકર્મ કર્યું છે કે રમશાનમાં પડેલાં મળવાળા, કુત્સિત મડદાને તું ખાય છે ? વાનરનું વચન સાંભળી શિયાળ બોલ્યો—આહ્વાણને આપીશ એમ કહી મેં ન આપ્યું, તેથી હે વાનર ! હું આવી પાપી શિયાળની યોગિને પામ્યો છું, અને તેટલા માટેજ જૂખ્યો થએલો હું, આ અલક્ષ ભક્ષણ કરું છું.

બીજાપિતા કહે છે—હે નરોત્તમ ! ફરીને શિયાળ વાનરને કહેવા લાગ્યો કે તે પાપકર્મ કર્યું છે કે ? જેથી તું વાનર થયો. વાનર બોલ્યો. કે હમેશાં આહ્વાણનાં ફળ ચોરવાથી હું વાનર થયો માટે વિદાને આહ્વાણનું ધન ન હરવું, આપવાનો અને કહેવાનો સમાન વિવાદ રાખવો. બીજાપિતા કહે છે કે હે રાજા ! એ પ્રકારે ધર્મ જાણનાર આહ્વાણના મુખથી પુણ્યવાળી પુરાણી કથા કહેતાં મેં સાંભળી છે. હે પાંડવ ! વળી આહ્વાણની પ્રત્યે કથા કહેતા શ્રીકૃષ્ણના મુખથી પણ મેં એમજ સાંભળ્યું છે. આહ્વાણનું ધન ન હરવું, તેમને વિષે હમેશ

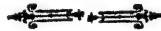
૧અથવા જુઓ રાજાની કથા કરતાં વાસજના મુખથી.

ક્ષમા રાખવી, બાળક અથવા દરિદ્રી કે કૃપણ હોય પણ અપમાન ન કરવું. એજ પ્રકારે બ્રાહ્મણો હમેશ મને રહું બતાવે છે. આશા કરાવી અવશ્ય આપવુંજ. ઉત્તમ બ્રાહ્મણને વિષે વધ્યે આશા ન કરવી. હે પૃથ્વીપતે ! સારી સમિધોવડે દીપાયમાન અગ્નિની પેઠે, પૂર્વકૃત આશાએ યુક્ત બ્રાહ્મણ દીપી ઉઠે છે. પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલી આશાથી કાપેલા બ્રાહ્મણ જેને જુએ છે તેને હે રાજન ! અગ્નિ જેમ અરણ્યને બાળે તેમ અવશ્ય બાળે છે. તેજ જો સંતુષ્ટ થયો તો વાણીથી વખાણે છે. હે ભારત ! રાજના દેશમાં સંતોષ પામેલો બ્રાહ્મણ ઔષધરૂપ થાય છે. પુત્ર, પૌત્ર, પશુ, યન્ધુવર્ગ તથા પ્રધાન મંડળ અને નગર તથા દેશને પોષે છે. પૃથ્વીતલમાં સહસ્ર કિરણોવાળા સૂર્યની પેઠે બ્રાહ્મણનું મોટું તેજ જણાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જો ઉત્તમ ભતિ મેળવવાને ઇચ્છતો હોય તો આશા કરાવેલા બ્રાહ્મણને અવશ્ય આપવુંજ. બ્રાહ્મણને આપવાથી અવશ્ય સ્વર્ગ મેળવી શકાય છે, ધણું કરીને દાન એજ મોટી ક્રિયા છે. આ લોકમાં બ્રાહ્મણને આપવાથી પિતરો તથા દેવતા જીવે છે. વિશેષ જાણનારાએ બ્રાહ્મણોને દાન આપવાં. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! બ્રાહ્મણનું મોટું તીર્થ કહેવાય છે. કાઈ પણ વેળા પૂજા કરેલો બ્રાહ્મણ અવશ્ય ખાલી હાથે જવો ન જોઈએ.

મહર્ષિ ભરતશ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણસ્તીર્થમુચ્યતે ।

વેલાયાં ન તુ કસ્યાંચિદ્રક્ષેદ્વિપ્રોક્ષપૂજિતઃ ॥ ૨૮ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ब्रगाळवानरसंवादे गुर्जर-
भाषायां नवमोऽध्यायः ॥ ९. ॥

અધ્યાય ૧૦મો. શૂદ્ર મુનિનો સંવાદ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—મિત્રસૌહાર્દયોમેન ઉપદેશં કરોતિ યઃ ॥

જાત્યાઘરસ્ય રાજર્ષે દોષસ્તસ્ય મવેજ વા ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે રાજર્ષે ! મિત્ર અથવા સૌહાર્દના યોગ (લોભ અથવા કૃપા) થી જે નીચ ભતિને ઉપદેશ કરે છે તેને દોષ લાગે છે વા નહિ ? હે પિતામહ ! એટલું સ્પષ્ટ જણાવ હું ઇચ્છું છું, કેમકે ધર્મની ગતિ સૂક્ષ્મ છે અને જેમાં મનુષ્યો મોહ પામે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે રાજન ! પૂર્વે ઋષિઓનું કહેલું જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું અત્યંત અત્રે તને કહું છું તે સાંભળ. કાઈ પણ નીચ ભતિને ઉપદેશ કરવો નહીં. ઉપદેશ કરવામાં ઉપદેશ કરનારનો મોટો દોષ ગણાય છે. ભરત કુળની મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવા હે રાજન ! હે યુધિષ્ઠિર ! નીચને ઉપદેશ કરવામાં યથાપૂર્વ એક ઉઘાહરણ કહું તે સાંભળ.

હિમાચળ પર્વતને પડખે, નાના પ્રકારના વૃક્ષના સમૂહથી વિંટળાએલું, જૂદી જૂદી ગુફા લતાઓથી વ્યાપ્ત, દરણુ તથા બ્રમરોથી સેવાયતું, સિદ્ધ તથા ચારણ્યએ યુક્ત, રમણીય પુષ્પોથી ભરપૂર, બ્રહ્મચારીઓએ નિવાસ કરેલું, સૂર્ય જેવો ઉજવળ કાન્તિવાળા મોટા બ્રહ્મચારી તાપસીએ સેવા કરેલું, નિયમ અને તપમાં કુશળ એવા નિરાહારી દીક્ષાળાજી

કૃપાળુ તપસ્વિઓથી ભરેલું, વાહનિહ્યો અને સંન્યાસિઓએ સંવેલું, તપ તથા અધ્યયનના શ્લેષથી શબ્દાધમાન, પુણ્યવળું બ્રહ્માનું આશ્રમ રથા ૧ હતું. ત્યાં કાઈ દયાપાત્ર શ્વર, તપસ્વિઓએ મતકાર કરેલો આશ્રમવદમાં આવ્યો. વિવિધ પ્રકારની ક્ષીણોને વહન કરનારા, દેવ જેવા મોટા તેજસ્વી મુનિઓના સમક્ષે નેત્ર તે હાથ પામ્યો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પછી તેની ભુદ્ધિ ‘હું તપ કરીશ’ એવી થઈ. કુસપતિ ન મતા ઋષિના ચરણમાં પડી તે કહેવા લાગ્યો કે હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ ! તમારા પ્રમાદથી હું ધર્મ કહેવાને ઇચ્છું છું. હે ભગવન્ ! તમે મને વિધિવળો ઊંચત કર્મનો ત્યાગ કરાવવા (સંન્યસન અપવા) યોગ્ય છો. હે ભગવન્ ! હું છેલો વર્ણુ એવો શ્વર જાણે છું-હું સેવા કરવાને ઇચ્છું છું, શરણે આવેલા મને પ્રસન્ન થાઓ. કુસપતિ કહે છે-શ્વરે સંન્યસનનું ચિન્હ ધારણ કરી વર્તવું અશક્ય છે. જો તારી મરજી હોય તો રહે. સેવા કરવામાં અમત્ત થા, સેવાથી ઉત્તમ લેકને પામીશ. ભોળમપિતા કહે છે-હું નૃપ ! મુનિએ એ પ્રકારે કહેલો શુદ્ધ ચિંતા કરવા લાગ્યો કે હવે મારે કેમ કરવું, મને ધર્મને વિષે મેરી શ્રદ્ધા છે. મુનિએ એવું જો કયું, હું તો આત્માને પ્રિય કરીશ, એમ ધારી આશ્રમસ્થાનથી દૂર તેણે પણ કુટી કરી. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! ત્યાં પૂજાને માટે વેદી તથા શયનમૂર્મિને દેવતાનાં સ્થાન કદાપી નિયમમાં રહી તે મોટો મુનિ થયો દેવતાં મંદિરોમાં અભિષેક તથા નિયમો અને અભિદાન કરી, હોમ આપી દેવતાનું પૂજન કરવા લાગ્યો. ફલાહાર કરી ઇન્દ્રિયોને જીતી, ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરી પોતાના આશ્રમમાં આવતા અતિથિઓનો સત્કાર કરી હમેશ રાખેલાં ફળ મૂળ વગેરેથી પૂજન કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં ઘણા કાળ જતો રહ્યો. એક દિવસ તેના આશ્રમમાં એક મોટા મુનિ આવ્યા. વિધિવડે તેમનું પૂજન કરી રૂંડે પ્રકારે સંતોષ પમાડ્યા. અનુકૂળ કથાઓ કરી તમે ક્યાંથી આવ્યા ? ઇત્યાદિ ખચર પૂછી. ઉત્તમ વ્રતવળા, મોટા તેજસ્વી ધર્માત્મા ઋષિ, ઘણા કાળ તે શ્વરના આશ્રમમાં શુદ્ધ જાણીને રહ્યા. એક દિવસ તે શુદ્ધ તેમને કહેવા લાગ્યો કે હું પિતૃકાર્ય કરીશ તેમાં મને અનુગ્રહ કરો. મુનિએ કહ્યું, ‘ઠીક હું કરીશ’ શ્વરે પવિત્ર થઇ ઋષિને માટે પાદ આરણ્યું. દર્ભ, ફળ, મૂળ અથવા ઓષધિ અને પવિત્ર આસન તથા ખેસવા (આસન-કૂચ) મૂક્યો. આસનકૂચને પશ્ચિમાગ્ર મૂકેલો, તે અન્યાય જોઇ ઋષિ શ્વરની પ્રત્યે બોલ્યા કે આ ધૃતીને પૂર્વ દિશાના માથાવાળી કર અને તું પવિત્ર થઇ ઉત્તર દિશાને મોઢે ખેસ. શ્વરે ઋષિના કહેવા પ્રમાણે સધળું કર્યું. ભુદ્ધિમાન ઋષિએ દર્ભ, અર્ધ વગેરે લઇ જોમ જોમએ તેમ યથાસ્થિત ઉપદેશ કર્યો. તે તપસ્વિએ ૧૬૪ અને ૨૬૪ઓ સધળા વિધિ અતાવ્યો. ઋષિએ પિતૃકાર્યમાં ઉપદેશ કરેલો તે ધર્મને રસને ચઢ્યો. પિતૃકાર્ય કર્યા પછી મુનિ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. ત્યાર પછી દીર્ઘ કાળે તે તપસ્વી શ્વર, તપ કરતાં છતાં વનમાં મૃત્યુ પામ્યો. તેના સુકૃતવડે મોટા રાજાના વંશમાં ઘણી કાન્તિવાળો થઇ જન્મ્યો. હે તાત ! તેજ પ્રકારે તેને ઉપદેશ આપનાર ઋષિ પણ કાળ આવી પહોંચવાથી મરણ પામ્યા. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તે પણ તેજ રાજાના પુરોહિત કુળમાં બ્રાહ્મણ થઇને અવતર્યો. એમ મુનિ તથા શ્વર બેઉ ઉત્પન્ન થયા. બેઉ ક્રમે કરીને વૃદ્ધિ પામ્યા તથા વિદ્યામાં કુશળ થયા. ઋગ્ આદિ ત્રણે વેદ, સૂત્રોક્ત યજ્ઞપ્રયોગ તથા જ્યોતિષમાં તે ઋષિ પારંગન થયા. તેમ સાંખ્યશાસ્ત્રમાં તેમની પ્રીતિ ઘણી વધી. આપના મરી જવા પછી પ્રધાનોએ પુરોહિત એવા તે ઋષિ પાસે

અભિષેક કરાવેલા રાજપુત્રને ગાડીએ ખેંચડ્યો. પૂર્વ જન્મે શ્દ્ર એવો તે રાજપુત્ર રાજ સુખ મેળવી આનંદ પામ્યો. ધર્મવટે પ્રજાનું પાલન કરતો રાજ્યને ભોગવવા લાગ્યો. પુણ્યાહવાચન તથા બીજા ધર્મકર્મોમાં હમેશ પોતાના પુરોહિતને બોધ વારંવાર તે હસતો. હે રાજન્ ! પુરોહિતને તે ઘણી વખત હસ્યો. વારંવાર પોતાના સામું બોધ હસતા રાજની ઉપર પુરોહિતને માહું લાગ્યું. એક દિવસ એકાન્તમાં પુરોહિત રાજને મળ્યા. અનુકૂળ કથાઓ કહી રાજને રાજી ર્યો. પછી તને કશું કે હે મોટી કાન્તિવળા ! તારૂં આપેલું એક વરદાન લેવાને હું ઇચ્છું છું. પુરોહિતનું વચન સાંભળી રાજ કહેવા લાગ્યો કે હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ ! તમને સેંકડો વરદાન આપું તો એકમાં તો શું ? રતેહ તથા માનથી તમને ન આપું એવું મારે કંઈ નથી. પુરોહિત કહે છે—હે રાજન્ ! જો તમે સંતુષ્ટ થયા હો તો હું એકજ વર માગું છું, માટે સત્ય કહેજો, જૂઠું બોલશો માં.

બીખ્મપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! રાજ્યે પુરોહિતને કશું કે કીક, જાણતો હોહશ, તો કહીશ, નહીં જાણતો હોહ તો બોલીશ નહીં. પુરોહિતે પછ્યું કે પુણ્યાહવાચન, શાન્તિ હોમ તથા બીજા ધર્મ કૃત્યોમાં, તમે વારંવાર મારા સામું બોધ કેમ હસો છો ? તમારા હસવાથી અવસ્થ માફ મન ગ્લાનિ પામે છે. હે રાજન્ ! ખરેખરે કહો જૂઠું બોલનું યોગ્ય નથી તમારા હસવામાં ખરું શું કારણ છે, હસવું અકારણ નથી હોતું. મને મોહું કૌતક “ભાસે છે માટે સ્પષ્ટ કહો. પુરોહિતનું વચન સાંભળી રાજ બેલ્યો કે હે વિપ્ર ! તમારા કહેવા છતાં હું ન કહું એમ કદી બને ? અવસ્થ કહીશ હે બ્રાહ્મણ ! ચિત્ત દબને સાંભળો. પૂર્વ જન્મનું તે જ્ઞાતિ મારાથી જાણે. હે બ્રહ્મન્ ! મરી જનિને હું સંભરું છું. પૂર્વે ઘણા તપવાળો હું શુદ્ધ હતો અને તમે ઉચ્ચ તપસ્વી એવા ઋષિ હતા. હે બ્રહ્મન્ ! પાપધર્મી રહિત મને પ્રસન્ન થાઓ, એવી પૂર્વે મેં તમારી સ્તુતિ કરી, તેથી તમે અનુગ્રહ બુદ્ધિથી પિતૃકાર્યમાં આસન-કૃત્ય, દર્ભ તથા હવ્ય અને કન્યમાં મને ઉપદેશ કર્યો. હે દિગ્ગેતમ ! શુદ્ધને ઉપદેશ કર્યો તે કર્મના દોષવટે આ જન્મમાં તમે પુરોહિત થયા અને હું રાજ થયો. હે વિપ્રેન્દ્ર ! આ કાળનો વિપર્યય જાણો ! મને શ્દ્રને ઉપદેશ કરવાથી તમને આ ફળ મળ્યું છે. માટે હે બ્રહ્મન્ ! હું તમને હસું છું. તિરસ્કાર બુદ્ધિથી નથી હસતો કેમકે તમે શુદ્ધ છો. વિપર્યય થવાથી મારું મન ખેદ પામે છે. મુનિ એવા તમે પુરોહિત થયા એટલા માટે તમને હસું છું. એટલું બધું તમારું ઉચ્ચતપ શ્દ્રને ઉપદેશ કરવાથી નાશ પામ્યું. પુરોહિતપણું છોડી હવે પછી બીજા જન્મમાં અધમ યોનિને ન પામે માટે હે વિપ્ર ! દ્રવ્ય લ્યો, અને પવિત્રતામાં થાઓ. બીખ્મ-પિતા કહે છે ત્યારપછી રાજ્યે બ્રાહ્મણને અનેક દાન આપ્યાં ધન, પૃથ્વી, અને ગ.મે સઘળું આપી દીધું. બ્રાહ્મણે યથાશક્તિ ખતાવેલાં કૃત્યો આચરી, તીર્થમાં જઈ વિવિધ પ્રકારનાં દાન તથા ગાયો બ્રાહ્મણને આપી, આત્મતાનને જાણનાર પોતે પવિત્ર થયો. પ્રથમના તેજ આશ્રમમાં જઈ બારે તપ આચર્યું તેથી તે બ્રાહ્મણ મોટી સિદ્ધિ પામ્યો અને આશ્રમમાં વસનારાઓની સમાન થયો. હે નરોત્તમ ! ઋષિ છતાં એટલું મોટું કષ્ટ વેડ્યું માટે બ્રાહ્મણે અવર વર્ણના મનુષ્યને ઉપદેશ ન કરેવો. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણેની દિગ્ગ સંગ્રા છે, માટે તેમને ઉપદેશ કરતાં બ્રાહ્મણને દેવ લાગતો નથી. સત્પુરુષોએ કાઈની આગળ કંઈ કહેવું નહીં. અવસ્થા ધર્મની ગતિ સ્પષ્ટ છે. સાધારણ પુરુષોએ જાણવી ઘણી કઠિન છે. મુનિ-ઓ મૌનવ્રતથી દીક્ષાઓ કરે છે. હે રાજન્ ! દુરક્રિતા લપથી કંઈ બોલતા નથી. ધાર્મિક

શુભ સંપત્તિ, સત્ય તથા આર્જવવાળા પુરુષો, આ લોકમાં દુરુક્ત વાણીઓ બોલ્યાથી દુષ્ટતાને પામે છે, પણ કોઇને ઉપદેશ કરતા નથી. ઉપદેશથી થતું પાપ બ્રાહ્મણને બોલવતું પડે છે માટે ધર્મને ઇન્દ્રજિતનાર ગણા પુરુષે વિચારીને બોલતું. સાચા જુઝનો ઉપદેશ કરનાર નાશ પામે છે. પૃથ્વીને નિશ્ચય કરીને પછી ઉપદેશ કરવા કે જેથી ધર્મ પમાય. ઉપદેશના કાર્યમાં મેં તને આ સવળું કહ્યું. મોટા કલેશ ઉત્પન્ન થાય માટે શરૂને ઉપદેશ ન કરવો.

एतत्ते सर्वमाख्यातमुपदेशकृतं मया ।

महान् क्लेशो हि भवति तस्मान्नोपदिशेदिह ॥ ૭૪ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शूद्रमुनिसंवादे गुर्जरभाषायां
दशमोऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાય ૧૧ એ. લક્ષ્મીનો વાસ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કીદૃશો પુરુષે તાત સ્ત્રીષુ વા મરતર્ષમ ।

શ્રી પશ્ચાવસતે નિત્યં તન્મે વ્રૂહિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

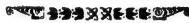
યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે તાત ! હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! હે પિતામહ ! કયા પુરુષ અથવા સ્ત્રીઓ પાસે રૂપ ઔદાર્યદિએ યુક્ત ધન સમૃદ્ધિ હમેશાં વસે છે તે મને કહો ? જીર્ણમપિતા કહે છે—દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સાનિધ્ય રૂકિમણીએ લક્ષ્મીને પૂછેલું વૃત્તાંત જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું આ સ્થળે હું તને કહીશ. કમળ જેવા વર્ણવાળી, દીપાવમાન, નારાયણના ખોળામાં બેઠેલી લક્ષ્મીને જોઇ કુતૂહલથી વિસ્મય પામ્યાં છે નેત્ર જેનાં એવી, કામ-દેવની માતા રૂકિમણી તેને પૂછવા લાગી કે હે ત્રણ લોકના ઇશ્વરની સ્ત્રી ! આ લોકમાં તું ક્યાં પ્રાણીઓને સંવે છે, અને સવળા ઐશ્વર્યરૂપે કયા પુરુષોની પાસે સ્થિર થાય છે, તે સ-વળું મને યથાસ્થિત કહે. શ્રીકૃષ્ણની સમક્ષ રૂકિમણીએ એ પ્રકારે પૂછાએલી, ચંદ્રના જેવા પ્રસન્ન મુખવાળી, લક્ષ્મી મનને હરણ કરે એવું મધુર વચન બોલી કે હે સુભગે ! કિવેકી, ગણા, કોધરહિત, શ્રદ્ધાળુ, જીનેન્દ્રિય, બળવાન તથા કૃતના બળજીનાર પુરુષ પાસે હમેશાં હું વસું છું. દરીદ્ર, નાસ્તિક, વર્ણશંકર, કૃતત્રિ, ભિન્નવૃત્તિવાળા, ખોટું ભાષણ કરનારા, એકર તથા ઇર્ષાળુ પુરુષ પાસે હું કદાપિ રહેતી નથી. જેઓ થોડી બુદ્ધિ તથા શોર્ષનું અભિમાન રાખી જ્યાં જ્યાં કલેશ અને ક્રોધ કરે છે. તેવા દંકારી અએલા મનોરથવાળા પુરુષો પાસે હું સ્થિતિ કરતી નથી. મનમાં કંઈ સંકેપ કરતો નથી, જે મદ છે, તેવા અદ્યપસંતોષી નરોની પાસે હું રૂંડે પ્રકારે વસતી નથી. સ્વધર્મશીલ, ધર્મવાળા, વૃદ્ધોની સેવા કરનાર દાન્ત પુરુષોની પાસે હું રેહું છું. તેજ પ્રકારે કુશળ, સમર્થ, શાન્તિવાળી, ઇન્દ્રિયોને જીતેલી, સત્ય સ્વભાવ-વાળી વિનય યુક્ત, દેવ તથા બ્રાહ્મણોની પૂજા કરનારી અજાણાઓ પાસે રૂંડે પ્રકારે હું વસું છું. ગંદાં પાત્રવાળી, અનિચ્છિત કરનારી, સ્વામીને પ્રતિકૂળ વચન બોલનારી, વચ્ચે કારણે પારકે ઘેર ભટકનારી, લજ્જા વગરની, સ્ત્રીનો હું ત્યાગ કરું છું. નિર્દય, અપવિત્ર, સદા કોઈની ધૈર્ય વગરની, જેને કંકાસ બહોળો હોય એવી, ઉધનારી તથા હમેશ સુનારી, એવી સ્ત્રીને હું તજું છું. નિરંતર સત્ય બોલનારી, બહાલી લાગે તેવી રૂપાળી, સારા સૌભાગ્યવાળી, રૂપ

મુણ્ણેથી ભરેલી, સદાયરણી, રૂડાં આભૂષણથી ઢંકાયેલી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને વિષે હું વાસ કરું છું. વાહનો, કન્યાઓ, આભૂષણો, યજ્ઞો, મેઘ, વૃષ્ટિ, પુષ્પો, પવિત્રનીઓ (કમળિનીઓ), નક્ષત્રની પકિતઓ, શારદિઓ (શરદઋતુની શોભાઓ), હાથી, ગાયના નેહણઓ, આસન, સરોવરમાં પ્રકૃષ્ઠિત થએલાં કમળો, હંસ તથા ક્રૌંચ જાતના પક્ષિઓના સ્વરથી શોભિતી, ઘટાદાર વૃક્ષોથી વિરાજમાન તટોવાળી, રૂડા તપસ્વી તથા સિદ્ધ બ્રાહ્મણોએ સેવા કરેલી, નિરંતર ધણા જળથી ભરેલી, સિંહ તથા હાથિઓએ ડાળાતા જળવાળી, નદિઓને વિષે હું વસું છું. મત્ત હાથી, ગાયો આખણ તથા સિંહાસન, રાજ અને સત્પુરુષોને વિષે હું નિરંતર રહું છું. જેના ઘરમાં મનુષ્ય અગ્નિને હોમ આપે છે, ગાય, બ્રાહ્મણ, તથા દેવતાનું અર્ચન કરે છે, અને કાળે કાળે પુષ્પોવડે બલ્લિઓ દે છે, તેના ઘરને વિષે હું નિત્ય વાસ કરું છું. નિરંતર સ્વાધ્યાયમાં કુશળ બ્રાહ્મણો, ધર્માસક્ત ક્ષત્રિયો, કૃષિ કરત્રમાં કુશળ વૈશ્યો તથા નિત્ય શુશ્રુષા કરનાર ધ્રુવોને વિષે હું રહું છું. નારાયણની પાસેજ સર્વ ભાવનાથી એક નિષ્ઠાએ કરી શરીરરૂપે રહું છું તેમને વિષે રૂડા પ્રકારનો મહાન ધર્મ, બ્રહ્મજ્ઞતા તથા પ્રિયપણું રહેલું છે નારાયણ શિવાય અન્યત્ર શરીરરૂપે નથી વસતી. હે દેવી ! એજ પ્રકારે મેં અન્યથી ધારણ કરવી અશક્ય છે. જે પુરૂષને વિષે હું ભાવથી વસું છું, તે ધર્મ, અર્થ તથા કામથી વૃદ્ધિ પામે છે.

નાહં શરીરેણ વસામિ દેવિ નૈવં મયાશકયમિહાભિધાતું ।

મત્તેન યસ્મિન્નિવસામિ પુંસિ સ વર્ધતે ધર્મયશોર્થકામેઃ ॥ ૧ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्म श्रीकृष्णोपनिषद्वादे गुर्जर-
भाषायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો. ભંગારવનો પાખ્યાન.

मुषिष्ठिर उवाच—स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगेस्पर्शः कस्याधिको भवेत् ॥

एतस्मिन् संशये राजन् यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

મુષિષ્ટિર પૂછે છે—હે રાજન્ ! સ્ત્રી પુરૂષના સમાન વ્યવહારમાં વૈષયિક સુખ કોને અધિક હોય છે, એ સંશયમાં યથા પ્રકાર આપ મને કંઈ કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે—આ સ્થળે ભંગારવન તથા ઇન્દ્રને પૂર્વે જે વૈર થયું, તે પુરાતન ઇતિહાસ તને કહીશ. હે પુરૂષોમાં સિંહરૂપ ! પૂર્વે ભંગારવન નામનો એક ધાર્મિક રાજર્ષિ હતો. તે અપુત્ર હોવાથી પુત્રને માટે યજ્ઞ કરવા લાગ્યો. બળવાન એવો તે રાજર્ષિ, મનુષ્યોનાં પ્રાયશ્ચિંતામાં પુત્રની કામનાઓને વિષે ઇન્દ્રદિષ્ટ* અગ્નિષ્ટુત્ નામનો યજ્ઞ કરતો હતો. ભાગ્યશાળી, દેવતાઓનો ઇશ્વર એવો ઇન્દ્ર સાવધાન થઇ, યજ્ઞને થતો જાણી, રાજર્ષિનું અહિત ઇચ્છવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! તે મહાત્મા રાજનું કંઈ છીદ્ર તેણે દીધું નહીં. એટલામાં કોઇ સમયે ભંગારવન રાજ્ય મૃગયાએ

* ત્રિમુણી અગ્નિ-ગેમને અગ્નિષ્ટુત્ કહે છે, તેમાં રૂક્ત અગ્નિની સ્તુતિ છે, ઇન્દ્રનું પ્રાધાન્ય હોતું નથી.

ગયો. આ છિદ્ર છે, એમ વિચારી ઘોડા સાથે ગતિ કરતા બ્રાંતિવાળા રાજાને ઇન્દ્રે મોહ પમાડ્યો. તે કાળે બૂખ તથા તરસથી પીડાએલા રાજાને દિશા સુઝી નહીં, થાક અને તાપથી પીડાએલો તે આમથી તેમ ભમવા લાગ્યો, નેવામાં નિર્ભળ જળથી ભરેલું એક સુંદરને મોટું સરોવર તેણે દીઠું. હે તાત ! સરોવરના તટમાં ઉારી અશ્વને તેણે જળપાન કરાવ્યું. જળ પીધેલા અશ્વને શ્વેષ્ટે ખાંધી, પોતે સરોવરમાં નાહ્યો. સ્નાન કરવાથી પોતે સ્ત્રીપણાને પામી ગયો. પોતાને સ્ત્રીરૂપ થએલો જોઇ રાજા ઘણું લજવાયો. મનમાં ઘણી ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ તેમ ઇન્દ્રેયો આકુળવ્યાકુળ થઇ ગઇ. “હું ઘોડા ઉપર શી રીતે બેસીશ ? નગર પ્રત્યે કેમ કરીને જઈશ ? અગ્નિઘટ્ટુત યત્ન કરવાથી સો ઔરસ પુત્રો મારે ઉત્પન્ન થયા છે, તે જળવાન પુત્રોને હું શું કહીશ ? વળી મારી સ્ત્રીઓ તથા દેશની પ્રજાને શા જવાબ આપીશ ? ધર્મ તત્ત્વના અર્થ દેખાડનાર ઋષિઓએ વર્ણવેલાં મૃદુપણું લાવણ્યતા તથા વિકલપણું, એ ગુણો મને પ્રાપ્ત થયા છે, અને મુસાફરી કરવામાં સહનતા તથા અશ્વધર્મ એ પુરૂષતા ગુણો અવશ્ય મારામાંથી નાશ પામી આવું સ્ત્રીપણું મને કેમ પ્રાપ્ત થયું ? સ્ત્રીભાવથી હવે હું અશ્વ ઉપર બેસવાને યોગ્ય નથી.” એ પ્રકારે પશ્ચાત્તાપ કરતો રાજા મહાકષ્ટે અશ્વઉપર બેસી ફરીને નગર પ્રત્યે પુત્રો, સ્ત્રીઓ, નગરની પ્રજા તથા દેશના લોકો, રાજાને સ્ત્રીરૂપ જોઇ આ શું ? એમ વિસ્મય પમવા લાગ્યા; એપ જવાને અશ્વધર્મ પામતા જોઇ, બોલનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ સ્ત્રીપણાને પામેલો, રાજર્ષિ તેમને કહેવા લાગ્યો કે દૃઢ સૈન્યથી વિંટળાએલો હું મૃગયાને અર્થે વનમાં ગયો હતો. બ્રાહ્મિન થવાથી દૈવે પ્રેરણા કરેલો હું ધૈર્ય અરણ્યમાં પેડો. તે ધૈર્ય માર્ગમાં તૃપ્તથી પીડાએલા તથા નષ્ટ ચેતનવાળા મેં પક્ષિઓથી વિંટળાએલું એક સુંદર સરોવર દીઠું. દૈવે ઠગાએલો તેમાં સ્નાન કરવાથી હું સ્ત્રીપણાને પામી ગયો. સ્ત્રીઓ તથા પ્રધાનોને નામ જોત્ર ખતાવી સ્ત્રીરૂપ થએલો તે રાજા પોતાના પુત્રોની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે પુત્રો ! તમે સુખે રાજ્ય ભોગવો, હવે હું તો વનમાં જઈશ. સોયે પુત્રોને એ પ્રકારે કહી તે વનમાં ગયો.

કોઇ આશ્રમ પ્રત્યે જઇ તે સ્ત્રી એક તાપસને મળી. તાપસની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાથી તેને આશ્રમમાં પાછા સો પુત્રો થયા. પુર્વે રાજાના શરીરથી થએલા સો પુત્રોને તે આશ્રમમાં બોલાવી કહેવા લાગી કે મારા પુરૂષપણામાં ઉત્પન્ન થએલા તમે સો છોકરાઓ છો અને આ સો પુત્રો સ્ત્રીપણામાં ઉત્પન્ન થયેલા છે. હે પુત્રો ! તમે બસેજ જણુ મળી ભાતુ ભાવથી એકઠા રાજ્ય ભોગવો. માતાપિતારૂપ એવી તેની આજ્ઞા માની સધળા ભાઇઓ હળી મળી રાજ્ય કરવા લાગ્યા. ભાતુભાવથી ઉત્તમ રાજ્ય ભોગવતા તેમને જોઇ દેવેના રાજા ઇન્દ્ર, ક્રોધયુક્ત થઇ ચિંતા કરવા લાગ્યો કે મેં રાજર્ષિને સ્ત્રીપણું અદ્યયું તે અપકાર નહિ પણ ઉપકાર થયો (કેમકે તેને સો પુત્રને બદલે બસો પુત્ર થયા) મઠે પાદ્માણનું રૂપ લઇ દેવના રાજા ઇન્દ્રે નગર પ્રત્યે જઇ રાજપુત્રોમાં માંહોમાંહ કલ્લહ ઉભો કર્યો. એક બાપના દીકરા છતાં ભાઇઓમાં ભાતુભાવ હોતો નથી, દેવ તથા દૈત્યો કશ્યપના પુત્ર છતાં રાજ્યને માટે લડ્યા, તો તમે તો ભંગાસ્ત્રવન રાજાના પુત્ર છો, અને આ બીજા સો પુત્ર તાપસના છે દેવ તથા દૈત્યો તો કશ્યપનાજ પુત્ર હતા. તમારા બાપદાદાનું રાજ્ય એ શું તાપસના છોકરાઓ ભોગવશે ? એ પ્રકારે ઇન્દ્ર ભેદ પમાડેલા તેઓએ યુદ્ધને વિષે એક બીજાને પાડી નાંખ્યા. આ હકીકત સાંભળી તાપસી પણ ધણો ખેદ કરતી રડવા લાગી. એટલામાં કપટથી

બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરેલો ઇન્દ્ર આશ્રમમાં આવી તેને પૂછવા લાગ્યો કે, હે સુંદર મુખવાળી ! શા દુઃખથી તપેલી તું આમ રડે છે ? બ્રાહ્મણ મને પૂછે છે, એમ જાણી તે તેની પ્રત્યે આવાં કંઈ વચન બોલી. કે હે બ્રહ્મન્ ! મારા બસો પુત્ર કાળે નાશ પમાડ્યા. હે વિષ્ણુ ! પૂર્વે મારું રાજનું શરીર હતું તેથી સો પુત્ર થયેલા અને પછીથી એક દિવસ મૃગયા પ્રત્યે ગએલા મને બ્રાન્તિ થવાથી ગહન વનમાં એક સરોવરમાં સ્નાન કરવાથી આતું સ્ત્રીપણું પ્રાપ્ત થયું છે. પ્રથમના પુત્રોને રાજ્ય માઠી સોંપી હતું વનમાં ગયો. ત્યાં સ્ત્રીરૂપે મને મોટા તાપસથી સો પુત્ર આશ્રમમાં ઉત્પન્ન થયા. મેં તેઓને નગર પ્રત્યે મોકલ્યા. હે દિવ્ય ! કાળયોગથી તેમને માહોમાંથી વૈર ઉત્પન્ન થયું. હે બ્રહ્મન્ ! દૈવથી હણાયેલી હું એ શોક કરું છું.

ઇન્દ્ર તે સ્ત્રીને દુઃખી જોઇ બોલ્યો કે હે ભદ્રે ! પૂર્વે તં મને સહન ન કરી શકાય તેવું દુઃખ દીધું છે. હે દુર્જીહ્વાળી ! હું ઇન્દ્ર છું. મને વગર બોલાવ્યે ઇન્દ્રદ્રિષ્ટ અગ્નિષ્ટુત યજ્ઞવડે યજ્ઞ કરતા એવા તં મારી સાથે વૈર પેદા કર્યું છે. ઇન્દ્રને જોઇને તે રાજર્ષિએ તેના બેઉ પગમાં માથું મૂક્યું. હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! પુત્રોની કામનાથી ઋતુએ સહવર્તમાન તમે મને પ્રસન્ન થાઓ. હે દેવોમાં સિંહ ! તે કાર્યમાં ઇષ્ટ એવા તમે મને ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો. તેના પ્રશ્નિપાતવડે પ્રસન્ન થયેલો ઇન્દ્ર તેને વર આપવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! સ્ત્રીરૂપે થયેલા તારા સોપુત્ર તથા પ્રથમ પુરૂષ રૂપથી થયેલા સો એ બેઉમાંથી કયા પુત્ર જીવો, તે તું મને કહે. હાથની અંગલી કરી તાપસી શકને કહેવા લાગી કે હે ઇન્દ્ર ! મારા સ્ત્રીરૂપે થયેલા સોય પુત્રો જીવો. ઇન્દ્ર તો આતું વચન સાંભળી વિસ્મય પાડ્યો. ફરી તેને પૂછ્યું કે પુરૂષપણથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપર તને દ્રેષ કેમ ? અને સ્ત્રી ભાવમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઉપર અધિક રનેહ શાથી ? તેનું કારણ મને સાંભળવાની ઇચ્છા છે, માટે તે તું કહે ?

સ્ત્રી કહે છે-હે શક ! સ્ત્રીને વૈષયિક સુખને વિષે અધિક રનેહ છે, તેટલો પુરૂષને નથી; માટે સ્ત્રીપણ્યામાં થયેલા પુત્રો જીવતા થાઓ. ભીષ્મપિતા કહે છે-એ પ્રકારે સમજવાયેલો ઇન્દ્ર, પ્રસન્ન થઇ બોલ્યો કે, હે સત્ય બોલનારી ! તારા સઘળા પુત્રો જીવો. હે વતના ધારણ કરનાર ! રાજમાં ઇન્દ્ર, પુરૂષત્વ અથવા સ્ત્રીત્વ, જેની તને ઇચ્છા હોય, તે તું મારી પાસે માગ. સ્ત્રી બોલી-હું સ્ત્રીપણું જ યાચું છું. હે શક ! પુરૂષપણની મને રૂચી નથી. એ પ્રકારે બોલતી સ્ત્રીને સાંભળી ઇન્દ્ર બોલ્યો કે-હે વિદ્વો ! પુરૂષપણનો ત્યાગ કરી, સ્ત્રીપણું કેમ માગે છે ? સ્ત્રીરૂપ સજ્જ કહેવા લાગ્યો કે સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગમાં હમેશાં સ્ત્રીને વિશેષ પ્રીતિ હોય છે, તે કારણ માટે સ્ત્રીપણું માગું છું. હે દેવોમાં ઉત્તમ ! સ્ત્રીમાં સુંદરતા વિશેષ છે, માટે સ્ત્રીભાવથી હું સંતોષ પામું છું. “ એ પ્રકારે હો.” એમ કહી ઇન્દ્ર સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. ભીષ્મપિતા કહે છે, કે હે રાજન્ ! એ પ્રકારે સ્ત્રીની અધિક પ્રીતિ કહી છે.

एवमस्त्विदं શ્લોકાત્તામાષ્ટકચ મિદિવં ગતઃ ।

एवं स्त्रिया महाराज अधिका प्रीतिरुच्यते ॥ ૫૪ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भंगस्वनोपाख्यानं गुर्जर-
भाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ ભો. સત્કર્મ કરવા વિશે.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કિં કર્તવ્યં મનુષ્યેણ લોકયાત્રા હિતાર્થિના ।

કથં વૈ લોકયાત્રાં તુ કિં શીલમ્ સમાચરેત્ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—આ લોકમાં શિષ્ટાચાર તથા પારલૌકિક ક્ષેત્રને ઇચ્છનારા મનુષ્યે શું કરવું? ઉભયલોકના કલ્યાણનું સાધન શું? અને કયા આચરણે આચરવું? બીજાપિતા કહે—હે વડે થતાં ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ, તથા વાણીથી કરાતાં ચાર અને મનવડે આચરાતાં ત્રણ, એ દશે પ્રકારના સ્વાભાવિક કર્મમાર્ગને તણ દે; હિંસા, યોરી તથા પરસ્પરીગમન, એ ત્રણ શરીરથી થતાં પાપોના સર્વથા ત્યાગ કરે. હે રાજેન્દ્ર ! વિષય સંબંધી વાતો, કંકાર ભાષણ આડીઆપણું તથા જૂઠું બોલવું, એ ચાર વાણીથી થતાં પાપને અટકાવે, તેમ ચિંતન પણ ન કરે; પારકા દ્રવ્યની ઇચ્છા, બીજાનું ખૂંડે તાકવું, તથા વેદમાં બતાવેલાં કર્મોપર અનાસ્થ એ ત્રણ મનવડે થતાં પાપ અટકાવે તેટલા કારણ માટે વાણી, શરીર તથા મનવડે પુરું અશુભ ન આચરવું. શુભ તથા અશુભ કર્મો કરનાર પુરૂષ અવશ્ય તે તે પ્રકારનું ફળ ભોગવે છે

તસ્માદ્વાકાયમનસા નાચરેદ્શુભં નરઃ ।

શુભાશુભાભ્યાચરન્ હિતસ્ય તસ્યાશ્નતે ફલમ્ ॥ ૬ ॥

ઈતિશ્રીમદ્ભારતેઽનુશાસનપર્વાણિ દાનધર્મે લોકયાત્રાકથને ગુર્જરમાલા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩ ॥

અધ્યાય ૧૪ ભો. મેઘવાહન ઉપાખ્યાન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—સ્વયાપમેય નામાનિ શ્રુતાનીહ ઝગત્પતેઃ ।

ચિતામહેશાયવિમો નામાભ્યાચક્ષ્વ શંભવે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ગંગાના પુત્ર ! તમેએ જગત્પતિનાં નામ અને સંભળાયાં છે. હે વિભો દેવ તથા દેવના પુત્ર, જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયનું કારણ, મોટા ભાગ્યશાળી, શંક વિશ્વરૂપ બહુ એવા સંભુતાં સંધળાં નામ (અને) કહો. બીજાપિતા કહે છે—તે સર્વે વિશે વ્યાપ્ત અને સંધળે રચેલ પ્રત્યક્ષ નથી દેખાતા એવા યુદ્ધિસાન મહાદેવના ગુણો કહેલાં હે શક્તિમાન નથી. દેવતાઓના ઇશ્વર બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુને સુજવા તે સમર્થ છે. બ્રહ્માથી માંડીને પિશાચાન્ત દેવો જેની ઉપાસના કરે છે, પંચ તત્ત્વમાત્રા, અહંકાર વગેરે મહદંશ્યક્તે (વિશ્વનાં કારણો) થી જે પર છે. યોગ વિદ્યાના જાણનાર મોટા તત્ત્વદર્શી ઋષિઓ, અક્ષર પરબ્રહ્મ, મહસત્ એવા અનિર્વચનીયનું ચિંતન કરે છે, માયા તથા નારાયણને પોતાના તેજથી ક્ષોભ પમાડીને જેણે બ્રહ્માને સંન્યા, મહતત્ત્વથી દેવના દેવ એવા પ્રભુપતિ ઉત્પન્ન થયા, ગર્ભ, જન્મ, જરા તથા મૃત્યુએ વિંટળાએલો કયો મનુષ્ય, દેવના દેવ ધીમાન શંકરના ગુણો વર્ણવવાને શક્તિમાન છે? હે પુત્ર ! શંખ, ચક્ર તથા ગદા ધારણ કરનાર નારાયણ શિવાય, અદ્વય એવા પરમેશ્વર શિવને જાણવા કાણુ સમર્થ છે? મોટા ગુણવાળો, પરમ દુર્જય, દિવ્ય નેત્રવાળો, તેજસ્વી વિદ્વાન વિષ્ણુ, પોતાનાં યોગચક્ષુઓ

જેને જુએ છે, રૂઢી ભક્તિથી મહાત્મા કૃષ્ણવંદ સમગ્ર જગત વ્યાપ્ત છે. હે રાજેન્દ્ર ! બદ્ધિકાશ્રમમાં તપવટે સિવને પ્રસન્ન કરી દિવ્ય દષ્ટિ મહેશ્વરના પ્રસાદથી કૃષ્ણ સર્વ લોકમાં ખણી પ્રિયત્વ પામ્યા છે. સ્થાવર જંગમના સુર, વરદાન આપનાર સિવને પ્રસન્ન કરવા માટે માધવે હજાર વપલગી તપ કર્યું હતું. યુગયુગમાં કૃષ્ણે મહાદેવને સંતાપ આપ્યો છે. ભક્તિવરે મહાત્માની તેના ઉપર પ્રીતિ છે, જગતના બીજરૂપ મહાત્મા શંકરનું અર્થશ્રી, પુત્રને અર્થે અમ્યુત એવા હરિએ પ્રત્યક્ષ દીકું છે. તે હે ભારત ! અર્થશ્રીથી પર બીજું હું દેખતા નથી. દેવના દેવ ભગવાન શંકરનાં સમગ્રાં નામ ગુણ તથા મહેશ્વર સંબંધી સત્ય વિશ્વતિને સમગ્રપણે કહેવાને ત્રિષુ શક્તિમાન છે.

વૈશંપાયન કહે છે—મોટા યશવાળા ભીષ્મપિતા એ પ્રકારે કહીને વાસુદેવને સિવનું મહાત્મ્ય કહેવા લાગ્યા. ભીષ્મપિતા કહે છે હે દેવ તથા દૈત્યોના ગુરુ હે દેવ ! હે વિષ્ણો ! મને યુધિષ્ઠિરે જે પૂછ્યું તે વિષ્ણુરૂપ એવા શિવજીના ગુણને કહેવા તમે યોગ્ય છો. બ્રહ્મરોહિણિ એવા તરિએ બ્રહ્મલોકમાં દેવનાં સહસ્ત્ર નામનું નિવેદન કર્યું છે, જે પૂર્વે બ્રહ્માથી થયાં છે, દૈવાયન આદિ વ્રત ધારણ કરનાર, દાન્ત તપસ્વી ઋષિઓ તમારાં કહેલાં નામ સાંભળેા. હે વિષ્ણો ! પ્રાણી માત્રના દેહને વિષે રહેલા, આનંદમય, વિજ્ઞાનમય, રક્ષણ કરનારા, અભિરૂપ, મુડિન તથા કપર્દિનું પરાક્રમ મને કહો. વાસુદેવ કહે છે કે બ્રહ્મા પ્રમુખ દેવો તથા ઇન્દ્ર સહવર્તમાન મોટા ઋષિઓ, મહાદેવના ચરિત્રની ગતિ જાણવાને શક્તિમાન નથી. સૂક્ષ્મ દષ્ટિવાળા આદિત્યો જેનું હાર્દ નથી જાણતા, તે સત્પુરુષોની ગતિ મનુષ્ય માત્રથી શી રીતે જાણી શકાય ? દૈત્યોને હજીનાર ભગવાનના કેટલાક ગુણ હું તમને કહું. વૈશંપાયન કહે છે કે એ પ્રકારે કહીને ભગવાન આચમન કરી પવિત્ર થઈ, મહાત્મા શંકરના ગુણ કહેવા લાગ્યા.

વાસુદેવ કહે છે—હે બ્રહ્મજેન્દ્ર ! તમે તથા હે તાત ! હે યુધિષ્ઠિર ! તમે સાંભળો. ગંગાના પુત્ર તમે પણ કપર્દિનાં નામ સાંભળો. સાંખના હેતુ માટે પૂર્વે મને દુર્લભ દર્શન થયું છે, મેં પૂર્વે સમાધિવટે યથાસ્થિત ભગવાન દીઠા છે. બુદ્ધિમાન રૂકિમણીના પુત્રે પૂર્વે શંકરને માયેા, ત્યારપછી બાર વર્ષે જાણવતી મારી પ્રત્યે બોલી કે હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રહુમ, ચાન્દ્રેશ્વર આદિ રૂકિમણીના પુત્રને જોઇ, પુત્રની ઇચ્છાવાળી મારી પાસે આવી તે બોલી કે બળવાનોમાં ઉત્તમ, બહાલો લાગે તેવો રૂપાળો, કલ્મષ રહિત, તમારા જેવો શરવીર પુત્ર મને આપ્યો, હે અમ્યુત ! વિશંખ માં કરો, ત્રણ લોકમાં કંઈ પણ અપ્રાપ્ય તમને નથી. હે યદુકુળને વહન કરનાર ! તમે ઇચ્છા પ્રમાણે બીજાને સુન્ને છો, તમેએ વ્રત આચરી, કષ્ટ બેઠી બાર વર્ષ મહાદેવનું આરાધન કરી રૂકિમણીને વિષે પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા છે. ચાન્દ્રેશ્વર, સુચાર, ચાન્દ્રેશ, યશોધર, ચાર્ણવા, ચાર્ણશા, પ્રહુમ્ન અને શંભુ વગેરે પરાક્રમી પુત્રો જેમ રૂકિમણીને વિષે ઉત્પલ કર્યા છે તેમ હે મધુ દૈત્યને મારનાર ! મને પણ પુત્રો આપો. એ પ્રકારે પ્રેરણા કરેલો હું રૂપ મધ્ય ભાગવાળી જાણવતી પ્રત્યે બોલ્યો કે હે રાણી ! હું તારે પ્રિય કરીશ. જાણવતી મારી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે વિજય એવા શિવની પાસે જવ્યેા. બ્રહ્મા, શિવજી, કલ્મષપના પુત્રો મનેસુંગ એવા દેવતાઓ, ક્ષેત્ર, યોગધિઓ, યદને વહન કરનાર વેળના મેત્રો, અશ્વિના સમુદ્રો, યત, સમુદ્રો, દક્ષિણાઓ, હું‘મા’ ઇત્યાદિ સાથે પૂરણ અક્ષરો, નક્ષત્રો, પિતૃઓ, પ્રહુ, દેવની સ્ત્રીઓ, દેવકન્યાઓ અને દેવ માતાઓ, મન્વન્તરો, મયો, અન્તરો, સૂર્ય, હરિ, સાવિત્રી તથા બ્રહ્મવિદ્યા, અતુઓ તથા સંવત્સરો, ક્ષણ, લવ,

સુહર્તા, નિમેષ અને યુગપચન્ત, એ સર્વ સ્થળને પ્રાપ્ત થએલા તારં રક્ષણ કરે. હે યાદવ ! તારા સુખને અર્થે હો. માર્ગમાંથી અરિષ્ટ જાઓ. હે પાપરહિત ! તું સાવધાન રહે. તેણે એ પ્રકારે આશીર્વાદ આપેલો હું જાણુવાનની પુત્રીની આજ્ઞા લઇ, માતા પિતા તથા આહુક રાજની પાસે ગયો. વિદ્યાધરેન્દ્રથી ઘણી પીડાએલી પુત્રીનું કહેવું તેમને નિવેદન કરી ધણા કષ્ટે તેમની આજ્ઞા લઇ ગદને તથા અતિથળ એવા રામને જણાવ્યું. તે સમયે પ્રીતિયુક્ત બેઠેલે, તમને અવિદ્ય તપસમૃદ્ધિ હો, એવો આશીર્વાદ આપ્યો. યુગ્ગજનની આજ્ઞા લઇ, મેં ગરૂડને ચિંતવ્યો. તેણે વહન કરેલો હું હિમાચળ પ્રત્યે આવ્યો. ઉત્તમ ગિરિમાં મેં અદ્ભુત શોભાઓ દીડી. મહાત્મા ઉપમન્યુનું, તપનાં સ્થાનોની મધ્યે ઉત્તમ એવું આશ્ચર્યવાળું દિવ્ય ક્ષેત્ર મેં દીઠું. દેવ ગંધર્વોએ પૂજા કરેલું તથા ધ્વાની લક્ષ્મીએ વિંટળાએલું, ધાવરો, કુંભ, કદંબ, નાળિયેર, કુરંગક, કેતક, જાંબુ, પાટળ, વડ, એખરા, પીલું, બીલી, સરળ, કોકી, પીંપર, સાળ, તાળ, ભોરડી, કુંદ, નાગકેસર, આસોપાલવ, આંબા, અતિમુક્તક, મહુડા, કોવિંદાર ચંપા તથા પનસ વગેરે ફળ પુષ્પનાં આપનાર બીજાં નાનાં પ્રકારનાં વનવૃક્ષોથી શોભિતું, પુષ્પ ગુદમલતાઓ, કેળ વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત, અનેક પક્ષિઓને ખાવા યોગ્ય ફળ વૃક્ષોથી અલંકૃત, યથાસ્થાને ગોઠવાએલા ભસ્મરાશિઓથી ટંકાએલા અગ્નિઓવડે આભૂષાએલું, સિંહ, વાઘ, હાથી તથા દીપડાથી આકુળ; હરણ, મોર, વનખિલાડા અને સર્પોથી વીંટળાએલું, મૃગ જાતિનાં ટોળાં, પાડા તથા રંછોએ સેવેલું, ભેદાએલા માથાવાળા હાથીઓથી શોભતું, નાના પ્રકારનાં કલોલ કરતાં પક્ષીઓએ સેવા કરેલું, મેઘથી પ્રકાશ પામેલાં પ્રદુક્ષિત, વિચિત્ર તૃણાં-કુરોવડે સુશોભિત, તથા નાના પ્રકારના પુષ્પોની રજથી ભિન્ન થયેલો, હાથીઓના માથામાંથી ઝરતા મદથી સુવાસિત, સ્વર્ગની સ્ત્રીઓના ગીતરવથી પૂરાએલો વાયુ સન્મુખ વાતો હતો. ધનમર્જના અને પક્ષીઓના શુભ નાદ તથા હાથીઓના શબ્દોવડે, હે વીર ! કિન્નરોનાં ગીત તથા સામગાન કરનારાના શુભ સ્વરોવડે તે ક્ષેત્ર શોભતું હતું. અન્ય પુરોએ મનવડે પશુ ચિંત્વન ન થાય તેવું, પુષ્પવાળાં વૃક્ષોથી વિંટળાએલાં વિશાળ સરોવરોથી અલંકૃત કરેલું, પુણ્યવાળાં પવિત્ર જળથી ભરેલી, જન્દુ ઋષિની પુત્રી ગંગાથી શોભિતું, ધર્મધારણ કરનારાઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ, વન્હિસમાન તેજવાળા, મહાત્માઓએ શોભિતું, વાયુ અહાર કરનારા તથા જળપીનારા, શુદ્ધ યૌગિયોથી તથા ધુમાડો પ્રાશન કરનારા વરાળપીનારા, અને દ્વંષ પાન કરનારા મોટા ધ્વાજાઓથી ચારે પાસે ભરપુર, ગાયની પેઠે મુખથી ચરનારા, પાપાણું ચૂર્ણલક્ષણ કરનારા, ચન્દ્રના કિરણોનું પાન કરનારા, શીણ પીનાર, તેમ મૃમની પેઠે ચારો ચરનારા, પીંપળાનાં ફળ ખાનારા તથા જળમાં સુનારા, મૃગચર્મ ધારણ કરનારા, વઠ્ઠલ પહેરનારા, વગેરે દુઃસહ નિયમોને વહન કરનારા ધણા પ્રકારના, રૂડા તપોધન મુનિઓને જોતા જોતા તે ક્ષેત્રમાં પેડા.

હે રાજન ! પુણ્યવાળા દેવના સમૂહો તથા ભારે કર્મવાળા શિવાદિક મહાત્માએ રૂડે પ્રકારે પૂજા કરેલું તે આશ્રમમંડળ, આકાશમાં રહેલા ચન્દ્ર મંડળની પેઠે શોભતું હતું. ત્યાં ઉચ્ચત્તમ તપવાળા મહાત્માઓના પ્રભાવથી સર્પ તથા નોળીઆઓ અને હરણાં તથા વાઘ, ચિત્રની પેઠે રમતાં હતાં. નાના પ્રકારના નિયમોવાળા વિખ્યાત રૂડા મહાત્મા ઋષિઓ તથા વેદ અને વેદનાં અંગ જાણનારા સિંહ સરખા ધ્વાજાઓએ સેવેલા સર્વ પ્રાણીઓના મનને રમણીય લાગે તેવા શ્રેષ્ઠ આશ્રમપદમાં પેસતાંજ, તેજ અને તપવડે કરીને. અગ્નિની પેઠે

જળહળતા, શિષ્યોએ વિંટેલા, યુવાન, બ્રાહ્મણોની મધ્યે ઉત્તમ, લાંબી જટા ધારણ કરનાર એવા ઉપમન્યુને દીકરા. માથુ નમાવેલા મને, ઉપમન્યુ કહેવા લાગ્યા કે, હે પુંડરીકઃ ! 'ભલે પધાર્યા.' તમારાં તપ સફળ હો. તમે પૂજ્ય છતાં મને પૂજો છો. દર્શન કરવા યોગ્ય છતાં મારું દર્શન ઇચ્છો છો, એમ કહેતા ઉપમન્યુને હું હાથ જોડી મૃગપક્ષીઓનું, અગ્નિ તથા ધર્મ અને શિષ્યવર્ગનું. કુશળ પૂછવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ભગવાન. પરમ મધુર વાણીવડે મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે, હે કૃષ્ણ ! તું સંશય રહિત એવા આત્મતુષ્ટ્ય પુત્રને પામીશ, માટે મોટું તપ આદરી ઇશાન એવા ઇશ્વરને સંતોષ પમાડ. હે અધોક્ષજ ! ભગવાનીએ સહિત શંકર આ આશ્રમમાં અર્બુદ વર્ષ કીડા કરે છે. હે જનાર્દન ! આ ક્ષેત્રમાં પૂર્વે, ઋષિગણોએ સહવર્તમાન દેવતાઓએ, તપ, બ્રહ્મચર્ય, સત્ય તથા ઇન્દ્રિય નિગ્રહથી મહાદેવને સંતોષ પમાડી, શુભ કામ સંપાદન કર્યા છે. હે શત્રુને હણનાર ! તું જેની પ્રાર્થના કરે છે એવા તેજ તથા તપના ભંડાર, ભગવાન આ ક્ષેત્રમાં શુભ તથા અશુભે યુક્ત, કામાદિ ભાવને સ્વજતા તથા છોડી દેતા એવા એ પણ ભગવાનીએ હમેશાં ચિત્તવન કરેલા વસે છે. જે મેઝ કંપાવે એવો હિરણ્યકશિપુ નામનો દાનવ થયો, તેણે સર્વ દેવનું અપશ્રવ્ય, એક અર્બુદ વર્ષ પર્યાન્તનું મહાદેવથી મેળવ્યું. હિરણ્યકશિપુના મંદાર ન મના પ્રખ્યાત પુત્રે મહાદેવના વરદાનથી ઇન્દ્રની સાથે અર્બુદ વર્ષ સૂઝી યુદ્ધ કર્યું. હે કેશવ ! વિષ્ણુનું ચક્ર તથા ઇન્દ્રનું વજ્ર, મંદાર દૈત્યના અંગને સ્પર્શ થવાથી ધુકું થઇ પરાભવ પામ્યું. હે પાપરહિત ! એ ચક્ર પૂર્વે ભગવાને તમને આપ્યું. જળમાં ગતિ કરનારા, બળવડે કરીને ગર્વિષ એવા દૈત્યને હણવા, અગ્નિના સરખું પ્રકાશમાન શસ્ત્ર ઉપભવ્યું. દુષ્ટ તેજવડે અદ્ભુત એવું જે, પૂર્વે શંકરે તને આપ્યું હતું તે પિનાકિ શિવાય બીજાથી જોઇ પણ ન શકાય, તે રૂડા દર્શનવાળું થાઓ, એમ શંકરે તે સમયે કહ્યું ત્યારથી લોકમાં તેનું નામ 'સુદર્શન' પ્રસિદ્ધ થયું.

હે તાત ! હે કેશવ ! મંદારના અવયવોમાં તે જીર્ણ થયું, વરદાન પામેલા, બુદ્ધિમાન, બળવાન એવા મંદારના અંગને ત્રિપે સેંકડો વજ્રો, ચક્ર તથા શસ્ત્રો વહન થયાં નહીં. ધણી બળવાન એવા મંદાર દૈત્યે દેવને પીડ્યા. તેમ શિવે વરદાન આપેલા મોટા દૈત્યોને દેવતાએ હણ્યા. ભગવાન અવિનાશી શંકરે પ્રસન્ન થઇ, વિદ્યુત્પ્રભાને એક લાખ વર્ષ સૂઝીનું ત્રણ લોકનું રાજ્ય આપ્યું, અને હમેશાં તું મારોજ અનુચર થયો છું, એમ બોલ્યા. વળી અવિનાશી ભગવાને તેને એક કરોડ પુત્ર આપ્યા. રાજ્ય સહવર્તમાન કુશદિપ પણ આપ્યો. તેજ પ્રકારે બ્રહ્માનો સૂત્રલો, બળવાન શતમુખ નામનો દૈત્ય હતો જેણે આગળ પોતાના માંસવડે અગ્નિનો હોમ કર્યો. શંકરે પ્રસન્ન થઇ તેને કહ્યું કે હું શું કરું ? શતમુખ શંકરની પ્રત્યે બોલ્યો કે મને અદ્ભુત યોગ હો, અને દેવતાઓનું શ્રેષ્ઠ બળ અપો ! 'તે પ્રકારે થશે' એવું વચન ભગવાન તેની પ્રત્યે બોલ્યા. પૂર્વે બ્રહ્મની ઉત્પન્ન થએલો કંતુ પણ તેન. પુત્રપણાને અર્થે કલ્પાયો. ત્રણસેં વર્ષ સૂઝી આમ ને યોમ યુક્ત કરી, તેને કંતુ નામના એક હજાર છોકરા આપ્યા. હે કૃષ્ણ ! દેવે કહેલા યોગેશ્વરને તું જાણે છે, એમાં સંશય નહીં. યાજ્ઞવલ્ક્ય નામના પ્રખ્યાત ઋષિ મોટા ધાર્મિક હતા. મહાદેવનું આરાધન કરીનેજ અતુલ યશ પામ્યા હતા. પરાશરના પુત્ર યોગી એવા વેદવ્યાસ મુનિ, તે પણ શંકરનું આરાધન કરી અતુલ યશને પ્રાપ્ત થયા. પૂર્વે વાલ્મીકિઓની ઇન્દ્રે અવગણના કરી, તેમણે ક્રોધથી તપવડે ભગવાન રૂદ્રને સંતોષ પમાડ્યા. દેવતાઓની મધ્યે ઉત્તમ, જગતના પતિ, પ્રીતિવડે વાલ્મીકિઓની પ્રત્યે બોલ્યા, તપ-

વડે તમે સોમ (ચંદ્ર)ને હજીનાર સુપથુંને ઉત્પન્ન કરશો. પૂર્વે મહાદેવના રોપથી જળ નાશ પામ્યું. જે દેવતાઓએ રૂંદના યજ્ઞનથી પુનઃ ઉત્પન્ન કર્યું, ત્યજ પ્રસન્ન થવાથી પૃથિવીમાં જળ થયું, ધ્રુવ વિદ્યાના જળનાર અત્રિની સ્ત્રી પોતાના ભર્તારનો ત્યાગ કરી, હું ફરીને તે મુનિને વશ નહીં થઈ, એમ કહી અવશ્ય મહાદેવને શરણે ગમ, અને અત્રિ મુનિના લયથી નિરાહાર રહી. ત્રણસે વર્ષ સૂધી શંકરને પ્રસન્ન કરવા કાષ્ટના ખીસાઓ ઉપર સુતી. શંકરે હસીને તેને કહ્યું, અવશ્ય તને પુત્ર થશે, સ્વામી વગર રૂંદથી થશે એમાં સંશય નહીં, અને વંશમાં તારાજ નામથી ઇચ્છેલી ખ્યાતી મેળવશે. હું મધુસૂદન ! એજ પ્રકારે ભક્ત એવો વિકલ્પ, સુખને વહન કરનાર મહાદેવને પ્રસન્ન કરી, સિદ્ધિ પામ્યો હતો. હે કેશવ ! વખાણવા યોગ્ય છે આત્મા જેનો એવો શાકલ્ય નામના ઋષિએ, મનોયત્રથી નવસે વર્ષ સૂધી મહાદેવનું આરાધન કર્યું. પ્રસન્ન થએલા શંકરે તેને કહ્યું, તું મોટા અંશકાર થઈશ, અને હે વત્સ ! જરૂર તારી અક્ષયકીર્તિ ત્રણ લોકમાં થશે, મોટા ઋષિઓએ શોભાવેલું તારું કુળ, અક્ષય હે. હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ! તારો છોકરો સૂત્રકર્તા થશે, સત્યયુગમાં એક સાવણિું નામના પ્રખ્યાત ઋષિ હતા, તેમણે આ ક્ષેત્રમાં ૭ હજાર વર્ષ સંધી તપ કર્યું, તેની પ્રત્યે ભગવાન રૂંદ કહેવા શ્રાવ્યા કે-હે પાપ રહિત ! તારી ઉપર હું સંતુષ્ટ થયો છું, તું લોકને પિં પિં વિખ્યાત એવો અંશ કરનાર અજરામર થઈશ. હે જનાર્દન ! પૂર્વે દિશાઓરૂપી વસ્ત્ર જેણે ધારણ કર્યો છે, તથા શરીરે ભસ્મ ચોળી છે, એવા શંકરના ભક્ત ઇન્દ્રે, વારાણસિમાં આરાધન કર્યું હતું. મહાદેવનું આરાધન કરી, દેવનું રાજ્ય પામ્યો. પૂર્વે નારદે ભક્તિથી મહાદેવને આરાધ્યા, તેના ઉપર પ્રસન્ન થએલા, દેવના યુરના યુગ, મહાદેવે કહ્યું, તેજ તપ તથા કીર્તિવડે તારા સન્માન ઝોઘ નીવડશે નહીં. ગીત વાણંત કરતો તું હમેશ મારી પૂઠે ફરીશ. હે વિભો ! મેં પશુ પૂર્વે દેવના દેવ શંકરને દીઠા છે. હે તાત ! હે માધવ ! સાધાર પશુપતિને તું સાંભળ. હે વિભો ! જેટલા માટે મેં, મોટા તેજસ્વી દેવને પ્રયત્નથી જગાડ્યા છે તે વિસ્તારથી સાંભળ. હે પાપ રહિત ! દેવનાદેવ મહેશ્વરથી જે મને મળ્યું તે સમ્રાજ્ય, યથાસ્થિત હું તને કહીશ. હે તાત ! પૂર્વે સત્યયુગમાં, વેદને વેદનાં અંગ જળનાર મોટા યશસ્વી વ્યાઘ્રપાદ નામે ઋષિ હતા. તેમને હું પુત્ર થયો, અને મારે ધૌમ્ય નામે ખીજો નાનો ભાઈ થયો. હે માધવ ! એક વખત હું, મારા નાનાભાઈ સાથે રમતો, રમતો, આત્માની સંભાવના કરનાર ઋષિઓના આશ્રમ પ્રત્યે ગયો. ત્યાં મેં એક દુઃશુભ ગય દેહેતાં દીડી, અને અમૃતના સરખા સ્વાદવાળું દૂધ જોયું, ત્યારપછી ઘેર આવી, મારી બાળક અવસ્થા માટે મેં મારી માને કહ્યું, કે મને દૂધ ભાત ખાવા આપ, દૂધ ન હોવાથી તે સમયે મારી મા દુઃખી થઈ. હે માધવ ! પછી તે યાજ્ઞેન્દ્રા લોટમાં જળ ભેળવી, ‘આ દૂધ છે’ એમ કહી બેઠે ભાળને ખીવા માટે આપ્યું. એક સમયે ગાયનું દૂધ મેં ખાધું. મારા પિતા મને જ્યાં જાતિ કુળ એકઠું થયું હતું તે યજ્ઞમાં લઈ ગયા. ત્યાં દિવ્ય એકી કામધેતુ આવી હતી. તેનું અમૃત સરખા સ્વાદવાળું દૂધ મેં પીધું, દૂધના શુણ્ઘ મેં જાળ્યા. પછી હે તાત ! પાણીમાં ભેળવેલા લોટનો રસ મને સારો ન લાગ્યો. ત્યારે હું બાળભાવથી મારી મા પ્રત્યે બોલ્યો કે હે માતા ! જે તું મને આપે છે, તે દૂધ ભાત ન હોય, હે માધવ ! મારે આવું વચન સાંભળી, દુઃખ તથા શોક યુક્ત, પુત્રભાવથી મને હૃદયમાં આંધી મારે મધુ સુંઘતી આમ તે કહેવા લાગી.

હે વત્સ ! વનમાં રહેનારા કંદમૂળ તથા ફળોના આહાર કરનારા, વાલખિલ્યોએ સેવેલી અંગા નદી ઉપર પડી રહેનારા, ભવિષ્યાદિ ઋષિઓના ઘરમાં દૂધ ભાત ક્યાંથી ? વગડામાં આશ્રય બાંધી નિવાસ કરનારા, વાયુ તથા જળ પીને રહેનારા, ડુંગરામાં પડી રહેનારા, વગડાઉંઓના ઘરમાં દૂધ ક્યાંથી ? હે પુત્ર ! સુરભીના ગોત્રથી વર્ણીત એવા અરણ્યમાં, ગ્રામ્ય આહારથી નિવૃત્તિ પામેલા, વગડાનાં ફળ અશન કરનારાઓને ત્યાં દૂધ નથી, નદી અને ગન્ધરવ ડુંગરાઓ તથા વિવિધ પ્રકારનાં તીર્થોને વિષે તપવડે કરીને અવિનાશી એવા આપણી ઉત્તમ ગતિ તપ કરવાને યોગ્ય એવા શિવજી છે. હે વત્સ ! અવિનાશી, વરદાનના આપનાર, સ્થાણુ વિરૂપાક્ષને પ્રસન્ન કર્યા શિવાય, સારાં, વસ્ત્ર તથા દૂધ ભાત ક્યાંથી મળે ? હે વત્સ ! સર્વ કામનાઓને અર્થે શંકરને શરણે જઈ નિરંતર સમસ્ત ભાવનાથી સતોષ પમાડ; તેમના પ્રસાદથી હે પુત્ર ! તું ઉત્તમ ફળ પામીશ. હે શત્રુને નાશ કરનાર ! માતાનું એવું વચન સાંભળી હાથ જોડી તેણે પૂછ્યું કે હે અંબા ! મહાદેવ કોણુ ? તે કેમ કરીને પ્રસન્ન થાય ? તે ક્યાં રહે છે ? તેમનું દર્શન શી રીતે થાય ? તે કેમ સંતુષ્ટ થાય ? તેમનું રૂપ કેવું છે ? હે જનની ! તે મને પ્રસન્ન થયા તે કેમ જણાય ? અથવા પ્રત્યક્ષ શી રીતે થાય ? હે કૃષ્ણ ! એ પ્રકારે પૂછાએલી માતા બોલી કે, હે ગોવિંદ ! આંસુથી વ્યાકુળ થયાં છે નેત્ર જેનાં એવી મારું માથું સુધીને તથા મારાં ગાત્રોને કુચી નાંખતી, ગરીબ જેવી થઈ ગઈ. હે મધુસૂદન ! હે સુરોત્તમ ! અંબા બોલી કે મહાદેવ દુઃખવડે કરીને જાણુવા યોગ્ય છે, મનવડે ધારણુ કરવો અશક્ય છે, તેને વિષે દુષ્ટ બન્ધન ધણ્યાં છે તેમાં દુષ્ટ બાધ નડે છે, વ્યગ્ર અન્તઃકરણીઓથી દુઃખવડે ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય તથા દુર્લભ છે. પંડિતો જેનાં અનેક રૂપ કહે છે તેનાં સ્થાન વિચિત્ર છે તથા પ્રસાદ પણ અનેક છે. ઇશ્વરનું શુભ ચરિત્ર સમગ્રપણુવડે કોણુ જાણુ છે ? દેવનાદેવ, જૂદાં રૂપથી ક્રીડા કરે છે. વળી સર્વ જુદાં રૂપથી પ્રસન્ન થાય છે, વિશ્વરૂપ એવા મહેશ્વર સવળાં પ્રાણીઓનાં હૃદયને વિષે રહેલા છે. ભક્તો ઉપર અનુકંપાને અર્થે પ્રત્યક્ષ દર્શન દે છે. મુનિઓના મુખથી ઇશ્વાનનું શુભ ચરિત્ર મેં જેવું સાંભળ્યું છે, તેવું, બ્રહ્મણીના અનુગ્રહને માટે તેનાં જે રૂપ દેવતાએ વર્ણુવ્યાં છે, તે સવળાં હે વત્સ ! તું મને પૂછે છે, તો હું વગર સંકોચે તને કહીશ.

અંબા કહે છે—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સુરેન્દ્રો, એકાદશ રૂદ્ર, પ્યાર આદિત્ય, અશ્વિનો તથા વિશ્વના ઇશ્વર એવા દેવોનાં શરીર પણ શંકર ધારણુ કરે છે. પુરૂષોનાં, સ્ત્રીઓનાં, તથા પ્રેત પિશાઓનાં ભિન્ન શબ્દ જાતિ અને જળ થકી ઉત્પન્ન થએલા, શંખ તથા પ્રવાળાના અંકુરનું જેને આબૂષણુ છે એવા કૂર્મ તથા મત્સ્ય, અને યક્ષ, રાક્ષસ, દૈત્ય, દાનવ તથા રાક્ષસમાં વસનારા સર્પોનાં શરીર પણ શંકર ધારણુ કરે છે. આદ્ય, સિંહ તથા મૃગોનાં અને તરણુ, રીંછ તથા પક્ષીઓનાં, ધૃવડ, શ્વાન તથા શિયાળનાં રૂપ પણ શંકર ધારણુ કરે છે. હંસ, કાગડાઓ, મોર, કૃકલાસ, સારસ, બલાક, ગૃધ્ર તથા ચક્રાંગનાં રૂપ ધારણુ કરે છે. વળી પર્વતમાં પણ વાસ કરે છે. વૃષભ, હાથી, અશ્વ, ઉંટ, ખર, મેદા, સિંહ, જાતજાતના મૃગ, તથા દિવ્ય એવાં અંડજોનાં શરીર ધારણુ કરનારા, વારણુ, ઘણુમુખ, બહુ મુખ, ત્રણુ નેત્રવાળા, ધણાં માથાંવાળા, જેને અનેક કટિઓ છે એવા, હજારો પગ, હજારો પેટ, હજારો મુખને ધારણુ કમ્બાર, હજારો હાથ, હજારો પડખાં, અનેક ગણે વિંદાએલા, અને ઋષિ, ગાંધર્વ સિદ્ધ તથા ચારણોનાં રૂપ ધારણુ કરનાર, ભસ્મવડે જેનાં પીળાં ગાત્ર છે એવા, અર્ધ ચંદ્રના આબૂષણુ-

વાળા, અનેક શબ્દોથી શબ્દાયમાન, અનેક સ્તુતિઓવડે શુદ્ધ, સર્વ પ્રાણીના અન્તને કરનાર, સર્વ તથા સર્વ લોકને વિષે રિચત, સધળા લોકના અન્તરઆત્મા, સર્વને વિષે ગતિ કરનારા, સર્વ વાદી સર્વ સ્થગમાં, તથા સર્વ દેહીઓમાં ભગવાન શંકરને જાણુજે. જે પુરૂષ જેવી કામના કરે અથવા જેને અર્થે અર્ચન કરે, તે સધળું દેવતાઓના ધર્મ જાણે છે, જો તું ધન્યજ્ઞો હોઈ તો તેની શરણે જા. તે અનંદ પામે છે, ક્રોધે છે અને વખતે 'હું'કાર પણ કરે છે. ચક્ર, શ્વલ, ગદા, મુસળ, ખડ્ગ, પદ્મિણ વગેરે હથિયારોને ધારણ કરનાર, પૃથ્વીને ધરનાર શેષરૂપ નાગનાં ઉપવીતવાળા, સર્પનાં જેને કુંડળ છે એવા, નાગની મૌજવાળા, હાથોના ચામડાનો જેને એઝાડ છે એવા, શંકર હસે છે, વખતે ગાય છે, અને મનોહર નૃત્ય કરે છે. પેતાના ગણોએ યુક્ત વિચિત્ર વાળાં વગાડે છે. ઉન્મત તથા મતરૂપ ધારણ કરનાર હસે છે, રડે છે, રડાવે છે, નેત્રોવડે મનુષ્યને ભયંકર ત્રાસ પમાડે છે, જાગે છે, વળી સૂએ છે, વખતે મોહિત થાય છે, સ્વેચ્છા પ્રમાણે આચરે છે. જપે છે, વખતે નથી જપતા, તપ કરે છે, નથી પણ કરતા, આપે છે, લઇ લે છે, ધ્યાન કરે છે, નથી પણ કરતા, વેદીના મધ્ય ભાગમાં ચૂપ (યત્રમાં રાષેલો સ્થલ)ને વિષે, ગયોના નેહડામાં, અગ્નિ વિષે, દેખાય છે, વળી નથી પણ દેખાતા, બાળક જેવા, વૃદ્ધ અને ધડીમાં યુવાવસ્થા ધારણ કરે છે, ઋષિ કન્યાઓ તથા ઋષિ વિકૃતિ નેત્રવાળા, ગૌર, સ્વ.મ કૃષ્ણ, પાંદુર (પીળા વર્ણવાળા) લોહિત, વિકૃતાક્ષ, વિશાળ નેત્રવાળા, દિશાઓરૂપી વસ્ત્રને ધારણ કરનારા, સર્વના આચ્છાદક, નિષ્કળ, માયાવી હિરણ્ય ગર્ભ, કારણશૂન્ય, અવિનાશી શંકરને. કોણ સમગ્ર પાર પામી શકે ? અજ-મય, પ્રાણમય, મનોમય, તથા વિજ્ઞાનમય કોશરૂપ, યોગાત્મા, યોગસન્નિધિ, ધ્યાનરૂપ, અવશેષ-ના અવશેષ, આત્મા, સૂક્ષ્મ વૃત્તિવડે ગૃહણ કરવા યોગ્ય, મહેશ્વર, વાદક, ગાયનરૂપ, લક્ષ્મ નેત્રવાળા, એક રૂપવાળા, બે રૂપવાળા, ત્રણ રૂપવાળા તથા અનેક રૂપવાળા, શંકરનો ભક્ત થઈ, હે પુત્ર ! હંમેશ તદ્દગત, તેમાંજ નિશ્ચવાળો તત્પરાયણ થઈ, મહાદેવને ભજ; તેનાથી ઇચ્છેલું ફળ તું પામીશ.

માતાનું વચન સાંભળ્યું, ત્યારથીજ હે શત્રુના હણનાર ! મારી મહાદેવને વિષે નિશ્ચ-વાળી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાર પછી મેં એક હજાર વર્ષ સુધી વામ પગના અંગુઠાના અગ્ર ભાગે, કાયા તોળી, તપનો આશ્રય કરી શંકરને સંતોષ પમાડ્યા. એક સો વર્ષ સુધી કલાહાર કર્યો, બસો વર્ષ સુકાં પાતરાં ખાંધાં, ત્રણસો વર્ષ જળપાન કરીને રહ્યો અને સાતસો વર્ષ વાયુ ભક્ષણ કર્યું, એક હજાર વર્ષ તો મેં દિવ્ય આરાધન કર્યું. ત્યાર પછી સર્વ લોકના ધર્મર પ્રભુ એવા મહાદેવ સંતુષ્ટ થયા અને મુખ્ય ભક્ત જાણી, તે સમયે જિજ્ઞાસા કરી સધળા દેવના સમૂહથી વિંટળાએલા, ઇન્દ્રનું રૂપ લઈ, સહસ્ત્રાક્ષ બની વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા, મોટા યશ્સ્વાળા મુકૂટ, હાર, બાણમુખ વગેરે આશ્ચર્યજનકી ઓપતા, પેતાના તેજવડે પ્રકાશમાન ભગવાન, ચૂના સરખાં ઉન્નત રાતાં નેત્રવાળા, શંભેલા કાન જેને છે એવા વિંટ-ળાએલી ધોર સુંદ તથા ચાર દાદોવાળા, મોટા હાથી ઉપર બેઠેલા, મારી પાસે આવ્યા. માથા ઉપર પીળું છત્ર ધારણ કરેલા દિવ્ય ગંધર્વોએ નાદિત એવી અપ્સરાઓએ સેવાયજ્ઞા, દેવેન્દ્ર, સંતુષ્ટ થઈ મને કહેવા લાગ્યા કે, હે દિગ્જેતમ ! તારા મનની ઇચ્છા પ્રમાણે વરદાન મારી પાસે

૧. પ્રાણ, ૨. તૈજસ, ૩. વિશ્વ, ૪. વિરાટ, જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થાના સાક્ષિ તથા સમષ્ટિ અભિમાની એવા શંકર.

મામ. ઇન્દ્રનું તે વચન સાંભળી, મારા મનમાં પ્રીતિ ન ઉપજી, પછી સતોષ નહીં પામેલો હું, દેવરાજની ખત્રે આવું વચન બોલ્યો કે તારી પસંદી વરદાન લેવાને હું ઇચ્છતો નથી, તેમ હે સૌમ્ય! હું તને એ સંસ કહું છું કે મહાદેવ શિવ.ય અન્ય દેવતાથી વર લેવાને પણ હું ઇચ્છતો નથી. હે શક! અમરે કહે પ્રકારે નિશ્ચય કરેલું એ વાક્ય અવશ્ય સંસજ, સંસ છે, મહેશ્વરને મૂકી અન્ય કથા મને રૂચતી નથી. પશુપતિના વચનથી હમણું ક્રીડો અથવા અનેક શાખાવાળું વૃક્ષ ચાઉં, તથા પિ પશુપતિ શિવાય બીજાના વરદાનથી મળેલી ત્રણ ભુવનના રાજ્યની અવિનાશી વિશ્વાત પણ મને આનંદ લાગે છે. મહાદેવના ચરણને નમન કરવામાં આસકત એવા મારે જન્મ, ચાંડાલ યોનિમાં ભલે થાઓ, પણ શંકરની ભક્તિથી વિમુખ એવો હું ઇન્દ્રના લક્ષ્મી ભવનમાં જન્મ ન પામું. વડુ તથા જળ ભોજન કરવા છતાં પણ જેને સુર તથા અસુરના ગુરુ એવા વિશ્વેશ્વરને વિષે ભક્તિ નથી, તે પુરૂષના દુઃખને ક્ષય ક્યાંથી થાય? જેમને શંકરના ચરણ રમરણનો વિચ્છેદ એક ક્ષણ પણ રૂચતો નથી, તેમની અન્ય ધર્મે યુક્ત એવી અન્ય કથાઓવડે પરિચૂળતા ભલે હો. વળી વક્ર વા કળિ-યુગને પામી, શંકરના ચરણમાં આસકત મતિવાળાએ ઉપન્યથું યોગ્ય, કેમકે શિવજીની ભક્તિરૂપ રસાયન પાન કરવાથી સંસારનો ભય થતો નથી. દિવસ અથવા દિવસનું અર્ધ મુહૂર્ત, ક્ષણ અથવા લવ, જેણે પ્રમાદ મેળવ્યો નથી તેની શંકરને વિષે ભક્તિ હોતી નથી. શંકરની આજીવી કીટ આવા પતંગ પણ થઇશ, તથાપિ હે શક! તેં આપેલું ત્રણ લોકનું રાજ્ય પણ હું ઇચ્છતો નથી. મહેશ્વરના વચનથી શ્વાન પણ ચાઉં, તથાપિ શિવજી શિવાય બીજાએ આપેલું દેવના સમૂહનું રાજ્ય પણ હું ઇચ્છતો નથી. સ્વર્ગમાં રહેવાને હું ઇચ્છતો નથી, તેમ દેવનું રાજ્ય મારે જોઇતું નથી. બ્રહ્મલોકની કામના હું કરતો નથી; સઘળી કામનાઓને હું વરતો નથી, શંકરનું દાસપણું હું માગું છું. ભાંડું સુધી, ચન્દ્રની ધોળાશથી ધોળો મેલ રહિત એવો મુકુટ જેણે બાંધ્યો છે એવા પશુપતિ ભગવાન મારા પર પ્રસન્ન નહીં થાય, ત્યાં સુધી જરા મરણ, જન્મ એવા સેંકડો ધાતથી દેહને વિષે રહેલાં દુઃખને હું વહન કરીશ, સૂર્ય, ચન્દ્ર તથા આમરૂપે પ્રકાશમાન, ત્રણ ભુવનના સાર-રૂપ, આદિ એક એવા અજરામર રૂદ્રને પ્રસન્ન કર્યા શિવાય જમતને વિષે ક્યો પુરૂષ શાંતિ પામશે? મારા આ દોષોવડે કદી વારવાર નામ જન્મ થાય, તે તે જન્મમાં મારી અશ્વ્ય ભક્તિ શંકરને વિષે હોજો.

ઇન્દ્ર કહે છે—કારણના કારણ શંકરની સત્તામાં એવડો શા હેતુ છે કે—જેથી તું બ્રહ્મવં શિવાય બીજાથી પ્રસાદની આકાંક્ષા કરતો નથી ઉપમન્યુ ઋષિ કહે છે. બ્રહ્મવાદીઓ જેને સત્, અસત્, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, નિત્ય, એક તથા અનેક કહે છે, માટે તેમનાથી હું વર મેળવવાને ઇચ્છું છું, આદિ મધ્ય તથા અંત રહિત, જ્ઞાનરૂપ, ઐશ્વર્યરૂપ, કોષથી ચિંતન ન થઇ શકે તેવા મોઢા પરમાત્મા છે, માટે હું તેમનાથી વરદાન મેળવવા ઇચ્છું છું, જે અધીજ મહી સમગ્ર ઐશ્વર્ય બીજરૂપે ઉત્પન્ન થયું છે, જે અનુત્પાદિત તથા અવ્યય છે, માટે તેમનો હું વર ઇચ્છું છું. અવિદ્યાથી પર ભ્યોતિરૂપ અને તેમનામાં વૃતિ જોડનારાઓને પરમ તપરૂપ છે, જેને જાણવા પછી લોક શોક કરતા નથી, માટે વરદાન મથું છું, હે પુરંદર! પંચભૂતને

× શંકર પ્રણય કાળમાં સમસ્ત જમતનો સંહાર કરે છે. તેનાથી વર ઇચ્છે છે, માટે તું મૂઠ છે. એટલો અભિપ્રાય છે.

રચનાર, સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન, સંહારના કરનાર, સર્વમાં ગતિ કરનાર, સર્વ આપનાર દેવને હું પૂછું છું. હેતુ તથા વાદથી નિર્મુક્ત, સાંખ્ય તથા યોગમાર્ગથી સાક્ષાત્કાર થનાર એવા પર, કે જેને તત્વના જાણનાર ઉપાસે છે, માટે વરદાન ઇચ્છું છું. હે મધવન ! જીવ માત્રના અંતરાત્મા કે જેને સર્વ જૂતના ગુરુ, દેવ તથા દેવના ઇશ્વર કહે છે, માટે વર માગું છું. જેણે પૂર્વે પોતાની સત્તાથી વ્યામ ચઢ, પાંચભૌતિક બ્રહ્માંડ સૃજીને તેના અંતરગત, લોકને ઉત્પન્ન કરનાર દેવ એવા બ્રહ્માને સૂન્યા, તેટલા કારણ માટે વરદાન માગું છું. અગ્નિ જળ, વાયુ, પૃથ્વી, આકાશ, ભુદ્ધિ તથા મન, એમનો સૃજનાર પરમેશ્વર શિવાય બીજો કોણ હોય ? હે શંક ! મન, ભુદ્ધિ, અહંકાર, તન્માત્રા અને ઇન્દ્રિયા તેમનું ઉત્પત્તિ કારણ પરમ શિવ શિવાય બીજો કોણ છે ? અહિંયાં ત્રણ ભુવનને સૃજનાર બ્રહ્મા છે, એમ સંધળા કહે છે, તે પણ દેવના ઇશ એવા શંકરનું આરાધન કરવાથીજ એવડી મોટી લક્ષ્મી ભોગવે છે. બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ સંબંધી ઉત્તમ ઐશ્વર્ય ભગવાન શિવને વિષે જણાય છે, તો કહે કે, પરમેશ્વર મહાદેવ શિવાય કોઈ બીજો ઇશ્વર છે ? દિતિના પુત્રોને મોટા દૈત્ય દાનવાનું અધિપતિપણું, તથા શત્રુઓની પીડાથી મુક્ત થવાનું સામર્થ્ય આપવાને શંકર શિવાય બીજા કોણ શક્તિમાન છે ? દિશાઓ, કાળ, સૂર્ય તેજ, ગ્રહો, વાયુ, ચંદ્ર તથા તારાઓ, એ સંધળા મહાદેવથીજ તું જાણ, પરમેશ્વર શિવાય બીજા કોનાથી થાય તે તું કહે. દક્ષનો યજ્ઞ, તંથા ત્રિપુર દૈત્યની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ, તેને દૈત્ય દાનવાનું અધિપતિપણું તથા શત્રુ મર્દન સામર્થ્ય શંકર શિવાય બીજો કોણ આપી શકે ? દેવતાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા હે પુરંદર ! આ સ્થળમાં સહજ નેત્રવાળા તને જોઈ, હેતુવાદે મુક્ત બહુ દાખલાઓવડે કરીને શું ? હે કુશિક કુલને વિષે ઉત્તમ ! સિદ્ધ, ગંધર્વ, દેવ તથા ઋષિઓએ પૂછેલું તે સંધળું દેવના દેવ મહાદેવના પ્રસાદથી છે. હે ઇન્દ્ર ! આ લોકમાં સર્વવ્યાપક ઇશ્વરનું ઉત્પન્ન કરેલું સ્થાવર જંગમ વગેરે માયિક પદાર્થ જીવના ઉપભોગને માટે મહેશ્વરથી છે એમ તું જાણ. હે ભગવન ! હે ઇન્દ્ર ! સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ, મહાંત એવાં લોકલોકાંતર, દ્વીપ સ્થાન, મેડના ઐશ્વર્ય તથા અંતરને વિષે શંકર રહ્યા છે, એમ તત્વદર્શિઓ કહે છે.

હે શંક ! જો દેવતાઓ શંકર સમાન અન્ય મૂર્તિને જીએ છે, તો અસુરોએ પીડા કરેલા તેની શરણે કેમ જતા નથી ? યક્ષ, ઉરગ, રાક્ષસ તથા દેવતાઓના પરસ્પર યુદ્ધમાં એક બીજાને વિનાશ થયે, પોતાનું સ્થાન તથા ઐશ્વર્ય શંકર આપે છે. અંધક, ઇન્દ્ર, દુન્દુભિ, મહિષ કુબેર, બલરક્ષ તથા નિવાત કવચો વગેરેને વરદાન આપનાર તથા મર્દન કરનાર મહેશ્વર શિવાય બીજો કોણ છે ? પૂર્વે દેવ તથા દૈત્યના ગુરુ અમિના મુખમાં કોનું રેત હોમાયું હતું. સોનાનો પર્વત બીજા કોના વીર્યથી થયો ? દિશાઓપી વસ્ત્રવાળો બીજો કોણ કહેવાય છે ? લોકમાં ઉપવ્યર્થેતા કોણ છે ? ભવાની કોના અર્ધાંગે બીરાજે છે ? કામદેવને કોણે જીત્યો ? હે ઇન્દ્ર ! દેવતાઓ પરપદ કોનું વખાણ છે ? રમશાનમાં રમવાનું પ્રયોજન કોને છે ? નૃત્યને વિષે કોણ શોભે છે ? સમાન ઐશ્વર્ય કોનું છે ? જૂત પિશાચોની સાથે પણ ક્રીડા કોણ કરે છે ? તુલ્ય બળ તથા પરાક્રમી ગર્વવાળા કોના ગણ છે ? લોકે પૂજા કરેલું કૈલાસરૂપી અચળ સ્થાન કોનું છે ? અન્ય કોણ વર્ષે છે ? બીજો કોણ તપે છે ? તેજવડે બીજો કોણ પ્રકાશમાન છે, ઔષધિ તથા સંપત્તિ કોનાથી છે ? વસુને કોણ ધારણ કરે છે ? સ્થાંતર જંગમ ત્રણ લોકમાં રમેજાણી કોણ ક્રીડા કરે છે ? હે હરે ! જ્ઞાન, સિદ્ધિ ક્રિયા તથા

યોગવડે ઋષિ, ગંધર્વ, સિદ્ધ તથા યોગિઓએ સેવાએલા શિવને કારણરૂપ એવા તું જાણુઃ કર્મ, યજ્ઞ, ક્રિયા અને યોગવડે સુર તથા અસુરોથી સેવાએલા, હમેશાં કર્મના કૃણથી રહિત એવા શંકરને હું કારણ કહું છું. સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, ઉપમા ન આપી શકાય એવા, મન વાણી તથા ઇન્દ્રિયોવડે ગ્રહણ ન થઇ શકે એવા, શુણ્યને વિષે ગતિ કરનારા, ગુણ રહિત, ગુણના અધ્યક્ષ, મોટા સ્થાનરૂપ, માહેશ્વર, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિનું કારણ, તથા લોકલોકના અંતતું કારણ, શૂન, અવિષ્ય તથા વર્તમાન કાળરૂપ જનક, સર્વના કારણ, અક્ષર, ક્ષર, અવ્યક્ત, વિદ્યા, અવિદ્યા કૃત, અકૃત, તથા ધર્મોધર્મને પ્રકાશ કરનાર શંકરને હું કારણ કહું છું.

હે દેવેન્દ્ર ! દેવના દેવ તથા સૃષ્ટિના સંહારનો હેતુ એવા રૂપનું ભગવડે અંકિત એવું લિંગ અહિયાં પ્રત્યક્ષ જો. લોકના કારણના કારણ એવા શંકર પૂર્વે, મારી માતાએ મને યાતાયા છે, હે શક ! ઇશ થકી પર કંઈ નથી, જો તું ઇચ્છતો હોઈ તો તેમને શરણે જા. હે દેવના ઇશ ! વિકારે સહવર્તમાન નિર્ગુણથી સમૂહરૂપે બ્રહ્માદિકના રેતથી જેનો ઉદ્ભવ છે એવું, સંયોગવાળા લિંગથી ઉત્પન્ન થએલા ત્રણ લોક શું પ્રત્યક્ષ તેં નથી જાણ્યા ? હજારો કામનાઓથી કલ્પિત બુદ્ધિવાળા, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, વિષ્ણુ, દેવ તથા દૈત્યો જે શંકરથી પર બીજું કંઈ વર્ણવતા નથી વેદને વિષે ઉત્તમ એવા સચરાચર, જગતના દેવ એવા શિવને કામાર્થી એવો હું મનને નિયમે રાખી મોક્ષને માટે વડે છું. તેવાં બીજાં કારણોવડે કરીને શું ? કારણનું કારણ ઇશજ છે. દેવોએ લિંગનું અર્ચન કર્યું છે, અન્યની સેવા કરી નથી; સર્વ દેવતાઓએ લિંગને મૂકી પૂર્વે બીજા કાની પૂજા કરી છે, અથવા કરે છે ? જો તેં સાંભળ્યું હોય તો કહે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા દેવતાએ સહવર્તમાન તું પણ હમેશાં લિંગને પૂજું છું માટે તે સર્વોત્તમ છે; પદ્મ, ચક્ર કે વજ્રથી અંકિત કાંઈ પ્રગ્નઓ નથી, પણ લિંગ તથા ભગથી ચિન્હિત જણાય છે, માટે માહેશ્વરી પ્રગ્ન કહેવાય છે. દેવીના કારણરૂપ ભાવથી ઉત્પન્ન થએલી, સમગ્રી ભગથી અંકાએલી સ્ત્રીઓ છે, અને હરના લિંગથી પણ પ્રત્યક્ષ ચિન્હિત કરેલા પુરૂષો સર્વ છે, એમ છતાં જે પુરૂષ 'શંકર' શિવાય બીજું કારણ કહે છે, અને દેવથી અનંકિત માને છે, તે પુરૂષ, સચરાચર ત્રણ લોકમાં દુર્ભતિવાળા મૂઠ હોય છે. સર્વ પુરૂષ લિંગવાળા ઇશાનરૂપ અને સમગ્રી સ્ત્રીલીંગને તું ઉમારૂપ જાણુજો. તે બેઉના શરીરથી આ સ્થાવર જંગમ જગત વ્યાપ્ત છે, માટે હે કૌશિક ! વરદાનની તથા નાશની પણ આકાંક્ષા તેમનાથી હું રાખું છું.

હે શક ! જા, અથવા ઉભો રહે, તારી મરજી મુજબ કર. મહેશ્વરથી મને વર મળે અથવા શાપ થાય, તથાપિ સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર અન્ય દેવતાઓને હું નથી ઇચ્છતો. ઇન્દ્રને એ પ્રકારે કહી દુઃખથી વ્યાકુળ ઇન્દ્રિયોવાળો હું, વિચાર કરવા લાગ્યો, કે હજી શંકર મને કેમ પ્રસન્ન થતા નથી ? એટલામાં ફરીને ક્ષણવારમાં તો મેં ઐરાવત હાથીને સાક્ષાત્ ક્ષીરસમુદ્રજ હોય નહીં શું ! એવા હંસના સરખો ધોળો, કમળના દીટા જેવો, રૂપેરી શાન્તિવાળો, કુબેરના જેવો, વૃષ (નંદી)નું રૂપ ધારણ કરેલો દીઠો. તે કાળા પંછડાવાળા, મહાકાપ, મોઢાના કૃણ સરખાં પીળાં નેત્ર, સુંદર મુખ, ખરીઓ, નાસિકા, કાન, કટિનો ભાગ, મળેની પીઠ, ઘણી બારે ખાંધ, સોનાથી મટેલાં વજ્ર સરખાં તીક્ષ્ણ, સુવાળાં શિંગડાંનાં રાતા એવાં અગ્ર ભાગથી પૃથ્વીને ઉમેડતા, જંબુનદના સુવર્ણથી રચેલા દામણાથી સમગ્રી પાસ દામેલા, ખંડના પર્વત સરખા તથા ધોળાં વાદળાંના શિખર સરખા વૃષભ ઉપર બેઠેલા, ઉમમાએ

સહવર્તમાન દેવના દેવ ભગવાન્ મહાદેવ પૂર્ણમાસિને દિવસે ઉગેલા ચન્દ્રની પેઠે શોભતા જણાયા. શિવના તજથી મેધે સહવર્તમાન કાટકાવાળો અમિ, હજારો સૂર્યોની પેઠે સધળે વ્યાપ થઈ ગયો. પ્રલય સમયે સર્વ ભૂતને બાળવા સંવર્તક નામનો અમિજ ઉત્પન્ન થયો હોય નહીં એવા મોટા તેજવાળા મંથરના તેજથી વ્યાપ થએલું સધળું ક્ષેત્ર દુઃખવડે જોઈ શકાય તેવું થયું, ફરીને ઉદ્દેગ હૃદયવાળો હું, ‘આતે શું’? એમ વિચાર કરવા લાગ્યો. મુદ્દર્ત વાર તો તેજથી દશે દિશાઓ વ્યાપ થઈ. પગી થોડી વારમાં દેવના દેવની માયાથી સર્વ દિશાઓમાં પ્રશાન્ત થયું. એટલે શ્રવેત વસ્ત્ર તથા સર્વ અભૂષણ, ધોળાં પુષ્પ, ચંદન, ધોળું ઉવળીત વગેરે ધારણ કરેલા, અડધી શકાય નહીં એવા, અદાર ભુજવળા, તેજના ભંડાર, સ્થાણ, મહાત્મા તીલકકંઠ જગવાન્ મહેશ્વરને દીઠા, સર્વ પાસે ગન કર્તા વગાડતા તથા નાચતા એવા, પોતાની પછવાડે ગતિ કરનાર સમન પરાક્રમીથી વિંટળાએલા, બાળ ઇન્દુના જેવા અને શરદ્દ જાતુના ઉદય પામેલા સ્વચ્છ ચંદ્રના સરખા મુકુટવાળા, સૂર્યના જેવાં ત્રણ નેત્રોએ યુક્ત શંકરને જોયા. દેવના જોરા ગત્રમાં તાળ કમળથી ગૂથેલી અને રતનેવડે આશૂષિત, માળા દીપતી હતી. હે ગોવિંદ! અત્યંત તેજવાળા શિનાં સર્વ તેજોમય મુક્તિમાન હથિઆર મેં દીઠાં. ઇન્દ્રાયુધના સદૃશ કાન્તિવાળું મહાત્માનું પિનાક નામથી પ્રસિદ્ધ ધનુષ્ય, સાત માથાવાળા, મહાકાય, વિષવડે ઉત્ત્વણ, જેની તીક્ષ્ણ દંડાઓ છે એવા સર્પરૂપે પણ છે વિંટાઈ રહેલો, મોટી ડાકવાળો, પુરૂષદેહરૂપ, પ્રલય કાળના અમિ સમાન, તેજવાળો, સૂર્ય સદૃશ બાણ મેં દીઠો. એ મોટું દિવ્ય, ધોર પાશુપત અસ્ત્ર, અદ્વિતીય, દેખાડી ન શકાય એવું, સર્વ ભૂતને ભય આપનાર, દેંકાયેલા મોટા શરીરવાળું અમિને છોડતું હોય એવું, એક પગવાળું મોટી દાદો, હજારો માથાં તથા પેટ, હજારો હાથ અને જીજ્ઞાઓ તથા નેત્રથી અનળને વમન કરતું, બ્રહ્માસ્ત્ર, નારાયણાસ્ત્ર, ઇન્દ્ર, અમિ તથા વરૂણાસ્ત્રથી પણ જે અવશેષ સર્વ અસ્ત્રને વિધાત કરનાર, જે વડે પૂર્વે ક્ષણવરમાં એક શરથી મહાદેવે લીલાવડે ત્રિપુરને બાળીને ભસ્મ કર્યું, જે મહેશ્વરના હાથમાંથી છૂટેલું, નિમેષના અર્ધ ભાગમાં સ્થાવર જંગમ ત્રણ લોકને બાળી મૂકે એમાં સંશય નહીં; જે આ લોકમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા દેવને વિષે કાઈ અવધ્ય નથી, તે ઉત્તમ આશ્ચર્યવાળું અસ્ત્ર મેં દીઠું, બીજું શ્રેષ્ઠ છતું અસ્ત્ર પાશુપતતુલ્ય અથવા તેથી અધિક એવું, શ્વલ એ પ્રકાશના નામથી પ્રસિદ્ધ, જેને ધારણ કરવાથી સર્વ લોકને વિષે શંકર યજ્ઞિન્ કહેવાય છે જેનથી અખી પૃથ્વી ખેંદાઈ ગય, તથા સમુદ્રને શોષી લે, અથવા સમસ્ત જગત્તો સંહાર કરે, એવું તે શ્વલ શંકરે સૂચ્યું છે. જેણે પૂર્વે ચક્રવર્તિ, મોટા તેજવાળો, ત્રણ લોકમાં વિજયનો મેળવનાર રાગ, યૌવનાશ્વ એવો માંધાતા સૈન્યે સહવર્તમાન હણાયો.

હે ગોવિંદ! વળી મહા બળવાન્, ઇન્દ્ર જેવો પરાક્રમી ઐશ્વર્યવાળો, લવણ નામનો રાક્ષસ, શંકરના હાથમાં રહી જેણે હણ્યો, તે શ્વલ, ક્ષણજ તીણા અગ્રભાગવાળું, મોટું ભયંકર, રૂંવાંટી કંપાવે એવું, ભુકુટી ચઢતી ધુજતું હોય એવી સ્થિતિ યુક્ત, જવાબાએ સહવર્તમાન દુઃખાય જેવું કાળું, કાળસૂર્ય સદૃશ ઉદય થએલું, હાથમાં સર્પવાળું, દેખાડી ન શકાય તેવું, બાણ કાળજ હોયતી શું? એમ હાથમાં પકડેલું. હે ગોવિંદ! એવું શ્વલનું હથિઆર મેં શંકર સાનિધ્ય દીઠું. તીક્ષ્ણધારવાળું પાશુ કે જે પૂર્વે પ્રસન્ન થએલા મહાદેવે, જમહર્મિના પુત્ર રામને ક્ષત્રિયોનો ક્ષમ કરવાને આપ્યું હતું, જેણે ચક્રવર્તિ સહઆર્જુન મોટા

સંગ્રામમાં હણ્યો, જેનાથી હું ગોવિંદ ! જમદગ્નિના પરાક્રમી પુત્ર પરશુરામે એકત્રીશ વખત પૃથ્વી સ્ત્રિય વિનાની કરી નાંખી, દીપાવેલી ધાર નથા ભયંકર મુખવાળું સર્પ જેણે ગળામાં નાંખ્યો છે એવું સેંકડો અમિતી પેટે પ્રકાશમાન, પરશુ શંકરની પાસે હતું. હું પાપરહિત ! ધીમાન શંકરનાં પ્રકાશવાળાં બીજાં અનેક શસ્ત્ર છે, તેમાંથી મેં તને મુખ્ય કહ્યાં.

શંકરના જમણા પડખામાં, લોકના પિતામહ બ્રહ્માજી હંસ જેઠેલા મનના સરખા વેગ-વાળા દિવ્ય વિમાનમાં બેઠેલા, તથા ડાબી પડખે શંખ, ચક્ર, ગદાના ધારણ કરનાર વિષ્ણુ ગરૂડ ઉપર બેઠેલા ઉભા હતા. ભવાનીની સમીપ કાર્તિકસ્વામી મોર ઉપર બેઠેલા હતા. શક્તિ તથા ઘંટા ઝાલી દેવની પડખાડે, બીજો અગ્નિજ હોય નહીં એવો નંદિ ઉમેરો મેં દીધો. હાથમાં ચલ લઇને બીજા શંકરજી ઉભા રહ્યા હોય તેવો દેખાતો હતો. સ્વામીજી આદિ લઇને સઘળા મનુષ્યો તથા ભૂત આદિ સઘળા ઋષિઓ, અને ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ તેમની સાથે હતા. સઘળાં જુતનાં ટોળાં, વિવિધ પ્રકારની માતૃદેવતાઓ આવીને ઉભી રહી. તે સઘળાં મહાત્મા એવા શંકરને અભિવાદન કરી, ચારે પાસે વિટળાએલાં, વિવિધ પ્રકારના સ્તોત્રાવડે મહાદેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. ત્યાં બ્રહ્માજી, મહાદેવને ઉદ્દેશી, મોટા સામવેદનું ગાન કરવા લાગ્યા. તેમ નારાયણ પણ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. વેદ વિદ્યમાં કુશળ એવો ઇન્દ્ર ઉત્તમ શત રૂદ્રિયનું ગાન કરતો હતો. બ્રહ્મા, નારાયણ, તથા દેવનો રાગ ઇન્દ્ર, એ ત્રણે ત્રણ અગ્નિના સરખા શાલતા હતા. તેમના મધ્યમાં ભગવાન શિવ ધિરાજતા હતા. હું કેશવ ! શંદ્રકૃતમાં વાદ-ળાંથી નિર્મુક્ત થએલા, પૃથ્વીની મેખળાને અડકેલા સૂર્યના સરખા અનેક ચંદ્ર સૂર્યને જોઇ, વિશ્વના જગતપતિ દેવ એવા મહાદેવની હું સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

ઉપમન્યુ કહે છે—દેવતાઓના અધિદેવને હું નમસ્કાર કરું છું, મહાદેવને નમું છું, શકરૂપ, શક, શકનો વેષ ધારણ કરનારા, હાથમાં વજ્ર લીધેલા, પીળા તથા રક્ત શિવને નમું છું, પિનાક જેના હાથમાં છે, તથા હંમેશ જીવ અને શંખને ધારણ કરનાર, કૃષ્ણ વસ્ત્રવાળા વાકઙ કાળા કેશ જેમને માથે છે એવા શંકરને હું નમું છું. કૃષ્ણાજીનનું જેને હિતરીય છે, એવા કૃષ્ણાદિમિતર શુકલ વર્ણ, શુકલ તથા શુકલાંબર ધારણ કરનારા, શુકલ ભસ્મ યોગેલા, સારાં કમ માં આસક્ત તથા રક્તવર્ણ, રક્તાંબર ધારણ કરનારા, રાત્રી જેની ધન તથા પ-તાક્ષ છે, એવા, રાતા ચંદનથી લીંપાયેલા, વળી પીળા વર્ણ તથા પિતાંબર ધારણ કરનારા શંકરને હું નમું છું. ઉંચા જીવવાળા, શ્રેષ્ઠ મુકુટ ધારણ કરેલા, અર્ધોઢાર, અર્ધો બાજુબધ તથા અર્ધ કુંડળ જેના કા માં છે, એવા શંકરને નમું છું; પવનના સરખા વેગવાળા દેવને વારંવાર નમું છું, દેવના ઇન્દ્ર, મુનિઓના ઇન્દ્ર, તથા મહેન્દ્ર એવા તમને નમું છું, કમળો-વડે ભિન્ન એવી અર્ધપદ્મ માળાવાળા, અર્ધચંદનથી લીંપાયેલા, અર્ધ રૂઢના અનુલેપવાળા, મહાદેવને હું નમું છું. સૂર્યના જેવાં નેત્ર તથા મુખવાળાને નમું છું, આદિત્યની પ્રતિમારૂપ આદિત્ય વર્ણવાળાને હું નમસ્કાર કરું છું. ચંદ્રરૂપ એવા તમને નમું છું, સૌમ્ય (જુષ) તથા સૌમ્ય વક્ત્રવાળાને નમસ્કાર કરું છું, સુંદર રૂપવાળા, મુખ્ય, શોભિતી અદોષવાળાને નમું છું, સ્થામ તથા શૌર શંકરને નમસ્કાર કરું છું, અર્ધપીત અથવા અર્ધપાંડુને નમન કરું છું, નારી શરીર તથા નરના શરીરને ધારણ કરનાર સ્ત્રી પુરૂષરૂપ શંકરને નમસ્કાર કરું છું, વૃષભવડે બહન થતા શંકરને નમન કરું છું, ગજેન્દ્રના સરખી ગતિવાળા, દુર્ગમ તથા અમ-અને વિષે ગમન કરનારા મહાદેવને નમસ્કાર કરું છું, ગજનું ગાન કરનારા અને ગજનાં

ટોળાને વિષે આસક્ત એવા શંકરને નમું છું, ગણુની પછવાડે ગાંત કરનારા તથા હંમેશ ગણુથી વિંટાએલાને નમસ્કાર કરું છું, ધોળાં વાદળાંના સરખા વર્ણુવાળા તથા સંધ્યાકાળના સરખી જેની કાન્તિ છે એવા, ઉદ્દેગ રહિત, નામ સ્વરૂપ માત્રને નમસ્કાર કરું છું, રક્ત છે અગ્રભાગ જેનાં એવાં વસ્ત્ર, રાતું સૂત્ર, રક્તમાળા, વિચિત્ર એવાં રાતાં વસ્ત્રને ધારણુ કરનારાને નમું છું, મણિ તથા અર્ધચંદ્રનું જેના મૂર્દારથનામાં આભૂષણ છે અને વિચિત્ર મણિ માથામાં રાખે છે, તથા કુસુમાદ્ર ધારણુ કરનારાને નમન કરું છું. અગ્નિ સરખું મુખ તથા હળર ચંદ્રના સરખાં નેત્રવાળાને નમસ્કાર કરું છું, અગ્નિરૂપ, કાન્ત, ગહન, આકાશમાં ગતિ કરનાર તથા પૃથ્વીમાં ગતિ કરનારાઓને વિષે અનાસક્ત, ભૂચર, ભુવન, તથા અનંમ એવા શિવને નમું છું, અધિવાસ, સુવાસસ, અને નિરંતર દિશાઓરૂપી વસ્ત્ર ધારણુ કરનારાને નમસ્કાર કરું છું, જગત્ના નિવાસભૂત તેના પ્રતિપત્તિ એવા મુખરૂપ શંકરને નમસ્કાર કરું છું, નિરંતર મુકુટના ધારણુ કરનાર તથા મોટા બાળુમધ બાંધનારા શંકરને નમું છું, કંઠમાં સર્પના હાર પહેરનારા, વિચિત્ર આભરણુના ધારણુ કરનારા, ત્રિનેત્ર, લક્ષ લોચન, સ્ત્રી પુરૂષ તથા નપુંસકરૂપ, સાંખ્ય માર્ગના પ્રવર્તાવનારા યોગી એવા શંકરને નમન કરું છું, કલ્યાણને અભિસ્તવતા અશ્વર્થરૂપ શંકરને નમસ્કાર કરું છું, સર્વનાં દુઃખ તથા શોકને હરણુ કરનારા બીજ તથા ક્ષેત્રને રક્ષણુ કરનારા સૃષ્ટિને નમસ્કાર કરું છું, દેવ અને દૈત્યના ઇશ્વર, વિશ્વના ઇશ, પવનના સરખા વેગવાળા, પવનરૂપ શંકરને નમન કરું છું. કાંચનની માળા તથા ગિરિમાળાવાળાને નમું છું, દેવના શત્રુની માળાવાળા ચંડવેગીને નમસ્કાર કરું છું. બ્રહ્માના માથાને હરણુ કરનારા, દક્ષના યજ્ઞને વિધ્વંસ કરનારાને નમસ્કાર કરું છું, ત્રિપુર હર્તા યજ્ઞ વિધ્વંસ, કામદેવનો નાશ કરનારા, કાલદંધારી શંકરને નમન કરું છું, બ્રહ્માંડરૂપ, કાર્તિક-સ્વામીના પિતાને નમન કરું છું, ભવ, શર્વ, વિશ્વરૂપ, ઇશાન, ચિંત્ય તથા અચિંત્યને નમન કરું છું.

અમારી ગતિ તથા હૃદય શ્રેષ્ઠ એવા તમેજી છે, સઘળા દેવની મધ્યે બ્રહ્મા તમે છે, રૂદ્રોની મધ્યે નીલલોહિત તમે છે, સઘળાં ભૂત માત્રના આત્મા તથા સાંખ્યને વિષે પુરૂષ, તમને કહે છે, પવિત્રાની મધ્યે પવિત્ર તમે છે, યોગિયોની મધ્યે નિષ્કળ એવા શિવ તમે છે, આશ્રમ ધારીઓમાં ગૃહસ્થ તમે છે, ઇશ્વરોમાં મહેશ્વર, સર્વ યક્ષમાં કુબેર, તથા સર્વ યજ્ઞોમાં વિષ્ણુ તમને કહે છે, પર્વતોમાં મેરૂ તમે છે, નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા, ઋષિઓમાં વસિષ્ઠ, તથા ગ્રહોમાં સૂર્ય તમને કહે છે, આરણ્યવાસી પશુઓમાં પરમેશ્વર એવા સિંહ તમે છે, ગ્રામ્યપશુઓમાં લોકાગ્રે પૂજેલા ગાય તથા વ્રષરૂપ તમે છે, બાર આદિત્યોમાં વિષ્ણુ તમે છે, આઠ વસુમાં પાવક તમે છે, પક્ષિઓમાં ગરૂડ અને સર્પોમાં અનંત એ તમારું સ્વરૂપ છે, ચાર વેદમાં સામવેદ તથા યજુર્વેદમાં શતરૂદ્રિય તમે છે, યોગની મધ્યે સનતકુમાર, તથા સાંખ્યમાં કપિલ મુનિ તમે છે, હે દેવ ! મરૂતોની મધ્યે શક તમે છે, પિતૃઓની મધ્યે હવ્યવાટ તમે છે, સઘળા લોકની મધ્યે બ્રહ્મલોક તમે છે, પર્વતોની મધ્યે હિમાચળ તમે છે, ચાર વર્ણુમાં બ્રાહ્મણુ તમે છે, વિષ્ણુની મધ્યે દીક્ષિત બ્રાહ્મણુ તમે છે, લોકના આદિ તથા સંહાર કરનાર કાળરૂપ તમે છે; જે લોકમાં અન્ય અધિક તેજ કલું છે, તે સઘળું આપજી છે; એવી મારી દૃઢ થુદ્ધિ છે. હે ભગવાન ! તમને નમસ્કાર કરું છું, હે ભક્તવત્સલ ! તમને નમું છું, યોગી પુરૂષના ઇશ્વરને નમું છું. હે વિશ્વની સંભાવનાના કરનાર

તમને નમું છું, રાંક તથા કૃપણુ એવા મને ભક્તને પ્રસન્ન થાઓ. મારા પામરની સનાતન ગતિ તમે હો, હે પરમેશ્વર ! વગર જાણે જે અપરાધ મેં કર્યો, તે હે દેવેશ ! ‘ મારો ભક્ત છે ’ એમ જાણી માફ કરો, હે દેવેશ ! રૂપ બદલ્યાથી હું મોહ પામ્યો, હે મહેશ્વર ! તેથી મેં અર્ધ ન આપ્યો, પાદ પણુ ન કર્યું.

એ પ્રકારે સ્તુતિ કરી, પછી મેં ભક્તિવડે હાથ નોડી, પાદ તથા અર્ધ સધળું ઇશાનને નિવેદન કર્યું. ટાઢ જળે યુક્ત, દિવ્યગંધ મેળવેલી પુષ્પની શુભ વૃષ્ટિ મારા માથા પર પડી. અને દેવના કિંકરોએ દિવ્ય દુંદુભિ વગાડ્યાં. સુગંધિવાળો, સુખને વહન કરે એવો પુણ્યવાન વાયુ વાવા લાગ્યો; ત્યારપછી પત્નિએ સહવર્તમાન વૃષધ્વજ મહાદેવ પ્રસન્ન થઇ મને હર્ષ પમાડતા હોય તેમ દેવતાઓ તથા ઋષિઓની પ્રત્યે બોલ્યા કે હે દેવતાઓ ! મહાત્મા ઉપમન્યુની, એકલાવથી નિષ્ઠાવાળી, ઉત્તમ ભક્તિ મારે વિષે જુઓ ! હે કૃષ્ણ ! મહાદેવ એ પ્રકારે કહેલા સધળા દેવતાઓ, વૃષધ્વજને નમસ્કાર કરી હાથ નોડી આમ કહેવા લાગ્યા.

હે દેવના દેવેશ ! હે ભગવન ! હે લોકનાનાથ ! હે જગત્તા પતિ ! આ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ તમારાથી સઘળા કામનાઓને રૂળ પામે. ત્યારપછી બ્રહ્માદિ દેવોએ એ પ્રકારે કહેલા, શર્વ, ભગવાન, સારી રીતે હસીને મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે હે મુનિ મધ્યે ઉત્તમ ! હે વત્સ ! હે ઉપમન્યુ ! મને જે હું તારા ઉપર સંતુષ્ટ થયો છું, હે બ્રહ્મર્ષિ ! તું મારો દૃઢ ભક્ત છું, મેં તને જાણ્યો છે, આ તારી ભક્તિવડે હું ઘણો પ્રીતિમાન છું માટે તારી ઇચ્છા પ્રમાણે હમણાં સઘળાં કામ આપું છું, ધીમાન મહાદેવે એ પ્રકારે કહેલા મને હર્ષવડે આંસુ ચાલ્યાં તથા શેમહર્ષ ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં ઢીંચણીએ પડી વારંવાર નમસ્કાર કરતો હું, તે દેવ પ્રત્યે બોલ્યો કે આજે મારો જન્મ સફળ થયો, કેમકે જે દેવ તથા દૈત્યના ગુરૂ, તેજ આજે મારા મોં આગળ પ્રત્યક્ષ ઉભા છે. અપાર બળવાળા દેવતાઓ જેને પ્રત્યક્ષ જોઇ શકતા નથી, તેજ દેવને મેં દીધા ! મારા સમાન અતિશય ધન્ય, બીજો કોણ ? તત્ત્વરૂપ, સનાતન પર એવા શંકરને, વિદ્વાનો ધ્યાન કરે છે. જે અજ, અક્ષય તથા જ્ઞાનરૂપ છે, તેનો ભેદ એ પ્રમાણે કહ્યો. ભગવાન શંકર, સત્વાદિ એવા અવિનાશી, સઘળાં તત્ત્વના વિધાનને જાણનાર, પ્રધાન પુરૂષ, પર, જેણે લોકના ઉત્પત્તિ કારણુ એવા બ્રહ્માને જન્મણા અંગથી સૂન્યા તેજ પ્રકારે લોકની રક્ષાને માટે ડાળા પડખાથી વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કર્યા. યુગનો અંત આવ્યો ઇશ પ્રભુ, રૂદ્રને સંજો છે, તે રૂદ્ર સઘળું સ્થાવર જંગમ જગત્સંહારી, કાળરૂપે થઇને મોટા તેજવાળા સંવર્તક વનિહજ હોયની શું ! એમ પ્રલય સમયે સર્વ જૂતોને ગળી જઇ પોતે એકલા રહે છે, હે દેવ ! મહાદેવ, સ્થાવર જંગમના સૃષ્ટા છે, પ્રલયમાં સઘળાંની સ્મૃતિને રોકી રહ્યો છે. સર્વને વિષે ગતિ કરનારા, સર્વ જૂતના આત્મા સર્વ જૂતને ઉત્પન્ન કરનારા, સર્વ દૈવતાથી અદશ્ય એવા નિરંતર સર્વમાં વ્યાપ્ત થઇને રહ્યો છે, હે પ્રભો ! હે દેવ ! હે સુરેશ્વર ! જે મને પ્રસન્ન છે અને વરદાન આપતા હો, તો મારી ભક્તિ હમેશ તમારે વિષે રહ્યો. વળી હે દેવતાઓમાં ઉત્તમ ! હે વિભો ! તમારા પ્રસાદથી, જૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યની ખબર પડે એવી જુદી મને પ્રાપ્ત થાઓ. પાંધવો સહવર્તમાન હું અક્ષય ભાત ને દ્વધ જમું, અને અમારા આશ્રમમાં નિરંતર તમે સાનિધ્ય રહ્યો, એ પ્રકારે કહેતા એવા મારી પ્રત્યે લોકે પૂજેલા, મોટા તેજસ્વી, સ્થાવર જંગમના ગુરૂ, ભગવાન શિવ આમ બોલ્યા.

શ્રી ભગવાન કહે છે—તું દુઃખ રહિત, યશસ્વી તેજવાળો, દિવ્યજ્ઞાન યુક્ત, અનરામર રહે; આરા પ્રસાદવડે તું, સદાચરણી ગુણસંપન્ન, સર્વજ્ઞ, ત્રિવર્ણવાળો, ઋષિઓની મધ્યે અગ્રેસર થઈશ. તારું યૌવન અક્ષય રહે, જ્યાં જ્યાં તું ઇચ્છા કરીશ, ત્યાં ત્યાં દ્રવ્યો સમુદ્ર થશે, તે દ્રવ્યના સમુદ્રની સાનિધ્ય, તારી ઇચ્છા પ્રમાણે અમૃતે યુક્ત દ્રવ્ય ભાતતું થનકુ સહ-વર્તમાન રૂપ પર્વત ભોજન મળે. પછી તું મને પામીશ. તારું કુળ ગોત્ર, તથા બાન્ધવો અક્ષય રહે. હે બ્રહ્મણ્યોમાં શ્રેષ્ઠ! મારે વિષે અખંડિત ભક્તિ તને પ્રાપ્ત થશે. હે દિગ્નેત્રમ! હમેશાં તારા આશ્રમને હું સાનિધ્ય રહીશ, હે વત્સ! હે વિપ્ર! નીરાંતે ખેડ, ચિંતા કરીશ માં. તેં રમરણ કરેલો હું ફરીને દર્શન આપીશ. એ પ્રકારે કહી કરોડો સૂર્યના સરખી કાન્તિવાળા છાસન ભગવાન, વર આપીને અતર્ધ્યાન થયા હે કૃષ્ણ! એ પ્રકારે દેવના દેવ શંકર મેં સમાધિવડે દીઠા, અને તેમણે કહેલું સંઘળું મને મળ્યું. હે કૃષ્ણ! તમારી પ્રથમ રહેલા, સિદ્ધ, ઋષિ, વિદ્યાધર, યક્ષ, ગાન્ધર્વ તથા અપ્સરાઓને જો, સર્વ પ્રકારનાં ફળ પુણ્યને આપતાં એવાં યક્ષ, લતાઓ, તથા ગુદમને તું જો, સુગંધિવાળાં સર્વ ઋતુઓન પુષ્પોથી તથા સુંદર પાંતરાંથી યુક્ત છે, હે મહાબાહો! દિવ્યભાવે યુક્ત આ સંઘળું જણાય છે, તે મહાત્મા ઇશ્વર દેવના દેવ શંકરના પ્રસાદથીજ છે.

વાસુદેવ કહે છે—ઉપમન્યુનું એવું બોધવું સાંભળી, પ્રત્યક્ષ દર્શન ન થયું હોય, તે મોટું આશ્ચર્ય પામી, મોટા મુનિની પ્રત્યે તે બોલ્યા કે હે વિપ્રેન્દ્ર! તને ધન્ય છે, તારા સુરખે પુણ્યવાન પુરૂષ બીજો કોણ, કે જેના આશ્રમમાં દેવના દેવ સાનિધ્ય રહે. હે મુનિમધ્યસ્થિંદ્ર ભગવાન, શંકર મને પણ દર્શન તથા પ્રસાદ આપે. ઉપમન્યુ કહે છે—હે પુંડરીકાક્ષ! તે પાપ રહિત! જેમ મેં દીઠા, તેમ તું પણ મહાદેવને થોડા કાળમાં જોઈશ, એમાં સંશય નથી. અપાર જેનું પરાક્રમ છે, એવા શંકરને દિવ્ય ચક્ષુથી હું જોઈ છું. અને હે પુરૂષોત્તમ! તું આજથી છઠ્ઠે માસે મહાદેવને જોઈશ. હે યાદવ કુળમાં ઉત્તમ! હું તને સત્ય કહું છું કે ઉમયા સહવર્તમાન મહેશ્વરથી તું પણ સોળ + અને આઠ એવાં, વગ્દાન પામીશ ધીમાન શંકરના પ્રસાદથી ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાન કાળનું હમેશાં મને જ્ઞાન છે, બીજા હજારોને શંકર રૂડે પ્રકારે આજ છે, તો હે માધવ! તને શા કારણ મારે પ્રથમ નહીં કરે દેવની મધ્યે તારા જેવાની સંગાથે જે સમાગમ તે વખાણવા યોગ્ય છે. જાલને વિષે નિર્દયતા રહિત શ્રદ્ધાથી જે જપવા યોગ્ય છે, તે હું તને ખરા મનથી આપીશ, જેથી તું શંકરને જોઈશ.

વિષ્ણુ કહે છે—હે જ્ઞાન! તે મને કહે હે મોટા મુનિ! તારા પ્રસાદથી હું, દૈત્યોન સમુદનો નાશ કરનાર દેવતાઓના મંથને દેખું. હે ભારત! એ પ્રકારે પૂછેલા ઉપમન્યુ ઋષિ: મહાદેવની કથા કહેતાં આઠ દિવસ એક મુહૂર્તની પેઠે જતા રહ્યા. આઠમે દિવસે ઉપમન્યુ બ્રાહ્મણે મને યથાવિધિ દીક્ષાવાળો કર્યો, દંડ, મુંડ, કુંશ (દર્ભ) ચીર, જુતાકા (લી વડે ઝેણું કરેલો) તથા મેખળાવાળો કર્યો. પહેલા માસમાં દ્વાદશ, બીજા માસમાં જળાબ્ધન

+ આઠ શંકરથી, અને આઠ ભવાનીથી, એક જળાને સોળ, અથવા આઠ પ્રાર્થન કરવાથી ભવાનીએ આપેલાં, આઠ તેણે પોતાની ઇચ્છાથી આપેલાં એ સોળ અને આ શંકરથી મળી ચોવીસ.

તેમ ત્રીજી, ચોથા તથા પાંચમા માસમાં જળપાન કરી, સાવધાન થઈ, ઉંચા હાથ રાખી, એક પગવડે ઉભે રહ્યો. હે ભારત ! પછી આકાશમાં હજાર સૂર્યનું તેજ મેં દીઠું. તે તેજના અભ્રમાં અનેક ઇન્દ્રધનુષ્યવાળા નીલમેઘ તથા શ્વેત મેઘનાં પર્વતો જેવાં વાદળાંનું વિચિત્ર તેજ મેં જોયું, તે તેજમાં મોટી કાન્તિવાળા, દેવો સહવર્તમાન્ ભગવાન રહ્યા હતા. ભાર્યો સહવર્તમાન્ મહેશ્વર ભગવાન્ તપ, તેજ તથા દિગ્કાન્તિવડે, મેઘમંડળમાં ચન્દ્ર સહિત સૂર્ય-જ રહ્યો ન હોય એવા વિરાજતા હતા. હે કુંતાના પુત્ર ! વિરમય પામવાથી રોમાંચિત અભ્રોષો પ્રપ્રુક્ષિત નેત્રવાળો હું, દેવના સમૂહોની ગતિરૂપ તથા દુઃખને હરણ કરનારા હરને દેખતો હતો. મુકુટ તથા આબુજાંધ ધારણ કરતા, હાથમાં શલ્લવાળા, વાધનું ચામડું તથા જટાને ધારણ કરેલા, હાથમાં ઈંડવાળા, પિનાક, તથા વજ્ર જેણે લીધું છે એવા, તીક્ષ્ણ દાહ્યોવાળા, સર્પનું ઉપવીત ધારણ કરેલા, કોટમાં અને કપર્ણવાળી, ઘૂંટી સુધી પહેંચેલી દિવ્ય માળા પહેરેલા, ઘટ્ટે થઈ રહ્યા પછી સંધ્યાકાળ સહવર્તમાન્ પરિવેષિત ચંદ્રના જેવા મેં તેમને દીઠા. આરેપાસ પ્રથમ નામના ગણેશી વિંટળાએલા, શરદ્ ઋતુના કુંડે પડેલા સૂર્યની પેઠે દુઃખવડે જોઈ શકાય એવા, શુભ કર્મવાળા, વૃષભ ઉપર બેઠેલા શંકરની અગ્ની-આરસેં શ્દો સ્તુતિ કરતા હતા. આર આદિત્યો, આઠ વસુ, સાધ્યદેવ, વિશ્વદેવ, તથા બે અશ્વિનો ઋક્ષપરત્વ સ્તુતિઓવડે સર્વેશ્વરનું સ્તવન કરતા હતા. અદિતિના પુત્ર ઇન્દ્ર તથા વિષ્ણુ, અને ઋક્ષાણ શંકરના સમીપમાં સામવેદનું ગાન કરતા હતા. એજ પ્રકારે ધણા યો-જેશ્વરો તથા પુત્રો સહિત ઋક્ષર્ષિ અને દેવ ઋષિઓ, યોગના આપનાર, પિતા, સુર એવા શંકરની સ્તુતિઓ કરતા હતા. પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, નક્ષત્રો, મહા, માસ, પખવાડીયાં, ઋતુઓ, રાત્રિ, સંવત્સર, ક્ષણ, મુહૂર્ત, નિમેષ તથા યુગપર્યંત, સધળી વિદ્યાઓ, સત્ત્વના બળુનાર સનતકુમારો, દેવ, ઇતિહાસો, મરીચિ, અગ્નિરા, અત્રિ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, ક્રતુ, મનુઓ, સમસો-મ, અથર્વાસ, યૌહસ્તપતિ, ભૃગુ, દક્ષ, કાશ્યપ, વસિષ્ઠ, કાશ્ય, હંદ, દીક્ષાઓ, યજ્ઞ, દક્ષિણ્યઓ, પાવક તથા હવિ વગેરે યજ્ઞનાં ઉપયોગી દ્રવ્યો મૂર્તિમાન થઈ. હે યુધિષ્ઠિર ! શંકરને નમતાં હતાં. પ્રજાઓના આળોક, સર્વે નદિઓ, નાગલોક, પર્વતો, દેવની માતાઓ, તથા કન્યાઓ સહિત દેવપત્નિઓ, તથા હજારો, અચ્યુત અને અર્ચુદ એવા મુનિઓ શાંત એવા પ્રભુને નમસ્કાર કરતા હતા; પર્વતો, સાગર દિશાઓ શંકરને નમતાં હતાં, ગીત વાદ્યોમાં કુશળ એવા, ગાંધર્વ અને અપ્સરાઓ દિવ્યતાલમાં અદ્ભુત ગાન કરી શંકરની સ્તુતિ કરતાં હતાં.

હે મહારાજ ! વિદ્યાધર લોક, દાનવો, ગુહાલોક, રાક્ષસો, સ્થાવર જંગમ સધળાં જાત માત્ર મન તથા કર્મવડે વિભુ એવા મહાદેવને નમતાં હતાં, પ્રજાપતિ સહવર્તમાન ઇન્દ્ર જેની પછવાડે ઉભો છે, એવા શંકરને મરા સન્મુખ જોયા. મહાદેવને જોવાને મારી શક્તિ ન આલી, ત્યારે દેવે કહ્યું, કે હે કૃષ્ણ ! સ્તુતિ કર. તેં આરંધેલો હું સેકડો હજારો ગણા પુરુષ છું, અવશ્ય તારા સમાન વહાલો મને ત્રણ લોકમાં કાઠ નથી. મહાદેવની પ્રત્યે મેં માયું નમાવ્યું, તે સમયે ઉમિયા પ્રસન્ન થયાં, ત્યારપછી ઋક્ષાદિ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા સ્થાણુ એવા શિવજી પ્રત્યે હું આ પ્રમાણે બોલ્યો.

વિષ્ણુ કહે છે—ઋષિ લોક વેદને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય તમે છો, એમ કહે છે, અને

સાધુપુરુષો, તપ, સત્ય, રજ, તમ તથા સત્યરૂપ પણ તમનેજ કહે છે, નિરંતર તથા સર્વના બીજરૂપ એવા તમને હું નમસ્કાર કરું છું. બ્રહ્મા, રૂદ્ર, વરૂણ, અગ્નિ, મનુ, ભવ, ધાતા, ત્વષ્ટ્રા, વિધાતા તથા સર્વમુખ એવા પ્રભુ તમેજ છો. સ્થાવર જંગમ ભૂતમાત્ર તમારાથી ઉત્પન્ન થયાં છે; આ સ્થાવર જંગમ સઘળું ત્રણ લોક તેં સૃજ્યું છે. હે દેવ ! અહિંયાં જે ઇન્દ્રિયો મન, સંધગા વાયુ, સાત પ્રકારના અગ્નિ, તથા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવતા જણાય છે, એ બધાની સમાપ્તિ તમારે વિષે છે, માટે ઋષિઓ તે સમુદાયથી તમને 'પર' એમ કહે છે. વેદ, યજુ, સોમ, દક્ષિણ, અગ્નિ તથા હવિ વગેરે યજ્ઞને ઉપયોગી જે કંઈ છે, તે અવશ્ય ભગવાન શંકરજ છે. હોમવું, આપવું, ભણવું, જેટલાં વ્રત તથા નિયમ, લગ્ન, કીર્તિ શ્રી, કાન્તિ, તુષ્ટિ, અને સિદ્ધિ એ સર્વ તમારા સ્વરૂપને પામેલાં છે. હે ભગવન ! કામ, ક્રોધ, ભય, લોભ, મદ, સ્તાંભ, મત્સર, આધિ તથા વ્યાધિ એ સઘળા તમારાજ પુત્ર છે. ક્રિયા, વિકાર, પ્રણય, પ્રધાનરૂપ, અવિનાશી બીજરૂપ, મનની પરમ એવી યોનિરૂપ, ઐશ્વર્ય, નિરંતર, અબ્યક્ત, પવિત્ર, ચિંત્વન કરવા યોગ્ય, સહસ્રાંશુ જ્યોતિરૂપ તથા સર્વ તત્વોના આદિ અને જીવિતા આશ્રય તમે છો. મહાન, આત્મા, મતિ, બ્રહ્મા, વિશ્વ, શંભુ, સ્વયંભુ, બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા, ઉપલક્ષ્ય, સવિત્ (જ્ઞાનરૂપ), ખ્યાતિ, વૃત્તિ, સ્મૃતિ, ઇત્યાદિ પર્ચાયવાચક શબ્દોવડે કરીને વેદને વિષે પરમાત્મા તમનેજ કહ્યા છે. તમને જાણી વિદ્વાન બ્રાહ્મણ અવિદ્યાજનક મોહને જલદી ટાળી દે છે. સર્વ પ્રાણિઓનું હૃદય તથા ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલા ક્ષેત્ર તમે છો. સર્વના હાથ પગ તથા સર્વનાં નેત્ર, મુખ અને માથું તમે છો, સર્વ શ્રુતિઓવાળા, સઘળે વિંટળાઇને તમે રહેા છો. સત્કર્મને વિષે અતિ તેજસ્વી એવા ફળરૂપ તમે છો, પ્રજ્ઞા તથા અર્થિ એવા પુરૂષરૂપે, સર્વના હૃદયને વિષે આશ્રય કરીને રહેલા છો. દુઃખવડે નોંધ શકાય એવા સત્તામાત્ર પ્રાપ્તિરૂપ, ઇશાન, તેજોમય, અવિનાશી એવા તમે છો. જે નિત્ય યોગવાળા, સત્ય સંકલ્પથી ઇન્દ્રિયોને જીતેલા ધ્યાન કરનારા બુદ્ધિ અથવા મતિએ યુક્ત લોક તમારે વિષે શરણુ થએલા છે, તે તમારે આશ્રય કરે છે. જે બુદ્ધિમાન પુરૂષ, તમને અવિચળ, જાંના આશ્ચર્યરૂપ, પુરાણપુરૂષ, અનુભવરૂપ, હિરણ્યમય, બુદ્ધિવાળી પર એવી ગતિરૂપ જાણે છે, તે પુરૂષ બુદ્ધિને અતિક્રમણુ કરીને જાય છે. મૂર્તિવડે સાત સૂક્ષ્મ, તથા છ સ્થૂળ એવા તમને જાણીને પ્રધાન એવા વિધિયાગને વિષે રહેલા પંડિત તમારે વિષે પ્રવેશ કરે છે. હે પાર્થ ! દુઃખને નાશ કરનાર શંકરને એ પ્રકારે મેં કહ્યું, તે સમયે સ્થાવર જંગમ સઘળા જગતે નાદ કર્યો. પછી બ્રહ્મણો, દેવતા, દૈત્ય, નાગ, પિશાચ, પિતરાં, પક્ષિઓ, રક્ષગણ, ભૂતગણ તથા સર્વે મહર્ષિઓએ શંકરને નમસ્કાર કર્યો. મારા માથાપર દિવ્ય સુગંધીવાળા પુષ્પોના ઢગલા પડવા લાગ્યા, અને સુખવાળો વાયુ વાવા લાગ્યો. જગતના હિતરૂપ ભગવાન શંકર ઉમા, ઇન્દ્ર તથા મને જોઇને, પોતે મારી પ્રત્યે આમ કહેવા લાગ્યા. હે શત્રુઓના નાશ કરનાર ! હે કૃષ્ણ ! અમારે વિષે તારી ઉત્તમ ભક્તિ જાણી તારાપર મને ધણી પ્રીતિ છે, માટે પોતાના શ્રેયને માટે વરદાન માગ્ય. હે કૃષ્ણ ! હે ઉત્તમ ! આંક વરદાન માગ્ય, હું તને આપીશ. હે યાદવકુળમાં સિંહ ! જે દુર્લભ વર તું ઇચ્છે છે તે કહે ?

૧ સૂક્ષ્માણિ મહદ્દેહકારપંચતન્માત્રાણિ, ૨ સર્વજ્ઞતાતુષિરનાદિબોધઃ સ્વ-
તંત્રતાનિલ્પમલુતશક્તિઃ અનંતશક્તિઃ વિમોર્ચીમુખાઃ વજ્રાદુરગાનિ મહેશ્વરસ્થેતિ॥

ब्रूहि यादवशार्दूल यानिच्छसि सुदुर्लभान् ॥ ४२९ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भेषवाहनोपाख्यानं मुर्मर-
भाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

कृष्ण उवाच—मूर्ध्ना निपत्य नियतस्तेजः सन्नियते ततः ।

દૃષ્ટુ કહે છે—આરપછી વરદાનને માટે પ્રેરણા કરેલો હું તત્પર થઈ, તેજના સમઢને વિષે રિચત એવા શંકરને માથું નમાવી, હર્ષ પામી ભગવાનની પ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યો. ધર્મમાં દૃઢપણું, યુદ્ધમાં શત્રુઓનો નાશ, મોટો યશ, પરમગુણ, યોગેસહિત પ્રિયપણું, તમારી સમીપ રહેવું, તથા દશહજાર પુત્રો હું મઝું છું. મેં એ પ્રકારે વરેલા શંકર, ‘તારે તેમ હો.’ એવું વચન બોલ્યા. પછી સર્વને પવિત્ર કરનારી, તથા પોષણ કરનારી, માન્યવાણી, શંકરની સ્ત્રી ઉમા બોલ્યાં—હે પાપ રહિન ! તપનો લંગડર એવો શાંય નામનો પુત્ર ભગવાન શંકરે તને આપ્યો. હવે માતાથી પણ ઇચ્છિત એવાં આઠ વરદાન તું માગ, હું તને આપું છું. હે પાંદુનંદન ! મઝું નમાવી હું તેમની પ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યો કે બ્રાહ્મણને વિષે ક્ષમા, પિતાથી પ્રસાદ, સો પુત્ર, ઉત્તમ ભોગ, કુળને વિષે પ્રીતિ, માતાથી પ્રસાદ, શ્રમની પ્રાપ્તિ, અને દાક્ષ્ય (ડહાપણ) એટલાં આઠ વરદાન મઝું છું ઉમા કહે છે કે હે દેવતાઓને વિષે પ્રભાવવાળા ! તારે “ એ પ્રકારે હો ” હું કદી મિથ્યા બોલતી નથી. તારે સોળ હજાર સ્ત્રીઓ તેમને વિષે પ્રિયપણું તથા અક્ષય ધન ધાન્યાદિક હો, બાંધવો થકી તું ઘણી પ્રીતિ સંપાદન કરીશ. હું તને શરીર સંમંત્રી કામના આપું છું, વળી હમેશાં તારે ઘેર સાત હજાર અતિથિઓ ભોજન કરશે. વાસુદેવ કહે છે—હે ભારત ! હે ભીમના મોટા ભાઈ ! શંકર તથા ભવાની એ પ્રકારે મને વરદાન આપી તેજ ક્ષણે અંતર્ધર્માન થયાં. હે રાજાઓમાં ઉત્તમ ! આ શંકરનું અસ્તુત એવું સવળું ચરિત્ર પૂર્વે મેં અતિ તેજસ્વી એવા ઉપમન્યુ બ્રાહ્મણને કહ્યું હતું. હે વ્રતના ધારણ કરનાર ! પછી ઉપમન્યુ દેવતા દેવ શંકરને નમસ્કાર કરી મારી પ્રત્યે બોલ્યો કે શંકર સમાન બીજે દેવ નથી, શંકર સમાન બીજી ગતિ નથી, દાનને વિષે શંકર સમાન બીજે દેવ નથી, તેમ રણને વિષે શંકર સમાન બીજે ક્રોધ યોધ નથી.

नास्ति शर्वसमो देवो नास्ति शर्वसमागतिः ।

नास्ति शर्वसमो दाने नास्ति शर्वसमो रणे ॥ ११ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि मेघनाहनोपाख्याने गुर्जरभाषायां
पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ એ. તંડિ ઋષિનું શંકરાચાર્યન.

ઉપમન્યુઠવાચ—ઋષિરાસિત્ક્રુતે તાત તંડિરિત્યેવ વિશ્રુતઃ ॥

દશઘર્ષસહસ્રાણિ તેન દેવઃ સમાધિના ॥ ૧ ॥

આરાધિતોમ્નઃક્રતેન તસ્યોદર્કં નિશામય ॥

ઉપમન્યુ કહે છે—હે તાત ! કૃતયુગમાં તંડિ નામના વિખ્યાત ઋષિ હતા. તેમણે સ-
માધિવડે દશહજાર વર્ષ સુધી મહાદેવનું આરાધન કર્યું હતું, તેમનો ફળોદય સાંભળ. તંડિએ
મહાદેવને દીઠા પછી રતોત્રાવરે વિભૂની રતુતિ કરવા માંડી. તંડિ તપ તથા યોગથી અવિ-
નાશી એવા પરમાત્માને ચિંતન કરીને વિરમય પામેલા મહાત્માની પ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યા.
સાંખ્ય માર્ગીઓ જે પર એવા પ્રધાન પુરૂષનું હંમેશાં પઠન કરે છે, અને યોગીઓ જે અધિ-
ષ્ઠાતા એવા ઇશ્વરને ચિંતે છે, વળી પાંડિતો જેને ઉત્પત્તિ તથા વિનાશને વિષે કારણ જાણે
છે, દેવ દૈત્ય તથા મુનિઓને જેનાથી પર બીજું જણાતું નથી, તે અજ, ઇશ્વાન, આદિ
તથા અંતથી રહિત પ્રભુ, પાપ રહિત તથા અત્યંત સુખી એવા દેવને શરણે હું જાઉં છું.
એ પ્રકારે ધ્યનમાર્ગે સ્તુતિ કરેલા તપના ભંડાર શંકરને તંડિએ પ્રત્યક્ષ દીઠા. તે, અવ્યય,
અનૌપમ્ય (ઉપમા ન આપી શકાય એવા) અચિંત્ય, શાશ્વત (નિરંતર) કુટસ્થ (દેહને
વિષે રહેલા) નિષ્કળ સફળ, જ્ઞાન, નિર્ચુણ, યુગ્યોચર (યુગને વિષે ગતિ કરનારા) યો-
ગિઓના પરમાનંદરૂપ, અક્ષર, મોક્ષસાંનિક, મન, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, મહત (વાયુરૂપ), વિશ્વની
ગતિરૂપ, જ્ઞાન, અગ્રાણ (ગ્રહણ ન થઇ શકે એવા), અચળ, શુદ્ધ, બુદ્ધિગ્રાહ્ય, મનોમય,
દુર્વિરોધ (દુઃખવડે જાણવા યોગ્ય), અસંખ્યેય અદૃતાર્થોએ દુષપ્રાપ્ય, વિશ્વની યોનિરૂપ,
જન્મ તથા તમથી પર, પરચક્રી પર, પ્રાણવાળા, અત્મા, ન્યૈતિકરૂપ, જીવને વિષે સ્થિત
મન એવા તે દેવના દર્શનનો બહુ વર્ષથી આકાંક્ષી ઋષિ તંડિ ઉઘ્ર તપમાં બેસેલા ઇશ્વરને
જેમને આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

તંડિ કહે છે—પવિત્રને પણ પવિત્ર કરનાર તમે છો, ગતિમાનોની ઉત્તમ ગતિ તમે
છો, તેજની મધ્યે અતિ ઉગ્રતેજ તમે છો, તપની મધ્યે ઉત્તમ તપ તમે છો, વિશ્વાવસુ,
હિરણ્યાક્ષ, પુરુહત, નમસ્કૃત એવા હે વિભો ! ભારે કલ્યાણના આપનાર અત્યંત
અપ્રાપ્ય એવા તમને નમસ્કાર કરું છું. હે વિભો ! ભયશીલોને મૃત્યુરૂપ તથા
ચત્વર્ત્તા યતિઓને મોક્ષ આપનાર એવા સહસ્રાંશ તમને નમસ્કાર કરું છું; હે
સુખરૂપ આશ્રય ! તમને નમું છું. જ્ઞાના, ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ, વિશ્વદેવા તથા મોટા ઋષિઓ જેને
નથી જાણના તો તત્ત્વવડે કરીને અમે કયે પ્રકારે તમને જાણી શકીએ ? સમજું તમારાથી
પ્રવર્તે છે. સમજું તમારે વિષે રહેલું છે, કાળ, પુરૂષ, જ્ઞાના, એ સમજાં નામ તમાનાંજ છે.
પુરાણના જાણનાર દેવ તથા ઋષિઓએ જ્ઞાના, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર એ ત્રણ તમારાં શરીર
કહેલાં છે. અધિ* પૌરૂષ, અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અધિદેવત, અધિલોક, અધિ વિજ્ઞાન તથા
અધિયત્ન તમેજ છો. દેવતાઓએ પણ દુઃખવડે કરીને જાણવા યોગ્ય એવા, પોતાના દેહમાં
રહેલા તમને જાણીને નિર્મુક્ત થયેલા વિદ્વાનો વિદ્વ રહિત પરંભાવને (મોક્ષ) પામી જાય

* આ સ્થળમાં સાત એવં: અધિપૌરૂષાદિ સંહિતાઓવડે સમગ્ર દેવ તથા ઉપદેવ
તમેજ છો એ પ્રકારે કહે છે.

છે. હે વિભો ! તમને જાણવાને નહીં ઇચ્છા કરતા પુરૂષોને વારંવાર આ સંસારમાં મરવું અવતરવું પડે છે, સ્વર્ગ તથા મોક્ષના દ્વારને બંધ કરનારા તથા આપનારા તમે છો, સ્વર્ગ તથા મોક્ષ તમેજ છો. કામ, ક્રોધ, સત્ય, રજ, તમ તથા અર્થ અને ઉર્ધ્વરૂપે તમેજ છો; ધ્વજ, ભવ, વિષ્ણુ, રક્ષક (કાર્તિક સ્વામી), ઇન્દ્ર, સૂર્ય, યમ, વરુણ, ચંદ્ર, મનુ, ધાતા, વિધાતા અને ધનેશ્વર (કુમેર) તમે છો; મૂ (પૃથ્વી), વાયુ, સલિલ (જળ), અગ્નિ, આકાશ, વાણી, ભુદ્ધિ, સ્થિતિ (સત્તા), મતિ, કર્મ, સત્ય તથા અનુત (જૂહુ) એ મેઉ પણ તમેજ છો, વા નથી; [અર્થાત્ અનિર્વચનીય છો]. ઇન્દ્રિયો તથા ઇન્દ્રિયોના અર્થરૂપ પ્રકૃતિથી પર, કુટસ્થ, કાર્ય તથા કારણથી ભિન્ન, સત્તામાત્ર, સ્વોપાધિક રૂપે ચિંત્ન, નિહવાધિક રૂપે અચિંત્ય, તમેજ છો; જે પરબ્રહ્મ, જે પરપદ અને સાંખ્ય તથા યોગનીમતિરૂપ તમે છો, એમાં સશય નહીં. અવશ્ય આજ અમે કૃતાર્થ થયા, આજ અમે સદ્ગતિને પામ્યા; કેમકે, સુગતિથી જ્ઞાનવડે નિર્ભળ થએલી ભુદ્ધિઓવાળા પુરૂષો પ્રાર્થના કરે છે. અમે મૂઠ છીએ, ધણો કાળ ગયા છતાં, દેવો જેને શાશ્વત કહે છે, તે દેવ દેવને અમારા મૂઠ અંતઃકરણથી જાણ્યા નહીં, મેં ધણા જન્મવડે તમારી ભક્તિ સાક્ષાત્ સંપાદન કરી. શંકર, ભક્તને વિષે અનુગ્રહ કરનાર છે, તે મોક્ષ આપે છે. દેવ અસુર તથા મુનિઓનું યુદ્ધને વિષે છાનું રહેલું જે સનાતન બ્રહ્મ છે, તે દેવોએ પણ દુઃખવડે જાણવા યોગ્ય છે. તેજ આ ભગવાન દેવ, સર્વના કરનાર, સર્વતોમુખ, સર્વાત્મા, સર્વદર્શી સર્વને વિષે ગતિ કરવાવાળા, સર્વને જાણનારા, દેહકૃત, દેહને પોષણ કરનારા, દેહને ધારણ કરનારા (જીવરૂપ), દેહ સંહતો, દેહધારીઓની ગતિરૂપ, ઇશ્વર શંકર છે. સર્વ પ્રાણીને શુભ અને અશુભ એવી ગતિને રૂંડે પ્રકારે આપનાર છે, યજન કરનારા, ધ્યાન કરનારા તથા આત્મવિદ્યાના જાણનાર પુરૂષોની, અને ફરીને સંસારની કામના રાખનાર પુરૂષોની અધ્યાત્મ ગતિરૂપ શંકર ઇશ્વર છે. પૃથ્વી આદિ સધળાં ભુવનને ઉત્પન્ન કરી, દેવતાએ સહવર્તમાન જે દેવ પોતાનાં આઠ શરીરવડે તેને ધારણ કરે છે તથા પોષણ કરે છે, એથી સધળું પ્રવર્તે છે, આ સધળું એમને વિષે રહેલું છે. પ્રત્ય પણ એમાંજ થાય છે, એ એક સનાતન છે, કામનાઓવાળાનું સ્વર્ગ, ઉર્ધ્વરેતાઓનું સત્ય લોક, મુક્ત પુરૂષોનું અપવર્ગ (મોક્ષ) અને આત્મવેદીઓનું કૈવલ્ય, પણ શંકર છે. દેવ, અસુર અને મનુષ્યોના જાણવામા ન આવે માટે આ પ્રભુને બ્રહ્મદિ સિદ્ધ પુરૂષોએ યુદ્ધમાં જાના રાખ્યા છે જેથી મોહ પામેલા દેવ, અસુર તથા મનુષ્યથી, હૃદયમાં રહેલા અપ્રકાશિત હેવાથી તેને સ્પષ્ટ જાણતા નથી. જે જાવન્નાળા પુરૂષો ભક્તિના યોગથી એમને શરણે જાય છે, તેમને તે કામદેવ આત્માવડે આત્મને દર્શન આપે છે જેને જાણ્યા પછી જન્મ મરણ રહેતું નથી. તથા તે શંકરને જાણ્યા પછી જાણવાનું રહેતું નથી. જેને મેળવ્યા પછી પડિત પુરૂષ, બીજો અધિક લાભ મળતો નથી. વળી તે, અક્ષય રૂપ તથા અચ્ચયરૂપી એવી પરમ ઝીણી ગતિને પામે છે. સાંખ્ય શાસ્ત્રને વિષે કુશળ એવા ધણા જ્ઞાનિઓ, સાંખ્યના ગુણ તત્વને જાણનારા જેને જાણીને સંસારનાં બંધનોથી મુકાઇ જાય છે તેને વેદ વિદ્યાના જાણનારાઓ જાણે છે અને તે વેદાંતમાં રહેલા છે. હમેશાં પ્રાણ્યાયામ કરનારાઓ તેને જાણે છે, અને તેમાં પ્રવેશ કરે છે, તેઓ યોગીશ્વરી

૧ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, યજમાન. એ નામનાં આઠ શંકરનાં શરીર કહેલાં છે. ૨ શાસ્ત્રને વિષે.

સ્થામાં બેશી મહેશ્વર પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે. દેવ માર્ગે ગતિ કરનારાઓનું સૂર્યદ્વાર આ શંકર કહેવાય છે, અને પિતૃ માર્ગે જનારાઓનું ચંદ્રદ્વાર પણ શંકર છે. કાષ્ઠા, દિશાઓ, સંવત્સર, દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયનરૂપ શંકર છે. પૂર્વે પ્રજાપતિ ધણું રત્નોવડે નીલ-લોહિત સંસ્કૃત એવા એને આરાધી, પ્રાન્તને માટે વર્ષા, ઋગ્વેદીઓ ઋગ્વેદના મંત્રોથી અનારોપિતરૂપને વખાણે છે, અધ્વર્યુ બ્રાહ્મણો ત્રણ પ્રકારના યજ્ઞમાં યજ્ઞવેદના મંત્રોવડે જેને આહુતી આપે છે. શુદ્ધ જુદિવાળા સામગો સામ મંત્રથી જેનું ગાન કરે છે, અથર્વણિ બ્રાહ્મણો ઋતું, સત્ય, પરંબ્રહ્મ, એવાં નામથી જેની સ્તુતિઓ કરે છે, યજ્ઞની મોટી યોનિરૂપ અને જેમને યજ્ઞમાં પતિ કહે છે. રાત્રિ, દિવસ, આત્ર નયન, પક્ષ, માસ, શિર, ભુજ, ઋતુ. વીર્ય, તપ, ધૈર્ય, અબ્દ (વર્ષ), ગુહ્ય, મૃત્યુ, યમ, હુતાશ (અગ્નિ), કાળ, સંહાર, કાળની મોટી યોનિરૂપ, સનાતન કાળ, ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, વાયુ સહવર્તમાન ગ્રહો, ધ્રુવ, સપ્ત ભુવન, પ્રધાનરૂપ, મહદ્વ્યક્ત, ભેદ તથા અંતવાણું, બ્રહ્માદિ સ્તંભ પર્વત સત્ત્વસત્ જે કંઈ જૂતાદિ જણાય છે, તે સઘણું શિવરૂપ છે. *આઠ કૃતિરૂપ તથા પ્રકૃતિ-ઓથી પર માયાવી દેવના અંશરૂપ એવું સમગ્ર જગત વર્તે છે, તે એનાથી પરમ આનંદ-રૂપ, શાશ્વત (નિરંતર) છે. વિરક્ત પુરૂષોની ગતિ એ છે. સત્ પુરૂષોના ભાવ પણ એ છે, મોટી શાન્તિ તથા નિર્જંતિ પણ શિવજી છે, યોગિપુરૂષો જેને પામીને કૃતકૃત્ય થાય છે, તુષ્ટિ, સિદ્ધિ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ઇષ્ટ પુરૂષોને અધ્યાત્મ ગતિ, વિદ્વાનોને અવ્યયરૂપી પ્રાપ્તિ, છે. કામના-ઓ માટે ભારે દક્ષિણાઓથી મુખ્યવડે યજ્ઞ કરનારા યજ્ઞ શીલોની જે ગતિ થાય છે, તે ગતિ તમે છો, એમાં સંશય નહીં. હે દેવ ! રૂડા પ્રકારના યોગ તથા જપ, શાન્તિ અને નિષ્ક્રમોવડે તપ તપવાથી જે ગતિ થાય છે, તે ગતિ તમે છો. હે સનાતન ! કર્મોના ન્યાસ કરનારા વિરક્ત સંન્યાસિઓની જે બ્રહ્મ સદનમાં ગતિ થાય છે, તે તમે છો. જેને પુનઃ સંસારમાં કામના નથી એવા વૈરાગ્યને વિષે વર્તનારાઓની, તથા પ્રકૃતિમય પુરૂષોની જે ગતિ થાય છે, તે તમે છો. જ્ઞાન વિજ્ઞાને યુક્ત પુરૂષોની, નિરૂપાખ્યા, નિરંજના એવી કૈવલ્યા (મોક્ષાખ્યા) નામની જે ગતિ છે, તે મોટી ગતિ તમે છો. હે વિશ્વો ! વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણોમાં ભૂતાવેલી પાંચ ગતિઓ કહી, તે તમારા પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યથા મળતી નથી.

એ પ્રકારે તપના ભંડાર તાંડિ ઋષિએ, પોતે મહાદેવની સ્તુતિ કરી, અને પૂર્વે લોકના સૂજનાર બ્રહ્માએ જે બ્રહ્મનું ગાન કર્યું હતું તે ‘પરંબ્રહ્મ’ ગાયું. ઉપમન્યુ કહે છે—બ્રહ્મ-વાદિ તાંડિએ એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરેલા ભગવાન મહાદેવ ઉમથા સહિત બોલ્યા કે ‘બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર, વિશ્વદેવા તથા મોટા ઋષિઓ તમને નથી જાણતા.’ તાંડિના કહેલા એ વાક્યથી સંતુષ્ટ થએલા શિવ તેની પ્રત્યે બોલ્યા કે તેજસ્વી, યશસ્વી, દિવ્ય જ્ઞાનવાળો, દુઃખવર્જિત, અક્ષય તથા અવ્યય તું હો. હે બ્રાહ્મણો મધ્યે શ્રેષ્ઠ ! મારા પ્રસાદથી ઋષિઓને અભિગમ્ય એવો સૂત્ર કર્તા પુત્ર તારે થશે, એમાં સંશય નહીં—હે વત્સ ! હું તને શું વરદાન આપું ? તારી ઇચ્છા હોય તે બોલ, હાથ જોડી તાંડિ બોલ્યો કે તમારે વિષે મારી દૃઢ ભક્તિ હો, ઉપમન્યુ કહે છે—તાંડિ ઋષિને એ પ્રકારના વર આપીને દેવ ઋષિઓએ અભિવંદન કરેલા તથા દેવતાઓએ સ્તુતિ કરેલા ભગવાન શંકર અંતર્ધ્યાન થયા. હે યાદવોના ઇશ્વર ! અનુ-

ગાએ સહવર્તમાન્ ભગવાન્ અંતર્ધ્યાન થયા પછી તડિ ઋષિએ મારા આશ્રમમાં આવી શંકરનું સધળું ચરિત્ર મને કહ્યું. હે મનુષ્યોની મધ્યે શ્રેષ્ઠ ! આગળ શંકરનાં જે પ્રખ્યાત નામ તડિએ મને કહ્યાં છે, તે નામ સિદ્ધિને માટે પું સાંભળ, બ્રહ્માજીએ શર્વનાં દશ હજાર નામ દેવાને કહ્યાં છે, તેજ પ્રકારે શાસ્ત્રોમાં એક હજાર નામ છે. હે અચ્યુત ! પૂર્વે બ્રહ્માએ તે નામ મહાત્માને કહ્યાં, અને તે દેવના પ્રસાદથી ભગવતનાં આ શુભ નામ તડિએ મને કહ્યાં છે.

ગુહ્યાનીમાનિ નામાનિ તંદિર્ભગવતોચ્યુત ।

દેવપ્રસાદાદેવેશઃ પુરા પ્રાહ મહાત્મને ॥ ૭૬ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि मेघवाहनोपाख्याने गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ ૧૬ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૭ મો. તંડિકૃત સ્તવરાજ.

वासुदेव उवाच—ततः स प्रयतो भुत्वा मम तात युधिष्ठिर ।

प्रांजालिः प्राह विप्रर्षिनामसंप्रहमादितः ॥ ૧ ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે તાત ! હે યુધિષ્ઠિર ! પછી બ્રહ્મર્ષિ એવો ઉપમન્યુ, હાથ નેડી સાવધાન થઇ શિવજીના નામનો સંગ્રહ પ્રથમથી મને કહેવા લાગ્યો. ઉપમન્યુ કહે છે—બ્રહ્માએ અને ઋષિઓએ કહેલાં, વેદ તથા વેદનાં અંગથી ઉત્પન્ન થયેલાં, સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવાં નામથી, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, વિખ્યાત એવા શંકરને હું સતોષ પમાડીશ, સર્વ અર્થના સાધનારા મોટા સિદ્ધોએ કહેલાં અર્થવાળાં તથા ભક્તિવડે તડિ નામના ઋષિએ વેદમાંથી છૂટાં પાડેલાં, તત્ત્વોને જ્ઞેનાર પ્રખ્યાત મુનિઓ તથા સાધુઓએ ધણા પ્રકારે વર્ણવેલાં, બ્રહ્મલોકથી સર્વ જગત્તે વિષે ઉતારેલાં, અર્થવાળાં, વેદમાં કહેલાં નામથી, સઘળા પ્રાણીઓનું શુભહિત જેમાં છે, એવું સ્વર્ગનું આપનાર સનાતન બ્રહ્મ વર્ણુવ્યું છે. તેને વિસ્તારથી સંપૂર્ણ કહેવાને કાષ્ઠપણ શક્તિમાન નથી. જેની વિભૂતિઓનો આદિ, મધ્ય તથા અંત સેંકડો વર્ષ સુધી ખખડદારીથી દેવોએ પણ ન પામી શકાય તો હે માધવ ! તેના સમગ્ર શુભોને વર્ણન કરવાને કાણુ શક્તિમાન થાય ? કેમકે સંક્ષિપ્તાર્થવાળાં પદ તથા અક્ષરોમાંથી ધીમાન્ શંકરના પ્રસાદથી શક્તિ પ્રમાણે તેમનું ચરિત્ર હું વર્ણવીશ. તેમની આજ્ઞા મેળવ્યા શિવાય ઇશ્વરની સ્તુતિ થવી અશક્ય છે. જ્યારે તેમણે આજ્ઞા કરી ત્યારે તેમની સ્તુતિ કરેલો હું, આદિ, મધ્ય તથા અંતથી રહિત, જગતની યોનિરૂપ, મહાત્મા, વરદાન આપનાર, વરેણ્ય, ધીમાન્, વિશ્વરૂપ અવ્યક્ત યોનિ શંકરનાં નામનો કિમિત સમુદ્દેશ કહીશ. હે કૃષ્ણ ! બ્રહ્માએ કહેલાં દશહજાર નામમાંથી, દહીને મંથન કરી જેમ ઘી કાઢી લે, અથવા ગિરિમાંથી સોનું, પુષ્પમાંથી મધુ, અને ઘીમાંથી મંડ ઉતારે તેમ એક હજાર નામ કાઢી લીધાં છે. સર્વ પાપને ટાળનારાં વેદને વિષે રહેલાં, આ એક હજાર નામનું સ્તોત્ર પ્રયત્નવડે પ્રાપ્ત થવાને તથા ધારણ કરવા યોગ્ય છે. કલ્યાણકારિ, પૌષ્ટિક રાક્ષસોને હણનાર, તથા મોટું

પવિત્ર છે. મહાવાળા, આસ્તિક ભક્તને આપવું, અશ્રદ્ધાળુ, અરૂપ, નાસ્તિક તથા વિષયીને ન આપવું. હે કૃષ્ણ ! જે પુરૂષ, કારણાત્મનુ એવા શંકરની ઈર્ષા કરે છે, તે પોતાના પૂર્વજને તથા પુત્ર પૌત્રાદિક સહવર્તમાન નરકમાં જાય છે. ધ્યાન, યોગ, અનુત્તમધ્યેષ, જપ્ત તથા રહસ્ય એવું ઉત્તમ જ્ઞાન આ છે. અંતકાળમાં પણ જેને જાણીને મોટી ગતિ પામે છે. સર્વ ભોક્તા પિતામહ બ્રહ્માએ, આ સ્તોત્ર રચીને સધળાં દિવ્ય સ્તોત્રને માથે કહ્યું. લ્હા-રથી મહાત્મા ઇશ્વર એવા શંકરનું, દેવોએ પૂજા કરેલું આ સ્તોત્ર જગતમાં સ્તવરાજ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. બ્રહ્મલોકમાંથી આ સ્તવરાજ સ્વર્ગમાં ઉતાર્યું ત્યાંથી પૂર્વે તંડિને મળ્યું તેથી તંડિકૃત કહેવાયું. સ્વર્ગમાંથી અહીંયાં પૃથ્વીમાં તંડિએ આવ્યું. હે મહાબાહો ! સર્વ કલ્યાણનું કલ્યાણ, સધળા પાપને નાશ કરનાર, વેદથીપર, પરથીપર, સ્તોત્ર હું તને કહીશ. તેજની મધ્યે જે તેજરૂપ, તપમાં પણ તપરૂપ, જ્ઞાનોની મધ્યે પણ જ્ઞાન્ત, ક્રાન્તિઓની મધ્યે જે ક્રાન્તિરૂપ, દાન્તોમાં પણ જે અતિદાન્ત, બુદ્ધિમાનોમાં જે બુદ્ધિરૂપ, દેવાની મધ્યે જે ઉત્તમ ઋષિ, યજ્ઞોની મધ્યે જે ઉત્તમ યજ્ઞ, કલ્યાણમાં મુખ્ય કલ્યાણ, રૂપમાં પણ જે મુખ્ય રૂપ, યોગિઓમાં જે મુખ્ય યોગી કારણોનું મુખ્ય કારણ, જેનાથી લોકો ઉત્પન્ન થાય છે જેથી પુનઃ નથી થતા, એવા સર્વ જૂતના આત્મારૂપ, અપરિમિત, તેજસ્વી એવા હરનાં એક હજાર આઠ નામ સાંભળ, હે મનુષ્યોમાં વ્યાધ ! જેને સાંભળવાથી સર્વ કામનાઓ પામીશ.

* શિવસહસ્રનામસ્તોત્રનો આરંભ

૧ અચંચળ, કુટસ્થ, નિત્ય, ૨ સર્વનો ^૧આશ્રય, ૩ ઇશ્વર, અન્તર્યામિ, પરમાર્થ સત્પરૂષ, વિશ્વના કર્તા, સર્વજ્ઞ. ૪ જેનાથી જગત્ જાય પામે છે એવા, સંહર્તા, ૫ શ્રેષ્ઠ, ૬ ઇશ્વર (ઇશ્વરેષુ આપનારા.) ૭ સર્વને આચ્છાદન કરનારા, ૮ વ્યાપક, પ્રાણધારણ કરનારાઓના અંતરાત્મા. ૯ સર્વત્ર, સર્વ દેશમાં, સર્વ કાળમાં, સર્વ પ્રાણીઓમાં પ્રસિદ્ધ. ૧૦ વ્યાપક, ^૨ ૧૧ સર્વને કરનાર, વિશ્વના કર્તા, ^૩ ૧૨ જેનાથી વિશ્વ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા જેમાં જાય પામે છે, સર્વની ઉત્પત્તિ તથા લયનું સ્થાન, સત્તા માત્ર સ્વરૂપ. ૧૩ જટ (કેશનો સમૂહ) વાળા, ૧૪ વાદ્ય અથવા હાથીનું ચર્મ ધારણ કરનારા, ૧૫ મોરની કળાત્મ પેઠે ફેંકારેલી જટાવાળા, અથવા જટાના અગ્ર ભાગના શુચ્છનાં શિખર કહે છે એટલે અં. બોડાવાળા, ૧૬ સધળું જગત્ જેના અવયવ જૂત છે એવા, વિરાટરૂપ. ૧૭ વિશ્વકર્તા, ૧૮ સર્વને સંહાર કરનારા, ૧૯ હરણ જેવાં નેત્રવાળા, ૨૦ સર્વ જૂતને હણનારા, ૨૧ સર્વન ભેદકર્તા, ૨૨ રૂપણે યથાસ્થિત વર્તનારા, ૨૩ નિરૂપમણે વર્તનારા, ૨૪ ઇન્દ્રિયોને નિયમન

* આ શિવસહસ્ર નામ સ્તોત્રમાં કેટલાંક નામની પુનરોક્તિ જણાય છે, તથાપિ કેટલેક સ્થળે શબ્દ એક છતાં અર્થ જૂદા, જૂદા હોય છે, અને કેટલીક જગ્યાએ અર્થ એક છતાં શબ્દ ભિન્ન હોય છે, વળી તે નામ અપૂર્વ અર્થવાળાં છે, માટે તેમાં વિદ્વાનોએ પુનરોક્તિની શંકા લેવી નહીં.

૧ 'સંસારમંડપસ્યાદ્ય મૂલસ્તંભાયશંભસ્ય હતિ'

૨ 'સર્વસામાન્યોચિત્તતોસિસર્વ' હતિમગ્નદુષ્કાનાત્ ||

૩ એ બેદ નામથી ઉપાદાક્ત, તથા નિમિસસ્થ કહ્યું.

રાખનારા, તપસ્વી, રપ નિત્ય, રફ અચળ, રગ રમશાનમાં વસનારા, ૧ કાશીમાં વસનારા. ૨૮ સમગ્ર ઐશ્વર્ય, જ્ઞાન, યશ, શ્રી, વૈરાગ્ય તથા ધર્મ, એ ૭ ભાગ જેમાં છે એવા. ૨૯ આકાશમાં? ગતિ કરનારા, ૩૦ ઇન્દ્રિયોવડે વિષયરૂપે ગતિ કરનારા, અથવા ઇન્દ્રિયોવડે વિષયને ઓગવનારા, વિષયભુક્, ૩૧ કાલાન્તરરૂપે પાપી મનુષ્યને પીડા કરનારા. ૩૨ સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય, અથવા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય એવા, ૩૩ સૃષ્ટિ ઇત્યાદિક મોટું કર્મ કરનારા, ૩૪ તપત્રાળા, ૩૫ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ તથા આકાશ એ પંચભૂતને શકંકષ માનવડે સ્પર્શનારા, ૩૬ દિશાઓરૂપી વસ્તુને ધારણ કરનારા, ૩૭ દુઃખવડે જાણવા યોગ્ય, ૩૮ સર્વ ભોક્ એવી સઘળી પ્રજાઓના સ્વામી, ૩૯ અપરિણેય, અખંડિત. ૪૦ વૈરાગ્યરૂપી સ્થૂળ શરીરવાળા, ૪૧ ધર્મરૂપ, ૪૨ મોટા યશસ્વી, પરમેશ્વર. ૪૩ મોટા મનવાળા. ૪૪ સર્વ ભૂતને જ્ઞાનારા, ૪૫ વિશ્વરૂપ, અથવા વિશ્વને વિષે પ્રગટ થનારા, ૪૬ વિશ્વને ગળવાને સમર્થ એવી મુખતી હિપ્તી તથા નીચલી, જેટ ફાડયોવાળા, ૪૭ દશે દિશાઓના દિગ્ગપાળરૂપ, ૪૮ અવિદ્યાએ કલ્પેલા અહંકારાદિથી અખંડિત, એકરસ સ્વભાવવાળા, ૪૯ પ્રીતિરૂપ, ૫૦ જ્ઞાના રથને અસ્તતરીઓ^૩ (ખચરીઓ) વહન કરે છે એવા, ૫૧ સંસારરૂપી વજ્રપાતથી રક્ષણ કરનારા, ૫૨ પૂજ્ય, ૫૩ પવિત્રતા, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, (ભણવું) ઇશ્વર પ્રશિષ્ટાન વગેરે નિષ્ક્રમેથી પ્રાપ્ત થનારા. ૫૪ નિયમોથી આશ્રિત, નારાયણ, દક્ષિણામૂર્તિ ઇત્યાદિ રૂપવડે નિષ્ક્રમેના અગ્રમભૂત, ૫૫ સઘળી શિષ્ય વિદ્યાના આચાર્ય, વિશ્વકર્મા પદ નિત્યસિદ્ધ, ૫૭ સર્વના આદિરૂપ, ૫૮ હિરણ્ય ગર્ભ, અગ્નિ. ૫૯ પદ્મ, શાંખ, ઇત્યાદિ રૂપે, અખંડ ઐશ્વર્યવાળા, ૬૦ હજારે^૪ હાથ, ૫૧ તથા નેત્રાદિવાળા, અથવા દેવતાના રાજા પદ. ૬૬ વિશાળ ઇન્દ્રિયોવાળા, ૬૨ ચંદ્ર, લતાઓ અથવા યજ્ઞ સંબંધી હવિરૂપ, ૬૩ આકાશને વિષે દેદિયમાન એવાં નક્ષત્રોના સાધક, ૬૪ ચંદ્ર, ૬૫ સૂર્ય, ૬૬ શનિ, ૬૭ કેતુ, ૬૮ રાહુ, ૬૯ મંગળ, ૭૦ શુક્ર તથા બૃહસ્પતિ, ૭૧ બુધ, વગેરે ગ્રહરૂપ, ૭૨ અગ્નિની બી અનનુમાને નમસ્કાર કરનારા, (દત્તાત્રેય અથવા દુર્વાસારૂપે તેના પુત્ર છે, માટે) ૭૩ મૃગરૂપ ધારણ એવા યજ્ઞને વિષે બાણઅર્પણ કરનારા, ૭૪ યજ્ઞને હજીવા જતાં તેજસ્વી તથા સ્વતંત્ર છે,

૧ મૃત જીવો, જન્માંથી ફરી ઉઠી ન શકાય તેવા સ્થળમાં શયન કરે તે જગીર્તુ નામ
 હમશાન, સ્મશાન શબ્દનો અર્થ કાશીક્ષેત્ર છે. શયન દહન કરવાના સ્થળમાં, હમશાન
 સ્થાન ગૌણ અર્થમાં લાગુ પડે છે, કારણ કે-મરના પછી આળી મુકવનો જડ છેલ્લે વિશ્રાન્તિ-
 ને યોગ્ય નથી. તેમ દેહને ધારણ કરનાર જીવોને યાતના વગેરે અનુદેહ ભેગવવા પડે છે,
 માટે વિશ્રાન્તિનો અભાવ છે. કાશીક્ષેત્ર માં મરનારા ફરી જન્મ લેતા નથી, એવાં સ્થાન-
 નાં હજારો પ્રમાણુ છે, માટે હમશાન શબ્દની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ કાશીક્ષેત્રમાં છે, તે કાશીમાં
 વસનારા માટે હમશાનવાસી, (અધિમુકનિર્જન સારમાં જાણું.)

२ 'शंभुराकाशमध्ये' इतिभूतिप्रसिद्धः ॥

३. कश्चिन्ना वा तस्य यद्विभिः मन्त्रतरीर्येनाभिरोजिमभाकम्' इतिश्रुतेः ॥

४ सर्वैश्वर्यप्रियम्, इति श्रुतेः ॥ ५ 'सर्वतपानि पादं तत्सप्ततैस्त्रिभिः -
 ५ इत्यादिशास्त्र. ६ 'ब्रह्मवेदसर्व' इत्यादिश्रुतेः ॥ बृहस्पतिर्हि श्रुको भूषति
 मेनायणीय श्रुतौ श्रुकस्य अस्पत्यवतारत्वं भवणात् ॥

માટે નિષ્પાપ, ૭૫ મોટા તપવાળા, ૭૬ ઘોર તપવાળા, ૭૭ મોટા મનવાળા, ૭૮ શરણુ આવેલાને ધમ્મિત આપવાવાળા, ૭૯ સંવત્સરના કર્તા, (કાળચક્રના પ્રવર્તીવનાર). ૮૦ વેદ જ્ઞાનાદિરૂપ, ૮૧ મોટા તપરૂપ, ૮૨ યોગ નિષ્ઠા, ૮૩ અહતે વિષે પ્રવિણાપનિય, ૮૪ કારણુના કારણરૂપ, ૮૫ જડને સત્તા આપવાવાળા, ૮૬ મોટા સામર્થ્યવાળા, ૮૭ હિરણ્યમય, ૮૮ અહાંડના સૃષ્ટા, સર્વને જાણનારા, ૮૯ વિકાર રહિત એવા બીજરૂપે સર્વના કારણરૂપ, ૯૦ અવિદ્યાજનિત ક્રમ તથા કર્મ એજ વાહન છે જેને એવા, ૯૦ દશ હાથવાળા, ૯૧ નિમિષ રહિત, ૯૨ નીલકંઠ, ૯૩ ઉપનિષદપ્રસિદ્ધ એવી અહ્મવિદ્યાના આપનાર, અથવા હિમાચલની પુત્રી પાર્વતીના પતિ, ૯૪ વિશ્વરૂપ, ૯૫ પોતાની મેળે ઉત્તમ, ૯૬ અસાધ્ય કર્મના કરનારા ૯૭ નિઃસામર્થ્ય, ૯૮ તત્ત્વ સમૂહ ૯૯ તત્ત્વ સમૂહને કરનારા, ૧૦૦ એવીશ તત્ત્વના સ્વામી, ૧૦૧ ઘાટકા વનમાં મુનિપત્નિઓને મોહ પમાડવા માટે નમપણું ધારણુ કરનારા, અથવા હિસાઓરૂપી વસ્ત્રો ધારણુ કરનારા, ૧૦૨ કામરૂપ, ૧૦૩ મંત્રના જાણનારા, ૧૦૪ પરમ મંત્રરૂપ, ૧૦૫ જગત્કારણુ, ૧૦૬ આત્મતિક લપરૂપ, ૧૦૭ કમંડળને ધારણુ કરનારા, ૧૦૮ ધનુષ્યવાળા, ૧૦૯ જેના હાથમાં બાણ છે એવા, ૧૧૦ કપાળને^૫ ધારણુ કરનારા, ૧૧૧ વજ્રવાળા, ૧૧૨ શતદ્રી નામની શક્તિને ધારણુ કરનારા, ૧૧૩ ખડ્ગવાળા, ૧૧૪ પદ્મિશ હથિઆર ધારણુ કરેલા, ૧૧૫ શળવાળા, ૧૧૬ પૂજ્ય, ૧૧૭ શરવો જેના હાથમાં છે એવા, ૧૧૮ સુરૂપ, ૧૧૯ તેજસ્વી, ૧૨૦ ભક્તોને કાન્તિ આપનારા, નિધિરૂપ, ૧૨૧ માથાની માળાવાળા, ૧૨૨ સુંદર મોહાવાળા, ૧૨૩ ઉર્જિતરૂપ, ૧૨૪ વિનયવાળા, ૧૨૫ ધણા ઉંચા, ૧૨૬ ઇન્દ્રિયદારા તત્ત્વ પ્રકારના અર્થને પ્રકાશ કરનારા અથવા અહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રણુ મૂર્તિરૂપ, ૧૨૭ સુતીર્થ (મોટા ગુરૂ), ૧૨૮ દ્વૈત્યરૂપ, ૧૨૯ શૃંગાલરૂપ, ૧૩૦ સિદ્ધ અર્થવાળા, ૧૩૧ મુંડ (પરિજ્ઞાટ), ૧૩૨ સર્વ જૂતને અભય આપનાર, ૧૩૩ અજરૂપ, ૧૩૪ અહરૂપ, ૧૩૫ ગંધના ધારણુ કરનારા, જટા જૂટમાં મંગાને ધારણુ કરનારા, અને ગંગાને ગમન કરવાનું સામર્થ્ય આપનારા, ૧૩૬ આવિષ્કૃત અહ્મઅર્થવાળા,

૧ 'અયં તુ પરમો ધર્મો યદ્યોગેનાત્મદર્શન' इति याश्च वल्क्योक्तो धर्मः ॥

૨ 'अप एव ससज्जमितो सुवीर्यमवासृजत । तदं डमभवद्दमं सहजां शुसम-
ज्रमं इति स्कांदात् ॥

૩ દેવ તથા દૈત્યોએ અમૃત કાઢવા માટે ક્ષીર સમુદ્રનું મંથન કર્યું, તેમાંથી પ્રથમ ત્રણુ લોકોના નાશ કરે એવું ઝેર ઉત્પન્ન થયું, તેથી બીને તે શંકરની શરણે ગયા. તેમનું દુઃખ જોઇ કર્ણુબાળ શંકરે તે ઝેર કંઠમાં રાખ્યું માટે જેનો કંઠ નીલ થયો તેથી નીલ-કંઠ કહેવાયા. પુરાણાન્તર કથા (ભા. ૩૦)

૪ 'ईशावास्यमिदं सर्वं यार्त्तिकचङ्गल्यां जगदिति' ॥

૫ અહ્માનું માથું કાપી, તેના કપાળને ધારણુ કરનારા.

'कुर्विर्मुवाचकः शब्दो जगदनिर्वृतिवाचकः ॥ तयो रैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्य-
मिधीयते' इति भूतेः आनंद सम्पन्न इत्यर्थः ॥ અથવા અહ્મોત્તર ખંડમાં જોપના બા-
ળકની પ્રત્યે મહાદેવનું વચન છે, કે તમારા વંશમાં સાતમો પુરૂષ હું થઈશ, એ પ્રકારના
વરદાનથી કૃષ્ણ એ મહાદેવનોજ અવતાર છે.

૧૩૭ ઉર્વશિંગ, ૧૩૮ ઉર્વશાધી, ૧૩૯ આકાશ એજ જેમનું સ્થાન છે એવા, ૧૪૦ ત્રિજટી, ૧૪૧ ચીરવાસા, ૧૪૨ રૂદ્ર, ૧૪૩ સેનાઓના પતિ, ૧૪૪ સમર્થ ૧૪૫ દિવસે ગતિ કરનારા, ૧૪૬ રાત્રિએ ગતિ કરનારા, ૧૪૭ તીક્ષ્ણ ક્રોધી, ૧૪૮ અધ્યયન, તપ ઇલાદિથી ઉત્પન્ન થએલું તેજ જેને વિષે છે એવા, ૧૪૯ રંગજનમુર દૈત્યને મારનારા, ૧૫૦ દૈત્યોને હણનારા, ૧૫૧ કાળરૂપ, ૧૫૨ લોકના ધન્ય, ૧૫૩ શુભનો ભંડાર, ૧૫૪ સિંહ તથા વ્યાધરૂપ, ૧૫૫ હાથીના અર્થથી વીંટાએલા, ૧૫૬ કાળયોગી, ૧૫૭ મોટા નાદવાળા, ૧૫૮ સર્વ કામરૂપ, ૧૫૯ અનાદત પ્વનરૂપ, ૧૬૦ ચતુષ્પથ (ઉપાસનાને માટે જેના ચાર માર્ગ છે એવા), ૧૬૧ નિશાચર (વેતાળાદિરૂપ), ૧૬૨ પ્રેતચારી, ૧૬૩ જૂતચારી, ૧૬૪ મહેશ્વર, ૧૬૫ બહુભુવન, ૧૬૬ મોટા પ્રપંચને ધારણ કરનારા, ૧૬૭ સ્વર્ભાનુ (મૂલ અગ્નિરૂપ તમ) ૧૬૮ અનંત (જૂમા), ૧૬૯ ગતિરૂપ, ૧૭૦ તાણ્ડવેશ્વર, ચિદંબર મૂર્તિ, ૧૭૧ નિત્યનર્તન (હમેશાં નૃત્ય કરનારા), ૧૭૨ નર્તક (નર્ત-ચિતા), ૧૭૩ વિશ્વઅંધુ, ૧૭૪ ધોરરૂપ, ૧૭૫ મહાતપા, ૧૭૬ પાશરૂપ, ૧૬૭ નિત્ય (પ્વ-સરહિત), ૧૭૮ ગિરિરૂપ (પર્વતારૂપ), કૈલાસવાસી, ૧૭૯ નભરૂપ, ૧૮૦ હજાર હાથવાળા, ૧૮૧ વિજય, ૧૮૨ વ્યવસાય, ૧૮૩ અતદ્રિત, ૧૮૪ અપ્રકંપ્ય, ૧૮૫ યજ્ઞહા (યજ્ઞને હણનારા), ૧૮૬ અભયરૂપ, ૧૮૭ કામને નાશ કરનારા, ૧૮૮ દક્ષના યજ્ઞને પ્વંસ કરનારા, ૧૮૯ સૌમ્ય, (ડાહ્યા), ૧૯૦ મધ્યમ, ૧૯૧ અતિ ક્રૂર, ૧૯૨ બળ દૈત્યને મારનારા, ૧૯૩ મુદિત (નિત્ય આનંદરૂપ), ૧૯૪ અજીત, ૧૯૫ અર્થરૂપ, ૧૯૬ અવર (જેનાથી ખીજે ઐશ નથી એવા), ૧૯૭ ગંભીર શબ્દવાળા, ૧૯૮ ગંભીર, ૧૯૯ ગંભીર સૈન્યને વહન કરનારા, ૨૦૦ સંસાર વૃક્ષ, ૨૦૧ વટરૂપ, વટ નિઠવારી દક્ષિણામૂર્તિરૂપ, ૨૦૨ વટના પત્ર પર સ્થિત કરનારા, ૨૦૩ વિભુ (ભક્તને માટે વિવિધ રૂપના ધારણ કરનારા), ૨૦૪ બળુ તીક્ષ્ણ દાંતવાળા, ૨૦૫ મહાકાય, ૨૦૬ મોટા મુખવાળા, ૨૦૭ વિવ્વહસેન, ૨૦૮ હરિ (ગજેન્દ્રને આપતમાંથી છોડાવનારા). ૨૦૯ યજ્ઞ (સૃષ્ટિના ખીજભૂત), ૨૧૦ અમિરૂપ, ૨૧૧ હર્થશ્વ (અતિ વેગવડે વહન કરનાર છે અશ્વ જેના એવા), ૨૧૨ જીવના સખા, ૨૧૩ વૃષરૂપ પ્વજ એજ જેનું વાહન છે એવા, ૨૧૪ કર્મ તથા કાળને જાણનારા, ૨૧૫ વિષ્ણુ પ્રસાદિત, ૨૧૬ યજ્ઞનારાયણ, ૨૧૭ સમુદ્રરૂપ, ૨૧૮ વડવામુખ અમિરૂપ, ૨૧૯ અમિને સહાયભૂત, ૨૨૦ પ્રશંતાત્મા, ૨૨૧ હુતાશન, ૨૨૨ ઉગ્ર તેજવાળા, ૨૨૩ મોટા તેજવાળા, ૨૨૪ જન્ય (સંગ્રામમાં સાધુ) ૨૨૫ વિજયના સમયને જાણનારા, ૨૨૬ જ્યોતિ શાસ્ત્રને જાણનારા, ૨૨૭ સિદ્ધિરૂપ, ૨૨૮ સર્વ વિગ્રહ (સર્વ દેહ), ૨૨૯ શિખાવાળા (ગૃહસ્થ), ૨૩૦ (મુઠી સંન્યાસી), ૨૩૧ જટાવાન (વાનપ્રસ્થ), ૨૩૨ જ્વાળાવાન (અર્ચિ ઇત્યાદિ માર્ગવાળા), ૨૩૩ મૂર્તિજ (મૂર્તિને વિષે ઉત્પન્ન થનારા), ૨૩૪ મૂર્ધ, ૨૩૫ બળવાન, ૨૩૬ વેણુવી (વાંસળીવાળા), ૨૩૭ પણુવી, ૨૩૮ તાક્ષી (તાળવાળા), ૨૩૯ ખળાવાળા, ૨૪૦ કાલકટક, ૨૪૧ દૈવ્ય, ૨૪૨ જીવરૂપ, ૨૪૩ અગમ, ૨૪૪ અચંચળ, ૨૪૫ પ્રભાપતિ, વિરાટ, ૨૪૬ વિશ્વબાહુ, ૨૪૭ વિભાગરૂપ, ૨૪૮ સર્વંગ (સમષ્ટિ કાર્યરૂપ), ૨૪૯ અશુભ,

૧. સર્વના પ્રાણરૂપ, 'પ્રાણાવાયરુદ્ધા યતે હીદં સર્વં રોદયતિ' इति श्रुतेः

૨ 'ધારાણસ્યાં પુરાવાતો ગમરુપી મહાસુરઃ ॥ જપ્તે તં કુંજરં મીનમધુ-
પ્યંમપિશંકર' इतिस्कांदे ॥

૨૫૦ સંસારમોચક, ૨૫૧ સુપ્રાપ, ૨૫૨ દિરૂપ્ય કવચ (સોનાના કવચવાળા), ૨૫૩ મેહજ, ૨૫૪ વનેચર, શયર, ૨૫૫ મહીચારી, ૨૫૬ સર્વને વિષે ગતિ કરનારા, ૨૫૭ સર્વ તર્ક-નિનાદી, ૨૫૮ પશુપતિ, ૨૫૯ શોષાત્મા, ૨૬૦ ગુહાવાસી, ૨૬૧ ગુહ (કાર્તિકેય), ૨૬૨ વનની માળા ધારણ કરનારા, ૨૬૩ તરંગવિત (તરંગવાળા). ૨૬૪ ત્રિદશ (કિરપતિ, પાશન તથા નાસ જેનાથી છે એવા), ૨૬૫ ત્રિકાળધૃક (ત્રિકાલિક વસ્તુને ધારણ કરનારા). ૨૬૬ સમ્બળાં કર્મબંધનથી છોડાવનારા, ૨૬૭ અગ્નિ રાજાને બાંધનારા, ૨૬૮ યુધિ, (શત્રુવિનાશન) ૨૬૯ સાંખ્ય જ્ઞાનને આપનારા (હતાત્રેય). ૨૭૦ દ્વાંસા, ૨૭૧ બ્રાહ્મણોના રાજા (સોમ) ૨૭૨ બ્રહ્માદિકના નિયન્તા, ૨૭૩ પ્રાણીઓનાં યથાયોગ્ય કર્મના ફળને વેચનારા. ૨૭૪ અ-લુપ્ત, ૨૭૫ યજ્ઞના વિભાગોને ગણનારા, ૨૭૬ સર્વત્ર વાસવાળા, ૨૭૭ સર્વમાં ગતિ કરનારા, ૨૭૮ દુર્લભ વસ્ત્રવાળા, ૨૭૯ વાસવ, ૨૮૦ અમર, ૨૮૧ હિમતો સમૂહ (હિમાલય-પર્વતરૂપ), ૨૮૨ સુવર્ણ કર્તા (સોનાના કરનારા), ૨૮૩ સમ્બળાં કર્મના ફળને ધારણ કરનારા. ૨૮૪ નિષ્કર્મા, ૨૮૫ બ્રહ્માંડને ધારણ કરનારા, ૨૮૬ રાતાં નેત્રવાળા, ૨૭૭ વિશ્વવ્યાપક ઇન્દ્રિયોવાળા, ૨૮૮ વિજયને વહન કરનાર એવા રથવાળા, ૨૮૯ પંડિત, ૨૯૦ સંગ્રહ ૨૯૧ નિગ્રહ (દંડરૂપ), ૨૯૨ કર્તા, ૨૯૩ સર્વ એજ જેને વસ્ત્રો વિશ્રામ છે એવા, ૨૯૪ મુખ્ય, ૨૯૫ અમુખ્ય, ૨૯૬ દેહ, ૨૯૭ કાહસિ (કાહલા જાતના વાળવાળા), ૨૯૮ સવ કામનાઓને આપનારા, ૨૯૯ સર્વ કાળમાં પ્રસન્ન થનારા, ૩૦૦ દયાના ભંડાર, ૩૦૧ બ-બીરામનું રૂપ ધારણ કરનારા, ૩૦૨ મોક્ષરૂપ, ૩૦૩ સર્વદ (સમ્બળું આપનારા), ૩૦૪ આં-પાસ મુખવાળા, ૩૦૫ આકાશની પેઠે વિવિધ પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરનારા, ૩૦૬ નિપાતી ૩૦૭ અવશ, ૩૦૮ ખગરૂપ, ૩૦૯ ભયંકર રૂપવાળા, ૩૧૦ અશુ, ૩૧૧ આદિત્ય, ૩૧૨ સૂર્ય, ૩૧૩ સુંદર તેજવાળા, ૩૧૪ વાયુના જેવા વેગવાળા. ૩૧૫ મોટા વેગવાળા, ૩૧૬ નિશ્ચયર, ૩૧૭ મન કરતાં અધિક વેગવાળા, ૩૧૮ સમ્બળાં શરીરમાં વસનારા, ૩૧૯ શ્રીએ સહિત વસનારા, ૩૨૦ ઉપદેશ કરનારા, ૩૨૧ અકર, ૩૨૨ મૌનવાળા, ૩૨૩ દેહની ઉપા-ધિથી મુક્ત થઇ આત્માને ઓળખનારા ૩૨૪ સારી રીતે સેવાએલા, ૩૨૫ ધનાદિક હજારો પદ્ધર્થના આપનારા, ૩૨૬ પક્ષીરૂપ, ૩૨૭ સહાયજૂત, ૩૨૮ કરોડો સૂર્યનારાયણના જેવા તેજસ્વી, ૩૨૯ સાર્વભૌમ, ૩૩૦ મોહક, ૩૩૧ અનંગ, ૩૩૨ વિષયરૂપ, ૩૩૩ સંસાર વજ્ર રૂપ, ૩૩૪ અર્થકર, ૩૩૫ કીર્તિપ્રદ, ૩૩૬ વામદેવ, ૩૩૭ આનંદ માત્ર સ્વરૂપ, ૩૩૮ સૂર્ય ના આદિરૂપ, ૩૩૯ પ્રણ બોકને આક્રમણ કરવાને સમર્થ, ૩૪૦ વામનરૂપ (બસિશબ્દ બંધન કરનારા), ૩૪૧ સિદ્ધ (યોગી સનતકુમારરૂપ), ૩૪૨ મોટા જાણિ (વસિષ્ઠાદિરૂપ), ૩૪૩ સિદ્ધાર્થ (જમ્બ, હતાત્રેય ઇન્દ્રારૂપ). ૩૪૪ સિદ્ધ સાધક, ૩૪૫ હંસ, ૩૪૬ પરમહંસ ૩૪૭ દંકાદિ રહિત, ૩૪૮ સમ્બળાં પ્રાણીઓને અભયના આપનારા, ૩૪૯ નિર્વિહાર, ૩૫૦ કાર્તિકેયમી, ૩૫૧ વિશ્વાખ, ૩૫૨ સાંઠે તત્ત્વને ગળી જનારા, ૩૫૩ ઇન્દ્રિયોના મૂલિ ૩૫૪ હાથમાં વજ્રવાળા (ઇન્દ્રરૂપ), ૩૫૫ વિસ્તારવાળા, ૩૫૬ સૈન્યને સ્તંભન કરનારા, ૩૫૭ મુહમાં રથવડે શત્રુના સૈન્યને બેદી પુનઃ નિર્વિહ કરનારા, ૩૫૮ શુદ્ધ બળને ગણનારા, ૩૫૯ વસંત મહુરૂપ, ૩૬૦ અધુક પહોંચના સરખાં નેત્રવાળા, અથવા ક્ષોદ્રના સરખાં પિંચ નેત્રવાળા

૧ મહાદેવના વીરથી સુવર્ણ ઉત્પન્ન થયેલું છે, એવી પુરાણોમાં કથાઓ છે.

૨ એ નામની દેવતા, તે રૂપ.

૩૬૧ વાયરુપત્ય (દેવના શરૂ બૃહસ્પતિ), ૩૬૨ યજ્ઞમાં અધ્વર્યુનું કર્મ કરનારા, ૩૬૩ હમેશાં આશ્રમમાં પૂજાએલા, ૩૬૪ બ્રહ્મનિષ્ઠ, ૩૬૫ લોકને વિષે (બ્રાહ્મણ્યુદિક્તના ધરોમાં) ભિક્ષા કરનારા, ૩૬૬ સર્વને વિષે ગતિ કરનારા, ૩૬૭ વિચારવાળા, ૩૬૮ ઇશાન (નિર્ધંતા), ૩૬૯ ઇશ્વર, ૩૭૦ કાલ (સર્વ પ્રાણીઓને પાપ તથા પુણ્યનું ફળ યદ્યપર આપવા માટે ગણના કરનારા, (ચિત્રગુપ્ત), ૩૭૧ નિશાચારી (મહાપ્રલયરૂપ નિશામાં પણ ગતિ કરનારા), ૩૭૨ પિનાક ધનુષ્યના ધારણુ કરનારા, ૩૭૩ નિમિત્તને વિષે રહેલા, ૩૭૪ નિમિત્તરૂપ, ૩૭૫ જ્ઞાનસંપદ્મ, ૩૭૬ સંપત્કર, ૩૭૭ હરિ (હનુમાનરૂપ), ૩૭૮ નંદી (શિવનો ગણ)ના ઇશ્વર, ૩૭૯ નંદીરૂપ, ૩૮૦ નંદન, ૩૮૧ નદિવર્ધન, ૩૮૨ ઐશ્વર્યને હણનારા, ૩૮૩ નિહંતા, ૩૮૪ ચોસક કળાઓમાં નિવાસ કરનારા, ૩૮૫ બ્રહ્મારૂપ, ૩૮૬ પિતામહ (વિશ્ણુના પગ પિતા), ૩૮૭ ચાર મુખવાળા (વિધાતા). ૩૮૮ મોટા લિંગવાળા. ૩૮૯ રમણીય વેષવાળા, ૩૯૦ પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિને નિયમે રાખનારા, ૩૯૧ દેવના અધ્યક્ષ (મુખ્ય), ૩૯૨ યોગાધ્યક્ષ (યોગની મધ્યે મુખ્ય), ૩૯૩ યુગને વહન કરનારા, ૩૯૪ બીજાધ્યક્ષ (ધર્માધર્મના ફળદાતા), ૩૯૫ બીજાકર્તા, ૩૯૬ સાધક, ૩૯૭ બળરૂપ, ૩૯૮ ઇતિહાસરૂપ, ૩૯૯ સંકલ્પ (પ્રયોગ વિધિ અને વિચાર સહિત મીમાંસા અને ન્યાયનો સમૂહ), ૪૦૦ ગૌતમ (તર્કશાસ્ત્રના અનાવનાર), ૪૦૧ નિશાકર (ચંદ્રરૂપ), ૪૦૨ શત્રુને દમનારા, ૪૦૩ દંભરહિત, ૪૦૪ ધર્મધ્વજપણાથી રહિત પુરૂષોમાં પોતે મુખ્ય, ૪૦૫ ભક્તાધિન, ૪૦૬ અન્યને વશ કરવાને સમર્થ, ૪૦૭ કલિ (દેવ તથા દૈત્યોને વૈર કરાવનારા), ૪૦૮ ચૌદ ભુવનને નિર્માણુ કરનારા, ૪૦૯ જીવરૂપી પશુઓના પાળક, ૪૧૦ પંચમહા ભૂતને સંજનારા, ૪૧૧ ઔપધ રહિત, ૪૧૨ અક્ષર, ૪૧૩ પરમબ્રહ્મ (હિરણ્ય આનંદ માત્ર સ્વરૂપ), ૪૧૪ આળાભિમાની દેવતારૂપ, ૪૧૫ ઇન્દ્રરૂપ, ૪૧૬ નીતિરૂપ, ૪૧૭ અનીતિરૂપ, ૪૧૮ પવિત્ર મનવાળા, ૪૧૯ દોષરહિત, ૪૨૦ માનને ચોખ્ખ, ૪૨૧ ગતાગતરૂપ (યાતા યાતવાન), ૪૨૨ બહુ પ્રસાદ, ૪૨૩ સ્વપ્નાવસ્થાના અભિમાની, તૈજસરૂપ, ૪૨૪ દર્શણરૂપ (વિશ્વના તક્ટારૂપ, ૪૨૫ શત્રુઓને જિતનારા, ૪૨૬ વેદના કર્તા, ૪૨૭ મંત્ર કર્તા, ૪૨૮ વિદ્વાન, ૪૨૯ સંગ્રામમાં શત્રુઓને મર્દન કરનારા, ૪૩૦ પ્રલયના મેધમાં વાસ કરનાર, ૪૩૧ મોટા ધોરરૂપ, ૪૩૨ સર્વ જેને વશ છે એવા, ૪૩૩ સંહાર કર્તા, ૪૩૪ અભિમા જેવા જવાળાઓવાળા, ૪૩૫ મોટી જવાળાઓવાળા, ૪૩૬ પ્રમથમ (ધૂમાગરૂપ), ૪૩૭ હોમવડે પ્રસન્ન, ૪૩૮ હૃતદ્રવ્યરૂપ, ૪૩૯ ધર્મરૂપ, ૪૪૦ શંકર (સુખના આપનાર), ૪૪૧ નિરંતર કાન્તિમાન, ૪૪૨ વન્હિરૂપ, ૪૪૩ મરકત મણિના જેવા નીલ વર્ણુવાળા, ૪૪૪ હમેશાં લિંગમાં રહેલા ૪૪૫ કલ્યાણુનો હેતુ, ૪૪૬ પ્રતિપત્ત્યશન્ય, ૪૪૭ સ્વસ્તિના આપનાર, ૪૪૮ સમીપ સત્તાવાળા, ૪૪૯ યજ્ઞમાં ભાગવાળા, ૪૫૦ યજ્ઞ સંબંધી હૃતદ્રવ્યને વેચનારા, ૪૫૧ લઘુ (શીઘ્ર), ૪૫૨ અસંયમ (સંયમ રહિત), ૪૫૩ મહાલિંગ, ૪૫૪ મહાન મર્કા ક્રિત્વ કરનારા, ૪૫૫ કાળો વર્ણુ ધારણુ કરનારા, ૪૫૬ શ્વેત વર્ણુવાળા, ૪૫૭ સર્વેન્દ્રિયરૂપ, ૪૫૮ મહાપ્રાદ (મોટા પગવાળા), ૪૫૯ મહા હસ્ત (મોટા હાથવાળા), ૪૬૦ મહા કાય (મોટા શરીરવાળા) ૪૬૧ મોટા યશ્નવાળા, ૪૬૨ મહામૂર્ધા (મોટા મૂર્તિસ્થાનવાળા).

૨ 'સ દર્શ સર્વે મયતિ' इति श्रुते:

૧ ઇન્દ્રિય એટલે શરીરી લોકોની તથા, એમ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેના સ્વામી માટે વિષ્ણુ લોકના પિતા તેના પિતા માટે પિતામહ.

૪૬૩ મહા માત્ર (મોટા પ્રમાણવાળા), ૪૬૪ મોટાં નેત્રવાળા, ૪૬૫ અવિદ્યાના સ્થાનરૂપ, ૪૬૬ મહાંતક (મૃત્યુના મૃત્યુ), ૪૬૭ મહા વર્ણુ, ૪૬૮ મહોષ્ઠ (મોટા ઓઠવાળા), ૪૬૯ મહાહનુ (મોટી હડપચીવાળા), ૪૭૦ મોટા નાકવાળા, ૪૭૧ મોટા કંઠવાળા, ૪૭૨ મોટી ડોકવાળા, ૪૭૩ સ્મશાનને ભજનારા, ૪૭૪ મોટા વક્ષસ્થળવાળા, ૪૭૫ મોટા ઉરવાળા, ૪૭૬ અંતરાત્મા, ૪૭૭ મુગ્ધા આશ્ચર્યરૂપ, ૪૭૮ જેને વિષે અનેક બ્રહ્માંડ લટકે છે એવા, ૪૭૯ પ્રલય કાળમાં વિષ્ણુને ગળવા લાંબા કયાં છે એવું ઓઠ જેમણે એવા, ૪૮૦ મોટી માયાવાળા, ૪૮૧ ક્ષીરસમુદ્રરૂપ, ૪૮૨ મોટા દાંતવાળા, ૪૮૩ મોટી દાદોવાળા, ૪૮૪ મોટી જીઠાવાળા, ૪૮૫ મોટા મુખવાળા, ૪૮૬ મોટા નખવાળા (નૃસિંહરૂપ), ૪૮૭ મોટાં રૂવાંવાળા (વરાહરૂપ), ૪૮૮ મોટા પેટવાળા, ૪૮૯ મોટી જટાવાળા, ૪૯૦ પ્રસન્ન, ૪૯૧ પ્રસાદ, ૪૯૨ અનુભવરૂપ, ૪૯૩ પર્વતના સાધનવાળા ૪૯૪ પિતાની પેઠે પ્રજા ઉપર રનેહવાળા, ૪૯૫ રનેહ રહિત, ૪૯૬ અજિત, ૪૯૭ ઘણા મૌનવાળા, ૪૯૮ સંસાર વ્રક્ષરૂપ, ૪૯૯ સંસાર વ્રક્ષવૃંદ જાણવાને યોગ્ય, ૫૦૦ અનન્દરૂપ, ૫૦૧ વાયુવાહન, ૫૦૨ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ગતિ કરનારા, ૫૦૩ મેરૂ પર્વત જેનું ધામ છે એવા, ૫૦૪ દેવોના અધિપતિ ૫૦૫ અથર્વવેદરૂપી મસ્તકવાળા, ૫૦૬ સામ વેદરૂપી છે મુખ જેને એવા, ૫૦૭ ઋગ્વેદરૂપી સહસ્ત્રધા અમિત દષ્ટિવાળા, ૫૦૮ યજુર્વેદ એજ જેના હાથ પગ છે એવા, ૫૦૯ ઉપનિષદ્ એજ જેનો ગુહ્ય ભાગ છે એવા, ૫૧૦ કર્મકાંડરૂપ, ૫૧૧ જંગમરૂપ, ૫૧૨ જેને વિષે અમોઘ યાચના રહેલી છે એવા, ૫૧૩ દયાળુ, ૫૧૪ સુખવડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ૫૧૫ મંગળકારી છે દર્શન જેનું એવા. ૫૧૬ ઉપકારરૂપ, ૫૧૭ સુખદાયી, ૫૧૮ સર્વ (સન્મુખ થનારા), ૫૧૯ સ્વર્ણરૂપ, ૫૨૦ કાંચનચ્વિ, ૫૨૧ યજ્ઞની નાભિરૂપ, ૫૨૨ યજ્ઞાગ્ની સમૃદ્ધિના આપનારા, ૫૨૩ યજ્ઞની શ્રદ્ધારૂપ, ૫૨૪ બ્રહ્માંડના સ્વામી, ૫૨૫ સ્થિર, (પર્વતાદિરૂપ), ૫૨૬ દ્વાદશ (સંસારની અપેક્ષા એ મોક્ષ કહેવાય છે), ૫૨૭ ભયના ઉત્પન્ન કરનારા, ૫૨૮ આઘ (સંસારથી પહેલા), ૫૨૯ યજ્ઞ (જીવ તથા ઇશ્વર એકીને સંગતિ કારણરૂપ ઉપયોગ), ૫૩૦ યજ્ઞમાં રહેલા, ૫૩૧ મહામોહરૂપ, ૫૩૨ કલ્પિરૂપ (કામ, ક્રોધ, લોભાદિરૂપ), ૫૩૩ કાલ, ૫૩૪ મકરાકારે શિશુમાર ચક્રરૂપ, ૫૩૫ મૃત્યુએ પૂજેલા. ૫૩૬ ગણે યુક્ત, ૫૩૭ ગણુને કરનારા, ૫૩૮ યોગ ક્ષેમના નિર્વાહક બ્રહ્મા જેના સારથિ છે એવા, ૫૩૯ મસ્મશય^૧ ભસ્મમાં સુનારા ૫૪૦ મસ્મ-ગોસા^૨ ભસ્મવડે રક્ષણ કરનારા ૫૪૧ ભસ્મજૂત,^૩ ૫૪૨ કલ્પ વૃક્ષાદિરૂપ, ૫૪૩ ગણુરૂપ,

૧ શંકર ધારણ કરે છે, ભસ્મમાં પોતે છે, માટે ભસ્મ પવિત્ર છે. ભસ્મ ધારણ કરનારા પાપથી મુક્ત થાય છે. વાસિષ્ઠલૈંગમાં કહ્યું છે કે ‘મર્ત્સનાત્સર્વપાપાનાં પાશાનાં ચ મહામુને । મસ્મેતિ કીર્ત્યંતે રક્ષારીગાણાંચાપિ મર્ત્સમાત્’ ॥ ૧ ॥ ૭ ॥ અર્થ શિર-સિશ્રુતિ—‘મસ્મગૃહિત્વામિમૃજ્યાંગાનિ સસ્પન્દોદ્ગ્રહતમેતત્પાશુપતં પશુપાશાધિમોક્ષાથ’ इति ભસ્મ ધારણ કરવાનું મહાત્મ્ય વૃદ્ધ શાતાતપે પણ આ પ્રમાણે લખ્યું છે—‘સ્તેષાં કૃત્વા ગુરુદાર્પણં ગત્વામધર્પણં ત્વા બ્રહ્મહત્યાં ચ કૃત્વા મસ્મચ્છમો મસ્મશય્યાં શવાનોઋદ્ધાધ્યાયીમુચ્યતે સર્વપાપેઃ’ ॥ इति ૨, શંકર ભસ્મવડે જન્મતનું રક્ષણ કરે છે, તેને માટે ભવાની પ્રત્યે શંકરનું વચન છે—‘રક્ષાર્થમંગહાર્યંચપાવિત્રાર્યં ચ મામિનિ । લાંઘનાર્યં ચ મકાનાં મસ્મદત્તં મયાપુરા’ ॥ इति.

૫૪૪ લોકપાળ (ઔદ ભુવનને પાળનારા), ૫૪૫ લોકાતીત, ૫૪૬ મહાત્મા (પૂર્ણ), ૫૪૭ સર્વ પૂજ્ય, ૫૪૮ શુક્લ (શુદ્ધ), ૫૪૯ ત્રિશુક્લ (કાયા, વાણી તથા મન જેમનું શુદ્ધ છે એવા), ૫૫૦ સંપન્ન (કુશળ), ૫૫૧ વિચિત્ર, ૫૫૨ પૂર્વાચાર્યોએ સેવેલા, ૫૫૩ આશ્રમને વિષે રહેનારા, ૫૫૪ ક્રિયારૂપ અવસ્થાવાળા, ૫૫૫ વિશ્વકર્માની ભુદ્ધિરૂપ, ૫૫૬ શ્રેષ્ઠ, ૫૫૭ ક્ષાંત્રા હાથવાળા, ૫૫૮ તામ્રોષ્ઠ (લાલ એડવાળા) ૫૫૯ જળસમ્બદ્ધરૂપ ૫૬૦ સુનિશ્ચલ (બણા દહ.) ૫૬૧ કપિલ, ૫૬૨ કપિશ, ૫૬૩ શુક્લ, ૫૬૪ આયુષ્યરૂપ, ૫૬૫ પ્રાચીન, ૫૬૬ અર્વાચીન, ૫૬૭ ગંધર્વરૂપ, ૫૬૮ અદિતિરૂપ, (દેવની માતા અથવા પૃથ્વીરૂપ), ૫૬૯ ગરુડ-રૂપ), ૫૭૦ સુખવડે જાણવાને યોગ્ય, ૫૭૧ સુંદર વાણીવાળા, ૫૭૨ પરશ્વધ (કાવાડો) આ-યુધને ધારણ કરનારા, ૫૭૩ દેવ, ૫૭૪ અનુકારી (ભીષ્મને હણવાને આયુદ્ધ ફેંકનારા), ૫૭૫ અર્જુન સખા, ૫૭૬ વીણાને ધારણ કરનારા, ૫૭૭ મહાક્રોધ, ૫૭૮ ઉર્ધ્વરેતા, ૫૭૯ જળ-માં સુનારા (શેષશાયીરૂપ ભગવાન), ૫૮૦ ઉગ્ર, ૫૮૧ વંશ કરનારા, ૫૮૨ પ્રસિદ્ધ, ૫૮૩ વંશનાદ, ૫૮૪ અનિદિત, ૫૮૫ સર્વ અવયવોની સુંદરતાવાળા, ૫૮૬ માયાવી, ૫૮૭ સુહૃદ્, ૫૮૮ અનિલ (વાયુ), ૫૮૯ અનલ (અગ્નિ), ૫૯૦ બંધનરૂપ (સંસાર પાથ), ૫૯૧ બં-ધકર્તા, ૫૯૨ માયાના પાશથી છોડવનારા, ૫૯૩ યત્નના શત્રુઓની સાથે રહેનારા, ૫૯૪ કા-મના શત્રુઓની સાથે વસનારા, ૫૯૫ મહાદંડુ, ૫૯૬ મહાયુધ, ૫૯૭ બહુ પ્રકારે નિંદા-એલા, ૫૯૮ શર્ષ (દારૂકા વનમાં રહેનારા ઋષિઓને મોહ પમાડનારા), ૫૯૯ શંકર (તેમ-નું કુશળ પોતાના હાથમાં માટે), ૬૦૦ શંકર (સર્વ સંશયને દહન કરનારા માટે), ૬૦૧ વન વગરના, ૬૦૨ દેવતાઓના ઇશ, ૬૦૩ *મહાદેવ, ૬૦૪ વિશ્વદેવ, ૬૦૫ દેવના શત્રુને હણનારા. ૬૦૬ શેષસ્ત્રરૂપ, ૬૦૭ વાયુની પેઠે અદસ્ય, ૬૦૮ વિજ્ઞાનવાળા, ૬૦૯ હવિરૂપ, ૬૧૦ અનૈકપાદ (એકદશ રૂપમાંના એક રૂપનું નામ છે), ૬૧૧ કપાલને ધારણ કરનારા, ૬૧૨ ત્રિશંકુઃ ઈજણ ગુણ ખીલાની પેઠે વિષ્ણુલોક છે એવા (સંસારી), ૬૧૩ ત્રણ ગુણવડે વશ થાય નહીં તેવા, ૬૧૪ નિરૂપાધિ, ૬૧૫ ધન્વંતરિ, ૬૧૬ ભૂમકેતુ, ૬૧૭ સ્કંદ, ૬૧૮ શ્રેષ્ઠગુણ, ૬૧૯ ક્ષાતા, ૬૨૦ શક, ૬૨૧ વિષ્ણુ ૬૨૨ મિત્ર, ૬૨૩ ત્વષ્ટા, ૬૨૪ દ્રુવ, ૬૨૫ ઘર, ૬૨૬ પ્રભાવ નામના વસુરૂપ, ૬૨૭ સૂત્રાત્મા. ૬૨૮ અર્ધમા, ૬૨૯ સવિતા, ૬૩૦ રવિ, ૬૩૧ ઉષ્ણુ (એ નામનો રાજા તે રૂપ), ૬૩૨ વિધાતા, (વિવિધ પ્રકારે પોષણના કરનારા),

૩ મંકેણુક નામના ઋષિ પોતાના હાથમાં શાકરસ ખરતો જોઇ પોતે નાચવા લાગ્યા, તેમને નાચતા બંધ કરવાને મહાદેવે પોતાની આંગળી કાપી માંહેથી ભસ્મ ખેરવી દેખાડી તેથી શંકરનું શરીર ભસ્મમય કહેવાય છે, પુરાણાન્તર કથા.

૧ દારૂકા વનમાં ધણું બહુ લાગે તેનું રૂપ ધારણ કરી નમ થઇ શંકર રમે છે, સાંના રહેનાર ઋષિઓ એમ માને છે કે—અમારી પત્નીઓના ચિત્ત મોહ પમાડવાને તે આમ કરે છે, માટે ઋષિઓએ નિંદેલા.

*‘શિવપુરાણે’—પૂજ્યતે યઃ સુરૈઃ સર્વૈર્મહાંશ્ચૈવ પ્રમાણતઃ । મહતિધાતુ પૂ-
જ્યાયાં મહાદેવસ્તતઃ સ્મૃતઃ ॥ ૬૦

ઈસંસારી ગીતામાં કહ્યું છે કે—નતદસ્તિપૃથિવ્યાં વા દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ ।
જત્વં પ્રકૃતિર્જૈમુંકં યદેભિઃ સ્યાન્નિર્મિર્ગુણૈઃ ॥ હાતિ.

૬૩૩ માંધાતા, (જીવને તૃપ્તિ કરનારા), ૬૩૪ જૂત માત્રની સંભાવના કરનારા, ૬૩૫ વિશ્વ (વિવિધરૂપે થનારા), ૬૩૬ વિવિધ વર્ણની ભાવના કરનારા, ૬૩૭ સઘળી કામનાઓ તથા ગુણને વહન કરનારા, ૬૩૮ પદ્મનાભ, ૬૩૯ મહાગર્ભ, ૬૪૦ અદ્રવ્ય, ૬૪૧ અનિલ, ૬૪૨ અનલ, ૬૪૩ અળવાન, ૬૪૪ ઉપસાંત, ૬૪૫ પુરાણ, ૬૪૬ પુરુષચત્ર, ૬૪૭ હરપ, (લક્ષ્મણ), ૬૪૮ કુરુક્ષેત્રના કર્તા, ૬૪૯ કુરુક્ષેત્રમાં રહેનારા, ૬૫૦ કુરુજૂત, ૬૫૧ ઐશ્વર્ય, (રાન વૈરાગ્ય ધર્માદિ)ને ઔષધની પેઠે દિવાવનારા, ૬૫૨ સર્વનું સપ્તસ્થાન, ૬૫૩ દર્શનારી ૬૫૪ સર્વ પ્રાણીઓના પતિ, ૬૫૫ દેવના દેવ, ૬૫૬ સુખને ત્રિપે આસક્તિવાળા, ૬૫૭ સાકારણ, ૬૫૮ અસતકાર્ય, ૬૫૯ સર્વ રત્નવિત, ૬૬૦ કૈલાસ ગિરિવાસી (કૈલાસ પર્વત ઉપર રહેનારા), ૬૬૧ હિમાચલ પર્વતના સંત્રયવાળા, ૬૬૨ મોટા પ્રવહારપે તીરમાં રહેલાં વૃક્ષોને ઉખેડનારા, ૬૬૩ મોટી તટોને કરનારા, ૬૬૪ બહુ વિદ્ય, ૬૬૫ બહુપદ, ૬૬૬ વશિષ્ઠ, ૬૬૭ વર્ષકી, ૬૬૮ વૃક્ષરૂપ (સંસાર વૃક્ષરૂપ), ૬૬૯ બહુવૃક્ષરૂપ, ૬૭૦ અંદનરૂપ, ૬૭૧ સમવર્ણ, ૬૭૨ દદ બાંધવાળા, ૬૭૩ મોટી જનુ (હાંસરી)વાળા, ૬૭૪ અસોલ, ૬૭૫ મહૌષધ, (ત્રીહિયવૃક્ષ), ૬૭૬ સિદ્ધાંધિકારી, ૬૭૭ સિદ્ધાન્તરૂપ, ૬૭૮ સિંહનાદ ૬૭૯ સિંહદંબ, ૬૮૦ સિંહારૂઢ, ૬૮૧ સિંહ વાહન (સિંહાયુક્ત જેનું વાહન છે એવા), ૬૮૨ સત્તારૂપ, ૬૮૩ જગત્કાળ એજ જેનું ભોજન પાત્ર છે એવા ૬૮૪ લોકહિત, ૬૮૫ તરૂંતારૂક, ૬૮૬ સારંગ (એક જાતનું પક્ષિ) રૂપ, ૬૮૭ નવચક્રાંગ. ૬૮૮ કેતુમાલી (શિખાવડે શોભિતા), ૬૮૯ ધર્મની પરીક્ષાના સ્થાનને રક્ષણ કરનારા, ૬૯૦ જૂતાલય, ૬૯૧ જૂતપતિ, ૬૯૨ અહોરાત્ર, ૬૯૩ અનિર્મિત, ૬૯૪ સર્વ જૂતને વહન કરનારા, ૬૯૫ સર્વ જૂતનું સ્થાનરૂપ, ૬૯૬ વિશ્વ (અજન્મા), ૬૯૭ જીવ, ૬૯૮ અમેષ, (સફળ), ૬૯૯ સમાધિવાળા, ૭૦૦ અશ્વરૂપ, ૭૦૧ અન્નદાતા, ૭૦૨ પ્રાણુ ધારણ, ૭૦૪ ધૃતિમાન, ૭૦૫ ઉત્સાહી, ૭૦૬ સત્કૃત, ૭૦૭ ધર્મ તથા અધર્મનું રૂળ આપનારા, ૭૦૮ ઇન્દ્રિયોને પાળનારા, ૭૦૯ કિરણોના પતિ, ૭૧૦ સમૃદ્ધ, ૭૧૧ ગોચર્મ વસન, ૭૧૨ લકતોના દુઃખને હરનારા હરી, ૭૧૩ હિરણ્ય બાહુ (રમણીય હાથવાળા). ૭૧૪ પ્રવેશ શીલયોગિઓના શરીરને રક્ષણ કરનારા, ૭૧૫ આરીકાદથી શુભ્રોને નિર્મૂલ કરનારા, ૭૧૬ ૭૧૭ જિતકામ, મહા હર્ષ, ૭૧૮ જિતેન્દ્રિય, ૭૧૯ ગંધારરૂપ, (એક જાતનો સ્વર), ૭૨૦ સુદિર વાસ (સ્થાનવાળા), ૭૨૧ તપાસક, ૭૨૨ પ્રીતિરૂપ, ૭૨૩ નર (વિરાટ) રૂપ, ૭૨૪ મહાગીત, ૭૨૫ મહા નૃત્ય, ૭૨૬ અપ્સરાના સમૂહોએ સેવેલા, ૭૨૭ મોટી ધ્વજવાળા, ૭૨૮ મેરૂપર્વતરૂપ, ૭૨૯ અનેક શીખરપર રૂડે પ્રકાર ગતિ કરનારા, ૭૩૦ ચલ, ૭૩૧ ગુરુઓથી ઉપદેશ થવાને શક્ય, ૭૩૨ સાક્ષાદુપદેશરૂપ, ૭૩૩ સર્વ ગંધને સુખવડે વહન કરનારા, ૭૩૪ તોરણ (પુરદારાદિરૂપ), ૭૩૫ તારણ, ૭૩૬ વાતરૂપ, ૭૩૭ કિશોરરૂપ, ૭૩૮ ગરૂરૂપ, ૭૩૯ સંયોગરૂપ, ૭૪૦ વૃદ્ધ, ૭૪૧ અતિવૃદ્ધ, ૭૪૨ ગુણાધિક, ૭૪૩ નિત્ય આત્મસાક્ષી, ૭૪૪ દેવ તથા અસુરોના પતિ, ૭૪૫ પતિ, ૭૪૬ યુક્ત, ૭૪૭ શત્રુઓને મર્દન કરવા યોગ્ય હાથવાળા, ૭૪૮ સ્વર્ગના દેવતા ઇન્દ્રે આરાધન કરવાને યોગ્ય, ૭૪૯ સર્વ સહન કરવાનું સામર્થ્ય આપવાવાળા, ૭૫૦ સુષાદ, ૭૫૧ દ્રુવ, [અચળ] રૂપ, ૭૫૨ હરિણ (શુદ્ધ), ૭૫૩ હર (શક્તિ), ૭૫૪ સેવકોને ધન આપનારા, ૭૫૫ ક્ષનથી અધિક, ૭૫૬ શિષ્ટાચારરૂપ ૭૫૭ બ્રહ્માના શીરને છેદનારા, ૭૫૮ સર્વ વક્ષણ યુક્ત, ૭૫૯ રથ યોગી, ૭૬૦

* સુ ઇપત્ અર્થમાં વાપરેલું છે, બાકી અર્થ પાછલા નામ જેવો સમજવો.

લયોગી, ૭૬૧ મહાબળ, ૭૬૨ વેદરૂપ, ૭૬૩ અસામાય (સ્મૃતિ, ઇતિહાસ, પુરાણાગમ-
રૂપ). ૭૬૪ તીર્થ દેવ, ૭૬૫ મહારથ, ૭૬૬ નિર્જીવ (પ્રપચાત્મા), ૭૬૭ જીવન, ૭૬૮
ત્રિરૂપ, ૭૬૯ શાન્ત દષ્ટિ, ૭૭૦ ધણી કંઠણ, ૭૭૧ રત્નપ્રભૂત (ધણી ઉત્તમ વસ્તુઓ જેને
રૂપે છે એવા), ૭૭૨ રાતા અંગવાળા, ૭૭૩ મોટા સમુદ્રોને કૂવાની બહાર કરેલી કુંડીની
કે પી જનારા. ૭૭૪ મૂળ (સંસારરૂપી ઝાડનું અધિષ્ઠાન), ૭૭૫ વિશાલ, ૭૭૬ અમૃતરૂપ,
૭૭૭ વ્યક્તાવ્યકતરૂપ (કાર્ય કારણાત્મા), ૭૭૮ તપનો ભંડાર, ૭૭૯ આરોહણરૂપ, ૭૮૦
પ્રધિરોહ, ૭૮૧ શીલ (સદાચાર)ને ધારણ કરનારા, ૭૮૨ મોટા (પવિત્ર) યજ્ઞવાળા, ૭૮૩
નારૂપી અલંકારવાળા, ૭૮૪ મહાકલ્પ (દિવ્ય ભૂષણ), ૭૮૫ યોગ (ચિત્તની શક્તિનો નિરોધ)
૫, ૭૮૬ કલ્પાદિપ્રદ, ૭૮૭ હરી (પાદાભિમાનિની દેવતા). ૭૮૮ યુગરૂપ (ધર્માધર્મતત્ત્વ
કેરૂપ), ૭૮૯ મોટા અરૂપ, ૭૯૦ મહા નાગહન (ગમ્ભીર દૈત્યને મારનારા), ૭૯૧ વધરૂપ
વૃત્ત્યુ, ૭૯૨ ન્યાય યુક્ત દાન આપનારા, ૭૯૩ પાદ (ગમ્ય), ૭૯૪ પંડિત (પરોક્ષજ્ઞાન),
૭૯૫ અચલોપમ (નિશ્ચલ), ૭૯૬ અનંતલીલાવાળા, ૭૯૭ મોટી માળાવાળા, ૭૯૮ શશિચંદ્ર
શાન્ત દષ્ટિરૂપ, ૭૯૯ ખારા સમુદ્રરૂપ, ૮૦૦ ત્રિયુગરૂપ, ૮૦૧ સફલોદય, ૮૦૨ ત્રિલોચન,
૦૩ શુદ્ધભૂમા, ૮૦૪ મણિવિદ્ધ (કુંડળવાળા), ૮૦૫ જટાધર, ૮૦૬ અનુસ્વારરૂપ, ૮૦૭
રંસર્ગરૂપ, ૮૦૮ વ્યક્તવર્ણ, ૮૦૯ શરરૂપ, ૮૧૦ સર્વયુધ, ૮૧૧ સહ, ૮૧૨ નિવેદન, ૮૧૩
ખવડે ઉત્પન્ન થનારા, ૮૧૪ ગંધાર દેશમાં ઉત્પન્ન થનારા, ૮૧૫ મોટા ધનુષ્યવાળા, ૮૧૬
સાસનામય ૮૧૭ ઉત્થાન (સધનાં કર્મ જેનાથી ઉઠે છે એવા) ૮૧૮ વિશ્વનો નાશ
રવાને સમર્થ, ૮૧૯ મકળ (પૂર્ણ), ૮૨૦ સર્વને જેનારા, ૮૨૧ તલસ્તાલ (વાલ-
રેશપરૂપ), ૮૨૨ હાથમાં ભોજનના પાત્રવાળા, ૮૨૩ દહ શરીરવાળા, ૮૨૪ ધણી ઉચ્ચ,
૨૫ છત્રરૂપ, ૮૨૬ સુચત્ર, ૮૨૭ વિખ્યાત, ૮૨૮ સર્વાશ્રયરૂપ છે પાદવિક્ષેપ જેનો એવા,
૨૯ મુંડ, ૮૩૦ વિકટરૂપ, ૮૩૧ સધળી વિક્રિયાને પામેલા, ૮૩૨ દંડી, ૮૩૩ કુંડી, ૮૩૪
મકર્તા, ૮૩૫ સિંહરૂપ, ૮૩૬ સર્વ દિશાએરૂપ, ૮૩૭ વજ્ર, ૮૩૮ સો જીહ્વાઓવાળા, ૮૩૯
જ્વરો પગ તથા માથાવાળા, ૮૪૦ દેવેન્દ્ર, ૮૪૧ સર્વ દેવમય ૮૪૨ ગુરૂ, ૮૪૩ હજારો
શથવાળા, ૮૪૪ સર્વને પામનાર, ૮૪૫ શરણ, ૮૪૬ સર્વ લોકને કરનારા, ૮૪૭ પવિત્ર,
૮૪૮ ત્રિન્દુકુન્ડાવાળા, ૮૪૯ કનિષ્ઠ (નાના), ૮૫૦ કૃષ્ણ પિંગલ (હરિહરમૂર્તિ), ૮૫૧ અલ-
કને નિર્માણ કરનારા, ૮૫૨ શતભી નામની શક્તિવાળા, ૮૫૩ પદ્મગર્ભ (અભારૂપ), ૮૫૪
હાગર્ભ, ૮૫૫ અક્ષ ગર્ભ, ૮૫૬ જળથી ઉત્પત્તિવાળા, ૮૫૭ કિર્ણીવાળા, ૮૫૮ વેદકર્તા,
૮૫૯ વેદાધ્યાયી, ૮૬૦ વેદના અર્થને જાણનારા, ૮૬૧ અક્ષનિષ્ઠ, ૮૬૨ અક્ષનિષ્ઠોની પરમ
તિરૂપ, ૮૬૩ અનંતરૂપ ૮૬૪ અનેક શરીરને ધારણ કરનારા, ૮૬૫ દુઃસહ પરાક્રમવાળા,
૮૬૬ ત્રણ પ્રકારના, ઉપાધિથી મુક્ત સ્વરૂપવાળા, ૮૬૭ પશુપતિ (જીવોના ઇશ્વર), ૮૬૮
આયુના જેવા વેગવાળા, ૮૬૯ મનના જેવા વેગવાળા, ૮૭૦ પદ્મનાભાય (પદ્મનાભ જેના અગ્ર
પાગમાં છે એવા) ૮૭૧ ચંદનવડે લીંપાયેલા, ૮૭૨ સૂર્યયુત્તરણ (કામધેનુને ઉતારનાર),
૮૭૩ નર, ૮૭૪ ધંતુરાના પુષ્પની મોટી માળાવાળા, ૮૭૫ નીલા મુગટવાળા, ૮૭૬ પિના-
ના ધારણ કરનારા, ૮૭૭ ઉમાના પતિ, ૮૭૮ ઉમાકાન્ત, ૮૭૯ જનહરીને ધારણ કર-
નારા, ૮૮૦ ઉમાધવ (ઉમથાના ભત્રી), ૮૮૧ વરાહરૂપ, ૮૮૨ વરના આપનાર, ૮૮૩ વર-
ગ્રીવ, ૮૮૪ હયગ્રીવ, ૮૮૫ મહાપ્રસાદ, ૮૮૬ દમન, ૮૮૭ શત્રુને હણનારા, ૮૮૮ શ્વેત-

ધિમંથે (જન્મજી પડમે ધોળા અને ડામે પડમે ધીળા), ૮૮૬ પીળા ક્ષરીરવાળા, ૮૯૦ પર-
 માત્મા, ૮૯૧ શુદ્ધચિત્ત, ૮૯૨ ત્રિમુક્તાત્મ જગતનાં કારણરૂપ, ૮૯૩ સધળીપાસે મુખવાળા
 (પરમેવકંઠ), ૮૯૪ ત્રેણુ નેત્રવાળા, ૮૯૫ વર (ચિત્ત) ૮૯૬ ચરાચરાત્મા, ૮૯૭ સુદક્ષાત્મા, ૮૯૮
 અમૃતરૂપ, ૮૯૯ સામ્યદેવોના આચાર્ય, ૯૦૦ વસુ દેવતાં વિશેષ, ૯૦૧ વિવસ્વાન્ (સર્વ-
 રૂપ), ૯૦૨, વ્યાસરૂપ, ૯૦૩ સ્વર્ગ, ૯૦૪ વૈશ્વાનર, ૯૦૫ ઋતુ, ૯૦૬ સંવત્સર, ૯૦૭
 માસરૂપ, ૯૦૮ યજ્ઞરૂપ, ૯૦૯ સામ્યા સમાપ્તિરૂપ, ૯૧૦ કલારૂપ, ૯૧૧ કાષ્ઠરૂપ, ૯૧૨ લવ-
 રૂપ, ૯૧૩ માત્રારૂપ, ૯૧૪ ક્ષપારૂપ, ૯૧૫ ક્ષણરૂપ, ૯૧૬ વિશ્વક્ષેત્ર, ૯૧૭ પ્રગ્ન્યાના બી-
 જરૂપ, ૯૧૮ મહાતત્ત્વરૂપ, ૯૧૯ પ્રથમ અહંકારરૂપ, ૯૨૦ સાત (કાર્ય), ૯૨૧ અસાત (કારણ)
 રૂપ, ૯૨૨ વ્યકત (ઇન્દ્રિયગ્રાંથી), ૯૨૩ અવ્યકતરૂપ, ૯૨૪ પિતા, ૯૨૫ માતારૂપ, ૯૨૬ પિતા-
 મહા, ૯૨૭ સ્વર્ગદ્વાર (તપ), ૯૨૮ પ્રગદ્વાર (સગ), ૯૨૯ મોહદ્વાર (વૈરાગ્ય), ૯૩૦ ત્રિવિ-
 ઇષ, ૯૩૧ નિર્વાણ (મોક્ષરૂપ), ૯૩૨ આનંદના આપનાર, ૯૩૩ બ્રહ્મલોકરૂપ, ૯૩૪ પરા
 નામની ગતિરૂપ, ૯૩૫ દેવ તથા દૈત્યોને નિમીષી કરનાર, ૯૩૬ દેવ તથા દૈત્યના શુર,
 ૯૩૭ દેવાંસુર પરાયણ, ૯૩૮ દેવ, ૯૩૯ દેવ તથા દૈત્યોએ નમસ્કાર કરેલા, ૯૪૦ દેવ તથા
 દૈત્યોથી ક્રોધ, ૯૪૧ દેવ તથા દૈત્યોનાં સમૂહના આશ્રયરૂપ, ૯૪૨ દેવ તથા દૈત્યોના સમૂહના
 અધ્યક્ષ, ૯૪૩ દેવ તથા દૈત્યોના સૈન્યના અગ્રણી (કાર્તિકસ્વામિ તથા કેશી નામના દૈત્ય-
 રૂપ, ૯૪૪ ઇન્દ્રિયોને અતિક્રમણ કરી પોતે પોતાની મેળે પ્રકાશમાન, ૯૪૫ દેવાર્ષ (નાર-
 દાદિરૂપ), ૯૪૬ દેવ તથા દૈત્યોને વરદાન આપવાળા, ૯૪૭ દેવ તથા દૈત્યોના ઇશ્વર,
 ૯૪૮ વિશ્વરૂપ, ૯૪૯ દેવ તથા દૈત્યોના મોટા ઇશ્વર, ૯૫૦ સર્વદેવમય, ૯૫૧ અચિંત્ય,
 ૯૫૨ દેવતાઓના અન્તરાત્મા, ૯૫૩ આત્મ સંભવ, ૯૫૪ સ્થાવરરૂપ, ૯૫૫ ત્રિવિક્રમરૂપ,
 ૯૫૬ વિદ્યોવાળા, ૯૫૭ નિર્મળ, ૯૫૮ રજ્જેયુણુ સ્થિત, ૯૫૯ અમર, ૯૬૦ સ્તુત્ય, ૯૬૧
 હસ્તીશ્વર, ૯૬૨ કલિગરૂપ, ૯૬૩ દેવતાઓના સિંહ, ૯૬૪ નરોની મધ્યે શ્રેષ્ઠ, ૯૬૫ જણ
 જાણવાવાળા, ૯૬૬ યજ્ઞદિ જાગોને પ્રથમ ગ્રહણ કરનારા, ૯૬૭ સૂક્ષ્મ, ૯૬૮ સર્વદેવ,
 ૯૬૯ તર્કોમય, ૯૭૦ પ્રત્યક્ષ, ૯૭૧ કલ્યાણરૂપ, ૯૭૨ વજ્રના આયુધવાળા, ૯૭૩ પ્રસાદિક
 હથિઆરોનું ઉત્પત્તિસ્થાન, ૯૭૪ અગ્ન્ય (અવિનાશી), ૯૭૫ કુમાર, ૯૭૬ સુખની સીમા-
 રૂપ, ૯૭૭ પોતા થકી સર્વને સંજનારા, ૯૭૮ વજ્ર સરખા મૃત્યુરૂપી દુઃખને ટાળનારા,
 ૯૭૯ બ્રહ્મહિંસક સધળા દેવો પવિત્ર કરનારા, ૯૮૦ શિંગણવાળા, ૯૮૧ પર્વતના શિખરપર
 આશ્રય કરનારા, ૯૮૨ બજ્ર, ૯૮૩ કુબેર, ૯૮૪ નિર્દોષ, ૯૮૫ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારા, ૯૮૬
 દેવોના સંગ્રહરૂપ, ૯૮૭ વિરામરૂપ, ૯૮૮ સધળાં સાધનરૂપ, ૯૮૯ કપાળમાં નેત્રવાળા, ૯૯૦
 બ્રહ્મહિંસકી દડાવડે રમનારા, ૯૯૧ મૃગરૂપ, ૯૯૨ બ્રહ્મભેદને ધારણ કરનારા, ૯૯૩ સ્થા-
 વસ્થાના સ્થામિ, ૯૯૪ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી સમાધિમાં મગ્ન થનારા, ૯૯૫ તત્ત્વજ્ઞાનના
 અર્થવાળા, ૯૯૬ સિદ્ધ થએલા અર્થવાળા, ૯૯૭ અચિંત્ય, ૯૯૮ સત્યવત, ૯૯૯ નિર્મલ
 ચિત્તવાળા, ૧૦૦૦ તત્ત્વત્ત્વ પ્રકારના વ્રતનાં ફળને આપનારા, ૧૦૦૧ પર, ૧૦૦૨ બ્રહ્મ,
 ૧૦૦૩ ભક્તોને ઉત્તમ ગતિને આપનારા, ૧૦૦૪ વિમુક્તા (વિશેષ મુક્ત્યેલા), ૧૦૦૫ શિંગ
 ક્ષરીરથી મુક્ત્યેલા, ૧૦૦૬ શ્રીમાન્, ૧૦૦૭ શ્રીવર્ધન (લક્ષ્મી અથવા કાન્તિને વધારનારા),
 ૧૦૦૮ જગતરૂપ, ભક્તિવડે સ્તુતિ કરેલા, ભગવાન શંકરનાં અનેક નામઅર્થથી તારથી કાઢી
 આ મુખ્ય સહઅ નામ મેં તમને કહ્યાં. બ્રહ્માદિક દેવો તથા અપિઓ તે પરિપૂર્ણ નથી જાણ્યા.

એ પ્રકારે ભક્તિવડે સમર્થ એવા યજ્ઞના પતિ શંકરને મેં સ્તવ્યા છે, સ્તુતિ, અર્ચન તથા નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય જગતના પતિ શંકરને એ રીતે બીજો કોણ સતોષ પમાડશે ? મારી માતાની અનુજ્ઞા મેળવી, મતિમાનોમાં ઉત્તમ એવા શિવની મેં સ્તુતિ કરી છે. સંસારથી મુકાયેલા જે પવિત્ર ભક્ત પુષ્ટિ વધારનાર આ હજાર નામથી મહાદેવની હમેશ સ્તુતિ કરે તે પોતે પોતાની મેળે આત્મજ્ઞાન પામે છે. આ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનને પાશ્વવામાં સાધનશૂન્ય વિદ્યા છે, તેનો નિરન્તર જપ કરવાથી મનુષ્ય પરબ્રહ્મ (કૈવલ્ય પદ) ને પામે છે. ઋષિયો તથા દેવો એજ સ્તોત્રવડે પરબ્રહ્મની સ્તુતિ કરે છે. દેહને નિયમે રાખી એ પ્રકારે સ્તુતિ કરેલા, ભક્તને વિષે દયાવાળા મોક્ષના આપનાર, સમર્થ ભગવાન તેઓના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. તેજ પ્રકારે ઘણા જન્મની સ્તુતિઓવડે મનુષ્યોમાં મુખ્ય આસ્થાવાળા શ્રદ્ધાળુ જનો, સુતાં, નગતાં, હોડતાં, ખેસતાં, ધ્યાનમાં, વગર ધ્યાનમાં અનન્ય ભક્તિવડે દેહ, મન તથા વાણીથી શ્રદ્ધા રાખી, અત્યંત તેજસ્વી સનાતન એવા દેવના દેવ ઇશાનનું વારંવાર ચિંતન કરે છે, તેની કથાઓ સાંભળે છે, બીજાને સંભળાવે છે, અથવા પોતે કહે છે, સ્તુતિ કરે છે, વળી સ્તુતિ કરેલા સતોષ પામે છે અને રાત્રિ દિવસ તેમાંજ રમે છે. સંસારમાં અનેક પ્રકારથી યોનિઓમાં ભ્રમતાં ભક્તતાં જંતુ પાપથી મૂકાય છે ત્યારે શંકરને વિષે ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ભાગ્યવશાત્ સર્વ સાધનવાળી સર્વપ્રકારની અનન્ય ભક્તિ શંકરને વિષે સર્વ સત્તાથી ઉત્પન્ન થાય છે. વિદ્ય રહિત, અન્યભિચારિણી નિશ્ચય ભક્તિ રૂપમાં ઉત્પન્ન થવી, તે દેવ-તાઓને વિષે દુષપ્રાપ્ત છે તો મનુષ્યોને વિષે પ્રાપ્ત નજ થાય. શંકરની કૃપાથી મનુષ્યોને લે પ્રાપ્ત થાય, જેથી ભગવાન શંકરને વિષે આસક્ત અંતઃકરણવાળા મોટી સિદ્ધિને પામી જાય છે. જે પુરૂષો સર્વભાવનાથી મહેશ્વરને શરણે જાય છે, તે પુરૂષોને શરણે આવેલાને વિષે દયાળુ શંકર સંસારથી ઉદ્ધારે છે, સંસાર મોચન સદાશિવ શિવાય બીજા દેવો મનુષ્યોના નપોષણમાં વિદ્ય કરે છે. તેમની બીજી શક્તિ નથી.

હે કૃષ્ણ ! એ પ્રકારે ઉચ્ચ ભુદ્ધિવાળા, ઇન્દ્રક્રદ્ય એવા તંડિ મુનિઓ, ગજસર્પ ધારણ કરનાર સદસજ્ઞના પતિ ભગવાન શંકરની સ્તુતિ કરી છે, તંડિના કહેલા આ ભગવાન શંકરના સ્તોત્રને જાણ પોતે ધારણ કરે છે. શંકરને સાનિધ્ય જાણ નિત્ય ગાન કરે છે, એકલા માટે તેને જાણણ જાણે છે. આ સ્તોત્ર, પુણ્યતું આપનાર, પવિત્ર, નિરન્તર પાપને ત્યાગ કરનાર, યોગને આપનાર, સંતોષ, સ્વર્ગ તથા મોક્ષને આપનાર છે. જે પુરૂષ તે સ્તોત્રથી એક ભક્તિવડે શંકરનો પાઠ કરે, તે પુરૂષ, સાંખ્ય યોગિઓ જે ચિત્તે મેળવે છે, તે ચિત્તે પામે છે. સાવધાન શ્રદ્ધા શંકરની પાસે એક વર્ષ દિવસ આ સ્તોત્રથી જે ભક્ત પાઠ કરે તે પ્રસિદ્ધ જ્ઞાતે પામે છે. આ મોહ રહત્ત જાણના હૃદયમાં હતું, જાણ્યે તે ઇન્દ્રે કહ્યું, ઇન્દ્રે મૃત્યુને કહ્યું, મૃત્યુએ રૂદ્રોને કહ્યું, રૂદ્રોએ તંડિને કહ્યું, જ્ઞાન સદનમાં તંડિએ શંકરને કહ્યું, તે ભાર્ગવ મુનિએ ગૌતમને શિખરું, ગૌતમે વૈવસ્વત મનુને આપ્યું, તેણે સમાધિનિજ એવા ભુદ્ધિમાન સાંખ્ય નારાયણને કહ્યું, અમૃત એવા સાંખ્ય નારાયણે મુનિ રાજાને જ્ઞાનપ્રદ, ભજનાન વૈવસ્વત એવા યમરાજાએ નાસિકેતનને કહ્યું. હે વાશ્વેત ! નાસિકેતે માર્કંડેયને કહ્યું, હે જનાર્દન ! એ નિમગ્નથી માર્કંડેયથી અને મનુ. હે શત્રુને હણનાર ! હેમ દિવસ બહો સાંભળેલું એવું આ સ્તોત્ર હું પાણ તમે આપ્યું છું, તે સ્વર્ગને આપનાર તમા રોગને નાશ કરનાર છે, આશુભને આપનાર તમા ધનને આપનાર વેદે અંગીકાર કરેલા આ રમેશને પાઠ

કરનારા પુરુષને યક્ષો તથા રાક્ષસો, પિશાચો, ચાતુધાનો, ગુહકો અને સર્પો પણ વિદ્ય કરી શકતા નથી. હે પાર્થ ! જે પુરુષ ઇન્દ્રિયોને છતી બ્રહ્મચર્ય પાળી પવિત્ર થઇ એક વર્ષ સુધી અખંડિત યોગવાળો થઇ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે.

યઃ પઠેત્ શુચિઃ પાર્થ બ્રહ્મચારી જિનેન્દ્રિયઃ ।

અમન્નયોગો વર્ષે તુ સોશ્વમેધફલં લભેત્ ॥ ૧૮૨ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे महादेवसहस्रनामस्तोत्रे
गूर्जरभाषायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. ઋષિઓએ ગાયેલા શંકરના ગુણ.

वैशंपायन उवाच—महायोगी ततः प्राहः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।

पठस्व पुत्रमद्रं ते प्रीयतां ते महेश्वरः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—ત્યારપછી મોટા યોગી એવા વ્યાસજી યુધિષ્ઠિરની પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે પુત્ર ! તું શિવ સહસ્ત્ર નામનો પાઠ કર, તાર્ કલ્યાણ થશે અને મહાદેવજી તને પ્રસન્ન થાઓ; હે પુત્ર ! પૂર્વે મેં મેરૂ પર્વત ઉપર પુત્રને સાર મોટું તપ કર્યું ત્યારે આ સ્તોત્રનો પાઠ કર્યો હતો, હે પાંડુ રાજાના પુત્ર ! ઇચ્છેલા સઘળા કામને હું પામ્યો છું તેજ પ્રમાણે તું પણ અવસ્ય શંકરથી સઘળી કામનાઓને પ્રાપ્ત કરીશ. સાંખ્ય માર્ગના આચાર્ય કપિલ મુનિ કહેવા લાગ્યા કે મેં અનેક જન્મ સુધી ભકિતવડે મહાદેવનું આરાધન કર્યું છે, જેથી પ્રસન્ન થઇ ભગવાન શંકરે મને સંસારને ટાળી દે એવું જ્ઞાન આપ્યું છે. પછી આ-લંબ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા, પ્રખ્યાત, દયાળુ ઈંદ્રના ઈષ્ટ મિત્ર વીરૂપાક્ષ નામના ઋષિ બોલ્યા કે મેં પૂર્વે ગોકર્ણ નામના તીર્થમાં સો વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું. હે પાંડુ રાજાના પુત્ર ! મહાદેવથી હું પણ દાન્ત સ્વભાવવાળા ધણી તેજસ્વી ધર્મ જાણુનાર, અયોગિનિ સંભવ એવા જરા તથા દુઃખથી રહિત લક્ષ વર્ષના આયુષ્યવાળા સો છોકરાને પામ્યો છું. વળી ભગવાન વાલ્મીકિ મુનિ રજા યુધિષ્ઠિરને એ પ્રકારનું વચન કહેવા લાગ્યા કે, પૂર્વે સામિક મુનિઓની સાથે વાદ થવાથી તું બ્રહ્મહત્યારો થા, એવા તેમણે મને શાપ દીધો હતો. હે ભારત ! કહેતા માત્રમાં તે પાપથી વિંટાએલો હું પાપ રહિત, અભોધ એવા ઇશ્વાનને (શંકર) શરણે ગયો, દુઃખને ઉમેડી નાંખનાર શંકરે તે પાપોથી મને મુક્ત કર્યો. વળી ત્રિપુર દૈત્યને હથુનાર શંકરે મને કહ્યું કે જરૂર આગળ તારો યશ થશે. જળહળતા સૂર્યની પેઠે ઋષિ-ઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે કુન્તિના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને આ પ્રકારે કહ્યું. હે પાંડવાગ્રજ ! મોટા ભાઈઓના વધથી દુઃખી થએલો હું પવિત્ર થઇ મહાદેવને શરણે ગયો, સહસ્ત્રનામોવાડે સ્તુતિ કરેલા મહાદેવ મને પ્રસન્ન થયા. પછી મને પરશ્વ તથા બીજાં દિવ્ય અસ્ત્ર આપ્યાં અને કહ્યું કે તને પાપ નહીં લાગે તથા તું અજ્ઞેય થઇશ, મૃત્યુ તારો પરા-ભવ નહીં કરે, તું જરા વગરનો હોઇશ. કલ્યાણકારક શરીરવાળા શંકરે મને એ પ્રકારે કહ્યું, તેમના પ્રસાદથી તે સઘળું કહેલું મને મળ્યું. વિશ્વામિત્ર કહે છે કે જ્યારે હું ક્ષત્રિય

હતો ત્યારે બ્રાહ્મણ થવાને શંકરનું આરાધન કર્યું હતું તેમના પ્રસાદથી મોટું દુર્લભ એવું બ્રાહ્મણપણું મને મળ્યું. અસિત તથા દેવળ મુનિ યુષ્ધિરને કહેવા લાગ્યા કે હે કુન્તિના પુત્ર ! હે વિન્નો ! પૂર્વે ઇન્દ્રના શાપથી અમારો ધર્મ નાશ પામ્યો, ત્યારે પ્રભુ (શંકર) એ અમને યશ, આયુષ્ય ધર્મ તથા મોટાઇ એ સધળું આપ્યું. બૃહસ્પતિના નેપી કાન્તિવાળા ઇન્દ્રના સખા ભગવાન્ ગૃત્સમદ નામના ઋષિ યુષ્ધિરને કહે છે કે અચિંત્ય એવા શતક્રતુના એક હજાર વર્ષ ચાલતા યજ્ઞમાં મારાથી વેદનો મંત્રોચ્ચાર અન્યથા પ્રકારે થતો જોઇ ભગવાન્ આશુષ મનુનો વરિષ્ઠ નામનો છોકરો રથંતરની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ ! એ યજ્ઞેશ્વર નથી વર્તેતો, હે દ્વિજેત્તમ ! મિથ્યાભિમાની વેશનો ત્યાગ કરી બુદ્ધિવડે વિચાર કર, હે દુર્મતે ! યજ્ઞ ન સાંપી શકે એવું પાપ તેં કર્યું. એ પ્રકારે કહીને મહા ક્રોધી શંભુને કહેવા લાગ્યા કે બુદ્ધિ વગરનો દુઃખી, હમેશાં બીનારો એ વનચર છે. અગીઆર હજાર અને આઠસેં વર્ષ સૂધી પાણી તથા પવન વગરના અને મૃગ તથા બીજાં પ્રાણીઓએ વર્જીત એવા, રૂદ તથા સિંહ જનતાના પ્રાણીઓએ સેવેલા યજ્ઞિય વૃક્ષ જેમાં નથી એવા વનમાં મહા દુઃખે વિટલાએલો તું કૂર મૃગ થાઓ. હે પાર્થ ! એના કહેવા પછી તરત હું મૃગ થયો. ત્યાર પછી હું શંકરને શરણે ગયો. યોગી એવા મહેશ્વર મને કહેવા લાગ્યા કે દુઃખે વર્જીત એવો હું અજ્ઞરામર થાઓ, તને અવૈષમ્ય સુખ હો, તમારો બેઉનો મજ વૃદ્ધિ પામે, એ પ્રકારે સમર્થ ભગવાન્ શંકર અતુઝદ કરે છે.

હમેશાં સુખ દુઃખને વિષે જેમ સારૂં થાય તેમ તે ધાતા તથા વિધાતાંરૂપે કરે છે. કર્મ, વાણી તથા મનવડે ભગવાન્ અચિંત્ય છે. હે યુદ્ધને વિષે શ્રેષ્ઠ ! મારા સમાન વિદ્યાર્થી બીજો શ્રેષ્ઠ પાંડિત નથી. તે સમયે બુદ્ધિમાનોની મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવા વાસુદેવ કહેવા લાગ્યા, કે સોનાના જેવાં જેનાં નેત્ર છે, એવા મહાદેવને મેં તપ કરીને સંતોષ પમાડ્યા, ત્યાર પછી હે યુષ્ધિર ! પ્રસન્ન થએલા તે મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે મારા પ્રસાદથી તું લોકને ધણોજ પ્રિય થઇશ, યુદ્ધમાં તું કાઇથી નહીં જીતાય, અગ્નિના જેવું તેજ તથા બીજા હજાર વર મહાદેવ મને આપ્યા. વળી એક વખત પૂર્વે મણિમય શૈલપર મેં અગીઆર લાખ વર્ષ સૂધી શંકરને પૂજ્યા, ત્યારે પ્રસન્ન થઇ ભગવાને મને આવું વચન કહ્યું. તારા મનની ઇચ્છા પ્રમાણે વરદાન માગ, તારૂં કલ્યાણ હો. પછી માથું નમાવી હું બોલ્યો કે હે મહાદેવ ! મારી પરમ ભક્તિવડે જો આપ પ્રસન્ન થયા હો તો, હે ઇશાન ! નિત્ય કાળ તમારી સ્થિર ભક્તિ મનેહો, પછી શિવજી-‘એ પ્રકારે હો,’ એમ કહી ત્યાંથી અંતર્યામન થયા. જૈગીષવ્ય ઋષિ બોલ્યા— હે યુષ્ધિર ! પૂર્વે વારાણસીમાં બળવાન ભગવાને મને બીજા યત્નવડે આઠ ગણું ઐશ્વર્ય આપ્યું હતું ગર્ગ્યાચાર્ય કહે છે કે હે પાંડવ ! સંસ્તવતીના તટમાં મનો યજ્ઞથી સંતુષ્ટ થએલા મહાદેવે ચોસઠ જેને અંગ છે એવી કળાઓના સમૂહનું અદ્વિલુત જ્ઞાન મને આપ્યું. વળી વેદ વિદ્યાના જાણનારા મારા સમાન એક હજાર પુત્રો આપ્યા અને પુત્ર સહવર્તમાન મને દશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય આપ્યું. પરાશર ઋષિ કહે છે—હે નૃપ ! અહિંમાં પૂર્વે માનસિક પૂજન કરી મહાદેવને પ્રસન્ન કરી, મોટા તપવાળો, મહા તેજસ્વી મોટો યોગી, શોભાવાળો, કરૂણાળુ વેદ બ્યાસ નામનો મોટો યજ્ઞસ્વી, એવો આ પુત્ર પણુ મને મહેશ્વરથી થાય, એવો મારા હૃદયનો અભિપ્રાય જાણી, દેવતાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા શંકરે મને કહ્યું કે તેં જે અમારી સંભાવના કરી તે પુષ્પથી તને કૃષ્ણ નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન મશે, તે સાવરણી મન્વંતરમાં

સમર્થિના પદને પામશે. વળી તે વેદનો વક્તા તથા કુરે વંશને કરનારો, જગત્પા દિતને માટે ઇતિહાસ પુરાણ કરનારો મહામુનિ મહેન્દ્રને વહાલો થશે. હે પરાશર ! તારો છોકરો અજ-રાશ્વર થશે. એ પ્રકારે કહી હે યુધિષ્ઠિર ! મોટા ચોગી ઐશ્વર્યવાળા, અક્ષય અવિનાશી એવા શંભુ ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થયા. માંડવ્ય ઋષિ કહે છે કે હે મનુષ્યોના ઇશ્વર ! હું ચોર ન છતાં ચોરની શંકાએ શરીરે ચઢ્યો ત્યારે શરીર ઉપર રહેલા મેં સ્તુતિ કરેલા દેવે મને કહ્યું કે તું મોક્ષ પામીશ અને શક્તી તું અર્જુન વર્ષ જીતીશ, હે વિપ્ર ! શક્તી થએલી પીડા તને નહી જાણાય આધિ તથા વ્યાધિથી મુક્ત થઇશ, કેમકે હે મુને ! તપ, શૌચ, દમ્ભ અને સત્ય એ અતુષ્પાદ ધર્મથી તારું શરીર ઉત્પન્ન થયું છે. તું અનુપમ મધશ, અવશ્ય જન્મને સફળ કર, તું વિદ્ય રહિત સધળાં તીર્થના અભિષેકને પામીશ. હે વિપ્ર ! અક્ષય સ્વર્ગ હું તને આપીશ, એ પ્રકારે કહીને ગંગાસુરનું ચર્મ જેણે ઝાઢયું છે એવા મોટી ક્રાન્તિવાળા મહારાજ મહેશ્વર ભગવાન વૃષભ ઉપર મેકેલા દેવતાઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ, ગણોએ સહવર્તમાન ત્યાં અંતર્ધ્યાન મધ ગયા.

ગાલવ ઋષિ કહેવા લાગ્યા કે વિશ્વામિત્રે નહીં આત્મા કરેલો હું પિતાની પાસે આવ્યો, ત્યારે દુઃખી થએલી અત્યંત રડતી રડતી મારી મા મને કહેવા લાગી કે હે તાત ! હે પાપ રહિત ! વિશ્વામિત્રે નહીં આત્મા કરેલા દાન્ત તથા તરુણ એવો વેદાભૂષિત છતાં તને પિતા નહીં જીવે. માતાનું વચન સાંભળી પિતાના દર્શનથી નિરાશ થએલો, નિયતાત્મા (ઇન્દ્રિય નિગ્રહ) મધ મહાદેવ પાસે ગયો. તે મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે તારાં માતા પિતા તથા તું મૃત્યુ વિવર્જિત થશો, અને ઉતાવળો ઘેર જ, તું પિતાને દેખીશ. પછી હે યુધિષ્ઠિર ! ભગવાને આત્મા કરેલો હું ઘેર ગયો તો અમિહોત્રથી પરવારને બહાર નિકળેલા પિતાને દીઠા. વાસુદા અથડાવાથી વેરાતાં તે અન્નાદિકને છોડી દઈ, જળનો સ્પર્શ કરી હાથમાં પદ્મકુશ ગૂઢણ કરી, પ્રેમનાં આંસુ પડવાથી જેનાં નેત્ર વિશાં થયાં છે એવા, નમસ્કાર કરતા મને, માથું સુંઘી છાતી સાથે દબાવી બોલ્યા કે હે પુત્ર ! મારું મોટું ભાગ્ય, કે મેં તને આજ વેદ વિદ્યામાં નિપુણ થએલો આશ્રમમાં આવેલો દીઠો છે,

વૈશંપાયન કહે છે—મહાત્મા શંકરનાં એટલાં બધાં અદ્ભુત કર્મ ઋષિઓએ કહેલાં સાંભળી યુધિષ્ઠિર વિસ્મય પામ્યા. ત્યાર પછી બુદ્ધિમાનોની મધ્યે ઉત્તમ એવા કૃષ્ણ દરીને, ઇન્દ્રની પ્રત્યે જેમ વિજેણ કહે, તેમ ધર્મના બંડાર યુધિષ્ઠિરની પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે સર્વજ્ઞ તપતા ન હોય એવા ઉપમન્યુ ઋષિ મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે જે પુરૂષો સ્વશુભ એવા પાપ કર્મોથી ઠસાએલા છે, તે રંગેગુણ તથા તમોગુણની વૃત્તિઓવાળા પુરૂષો શંકરને શરણે નથી જતા, પણ જે ભાવને જાણનારા ભાવિક એવા બ્રાહ્મણો છે તે શંકરને શરણે જાય છે. વગરમાં વક્ષનારા આત્મજ્ઞાનને જાણનારા મુનિઓની મધ્યે જે સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વરને વિષે કદ ભક્ત થાય છે તેને સંતુષ્ટ થએલા, રૂદ્ર, બ્રહ્મત્વ, કેશત્વ, ક્ષિત્ત્વ અથવા દેવતાઓએ સંહિત મળ્યું કોઈકનું આધિપત્ય આપે છે. હે તાત ! જ્ઞાનવડે પણ જે મનુષ્યો ક્ષિત્ત્વે સમગ્રે જગત્ ત્યાગ કરી, વિશ્વાક્ષ દેવનું મનન કરે છે, તે પામથી સીંચાતા નથી. સર્વ અદ્ભુતોની કીર્તિ હોય, સધળાં, પામથી વિદ્યાએજો હોય તથાપિ મનવડે ક્ષિત્ત્વની સ્તુતિ કરે તો તેનાં અંગમાં આપ દેવે છે. હે કેશવ ! સહદેવના શરણે પામેલા કીર્તિ, પ્રભાવે મહિ તથા નિર્ભ-

કોને પણ લેણ લાય નથી જણાવે. પૃથ્વીમાં જે મનુષ્યો એક મહાદેવનાજ ભક્ત છે, તે સં-
સારને વશ થતા નથી, એ પ્રકારે મારી ભુદ્ધિને નિશ્ચય છે. વળી ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને
દૃષ્ટુ વશ્ય કહે છે કે આદિત્ય, ચંદ્ર, વાયુ, અગ્નિ, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, જળ, વસુ, વિશ્વદેવ બ્રહ્મા,
શક્ર, મારુત, બ્રહ્મ, સત્ય, વેદ, યજ્ઞ, દક્ષિણા, ઉપનિષદ્ સોમ, યજ્ઞ, હવિ, રક્ષા, સંયમ
સ્વાહા, વૃષદંકાર, બ્રાહ્મણો, ગાય, ધર્મ, કાળચક્ર, જળ, યશ, દમ, બુદ્ધિમાનોતી સ્થિતિ, પાપ,
પુણ્ય, સમર્થિ, બ્રહ્માકારકૃતિ, મનવડે તથા દર્શનોવડે સ્પર્શ કર્મોત્તી જે મુખ્ય સિદ્ધિ, દેવના,
સમૃદ્ધ, સ્ત્રોતપાન કરનારા, વરાળ પીનારા લેખા (દેવતા), સુખમા (એક જાતના દેવ), તૃપ્તિ
દેવો, બ્રહ્મકાય આભસુર ગંધપાન કરનારા, ધુત્રપાન કરનારા વાણીના નિયમવાળા, મનને
નિયમમાં રાખનારા, શુદ્ધ, યોગમાર્ગવડે અનેક શરીર ધારણ કરનારા, સ્પર્શ કરીને જીવનારા,
આસન જીતેલા, હૃદયવડે પાન કરનારા તથા ઘી પીનારા દેવ, સંકલ્પિત વસ્તુને દેખાડનારા,
એ દેવતાઓમાં મુખ્ય અને જીળ દેવતાઓ, સુપર્ણ, ગંધર્વ, પિશાચ, દાનવ, વક્ષલોક, ચા-
રણ, પતંગ, સ્થૂળ, સુદમ, મૃદુ, સુખ, દુઃખ, સાંખ્ય, યોગ, એ બધાં જે મેં કહ્યાં તે સઘ-
ળાં બ્રહ્મ થઈ પર એવા શંકરથી ઉત્પન્ન થયેલાં તું જાણુ. શુદ્ધ તત્વને જાણવાની ઇચ્છા
રાખનારાએ વર્ણન કરેલા, સઘળાં જીવને રચનારા શંકરથી ઉત્પન્ન થયેલા સઘળા દેવો આ
ભુવનને પાળે છે, અને જેઓ આ પૃથ્વીમાં આવી શિવની રચેલી પુરાતની સૃષ્ટિનું રક્ષણ
કરે છે તથા તપવડે તેના સ્થૂળ સ્વરૂપનું ચિંતન કરે છે, એવા વાણી તથા મનથી અગોચર
તત્વરૂપ શંકરને જીવન તથા મોક્ષને અર્થે નમસ્કાર કરે છું. સ્તુતિ કરેલા અવિનાશી પ્રભુ
વેદરૂપ ઇશ્વર અમને હમેશાં ઇચ્છેલાં વરદાન આપો. જે પુરૂષ પવિત્ર થઈ, ઇન્દ્રિયોને નિયમે
રાખી, અખંડિત યોગવાળો થઈ. આ સ્તોત્રનો એક માસ પર્યંત પાઠ કરે તો તે અશ્વમેધ
યજ્ઞનું ફળ પામે. બ્રાહ્મણ સઘળા વેદને પામે, ક્ષત્રિય પૃથ્વીને સંગ્રામમાં મેળવે, અને વૈશ્ય
લાભને પામે, શૂદ્ર આ લોકોમાં સુખ તથા હાપણ મેળવી અન્તે ગતિને પામે, મનુષ્ય આ
સ્તવરાજના પાઠ કરવાથી તથા ઇંદ્રને વિષે મન ધારણ કરવાથી સર્વ રોગને ટાળે એનું પુણ્ય
તથા પવિત્ર યજ્ઞ મેળવે, હે ભરતખંડના રાજન ! એના શરીરમાં જેટલાં રૂવાં છે, તેટલાં
હજાર વર્ષ સુધી તે મનુષ્ય સ્વર્ગમાં વસે.

ધાર્વલ્યસ્ય શરીરેષુ રોમકૂપાણિ મારત ।

તૌર્વલ્યધ્વસહસ્રાણિ સ્વર્ગે વસતિ માનવઃ ॥ ૮૨ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्रीशंकरमाहात्म्ये गुर्जर-
भाषया अष्टदशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

ॐ नमः शिवाय ॥

અદ્યાય ૧૮ મો. અષ્ટાવકને કામીવૃદ્ધા.

યુધિષ્ઠિર ઉર્વાચ—વાદિદં સહધર્મેતિ પ્રોચ્યતે મરતર્વચ ।

પાણિગ્રહણકાલે તુ જીણમેતત્કથં સ્મૃતંતમ્ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! હરતમેલાપ સમયે જે ‘સહધર્મ’ એ પ્રકારે
બોલે છે, તે અગ્નિને કેમ થયે બાક ? ‘સહધર્મ’ એ પ્રકારે મોટા ઋષિઓએ પૂર્વે કહેલું

વાક્ય આર્ષ વિવાહ, પ્રજપત્ય અથવા અસુર વિવાહરૂપ ધર્મની અપેક્ષાએ બોલાય છે કે કેમ ? એ મારા મનમાં મોટા સંદેહ છે. મારી બુદ્ધિ એથી વિરૂદ્ધ છે, આ લોકમાં ‘સહધર્મ’ (શ્રીપુરૂષ સાથે ધર્મ આચરવો) ઘટે પણ મરવા પૂઠે તે સહધર્મ ક્યાં રહ્યો ? હે પિતામહ ! મરનારાઓને સહધર્મે સ્વર્ગ મળે ? પહેલું એક મરી નય, તો પછી એક ક્યાં રહે ? તે મને કહો ? જ્યારે જૂદાં જૂદાં કર્મની વાસનાઓથી ભિન્ન ભિન્ન આચરણુવડે પૃથક્ પૃથક્ ફળને મેળવતા અનેક પ્રકારનાં નરકને આચરેલા ધણા મનુષ્યો જણાય છે, અને સૂત્રકારે પણ સ્ત્રીઓને સાહસ કરનારી મૂર્ખ ઠરાવેલી છે, ત્યારે હે તાત ! અનૃતા સ્ત્રીઓને ‘સહધર્મ’ એ કેમ ઘટે છે ? સ્ત્રીઓ અનૃતા છે, એમ વેદ પણ કહે છે, તો એ ધર્મ, પૂર્વે, બતાવેલી સંઘારૂપ ધર્મ થયો કે ઉપચાર અને ક્રિયાવિધિરૂપ થયો ? મને રાત્રિ દિવસ વિચાર કરતાં એ ધણું કઠણ લાસે છે, માટે હે બુદ્ધિમાન ! હે પિતામહ ! એ સઘળું જેમ છે, જે પ્રકારે પ્રવર્તે છે, તે શ્રુતિના અભિપ્રાય પ્રમાણે સઘળું નિઃસંદેહ મને કહો !

બીજામપિતા કહે છે—હે ભારત ! આ સ્થળે પણ હું તને અષ્ટાવક ઋષિને દિશાની સાથે થએલો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ ઉદાહરણ તરીકે કહું છું. પૂર્વે અષ્ટાવક નામના મોટા તપસ્વી ઋષિએ પરણવાની ઇચ્છાએ મહાત્મા વદાન્ય ઋષિની કન્યાની યાચના કરી. તે કન્યાનું નામ સુપ્રભા હતું. રૂપ, ગુણ, પ્રભાવ, શીલ, ચારિત્ર અને શોભાવાળી એના સરખી બીજી પૃથ્વીમાં કાઠ નહોતી. સુંદર નેત્રવાળી તે કન્યાએ વસંતઋતુમાં પુષ્પથી યુક્ત શોભિતી વનરાજીની પેઠે અષ્ટાવકનું મન હરી લીધું. વદાન્યઋષિ કહેવા લાગ્યા કે મારી પુત્રી તને આપું, પણ સાંભળ જ્યારે તું પુણ્યવાળી ઉત્તર દિશાને જોઈ આવે તોજ આપું. અષ્ટાવક પૂછે છે કે ત્યાં શું જોવાનું છે તે તમે મને કહો. પછી હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. વદાન્યઋષિ કહે છે—હિમાચલ પર્વત અને કુમેરનું આલય મૂકી રૂદ્રનું સ્થાન આવે છે. તે સિદ્ધ ચારણોએ સેવા કરેલું વિવિધ પ્રકારનાં જેમનાં મુખ છે એવા હર્ષવડે નાયતા પાર્ષદોએ વ્યાપ્ત, બીજાં અનેક પ્રકારના શરીરવાળાં દિવ્ય પિશાચો હાથમાં કાંસીનેડાં લઈ વિજળીની પેઠે ભ્રમણ કરતા હર્ષયુક્ત નૃત્યોવડે ત્યાં શંકરની સેવા કરે છે. અવશ્ય પર્વતમાં દિવ્ય એવું ઇષિસત સ્થાન છે, એમ સાંભળ્યું છે, અને પાર્ષદો તથા શંકર હમેશ ત્યાં રહે છે. ત્યાં શંકરને અર્થે દેવીએ દુશ્વર તપ આચર્યું છે, માટે ઉમિયા તથા શંકરને તે ધણું આહુ છે એમ સાંભળ્યું છે. તે મોટા પર્વતની પૂર્વે તથા ઉત્તરમાં દેવની તથા મનુષ્યની ઋતુ, કાળ, તથા રાત્રિ એ સઘળાં દિવ્યરૂપ ધારણ કરી શંકરની ઉપાસના કરે છે, તે સ્થાનને છોડી જરૂર તારે આગળ જવું; પછી તું મેઘના સરખી કાન્તિવાળા નીલ વનને જોઈશ, ત્યાં રમણીય તથા મનને હરણ કરે એવી સ્ત્રીને દેખીશ. તપસ્વિની, મોટા ભાગવાળી, દીક્ષામાં બેઠેલી તે વૃદ્ધાને જોઈ, પ્રયત્નથી તેની પૂજા કરી તેનાં દર્શન કરી પાછો વળ. પછી તું પાણિ ગ્રહણ કરીશ, આ સઘળો સમય સાધ અને ત્યાં જા.

અષ્ટાવક કહે છે—ધણું સારૂ, સમય સાધું છું, તમારા કહેવા પ્રમાણે હું ત્યાં જઈશ; હે સાધો ! તમારી વાણી સત્ય હો, ભિખમપિતા કહે છે એમ કહી ભગવાન અષ્ટાવક ઉત્તમ એવી ઉત્તર દિશામાં સિદ્ધ અને ચારણ લોકોએ સેવેલા હિમાલય પર્વત પ્રત્યે ગયા. આહાણોની મધ્યે સિંહ એવા અષ્ટાવક ઋષિ, હિમાચળ પર્વતમાં ધણા જળવાળી, ધર્મશાક્ષિની પુણ્યવાળી એવી ગંગા નદી પ્રત્યે આવી ધણા પવિત્ર એવા અશોકતીર્થમાં સ્નાન કરી દેવતાઓનું

તર્પણ કરવા લાગ્યા. તે રાત્રિ હર્ષની સાઠી ઉપર સુષ્ણુ મુખવડે ત્યાં ગાળી. પછી પ્રાતઃકાળે ગંગામાં સ્નાન કરી, અગ્નિ સળગાવી મુખ્યત્વે તેની સ્તુતિ કરી. ત્યાં રૂદ્ર તથા રૂદ્રાણીને મળી હૃદયમાં ચિંતન કર્યું. થોડીવાર વિશ્રામ લઈ, ઉઠીને કૈલાસ બાણી ચાલ્યા. પછી મંદાકિની અને નલિની એવું મહાત્મા કુમેરનું સાક્ષાત્ લક્ષ્મીની પોઠે શોભતું સોનાનું દ્વાર દીકું. સમગ્રા રાક્ષસે હથિઆસેવડે તે પશ્ચિમીનું રક્ષણ કરતા હતા, ભગવાન્ અષ્ટાવકને આવતા બેઠા મણિ-ભદ્ર આદિ સમગ્રા દારરક્ષકો ઉઠીને સામ્યા આવ્યા. મોટું જેમનું પરાક્રમ છે એવા તે રક્ષકોએ સત્કાર કર્યો. મને કુમેરની પાસે સત્ત્વર લાઈ જાઓ એમ તે રાક્ષસોની પ્રત્યે બોલ્યા. હે રાજન્! તે રાક્ષસોએ ભગવાન્ અષ્ટાવકને કહ્યું કે, કુમેર રાજા પોતે તમારી પાસે આવે છે. તમાસ આવવાનું જે કાર્ય છે તે તેણે જાણ્યું છે. તેજવડે પ્રકાશમાન બાગ્યશાળી તેમને તમે જોશો. પ્રતિહારો એમ કહે છે એટલામાં કુમેરે ત્યાં આવી અનિદિત અષ્ટાવકને વિધિવત્ કુશળ પૂછ્યું. પછી બ્રહ્મર્ષિ એવા તે તેમની પ્રત્યે બોલ્યા કે સુખ પામેલા તમે મારાથી શું કરવાની ઇચ્છા રાખો છો? હે બ્રાહ્મણ! મને કહો, જે કહેશો તે સમગ્રું હું કરીશ, હે દિગ્જે-તમ! યથૌચિત્ત કામનાવાળા મારા ધરમાં પ્રવેશ કરો. સત્કાર કરેલા કૃતકાર્ય એવા તમે નિર્વિદ્ધ ગતિ કરશો. બ્રાહ્મણોની મધ્યે ઉત્તમ એવા અષ્ટાવકનો હાથ ઝાલી તેમને પોતાના ધરમાં આપ્યા. પાદ, અર્ધ તથા પોતાનું આસન અષ્ટાવકને આપ્યું. અષ્ટાવક તથા કુમેરના બેઠા પછી મણિભદ્ર આદિ કુમેરના યક્ષ, ગાંધર્વ તથા કિન્નરો ત્યાં આવ્યા. ત્યાર પછી બેઠેલા એવા તેઓને કુમેરે કહેવા લાગ્યા કે તમારી મરજી પ્રમાણે આજ્ઞા લઈ અપ્સરાઓના ગણ અત્રે નૃત્ય કરો. તમારું આતિથ્ય તથા સેવા રૂડે પ્રકારે થાગે. અષ્ટાવક મુનિ મધુર વાણીથી બોલ્યા કે કુમેરના કહેવા પ્રમાણે કરો. પછી ઉર્વરા, મિશ્રકેશી, રંભા, ઉર્વશી, અલંબુષા, ધૃતાન્વી, મિત્રા, ચિત્રાંગદા, રૂચિ, મનોહરા, સુકેશી, સુમુખી, હાસિની, પ્રભા, વિદ્યુતા, પ્રશન્ની, દાન્તા, વિદાતા તથા રતિ એટલી અને બીજી ઘણી અપ્સરાઓ ત્યાં નૃત્ય કરવા લાગી, અને ગાંધર્વો વિવિધ પ્રકારના વાજ્ર વગાડવા લાગ્યા. દિવ્ય આસન ઉપર ઋષિ બેઠેલા હતા તે ગાંધર્વો જેના મોં આંગળ ગાન કરતા હતા. એમ ત્યાં તે મોટા તપવાળા અષ્ટાવકને દેવનો સંવત્સર વીતી ગયો. ત્યારે ભગવાન્ અષ્ટાવકને કુમેરે કહ્યું કે હે વિપ્ર! તમને અહિયાં રહેતાં સો વર્ષ થયાં. હે બ્રહ્મન્! આ ગાંધર્વ નામનો વિષય મન હરણ કરે એવો છે. હે વિપ્ર! તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે જેમ કહેો છો તેમ વર્તાય છે. તમે અતિથિ અમારે પૂજા કરવા યોગ્ય છે. આ ધર તમારું છે, તમે ઉતાવળા આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણે તમારા પ્રતિ અમો વર્તાએ. કુમેરનું વચન સાંભળી તેના ઉપર પ્રસન્ન થએલા ભગવાન્ અષ્ટાવક બોલ્યા કે હે ધનેશ્વર! યથા ન્યાય તેં મારે અર્જન કર્યું છે, હવે હું જઇશ. હે ધનાધિપ! આ સમગ્રું તને યોગ્ય છે, હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, તારા પ્રસાદથી અને મહાત્મા ભગવાન્ મહર્ષિના નિયોગથી હૃદયમાં હું જાઉં છું. તું ગ્રહિ તથા ઋક્ષિવાળો થા. એ પ્રકારે કહી ત્યાંથી ભગવાન્ અષ્ટાવક ઉત્તર દિશા તરફ ચાલ્યા. કૈલાસ પર્વત, મંદરાચલ તથા હિમાચલ સર્વ સ્થળે ર્યાં. તે મોટા શેષોને ઋક્ષી ઉત્તમ એવા કૈલાત (શિશ્વનો વેષ ધારણ કરેલા મહાદેવના) સ્થાનમાં આવ્યા. સાક્ષી નમન કરી તેની પ્રશંસિયા કરી. પછી પૃથ્વીમાં ઉતરી તે પવિત્ર દેહવાળા થયા. ત્રણે પર્વતોની પ્રશંસિયા કરી ઉત્તર દિશાએ સપાટીવાળી પૃથ્વીપર હર્ષ યુક્ત થઈ ઉતરી ચાલ્યા. આજળ જતાં રમણીય વનોદેશ દેખાયો. સર્વ ઋતુઓનાં રૂપ, મૂળ અને પશ્ચિમોવડે ભરપૂર એવા વનોદે-

જમાં ભગવાન અષ્ટાવકે દિવ્ય આશ્રયપદ દીધું. સુવર્ણ તથા રત્નથી આભૂષિત એવા, વિવિધ પ્રકારના શૈલો નજરે પડ્યા. કમળવાળી મણિની રૂડી પૃથ્વી દીડી. બીજાં પણ રમણીય સ્થાન જણાતાં હતાં, મહાત્મા ઋષિનું મન ઘણું હર્ષ પામ્યું. કુબેરના ધરથી ઉત્તમ રત્નમય સોનાનું ધર ત્યાં ઋષિએ દીધું. જ્યાં વિવિધ પ્રકારના મણિ અને સોનાના પર્વત જણાતા હતા અને વિવિધ પ્રકારનાં રત્નવાળાં સુંદર વિમાનો તથા મંદારનાં પુષ્પો અને મંદાકિની નામની નદી, સ્વયંપ્રકાસ મણિ તથા વજ્ર જાતના મણિઓવડે તે પૃથ્વી શોભતી જણાતી હતી. મોતીની લટરેવાળાં નાના પ્રકારનાં રત્ન તથા મણિનાં તોરણોવાળાં અનેક પ્રકારનાં ભુવનોથી ચારે પાસે મન તથા દષ્ટિને હરણુ કરે એવાં શુભ સ્થાન તથા ઋષિઓથી વિંટાએલો તે આશ્રમ મનોહર દીસતો હતો. અષ્ટાવકના મનમાં ચિંતા થઇ કે અત્રે કેણુ રહેતું હશે ?

પછી પારણાના સન્મુખ જઇ ઉભા રહી આ પ્રકારે બોલ્યા. આ સ્થાનમાં જે રહેતું હોય તેને કહું છું કે હું અતિથી આવ્યો છું તે જાણ્યો, એટલું કહેતામાં તે ધરમાંથી મનને હરણુ કરે તેવી નાના પ્રકારનાં રૂપવાળી સાત કન્યાઓ બહાર આવી વિંટાઇને ઉભી રહી. જે જે કન્યાને અષ્ટાવકે જોવા લાગ્યા, તે તે એક કરતાં બીજી અધિક મનોહર જણાતી હતી. અષ્ટાવક પોતાના મનને વારવાને શક્તિમાન ન થયા. તેનામાં મન વિકલ થયું. થોડી-વારે શુદ્ધિમાન બાહ્યજીને ધીરજ આવી, પછી તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું, કે ભગવાન ધરમાં પ્રવેશ કરો. અષ્ટાવકે બાહ્યજી સુરૂપા કન્યાઓના તે ધરમાં આશ્ચર્ય યુક્ત થઈ પેડા. તે ધરમાં વિજળીના જેવાં વજ્ર પહેરેલી નાના પ્રકારના અલંકારવાળી એક વૃદ્ધા પર્યંકપર બેઠેલી દીડી. અષ્ટાવકે 'સ્વસ્તિ' એ પ્રકારે તેને આશિર્વાદ દીધો. વૃદ્ધા ડોસીએ સામી આવી બિરાજે, એ પ્રકારે અષ્ટાવકનેા સત્કાર કર્યો. અષ્ટાવકે બોલ્યા કે જે ડાહી અને ઘણી શાન્ત હોય તે એકજ મારી પાસે રહેા અને બાકીની પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સૌં સૌના મંદિર પ્રત્યે જાઓ. ઋષિના કહેવાથી તે સાતે અષ્ટાવકની પ્રદક્ષિણા કરી તે ધરમાંથી નીકળી ગઇ. રૂક્ત વૃદ્ધાજ ત્યાં રહી. પછી થોડી વારે અષ્ટાવકે સુંદર શયન સ્થળમાં પ્રવેશ કરી તે વૃદ્ધાને કહેવા લાગ્યા કે હે કલ્યાણી ! તમે પણ સુષ્ટ જાઓ, રાત્રિ ઘણી ગઇ છે. સુંદર આલાપ વડે વીનવેલી વૃદ્ધા બીજા મોટા કાન્તિવાળા પર્યંકમાં સુતી. થોડીવાર પછી ટાઢના નિમિત્તથી શરીરે કાંપતી તે વૃદ્ધા મોટા ઋષિ એવા અષ્ટાવકને ચેતવી તેની શય્યામાં આવી, સ્વાગતાથી આવેલી તે વૃદ્ધાને અષ્ટાવકે જોઇ. હે નરસેન ! તેણે પ્રીતિથી પોતાના બેઠેલાથે કાષ્ટમાં રહેલા કીડાના જેવા નિર્વિકાર ઋષિને આલિંગન દીધું. તેને જોવાથી દુઃખી થયેલી વૃદ્ધા ઋષિની સાથે બોલવા લાગી કે હે અભાન ! પુરૂષના સંયોગથી કામ ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓને સર્વથા ધીરજ રહેતી નથી. કામભાવથી મોહ પામેલી તમને ભજતી એવી મને તમે સ્વીકારો. હે મહર્ષે ! મારી સાથે સન્મુખ આવી જાગૃત કામવાળા થાઓ. હે વિપ્ર ! તારે વિષે કામભાવથી પીડાયેલી મને આલિંગન આપ્ય. હે ધર્માત્મન ! આ તારા તપના ફળને હું પૂજી છું. દર્શન થવાથીજ પ્રાર્થના કરેલી ભજન કરતી એવી મને ભજો. માફ આ ધન અને બીજું સઘળું જે તમે જીઓ છો તેના તથા મારા સ્વામિ થાઓ. મારી સાથે રમો. હે વિપ્ર ! આ ફળપ્રદ એવા સુંદર વનમાં હું તારા સઘળા કામ પૂરાં કરીશ; જો મારી સાથે રમીશ તો હું તારે વશ થઇશ. મનમથે (કામે) પ્રેરણા કરેલી સ્ત્રીઓ પોતાની મરજ પ્રમાણે વર્તે છે, તપેલી વેળુઓથી પણ દાઝતી નથી.

અષ્ટાવક કહે છે—હે કદ્યાણી ! કદાપિ હું પરસ્મી સાથે સંગ કરતો નથી. પરદારા-
જું અભિમર્શણુ ધર્મશાસ્ત્ર જાણનારાઓએ દ્વિપિત ગણ્યું છે. હે ભદ્રે ! ધર્મ સંકલ્પથી
પુવાની ઇચ્છાવાળો મને તું અવશ્ય જાણજે. વિષયોમાં પ્રીતિવાળો નથી, ધર્મને અર્થ
તિની ઇચ્છાવાળો છું. પુત્રોથી હું ઇચ્છેલા લોકને પામીશ એમાં સંશય નહીં, હે કલ્યા-
! ધર્મને વિશેષ જાણી હવે તું વિરામ પામ. વૃદ્ધા સ્ત્રી કહે છે કે હે બ્રાહ્મણ ! રતિ-
॥ યોષિતાઓને જેટલો કામ વ્હાલો છે એટલા વાયુ, અગ્નિ, વજ્ર તથા બીજા દેવો
જા નથી. હજારો સ્ત્રીઓમાં રતિશીલા એક સ્ત્રી ભાગ્યે મળી આવે છે અને લાખો
માં પતિવ્રતા પણ એક ભાગ્યેજ જણાય છે. સ્ત્રીઓ, પિતા, કુળ, માતા, ભાઈઓ,
કે પુત્ર અને દેવરોને નથી જાણતી. રતિને ઇચ્છનારી સ્ત્રીઓ મોટી ભેખડોને ખોદતી
ની પેઠે કુળનો નાશ કરે છે. સધળા દોષ માનીને પ્રભુપતિએ આમ કહ્યું છે. બીજાપિતા
છે કે આનું વૃદ્ધાનું તે બોલવું સાંભળી એકાગ્ર એવા અષ્ટાવક ઋષિ સ્ત્રીની પ્રત્યે બોલ્યા કે તું
ને જાણનારી મને ઇચ્છે છે, હું તો અચ્ચિત છું, માટે તને સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છા નથી
। એમ છે તો પણ તારૂં મારે શું કરવું તે તું મને કહે. તે સ્ત્રી બોલી કે હે ભગવન !
અને કાળવડે સ્પર્શનું સુખ તું જાણીશ. હે મહા ભાગ્યશાળી ! તેટલો કાળ અહીં રહે,
તાર્ય થઈશ. હે યુક્ષિશ્વર ! અષ્ટાવક તેને કહેવા લાગ્યા કે, મને તારે વિષે ઉત્સાહ
જ થશે ત્યાં સૂઝી હું અત્રે રહીશ એમાં સંશય નહીં. પછી અષ્ટાવક જરાવડે અર્દિત
। તે વૃદ્ધાને જેઈ સંતતપની પેઠે મોટી ચિંતામાં પડ્યા. બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા અષ્ટા-
વ્યારે એનું પ્રત્યેક અંગ જેવા લાગ્યા ત્યારે તતતત અંગમાં પ્રીતિ ન થતાં વૈરાગ્ય
થયો. આ ગૃહ દેવતા સ્ત્રી શું શાપથી વિરૂપણાને પામી હશે ? માયાવડે તેનું કારણ
જી શકાતું નથી, એ પ્રકારે તેના વૃદ્ધાપણાનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાવાળા ચિંતા કરતા
ાવક ઋષિને મનની વ્યાકુળતામાં શેષ દિવસ જતો રહ્યો. પછી તે વૃદ્ધા સ્ત્રી બોલી કે
મગવન ! સંધ્યા સમયનાં વાદળાંથી રક્ત થએલા સૂર્યને જુઓ, હવે તમને શું આપું ?
ઋષિ તે સ્ત્રીની પ્રત્યે બોલ્યા કે નહાવાનું જળ અહિયાં લાવ. વાણી તથા ઇન્દ્રિયોના
મમાં રહેલો હું સંધ્યા કરીશ.

સ ઉવાચ તતસ્તાં સ્નાસ્તાનોદકમિદાનય ।

ઉપાસિચ્ચે તતઃ સંધ્યાં વાગ્યતોનિયતેન્દ્રિયઃ ॥ ૧૦૪ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टावकादिकर्मवादे गुर्जर-
वायांउनर्विशोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૨૦ મો. વૃદ્ધાનું કન્યા થઈજવું.

મ ઉવાચ—અથ સા સ્ત્રી તમુવાચ વાદમેઘં મવત્થિતિ ।

તૈલં દિવ્યમુપાદાય સ્નાનશારીમુપાનયત્ ॥ ૧ ॥

બીજાપિતા કહે છે—પછી તે સ્ત્રીએ સાઈ, એમ કહ્યું, અને દિવ્યતેલ તથા નહાવાનું
જાણી આપ્યું. મહાત્મા મુનિએ આજ્ઞા કરેલી તે સ્ત્રી તેનાં સધળાં અંગને તેજમર્દન

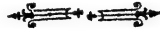
કરવા લાગી, હજારે રહી તેમને ઉઠાડી સ્નાનશાળામાં લાવી, તે નવા વિચિત્ર ભદ્રમ્બન બાણી આવ્યા. જ્યારે ભદ્રાસનપર બેઠા ત્યારે તે હજાવ હાથે સુખવડે અષ્ટાવકને સ્નાન કરાવવા લાગી, વિધિવડે તેણે મુનિને દિવ્ય ઉપચાર કર્યા, મોટા વ્રતવાળા ઋષિએ ધણા સુખરૂપ સ્નાનથી તથા તેના હાથના સ્પર્શ સુખમાં કાળ ક્યાં વિતી ગયો તે જાણ્યો નહીં. સ્નાન કરીને ઉઠ્યા પછી મુનિ આશ્ચર્ય પામ્યા. પૂર્વ દિશામાં સૂર્યને ઉદય પામેલો દીકો. તેની શુદ્ધિ આવી કેમ થઈ ? આ મોહતત્ત્વ વિના બીજું કંઈ જ નહીં, હવે સૂર્યને ઉપાસીને શું કરીશ ! એમ તે સ્ત્રી પ્રત્યે બોલ્યા. તે સ્ત્રીએ ભગવાન અષ્ટાવકને અમૃતના રસ સરખું અન્ન આપ્યું. તે અન્નના સ્વાદથી બીજું કંઈ જાણ્યું નહીં અને ખાઈને સઘળો દિવસ નિર્ભમન થયો, વળી ફરી સંધ્યાકાળ પડી. પછી તમે સુષ્ઠ જાઓ, એમ તે સ્ત્રીએ ભગવાન અષ્ટાવકને કહ્યું, તે ઘરમાં સ્ત્રી તથા અષ્ટાવકનાં બે દિવ્ય શયન કદમ્યાં હતાં. મુનિ તથા સ્ત્રી બેઉ પૃથક્ સુતાં. મધ્યરાત્રે તે અષ્ટાવકના શયન પ્રત્યે ગઈ, અષ્ટાવક કહેવા માગ્યા કે ઇસ્ત્રીઓમાં માંડે મન ખરેખર સીંપાનું નથી. હે ભદ્રે ! ઉઠ તારૂં કદ્યાણુ હો, તું પોતેજ વિરામ પામ.

ભીષ્મપિતા કહે છે—જે પ્રકારે બ્રાહ્મણે નિવ્રતિ પમાડેલી તે ધર્મછત્ર (પરપુરૂષ પ્રલોભન) નહોત્ય, કેમકે હું સ્વતંત્ર છું, એમ તે ઋષિની પ્રત્યે બોલી. અષ્ટાવક કહે છે—સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા નથી, યોગિતાઓ પરતંત્રતા છે, પ્રજાપતિનો એવો અભિપ્રાય છે કે—સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રપણાને શોગ્ય નથી. સ્ત્રી કહે છે—હે વિપ્ર ! મારી ભક્તિ તું જો, અવશ્ય મૈથુન મને બાંધ કરે છે, હે વિપ્ર ! તું મને તિરસ્કાર કરે છે, માટે અધર્મને પામીશ. અષ્ટાવક કહે છે—સ્વેચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર પુરૂષને કામ ક્રોધાદિક દોષો હરણ કરી લે છે અને હું તો હમેશાં તેમનો ધીરજથી પરાભવ કરું છું. માટે હે કદ્યાણુ ! તારા શયન પ્રત્યે ગતિ કર. સ્ત્રી કહે છે—હે બ્રાહ્મણ ! તને માથું નમાનું છું, મારા ઉપર પ્રસાદ કરવાને તું શોગ્ય છે; હે પાપ રહિત ! શરણે પડેલી મને શરણ આપ. જો પરદારાઓમાં દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ તું જોઈ છું તો હમણાં હું દેહને સ્પર્શ કરું છું. હે દિગ્જ ! મારૂં પાણિગ્રહણ કર. હું કે તને દોષ નહીં લાગે; કેમકે આત્મપ્રદાન કરવાને તું મને સ્વતંત્રતા એવી જાણ. જે અધર્મ થાય તે મારે વિષે હો તારે વિષે આસક્ત ચિત્તવાળી હું સ્વતંત્રા છું, માટે મને સ્ત્રીકાર. અષ્ટાવક કહે છે—હે ભદ્રે ! તું સ્વતંત્રા કેમ ? અવશ્ય તેનું કારણ મને તું કહે. ત્રણ લોકમાં એવી સ્ત્રી કોઈ નથી કે જે સ્વાતંત્ર્યને શોગ્ય હોય. કૌમાર અવસ્થામાં પિતા રક્ષણ કરે છે, યુવામાં ભર્તા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાના પુત્રો રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રીઓને કદી સ્વતંત્રતા નથી. સ્ત્રી કહે છે—હે વિપ્ર ! હું કુમારી બ્રહ્મચર્યવાળી કન્યા છું, મને પત્ની કર, મારી શ્રદ્ધાને હણીશ નહિ. અષ્ટાવક કહે છે—હું મારા પોતાના દષ્ટાન્તથીજ તને કામભાવથી આતુર એવી જાણ છું. તેમ તું પણ પોતાના દષ્ટાન્તથી મને કામાતુર એવો જાણ. કન્યાર્થે પ્રાર્થના કરેલા મને તારી કરેલી આ છન્નાસા સારી, નરતી કે વિદ્વરૂપ નહીં થાય શું ? (અર્થાત્ વિદ્વરૂપ યશોજ) આ મોટું આશ્ચર્ય છે. ખરે હવે મારૂં શ્રેષ્ઠ શી રીતે થશે ? દિવ્ય એવાં વસ્ત્રાભરણ વાળી તે વૃદ્ધારૂપે પૂર્વે કેમ જણાતી હતી ? હમણાં એ કન્યારૂપે જણાય છે, આગળ હવે મારૂં શું થશે ? શક્તિ અને ધીરજ એ બેઝથી એનો સ્ત્રીકાર કયે પ્રકારે ન કરે ? સ્ત્રીકાર તો મને રૂચતો નથી, માટે સત્યથી નહીં ચળું.

યથા પરં શક્તિધૃતેન વ્યુત્થાસ્યે કથંચન ॥

ન ચોચ્ચતે હિ વ્યુત્થાનં સત્યે નાસાદ્યામ્બહં ॥ ૨૫ ॥

इतिश्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टावक्रवृद्धासंवादे गुर्जर-
ाषायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો. વૃદ્ધાએ કરેલો બોધ.

ચિદ્ધિર ઉવાચ—ન ચિંમેતિ કથં સા સ્ત્રી શાપાન્નચપરમધુને ।

કથં નિવૃત્તો મગવાન્ સ્તઙ્ગવાન્ બ્રહ્માતુ મે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મોટી કાન્તિવાળા! તે સ્ત્રી શાપથી કેમ ન બીની ? અને ભગવાન્
ખટાવક એનાથી કેમ નિવૃત્ત થયા ? તે તમે મને કહો. બીખ્મપિતા કહે છે—અખટાવકે તેને
જ્યું કે તું જૂની જૂની અવસ્થાને કેમ ધારણ કરે છે ? આઠાણુથી માનની લીપ્સાએ જૂઠું
બોલીશ. સ્ત્રી કહેવા લાગી કે હે આઠાણુ ! હે સત્ય પરાક્રમવાળા ! તું સાવધાન થઈ સધળું
ભળ. સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સ્થળમાં જ્યાં જાય ત્યાં સ્ત્રી પુરુષોની અન્યો અન્ય
ભિલાષારૂપ ઇચ્છા સમાન છે (મોક્ષ શિવાય બીજું નિષ્કામ પદ ઠાઈ નથી) હે પાપ રહિત !
ને સ્થિરીભૂત કરવાને મેં આ જીજ્ઞાસા પ્રયોજી છે. હે સત્ય પરાક્રમવાળા ! મારે સ્વીકાર
કરવાથી તેં સધળા લોક જીત્યા છે, હું ઉત્તરા નામે દિશા છું. એમ તું જણાવે, તેં સ્ત્રીનું
પદ્ય જોયું, વૃદ્ધા સ્ત્રીઓને પણ મૈથુનજ્વર બાધ કરે છે, તારા ઉપર ઇન્દ્રે સહવર્તમાન
વળા દેવ તથા બ્રહ્માજી પ્રસન્ન થાઓ. હે ભગવાન્ ! જેટલાં કાર્યં માટે તું અત્રે આવ્યો છે
તે જે કન્યાના નિમિત્તે તેના પિતા વદાન્ય નામના આઠાણુ તને ઉપદેશને માટે મોકલ્યો
તે સધળું મેં કર્યું; અને હવે નિર્વિઘ્ન તું, ઘેર જમશ, તને શ્રમ નહીં થાય. હે વિપ્ર ! તે કન્યાને
પામીશ. તે પુત્રવાળી થશે. આપણે બેઉએ કામનાથી અન્યોઅન્ય પૂછ્યું, તે ઉત્તમ પ્રકારે
તને કહ્યું, તે કામના હમેશાં ત્રણ લોકથી અતિક્રમણ થાય તેવી નથી. પોતાનું સ્મૃત
તે તું જા, બીજું શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે ? હે વિપ્રેશ ! હે અખટાવક ! જેટલું હું બોલી
જેવું હતું તેજ છે. હે દિગ્બલ ! તારે માટે વદાન્ય ઋષિથી હું પ્રસાદવાળી થઈ છું.
મા સન્માનને અર્થે મેં તારી પ્રત્યે વચન કહ્યું. બીખ્મપિતા કહે છે—તે દિશારૂપ સ્ત્રીનું
ધન સાંભળી અખટાવક હાથ જેડી ઉભા રહ્યા, પછી તેણે આજ્ઞા કરેલા પોતાને ઘેર ગયા.
૧ આવી વિશ્રાંતિ લઈ સ્વજનોને પૂછી, હે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ! ન્યાયવડે વદાન્ય
ભણીને ત્યાં ગયા, વદાન્યે પૂછ્યું, ત્યારે ત્યાં જે દીડું તે પ્રકાશ કર્યું. અખટાવક પ્રસન્ન થઈ
કેવા લાગ્યા કે તમે આજ્ઞા કરેલો હું ગંધમાદન પર્વત પ્રત્યે ગયો. તેની ઉત્તર દિશાના દેશમાં મેં
દૈવત દીડું. હે પ્રભો ! તમે રૂડે પ્રકારે કહેલો અને તેણે અનુજ્ઞા કરેલો હું તેનાં વાક્ય
ભળી ઘેર આવ્યો છું. અખટાવકનું વચન સાંભળી વદાન્ય ઋષિ કહેવા લાગ્યા, કે અવશ્ય
પાત્ર છે માટે નક્ષત્ર વિચિત્રા યોગથી મારી પુત્રીનો પ્રતિગ્રહ કર. બીખ્મપિતા કહે છે—હે
ભો ! અખટાવક તે પ્રકારે હો એમ કહી, ધર્માત્મા ઋષિની કન્યા પ્રત્યે પ્રીતિવાળા થયા.
શ્રી રૂપાળી તે કન્યાનું ભાર્યા અર્થે પાણિ ગ્રહણ કરી હર્ષ પામતા વગર પીડાએ તે
તાના આશ્રમમાં ગયા.

કન્યાં તાં પ્રતિગૃહ્યેષ્વ ભાર્યો પરમશોભનાં ॥

ઉવાસમુદિતસ્તત્ર સ્વાશ્રમે વિગતજ્વરઃ ॥ ૧૯ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टावक्रसंवृद्धावादे
गुर्जरभाषायां मेकविंशोऽध्यायः ॥ २ ?

અધ્યાય ૨૨ મો. ધર્મધર્મ પ્રશ્નાવલી.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કિમાદુર્ભરતથેષ્ટ પાત્રં વિપ્રાઃ સનાતનઃ ।

બ્રાહ્મણં લિંગિને ચૈવ બ્રાહ્મણં ઘાપ્યલિંગિનં ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! સનાતન એવા બ્રાહ્મણો, સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અથવા ગૃહસ્થાશ્રમી, એ સઘળાઓમાં પાત્ર કોને કહેવો ? બીધ્મપિતા કહે છે—હે મહારાજ ! જીવનને અર્થે પોતાની ઋતિને આશ્રયે રહેલા યતિ, બ્રહ્મચારી અને ગૃહસ્થાશ્રમીએ સઘળાને આપવું કેમકે યતિ તથા બ્રહ્મચારી એ બેઉ તપસ્વી (પાત્ર) છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે હે ભરત-કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! કોઇ પુરૂષ અપવિત્ર છે પણ પરમ શ્રદ્ધાવડે કવ્ય (દેવનું અન્ન) તથા કવ્ય (પિતૃનું અન્ન) બ્રાહ્મણોને આપે છે અને દાન પણ કરે છે તો હે પિતામહ ! નેને શા દોષ લાગે છે ? બીધ્મપિતા કહે છે—હે મોટી કાન્તિવાળા, હે પુત્ર ! ધન્ધિયોને દમન કરનારો પુરૂષ બહુ શ્રદ્ધાવડે પવિત્ર થયેલો છે, તત્વજ્ઞાની સઘળે પવિત્રજી હોય છે, એમાં આશ્ચર્ય શું ? યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—દેવ સંબંધી કાર્યમાં કોઇ પુરૂષ બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરતો નથી, અને પિતૃ સંબંધી અન્ન આપતાં વિદ્વાનો બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરે છે. બીધ્મપિતા કહે છે—દેવ કર્મ બ્રાહ્મણોથી સિદ્ધ થતું નથી પણ દેવતાઓ ઉપર રહેલી શ્રદ્ધાવડે કૃણીમૃત થાય છે અને દેવના પ્રસાદથીજ યજ્ઞમાનોથી યજ્ઞ થાય છે, એમાં સંશય નથી. પૂર્વે બુદ્ધિમાન માર્કંડેય ઋષિએ કહ્યું છે કે—પિતૃ પિતામહાદિના કર્મમાં નિરંતર બ્રહ્મવિદ્યાના ગણનારા બ્રાહ્મણો ઉત્તમ છે, યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—પૂર્વે નહિ દીડેલો વિદ્વાન, સંબંધી, તપસ્વી તથા યજ્ઞશીલ તે પાંચેને પાત્ર કેમ કહેવાય છે ? બીધ્મપિતા કહે છે કે પૂર્વે કહેલા*ત્રણ કુળવાન કર્મ કરનારા, વેદ બહુજ્ઞ, દયાળુ, લક્ષ્મણવાળા, સરળ તથા સત્યવાદિ, એટલા સાત ગુણયુક્ત હોય તોજ પાત્ર ગણાય છે, બાકી રહેલા બેઉ (વિદ્વાન તથા યજ્ઞશીલ) કુલીનતાદિ પાંચ ગુણે યુક્ત હોય, તોપણ પાત્ર કહેવાય. ઉપર બતાવેલા ગુણોથી રહિત હોય તો પાંચેમાં કોઇને પાત્રત્વ (પાત્રપણ) ન ગણાય. હે પાર્થ ! આ વિષયના સંબંધમાં તેજસ્વી એવા કાશ્યપ, પૃથ્વી અગ્નિ અને માર્કંડેય એ ચારનો અભિપ્રાય કહું તે તું સાંભળ.

પૃથ્વી કહે છે કે—જેમ મોટા સમુદ્રમાં નાખેલો રેતનો પિંડો ગળી જાય છે તેમ અધ્યાપન, યજ્ઞન, તથા પ્રતિગ્રહ, એ ત્રણ બ્રાહ્મી સંપત્તિવડે જીવનારને વિષે પડેલું દુશ્વરિત (નકાડે આચરણ) ઢૂળી જાય છે. પૃથ્વીનું વચન સાંભળી કાશ્યપ મુનિ કહે છે—હે તૃપ ! જી અંજે સહવર્તમાન સઘળા વેદ, સાંખ્ય, પુરાણ તથા ઉત્તમ કુળમાં જન્મ એ સઘળાં લક્ષણ

* અપૂર્વ સંબંધી અને તપસ્વી એ ત્રણ.

સદાયરણુ નહીં પાળનાર બ્રાહ્મણને ગતિ નથી આપતાં. કાશ્યપનું વચન સાંભળી અમિ બોલ્યો કે જે પુરૂષ હું ભણ્યો અને પંડિત થયો, એમ માને છે; અને વિદ્યાવડે પારકાના યજ્ઞને હરે છે, તથા યજ્ઞદિ સત્કર્મ નથી કરતો તેને સધળા લોક અંતવાળા છે. અમિનું વચન સાંભળી માર્કંડેય ઋષિ બોલ્યા કે એક ત્રાજવામાં હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ અને બીજામાં સત્ય એ બેઉને તોળે તો હું નથી ધારતો કે ને સત્યના અર્થે બરોબર (વજ્રનવાળા) અશ્વમેધ થાય. બીજામિપિતા કહે છે—એ પ્રકારે કહી અત્યંત જેનું તેજ છે એવાં પૃથ્વી, કાશ્યપ, અમિ તથા ભારે જેનું આયુષ્ય છે એવા માર્કંડેય ઋષિ, ચારે જણુ ચાલ્યાં ગયાં. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—જે બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધનું અન્ન જમ્યા અને યજ્ઞમાને તે બ્રાહ્મણની કામના મોટા આયુષ્ય હોય તો તે આપેલું પુણ્યરૂપ શી રીતે થાય? બીજામિપિતા કહે છે—હે રાજેન્દ્ર! બ્રહ્મની કામનાને અર્થે બાર વર્ષ સૂરી તું બ્રહ્મચર્ય પાળ, એમ ગુરૂએ જેમને આજ્ઞા આપી છે, તેઓ જો શ્રાદ્ધનું અન્ન જમે તો તેમના વૃત્તનો નાશ થાય છે, દાતાને પ્રત્યવાય લાગતો નથી. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે અનેક કૃણવાળો અને બહુ જેને દાર છે એવો ધર્મ વિદ્વાનો કહે છે, એમાં ખરું શું? હે પિતામહ! તે મને કહો. બીજામિપિતા કહે છે કે હે રાજેન્દ્ર! હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવું, ક્રોધ ન કરવો, નિર્હિંસતા અગર કંઠારતાનો ત્યાગ, ઇન્દ્રિયોનું દમન, અને આર્જવ, એટલાં ધર્મનાં લક્ષણુ નિશ્ચય કહેલાં છે, હે પ્રભો! આ પૃથ્વીમાં ધર્મને વખાણનારા એટલાં લક્ષણુવાળો ધર્મ આચરે છે અને જેઓ નથી આચરતા તે સંકર વર્ગમાં આસક્ત થયેલા હોય છે, બહિર્મુખને સોનું, રત્ન, ગાયો, અશ્વ વગેરે આપે છે તે દશ હજાર વર્ષ સુધી નરકમાં રહી વિષ્ણુનું ભોજન કરે છે. રાગ તથા મોહથી બંધનારા પુરૂષો નહીં કરવાનાં કામ કરવાથી અંતે અત્યજ જાતીની થોનિઓમાં અવતરી મરેલાં પશુઓનું ખાંસ લક્ષણુ કરનાર થાય છે. હે રાજેન્દ્ર! જે મૂઢ પુરૂષો બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણને વૈશ્વદેવ સાંબધી પંચ લાગનું અન્ન નથી આપતા તેઓ એવા અશુભ લોકને ભોગવે છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે હે પિતામહ! શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મચર્ય કોને કહેવાય, મોટો ધર્મ કયો? અતિ ઉત્તમ પવિત્રતા કોનું નામ તે મને કહો. બીજામિપિતા કહે છે, હે તાત! બ્રહ્મચર્ય કરતાં મધુમાંસનો ત્યાગ કરવો એ ઉત્તમ, શમ એટલે ઇન્દ્રિયોને પ્રત્યેક વિષયમાંથી નિવૃત્ત કરવી, એ ધર્મનું ઉત્તમ લક્ષણુ ગણાય. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે, હે પિતામહ! કયો વખતે ધર્મ આચરવો, અર્થ કયાં આચરવો અને સુખી કયારે થવાય, તે મને કહો? બીજામિપિતા કહે છે—પૂર્વાનંદે અર્થ સેવવો, પછી ધર્મ અને તે પછી કામને સેવવો, કાળ લોપ કદી ન કરવો. સર્વ પ્રાણીઓમાં વિવેક જુદિવાળા પ્રિય બોલનાર સરળ આચરણી પુરૂષે બ્રાહ્મણોને માનવા તથા ગુરૂની પૂજા કરવી. અધિકાર મેળવી અનૃત (જૂઠું) આચરવું, રાજાઓમાં દુર્જનપણું, અને ગુરૂની સાથે કપટ કરવું, એ ત્રણે બ્રહ્મહત્યા બરોબર છે. રાજાઓને તથા ગાયને વિષે જે પ્રહાર કરે છે, તે બેઉ બ્રાહ્મણના સમાન છે. અમિનો ત્યાગ કરવો નહીં, વેદનો ત્યાગ ન કરવો, બ્રાહ્મણને આક્રંદ ન કરાવવું કેમકે એ સધળાં બ્રહ્મહત્યા સમાન પાપ છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ! સાધુ બ્રાહ્મણો કોને કહેવા, કોને આપવાથી વિશેષ કૃણ, અને કેવા બ્રાહ્મણોને ભોજન આપવું તે મને કહો. બીજામિપિતા કહે છે—ક્રોધ રહિત, ધર્મમાં કુશળ, હમેશાં સત્યવાદી ઇન્દ્રિયોને દમન કરનારા સાધુ બ્રાહ્મણો કહેવાય છે તેમને આપવાથી વિશેષ કૃણ થાય છે. મનની ઇચ્છા વગરના, સધળું સદન કરનારા, દૃઢ અર્થવાળા, ઇન્દ્રિયોથી નહીં છતાંએજા, સર્વ

પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખનારા, મૈત્રીવાળા, તેઓને આપવાથી વિશેષ ફળ થાય છે. બાલ વગરના, પવિત્ર, વેદને અર્થ સુધાં જાણનારા, લગ્નવાળા, સત્યવાદીઓ, પોતાના કર્મમાં કુશળ, એવા બ્રાહ્મણોને આપવાથી વિશેષ ફળ થાય છે. જે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ, અંગ સહિત ચાર વેદ જાણેલા અને ૫૪ કર્મમાં કુશળ હોય, તેને ઋષિઓ પાત્ર કહે છે. ઉપર બતાવેલા સમ્બળા ગુણોને ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણોને મોટું ફળ છે ગુણાદીને આપેલું દાતાને સહજ ઘણું ફળ આપે છે. પ્રજા, શાસ્ત્ર, વ્રત તથા સદાચરણ યુક્ત એવો એક પણ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ સમ્બળું ફળ તારે છે, તો હે નૃપ ! ઉપર બતાવેલા ગુણનાળા તારે એમાં શું આશ્ચર્ય ? માટે પાત્રને આપવું. ગુણવાળા સાધુ બ્રાહ્મણ છે, એમ સાંભળીને તેને દુરથી બેલાવી સત્કાર કરીને સર્વ પ્રકારે પૂજવો.

निशम्य च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुसंमतं ।

दूरादानाद्य सत्कृत्य सर्वतश्चापि पूजयेत् ॥ ૪૧ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि० दानधर्मे बहुप्राप्तिके गुर्जरभाषायां
द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ૨૨ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો. સ્વર્ગ નરક પામનાર.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—બ્રાહ્મકાલે ચ વૈષ્ણે ચ પિંડ્યેપિ ચ પિતામહ ।

ઈંદ્રિયામીહત્વયા જ્યાતં વિહિતં યત્સુરર્ચયિઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! દેવ સંબંધી અને પિતૃ સંબંધી કાર્યમાં તથા શ્રાદ્ધ-કાળે દેવ ઋષિઓએ જે જે કહ્યું છે તે તમારા મુખથી કહેવાએલું હું સાંભળવાને ધન્ય છું. બીજામિપિતા કહે છે—દેવ સંબંધી કાર્ય પહેલા પહોરમાં, પિતૃનું અપરાન્હે અને મનુષ્યોનું મધ્યાન્હે. એમ વિદ્વાનોએ પવિત્ર ચત્ત મંગળાચારે યુક્ત પ્રયત્નવાળા થઇ સમયને અનુસરી દાન કરવું. કાળ વગરનું દાન કરવું તે રાક્ષસોના ભાગ જાણવો. ઝાળધેલું, આપેલું, કલેશ કર્યા પછી કરેલું અને રજસ્વળાએ દીઠેલું તે પણ રાક્ષસોના ભાગ જાણવો. હે ભારત ! વ્રત વગરનાએ આપેલું તથા સુધેલું અને દૂતરાએ બોટેલું અથવા પણ રાક્ષસોના ભાગ સમજવો, દુરાત્માએ આધેલો ભાગ તે પણ રાક્ષસોના છે, વાળ પડેલું, કીડાવાળું, જૂખ્યે દૂષિત કરેલું, દૂતરે દીઠેલું, કકળાટથી કરેલું, મેલું અન્ન એ પણ રાક્ષસોના ભાગ છે, શ્વેદ આપેલું હ્રિષ્ણુઓએ આપેલું તથા દુરાત્માએ આપેલું એ પણ રાક્ષસોના ભાગ જાણવો. બીજો ઉચ્છિદ્ર કરેલું, દેવ અતિથિ, માતા પિતા અને બાળક એઓને મુશ્કેલી પોતે આપેલું, તે પણ રાક્ષસોના ભાગ સમજવો. હે નરેશ્વર ! મંત્રહીન તથા ક્રિયાહીન અન્ન ત્રણે વર્ણથી શ્રાદ્ધમાં પીરસાય, તો તે રાક્ષસોના ભાગ જાણવો. ઘીની આહુતિ વિના દુરાચારથી જે ભોજન થાય તે પણ રાક્ષસોના ભાગ જાણવો. હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ ! રાક્ષસોને પ્રાપ્ત થનારા ભાગ મેં તને કહ્યા. હવે દાનપાત્ર બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કહું તે તું સાંભળ. હે રાજન ! પતિત, જડ તથા ઉન્નત બ્રાહ્મણો દેવ તથા પિતૃકર્મમાં નિમગ્ન કરવાને યોગ્ય નથી. ઘોળા કોડવાળો, નડુંસક, મંડળ કોડવાળો, મહારોગી તથા અપરમારી રોગવાળો અને આંધળો શ્રાદ્ધમાં નોતરે

કરવાને યોગ્ય નથી. વંદો, મહેવપૂજારા, વૃથા નિયમ ધારણ કરનારા (દંભી), કુશોભ વેચનાર બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં નોતર દેવાને યોગ્ય નથી. બ્રાહ્મણો આયન કરનારા, નાચનારા, કુંદનારા, વાળ વગ્રાકનારા, મિથ્યા કહાણીઓ કહેનારા અને મદ્યવિદ્યા કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી. શ્વેતો હોમ કરાવનારા, તેમને ભણાવનારા તથા શ્વેતો ચાકરી કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં નોતર દેવાને યોગ્ય નથી. ચાકરીને ભણાવનારા તથા ચાકરી પાસે ભણનારા બેઉ શ્રાદ્ધના નોતરારને યોગ્ય નથી; કેમકે તે બેઉ બ્રહ્મને વેચનારા છે. બ્રાહ્મણ થઈ બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં નોતર કરવાને યોગ્ય નથી. પ્રથમ નહીં જાણેલા, વિષયી, કન્યા આશ્રી વખતે એમ સાદું કર્યું હોય કે એને પુત્ર થાય તે અમને આપવો એવો પિતાના મોતથી બદ થઈ અત્યંત ગોત્રથી જીવનારો, એટલા શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી. બ્યાજ ખાનારા, નીચને પૈસો ધીરનારા, ધાન્યોનો વેપાર કરનારા તથા પ્રાણીઓનો વેપાર કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધના નોતરારને યોગ્ય નથી. સ્ત્રીજીત અથવા સ્ત્રીના વ્યાપારથી જીવનારા વૈશ્યાના સ્વામી અને સંધ્યાવંદન નહીં કરનારા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! ઉપર ખતાવેલાં આચરણવાળા નિષિદ્ધ બ્રાહ્મણોમાંથી પણ શ્રાદ્ધ તથા દેવના કર્મમાં કાંઈ ગુણના યોગે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બ્રાહ્મણ ફરીને કહું તે છું સાંભળ. હે રાજન્ ! સાવિત્રી જાણનારા, ક્રિયાવાળા લાંબી મુદત સુધી વ્રત ધારણ કરેલા ગુણોએ યુક્ત, ખેડૂતનું કર્મ કરતા હોય તેમ છતાં શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય છે. સંત્રામમાં યુદ્ધ કરી ક્ષાત્ર ધર્મવડે જીવતો હોય, તથાપિ ઉત્તમકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો બ્રાહ્મણ હોય તો તેને નોતર દેવું. હે પુત્ર ! વાણીયાની વૃત્તિથી જીવનારા બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધનું નોતર ન કરવું. જે બ્રાહ્મણ અમિહોત્રી હોય, જે ગામમાં રહેતો હોય, કુત્સિત વૃત્તિવાળો ન હોય અને અતિથિને જાણનાર હોય, તે આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! જે ત્રિકાળ સાવિત્રીજપ કરતો હોય અને બિશ્વા વૃત્તિથી જીવતો હોય તથા ક્રિયા કુશળ હોય તેવો બ્રાહ્મણ આમંત્રણને યોગ્ય છે. જે પ્રથમ કાળમાં ઉદયવાળો હોય અને પછીથી દરિદ્ર થયો હોય અથવા પ્રથમ દરિદ્ર હતો અને પછીથી ઉદયવાળો જણાયો હોય, હિંસા ન કરતો હોય અને અદ્યપ દોષી હોય તો આમંત્રણ કરવાને યોગ્ય છે. પાપ વગરનો અને દંભિત ન હોય તેવો તર્ક વગરનો જ્ઞાતિની બિશ્વા કરનારો આમંત્રણને યોગ્ય છે. વ્રત વિનાનો ધૂત, ચોર તથા પ્રાણીઓનો વિક્રય કરનારો વૈશ્ય વૃત્તિથી જીવતો હોય અને પછવાડેથી જો તે સોમપાન ન કરે તો તે આમંત્રણને યોગ્ય છે. પ્રથમ દારૂ કર્મોવડે ધન ઉપાજાવેલું હોય અને પછી સધળાઓને અતિથિરૂપે પૂજ્યા હોય તો તે આમંત્રણને યોગ્ય છે. વેદ વિદ્યાને વેચીને મેળવેલું તથા સ્ત્રીએ પેદા કરેલું, અને ગરીબી ખતાવી અથવા ખોટા શપથ (સમ) ખાધને પેદા કરેલું ધન પિતૃ કર્મમાં તથા બ્રાહ્મણના કામમાં વાપરવું નહીં. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! શ્રાદ્ધ

મદેવની પૂજા કરી તેજ વૃત્તિથી જીવનારા, કુશોભ જાતનો માદક પદાર્થ છે.

શ્વેતી કન્યાને પરણ્યો હોય, તે સર્વ વિદ્યા ભણ્યો હોમ તથાપિ આમંત્રણને યોગ્ય નથી. શ્રોત સ્માર્ત કર્મથી રહિત, સુતકી અન્ન જમનારા, સ્વકર્મથી રહિત (ફિસ્તેન) અને † પતિત

† “શિવાપેતાઃ સ્વકર્મચ્છઃ સ્તેનાસ્તે પરિકીર્તિતાઃ.”

† કર્મજ્ઞા દેહદોષક્રમ યોનિતચ્છેષકુત્સિતાઃ પતિતાસ્તાન્ વિજામિવાન્મહા-પાતાકિનશ્ચયે દતિસ્તેન પતિતૈશ્ચમોકૌ’

સમાપ્તિ સમયમાં લગ્નનથી જે બ્રાહ્મણ યુક્ત વચન બોલતા નથી તેને ગાયના શપથ જે પાપ લાગે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! ન્યારે દહીં, ઘી તથા મૃગાદિકનું માંસ પ્રાપ્ત થાય અને આવાસ્ત્રા તથા પવિત્ર બ્રાહ્મણ મળે ત્યારે શ્રાદ્ધનો કાળ સમજવો. શ્રાદ્ધની સમાપ્તિ ૨ બ્રાહ્મણ વર્ણને ‘સ્વધોચ્યતાં’ એમ દાતાએ કહ્યું એટલે ‘અસ્તુસ્વધા’ એવું ૫ બ્રાહ્મણે બોલવું; કેમકે તે વચન બોલવાથી પિતરોને હર્ષ થાય છે. ક્ષત્રિયવર્ણને શ્રાદ્ધ ૨ મિ કાળે બ્રાહ્મણે ‘પ્રિયંતાં પિતરઃ’ એવું વાક્ય કહેવું. હે ભારત ! શ્રાદ્ધ કર્મમાં વૈ ‘અપવર્ગ’ અથવા ‘અક્ષય્યં’ અને યજ્ઞને ‘સ્વસ્તિ’ એ પ્રકારનું વાક્ય બ્રાહ્મણે કહેવું. પચાહવાચન કર્મમાં બ્રાહ્મણને આશિર્વાચન આપતાં ‘ૐ પુણ્યાહં’ એમ કહેવું અને ક્ષત્રિય વગર ઐકારે ‘પુણ્યાહમસ્તુ’ એમ બોલવું. વૈશ્યને ઐકારની જગ્યાએ ‘પ્રિયંતાંદેવતાઃ’ કહેવું. હવે એક પછી એક ત્રણે વર્ણના કર્મનો વિધિ કહ્યું તે તું સાંભળ.

હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણે વર્ણોમાં જાત કર્મોદિક સઘળી યાત્રો છે. વૈશ્યને મંત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ક્રિયા કરવી. બ્રાહ્મણને મુંજની મેખળા રાખી ક્ષત્રિયને મૌર્વી (ધનુષ્યની પશુબળી) અને વૈશ્યને બલ્લવજનના ઘાસની રાખવી. હવે દાતા પ્રતિગ્રહીતાના ધર્માધર્મ બેઠ કહ્યું છું, તે તું સાંભળ. એક પૈસા માટે જૂઠું બોલતાં પશુને જે પાપ લાગે તે કરતાં ક્ષત્રિયને તેજ કર્મનું યોગણું પાપ લાગે છે અને વૈશ્યને તેટલું કર્મનું આઠ ગણું પાપ લાગે છે. બ્રાહ્મણે નોતરેલા બ્રાહ્મણ પરનું ભોજન ન કરે અને તે કરે તો વૃથા પશુ હિંસાનું પૂર્ણ પાપ ભોગવે, તેમ પ્રથમ ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યે નોતરેલા બ્રાહ્મણ ખીજને ત્યાં જમે તો તે બ્રાહ્મણને વૃથા પશુ હિંસાનું અર્ધું પાપ લાગે. હે રાજ દેવ કર્મમાં અથવા પિતૃ કર્મમાં બ્રાહ્મણોદિકમાં અસ્તાત બ્રાહ્મણ ભોજન કરે તો તે નારને ગાયના શપથનું પાપ લાગે. જે બ્રાહ્મણ પોતાને મરણશૌચ તથા વૃદ્ધિશૌચ છે, જાણીને લોકભથી બ્રાહ્મણોની પકિતમાં ભોજન કરે, તેને ગાયના શપથ જેટલું પાપ છે. જે બ્રાહ્મણ જીવિકાને માટે તીર્થ યાત્રાના મિષથી અગર કર્મ કરવાને બાને યજ્ઞ પાસે ભિક્ષાને માટે યાચના કરે છે, તેને ગાયના શપથ જેટલું પાપ બેસે છે. જેમને બતાવેલું વ્રત તથા ચારિત્ર્ય નથી, તેવા બ્રાહ્મણો મંત્રવત્તી પેઠે નોતરાય તો ગાયના જેટલું પાપ બેસે છે.

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે પિતામહ ! દેવ અથવા પિતૃ કર્મમાં જે અપાય છે તે કોને આપવાથી વિશેષ ફળ છે, તે જાણવાની હું ઇચ્છા રાખું છું. બીજા કહે છે કે ખેડૂતો જેમ સુવૃષ્ટિની ઇચ્છા કરે છે, તેમ જે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ ભોજન પચાડી રહેલા અવશેષની સાથે થાળીમાં રહેલા ઉચ્છિષ્ટની વાટ જીએ છે, (જેમના રાધેલા શિવાય બીજું અન્ન નથી) તે બ્રાહ્મણોને હે યુધિષ્ઠિર ! તું ભોજન કરાવજો. બ્રાહ્મણો ચરિત્રમાં આસક્ત છે, કૃશ થયેલા છે, જેઓ કૃશવૃત્તિવાળા છે, અને પ્રેરે શિવાય ચાખના નથી કરતા તેમને આપવાથી વિશેષ ફળ છે. ચરિત્ર એજ જેમનું ૧ ચરિત્ર એજ જેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ, ચરિત્ર એજ જેમનું બળ, અને ચરિત્ર એજ જેમને લોકમાં ગતિ કરવાનું અવલંબન છે એવા બ્રાહ્મણો પ્રયોજન હોય તોજ ચાખના કે તેમને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. તરકરોથી તથા શત્રુઓના ભયથી જે બ્રાહ્મણો પીડાએલ અને અધિ એવા ભોજનની ઇચ્છા કરે છે, તેમને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. દંભ વગરના તથા

દ્રિષ્ટી જેમનું જીવન મુકીમાં આવેલું છે એવા અને હાથમાં પાત્ર લઇને ભિક્ષા માગતા બહુકોને આપ્યાનું વિશેષ ફળ છે. રાષ્ટ્રભંગમાં જેમનાં ધન તથા દારાઓ હરણુ થઇ ગયાં છે, અને જેઓ અર્થ-ને માટે કોઇની યાચના કરે છે, તેમને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. શાસ્ત્રસિદ્ધ વ્રત પાળનારા તથા નિયમમાં રહેલા બ્રાહ્મણો પોતાના તે વ્રત તથા નિયમની સમાપ્તિને માટે દ્રવ્યની ઇચ્છા કરતા હોય તેવા બ્રાહ્મણોને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. પાપાંડના સમયમાં તેથી દૂર રહી જેમણે ધર્મની મર્યાદા પાળી પોતાના પ્રાણુ સુકવ્યા છે, ધન ખર્ચ્યા છે, તેવા બ્રાહ્મણને આપવાથી વિશેષ ફળ છે. જે નિર્દોષ બ્રાહ્મણ પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગ કરી ફક્ત ઇશ્વર ઇચ્છાએ જેવું અન્ન જે કાળે જેટલું મળ્યું તે વડે પોષણ કરે છે, તેમને આપ્યાનું વિશેષ ફળ છે. તપસ્વિઓ, તપ-નિષ્ઠા, તથા તેમના લૈક્ષ્ને માટે દૂરનારા અર્થિઓ કિંચિત્ ઇચ્છા કરનારા છે તેઓને આપવાનું વિશેષ ફળ છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! દાનને વિષે મોટા ફળવાળા વિધિ તે જવણુ કર્યો, હવે જે જે કર્મ કરવાથી નરકમાં તથા સ્વર્ગમાં જવાય છે તે કહ્યું તે સાંભળ. હે યુધિષ્ઠિર ! ગુરૂને માટે અને અભયને માટે વર્જીને બાકી સધળી જગાએ જે જીકું મેલે છે તે નરકમાં જાય છે. પારકી સ્ત્રીઓનું હરણુ કરનારા પર સ્ત્રીઓનું અભિમર્ષણ કરનારા, પર-સ્ત્રીઓના અભિમર્ષણમાં તથા હરણુ કરવામાં દૂતપણું કરનારા આદિ સધળા નરકમાં જાય છે. પારકું ધન હરનારા, તેના નાશ કરનારા અને તેને માટે સૂચના આપનારા નરકમાં પડે છે. પર્વો, સભાઓ, કિલ્લાઓ તથા ઘરોને ભાગનારાં અનાથ એવી બાલા, વૃદ્ધા કે તપસ્વિની ભય પામેલી સ્ત્રીને જે છેતરે છે તે નરકમાં પડે છે. વૃત્તિચ્છેદ, ગૃહચ્છેદ, દારાનો છેદ તથા મિત્રની સાથે છેદ કરાવનારા અને આશાને ભંગ કરાવનારા નરકમાં પડે છે. ચારીઓ, આર્થ મર્યાદાને ભાગનારા, પરની જીવિકાએ જીવનારા અને મિત્રોના કૃલને નહીં જાણનારા નરકમાં પડે છે. વેદ વિરોધિઓ (પાપાંડી), સત્ પુરુષોની નિંદા કરનારા, ધર્મ સંકેતોને દૂષણ આપનારા, આરૂઢ પતિતો નરકમાં જાય છે. જનવિરોધી વ્યવહાર ચલાવનારા, વિષયી અને વૃદ્ધિ તથા ભાભમાં વિષમપણે વર્તનારા નરકમાં જાય છે. દૂતોની સંગાથે ગાઢ વ્યવહાર ધરાવનારા પરીક્ષા વખ-રના તથા પ્રાણીઓની હિંસામાં પ્રવર્તેલા મનુષ્યો નરકમાં જાય છે. આશા કરાવીને આપનું કપૂલ કરીને, કોઇને મહેનત આપીને નથી આપતા અથવા તેના સ્વામી પાસેથી દૂર કરાવે છે, તે નરકમાં જાય છે. સ્ત્રી, અગ્નિ, ચાકરો અને અતિથીનો ત્યાગ કરી જેઓ એકલા ભો-જન કરે છે, તથા પિતૃ તથા દેવતાની પૂજા નથી કરતા તે નરકમાં પડે છે. વેદનો વિક્રય કરનારા, વેદને દૂષણ આપનારા, વેદના લેખકો પણ નરકમાં જાય છે. ચાર આશ્રમથી બ-હાર, શ્રુતિ બાહ્ય પુરૂષો તથા કુત્સિત કર્મથી જીવનારા પુરૂષો નરકમાં જાય છે. અંબર તથા કંબળાના વેચનારા, વિષ વેચનારા તથા દૂધ વેચનારા નરકમાં જાય છે. બ્રાહ્મણ, ગાયો તથા કન્યાઓના કાર્યમાં અંતરાય કરનારા નરકમાં જાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! હથિચાર વેચનારા, હથિચાર બનાવનારા અને શલ્યો તથા ધનુષ્યો ધડનારા નરકમાં જાય છે. પાપાણુ, ખીલા તથા કાંટાથી જેઓ માર્ગનો રોધ કરે છે, તેઓ પણ નરકમાં જાય છે. ઉપાધ્યાય, ચાકરો અને ભક્તોનો વિકાર છુદ્ધિ ત્યાગ કરનારા નરકમાં જાય છે. પશુઓને સમય વિના ખંધન કરે છે તથા તેમનાં નાક વિધે છે તે નરકમાં જાય છે. રાજાનું રક્ષણ નહીં કર-નારા તથા બલી, ખડગ અને કાષ્ટાદિકની ચોરી કરનારા નરકમાં જાય છે. સમર્થ છતાં બીજને નથી આપતા તે પણ નરકમાં જાય છે. શાન્ત પ્રકૃતિવાળા, ઈંદ્રિયોનું દમન કરનારા

જાનીઓ તથા ધર્મકાળ પાસે રહેલાનો ત્યાગ કરનારા નરકના અધિકારી થાય છે. બાળકને, વૃદ્ધને અને આકરોને આપ્યા શિવાય જે પુરૂષો ભોજન કરે છે તે નરકમાં જાય છે.

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રકારે નરકમાં જનારા મેં તને યથાર્થ કહ્યા, હવે સ્વર્ગમાં જનારા કહું તે તું સાંભળ. સધળાં દેવ સંબંધી કાર્યોમાં, પુત્રોને, પશુને, અને સધળાઓને અતિક્રમણ નથી કરતા તે સ્વર્ગમાં જાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! દાન, તપ તથા સત્યથી જેઓ ધર્મમાં વર્તે છે તે સ્વર્ગમાં જાય છે. સેવાવડે તથા તપવડે જેઓ વિદ્યા મેળવે છે અને પ્રતિગ્રહની ઇચ્છા નથી કરતા તેઓ સ્વર્ગમાં જાય છે. ભય, પાપ અને સંકટ, તથા વ્યાધિઓથી જે પરિપૂર્ણ છૂટા હોય તે સ્વર્ગમાં જાય છે. ક્ષમાવાળા, ધીર પુરૂષો, ધર્મની કામનાવાળા આશ્રમમાં રહેનારા અને દેશ નગરમાં રહેનારા તથા કુળવાન પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. સર્વ પ્રકારની હિંસાઓથી નિવૃત્ત થએલા, સધળું સહન કરનારા, સર્વને આશ્રય આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે, ઇન્દ્રિયોને જીતનારા તથા માતા પિતાની સેવા કરનારા અને બ્રાતૃઓની સાથે સ્નેહ રાખનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. આહ્ય, બળવાન તથા યુવાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોને જીતી ધીરજ રાખનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. અપરાધોમાં સ્નેહવાળા, સરળ, મૃદુ બોલનારા તથા આરાધ્ય સુખવાળા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. કુટુંબીઓને અન્ન પાન તથા વસ્ત્રો વહેંચીને આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. સૌનું, ગાયો, યાન વાહન વગેરે આપનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. કન્યાને પરણાવી તેનાં આભૂષણ દ્રવ્ય, દાસ દાસીઓ વસ્ત્ર વગેરે પહેરામણીમાં આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. વિહારની જગ્યાઓ, ધર્મશાળાઓ, યાગ, કૃવા, વાવો, સરોવરો, અને સભાઓ, ષરણો તથા રસ્તાઓ અધાવનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. ધર તથા ખેતરોની ચાચના કરનારાઓને તે તે પ્રકારનું દાન આપનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. રસ, બીજ તથા ધાન્ય પોતે ઉત્પન્ન કરીને આપનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. જેના તેના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા તથાપિ ધણું પુત્રવાળાઓને સો વર્ષના આયુષ્યવાળા અનુક્રમે ક્રોધને જીતેલા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. હે ભારત ! દેવ તથા પિતૃ કર્મમાં પૂર્વે ઋષિઓએ કહેલો દાનાર્પણ સંબંધી પર ભોકના રૂળરૂપ દાનધર્મ આ પ્રકારે મેં તેને કહ્યો.

પતદુક્કમમુશ્યાર્થ દૈવાં પિતૃયં ચ ભારત ।

દાનધર્મે ચ દાનસ્ય યત્પૂર્વમૃષિભિઃ કૃતં ॥ ૧૦ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे स्वर्गनरकवर्णनं नाम गुर्जर-
भाषार्या त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૨૪ મો. બ્રહ્મહત્યારો કોને કહેવો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—દદં મે તત્વતો રાજન્ વક્તુમર્હસિ મારત ।

અર્હિસયિત્વાપિ કથં બ્રહ્મહત્યા વિધીયતે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે, હે ભારત ! હે રાજન ! હિંસા ન કર્યાં છતાં બ્રહ્મહત્યાનું પાપ ક્યારે ભાગે એ સધળું અને આપ કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે રાજાએ મધ્યે ઇન્દ્ર ! મેં પૂર્વે

વ્યાસને બોલાવીને પૂછ્યું અને તેમના મોઢી જે સાંભળ્યું તે હું તને કહીશ માટે સાવધાન થઈને સાંભળ. હે મુને ! મને વસિષ્ઠનું તત્વ કહો કે હિંસા ક્યાં શિવાય અભહત્યાનું પાપ ક્યારે ક્યારે લાગે ? હે રાજન ! એ પ્રકારે મેં પૂર્વે પરાશરના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાસને પૂછ્યું ત્યારે ધર્મમાં નિપુણ એવા વ્યાસજીએ નિઃસંશય એવું બધું ઉત્તમ વચન મને કહ્યું. ગુણુવાન બ્રાહ્મણને બિહ્વાને માટે પોતે બોલાવી અને પછીથી નથી, એમ જે પુરૂષ કહે છે, તેને અભહત્યારો જાણુવો. મધ્યસ્થ બ્રાહ્મણની પરંપરા ગતવૃત્તિને તોડે તેને અભહત્યારો જાણુવો. હે પૃથ્વીપતિ ! માયેાનું તરસ્તું ટોળું જળને માટે જતું હોય અને તેની વચમાં વિદ્ય કરે તે અભદ્રાતી જાણુવો. મનિએએ કરેલાં શાસ્ત્ર તથા શ્રુતિ રૂઠે પ્રકારે પ્રવર્તતાં હોય અને વમર સમજે તેને દૂષણ આપે તે અભહત્યારો જાણુવો. રૂપસંપન્ના તથા મોટી થયેલી પોતાની કુંવારી કન્યાને સદૃશ વર શોધી કાઢી ન પરણાવે તે અભહત્યારો જાણુવો. અધર્મમાં આસક્ત થએલો મૂર્ખ પુરૂષ દ્વિજનિએને મર્મપીડ કરે તેવાં તીક્ષ્ણ વચન કહે તે અભહત્યારો જાણુવો. આંધળા, પાંગળા કે બ્રાહ્મણનું સર્વસ્વ હરણ કરે તે પુરૂષ અભદ્રાતી સમજવો. આશ્રમ, વન, ગ્રામ અથવા નગરમાં જે મોઢથી અગ્નિ સળગાવે તો તેને અભદ્રાતી જાણુવો.

આશ્રમે વા વને વાપિ ગ્રામે વા યદિ વા પુરે ।

અગ્નિ સમુત્સુજેત્ મોઢાત્તં દિગ્દાહ્યમ્ ॥ ૧૨ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे स्वर्गनरकवर्णनोनाय गुर्जर-
भाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ૨૪ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૨૫ મો. તીર્થસ્નાન માહાત્મ્ય.

યુધિષ્ઠિર ઉચાવ—તીર્થાનાં દર્શનશ્રેય સ્નાનં ચ ભરતર્ષભ ।

અવર્ણં ચ મહાપ્રાજ્ઞ ધ્રોતુમિચ્છામિ તત્ત્વતઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! હે મોટા બુદ્ધિમાન ! સઘળાં તીર્થોનું દર્શન, સ્નાન તથા શ્રવણ હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે ભરતર્ષભ ! પૃથ્વીમાં રહેલાં પુણ્યવાળાં તીર્થો જેટલાં છે, તેટલાં મને કહેવાને યોગ્ય છે. હે પ્રજ્ઞો ! હું નિયમવાળો થઈ સાંભળીશ. ભીષ્મ-પિતા કહે છે કે હે મોટી કાન્તિવાળા ! આ અંગીરા ઋષિનાં કહેલાં તીર્થોનો વંશ તું સાંભળ. તારૂં કલ્યાણ થશે, તું ધણા ઉત્તમ ધર્મને પામીશ. એક દિવસ વખાણુવા જેવું જેવું વ્રત છે એવા ગૌતમ મુનિ તપોવ્રતમાં રહેલા ધીર એવા અંગીરા નામના મોટા મુનિની પાસે જઈ આ પ્રકારે પૂછવા લાગ્યા. હે ભગવન્ ! તીર્થોને ઉદેશીને મારા મનમાં કંઈ ધર્મ-સંશય (પવિત્ર કે અપવિત્ર હશે) છે, તેટલા માટે હે મહા મુને ! તે સઘળું તીર્થ સંબંધી વ્યાખ્યાન મને કહો. હે મોટા બુદ્ધિમાન મુને ! તેમાં સ્નાન કરવાથી શું ફળ મળે, વળી જન્માન્તરમાં શું ફળ મળે, તે સઘળું મને કહો. ગૌતમનું વચન સાંભળી અગિરા મુનિ કહેવા લાગ્યા કે વિશાળ એવી તરંગવાળી ચંદ્રભાગામાં નિરાહાર રહી સાત દિવસ સ્નાન કરે તો મુનિની પેઠે નિર્મળ પાપ રહિત થાય. કાશ્મીર મંડળ (દેશ) માં જે નદિએ મહાનદમાં પડે છે તે અને સિંધુમાં સ્નાન કરવાથી સદાયરક્ષી થયેલો સ્વર્ગને પામે. મુષ્કરોજ, પ્રભા-

સ, નૈમિષારણ્ય, સાગરોદક તીર્થ, દેવિકા તથા ઇન્દ્રમાર્ગ અને સ્વર્ણચિન્દુમાં સ્નાન કરવાથી અપ્સરાઓએ સ્તુતિ કરેલો વિમાનમાં બેસી દેવરૂપ થઇને ફરે છે. હિરણ્યચિન્દુ તથા કુશેશ્વર તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી તથા વારંવાર નમસ્કાર કરવાથી, પાપ માત્ર ધોવાઇ દેવપણ્યને પામી જાય છે. ગંધમાદન પર્વતની નજીક ઇન્દ્રતોય તીર્થને પામીને સ્નાન કરે તથા કુરંગ તીર્થમાં ત્રણ રાત્રિ અપવાસ કરે તો સ્નાન તથા ઉપવાસથી તે પવિત્ર પુરૂષને અશ્વમેધ જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. મંગંગાદ્વાર, કુશાવર્ત, ચિદકક, નીલપર્વત તથા કનખલમાં સ્નાન કરવાથી પાપ ધોઇ નાંખી પુરૂષ સ્વર્ગમાં ગતિ કરે છે તે જળના હૃદમાં સ્નાન કરવાથી બ્રહ્મચારી, ક્રોધને જિતેલો, સત્યનો સમૂહ તથા અહિંસક પુરૂષ વાણમેધનું ફળ ભોગવે છે. ઉત્તર દિશામાંથી જ્યાં ભાગીરથી ગંગા પડે છે ત્યાં માહેશ્વરનાં ત્રિસ્થાનને વિષે જે પુરૂષ અભિષેક કરે અને એક માસના ઉપવાસ કરે તો અવશ્ય તે દેવતાઓને જૂએ. ઇન્દ્રમાર્ગમાં સપ્તગંગા તથા ત્રિગંગાને વિષે તર્પણ કરનારો પુરૂષ અમૃતપાન કરે અને પુનઃ મોટા આશ્રમમાં અગ્નિહોત્ર પર પવિત્ર થાય. ઇન્દ્રિયોને જીતી એક માસ નિરાહાર રહી જે પુરૂષ ભુશુતુંગ તીર્થના મહા હૃદમાં સ્નાન કરે તે એકજ માસમાં સિદ્ધિ પામે. ત્રિરાત્ર ઉપોષણ કરી કન્યારૂપમાં વા બલાકા તીર્થમાં તપશ્ચર્યા યુક્ત થાય તો બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુક્તાય. વળી દેવતાઓમાં કાર્તિ ભેળવે તથા યજ્ઞવડે વિરાજે. દેવિકામાં તથા સુંદરિકાહૃદમાં અશ્વનિનક્ષત્રમાં સ્નાન કરવાથી જન્માંતરમાં સુંદર રૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. કૃતિકાના મંગળમાં મહાગંગામાં સ્નાન કરવાથી તથા પંદર દિવસ ઉપવાસ કરવાથી નિર્મલ થઇ સ્વર્ગમાં જવાય છે. કિંકણિકા આશ્રમમાં નિવાસ કરવાથી અપ્સરાઓના લોકમાં જઇ વિમાનમાં બેસી સ્વેચ્છાથી ફરે છે. કાલિકાશ્રમને પામી વિપાશ્વા ગંગામાં સ્નાન કરનાર પુરૂષ ત્રણ રાત્રિ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી તથા ક્રોધ જીતવાથી સંસારથી છુટી જાય છે. કૃતિકાઓના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી તથા પિતૃનું તર્પણ કરવાથી અને મહાદેવને સંતોષ પમાડવાથી નિર્મળ થઇ પુરૂષ સ્વર્ગને પામે છે. ત્રણ રાત્રિ ઉપોષણ કરી પવિત્ર થઇ મહાપૂરને વિષે સ્નાન કરવાથી સ્થાવર જંગમ તથા મનુષ્યોનો ભય જતો રહે છે. દેવદાર વનમાં સ્નાન કરવાથી તથા તર્પણ કરવાથી સાત રાત્રિ ત્યાં વાસ કરેલો પવિત્ર પુરૂષ દેવ લોકને પામી જાય છે. શરસ્ત્ય, દ્રોણશર્મ પદના પવિત્ર જળને સેવનાર પુરૂષ અપ્સરાના ગણોએ સેવેલા સ્વર્ગમાં જાય છે. ચિત્રકૂટ, જનસ્થાન તથા મંદાકિનીના જળમાં સ્નાન કરવાથી નિરાહાર પુરૂષને રાજ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. સ્મામાના આશ્રમમાં જઇ એક પક્ષ નિરાહાર રહી અભિષેક કરે તે પુરૂષ ગંધર્વાદિ ભોગનું ફળ ભોગવે છે. કૌશિકીને પામી એકવીશ રાત્રિઓ ઇન્દ્રિયોને જીતી વાયુ લક્ષણ કરે તો પુરૂષ સ્વર્ગને પામે છે. મતંગ વાવમાં સ્નાન કરવાથી એક રાત્રિમાં સિદ્ધિ મળે છે. સનાતન એવા અધક તીર્થમાં અથવા અનાલંબ તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી તથા નૈમિષ અને સ્વર્ગ તીર્થમાં એક માસ રહી દેવનું તથા પિતૃનું તર્પણ કરવાથી ઇન્દ્રિયોને જીતેલો પુરૂષ પુરૂષમેધનું ફળ ભોગવે છે.

ગંગાહૃદમાં સ્નાન કરવાથી તથા ઉત્પલા વનમાં તર્પણ કરવાથી પુરૂષ એક માસમાં અશ્વમેધનું ફળ ભોગવે છે. ગંગા યુમનાના તીર્થમાં તથા કાલંજર પર્વતમાં તર્પણ કરવાથી પુરૂષ એક માસમાં દશ અશ્વમેધનું ફળ ભોગવે છે. પશ્ચિમમાં સ્નાન કરવાથી અન્ન દાન

ત્ર્યંબકેશ્વર આગળ બ્રહ્મગીરી ઉપર ગોદાવરી ગંગા જ્યાંથી નીકળે છે તે.

કરવા કરતાં અધિક ફળ થાય છે. માધ માસમાં પ્રયાગ તીર્થમાં સ્નાન કરનાર હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ ! પ્રયાગને વિષે ત્રણ કરોડને દશ હજાર તીર્થ આવે છે માટે ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ રાખી સંશિત વ્રતવાળા કોઇ પુરૂષ (ત્રિવેણીસંગમમાં) સ્નાન કરે તો પવિત્ર થઇ સ્વર્ગમાં જાય છે. પિતૃઓના મરૂદ્ગણ નામના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી વૈવસ્વત તથા મનુના તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી પુરૂષ તીર્થભૂત બને છે. તેમજ બ્રહ્મતરૂને વિષે ભાગીરથી ગંગામાં ઉદ્ધક ક્રિયા કરવાથી એક માસ નિરાહાર રહેલો પુરૂષ સ્વર્ગ લોકને પામે છે. પુરૂષ ઉત્પાતક તીર્થમાં સ્નાન કરીને અષ્ટાવકમાં તર્પણ કરે અને બાર દિવસ નિરાહાર રહે તો નરમેધના ફળને પામે. ગયાને વિષે પ્રેતશિલા, નિરવિદ પર્વત, ત્રીભુ કૌંચપદિમાં પિતૃતર્પણ કરવાથી બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થવાય. બહુ જળવાળા કલવિંકલ તીર્થમાં આચમન કરી અમિપૂરમાં સ્નાન કરવાથી પુરૂષ અમિકન્યા પૂરમાં વસે છે. કરવીરપૂરમાં સ્નાન કરી વિશ્વાલામાં ઉદ્ધક્રિયા કરે તથા દેવહુદમાં આચમન કરવાથી બ્રહ્મરૂપ પામે. પુનરાવર્ત નદ તથા મહાનદમાં સ્નાન કરવાથી અહિંસક પુરૂષ અપ્સરાઓએ સેવાતા નંદન વનમાં કીડા કરે છે. કાર્તિકિપૂર્ણિમાએ સાવધાન થઇ ઉર્વશી તીર્થમાં સ્નાન કરે તથા વિધિવડે લોહિત તીર્થમાં નહાય તો પુંડરીક (નાગ) ના લોકમાં જાય છે. રામ હુદમાં સ્નાન કરે તથા વિપાશામાં નહાય તો બાર વર્ષ નિરાહાર રહેલો પુરૂષ સધળાં પાપથી અવરય મુક્ત થાય છે. શુદ્ધાન્તકરણથી એક માસ નિરાહાર રહી જે પુરૂષ મહાહુદમાં સ્નાન કરે તેને જમદગ્નિની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. હિંસાનો ત્યાગ કરી સત્યથી આત્માનો નિગ્રહ કરી વિધ્યાદિમાં વિનયથી તપ કરે તે પુરૂષને એક માસમાં પોતાના તપની સિદ્ધિ થાય છે. એક પખવાડીયા સુધી આહારનો ત્યાગ કરી નર્મદામાં અથવા સુપારક (શ્વપાણ) તીર્થના જળમાં સ્નાન કરવાથી રાગના પુત્રપણાને પામે છે. નિયમમાં રૂંડે પ્રકારે સાવધાન થએલો પુરૂષ અહોરાત્ર ત્રણ માસ સુધી જાળ માર્ગમાં તપ આદરે તો રૂંડે પ્રકારે સિદ્ધિ પામે છે. કોડા મુખમાં સ્નાન કરવાથી તથા આંગુલિકાશ્રમમાં જાળે શાક ભક્ષણ કરનારા અને વલ્કલ ધારણ કરનારા પુરૂષોને દશ કુમારીનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ કન્યા હુદમાં રહે છે, તે કદી યમરાગના મંદિર પ્રત્યે જતા નથી. દેવલોકમાંજ જાય છે.

હે મોટી ભુજવાળા ! મૃત્યુલોકમાં ઉત્પન્ન થએલો જે નર અમાવાસ્યાને દિવસે સાવધાન થએલો વ્રતારમાં સ્નાન કરે છે તેને એક રાત્રિમાં સર્વ સિદ્ધિ થાય છે. ઉજ્જવતકમાં અગ્નિષેણ મુનિના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી તથા પિંગાના આશ્રમમાં સ્નાન કરવાથી સર્વ પાપથી મુક્ત થવાય છે. ત્રણ રાત્ર ઉપોષણ વ્રત કરીને જે નર કુલ્યામાં સ્નાન કરે તથા અધમર્ષણ તીર્થમાં જપ કરે તો તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે. પિંડારક તીર્થમાં સ્નાન કરી એક રાત્રિ નિવાસ કરવાથી પવિત્ર થએલા પુરૂષને પ્રાતઃકાળમાં અમિહોત્રનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. શેભાયમાન એવા ધર્મારણ્ય પ્રત્યે બ્રહ્મ સરોવરમાં સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થએલો પુરૂષ પુંડરીક (વૈકુંઠ) ના લોકને પામે છે. એક માસ પર્યંત કામને છૂટી મૈનાક પર્વતમાં સંખ્યા સ્નાન કરવાથી સધળાં યજ્ઞોનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કાલોદક એવા નંદિકુંડ તથા ઉત્તર માનસરોવરમાં સ્નાન કરવાથી સેંકડો યોજનથી આવેલા બાળ હલારાનું પાપ છુટી જાય છે. નંદીશ્વરની મૂર્તિનું દર્શન કરવાથી મનુષ્ય સ્વર્ગ માર્ગે થઇ બ્રહ્મલોક પ્રત્યે ગતિ કરે છે. શંકરનો સસરો અને સધળાં રત્નની ખાણરૂપ તથા સિદ્ધ અને ચારણ લોકોએ સેવા કરેલા

પુણ્યવાન એવા પ્રખ્યાત હિમાચળ પર્વતમાં વેદનો જાણુનાર બ્રાહ્મણ, આ જીવિત નાશવાન છે, એમ જાણી અનશન વ્રત લઇ વિધિપૂર્વક શરીરને છોડી દે, વધી ત્યાં રહેલા દેવતાઓનું અર્ચન કરી મુનિઓને નમસ્કાર કરે તો પોતે સિદ્ધ થઇ દિવ્ય માર્ગે સનાતન એવા બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. કામ ક્રોધ તથા લોભને છૂટીને જે પુરૂષ તીર્થમાં વસે છે, તેને તીર્થમાં વસે છે, તેને તીર્થમાં અભિગમન કરવાથી કંઈ અપ્રાપ્ય રહેતું નથી સર્વ તીર્થનાં દર્શન કરવાથી વિષમ તથા દુર્ગમ એવાં તીર્થ છે તે મનવડે કરીને ગમ્ય થાય છે. જે મેં તને આ તીર્થનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું તેજ પવિત્ર, આજ પુણ્ય, સ્વર્ગનું આપનાર પણ આજ, ધણું ઉત્તમ પણ આજ વેદનું રહસ્ય પણ આજ, તારનાર તથા પવિત્ર કરનાર પણ આ માહાત્મ્ય છે. દિનતિની મધ્યે આત્માનું હિત ધ્યક્ષનાર સાધુ પુરૂષને તે આપતું. સ્નેહીષો તથા સેવા કરનાર શિષ્યના કાનમાં તે પાડવું, આ મહાત્મ્ય મોટા તપવાળા અંગિરા મુનિએ યૌતમને આપ્યું, બુદ્ધિમાન કાશ્યપે પ્રાર્થના કરવાથી અંગિરાને કહ્યું, પવિત્રાત્મી મધ્યે ધણું ઉત્તમ એવું આ માહાત્મ્ય મોટા ઋષિઓને જપ કરવાને યોગ્ય છે. હમેશાં પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને જે આનો પાઠ કરે તે પુરૂષ પવિત્ર થઇ સ્વર્ગ પામે. અંગિરાએ કહેલું આ રહસ્ય જે કોઇ સાંભળે તે ઉત્તમ કુળમાં જન્મ પામે તથા તેને જાતિ સ્મરણ થાય.

इदं यश्चापि शृणुयाद्ब्रह्मस्यैवंगिरो मतं ।

उत्तमे च कुले ब्रह्मલભેज्જાતીશ્ચ સંસ્મરેત્ ॥ ૭૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अंगिरसस्तीर्थयात्रायां
गुर्जरभाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો.ગંગાજીનું માહાત્મ્ય.

વૈશંપાયન ઉવાચ—बृहस्पतिसमं बुध्या क्षमया ब्रह्मणः समम् ॥

પરાક્રમે શક્તસમમાદિત્યસમતેજસમ્ ॥ ૧ ॥

गांगेयमर्जुनेनाजो निहतं भूरि तेजसम् ॥

બ્રાહ્મિઃ સહિતોઋશ્વ પર્યપૂચ્છયુધિષ્ઠિરઃ ॥ ૨ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—અર્જુને રણસંગ્રામમાં પરાલવ પમાડેલા બૃહસ્પતિના જેવી બુદ્ધિવાળા, બ્રહ્માના જેવી ક્ષમા તથા ઇન્દ્રના જેવું પરાક્રમ અને આદિત્યના જેટલા તેજસ્વી ભારે ઐશ્વર્યવાળા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને અન્ય તથા બાઇઓએ સહવર્તમાન રાજા યુધિષ્ઠિર પૂછના હતા કે વીરશ્યામાં પોટેલા, કાળની વાટ જોતા નાશને ન પામેલા ભીષ્મને જોવાની ઇચ્છાએ મોટા ઋષિયો ત્યાં આગ્યા. અત્રિ, વસિષ્ઠ, ભૃગુ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, ક્રતુ, અંગિરા ગૌતમ, અગસ્ત્ય, સુમતિ, સુયતા મુનિ, વિશ્વામિત્ર, સ્થૂલગિરા, સંવર્ત પ્રમતિ, દમ, બૃહસ્પતિ, ઉક્ષતા, વ્યાસ, અ્યવન, કાશ્યપ, ધૃવ, દુર્વાસા, જમ્બવિ, માર્કંડેય, ગાલવ, ભારદ્વાજ, રૈબ્ય, યવકીત, સીત, સ્થૂલાક્ષ સખલાક્ષ, કણ્વ, મેઘાત્તિથિ, કૃસ, નારદ. પર્વત, સુખન્વા, એકત, નિતંબૂ, ભુવન, ધૌમ્ય, શતાનંદ, કૃતવણ્ય, પશુરામ, રામ તથા કથાદિક વગેરે ભી-

જ્યેને જોવાને માટે આવેલા મહર્ષિઓનું ભાષ્યજોએ સહવર્તમાન યુધિષ્ઠિરે મથલોગ્ય એક પછી એક પૂછતું કર્યું. પૂછાએલા તથા સુખરૂપ આસન ઉપર બેઠેલા મોટા ઋષિઓ કથાઓ કહેવા લાગ્યા. પોતાને અનુકૂળ, સર્વ ઇન્દ્રિયો તથા મનને હરણ કરે એવી, બહુ મધુર આત્મચાતી ઋષિઓની કથાઓને સાંભળીને ભીષ્મે હર્ષવડે મારો આત્મા હમણાં સ્વર્ગમાં જ છે એમ જાન્યું. પછી મોટા ઋષિઓ ભીષ્મને તથા પાંડવોને જણાવી સમજાવતા દેખતાં ભ-ધાએ ઋષિઓ અન્તર્ધ્યાન થઇ ગયા. તે મુનિઓ અદર્શ થયા છતાં પણ પાંડવો વારંવાર મધ્વજાઓની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. વળી વિચાર કુશળ એવા પાંડવો પ્રસન્ન મનથી અને ઋષિઓના તપના પ્રભાવથી કુરુકુળને વિષે ઉત્તમ અને સર્થના જેવી કાન્તિવાદ્યા મંચાપુત્ર ભીષ્મપિતાને જોઇ તેમની સ્તુતિ કરતા હતા. ઋષિઓના તેજથી સધળા દિશાઓ પ્રકાશિત થએલી હતી, તેથી તેઓના મનમાં આશ્ચર્ય લાગતું હતું. ઋષિઓનું મોટું ભાગ્ય વિચારી પાંડવો તથા ભીષ્મે તેમણે કહેલી કથાઓ કરવા માંડી.

વૈશંપાયન કહે છે—વળી કથાની સમાપ્તિ સમયે ધર્મનો પુત્ર પાંડવ યુધિષ્ઠિર પોતાનું આયુષ્ય ભીષ્મના પગમાં નમાવી ધર્મનો આવો પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યો. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હું પિતામહ ! કયા દેશો, નગર, ગામ વગેરે મનુષ્યોનાં રેહાણો આશ્રમો, પર્વતો અને નદિઓ પુણ્યવાળા પ્રકાશે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે કે—હે યુધિષ્ઠિર ! આ પ્રશ્નના સમ્બંધમાં શિલોચ્છત્તિ અને સિદ્ધનો પુરાતન સંવાદરૂપ ઇતિહાસ હું તને કહીશ. પર્વતોએ અલંકૃત કરેલી પૃથ્વીને અતિક્રમણ કરતો એક સિદ્ધ, એક વાર મનુષ્યોની મધ્યે ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમી એવા શીલવૃત્તિ નામના પુરુષને ઘેર આવી પહોંચ્યો. શીલવૃત્તિ વિધિથી તેનું અર્ચન કર્યું. સિદ્ધ સુખવડે તે રાત્રિ શીલવૃત્તિને ઘેર ગાળી. પવિત્ર શીલવૃત્તિએ પ્રાતઃકાળમાં પોતાનું કૃત્ય તથા વિધિ કર્યો. પછી અતિથિરૂપે, પ્રાતઃ થએલા સિદ્ધની ઉપાસના કરવા લાગ્યો. તે બેઠે મહાત્માઓ સુખરૂપ આસનપર બેસી વેદસંખ્યા એવી શુભ કથાઓ કરવા લાગ્યા. શીલવૃત્તિએ વિનયથી જે કથા હમણાં તે મને પૂછી તેજ પ્રશ્ન સિદ્ધની પ્રત્યે આ પ્રકારે પૂછ્યો. શીલવૃત્તિ પૂછે છે કે કયા દેશ, કયા જનપદ, કયા આશ્રમો, કયા પર્વતો અને જાણુવા યોગ્ય પુણ્યવાળા ક્ષેત્રો નદીઓ પ્રકાશમાન છે તે મને કહો ! સિદ્ધ કહે છે કે તેજ દેશો, જનપદો, આશ્રમો તથા પર્વતો પવિત્ર છે કે જેના મધ્યમાં થઇ ઉત્તમ નદી ભાગીરથી ગંગા વહન થાય છે. તપ, બ્રહ્મચર્ય, યજ્ઞ અને દાન કરવાથી જે ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગંગાનું સેવન કરવાથી જંતુને થાય છે. જે દેહનાં ગાત્ર ગંગાના જળથી પખાલ્યા અગર તેમાં પડ્યાં હોય તે પ્રાણીનું પછી સ્વર્ગથી પડતું કદી થતું નથી. જે દેહનાં સધળાં કાર્ય ગંગાના જળથી થાય છે, તે જંતુઓ પૃથ્વીના ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં જાય છે. પહેલી વખતે જેમણે પાપ કર્યું કર્યું છે, અને પછી તેઓ ગંગાને સેવે તો તે પણ પાપથી નિર્મુક્ત થઇ ઉત્તમ ગતિ પામે છે. જે સાવધાન થઈ ગંગાના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરે છે તેના પુણ્યની શ્રદ્ધ થાય છે, તેટલી સેકડો યજ્ઞથી પણ થતી નથી. જેટલાં વર્ષ સુધી મનુષ્યનાં હાડકાં ગંગામાં રહે તેટલાં હજાર વર્ષ સુધી તે સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. જેમ તીવ્ર અધિકારનો નાશ કરી ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભા આપે છે, તેમ ગંગામાં સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થએલો પુરુષ પાપથી મુક્ત થએલો પ્રકાશ છે. જેમ ચંદ્ર વિનાની રાત્રિઓ, પુષ્પ વગરનાં તરુઓ તેમ કલ્યાણકારક ગંગાના જળ વગરના દેહો તથા દિશાઓ જાણવી. ધર્મ તથા જ્ઞાન વગરના જેના વણાશ્રમો અને ચંદ્ર વિનાની જેવી

ઋતુઓ તેવું ગંગા વગરનું જગત જાણ્યું. જેમ સૂર્ય વિનાનું આકાશ શૂન્ય શૈલ વગરની પૃથ્વી, વાયુ વગરનું આકાશ તેજ પ્રકારે દેશ તથા દિશાઓ ગંગા વગરની શૂન્ય જાણ્યી એમાં સંશય નહીં. ત્રણ લોકમાં જે કેટલાક પ્રાણીઓ ગંગાના શુભ જગાવડે તૃપ્ત થયેલા છે તે પૂરણ તૃપ્તિને પામે છે. જે મનુષ્ય સૂર્યના કિર્ણોવડે તપેલું ગંગાજળ પાન કરે છે તેને આપને ખવરાવેલા જવના કણના ભોજનના કરતાં વિશેષ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કાયાને પવિત્ર કરવા માટે મનુષ્યને એક હજાર ચાંદ્રાણુ પ્રત કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેના કરતાં ગંગાજળ પાન કરવાનું ફળ તેની સમાન છે કે ન્યૂનાધિક થાય (તે કહી શકાતું નથી). એક હજાર યુગ સુધી જે મનુષ્ય એક પગવડે ઉભો રહે અથવા એક માસ ગંગામાં સ્નાન કરે એ બેકેનું ફળ સમાન થાય છે, વા નથી (તે હું નથી કહી શકતા) પુરૂષ દશ હજારયુગ પર્યંત ઉંચે મથે લટકે અને ગંગાને વિષે સ્વેચ્છાએ બેસે તે બેઠેમાં ગંગાનું ફળ વિશેષ છે. હે દ્વિજેતમ ! જેમ અગ્નિમાં નાંખેલું ધાત્ર બળી જાય છે, તેમ ગંગામાં સ્નાન કરવાથી સઘળું પાપ બળી જાય છે. દુઃખવડે હણાએલા ચિત્તવાળા અને ગતિના ખોળનાર સઘળા પ્રાણીઓની ઉત્તમ ગતિ ગંગા છે. જેમ ગરૂડના દર્શનથી સર્પો વિષવગરના થાય છે તેમ, ગંગાનાં દર્શનવડે સઘળાં પાપથી છૂટી જવાય છે. કેટલાક અપ્રતિષ્ઠા પામેલા, અધર્મને શરણે થયેલા પુરૂષોની પ્રતિષ્ઠા, શરણું, સુખ તથા રક્ષણ ગંગા છે. પ્રત્યક્ષ અનેક પાપોથી ગળાએલા અધમ પુરૂષો નરકમાં પડવાને તૈયાર થયેલા અવસાનમાં ગંગાને આશ્રય કરે તો જન્માંતરમાં ગંગા તેને ઉદ્ધારે છે. હે શુદ્ધિમાનોમાં ઉત્તમ ! જે પુરૂષો હમેશાં ગંગાએ જાય છે, તેમને ઇન્દ્ર સહવર્તમાન દેવ તથા મુનિઓ રૂડે પ્રકારે અંગીકાર કરે છે. વિનય વમરના, આચારહીન, અકલ્યાણવાળા અધમ પુરૂષો ગંગાને આશ્રય કરવાથી કલ્યાણવાળા થાય છે. દેવતાઓને જેમ અમૃત, પિતૃઓને સ્વધા, નામલોકને જેમ સુધા, તેમ નરલોકને ગંગાજળ છે. જૂખથી પીડાએલા બાળકો જેમ માતાને સેવે છે, તેમ ક્રૌંચની કામનાવાળા પ્રાણીઓ ગંગાની ઉપાસના કરે છે. સઘળા દેવતાઓના સ્થાનોમાં ષ્વહસદન જેમ ઉત્તમ ગણાય છે તેમ સઘળી સ્નાન કરવા યોગ્ય નદિઓમાં ગંગા ઉત્તમ ગણાય છે, જેમ ઉપજવાઓને ગાય તથા દેવાદિઓને પૃથ્વી કહેલી છે તેમ સર્વ પ્રાણુધારણુ કરનારાઓનું ઉપજવન ગંગા છે. જેમ દેવતાઓ સત્રાદિ એવા યજ્ઞોમાં રોહિતાદિ પંચામૃત પ્રાપ્ત કરવાથી જીવે છે, તેમ મનુષ્યો ગંગાજળથી જીવે છે. જનહવીના તટની રેતોથી ખરડાયેલા દેહને સ્વર્ગમાં રહી શોભે તો હોય તેવો લોકો માને છે. જે પુરૂષ જનહવીના તીરમાં ઉત્પન્ન થયેલી માટી માથા ઉપર ધારણુ કરે છે, તે પુરૂષ સૂર્યનું રૂપ ધારણુ કરે છે અને મેલ નાશ થઈ નિર્મળ થાય છે. ગંગાના તરંગોને અથડાયેલા પવન પાપીઓના શરીરને અડવાથી તેમનાં પાપ ખેંચી લે છે, ઘટ પાનાદિ વ્યસનોને ગંગાનાં દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રીતિ હરણુ કરી લે છે. હંસ, મોર અને બીજા પક્ષિઓના શબ્દથી શબ્દાયમાન ગંગા પોતાની બેખડોથી ચક્ષુ તથા ગંધર્વોની સ્પર્શ કરે છે. હંસાદિક વિવિધ પ્રકારનાં સુંદર પક્ષિઓથી વિંટળાયેલી, ગોકુળ સંબંધી ગંગાને જોષ વૃદ્ધોથી સ્વર્ગ પશુ વિરમણી થયેલું છે, ગંગાના તટોમાં પુરૂષોને જે ઉત્તમ પ્રીતિ પેદા થાય છે, તેવી સર્વ કામનાઓને ભોગવતા પુરૂષને સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થતી નથી. વાની, મન તથા કાયાથી થયેલાં પાપોવડે ગળાએલા પુરૂષ ગંગાના દર્શનથી પવિત્ર થાય છે, એમાં સંશય નથી. ગંગાનાં દર્શન, આશ્રયન તથા સ્નાન કરવાથી પુરૂષ પોતાની ત

આગલી, સાત પાછલી અને સાત તેથી પણ પર એવી એકવીસ પેઢીના ઉદ્ધાર કરે છે. ગંગાને સાંભળવાથી અભિલાષા કરવાથી, પીવાથી, સ્પર્શ કરવાથી, દર્શન કરવાથી અને સ્નાન કરવાથી મનુષ્ય પોતાના ઉન્નત વંશને તારે છે. દર્શન કરવાથી, સ્પર્શ કરવાથી પાન કરવાથી તથા કીર્તન કરવાથી સેંકડો હજારો પાપીઓને (ગંગા) પવિત્ર કરે છે. જે પુરૂષ પોતાનું જીવિત સફળ કરવા ઇચ્છતો હોય અથવા શાસ્ત્ર જોગેલું હોય અને જન્મને સફળ કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે ગંગામાં જઈ પોતાના પિતૃઓ તથા દેવોનું તર્પણ કરવું, પુરૂષ પુત્રોથી, ધનથી, કર્મથી જેટલું ફળ નથી મેળવી શકતા તે કરતાં અધિક ગંગાને પામી મેળવી શકે છે. આંગ્રો તથા પગ છતાં જે પવિત્ર જળવાળી ગંગાનાં દર્શન નથી કરતા તે જન્મતઃ આંધળા તથા પાંડળા જાણવા, જૂન, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનના જાણનાર ઋષિઓ તથા ઇંદ્ર સહવર્તમાન દેવતાઓએ હમેશા સેવન કરાએલી ગંગાનું કયો મનુષ્ય સેવન નહીં કરે? વાન-પ્રસ્થો, ગૃહસ્થાશ્રમીઓ, યતિઓ તથા બ્રહ્મચારિઓએ સેવા કરેલી ગંગાને કયો પુરૂષ આશ્રય નહીં કરે? પ્રાણુ ભાગતી વખતે શિષ્ટ સંન્યસ્ત લઘુ સાવધાન યજ્ઞ જે પુરૂષ મનવડે ગંગાનું ચિંતન કરે તે ઉત્તમ ગતિને પામી જાય છે. પુરૂષો કાળથી ભય થતો નથી. પાપનો તથા રાગનો ભય થતો નથી. મોટા પુણ્યવાળી, અકાશમાંથી પડતી તથા શંકરે પોતાના માથા ઉપર ધારણ કરેલી ગંગાને જે પુરૂષ આ લોકમાં મરણપર્યંત સેવે છે, તે સ્વર્ગમાં જાય છે. સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાળ ત્રણેના માર્ગ પોતાના પવિત્ર જળથી જેણે નિર્મળ કર્યા છે એવાં ગંગાનાં જળને સેવનાર પુરૂષ કૃતાર્થ થાય છે. સ્વર્ગમાં તેજસ્વી દેવતાઓમાં જેમ સૂર્ય, પિતૃઓમાં ચંદ્રમા અને મનુષ્યોમાં રાજા, તેમ સરિતાઓમાં ઉત્તમ ગંગા છે. માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનનો વિયોગ થવાથી જેટલું દુઃખ નથી થતું તેટલું ગંગાનો વિયોગ થવાથી અવશ્ય થાય છે. બ્રહ્મલોકનું સુખ પ્રાપ્ત થવાથી, ઇચ્છેલા વિષયોનું સુખ મળવાથી, ધન આવવાથી જે પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગંગાનાં દર્શન થવાથી જે પ્રસાદ મળે તેવો નથી મળતો. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જોવાથી જેમ મનુષ્યોની દષ્ટિ પ્રસન્ન થાય છે, તેમ ત્રણ માર્ગે વહન થતી ગંગાને જોઈ મનુષ્યોની દષ્ટિ પ્રસન્ન થાય છે. તેના ઉપર ભાવ રાખનારા, તેમાં મન રાખનારા, તેમાં શ્રદ્ધાવાળા તત્પરાયણુ એવા ગંગાના ભગત ગંગાને ધણી જાણ થાય છે. પૃથ્વીમાં વસનારા, આકાશમાં રહેનારા અને સ્વર્ગમાં વસનારા ઉંચા નીચા સધળા સત્ પ્રાણીઓને નિરંતર ગંગાના સ્નાન શિવાય બીજું અતિ ઉત્તમ કાર્ય એકે નથી. બધા વિશ્વમાં પુણ્યવાળી ગંગાનો યશ પથરાએલો છે, કેમકે, જેણે સગરરાજના અસદ્ ગતિને પામેલા, સાઠ હજાર પુત્રોની ભરમને સ્પર્શ કરવાથી સ્વર્ગમાં પહોંચાડ્યા. હતા. વાયુના હાલવાથી સુંદર મનને હરણ કરે એવા ગંગાના જળમાંથી ઉઠેલા તરંગોમાં સૂર્યનાં હજારો કિર્ણુ પડવાથી નિર્દોષ પ્રતિભાસે ગંગા પ્રકાશિત જણાય છે. યજ્ઞની સમૃદ્ધિઓવાળી ઉદાર વેગવાળી, દુર્વિ-ગાણ એવી ગંગા પ્રત્યે જઈ જે પુરૂષોએ શરીરને છોડી દીધું છે, તે ધીર પુરૂષો દેવતાઓની સમાન પદવીને પામ્યા છે. ઇન્દ્ર સહવર્તમાન દેવોએ, મુનિયોએ તથા માનવોએ રૂડે પ્રકારે સેવા કરેલી, યજ્ઞવાળી, શ્રેષ્ઠ, દેવાદિકાના સૌભાગ્યને પામેલી (વિશ્વરૂપા) ગંગા, આંધળાઓને તથા જડ અને દ્રવ્ય વગરના પુરૂષોને સેવા કરવાથી સર્વ પ્રકારનાં ફળ આપે છે. અન્ન પાનાદિકની આપનાર કર્મના ફળની આપનાર અને ત્રણ માર્ગે ગતિ કરનારી તથા ત્રણ-લોકનું રક્ષણ કરનારી ગંગાનો આશ્રય કરનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં પહોંચી જાય છે. જે મનુ-

એ ગંગામ્બર વસ્ત્ર છે, એનાં દર્શન કરે છે, તેને દેવતાઓ સુખ આપે છે. વળી તેનું ખ્યાલ તમા સમર્થ અને સમર્થ કરનારને દેવતાઓ ઇચ્છેલી ગતિએ પહોંચાડે છે. તારવાને સમર્થ, પૃથ્વી (દેવની માતા) રૂપ, વહન થતી એવી સ્મૃતિવાળી, કલ્યાણી પદ ભાગ્યવાળી પ્રકાશમાન સર્વ જીવની પ્રતિષ્ઠારૂપ, પ્રસન્ન એવી ગંગાની પ્રત્યે ગયા તે સ્વર્ગમાંજ ગયા એમ સમજવું. જોની ખ્યાતિ પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ અને દિશાઓમાં રહેલી છે, એવી નદિઓમાં ઉત્તમ ગંગા, તેના જળને સેવનારા મનુષ્યો કૃતાઈ થાય છે. કાર્તિકેય તથા રૂકિમણી, પુણ્ય મર્જા ધારિણી આ એવી ગંગાને જોઈ બીજાને બોધ કરે છે કે—આ ‘ગંગા’ છે, એવી રીતે બોધ કરનાર પુરૂષને આ સંસારના અવસાનનો હેતુ ગંગા પોતેજ થાય છે. આકાશમાંથી પ્રાતઃકાળમાં ઉતરેલી, ધર્મ, અર્થ તથા કામને આપનારી વિશ્વને બ્રહ્મા જળને વહન કરનારી, પાપને ટાળનારી ગંગામાં પ્રાતઃસ્નાન કરવાથી મનુષ્ય પવિત્ર થાય છે. હિમાચળની પુત્રી તથા શંકરની ભાર્યા એવી ગંગા પૃથ્વી અને સ્વર્ગના ધરણ્યરૂપ છે. પૃથ્વીને વિષે ભાગ્યવાળી સ્મૃતિરૂપ ગંગા, ત્રણલોકને પુણ્યને આપનારી છે. ધર્મને સ્વનારી, તેજોમય ધારાઓવાળી, આભ્યના સમાન સંકેત કાન્તિવાળી, મોટા તરંગોવાળી, બ્રહ્મણીથી શોભાયમાન અને અંતઃશક્તિથી પડતી એવી સ્વર્ગની માતા ગંગાને શંકરે પોતાના માથાવડે ધારણ કરી પછી તે પૃથ્વીપર વહન થઈ, જે પરમ કારણરૂપ, નિર્મળ, સુખને વિસ્તારતી, લાંબી નિદ્રાવાળાને જાગાડે, ઉતાવળી જળને વહન કરનારી યશની આપનાર, જગતને પાળનારી, રૂપાળી, ઇચ્છેલાની સિદ્ધિને કરનારી, સ્નાન કરનારાઓને સ્વર્ગના માર્ગે પહોંચાડનારી, તપ અને કૃષી કરનારાઓનું રક્ષણ કરવું, ધારણ કરવું અને પ્રકાશ આપવામાં પૃથ્વી સમાન એવી ગંગા બ્રહ્મણ જાગ્રિને તથા કાર્તિકેયમ્બીને સમાન અનુગ્રહ કરનારી છે. ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલી, વિષ્ણુ-પ્રહ્લા, પ્રાચીના, સુંદર પુણ્યરૂપ જળવાળી જન્મની ગંગાને આ લોકમાં મનવડે પણ શરણે જનારા બ્રહ્માના સંકનમાં ગતિ કરે છે. સધળા સદૃશ્યોએ યુક્ત એવા પુત્રોની જેમ માતા અમ્બર રામે છે તેમ ભવંશ સદૃશ્યો લોકને જોનારી ગંગા, બ્રહ્મપદની ઇચ્છા રાખનારા તથા ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહ કરનારા પુરૂષોએ સેવા કરવા યોગ્ય છે. અમૃતદુધા, સર્વ જ્ઞાન પુષ્ટ વિશ્વને ભ્રમણનારી, અન્નવતી, પર્વતોની રેવતી (માતા) રૂપ, દેવતાઓને શ્રેષ્ઠ આભયરૂપ બ્રહ્માના મનને હરણ કરનારી (કાન્તારૂપ), ગંગાને આત્મજ્ઞાનીએ તથા સિદ્ધિની કામનાવાળા પુરૂષે આશ્રય કરવો. ઉચ્ચતપવડે સંશ્વર દેવોને પ્રસન્ન કરી ભગીરથ રાગ ગંગાને પૃથ્વીમાં લાગ્યો, તે ગંગાની પ્રત્યે નિરંતર ગતિ કરનારાઓને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કોઈ પ્રકારનો ભય ઓતો નથી. મેં જીવિથી રૂંડે પ્રકારે વિચારીને ગંગાના સધળા ગુણોમાંથી એક દેશ તને કહ્યો, આ સ્થળમાં તેના સમસ્ત ગુણ માપવાને અથવા કહેવાને હું શક્તિમાન નથી. ગણિત કરનારા પુરૂષો મેં તથા સમુદ્રના જળની સર્વ પ્રયત્નોથી ગણના કરી શકે પણ ગંગાજળના ગ્રણને માપવાને તથા કહેવાને કોઈ સમર્થ નથી માટે મેં કહેલા ગંગાના ગુણોને જાણી વાળી, મન તથા કર્મથી ભક્તિ યુક્ત થઈ તેમાં અદ્ભવાળો આ: જેથી આ ત્રણ લોકમાં યજ્ઞને વિસ્તાર કરી, દુઃખારો ન મેળવી શકાય એવી મોટી સિદ્ધિને પામી થોડા કાળમાં ગંગાએ ફરેલા યથેષ્ટ લોકને તું પામીશ. હમેશાં સ્વધર્મમાં રહી તારી તથા મારી પ્રીતિ ગંગામાં પ્રસજ રહે. અદ્ભુત પુરૂષોને બ્રહ્મી એવી ગંગા પોતાના ભક્તને જન્મમાં અને પ્રકારનાં સુખ આપે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હૈ યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રકારે મોટી જીવિ-

વાળા સિદ્ધ પુરુષ ત્રણ લોકને અનુકૂળ એવા ગંગાના સઘળા ગુણ શીલવૃત્તિને કહી, કાન્તિ-
વાળો સિદ્ધ પુરુષ મન માગે પ્રવેશ કરી ગયો. સિદ્ધ પુરુષનાં વાક્યોથી બોધ પામેલા શીલ-
વ્રતો વિધિવડે ગંગાની ઉપાસના કરી, તેથી ધણી દુર્લભ સિદ્ધિ પામ્યા. હે કુન્તાના પુત્ર !
તું પણ એજ પ્રકારે પરમ ભક્તિ યુક્ત થઈ નિરંતર ગંગાની ઉપાસના કર, જેથી ઉત્તમ
સિદ્ધિને પામીશ. વૈશંપાયન કહે છે—એ પ્રકારે ગંગાના સ્તવન સુદાં બીષ્મ કહેલો ઇતિહાસ
સાંભળી, પોતાના ભાતૃએ સહવર્તમાન યુધિષ્ઠિર ઘણો હર્ષ પામ્યા. ગંગાના સ્તવને યુક્ત
આ પુણ્યવાળા ઇતિહાસને જે શ્રવણ કરે, વા પાઠ કરે, તે સઘળાં પાપોથી મુક્ત થાય છે.

इतिहासमिमं पुण्यं शृणुयाद्यः पठेत वा ।

गंगायाः स्तवसंयुक्तं समुच्येत्सर्वाकिल्बिषैः ॥ १०३ ॥

**इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गंगामहात्म्यकथने गुर्जर-
भाषायां षडविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥**

અદ્યથા ૨૭ મો. ઈન્દ્ર માતંગનો સંવાદ.

યુધિષ્ઠિર ડબાચ—પ્રજ્ઞશ્રુતાભ્યાં વૃત્તેન શીલેન ચ યથા ભવાન ।

ગુણૈશ્ચ વિવિધૈઃ સર્વૈર્વયસા ચ સમન્વિતઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ ! બુદ્ધિ, જ્ઞાન, વ્રત, શીલ અને
વિવિધ પ્રકારના સઘળા ગુણ તથા વયવડે કરીને તમે યોગ્ય છો, તેમ તપ અને પ્રજ્ઞાશુદ્ધિ-
થી વસિષ્ઠ સમાન છો, માટે તમને હું ધર્મ પૂછું છું. હે મનુષ્યેશ્વર ! લોકમાં તમારા શિવાય
ખીજે પૂછવાને યોગ્ય કોઈ નથી. હે રાજાઓની મધ્યે ઉત્તમ ! ક્ષત્રિય વૈશ્ય અથવા તો શૂદ્ર,
જે કરવાથી બ્રાહ્મણપણાને પામે તે કહેવાને તમે મને યોગ્ય છો. હે પિતામહ ! તપથી,
કર્મ કરવાથી અથવા જ્ઞાન લાભવાથી જો ઇચ્છા હોય તો બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થાય તે
મને કહો ?

બીષ્મપિતા કહે છે—હે પુત્ર ! ત્રણ વર્ણોએ બ્રાહ્મણપણું મેળવવું એ ધણું દુષ્પ્રાપ્ય
છે. યુધિષ્ઠિર ! અવશ્ય સર્વ પ્રાણીઓને એ સ્થાન ધણું દુર્લભ છે. ધણી યોનિઓમાં વારે
વારે અવતરતાં, કોઈક સમયે ઊલટા પાલટી થતાં બ્રાહ્મણુનો દેહ આવે છે. આ પ્રશ્નના
સંબંધમાં મતંગ અને ગર્દભીનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું કહું તે તું સાંભળ.
હે વત્સ ! કોઈક દિનભિતિને ગુણવાન એવો મતંગ નામનો તુલ્યવર્ણ (ખીજ વર્ણથી
બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પરંતુ જાત કર્મોદિ સંસ્કારના યોગથી તુલ્ય વર્ણને પામેલો)
પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. હે કુન્તાના પુત્ર ! મોક્ષ લપવાળા મતંગને તેના પિતાએ અમિત્યનને
અર્થે ઇષ્ટિકા લાવવાને મોકલ્યો. મતંગ મધેડું જોડેલા વેગવાળા રથમાં બેસી ચાલ્યો. હે રા-
જા ! તે મતંગ રથને હાંકતો હાંકતો જોડેલા ગર્દભ બાળકને તેની માતા ગર્દભીની પાસે
લઈ ગયો. મતંગ વારેવારે રથે જોડાએલા ગર્દભીના બાળકના નાકપર પરાણે મારતો હતો,
ગર્દભ બાળકને નાકે ત્રણ પડેલો જોઈ પુત્રમાં રોહવાળી તેની માતા ગર્દભી પોતાના પુત્રને

જોઈ કહેવા લાગી કે હે પુત્ર ! શોક માં કર. તારા ઉપર ચંડાળ ચઢી બેઠો છે, કેમકે બ્રાહ્મણમાં ફરતા હોતી નથી. બ્રાહ્મણ સર્વનો મિત્ર કહેવાય છે, સર્વ પ્રાણીઓનો આચાર્ય તથા શિષ્યામણ્ય આપનાર બ્રાહ્મણ શું પરને દુઃખ દે? આ પાપનો કરનાર બાળક પર દયા નથી કરતો, કેમકે પ્રકૃતિને અનુસરી જાતિનો ભાવ ભગવં છે. રાસભીનું આતું દારૂણ વચન સાંભળી મતંગ રથમાંથી નીચે ઉતરી ગધેડીને કહેવા લાગ્યો કે હે કલ્યાણિ ! હે રાસભી ! મને તે ચંડાળ કેમ જાણ્યો, મારી માતાને કાણે દૂષિત કરી, તે તું મને કહે. હે મોટી બુદ્ધિવાળી ! તે મને ચંડાલ કેમ કહ્યો ? મારું બ્રાહ્મણપણું નાશ પામે છે, માટે તે સધળું યથાર્થિત મને કહે. મતંગનું વચન સાંભળી ગર્દભી કહેવા લાગી કે બ્રાહ્મણીને વિષે વૃષભ એવા હજમથી તું ઉત્પન્ન થયો છે, માટે તું ચંડાળ છે, અને એટલાજ માટે તારું બ્રાહ્મણપણું નાશ પામ્યું છે. ગધેડીએ એ પ્રકારે કહેતાં મતંગ પોતાના ઘર પ્રત્યે ગયો. તેને ઘેર પાછો આવેલો જોઈ બાપે કહ્યું કે મેં તને યજ્ઞની સિદ્ધિ માટે ગુરૂની સેવા કરવા મોકલ્યો હતો, તેમ છતાં તું ઘેર કેમ આવ્યો ? તારું કંઈક અકુશળ થયું હોય એમ જણાય છે, બાપનું વચન સાંભળી મતંગ કહેવા લાગ્યો કે ચંડાળયોનિ કે કુત્સિત યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલાને કુશળ કેમ કરીને હોય ? તેનું કુશળ શી રીતે થાય કે જેની આ માતા કુત્સિત કર્મની કરનારી છે. હે પિતા ! અમાનુષા એવી આ ગર્દભી કહે છે કે તું બ્રાહ્મણીને વિષે વૃષભથી ઉત્પન્ન થયો છે માટે હું મોટું તપ આચરીશ.

એ પ્રકારે પોતાના પિતાને કહી મતંગે તપને માટે નિશ્ચય કર્યો. પછી મોટા વનમાં જઈ દુશ્વર તપ આરંભ્યું. તપ યુક્ત થઈ સુખવડે બ્રાહ્મણનું પદ મેળવવાની ઇચ્છાએ દેવતાઓને આરાધવા લાગ્યો. એના દુશ્વર તપથી ઇન્દ્ર ત્યાં આવી મતંગને કહેવા લાગ્યો કે હે મતંગ ! તું મનુષ્યના ભોગને ત્યાગ કરી તપ કેમ કરે છે ? તારા મનમાં ઇચ્છા હોય તેવું માગ્યું, હું તને આપીશ જે કંઈ પ્રાપ્ત થઈ ન શકે તેવું તારા હૃદયમાં હોય તે કહે. ઇન્દ્રનું વચન સાંભળી મતંગ કહે છે કે બ્રાહ્મણપણું મેળવવાની ઇચ્છાએ મેં તો તપ આરંભ્યું છે, તે મેળવ્યા પછી હું જઈશ. એજ વરદાનનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. લીધેપિતા રાજા યુષ્કિષ્કિરને કહે છે કે મતંગનું વચન સાંભળી ઇન્દ્ર બોલ્યો કે હે મતંગ ! તું દુર્લભ એવા બ્રાહ્મણપણાની પ્રાર્થના કરે છે. હે દુર્લભે ! ઉતાવળો વિરામ પામ્ય; કેમકે બ્રાહ્મણપણાની ઇચ્છાએ તપ કરતો કરતો અકૃતાત્મ એવો તું ફેકટ નાશ પામીશ. સધળા પ્રાણીઓમાં ઉત્તમ એવું બ્રાહ્મણપણું તપથી વશ કરાતું નથી. તેની પ્રાર્થના કરતો તું વગર મેળવ્યે શોડા વખતમાં નાશ પામીશ. દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યોમાં જે ઘણું પવિત્ર કહેલું છે, તે ચંડાળ યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલાથી કદી મેળવી શકાતું નથી.

देवतासुरमन्येषु यत् पवित्रं परं स्मृतम् ।

चंडालयोनौ जातेन न तत्प्राप्यं कथंचन ॥ ૩૦ ॥

इतिभी महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इन्द्रमातंगसंवादे गुर्जर-
भाषायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો. ઇન્દ્રમાતંગ સંવાદ.

भीष्म उवाच—एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा यतव्रतः।

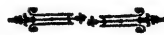
अतिदृढेकपादेन वर्षाणां शतमुच्यते ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ઇન્દ્રએવો બોધ કર્યા છતાં પણ વખણાએલા દેહવાળો, ઇન્દ્રિયોને નિયમે રાખનાર મતંગ એક પગવડે સો વર્ષ ઉભો રહ્યો. વળી સો વર્ષે ફરી મોટા યજ્ઞવાળા ઇન્દ્રે આવીને કહ્યું કે હે તાત ! બ્રાહ્મણપણું દુર્લભ છે, પ્રાર્થના કરવાથી તે તું નહીં પામે. હે પુત્ર ! હે મતંગ ! પ્રાર્થના કર્યા છતાં મોટું સ્થાન નાશ પામી જાય છે માટે સાહસ ન કરીશ. તારો આ ધર્મનો રસો નથી. હે દુર્ણદિવાળા ! આ દેહે તું બ્રાહ્મણપણું મેળવવાને યોગ્ય નથી. અપ્રાપ્તની પ્રાર્થના કરતો અવશ્ય થોડા કાળમાં તું નાશ પામીશ. હે મતંગ ! બહુ વાર મેં વાર્યાં છતાં મોટું પદ મેળવવાની તું ઇચ્છા રાખે છે, તે તપવડે સર્વથા મળવાનું નથી. પશુયોનિને પામેલો મનુષ્ય યોનિમાં અવતરે તો તે ચાંડાળ કે પુત્રકસ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં સંશય નહીં. હે મતંગ ! આ લોકમાં જે કાંઈ ચાંડાળ કે પાપ યોનિના જન્મ છે, તે તેજ યોનિમાં બહુ કાળ સૂધી ભમે છે. સહસ્ત્ર ગણે કાળે તે શુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધ યોનિમાં પણ તેમને બહુ કાળ રહેવું પડે છે. પછી ત્રીશ ગણે કાળે તે વૈશ્યપણાને પામે છે. વૈશ્ય યોનિમાં પણ ગણો કાળ ભમવું પડે છે. પછી સાડ ગણે કાળે તે જીવ ક્ષત્રિયની યોનિને પામે છે. પછી સાડ ધણે કાળે બ્રહ્મ બંધુતાને મેળવે છે. બ્રહ્મ બંધુ (બ્રહ્મ બ્રાહ્મણ) પણ ત્રણો કાળ થવું પડે છે. ત્યાર પછી અસેં બણે કાળે શસ્ત્રજીવી થાય છે, તે શસ્ત્રજીવીની યોનિમાં પણ ધણો કાળ ફરવું પડે છે. ત્યાર પછી ત્રણસેં ધણે કાળે માત્ર ગાયત્રીનો જપ કરનારના કુળમાં અવતરે છે, તેમાં ગણો કાળ કર્યા પછી ચારસેં ધણે કાળે ઔત્રિય (વેદ ભણેલો) બ્રાહ્મણ થાય છે. ઔત્રિયપણામાં પણ ગણો કાળ વીતી જાય છે. ઔત્રિયનો લાભ મળ્યા છતાં પણ અધમ બ્રાહ્મણમાં શોક, હર્ષ, કામ, દ્વેષ, ધણું માન તથા ધણો વાદ (ધત્યાદિ અવશ્ય) પ્રવેશ કરે છે. તે શત્રુઓને જીતે તો સદ્ગતિને પામે છે. જો શત્રુઓ બ્રાહ્મણને જીતે તો તાડની ટોચ ઉપરથી જેમ પડે, તેમ છેક નીચ યોનિમાં ફેંકી દે છે. હે મતંગ ! જે મેં તને કહ્યું, તેનો બરાબર વિચાર કરી તું બીજું વરદાન માગ્ય, અવશ્ય બ્રાહ્મણપણું ધણંજ દુર્લભ છે.

मतंग संप्रधायैर्वे यदहंत्वामचूचुदम् ।

वृणीष्वकाममन्यत्वं ब्राह्मण्यं हि सुदुर्लभम् ॥ ૧૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इन्द्रमातंगसंवादे गुर्जरभाषाया
षष्ठाविंशोऽध्यायः ॥ ૨૮ ॥

અધ્યાય ૨૯ મો. બ્રાહ્મણુત્વની દુર્લભતા.

भीष्म उवाच—एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा यतव्रतः ॥

सहस्रमेकपादेन ततो ध्यानेन्यतिष्ठत ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ઇન્દ્રે એ પ્રકારે કહ્યા છતાં વળી વખણુએક આત્માવાળો મર ઇન્દ્રિયોને નિયમે રાખી ધ્યાનમાં હજાર વર્ષ સૂધી એક પગે ઉભો રહ્યો. હજાર વર્ષે તેને જોવા માટે ત્યાં આવ્યો. ઇન્દ્રને જોઇ મતંગ તેને કહેવા લાગ્યો કે એક હજાર વર્ષ સ સાવધાન થઇ બ્રહ્મચર્ય પાળી એક પગે ઉભો રહ્યો તે છતાં મને બ્રાહ્મણપણું કેમ પ્રાપ્ત થયું? ઇન્દ્ર કહે છે કે ચંડાળ યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલાને બ્રાહ્મણપણું મળવાનું નથી : જ્યાં મહેનતનો ત્યાગ કરી તું બીજો વર માગ, ઇન્દ્રનું આવું વચન સાંભળી મતંગ ધણે શોકાતુર થયો. પછી મતંગ ગયામાં જઈને સો વર્ષ સૂધી પગના અંગૂઠા ઉપર ઉભો વણુ રોકી દુઃખવડે વહન થાય એવા યોગને વહન કરવા લાગ્યો. શરીર સુકાઈ જવાથી ડાકાં અને ચામડી માત્ર રહી. ધર્માત્મા મતંગ (તપ કરતાં) પડી ગયો. તેને પડોષ જોઈ દાનનો ઇશ્વર તથા પ્રાણી માત્રનું હિત ઇચ્છનાર, દાતા એવા ઇન્દ્રે ઉતાવળ આવી ડાકી લીધો. હે મતંગ! આ યોનિમાં બ્રાહ્મણપણું તને વિરૂદ્ધ દેખાય છે. કામ ક્રોધ પરિપક્ષિઓએ વિટળાએલું બ્રાહ્મણપણું ધણુંજ દુર્લભ છે. બ્રાહ્મણનું પૂજન કરવાથી રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, પૂજન ન કરવાથી દુઃખ પેદા થાય છે. સંજ્ઞામાં પ્રાણીઓને યોગ તથા શ્વેદ આપનાર બ્રાહ્મણ છે. પિતૃઓ તથા દેવો બ્રાહ્મણ દ્વારાએ તૃપ્તિ પામે છે. હે મતંગ! રૂપ પ્રાણીઓમાં બ્રાહ્મણ ઉત્તમ છે, બ્રાહ્મણ જે જે ઇચ્છે છે તે કરે છે. ધણી યોનિઓમાં વારે અવતરતાં કૌશલ ઉલટપાલટમાં આ લોકમાં બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અકૃતાત્મા થી દુઃખવડે પણ ન મેળવી શકાય તેવા બ્રાહ્મણપણાનો આગ્રહ છોડી દમ તું બીજો માગ, એ વરદાન તને દુર્લભ છે.

મતંગ કહે છે—દુઃખવડે પીડાયેલા મને તું કેમ પીડે છે? મરેલાને શીદ મારે હું તો તારો શોક કરું છું કેમકે મારા સરખા કર્ણા વગરના તપસ્વીને જોઈ બ્રાહ્મણપણું નાશી જશે. હે ઇન્દ્ર! ત્રણે વર્ણથી બ્રાહ્મણપણું મેળવવું જો ધણું દુર્લભ હોય હમેશાં દુર્લભ એવું તે મનુષ્યોથી સાચવી શકાવાનું નથી. (અર્થાત્ કામ ક્રોધાદિ પેદા થવ તે જતું રહેશે) દુર્લભ ધન એવું બ્રાહ્મણપણું મેળવી તેને સાચવી શકતો નથી, તે પાપીએ અતિ પાપી તથા અધમમાં અધમ સમજવો. અવસ્ય બ્રાહ્મણપણું દુષ્ટપ્રાપ્ત છે, પ્રાપ્ત થયા પાળવું ધણું કઠણ છે. દુઃખ પ્રાપ્ત થાય એવું બ્રાહ્મણપણું મેળવી મનુષ્યોથી તેનું રક્ષણ સહેલું નથી પણ હે શક! એક સ્થાનમાં રહેનારો, સંસારથી વિરક્ત, પ્રતિગ્રહ નહીં કરું હિંસા ન કરવાથી તથા દમ ધારણ કરવાથી બ્રાહ્મણપણાને યોગ્ય નથી શું? હે પુરંદ માઈ પ્રારબ્ધ એવું કેમકે હું ધર્મનો જાણનાર છતાં માતાના દોષથી આવી અવસ્થાને પામું અદેરે હે વિભો! દૈવને પાછું ઠેલવાનો પુરૂષને કંઈ જિપાય નથી. જેને માટે યત્ન કર્યા બ્રાહ્મણપણું ન મળ્યું હશે એ તો ગયું પણ હે ઇન્દ્ર! જો હું અનુગ્રહ કરવાને યોગ્ય હોઉં અથવા કંઈક પણ માઈ સુકૃત હોય તો ધર્મ વરદાન આપવાને તું યોગ્ય છે. વૈશંપા કહે છે—મતંગનું એવું વચન સાંભળી ઇન્દ્રે કહ્યું બીજું વરદાન માગ્ય. ઇન્દ્રે પ્રેરણા કરવ મતંગ બોલ્યો કે જેમ કામરૂપી વિહંગમ (પક્ષિ) સ્વેચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે, તેમ હું બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયના અવિરોધથી પૂજાને પામું. હે ઇન્દ્ર! મારી અક્ષય કીર્તિ થાય કરવાને તું યોગ્ય છે, હું માણું નમાવી તને વિનવું છું, ઇન્દ્ર કહે છે કે તું ‘હવ્યેદિ’ એ પ્રકારના નામથી જગતમાં વિખ્યાત થઇશ. તું સ્થિતને પૂજ્ય સ્થિતિ, અને હે વ.

તારી અતુલ કીર્તિ પણ લોકમાં સિખ્યાત થશે એ પ્રકારે તેને વરદાન આપી મુન્દ, અંત-
ર્ધાન થયો. મતંગ પણ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરી કિતમ સ્થાનને પામ્યો. હે ક્ષારત્ ! એ
પ્રકારે પ્રાણશયુત સ્થાન કિતમ છે, અને આ લોકમાં તે અવસ્થા કુપ્રાપ્ય છે એમ મહેન્દ્ર
કહેતું છે.

एषमेतत्परं स्थानं ब्राह्मण्यं नाम भारत ।

तत्कुबुजपमिह वै महद्ब्रवचनं यथा ॥ ૨૭ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इन्द्रमातंगसंवादे सुवै-
भाषाया वैकोनर्विकोऽध्यायः ॥ ૨૯ ॥

અદ્યૈયા ૩૯ મે. વીતહવ્ય-હેહયાખ્યાન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—શ્રુતં મે મહવાચ્યં ન મે તત્કુરુલોઘ્વ ।

સુદુપ્રાપ્યં યદ્ધવીવિ બ્રાહ્મણ્યં વદતાંવર ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે કુરુકળને વહન કરતારા ! હે :હેનાસુઓની મધ્યે ઉત્તમ ! પ્રાણ-
શયપણું ધણા દુઃખવડે પ્રાપ્ત થાય એવું છે એમ તમે કહો છો એ સંબંધી મોટું આખ્યાન
મેં સાંભળ્યું પણ પૂર્વે વિશ્વાસિતે પ્રાણશયપણું મેળવ્યું હતું એમ મેં સાંભળ્યું છે એ તે ક-
પ્રાપ્ય તેમને કેમ મળ્યું ? વળી વીતહવ્ય નામનો રાજા પ્રાણશયપણાને પામ્યો હતો. હે ગંભીરા
પુત્ર ! હે વિભો ! એ મને સાંભળવાની ઇચ્છા છે. એ રાજા શું કરવાથી પ્રાણશયપણું પામ્યો
હતો. વરદાનથી અથવા તપવડે તેણે તે મેળવ્યું હતું કે કેમ, તે મને કહેવાને થાય છે. કી-
પ્રાપ્તિ કહે છે—હે રાજન ! જે કારણ માટે મોટા યજ્ઞવાળા રાજર્ષિ વીતહવ્ય રાજા કોષ્ઠિએ
સહાર કહેલું દુર્લભ પ્રાણશયપણું પામ્યો તે તું સાંભળ. હે તાત ! ધર્મવડે પ્રજાનું રક્ષણ કરતારા
મહાત્મા મનુને વિષ્ણુના એવો અધ્યાત્મિક નામનો પુત્ર થયો, તેના વંશમાં જીતારાઓની મધ્યે
ઉત્તમ એવા વત્સને* હૈહમ તમા તાલશબ્દ એવા બે રાજપુત કિતમ્મ થયા. હે રાજન્દ્ર ! હૈહમ
રાજને દશ કીઓમાં રણસંભામમાંથી પાછા ન વળે એવા થરા સો પુત્ર થયા. સંખ્યા સંખ્યા કુપ-
વાળા, સરખામણાવવાળા, યુદ્ધશાલિન તમા બળવાન, શ્રેષ્ઠ અને કુતુર્વેદમાં વિખ્યાત હતા. હે
રાજન ! જેમ સુમત્રે કાશીમાં પણ દિવોદાસ રાજાનો કક્ષેત્ર હર્ષશ નામનો પરાક્રમી રાજા રાજ્ય
કરતો હતો. હે પુરુષોત્તમ ! વીતહવ્યના પુત્રાએ આવી ગંગા અને યમુનાની મધ્ય
(દિક્ષામાં માનવે) શાં યુદ્ધ અચ્છાદી હર્ષશને માર્યો. મહારથી હૈહમ રાજાઓ હર્ષશને મારી
વત્સ વંદીઓ વગર ભયે પોતાની નગરીમાં પેઠા, પછી હર્ષશની માદીએ સાક્ષાત્ કર્મના
જોવા અને દેવના જેવી કાન્તિવાળા તેના પુત્ર સુદેવ નામે કાશિરાજ બેઠો. ધર્મોત્તમા ક્રાંતિ-
નંદને પૃથ્વીનું પાલન કરવા માંડ્યું, એટલામાં પાછા વીતહવ્યના વંશજોએ આવી તેને
યુદ્ધમાં જીતી લીધી. તેને જીતી જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા તેઓ પોતાના નગર પ્રત્યે ગયા.
સુદેવના પુત્ર દિવોદાસને પછી કાશીની રાજ્યગાદી પર અભિષેક કર્યો. દિવોદાસે પોતાના તે

* હૈહમનું બીજું નામ વીતહવ્ય.

ઉલોગી શત્રુઓનું પરાક્રમ વિશેષ જાણી, ઇન્દ્રની સલાહથી કાશીને મોટી તેજસ્વી બનાવી. આઠજી, ક્ષત્રિયો વૈશ્ય તથા શૂદ્રોથી ભરપૂર અને ઉંચી જાતના પદાર્થો તથા બજારોની સઠ્ઠિથી શોભતી ગંગાના ઉત્તર કિનારે અને ગોમતીને દક્ષિણ કિનારે ટેકરીપર ઇન્દ્રની આરાવતીની પેઠે શોભતી હતી. હે ભારત ! વળી હૈહય રાજાઓ દૂરો કાશીમાં આવી રાજાઓ સિંહ સમાન દિવોદાસની સામે થયા. મોટી કાન્તિવાળા બળવાન દિવોદાસ રાજાઓ કાશીમાં બહાર નીકળી તેઓને યુદ્ધ આપ્યું. દેવ તથા દૈત્યોના જેવું ધોર યુદ્ધ જોડાયું. દિવોદાસ એ હજાર શત્રુઓના સામે લડ્યો, છેવટે તેનું વાહન મરાયું એટલે રાંક થઇ ગયો. રાજા યોદ્ધાઓ મરાયા, તેના બંડાર ખાલી થયો, (જીતવાની આશ ન જણાઇ એટલે) દિવોદાસ કાશી છોડી નાશી ગયો. હે શત્રુઓનો નાશ કરનારા, તે રાજા બુદ્ધિમાન ભરદ્વાજના પતિ આશ્રમમાં જઇ હાથ જોડી તેમને શરણે રહ્યો. પુરોધસ, સદાયરણી, બૃહસ્પતિના મો પુત્ર, ભરદ્વાજ દિવોદાસ રાજાને કહેવા લાગ્યો કે હે રાજા ! તારું આવતું કેમ થયું ? તારું કામ છે ? સધળું મને કહે, જેમ તારું સાઈ થશે એમ હું કરીશ, તારી બાબતમાં મારું કંઈ વિચારવાનું નથી. દિવોદાસ રાજા કહે છે કે હે ભગવન ! વીતહવ્યના વંશજોએ યુદ્ધ મારો વંશ નાશ પમાડ્યો, કુટુંબ એકલો હુંજ શેષ રહ્યો તે તમારે શરણે આવ્યો છું, ભગવન ! મારા પર શિષ્ય ભાવનો સ્નેહ લાવી આપ રક્ષણ કરવાને યોગ્ય છો. પાપ કરનારા શત્રુઓએ મારા વંશમાં આ મારો દેહજ અવશેષ રાખ્યો છે. મોટા ભાગ્યશાળ પ્રતાપવાળા ભરદ્વાજ તેની પ્રત્યે બોલ્યા કે બીજા નહીં, હે સુદેવના પુત્ર ! હવે તારો જીવ્યો. હે પૃથ્વીપતિ ! તારે પુત્ર થવા માટે હું ઇષ્ટ કરીશ, જેનાથી વીતહવ્યના હજાર પુત્રો તું મારીશ. એમ કહી ઋષિએ તેને પુત્ર કામેષ્ટિ યજ્ઞ કરાવ્યો. તેનાથી તેને પ્રતર્દન નામ પુત્ર થયો. તે ઉત્પત્તિ થતાંમાંજ તેર વર્ષનો થયો અને વેદ તથા સધળો ધનુર્વેદ ગાવા લાગ્યો. બુદ્ધિમાન ભરદ્વાજે પોતાના યોગ બળથી લોકમાં જે તેજ જણાય છે, તે સધળું તેનામાં સમાવ્યું. પછી પ્રતર્દન રાજા ધનુષ્ય ધારણ કરી તથા કવચ પહેરી, મોટા દેવર્ષિઓ સ્તુતિ કરેલો તથા બંદિજનોએ નમસ્કાર કરેલો સૂર્યની પેઠે શોભવા લાગ્યો. રથમાં બેઠો હથિઆર બાંધી અગ્નિની પેઠે તેજસ્વી દીસવા લાગ્યો. કવચ પહેરી હાથમાં ધનુષ્ય બાણ આણ્યો. તેને જોઇ સુદેવના પુત્ર દિવોદાસ મોટો હર્ષ પામ્યો. રાજાએ મનમાં એમ માન્યું વીતહવ્યના છોકરાઓને આ અવસ્ય મારશે. પછી પ્રતર્દનને યુવરાજ્યનો અભિષેક કરી કૃત્ત થયો. પછી શત્રુઓનો નાશ કરે એવા પોતાના પુત્ર પ્રતર્દનને વીતહવ્યના પુત્રોનો વંશ કરવાની આજ્ઞા આપી. શત્રુઓના નગરને જીતવાની ઇચ્છાએ પરાક્રમી પ્રતર્દન રથમાં બેઠો ગંગા ઉત્તરી વીતહવ્યના પુત્રોના નગર પ્રત્યે આવ્યો. વીતહવ્યના પુત્રો શત્રુના રથનો શ્વે સાંભળી, રથના શબ્દથી પીડાએલા રથમાં બેસી નગર બહાર આવ્યા. ક્રોધ પામેલા તે એ દાઓ મનુષ્યોમાં વાહના જેવા બાણ વર્ષાવતા ઉઘાડે હથિઆરે પ્રતર્દન સામે આવ્યા. યુધિષ્ઠિર ! અનેક પ્રકારનાં હથિઆર તથા રથના ઔધથી પ્રતર્દન રાજાની પ્રત્યે હિમાચળ મેધના છાંટા પડતા હોય તેમ હથિઆરોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. પોતાનાં હથિઆરોથી શત્રુ હથિઆરોને હઠાવી પ્રતર્દન રાજા અગ્નિના સમાન બાણથી વજ્ર જેવા તે તેજસ્વિઓને હણી લાગ્યો. હે રાજા ! પ્રતર્દનના બાલાઓના ધાથી શત્રુઓનાં અંગ વિષાદ રૂધિરે ખરડાએ કેસડાના વૃક્ષના જેવાં થઇ પૃથ્વીપર પડવા લાગ્યાં. વીતહવ્યના સધળા પુત્રોનો પરાભવ થ

થી તે નગર છોડી ભૃગુઋષિના આશ્રમ પ્રત્યે નાશી ગયો. વીતહવ્ય રાજ ભૃગુઋષિને શરણે ગયો. હે રાજન! રાજને ભૃગુએ અભય વર આપ્યો. પ્રતર્દન રાજ ઉતાવળો તેની પુઠે ભૃગુના આશ્રમ પ્રત્યે ગયો. ત્યાં આવી દિવોદાસનો પુત્ર ભૃગુઋષિ પ્રત્યે બોલ્યો કે, અરે! આ આશ્રમમાં મહાત્મા ભૃગુઋષિના શિષ્યો કયાં છે? મને મહા મુનિ ભૃગુનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે માટે તેમને કહો કે હું આવ્યો છું. ઋષિએ જાણ્યું એટલે આશ્રમમાંથી બહાર નીકળી પ્રતર્દન રાજનો સત્કાર કર્યો. પછી તેમણે પૂછ્યું હે રાજન્દ્ર! અત્રે આવવાનું શું કામ છે? ઋષિનું વચન સાંભળી પોતાને આવવાનું કારણ તે કહેવા લાગ્યો.

રાજ કહે છે—હે બ્રહ્મન! આ વીતહવ્ય રાજને આપના આશ્રમમાંથી બહાર કાઢો, હે બ્રહ્મન! તેના છોકરાઓએ જરૂર મારો સધળો વંશ નાશ કર્યો છે. કાશીનો રત્નભંડાર તથા આખો દેશ તેમણે ઉગ્ગ્ર કર્યો છે. એ મદોન્મત રાજના સો છોકરા મેં મારી નાખ્યા, હવે એને મારવાથી હું મારા પિતાના ઋણથી મુક્ત થઈશ. રાજનું આવું વચન સાંભળી ધર્મ જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, દયાળુ ભૃગુમુનિ પ્રતર્દનની પ્રત્યે બોલ્યો કે મારા આશ્રમમાં કાષ્ઠપિંચુ ક્ષત્રિય નથી, બધાએ મારા દ્વિજનીય છે. પ્રતર્દન રાજ ભૃગુનું એવું વચન સાંભળી, હજવે રહી ભૃગુઋષિના પાદરૂપને કરી, હૃષ્યયુક્ત થઈ બોલ્યો કે ભલે હો, હે ભગવન! હું આજે કૃતાર્થ થયો છું, એમાં સંશય નહીં. વીતહવ્યને મારા પરાક્રમથી મેં જીતિનો ત્યાગ કરાવ્યો છે. હે બ્રહ્મન! મારો અનુગ્રહ કરો અને મને દયાદૃષ્ટિથી જુઓ. હે ભૃગુવંશને વહન કરનારા! મેં તે રાજની જીતિનો ત્યાગ કરાવ્યો એટલુંજ બસ છે. પ્રતર્દન રાજનું વચન સાંભળી ભૃગુએ તેને આરા આપી. સર્પ જેમ વિષનો ત્યાગ કરે તેમ વૈર છોડી દઈ પ્રતર્દન રાજ જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં પાછો ગયો. ભૃગુઋષિનાં વચન માત્રથીજ વીતહવ્ય રાજ બ્રાહ્મણ-પંથુને પામી ગયો. હે મહારાજ! બ્રહ્મવાદી વીતહવ્યને ઇન્દ્રના સરખો રૂપાળો, ગૃત્સમદ નામનો પુત્ર થયો. “ઇન્દ્ર તુજ છે,” એમ કહી દૈત્યોએ પૂર્વે જોને પકડ્યો હતો, જે મહા-ત્માની ઋગવેદમાં સુખ્ય શ્રુતિ કહેવાય છે, બ્રાહ્મણોએ રક્ષણ કરેલો શ્રીમાન ગૃત્સમદ, બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાળો, વિપ્રર્ષિ કહેવાયો. ગૃત્સમદને સુચેતા નામે બ્રાહ્મણ પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, સુચેતાને વર્ય નામનો પુત્ર થયો, વર્યનો વીતહવ્ય, વીતહવ્યનો વિતત્ય, વિતત્યનો છોકરો સત્ય કહેવાયો. સત્યનો સંત થયો, અને સંતનો શ્રવાર્ષિ થયો, અને શ્રવસનો તથ થયો, તથનો પ્રકાશ નામે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ કહેવાયો. પ્રકાશનો જ્યવાળો વાગિંદ્ર થયો, અને વાગિંદ્રનો પુત્ર વેદ તથા વેદનાં અંગને જાણનાર એવો પ્રમિતિ નામે પુત્ર થયો. પ્રમિતિને કૃતાચિતે વિષે રૂઝ નામે પુત્ર થયો. રૂઝને પ્રમદારા નામની સ્ત્રીમાં શુનક નામે વિપ્રર્ષિ થયો, શુનકને શૌનક નામે પુત્ર થયો, એ પ્રકારે વીતહવ્ય રાજ ભૃગુના પ્રસાદથી ક્ષત્રિય જાતાં બ્રાહ્મણપંથુને પામી ગયો. હે મહારાજ! ગૃત્સમદનો વંશ યથા પ્રકારે વિસ્તારથી મેં તને કહ્યો હવે બીજું તું શું પૂછે છે?

તથૈવ કથિતો વંશો મયા ગાર્ક્ષમદસ્તવ ।

વિસ્તરેણ મહારાજ કિમન્યદનુવૃચ્છસિ ॥ ૬૭ ॥

સ્તિશ્રીમદ્માહાભારતેઽનુશાસનપર્વાણિ દાનધર્મે વીતહવ્યોપાખ્યાનનામ મુર્ખદ-
ભાષાયાં ત્રિશ્લોઽધ્યાયઃ ॥ ૬૦ ॥

અધ્યાય ૩૧ મો. ધૃષ્ટ્યુ અને નારદનો સંવાદ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કે પૂજ્યાં વૈ ત્રિલોકેસ્મિન્માનવા મરતર્થમ્ ।

વિસ્તરેણ તદાચ્ચક્ષ્વ નહિ તૃપ્યામિ કથયતઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! ત્રણ લોકમાં પૂજા કરવા યોગ્ય મનુષ્યો કયા તે મને વિસ્તારથી કહો ? કેમકે તમે વારે વારે મને કહો છો તથાપિ હજુ મને તૃપ્તિ થતી નથી. યુધિષ્ઠિરનો એવો પ્રશ્ન સાંભળી, બીષ્મપિતા કહે છે કે નારદ અને વાસુદેવ ભગવાન એ બેઉના સંવાદરૂપ એક પુરાતન ઇતિહાસ દાખલા તરીકે હું તને કહીશ. એક દિવસ નારદમુનિને હાથની અંગૂઠી કરી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરતા બેઠા, જળમાં જેતું શ્યન છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પૂછ્યું કે હે ભગવન ! તમે કાને નમો છો ? હે ભગવન ! તમે મનુષ્યોમાં બહુ માનવાયા છો, તે છતાં કાને નમો છો ? હે ધર્મ જાણનારાઓમાં અતિ ઉત્તમ ! તે સાંભળવાને બે હું યોગ્ય જણાઉં તો મને કહો. શ્રીકૃષ્ણનો પ્રશ્ન સાંભળી નારદમુનિ બોલ્યા કે હે શત્રુઓને પીડનાર ! હે ગોવિંદ ! મૃત્યુ લોકમાં તમારાથી વળી બીજો કોણ સાંભળવાને યોગ્ય છે ? સાંભળો, હું જેમની પૂજા કરું છું, તે હું તમને કહીશ. વરૂણ, વાયુ, આદિત્ય, પર્ણવ્ય (મેઘ), અગ્નિ, સ્થાણુ (ચંદ્ર) કાતિકેય, લક્ષ્મી, વિષ્ણુ, બ્રાહ્મણ, બૃહસ્પતિ, ચંદ્રમા, જળ, પૃથ્વી, સરસ્વતી જેમને હમેશાં નમો છે તેમને હું નમસ્કાર કરું છું. તપોધન (તપના ભંડાર), વેદના જાણનારા, નિત્ય વેદનો પાઠ કરનારા તથા મોટી પૂજાઓ કરનારાઓને હે ધૃષ્ટ્યુકુળમાં સિંહરૂપ ! હું હમેશાં પજું છું. ક્ષાત્રા વગરના પુરૂષો, જેઓ વગર ભોજન કર્યાં દેવ સંબંધી કાર્યો કરે છે અને જે પુરૂષો સંતોષવાળા તથા ક્ષમાવાળા છે, તેઓને હે વિભો ! હું નમસ્કાર કરું છું. જેઓ વિધિવંતે યજ્ઞ કરે છે, શાન્ત પ્રકૃતિવાળા છે, ઇન્દ્રિયોને જીતેલા તથા દાન છે, સત્ય, ધર્મ, પૃથ્વી, તથા ગાયત્રી પૂજા કરે છે તેવા પુરૂષોને હું નમસ્કાર કરું છું. હે યાદવ ! અવશ્ય જેઓ નિરંતર તપમાં રહે છે, તથા વનમાં વાસ કરી રૂઝ પૂજાં ભોજન કરે છે, કોઈ પ્રકારનો સંચય કરતા નથી, અને સંતોષી છે, તેઓને હું નમસ્કાર કરું છું. જે પુરૂષો સંવકાતું ભરણુપણુ કરવાને શક્તિવાળા છે, અને હમેશાં અતિથિઓનું સત્કારથી પૂજન કરે છે, તથા દેવને નૈવેદ્ય કરી તેમનું અવશ્ય પોતે ભોજન કરે છે, તેમને હું નમસ્કાર કરું છું, જે પુરૂષો વેદનું અધ્યયન કરી દુઃખવડે ધારણુ આપ એતું બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તથા પોતાની વાણી નિયમે રાખે છે, અને હમેશાં યજ્ઞન કરવામાં તથા અધ્યયન કરવામાં મગ્ન રહે છે, તેની હું પૂજા કરું છું. સજ્જા વ્યવહાર સંબંધી વ્યવસાયોમાં પ્રસન્ન અંતઃકરણવાળા, તથા હમેશાં મધ્યાહ્ન કાળ સૂચી અધ્યયનમાં જોડાએલા પુરૂષોને હું પૂજુ છું. જે પુરૂષો અચળ વ્રત ધારણુ કરી સૂર્યની કૃપા સંપાદન કરવામાં તથા સ્વાધ્યાયમાં તત્પર હોય છે, અને અદેખાઇ ન કરતાં સૂર્યની સેવા કરે છે તેવા પુરૂષોને હું નમસ્કાર કરું છું. રૂઝાં વ્રત ધારણુ કરનાર મુનિઓ તથા સત્યના સમુદ્ર એવા બ્રાહ્મણો જેઓ હવ્ય (દેવનું અન્ન) વહન કરે છે, તેઓને હું નમસ્કાર કરું છું. શિક્ષા અગ્નની બિચ્છા માગીને જીવવાની વૃત્તિ ચક્ષુષિવામાં આસક્ત, તપ કરવાથી મુકાએલાં શરીરવાળા, સૂર્યના કૃપાથી આશ્રય કરનારા, સુખ વચરમા જે નિર્ધર્મી છે, તેમને હું નમસ્કાર કરું છું. અભિમાન જેમણે છોડી દીધું છે, માયાનો ત્યાગ કર્યો છે, માત્ર કોપીન ધારણુ કરે છે એવા દિગંધારો, અને જેમને કંઇપણ પ્રયોજન નથી, વેદ જાણવાથી જેઓ દુર્ધર્મી છે, મૌન રાખ-

નમસ્ક, તથા આહ્વાનિયા અણુનારા, હિંસામાં આસક્તિ નહીં સાધનારા સત્ય વ્રતને ધારણ કરનારા, ઇન્દ્રિયોને દમન કરનારા તથા નિરંતર શ્રમ કરનારા પુરૂષોને હું નમસ્કાર કરું છું. જે ગૃહસ્થાશ્રમીયો, દેવતા તથા અતિથિઓના પૂજનમાં જોડાએલા અને જેઓ કપોત વૃત્તિ ધારણ કરેલા છે, તેઓને હું નમસ્કાર કરું છું. જે પુરૂષો ધર્મ, અર્થ તથા કામ એ ત્રિ-વર્ણનાં કૃત્યોમાં ઉત્તમ તથા મધ્યમ ભાવથી પ્રવર્તે છે અને અધ્યમ મધ્યમ તથા ઉત્તમ એવી ભાવનાથી નથી પ્રવર્તતા અને શિષ્ટ પુરૂષોએ આચરેલા માર્ગ પ્રમાણે ચાલે છે, લેખને હું નમસ્કાર કરું છું. જેઓ શાસ્ત્રના માર્ગમાં ધણા કુશળ છે, તથા જે બ્રાહ્મણો ધર્મ, અર્થ, કામને યથાયોગ્ય અનુસરનારા છે, અને જેઓ ધર્મને ઉદ્દેશીને પૈસામાં આદરરા ખનારા નથી તથા ઘુણવાળાં આચરણ (ધર્મને ત્યાગ કરીને કામને નહીં) સેવનારા જેમકે 'ઋત્વિજા માર્યા-સુવેદાત' એટલે ઋતુ સમયે સ્ત્રી પ્રત્યે જવું એટલેજ કામ સેવવો એ ન્યાય માને છે) તેવાઓને હે કેશવ ! હું નમસ્કાર કરું છું. જળ પીને રહેનારા, વાયુ ભક્ષણ કરનારા તથા હમેશાં વૈશ્વદેવનું શોભ લેનાર અને વિવિધ પ્રકારના વ્રતોને ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણોને હે ભક્ષ્ય ! હું નમસ્કાર કરું છું. સ્ત્રી ન કરનારા, ઘરા તથા અગ્નિહોત્ર રાખનારા, તથા વેદનો આશ્રય કરનારા બ્રાહ્મણોને હું નમસ્કાર કરું છું. હમેશાં પ્રાણીઓને સમાન ભાવથી જોનારા બ્રાહ્મણોને હું નમસ્કાર કરું છું. હે કૃષ્ણ ! લોકોને સુખી કરનારા મધિઓને હું નિરંતર નમસ્કાર કરું છું. લોકમાં પ્રખ્યાત, કુળમાં શ્રેષ્ઠ, અગ્નિનો નાશ કરનારા, લોકને વિષે સૂર્યરૂપ બ્રાહ્મણોને નમું છું, માટે હે વૃજ્ઞિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ! હે પાપરહિત ! તમે પણ હમેશાં બ્રાહ્મણોને પૂજો. પૂજ કરવાને યોગ્ય એવા બ્રાહ્મણોની પૂજ કરવાથી તેઓ અવશ્ય સુખ આપે છે. આલોક તથા પરલોકમાં બ્રાહ્મણો સુખ આપનારા છે. આત્મને યોગ્ય એવા માનવાળા તેઓ આ લોકમાં ફરે છે, તેઓ નક્કી વ્રતને સુખ આપશે. જે પુરૂષો નિત્ય સમજા અતિથિઓ, ગાયો અને બ્રાહ્મણોની સેવા કરે છે તથા હમેશાં સત્યમાં પ્રીતિવાળા હોય છે, તેઓ સંકટોને તરી જાય છે. જે નિરંતર શમવાળા, ઇર્ષા નહીં કરનારા અને સ્વાધ્યાયી હોય છે, તે સંકટોને તરી જાય છે. જે સર્વ દેવને નમસ્કાર કરી, વ્રતમાં કુશળ રહેલા, દાન કરવામાં પ્રીતિવાળા પુરૂષો છે તે સંકટને તરી જાય છે. જે પુરૂષો હમેશાં તપ કરે છે, કૌમાર અવસ્થાથી બ્રહ્મચર્ય પાળનારા છે, વળી તપથી દેહને પવિત્ર કર્યો છે તેવા પુરૂષો પણ સંકટોને તરી જાય છે. દેવતા, અતિથિઓ તથા ચાકરો અને પિતૃઓનાં અર્ચનમાં આસક્તિવાળા અને શિશુનનું ભોજન કરનારા તેઓ સંકટોને તરી જાય છે. જે વિધિ પ્રમાણે પૂજ કરી વેદોપર અભિ સળભાષી સોમહુતી આપે છે, તે સંકટોને તરી જાય છે. હે વૃજ્ઞિકુળમાં શિ/હરૂપ ! જે પુરૂષો માતા, પિતા તથા શુરૂઓને વિષે હમેશાં સદ્ભાવનાથી વરતે છે તેઓ તમારી પેઠે સંકટોને તરી જાય છે, એટલું કહી નારદ મુનિ જાના રહી ગયા. બીજાપિતા યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે હે કુન્તાના પુત્ર ! એટલા માટે જો તું પણ પિતૃ, દેવ, બ્રાહ્મણો તથા અતિથિઓને હમેશાં રૂઠે પ્રકારે પૂજ્ય તો ઇચ્છેલી ગતિને પામીશ.

કલ્પમાતૃ સ્વમપિ કૌમ્ભેય પિતૃદેવકિલ્બિલસિધિ ।

સમ્યક્ પૂજયન્તે નિર્ભયોત્તિમિદામધીર્વ્યસિ ॥ ૫૬ ॥

આખલાઓ, વરાહ, પાડા વગેરે પશુઓ તારી ભૂખ શમાવાને માટે હમણું માગી લે પરંતુ શરણે આવેલાના ત્યાગ હું નહીં કરું એવું મારું વ્રત છે. હે પશ્વિ ! તું જો કે, આ મારા અંગમાં બેઠેલો છે. સીંચાણો કહે છે—વરાહે નહીં, આખલાએ નહીં, ખીજાં અનેક પ્રકારનાં પશ્વિઓએ નહીં, હે મહારાજ ! તે અનાદિકાને, હું શું કરું ? મારે તો હોલાનું ભક્ષ કરવું છે, કેમકે—સનાતન કાળથી દેવોએ તે માંસ ભક્ષ કર્યું છે, સીંચાણો હોલાઓનું ભક્ષણ કરે એ સનાતન રીત છે. હે ઉશીનર દેશના રાજા ! હે પાપ રહિત જો હોલામાં તને એટલો બધો સ્નેહ હોય તો હમણું તેની બરાબર ત્રાજવામાં તોળી તારું માંસ મને આપ.

રાજા કહે છે—આજ તે મારા પર મોટો અનુગ્રહ કર્યો, કેમકે તું મારી પ્રત્યે આવી વાણી બોલે છે, બધું મારું, હું એમજ કરીશ, એમ કહી ઉત્તમ રાજાએ પોતાના શરીરનું માંસ કાઢી ત્રાજવામાં તોળવા માંડ્યું. અન્તઃપુરમાં આ વાત તેની રાણીઓએ સાંભળી, રત્નનાં ધરણું ધારણ કરેલી સ્ત્રિઓ નિઃશ્વાસ મૂકતી આકંઠ કરવા લાગી. અંતઃપુરમાં હાહા-કાર થયો. તેમનું રડવું સાંભળી, પ્રધાનો તથા ચાકરવર્ગ અત્યંત દુઃખથી રડવા લાગ્યા. મેઘ જોયો મોગે ગંભીર નાદ થયો, જેથી મેઘથી વિંટળાએલું આકાશ ચારે પાસે રૂંધાઈ ગયું. રાજાના સત્ય કર્મથી પૃથ્વી ધ્રુજ, રાજાએ પોતાનાં બેઉ પડખાંમાંથી, હાથમાંથી તથા ઉંડે ભાગમાંથી માંસ કાપીને હળવે હળવે ત્રાજવામાં મૂકવા માંડ્યું, તોપણ હોલાના જેટલા વજનવાળું તે ન થયું. રાજાના સધળા શરીરનું માંસ આપ્યું, કેવળ હાડજ રહ્યાં અને સધળા શરીરમાંથી રૂધિર સ્ત્રવવા લાગ્યું ત્યારે પોતાના માંસનો ક્ષય જોઈ પોતેજ ત્રાજવામાં બેઠો. રાજાનું આટલું બધું ઔદાર્ય જોઈ ઇન્દ્ર સહવર્તમાન ત્રણે લોક નરેન્દ્રની પ્રત્યે આવીને ઉભા રહ્યા. આકાશ માર્ગે દેવનાં દુઃકૃંભિ તથા ભેરી વાગવા લાગ્યાં. વૃષદર્ભ રાજાપર દેવ-તાઓએ સુખવાળાં દેવતાઈ પુષ્પો તથા અમૃતનો અભિષેક કર્યો. દેવ, ગંધર્વ તથા અપ્સ-રાઓ રાજાની ચારે પાસે વિટાઈ જેમ બ્રહ્માની પછવાડે નૃત્ય તથા ગાન કરતાં હોય તેમ કરવા લાગ્યાં. સોનાના પ્રાસાદોથી બાંધેલું, મણિ તથા કાંચનના તોરણોવાળું વૈદ્ય મણિના રથબવાળું વિમાન આવીને ઉભું રહ્યું, તે રાજર્ષિ પોતાના સત્ય કર્મથી વિમાનમાં બેસી, અક્ષય સ્વર્ગમાં ગયો. હે યુધિષ્ઠિર ! શરણાગતોમાં એવું કૃણ રહેલું છે માટે તું પણ સધળું એ પ્રકારે કર, અનન્ય ભક્તોને તથા આશ્રિતોને રક્ષણ કરનાર અને સધળા પ્રાણીઓને વિષે દયા રાખનારો પુરૂષ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ ભોગવે છે. રૂડા વ્રતવાળો જે રાજા પોતાના સદ્વ્રતને પકડી રહે છે તેને પોતાના નિષ્કપટ કર્મવડે શું પ્રાપ્ત નથી થતું ? (અર્થાત્ સર્વ મળે છે.) પવિત્ર અન્તઃકરણવાળો, ધીરજવાન, સત્યવાદી પરાક્રમી તે રાજર્ષિ કાશી દેશ-નો રાજા છતાં પોતાનાં કર્મવડે ત્રણલોકમાં પ્રખ્યાત થયો. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! કોઈ પણ ખીજો પુરૂષ એની પેઠે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરશે તો તેને પણ તેવી ઉત્તમ ગતિ મળશે. રાજર્ષિ વૃષદર્ભનું આ વ્રતાન્ત જે કહેશે અથવા હમેશ સાંભળશે તે લોકમાં પવિત્રાત્મા થશે, એમાં સંશય નહીં.

इदं वृत्तं हि राजर्षे वृषदर्मस्य कीर्तयन् ।

पूतात्मा वै भवेद्भोके शृणुयाद्यश्च नित्यशः ॥ ૩૧ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि पुरुषेनकपोताख्याने गुर्जरभाषायां

દ્રાવિડોઽધ્યાયઃ ॥ ૩૨ ॥

અધ્યામ ૩૩ મો. આહ્વાણ પ્રશંસા.

સુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કિં રાજઃ સર્વકૃત્યાનાં ગરોઃ સ્યાદાપિતામહ !

કુર્વન્ કિં કર્મનૃપતિઃ સ્ત્રી લોકી સમન્તે ॥ ૧ ॥

સુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! સધળા કામોમાં રાજાનું અત્યુત્તમ કામ કયું કહેવાય ને શું કૃત્ય કરવાથી રાજા બેઠે લોકનું ફળ રૂંડે પ્રકારે ભોગવે તે મને કહો ! બીજામિપિતા કહે છે કે હે ભારત ! અભિષેક થયેલા રાજાનું એજ કૃત્ય છે કે સુખની ધન્યતા જે રાજા કરતો હોય તેણે આહ્વાણનું અત્યંત આરાધન કરવું, પાર્થિવેન્દ્રે ઉપર કલા પ્રમાણે આત્રિય તથા વૃદ્ધ આહ્વાણને હમેશાં સામા જાળીને પૂજવા. જેમ પોતાના દેહનું, તથા જેમ પોતાના પુત્રાનું સ્વપ્ન પાલન કરે છે તેમ તેજ પ્રકારે આહ્વાણનું પણ પાલન કરવું. આહ્વાણ મધ્યે જે પૂજ્યતમ છે, તેમને ચોક્કસ રીતે પૂજવા. આહ્વાણ શાન્ત થવાથી રાજાને સધળા દેશ શેષી ઉઠે છે, આહ્વાણ પૂજ કરવા યોગ્ય છે. નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, અને પિતૃઓની પેઠે માનવા યોગ્ય છે. વર્ષાદથી જેસ પ્રાણી માત્રનું રક્ષણ થાય છે, તેમજ આહ્વાણથી લોકાનું રક્ષણ થાય છે, પોતાના તેજવડે તથા અભિચાર ઉપાયોથી તેઓ બાળી મૂકે છે. સત્ય પરાક્રમવાળા કોપેલા ઉગ્ર આહ્વાણ નિઃશેષ કરી નાંખે છે. એમનો નાશ કોઈ પ્રકારે હું દેખતા નથી. વળી સઘળી દિશાઓમાં તેમની અકુદિત અતિ છે. તેઓ કોપ પામવાથી કાવાનક અગ્નિની શિખાઓની પેઠે બાળી મૂકે છે, સાહસિક ગુણવાળાઓ પણ એમનાથી બીડે છે તે વિવેકી પુરુષો બીજાઓમાં શું અર્થ ? કેટલાક આહ્વાણ ધાસથી ઢંકાયેલા કૂવાની પેઠે ઢંકેલા અર્થવાળા છે, કેટલાક સ્વચ્છ આકર્ષક પેઠે નિર્મળ છે, કેટલાક કોપી છે, અને કેટલાક બીજા જીવની હિંસાના ભયથી પચાસું પણ તપાસીને મૂકે એવા સરળ પણ છે. તેમાંએ કેટલાક શક અને કેટલાક તપસ્વિઓ છે, કેટલાક ચેર, જૂઠા, તેમ નટ તથા નર્તકોની વૃત્તિથી જીવનારા પણ છે. બીજા કેટલાક ખેતી ગાયોનું રક્ષણ તથા બિણ્ણવૃત્તિથી જીવનારા પણ છે એક રાજાઓમાં તથા બીજાઓમાં સર્વ કર્મને કરવાને સમર્થ પણ છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! એ પ્રકારે વિવિધ પ્રકારના આકાર યુક્ત આહ્વાણ છે. પોતાનું સ્વરૂપ સંતાડવાને માટે અથવા લોકાનું રક્ષણ કરવાને માટે તેઓ જૂદાં જૂદાં કર્મમાં આસક્તિવાળા તથા નિષિદ્ધ કર્મો આચરીને જીવનારા છે તથાપિ વસ્તુતઃ જ્ઞાતાં તેઓ ધર્મના જાણનાર છે. હે મનુષ્યોના રાજા ! તમારે હમેશાં તેમનું કીર્તન કરવું. પિતૃઓ, દેવતાઓ, હરજ લોક, રાક્ષસો તથા મનુષ્યોને તે મોટા ભાગ્યશાળી આહ્વાણ પૂજ કરવા યોગ્ય છે. આહ્વાણવર્ગ, દેવતાઓ, પિતૃઓ, ગંધર્વો, રાક્ષસો, અસુરો તથા પિશાચોથી પણ જીતવાને શક્ય નથી. તેઓ દૈવત વગરનાને દૈવતવાળા કરે છે, અને દૈવતવાળાઓને અદૈવત કરી નાંખે છે. આહ્વાણ જેને ધન્ય છે, તે રાજા થાય છે અને જેનો અનાદર કરે છે તે પરાભવ પામે છે. હે રાજા ! હું સત્ય કહું છું કે જે મુખાંઓ આહ્વાણની સાથે વાદ કરે છે, તેઓ નાશ પામે છે, એમાં સંશય નહીં નિંદા તથા પ્રશંસામાં કુશળ છે, તેમ કીર્તિ અને અકીર્તિના હેતુ છે, હે રાજા ! આહ્વાણ હમેશાં શત્રુમાં ઉપર બહુ કોપ છે. આહ્વાણ જેને વખાણે છે, તે રૂંડે પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે અને જેને નિંદે છે, તે ક્ષયમાંજ પરાભવ પામે છે. આહ્વાણની અકૃપાથી શક, યવન તથા કાંબોજ વગેરે તે તે ક્ષત્રિય જાતિયો વૃષ્ટપણુને પામી ગઈ છે. દ્રાવિડ, કલિંગ, પુલિંદ, ઉશીનર, કલિસર્પ તથા મહાપક વગેરે બીજા સઘળી ક્ષત્રિય જાતિયો છતાં આહ્વાણના અનુ-

અહ વગર વૃષભપણુને પામી છે. હે જીતનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ ! તેમનાથી એમનો પરાજય છે, જય નથી. કાષ્ઠ પુરૂષ આ બધાનો નાશ કરે પરન્તુ તે પાપ બ્રાહ્મણવધ કરવા જેટલું નથી. કેમકે મોટા ઋષિઓએ કહ્યું છે કે બ્રાહ્મણના વધનો ધણોજ દોષ છે તે નાશ થાય નહિ. બ્રાહ્મણોની નિંદા કદી સાંભળવી નહીં, જે તેવો સંભવ હોય તો સ્વાંથી ઉઠીને જતા રહેવું અથવા તેમ બને એવું ના હોય તો નીચે મોઢે વગર બોલે એસી રહેવું. એવો કાષ્ઠ પુરૂષ પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયો નથી અથવા થશે પણ નહીં કે જે બ્રાહ્મણની સાથે વિરોધ કરી સુખવડે જીવવાને ચાલે ? હે રાજન્ ! જેમ સુષ્ટિવડે વાયુ ગ્રહણ કરે તો દુઃસહ છે, હાથવડે ચંદ્રનો સ્પર્શ દુઃસહ છે, પૃથ્વીનું ધારણ થવું દુઃસહ છે, તેમ પૃથ્વીમાં બ્રાહ્મણો જીતવા એ પણ દુઃસહ છે.

દુર્ગાહો મુદ્ધિનાવાયુર્દુઃસ્પર્શઃ પાણિના શશી ।

દુર્ધરાપૃથિવી રાજન્ દુર્જયા બ્રાહ્મણા ભુવિ ॥ ૨૭ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मं गुर्जरभाषायां ब्राह्मणप्रशं-
सानामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૩ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૩૪ મો. બ્રાહ્મણની પૂજનીયતા.

भीष्म उवाच—ब्राह्मणानेव सततं भृशं संपरिपूजयेत् ।

एतद्विसोमराजानईश्वराः सुखदुःखयोः ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ચંદ્રમા જેમનો રાજ છે, સુખ દુઃખને વિષે જેઓ સમર્થ છે, એવા બ્રાહ્મણોને નિરંતર અત્યંત પૂજવા, નાના પ્રકારના ભોગ, અલંકાર તથા જે જે એમને જોઈએ તે તે પદાર્થોથી હમેશાં બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરવું, તેમને નમસ્કાર કરવો અને રાજ્યોએ પિતાની પેઠે તેમને સેવવા. તેમ કરવાથી જેમ વર્ષાદેવી પ્રાણી માત્રને શાન્તિ થાય છે, તેમ દેશમાં શાન્તિ થાય છે. અવશ્ય દેશમાં પવિત્ર બ્રહ્મવર્ચસ્વી બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન થાઓ (એવી આકાંક્ષા રાજ્યે હમેશાં રાખવી). શત્રુને જીતનાર મહારથી રાજ્યે વખણાવેલા વ્રતને ધારણ કરેલા, ધર્મના જાળુનાર કુળવાન બ્રાહ્મણની સેવા કરવી. હે રાજન્ ! બ્રાહ્મણને ઘરમાં રાખવા, અવશ્ય એથી બીજું ઉત્તમ કંઈજ નથી. બ્રાહ્મણને આપેલું હવિ દેવતાઓ ગ્રહણ કરે છે. તે પ્રાણી માત્રના પિતા છે, એમનાથી બીજું કંઈ પણ મોટું નથી. સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ, જળ, પૃથ્વી, આકાશ તથા દિશાઓ સર્વ બ્રાહ્મણમાં પ્રવેશ કરી અન્ન ખાય છે. જેનું અન્ન બ્રાહ્મણો નથી જમતા તેનું અન્ન પિતૃઓ પણ જમતા નથી. બ્રાહ્મણની સાથે દ્વેષ કરનાર પાપી પુરૂષનું અન્ન દેવતાઓ પણ નથી ખાતા. બ્રાહ્મણો જેના ઉપર સંતુષ્ઠ થયા, તેના ઉપર પિતૃઓ તથા દેવો પણ સંતુષ્ઠ થાય છે. એમાં કંઈ વિચારવાનું નથી. તેમ બ્રાહ્મણોને હવિ આપનાર દાતાઓ પણ પ્રસન્ન રહે છે. મરવા પછી નાશ થતો નથી પણ તેઓને ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પુરૂષ જે જે યજ્ઞમાં હવિવડે બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરે છે, તે તે યજ્ઞાદિકથી દેવતા તથા પિતૃઓ પ્રસન્ન થાય છે. બ્રાહ્મણથી યજ્ઞાદિક ઉત્પન્ન થયું છે અને તે વડે પ્રજાઓ જીવે છે. જેનાથી આ ઉત્પન્ન થયું છે અને નાશ

પામી જેમાં સમાય છે, સ્વર્ગનો માર્ગ તેઓ જેમ જાણે છે તેમ કોપ પામેલા નરકનો રસ્તો પણ જાણનાર છે. હે દિવ્યોમ ! શ્રેષ્ઠ ! હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! થઇ ગયેલું તથા હવે થશે એ ખેંદને અને સ્વધર્મને બ્રાહ્મણો જાણે છે. જે લોકો એમને અનુસરીને ચાલે છે, તે પરાભવ નથી પામતા. મરવા પછી પણ તે લોકનો નાશ નથી થતો, તેમ પરાભવ નથી પામતા. વશ અન્તઃકરણવાળા જે મહાત્માઓ બ્રાહ્મણોના મુખમાંથી પડતું વચન પ્રદક્ષ કરે છે, તેઓ અવશ્ય નાશ પામતા નથી. તેજ તથા બળથી ઝળહળતા ક્ષત્રિયોનું તે તેજ તથા બળ બ્રાહ્મણોમાં શમી જાય છે, જે ભૂગુરૂંથી બ્રાહ્મણોએ તાળજીથીને જીત્યા તેમ અગિરસના કુળના બ્રાહ્મણોએ નીપોને જીત્યા. ભરદ્વાજે વીતહવ્ય રાજના વંશજોને જીતી લીધા. કાળા મૃગનું ચર્મ જેમની પ્વજમાં છે એવા કૃષ્ણાન્નિન પ્વજો (બ્રાહ્મણો) એ ચિત્રામુષોને જીતી લીધા. વળી આ પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી પરલોકના હિતનું કર્મ આચરું, એટલુંજ નહીં પરંતુ ઉભય લોકને દીપાવ્યો. લોકમાં જે યત્કિંચિત સંભળાય છે, કહેવાય છે અથવા સંભારાય છે, તે સઘળું બ્રાહ્મણોને વિષે કાષ્ઠમાં રહેલા છાના અગ્નિની પેઠે ગૂઢ રહેલું છે. હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ ! આ રચનમાં પૃથ્વી તથા વાસુદેવ ભગવાનનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ ઉદ્ઘાટન કરી તને કહું તે તું સાંભળ. વાસુદેવે પૃથ્વીને પૂછ્યું કે હે કલ્યાણી ! સર્વ પ્રાણીઓના માતા એવી તને હું પૂછું છું કે ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષ કયું કામ આચરવાથી પાપને દાળી દે તે તું મને કહે.

પૃથ્વી કહે છે—બ્રાહ્મણોની સેવા કરવી એજ ઉત્તમ અને એજ પવિત્ર છે. બ્રાહ્મણોની સેવા કરનાર પુરૂષોના સઘળા વિક્ષેપ નાશ પામે છે. ઐશ્વર્ય તેથી પ્રાપ્ત થાય છે. કીર્તિ એનાથી મળે છે અને આત્મજ્ઞાન પણ તેનાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, શત્રુને તાપ પમાડનાર મહારથિ એવા ડાહ્યા રાજ્યો સર્વ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યને મારે ધર્મ જાણનાર, વખણાએલા, પવિત્ર જાતિ સંપન્ન બ્રાહ્મણને હમેશાં ઇચ્છતો, એમ મને નારદે કહેલું છે. પર, અપર તથા પરથી પણ પર એ સઘળાઓમાં બ્રાહ્મણ જેને વખણે છે, તે મનુષ્ય રૂઝે પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે. જે બ્રાહ્મણોને પીડે છે, તે જલદી નાશ પામે છે. જેમ ખેતરમાં પડેલાં માટીનાં ઢેકાં હળપુણી તળે આવવાથી વટાઇ જાય છે, તેમ બ્રાહ્મણોને વિષે આચરેલો દ્રોહ પોતાના પરાભવને મારે કદપાય છે. હે વાસુદેવ ! ચંદ્રમાં કરેલું લાંછન જુઓ, સમુદ્રમાં પ્પારાશ, અને ઇન્દ્રને હનન ભગ અને હનન નેત્ર તે સઘળું બ્રાહ્મણોના પ્રભાવથીજ થયેલું છે. હે માધવ ! ઇન્દ્ર શતકંતુ કહેવાય છે, તે બ્રાહ્મણોના પ્રભાવથીજ. હે મધુસૂદન ! પવિત્ર અને દૃઢ થઇ પુરૂષ બ્રાહ્મણની આજ્ઞામાં વર્તે તો જેવી કીર્તિ, ઐશ્વર્ય અથવા જે લોકને ઇચ્છે, તે પ્રાપ્ત થાય. ભીષ્મ-પિતા કહે છે કે હે કૌરવ્ય ! એ પ્રકારે પૃથ્વીનું વચન સાંભળી મધુસૂદન ભગવાને “સાધુ સાધુ” એમ કહી પૃથ્વીનું પૂજન કર્યું. હે પાર્થ ! એ ઉપમાને સાંભળી સાવધાન થઇ તું ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને હમેશાં પૂજ, એથી શ્રેય થશે.

एतां भूकोपमां वार्ध प्रयतो ब्राह्मणवमान् ।

सततं पूजयेथास्त्वं ततः भयोमपत्स्यसे ॥ ૩૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पृथिवीवासुदेव संवादे
गुर्जरभाषायां चतु सिंशोऽध्यायः ॥ ૩૪ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો. બ્રાહ્મણ પ્રશંસા.

ભીષ્મ સ્વાચ્છ—જન્મનૈવ મહામાનો બ્રાહ્મણો નામજાયતે ।

નમઃ સ્વઃ સર્વભૂતાનામતિથિઃ પ્રસ્તુતાપ્રમુક ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ પિતા કહે છે—જાત કર્માદિ સંસ્કાર ન થયા છતાં પણ જન્મથીજ મહા ભાગ્યશાળી બ્રાહ્મણ નામ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે સર્વ પ્રાણીઓને તે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે અને અતિથિ એવો બ્રાહ્મણ પકવાનને પ્રથમ ભોજન કરવા લાયક છે. હે તાત! દેવતાઓનું મુખજ હોય નહીં શું! એવા સર્વ અર્થના આપનારા સુહૃદ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવાથી તેઓ કલ્યાણકારી વાણીઓવડે હમેશાં (આપણું) ચિંતન કરે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તેમની પૂજાઓ નહીં કરેલા, આપણા શત્રુઓ ઉપર જેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થએલા છે એવા તે બ્રાહ્મણો પોતાની દારણ્ય વાણીઓથી તેમને હથોડે દે છે. આ સ્થગમાં પુરાતન વિદ્વાંતાની કહેલી પ્રાચીન મથાઓ તને કહું છું.—બ્રહ્માએ પ્રથમ બ્રાહ્મણને સૃષ્ટિ આપી કર્મ દે હવે આથી અગળ થયા પ્રકારે બીજા કંઈ કર્તવ્ય મારે કરવાનું નથી. તેણે કહ્યું કે તમે ગુપ્ત રીતે તમારા બ્રહ્મત્વનું રક્ષણ કરો તમારું શ્રેય તેથી થશે. બ્રહ્મત્વના રક્ષણરૂપ કર્મ કરવાથી તમને બ્રહ્મા શ્રી પ્રાપ્ત થશે, જેથી તમે સર્વ પ્રાણીઓને વશ રાખવાને દોરડારૂપ થશો. વિદ્વાન બ્રાહ્મણે શ્વદ્રનું કર્મ (સેવા વૃત્તિ) ન કરવી સેવા વૃત્તિનું કામ કરવાથી ધર્મનો ઉપરોધ થાય છે. સ્વાધ્યાયમાં રહેવાથી તમારી શ્રી, બુદ્ધિ, તેજ તથા પ્રતાપવાળી વિભૂતિ વૃદ્ધિ પામશે. અને પુષ્કળ માહાત્મ્યને પામશો. હવનીય દેવોને હુતદ્રવ્ય આપવાથી મોટા ભાગ્યશાળી થશો. બાળકોનાથી પણ અગ્રભોજન કરાવેને યોગ્ય ગણાશે. બ્રાહ્મો લક્ષ્મી સંપાદન કરવાથી જગતમાં પાત્ર કલ્પાશે. પરમ શ્રદ્ધા યુક્ત થવાથી તથા દ્રોહનો ત્યાગ કરવાથી અને ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ કરી, સ્વાધ્યાયમાં આસક્ત રહેવાથી સંઘર્ષી કામનાઓને સંપાદન કરશે જે જે મનુષ્ય લોકમાં તથા યત્ કિંચિત્ દેવલોકમાં જીજ્ઞુષ છે, તે સંઘર્ષનું તપ, યજ્ઞ તથા નિયમવડે મેળવી શકશે.

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે પાપ રહિત! પૂર્વે બ્રાહ્મણો ઉપર અનુકંપાને માટે બુદ્ધિમાન બ્રહ્માએ કહેલી આ “બ્રહ્મગીતા” મેં તને કહી. વળી હું તને કહું છું કે, જેનું રાગનું બળ છે તેનું તપસ્વી બ્રાહ્મણનું બળ હું માનું છું. તેઓ દુરાસદ છે, ક્રોધી છે, વેગવાળા સાહસિક છે તથાપિ પૂજા કરવાને યોગ્ય છે. કેટલાક સિંહના જેવા પરાક્રમવાળા છે. બીજા કેટલાક બાંધના જેવા સહવાળા છે, કેટલાક વરાહ અને મૃગના જેવા બળવાળા બ્રાહ્મણો છે, કેટલાક જળના જેવા સત્વવાળા, કેટલાક સર્પના જેવા દુઃસ્પર્શ, કેટલાક મગરના જેવા, કેટલાક કૂર વચનના કેટલાક ક્રોધયુક્ત નેત્રવાળા, કેટલાક વિષ સમાન છે, બીજા કેટલાક મંદ પણ છે. હે યુધિષ્ઠિર! એમ બ્રાહ્મણનાં જૂદી જૂદી પ્રકારનાં ચિત્ત છે. મેકળ દ્રાવિડ, લાટ, પૌંડ, કોન્વશિરા, શૌંડિક, દરદ, દર્વ, ચૌર, શયર, અર્ધર, કિરાત તથા યવન વગેરે સંઘર્ષી, ક્ષત્રિય જાતિઓ બ્રાહ્મણોની સાથે દ્વેષ કરવાથી વૃષલપણને પામી ગયા છે. બ્રાહ્મણના કોપથી અસુરો પાતાળમાં રહે છે અને બ્રાહ્મણના પ્રસાદથી દેવો સ્વર્ગમાં વસે છે. જેમ આકાશનો સ્પર્શ થવો અશક્ય છે, હિમાચળને ખસેડવો અશક્ય છે, પાળ ખાંધી મગાને વેઠવી અશક્ય છે, તેમ પૃથ્વીમાં બ્રાહ્મણો પણ દુર્જય છે, બ્રાહ્મણોની સાથે વિરોધ કરવાથી વસુધરાને નિયમે રાખવી અશક્ય છે. અવશ્ય દેવના દેવ પણ મહાત્મા બ્રાહ્મણજ છે. જે સમુદ્રથી વિંદાએલી

મધ્યમન સ્તૌત્ય હોય તથાપિ તેને ગ્રામ્ય જાણવો. યુદ્ધ નહીં કરવા જનારો રાગ્ન અને
લાસ વગરનો બ્રાહ્મણ, એ બેઉને રાક્ષસમાં સુષ રહેલા સાપની પેઠે પૃથ્વી ગળી જાય છે.
મધ્ય બુદ્ધિવાળા પુરુષનું અભિમાન લક્ષ્મીને નાશ કરે છે. ગર્ભ ધારણ કરવાથી કન્યા દૂષિત
ભય છે, તેમ ધરમાં બેસી રહેવાથી બ્રાહ્મણ દોષિત થાય છે, અદ્ભુત જેનું દર્શન છે એવા
દંડમાથી આવું વૃત્તાન્ત સાંભળી મારા પિતાએ બ્રાહ્મણોનું પૂજન કર્યું, તેજ પ્રકારે એ મોટું
ત ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણોને હું પણ પૂજું છું. બીજમપિતા કહે છે—દાનવેન્દના મુખમાંથી
ડેહું આવું વચન સાંભળી ઇન્દ્રે બ્રાહ્મણોનું પૂજન કર્યું જેથી તે મહેન્દ્રપણને પામ્યા.

સ્તુત્વૈતદ્વચનં શક્રો દાનવેન્દ્રમુચ્ચાચ્ચુતં ।

દ્વિજાન્ સંપૂજયામાસ મહેન્દ્રસ્વમવાપ ચ ॥ ૧૯ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ब्राह्मणप्रशंसाय मित्द्रक्षं-
संवादे गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૩૭ મો. દાનને માટે પાત્રતા.

युधिष्ठिर उवाच—अपूर्वश्च भवेत्पात्रमथवापिचिरांषितः ।

दूरादभ्यागतं चापि किंपात्रं स्वात्पितामह ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! કોઈ દિવસ નહીં દોઢલો, ઘણા વખતથી સમીપ
રહેલો તથા દૂરથી આવેલો અભ્યાગત તેઓમાં ઉત્તમ પાત્ર કોને જાણવો ? બીજમપિતા કહે
કે—કેપર બતાવેલા ત્રણ વર્ગનાં પાત્રોની એકજ ક્રિયા હોતી નથી. કેટલાક યજ્ઞને અર્થે,
કેટલાક ગુરૂ દક્ષણને માટે, કોઈ કુટુંબના બરણ પોપણને માટે, એમ પૃથક્ પૃથક્ ક્રિયાઓથી
કેટલાકને પાત્રત્વમાં પ્રધાનતા મળે છે. કેટલાક મૌન અથવા સંન્યસ્ત વ્રતને ઉત્તમ માને છે.
એમ ક્રિયા મૌન વગેરેના તારતમ્યથી પુત્રોનું તારતમ્ય મનાય છે, વસ્તુતઃ તેઓમાં તારતમ્ય
થી, માટે જે, જે, વર્ગનો પાત્ર માનના કરે તેને યત કિચિત્ સર્વ આપું છું એમ કહેવું.
પણ મેં સાંભળ્યું છે કે—ભૂત્ય વર્ગને પીડા કર્યા શિવાય આપવું, ભૂત્ય વર્ગને પીડા કરીને
જેઓ આપે છે તે પોતાના આત્માને પીડે છે. કોઈ દિવસ નહીં દોઢલો, અથવા જે ઘણી
મુદતથી પાસે રહેલો અને દૂરથી આવેલો અભ્યાગત હોય તે ત્રણેને પડિતો સમાન પાત્ર
જાણે છે.

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—જેથી પ્રાણીઓને પીડા ઉત્પન્ન ન થાય, ધર્મનો નાશ ન થાય તેને
પાત્ર જાણવા એમ કહ્યું છે તો જેને આપવાથી આપેલું તાપ* નથી પામતું તેવા કયા પુરુષો
? મને કહો ? બીજમપિતા કહે છે—અત્વિજ (વરુણમાં વરેલા બ્રાહ્મણો), પુરોહિત, આચાર્ય,
શ્લેષ્મ, સંબંધિઓ, યાંધવો, શાસ્ત્ર જાણનારા અને દર્ષી વગરના તે સઘળા માનવા
ભાગ્ય તથા પૂજા કરવા યોગ્ય છે. સદાયરણુથી નહીં વર્તનારા સઘળા સત્ક્રિયાને યોગ્ય

* ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘નદશીલે જલજલે વિમલવેદીવવાર્જિતેદ્યિમાનં
હૃદયમ્ રિકમયા કુપ્ફતકૃત’

નથી માટે હમેશાં પુરૂષોને તબીબીથી પારખવા ક્રોધ ન કરવો, સત્ય બોલવું, હિંસા ન કરવી, ઇન્દ્રિયોત્તેજ નિગ્રહ, વિનય, દ્રોહ ન કરવો, અભિમાનનો ત્યાગ, લજ્જા, તિતિક્ષા, દમ તથા શમ એટલા ગુણો સ્વાભાવિક જેનામાં દેખાય છે, તે પાત્ર માનને યોગ્ય છે, તે અકાર્યને યોગ્ય કદી નથી. ઉપર બતાવેલા ગુણવાળો બહુ વખતથી પાસે રહેલો હોય ગમે તો હમણાં આવતો હોય અગર પહેલાં દીડેલો કે ન દીડેલો હોય તથાપિ તે પાત્ર છે અને માન્યને યોગ્ય છે. વેદનું અપ્રામાદ્ય તથા શાસ્ત્રોનું અભિલંબન અને સર્વ સ્થળે અવ્યવસ્થા રાખવી તે આત્માને પાત્રતાનું નાશ કરનાર અનુકરણ છે. વેદની નિંદા કરનારો જે બ્રાહ્મણ પંડિત-માનીય થાય અને મેક્ષ માર્ગમાં અનુપયોગિની વર્ણમાં આસક્ત થઈ મિથ્યા તર્ક કરે તથા યુક્તિ હેતુવાદને કહે અને સદ્વિચારોને વિષે જયસ પાદન કરે તથાપિ શાસ્ત્રોક્ત હેતુવાદમાં વિરોધ આવવાથી તે હેતુવાદિક ન સમજવો. હૈ તાત ! બ્રાહ્મણોની મધ્યે ખોટા ઘોટા પાડીને બોલનારા, બહુ ભાષણ કરનારા, સર્વને વિષે સંકેતેનારા મૂઢ, બાળક અને કડવાં વેણુ બોલનારા એટલા પુરૂષોને કુતરા જેવા બળુવા જેમ જ્ઞાન ભસવામાં તથા કરડવામાં સદૃશ આસક્ત રહે છે, તેમ ઉપર બતાવેલા પુરૂષો પણ મિથ્યા ભાષણ કરવામાં તથા સઘળાં શાસ્ત્રોત્તેજ ઉચ્છેદ કરવામાં મગ્યા રહે છે. લોકવ્યવહાર, ધર્મ તથા યોગ્યતાનું હિત, એટલું વિચારીને જે પુરૂષ વર્તે છે, તે લાંબી મુદત સુધી નબંધ છે. તેવા વિચારવાન પુરૂષો, દેવતાઓ, ઋષિઓ, પિતૃઓ, બ્રાહ્મણોને તથા અનિયમિતો, જે પાંચેના ઋણથી મુકાઈ જાય છે. એ પ્રકારે યથાક્રમ વિશુદ્ધ એવાં સુચિનીત કર્મવડે વર્તનારો ગૃહસ્થ કર્મ કરવા છતાં ધર્મથી પડતો નથી.

પર્યાયેણ વિશુદ્ધેન સુચિનીતે ન કર્મણાં ।

एवं गृहस्थः कर्माणि कुर्यान् धर्मान्नहीयते ॥ ૧૮ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पात्रपरीक्षायां गुर्जरभाषायां
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૭ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. પંચયુગ ને નારદ સંવાદ.

યુષ્કિષ્ટિર હવાચ—શ્રીનાં સ્વભાવમિચ્છામિ શ્રોતું ભરતસત્તમ ।

स्मियो हि मूलदोषाणां लघुचिन्ता हि ताः स्मृताः ॥ ૧ ॥

યુષ્કિષ્ટિર પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! શ્રીઓના સ્વભાવ સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે, અવશ્ય સઘળા દોષનું મળ શ્રીઓ છે, કેમકે વાણી પેઢે તેઓમાં ચળચિત્ત છે એમ કહેવાય છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—પૂર્વે નારદને પંચયુગ નામની પ્રશ્નથી શ્રી સંગ્રામે થયેલો સંવાદરૂપ ઇતિહાસ અત્રે હું તને કહું છું. પૂર્વે સઘળા લોકમાં ફરતાં ફરતાં દેવર્ષિ એવા નારદ મુનિએ બ્રહ્માની પંચયુગ નામની સુંદર અપ્સરા દીડી. તે સુંદર અવયવોવાળી અપ્સરાને જોઈ નારદમુનિ પૂછવા લાગ્યા કે હે સુમધ્યમે ! મારા હૃદયમાં કંઈ સંશય છે, તે તું મને કહે. ભીષ્મપિતા કહે છે કે નારદનું એવું વચન સાંભળી અપ્સરા બોલી કે, તમે મને જિજ્ઞાસુ

આપવાને સમર્થ માનતા હો તો જાણીતા વિષય ઉપર હું બોલું છું. નારદમુનિ કહે છે કે-હે કલ્યાણી ! હું તને અયોગ્ય વિષયમાં જોડવાને કદી ચાહતો નથી. હે રૂઝ મુખવાળી ! તારાથી સ્ત્રીઓના સ્વભાવ સાંભળવાની ઇચ્છા હું રાખું છું.

ભીષ્મપિતા દેવર્ષિનું એવું વચન સાંભળી ઉત્તમ અપ્સરા નારદમુનિને કહેવા લાગી કે હું સ્ત્રી છું. સ્ત્રીઓની નિંદા કરવાને ઇચ્છતી નથી. હે દેવર્ષે ! સ્ત્રીઓના સ્વભાવ તમારા જાણેલા છે તે છતાં આવા કાર્યમાં મને ઉતારવાને તમે યોગ્ય નથી. નારદમુનિ કહે છે કે હે મુખમ્પમે ! જુદું બોલવાથી દોષ લાગે છે, સત્ય કહેવામાં કશો દોષ નથી માટે સાચો-સાચું કહે. નારદનો આગ્રહ જોઈ તેણે સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ખરા દોષોને કહેવાનો આરંભ કર્યો. પંચચૂડા કહે છે કે-હે નારદ ! સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી, રૂપાળી તથા સ્વામીવાળી છતાં પણ મર્યાદામાં નથી રહેતી એ સ્ત્રીઓમાં દોષ છે. અવશ્ય સ્ત્રીઓના જેટલું અત્યંત પાપી બીજું કોઈ નથી, સઘળાં પાપનું મૂળ સ્ત્રીઓ છે, તે તમે પણ જાણો છો. સમાન, પૈસાવાળા, રૂપાળા તથા પોતાને વશ એવા પતિનું અંતર પડવા પછી સ્ત્રીઓ તેની વાટ જોતી નથી. હે પ્રભો ! તે અમારો સ્ત્રીઓનો મોટો અસત્ ધર્મ છે, અમે લગ્નજનો ત્યાગ કરી પાપી પુરુષોને જીતીએ છીએ. જે હમેશાં સ્ત્રીની પ્રાર્થના કરે છે, તેની નજીક જાય છે. કંઈક સેવા કરે છે, તે પુરુષની ખસસ સ્ત્રીઓ ઇચ્છા કરે છે. મનુષ્યોના અનર્થિત્વ હેતુથી અથવા પરિજનોના ભયથી મર્યાદા વગરની સ્ત્રીઓ ભર્તાઓની આમન્યામાં રહે છે. તેઓને કોઈ અગમ્ય નથી, તેમ કંઈ વચનો પણ નિશ્ચય નથી, રૂપ કે કુરૂપ તે જોતી નથી, ફક્ત પુરુષ જોઈને જ ભોગવે છે. ભયથી કે ઇર્ષ્યા આપવાથી અગર પૈતાની લાલચે અથવા ઝાતિ કે કુલના સંબંધથી સ્ત્રીઓ સ્વામીની આમન્યામાં રહેતી નથી. કુળની સ્ત્રીઓ પણ યુવા-વસ્થાવાળી સુંદર ધરણી તથા વસ્ત્રની ધારણ કરનારી સ્વેચ્છચારિણી સ્ત્રીઓની સ્પૃહા કરે છે જેઓ નિરંતર ખડક પ્રકારે રક્ષણ થયેલી સ્ત્રીઓ છે, તેઓ પણ કુખડા, આંધળા, જડ તથા વામણાઓની સાથે બગડે છે. હે મહામુને ! લૂલા પાંગળા કે કુતિસત આચરણવાળા કોઈ પુરુષો સ્ત્રીને અગમ્ય છે, એમ આ લોકમાં નથી. હે સ્ત્રીઓ ! જે કોઈ પ્રકારના ઉપાયથી પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થાય તો અન્યોન્ય સ્ત્રીઓ (દૃષ્ટિમલિંગ ધારણ કરી) વ્યવહારમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ ભર્તાની મર્યાદામાં રહેતી નથી. પુરુષો ન મળવાથી, પરિજનોના ભયથી, અથવા વધ કે અધાના ભયથી પણ, પોતે પોતાની મેળે જ સુદૃઢ રહે છે. તે અચળ સ્વ-ભાવવાળીઓ દુઃખવડે સેવવા યોગ્ય છે. ગ્રાહ પુરુષની વાણીની પેઠે સ્ત્રીઓનો ભાવ જાણવો ધણો કઠણ છે. જેમ કાષ્ઠથી અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી, નદિઓથી સમુદ્રને શાન્તિ થતી નથી, તથા સર્વ જૂતોના નાશથી કાળને તૃપ્તિ થતી નથી, તેમ પુરુષોથી સ્ત્રીઓને તૃપ્તિ થતી નથી. હે દેવર્ષે ! આ અને યોગ્ય રહસ્ય સઘળી સ્ત્રીઓનું છે. પોતાના વલ્લભ પુરુષને જોવાથી સ્ત્રીઓનું મન પલંગે છે. કામનાઓને પૂરી પાડનાર, મનને પ્રિય લાગનાર તથા રક્ષણ કરનાર એવા પતિને પણ સ્ત્રી વશ થતી નથી, કામ, ભોગ, ભારે દાગીના કે સંત્રયથી જેટલી સ્ત્રીઓ રીઝતી નથી તેટલી ન્તીમાં અનુગ્રહ કરતી રીઝે છે. અંતક (કાળ) પવન, મૃત્યુ, પાતાળ, વડવે મુખ તીક્ષ્ણધરા, વિષ, સર્પ, તથા વન્દિ એમની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ સજ્જ નાશ કરવાવાળી છે. હે નારદ ! જ્યારે પંચ મહામૂળ ઉત્પન્ન થયાં જ્યારે વિધાતાએ લોકનું નિર્માણ કર્યું અને ન્યાયની સ્ત્રી અને પુરુષોનું નિર્માણ થયું ત્યારથી જ આ દોષો સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક અપરિપક્વ થયા છે.

યતઃચ મુનાનિ મહાનિપંચયતઃચ લોકાઽવિહિતા વિધાયા ।

યતઃ પુર્ણા સઃપ્રમાદઃચ નિર્નિતાસ્તદૈવ દોષાઃ પ્રમદાસુ નારદ ॥ ૩૦ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पंचचूडानारदसंवादे गुर्जर-
भाषायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. વિપુલોપાખ્યાન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—इमे वै मानवालोके स्त्रीषु सज्जत्यभीक्ष्णशः
मोहेन परमाविष्टा देवसृष्टेन पार्थिव ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પાર્થિવ ! પરમેશ્વરે સૃષ્ટેલા મોહથી અતિશે વિંટળાએલા આ મનુષ્યો જગતમાં ક્ષણે ક્ષણે સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થાય છે તેમ સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષોમાં આસક્ત થતી પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ, એ વિષે મારા હૃદયમાં તીવ્ર સંશય થયા કરે છે. હે કુ ર્નંદન ! એવી સ્વભાવદુષ્ટ સ્ત્રીઓનો સંગ પુરૂષો કેમ કરે છે ? વળી સ્ત્રીઓ પણ કેટલાક પુરૂષોમાં આસક્ત થાય છે, વળી નથી થતી તેનું કારણ શું ? હે પુરૂષો મધ્યે વ્યાધ ! એવા દુષ્ટસ્વ-ભાવવાળી સ્ત્રીઓ પુરૂષથી કેમ રક્ષિત થઈ શકે ? તે પણ મને કહેવાને યોગ્ય છે. સ્ત્રીઓ પોતાની એલામાં પુરૂષોને કંચે છે, તેઓ હાથમાં આંધલા કાષ્ટ પુરૂષને છોડતી નથી. જેમ ગાયો હમેશાં નવાં નવાં તૃણ પ્રહણુ કરે છે, તેમ સ્ત્રીઓ પણ નવા નવા પુરૂષની ઈચ્છા કરે છે. જ્યારે દૈત્યની જે માયા તથા ખળવાન નમુચી દૈત્યની કહેવાય છે, વળી બલિ તથા તથા કુંભીનસ દૈત્યની માયા, તે સમ્બળી માયાઓરૂપ સ્ત્રીઓ જાણુવી તે હસતાની પ્રત્યે હસે છે, રડનાર સાંભી રડે છે, દેશકાલ જોઈ અપ્રિયને પ્રિયવચનોથી વશ કરી લે છે શુક્રાચાર્ય તથા બૃહસ્પતિ જે શાસ્ત્ર જાણુ છે તે સ્ત્રીની બુદ્ધિથી અવરેષ રહેતું નથી, ત્યારે હવે પુરૂષોએ તેમનું રક્ષણ કયે પ્રકારે કરવું ? જોઓ જૂઠાને ખર્ચ કરી આપે છે અને ખરાને જૂઠું પણ કરી આપે છે ? હે વીર ! એ પ્રકારના ચરિત્રવાળી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ પુરૂષોથી શી રીતે થાય ? હે શત્રુના નાશ કરનારા ! શુક્ર તથા બૃહસ્પતિએ સ્ત્રીની બુદ્ધિને અનુસરી વંચનાદિ શાસ્ત્ર પ્રવર્તાવ્યું છે. બૃહસ્પતિ આદિ સત્પુરૂષોએ તેમને પૂછે છે, અધિક ગણેલીઓ છે અને તેવા પુરૂષોમાં સમાન વિકાર ઉત્પન્ન કરનારી છે. હે રાજન ! સમિપ રહેલી તે સ્ત્રીઓ મનને વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. હે મહાબાહો ! મેં એમ સાંભળ્યું હતું કે આગળ તો આ સમ્બળી પ્રજા ભાર્મિક હતી. સંકાર કરેલી અગર નહીં કરેલી પણ સ્ત્રીઓ હમેશાં મનમાં વિકાર પેદા કરે છે. તેઓનું રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન કાણ થાય ? તે મારા મનમાં મોટા સંદેહ છે. હે કુરુવંશને વધારનારા ! હે મોટા ભાગ્યશાલી ! હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તેઓની રક્ષા થવી જે અશક્ય હોય તો મને કહે, પૂર્વે કાષ્ટએ કરી છે ના નથી કરી તે મને કહે ?

तथा ब्रूहि महाभाग कुरूणां विवर्द्धन ।

यदि शक्याकुरुष्वेष्ट रक्षा तासां कदाचन ॥

कस्तु वा कृतपूर्वं वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ૧૪ ॥

શ્વિત્રી મહાપારને ડનુશાસનપર્વણે દાનધર્મે વિપુલોપારુપાને ગુર્જરભાષાવાં
પ્રકીર્તનચત્વાર્ણિશોઽધ્યાયઃ ॥ ૩૯ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો. વિપુલોપારુપાન આહુ.

મીષ્ઠ વચ્ચ—एवमेव महाबाहो नात्रमिदमस्ति किंचन ।

यथा ब्रवीषि कौरव्य नारीं प्रातेजनाधेप ॥ ૧ ॥

ભાભપિતા કહે છે—હે મહાબાહો ! મનુષ્યોના રાજ કૌરવ્ય સ્ત્રીને માટે જેમ તું એણે
છે તેમજ છે, એમાં જરા પણ ખેડું નથી, અત્રે હું તને એક પુરતન ઇતિહાસ કહીશ.
પૂર્વે મહાત્મા વિપુલે કેવી રીતે સ્ત્રીનું રક્ષણ કર્યું હતું અને હે નરાધિપ ! પૂર્વે બ્રહ્માએ
સ્ત્રીઓને શા માટે સૃષ્ટ છે તે પણ કહીશ. હું પુત્ર ! અવસ્ય સ્ત્રીઓથી બીજું મોટું પાપી
કાંઈ નથી. હે ત્રિભો ! તે ઝળહળતો વન્દિ છે મયાસુરે રચેલી માયા એ સ્ત્રીઓજ છે.
તીક્ષ્ણધારા, વિષ, સર્પ તથા અ.મે. તેમ એક સ્ત્રી પણ છે. હે મહાબાહો ! મેં એમ સાંભ-
ળ્યું છે કે પૂર્વે આ સધળી પ્રજા ધાર્મિક હતી અને તે સધળી પોતાની મેળે દેવપણુ ને
પામી જતી, તેથી દેવતાઓના મનને બધ ઉત્પન્ન થયો. સધળા દેવતા બ્રહ્માને શરણે ગયા,
હે શ્રુતે દમન કરનારા ! દેવતાઓ પોતાનું સધળું દુઃખ બ્રહ્માને નિવેદન કરી અનામના
અધોમુખે ઉભા રહ્યા. દેવતાઓનો અતર્જન બાવ સમજ મનુષ્યોને અત્મંત મોઢ પમ કરતે
માટે સમર્થ બ્રહ્માએ સ્ત્રીઓને ઉત્પન્ન કરી. હે કુન્તાના પુત્ર ! સ્વસનમાં સ્ત્રીઓ સાધવી
જેવી હતી. પ્રજાપતિથી કૃપાના સર્ગ પછી તે સ્ત્રીઓ અસાધવી ઉત્પન્ન થઈ તેમને બ્રહ્માએ
યથાયોગ્ય કામ અર્પણ કર્યા તેથી તે કામલુપ્થ પ્રમદાઓ હમેશાં પુરૂષોને નડે છે. હમની
સહાયતાને માટે દેવના ઇશ્વર બ્રહ્માએ કોષને સુખ્યો. સધળો પ્રજાઓ તે કામ કોષને વશ
થઈ જાય છે. સ્ત્રીઓની કંઈ ક્રિયાઓ નથી એવો ધર્મનો નિશ્ચય છે. નિરંદ્રય, અશસ્ત્ર,
અને જૂઠું એ સ્ત્રીઓનું સ્વાભાવિક આચરણ છે, એમ જ્ઞાત કહે છે. શય્યા, આસન, અલં-
કાર, અન્નપાન, અપવિત્રતા, ખોટી વાણી, કામ તથા રતિ પ્રજાપતિએ સ્ત્રીઓને આપ્યાં.
પુરૂષે કાંઈ પ્રકારે તેઓનું રક્ષણ થ. અશક્ય છે. વાણી, વધ, બંધ તથા કલેશ અને વિવિધ
પ્રકારના ઉપાયોથી વિશ્વના કરનાર બ્રહ્માથી પણ સ્ત્રીનું રક્ષણ થતું અશક્ય છે. તે પુરૂષોથી
તે કેમ થઈ શકે ? હે પુરૂષ મધ્યે બ્યાદ ! વળી પછીની મેં એમ પણ સાંભળ્યું છે કે અસ-
મમવાળી નારીઓનું રક્ષણ થતું અશક્ય છે. પૂર્વે કાંઈ વિપુલ નામના શિષ્યે પોતાનાં મુરુગી
સ્ત્રીનું રક્ષણ જે પ્રકારે કર્યું હતું તે હું તને કહીશ. પૂર્વે દેવશર્મા નામના મહા ભાગ્યશાળી
પ્રખ્યાત ઋષિ હતા, તેની રૂચિ નામની ઋણી રૂપાળી સ્ત્રી હતી. એના જેવું રૂપ પૃથ્વીમાં
બીજી કાંઈ સ્ત્રીનું ન હતું, તેના સ્વરૂપથી દેવ, ગંધર્વ તથા દાનવો મોઢ પમતા હતા હે
રાજેન્દ્ર ! બળ કરીને વૃત્રાસુરને હથુનારો ઇન્દ્ર (દેવશર્માની સ્ત્રીને જોઈ) વિશેષ મોઢ પામ્યો
હતો. સ્ત્રીઓનું ચેષ્ટિત જાણનારો મહા મુનિ દેવશર્મા, પારકી સ્ત્રીમાં કામની અભિગ્રાહવાળો
ઇન્દ્ર છે, એમ જાણી યથાશક્તિ ઉત્ત્રાહથી પોતાની સ્ત્રી રૂચિનું રક્ષણ કરતો હતો. ઇન્દ્ર
પરસ્ત્રીકામુક છે એમ જાણી તેને પોતાની સ્ત્રીનું બળથી રક્ષણ કરતું પડતું હતું.

હે જાન! જોકે રક્ષણ તે દેવશર્માને યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ, પણ 'હાલુ' રક્ષણ કેવે પ્રકારે કરવું ? એમ તે ચિંતા કરવા લાગ્યા. મોટા તપસ્વી દેવશર્માએ જન યજ્ઞે વિશ્વાદી ભૃગુના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા વિપુલ નામના પોતાના બહાસા શિષ્યને મોકલવાની કહ્યું કે હું યજ્ઞ કરવા માટે જઇશ પણ આ મારી સ્ત્રી રૂચિની હમેશાં ઇન્દ્ર પ્રાર્થના કરે છે, માટે તું યજ્ઞશક્તિ તેનું રક્ષણ કરજે. હે ભૃગુકુળમાં હિતમ ! ઇન્દ્ર નાના પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરી આવે છે માટે તું તેનાથી ગદ્ગદતામાં ન રહેતો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે, પોતાના ગુરૂએ બોલેલા ઇન્દ્રિયન વચ્ચે શાખનારો, હમેશાં ઉચ્ચ તપ વ્યાખરનારો, અભિન્ન જેવી અનિવર્ત્યતા, તપસ્વી ધર્મનો ભળુનાર, સત્યવાદી વિપુલ ધણું સાઈ એમ બોલ્યો. હે મહારાજ ! નજીકમાં કોઈએ પોતાના ગુરૂને તેણે પુછ્યું કે હે મુનિ ! ઇન્દ્ર અને અપ્સરાનાં કેવાં રૂપ ધારણ કરે છે ? તેનું સ્ફીર કેવું હોય છે ? તેનું નેત્ર કયા પ્રકારનું હોય છે ? તે તમે મને કહેવાને સોગવ છે. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે ભારત ! વિપુલનો એવો પ્રથમ સાંભળી, ભગવાન દેવશર્મા, મહાકાયા વિપુલની પ્રત્યે ઇચ્છાની સામાન્ય ચિત્તેન્ન કરવા લાગ્યા હે વિપ્રજે ! ઇન્દ્ર બહુ માયાવી છે. તે મારેવાર નાના પ્રકારના બાજ કરે છે. કેમકે સમયે મુકુટ ધારણ કરીને આવે છે, કેમકે રખત વણ ધારણ કરે છે, વખતે ધનુષ્ય લીધેલું હોય છે, મુકુટ તથા કુંડળા ધારણ કરે છે. મુહૂર્તમાં અંજળી સદૃશ બની જાય છે. બહીમાં ચોટલીવાળો, જઠાવાળો તથા વટકા વચ્ચે ધારણ કરેલો જણાય છે. હે પુત્ર ! બહીમાં ભરે સ્ફીરવાળો, વળી ક્રૂષ, ગૌર, સ્વામ અને પુષ્પરૂપ ધારણ કરે છે. બહીમાં વિરૂપ રૂપવાળો, મુલા તથા શુદ્ધ ધાય છે, પાદાણુ, કૃત્રિય વૈશ્ય, તથા શત્રુનું રૂપ ઇન્દ્ર ધારણ કરે છે. વળી પ્રતિલોભ અને અનુલોભ ધાય છે, પોષ્ટ, કાચકે હંસ તથા કોમલનું રૂપ ધારણ કરે છે. સિંહ, વામ, તથા હાથીનાં રૂપ લે છે. કોઇવાર દૈત્યનાં તથા દેવનાં અને રાજાઓનાં સ્ફીર ધારણ કરે છે. ભડો, વાયુથી ભાગેલા અંજળાળો, કમુનિ તથા બેડોળ, ચાર પગવાળો, બહુરૂપી અને બાળક પણ થાય છે. આંખો તથા મગતરાંનું સ્ફીર પણ ઇન્દ્ર ધારણ કરે છે. હે વિપુલ ! કોઇ પણ ઉપાયથી તેનું ગ્રહણ થવું મુશ્કેલ છે. હે તાત ! જેણે આવડું મોટું જાત રમ્યું છે, તે વિશ્વના કરનાર બ્રહ્માથી પણ પકડાવો દુઃસહ છે. વળી તે અંતર્યામિ ધાય છે, પાછો જ્ઞાનચક્ષુવડે ઇન્દ્ર દેખાય છે. વળી ઇન્દ્ર વાયુરૂપ થઇ જાય છે. એમ નિરંતર ઇન્દ્ર જૂદાં જૂદાં રૂપ ધારણ કરે છે, માટે હે વિપુલ ! આ રૂપ મધ્ય ભાગવાળીનું તું યત્નથી રક્ષણ કરજે હે ભૃગુકુળમાં હિતમ ! જેમ યજ્ઞમાં અગ્નિ શાંત થવા પછી નાંખેલું હવિ તેને નથી અડકતું તેમ દુરાત્મા દેવેન્દ્ર રૂચિને સ્પર્શ ન કરે તેમ તું કરજે. એમ કહી દેવશર્મા યજ્ઞ કરવા માટે ગયા. ગુરૂનું વચન સાંભળી વિપુલના મનમાં ચિંતા થઈ. હવે મોટા બળવાન દેવના રાજા ઇન્દ્રથી ગુરૂપતિનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, અવશ્ય ઇન્દ્ર માયાવી છે, તથા દુઃખવડે સામા થવાય તેવો બળવાન છે, માટે ગુરૂપતિના સ્થાણને માટે થી યુક્તિ કરવી ? ઇન્દ્ર નાના પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરે છે માટે આશ્રમ, કે પર્વતકીર્તિ રોકી, બેસી રહેવું તે પણ ઠીક નહીં કેમકે વાયુરૂપ ધારણ કરી ઇન્દ્ર માંજ પેસી ગુરૂપતિનું સ્પર્શ કરે, માટે આ રૂચિના સ્ફીરમાં હુંજ પ્રવેશ કરીને રહું. બીજા પુરુષાર્થથી રૂચિનું રક્ષણ થઈ શકે તેમ નથી, કેમકે ભગવાન ઇન્દ્ર બહુ રૂપ ધારણ કરીને આવે છે, એમ મેં ગુરૂના મુખથી સાંભળ્યું છે. હું જે ગમગવડે ઇન્દ્રથી તેનું રક્ષણ કરીશ. રૂચિના સ્ફીરમાં પ્રવેશ કરવાનું મને કોઈ અશક્ય જોઈ કદાપિ તે વિચ્છે જ્ઞાનવાળા, એકાદ ભગવાન

ગુરૂ અને શાપ તો નહીં દે ? પુરુષે જેમ બીજા અંગ્યેષુ રક્ષણ કરે છે તેમ આ ક્ષિત્તિ રક્ષણ થવું અસક્ય છે. તેમ દેવતાઓનો રાજ્ય ઇન્દ્ર પણ ધણા માયાવી છે, જ્યોત્સના મોટા સ્વયં આવી નડ્યો તથાપિ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે મારે અવરણ કરવું. જો હું ક્ષિત્તિ રક્ષણ તેના કહેવા પ્રમાણે કરીશ તો તે મારે કરેલું કૃત્ય આશ્ચર્ય ગણ્યારી. જેમ કમળનાં પાતરાંપર પડેલા જળનો છટો તેને અડક્યા સિવાય ચળ રહે છે તેમ ગુરૂપતિના કલેવરમાં મારો પ્રવેશ પણ તેવોજ થશે. રત્નેરૂપથી મુકાએલાં અને તેમાં અપરાધ નહીં ભાગે, જેમ પોતાની પાળેલી કૂતરીને માટે કષ્ટ વટેમાર્ગ સજામાંથી નીકળી રસ્તાપર મેસે, તેમ હું પણ ગુરૂપતિના કલેવરમાં રહીશ. ખરેખર સાવધાન થઈ તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરું, એ પ્રશ્ન નક્કી કરી વેદ તથા વેદાંગ અને ધર્મનું અવલોકન કરી, ગુરૂનું તથા પોતાનું તપ તે બેઉને તપાસી, ગુરૂપતિના રક્ષણ માટે એજ નિશ્ચય કરી બેઠો. હે પાર્થિવ ! વિષુક્તને ઉત્તમ પ્રયત્ન તને કરું, તે સાંભળ. વિપુત ગુરૂપતિના સન્મુખ બેઠો પાસે બેઠેલી તે વખાણાએલા અજવાળી ગુરૂપતિને યથાર્થ લોકાવી, પછી તેનાં નેત્રની સાથે પોતાનાં નેત્ર મેળવ્યાં, રશ્મિઓની સાથે પોતાની રશ્મિઓ મેળવી જેમ આકાશમાં પવન પ્રવેશ કરે, તેમ ગુરૂપતિના શરીરમાં વિપુલે પ્રવેશ કર્યો. લક્ષણે લક્ષણ તથા મોઢે મોઢું મેળવી ચેષ્ટા વચરનો મુનિ તેના શરીરમાં રહ્યો. ગુરૂપતિના શરીરને ધંભાવી રક્ષણને માટે કલેવરમાં રહેલા વિપુલને તે ક્ષીએ જળવ્યો નહીં. હે રાજન ! જોડેલા વખત યત્ન ! સમાપ્તિ કરી મહાત્માના ગુરૂ પોતાને બેર ન આપ્યો, તેટલો કાળ તેણે તે ક્ષીનું રક્ષણ કર્યું.

અં કાલં નાગતો રાજન ગુરુસ્તથ મહાત્મનઃ ।

ક્રતું સમાપ્ય સ્વગૃહં તં કાલં લામ્યરક્ષત ॥ ૫૮ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनन्तासनपर्वणि दानवर्षे विपुलोपाख्यानं मुर्धन्यापाकं चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭

અધ્યાય ૪૧ એ. વિપુલોપાખ્યાન (આજી)

મીઞ્મ ઉવાચ—તતઃ કલ્પાન્નિદેવેન્દ્રો વિઠવરૂપવપુષ્ચરઃ ।

ઇદમન્તરમિત્તેવમચ્ચગાંતમથાશ્રમમ્ ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—એકવાર આ લાગ છે એમ જ્યોત્સના તાલી રહેલા ઇન્દ્ર દિવ્ય શરીર બરણ કરી દેવશ્રાવ્યના આશ્રમમાં આવ્યો. હે મનુષ્યોના રાજા ! કાલને લોકાવે તેણે અપ્રતિમરૂપ ધારણ કરી ઘણો દેખાવડો બની ઇન્દ્રે તેના આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. ચેષ્ટા વચરકું, સ્તબ્ધ નેત્રવાળું, જેમ આલેએલું હોમ તેણે વિપુલનું બેઠેલું કલેવર ઇન્દ્રે દીધું. પછી ક્ષિત્તિ રક્ષણવાળી, કમળના પત્ર જેવાં વિશાળ નેત્ર તથા પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવા મુખવાળી, પીત્ત-ખમોધરા ક્ષિત્તિ દીડી સહસ્રા તેને આવડતો એક ઇન્દ્રનાં સ્વરૂપથી વિરમય થએલી ક્ષિત્તિ તેના આંખો જવાને તથા ‘તું કણ્યક છે’ એમ પૂછવાને ઇચ્છતી હોય તેવી જ્યોત્સના. હે મનુષ્યોના ઇન્દ્ર ! ઉપાસે કમળ કમતી ક્ષિત્તિ વિપુલે ધંભાવી તેના યોગ્ય બળથી બંધાયેલી ક્ષિત્તિ-ચેષ્ટ કરવાને કલિતબાળી ન થઈ. દેવને રાજ્ય ઇન્દ્ર ધણું મીઞ્મ વચનથી તેની પ્રત્યે એ-

લ્યો—હે ભવિત્ર હસવાવાળી ! હું તારે માટે આવ્યો છું એમ તું જાણ. હે ફરી બકુરીવાળી ! ધણી વખતથી તારે વિષે સંકલિપત થએલો કામદેવ મને કલેશ પમાડે છે, માટે હું તારી પાસે આવ્યો છું. એ પ્રકારે ખોલતા ઈંદને વિપુલ મુનિએ સાંભળ્યા. ગુરૂપતિના શરીરમાં રહી તેણે તેને દીઠો. હે રાજન્ ! વપુ ચંભવેલી ગુરૂપતિ તેના સન્મુખ જવાને તથા ઓઢવાને શકેતવાળી ન થઈ. હે પ્રભો ! ભુગુકુળને વરન કરનારા મોટા તેજસ્વી વિપુલે ગુરૂપતિનું ચેષ્ટિત જાણી તેને ચામવડે બળથા ઝાલી રાખી. યોગના બંધનોથી તેની સધળી ઈન્દ્રિયો બાંધી લીધી. હે રાજન્ ! યોગના બળથી મોહિત થઈલી તે નિર્વાકાર સ્ત્રીને જોઈ સજવાએલો શયીનો સ્વામી તેની પ્રત્યે બોલ્યો કે ‘ અહીં આવ્ય ’ ‘ અહીં આવ્ય ’ એ પ્રકારનું ઇન્દ્રનું વચન સાંભળી, તેને પ્રચુત્તર આપવાને તે ઇચ્છા કરતી હતી, તેવામાં ગુરૂપતિની વાણી વિપુલે ફેરવી નાંખી. તે બેલી કે હે ઇન્દ્ર ! ત્યાં આવવાનું શું પ્રયોજન છે, એવી વાણી તેણીના મોમાંથી નીકળી ગઈ. ચંદ્ર જેવા મુખમાંથી અર્વા સંસ્કાર બુધણ વાણી નીકળી તે સમયે પરવશ થવાથી આવું વાક્ય બોલતા તેને લજ્જા થઈ. ત્યાં ઉભેલો ઇન્દ્ર ધણે સજવાયો. હે પૃથ્વીપતે ! ઇન્દ્રે આવું વિકલ્પણપણું જાઈ, હજાર નેત્રવાને દિવ્ય ચક્ષુથી તપાસ્યું. દષણમાં પ્રતાપિત દંપત્ય તેમ ગુરૂપતિના શરીર-અંતગત વિપુલ મુનિને ઇન્દ્રે દીઠો. હે વિભો ! કેર તપથી જોડાએલા તે મુનિને જાણ, શપતા ભયથી અત્યંત ત્રાસ પામેલો ઇન્દ્ર થર થર ટુચવા લાગ્યો. ઇંદ્રને ત્રાસ પામેલો જાણ વિપુલ ગુરૂપતિના શરીરમાંથી નીકળી પોતાના કલંકવરમા આવી ભય પામેલ ઇન્દ્રની પ્રત્યે આ પ્રકાર બોલ્યા વિપુલ કહે છે—અરે અજ્ઞનેદ્રિય ! ના હું છુડવાળો ! અર પાપા મક પુન્દર ! દેવ તથા મનુષ્યો તને ધણી કાળ નહા પૂજે. હે શકે શું તું બૂલી ગયો ? તારા મનમાં નથી કે ગાત્ર મુનિએ તને ભગનાં ચિહ્નોથી આંકીને છાંડી મુક્યો છે ? હું તને જાણું છું કે—તું બાળકબુદ્ધિવાળો છોઈછોઈ અને અનીશ્વર છો. હું મૂઠ ! ગુરૂપતિનું હું રક્ષણ કરું છું. હે પાપી ! જ્યાંથી આવ્યો હોય ત્યાં પાછો જા. હું નહામન ! મારા તેજવડે હમણા હું તને બાળતો નથી હે વાસવ ! મને દયા આવવાથી તને દંધ કરવાને હું ઇચ્છુ. કન્યા નથા. ચેરતમ, બુદ્ધિવાળા એવા મારા ગુરૂ તને પાપી અંતઃકરણવાળાને જોઈ, કંધવડે દીપ્ત નેત્રથી હમણા ગાળી મૂકશે, હે ઇન્દ્ર ! ફરીને આવું ન કરીશ; કેમકે બાહ્યું તાર માન્ય છે. હું દેવ છું, એવી બુદ્ધિ રાખીને તું નિપદ્ધ કર્મમાં પડે છે પણ બાહ્યુંની અવગણના મા કરતો. તપવડે તેઓ ચાલ નમ કરી શકે છે.

ભીષ્મપિતા કહે છે—નહામન ! વિપુલનું એવું વચન સાંભળી ઇન્દ્ર કંઈપણ બોલ્યા સિવાય સજવાએલો અતર્ધ્યાન ગઈ ગયો. ત્યાર પછી એક મુહૂર્તમાં યથા પ્રકારે યજ્ઞી પરવારી મોટા તપસ્વી દેવશર્મા પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા હે રાજન્ ! પોતાના ગુરૂ થેર આવ્યા એટલે પ્રિય કર્મના કરનાર વિપુલે રક્ષણ કહેલી ક્ષત વગરની ગુરૂપતિ ગુરૂને નિવેદન કરી. ગુરૂને વિષે સ્નેહભાવે, શાત પ્રકૃતિનો વિપુલ ગુરૂને અભિવાદ કરી પૂર્વની ચેટે સંકારહિત મહા સન્મુખ ભોમો રહ્યો એક ઉત્તર જવ પછી રૂચિની સાથે શ્રીરજ્જ્વા ગુરૂને ઇન્દ્રે કરેલું કર્મ કહી દીધું મુનિ મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવા પ્રતાપી ગુરૂ વિપુલનું કહેલું જ્ઞાન સાંભળી તેના શીલ, મત, તપ અને નિયમથી ખુશી થયા. ગુરૂને વિષે વિપુલની ભક્તિ તથા એકનિષ્ઠાથી તેમનામાં શક્તિ અને ધર્મમાં સ્થિરતા જોઈ ગુરૂએ ‘સાધુ’, ‘સાધુ’, એ પ્રકારે કહ્યું. ધર્મપરાયણ સ્થિતિ મગવાથી મોટા ધર્માત્મા બુદ્ધિમન દેવશર્માએ યથેચ્છા વરદાન માગવાને સ્થિતિ બતાવી કરી. ગુરૂભક્તિમા આસક્ત વિપુલે ધર્મને વિષે મારી રચાત હો, એવું વરદાન ગુરૂ

પાસેથી આગી લીધું. ગુરૂની આજ્ઞા લઇ વિપુલ આરે તપ કરવા લાગ્યો. પછી દેવશર્મા ઇન્દ્રના ભયથી મુક્ત સ્ત્રી સહર્તામાન નિર્જન વનમાં નિરાતે ફરવા લાગ્યો.

તથૈવજ્ઞાવશર્નાપિ સમયઃ સમહાનપાઃ ।

નિર્મેયાં બલવૃદ્ધૈસ્ત્રિચારવિજ્ઞને ચન ॥ ૪૧ ॥

કનિશ્ચી મહા મારતેન્નૃજ્ઞાસનપર્ણિ દાનધર્મે ત્રિપુલોપ રુપાને ગુર્જરભાષાયા
મેકચત્વાર્ણિશોઽધ્યયઃ ॥ ૪૧ ॥

૬૬૬ ••••• ૬૬૬

અધ્યાય ૪૨ મો. વિપુલોપાખ્યાન (આશુ)

મૈષ્ઠમ ઉવાચ—વિપુલસ્ત્રવકરોતીશ્ચ તપઃ કૃત્વા ગુરોર્વૈચઃ ।

તપોયુક્તમથાત્માનમન્યત સર્વેન્ધિવાન્ ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—ગુરૂનું વયન માની વિપુલ તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યો. અર્ધશતાબ્દો તે પોતાના કહેને તપયુક્ત માનના હતા. હું પૃથ્વપતે ! પોતાના ગુરૂની સ્ત્રીનું રક્ષણ કર્યું, અને પોતે તપયુક્ત રહ્યો ને કર્મથી પૃથ્વીની સ્પર્શ કરતો પ્રસન્ન મનવાળો. અને કીર્તિ મેળવેલો. વિપુલ નિર્જન યાત્રા કરવા લાગ્યો. હે કૌરવ્ય ! પોતાના આરે તપરૂપી કર્મથી મેં એક શોક છતી લીધા એમ તે સમયે વિપુલ માનને હતો. હે કુન્તન ! કેટલોક કાળ જવા પછી કોઇક સમયે પોતાના ગુરૂની સ્ત્રી રૂચિની એનું લગ્ન થયું, તેમાં તે કન્યાના આંધવોએ ધન ધાન્ય વગેરે સાઈ પારિત્યજ (પેરામણી) આપ્યું. ન સમયમાં કોઈ સ્વર્ગની અપ્સરા સુંદરરૂપ ધારણ કરી અકાશ મર્ગે વિમનમાં બેસી ચાલી જતી હતી, તેના શરીર ઉપરથી કેટલાંક પુષ્પ પૃથ્વીપર ખરી પડ્યાં, તે રૂચિના આશ્રમથી થોડે ડે પેરાયાં હતાં. ફરતાં ફરતાં દિવ્ય ગંધવાળા તે પુષ્પો લક્ષિત લગ્નવાળાં. રૂચિના લગ્નમાં આવ્યાં. એવામાં અંગ દેશમાંથી રૂચિને તેડવા માટે ઉતાવળો એક દૂત તેના આશ્રમમાં આવ્યો. હે વત્સ ! પ્રભાવતી નામની રૂચિની મોટી એન અંગદેશના ચિત્રરથ નામે રાગની રણી હતી. પોતાની મોટી એને તેડવેલી રૂચિ પેલાં દિવ્ય પુષ્પો ચોટલામાં ધરી હરખાતી પોતાના મનેથી અંગદેશના રાગ ચિત્રરથના ધર પ્રત્યે ગઈ. અંગેન્દ્રની સ્ત્રીએ પોતાની નાની એનના ચોટલામાં તે પુષ્પો દીધાં. સુંદર નેત્રવાળી પ્રભાવતીએ પુષ્પને માટે પોતાની નાની એનને પ્રેરણા કરી. અતિ રૂચિકરક મુખવાળી રૂચિએ ‘મારી એનને આવાં પુષ્પ જોઇએ છીએ’ કહ્યાં. સંઘળું પુષ્પ સંઘળી જતાં પોતાના પતિને કહી દીધું. પોતાની સાળીનું સંઘળું જતાં જાણે અન્ય કર્યું. મોટા તપસ્વી દેવશર્માએ પોતાના શિષ્ય વિપુલને બેલાવી, તે પુષ્પો લેવાને તું જા, જા, એવી આજ્ઞા કરી. મોટા તપસ્વી વિપુલ વગર વિચારે ગુરૂનું વયન અંગીકાર કરી આ જાઉં છું, હું આપના કહેવા પ્રમાણે કરીશ. પ્રકારે કહી ગુરૂપતિએ કહેલા દેશ પ્રત્યે ચાલ્યો, જે દેશમાં તે કર્મભય નહીં તેવાં અને સુગંધીવાળાં બીજાં પણ પુષ્પો પડ્યાં હતાં તે જગ્યાએ વિપુલ જઈ આવ્યો. દિવ્ય તથા રૂચિકરક પુષ્પો વિપુલે ત્યાંથી વાણી લીધાં. હે ભાત ! પોતાના તપથી દિવ્ય ગંધવાળાં પુષ્પ તેને મળ્યા ને નષ્ટ પ્રસન્ન થયેલો. ગુરૂ આજ્ઞાવાળક વિપુલ ઉતાવળો અપકમાલિતાં એવા અંપાનગરી પ્રત્યે આવ્યો. હે તાત ! પુષ્પ લઇને પાછા વળતાં

નિર્જન જનમાં એક એકને હાથ પકડી ચઢી પેઠે વિંદાએલું પુરૂષોનું એક જોડકું તેણે દીધું. તેમાં એકજણ અર્ધજીવી શ્રીજના પગને તરછોડી ઉતાવળે જવા લાગ્યા, બીજો તે પ્રકારે કરવાને ના કહેતો હતો. હે રાજન! એક એ પ્રકારે કલહ કરતા હતા. એક પુરૂષ કહેવા લાગ્યો કે તું ઉતાવળે ગય છે, બીજો કહે ના, હું તેમ નથી કરતો. એમ અન્યોન્ય એક બીજાને આનાકાની કરતા હતા. તે બેઉને પરસ્પર ભાષણ થતાં એવા સપથ થયા કે સહસા પુણ્ય લઈને આવતા વિપુલને ઉદ્દેશી એક જણા સાથે યોદ્ધા ઉઠવા કે આપણા બેઉમાંથી જે જીતે તેની પરલોકમાં વિપુલ પ્રાપ્તિના જેવી ગતિ થાય. નરભિયુનની એવી વાણી સાંભળી વિપુલનું મુખ કરમાઈ ગયું. હું તીવ્ર તપવાળો છતાં શું મારું તપ નષ્ટ અને પરિશ્રમરૂપ થયું? પાપ કરેલા આ ભિયુનના જેવી મારી ગતિ થશે? હમણાં એણે સમજાવ્યું પ્રાણીઓમાં અવશ્ય મારી અનિષ્ટ ગતિ કહી દેખાડી. એ પ્રકારે ચિંતન કરતો વિપુલ નીચે મેઢે દીન મનવાળો પોતાના આત્માનું દુષ્ટ વચારવા લાગ્યો. ત્યાંથી જરા આમળ આણ્યો એટલામાં લોભ અને હર્ષથી વીંદાએલા છ પુરૂષો સોનાના પાસાઓવડે એક એકને જીતવાની અપેક્ષાએ જુગટું રમતા દીકા. તેમણે પણ વિપુલને ઉદ્દેશીને પૂરું કહેલા નરભિયુનની પેઠેજ પ્રતિજ્ઞા કરી. જુગારી પુરૂષો બોલ્યા કે આપણામાં લોભને વશ થઈ જે પુરૂષ વિષમ કરવાનો ઉત્સાહ રાખશે તેની ગતિ પરલોકમાં વિપુલના જેવી થશે. એ વચન સાંભળી, વિપુલે જન્મથી આરંભી અત્યાર સુધીનું પોતાનું કૃત્ય વિચારી બેસ્યું. તેણે કંઈ પોતાનું ધર્મ-સંકર ધર્મમાં વિલોમપણું, દીધું નહિ. હે રાજન! અમિમાં જેમ વધારે અગ્નિ ઉમેરાય તેમ પ્રથમની પેઠેજ બીજો પણ શાપ સાંભળી દાઝતા મનવડે વિપુલ વિચારમાં પડ્યો. ચિંતન કરતા તેને બહુ શક્તિ અને દિવસ જતા રહ્યા. છેવટે મનમાં નિશ્ચય થયો કે મેં ગુરૂપતિન રૂચિનું રક્ષણ કર્યું તેમાં લક્ષણે લક્ષણ તથા વદને વદન તેની સાથે મેળવ્યું, તે સત્ય વારતા ગુરૂને ન કહી એ મેં દુષ્ટ કર્યું, એમાં સંશય નહીં. હે મહાભાગ! હે કૌરવ! ઉપર બતાવેલા કર્મને વિપુલે પોતાનું દુષ્ટ માન્યું. પછી તેણે ચંપાનગરીમાં આવ્યાને પુણ્યે ગુરૂને આપ્યાં. હે મહાભાગ! ગુરૂપ્રિય એવા વિપુલે નિષિવત્ ગુરૂનું પૂજન કર્યું. પણ પોતાનું તે કૃત્ય જૂત-રૂપ જ માનતો હતો એમાં સંશય નહીં.

સ ચંપાં નગરીમેત્સુ પુણ્યાગિ ગુરુચે દર્શૈ ।

અમમ્યત મહાભાગ તથા તત્ત્વ મ સંશયઃ ॥

પૂજવામાસ જ ગુરુ વિધિવત્ સ ગુરુપ્રિયઃ ॥ ૩૬ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुवाचनचर्चणि दानचर्चं विष्णोपाख्यानं कुर्वन्
भावसां द्विचस्वर्गिकोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

અબેલાય ૪૩ એ. દેવ બધાં કર્મ બાણે છે.

મીઠ્ય કલ્પન—તજાગનમમિમ્હય શિસ્યં વાક્યમથાગ્રવીત્ ।

દેવસર્ગી, મહાતેજા વલ્લભકુળ કનાથિય ॥ ૧ ॥

બીજીપિતા કહે છે—હે મનુષ્યાના રાજા ! આવેશા સિંધને જોઇ મોટા તપસ્વી દેવ-
કર્મ જે વાક્ય બોલ્યો તે હું તને કહું સાંભળ. દેવશર્મા કહે છે—હે વિપુલ ! હે સિંધ !
મહા વનમાં તેં હું દીધું ? હે વિપુલ ! તું પોતે, સ્ત્રિ તથા તેઓ તને અવશ્ય જાણે છે.
વિપુલ બોલ્યો કે હે બ્રહ્મણે ! હે વિભો ! એ સિંધુન તે કાણુ અને તે પુરુષો તે કાણુ ? કે જે-
ઓ મને યથારિયત જાણે છે અને જે મને પૂછે છે ? દેવશર્મા કહે છે—હે બ્રહ્મણ ! જે તેં
સિંધુન દીધું તેજ રાત્રિ દિવસ તું જાણુ. ચક્રની પેઠે પરિવર્તન કરનાં તે તારૂં દુષ્કૃત જાણે
છે. હે વિપ્ર ! એ પુરુષો ખાસાઓએ હર્ષથી જીમકું રમતા તેં દીધા તે છે ઋણુઓ હતી, એમ
તું જાણજે. તે સધળાં તારૂં નકારૂં કૃત્ય જાણુ છે. એકાન્તમાં પાપી પુરુષે પાપ કરી અવ-
શ્ય એવા વિશ્વાસથી ન રહેવું કે મારૂં કૃત્ય કાર્ધ જાણુતું નથી, અવશ્ય મનુષ્યનું એકાન્તમાં
કરેલું પાપ હમેશાં ઋણુઓ, દિવસ તથા રાત્રિ દેખે છે. પાપ કરનારાઓને જે લોકની પ્રાપ્તિ
થાય છે, તે લોક તને પણ નક્કી પ્રાપ્ત થવાનો કેમકે મારી ગેરહાજરીમાં જે કર્મ તેં કરેલું
તે મને સ્પષ્ટ કહ્યું નહીં પોતાના ગુરૂને કરેલું ક્ષમ નહિ નિવેદન કરનારા તને હર્ષથી ખુશી
થતા જોઇ, રાત્રિ દિવસ અને ઋણુઓએ પુરુષરૂપ થઇ તારૂં દુષ્કૃત તને સંભારી આપ્યું
તેમજો તે કહ્યું, જે કંઈ તેં યથા પ્રકારે સાંભળ્યું રાત્રિ દિવસ તથા ઋણુઓ પણ નિત્યે કર્મ
કરનાર પુરુષને વિષે શુભશુભ પાપ કર્મને જાણે છે. હે દિગ્ ! વ્યભિચારના જાણથી તેં
કરેલું (ગુરૂપતિના શરીરમાં પ્રવેશરૂપ) કર્મ મને ન કહ્યું પણ ને જાણનાં હતાં તેથી તેમજો
તને તે પ્રકારે કહ્યું. તેં કરેલું કર્મ મને ન કહ્યું માટે પાપીઓને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય
છે તે લોક તને પણ પ્રાપ્ત થશે. હે દિગ્ ! તેં દુર્વૃત્તિથી પ્રમદાનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે,
હું જાણું છું કે—તેં કંઈ કહ્યું નથી, માટે તારા કૃત્યથી હું પ્રસન્ન છું. હે બ્રહ્મણો મધ્યે
ઉત્તમ ! જે હું તને દુર્વૃત્તિવાળો નેકે તેા ક્રોધથી શાપ દઉં તેમાં જરા વિચાર ન કરે સ્ત્રી
ઓ પુરુષમાં આસક્ત થાય છે, તેમ પુરુષોને પણ તે અર્થ પુષ્કળ છે, મર્યાદા તોડી આટે
માર્ગે સ્ત્રીનું રક્ષણ કરનાર પુરુષને શાપ લાગશે એવી મારી મતિ છે. હે પુત્ર ! તેં એનું
રક્ષણ કર્યું અને મને નિવેદન પણ કરી હે તાન ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. તું નીરાંને
સ્વર્ગમાં જઇશ. દેવશર્મા નામના મહાન ઋષિ પ્રસન્ન થઇ વિપુલને એ પ્રકારે કહી પોતાની
ભાષા તથા સિંધ સહવર્તમાન સ્વર્ગમાં જઇ સુખથી રહ્યા. હે રાજન ! આ આખ્યાન
મંગલમાં તટમાં પૂર્વે અહમુનિ માર્કટેયે કથા પ્રસંગમાં મને કહ્યું હતું. હે પાર્થ ! એટલા માટે
હું તને કહું છું કે હમેશાં સ્ત્રીઓ રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. સ્ત્રી વર્ગમાં પણ નિરંતર સારો.
તથા નહારો એ વર્ગ છે. હે રાજન ! મહા ભાગ્યશાળીની લોકમાતાઓ એવી સાધવી સ્ત્રી-
ઓ વનકાનને સહ વર્તમાન આ સવળી પૃથ્વીને ધારણુ કરે છે. હે નૃપ ! કુલને હજીનારી-
ઓ, પાપ શુદ્ધિવાળી દુષ્ટાચરણી નકારી સ્ત્રીઓ પણ પોતાના શરીરનાં દુષ્ટ ચિન્હો તથા
તેમનાં ભક્ષણો ઉપરથી ઓળખાય છે એટલા માટે તેઓનું રક્ષણ મહાત્માઓથી ચર્ધ શકે છે.
હે રાજાઓ મધ્યે સિંહ ! બીજાઓથી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે હે મનુષ્યાની મધ્યે
વ્યાધ ! નક્કી તીક્ષ્ણ શરાક્ષમાળી તેઓને સંગમ નેજ પ્રિય છે. અમુકને પ્રિય છે એમ
નહીં. હે ભરતપુત્રમાં ઉત્તમ ! હે પાંડુ રાજના પુત્ર ! પ્રાણુ લેનારી વ્યભિચારણી સ્ત્રીઓ
એક પુરુષમાં સમલી નથી. હે મનુષ્યાના હૃદય ! પુરુષોએ તેઓ પર સ્નેહ ન રાખેલો તેમ
કંઈ પણ ન કરવી. ખેદનો આશ્રય કરી અશક્ય તો ધર્મને અશ્રય કરી તેમને જાળવી હે

કુરુનંદન ! એથી ઉલટું વર્તવાથી પુરુષને હાનિ થાય છે. હે રાજાઓ મધ્યે સિંહ ! સર્વ પ્રકારે અનાસક્તિ સધળે પૂજય છે. હે રાજા ! તે એકલા વિપુલેજ રતીનું રક્ષણ કર્યું છે, બાકી બીજો કોઇ પુરુષ આ લોકમાં ચોષિતાનું રક્ષણ કરવાને ક્ષતિમાન નથી.

તેનંકેન તુ રક્ષા ચૈ વિપુલેન કૃતાંશ્રિયાઃ ।

નાન્યઃ શક્ત્વિલોકસ્મિન્નાહતુ નૃપ ચોષિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

इति श्री महाभारते ऽनुशामनपर्वणि दानधर्मे विपुलोपाख्यानं गुर्जर
भाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો. કન્યાદાન સબંધી

युधिष्ठिर उवाच—यन्मूलं सर्वधर्माणां स्वजनस्य गृहस्य च ।

પિતૃદેવાતીથીનાં ચ તન્મં જૂદિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! સ્વ-જન, ઘર, પિતૃ દેવ અતિથિઓ તથા સધળા ધર્મનું મૂળ મને કહો. હે વસુધાધિપ ! કન્યા કેવા પુરુષને આપવી, સધળા ધર્મમાં એ ધર્મ અવસ્ય ધણેજ વિચારવા યોગ્ય છે બીજમપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! શીલ, વ્રત, વિદ્યા, કુશ તથા કર્મ જોઇને સત્પુરુષોએ ગુણવાન વરને કન્યા આપવી. બ્રાહ્મણે માં સત્પુરુષોના બ્રાહ્મધર્મ છે. ઉપર દર્શાવેલા ગુણોએ યુક્ત વરને બોલાવી ધન દાનાદિકથી સત્કાર કરી કન્યા આપવી, તે શિષ્ટ ક્ષત્રિયોના સનાતન ડુધર્મ છે. હે યુધિષ્ઠિર ! પોતાની મરજી છોડી દઇ વર કન્યાની અન્યોન્ય મનજીથી જે કન્યા અપાય છે, તે ધર્મને વેદવિદ્યાના ગ્રન્થનારા પુરુષો ગાંધર્વ વિવાહ એમ કહે છે. કન્યાના બાંધવોને લોભાવી ધન આપી ખરીદ કરવી તે અસુરોના ધર્મ (અસુર વિવાહ) કહેવાય છે એમ યુદ્ધમાનો કહે છે. માયાં કાપી નાંખી મારામાર કાપાકાપ કરી તેનાં સગાં રક્તાં રહે અને રક્તી કન્યાને બળાત્કારથી ઉપાડી જવી, તે રાક્ષસ વિધિ કહેવાય છે. અન્યોન્ય ઇચ્છાથી વરકન્યાનો સંયોગ પ્રશસ્ત છે. ઉદ્ધતી નીશા કરેલી અ-શ્વવા ઉન્નત કન્યાની સાથે એકાન્તમાં ગાતે કરી લગ્ન કરે તે વિરાહોમાં પાપિષ્ઠ એવો પૈ-શાચ વિવાહ અધર્મમાં અધર્મ કહેવાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! ઉપર બતાવેલા પાંચ વિવાહોમાં ત્રણ ધર્મ અને બે અધર્મ વિવાહ છે. પૈશાચ તથા અસુર વિવાહ કદી કરવો નહીં. હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! બ્રાહ્મ, ક્ષાત્ર અને ગાંધર્વ એ ત્રણ ધર્મ વિવાહો છે. પ્રથમ કે † મિત્ર વિ-

* આવાલાયન કહે છે—કે ‘અલંકૃત્ય કન્યામુદકપૂર્વાદદ્યાદેષ બ્રાહ્મોવિવાહ’
॥ ‘શ્રુતિવેગેવિતતે કર્મણિ દદ્યાદલંકૃત્યસદૃશઃ’ ॥ ‘ગોમિથુનં દમ્ભોપવકલેત સ
માર્ગ’ હિતિ એ ત્રણે વિવાહ કેતરેતર બ્રાહ્મણ વર્ણને પ્રશસ્ત છે.

‡ તે પ્રાજ્ઞપત્ય વિવાહ ગણાય છે, બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય એક વર્ણને પ્રશસ્ત છે

† દમયંતીના વિવાહમાં બ્રાહ્મ, ક્ષત્રનું મિત્રપણ છે રૂકિમણી વિવાહમાં રાક્ષસ તથા ગાંધર્વ વિવાહનું મિત્રપણ છે. નેમ ષ્યુની બેન સુભુદાના વિવાહમાં ક્ષાત્ર તથા રાક્ષસ એ એક વિવાહ મિત્ર છે મટ્ટે મિત્રવિવાહનો સંપ્રદાય છે.

હ કરવો તેમાં સંશય નહીં. બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણની ભાર્યા ૪ શકે. ક્ષત્રિયથી ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વર્ણની ભાર્યા કરી શકાય. વૈશ્ય ફક્ત પોતાની જાતિ-
જ ભાર્યા કરી શકે. ત્રણે વર્ણને ઉપર બતાવેલી સ્ત્રીઓમાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા સમ મ-
ન્ય છે. ફક્ત બ્રાહ્મણ જાતિને બ્રાહ્મણ વર્ણની ભાર્યા મુખ્ય ગણાય. ક્ષત્રિયની મુખ્ય ગણાય,
પિને માટે પણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યે શદ્ર વર્ણની સ્ત્રી ન કરતી એમ ઈંગીજ કહે
સારા પુરૂષો શદ્ર વર્ણની સ્ત્રીમાં પ્રજા ઉત્પન્ન કરતી તે વખાણતા નથી. બ્રાહ્મણ શદ્રીમાં
જ ઉત્પન્ન કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. ત્રીશ વર્ષની ઉમ્મરનો પુરૂષ ઓઢણું ઓઢી શકે એવી
૧ વર્ષની કન્યા સાથે વરી શકે અને એકવીશ વર્ષનો પુરૂષ સાત વર્ષની કન્યાને પરણે.

કન્યાને ભાઈ વા બાપ નથી તે કન્યાને પરણવું નહીં; કેમકે અવશ્ય તે પુત્રિકા
ર્મવાંગીઃ ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી કન્યાએ (યોગ્ય વરની) ત્રણ વર્ષ સૂંચી વાટ જોવી,
થે વર્ષ પોતાની મેજે સ્વામિને બોળી કાઢી પરણવું. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! તેની રતી
શ પ્રજાનો નાશ થવો ન જોઈએ, બતાવેલા નિયમથી ઉલટી રીતે આચરે તો તે કન્યા
કમાં નિંદાય. જે કન્યા માતાની *સપિંડ થતી ન હોય તથા પિતાની સંગોત્ર ન હોય
પિને વરવું, એમ મનુએ કહેલું છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! અન્યે કન્યાનું મૂલ
પ્રિયું હોય, બીજો આપું છું એમ કહેતો હોય, ત્રીજો બળથી ગ્રહણ કરવાનું બોલતો હોય,
થો ધન દેખાડતો હોય અને પાણિગ્રહીતા અન્ય થતો હોય તો તે પાંચમાંથી એ કાની
! ગણાય ? તે મને કહો ! તત્ત્વ જાણવાને ઇચ્છા રાખતા એવા અમારા તમે નેત્રણ છો.
ભ્રમપિતા કહે છે—જે કાંઈ મનુષ્યો વિવાહ સંબંધી કર્મ સગાં વહાલાંએ એક થઈ બરોબર
ચાર કરી નક્કી કર્યું હોય (આ કન્યા અમુક ફલાણાનેજ આપવી) તો તેને મિથ્યા કરવું,
મૃણાવાદ કરનારો પુરૂષ પાતકી ગણાય. ભાર્યા, અપત્ય ઋત્વિજ, આચાર્ય, શિષ્ય તથા ઉપાધ્યાય
ટલાં જણ તમું બોલવાથી દંડને યોગ્ય છે. બીજાં દંડને યોગ્ય નથી એમ કહે છે. અ-
મની સાથે સંબંધ ઈ ન કરવો એજ મનુ ધણું વખાણે છે. જૂઠાને માટે ખોટો કાપ કરવો
ધર્મ તથા યજ્ઞને હાનિકારક છે. હે ભારત ! આંધવો પાણિગ્રહણ વિધિથી જે વરને કન્યા
પે છે અગર વર પાસેથી પૈસા લઈ કન્યાને વેચે છે તેમાં ધર્મથી ગ્રહણ કરનાર અગર
આપનાર એ બેઉમાંથી એકને અત્યંત દોષ વળગતો નથી. જ્યારે કન્યાનાં સગાં વહા-

‘યદુચ્યતે દ્વિજાતીનાં શૂદ્રાદારોપસંગ્રહઃ । નૈતનમમ મતં યસ્માન્નત્રાત્મા જા-
તેસ્ફુટં’ । રતિયાદ્વલ્કયાદયઃ ॥

× આપે નક્કી કર્યું હોય કે આ પુત્રી મારે પુત્રની જગોએ છે, તેવી કન્યા.

‘વધ્વાવસ્ય વા તતઃ કુટસ્થાચદિ સપ્તનઃ । પંચમીચેત્તયા માતાતત્સા-
હ્યં નિવર્તત રતિ’

† તારી હું સ્ત્રી એમ કહી પરાવૃત્ત થતાં દંડ તથા પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે એમાં શું નવાઈ ?
| છે કે —

અધિકારં ચ ગર્ભં ચ ઋણં ચ શ્વાનમૈયુનં ॥

પ્રવેશે સુહૃદાતારં મોચને પ્રાણઘાતકઃ ॥

§ થોડી વખતનો પરિચય.

હોતી આજ્ઞા થાય છે ત્યારે મંત્ર હોમ પ્રયોગ છે અને તે મંત્રો સિદ્ધ થાય છે, કોઇ વિસ્મ કન્યા આધ્યા સિવાય મંત્રસિદ્ધિ થતી નથી. જે કે જાતિએ મળી વર કન્યાને પરસ્પર વિ-
ચાર પૂર્વક સમય કરાવ્યો છે તે મુખ્ય ગણાય છે તથાપિ મંત્રપૂર્વક સમય ગુસ્તર ગણાય
છે. વેદ વિધિથી અપાએલી કન્યાને પતિ, ધર્મના શાસનથી જાણે છે. તે જાનુષી વાણ્ણી જેવી
માને છે અને અવ્રતાનો ત્યાગ કરે છે.

બુધિશિર પૂછે છે—મૂલ આપેલી કન્યા હોય તેવામાં બીજો ધર્મ અર્થ તથા કામ સં-
પન્ન શ્રેષ્ઠ વર મળી આવ્યો તો આ જગોમાં પ્રથમના મૂલ આપનારની સાથે જૂઠું બોલવું
વા ન બોલવું, કેમકે બંધુઓની સંમતિથી કરેલા વિક્રમનો અતિક્રમ થાય છે અને બીજાપા-
સંથી પ્રાપ્ત થએલા શિદ્ધનો અતિક્રમ થાય છે, આ બેઉ પાસેનો દોષ પ્રાપ્ત થયે સતે કર્તાએ
પોતાનું શ્રેય કયે પ્રકારે આચરવું ? સવળા ધર્મમાં આ ધર્મ અવશ્ય અમારે વિચારવા યોગ્ય
છે. તત્વને જાણવાની ઇચ્છા કરતા એવા અમારાં તમે નેતરૂપ થાઓ. તમારા કલા છતાં
અમે તૃપ્તિ નથી પામતા માટે તે સધળું અમને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે—કન્યાનું મૂલ લેનાર
બાંધવોએ સ્ત્રીત નિશ્ચય કર્યા શિવાય મૂલ ગ્રહણ કર્યું હોય તો દોષ લાગતો નથી, ક્ય કર-
વાથી ભાર્યાપણું સિદ્ધ થાય છે. મૂલ લેનાર પુરૂષો બીજા કોઈને કન્યાનું દાન આપતા નથી.
વર ઉત્તરે મોટા હોય ઇત્યાદિ બીજા યોગ્ય કારણોને લીધે ખાસ કન્યાના ઉપયોગને માટે
જ મૂલ માગતા હોય અગર ઘરેણું કરીને લઇ જ, એમ કહેતા હોય તેમાં દોષ નથી, ઉપર
ખતાવેલી રીત પ્રમાણે અનુકૂળ જોઇ કન્યા આપે તે શુદ્ધ (મૂલ) ન કહેવાય, તેમ વિક્રય
પણ નહીં. પાત્રને કન્યા આપવા યોગ્ય છે અને તે મનાતન ધર્મ છે, આપી ન આપી કહેવું
એ ન બોલવા જેવું છે માટે હસ્તમેળાપ સૂઝી પરસ્પર કન્યાની યાચના થાય. મરત દેવોએ
પૂર્વે કન્યાને એવો વર આપ્યો છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. ઋષિઓએ એમ કહ્યું છે કે—
અનિદને કન્યા આપવી નહીં. ઉત્તમ દૌહિત્રી અપેક્ષા રાખનારે કન્યા સારાનેજ આપવી
એમ મારા પણ અભિપ્રાય છે. ઘણા પરિચયથી તથા વિચારવાથી ક્ય વિક્રયમાં દોષ જણાય
છે, કદાચિત શુદ્ધ નિશ્ચય કરનારે થતું નથી તેને માટે હું કહું તે તું સાંભળ. હું સધળા
મૌનિય, કોશી તથા કાંસળ રાજાઓને જીતી વિચિત્રવીર્યને માટે એ કન્યાઓ (અંબિકા, અં-
બાલિકા) લાવ્યો. પરાક્રમથી જીતી આણેલી એટલે શુદ્ધપરા થએલી અંબા નામની કન્યા
હતી, તેમ છતાં હસ્તમેળાપ ન થએલી અંબાનો ત્યાગ કરી બીજા કન્યાને વહન કર એમ
મારા આપના કાકા બાલ્હકે મને કહ્યું, પણ પિતાના વચનથી શંકા પામેલો હું બીજાઓને
પૂછવા લાગ્યો કેમકે પિતાએ દર્શાવેલા આ, ધર્મને જાણવાની ઉત્કેષા મને અધિક હતી. હ
રાજાનું! પછી હું આચાર જાણવાની ઇચ્છાવાળો આવું વેચન બોલ્યો. વારંવાર આચારને યથા-
સ્થિત જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું. પછી મેં એમ પૂછવાથી ધર્મ પારણ કરનારાઓમાં ઉત્ત-
મ મારા કાકા બાલ્હકે બોલ્યા કે એ તમે શુદ્ધ થવાથીજ ભાર્યા એમ એમ આને અને
પણિગ્રહણ (હસ્તમેળાપ) કરવાની અપેક્ષા ન રાખો તો શુદ્ધ પ્રાપ્ત થએલી કન્યાને હાજા-
તરમુણીત (લાભ હોમ કરે) એ સ્મૃતિના વાક્યને બાધ લાગશે. જેમને શુદ્ધથીજ નિશ્ચય થાય
છે અને હસ્તમેળાપની જરૂર નથી તેઓ વાક્ય પછી વાક્યનું પ્રમાણજ રાખશે એમ ધર્મ
જાણનારા નથી કહેતા. શુદ્ધવાદિઓને કન્યાદાનમાં પ્રસિદ્ધ ભાષણ શિવાય ભાર્યાપણું સિદ્ધ
કરવાને બીજું કંઈ જાપક નથી. પરણવાથીજ ભાર્યા સિદ્ધ થાય છે, એવો લોકવ્યવહાર સ્પષ્ટ
જણાય છે, માત્ર શુદ્ધથી સ્ત્રીત સિદ્ધ થતું નથી, માટે શુદ્ધવાદિઓને કન્યા આપવી નહીં

તથા તેવા વિધિથી લેવી પણ નહીં. એ પ્રકારે વેચવી અથવા ખરીદ પણ ન કરવી. જેમ કેટલાક દાસીને વેચે છે. તથા ખરીદે છે. તેવું આચરનારા તે પાપી તથા લોભીઓની જાતિ પ્રાપ્ત થાય છે. કન્યા પ્રદાનના વિષયમાં પૂર્વે મનુષ્યોએ સત્યવંતને પૂછ્યું છે કે-કન્યાનું શુલ્ક આપ્યા પછી શુલ્ક આપનાર મરી ગયો તો પછી પાણિગ્રહીતા બીજા થાય કે નહીં? આ બાબતમાં અમને ધર્મસંશય છે, માટે હે મહાપ્રાત્ ! અમારો સંશય છેદો, કેમકે તમે અવશ્ય પ્રાણીમાં મુખ્ય છો માટે તત્વ જાણવાને ઇચ્છતા એવા અમારે તમે નેત્ર થાઓ. એ પ્રકારે પૂછતા તે સધળાઓની પ્રત્યે સત્યવાન બોલ્યા, કે જ્યાં ઇષ્ટ હોય ત્યાં કન્યા આપવી એ કાર્યમાં જરા વિચાર કરવાનો નથી. શુલ્ક આપનાર જીવતાં છતાં તેમ થાય તો વળી મરવા પુરે તેમ આચરવું તેમાં કોઇ પ્રકારનો સંશય નથી. પાણિગ્રહણની કામનાથી કન્યા તેની અનુગત યર્ષ દેવર (દીયર)ને વરે અથવા તો પુનઃ તપ કરે. કેટલાકનો એવો મત છે કે શુલ્ક આપેલો વર મરી જવા પુરે તે બ્રાતૃભાયાં સુરતને માટે દેવરાદયને યોગ્યવી, કેટલાક બીજા એમ કહે છે કે હળવે હળવે તેની સાથે જોડવી, આ બેઉ કંઈ વિધિ નથી પરંતુ હળવે હળવે જોડવી, એમ કહેનારા પુરોહિ એ નિશ્ચયને જાણે છે. કન્યાને પીડી વગેરે મંગળકાર્ય થયું છે, અને હસ્તમેળાપ નથી થયો એટલા અંતરમાં પૂર્વે દર્શાવેલા બેઉ વિકલ્પ નિયમો પ્રવર્તે છે. પાણિગ્રહણ થયા પછી કન્યાનો અપહાર થાય તો તે મૃષાવાદ પાતકરૂપ ગણાય, પાણિગ્રહણ મંત્રોની સિદ્ધિ વરકન્યા 'સત્તમે પદે' સાતમો ફેરો ફરે ત્યારે થાય છે. તેની વયમાં વર મરી જાય અથવા સગોત્ર નીકળે તો મૃષાવાદમાં દોષ પણ નથી. પાણિગ્રહણ કરનારની તે ભાયાં થાય છે, કેમકે તેને સંકલ્પથી જળ મૂકી અપાય છે, એ પ્રકારના વિધિથી જે કન્યા અપાય છે, તેને જે દાન કહે છે તેજ નિશ્ચય જાણુવો. ઉત્તમ પ્રાણીઓ, પોતાને અનુકૂળ વંશને યોગ્ય અગ્નિ સમક્ષ તેના ભાઇએ આપેલી યથા ન્યાય ફેરા ફરેલી ભાયાંને ભોગવે.

અનુકૂલામનુવંશાં મ્નાત્રાદત્તામુપાગ્નિકામ ૫૧ ।

પરિક્રમ્ય યથાન્યાયં માર્યાવિદોદ્વિજોત્તમ ॥ ૫૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशो
अध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો. કન્યાવિક્રય અધર્મ છે.

युधिष्ठिर उवाच—कन्यायाः प्राप्त शुल्कायाः पतिश्चेन्नास्ति कथन ।

तत्र का प्रतिपत्तिः स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—હે પિતામહ ! શુલ્ક આપેલી કન્યાનો કોઇ પતિ નથી (શુલ્ક આપનારો પ્રેક્ષા જતા રહ્યો અને તેના ભાથી તે કન્યાને કોઇ વરે નહીં) ત્યારે શી વહે થાય તે મને કહો? ભીષ્મપિતા કહે છે—જ્યાં સુધી વેચેલી કન્યાનું મૂલ, શુલ્ક આપનાર મુરખને, કન્યાના બાપે પાછું નથી આપ્યું, ત્યાં સુધી તે કન્યા શુલ્ક આપનારનીજ છે. અને તે કન્યા ધન આપનારનેજ પ્રતિપાલન કરવાને યોગ્ય છે. શુલ્ક આપનારને માટે તે કન્યા ન્યાયવરે એટલે કોઇ ઉત્તમ પુરુષના રેતથી અપત્નની ઇચ્છા કરે, તે સંતતિ મૂલ આપનારના

ઉપકારને અર્થે થાય પરંતુ મંત્ર વિધિથી તે કન્યાનો પાણિગ્રહણ કાર્ષ કરે નહીં. પિતાએ આજ્ઞા આપેલી સાવિત્રી (કન્યા) પોતાની મેળે યોગ્ય ભત્રીંને વરે, તે કર્મને કેટલાક બીજા વખાણુ છે પણ ઈતર જે ધર્મના જાણનારા છે તેઓ તે કર્મને વખાણુતા નથી. કેટલાક સાધુપુરૂષો એવું કરતા નથી અને કેટલાક પુરૂષો કદાપિ એવું કરે છે, પણ સાધુપુરૂષોનો આચાર મુખ્ય ગણાય છે કેમકે તે ધર્મરૂપ છે. આજ પ્રકરણમાં મહાત્મા જનક (વિદેહ) રાજાના પુત્રનો પુત્ર સુકેતુ વચન બોલ્યો છે કે અસત્ પુરૂષોએ આચરેલો માર્ગ છતાં તેનું વખાણુ કેમ થાય? આ સ્થળમાં પ્રશ્ન સંશય નથી, માત્ર અસત્ પુરૂષોને કપકા આપે છે. અસત્ માર્ગથીજ ધર્મનું પ્રદાન કરવું તે આસુર ધર્મ ગણાય છે. વૃદ્ધોના વિવાહ કર્મમાં એવું આચરણ કદી અમે સાંભળ્યું નથી. ભાર્યા અને પતિનો સંબંધ ઘટિત છે, પણ સ્ત્રી પુરૂષનો તો સ્વલ્પજ ગણાય છે, કેમકે રતિ એ સાધારણ ધર્મ છે, એમ સુકેતુ રાજા બોલ્યો છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે પુરૂષોએ ધન કયે પ્રકારે આપવું તથા પુત્ર વગરના પિતાને પોતાની પુત્રી પુત્રની પેટે ગણવા યોગ્ય છે ?

ભીષ્મપિતા મહે છે—જેમ પોતાનો આત્મા, તેવોજ પુત્ર અને પુત્રની સમાનજ દુહિતા (પુત્રી) સમજવી. પોતાને પુત્રી છતાં બીજે ધન કેમ દરી નય? માતાએ પૃથક કરેલું જે ધન છે તે કુમારીનોજ ભાગ છે. પુત્ર વિનાના પિતાનું ધન દૌહિત્રનુંજ છે, કેમકે પોતાના પિતા અને માતામદ્ (માના બાપ)ના પિંડ તેજ આપે છે. ધર્મથી જોતાં પુત્ર અને દૌહિત્રમાં વિશેષ નથી. કેટલાંક સ્થળમાં *પુત્રી સુદ્ધાં પ્રજા પુત્રવત્ ગણાય છે. દત્તક લીધેલા કે વેચાથી લીધેલા પુત્ર કરતાં ઔરસીકન્યાક વિશેષ છે. પિતાએ વિક્રય કરેલી (વેચેલી) કન્યામાં પુત્ર ઉત્પન્ન થાય, તેઓ માતમહતા ધનના અધિકારી થાય, એવું કાગળુ અત્રે હું જોતો નથી. તેઓ તેમના બાપના ધનનાજ ભોક્તા છે. આસુર વિવાહથી કન્યામાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો ઈર્ષાળુ, અધર્મિષ્ઠ, ચોર, શઠ તથા અધર્મ આચરવાથી વિષમ વૃત્તિઓવાળા હોય છે. ધર્મ-શાસ્ત્રમાં રહેલા ધર્મને જાણનારા તથા ધર્મમર્યાદામાં સંકલાએલા પ્રાચીન વિદ્વાનો આ સ્થળે ચમત્તી કહેલી એક ગાથા ગાય છે. મનુષ્ય પોતાનો પુત્ર વેચીને ધનને ઇચ્છે અથવા પોતાનાં જીવનને માટે પૈસા લઇ કન્યા પરણાવે તે મનુષ્ય સમાવર, મહાધૈર એવા કાલ્યુત્ત નામના નરકમાં પડે છે; ત્યાં તે મૂઢો મગ, મુત્ર તથા સ્વેદ વગેરે ખનું પડે છે. આર્ષ વિવાહમાં ગામિથુન અપાય છે, તેને પણ કેટલાક મૃષા કહે છે. હે રાજા! થોડો અથવા ઘણો પણ તે વિક્રય છે. કાષ્ટએ પણ પોતાની સ્વેચ્છાથી આચરેલો એ ધર્મ સનાતન ન ગણાય. કેટલાક ધર્મ વિમુખોની તેવી સંપ્રવૃત્તિઓ જોવાથી જણાય છે. બળાટકારથી વશ કરી કુમારીનો જોઓ ઉપભોગ કરે છે, તે પુરૂષો અધર્મામિસ્ત્ર નરકમાં પડે છે. પણ પણ ન વેચાય તો મનુષ્ય કેમ વેચાય? અને પોતાની પ્રજા તો વેચાયજ કેમ? નક્કી તે અધર્મભૂળ ધનથી કંઈપણ ધર્મ સિદ્ધ થતો નથી.

* પ્રથમ પુત્રી ગણી લીધી હોય અને પછી પોતાને પુત્ર થાય તો તેનો પિતા પોતાના ધનના પાંચ ભાગ પાડી ત્રણ પુત્રને આપે છે અને બે પુત્રીને.

કે દત્તક કે વેચાથી લીધેલા પુત્ર કરતાં પોતાની પરણુત સત્વર્ણની સ્ત્રીમાં પોતાનાજ ઔશ્વર્યથી ઉત્પન્ન થએલી ઔરસ પુત્રી વિશેષ હાદાર છે. બાપના ધનમાંથી પાંચ ભાગ પાડે તેમાંથી ત્રણ ભાગ ઔરસી પુત્રીના અને બે ભાગ દત્તકાદિ પુત્રના ગણાય છે.

અન્યોપથ ન વિક્રેયો મનુષ્યઃ કિં પુનઃ પ્રજાઃ
અધર્મમૂલૈર્હિ ધનેસ્તૈર્ન ધર્મોથ કશ્ચન ॥ ૨૩ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विवाहविधौ गुर्जरभाषायां
यमगाथानामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો. સ્ત્રીઓ પૂજ્ય ને સત્કાર્ય છે.

મીષમ ઉવાચ—પ્રાચેતસસ્ય વચ્ચનં કીર્તયંતિ પુરાવિદઃ ।

यस्य ः किंचिन्नाददत्तेज्ञातयो न स विक्रयः ॥ १ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—પ્રાચીન વિદ્વાનો કહે છે કે પ્રાચીનો દક્ષનું કહેવું એવું છે, કે, જે કન્યાનાં સંપંધિઓ પોતાને અર્થે કંઈ લેતાં નથી એટલે તે કન્યાના અલંકારને માટે ઇચ્છે છે તે વિક્રય કહેવાય નહીં, કન્યાના આચૂષણુને માટે યત્કિંચિત્ જે કંઈ લેવું, તે કુમારીઓનું પૂજન છે અને તે ધણુંજ વખાણુવા યોગ્ય છે કેમકે અશેષ જેટલું છે, તે સધળું કન્યાને આપવા યોગ્ય છે. માતાપિતા, ભાઈઓ તથા સસરા દીપર વગેરે સધળાં તેનાં સાસરીઆં પોતાનું શુભ ઇચ્છતાં હોય તેમણે કન્યાનો સત્કાર કરવો તથા ધરેણું પહેરાવવાં તે યોગ્ય છે. અવશ્ય જો સ્ત્રી રાજી નહીં થાય તો તે પોતાના પતિને હર્ષ નહીં પમાડે, અને જો હર્ષ નહીં પમાડે તો તે પુરૂષ પ્રભવાળો યથ વૃદ્ધિ પામશે નહીં. હું મનુષ્યોના રાજા! સ્ત્રીઓ હમેશાં સત્કારને યોગ્ય છે, તેમને રાજી રાખવી. જે ઘરમાં સ્ત્રીઓનું પૂજન યોગ્ય સત્કાર થાય છે, તે ઘરમાં દેવતાઓ રમે છે. જે ઘરમાં સ્ત્રીઓનું પૂજન નથી ત્યાં સધળી ક્રિયાઓ અદ્ધ છે. જે કુળમાં છોકરીઓ શોક કરે છે, તે કુળ નથી. છોકરીઓએ શાપ દીવેલાં ઘર કૃત્યા દેવીથી નિકંદન થયા જેવાં સમજવાં. હું પાર્શ્વ ! લક્ષ્મી-હીન તે ઘર શોભતાં પણ નથી, તેમ વૃદ્ધિ પણ પામતાં નથી. સ્વર્ગને જીતવાને ઇચ્છા કરતા પુરૂષોના મનને સ્ત્રીઓ જીતી લે છે, તેઓ અયળા, જસદી જૂપણુ આપવા યોગ્ય તથા સત્યને જીતી લેનારીઓ છે. તેમને ઇર્ષ્યાળુ, માનની જૂખી અત્યંત ક્રોધી તથા સ્નેહ વગરની જે જાણે છે તે મૂર્ખા છે. સ્ત્રીઓ માનને યોગ્ય છે, પુરૂષોએ તેમને માનવી. સ્ત્રીહૃતુક ધર્મ કેવળ રતીભોગ એજ છે. તેમનાથી પુરૂષોની સેવા તથા નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાયો. સંતતિ ઉત્પન્ન કરવી તથા ઉત્પન્ન થયેલીનું પાલન કરવું. તે સ્ત્રીઓનું કામ છે. પ્રીતિને ખાતર તથા લોકલાભે સ્ત્રી નિપંધન વેડે છે. સન્માન પામેલીઓ તે સધળાં કાર્યોને સંપાદન કરે છે. સ્ત્રીધર્મ વિષયમાં વિદેહ રાજની પુત્રીએ શ્લોક કહ્યા છે—સ્ત્રીઓને યત્ન, ક્રિયા, શ્રાદ્ધ કે ઉપવાસ કાંમળ કરવાનું નથી, ફક્ત પોતાના સ્વામીની શુશ્રુષા કરવી તેજ મુખ્ય ધર્મ છે; તેથીજ સ્વર્ગ જીતાય છે. કૌમાર અવસ્થામાં પિતા રક્ષણુ કરે છે. યુવા અવસ્થામાં પોતાનો ભર્તા અને વૃદ્ધા અવસ્થા થવા પછી પુત્રો રક્ષણુ કરે છે. સ્ત્રી એકે અવસ્થામાં સ્વતંત્ર થવાને યોગ્ય નથી, એ સ્ત્રીઓ માત્ર લક્ષ્મીરૂપ છે. સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરૂષે તેનો સત્કાર કરવો. હું ભારત ! પાલન કરવાથી તથા સાચવી રાખવાથી સ્ત્રી શ્રીરૂપ થાય છે.

श्रिय एताः नामसत्कार्या भूतिमिच्छता ।

पालिता मिष्टहीता च स्त्रीः स्त्रीभवति भारत ॥ ૧૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशो
अध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો. દાયભાગ વિવેચન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—સર્વશાસ્ત્રવિધાનજ્ઞ રાજધર્મવિદુષ્તમ ।

अतीव संशयच्छेत्ता भवान्यै प्रथितः क्षितौ ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—હે સધળાં શાસ્ત્રના વિધાનને જાણનારા ! હે રાજધર્મના જાણનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ ! પૃથ્વીમાં અવશ્ય સંશય છેલેવામાં તમે ઘણાજ પ્રખ્યાત છો, હે પિતામહ ! હે રાજન ! (મારા મનમાં) આ એક ઉત્પન્ન થયેલો સંશય મટ્યા સિવાય તમને હું ખીલું કંઈ પૂછીશ નહીં, હે મહાપાતાલ ! ધર્મમાર્ગે ચાલનાર પુરૂષનું જે કર્તવ્ય છે તે સઘળું તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. હે પિતામહ ! બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયા, વૈશ્યા તથા રતિની ઇચ્છાએ (કદાચિત્) શૂદ્રા એ ચાર વર્ણનો સ્ત્રીઓ ખતાવી. હે કુરુકુળમાં ઉત્તમ ! તે સધળી સ્ત્રીઓમાં પુત્ર ઉત્પન્ન થયા તો તે સઘળાઓમાં અનુક્રમે કયો છોકરો ખાપના ધનમાં ભાગ લેવાને યોગ્ય છે ? હે પિતામહ ! કયા છોકરાએ તે પિતાના ધનમાંથી કેટલું લેવું ? અને તેઓ પિતાના ધનની વહેંચણુ કયે પ્રકારે કરે ? તે હું તમારાથી સાંભળવાને ઇચ્છું છું.

ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય, એ ત્રણ દ્વિજાતીય વર્ણ છે, તેમનામાં બ્રાહ્મણપણુનો ધર્મ કહેલો છે. હે પરંતપ ! વૈષમ્યથી, લોભથી કે કામથી બ્રાહ્મણને કદાચિત્ શૂદ્રા સ્ત્રી થાય, બાકી શાસ્ત્રથી તો કહી નથી, કેમકે શૂદ્રાને શય્યામાં આરોપણુ કરવાથી બ્રાહ્મણ અવોગતિને પામે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ વેદે દર્શાવેલાં કર્મ પ્રમાણે પ્રામશ્રિતવાળો થાય છે. વળી શૂદ્રામાં અપત્ય ઉત્પન્ન થવાથી બ્રાહ્મણ બમણો પ્રામશ્રિત થાય છે. હે ભારત ! હવે તને બ્રાહ્મણે ઉપાર્જન કરેલા ધનની વહેંચણુ કહું તે સાંભળ. ગાયો પશુ વાહન વગેરે જે પિતાનું પ્રધાનતમ ધન છે, તેમાંથી મુખ્ય વિભાગ બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર લે, હે યુધિષ્ઠિર ! બાકી રહેલા બ્રાહ્મણના ધનના દશ ભાગ કરવા, તેમાંથી પણ બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર ચાર ભાગ ગ્રહણ કરે. ક્ષત્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર તે પણ બ્રાહ્મણ છે, તેમાં સંશય નહીં તથાપિ માતાના ભેદથી તે તો ધનમાંથી ત્રણ ભાગ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય છે. ત્રીજી વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલો એટલે બ્રાહ્મણથી વૈશ્યામાં ઉત્પન્ન થયેલો છોકરો પિતાના ધનમાંથી બે ભાગ લઈ શકે, બ્રાહ્મણથી શૂદ્ર વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલો છોકરો દમેશાં ધન ન ખાપવા યોગ્ય કહેલો છે, પણ હે ભારત ! શૂદ્રા પુત્રને અદ્ય (એકભાગ) તો આપવું. પિતાએ દશ ભાગ પાડેલા ધનનો એ અનુક્રમ છે. સર્વજ્ઞ એટલે સધળી બ્રાહ્મણીઓમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર હોય તો પિતાએ સઘળા પુત્રોના સમ ભાગ કલ્પવા. નિપુણપણું ન હોવાથી શૂદ્રા પુત્રનેમ બ્રાહ્મણ માને છે, ત્રણ વર્ણમાં એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વર્ણની સ્ત્રી બ્રાહ્મણથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર અવશ્ય બ્રાહ્મણ થાય છે. વર્ણ ચાર કહેલા છે. પાંચમો મણુમ નહીં, આરે શૂદ્રાપુત્ર પિતાના ધનમાંથી દશમો ભાગ લઈ શકે છે, તે પણ પિતાએ આપેલું લઈ શકે, જગર આપ્યે હરણુ

કરવાને યોગ્ય નથી. હે ભારત ! શુદ્રાપુત્રને અવશ્ય ધનનો દશમો ભાગ આપવો. નિર્દયતા ન રાખવી એ મોટો ધર્મ છે, માટે તેને આપવું, ગમે ત્યાં ઉત્પન્ન થયો પરંતુ યુષ્ણને લક્ષ્ય મળે છે. હે ભારત ! તેથી પણ પિતા પુત્રવાળો છે, કદાપિ પુત્ર વગરનો અપુત્ર રહે તો દશમા ભાગથી અધિક ધન શુદ્રા પુત્રને આપવું નહીં. ત્રણ વારસોના ભાગથી બ્રાહ્મણીના મુલનું ધન ન્યારે અધિક છે ત્યારે તેણે તેનો મિથ્યા વ્યય ન કરતાં તે વડે યજ્ઞાદિક કર્મ આદરી યજ્ઞન કરવું, ધણા ધનવાળો છતાં પતિએ સ્ત્રીને ત્રણ હજાર કરતાં વિશેષ ધન આપવું નહીં, ભર્તાએ આપેલા તે ધનને સ્ત્રી યથાર્થ એટલે સન્માર્ગે ઉપયોગ કરવાને યોગ્ય છે. તે પણ પતિએ આપેલું ધન સ્ત્રીએ ભોગવવાને શક્તિમાન થાય છે, માટે કાઈ દિવસ પતિના ધનમાંથી સ્ત્રીઓએ ઉઠાવી લેવું નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! સ્ત્રીને તેના પિતાએ આપેલું ધન હોય તો તે બ્રાહ્મણીની કન્યા લે, કેમકે જેવો પુત્ર તેવીજ પુત્રી સમજવી. હે કુરુનંદન ! હે રાજન ! તે પુત્રી પણ પુત્રના જેવીજ કહેલી છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! શાસ્ત્રમાં કહેલો ધર્મ મેં તને યથાર્થિત દેખાડ્યો. ધર્મ એજ પ્રકારે છે, એમ વિચારીને ધનનો મિથ્યા વ્યય ન કરવા.

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—શુદ્રાને વિષે ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર હમેશાં ધન આપવાને યોગ્ય નથી, એમ કહ્યું તેમ છતાં દશમો ભાગ કયો રીતે આપવા ? કેમકે તે દાન વિરૂદ્ધ છે. બ્રાહ્મણથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર બ્રાહ્મણ ગણવું તેમાં કંઈ સંશય નહીં, તેમ ક્ષત્રિયામાં તથા વૈશ્યામાં જન્મેલો તે પણ તેવોજ સમજવો. હે રાજઓમાં ઉત્તમ ! ન્યારે તમે તે સત્રજા ત્રણે વર્ણના પુત્રાને બ્રાહ્મણ કહ્યા ત્યારે તે શુદ્રા પુત્ર વિષમ ભાગને શી રીતે પામે ? ભીષ્મપિતા કહે છે—હે શ્રેષ્ઠ તપવાળા ! જેણે કરીને લોકમાં સ્ત્રીને 'દારા' એ પ્રકારે એક (સમાન) નામથી કહીએ છીએ, તે કહેવાએલા 'દારા' નામથી આ વિશેષ મુમહાન થાય છે. બ્રાહ્મણે ત્રણ વર્ણની ભાર્યાઓ પ્રથમ કરી હોય અને બ્રાહ્મણ વર્ણની પછીથી પરણે પણ તે મોટી ગણાય, તે ભાર્યા પિતાના ગૌરવથી પૂજવાને યોગ્ય તથા મુખ્ય ગણાય. જ્ઞાન, પ્રસાધન, દંતધાવન, અંજન, દેવ અન્ન (હવ્ય), પિતૃઅન્ન, (કવ્ય), તથા 'ધરમાં જે બીજું ભર્તાનું ધર્મ સંગ્રહી કાર્ય હોય તે સઘળું બ્રાહ્મણી વિદ્યમાન છતાં બીજી વર્ણની સ્ત્રી કદી કરી શકે નહીં. ભર્તાનાં અન્ન, પાન, માલ્ય, વસ્ત્ર તથા આભરણ વગેરે જે કંઈ હોય તે તેણે બ્રાહ્મણીને સોંપવાં, કેમકે તે મોટી ગણાય છે. હે કુરુનંદન ! મનુએ શાસ્ત્ર કહ્યું છે તેમાં પણ સનાતન ધર્મ એજ દેખાડ્યો છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જો મોહથી બ્રાહ્મણ બતાવેલી રીતથી ઉદ્ભટું વર્તે તો તે પૂર્વે દર્શાવેલા ચાંડાળ સદશ સમજવો. હે રાજન ! બ્રાહ્મણીના પુત્ર સરખો ક્ષત્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર હોય છે, એક માતાઓનો વર્ણભેદ છે, કેમકે ક્ષત્રિયા અને બ્રાહ્મણી એ બેક જાતિથી સમાન ન કહેવાય. હે રાજઓમાં ઉત્તમ ! હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણીના પુત્ર પ્રથમ ગણાય, પિતાના ધનમાંથી ફરી ફરીને તે ભાગ લેવાને યોગ્ય થાય છે. જેમ ક્ષત્રિયા બ્રાહ્મણી સમ ન ગણાય તેમ ક્ષત્રિયાની બરોબર વૈશ્યા પણ કદી ગણાય નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! લક્ષ્મી રાક્ષ્ય, કાશ, (ભંડાર) અને સાગરાન્ત પૃથ્વી ક્ષત્રિયોની કહેવાય છે. ક્ષત્રિયો પોતાના સ્વધર્મથી ભારે લક્ષ્મી સંપાદન કરે છે. દંડ ભારણ કરનાર રાજ અ-

૪ ધર્મ, ૫ ધર્મ અને કુર્મની અપેક્ષાવાળા પુરુષોએ દારપદની અવૃત્તિ નિમિત્ત જે આદર થાય છે, તે આદર ભોગને અર્થે કરેલી શુદ્ધમાં પણ છે, માટે તેણીના પુત્ર પણ ભાગને યોગ્ય છે.

વળે માર્ગે ચાલનાર ક્ષત્રિયોથી પ્રબળ રક્ષણ કરે છે. અવશ્ય મહા ભાગ્યશાલી બ્રાહ્મણો દેવના પણ દેવ છે. હે રાજન ! તેમને વિષે વિધિપૂર્વક પૂજાથી વર્તવું અવિનાશી શાશ્વત ધર્મ ઋષિપ્રણીત બ્રહ્મી ક્ષત્રિયો સ્વધર્મથી તેમને વિષે લોપાતાં રક્ષણ કરે છે. ચોર લોકોએ હરણ થતું ધન તથા દારા વગેરેનું ક્ષત્રિય રક્ષણ કરે છે. સઘળી વર્ણને ત્રાતા (રક્ષણ કરનારો) રાજ કહેવાય છે. બ્રાહ્મણથી વૈશ્યામાં થએલા પુત્ર કરતાં ક્ષત્રિયામાં થએલા પુત્ર મુખ્ય ગણાય છે, તેમાં સંશય નહીં. હે યુધિષ્ઠિર ! માટે તેણે વૈશ્યાપુત્ર કરતાં પિતાના ધનમાંથી વિશેષ ભાગ લેવો. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! હે રાજન ! તમે બ્રાહ્મણનો વિધિ યથાસ્થિત મને કહ્યો. હવે ઈતર વર્ણનો નિયમ શી રીતે છે ને કહો.

બીજમપિતા કહે છે—હે કુરુનંદન ! ક્ષત્રિયોને પણ બે ભાગ્યાં કહેલી છે. કદાપિ ત્રીજી શુદ્રા સ્ત્રી થાય પરંતુ તે શાસ્ત્ર વિધિથી તો કહી નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! ક્ષત્રિયોનો પણ એવો ક્રમ જણાય છે. હે મનુષ્યોના રાજ ! ક્ષત્રિયે પોતાના ધનના આઠ ભાગ કરવા. તે પિતાના ધનમાંથી ક્ષત્રિયાનો પુત્ર ચાર ભાગ ગ્રહણ કરે. રથ, ગજ, આયુધ તથા કવચ વગેરે જે યુદ્ધવહારિ ધન છે, તે તો ક્ષત્રિયાનો પુત્રજ લે. વૈશ્યાથી ઉત્પન્ન થએલા ત્રણ ભાગ લે અને શુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલો છેલ્લો એટલે આઠમો ભાગ ગ્રહણ કરે. તે પણ પિતાનો આપેલો લાઘુ શકે, વગર આપ્યે લેવાને યોગ્ય નથી. હે કુરુનંદન ! વૈશ્યથી એક સ્ત્રી થાય, બીજી શુદ્રા થાય પણ શાસ્ત્રવિધિથી તો કહેલી નથી. હે ભરતર્ષભ ! કુન્તાના પુત્ર, વૈશ્યાને વિષે વર્તતા અને શુદ્રાને વિષે પણ વર્તતા, વૈકલ્યને તે બેઉ સ્ત્રીઓમાં વિશેષ નિયમ દર્શાવ્યો છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! વૈશ્યે પોતાના ધનના પાંચ ભાગ પાડવા. હે મનુષ્યોના રાજ ! હવે તે બેઉ સ્ત્રીઓના અપત્યો વચ્ચે ધનની વહેંચણું કરવાનું કહું છું—પિતાના ધનમાંથી વૈશ્યાના પુત્રે ચાર ભાગ લેવા, હે ભારત ! છેવટનો પાંચમો ભાગ શુદ્રા પુત્રને આપવો, તે પણ પિતાએ આપેલો તેણે લેવો. વગર આપ્યે ગ્રહણ કરવો નહિ. હમેશાં ત્રણ વર્ણથી ઉત્પન્ન થએલો શુદ્ર ધન આપવાને યોગ્ય છે. શુદ્રથી પોતાના વર્ણનીજ ભાગ્યાં થાય બીજી કદાપિ થાય નહીં. તેને કદી સો છોકરા થાય તોપણ પિતાના ધનમાં તે સઘળા સમાન ભાગીઆ છે. સઘળી વર્ણને સમાન વર્ણની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો પિતાના ધનમાં સરખા ભાગીઆ છે. મોટા પુત્રનો ભાગ મોટો ગણાય, તેનું પ્રધાનપણું છે માટે તે એક અંશ વિશેષ ગ્રહણ કરે. હે પાર્થ ! પૂર્વે બ્રહ્માએ કહેલો તે દાયવિધિ મેં તને કહ્યો. સમાન વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓમાં મોટો ભાગ મુખ્ય ગણાય છે. વિવાહ વૈશિષ્ઠ કરેલો પૂર્વ પૂર્વ અવશેષ રહે છે. સમાન વર્ણના પુત્રો છતાં મોટો પુત્ર પ્રધાન અંશ (ભાગ) ગ્રહણ કરે, મધ્યમ ભાગ મધ્યમ પુત્ર લે અને કનિઠ પુત્ર કનિઠ ભાગને ગ્રહણ કરે. એ પ્રકારે સઘળી જાતિઓમાં સર્વજ્ઞ શ્રેષ્ઠતાને પામે છે. મોટા ઋષિ મરિચિના પુત્ર કાશ્યપે પણ એમજ કહ્યું છે.

एवं जातिषु सर्वासु सवर्णश्रेष्ठतांगतः ।

महर्षिरपि चैतद्वैमारी च काश्यपोब्रवीत् ॥ ૬૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मैरिष्यविभागो गुर्जर-

भाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો. વર્ણસંકરના ધર્મ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—અર્થાહોભાદ્રાકામાદ્રાવર્ણાનાં ચાપ્યનિશ્ચયાત્ ।

આજ્ઞાનાદ્વાપિ વર્ણનાં જાયતે વર્ણસંકરઃ ॥ ૧ ॥

તેષામેતેન વિધિના જાતાનાં વર્ણસંકરે ।

કો ધર્મઃ કાનિ કર્માણિ તન્મે બ્રૂહિ પિતામહ ॥ ૨ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! અર્થથી, લોભથી કે કામથી અથવા વર્ણનો ખરો નિશ્ચય ન થવાથી કે વર્ણની અણુમાહિતીથી પણ વર્ણસંકર (પ્રજા) ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં કોઇ કારણથી ઉત્પન્ન થયેલી વર્ણસંકર પ્રજાનો ધર્મ શો તથા તેમનાં કર્મ કયાં તે મને કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે—ચાર વર્ણને કરવાનાં જે કર્મ દર્શાવ્યાં છે, તે તો કેવળ ચાર વર્ણનેજ યથા પ્રકારે કરવાનાં છે, કેમકે—પૂર્વે બ્રહ્માએ યજ્ઞને માટે તે ચાર વર્ણ તથા તેમને યોગ્ય કર્મ સૂચ્યાં છે. બ્રાહ્મણને ચારે વર્ણની બાર્યા હોય, તેમાંથી બે નવર્ણની બાર્યા (બ્રાહ્મણી તથા ક્ષત્રિયા) માં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. પછીની વૈશ્યા તથા શૂદ્રા એ બેઉ જાતિમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો હિન*જાતિય ગણાય છે. બ્રાહ્મણનો શૂદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર પરમ શત્રુત્વ્ય જાણવો, શૂદ્રાપુત્ર પારશવ કહેવાય છે. તે પોતાના કુલની શુશ્રૂષા કરનારો થાય છે અને પોતાનું સ્વભાવગત આચરણ છોડતો નથી, માટે સર્વ પ્રકારના ઉપાય ગ્રહણ કરી પોતાના કુલતંત્રને ઉદ્ધારવો. બ્રાહ્મણનો શૂદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર મોટો હોય અને ઉપરની ત્રણ વર્ણની સ્ત્રીઓમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો વયે નાના હોય તથાપિ તે ત્રણ નાના પુત્રોની શુશ્રૂષા કરવાથીજ શૂદ્રાપુત્ર દાનપરાયણ થાય છે. ક્ષત્રિયને ત્રણ વર્ણની સ્ત્રી જોડે સંબંધ છે, તેમાં પોતાની સ્વજનિયા (ક્ષત્રિયા)માં તથા વૈશ્યાસ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો ક્ષત્રિય ગણાય છે, ત્રિજી સ્ત્રી એટલે શૂદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો, હીનવર્ણ ઉગ્ર જાતના શૂદ્રો કહેવાય છે. વૈશ્યને બે સ્ત્રીઓ, તેમાં સ્વજનિયા (વૈશ્યા) તથા શૂદ્રા એ બેઉમાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રો વૈશ્ય ગણાય છે. શૂદ્રને ફક્ત પોતાની વર્ણનીજ બાર્યા કરવી, અને તેમાં થએલો તેનો પુત્ર શૂદ્રજ કહેવાય છે. અવિશિષ્ટ, અધમ શૂદ્ર બ્રાહ્મણાદિક ત્રણ વર્ણની સ્ત્રીઓનો પ્રધર્ષક થવાથી તેમનામાં ચાર વર્ણોએ નિંદિત બ્રાહ્મણર્ણ (ચાંડાલાદિ)ને ઉત્પન્ન કરે છે. ક્ષત્રિયથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર સૂત એટલે રાજાઓની વહી વાંચનારો અથવા અશ્વનું પાલન કરનારો બ્રાહ્મ જાતિય ગણાય છે, વૈશ્યથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર વૈદિક એટલે સંસ્કારહીન, સ્ત્રીઓના અંતઃપુરનું રક્ષણ વગેરે સ્ત્રીઓ સંબંધી કાર્ય કરનારો થાય છે. શૂદ્રથી

* બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિયામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર, બ્રાહ્મણીના પુત્ર કરતાં કંઈક નીચ છે, તેને માટે મનુ કહે છે કે—સ્વીષ્વનંતરજાતાસુ દ્વિજૈઽત્યાદિતાન્સુતાન્ ॥ સદશાને-વતાનાહુર્માતૃલોકવિગર્હિતાન્ ॥

+ બ્રાહ્મણથી વૈશ્યામાં ઉત્પન્ન થએલા પુત્રને અંબષ કહે છે, અને શૂદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલો નિષાદ એટલે પારશવ કહેવાય છે, તેને માટે મનુએ કહ્યું છે કે—‘બ્રાહ્મણા-દ્વૈદ્યકન્યાયામંબષ્ઠો નામ જાયતે ॥ નિષાદઃ શૂદ્રકન્યાયાં યઃ પારશવ ઉચ્ચતે ॥

બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર ગામ બહાર વસનારો, રાજ્યએ મોતની શિક્ષા કરેલા પુરૂષોને હણનારો અતિ ઉચ્ચ ચાંડાળ થાય છે. હે પ્રભો ! હે બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ ! તે સધળા કુળપાંસવ છે અને તેઓ વર્ણસંકર ગણાય છે. વૈદ્યથી ક્ષત્રિય વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર વાક્યવૃત્તિવડે જીવનારો માગધ અથવા બંદી કહેવાય છે. શુદ્રથી વૈશ્યામાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર, બ્રાહ્મણોએ અપ્રતિગ્રહ કરવાને યોગ્ય, રથધડાની વૃત્તિથી જીવનારો, વિપ્રથી, આયોગવ ગણાય છે. ઉપર કહેલા અંબષ્ટ, પારસવ, ભિન્ન, સૂત, વૈદેહક, ચાંડાળ, માગધ, નિષાદ અને આયોગવ તે નવેને પેતપોતાની જાતની સ્ત્રીમાં પૂર્વની પેઢે સદૃશવર્ણનો પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજી એથી પણ હીનયોનિઓમાં પ્રમંગ થવાથી તેઓની પ્રજા, પોતાની માતાની જાતિય ગણાય છે. જેમ ચાર વર્ણોમાં અનુક્રમે એ વર્ણની સ્ત્રીમાં સદૃશ એટલે પિતાની જાતિએ જાતિ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, અને આનંતર્થથી અનુક્રમે બાહ્ય પ્રજાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ અન્ન પણ અનુક્રમે સમજવો. નવ જાતની સંકર પ્રજાઓ પણ સ્વયોનિમાં સમ વર્ણની પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે. પરસ્પર દારાઓમાં વિગર્હિત પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ શુદ્ર બ્રાહ્મણીને વિષે બાહ્ય જન્મને પ્રસવે છે તેમ ચાતુર્વર્ણી બાહ્યતર પ્રજાઓ પરસ્પર સંસર્ગથી બાહ્ય પ્રજાઓને જન્મ આપે છે. બાહ્ય અને બાહ્યતરથી વળી પ્રતિલોભ (સંકર) પ્રજાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. હીન પ્રજાઓથી પંદર જાતની હીન પ્રજાઓ પ્રસવે છે. અગમ્યાનું ગમન કરવાથી વર્ણસંકર ઉત્પન્ન થાય છે. પંદર બાહ્ય પ્રજાઓમાં સૈરંદ્રી* તથા માગધીને વિષે રાજાઓના આશૂપણ, ચંદન લેપ વગેરે તૈયાર કરનાર દાસવૃત્તિથી જીવનારી દાસ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. માગધી તથા સૈરંદ્રીમાં આયોગવથી આયોગવ સૈરંદ્ર એટલે વાણી વૃત્તિથી જીવનારી બાહ્ય પ્રજા પ્રસવે છે. તે બેઉ સ્ત્રીઓમાં વૈદેહથી મદિરા વૃત્તિથી જીવનારી મૈરેયક પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, ઉપલી વર્ણમાં નિષાદથી મદ્યગુર એટલે નાંકની વૃત્તિથી જીવનારી દાસવર્ણ જન્મે છે. વળી ચાંડાળથી, શ્વપાક એ નામથી વિખ્યાત એવી શ્મશાનાધિકારિણી પ્રજા પ્રસવે છે. માગધીમાં માંસ વેચનારી, માંસ સુધારનારી, માંસ રાંધનારી તથા સૌગંધ એ ચાર જાતિય માયોપજીવી તથા કૂરસ્વભાવની ઉત્પન્ન થાય છે. વૈદેહકથી પાપિષ્ઠ કૂર તથા માયોપજીવીન પ્રજા પ્રસવે છે. તેમ નિષાદથી ગંધડા ઉપર બેસી પ્રયાણ કરનારી મદ્રનાભ પ્રજાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ચાંડાળથી મુઝ્ઝાનું ખાંપણ લેનારી, ડીકરામાં ખાનારી તથા ખર, અશ્વ અને હાથીનું, માંસ ભક્ષણ કરનારી પુરુક્સજાતિય જન્મે છે. આયોગવીમાં તે ત્રણ જાતની હીનવર્ણ પ્રજા પેદા થાય છે. વૈદેહકથી નિષાદમાં ક્ષુદ્ર અને અંબજાતિય* પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. ચામડીઆથી નિષાદમાં કારાવર નામની પ્રજા પેદા થાય છે. ચાંડાળથી નિષાદમાં પાંડુ-સૌપાક, ત્વક્સાર (વેણુ) પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, નિષાદથી વૈદેહીમાં આહિંડક વર્ણ પ્રસવે છે, ચાંડાળથી વૈદેહીમાં ચાંડાળ સદૃશવૃત્તિવાળો સૌપાક જન્મે છે. ચાંડાળથી નિષાદમાં પણ બાહ્યવર્ણ બહિષ્કૃત કરેલો શ્મશાનમાં ગતિ કરનારો અંતે વસાયિન પુત્ર જન્મે છે. એ પ્રકારની

* રાજવળાની સ્ત્રીઓની દાસીઓની એક જાત છે.

उक्तं तु काश्येन । ‘चतुःषष्टिकलाभिज्ञा शीलसूपादिसेविनी प्रसाधनोप-
चारश्च सैरंद्नी परिकीर्त्तिता’ ॥

૧ વગડાઉ પણ્યોને મારનારી જાત.

તે સંકરવર્ણુ માતા પિતાના વ્યતિક્રમથી પેદા થાય છે. તે દંકાએલી તથા પ્રકાશ વર્ણો તેમના પોતપોતાના કર્મોવડે જાણાઈ આવે છે. ચાતુર્વર્ણુનો ધર્મ શાસ્ત્રવંદિત છે. બાહ્ય-વર્ણુનો ધર્મ શાસ્ત્રમાં દેખાડેલો નથી. ધર્મહીન વર્ણોની સંખ્યા નથી. જાતિય નિયમ તોડી પરસ્પર સ્વેચ્છાથી ઉત્પન્ન થએલી, યજ્ઞો તથા સાધુ પુરૂષોએ બદ્ધિષ્ઠ કરેલી પ્રજાઓ સ્વેચ્છાથી આશ્રય પ્રમાણે જીવિકા ચલાવે છે તથા મરજી મુજબ કર્મ આચરે છે. તે ગણાવેલી સંકરવર્ણુ ચક્રાં, સ્મશાન, પર્વતની જગાઓ તથા ઝાડીઓમાં વસે છે; પોતાના કુલ ધર્મ પ્રમાણે વૃત્તિ ચલાવે છે અને પોતાને યોગ્ય અલંકાર તથા ઉપસ્કરણો મેળવે છે. હે મનુષ્યોના મધ્યે વ્યાઘ્ર ! ગાય અને બ્રાહ્મણોની સહાય, દયા સત્ય બોલવું, ક્ષમા તથા પોતાના શરીરથી પણ પારકું રક્ષણ કરવું, એટલાં આચરણોથી તે બાહ્યવર્ણોની સિદ્ધિ થાય છે. એમાં સંશય નહીં. કહેલા ઉપદેશ યથાસ્થિત વિચારીને બુદ્ધિમાન પુરૂષે કદી દીનયોનિમાં પોતાનું રેત સિંચવું નહીં. જેમ જળમાં તરનાર મનુષ્ય સાવધાન રહે છે, તેમ સંસારને તરવાની ધમ્મજા કરનાર પુરૂષે સાવધાનીથી વર્તવું. અવિદ્યાન પુરૂષોનેજ સ્ત્રીઓ અસદ્ ભાગે દોરે છે એમાં તો નવાઈજ શી. પણ ક્રમ તથા ક્રોધને વશ થએલા વિદ્યાન પુરૂષને તેઓ અવળે રસ્તે દોરી જાય છે. પુરૂષોને દૂષણ આપવું એવો સ્ત્રીઓનો સ્વભાવજ છે માટે રૂડા પંડિત પુરૂષે પ્રમદાઓમાં અતિશે આસક્ત થવું નહીં.

યુધિષ્ઠિર રાગ પછે છે-આર્યના ઘરમાં ઉત્પન્ન થવાથી આર્ય સદૃશ જણાતા, સંકર-યોનિથી ઉત્પન્ન થએલા અનાર્ય પુરૂષનો વર્ણુ અમે કયે પ્રકારે જાણીએ ? ભીષ્મપિતા કહે છે કે આર્ય પુરૂષોથી પ્રથમ રીતનાં તેનાં આચરણોથી આ પુરૂષ સંકર યોનિથી ઉત્પન્ન થએલો છે એમ જાણી લેવું. સત્જન પુરૂષોએ આચરેલા કર્મોવડે યોનિ શુદ્ધતા જાણાઈ આવે છે. આ લોકમાં એક અનાર્યપણુંજ સંકરયોનિનું કુળ સૂચવે છે તો પછી અનાર્ય પણું, અનાચાર, દુરત્વ તથા નિષ્ક્રિયા વગેરે ત્રણ ચાર દોષો સામટા મળે ઝોળાખાઈ આવે તેમાં શું આશ્ચર્ય ! સંતતિ માતા અથવા પિતાના શીકરને કે એકીના શીકરને ભજે છે, તો પછી સંકીર્ણ (સંકર-

*માગધીમાં આયોગવ વૈદેહક, નિષાદ તથા ચાંડાળ એ ચારથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા તથા આયોગવિમાં વૈદેહક, નિષાદ તથા ચાંડાળ એ ત્રણથી જન્મેલી પ્રજા અને નિષાદિમાં ચાંડાળ તથા વૈદેહક, એ બેઉથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા, નિષાદિમાં ચાંડાળથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા તથા વૈદેહિમાં ચાંડાળ અને નિષાદથી ઉત્પન્ન થએલી એ સઘલી મળી બાર સંકર પ્રજાઓ ગણાઈ. શુદ્ધી નિષાદિમાં ઉત્પન્ન થએલી પ્રજાને કુકુટક કહે છે. વૈદેહકથી અંબ-હિમાં ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર વેન ગણાય છે; દિગ્જાતિયથી સર્વણાં સ્ત્રીઓમાં જે અવતો ઉત્પન્ન થાય છે જેઓ સાવિત્રી પરિબ્રજ એટલે ત્રાલ્ય કહેવાય છે, એ પછીથી મનુષ્યે ગણાવેલી ત્રણ જાતિય તથા પૂર્વની બાર મળી પંદર સંકર જાતિય કહેવાય છે. ત્રાત્યોને ધર્મસાંકર્ષને લાષ પંદર બેગી ગણના કરી છે. કુકુટ મુખ્ય ચાર વર્ણુના ધર્મ, શાસ્ત્રમાં ગણાવ્યા છે, ચાર વર્ણુથીજ અનુલોમ પ્રજા અને છ વિલોમ પ્રજા મળીને બાર જાતિય. તે બારથી પણ છા-સદ જાતની અનુલોમ તથા છાસદ વિલોમ બેઉ મળી એકસો બતરીસ જાતિય ગણાય છે. પછી તેઓની પરસ્પર અનુલોમ વિલોમ બેઉ મળી અનંત બેદ થાય છે. તે સઘજાનો સ-માવેશ મુખ્ય ગણાવેલી પંદર જાતિયમાં થાય છે.

પ્રભ) પોતાની યોનિને કેમ ઝોળખાવી ન શકે? માતા પિતાના સ્વરૂપ પ્રમાણેજ પ્રભ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ સ્થાવરાદિક પદાર્થો ખીજના ગુણને લાગ કરતાં નથી તેમ મનુષ્યો પણ પોતાના જાતિય સ્વભાવને અનુસરે છે. ૧ કુલ પ્રવાહમાં ડટાયા છતાં પણ સંકરયોનિમાં ઉત્પન્ન થએલો પુરૂષ, થોડા અથવા બહુ જાતિય શીલને અનુસરે છે. પોતાનો સ્વભાવજ સુવર્ણ અથવા અન્ય વર્ણનો નિષ્કૃય કરી આપે છે. સુવર્ણ કદાપિ બહારથી ફૂર જણાય તથાપિ કાર્ય સમયે શાન્ત લાગે છે. લોકમાં નાના પ્રકારના વૃત્તિવાળા પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારના કર્મમાં ગુંથાય છે તોપણ સ્વાભાવિક આચરણ સમાન બીજું સાદું આચરણ દેખાઇ આવતું નથી. સંકર યોનિથી ઉત્પન્ન થએલો પુરૂષ, બીજગુણનું પ્રાલબ્ધ છે, માટે શાસ્ત્ર-બુદ્ધિવડે નીચ માર્ગમાંથી હલતો નથી. વયથી ગમે તો મોટો, મધ્યમ કે કનિષ્ઠ હોય તથાપિ સમાન સત્વથી ઉત્પન્ન થએલો સુખી થાય છે. સમાન શીલવાળો વૃદ્ધ છતાં પણ વિહિનને સત્કાર ન કરવો. ધર્મનો જાણનાર સદાચરણી શુદ્ધ હોય, તે છતાં પણ તેનો સત્કાર કરવો. પુરૂષ સાગં આચરણ, ચારિત્ર, કુલ તથા શુભાશુભ કર્મોવડે પોતાનું પોત અવસ્થ કહી આપે છે. પોતાનાં શુભ કર્મથી નાશ પામેલા કુળને પણ મનુષ્ય ઝટ પ્રકાશ કરી આપે છે. સંકીર્ણ તથા ધૃતર એ સત્રગી યોનિઓમાં આત્માને ઉત્પન્ન કરવો નહીં, ડાહ્યો પુરૂષ તેનો લાગ કરે છે.

યોનિષ્યેતાસુ સર્વાસુ સંકીર્ણાસ્વિતરાસુ ચ ।

અન્નાત્માનં જનયેદ્દુઘસ્તાં પરિવર્જયેત્ ॥ ૫૦ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विवाहविमर्षे गुर्जरभाषाया
संकरोनामभष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૯ મો. પુત્ર કેટલી જાતના ગણાય.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—બ્રહ્મ તાત કુલશ્રેષ્ઠ વર્ણનાં ત્વંપૃથક્પૃથક્ ।

કીદશ્યાં કીદશાશ્વાપિ પુત્રાઃ કસ્ય ચ કે ચ તે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! હે તાત ! પ્રત્યેક જૂદી જૂદી વર્ણોમાં કેવી જાતના પુત્રો કેના કહેવાય અને તે કેવા તથા તેમનાં નામ શું? તે મને કહો. પુત્રના સંબંધમાં વિવિધ પ્રકારના બહુ વાદ મેં બ્રાહ્મણોથી પૂર્વે સાંભળ્યા છે, માટે હે રાજન્ ! આ વિષયમાં બ્રાહ્મણોના એવા અમારો સંશય છેદવાને તમે યોગ્ય છો. બીજમપિતા કહે છે કે અનંતરજ—એટલે સર્વજની લાર્યામાં પોતાથી થએલો પુત્ર ઔરસ સમજવો. પોતાની જીમાં બીજાએ રેત આરોપણ કર્યું હોય તેથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર નિરક્તજ જાણવો. વગર લંપટપણાથી પારકા ક્ષેત્ર (જી)માં બીજ રોપણ કરવાથી થએલો પુત્ર પ્રસૂતજ કહેવાય છે. તેજ પ્રમાણે પતિતથી

૧ હાલ જીવશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર અને વનસ્પતિ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રથી બીજપ્રધાનતા સ્વીકારાતી નથી પણ અણુઓનાં આણુપણિક સંગ ઉપર અને દેશ, કાળ ને સાહચર્ય ઉપર દેહ ને સ્વભાવનું સ્વરૂપ ધરાવતું મનાય છે.

તાની બાથમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર તથા પાંચમો દત્તક અને છઠો વેચાથી લીધેલો ક્રીતપુત્ર હાય છે. સગભાંને પરણી લાંબા પછી તે ગર્ભમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર અધ્યુદ એ તમો પુત્ર કહેવાય છે. જ જાતના અપધ્વંસ તથા જ જાતના અપસદ અને કુંવારી કન્યાથી પત્ન થયેલો કાનીન એ સઘળા મળીને વિમ પ્રકારના પુત્રા છે. હે ભારત ! તારે તે જાણી લેવા. ઘેઘિર પૂછે છે—જ પ્રકારના અપધ્વંસ તથા અપસદ પુત્રા તે કયા તે સઘળું યથાસ્થિત ને મને કહેવાને યોગ્ય છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણને ક્ષત્રિયા, વૈશ્યા તથા ી એ ત્રણ વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને શુદ્ર વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થેલા પુત્રો, એ જામે પ્રકારના પુત્રા અપધ્વંસજ ગણાય છે. હવે અપસદ પુત્રા કહું તે જાણ. શુદ્રથી બ્રાહ્મણીમાં તથા ક્ષત્રિયામાં ઉત્પન્ન થયેલા ચાંડાળ, વ્રાત્ય તથા વૈઘ અને યામાં ઉત્પન્ન થયેલો એ ત્રણે અપસદ કહેલા છે. બ્રાહ્મણી અને ક્ષત્રિયામાં વૈશ્યને ઉત્પન્ન થેલા માગધ તથા વામક અને ક્ષત્રિયથી બ્રાહ્મણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો સુત એ ત્રણ તથા ૫૨ બતાવેલા ત્રણ મળી, જામે અપસદ પુત્રા કહેવાય છે. એ પુત્રા એજ પ્રકારના છે તે ને મિથ્યા કરવાને કોષ શક્તિમાન નથી. યુધિષ્ઠિર કેટલાક ક્ષેત્રથી ઉત્પન્ન થયેલાને પુત્ર કહે છે. કેટલાક શુક્રથી ઉત્પન્ન થયેલાને પુત્ર કહે છે, તો હે પિતામહ ! ક્ષેત્રવાળો તથા સિંચનારો એ બેઉમાંથી તેજરો પુત્ર કોનો ? ને મને કહો ? ભીષ્મપિતા કહે છે—રેતથી પન્ન થયેલો પુત્ર તો ઔરસ પુત્રજ ગણાય છે. ક્ષેત્રજ પુત્ર જો બીજ આરોપણ કરનારે ગ કર્યો હોય તો પોતાનો થાય છે. અધ્યુદ પુત્ર પણ રેત અર્પણ કરનારે ત્યાગ કર્યો હોય કન્યાને પરણી જનારનોજ છે. જે ન ત્યાગ થયો હોય તો બેઉ પુત્રા રેતપ્રદનાજ મળવા. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—જે રેતજ પુત્ર કરેવાય છે તો ક્ષેત્રજ તથા અધ્યુદ એ બેઉને તત્વ સિદ્ધ કરવાનું વળી કયું શાસ્ત્ર ? ભીષ્મપિતા કહે છે—પોતે પુત્ર ઉત્પન્ન કરીને કંઈ કાર ને લાઇ તે પુત્રનો ત્યાગ કરે તો તે ક્ષેત્રપતિનોજ પુત્ર છે, તે પુત્રનો પ્રણી તેજ થાય છે. પૃથ્વીપતે ! પુત્રની કામનાવાળો પુત્રને અર્થે સગભાં કન્યાને વરે પછી તે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થેલો પુત્ર ક્ષેત્રપતિનોજ થાય, રેતપ્રદનો ગણાય નહીં. હે ભરતપંથ ! પારકા ક્ષેત્રમાં પત્ર કરેલો પુત્ર તેનાં શુભ લક્ષણોવડે અવશ્ય ઓળખાય છે કે તે પોતાનો નહીં, કદાપિ કપુત્ર સંગ્રહથી ઓળખાય છે બાકી તેનું રેત કે ક્ષેત્ર કંઈ લક્ષમાં આવતું નથી. યુધિષ્ઠિર છે છે—હે ભારત ! કૃતક પુત્ર સંગ્રહથી શી રીતે લક્ષમાં આવે ? કેમકે તેના શુક્ર તથા ક્ષેત્ર ખખર હોતી નથી. ભીષ્મપિતા કહે છે—માળાપે જેને વાટમાં નાંખી દીધો છે અને જેનાં તા પિતાની ખખર જણાતી નથી તે કૃત્રિમ પુત્ર થાય છે. જેનો કોષ સ્વામી નથી તેને ણી પોષી જે તેનો સ્વામી થાય છે, તે જે વર્ણનો હોય તેજ વર્ણનો તેનો પુત્ર ગણાય છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! કેમ જણાય કે તે કોનો—કોઈ વર્ણનો છે, તેને સંકાર કયે પ્રકારે કરાય ? તેને કન્યા કેમ અપાય, તે સઘળું મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે—તા પિતાએ રસ્તામાં ત્યાગ કરેલા પુત્રને તેનો પોષણ કરનાર સ્વામી પોતાની વર્ણનો સંકાર કરી શકે અને તે તેની વર્ણનોજ થાય. તેના સ્વામિનાં જે સગાં સંબંધી તે તેનાં જ ગણાય. હે યુધિષ્ઠિર ! તે કૃત્રિમ પુત્રને તેના સ્વામિના વર્ણનીજ કન્યા આપવા યોગ્ય ાય. કાનિન તથા અધ્યુદ એ બેઉ જાતના પુત્રા કિલિવ જાણવા. તે બેઉની માતાના વર્ણનો નિશ્ચય છે માટે તમને માતાના વર્ણુ, જોત્ર વગેરેનો સંસ્કાર થાય છે. તે બેઉ છાનાને ક્ષેત્રપતિએ પોતાના પુત્રોની પેઠેજ સંસ્કારયોગ્ય કરવા એવો નિશ્ચય છે. ક્ષેત્રજ, અપ-

સહ તથા અધ્યુહ પુત્રાને વ્રાહ્મણાદિ વર્ણોએ સંસ્કારથી પોતાના પુત્રાની પેઠે પ્રયોજવા. ધર્મ શાસ્ત્રોમાં વર્ણોનો નિશ્ચય એ પ્રકારે છે તે સ્વર્ણ મેં તને કહ્યું. હવે ફરીને તું શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે ?

ધર્મશાસ્ત્રેષુ વર્ણાનાં નિશ્ચયો યં પ્રદદ્યતે ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ૨૮ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विवाहत्रिमर्षे गुर्जरभाषाया
मेकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ ४९ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો. વ્યવનનું જળશયન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—દર્શને કીદશઃ સ્નેહસંવાસે ચ પિતામહ ।

મહાભાગ્યં ગવાં ચૈવ તન્મે વ્યાખ્યાતુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! પરતી સાથે સહવાસ થવા પછી તેને પીડા નેવામાં આવે તો કેવો સ્નેહ દેખાડેવા ? તે તથા ગાયનું માદાત્મ્ય એ બેઉ તમે મને કહેવાને થોડાં છે. બીજાપિતા કહે છે—હે મોટી કાન્તિવાળા ! મહર્ષિ વ્યવન અને નદુપ રાગનું સંવાદ-રૂપ પુરાતન વૃત્તાંત કહું તે સાંભળ.—હે ભરતર્ષભ ! પૂર્વે ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા વ્યવન નામના મોટા વ્રતના ધારણ કરનાર મહર્ષિએ જળમાં વાસ કરવાનો આરંભ કર્યો. વ્રત ધારણ કરેલા વ્યવન મુનિએ માન, ક્રોધ, હર્ષ તથા શોકનો ત્યાગ કરીને આર વર્ષ સુધી જળમાં વાસ કર્યો. ટાઢાં કિરણોવાળો ચંદ્રજ હોયની શું તેમ સમર્થ વ્યવન ઋષિએ જળમાં રહેનાર સઘળાં જળચર પ્રાણીમાં પોતાનો સારો વિશ્વાસ બેસાડ્યો. પવિત્ર થઈ દેવતાઓને નમસ્કાર કરી ક્યારાની પેઠે સ્થિર થયેલા વ્યવન મુનિ ગંગા યમુનાના મધ્ય જળમાં પ્રવેશ કરી ગયા. વાયુ સમાન વેગવાળો તથા ઘણો ભયંકર ઘોર શબ્દવાળો ગંગા યમુનાનો વેગ પોતાના માથાવડે ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. ગંગા, યમુના, નદીઓ તથા સરોવરો ઋષિને પીડા ન કરતાં તેને પ્રદક્ષિણ કરી વહેવા લાગ્યાં. મોટા વ્યવનમુનિ કાષ્ઠવત્ થઈ ઉંડા જળમાં સૂતા. હે ભરતર્ષભ ! શુદ્ધિમાનઋષિ ઉંડા જળમાંથી ઉઠ્યા થયા નહીં. જળચર જીવોને તે ઘણા ઝાલા લાગ્યા. ખુશી થતાં જળજંતુઓ તેમના બેઉ ઓઠને વારે વારે સુંઘતાં હતાં. ગંગા યમુનાના ઉંડા જળમાં એ પ્રકારે ઋષિને ઘણા કાળ વીતી ગયો. હે મોટી કાન્તિવાળા યુધિષ્ઠિર ! પછી એક સમયે કેટલાક માછીઓ હાથમાં જળ લઈ ત્યાં આવ્યા. ઘણા જળમાં પાછા ન હોં એવા શુરા તથા શરીરે બળવાન નિષાદો માછલાં કાઢવા માટે જળ નાખવાનો નિશ્ચય કરી વ્યવન ઋષિ સૂતા હતા ત્યાં ગયા. હે મનુષ્યોના રાજા ! હે ભરતર્ષ ! માછલાંવાળું જળ મળ્યું એમ જાણી મધળી જળ તે જળમાં તેમણે પાથરી દીધી. મચ્છની આકાંક્ષાએ કેવર્તકા મંઠા યમુનાના જળમાં બહુ યોગથી જળો નાંખવા લાગ્યા. તેમની જળ ઘણી વિસ્તારવાળી તથા નવા સૂતરની કરેલી હતી, વારે વારે આમ તેમ જળ ફેંકતાં જળનું દોરડું ભારે લાગ્યું. રહી ઋષિજી જળનાં છીડોમાં હિતારી પરસ્પર એકબીજાના કહેવા પ્રમાણે નિર્જનપણે

મચ્છોને તથા અન્ય જળચરોને જળમાં બાંધી લીધા, ઇશ્વર મચ્છાથી બ્રહ્મા પુત્ર સ્વયન મુનિ મચ્છોએ વિંટળાઈ જળમાં ખેંચાયા. નદિની સેરાગથી વિંટળાઈને શરીર તથા લીલા વાળવાળી ડાહીમુછો અને જટા ધારણ કરેલા, શંખ જાતના જળચર આણીઓના નખથી સંકેત મારવાળા, વિચિત્ર કોડ જંતુઓથી વિંટળાઈલા વેદપારગ સ્વયન મુનિ જળમાં ખેંચાઈ ઉપર આવ્યા, તેને જોઈ સર્વે માછીઓ (હાથમાંથી જળ ભેંચ મૂકી) પૃથ્વી ઉપર માથું નમાવી પગે લાગ્યા. ખેદ, ત્રાસ, જળનું આકર્ષણ અને પૃથ્વીનો સ્પર્શ થવાથી સઘળા મચ્છો મરણ પામ્યા. સ્વયન મુનિ, માછલાંનું દુઃખ જોઈ દયામણે મોઢે વાર-વાર નિઃશ્વાસ મૂકવા લાગ્યા. નિપાદો બોલ્યા કે હું મહામુને! અગ્નિજ્વાલાં પાપ થયું તેની અમેને ક્ષમા કરો. અમે તમારું શું પ્રિય કરીએ તે કહો. એ પ્રકારે માછીઓના નાચકનું વચન સાંભળી સ્વયન મુનિ બોલ્યા કે મારો ખરો કામ છે, તે બધા સાવધાન થઈને સાંભળો. પ્રાણનો ઉત્સર્ગ કે વિસર્ગ હું પણ મચ્છોની સાથેજ કરીશ, કેમકે જળમાં જેમની સાથે રહેલા તેમનો સહવાસ છોડવાને હું ઉત્સાહ કરતો નથી. એ પ્રકારે કહેલા સઘળા નિપાદોએ અત્યંત ભયથી કાંપતા ઉતરી ગયેલા મોઢે નહુપ રાગને ખખર કરી.

इत्युक्तास्ते निषादास्तु सुभृशं भयकंपिताः ।

सर्वे धिक्वर्णवदना नहुषायन्यवेदयन् ॥ ૨૭ ॥

**इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनोपाख्याने गुर्जर-
भाषायां पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ૫૦ ॥**

***

અધ્યાય ૫૧ મો. ચ્યવનોપાખ્યાન.

भीष्म उवाच—नहुषस्तु ततः भुत्वा वचनं तं तथागतम् ।

त्वरितः प्रययौ तत्र सहामात्य पुरोहितः ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—માછીઓનું વચન સાંભળી તેવી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા સ્વયનની પ્રત્યે અમાસ અને પુરોહિત સહિત નહુપ રાગ ત્યાં આવ્યા. યથા ન્યાય પવિત્ર થઈ, સાવધાન થયેલા નહુપે હાથની અંગળી કરી મહાત્મા સ્વયનને પોતાના આવ્યાની ખખર કરી. હે પૃથ્વીપતે! સત્યવ્રતના ધારણ કરનાર દેવ જેવા મહાત્મા નહુપ તથા તે રાગના પુરોહિતની સ્વયને પૂજા કરી. નહુપ રાગ બોલ્યો—હે દ્વિજોત્તમ! તમારું હું શું પ્રિય કહું તે મને કહો? હે ભગવન્! જે કંઈ દુઃખ હશે તે પણ હું કરીશ. સ્વયન મુનિ બોલ્યા કે બધા શ્રમયુક્ત મચ્છની ત્રિતીથી જીવનારા આ કૈવર્તોને મારું તથા માછલાંનું મૂલ આપી બેઠેને તું વેચાથી લે. નહુપ રાગ બોલ્યો કે હું પુરોહિત! નિષ્ક્રયને માટે બ્રહ્મા પુત્ર સ્વયન મુનિ જે પ્રકારે કહે તે પ્રકારે નિપાદોને એક સહસ્ર નિષ્ક આપો. સ્વયન મુનિ કહે—હે નૃપ! હું સહસ્રને યોગ્ય નથી, શું તું મને તેને યોગ્ય ગણે છે? પોતાની કુદ્ધિવડે નિશ્ચય કર અને ઘટિત મૂલ્ય તેમને આપ, નહુપ બોલ્યો—હે વિપ્ર! નિપાદોને એક લક્ષ મૂલ્ય આપો, હે ભગવન્! કેમ થયું કે હજી તમે કંઈ બીજું માનો છો? સ્વયન મુનિ—હે રાગઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ! હું સ્વધર્મ વેચાવાને યોગ્ય નથી, અમાત્યોની સાથે વિચાર કર અને ઘટિત મૂલ્ય તેઓને

આપ. નહુષ રાજા—હે પુરોહિત! નિષાદોને એક કાટિ આપો, અને તે મૂલ્ય પશુ યોગ્ય ન હોય તો વળી ફરીને આપો. ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે મોટી કાન્તિવાળા, કાટીને હું યોગ્ય નથી. વળી ફરી બ્રાહ્મણોની સાથે વિચાર કર અને ઘટિત મૂલ્ય તેઓને આપ. નહુષ રાજા કહે છે—અરધું અથવા તો આખું રાજ્ય નિષાદોને આપો. એટલું મૂલ્ય હું માનું છું. હે દિગ્! હવે તમે કેમ કંઈ બીજું માનો છો? ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે પાર્થિવ! અર્ધા કે આખા રાજ્ય જેટલા મૂલ્યને યોગ્ય હું નથી, માટે ઋષિઓની સાથે વિચાર કર અને ઘટિત મૂલ્ય માહીઓને આપ.

ભીષ્મપિતા કહે છે—મહર્ષિ ચ્યવનનું વચન સાંભળી, દુઃખવડે કરમાએલો નહુષ રાજા અમાત્ય તથા પુરોહિતની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો એટલામાં કૃગ મૂળ અશન કરનાર ગવિન્નત એવો વનચર મુનિ નહુષની પાસે ઉભેલો હતો તે ત્યાં આવી રાજાની પ્રત્યે આ રીતે બોલ્યો કે ચાલ ખસ ચ્યવન મુનિને હું સંતોષ પમાડીશ. તે મારા કહેવા પ્રમાણે કરવાથી સંતુષ્ઠ થશે. હું સ્વેચ્છાચારીઓને પશુ ખોટું નથી કહેતો, તો બીજાને તો કહુંજ કેમ? જે પ્રકારે હું તમને કહું, તે પ્રકારે તમે અવિશંકપણે કરો. નહુષ રાજા બોલ્યો કે હે ભગવન! મહર્ષિ બ્રહ્મનું ઘટિત મૂલ્ય કહો. મને, દેશને તથા મારા કુળનું તમે રક્ષણ કરો. જે ચ્યવન મુનિ કોપશે તો અવશ્ય ત્રણ લોકને બાળી મુકે તો વળી તપ રહિત બાહુ વીર્યવાળા એક મને બાળવો તેમાં તો શું? હે મહર્ષે! આમાત્ય તથા ઋત્વિજ સહવર્તમાન દુઃખરૂપી અગાધ સમુદ્રમાં ડૂબતાં અમારે તમો નાવ થાઓ અને ઋષિના મૂલ્યનો ખરો નિશ્ચય કરો. ભીષ્મપિતા કહે છે—નહુષનું વચન સાંભળી, પ્રતાપવાળો ગવિન્નત નામનો મુનિ અમાત્ય તથા રાજા વગેરે સંધ્યાને હર્ષ પમાડતો આ પ્રકારે બોલ્યો—હે મહારાજ! બ્રાહ્મણો સંધ્યા વર્ણમાં ઉત્તમ છે તથા તેઓ અમૂલ્ય છે માટે હે પુરુષગ્રાહ! ગાયોવડે તેનું મુલ્ય કલ્પો. મહર્ષિ ગવિન્નતનું એવું વચન સાંભળી પુરોહિત અને અમાત્ય સહવર્તમાન નહુષ રાજા ધણે હર્ષ યુક્ત થયો. ત્રત ધારણ કરેલા બ્રહ્મના પુત્ર ચ્યવનની નજીક આવી વાણીવડે સંતુષ્ઠ કરતો હોય તેમ બોલ્યો કે નહુષ રાજા કહે છે કે હે વિપ્રર્ષ! હે ભાર્ગવ! ઉઠો, ઉઠો, તમે ગાય વડે વેચાઓ છો. હે ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ! એજ તમારું મૂલ્ય હું માનું છું. ચ્યવન મુનિ બોલ્યો કે હે પાપરહિત! હે રાજેન્દ્ર! હું ઉડું છું, હું ક્રીત થયો છું. આ લોકમાં ગાયો સમાન અવિનાશી ધન હું બીજું કંઈ દેખતો નથી. હે પાર્થિવ! હે વીર! ગાયોનું કીર્તન, શ્રવણ, દાન તથા દર્શન, સર્વ પાપનું હરનાર, કલ્યાણકારી વખણાય છે. હમેશાં લક્ષ્મીનું મૂળ ગાયો છે, ગાયોમાં પાપ જણાતું નથી. હમેશ મનુષ્યોનું અન્ન તથા દેવતાનું પરમ હવિ ગાયો છે. ‘સ્વાહાકાર’ તથા ‘સ્વધ્યાકાર’ એ એક મંત્ર ગાયો વિષે રહે છે. યજ્ઞનું નેત્ર તથા મુખ ગાયો છે. અવિનાશી દિવ્ય અમૃત ગાયો ખેરવે છે તથા વહન કરે છે, તેઓ અમૃતનું સ્થાન છે, સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. તેજ તથા શરીરવડે પૃથ્વીમાં ગાયો વનિહ સમાન છે. અવશ્ય ગાયો એજ મોટું તેજ છે અને તે પ્રાણિઓને સુખ આપનારી છે. જ્યાં ગાયો નિર્ભયપણે પોતાનો શ્વાસ છોડે છે તે દેશ શાંત છે તથા તેના પાપને તેઓ આકર્ષણથી યરી લે છે. પોતાના સ્વર્ગનું સોપાન ગાયો છે. સ્વર્ગમાં પશુ ગાયો પૂજ્ય છે ગાયો કામ દુઃસાદેવિઓ છે. એનાથી પર બીજું કંઈ નથી. હે ભરત-ર્ષભ! ગાયોને વિષે મેં એટલું એક દેશ મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું, તેનું સંધનું મહાત્મ્ય કહેવાને

હું શક્તિમાન નથી. નિષાદો કહેવા લાગ્યા કે હે મુને ! દર્શન તથા કથન, જેહ તમોએ અમારી સાથે કર્યું. હે પ્રભો ! સત્ પુરુષોની મિત્રતા સાત ઝગલાંમાં રહેલી છે માટે અમારા ઉપર પ્રસાદ કરો, જેમ હુતાશન (અગ્નિ) સર્વ પ્રકારનાં હવિ જોગન કરે છે તેમ તમે પણ ધર્મત્મા પ્રતાપવાળા પુરુષાગ્નિ છો. હે વિદ્વાન ! અમે તમને નમીએ છીએ, પ્રસાદ પમાડીએ છીએ, અમારા અનુગ્રહને અર્થે રાજ્યને મુલ્યમાં અમને આપેલી આ ગાયનો તમે પ્રતિગ્રહ કરો.

સ્વપનમુનિ કહે છે—કૃષ્ણજીનું ચક્ષુ તથા સર્પની ઝાઝું ઝેર, જેમ દાવાનળથી સુકા બાસનું વન યાળી જાય છે તેમ પુરુષને સમગ્રો યાળી નાખે છે. પાપથી મુકાયલા હે કૈવર્તકા ! તમારી ગાયનો દુઃ પ્રતિગ્રહ કરે છું. જળમાંથી ઉત્પન્ન થએલા આ મચ્છ સહવર્તમાન તમે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાઓ. લોભપિતા કહે છે—પછી ભાવિતાત્મન્ એવા મહર્ષિના પ્રભાવથી મચ્છો એ સહવર્તમાન નિપાદો સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. હે ભરતપલ ! મચ્છ સુદ્ધા માછીઓને સ્વર્ગ પ્રત્યે આરોહણ કરતા જોઈ નહુપ રાજા વિરમય પામ્યો. પછી ગવિજ્ઞન તથા ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સ્વપન મુનિએ રાજાને વરદાન માગવાને પ્રેરણા કરી. મોટા પરાક્રમી, પુ-
શ્વીપતિ નહુપ ‘ધણુ’ સારું એ પ્રકારે બોલ્યા. મન્દ્રના સમાન કાન્તિવાળા નહુપે ધર્મને વિશે પોતાની સ્થિતિ માગી, ‘તેમ હો’ એ પ્રકારે વરદાન પામેલા નહુપે બેઠે મુનિનું પૂજન કર્યું. સ્વપન પોતાની જળદીક્ષા સમાપ્ત કરી પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આગ્યો. મોટા તપસ્વિ ગવિ-
જ્ઞત મુનિ પણ પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આગ્યો. મચ્છ તથા માછીઓ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા, નહુપ રાજા વરદાન મેળવી પોતાના નગર પ્રત્યે આગ્યો. હે તાત ! હે યુધિષ્ઠિર ! દ્વિન તથા સંવાસમાં રહે કયે પ્રકારે જણાવવો તે તથા ધર્મથી ધરાપર નિશ્ચય થયેલું ગાયોનું મહાત્મ્ય જે તે મને પૂછ્યું તે મેં તને કહ્યું. હે વીર ! હવે તારા હૃદયમાં ફરીને શું પૂછ-
વાની ઇચ્છા છે, તે કહે ?

महाभाग्यं गवां चैव तथा धर्मविनिश्चयम् ।

किं भूयः कथ्यतांवीर किं ते हृदि विवक्षितम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनोपाख्याने गुर्जरभाषाया
मेकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

◆◆◆◆◆

અધ્યાય ૫૨ મો. ચ્યવન અને કુશિકે સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—संशयो मे महाप्राज्ञ सुमहान् सागरोपमः ।

तन्मे शृणु महाबाहो भुत्वा व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મોટી બુદ્ધિવાળા ! હે મહાભાગ ! સસુદના નવેં બણા મોટા મને સંશય છે, તે સાંભળો, હે પ્રભો ! ધર્મ ધારણ કરનારાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા જન્મ-લક્ષિના પુત્ર પર્શરામને વિષે મને ધણું મોટું કૌતુહલ ભાસે છે, તે મને આપ કહો. સત્ય પ્રસાદી રામ શી રીતે ઉત્પન્ન થયા ? પોતે યજ્ઞર્ષિનો વંશજ છતાં ક્ષત્રધર્મને અંગીકાર કેમ કર્યો ? હે રાજન્ ! રામનો સંભવ સર્વ પ્રકારે મને કહો. વળી ક્ષત્રિય એવા કૌશિકના વંશથી

બ્રાહ્મણ કેમ ઉત્પન્ન થયા ? મહાત્મા રામ તથા નરન્યાધ એવા વિશ્વામિત્રનો પ્રભાવ અવશ્ય ધણો મોટો છે. એ દોષ પુત્રાને ત્યાગ કરી પૌત્રાને કેમ લાગ્યો તે તમે મને કહેવાને યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે ભારત ! આ સ્થળમાં ચ્યવનમુનિ અને કુશિકનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું તને કહું છું. પૂર્વે મુનિઓની મધ્યે ઉત્તમ મોટા બુદ્ધિમાન બ્રહ્માના પુત્ર ચ્યવને ન્યારે પોતાના વંશમાં આગામી દોષ દીધો ત્યારે સઘળા ગુણદોષનું જળાભળ મનમાં નિશ્ચય કરીને કુશિકાનું કુળ બાળવાની કામનાથી તપના ભંડાર ચ્યવનમુનિ કુશિકની પ્રત્યે જઈ કહેવા લાગ્યા કે હે પાપરહિત ! તારી જોડે રહેવાની મને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે. કુશિક મોટ્યા—હે ભગવન ! હંમેશાં કન્યાઓના પ્રદાનકાલે પંડિતોએ કહેલો સર્વ ધર્મ અહિંયાં પંડિતોથી ધારણ થાય છે. ધર્મદ્વારને ઉઘ્ઘન કરે તેવું જે કાર્ય હશે તે પશુ તપના ભંડાર એવા ચ્યવનને અર્થે હું કરીશ માટે મને આજ્ઞા આપવાને તમે યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે—પછી મહામુનિ ચ્યવનને આસન ઉપર પધરાવી કુશિક પોતાની ભાષાએ સહવર્તમાન તેમની પાસે આવ્યા. કુશિક રાજ્યે હાથમાં ઝારી લઈ તેમને પાદ નિવેદન કર્યું, મહાત્માની સવળી ક્રિયા કરી, ત્યારપછી રાજ્યે ચ્યવનને યથાવિધિ મધુપર્ક આપ્યો. તે નિયમ ધારણ કરનાર મહાત્મા ચ્યવને સાવધાનીથી ગ્રહણ કર્યો. એ પ્રકારે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરીને વળી રાજ બોલ્યા કે હે ભગવન ! આપના તાબેદાર અમને શી આજ્ઞા છે ? રાજ્ય, ધન, ગાયો, યજ્ઞ, દાન વગેરે જે ઇચ્છા હોય તે કહેા, હું આપું ! આ ધર, આ રાજ્ય અને આ ધર્માસન તમારું છે, રાજ્ય તમે છો, પૃથ્વી તમારી છે, હું તમારો ચાકર છું. એ પ્રકારે કુશિક રાજ્યનું વચન સાંભળી બ્રહ્માના પુત્ર ચ્યવન મુનિ પરમ હર્ષ યુક્ત આમ બોલ્યા કે હે રાજ્ય ! મને રાજ્યની કામના નથી તેમ ધન, સ્ત્રી, ગાયો, દેશ કે યજ્ઞની ઇચ્છા પશુ નથી, છતાં આ કહું તે તું સાંભળ. જે બેઉ સ્ત્રી પુરૂષને રૂપે હોય તો હું કંઈ નિગમ આરણ્ય, તેમાં તમારે બેઠેએ મારી નિઃશંક સેવા કરવી. ચ્યવન મુનિનું એવું બોલવું સાંભળી બેઠેને ધણો હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તે બેઉ ઋષિને કહેવા લાગ્યાં ‘એમ ભલે હો.’ એમ કહી હર્ષ પામેલા કુશિકે ચ્યવનમુનિને પોતાના અનુત્તમ એવા મુખ્ય ગૃહમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. પછી તે ધરમાં તેમને દર્શન કરવાને યોગ્ય પદાર્થોનું દર્શન કરાવા માંડ્યું. હું તપોધન ! આ ભગવાનની શય્યા, પોતાની મરજી મુજબ પોદો, આપની પ્રીતિને સંપાદન કરવા માટે અમે સારી રીતે યત્ન કરીએ. ઋષિ તથા રાજ્યને આમ વાત કરતાં સૂર્ય આથમી ગયો. પછી ઋષિએ અન્નપાનને માટે કુશિકને આજ્ઞા કરી. નમસ્કાર કરી કુશિક રાજ્યે તેમને પૂછ્યું કે આપને કયું અન્ન ઇષ્ટ છે ? તે હું લાવી મુકું. પરમ પ્રીતિવડે ચ્યવને રાજ્યને કહ્યું—સિદ્ધાન્ત ભાવ. ધણું સાફ. એ પ્રકારે તેના વચનનો સત્કાર કરી રાજ્ય તેમને માટે યથાયોગ્ય ઔદેન આહાર લાવ્યો. પછી ધર્મવાળા ચ્યવન મુનિએ બોળન કરી તે દંપતિને કહ્યું કે હે પ્રભો ! મને નિદ્રા બાધ કરે છે માટે સુષ રહેવાની ઇચ્છા કરું છું. ચ્યવનનું વચન સાંભળી રાજ્યે તેમને શયનગૃહ પ્રત્યે આજ્ઞા સુવાડ્યા. રાજ્યીએ સહિત રાજ્ય ત્યાં ઉભો રહ્યો. ભાર્ગવે કહ્યું કે મને સુતેલાને ઉઠાડીશ નહીં, હું જગ્યું ત્યાં સુધી બેઠે મારા પગ ચાંપો. નિઃશંક રાજ્યે હા કહી. વાંછવાયે પશુ તે બેઠે સ્ત્રી પુરૂષે ઋષિને જમાડ્યા નહીં, ઋષિની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજ્ય તથા રાજ્યી તેમની સેવા કરવા લાગ્યાં, રાજ્યને આજ્ઞા કરીને ભગવાન ચ્યવન મુનિ એકવીસ દિવસ સુધી એક પાસે સુષ ગયા. હે કુરૂંદન ! કુશિક રાજ્ય આ-

હારને ત્યાગ કરી પોતાની રાણી સહવર્તમાન વ્યવનનું આરાધન કરવામાં આસક્ત થઇ હર્ષવંદે સેવા કરવા લાગ્યો. એકવીસ દિવસે વ્યવન પોતાની મેળે ઉડીને બેઠા થયા. મોટા ઋષિ કંઇપણ બોલ્યા શિવાય ધરમાંથી બહાર નીકળ્યા. સેવાના શ્રમથી સુકાયેલાં બૂખ્યાં તરશાં બેઠેજણાં તેમની પછવાડે ચાલ્યાં. જૂએ છે તો સ્ત્રી પુરૂષ બેઠેએ મુનિને દીઠા નહીં. તે બેઠિના જોત જોતમાં લૂગુના પુત્ર અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. ઋષિ ન બડવાથી રાજ પૃથ્વીપર પડી ગયો. એક મુહૂર્ત આસનાવાસના થયા પછી દેવીએ સહવર્તમાન મોટી કાન્તિવાળો રાજ ઋષિને ખોળી કાઢવાને ઘણો યત્ન કરવા લાગ્યો.

समुहर्त्तं समाश्वास्य सहदेव्या महाद्युतिः ।

पुनरन्वेषणे यत्नमकरोत्परिमं तदा ॥ ३९ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनकुशिकसंवादे गुर्जर-
भाषायां द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

*****

અધ્યાય ૫૩ મો. ચ્યવન કૃશિક સંવાદ. (ચાલુ)

युधिष्ठिर उवाच—तस्मिन्नं तर्हितेविप्रे राजाकिमकरोत्तदा ।

भार्या चास्यमहाभागा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! હે મહાભાગ ! તે બ્રાહ્મણ અંતર્ધ્યાન થયા પછી રાજ
 તથા તેની રાણીએ શું કર્યું તે મને કહો ? બીજમ્ પિતા કહે છે—ઋષિને ન દેખવાથી રાજ
 તથા રાણી થાકી ગએલાં જે'ગાકળાં જેવાં નષ્ટચેતન થઇ ગયાં. કંઈ પણ બોલ્યા શિવાય
 રાંકની પેઠે રાજ્યે પૂરીમાં પ્રવેશ કર્યો, સ્વપન મુનિનું ચેષ્ટિત રાજ વિચારવા લાગ્યો. પછી
 ઉદાસ થએલા કુશિક પોતાના ઘરમાં આવ્યો અને જીએ છે તો તેજ શય્યામાં સુતેલા બ્રહ્મ-
 ના પુત્ર સ્વપનને દોઢા. ઋષિને જોઇ રાજ તથા રાણી વિરમય પામતાં તેમના આશ્ચર્યકારક
 ચરિત્રનું ચિંતન કરવા લાગ્યાં. તેમનું દર્શન થવાથી બેઉ જણુ વિશ્રાંતિ પામ્યાં. પૂર્વની પેઠે
 બેસી પાછાં ફરીને મુનિના પગ ચાંપવા લાગ્યાં; પાછા મુનિ બીજે પાસે સુઇ રહ્યા, ફરી
 પાછા તેટલે સમયે એટલે બીજે એકરીસ દિવસે સ્વપન મુનિ નગી ઉઠ્યા. ભયથી શંકા
 પામેલા રાજ તથા રાણીએ જરા પોતાનો વિકાર જણાવ્યો નહીં. હે પૃથ્વીપતે ! જગેલા
 મુનિએ તે બેઉને કહ્યું મને તૈલાભ્યંગ આપો, દુઃસ્તાન કરીશ. 'ઘણું આરું' એમ કહી થા-
 કેલા તથા બ્રૂખ્યાં બેઉ જણુ ઘણું કીમતી સુગંધીદાર શતપાક નામનું તેલ લાવ્યાં. પછી સુખ-
 રૂપી આસન ઉપર બેઠેલા સ્વપનના કહેવા પ્રમાણે બેઠેએ પોતાને હાથે તેલ મસળવા માંડ્યું.
 મોટા તપસ્વી ઋષિએ કહ્યું કે હજી બરોચર યોગાણું નથી. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજ
 તથા રાણીએ તેલ મસણ્યું પણ તેમના મનમાં જરાએ વિકાર સ્વપને દોહા નહીં. પોતાની
 ઇચ્છા પ્રમાણે સહસ્રા ઉડી સ્વપન સ્નાન શાળામાં આવ્યા. રાજ્યે સ્નાન કરવાને યોગ્ય
 દ્રવ્ય કહ્યું હતું. તે બધાને સત્કાર કર્યા શિવાય, રાજના દેખતા દેખતામાં સ્વપન મુનિ
 વળી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. હે ભરતર્ષભ ! ઋષિના એવા ચેષ્ટિતથી રાજ તથા રાણીને

તેમના ઉપર જરાએ ઇષાં ઉત્પન્ન થઇ નહીં. વળી સિંહાસન ઉપર બેસી ચ્યવન મુનિએ સ્નાન કર્યું. હે કુરુનંદન ! મુનિને જોઇ ભાર્યાએ સહવર્તમાન કુશિક રાજા ધણી હર્ષ પામ્યો. ઋષિની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજાએ નત્ર ભાવથી સિદ્ધાન્ત ઋષિને નિવેદન કર્યું. રાણી તથા રાજાએ જૂદી જૂદી જાતનાં માંસ તથા વિવિધ પ્રકારનાં શાક, નાના પ્રકારનાં ખાદ્ય, પેય, સ્વાદિષ્ઠ માલપુઆ તથા જૂદી જૂદી પ્રકારના ખાંડના લાડુ, કેટલાંક નાના પ્રકારનાં રસાન્ન અને વનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં મુનિભોજનો તથા વિચિત્ર જાતનાં ફળો અને તરેહ તરેહનાં રાજ ભોજનો આણી આપ્યાં. શાપના ભયથી ભેર, ઇંગુદી, કાશ્મર્ય, ભક્ષાતક વગેરે ફળો, ગૃહસ્થાને તથા વનવાસીઓને ભોજન કરવાને યોગ્ય સવ્રણા પદાર્થો આણી આપ્યા. વસ્ત્રોવડે આચ્છાદન કરી ઉપરકરે યુક્ત સઘળું ભોજ્ય, આસન તથા શય્યા વગેરે ચ્યવનના મોં આગળ તૈયાર મૂક્યું. તે સઘળું તેમણે સળગાવી દીધું. તે જોઇ દેવતાએ ચ્યવન ઉપર કંઈ ક્રોધ કર્યો નહીં. બેઠેના દેવતાં વળી ચ્યવન મુનિ અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. રાજર્ષિ તે જોતા રાણીએ સહવર્તમાન ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. ભાગ્યવાન રાજા તથા રાણીને જરા ક્રોધાવેશ જણાયો નહીં. એમ હમેશાં રાજમંદિરમાં રહેલા ચ્યવનને માટે સંસ્કાર કરેલાં ચતુર્વિધ અન્ન તથા વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્ર તથા શય્યાઓ અને અનેક ઉપરકરણોવડે રાજા તેમને સેવવા લાગ્યો. ચ્યવન અંતર્ધ્યાન થાય તો રાજા તેમને જોઇ શકે નહીં. આમ સેવા કરતાં એક દિવસ ચ્યવને કુશિક રાજાને કહ્યું કે તારી સ્ત્રી તથા તું બેઠે જણ મને રથમાં બેસાડી તે રથને તમે વહન કરો. રાજા બોલ્યો—નિઃશંક એ પ્રકારે કરે છું, પણ હે ભગવાન ! કીડારથ તૈયાર કરે કે સંત્રામિક રથ બેઠું ? રાજાનું હર્ષ યુક્ત વચન સાંભળી ખુશી થયેલા ચ્યવને કહ્યું કે જે તારો સંત્રામમાં જવાનો રથ છે, તેજ ઉતાવળા સજ કર. મુનિની આજ્ઞાથી સ્નાતાની લાઢીઓવાળો, ઘંટડીઓથી શબ્દાયમાન થતો, આયુષ યુક્ત, જંજુનંદના સુવર્ણથી આંધેલા પુંખવાળા સેંકડો આણુની ભરલો તથા ઝુઝતાં સોનાનાં તોરણો અને ફરફરતી વ્યવસ્થાઓવાળો રથ તૈયાર કર્યો. પછી ચ્યવને કહ્યું, હા જેવો જોઇએ તેવો છે, એ પ્રકારે મ્હી ચ્યવન રથમાં બેઠા. ડાબે ધ્રુસરે રાણી બેઠાઇ, જમણીનાસ કુશિક રાજા પોતે બેઠાગયો અને ચ્યવને ત્રણ ગાંઠાવાળો, વજ્ર જેવી ઝીણી આર બાસેલો પરાણો લાથમાં લીધો. રાજાએ સર્ગ સાધન ચ્યવન મુનિને આપી પૂછ્યું, કે હે ભગવન ! હે ભૃગુનંદન ! બોલો હાંડે આ રથ ક્યાં હાકું. હે વિપ્રર્ષિ જ્યાં આપ કહેશો, ત્યાં તમારો રથ જશે. એ પ્રકારે પૂછાએલા ભગવન ચ્યવન મુનિ રાજાની પ્રત્યે બોલ્યા—અહીંથી હાગવે હાગવે, પગલે, પગલે, આગળ ચાલો, મને શ્રમ થાય નહીં તેમ મારી આજ્ઞા પ્રમાણે બેઠે ચાલજો, બધા લોક દેખે તેમ મને સુખમાં વહન કરો. રસ્તામાં જનારા પચેકાને દૂર કાઢી ન મૂકશો; કેમકે—બ્રાહ્મણ, કોષ કામનાવાળા અર્થિ મારી પાસે માગે તેને હું રસ્તામાં ધન આપતો જાઉંશ, ધન, રત્ન વિગેરે અણપ ધન જે માગશે તે સઘળાને આપીશ, માટે તે એકકું કર, વિચાર કરીશ નહીં. ઋષિનું વચન સાંભળી રથે બેઠાએલો રાજા સેવકાને કહેવા લાગ્યો કે ઋષિ જે જે માગે તે તે વગર વિચારે તેને નિવેદન કરો. રાજાની આજ્ઞાથી રત્ન, સ્ત્રીઓ, પશુ, ઘરેણાં, ખીણું સોનું મોટા પર્વત જેવા ગજેન્દ્રો, સઘળું ધન લભ બધા અમાત્યો ઋષિની પછવાડે રહ્યા. રાજા તથા રાણીએ ચ્યવન મુનિનો રથ પોતાની આંધે વહન કરવા માંડ્યો. તે જોઇ સઘળી પ્રજા દુઃખી થઇ લાલાહાર કરવા લાગી. પરાણાની ઝીણી આર કેડો તથા બરડાના ભાગમાં ભોકવા લાગ્યા. પણ બેઠે

જળ્યુ બ્રૂખ્યાં તરસ્યાં ચરચરતાં પ્રયાસે સુકાઇ ગએલે ગાંધ નિર્વિકાર રથ ખેચતાં હતાં. પ-
રોણા વાગવાથી શરીરે પડેલાં છિદ્રમાંથી રૂધિર સ્રવતું હતું. તથાપિ તે મોટા રથને ખેંચતાં
હતાં. જેમ કેસુડાનાં લાલ પુષ્પ જળાતાં હોય તેવાં તે ખેંચનાં શરીર જોઇ પૂરની પ્રજા
અત્યંત આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગઇ. શાપના ભયથી રાજા કંઇપણ બોલતો નહોતો. નગરના
લોકો માંહોમાંહ કહેવા લાગ્યા—સર્વે તપનું યજ્ઞ જુઓ. સઘળા ક્રોધયુક્ત થએલા છીએ,
તથાપિ શ્રેષ્ઠ એવા વ્યવન મુનિને કોઇ ઉચી નજરે જોઇ શકતા નથી. અહો ! આત્મતત્વને
જાણનારા ભગવાન મહર્ષિનું ઐશ્વર્ય કેવું ? રાણી તથા રાજનું ધૈર્ય કેટલું બધું ? પોતે થા-
કેલાં છતાં વ્યવન મુનિના રથને કટુથી વહન કરે છે, બ્રહ્મના પુત્રે ખેંચેલાં જરા વિકાર
ન દોઠો.

ભીષ્મપિતા કહે છે—ખેંચેને નિર્વિકાર જોઇ બ્રહ્મ કુલને વહન કરનારા વ્યવને કુખેરની
પેઠે જૈસો વેહેંચવા માંડ્યો. તોપણ પ્રસન્ન થયેલો રાજા તેમની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ થયો નહીં.
આટલું બધું કષ્ટ દીધા છતાં રાજા તથા રાણીને નિર્વિકાર જોઇ પ્રસન્ન થએલા મોટા મુનિએ
રથમાંથી હેઠા ઉતરી ખેંચે સ્ત્રી પુરૂષને છોડી દીધાં. ખેંચેને છોડી મૂકી ઘણા પ્રસન્ન થએલા
ભાર્ગવ મુનિ ઘણી ગંભીર સ્વિન્ય વાણીથી ખેંચેની પ્રત્યે આ પ્રમાણે વચન બોલ્યા—તમે
માગે તે વરદાન ખેંચેને આપું. ઘણાં સુકુમાર એવાં ખેંચેને પડેલાની આરથી શરીરે જે વળુ પડ્યાં
હતાં, તે ઉપર મુનિએ સ્નેહથી અમૃત કદંપ પોતાના હાથવડે સ્પર્શ કર્યો. પછી રાજા બોલ્યો
અમને ખેંચેને શ્રમ જણાતો નથી. તમારા પ્રભાવથી અમે થાક રહિત છીએ એમ તે ખેંચે
જળ્યુ ભાર્ગવ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યાં, ત્યારે હર્ષયુક્ત ભગવાન વ્યવનમુનિ તેમની પ્રત્યે બોલ્યા કે
મેં આગળ તથા કહ્યું નથી, જે મેં કહ્યું છે, તેમ થશે. હે પાર્થિવ ! રમણીય તથા કલ્યા-
ણકારી એવા આ ગંગા તટના પ્રદેશમાં કેટલોક કાળ હું ત્રાન ધારણ કરેલો રહીશ. હે પુત્ર !
પોતાના પુર પ્રત્યે હમણા જાઓ, વળી થાક ઉતર્યા પછી તું અત્ર આવજે. હે મનુષ્યોના
રાજા ! આ ઠેકાણે ખેંચેલા તું કાલે મને ભાર્યાએ સહવર્તમાન દેખીશ. તારે ક્રોધ કરવો નહીં,
તારો ક્રોધ સમિપ રહ્યો છે, તારા મનમાં જે ઇચ્છિત રથું છે, તે સત્રગું થશે. ખુશી થએ-
લા વ્યવને કુશીકને એ પ્રકારે કહ્યું. અર્થવાળો રાજા આવું વચન બોલ્યો, કે હે મુનિ મધ્યે
સિંહ ! હે મહાભાગ ! મને ક્રોધ નથી, હે ભગવન્ ! અમને ખેંચેને તમે પવિત્ર કર્યા છે.
બળવાળાં એકલાં રહેલાં યુવાવસ્થાને ધારણ કરેલાં અમને ખેંચેને પડેલાથી તમે જે વળુ કર્યો
છે, તેને હું તથા રાણી અમારા ગાંઠામાં દેખતાં નથી. હું સ્વસ્થ થયો છું. આ દેવીનું શરીર
અપ્સરા જેવું દેખું છું. આટલી બધી શોભાવાળી મેં તેને પૂર્વે નથી જોઇ. હે મહામુને !
તમારા પ્રસાદથી આવું થઇ ગયું. હે ભગવન્ ! સત્ય પરાક્રમવાળા તમારે વિષે એમાં કંઇ
આશ્ચર્ય કરવાનું નથી. એ પ્રકારે કહેતા કુશિકની પ્રત્યે વ્યવન મુનિ બોલ્યા કે હે નરાધિપ !
રાણીએ સહિત (કાલે) અત્રે આવજે. ઋષિનું વચન સાંભળી તેમની આજ્ઞા લઇ, અભિનાલ
કરી, ચાકર, પુરોહિતો તથા રાણીએ સહિત ઇન્દ્રની પેઠે રાજા પોતાના નગર ભણી આવ્યો.
મધ્યગ્ન પ્રધાનમંડળ, બળવાન યોદ્ધાઓ વગેરે સૈન્યથી વિંટાળેલા, અત્યંત શોભાવડે દીપ્તો,
બદ્ધિજનોએ સ્તુતિ કરેલો કુશિક હરખાતો હરખાતો નગરમાં ગયો. નગરમાં જવા પછી પો-
તાની પૂર્વાન્નિક ક્રિયા કરી, ભોજન જમી રાજા તથા રાણી ખેંચે તે રાત્રી પોતાના મહેલમાં
સૂઈ રહ્યાં. વ્યવન મુનિએ કરેલી પીડા જતી રહી, નવું ધૈર્ય પ્રાપ્ત થયું. એવી દિગ્વરના

વરદાનથી મળેલી પરસ્પરની શેભા જોઇ મુતેલાં દેવ જેવાં એક સ્ત્રી પુરૂષ અપિતું વખાણ કરવા લાગ્યાં. એટલામાં ગંગાના તટ ઉપર બ્રહ્મા કુળની કીર્તિને વધારનારા તપના બંધારણ અવન મુનિએ પોતાની ઇચ્છાવડે સમૃદ્ધિઓવાળું, વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોથી શોભિતું, ઇન્દ્રના સ્વર્ગ કરતાં પણ ઉત્તમ એવું અલ્લાદકારી નગર સૃષ્ટ્યું.

यथा पृष्णिर्भृगुकुलकीर्त्तिवर्द्धनस्तपोधनो वनमभिराममृद्धिमत् ।

मनीषया बहुविधरत्न भूषितं ससर्जन्नपुरिशतक्रतोरेषि ॥ ૬૮ ॥

સ્તિશ્રી મહાભારતેડનુશાસનપર્વાણે દાનધર્મે ચ્યવનકુશિકસંવાદે ગુર્જર-
ભાષાયાં ત્રિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૫૩ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો. ચ્યવનના તપનો પ્રભાવ.

ભીષ્મ ઉવાચ—તતઃ સ રાજારાજ્યં તે પ્રતિબુદ્ધાં મહામનાઃ ।

કૃતપૂર્વાન્નિહકઃ પ્રાયાત્સભાર્યાસ્તદ્વનં પ્રતિ ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જંગેલા રાજા પોતાના નિત્ય નિયમ કરી રાણીએ સહિત અવન મુનિના વન પ્રત્યે ગયો. ત્યાં તો મણિઓના હળ્લે રથબંધાળું ગંધર્વ નગર સમ નગર રાજ્યએ દીધું. વળી કુશિકરાજ ત્યાં બીજા દિવ્ય અભિપ્રાયોને જોવા લાગ્યો. રૂપાના પર્વતો, કમળો સહિત નલિનીઓ, વિવિધ પ્રકારની ચિત્રશાળાઓ તથા અનેક તોરણો દીઠાં. મણિથી ખીચેખીચ સૂવર્ણની ભૂમિ જોઇ પ્રદુક્ષિત થએલા સહકાર, કેતક, ઉદાલક, ધાવરા, અશોક, સહકુંદ તથા મુક્તના વૃક્ષો, ચંપા, તિલકલબ્ધ એવા પનસ તથા પુષ્પિત વંજીક કર્ણિકા આકારે ન્યાં ત્યાં દીઠાં. શ્યામ એવાં વારણનાં પુષ્પો તથા અષ્ટપદિકાની લતાઓ, ન્યાં ત્યાં, વાવેલી રાજ્યએ દીડી. રમણીય કમળો, તથા ઋતુ ઋતુનાં પુષ્પો પર્વત સદૃશ વિમાનની પ્રતિમાઓ પ્રાસાદો, શીતળ જળ તથા ઉખળ જળના બરેલા કુંડો, એસવાનાં આસનો, ઉત્તમ શયનસ્થાન, અમૂલ્ય ઝોછડોથી આચ્છાદન કરેલા સોના તથા રત્નથી શણગારેલા પર્યેકા, ઠંકાણે ઠંકાણે અનંત ભક્ષ્ય તથા ભોજ્ય કુશિક રાજ્યએ દીઠાં. વાણીવાદ કરનાર, પોપટ, મેનાં, બ્રમરા, કાયલો, શયપત્ર, કામષ્ટિ (કાઠા) કુકુબ, (વનકુકબ) મોર, કુકબાઓ, આસ, વાનર, ચંદ્રાર, હંસ, સારસ તથા ચક્રવાક પક્ષિઓને ચારેપાસ મનને હરણ કરે તેવા હર્ષ યુક્ત શબ્દો ઉચરતાં દીઠાં. ન્યાં ત્યાં ગંધર્વ અને અપ્સરાઓ તથા બીજા દેવ સ્ત્રીઓનાં ટોળે ટોળાં ફરતાં કુશિક રાજ્યએ જોયાં. તે સમયે વૈભવને ધરીમાં દેખે, વળી ધરીમાં તે કંઈએ જાણ્ય નહીં, વળી મધુર ગીતના ધ્વનિ તથા અધ્યયન કરતા વિદ્યાર્થીઓના ધોષ અને હંસના મધુર સ્વરે રાજા સાંભળવા લાગ્યો. તે સમયે આશ્ચર્ય જોઇ રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો. આ મને સ્વપ્નનો વિભ્રમ છે કે હું સત્ય દેખું છું. અહો ! હું શરીર મુદ્ધાં પરમગતિને પામ્યો છું, અથવા તો પુણ્યવાળા ઉત્તર કુરૂ દેશને કે અમરાવતીને પામ્યો છું, કેમ હું આટલું બધું આશ્ચર્ય દેખું છું ? એમ વિચાર કરવા લાગ્યો. એમ વિચાર કરતાં તે મણિઓના રથબંધાળા સોનાના વિમાનમાં અમૂલ્ય એવા દિવ્ય શયનમાં

મુનિ મધ્યે ઉત્તમ એવા ભૃગુના પુત્ર સ્વયનને બેઠેલા દીઠા. પાતાની ભાર્યાએ સહવર્તમાન હર્ષિત કુશિક રાજા ત્યાં ગયો, એટલામાં તે શયનસ્થાન તથા સ્વયન મુનિ બેઠે અદૃશ્ય થઇ ગયાં, ત્યાર પછી બીજા વતો દેશમાં વળી મોટા વતને ધારણ કરેલા સ્વયન મુનિને દર્શની સાદડી ઉપર બેસીને જપ કરતા દીઠા. એ પ્રકારે યોગના બળવડે ઋષિ રાજાને મોહ પમાડતા હતા. એક ક્ષણમાં તે અપ્સરાઓના સમૂહ, ગંધર્વો, વૃક્ષ, સધળું અંતર્ધ્યાન થઇ ગયું. સધળું વન શબ્દ રહિત થઇ ગયું, પુનઃ જેવો હતો, તેવો ગંગાનો તટ દેખાયો. પૂર્વે જેમ દર્શાવે અને રાક્ષાએ યુક્ત જેવું હતું તેવું વન જણાયું. ભાર્યા સહવર્તમાન કુશિક રાજા કર્મવડે કરીને થએલું અહ્ભુતાશ્ચર્ય જોઇ. વિસ્મય પામ્યો. પછી હર્ષ યુક્ત થયેલો રાજા નાણીને કહેવા લાગ્યો કે હે ભદ્રે ! સુદુર્લભ એવા ચિત્ર વિચિત્ર ભાવ જોયા, તે સઘળા ભ્રગુના પુત્ર સ્વયનના પ્રસાદથી દીઠા. તપના બળ કરતાં બીજું કયું બળ ? જે મનોરથોથી શક્ય છે, તે સધળું તપવડે પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રણલોકના રાજ્યથી પણ અવશ્ય તપ ઉત્તમ છે. રૂંડે પ્રકારે તપેલા તપના બળથી એક મેળવી શકાય છે. અહો ! મહાત્મા બ્રહ્મર્ષિ સ્વયનનો કેટલો બધો પ્રભાવ ! ખરે તપના બળથી પોતાની ઇચ્છાવડે તે બીજા લોકને પણ સજે, પુણ્યવાળી વાણી, શુદ્ધિ તથા કર્મથી બ્રાહ્મણોજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ લોકમાં સ્વયન શિવાય આવું કરવાને બીજો કોણ સમર્થ છે ! પુરૂષોએ અવશ્ય રાજ્ય મેળવવું સેંજું છે પરંતુ બ્રાહ્મણપણું મેળવવું બાળજ મુશ્કેલ છે. બ્રાહ્મણપણાના પ્રભાવથીજ જેના રથને ધ્રુવે ધોરીની પેઠે આપણે બેઠે જોડાયાં. એ પ્રકારે વિચાર કરતાં બેઠે સ્ત્રી પુરૂષને સ્વયન મુનિએ જાણી લીધાં સ્વયને કહ્યું કે તમે બેઠે અત્ર આવો. ઋષિનું વચન સાંભળી બેઠે જણ મુનિ પાસે ગયાં. માથું નમાવી મુનિને નમસ્કાર કર્યા. રાજાને આશિર્વાદ આપી, 'બેસો', એ પ્રકારે કહી તેને જ્ઞાન્તિ પમાડ્યો. રાજાનું ચિત્ત સ્થિર થયા પછી ભાગવું મુનિ તેને તૃપ્તિ પમાડતા હોય તેની પેઠે મીઠી વાણીથી બોલ્યા કે હે રાજન્ ! પાંચ કર્મ ઇન્દ્રિયો પાંચ જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો અને છઠું મન એ સધળું તેં જીત્યું, તેથી અવશ્ય તું સંસારથી મુક્ત થાઈ સસ બોલનારાઓમાં ઉત્તમ એવા હે પુત્ર ! તેં મને રૂંડે પ્રકારે આરાધ્યો, તને હવે ભગારે દુઃખ નથી. હે રાજન્ ! તેં મને ઝોળાખ્યો. હવે જેમ હું આવ્યો હતો તેમ જઈશ. હે રાજન્દ્ર ! તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, તારી ઇચ્છામાં આવે તેવો વર માગી લે.

કુશિક રાજા કહે છે—હે ભગવન્ ! હે ભ્રગુકુળમાં સિદ્ધિપ ! અગ્નિના મધ્યને પ્રાપ્ત થએલો એવો હું આપની સાનિધ્ય રહી શક્યો, બલ્યો નહીં, એ બાળું છે, એજ મને મોટો લાભ મળ્યો છે. હે બ્રહ્મન્ ! મારા ઉપર તમે પ્રસન્ન છો, કેમકે આપે મારા કુળનું રક્ષણ કીધું. હે વિપ્ર ! એજ મને મોટો અનુગ્રહ, એજ મારા જીવવાનું સાર્થક, એજ મને રાજ્ય તથા તપનું ફળ, હે વિપ્ર ! હે ભૃગુનંદન ! જે તમે મારે વિષે પ્રસન્ન છો તો મને કેમકે સંશય છે, તે તમે ટાળો.

यदि त्वं प्रीतिमान्विप्र मयि वै भृगुनन्दन ।

आसिं मे संशय कश्चित्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ૪૦ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे स्वयनकुशिकसंवादे
गुर्जरभाषायां चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો. ચ્યવન કુશિક સંવાદ.

ચ્યવન ઉવાચ—વરશ્ચ ગૃહ્યતાં મત્તો યશ્ચ તે સંસારોઽહિ ।

તં પ્રબ્રૂહિ નરશ્ચેષ્ટ સર્વં સંપાદયામિ તે ॥ ૧ ॥

ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે નર મધ્યે ઉત્તમ ! મારી પાસેથી વરદાન મહણુ કર અને તારા હૃદયમાં જે સંશય હોય તે મને કહે. તારો સઘળો સંશય હું નિરવાણુ કરીશ. કુશિક રાજા કહે છે—હે ભગવન ! હે ભાર્ગવ ! જે તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મારા ઘરમાં તમે રહ્યા, તેનું કારણ સાંભળવાને ઇચ્છું છું તે મને કહો. હે મુનિપુંગવ ! એકવીસ દિવસ સૂધી એક પાસે સુમ્ન રહ્યા, કંઈ પણ મોલ્યા શિવાય બહાર જતા રહ્યા, અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા, વળી ફરીને દર્શન આપ્યું, વળી એકવીસ દિવસ સૂધી બીજે પાસે સુમ્ન ગયા, તૈલાભ્યંગ કર્યા પછી ગયા, વિવિધ પ્રકારનું ભોજન મારા ઘરમાંથી આપ્યું તે અગ્નિવટે બાળી મૂક્યું, વળી સહસ્રા રથમાં બેસીને નીકળ્યા, દ્રવ્યો વિસર્ગ અને વનનું દર્શન, વળી હે મહા મુને ! સોનાના મેહેલ તથા વિદ્રુમમણિના પર્યટનું દર્શન, અને પુનઃ તેનું અદર્શન, એ સઘળાનું કારણ સાંભળવાને હું ઇચ્છું છું. હે ભૂચુ કુળને વહન કરનારા ! તેમાં હું વિચાર કરતાં ઘણો મોહ પામું છું. હે તપના ભંડાર ! આ સઘળાનો નિશ્ચય મને થતો નથી, માટે તે સમગ્રપણાથી સત્ય સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે. ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે પાર્થિવ ! જેટલા કારણ માટે તે મેં કહ્યું તે સઘળું તું સાંભળ, તેં પૂછ્યું માટે નહીં કહું તેમ નથી. હે રાજન ! પૂર્વ દેવની સલામાં બ્રહ્માએ કહેલું જે મેં સાંભળ્યું છે તે હું તને કહું છું, મહાક્ષત્રના વિરોધથી તારે કુલસંકર પાંચ થશે. હે રાજન ! તે તેજવાળો તથા ઔશ્વર્થવાળો ઉત્પન્ન થશે. એવું સાંભળ્યાથી તારા કુળનો નાશ કરવાને હું આવ્યો. કુશિકના ઉચ્છેદને ઇચ્છતો તારા કુળને બાળવાની ઇચ્છાએ તારા નગરમાં આવી, હે મહીપતે ! મેં તને કહ્યું કે મારે કંઈક નિયમ આરંભવો છે, તેમાં તમે બેઠે મારી સેવા કરો. તારા ઘરમાં રહીને તારૂં કંઈ દુષ્કૃત હું નહીં બેઠે તોજ હે રાજર્ષે ! તું શ્રીશ્ચ, તું તેથી ઉચ્છેદ થતો ના. હે પાર્થિવ ! હું સુઉ છું, મને કોઈ જગાડે નહીં, એવો નિશ્ચય કરી એકવિંશ દિવસ સૂધી હું સુઈ ગયો. જ્યારે સ્ત્રી સહવર્તમાન તેં મને સુતેલો ન જગાડ્યો, ત્યારે હે નર દેવ ! મનમાં હું તારા ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થયો. હે પ્રભો ! એકવીસમે દિવસે ઉઠી જ્યારે હું આલવા લાગ્યો, ત્યારે તેં મને પૂછ્યું હેત કે—‘ક્યાં જશો’ તો હું તને શાપ દેત, પણ તેં પૂછ્યું નહીં. વળી હું અંતર્ધ્યાન થયેલો ફરી તારા ઘરમાં પ્રગટ થઈ, યોગ ધારણ કરી, બીજા એકવિંશ દિવસ સુઈ રહ્યા, હે નરાધિપ ! ભૂખ્યો છતાં શ્રમ કરવાથી પણ તેં મારા પર ઇર્ષ્યા ન કરી, શાપ દેવારૂપ બુદ્ધિ આદરી મેં તમને બેઠેને ભૂખે માર્યા, તોપણ હે પાર્થિવ ! નરશ્ચેષ્ટ ! સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ ક્રોધ તારા મનમાં ન આવ્યો. તેથી તારા ઉપર હું પ્રસન્ન થયો. જ્યારે તું ભોજન લાગ્યો ત્યારે તે મેં બાળી મૂક્યું. મેં વિચાર્યું કે જે તે માત્સર્યથી ક્રોધ કરશે તો હું શાપ દઈશ. પછી મેં રથમાં બેસી તને કહ્યું કે તમે બેઠે જશુ આ રથને વહન કરો, તો તમે તે પણ કર્યું. હું તમારા ઉપર અવિશ્વંક પ્રસન્ન થયો, તને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરવાને મેં ધનનો ઉત્સર્ગ કર્યો. તેથી પણ તને ક્રોધ ન થયો !! ત્યાર પછી હે રાજન ! તારા કૃત્યથી પ્રસન્ન થએલ મેં પ્રીતિને અર્થે ભાર્યા સહિત તને સ્વર્ગનું દર્શન કરાવ્યું. જે વનમાં તને દિવ્ય દર્શન થયું. હે પાર્થિવ ! તેં રાણી સહિત મુદ્દ-

ર્ષવાર સ્વશરીરે આ સ્વર્ગોદેશ અનુભવ્યો. હે રાજન ! તપ તથા ધર્મના નિદર્શનને અર્થે તેમાં તારી જે સ્પૃહા થઇ તે મેં જાણી. હે પૃથ્વીપતે ! અવશ્ય તું આહ્વાણપણું તથા તપની આકાંક્ષા કરે છે, એમ મેં જાણ્યું. હે પાર્શ્વિવ ! દેવેન્દ્રપણું અને નરેન્દ્રપણું, એ બેઉનો તિરસ્કાર કરી, હે તાત ! આહ્વાણપણું દુર્લભ છે, એમ તં કહ્યું. આહ્વાણમાંએ ઋષિત્વ, અને તે કરતાં પણ ઉત્તમ તપસ્વિતા તં જાણી. તારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થશે. કુશિક રાજાશકી કૌશિક આહ્વાણ થશે. તારાથી ત્રીજો પુરૂષ આહ્વાણપણાને પામશે. હે પાર્શ્વિવ ! ભૃગુઓના તેજસ્વીજ તારો વંશ શ્રેષ્ઠ થશે. તારા પુત્રનો પુત્ર અગ્નિ જેવી ક્રાન્તિવાળો તપસ્વી આહ્વાણ થશે. તે મનુષ્યોને તથા ત્રણ લોકને ભય ઉત્પન્ન કરશે, તે હું તને સત્ય કહું છું. હે રાજર્ષે ! તારી ઇચ્છામાં આવે તે વરદાન માગી લે, હવે હું તીર્થયાત્રાએ જઇશ. ધણો કાળ થયો.

કુશિક રાજા કહે છે—હે મહામુને ! તમે પ્રસન્ન થયા એજ મને વરદાન છે. હે પાપરહિત ! તમે જે કહ્યું તે ભલે હો, મારે તેવા પૌત્ર થાઓ. મારા કુળને આહ્વાણપણું થાઓ, એજ મને વરદાન છે. હે ભગવન ! ફરીને કંઇક વિસ્તારથી પૂછવાની ઇચ્છા રાખું છું. હે ભૃગુનંદન ! મારૂ કુળ આહ્વાણપણાને કયે પ્રકારે પ્રાપ્ત થશે ? મારો યોગ્ય એવો આ કાણુ બધું થશે.

કથમેષ્યાતિ વિપ્ર ત્વં કુલં મે ભૃગુનંદન ।

કક્ષાસૌમથિતાબંધુર્મમ કક્ષાપિ સંમતઃ ॥ ૩૭ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनकृशिकसंवादे गुर्जर-
भाषायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ ભો. ચ્યવન કુશિક સંવાદ.

ચ્યવન ઉચ્ચાચ—અવશ્યં કથનીયં મે તવૈતશ્વરપુંગવ ।

અર્થત્વાહમુચ્છેત્તું સંપ્રાપ્તો મનુજાધિપ ॥ ૧ ॥

ચ્યવન મુનિ કહે છે—હે મનુષ્યોના રાજા ! હે પુરૂષો મધ્યે ઉત્તમ ! જેટલા માટે હું તારો નાશ કરવાને આગ્યો તે સધળું અવશ્ય તને મારે કહેવું છે. હે જનાધિપ ! ભૃગુના વંશીઓને જે ક્ષત્રિયો હમેશાં યજ્ઞ કરવા યોગ્ય છે, તે ક્ષત્રિયો અદ્રષ્ટના બળથી બેદને પામી જશે. હે નરાધિપ ! ક્ષત્રિયો સધળા ભૃગુઓનો વધ કરશે. દૈવના દુહંડથી પિડાએલા તેઓ આખાળ પર્યંત નાશ પામશે. પછી ફેટલોક કાળે અમારા કુળમાં ગોત્રની વિશેષ વૃદ્ધિ કરનારો, સૂર્યના જેવી ક્રાન્તિવાળો, મોટો તેજસ્વી ઉર્વ નામે ઋષિ ઉત્પન્ન થશે. તે ત્રણ લોકનો નાશ કરવાને કોપાગ્નિ ઉત્પન્ન કરશે, જે પર્વતો અને વનો સુદાંત સધળી પૃથ્વીને ભસ્મવસ્ત્રાત કરી નાંખશે. મુનિ મધ્યે ઉત્તમ એવા ઉર્વ મુનિ, ફેટલોક કાળ તે અગ્નિને સમુદ્રમાં વડવાના મુખમાં નાખી તેજ સમાવી દેશે. હે મહારાજ ! હે પાપરહિત ! તે ઉર્વના પુત્ર ઋગ્નિક નામના ભૃગુ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રની પ્રત્યે સમગ્ર ધનુર્વેદ સાક્ષાત્કાર થઇ તેની પાસે રહેશે. ક્ષત્રિયોના અભાવને માટે દૈવે પ્રેરેલા ઉર્વ મુનિ વેદને લઇ પોતાના પુત્રમાં

મુકેશો. ઋચિક મુનિ, તપવડે જેણે આત્માને જાણ્યો છે એવા મોટા ભક્તચાણી, પોતાના પુત્ર જમલમિત્રને વિષે ધનુર્વદ ધારણ કરશે. હે ધર્માત્મન! ઋચીક મુનિ તારા વંશની શ્રદ્ધિ કરવાને અર્થે તારા કુળની કન્યાને પરણશે. ગાધિ રાજની પુત્રી એટલે તારા પુત્રની પુત્રીને પામીને તે મોટા તપસ્વી મુનિ ક્ષત્રિય સદૃશ ધર્મવાળા બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન કરશે. મોટી કાન્તિ-વાળા તે મુનિ, ગાધિરાજને તપવડે યુક્ત, બૃહસ્પતિના જેવો તેજસ્વી, ક્ષત્રિય છતાં બ્રાહ્મણનાં કર્મ કરનારો, સુધાર્મિક એવો વિશ્વામિત્ર નામે પુત્ર આપશે. એમ બેઉમાં ફેરફાર થવાનું કારણ બેઉની સ્ત્રીઓ જ થશે. બ્રહ્માની આજ્ઞા છે, માટે અન્યથા થશે નહીં. તેને ત્રીજી પે-ઢીએ બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થશે, ભાવિતાત્મ એવા ભૃગુઓની સાથે તું સંબંધવાળો થઈશ. બીજાપિતા કહે છે —મહાત્મા ચ્યવનનું વચન સાંભળી હરખાતો કુશિકરાજ બોલ્યો કે ‘એણું હો’ રાજનું બોલણું સાંભળી ચ્યવન મુનિએ કુશિકને વર માગવાને પ્રેરણા કરી. રાજ બો-લ્યો કે હે મહામુને! તમારાથી હું કામનાને સત્ય કરીશ, માંદું કુળ બ્રહ્મજૂત હો અને તેની ધર્મમાં મતિ હો, રાજનું બોલણું સાંભળી, ‘તેમ હો’ એ પ્રકારે કહી રાજની આજ્ઞા ભઈ ચ્યવન તીર્થયાત્રા પ્રત્યે ગયા. હે નૃપ! બ્રહ્મ તથા કુશિકેના સંબંધનું સંધણું કારણ મેં તને યથાર્થિત કહ્યું. હે નૃપ! રામ તથા વિશ્વામિત્રનો જન્મ, જેમ પૂર્વે ચ્યવન મુનિએ કહ્યો હતો, તેજ મેં તને કહ્યો.

યથોક્તમુષિષા આપિ તદા તદ્ભવન્નૃપ ।

જન્મરામસ્ય ચ મુનેર્વિશ્વામિત્રસ્ય ચૈવ હિ ॥ ૨૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे च्यवनकृशिकसंवादे
गुर्जरभाषायां षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

અધ્યાય ૫૭ મો. તપનું ફળ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—મુશ્તામીવ નિશામ્બઘ ચિંતયા નઃ પુનઃપુનઃ ।

શીનાં પાર્થિવસંઘાતૈઃ શ્રીમદ્ભિઃ પૃથિવીમિમામ્ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર રાજ પૂછે છે—શોભાયમાન રાજઓના સમૂહથી રહિત આ પૃથ્વીને જોઈ હું મોહ પામું છું અને રાત્રિ દિવસ ફરી ફરીને વિચાર કરું છું કે—હે ભારત! હે પિતામહ! પૃથ્વીને જીતી સેંકડો રાજ્ય મેળવીને પણ, કરોડો પુરૂષોને મારવાથી હું પરિતાપ પામું છું. પતિ, પુત્ર, માતુલ અને ભાઈઓ વિનાની તેમની સ્ત્રીઓની શી અવસ્થા થશે? અવસ્થ તે કુરૂઓ તથા સુહદો અને યાતિને પણ હણવાથી હું ઉધે મોટે નરકમાં પડીશ, એમાં સંશય નહીં. હે ભારત! હું શરીરને ઉગ્રતપ સાથે જોડવા ઇચ્છું છું. હે પૃથ્વીપતે! હું તત્વતઃ ઉપદેશને ઇચ્છું છું.

વૈશંપાયન યુધિષ્ઠિરનું તેવું વાક્ય સાંભળી, મોટા મનવાળા બીજા નિપુણ એવા યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે હે પૃથ્વીપતે! જે તારે વિષે અહ્યુત રહસ્ય છે તે હું તને કહું છું તે સાંભળ. જે કર્મ કરવાથી ગતિને પમાય છે, તે હું તને કહીશ. તપથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તપથી

યશ મેળવ્યું છે. હે વિભો ! તપવડે ભોગ તથા આયુષ્ય મળે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, આરોગ્ય, રૂપ, સંપત્તિ તથા સૌભાગ્ય તપથી પ્રમાય છે. તપવડે ધનસંપાદન થાય છે, મૌનથી આત્મા મેળવી શકાય છે, દાનવડે ઉપભોગ મળે છે, બ્રહ્મચર્યથી જીવિત વૃદ્ધિ પામે છે, અહિંસાના ફળરૂપ તે છે. દીક્ષા લેવાથી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ થાય છે, ફળ મૂળ અશન કરનારને રાજ્ય મળે છે. પાંદડાં ખાનારાઓને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. પય બહુજી કરનારો દેવલોકમાં જાય છે. દાનવડે અધિક ધન સંપાદન થાય છે. યુરતી યુશ્રુષા કરવાથી વિદ્યા પ્રાપ્ત છે. નિત્ય શ્રાદ્ધથી સંતતિ થાય છે. શાકની દીક્ષાઓથી પુષ્કળ ગાયો વગેરે પશુસમૃદ્ધિ મળે છે. તૃણભોજન કરનારાઓને સ્વર્ગ મળે છે. ત્રિકાળ સ્નાન કરવાથી સ્ત્રીઓ મળે છે. વાયુપાન કરવાથી કંતુ મળે છે. નિત્યસ્નાથી દક્ષ થાય છે. એ સંધ્યાઓમાં જપ કરવાથી બ્રાહ્મણ થાય છે. મંદિરનું સાધન કરવાથી રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપવાસ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે. સ્થંડિલ ઉપર સુષ્પ રહેનારાઓને ઘર તથા શય્યાઓ મળે છે. ચીર વટકલ પહેરવાથી સારાં વસ્ત્ર તથા ધરણી મળે છે. યોગ યુક્ત તપોધનને શય્યાઓ, આસન તથા વાહનો પ્રાપ્ત થાય છે. અગ્નિ પ્રવેશ કરનારને નિરંતર બ્રહ્મલોકમાં રહેવું થાય છે. રસયુક્ત દ્રવ્યોનો ત્યાગ કરવાથી આ લોકમાં રૂઢુ ભાગ્ય સંપાદન થાય છે, આમીસ (માંસ-લોભ્ય વસ્તુ) વર્જવાથી આયુષ્યવાળી પ્રજા થાય છે. જળમાં વાસ કરવાથી નરાધિપતિ થવાય છે. સત્ય બોલનારો ઉત્તમ પુરૂષ દેવતાઓ સહવર્તમાન સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે છે, દાન કરવાથી કીર્તિ મળે છે. હિંસા ન કરવાથી શરીર આરોગ્ય થાય છે. બ્રાહ્મણની સેવા કરવાથી રાજ્ય મળે છે અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. જળદાન કરવાથી શાશ્વતી કીર્તિ બંધાય છે. અન્નનું દાન કરવાથી મનોરથ પ્રમાણે ભોગ મળે છે. સર્વ પ્રાણીઓને શાન્તિ એટલે અભયનો આપનાર સંઘના શોકથી મુક્ત થાય છે. દેવની સેવા કરવાથી રાજ્ય તથા દિવ્ય-રૂપ મેળવે છે. દીપનું દાન કરવાથી ચક્ષુવાળો થાય છે. બહાલા પદાર્થનું દાન કરવાથી નિર્ભય બુદ્ધિ તથા સ્મૃતિ મેળવે છે. ગંધમાલ્યનું દાન કરવાથી પુષ્કળ કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. કેશરમશ્રુધારણુ કરવાથી સ્મૃતિ સંતતિ થાય છે. બાર વર્ષ સૂધી ઉપવાસ, દીક્ષા કે અભિષેક કરવાથી વીરસ્થાન સંપાદન થાય છે. દાસી, દાસ અલંકાર, ખેતર ધરો તથા બ્રાહ્મણને કન્યાદાન આપે છે, તે વડે કરીને પુનઃ પાછું તે સઘળું સંપાદન થાય છે. હે ભારત ! યજ્ઞ કરવાથી તથા ઉપવાસોથી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગતિ થાય છે. ફળ તથા પુષ્પનો આપનાર પુરૂષ જ્ઞાન તથા કલ્યાણનું મેળવે છે. સોનાનાં શીંગડાંએ શોભતી એકહજાર ગાયોનું દાન કરવાથી પુરૂષ પુષ્પવાળું દિવ્ય સ્વર્ગ મેળવે છે, એમ સ્વર્ગમાં રહેતા દેવના સમૂહો કહે છે. સોનાની શીંગડીઓ વાળી, વાછરડાંએ સહવર્તમાન, કપિલા ગાય, જે પુરૂષ કાંસાના દોહનપાત્ર સુદાં દાન કરે તેના તે તે પ્રકારના યજ્ઞોએ યુક્ત મનોરથોને પુરતી ગાય-કામ-દુહા થઇને દાતાની સામે ઉઠી રહે છે. ગાયના શરીરપર જેટલાં રૂંવાં હોય તેટલાં વર્ષ પર્વન્ત તે ગોપ્રદાન કરવાથી સ્વર્ગમાં વસે છે. આ લોકમાં પુત્ર પૌત્રાદિકની વૃદ્ધિ થાય અને અતે સાત કુલને પરલોકમાં તારી દે. સુંદર સોનાનાં શીંગડાંવાળી, ઉત્તરેય વસ્ત્રે તિલ બાંધીને અગ્નિયુગ સહવર્તમાન ગોપ્રદાન કરે તે દાતાને વસુના લોક પ્રત્યે જવું સુચલ થાય છે. જોતાનાં કબ્જે વડે રૂંધાયેલાં તિલ અષ્ટકારવાળા નરકમાં પડતાં પુરૂષને મહા સમુદ્રમાં ત્રાણે યુક્ત નાવજન હોયની શું તેમ ગાયોનું દાન પરલોક પ્રત્યે તારે છે. જે પુરૂષ, બ્રાહ્મણને આપવા

યોગ્ય કન્યાનું દાન કરે છે, ભૂમિનું દાન તથા અન્નનું વિધિવત્ દાન બ્રાહ્મણને આપે છે, તે પુરૂષ પુરંદરના લોકને પામે છે. જે પુરૂષ, સર્વ ગુણ સંપન્ન નિત્ય નિયમ કરનારા ગુણ યુક્ત વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને આપે છે, તેને ઉત્તર કુરૂ દેશમાં રહેવું થાય છે. તેજ પ્રકારે ઉત્તમ આયોના દાનવડે કરીને વસુના લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. રૂપાના દાનથી સ્વર્ગ મળે છે. તેના કરતાં સોનાનું દાન ઘણું શ્રેષ્ઠ છે. છત્રીનું દાન કરવાથી સુંદર ઘર મળે છે. જોડે આપવાથી વાહન પ્રાપ્ત થાય છે. વસ્ત્ર દાનથી સારૂ રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, સુગંધ દ્રવ્યના પ્રદાનથી મનુષ્ય સુધૃષ્ઠ થાય છે. પુષ્પોવાળું અથવા ફળોવાળું વૃક્ષ બ્રાહ્મણને આપવાથી શોભાયમાન, બહુ રત્નોથી ભરેલું, સમૃદ્ધિવાળું ઘર વગર ચત્તે પ્રાપ્ત થાય છે. ભક્ત્યાન્ન, પાણી તથા સધળા રસોનું દાન કરવાથી મનમાં ઇચ્છેલા રસોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આસન તથા આચ્છાદનના દાનથી દાતાને તે સધળાં મળે છે, એમાં સંશય નહીં. પુષ્પની માળાઓ, ધુપ, ગંધ, અનુલેપ (સુગંધિ દ્રવ્ય), રનાન કરવાનાં દ્રવ્ય વગેરે બ્રાહ્મણને આપવાથી, હે નરેન્દ્ર ! આ લોકમાં રોગ વગરના સ્વરૂપવાન્ થવાય છે, હે રાજન્ ! ધાન્ય ભરેલું તથા શયનોએ યુક્ત એવું ઘર બ્રાહ્મણને આપે છે, તેને બહુ રત્નથી પૂરેલું, પુણ્યવાળું, ઉત્તમ અધિષ્ઠાન પ્રાપ્ત થાય છે. સુગંધવાળું, અસ્તર તથા ઓછાડે સહિત શયન, જે બ્રાહ્મણને આપે છે, તે રૂપાળી, કટાક્ષવાળી, મનને વાંધી લાગે તેવી, સુંદર આર્યાને વગર ચત્તે પામે છે. વીરશ્યામાં પોઠનારા પુરૂષ, પિતામહને અગ્રિય ચતો નથી, જેનાથી બીજું અધિક જણાતું નથી એમ મોટા અધિઓ કહે છે. વૈશંપાયન કહે છે કે બીજમપિતાનું વચન સાંભળી, પ્રસન્ન થએલા યુધિષ્ઠિરને વીરમાર્ગની અભિકાંક્ષાથી આશ્રમમાં રહેવું રચિકારક ન લાગ્યું. હે પુરૂષ મધ્યે શ્રેષ્ઠ ! પછી યુધિષ્ઠિરે પાંડવોની પ્રત્યે કહ્યું કે પિતામહનું કહેલું વાક્ય તમને રચીકારક હો. યુધિષ્ઠિરનું વચન સાંભળી સધળા પાંડવો તથા યજ્ઞવાળી દ્રૌપદીએ તેના તે વાક્યને બાદ એ પ્રકારે અંગિકાર કરી, પૂજન કર્યું.

તત સ્તુપાંડવાઃ સર્વે દ્રોણદી ચ યશસ્વિની ।

યુધિષ્ઠિરસ્ય તદ્વાક્યં બાદમિત્યમ્બપૂજયન્ ॥ ૪૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां सप्तपंचाश-
त्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. લોકોપયોગી કાર્ય કરવાનું પુણ્યફળ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—આરામાણાં તદ્વાગાનાં યત્ફલં કુરુપુંગવ ।

તદહં બ્રોતુમિચ્છામિ ત્વત્તોય મરતર્ષમ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે કુરૂ કુલમાં શ્રેષ્ઠ ! હે ભરતર્ષભ ! આરા તથા તળાવોનું જે ફળ હોય તે હું હમણાં તમારાથી સાંભળવા ઇચ્છુ છું. બીજમપિતા કહે છે—સુંદર જોવા લાયક પૃથ્વી, વિચિત્ર ધાતુઓથી શોભિતી હોય, તે ભૂમિને સધળા પ્રાણીઓએ શ્રેષ્ઠ પૃથ્વી કહેલી છે, તેને શ્રેત્રવિશેષા કહેલી છે, તેમાં તળાવો બાંધવાનું કહેલું છે. એક પછી એક એમ સધળાં

જળાશય હું તને કહી દેખાહું છું. તળાવો તથા તેના કરાવનાર પુરૂષોના ગુણ તને કહું છું. તળાવનો બાંધનાર પુરૂષ ત્રણલોકમાં સધળે સ્થળે પૂજ્ય છે. તળાવોનું કરવું મિત્ર સંદન, મૈત્ર, અને મિત્રને વૃદ્ધિ પમાડનાર તથા કીર્તિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, દેશમાં એક મોટા આશ્રયભૂત, સુકૃતક્ષેત્ર એવું તળાવ ધર્મ, અર્થ તથા કામ, એ ત્રિવર્ગી ફળ આપનાર છે, એમ પરિણામ કહે છે. ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓને તળાવ ઉપયોગી છે. સઘળાં તળાવો ઉત્તમ શોભાને આપે છે. દેવ, મનુષ્યો, ગંધર્વ, પિતૃઓ, ઉરગલોક, રાક્ષસો તથા સ્થાવરો જળાશયને આશ્રય કરે છે, તેટલા કારણ માટે તળાવને વિષે જે ગુણો કહ્યા છે, તે હું તને કહું છું. વળી ઋષિઓએ તળાવ કરાવામાં જે ફળની પ્રાપ્તિ કહેલી છે તે પણ કહીશ. વર્ષાકાળમાં જે તળાવમાં પાણી રહે છે તેને પરિણામ અશિષ્ટામનું ફળ થાય છે એમ કહે છે. શરદ કાળમાં જેના તળાવમાં પાણી રહે છે, તે પુરૂષને મરવા પડે સહસ્ત્ર ગોપ્રદાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હિમંતકાળમાં જેના તળાવમાં પાણી રહે છે, તે ધણી સુવર્ણની દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞનું ફળ પામે છે. શિશિર કાળમાં જેના તળાવમાં પાણી રહે છે તેને અશિષ્ટામનું ફળ મળે છે. તેનું સુકૃત તળાવ કે જેમાં વસંત ઋતુમાં જળ રહે છે તે પુરૂષ અતિરાત્ર યજ્ઞનું ફળ ભોગવે છે. ગ્રીષ્મઋતુમાં જેના તળાવમાં જળ રહે છે, તેને મુનિઓ વાણમેષ યજ્ઞનું ફળ મળતું કહે છે. જે જળાશય ખોદાવે છે, તે પોતાનું કુળ તારે છે. ગાયો તેમાં જળપાન કરે છે, જેણે કરીને પુરૂષો હમેશાં સાધુ કહેવાય છે. જેના તળાવમાં તર્પી ગાયો, મૃગપક્ષિઓ તથા મનુષ્યો જળપાન કરે છે, તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં જીવો જળપાન કરે, સ્નાન કરે તથા વિશ્રામ લે, તેવડે તળાવ ખોદાવનારને મરવા પડે અનંત સુખ થાય છે. હે તાત ! જળ દુર્લભ છે, તેમાં વળી પરલોકમાં વિશેષ દુર્લભ છે. પાણીના પ્રદાનથી શાશ્વતી પ્રીતિ ઉપજે છે. તિલ, પાણી તથા દીપદાન બ્રાહ્મણને આપવાથી મરવા પડે ગ્લાતિ સહવર્તમાન ધણું દુર્લભ ફળ સંપાદન થાય છે. હે પુરૂષ મધ્યે સિંહ ! સર્વ દાન કરતાં જળનું દાન મોટું છે. સર્વ કરતાં તે અવશેષ છે માટે અવશ્ય જળદાન આપવું એ મેં તને (તળાવનું) ઉત્તમ ફળ કહ્યું.

હવે આગળ વૃક્ષો રોપવાનું ફળ કહું તે સાંભળ. સ્થાવર પ્રાણિઓની છ જાતિ કહેલી છે. ‘વૃક્ષ’ ૨ ગુદ્મ, ૩ લતા, ૪ વૃક્ષી, ૫ ત્વક્સાર, ૬ તૃણ, એટલી વૃક્ષની જાતિઓ છે. તેમને રોપવામાં ગુણ છે. આ લોકમાં તેથી કીર્તિ મળે છે અને મૃત્યુ પડે પરલોકમાં શુભ ફળ થાય છે. લોકમાં નામના થાય છે તથા પિતૃઓએ સહવર્તમાન સુખમાં રહેવાય છે. દેવલોક પામ્યા છતાં પણ તેના નામને નાશ થતો નથી. હે ભારત ! યદ્યપ્યેવા તથા હવે ચનાર સઘળા પિતરોને વૃક્ષો રોપનાર તારે છે, માટે વૃક્ષ રોપાવવાં. પાદ્યો રોપનારને પુત્ર થાય છે, તેમાં સંશય નહીં, મરવા પછી અવિનાશી એવા સ્વર્ગ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. વૃક્ષો, પુષ્પોથી દેવના સમૂહને પૂજે છે, ફળવડે મનુષ્યો તથા પિતરોને પૂજે છે અને જાયાવડે અતિથિઓનું પૂજન થાય છે. કિન્નરલોક, ઉરગલોક, રક્ષલોક, દેવ, ગંધર્વ, મનુષ્યો તથા ઋષિગણો વૃક્ષોને આશ્રય કરે છે. પુષ્પિત તથા ફળેલાં વૃક્ષો આ લોકમાં મનુષ્યોને તૃપ્તિ કરે છે. વૃક્ષને તે વૃક્ષો પરલોકમાં પુત્રાની પેઠે તારે છે, માટે પોતાનું ક્ષેત્ર ઇચ્છનારે તળાવની તેડે હમેશાં વૃક્ષો રોપાવવાં વૃક્ષોનું પુત્રની પેઠે પાલન કરવું, તે ધર્મના પુત્રો કહેલા છે. તળાવનો કરાવનાર, વૃક્ષો રોપાવનાર, ઇષ્ટયજ્ઞ કરનાર બ્રાહ્મણ, એ સઘળા તથા સત્ય બ્રાહ્મણના પુરૂ-

પો સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે, તેટલા કારણ માટે તળાવ કરાવવું, ઝાડ રોપાવવાં, વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞોવડે યજન કરવું અને નિરંતર સત્ય બોલવું.

તસ્માત્તદાગં કુર્વીત આરામાંશ્ચૈવ રોપयेत् ।

यजेच्च विविधैर्यज्ञैः सत्यं च सततं वदेत् ॥ ૩૩ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे आरामतडागवर्णनं गुर्जर-
भाषायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ૫૮ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૫૮ મો પુણ્યનાં ફળ.

યુષ્કિદિર ઉવાચ—યાનીમાને વહિવેદ્યાં દાનાનિ પરિચક્ષતે ।

તેઘ્યો વિશિષ્ટં કિંદાનં મતં તે કુરુપુંગવ ॥ ૧ ॥

યુષ્કિદિર પૂછે છે—હે કુરુ કુળમાં ઉત્તમ ! તિથ્યને વિષે જે દાનો કહેલાં છે, તેમાંથી તમે કયું દાન શ્રેષ્ઠ માનો છો, હે પ્રભો ! તેમાં મને મોટું કૌતુહલ જણાય છે. આપેલું જે દાન દાતાને અનુસરે છે, તે મને કહો. બીજાપિતા કહે છે—સઘળાં પ્રાણિઓને અભયરૂપ તથા સંકટમાં અનુગ્રહરૂપ અને તૃણવાળાઓ જે ઇચ્છેલું તથા જે આપવાથી પ્રતિગ્રહ કરનારો ‘મને આપ્યું’ એમ માને છે, તે દાન શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. હે ભરતર્ષભ ! તેજ આપેલું દાન દાતાની પુટે ગતિ કરે છે, સોનું, ગાય તથા પૃથ્વી, એટલાં અવશ્ય પવિત્ર દાન છે અને તે દાતાને દુષ્કૃતમાંથી તારે છે. હે પુરૂષ મધ્યે વ્યાઘ્ર ! એટલાં દાન સાધુ પુરૂષોને નિત્ય આપજો. દાનો પાપથી અવશ્ય છોડાવે છે, તેમાં સંશય નહીં. આપેલાને અક્ષય ઇચ્છતા પુરૂષે, લોકમાં જે જે પોતાને વિશેષ વહાલું છે તથા ધરમાં જે વાલું છે તે, સપ્તર્ણુઃ, શુશ્રુવાનને આપવું, પ્રિય કરનારો તથા પ્રિય (વસ્તુ)નો આપનારો આ લોકમાં તથા પરલોકમાં શ્રેય મેળવે છે. હે યુષ્કિદિર ! યાચના કરતા આસક્ત એવા અકિંચન પુરૂષને જે અભિમાનથી અર્ચન નથી કરતો તે નિર્દય પુરૂષ સમજવો. અમિત્ર હોય તથાપિ શરણે આવેલા દીન પુરૂષને સંકટમાં અનુગ્રહ કરે તેજ પુરૂષને કિતમ જાણવો. દુષ્કળા થઈ ગએલા, ધન વગરના, વૃત્તિહીણ થએલા પિડાતા પુરૂષની ભૂખને જે દાણે તેના સમાન બીજો દાણ પુરૂષ નથી ક્રિયા નિયમિત સાધુ પુરૂષો, પૈરાં છોકરાં સાથે પિડાતા હોય અને કાષ્ઠાની યાચના કરતા ન હોય હે કુન્તાના પુત્ર ! સર્વ હિપાયોથી એવાઓને અવશ્ય નિમંત્રણ કરવું, જે કાળે જેટલું મળ્યું, તેમાં સતોષ માનનારા, સત્વનો આશ્રય કરનારા કે જેઓ દેવ તથા મનુષ્યોની અભિલાષા કરતા નથી તેવા પુરૂષો હમેશાં પૂજન કરવા યોગ્ય છે. હે ભારત ! જે પુરૂષોને અભિલાષા વિષ સમાન છે તેમને યુક્ત (સાવધાન) પુરૂષોથી ખોળી કાઢી રક્ષણ કર, તથા કિતમ અતિભગ્નેનું પશુ રક્ષણ કર. હે કૌરવ્ય ! શાખા ભેદોથી અથવા અવલોકન જોવાવડે, સર્વ ક્રમજન્યોને સુખરૂપે વહન કરીને તથા સપરિવાર ચાકરોએ કરીને અતિભગ્નેને નિમંત્રણ કર, હે યુષ્કિદિર ! આદ્યવડે પવિત્ર એવું, જે તે તારું દાન ગ્રહણ કરે તો, ધાર્મિક તથા મુખ્ય

કર્મવાળા તે કાર્ય કરવું એમ માને તો *વિદ્યાર્નાત, વ્રતરનાત (વેદાધ્યયન કાલમાં ગાયત્રિ ઇત્યાદિ મંત્રના જપ કરનારા), ગૃહ સ્વાધ્યાય તથા તપ કરનારા, વ્રતવાળા બ્રાહ્મણો કે જેઓ પોતાની સ્ત્રીમાં આસક્ત છે, એવા દાન્ત બ્રાહ્મણોને વિષે શ્રાદ્ધમાં જે તું કરીશ, તે તારૂં પરલોકમાં કલ્યાણ કરશે. જેમ પ્રાતઃકાળમાં તથા સાયંકાળે બ્રાહ્મણે અગ્નિ કુંડમાં હોમેણું સાંઈ હુતદ્રવ્ય ઐશ્વર્ય આપે છે, તેમ આત્માને નિઘ્ર કરનારા દિગ્ગતિયોને આપવાથી ઉત્તમ ફળ થાય છે. હે તાત ! દાતાનો સર્વ યજ્ઞ કરતાં શ્રદ્ધાથી પવિત્ર થએલો એવો, દક્ષિણાઓવાળો, વિસ્તાર પામેલો મુખ્ય યજ્ઞ એજ છે, માટે તું તેમ વરત. હે યુધિષ્ઠિર ! દાનવડે પવિત્ર એવો તું એક, પિતૃઓના દાનપ્રત્યે, તેવા દાન કરનારાઓમાં દાતા થવાને યોગ્ય છે. તેવું દાન કરવાથી તું તે દાનેશ્રીઓની મધ્યે પૂજાએલો યજ્ઞ અને પિતૃઓના ઋણથી છુટીશ. જેઓ કષ્ટ કરતા નથી અથવા તૃણાદિકને વિષે પશુ લોભાતા નથી તેવા પ્રિયવાદિઓ અમારે અતિશે પૂજવા યોગ્ય છે. જેઓ માનના બુખ્યા નથી તેમ લોભીયા નથી તે પુત્રની પેઠે પાળવાને યોગ્ય તથા નમન કરવાને યોગ્ય છે, માટે ઉભયથા તેઓનું શ્રેય આચરવું. ઋત્વિક, પુરોહિત, આચાર્ય વગેરે બ્રહ્મને ધારણ કરનારા મૃદુ બ્રાહ્મણોની પ્રત્યે ક્ષત્રિયોએ સજેડું તેજ શ્રી જાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! મારું છે, હું બળવાન છું, રાજા છું, એવું અભિમાન કરીને વચ્ચે તથા ભોજનાદિકથી બ્રાહ્મણોને પોતાની શ્રીમાં અર્પણ કરતો તું હે પાપરહિત ! જે શેભાને માટે તથા બળને અર્થે તારૂં ધન છે, તે વડે સ્વધર્મમાં રહેલા બ્રાહ્મણોની નિલ પૂજા કર. જેમ તેમ એટલે ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર બ્રાહ્મણો પશુ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. પોતાના ઉત્સાહ પ્રમાણે યથા સુખથી પુત્રની પેઠે બ્રાહ્મણો તારે વિષે રમો. હે કુરુકુળમાં ઉત્તમ ! અક્ષય જેમનો પ્રસાદ છે, એવા તથા શેઠાથી સંતોષ પામનારા સુહૃદ એવા બ્રાહ્મણોની વૃત્તિને પાંધનાર તારા શિવાય બીજને કાણ યોગ્ય છે ? જેમ લોકમાં પતિની સેવા કરવી, તે સ્ત્રીનો સનાતન ધર્મ છે, અને પતિ એજ તેની ગતિ છે, બીજ નહીં, તેમ આપણી અતિ દિગ્ગતિઓ છે. હે તાત ! આપણે નહીં પૂજેલા બ્રાહ્મણો હમેશાં ક્ષત્રિયોમાં રહેલું દાણું કર્મ જીએ તો પછી આપણા જીવનનું પ્રયોજન શું ? વેદ, શાસ્ત્ર, યજ્ઞ, લોક તથા બ્રાહ્મણના આશ્રય વિનાનું ક્ષત્રિયનું જીવન નિરર્થક છે. આ ઠેકાણે હું તને

* પ્રત્યેક વેદને બાર વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળી અધ્યયન કરનારા અથવા બુદ્ધિ વિશેષ હોવાથી અદ્યપકાળ ગુરૂની પાસે રહી ઉચ્ચારણ કરવામાં સમર્થ થઇ, વેદનું અધ્યયન કરનારા ઉપર બતાવેલી બેઉ રીત પ્રમાણે વેદને સમાપ્ત કરી, ગુરૂની અપેક્ષા શિવાય ઉચ્ચારણ કરવામાં સમર્થપણું મેળવીને પછી વેદનાં ગ્રંથ વ્યાકરણાદિ તથા ઉપાંગકાવ્યાદિ વગેરેનું જ્ઞાન સંપાદન કરીને તંત્રાક્ષરના નિરપેક્ષ ઉચ્ચારણ પર્યન્ત મધુ માંસનો ત્યાગ અને વિચાર કાલે તેનું અવર્જવું, એ રીતે બેઉ પ્રકારમાં બ્રહ્મચર્ય પાળી સંપૂર્ણ વિદ્યાને સંપાદન કરી પછી સ્નાત થવું. તેમાં ગુરૂ શિષ્યને બોલાવી દિવ્ય એવાં સુગંધિ દ્રવ્યોએ મિશ્રિત કરેલાં જળવડે મંત્ર પુરસ્કર સ્નાન કરાવે છે, પછી તે શિષ્યને પુષ્પાલંકાર ધારણ કરાવી ગવાદિ વગેરે અર્થ દાન કરીને શય્યામાં બેસાડી સુવાડે છે અને ગુરૂ આશિષ આપે છે ‘વેદાઃ પ્રતિજ્ઞાન્તુ.’ ‘સત્યસંકલ્પાસ્તુ’ ‘સર્વા સિદ્ધયઃ સ્ફુરન્તુ’ ‘બ્રહ્મપ્રજા વિવર્જતાં’ इत्यादि થોડા આશિષો ગુરૂ તેને આપે છે. એમ અધ્યયન કાલથી આરંભી ઉપર બતાવેલા ઉપચારોએ યુક્ત ગુરૂના આશિર્વાદ પર્યન્ત ક્રિયા સિદ્ધ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્નાત કહેવાય છે.

સનાતન ધર્મ દેખાડીશ. પૂર્વે ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણની સેવા કરતા હતા, વૈષ્ણો ક્ષત્રિયની અને શૂદ્રો વૈશ્યની સેવા કરતા, એ પ્રકારની શ્રુતિ છે. અગ્નિની પેઠે ઝળહળતા બ્રાહ્મણને શૂદ્રે દૂરથી સેવવો, વૈશ્ય તથા ક્ષત્રિયે બ્રાહ્મણને અડીને સેવા કરવી. સરળ સ્વભાવના, સદાયરણી, સત્ય ધર્મનું પાલન કરનારા, સર્પના જેવા કોંવી એવા બ્રાહ્મણને (ક્ષત્રિયોએ) સેવવા. અપર તથા પર અને તેથી પશુ પર એવા તેજ તથા બળવડે ઝળહળતા બ્રાહ્મણને વિષે ક્ષત્રિયોનાં તેજ તથા તપ શમી જાય છે. હે તાત ! જેટલા મને પિતા વા'લા નથી, તેટલો તું વા'લો નથી, જેટલા મને પિતામહ વા'લા નથી, જેટલો મારો આત્મા વા'લો નથી અને જેટલું મારું જીવિત વહાલું નથી, તેટલા મને બ્રાહ્મણ વહાલા છે. હે ભરતર્ષભ ! તારા સમાન વાહાલું મારે પૃથ્વીમાં કોઈ નથી; પરંતુ તારા કરતાં પશુ મને બ્રાહ્મણો ધણા પ્રિય છે. હે પાંડુનંદન ! હું સત્ય બોલું છું કે જે સત્યવડે હું જ્યાં શાંતનુ છે, તે લોકને પામીશ. બ્રહ્મલોક જેને મુખ્ય છે, એવા પવિત્ર સત્ પુરુષોના લોકને હું જોઈશ. હે તાત ! ચિરકાળને માટે ઉતાવળો હું ત્યાં જઈશ. હે ભરતસત્તમ હે પાર્થિવ ! એવા લોકને જોઈને પશુ બ્રાહ્મણને વિષે જે મેં કર્યું છે તેથી હું તપીશ નહીં.

સોહં મે તાદશાન્લોકાન્ વક્ષ્યામરતસત્તમ ।

યન્મે કૃતં બ્રાહ્મણેષુ ન તપ્યેતે ન પાર્થિવ ॥ ૪૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायामेकोनषष्ठि-
चमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

અધ્યાય ૬૦ મો. સુપાત્રને દાન આપવું.

युधिष्ठिर उवाच—यौवस्यातां चरणेनोपपन्नौ यौ विद्यया सहसौ जन्मना च
ताभ्यां दानं कतमस्मै बिशिष्टमया च मानाय च या चते च ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—જે બે બ્રાહ્મણવેદની શાખાએ કરીને અથવા મીમાંસાના અધ્યાયપદ-
વડે કરીને ઉપપન્ન હોય તથા જે બે બે વિદ્યા તથા જન્મવડે કરીને સમાન હોય, તે બે બેની
મધ્યે કોને દાન આપવું તે શ્રેષ્ઠ ? યાચના કરનારા કરતાં યાચના નહીં કરનારને આપવું
શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—હે પાર્થ ! યાચના કરનાર કરતાં યાચના નહીં કરનારને
દાન આપવું, તે અલગત શ્રેષ્ઠ છે. ધીરજ વગરના કૃપણ કરતાં અવશ્ય ધીરજવાળો પૂજવા
યોગ્ય છે, કેમકે રક્ષણ એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે અને કોઈની યાચના ન કરવી તે બ્રાહ્મણનો
ધર્મ છે. ધીરજવાળો સંતોષી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ દેવતાને પ્રસન્ન કરે છે. હે ભારત ! કૃપણ
આગળ યાચવું તે નિંદ્ય કહેવાય છે. યાચના કરનાર હમેશાં ચોરની પેઠે પ્રાણિઓને ઉદ્દેશ
પમાડે છે. અવશ્ય યાચના કરનારો મરણ તુલ્ય થાય છે, કદાપિ દાતા મરણ તુલ્ય થતો
નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! દાતા, તે યાચકને જીવાડે છે તથા પોતાના આત્માને તારે છે.
યાચના કરનારા યાચક બ્રાહ્મણને જે આપે છે, તે દ્વારૂપ મોટો ધર્મ છે, યાચના
નહીં કરતા એવા ત્રિઙ્ગતા બ્રાહ્મણને સર્વ ઉપાયોથી નોતડું કર. જે તેવા યાચના નહીં
કરનારા ઉત્તમ બ્રાહ્મણો તારા દેશમાં રહે છે, તે અવશ્ય ભરતથી ઢંકાએલા અગ્નિ જેવા

તે બ્રાહ્મણોને તું પ્રમત્નવડે જાણુ. હે કૌરવ્ય ! પૂજા નહીં થએલા એવા તપવડે દીપતા બ્રાહ્મણો પૃથ્વીને આળી મૂકે છે મટે તે પ્રકારના બ્રાહ્મણો અવશ્ય પૂજા કરવાને યોગ્ય છે. હે પરતપ ! જ્ઞાન વિજ્ઞાન તપ અને યોગમાર્ગે યુક્ત એવા તપસ્વી બ્રાહ્મણો અવશ્ય પૂજવાને યોગ્ય છે, તેવા બ્રાહ્મણોને તું પૂજાને વિષે જોડ. યાચના નહીં કરનારા બ્રાહ્મણોની સમિપ જઈ તેમને બહુ પ્રકારના ભાગ અર્પણ કર. જેમ સત્યકાળ તથા પ્રાતઃકાળમાં અગ્નિહોત્રને વિષે હોમેલું હુતદ્રવ્ય ઉત્તમ ફળ આપે છે. વિદ્યા, વેદ તથા વ્રતસ્નાત બ્રાહ્મણો, કે જે નિરાધાર જીવનાર હોય છે, તે વિદ્યા, વેદ તથા વ્રતવાળાઓને વિષે અર્પાએલું દાન, યજ્ઞના દાનનું ફળ કહેવાય છે. હે કૌરવ્ય ! યુદ્ધ સ્વાધ્યાય કરનારા, તપસ્વિઓ તથા પ્રત્યક્ષ વ્રત ધારણ કરનાર બ્રાહ્મણોને પરિવાર સહિત તથા ચાકરો સદવર્તમાન યજ્ઞ યાગાદિક કરીને અથવા કાઠનાં, ઘાસનાં, વગર પાંકડી ઇંટોનાં કે પાંકડી ઇંટો અને ચુનાવડે બાંધેલાં, ચારાં ઘોળેલાં ઘરોવડે અને બીજા કામોવડે તું નિમંત્રણ કર. હે યુધિષ્ઠિર ! તારૂં શ્રદ્ધા યુક્ત ગ્રહણ કરે તો તેઓને તું આપ. આ નિમંત્રણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, એમ જે ધર્મના જાણનારા એવા સૂક્ષ્મદર્શિ બ્રાહ્મણો માનતા હોય અને શાસ્ત્રીય માપથી સોળ માસા રૂપ ગ્રહણ કરેલાં, તારાં ઘર પ્રત્યે ભોજન કરવાને પ્રાપ્ત થાય અને જે તારૂં શ્રદ્ધા યુક્ત થઈ તેઓ લે તો તેમને તું આમંત્રણ કર. ખેડુઓ વર્ષાદની રાહ જુએ તેમ જેમની સ્ત્રીઓ અતિથિની વાટ જુએ છે એવા તથા ઇન્દ્રિયોને નિયમે રાખનારા બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણોને અન્ન આપવું એ તારો પ્રાતઃકાલનો યજ્ઞ હો. હે તાત ! ભોજન કરેલા બ્રાહ્મણો ત્રંતામિને પ્રસન્ન કરે છે. તે રૂપ દાતા એવા તારૂં માધ્યાન્હિક એટલે મધ્યાન્હ સમયનું ઉચિત કર્મ પ્રવર્તે. હે યુધિષ્ઠિર ! ગાયો, સોનું તથા વસ્ત્ર, જે તું બ્રાહ્મણોને આપે, તેણે કરીને ત્રીજા પ્રહરના વૈશ્વદેવના ફળને તું પામ, અને તારા તે કર્મવડે ઇન્દ્ર તને પ્રસન્ન થાઓ. દેવ, પિતૃઓ તથા બ્રાહ્મણોને સમયે સમયે યથા પ્રકારે ભાગ પાડીને તું આપે તેથી તને સઘળા પ્રાણિઓની અહિંસાનું ફળ પ્રાપ્ત થાઓ. ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, લાગ (દાન), ધીરજ તથા સત્ય તારા અવબ્રથ સ્નાનને અર્થે કદપાઓ. હે તાત ! ઉપર બતાવેલાં કર્મ એજ, શ્રદ્ધાથી પવિત્ર થએલો દક્ષિણા યુક્ત વિસ્તારવાળો સઘળા યજ્ઞો મધ્યે શ્રેષ્ઠ એવો તારો યજ્ઞ હમેશાં હો.

एष ते विततो यज्ञः श्रद्धापूतः सर्वक्षिणः ।

विशिष्टः सर्वयज्ञानां नित्यं तात प्रवर्त्तताम् ॥ ૨૦ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां षष्टितमो-
ऽध्यायः ॥ ૬૦ ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. દાનધર્મ મહિમા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—દાનં યજ્ઞક્રિયાચ્છેદં કિં સ્વિત્પ્રેત્ય મહાફલમ્ ।

कस्य जायः फलं प्रोक्तं कीदृशेभ्यः कथं कदा ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—આ લોકમાં હીન, યજ્ઞ તથા ક્રિયા કરવાથી સુવા પુટે શું મોટું ફળ મળે છે ? ત્રણમાં ઉત્તમ ફળ કોનું અને દાન કેવાઓને આપવું, યજ્ઞ શી રીતે કરવો તથા

ક્રિયા કરારે કરવી એ સધળું યથાસ્થિત મને કહો. હે ભારત ! હે વિદ્વાન ! ગિરનારુ એવા મને દાન ધર્મ પશુ કહો. વળી હે પિતામહ ! અંતર વેદી (વેદીના મધ્ય)માં શ્રદ્ધાવડે અથવા દયાથી જે આપ્યું હોય તેણે કરીને શ્રેય શું તે મને કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે તાત ! હમેશાં ક્ષત્રિયનું રૌદ્રકર્મ છે. તેને આ લોકમાં પવિત્ર કરનારૂં શ્રૈતકર્મ એજ દાન છે. તે સાધુ બ્રાહ્મણો પાપ કરનારા રાજાઓનો પ્રતિગ્રહ કરતા નથી માટે રાજાઓએ મોટી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞોવડે યજ્ઞન કરવું. જે બ્રાહ્મણો કદી પ્રતિગ્રહ કરે તો રાજાએ પરમ શ્રદ્ધા રાખીને તેઓને રાજરોજ આપવું એજ મોટું ઉત્તમ દાન છે. યજ્ઞ વિષે દીક્ષા લીધેલો તું તે બ્રાહ્મણોને દ્રવ્યવડે તૃપ્ત કર, સાધુ એવા તથા દયાળુ એવા વેદના જાણુનારા શીલવ્રત તથા તપ સંપાદન કરેલા એવા તેમને આપતાં છતાં તે તારૂં ગ્રહણ નહીં કરે તો પશુ પ્રતિગ્રહના અભાવે તારૂં કરેલું સુકૃત કહેવાશે માટે સાધુ બ્રાહ્મણોને આમંત્રણ કરી સ્વાદિદ્ય અન્ન તથા મોટી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞ સાધ. દાન કર્મવડે આપેલું પોતાના મનમાં યજ્ઞમાં હોમાયું એમજ તું માન કેમકે—યજ્ઞન કરનારાઓને તું આપીશ તે તેમના હોમ કરેલામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા શ્રેયનો અંશ તને પણ પ્રાપ્ત થશે. જેમને ધણીને પોષણ કરવાનું છે એવા પ્રજાવાળા બ્રાહ્મણોને તું પોશિષ તેણે કરીને પિતાની પેઠે તું ધણી પ્રજાવાળો થઇશ. જે સાધુ પુરૂષો ધર્મને વૃદ્ધિ પમાડે છે તેને સર્વસ્વ આપવા યોગ્ય છે. તેઓનું પૂજન કરનારા રાજાઓ ધણા ઉપકારી ગણાય છે.

હે યુધિષ્ઠિર ! ઐશ્વર્ય સંપન્ન એવો તું ગાયો, યજ્ઞદ, અન્ન, છત્ર, વસ્ત્ર બ્રાહ્મણોને આપ. હે ભારત ! આજ્ય, અન્ન, અશ્વજોડેલાં વાહનો અને સુંદર શય્યાઓવાળાં ઘરો બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપવાથી એ સધળાં દાન યજ્ઞમાનને ફળવાળાં થાય છે. હે ભારત ! તે તરવાના લઘુ ઉપાયો છે. નિંદા રહિત એવા વૃત્તિ કર્ષિત બ્રાહ્મણોને જાણીને જાના અથવા પ્રકાશ વૃત્તિએ કરીને તેમને પાલન કર. રાજસૂય તથા અશ્વમેધાદિક યજ્ઞોવડે ક્ષત્રિયોનું શ્રેય છે માટે તે આચરવાથી પાપોથી મુક્તિ પવિત્ર થયેલો તું સ્વર્ગ પામીશ. ફરી કાશનો સંચય કરી જે તું દેશને પાલન કરીશ તે વડે તું બ્રહ્મભૂય થઇશ તથા ધનને પામીશ. હે ભારત ! પોતાની તથા બીજાઓની વૃત્તિનું તું રક્ષણ કર અને સેવકોને તથા પ્રજાઓને પુત્રની પેઠે પાલન કર. હે ભારત ! તારો અલબ્ધ લાભ તથા તેનું રક્ષણ બ્રાહ્મણોને વિષે સતત હો. તારૂં જીવિત બ્રાહ્મણોને માટે હો અને તારાથી તેમનું અપાલન કદા ન હો. બ્રાહ્મણની પાસે ધનનો સંચય એજ મોટો અનર્થ, બ્રાહ્મણને ક્ષણે ક્ષણે લક્ષ્મીની સાથે સંવાસ તેજ તેને દર્પ ઉત્પન્ન કરનાર તથા મોહ પમાડનાર થાય અને તે લક્ષ્મીના મોહથી ધણા મૂઢ થયેલા બ્રાહ્મણોને વિષે અવસ્થ ધર્મ નાશ પામે છે. ધર્મનો નાશ થવાથી પ્રાણીઓનો અભાવ થાય, એમાં સંશય નહીં. જે રાજા સંગ્રહ કરવામાં કુશળ એવા રક્ષકોને ધન આપી દેશને લુપ્તાવે છે, તથા યજ્ઞને માટે દેશમાંથી ધન એકઠું કરે છે, તે નોકરો રાજાની આજ્ઞાથી અતિ દારૂણ કર્મ કરી પ્રજાને ભય દેખાડી ધન એકઠું કરી રાજાને અર્પણ કરે છે તે ધનવડે કરેલો યજ્ઞ વખણ્યો નથી. રાજાએ તેવો યજ્ઞ કરવો નહીં, અસાધુ પુરૂષો તેના યજ્ઞને વખાણે છે. વગર પીડાએલા, રૂઢી રીતે ખુશી થયેલા અનુકૂલતાથી આપે તેવા ઉપાયોથી નિરંતર આદરોવડે યજ્ઞ કરવો. જ્યારે પ્રજાઓને અનુકૂલતા પ્રમાણે રાજાએ યથાવિધિ ધન સંચય કરાય ત્યારે તેણે બહુ દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞોવડે યજ્ઞન કરવું. વૃદ્ધ, બાળક અંધ તથા કૃપણના ધનનું

રૂબરૂએ રક્ષણ કરવું. ડોક્ટરને નિર્મૂળ ન કરવું તેમ દીનતાથી રડનારાનું ધન ખૂંચી ન લેવું. દરિદ્રિનું ધન લેવાથી દેશને તથા રાજ્યના યશને અવરજ અવરજ હાનિ પહોંચે છે. જે સ્વ પુરૂષોના આજ્ઞાકા સ્વાદિક અનની વાટ જુએ છે તેમને મોટા ભોગ અર્પણ કરી, તેઓની જૂજ ભાગવી. જે તારા દેશમાં તેવો વિદ્વાન સાક્ષી જૂએ પીડાતો હોય અને તેને ત્રિધિવત્ મોજાન મળતું ન હોય તો તે કરતાં અધિક ભુરં બીજું કંઈ નથી. એ મોટું પાપ કરવાથી તને આજ્ઞક હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત લાગશે.

શિશિરાન્નએ કહ્યું છે કે રાજ્યના જીવિતને ધિક્કાર છે કે જેના દેશમાં બ્રાહ્મણ અથવા કાષ્ઠપણ મનુષ્ય અન્નવિના પીડાય છે. જે રાજ્યના દેશમાં સ્નાતક બ્રાહ્મણ બૂખથી પીડાય છે તેનું રાજ્ય તથા દેશ ખેડે નાશ પામે છે. જેના રાજ્યમાં ઓઝો, પતિ તથા પુત્રોનો આકંઠ છે, તે રાજ્ય મરેલો છે, જીવતા નથી. રક્ષણ નહીં કરનારા, ધન્ય હરનારા અને ધર્મને લોપનારા અન્યાયી રાજકુલને પ્રજાઓ હણે છે. જે રાજ્ય 'હું' રક્ષણ કરીશ' એમ કહ્યા છતાં પ્રજાનું રક્ષણ કરતો નથી તે ઉન્માદથી આતુર થએલા શ્વાનની પેઠે હ-ણાય છે. હે ભારત ! રાજ્યને નહીં રક્ષણ કરેલી પ્રજાઓ યતકિચિત્ પાપ કરે છે તેના ચોથો ભાગ રાજ્ય ભોગવે છે. કેટલાક તો કહે છે કે રાજ્યને આખું પાપ ભોગવવું પડે છે. વળી કેટલાક અર્ધા પાપનો નિશ્ચય કરે છે. પરંતુ મનુનું શાસન સાંભળવાથી, ચોથા ભાગનો ભાગીઓ રાજ્ય થાય છે, એવો અમારો મત છે. હે ભારત ! રૂંડે પ્રકારે પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર રાજ્ય, પ્રજાઓ જે શુભ કર્મ કરે છે, તેના પુણ્યનો ચોથો ભાગ ભોગવે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! વર્ષોથી જેમ પ્રાણિમાત્ર જીવે છે તથા મોટાં ઝાડોથી જેમ અંડને (ઇંડાંમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં પ્રાણિઓ) જીવે છે, તેમ જીવતા એવા તારી પુરૂં સઘળી પ્રજાઓ જીવે. હે મોટા તપવાળા ! વક્ષ લોકો કુમેરની પુરૂં જીવે છે, અને દેવતાઓ જેમ ઇન્દ્રની પુરૂં જીવે છે તેમ સુદૈત્રો તથા ગાંધિઓ તારી પુરૂં જીવે.

कुबेरमिव रक्षांसि शतक्रतुमिवामरा ।

ज्ञातयस्त्यानुजीवं तु सुहृदेष्व परंतप ॥ ३७ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायामेवषष्टि-
तमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

*****

અધ્યાય ૬૨ મો. પૃથ્વીના દાનનો મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—इदं देयमिदं देयमितीयं श्रुतिरादरात् ।

बहुदेयाश्च राजानः किं सिद्धानमनुत्तमम् ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-આ આપવું, આ આપવું, એવી શ્રુતિ છે માટે આદરથી રાજાએ
ખડૂ આપવાને યોગ્ય છે તથાપિ ધણું ઉત્તમ દાન કયું છે? તે અને કહો. બીશ્મપિતા કહે
છે કે શાસ્ત્રદિષ્ટિએ વિચારતાં સઘળાં દાન કરતાં પૃથ્વીનું દાન મોટું છે. તે ચળે નહીં તેવી
તથા ક્ષય વગરની અને ઉત્તમ કામનાઓને દૂજનારી છે. વસ્ત્ર, રત્ન, પથ્થ, ડાંગર તથા

જવને દુઝનારી પૃથ્વી છે. સર્વ ભૂતને વિષે પૃથ્વીનો આપનાર નિરંતર સુખ ભોગવે છે. આ લોકમાં પૃથ્વીનું ન્યાસસ્ત્રી આયુષ્ય છે ત્યાંસુધી ભૂમિનો આપનાર નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ લોકમાં પૃથ્વીના દાનથી પર બીજું કંઈ નથી. થોડી પણ્ય પૃથ્વી, સર્વે આપતા હતા, એવું અમે સાંભળ્યું છે, અવશ્ય પૃથ્વીદાન આપનારા સઘળા પુરૂષો પૃથ્વીને ભોગવે છે. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં મનુષ્યો પોતાના કર્મવડે જીવે છે. મોટી સમૃદ્ધિરૂપ એવી મહાદેવી પૃથ્વી દાતાનું પ્રિય કરે છે. હે રાજસતતમ ! જે પુરૂષ પૃથ્વીરૂપી અક્ષય દક્ષિણા આપે છે, તે પુરૂષ પુનઃ નરપણાને પામી પૃથ્વીપતિ થાય છે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં એવો નિશ્ચય છે કે જેવું દાન તેવા ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે. રણસંગ્રામમાં શરીર છોડવું તથા પૃથ્વીનું દાન કરવું એ બેઉ ક્ષત્રખંધુઓની પરમ શોભા છે. આપેલી પૃથ્વી દાતાને પવિત્ર કરે છે, એમ સાંભળીએ છીએ. પાપ સમાન આચારવાળા, બ્રહ્મહત્યા કરનારા તથા અનૃત પુરૂષને પણ્ય તે તારે છે અને તેજ પાપથી છોડાવે છે. પાપ કરનારા રાજાઓની પ્રત્યે સાધુ પુરૂષો પૃથ્વી શિવાય અન્યની ઇચ્છા કરતા નથી. જે તે સાધુપુરૂષો પૃથ્વીને ગ્રહણ કરે છે તો તે સમાન પવિત્ર કરનાર બીજું કંઈ નથી, પૃથ્વી માતા સદૃશ પવિત્ર છે, એવું નામજ 'પ્રિયદત્તા' એ પ્રકારનું છે તે દેવીનું સનાતન ધર છે. દાન કરો અથવા ન કરો પરંતુ એવું નામજ પ્રથમ પ્રિય છે, જે પૃથ્વીપતિ પૃથ્વીને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને દાનમાં આપે છે તે રાજા પૃથ્વીને વિષે પોતે ઇચ્છેલું અધિક રાજ્ય સંપાદન કરે છે. ફરીને એટલે બીજા જન્મમાં આ લોકને પામીને રાજા થાય છે એમાં સંશય નહીં. તેટલા કારણ માટે રાજાએ પૃથ્વી મેળવીને બ્રાહ્મણને આપવી. રાજા શિવાય છતરે રાજા પાસેથી પૃથ્વી મેળવ્યા શિવાય તેને પોતાની છે, એમ ન માનવું, તેમ અપાત્ર તેની પાસેથી ગ્રહણ પણ્ય ન કરવી, તેમ દાન કર્યા પછી રાજાએ તેમાં સચાર પણ્ય ન કરવું. જે બીજાઓ પૃથ્વીને ઇચ્છતા હોય તેમણે પણ્ય એજ પ્રકારે વર્તવું એમાં સંશય નહીં. જે સાધુ પુરૂષને પૃથ્વી આપે છે, તે વડે તે પૃથ્વીનું સુખ ભોગવે છે. સાધુ પુરૂષોને ભૂમિદાન કરવાથી રાજા ઉત્તમ ભૂમિને ભોગવે છે અને તે ધર્માત્મા રાજા આ લોકમાં તથા પરલોકમાં યશ સંપાદન કરે છે. પૃથ્વીનું દાન કરવાથી હમેશાં બ્રાહ્મણે તે સાધુ રાજાની પૃથ્વીને વખાણે છે. પરંતુ હે રાજા ! તેના શત્રુઓ તેની પૃથ્વીને વખાણતા નથી. વૃત્તિકર્ષિત પુરૂષ યત્કિંચિત્ પાપ કરે છે પણ્ય જે તે ? ગોચર્મ પૃથ્વીનું દાન કરે એટલા માત્રમાં તે સઘળાં પાપથી પવિત્ર થાય છે. જે રાજાએ સંકિર્ણ તથા રૌદ્ર કર્મ કરનારા છે તેમને પવિત્ર કરનાર અનુત્તમ પૃથ્વીદાન છે. જે રાજા અશ્વમેધ કરી સાધુ બ્રાહ્મણને વસુધા આપે છે તેનેજ જ્ઞાતી પુરૂષો ધરિત કર્યું એમ માને છે. નાના પ્રકારનાં સત્કર્મ કરીને પણ્ય પંડિતો પૃથ્વીદાનને માટે શંકા કરે છે માટે અશક્ય એટલે શંકા રહિત તો એક પૃથ્વીદાનજ છે. સુવર્ણ, રૂપ, વસ્ત્ર, મણિ, મોતી તથા ધન એ સઘળું પૃથ્વીદાન કરનાર પ્રાજ્ઞ પુરૂષે એક પૃથ્વી આપવાથી આપ્યું સમજવું. સાવધાન પુરૂષો રણસંગ્રામમાં પોતાના આત્માને છોડીને બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. પરંતુ તે સિદ્ધ પુરૂષો ભૂમિ આપનારને અતિક્રમણ કરતા નથી. જેમ જન્મ આપનારી માતા પોતાના પુત્રના

૧ ગોચર્મ પૃથ્વીનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—'દશહસ્તેન દંડેન ત્રિશતદંડનિ-
પાતનં ॥ પાર્શ્વતો દંડત્રણેન ગોચર્મ પરિચક્ષતે ॥ વૃષપકઃ શતંગાલો યશ્યાં
ભૂમૌ હિ શરતે ॥ ગોચર્મમાત્રા સા ભૂમિરુચ્યતેર્થવિશારદૈઃ' ॥ ૨ ॥

દૂધવડે પોષણ કરે છે તેમ પૃથ્વી સર્વ રસોથી દાતાને અનુગ્રહ કરે છે. મૃત્યુ, યમ, કિંકરો ધર્મનો દંડ, નરક, ધણે દારૂણ અગ્નિ તથા ઘેર અને દારૂણ એવા પાશો પૃથ્વીદાન કરનારની પ્રત્યે ગતિ કરી શકતા નથી. પિતૃલોકમાં રહેલા પિતરો તથા સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓ વસુધાનું દાન કરનાર શાન્ત પુરૂષ ઉપર ધણા પ્રસન્ન થાય છે. વ્રતિગએલા, કૃશ થઇ ગએલા, મરણ-તુલ્ય રીખાતાને વ્રતિકરી એવી ભૂમિનું દાન કરવાથી મનુષ્ય યજ્ઞની દીક્ષાવાળો થાય છે. જેમ ભૂખ્યા વત્સની પ્રત્યે ઉમળકાવાળી ગાય દોડીને પોતે દૂધ સ્વેછે, તેમ હે મહાભાગ પૃથ્વી પોતે દાતાની પ્રત્યે ઉમળકાવાળી થાય છે. ફાલ આવેલી સગીળ ફળે સહવર્તમાન પૃથ્વીનું દાન કરવાથી દાતાને ઉત્તમ પ્રકારનું શરણું પ્રાપ્ત થાય છે. યજ્ઞ યાજ્ઞાદિ વ્રતિસંપન્ન, અગ્નિહોત્રી, પવિત્ર વ્રત ધારણ કરેલા બ્રાહ્મણને પૃથ્વીનો પ્રતિગ્રહ કરવાથી તેની ઉત્તમ ગતિ થતી નથી. જેમ શુકલ પક્ષનો ચંદ્રમા દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામે છે તેમ પ્રતિવર્ષે અન્ન પાકવાથી પૃથ્વીનું દાન વૃદ્ધિ પામે છે. આ રથળમાં પ્રાચીન પંડિતો પૃથ્વીપર કહેલી ગાથા ગાય છે, જે સાંભળવાથી જમદગ્નિના પુત્રે કારયપને અવધ્ય પૃથ્વી આપી છે. ‘મનેજ આપો, મને આપો, મને આપવાથી મને પામશો’ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં આપેલું પુનઃ મળે છે એ રીતે જે બ્રાહ્મણ પૃથ્વીની કહેલી વેદ સંહિતા વ્યાહતિને જાણે છે તે શ્રાદ્ધ કરનારને બ્રહ્મ લોકમાં પહોંચાડે છે. અયોગ્ય કૃત્યોનું અરિષ્ટ શમન પ્રાપ્યશ્ચિત્ત પૃથ્વીનું દાન કરવાથી ઉભય પક્ષની દશ પેઢીને દાતા પવિત્ર કરે છે, એમ વેદમાં પણ કહ્યું છે. સધળા પ્રાણીઓની પ્રકૃતિ વૈશ્વાનરી એવી ભૂમિજ છે. રાજાને રાજ્યગાદિનો અભિષેક કરી આ શાસ્ત્ર મંજળાવતું, કેમકે જે સાધુતાથી તે ન આપતો હોય પણ સાંભળ્યા પછી યથા પ્રકારે પૃથ્વીનું દાન કરે તો આ સધળો બ્રાહ્મણનો અર્થ છે, અને રાજાનો પણ અર્થ છે. એમાં સંશય નહીં. રાજા ધર્મકુશળ હોય એજ પ્રથમ સમૃદ્ધિનું લક્ષણ છે અને જે પ્રજાઓનો રાજા ધર્મને નથી જાણતો તે નાસ્તિક થાય છે. તે પ્રજાઓ સુખને રૂંડે પ્રકારે અનુભવતી નથી. તેમાં સુખ પણ પામતી નથી, અધર્મિ રાજાનાં નકારાં આચરણોવડે હમેશાં પ્રજાઓ ઉદ્વેગવાળી રહે છે, તેમ યોગમાર્ગમાં કુશળ એવા બુદ્ધ પુરૂષો તેના દેશમાં પેસતા પણ નથી, અને જે રાજા ડાહ્યો ધાર્મિક થાય છે, તેની પ્રજાઓ સુખ પામે છે અને ધણા સુખમાં નીરાંતે સુવે છે. તે રાજાના શુભ રાજ્યોવડે કર્મથી નિવૃત્ત થએલા નરો યોગક્ષેમ, ત્રિષ્ટિ તથા પોતાને ઉચિત કર્મોવડે વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે. તેજ કુલિન, તેજ પુરૂષ, તેજ બુદ્ધ, તેજ પુણ્યવાળો, તેજ દાતા અને તેજ પરાક્રમી કે જે પુરૂષ વસુધાનું દાન કરે છે. જે પુરૂષો વેદના જાણનારને પૃથ્વીનું દાન આપે છે તે પુરૂષો પોતાના તેજવડે પૃથ્વીમાં સૂર્યસમ શાભી ઉઠે છે. જેમ પૃથ્વીતલમાં વેરેલાં અન્ન ઉગી નીકળે છે, તેમ ભૂમિના દાનવડે સંપાદિત કરેલાં કામ ધૃતી નીકળે છે. આદિત્ય, વરૂણ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ચંદ્ર, અગ્નિ અને શ્વેતપાણી ભગવાન (મહાદેવ) પૃથ્વીનું દાન કરનારને વખાણે છે. પુરૂષો ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પરિણામ પણ ભૂમિમાંજ પામે છે.

ઉદ્ભિજ, અંડજ, એદજ તથા જરાયુ, આ ચાર પ્રકારના લોક ભૂમિગુણાત્મક છે. હે પૃથ્વીપતે જગતની માતા પિતા એ પૃથ્વી છે, હે જનાધિપ ! એના સરખું ભૂત બીજું એકે નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! આ રથળે ઈંદ્ર અને બૃહસ્પતિનો સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું તને ઉદાહરણ તરીકે કહું તે સાંભળ. એક સમયે મોટી દક્ષિણાઓવાળા સૌમ્યવડે યજ્ઞન

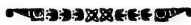
કરીને ઇન્દ્રે વાળુ વિદ્યામાં શ્રેષ્ઠ એવા બૃહસ્પતિને આ પ્રકારે પૂછ્યું. ઇન્દ્ર પૂછે છે કે હે કહે-
નારાઓની મધ્યે ઉત્તમ એવા ભગવન્ ! કયા દાનવડે સ્વર્ગને પામેલો પુરૂષ સુખ ભોગવે
અને જે અક્ષય તથા મોટું દાન હોય તે મને કહે. ભીષ્મપિતા રાજ યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે એ
પ્રકારે ઇન્દ્ર પૂછેલા મોટા તેજસ્વી, દેવના પુરોહિત બૃહસ્પતિ ઇન્દ્રને કહે છે. બૃહસ્પતિ બોલ્યા
હે વ્રજહન્ ! મોનાનું દાન, ગાયનું દાન તથા ભૂમિનું દાન, એટલાં દાન જે મહાપ્રાણ આપે છે,
તે સર્વ પાપ થકી મૂકાઇ જાય છે. હે પ્રભો ! હે દેવના રાજા ! જેમ પડિતો પૃથ્વીના દાન
શિવાય બીજું કંઇ શ્રેષ્ઠ નથી, એમ કહે છે, તેમ હું પણ તેજ શ્રેષ્ઠ માનું છું. રણસંગ્રામમાં
શત્રુને હાથે મરેલા શ્વરપુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે, પરંતુ સધળા ભૂમિદાન કરનારને વડીને
આગળ જઇ શકતા નથી. પોતાના ભત્રીયાં શ્રેયમાં સાવધાન પુરૂષો રણમાં હણાયેલા બ્રહ્મ-
લોકને પામે છે તથાપિ પૃથ્વીનું દાન કરનાર પુરૂષને તે અતિક્રમણ કરતા નથી. પૃથ્વીનું
દાન કરનારો મનુષ્ય પોતાની પાંચ પૂર્વ તથા પૃથ્વીને પામેલી બીજી છ મળી અગીયાર
પેઢીને તારે છે. હે પુરંદર ! જે, રત્નેયુક્ત પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે સધળાં પાપોથી મૂકાયેલો
સ્વર્ગ લોકમાં સુખ ભોગવે છે. હે રાજા ! નાના પ્રકારનાં અન્ન જેમાં પાકે છે એવી સર્વ
ગુણે યુક્ત પૃથ્વી દાનમાં આપે છે. તે રાજધિરાજ થાય છે. અવશ્ય તે ઉત્તમ દાન છે,
હે વાસવ ! સધળી કામનાઓએ યુક્ત એવી પૃથ્વીનું દાન જે પુરૂષ કરે છે તે પુરૂષ, મને
આપે છે, એમ સધળાં ભૂત માને છે. હે સહસ્ત્રાક્ષ ! સધળાં કામ તથા ગુણે યુક્ત સર્વ
કામકુદ્ધા ધેનુરૂપ પૃથ્વીને જે મનુષ્ય દાનમાં આપે છે તે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે. મધુ ધૃતને
વહન કરનારી તથા દૂધ દહીને કરનારી સરિતાઓ, ભૂમિનું દાન કરનાર દાતા પુરૂષને તમ
કરે છે, ભૂમિનું દાન કરવાથી રાજ સધળા કિલ્લિવધથી મૂકાઇ જાય છે. પૃથ્વીના દાન
સમાન બીજું એક દાન નથી. શસ્ત્રવડે જીતેલી સમુદ્રાન્ત પૃથ્વી જે આપે છે તેને
મનુષ્ય કહે છે કે પૃથ્વી રહે ત્યાં સુધી તે દાતા સ્થિરપણું ભોગવો. પુણ્યવાળી ઋદ્ધિવાળી
રસાળ પૃથ્વીનું જે દાન કરે છે તે પુરૂષને ભૂમિદાનના પુણ્યથી પ્રાપ્ત થએલા લોકનો ક્ષય થતો
નથી. હે શક ! હમેશાં સમૃદ્ધિને ઇન્દ્રજિતા રાજાએ નિરંતર સુખને માટે પાત્રને વિધિવત્ પૃથ્વી
આપવી. પુરૂષે પાપ કર્યું હોય અને જે તે દિગ્ગતિને પૃથ્વીનું દાન કરે તો તેનું પાપ સાપની
કાચળીની પેઠે છૂટી જાય છે. હે ઇન્દ્ર ! જેણે પૃથ્વીનું દાન કર્યું, તેણે સમુદ્રો, નદીઓ, પર્વતો
તથા વન, એ સધળાનું દાન કર્યું. પૃથ્વીના આપનારે તળાવો, જોત, સરોવર અને સધળા
મધુર રસોનું દાન કર્યું એમ સમજવું. વિર્યસંપન્ન એવી ઔષધીઓ તથા પુષ્પ અને ફળયુક્ત
વ્રક્ષો, મોટાં કાનનો તથા શૈલોનું દાન પૃથ્વી આપનારે કર્યું એમ જાણવું. પૃથ્વીનું દાન
કરવાથી પુરૂષ જેટલું ફળ ભોગવે છે તેટલું ફળ અશિષ્ટોમ આદિ ભારે દક્ષિણાવાળા યજ્ઞો
કરવાથી ભોગવતો નથી. પૃથ્વીના દાતા પોતાના દશ પુરૂષોને તારે છે અને તેને આપતાં
વારનાર પુરૂષ પોતાની દશ પેઢીને છુટાડે છે. પૂર્વે આપેલી પૃથ્વીને હરી લે તે પુરૂષ નરકમાં
જાય છે. આપીશ કહી અને જે નથી આપતો અને આપીને જે હરી લે છે, તે વરૂણના
પાશોથી બંધાય છે, તથા મૃત્યુના શાસનથી તપે છે. જે પુરૂષો અશિષ્ટોત્રીને, વ્રતિકૃશને તથા
પ્રિય અતિથિને અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણને ભજે છે તેઓ યમની પ્રત્યે જતા નથી. હે પુરંદર !
બ્રાહ્મણોને વિષે ઋણયુક્ત થાય અને ઇતર વર્ણોને કૃષ્ણ તથા દુર્બલતામાં રાખે એ રાજ
કહેવાય નહિ. હે સુરેશ્વર ! હે ત્રિદશાધિપ ! કૃષ્ણવ્રતિવાળા બ્રાહ્મણને આપેલી પૃથ્વી હોય તેનું

હરણુ ન કરવું. તપ, યજ્ઞ, શ્રુત, શીલ, અતૃષ્ણા તથા સત્ય અને યુરૂ વગેરેની પૂજા એટલાં બધાં એ ભૂમિ આપનારને વિષે વર્તે છે. ભારતના કલ્યાણને વિષે સાડ કરવું, કેમકે—પશ્ચાત્તાપ કરતા આત્મજ્ઞાનો નેત્રમાંથી આંસુ પડે છે તે પોતાના ત્રણ પુરૂષો મુક્ત કરીને નાશ કરે છે. હે સહસ્રાક્ષ પૃથ્વીનું પાલન કરનાર રાજા દેશથી બ્રહ્મ થયો હોય તેને સ્થાપન કરે તે પુરૂષનો વાસ સ્વર્ગમાં થાય છે. યવ, ધર્મ, ડાંગર તથા શેલડીએ મુક્ત તથા ગાયો, અશ્વ, વાહન વગેરેથી પરિપૂર્ણ પૃથ્વી પોતાના આહુત્યથી હિપાજન કરી, તેમાં સઘળાં રત્ન તથા ધન પૂરી જે પૃથ્વીનું દાન કરે છે, તે પુરૂષ અક્ષય લોક પામે છે, અને તેનો તે ભૂમિસત્ર (યજ્ઞ) કહેવાય છે, સત્ પુરૂષનો અભિપ્રાય છે કે—અઘળાં પાપને ધોઈનાખે એવા, ભૂમિના દાનથી લોકોને વિષે પુણ્યશાળીઓ વખાણાય છે. હે ઇન્દ્ર ! જેમ જળમાં પડેલો તેલનો છાંટો ફેલાતો ફેલાતો વૃદ્ધિ પામે છે તેમ અન્ન પાકવાથી પ્રતિવર્ષે પૃથ્વી દાનનું દ્રવ્ય વૃદ્ધિ પામતું જાય છે. હે ઇન્દ્ર ! રણસંઘ્રામના અગ્નિભાગમાં જે શ્વરા રાજાઓ સામે પાણી મરે છે, તે અલ્પલોકમાં જાય છે, નૃત્ય તથા ગીતમાં કુશળ એવી નારીઓ હાથમાં દિવ્યગંધ પુષ્પ તથા આભૂષણ લેઈ તેની સંમુખ ઉભી રહે છે, તેમ પૃથ્વીદાન કરનારની સંમુખ પણ સ્વર્ગમાં તે ઉભી રહે છે. આ લોકમાં જે રૂડે પ્રકારે આત્મજ્ઞને પૃથ્વીનું દાન આપે છે, તે પુરૂષ દેવ તથા ગંધર્વ લોક પૂજા કરેલો સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. હે દેવેન્દ્ર, પૃથ્વી આપનારની સંમુખ સેકડો અપ્સરાઓ, દિવ્ય માલ્ય ધારણ કરી અલ્પ લોકમાં ઉભી રહે છે. શંખ, ભદ્રાસન, છત્ર, સુંદર ઘોડા તથા પાલખી અને દેવતાઈ પુષ્પો, પૃથ્વીદાન કરનારના મેં આગળ હાજર થાય છે. પૃથ્વીનું દાન કરવાથી પુષ્પ, સોનું વસ્તુ તથા જ્ય અન્ન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની આજ્ઞા હમેશાં કાંઈ રોકતું નથી. ભૂમિદાનનું પુણ્યફલ જેમ સ્વર્ગ છે તેમ હિરણ્ય, પુષ્પ, ઔષધિઓ વગેરે સઘળું પ્રાપ્ત થાય છે. પૃથ્વી આપવાથી અમૃતને પ્રસવનારી પૃથ્વી પ્રાપ્ત થાય છે. પૃથ્વી સમાન દાન નથી, તેમ માતા સમાન યુરૂ નથી. સત્ય જેવો બીજો ધર્મ નથી. દાન જેવો બીજો ભંડાર નથી. આ પ્રકારે પૃથ્વીદાનનો મહિમા આંગિરસ (બૃહસ્પતિ) થી સાંભળી વસુ તથા ઇન્દ્રે બૃહસ્પતિને પૃથ્વીનું દાન આપ્યું આ ભૂમિદાનનો સંભવ જે શ્રાદ્ધમાં સંભળાવે તેનો ભાગ રક્ષ અથવા અસુર લોકો ગ્રહણ કરી શકતા નથી પિતૃઓને આપેલું અક્ષય થાય છે એમાં સંશય નહીં, તેટલા કારણ માટે વિદ્વાને શ્રાદ્ધમાં આ ગાથા આત્મજ્ઞને સંભળાવવી. હે અનન્દ ! હે ભરતકુળમાં સિંહરૂપ સઘળાં દાનોમાં ઉત્તમ એવું પૃથ્વીનું દાન મેં તને કહ્યું. હવે ફરીને તું સાંભળવાને ઇચ્છે છે—તે કહે ?

इत्येतत्सर्वदानानां श्रेष्ठमुक्तं तवानघ ।

मया भरतशार्दूल किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इन्द्र बृहस्पति संवादे
गुर्जरभाषायां द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. અન્નદાનનો મહિમા.

યુષ્કિષ્ઠિર ઉવાચ—કાનિ દાનાનિ લોકોસ્મિન્ દાનુકોમો મહાપતિઃ ।

ગુણાધિકેભ્યો વિપ્રેભ્યો દદ્યાદ્ભરતસત્તમ ॥ ૧ ॥

યુષ્કિર પૂછે છે—હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ ! આ લોકમાં દાન કરવાની ઇચ્છાવાળો રાજા, ગુણધિક્ષિ આદ્યજ્ઞેનાં ક્યાં દાન આપે, અને શું આપવાથી તેઓ પ્રસન્ન થાય. વળી સંતુષ્ટ થએલા તે શું ફળ આપે. હે મહાત્માકો ! મોટા પુણ્યનું ફળ મને કહો. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં શું ફળ આપે છે, તે તમારાથી સાંભળવાને હું ઇચ્છું છું, માટે વિસ્તારથી મને કહો. બીજાપિતા કહે છે કે આજ પ્રશ્ન પૂર્વે દેવતા સરખું જેનું દર્શન છે એવા નારદ મુનિને પૂર્વે પૂછ્યો હતો અને તેમણે જે વચન કહ્યું છે, તેજ હું તને કહું છું માટે સાંભળ. નારદ મુનિ કહે છે કે દેવ તથા ઋષિગણો અન્નનેજ વખાણે છે. આ સઘળો લોકતંત્ર તથા સત્વ અન્નને વિષે રહેલું છે. અન્ન સરખું દાન થયું નથી અને ખીજું થશે પણ નહીં. તેટલા માટેજ મનુષ્યો અન્ન આપવાને વિશેષ ઇચ્છે છે. આ લોકમાં અન્ન બળતું આપનાર છે, પ્રાણુ પણ અન્નથીજ રહે છે. હે પ્રભો ! આ સઘળું વિશ્વ અન્નથી ધારણુ થાય છે. આ લોકમાં ગૃહસ્થ, બ્રિહ્લુક તથા તાપસો અન્નથી જીવે છે. પ્રત્યક્ષ જણાય છે કે અન્નથીજ પ્રાણુ રહે છે એમાં સંશય નહીં. સમૃદ્ધિ ઇચ્છનાર પુરૂષે કુટુંબી એવા પીડા પામતા મહાત્મા બ્રિહ્લુક આદ્યજ્ઞેને અન્ન આપવું. જે અભિરૂપ એવા અર્થિ આદ્યજ્ઞેને અન્ન આપે છે તે પારલૌકિક સુખ સંપૂર્ણ ભોગવે છે. પૂજા કરવાને યોગ્ય એવો વૃદ્ધ થાકેલો વટેમાર્ગી આગણે આવ્યો તો સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા ગૃહસ્થાશ્રમીએ તેને પૂજવો. ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધનો ત્યાગ કરી સદાયરૂપી ધર્મ અભિમાનનો ત્યાગ કરી અન્નનો આપનાર પુરૂષ આલોક તથા પરલોકનું સુખ ભોગવે છે. પ્રાપ્ત થએલા અતિથિનું અપમાન ન કરવું, તેને કદાપિ પાછો ન વાળવો, ચાંડાળ અથવા જ્ઞાનને આપેલું અન્નનું દાન નાશ પામતું નથી. જે પવિત્ર અન્ન, પૂર્વે નહીં દીઠેલા વટેમાર્ગીને તથા આત્મને આપે છે, તે મોટા ધર્મને પ્રાપ્ત થાય છે. પિતૃઓ, દેવ, ઋષિ, આદ્યજ્ઞો તથા અતિથિઓને જે અન્નથી પ્રસન્ન કરે છે, તેને મોટું પુણ્યફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કદાપિ ઘેર પાપકર્મ થયું હોય તથાપિ અર્થિને કે આદ્યજ્ઞેને જે અન્ન આપે છે તે પુરૂષ બહુધા પાપવડે મોક્ષ પામતો નથી. આદ્યજ્ઞેને અન્ન આપવાથી અક્ષય ફળ થાય છે. શત્રુને આપવાથી મોટું ફળ થાય છે. અન્નનું દાન આદ્યજ્ઞ તથા શત્રુને આપવું. અન્નદાન આપતાં ગોત્ર, શાખા તથા સ્વાધ્યાય કે દેશ કંઈ પૂછવું નહીં, ચાચના કરતા બ્રિહ્લુક આદ્યજ્ઞેને અન્નનું દાન આપવું. અન્ન આપનાર રાજાને આ લોકમાં સઘળાં અન્ન કરસણુ સર્વ પ્રકારનાં કામ ફળનાં આપનાર થાય છે. સારી વૃદ્ધિને જેમ ખેડૂતો ઇચ્છે તેમ પિતરો પણ એમ ઇચ્છે છે કે—અમારો પુત્ર અથવા પૌત્ર પણ અન્નનું દાન આપે. કામનાથી કે વગર કામનાએ ‘મને આપો’ એ પ્રકારે ચાચના કરતા આદ્યજ્ઞેને અન્નનું દાન આપે છે, તેને પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. હે ભારત ! આદ્યજ્ઞ મુખ્ય અતિથિ છે અને તે સઘળા પ્રાણીઓ કરતાં રાંધેલા અન્નને પ્રથમ ભોજન કરનારો છે. બિહ્વા માગતા આદ્યજ્ઞેનેના ઘર પ્રત્યે જાય છે અને હમેશાં સત્કાર કરેલા ત્યાંથી પાછા વળે છે, તે ગૃહસ્થાશ્રમી રૂડે પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે. વળી તે મરીને મોટા ભાગ્યશાળીના કુળમાં જન્મે છે. આ મનુષ્ય લોકમાં અન્ન આપવાથી તો અનુત્તમ સ્થાનને પમાય છે. હમેશાં મિષ્ટાન્ન આપનારો તો સત્કાર પામેલો સ્વર્ગ લોકમાં વસે છે. મનુષ્યોના પ્રાણુ અન્ન એજ છે. અન્નને વિષે સર્વ રહ્યું છે, હે રાજા ! અન્નદાન કરનારો પુરૂષ, પશુ, પુત્ર, ધન, ભોગ તથા પ્રાણુવાન અને રૂપવાન થાય છે. હે પુત્ર ! લોકમાં અન્નનો આપનાર પુરૂષ, પ્રાણુદાન કરનાર અથવા

સર્વસ્વ આપનાર કહેવાય છે. અતિથિ એવાં આત્મણુને યથાવિધિ અન્ન આપવાથી તે આપનાર પુણ્ય અવશ્ય સુખ પામે છે. તેને દેવતાઓ પૂજે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આત્મણુ એજ મોટું ક્ષેત્ર છે, તેમાં જે બીજ વવાય છે તે પુણ્ય ફળ રૂપે ઉગી નીકળે છે. અન્ન શિશ્ય બીજાં સધળાં દાન પરાક્ષ ફળ આપનારાં છે અને અન્નદાન તો દાતા તથા ભોક્તાને પ્રત્યક્ષ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારું છે. હે ભારત ! અન્નથી જીવિત પ્રાપ્ત થાય છે, અન્નથી રતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મ અને અર્થ અન્નથીજ સંપાદિત થાય છે, તેમ રોગનો નાશ પણ અન્નથી થાય છે. પૂર્વ કદપમાં પ્રજાપતિએ અન્ન એજ અમૃત કહેલું છે. અન્ન, પૃથ્વી, દિવસ તથા આકાશ અન્નને વિષે રહેલું છે. અન્ન વગર પ્રાણુ, બળ, પંચધાતુ તથા શરીર જરૂર નાશ પામે છે. અન્ન વગર વ્રત, વિવાહ, યજ્ઞ તથા વેદ એ સર્વળું લય થાય છે. ત્રણલોકમાં જે સર્વળું સ્થાવર જંગમ જાણાય છે, તે અન્નથીજ રહેલું છે માટે ડાહ્યા પુરૂષોએ ધર્મને અર્થે અન્ન આપવું. હે રાજન્ ! અન્ન આપનાર મનુષ્યનું બળ, ઝોજ, યશ્ન તથા કીર્તિ, નિરંતર ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થાય છે. પ્રાણુપતિ એવો પવન જળને ઉઘે મેઘમંડળમાં ધારણુ કરે છે, પછી તે મેઘમંડળને પામેલું જળ ઈંદ્ર પૃથ્વીપર વર્ષાવે છે. સૂર્ય પોતાના કિરણોવડે પૃથ્વીના રસ ગ્રહણુ કરે છે, વાયુ તથા આદિત્યથી તે રસોને ઈંદ્ર રૂડે પ્રકારે વર્ષાવે છે. ન્યારે તે મેઘમંડળનું જળ પૃથ્વીપર પડે છે ત્યારે પૃથ્વીદેવી સિન્ધુ થાય છે. પછી તેમાં અન્ન વવાય છે, જેવડે આ જગતનું પોષણુ થાય છે. માંસ, મેદ, અસ્થિ તથા શુક્રનો પ્રાદુર્ભાવ પણ તેથીજ થાય છે. હે પૃથ્વીપતે ! શુક્રથી પ્રાણી માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ અન્ન ઉત્પન્નથી તે વડે શુક્ર ઉત્પન્ન કરે છે, એ પ્રકારે અન્નથીજ સૂર્ય, પવન તથા શુક્ર ઉત્પન્ન છે, તે ત્રણની એકજ રાશિ કહેલી છે, તેથી સર્વળાં ભૂત ઉત્પન્ન થયેલાં છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! ઘેર આવેલા અભ્યાગત અથવા અર્થિને જે અન્ન આપે છે, તે સર્વળા પ્રાણિઓને પ્રાણુ તથા તેજ આપે છે. એમ જાણવું.

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે નૃપ ! નારદે એ પ્રકારે કહેલું છે તેથી હમેશાં તું અન્ન આપું છું. ધર્ષાનો ત્યાગ કરી ગતજ્વર એવો તું પણ હમેશાં અન્નદાન કર. હે રાજન્ ! હે પ્રભો ! આત્મણુને વિધિવત્ અન્ન આપવાથી તારા બ્રાતૃવર્ગે સહવર્તમાન તું સ્વર્ગને પામીશ. હે મનુષ્યોના રાજ ! અન્ન આપનારને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે લોકને તું અવશ્ય સાંભળ. તે મહાત્માઓના ભવન સ્વર્ગમાં પ્રકાશે છે, જે તારાઓના જેવાં રૂપાળાં દેખાય છે, નાના પ્રકારના થાંભલાવાળાં અને સ્વેત ચંદ્ર મંડળથી શોભિતાં છે. તરૂણ સૂર્યની કાન્તિ જેવા અનેક સ્થાવર જંગમ પાર્શ્વ પદાર્થો તથા જલચરોથી દીપી રહે છે. રૂપ, સોનું તથા સૂર્ય સરખા વૈદુર્યમણિથી પ્રકાશિત છે. આંગણામાં સર્વ ઋતુઓનાં ફળ પ્રલવાળા વૃક્ષો રહેલા છે. રાજભાર્ગ, સહાઓ, વાવો, કુવા તથા શબ્દાયમાન હજારો વાદનોથી તે શોભાયમાન બને છે. ભક્ષ્યભોજ્યમય શૈલો, વસ્ત્ર તથા આભરણોથી પરિપૂર્ણ છે. સધળી નદિઓ દૂધ રૂપે છે તથા પર્વતો અન્ન આપે છે. શુકલ મેઘના પ્રાસાદો તથા કાંચનના જેવી ઉત્તલ શય્યાઓ, બહેરે સધળું અન્ન આપનાર પામે છે માટે તું અન્નનો આપનાર થા.

પ્રાસાદાઃ પાંદુરાન્નાભાઃ શય્યાશ્ચ કાંચનોજ્વલાઃ ।

તાન્યક્ષદાઃ પ્રપદંતે તસ્માદક્ષપ્રદો મવ ॥ ૫૧ ॥

ઈતિશ્રી મહાભારતેન્દુશાસનપર્વાણિ દાનધર્મે ગુર્જરભાષાયાં ત્રિવષ્ટિતમે અધ્યાયઃ ॥ ૬૩ ॥

ॐ નમઃ શિવાય ॥

અધ્યાય ૬૪ મો. નક્ષત્રમાં દાનમહિમા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—મૃતં મે ભવતો વાક્યમન્નદાનસ્ય યો વિધિઃ ।

નક્ષત્રયોગસ્યેદાનીં દાનિકલ્પં બ્રહ્મીહિ મે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—અન્ન દાનનો વિધિ મેં તમારાથી સાંભળ્યો. હવે નક્ષત્ર યોગનો દાનકલ્પ મને અવશ્ય કહો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે આ સ્થળમાં પણ તને મહર્ષિ નારદ તથા દેવકી વચ્ચેના પુરાતન સંવાદરૂપ એક ઇતિહાસ કહીશ. દેવના સમ જેમનું દર્શન છે એવા નારદમુનિ એક દિવસ દારકાંમાં આવ્યા ત્યારે દેવકીએ તેમને આવો ધર્મરૂપ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. હે પૃથ્વીપતે ! તેના પૂછવાથી દેવર્ષિ નારદ જે બોલ્યા તે સઘળું વિધિવત્ તું સાંભળ. નારદ કહે કે હે મોટા ભાગ્યવાળી ! કૃતિકા નક્ષત્રમાં ઘીએ યુક્ત પાચસવડે સાધુ બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરવાથી અનુત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. રોહિણી નક્ષત્રમાં પકવાન્નવડે તથા માર્ગશીર્ષ માસમાં મૃગ માંસથી ધ્રુતયુક્ત અન્ન અને ઋણ મુક્ત થવાને બ્રાહ્મણોને દૂધ, તથા અન્નપાન આપવું. મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં વાછડા સહિત દુગ્ધથી ગાય બ્રાહ્મણને આપવાથી મનુષ્ય લોકમાંથી અનુત્તમ સ્વર્ગ લોકમાં જવાય છે. આર્દ્રા નક્ષત્રમાં તિલ ભેળવીને કંસાર જમાડવાથી અપવાસી નર, કુર ધારવાળાં પર્વત જેવાં કષ્ટ તરી જાય છે. પુનર્વસુ તથા પુષ્ય નક્ષત્રમાં શોભન અન્ન આપવાથી પુરૂષ તેજસ્વી, રૂપસંપન્ન એવો બહુ અન્નવાળો સત્કુલમાં જન્મે છે. પુષ્ય કેવૈધૃતમાં સોનું આપવાથી કોઈ દિવસ નહીં જોએલા લોકમાં ચંદ્રની પેઠે બિરાજે છે. આશ્લેષામાં જે પુરૂષ, રૂપાનું અથવા સોનાનું દાન કરે છે તે પુરૂષ સઘળા ભયથી મુકાઈ, સંભાવિત પદને પામે છે. મનુષ્ય મધા નક્ષત્રમાં તિલ ભરી પાત્રનું દાન કરે છે તે આ લોકમાં પુત્ર તથા પશુવાળો થાય છે અને મરવા પુઠે સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે છે. પૂર્વાશ્લેષુની સમયે ઉપોષિત પુરૂષ બ્રાહ્મણને ગોરસ સંયુક્ત ભક્ષ્ય આપવાથી સૌભાગ્યને પામે છે. ઉત્તરાશ્લેષુનીમાં ઘી તથા દૂધ યુક્ત ઉત્તમ સાડી ચોખાનું અન્ન બ્રાહ્મણને આપવાથી સ્વર્ગલોકમાં સુખ ભોગવે છે. ઉત્તરા વિષયમાં મનુષ્યોથી જે જે દાન અપાય છે, તે તે દાનથી અનંત મોટું ફળ થાય છે એવો દદ નિશ્ચય છે. હસ્ત નક્ષત્રમાં ઉપવાસ કરી હાથી તથા ચાર ઘોડા જોડેલો રથ બ્રાહ્મણને આપવાથી પુણ્ય કામનાઓએ યુક્ત એવા ઉત્તમ લોકમાં ગતિ થાય છે. ચિત્રા નક્ષત્રમાં બળદ તથા ઉત્તમ ગંધ દ્રવ્યનું દાન કરવાથી અપ્સરાના લોકમાં ગતિ થઈ ત્યાં તે રમે છે અને સુખ ભોગવે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પોતાને બહુ એવું ધન બ્રાહ્મણને આપવાથી આ લોકમાં મોટો યજ્ઞ મળે છે તથા શુભ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. વિશાખામાં બળદ, દુગ્ધથી ગાય તથા વસ્ત્રે યુક્ત ધાન્ય ભરેલું ગાડું બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવાથી તેના ઉપર પિતૃઓ તથા દેવો પ્રસન્ન થાય છે અને મરવા પુઠે અનંત સુખ ભોગવે છે, કોઈ દિવસ સંકટ પ્રાપ્ત થતું નથી, વળી સ્વર્ગલોકમાં જવાય છે. ઉપર બતાવેલું બ્રાહ્મણ આપવાથી દાતા ઇચ્છિત વૃત્તિને મેળવે છે, નરકાદિક સંકલેશને પામતો નથી એવો નિશ્ચય છે. અનુરાધા નક્ષત્રમાં પ્રાવાર એવું

શ્રેષ્ઠ અન્ન આપવાથી ઉપોષિત પુરૂષ સોયુગ સૂધી સ્વર્ગમાં જઈ મુખ્ય ભોગવે છે. જ્યેષ્ઠ નક્ષત્રમાં સમૂલક એવું કાલશાક બ્રાહ્મણોને આપવાથી ઇચ્છેલી ઋદ્ધિ તથા ઇષ્ટગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. મૂળ નક્ષત્રમાં મૂળ, ફળ, બ્રાહ્મણોને આપવાથી સાવધાન પુરૂષ પિતૃઓને પ્રસન્ન કરે છે તથા ઇચ્છેલી ગતિને પામે છે. પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રમાં ઉપોષિત પુરૂષ, વેદ પારંગત કુળવાન બ્રાહ્મણને દક્ષિપાત્ર (દહીં ભરીને પાટીયા)નું દાન આપવાથી અઢુ ગાયોવાળા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં જળના ભરેલા ઘડાએ યુક્ત સાથવો, ઘી તથા ગોરસ વગેરે શ્રાત્રીય બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવાથી સર્વ કામ સંપાદન થાય છે. અભિજિત યોગમાં મધુવ ધૃત યુક્ત દ્વધનું દાન કરવાથી હમેશાં ધર્મ બુદ્ધિઓવાળાની સાથે સ્વર્ગમાં વસાય છે. શ્રવણ નક્ષત્રમાં કાંબળ કે બીજાં વસ્ત્રનું દાન કરનાર શ્વેત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગ લોકમાં ગતિ કરે છે. ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં બળદ જોડેલા વાહનનું દાન કરવાથી સાવધાન પુરૂષ સઘ વસ્ત્ર સમૂહ તથા ધનને પામે છે અને બીજા જન્મમાં રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. શતભિષા યોગમાં અગર્યંદનનાં દાન કરવાથી મરવા પુઠે અપ્સરાઓના લોકને પામે છે તથા અક્ષય વાસ પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વાભાદ્રપદમાં સર્વ પ્રકારનાં ભક્ષ ફળ યુક્ત યોગાનું દાન કરવાથી અવશ્ય મરવા પુઠે સુખી થાય છે. ઉત્તરાભાદ્રપદમાં ઉરશ્ર પશુનું માંસ આપવાથી દાતા પિતૃઓને તૃપ્ત કરે છે અને મરવા પુઠે અનંત ફળનો ભાગીઓ થાય છે. રેવતી નક્ષત્રમાં જે કાંસાના દોહનપાત્ર સહવર્તમાન ગાયનું દાન કરે છે તે દાતાની પ્રત્યે મરવા પછી આપેલી ગાય કામને લઈ સન્મુખ ઉભી રહે છે. અશ્વિની નક્ષત્રમાં ઉત્તમ પુરૂષ અશ્વ જોડેલા રથનું દાન કરે તો તે હાથી ઘોડા તથા રથ જેમને છે તેવા કુળમાં તેજસ્વી થઈ જન્મે છે. ભરણી નક્ષત્રમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણને તિલધેનુ આપવાથી નર રૂપ પ્રકારનું અન્ન પાડે તેવી પૃથ્વીને પામે છે તથા મરવા પુઠે યશ પ્રાપ્ત કરે છે. ભીષ્મપિતા કહે છે—નક્ષત્ર યોગ યુક્ત એ પ્રકારનો લક્ષણોદેશ નારદે દેવકીને કહ્યો, અને દેવકીએ પોતાના પુત્રની વહુઓને કહ્યો.

इत्येष लक्षणोद्देशः प्रोक्तो नक्षत्रयोगतः ।

देवक्या नारदेनेह सा स्तुषाम्यो ब्रवीदिदम् ॥ ૩૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे नक्षत्रयोगे गुर्जरभाषायां
चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો. ધૃતશકટ દાન.

भीष्म उवाच—सर्वान् कामान्प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति कांचनम् ।

इत्येवं भगवान्नात्रिः पितामहस्ततो ब्रवीत् ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—જેઓ સોનાનું દાન કરે છે તેઓ સધળા કામને પામે છે, એમ બ્રાહ્મના પુત્ર ભગવાન અત્રિ મુનિએ કહ્યું છે. વળી મનુષ્યોના રાજા હરિશ્ચંદ્રે પણ કહ્યું છે કે પવિત્ર કરનાર, આયુષ્યનું વધારનાર તથા પિતૃઓને અક્ષય સુખનું આપનાર દાનજ છે. મનુ અને એમ કહે છે કે સધળાં દાનમાં પાણીનું દાન શ્રેષ્ઠ છે, માટે કૃવા વાન્ય તથા તળાવો ખોદાવવાં હમેશાં

આધેણું ખેસવાનું ગાડુ મળે છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે કૌરવ ! તિલ દાન કરવાથી શું ફળ થાય છે અને ગોદાનને વિષે, અન્ન દાનને વિષે તથા ભૂમિદાનને વિષે જે ફળ હોય તે મને કહો ! ભીષ્મપિતા કહે છે કે હે કુંતાના પુત્ર ! તિલદાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે મારાથી તું સાંભળ અને હે કુરુ કુળમાં ઉત્તમ ! યથા ન્યાય સાંભળી તું તે પ્રમાણે કર. બ્રહ્માએ પિતૃઓનું મુખ્ય ભોજ્ય તિલ સૂન્યા છે માટે જરૂર તિલદાન કરવાથી પિતૃપક્ષ હર્ષ પામે છે. માથ મહિનામાં જે પુરૂષ તિલનું દાન બ્રાહ્મણોને આપે છે તે પુરૂષ સર્વ સંકટોવાળા નરકને જોતો નથી, જેણે તિલવડે પિતૃઓનું યજ્ઞન કર્યું તેણે સધળા યજ્ઞ કર્યા, તિલ-બ્રાહ્મ કદાપિ અકામથી ન આપતું. હે પ્રભો ! મહર્ષિ કશ્યપના ગાત્રોમાંથી તિલ પ્રસવ્યા છે, માટે ઉત્તમ દાનોમાં તે દિવ્ય ભાવને પામ્યા છે. પુષ્ટિના કરનાર રૂપના આપનાર તથા પાપ નાશ કરનાર તેટલા કારણ માટે સધળાં ઉત્તમ દાનમાં તિલદાન મુખ્ય ગણાય છે. આપસ્તંબ, મેઘાવી, શંખ લિખતમુનિ અને મહર્ષિ ગૌતમ તિલદાન કરવાથી સ્વર્ગ પામ્યા છે. બ્રહ્મચર્યમાં આસક્ત તથા ગવ્ય એવા હવિવડે ઘણા વર્ષ સૂની પ્રવૃત્તિઓમાં રહેલા બ્રાહ્મણો તિલહોમમાં આસક્તિવાળા છે. સર્વ દાનોમાં તિલનું દાન મુખ્ય છે, આ લોકમાં સર્વ દાનોમાં અક્ષયદાન તિલદાન કહેવાય છે. હે મોટા તપવાળા ! પૂર્વે કુશિ તથા કર્ષિ હવ્યનો નાશ થયો ત્યારે તિલવડે અશ્વિનયને હોમી (ઋષિઓ) ઉત્તમ ગતિને પામ્યા. હે કુરુ કુળમાં ઉત્તમ ! એ પ્રકારે તિલનું દાન ઉત્તમ કહેલું છે, એ વિધિથી તિલનું વિધાન મુખ્ય ગણાય છે. હવે હે મહારાજ ! યજ્ઞ કરવાને ઇચ્છતા એવા દેવનો બ્રાહ્મણ તથા બ્રહ્માની સાથે જે સમાગમ થયો તે સાંભળ. હે પાર્થિવ ! એક દિવસ, યજ્ઞ કરવાની જેમને ઇચ્છા હતી એવા દેવતાઓ પૃથ્વીતળમાં શુભ દેશને વિષે આપણે યજ્ઞ કરીશું, એ પ્રકારની ઇચ્છાએ બ્રહ્માની પાસે ગયા.

દેવતાઓ કહે છે—હે ભગવન્ ! સ્વર્ગ, તથા પૃથ્વી સાથે સધળાના તમે સ્વામી છો, સમર્થ છો માટે તમે અમને આજ્ઞા આપવાને યોગ્ય છો. બ્રહ્મા કહે છે કે હે દેવતાઓની મધ્યે શ્રેષ્ઠ ! હે કશ્યપના પુત્રો ! હું તમને મેદની આપું છું ત્યાં તમે યજ્ઞ કરો. દેવ કહે છે કે હે ભગવન્ ! અમારે કામ થયું : હવે અમે મોટી દક્ષણાઓવડે યજ્ઞ કરીશું. એ દેશને તો હમેશાં મોટા મુનિઓ ઉપાસે છે. પછી તેઓ પૃથ્વીપર આવ્યા એવામાં અગત્ય, કણ્વ, ભૃગુ, અત્રિ, વૃષાકપિ અસિત તથા દેવણમુનિ, દેવયજ્ઞ પ્રત્યે આવ્યા. દેવો, મહાત્મા અચ્યુત એવા યજ્ઞનારાયણનું યજ્ઞન કરી યથાકાળે સમાપ્ત કરી રહ્યા. ઉત્તમ એવા હિમાચલ પ્રત્યે ગંગાદારમાં કર્ષો છે યજ્ઞ જેમણે એવા દેવતાઓએ યજ્ઞનો છટ્ટો ભાગ પૃથ્વીનું દાન કર્યું. જે પુરૂષ, એક હાથ જેટલી પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે રીબાતો નથી તથા સંકટ પણ પામતો નથી, ટાઢ, તડકા તથા વાયુ સહન કરે એવી, સારી રીતે બંધાવેલી, ગૃહભૂમિ જે રૂંડે પ્રકારે બ્રાહ્મણને દાનમાં આપે છે તે સ્વર્ગમાં રહેલો પુણ્યને અવસાને પણ ત્યાંથી ચળતો નથી. હે પાર્થિવ ! તે પ્રાચ પુરૂષ હર્ષ પામતો ઇન્દ્રની સાથે વસે છે. આશ્રય આપનારો પણ સ્વર્ગમાં મુખ્ય ભોગવે છે. અધ્યાપકના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો, શ્રોત્રિય, બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણ, સતોષથી જેના ઘરમાં રહે છે, તે પુરૂષ બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય છે. હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ ! તેમજ શ્વરણ આપી ગાયને અર્ધે ટાઢ તથા વર્ષદ સહન કરે છે, તે પુરૂષ પેતાનાં સાત કુળને તારે છે. શ્વેત ભૂમિ આપનાર આ લોકમાં લક્ષ્મી પામે છે, રત્ન ભૂમિનો આપનાર, કુળવંશને રૂંડે

પ્રકારે વૃદ્ધિ પમાડે છે. ઉપરવાળી કે દંડ્ય ભૂમિનું દાન કોઇને ન આપવું, તેમ સ્મશાને વિટેલી ભૂમિનું પણ દાન ન કરવું. જેના ઉપર પાપ થતું હોય તેવી પૃથ્વી ન આપવી, વળી પારકી ભૂમિ દેશ જે પુરૂષ પિતૃઓને ઉદ્દેશીને આપે છે, તેનું શ્રાદ્ધ તથા ભૂમિદાનાખ્ય કર્મ બેઉ વૃથા જાય છે. ડાહ્યા પુરૂષે થોડી પણ પૃથ્વી વેચાથી લાઇને દાનમાં આપવી જેથી તેણે પિતૃઓને આપેલો પિંડ પૃથ્વીમાં અક્ષય ફળરૂપ થાય છે. માર્ગ, પર્વત, વન તથા જે, જે, નદિઓની જમીન તે સધળી ધણી વગરની ગણાય છે માટે તેનો પરિગ્રહ થતો નથી. હે પૃથ્વીપતે! એ પ્રકારે પૃથ્વીના દાનનું ફળ કહ્યું, હે પાપ રહિત! હવે તને ગાયના દાનનું ફળ કહીશ. સધળા તપસ્વિઓ કરતાં ગાયો અધિક છે, માટે મહેશ્વર દેવ ગાયો સાથે રહીને તપ કરે છે. હે ભારત! એ ચંદ્રની સાથે બ્રહ્મલોકમાં વસે છે, ગતિ કરતી એવી તેમની પ્રત્યે બ્રહ્મર્ષિ તથા સિદ્ધ લોકો ઉત્તમ ગતિની પ્રાર્થના કરે છે. હે ભારત! દૂધ, હવિષ, દહી, જાણુ, આમડું, હાડકાં તથા વળેલાં શિંગડાંવડે કરીને ગાયો ઉપકાર કરે છે, તેઓ નાસિકા-પુટથી સદૈવ તપ કરે છે અને સત્કર્મ કરે છે, દેશ કે ખંડ સંખ્યા દુઃખ એમને થતું નથી તેટલા કારણુ માટે તે બ્રાહ્મણોએ સહિત પરમપદને પહોંચે છે, અને એટલાજ માટે પડિત પુરૂષો ‘ગોબ્રાહ્મણ’ એ પ્રકારે કહે છે. હે રાજન્! રતિદેવ રાજના યજ્ઞમાં પશુપણુ-વડે કલ્પાએલી છે. અને એટલા કારણુથીજ ગાયોના ચર્મમાંથી ‘ચમ્બુ’વતી નામે નદિ નીકળી છે. હે પૃથ્વીપતે! પશુપણું છે માટે તે છૂટી છે તથા દાનને અર્થે કલ્પ છે. ગાયોને જે પાત્ર બ્રાહ્મણને આપે છે, તે વિષમ સ્થાનમાં રહ્યા હોય તથાપિ સધળી ભારે આપદઓને તરી જાય છે. સહજ ગાયોનો આપનાર મરવા પછી નરક નથી પામતો. હે જના-ધિપ! તે પુરૂષ સધળે સ્થળે વિજય પામે છે. ગાયનું દૂધ તેજ અમૃત છે. એમ દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર કહે છે માટે જે પુરૂષ ગોપ્રદાન કરે છે, તે અમૃતને પામે છે. અમ્નિનું એ અ-વિનાશી હૃતદ્રવ્ય છે, એમ વેદ જાણુનાર કહે છે, તેટલા કારણુ માટે જે ગાયનું દાન કરે છે, તે પુરૂષ ધૃતને પામે છે. ગાયોનો પતિ જે વૃષભ છે, તે સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન સ્વર્ગજ છે. જે ગુણુવાન બ્રાહ્મણને વૃષભનું દાન કરે છે, તે સ્વર્ગને વિષે સુખ ભોગવે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! અવશ્ય જે પ્રાણિઓના પ્રાણુ કહેવાય છે, માટે જે ગાયનું દાન કરે છે, તે પ્રાણુદાન આપે છે. ગાયો પ્રાણી માત્રનું શરણું છે એમ વેદ જાણુનાર જાણે છે. એટલા કારણુ માટે જે ગોપ્રદાન કરે છે, તે શરણુને પામે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! ગાય વધને અર્થે ન આપવી, પાપિષ્ઠ કે નાસ્તિકને ન આપવી, તેમ ગોઘ્રવને પણ ન આપવી. તેવા પાપકર્મ કરનારાઓને જે આય આપે છે, તે પુરૂષ, અવશ્ય અક્ષય નરકમાં જાય છે, એમ મહર્ષિઓ કહે છે. દુખળી, વાછડા વગરની, વાંઝણી, રોગવાળી તથા ખોડીલી કે ધરડી ગાય જરૂર બ્રાહ્મણને ન આપવી. દશ હજાર ગાયોનું દાન કરનારો પુરૂષ ઇન્દ્રની સંધાથે સુખ માણે છે, લાખ ગાયોનો આપનાર નર અક્ષય લોકને પામે છે, એ પ્રકારે ગાયનું દાન, તિલનું દાન તથા પૃથ્વીનું દાન મેં તને કહ્યું. હે ભારત! અન્નદાનનું ફળ તું ફરી સાંભળ. હે કુંતાના પુત્ર! અન્નનું દાન ઉત્તમ ગણાય છે. અવશ્ય અન્નદાન કરવાથીજ રતિદેવ રાજ સ્વર્ગને પા-ઓ. હે પૃથ્વીપતે! ક્ષુધિત એવા વિપ્રને જે અન્નદાન આપે છે, તે બ્રહ્માના મોટા પદને પામે છે. હે ભારત, હે પ્રભો! સોનું વસ્ત્ર તથા બીજાં દાનથી પુરૂષો જેટલો એય સંપાદન નથી કરી શક્તા તેટલો અન્ન આપનાર એય પ્રાપ્ત કરે છે. અન્ન એજ મુખ્ય દ્રવ્ય છે, ઉત્તમ શ્રી

અન્ન એજ છે. અન્નવડે પ્રાણુ, તેજ, બળ તથા વીર્ય રહે છે. હમેશાં એકાગ્રમનવાળો નર, ઝટ અન્નનું દાન કરે છે, એ કદી સંકટ ભોગવતો નથી એમ પરાશરે કહ્યું છે. યથાન્યાય દેવનું અર્ચન કરી તેમને અન્ન નિવેદન કરે છે, તે પુરુષનું જે અન્ન તેજ તેના અન્નમય દેવતા છે. કૌમુદ એવા શુકલ પક્ષમાં જે પુરુષ, અન્નનું દાન કરે છે, તે સંકટને તરી ભય છે તથા મરવા પછી અનંત સુખ ભોગવે છે. જે સાવધાન પુરુષ ભોજન કર્યા પહેલાં અતિથિને અન્નદાન આપે છે, તે અવસ્ય બ્રહ્મવિદના લોકને પામી જાય છે. અન્નનો આપનાર આવેલી કૃષ્ણ આપદાને તરી ભય છે, તેનાં પાપ જતાં રહે છે તથા દુષ્ટત ખેંચાઈ જાય છે. એ પ્રકારે અન્નદાન, તિલદાન, ભૂમિદાન તથા ગોદાનનું ફળ મેં તને કહ્યું.

इत्येतदन्नदानस्य तिलदानस्य चैव ह ।

भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्तितम् ॥ ૬૩ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां षट्षष्टितमो
अध्यायः ॥ ૬૬ ॥

અધ્યાય ૬૭ મો. જળદાનનો મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—श्रुतं दानफलं तात यत्स्वंया परिकीर्तितम् ।

अन्नदानं विशेषेण प्रशस्तामिह भारत ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભારત ! હે તાત ! તમોએ કહેલું દાનનું ફળ મેં સાંભળ્યું; બહુધા અન્નનું દાન અત્રે પ્રશસ્ત છે પણ જળનું દાન કરવાથી શું મોટું ફળ થાય છે, તે વિસ્તારથી સાંભળવાને હું ઇચ્છું છું. બીજમ્પિતા કહે છે કે હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! તે હું તને યથાસ્થિત કહીશ, હે સત્યપરાક્રમવાળા, કપાદાન મારાથી તું સાંભળ. હે પાપરહિત, પાણીના દાનથી આરંભીને સધળું હું તને કહીશ. જે અન્ન આપવાથી તથા પાણી આપવાથી મનુષ્ય ફળ ભોગવે છે, તેવું બીજથી ભોગવતો નથી. તેના સમાન બીજનું મોટું કાષ્ઠ દાન નથી, એવો મારો તો મત છે. અન્નવડે પ્રાણુ ધારણ કરેલા પ્રાણિઓ સર્વ સ્થળે કુશળ પ્રવર્તે છે, એટલા માટેજ લોકમાં અન્ન શ્રેષ્ઠ છે, એમ કહેવાય છે. હમેશાં અન્નથી પ્રાણિઓનું તેજ તથા બળ વધે છે અને પ્રજાપતિએ તેટલા કારણ માટેજ અન્નનું દાન શ્રેષ્ઠ કહેલું છે. હે કુંતાના પુત્ર ! મોટા દેવના યજ્ઞમાં સાવિત્રીથી પણ એવું શુભ વચન સાંભળ્યું છે કે આ લોકમાં અન્ન આપવાથી મનુષ્ય પ્રાણુદાનનું ફળ પામે છે. આ લોકમાં પ્રાણુદાન સમાન બીજનું એકે દાન જણાતું નથી. લોમશ મુનિચક્રી પણ તે એજ પ્રકારે સાંભળ્યું છે. હે પૃથ્વીપતે ! પૂર્વે શિશિ રાજ્યે પોતાના પ્રાણુ હોલાને અર્પણ કર્યા તેથી જે ગતિને તે પામ્યો તેજ ગતિ, આ લોકમાં બ્રાહ્મણને અન્નદાન આપવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલા કારણ માટે અન્નના આપનારા ઉત્તમ ગતિને પામે છે, અન્નના આપનાર પ્રાણુદાતા કહેવાય છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. હે કુરુકુળમાં ઉત્તમ ! અન્ન પણ જળથી ઉત્પન્ન થાય છે, જળ શિવાય

કંઈ નિષળતું નથી. જળમાંથી ઉત્પન્ન થએલો ગ્રહગણને પતિ ભગવાન ચંદ્રમા પશુ છે. અમૃત એજ સુધા અને સુધા એજ અમૃત તથા અન્ન અને સઘળી ઔષધિ તથા વનસ્પતિ જળથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. હે પૃથ્વીપતે ! પ્રાણુ ધારણુ ; કરનારાઓના પ્રાણુ પશુ તેથી પેદા થાય છે. દેવતાઓનું અમૃત અન્ન છે, નાગ લોકની સુધા, પિતૃઓની સ્વધા, પશુઓની વનસ્પતિ અને મનુષ્યોનું અન્ન એજ પ્રાણુ છે, એમ પંડિતો કહે છે. હે નરમધ્યે સિંહ ! ઉપર ખતાવેલું સઘળું જળથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે પાણીના દાન સમાન ખીજું કંઈજ જણાતું નથી. જે મનુષ્ય સમૃદ્ધિવાન થવાને પ્રયત્ન કરે છે તેણે હમેશ જળનું દાન કરવું. આ લોકમાં ધન યશ તથા આયુષ્ય આપનાર જળદાન કહેવાય છે. જળને આપનાર શત્રુને જીતી લે છે, સઘળી કામનાઓ સફળ થાય છે, આ લોકમાં નિરંતર તે કીર્તિ મેળવે છે, અને મરવા પછી અક્ષય સુખ ભોગવે છે તથા પાપથી રૂંડે પ્રકારે મુક્ત થાય છે. હે મનુષ્યોની મધ્યે સિંહ ! હે મોટી કાન્તિવાળા ! જળને આપનાર સ્વર્ગમાં જઈ અક્ષય લોકને પામે છે, એ પ્રકારે મનુષ્યે કશું છે.

તોયદો મનુજવ્યાદ્ર સ્વર્ગ ગત્વા મહાદ્યુતે ।

અક્ષયાન્સમવણિનાતે લોકાનિત્યબ્રવીન્મનુઃ ॥ ૧૯ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

અધ્યાય ૬૮ એ દાનનો મહિમા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—તિલાનાં કીદૃશં દાનમથદ્રોપસ્ય ચૈવહિ ।

બ્રહ્માનાં વાસસાં ચૈવં મુય एव ब्रवीहि मे ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—તિલ તથા દીપનું દાન કેવું અને અન્ન તથા વસ્ત્રનું દાન પણ મને અવશ્ય કરીને કહેા. બીજમપિતા કહે છે. કે હે યુધિષ્ઠિર ! આ સ્થળમાં બ્રહ્મણુ તથા યમરાજના સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ હું તને દૃશાન્ત તરીકે કહુ છું. મધ્ય દેશમાં ગંગા તથા યમુનાં એ બેઉ નદીઓની વચ્ચે યામુનગિરિની તળેટીમાં બ્રહ્મણેનું એક મોટું ગામ હતું. પશુશીલ એ નામનો રમણીય, વિખ્યાત રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો, તે ગામમાં ભારે વિદ્વાન બ્રહ્મણે રહેતા હતા. એક દિવસ યમરાજ, કાળાં જેને વસ્ત્ર છે એવા રાતાં નેત્ર તથા હંચા કેશ અને ઉભી રૂંવાટીવાળા તથા પુષ્ટ છે જ્યાં નાક ને આંખો જેની એવા દાર્ઢ પુરૂષને કહેવા લાગ્યા, તું બ્રહ્મણેના ગામ પ્રત્યે જા અને ત્યાં જઈ, અગસ્ત્યના ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો તથા શર્મા જેનું નામ છે એવો શમવાળો, વ્યતિરિક્ત, અધ્યાપક તથા વિદ્વાન એવા તે બ્રહ્મણેને લઈ આવ. વળી તેનાજ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો વિદ્વા તથા જન્મવડે તેની તુલ્ય, તેના જેવાજ શુણ્ઠ અને તેનીજ આકૃતિવાળો તેની નજીક બીજો છે, તેને શાં લાવતો. અપલ્ય જૃતિ તથા બુદ્ધિએ કરીને બેઉ સમાન છે માટે પ્રથમ જે ખતાવ્યો તેનેજ લાવજે, તેની મારે પૂજા કરવી છે. યમની આજ્ઞાથી તે દૂત ત્યાં આવ્યો તેણે તો

યમરાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ના કર્યું. યમરાજએ જેને લાવવાને ના કહી હતી તેનેજ યમની તથે લઇ ગયો. તેને જોઇ જળવાન યમરાજ ઉડીને સામા ગયા, તેની પૂજા કરી, યમરાજ આજ્ઞા કે, આ નોલ, તે બીજો છે. એમને લઇ જા અને તેને લઇ આવ યમરાજનું એવું વચન બીજી અધ્યયનવડે જેણે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું એવો તે બ્રહ્મણ યમરાજની પ્રત્યે બોલ્યો કે અચ્યુત ! જે મારો બાકી કાલ છે, તે હું અદિગ ગાળીશ. યમરાજ કહે છે—બાકી શાયબવાળાને અત્રે લાવીને રાખવાને હું કદાપિ શકિતમાન નથી. અવશ્ય જે ધર્મને આચરે, તેને કૃત્ત હું જાણું છું મારે હે મોટી કાન્તિવાળા ! હે વિપ્ર ! તું પોતાના ઘર પ્રત્યે જા. અચ્યુત ! સધળું યથા પ્રકારે મને કહે કે—હું શું કરું. બ્રહ્મણ કહે છે મનુષ્ય લોકમાં જે રવાથી મોટું પુણ્ય થાય તે મને તું જરૂર કહે, કેમકે સર્વનું પ્રમાણ તથા ત્રણ લોકની બધે શ્રેષ્ઠ પણું તું છે. યમરાજ કહે છે હે વિપ્રર્ષે ! ઉત્તમ એવો દાનવિધિ રક્ત્ય સદવ-માન તને કહું તે તું સાંભળ. આ લોકમાં અક્ષય પુણ્યવળું શ્રેષ્ઠ દાન નિસનું છે હે બ્રહ્મણ મધ્યે ઉત્તમ ! યથાશકિત તિલ રૂડે પ્રકારે અપવા. નિસનું નિત્ય દાન કરવાથી સર્વમાં મ સધાય છે. તિલને શ્રાદ્ધમાં ધણા વખણે છે, એ અનિ ઉત્તમ દાન છે, વિધિએ દેખા-લા કર્મવડે બ્રહ્મણેને તું તિલ આપ. વંશખ મહિનની પૌર્ણિમાને દિવસે બ્રહ્મણેને તિલ આપવા. હમેશાં તિલ ભક્ષણ કરવા તથા આલંબન પણ તિલવડે કરવું. સર્વ પ્રકારે રને વિષે કલ્યાણ ઇચ્છનો હોય તેણે નિરંતર તેમ કરવું. હમેશાં તિલ આપવા તથા દાન રવા એમાં સંશય નહીં, હે બ્રહ્મણેની મધ્યે ઉત્તમ ! વાળ્યો, તળાવ તથા કૂવા ખોદાવવા, આ લોકમાં ધણું દુર્લભ છે મારે તારે હમેશાં જળદાન આપવું. એ ધણુંજ ઉત્તમ પુણ્ય. હે બ્રહ્મણેની મધ્યે શ્રેષ્ઠ ! જળદાનને અર્થે તારે પરમ કરવી. વળી જૂખ્યાને અન્ન જી આપવું, વિશેષ કરીને પાણી તો અવશ્ય આપવું.

બીજાપિતા કહે છે—યમરાજએ એ પ્રકારે કહેલા બ્રહ્મણેને પેલા દૂતે પાછો ઘર પ્રત્યે બોલ્યો. તે બ્રહ્મણ તે બાદ યમની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવા લાગ્યો. પત્ની પેલો યમદૂત જી યમરાજએ પ્રથમ કહેલા નરને પાછો લઇ યમરાજ પાસે ગયો, તેને ધર્મરાજને વિદન કર્યો. પ્રગપવાળા ધર્મરાજએ ધર્મ જાણનાર શર્મિ બ્રહ્મણનું પૂજન કરીને પ્રથમ કહી સધળી હકીકત તેને કહી દીધી. પત્ની જેમ આપ્યો હતો તેમજ પાછો તેને ઘેર મોક-લ્યો. તેને પણ યમરાજએ સધળો ઉપદેશ કરેલો હતો, મારે તેણે પણ યમે કહેલું સઘળું કર્યું. તેમજ પિતૃઓના હિતની ઇચ્છાએ દીપદાન પણ વખણાય છે મારે હમેશાં દીપપ્રદાન નારો પણ પોતાના પિતૃઓને તારે છે. હે ભરતકુળમાં કિતમ ! રોજ દીપ આપવા. હે ભો ! દેવ, પિતૃ તથા આપણું ચક્ષુ તે દીપ છે. હે મનુષ્યોના રાજ રત્નદાનનું મોટું પુણ્ય છે, જે બ્રહ્મણ તેને ખરીદી ચક્ર કરે છે, તેને અવશ્ય તે અભય કરનાર છે. જે બ્રહ્મણ તેનો પ્રતિગ્રહ કરી બ્રહ્મણેને આપે છે તો તે દાતા તથા અદાતા બેઝિને અક્ષય લોક પ્રાપ્ત થાય છે. જે સ્થિત પુરુષ, રિચિતિને તાદશ પુરુષને પ્રતિગ્રહ આપે છે, તે બેઝિને અક્ષય ધર્મને જાણનાર મનુ વખણે છે. પોતાની સ્ત્રીને વિશે આસક્ત એવો નર વચ્ચના દાનવડે પ્રવેશ તથા સોનાવળે થાય છે એમ માંભળીએ છીએ. હે પુરુષ મધ્યે વ્યદ્ર ! ગયો, તું તથા તિલ, વેદપ્રામાણ્ય દેખાટી બહુ પ્રકારે વર્ણવ્યાં હે દૌરન્ય ! વિવાહ કર તથા ય ઉત્પન્ન કર, સધળા લાભ કરતાં પુત્રલાભ અવશ્ય મોટો છે.

વિષાદાંશ્ચૈવ કુર્વાત પુત્રાનુત્સાદયોતિ ચ ।
પુત્રકામો हि कौरव्य सर्वलक्ष्माविशिष्यते ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषया मण्डवाङ्मि-
त्रसोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૬૮ મો. ભૂમિ વગેરેનું દાન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—શ્રુત્વ એવ કુલભેદ દાનાતાં વિધિમુત્તમમ ।

કળયસ્ક મહાપ્રાજ્ઞ ભૂમિદાનં વિશેષતઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મોટી બુદ્ધિવાળા, હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! ધણું કરીને દાનનો ઉત્તમ વિધિ તથા પૃથ્વીનું દાન મને ફરીને કહેા. યાગિક બ્રાહ્મણને પૃથ્વીનું દાન તો ક્ષત્રિય આપે અને તે વિધિવત્ પ્રતિગ્રહ પણ કરે, બીજો તો પૃથ્વીનું દાન આપવાને યોગ્ય નથી ત્યારે ફળની આકાંક્ષાવાળી સધળી વર્ણોથી જે દાન આપવાને શક્ય હોય અને વળી તે વેદને વિષે કહ્યું હોય તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો. ભીષ્મપિતા કહે છે કે તુલ્ય નામવાળાં, તુલ્ય ફળને આપનારાં તથા સર્વ કામનાએમરૂપ ફળવાળાં, આ લોકમાં ગાય, પૃથ્વી તથા સરસ્વતી, એ ત્રણ દિવ્યદાન છે, જે પુરૂષ પોતાના શિષ્યને ધર્મવાળી બ્રાહ્મી એવી સરસ્વતી આપે છે, તે પુરૂષ, પૃથ્વી તથા ગોપ્રદાન સમાન ફળ ભોગવે છે, તેજ પ્રકારે ગાય પણ વખણાય છે, તેના સમાન આપવા યોગ્ય બીજું કંઈ શ્રેષ્ઠ નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! તે સન્નિવૃત્ત ફળવાળી તથા સધળા અર્થને અવશ્ય આપવાવાળી છે. સર્વ પ્રાણીઓની માતા ગાયો છે, તેમ સધળાં સુખ આપનારી છે. જહિને ઇચ્છતા મનુષ્યે નિત્ય ગાયોની પ્રદક્ષિણા કરવી, તેને પમથી તાડન કરવું નહીં, તેમના મધમાં મૂકને જવું નહીં, તે મંગળરૂપ છે માટે જરૂર સદૈવ પૂજન કરવું. યજ્ઞાદિ અર્થમાં અથવા કૃષ્ણાદિ અર્થ (જેતી વગેરે કામ કરવા) માં બળદોને પરાણાથી દેવોએ પ્રેરેલા છે માટે તેમાં દોષ નથી, તથાપિ યજ્ઞાદિને માટે પરાણાથી પ્રેરવું શ્રેયસ્કર છે અને તેથી બીજા કાર્યમાં પરાણાથી પ્રેરવું તે નિષ્ઠ ગણાય છે, દોડવામાં કે કઠિણ દાળ વગેરે ચઢાવવામાં કાલા પુરૂષે ગાયોને મારવી નહિ. ગાયો જે પુરૂષને કૂર જુએ છે તેને બાંધવ સહવર્તમાન તેઓ લક્ષ્મી દે છે. જેના છાત્રવડે પિતૃઓનાં ધર તથા દેવતાઓનાં મંદીર પવિત્ર થાય છે, તેના કરતાં બીજું અધિક પવિત્ર કયું ? જે પુરૂષ પોતે ભોજન કર્યા પહેલાં પારકી ગાયને એક વર્ષ દિવસ સુધી મુદિ વાસ આપે છે તેવું તે વ્રત સધળી કામનાઓને પરિપૂર્ણ કરનારૂં બાણુવું. તે પુરૂષ, પુત્ર, યશ તથા લક્ષ્મી પામે છે. તેનાં સધળાં અશુભભેડો તે નાશ કરે છે, તેનાં સ્વનિર્જન્ય દુઃખને પણ તે દાળી દે છે. યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે—ક્રીમાં લક્ષ્મણવાળી ગાયો દાન કરવા યોગ્ય છે તથા કબી વર્ગની, કેરી ગાયો આપવી અને કોને ન આપવી (તે મને કહેા). ભીષ્મપિતા કહે છે કે નકારાં આચરણવાળા, પાપી, લેહીઓ, જુદું બેસનારા તથા હન્ય કન્યથી રહિતને કદી ગાય આપવી નહીં. ઓત્રિય, અગ્નિદેવી, બુદ્ધ પુત્રવાળા વિદ્યુકને દશ ગાયોનું દાન આપવાથી દાતા અનુત્તમ લોકને પામે છે. તન્નિમિત્ર પ્રજાતિવાળો જે ધર્મ કરે છે, તેના તે સધળા ધર્મફળનો અંશભાગ દાતાને મળે છે. જે

એને ઉત્પન્ન કરે છે, જે ભયથી રક્ષણ કરે છે અને જે તેની વૃત્તિ કરે છે, તે ત્રણે નેના પિતા છે. ગુરુ શુશ્રૂષા કલ્મષને હણે છે, અભિમાન મોટા યશને હણે છે, પુત્રો અપુત્રાને હણે છે (તેમ) દશ ગાયો અગ્નિને હણી દે છે. વેદાન્તનિષ્ઠ, મહુશ્રુત, પ્રજ્ઞાનનુમ, જીવેન્દ્રિય, શિષ્ટ, દાન્ત, સાવધાન તથા પ્રાણિઓને વિષે હમેશાં ત્રિપ મોહનારો જે બ્રાહ્મણ જૂખતા ભયથી જે કંઈ વિકર્મ કરે છે તેનું પાપ રાખતે લાગે છે, માટે તેના બ્રાહ્મણને મૃદુ, શાન્ત, તથા અતિથિ જેને વ્હાયો છે એવા ઓ પુત્રવાળા, તુલ્યા-પરણી પુરૂષે વૃત્તિ આંધી આપવી. શુભપાત્રને વિષે ગોપ્રદાનમાં જે શુણ્ણ છે તેવા બ્રાહ્મણનું વ્ય હરી લેવામાં દોષ છે માટે સધળી અવસ્થામાં બ્રાહ્મણના દ્રવ્યનો અપહાર તથા એમની દારાઓને દુરથી વળવા.

શુભે પાત્રે યે ગુણાગોપ્રદાને તાવાન્દોષો બ્રાહ્મણસ્વાપહારે ।

સર્વાવસ્થાં બ્રાહ્મણસ્વાપહારે દારાશ્રેષ્ઠાં દૂરતો વર્જનીયાઃ ॥ ૨૨ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषाया एकोनसप्त-
तितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૭૦ મો. નૃગ રાજનું આખ્યાન.

પ્રોથમ ઉવાચ—अत्रैव कीर्त्यने सद्भिर्ब्राह्मणस्वाभिमर्षणे ।

नृगेण सुमहत्कृच्छं यदवाप्तं कुरुब्रह्म ॥ ૧ ॥

ભીષ્મપિતા કહે છે—હે કુરુકળને વહન કરનારા ! આ ઠેકાણે, સત્પુરૂષોએ બ્રાહ્મણના દ્રવ્યના અભિમર્ષણમાં, નૃગ રાજ્યને જે મોટું કષ્ટ ભોગવ્યું તે કથા હું તને કહું છું. હે રાજા ! પૂર્વે એમ સાંભળ્યું છે કે દારકાંમાં પ્રવેશ કરતાં (યાદવના બાળકોએ) ધાસથી ઢંકા-એલો એક કૂવો દોઢો. તે કૂવામાંથી જળને અર્થે મોટા શ્રમે યુક્ત પ્રમન્ન કરતા તે બાળ-કોએ ભરેલા જળમાં રહેલો એક મોગ કાચો દોઢો. તેને કાઢવાને તે બાળકો યત્ન કરવા શાઓ. દોરડાં તથા ચામડાના પાટાઓથી આંધી તે પર્વત જેવા કાચાને બહાર ખેંચી કાઢવાને શક્તિમાન ન થયા ત્યારે મૂવળા જનાર્દનની પાસે ગયા કૂવામાં એક મોટો કાચો દોઢો છે. એકઠા થઈને બહાર કાઢવાને એમ યત્ન કર્યો તથાપિ તે નીકળતો નથી. એમ કૃષ્ણને નેવેદન કર્યું. બાળકોનું વચન સાંભળી, વાસુદેવે તેને કૂવામાંથી બહાર કાઢ્યો અને પૂછ્યું કે તું કાણ છે ? ત્યારે તે રાજા નૃગ, પૂર્વે પોતે મહાત્મ થઈ કયાં છે, ઇત્યાદિક પોતાનું કર્મ હોવા લાગ્યો. એ પ્રકારે બોક્ષતા નૃગ રાજાને માધવે કહ્યું કે, તેં શુભ કર્મ કર્યું છે, પાપ કર્યું નથી તથાપિ હે નરેન્દ્ર ! આંખી દુર્ગતિને તું કેમ પામ્યો અને તારે આંખી કૃકલાસપણું કેમ ? તું કહે. હે નૃપ ! તેં પૂર્વે બ્રાહ્મણોને એકાંતી કરેડ ગાયોનું દાન કર્યું છે, એમ એમ પ્રાણીઓએ છીએ તો તે તારે પુણ્ય કયાં ગયું ? કૃષ્ણનું આજ્ઞ વચન સાંભળી નૃગ તેમની પ્રત્યે મહત્ત્વો કે, મેં એક અમિહોત્રી બ્રાહ્મણને આપેલી ગાય તે તેને ધેરથી પાછી વળી પુનઃ મારા માથે આપવાના ટોળામાં ભળી મધ, અસંખ્યાત ગાયોમાં મારા પશુપાળોએ તેને ઓળખી

નહીં. મરવા પછી શ્રેયની અભિપ્રાયવળા મેં નેજ ગાય આ ખીન્ન બ્રાહ્મણને દાનમાં આપી. માર્ગમાં ખોળાતા તે બ્રાહ્મણ, પેતાની તે ગાય આ ખીન્ન બ્રાહ્મણના ધર આગળ દીડી. તેની હતી તેથી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે—આ મારી ગાય છે.

પેલા કહે કે—મારી છે, એમ અન્યોન્ય કોષપુકત થયેલા બે જણા વાદ કરતા મારી પાસે આવ્યા. તું આપનાર અને તું પાછા કરી લેનાર એમ બેઉ જણા મને કહેવા લાગ્યા. પછી પ્રથમ લેનાર બ્રાહ્મણને મેં કહ્યું કે—હું દશ હજાર ગાયોના વિનિયમથી એની યાચના કરું છું, ત્યારે તે બ્રાહ્મણ મારી પ્રત્યે બોલ્યો કે, દેશકળ પ્રમાણ પ્રાપ્ત થયેલી, દુઝણી, વગર મારકણી, શાન્ત, ઘણી દલાલી, સ્વદિટ દૂધવાળી. હંમેશાં ધરને વિષે રહેલી, મારાં છોકરાંએ જેનું દેવ પાંડુ, અને આખા ભારતવર્ષમાં ક્રમ એવા તે ગાય, મેં તો આપી શકાય નહીં, એ પ્રકારે કહી તે બ્રાહ્મણ ગયો. પછી ખીન્ન બ્રાહ્મણના વિનિયમવડે (સાટાપારી) યાચના કરી કે તમે તે કાર્યમાં એક લાખ ગાયો લ્યો. બ્રાહ્મણ કહે છે કે, પેતાનું મેળવવાને શક્તિવાળો હું રાજાઓના પ્રતિબદ્ધ કરનાર નથી, માટે ગાય મને પોતા છો સેનું, રૂપું, અશ્વ, તથા રથ બ્રાહ્મણને આપવા છતાં લીધું નહીં અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. કેટલાક અનંતરમાં કાળ આવી પહોંચવાથી હું પતૃલોકન પામી ધર્મ રાખતી પાસે ગયો. યમરાજાએ મારું પૂજન કર્યા પછી મને કહ્યું કે હું રાજા ! તારા પુણ્ય કર્મની સંખ્યાના છેડા નથી તથાપિ અજ્ઞાનથીજ તેં એક પાપ કર્યું છે, તે પાપને તું પછા બેગવવાને ઇચ્છે છે કે પહેલું ? હું રક્ષણ કરનારો છું, એ પ્રકારની તારી પ્રતિજ્ઞા મારાથી થઇ છે. બ્રાહ્મણના દ્રવ્યનું ગ્રહણ તથા બે પ્રકારનો વ્યતિક્રમ થયો છે. હું પ્રભો ! પ્રથમ હું દુઃખ બેગવાશ પછી શુભ બેગવાશ, એ પ્રકારે ધર્મ રાખતે કહી હું પૃથ્વીતાલમાં પડી ગયો. પડેલા એવા મેં ઉચે સ્વરે બોલતા યમરાજાનું વચન સાંભળ્યું કે જનાર્દન એવા વાસુદેવ તારો રૂપે પ્રકારે ઉદ્ધાર કરશે. પૂરાં હજાર વર્ષ તારાં દુષ્ટત ક્ષીણ થવા પછી પોતાના કર્મવડે જીનેલા અક્ષય લોકને તું પામીશ. કૃત્ત્વામાં ઉચે મથે પડેલા તથા તિર્યક ચેતિને પામેલો. છતાં મારી પૂર્વની રચિતિએ મને છોડયો નથી. તમારા વડે હું તત્કાળ તર્યો છું. અન્યને વિષે તપોઅળથી શું થાય ? હે કૃષ્ણ ! મને આજ્ઞા આપો, અવશ્ય હું સ્વર્ગ પ્રત્યે જશ હે શત્રુઓને દમન કરનારા ! પછી શ્રી-કૃષ્ણે આજ્ઞા કરેલા તે જનાર્દનને નમસ્કર કરી દિવ્ય વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. હે ભારતકુલને વિષે ઉત્તમ ! હે કુર્ષ્ણદા ! નૃગરાજ સ્વર્ગમાં જવા પછી વાસુદેવે આ—બ્રાહ્મણ રચનહર્ષદયં પુરુષેણ વિજ્ઞાનતા ॥ બ્રાહ્મણસ્વંહુત હંતિ મૃગં બ્રાહ્મણગૌરિવ ॥ શ્લોક કહ્યો. વિદ્વાન્ પુરૂષે બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હરવું નહિ. હરેલું બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય, બ્રાહ્મણની ગાળે નૃગને હણ્યો. તેમ દણે છે. હે પૃથ્વી ! સપુરૂષોનો સમગ્રમ અકુળ જતો નથી. જો સાંધુ સમગ્રમથી નૃગરાજ નરકથી મુકાળા; નેને વિષે પ્રસાદ ફળવળો થાય તેજ પ્રકારે દ્રોહ અકુળ થાય છે તેટલા કારણ માટે હે યુધિષ્ઠિર ! ગાયોના અપચરને વળવો.

પ્રસાદં ફલવન્તથ દ્વોહસ્તથ તથા ફલઃ ।

અપચારં ગવાં તસ્માદ્ધર્જયેત યુધિષ્ઠિર ॥ ૩૩ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशामनपर्वणि दानधर्मे नृगोपाख्याने गुर्जर-
भाषाया समुत्तितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. ગોદાનનું મહાત્મ્ય.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—દક્ષાનાં ફલસંપ્રાપ્તિં ગવાં પ્રબ્રહ્મિ મેડનચ ।

વિસ્તરેણ મહાવાહો નહિ તૃપ્યામિ કથ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે મહાત્માઓ, હે અનંધ ! ગાયોના દાનના ફળની પ્રાપ્તિ વિસ્તારથી રૂંટે પ્રકારે મને કહેા, કહેતાં છતાં (હજી) હું તૃપ્તિ નથી પામતો. બીજમપિતા કહે છે કે આ ઠેકાણે ઉદાલક ઋષિ તથા નાચિકેતનો પુરાતન ઇતિહાસ હું તને ઉદાહરણ તરીકે કહીશ. બુદ્ધિમાન એવા ઉદાલક ઋષિ (એક દિવસ) પુત્રની પ્રત્યે જઈને તું મને સેવ એ પ્રકારે નાચિકેતને કહેવાં લાગ્યા. તે નિયમ સમાપ્ત કર્યા પછી મહર્ષિ, પુત્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે સ્નાન કરવામાં આસક્ત તથા સ્વ.ધ્યાયમાં ચિત્તવાળા એવા મારાં દર્શ, સમિત્તાઓ, પુષ્પ, કળશ તથા*અતિ ભોજન નદીના તટમાં વિસ્મરણ થયાં છે માટે નદીના તીર ઉપરથી તે લેઇને તું અહિયાં આવ. પિતાના કહેવાથી નાચિકેત ત્યાં ગયો પરંતુ નદીના વેગથી ડૂબેલું તે સંધળું હાથમાં ન આવવાથી, 'મેં તો તે ન ડૂહું' એ પ્રકારે પિતાની પ્રત્યે આવાં કહ્યું; ત્યારે બ્રુજ તરફથી શ્રમિત થયેલા તપસ્વી ઉદાલક મુનિયે **યમં પદ્ય** 'તું મેર' એ પ્રકારે તે પુત્રને શાપ દીધો. પિતાએ વાક્યજીવી હજીલો, જોડી છે હાથની અંજલી જેણે એવો 'પ્રસન્ન થાઓ' એ પ્રકારે બોલી ચેતન વગરનો પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. પૃથ્વીમાં પડેલા નાચિકેતને જોઇ દુઃખથી મૂર્ચ્છિત થયેલો તેનો પિતા 'મેં આ શું કર્યું?' એ પ્રકારે કહી પોતે પૃથ્વીતલમાં પડી ગયો. પોતાના પુત્રનો શોક કરનાં કરતાં દુઃખે ઘેરાયેલા ઉદાલકીને શેષ દિવસ બ્યતીત થયો અને બયંકર રાત્રિ પડી. હે કુરૂ કુળને વહન કરનારા ! પિતાના અશ્રુપાતથી નાચિકેત જેમ વૃષ્ટિથી પલંગેનું ધાન હાલે તેમ શયન ખંડમાં હાલ્યો. ક્ષીણ થઇ પુનઃ જીવ પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્ય ગંધેવડે ત્રિપાયેલા ક્ષીણ સ્વપ્ન થયા પછી ઉઠ્યો હોય એવા પુત્રને તેનો પિતા પૂછવા લાગ્યો કે હે પુત્ર ! પોતાના કર્મવડે તે શુભ લોકને જીલ્યા, અમારૂં મોહું ભાગ્ય કે તું ફરી અમોને મળ્યો. આ તારૂં મનુષ્યનું શરીર ન હોય, (અર્થાત્ દિવ્ય શરીરવાળો થયો). પછી સર્વ જેણે પ્રત્યક્ષ દીધું છે એવો તે મહાત્મા નાચિકેત મહર્ષિયોના મધ્યમાં સંવળી વાર્તા પોતાના પિતાને નિવંદન કરવા લાગ્યો. તમારી શિક્ષાને અંગીકાર કરી હું ઉતાવળો આલ્યો તે હજારો યોજન આઘી રૂચિકર એવી મ્હોટી વિશાળ યમપુરીમાં ગયો. ત્યાં સુવર્ણ સરખી કાન્તિવાળા ધર્મરાજને દીડા, મને જોઇને તે સામા આવ્યા તેણે મને આસન પર બેસવાની આજ્ઞા આપી. તમારી કૃપાથી અર્ધ્યાદિ યોગ્ય દ્રવ્યોથી વૈવસ્વતે મારૂં પૂજન કર્યું. પછી શકેકાએ (વક્રઅન્તઃકરણ વાળાઓએ) વિંટાયેલો તથા સભામાં બેસનારાઓએ પૂજા કરેલો હું યમની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે ધર્મરાજ ! હું તમારા દેશ પ્રત્યે આગ્યો છું, જે લોકને હું યોગ્ય હોઉં તે લોક પ્રત્યે મને મોકલો. યમરાજ મારી પ્રત્યે બોલ્યા કે, હે સૌમ્ય ! તું મૂલો નથી, તને તપસ્વી એવા તારા પિતાએ **‘યમં પદ્ય’** એટલે યમને જો એ પ્રકારે કહ્યું છે, તારો પિતા અમિ સરખા તેજવાળો છે. હે ત્રિપ્ર ! તેનું કહેલું મિથ્યા કરવાને (કાષ્ઠ) શક્તિમાન નથી. હે તાત ! હવે તેં મને દીડો. તું પાછો જા. તને જન્મનો આપનાર તારો પિતા શોક કરે છે. હે ત્રિપ્ર ! તારા મનને ઇન્દ્રિય એવું તને શું આપું ? તારા અતિચિન્તા કામને યોગ્ય

(મારી પાસેથી) વર મામ. તેણે એ પ્રકારે કહેલો હતું, ધર્મની પ્રત્યે બોલ્યો-ધણી મુશ્કિતે પાછા ન વળાય એવા દેશને હું પામ્યો છું, જે હું જોવાને યોગ્ય હોઈ તો પુણ્યકૃત એવા સમૃદ્ધ લોકને જોવાની ઇચ્છા કરું છું. મારું એવું કહેવું સાંભળી મને હૃય યુક્ત દિવ્ય સર્વ-વાળા યાનમાં બેસાડી હે દિગ્ગેરં! તેજ સમયે સઘળા પુણ્યવાન લોકને તથા ધર્મના લોકને દેખાડ્યા. તે દેશમાં જુદાં જુદાં સંસ્થાનરૂપ, સઘળાં રત્નમય, અંદ મંડળના જેવાં શુભ, સોનાની ઘંટડીયોવાળાં, અનેક સેંકડો માળવાળાં, જેમાં જળ ગતિ કરે છે એવાં તથા તેજવાળાં, મહાત્માઓનાં ઘર મેં દીઠાં, વૈદુર્યાકં પ્રકાશવાળાં, રૂપ તથા સુવર્ણમય એવાં, આળ સર્મની કાન્તિ સરખાં કેટલાંક સ્થાવર તથા જંગમ અને ભક્ષ્યભોજ્યમય શૈલો, વજ્ર તથા શયનો, સર્વ કામ કૃણ એવાં વૃક્ષો, પારણ્યામાં રહેલાં, નદીઓ, રસ્તા, સભાસ્થાન, વાઘ્યો તથા અવરોહણ વાપિકાઓ, હળારો શબ્દાયમાન એવાં યોગ્ય વાહનો ક્ષીરસ્રવતી એવી સરિતાઓ, ઘીસ્રવતા પર્વતો તથા ધણાં નિર્મળ જળવાળા પૂર્વે નહિ દોડેલા એવા અહુ દેશોને વૈવસ્વતે ખતાવેલા મેં જોયા. સઘળાને જોઇને પુરાણ પ્રભાવિષ્ણુ એવા ધર્મરાજની પ્રત્યે હું બોલ્યો કે આ દ્વિષ તથા લીને હમેશાં સ્રવતી એવી નદીઓ કાને ભોજન કરવા યોગ્ય છે તે મને કહો.

યમરાજ બોલ્યા કે જે સાધુ પુરૂષો ગોરસનાં દાન કરનાર છે તે એનું પાન કરે છે એમ તું જાણજે. ગોપ્રદાનમાં આસક્ત પુરૂષોના નિરંતર શોકધકી રહિતાએ વ્યાપ્ત એવા બીજા લોક છે. ગાયોનું દાન માત્ર પ્રશસ્ત છે એમ નહિ, પણ પાત્ર, કાળ, ગોવિ-રોગવિધિ તથા આઠાણુ અને ગાયોનું અન્યોન્ય તારતમ્ય જોઇ તથા પાવકાદિસ જૂત દુઃખ જાણીને આપવું. જે સ્વાધ્યાયવાળો, ધણો તપસ્વી તથા યાત્રિક આઠાણુ હોય તે પાત્ર જાણવો. સંકટમાંથી કે બંધનમાંથી છૂટેલી અને પોષણને અર્થે દરિદ્રને ધેરથી પ્રાપ્ત થયેલી ગાયોનું પાત્રન કરવું એ વિશેષ પ્રશસ્ત છે. ત્રણ રાત્રિ ઉપોષ્ય રહી પૃથ્વીમાં શયન કરી વા-છડ્યે સહવર્તમાન, પ્રીતિવાળી, ઉપચાર તથા સુપ્રગ્નએ યુક્ત તૃપ્તિ પામેલી ગાયો પ્રસન્ન થયેલા યોગ્ય દિવસને આરંભી નિત્ય અંકડીનું દાન કરી ગોરસોથી વૃત્તિ કરવી. રૂંઠાં આઘ-રણુવાળી સારાં જાછડાવાળી શાન્ત એવી ગાય કાંસાના દોહન પાત્ર સહિત આઠાણુને દાન આપવાથી તે ગાયના શરીરપર જેટલાં રૂંઠાં હોય તેટલા વર્ષ પર્યન્ત તે પુરૂષ સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે. તેજ પ્રકારે દાન્ત, ધુસરે વહન થાય એવો બળવાળો જીવાન કુળાનુજીવી, ઐશ્વર્ય-ક્ષણો પુષ્ટ બળદ આઠાણુને આપવાથી ગોપ્રદાન કરનારા ભોગવે છે. ગાયોને વિષે શાન્તિ વાળો, ગોશરણ્ય, કૃતઘ તથા વૃત્તિગ્ધાન તાદૃશ પુરૂષોને પાત્ર કહે છે. રોગીને પથ્યઅન્નન કરવાને અર્થે, દુર્ભિક્ષમાં યતાદિ અર્થને વિષે તથા પુત્ર પ્રસવ સમયે, ગુરૂને અર્થે, બાળકને પોષણને માટે તથા પરાભવ પામતી હેય તેવે સમયે ગાય આપવાને ચોખ કાળ છે, એમ સમજવું. પાણિગ્રહણુ કાળે તથા પ્રાણુ ભાગતી વખતે અને યજ્ઞમાં પણ ગોપ્રદાન દેશકાળ વિશિષ્ટ અણ્યાય છે.

નાયિકત કહે છે-વૈવસ્વતનું એ પ્રકારનું વચન સાંભળી હું તેની પ્રત્યે બોલ્યો. ગોપ્ર-દાન કરનારાઓને ગાય ન મળી આવે તો તે પછી શી રીતે આ લોકને પામે ? ત્યારે બુદ્ધિ-માન યમરાજએ મને કહ્યું કે ગોપ્રદાન ઉત્તમ ગતિને આપે છે. ગોપ્રદાન અનુકરંપમાં પ્રત્યક્ષ ગાય શિવાય પણ ગોપ્રદાન અપાય છે. પ્રત્યક્ષ ગાય ન મળી આવે તો સાવધાન પુરૂષ ધૃત મેનુનું દાન આપવું, તેને પણ આધિની વહન કરનારી વત્સલ સરિતાઓ પૂલ આપે છે.

પૂજા પાછું ન આપી આવે તો પ્રયત્નવાળા પુરૂષે તિલધેનું દાન કરવું. તિલધેનું આપનાર કદીથી તરી ક્ષીર નદીને વિષે સુખ ભોગવે છે. તિલાએ ન મળી આવે તો પ્રયત્નવાળા પુરૂષે જળધેનું દાન કરવું. જળધેનું આપનાર પુરૂષ આ શીતળ કામને વહન કરતી એવી નદીના સુખને ભોગવે છે. હે અચ્યુત ! એ પ્રકારે એટલાં સ્થાન મને ધર્મરાજ્યએ બતાવ્યાં છે તેને જોઈને હું પરમ હર્ષ પામ્યો છું. હે તાત ! હું તમને આ પ્રિય કહું છું—શોડ પૈસાનો જેમાં ખરચ છે એવો એ એક મહોટો યત્ન છે તે મેં મેળવ્યો છે. વેદવિધિથી પ્રવર્તેલો તથા મારાથી પ્રસવેલો (જગતમાં) પ્રસિદ્ધિ પામશે. આ તમારો શ્રાપ મને અનુગ્રહને માટે થયો, કેમકે મેં યમરાજને દીકો. હે મહાત્મન ! ત્યાં દાનનું ફળ દેખવાથી હવે હું શંકા વગરના દાન-ધર્મને આચરીશ હે મહર્ષે આ મને ધર્મ રાજ્યએ ફરી ફરીને કહ્યું છે. જે પુરૂષ દાન કરવામાં લાગ્યો રહ્યો હોય તેણે ધણું કરીને ગોપ્રદાન જરૂર કરવું. સ્વધર્મની તું અવગણના કરીશ માં, એજ શુદ્ધ અર્થ છે માટે દેશકાળ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા પાત્રને (ગોપ્રદાન) કરવું. હમેશાં તારે ગાયનું દાન આપવું. એમાં કંઈ શંકા કરીશ નહીં. પૂર્વે દાનમાર્ગમાં આસક્તિવાળા શાન્ત પુરૂષો રોજ ગાયનું દાન આપતા હતા. તપ ઉત્તમ છે માટે તેમાં રોજ શંકાવાળા પુરૂષો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગૌદાનજ આપતા. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મત્સરનો ત્યાગ કરી પવિત્રાત્મા થઈ શ્રદ્ધાવાળા પુણ્યશીળ પુરૂષો ગોપ્રદાન કરવાથી આ લોકને પામ્યા છે અને તે પુણ્યશીલ લોકો સ્વર્ગમાં દેદાસ્યમાન એવા વસે છે. ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા પાત્રની પરીક્ષા કરી તે દાન બ્રાહ્મણને આપવું. ક્રમ્યાક્રમીને વિષે તે દાન કરવું, અથવા દશાહમાં ગોરસનાં દાન આપવાં. વૃષભનું દાન કરવાથી દેવવૃત્તિ થાય છે. બે ગાયો આપવાથી વેદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગોપ્રયુક્ત પ્રદાનમાં તીથનું ફળ મળે છે. કપિલા ગાયનું દાન આપવાથી પાપનો નાશ થાય છે. હે વિપ્ર ! ન્યાયવડે મેળવેલી એક પણ કપિલા ગાયનું દાન આપવાથી મનુષ્ય પાપથી મુક્તિ જાય છે. ગોરસથી ઐષ્ટ બીજું કંઈ નથી તથા ગાયોનું પ્રદાન ધણુંજ મહોતું કહેવાય છે. ગાયો લોકને તારે છે, ગાયો નાના પ્રકારના રસ ઉત્પન્ન કરે છે, લોકમાં ગાયો અન્ન ઉત્પન્ન કરે છે. જે પુરૂષ ગાયોનું હાદ જાણે નથી તે પાપ ચિત્તવાળો અવસ્થ નરકમાં જાય છે. જેમણે એક હજાર અથવા એકસો કે દશ વા પાંચ કે એક ગાય પણ સાધુ બ્રાહ્મણને આપી છે તે અવસ્થ આ લોકમાં પુણ્યતીર્થો એવી નદીરૂપ થાય છે. પ્રાપ્તિ પુષ્ટિ તથા લોકના સંરક્ષણે કરીને પૃથ્વીમાં ગાયો સૂર્યના કિરણો વૃક્ષ છે. ગાયોનો આપનાર સૂર્યના સરખો શોભે છે. શિષ્ય પોતાના ગુરુને ગોપ્રદાન આપે તો તે જરૂર સ્વર્ગમાં જાય. વિધિ જાણનારાઓનો ખરો મુખ્ય ધર્મ એ છે. સઘળા વિધિઓમાં આદિ વિધિ (ગોપ્રદાન), એજ ગણાય છે. ત્રણ વર્ણુથકી ન્યાયવડે સંપાદન કરેલું આ દાન પરીક્ષા કરી પાત્રને વિષે અર્પણ કરવાથી તું તેને પ્રાપ્ત થઈશ અને દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા અમે પણ પુણ્યશીળ એવા તને વખાણીશું. હે દિગ્ગ ! ધર્મરાજ્યએ એ પ્રકારે કહેલો હું ધર્માત્માને માથું નમાવી પગે લાગ્યો. પછી તે વૈવસ્વતે આજ્ઞા કરેલો હું ભગવતના પાદ મૂલ્ય પ્રત્યે આગ્યો.

દ્વયુક્તોદ્ધં ધર્મરાજં દ્વિજર્ણધર્માત્માનં શિરસાભિગ્રજમ્ ।

અનુશાસનેન લેહસ્વતેઽ પ્રત્યાગમં મગધત્પાદમુલમ્ ॥ ૧૭ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे यमवाक्ये गुर्जरभाषाया-
कसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. ઇન્દ્ર બ્રહ્મા સંવાદ.

युधिष्ठिर उवाच—उक्तं ते गोप्रदानं वै नात्रिकेतमृषिं प्रति ।

महात्म्यमपि चैवोक्तमुद्देशेन गवां प्रभો ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પ્રભો ! નાત્રિકેત ઋષિ પ્રત્યે તમે ગોપ્રદાન કહ્યું અને ગાયોના ઉદ્દેશ કરીને મહાત્મ્ય પશુ કહ્યું. હે પિતામહ ! હે છુદ્ધિવાળા, એક ગાયના અપરાધથી મહાત્મા નૃગે મહોદું દુઃખ ભોગવ્યું. દ્વારકામાં પ્રવેશ કરતાં યાદવના બાળકાએ એને ઉદ્ધાર્યો અને તેના મોક્ષના હેતુ કૃષ્ણ થયા, તે પશુ મેં સાંભળ્યું તથાપિ હે પ્રભો ! ગાયોના લોક પ્રત્યે મને કંઈક સંશય છે, કેમકે ગોપ્રદાન કરનારા જોને વિષે વસે છે તે મને યથાસ્થિત બ્રહ્માને કહો. બીજમપિતા કહે છે કે આ ઠેકાણે પશુ હું તને એક પુરાતન ઇતિહાસ કહીશ; જે પૂર્વે ઇન્દ્રે બ્રહ્માને પૂછ્યો હતો ઇન્દ્ર પૂછે છે—સ્વર્લોકવાસિઓની લક્ષ્મીને પોતાની કાન્તિવડે ઝાંખી પાડી જતા એવા ગોલોકવાસિઓને હું જોઉં છું. એને વિષે મારા મનમાં મહેટો સંશય છે. હે ભગવન ! હે પાપરહિત ગોલોક કેવા છે કે ત્યાં એવા દાતા પુરૂષો વસે છે, તે જાણવાની મને ઇચ્છા છે માટે કહો તે કેવા છે ? શાં કૃળ આપે છે ? ત્યાં શા મોટો કોષ ગુણ છે ? પીડાએ રહિત એવા પુરૂષો ત્યાં કેમ જાય છે ? કેટલા કાળ સંધી દાતા ત્યાં કૃળ ભેગવે છે ? બહુ વિષ દાન તે કેવું ? અદ્યદાન કયા પ્રકારનું ? બહુ એવી (ગાયો)નું દાન શી રીતે અને અદ્યપું કેમ ? ન આપ્યા છતાં ગાયોના આપનાર શા વડે કહેવાય છે બધું તે મને કહો. હે પ્રભો ! બહુ દાતા, અદ્યદાતા સમાન કયારે કહેવાય ? હે ઇન્દ્ર ! આ લોકમાં અદ્યદાતા બહુદાતા કયે પ્રકારે થાય ? ગોપ્રદાનમાં કેવા પ્રકારની દક્ષિણા યોગ્ય ગણાય છે ? હે ભગવન ! એ સધળું મને સત્યથી કહેવાને તમે યોગ્ય છો.

कौटशी दक्षिणाचैव गोप्रदाने विशिष्यते ।

एतत्तद्वयेन भगवन्मम शंसितुमर्हसि ॥ १२ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां द्विसप्त-
तमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૨ મો. ગોપ્રદાન મહિમા.

भीष्मपितामह उवाच—यो यं प्रकृत्वया पृष्ठो गोप्रदानादिकारितः ।

नास्ति पृष्ठास्ति लोकेऽस्मिन्स्वसोन्यो हि कर्तृकृतो ॥ ૧ ॥

બ્રહ્માજી કહે છે—હે ઇન્દ્ર ! તો જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, તે ગોપ્રદાનાદિક સંમંથી કર્યો છે. આ લોકમાં તારો સમાન બીજો પૂછનારો કોઈજ નથી. હે ઇન્દ્ર ! નાના પ્રકારના લોક છે

જેમને તું જોઈ શકે નથી. એકજ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની પેઠે હું તેમને જોઈ છું. સુવાંધારણ કરનારા રૂઢી જુદીવળા. ઋષિ બ્રાહ્મણો શરીર સદ્વર્તમાન લોક પ્રત્યે ગતિ કરે છે. મનને મટે સમાધિ કરી નિર્મળ મનવડે ધ્યાન કરનારા રૂઢી વ્રતવાળાઓ અહિંયાં પણ સ્વપ્નમૂત એવા બેઠે જોઈ છે. હે સદ્વચ્ચ! તે લોક કેવા ગુપ્તવાળા છે તે તું સાંભળ. ત્યાં કળ અનુક્રમણ કરતો નથી, જરા નથી, પાવક નથી તથા કંઈપણ અશુભ નથી ત્યાં આધિ કે પાપ નથી. માર્ગ પ્રત્યક્ષ જો હું છે તે હેતુ મટે કંઈ છું કે ત્યાં ગયો મનવડે જે જે ઇચ્છે છે તે મધ્યગું પ્રાપ્ત થાય છે કામો પ્રાપ્ત કરનારીઓ, કામચારિણીઓ કામ અને કામનેજ જોગવે છે. વાંચો, સરોવર નદીઓ, તથા નિવંધ પ્રકારનાં વન અને ધર, પર્વતો તથા ચાવત દ્રવ્ય માત્ર, સર્વ પ્રાણીઓને મગેષ્ટ એવું સઘળું ત્યાં જળાય છે. આવા ભારે લોક સમાન ખીજે એકે લોક નથી. હે શક! સઘળું સહન કરનારા શાન્ત, દયાળુ, ગુરૂની આશા પ્રમણે અનવર્તનારા અને અહંકારે રહિત એવા પુરૂષો ત્યાં ગતિ કરે છે. જે પુરૂષ સઘળાં માંસને ભક્ષણ કરતો નથી, હમેશાં ધર્મની સંભાવના યુક્ત રહે છે, માતા પિતાનું અર્ચન કરે છે તથા સત્યજો છે બ્રાહ્મણોની સેવા કરે છે, વખણુચરો છે, ગાયો તથા બ્રાહ્મણોને વિષે ક્રોધ કરતો નથી, ધર્મમાં આસક્તિવાળો છે ગુરૂની સેવા કરે છે, જીવતા સૂધી મત્યવ્રત ધારણ કરે છે, દનમાં અસક્ત રહે છે, અપરાધને વિષે ક્ષમા રાખે છે, સરલ છે, ઇન્દ્રિયોના નિમ્મલવાળો છે, દેવ પરાયણ અને સત્ત્વજા અતિથિઓ ઉપર દયાવાળો છે. હે ઇન્દ્ર! એ પ્રકારના ગુણવાળો માનવી અક્ષય એવા ગાયોના લોક પ્રત્યે ગતિ કરે છે. આ લોકમાં પરસ્પર સામું જોનારો, ગુરૂની હિસા કરનારો, મિથ્યાવાણી ભાખનારો, હમેશાં વદવાડ કરનારો, તથા બ્રાહ્મણોને વિષે વૈર બાંધનારો, એટલા દોષવાળો દુરાત્મા પુરૂષ લોકને દેખતો નથી. મિત્રદ્રોહિ, વંચક, કૃતમિ, શક, પાખંડી, ધર્મદ્રોષી અને બ્રહ્મહત્યારો પુરૂષ પુણ્ય કરનારાઓનો નિવાનમૂત એવો જોલોક મનવડે પણ જોઈ શકે નથી. હે દેવતાઓના ઇચ્છર! એ સઘળું વ્યાખ્યાન તને મેં કહ્યું. હવે હે ઇન્દ્ર! ગોપ્રદાનમાં આસક્ત પુરૂષોને જે ફળ થાય છે તે તું સાંભળ. ભાગમાં આવ્યા સિવાય પોતાની જાતે સંપાદન કરેલો દ્રવ્યથી જે પુરૂષ ગાય વેચાથી લઈ (બ્રાહ્મણને) આપે છે, અથવા ધર્મથી ઉપાર્જન કરેલા ધનવડે ખરીદ કરેલી ગાયનું દાન કરે છે તે પુરૂષ અક્ષયલોકને પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ છૂતમાં ધન જીતીને પણ ગાય વેચાથી લઈ બ્રહ્મણને દાનમાં આપે છે તે પુરૂષ હે શક! દિવ્ય એવાં દશ હજાર વર્ષોનું ફળ જોગવે છે. મઝીયારાના દ્રવ્યમાંથી પણ ન્યાયપૂર્વક ગાયો ઉપાર્જિત કરી બ્રાહ્મણને આપે છે તો તે આપેલી ગાયો દાતા પુરૂષોને નિશ્ચય ફળ આપનાર થાય છે. જે પ્રતિગ્રહ કરીને પણ શુદ્ધ અંતઃકર્ણથી ગોપ્રદાન કરે છે. તેને પણ હે શયીનાસ્વામી! દ્રુવ એવા અક્ષય લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ તું જાણજે. ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી જે પુરૂષ જન્મથી અરંભી સત્યજો જોલે છે તથા ગુરૂ અને બ્રાહ્મણનો અપરાધ સહન કરે છે, તે પુરૂષની ગાયો આપનારની સમન ગતિ થાય છે. હે શયીપતે! જે નિહિત હોય તથાપિ બ્રહ્મણ કદાપિ નિંદા કરવાને યોગ્ય નથી. મનવડે પણ ગાયોનો દ્રોહ કરવો નહીં, ગાયોની વૃત્તિ બાંધનારા તથા તેના ઉપર અનુકંપા કરનારા થવું. હે શક! હવે સત્ય તથા ધર્મને વિષે આસક્ત પુરૂષોને જે ફળ થાય છે તે તું સાંભળ. તેની એક ગાયનું દાન હજાર ગાયોની બરાબર થાય છે, ક્ષત્રિયને પણ ધર્મ તથા સત્યમાં આસક્તિ રાખવાથી ઉપર ખતાવ્યું તેટલુંજ ફળ થાય છે એટલે તેની ગાય પણ બ્રાહ્મણના સમાન છે એવા નિશ્ચય છે. ઉપર

ખતલેલા ગુણુ જે વૈશ્યમાં હોય તો તેની એક ગાયનું દાન પાંચસે ગાયોની ખરોખર થાય છે. વિનીત એવો શ્વર હોય તો તેને ચોથા ભાગનું એટલે અઠસે ગાયો જેટલું પુણ્ય કલ્પું છે. સાવધાન પુરૂષ, સત્વમાં આસકત રહી ગુરૂની શુશ્રુષાથી વર્તે, શાન્ત થાય, અધ્યયન રાખે, દેવતાની સેવા કરે, પવિત્ર રહે, ધર્મચરણે વર્તી અહંકારનો ત્યાગ કરી બ્રાહ્મણને દ્વંદ્વથી ગાય, ઉપર ખતલેલા વિધિ પ્રમાણે દાનમાં આપે તો તે મોટું ફળ ભોગવે. હમેશાં એક વાર ભોજન કરી, સંભળે વિષે રહેલા, ગુરૂની શુશ્રુષા કરનારો પુરૂષ નિત્ય ગોપ્રદાન કરે તેને મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ગાયોને વિષે ભક્તિવાળો પુરૂષ, નિત્ય ગાયોનું દાન કરે તથા ગાયોને અભિવંદન કરે તો બ્રાહ્મણ વેદાધ્યાયી થાય. સંત્રમથી નિવૃત્તિ પામેલો કોઈ ક્ષત્રિય ગાયને નમે તો હે ઈંદ્ર ! તેનું ફળ તું સાંભળ. સુવર્ણની દક્ષિણાઓવડે રાજસૂય યજ્ઞ કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેની ખરોખર સિદ્ધ, ઋષિ તથા સંત લોકો ગાયને નમસ્કર કર્યાનું ફળ કહી ગયા છે. જે પુરૂષ ભોજન કર્યા શિવાય પ્રથમ ગાયને ગગનક આપે છે, તથા સત્ત્વવાદી એવો તે રોજ ગોવતી થાય છે, તે શાન્ત તથા સત્યશીલ એવા પુરૂષને એક વર્ષ દિવસે સહસ્ર ગાયોના દાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ નિત્ય એક વખત ભોજન કરી રોજ એક ગોપ્રદાન કરે છે, તેને દશ હજાર વર્ષ પર્વન્ત અક્ષય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હે શક ! એકજુકત કરીને જે પુરૂષ ગાય વેચાતી લઇ બ્રાહ્મણને આપે છે, તો તે ગાયના શરીરપર જેટલાં ફેંવાં હોય તેટલી ગાયો આપાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે ક્ષત્રિયને જે ફળ થાય છે તે સાંભળ. ક્ષત્રિયને પંચવાર્ષિક ફળ કલ્પું છે. વૈશ્યને તેનું અર્ધ થાય છે અને શૂદ્રને તેનું અર્ધ એટલે વૈશ્યના કરતાં અર્ધ ફળ મળે છે. જે આત્મવિક્રય કરી ગાય વેચાથી લઇ બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે પુરૂષ ન્યાં સૂધી ગાયો પૃથ્વીમાં જણાય છે, ત્યાં સૂધી અક્ષય ફળ ભોગવે છે. હે મહાભાગ ! સંત્રામમાં જીતીને જે પુરૂષ ગોપ્રદાન કરે છે, તેને ફેંવે ફેંવે અક્ષય લોક કલ્યા છે. હે કૌશિક ! એ નિરંતર આત્મવિક્રય તુલ્ય એવી અક્ષયા નાજીવી. પ્રત્યક્ષ ગાયનો અભાવ જાતે જે પ્રયત્નવાળો પુરૂષ તિલધેનુનું દાન કરે છે, તેને તે ગાય સંકટથી તારી દે છે અને ગોલોકમાં ક્ષીર નદીને વિષે સુખ ભોગવે છે. એમનું દાન માત્રજ પ્રશસ્ત છે નહીં, દેશ, પાત્ર, કાલ તથા ગો વિશેષ વિધિ અને પાવકાદિત્ય ભૂત દુઃખ નાજીવીને કાલોચિત કરવું. સ્વાધ્યાયવાળો, આદ્ય, શુદ્ધકુળમાં જન્મેલો, પ્રશાન્ત, યામિક, પાપ નહી કરનારો, બહુ નાજીવાળો, ગાયોમાં ક્ષમાવાળો, અતિશે કોપી નહીં, દુઃખને શરણ રાખનારો તથા વૃત્તિ જ્ઞાન હોય તેને પાત્ર કહે છે. વૃત્તિ જાતી રહેવાથી બહુ પીડા ભોગવતો હોય કૃષિને માટે, હૃતદ્રવ્યને અર્થે, પ્રસૂતિને સાર, ગુરૂને માટે, આજકની વૃદ્ધિને અર્થે અથવા દેશકાળ વિશિષ્ટને વિષે ગોપ્રદાન કરવું. જ્ઞાનવડે સંપાદન કરેલી, જીવતદાન આપી ખરીદ કરેલી, વિવાહ વિધિમાં મેળવેલી, સંકટથી છોડાવેલી અને યોગ્યને માટે આજીવી, જેટલાં દ્વારોથી સંપાદન કરેલી ગાયો પ્રશસ્ત છે. યજ્ઞવાળી. સારાં આચરણવાળી વગેરે યુક્ત એવી સધળી સુગંધવાળી ગાયો વખણાય છે. જેમ સધળી નદીઓમાં ગંગા શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સધળી ગાયોમાં કપિલા ગાય ઉત્તમ છે. ત્રણ રાત્રી ઉગોખ્ય રહી, પૃથ્વીમાં સુષ્ક, દૂધ પીવાથી પુષ્ટ થએલાં વસેએ એ યુક્ત તમ થએલી ગાયો બ્રાહ્મણોને અપવા યોગ્ય છે. ત્રણ દિવસ ગોપ્રદાન કરી ગોરસથી વર્તવું. રૂઝ અચરણવાળી, સુરોહા આરા વાછઘરાળી, પદ્માયન ન કરે એવી ગાયનું દાન કરવાથી તેના શરીરપર જેટલાં ફેંવાં હોય તેટલા વર્ષ સૂધી તે ગોલોકમાં

વસે છે, વળી યુવાન અવસ્થાવાળો, હુમરે વહન થાય તેવો બળવાન, વિનીત, હલને વહન કરનારો, અનંત રીતિવલ્લો બળદ બ્રાહ્મણને આપવાથી દશ માથો આપનારના લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગાયો તથા બ્રાહ્મણનું જે પુરૂષ રક્ષણ કરે છે, તે સ્ત્રીમાં પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે. તેને જે પુણ્ય થાય છે તે તું સાંભળ. તેને અધર્મેવના જેટલું અગ્ન્ય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હે હનર નેત્રવાળા! મૃત્યુકાળે જે શ્રુતિને ધરે છે તેને પામે છે. તે કર્મવડે કરીને મનુષ્ય બહુ પ્રકારના દિવ્ય લોકને પામે છે. ગાયોએ મનસો તે સત્રવા લોકમાં સુખ પામે છે, એ દાનવડે કરીને ગાયોના વનને વિષે મનુષ્ય ગતિ કરે છે. હે શતકેના! ઘાસ, ગોમય તથા પાંદડાંનું ભક્ષણ કરનાર, નિઃસ્પૃહ, નિયમવાળો પવિત્ર પુરૂષ, દેવાએ સહિત મારા લોકમાં જ્યાં ઇચ્છા કરે છે, ત્યાં નિષ્કામ લોકમાં જઈ હર્ષ મુક્ત વસે છે.

अकामं ते न वस्तव्यं मुदिते न शतक्रतो ।

मम लोके सुरैः सार्धं लोकं यत्रागि चेच्छति ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गुर्जरभाषायां त्रिसप्ततितमो

અધ્યાયઃ ॥ ૭૩ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૭૪ મો. ગૌદાનનું પુણ્ય.

इन्द्र उवाच—जानन् यो गामपरोद्विक्रियाध्वार्यकारणात् ।

अतद्वિज्ञાतुमिच्छामि क्वનુ तस्य गतिर्भवेत् ॥ ૧ ॥

ઈન્દ્ર પૂછે છે કે-જે જાણતાં, ધાનને સારૂ ગાયને હરણ કરે અને વેચે તેની ક્યાં ગતિ થાય, તે હું જાણવા ઇચ્છુ છું. પિતાનહ બે.ત્યા કે જેઓ ભક્ષણ માટે, વેચવા માટે, દાન માટે અને બ્રાહ્મણને અર્થે હ.ણ કરે છે તેમાં જે ફળ થાય છે તે સાંભળો. જે નિરંકુશ થઈ વેચવા માટે ગાયની હિંસા કરે અથવા ભક્ષણ કરે અને જે સ્વાર્થિ લોકો હણનારા પુરૂષને સંભતિ આપે તે હણનાર, વેચનાર અને સંભતિ આપનાર સર્વે જેટલાં તેનાં રવાં હોય તેટલા વર્ષો સુધી નરકમાં પડી રહે છે. હે પ્રભુ! જે અને જેવા દોષો બ્રાહ્મણના યગને હણનારા બાણસમાં રહ્યા છે તેજ દોષો ગાયને વેચવામાં અને હરણ કરવામાં કહેલ છે. જે ગાયને હરણ કરી બ્રાહ્મણને આપે તેનું જે ફળ થાય છે તે પ્રમાણમાં નરકને પામે છે. હે મહાકાંતિવાળા! ગાયના દાનમાં સુવર્ણની દક્ષિણા કહેલી છે, માટે દક્ષિણાની બાબતમાં સુવર્ણ હિતમ ગણેલું છે એમાં સંશય નથી. મનુષ્ય ગાયનું દાન કરવાથી સાત પૂર્વજોને તથા સાત પછી થનારા પુરૂષોને તારે છે અને સુવર્ણની દક્ષિણા આપવાથી તેથી બમણું ફળ થયેલું કહેવાય છે. હે ઇન્દ્ર! સુવર્ણ હિતમ દાન છે, સુવર્ણ હિતમ દક્ષિણા છે અને સુવર્ણ ધક્કિત કરનારાઓમાં પરમ પવિત્ર કરનાર કહેલું છે. હે મહાકાંતિવાળા! સો યગને કરનારા ઇન્દ્ર! સુવર્ણ કુળોને પાવન કરનાર કહેવાય છે અને ટુંકાણમાં હું એજ દક્ષિણા હિતમ કહું છું. સ્ત્રીમ બ્રાહ્મ કે હે ભરતકુળમાં એક! પિતામહે (બ્રહ્માઓ) આ પદને કહ્યું હતું, ઇન્દ્રે દશરથને કહ્યું હતું, દશરથે રામચંદ્રને કહ્યું હતું, રામચંદ્રે મહારિષ પેતાના ત્રિવલ્લાર્ધ ભક્ષમણને કહ્યું

હતું અને હે પ્રભુ! અરણ્યમાં રહેતા ત્યારે લક્ષ્મણે ઋષિયોને કહ્યું હતું આ પ્રભાણે પર-
પરાથી આવેલાં દુઃખે કરી ધારણ કરી શકાય એવાં આખ્યાનને ઉત્તમ વનવાણ: ઋષિઓએ
અને ધાર્મિક રામ્નઓએ ધારણ કરેલાં છે. હે યુધિષ્ઠિર! મો આ ઉપાખ્યાયે કહેલું
છે. જે બ્રહ્મણુ નિરંતર બ્રહ્મણુની સભામાં, યજ્ઞેમાં, ગાયોનાં દાન વખતે અને સમાગમ
વખતે આ કહી સંભળાવે છે તેને દેવતાઓની સાથે સદાકાલ ક્ષય વગરના લોકોની પ્રાપ્તિ
થાય છે. આ રીતે ભગવાન એવા પરમેશ્વરે તે બ્રહ્માને કહેલ છે.

इति ब्रह्मा स भगवानुवाच परमेश्वरः ।

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे दत्तुःसप्ततितमोऽध्यायः

॥ ૭૪ ॥

અધ્યાય ૭૫ મો. દાનથી દમ વધે.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—વિશ્વંમિતોહં ભવતા ધર્માન્નિવદતા વિનો ।

પ્રવક્ષ્યામિ તુ સન્દેહં તન્ન બ્રૂહિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે સમર્થ પિતામહ! તમે ધર્મો કહ્યા તેથી હું વિશ્વાસ પામેલે હું
પણ એક સદેહ પૂછું છું તે મને કહો. હે મહામતે! વ્રતોનું શું ફળ અથવા કેનું ફળ કહેલું
છે? નિયમોનું શું ફળ? સારી રીતે ભણેલું હોય તેનું શું ફળ? આ લોકમાં દાનનું શું ફળ
વેદોને ધારણ કરવામાં શું ફળ અને ભણુવવામાં શું ફળ? આ સર્વ હું જાણુવા ઇચ્છું છું
હે પિતામહ! જે દાન ન લે તે માણુસને શું ફળ, જે શત્રુ અથવા તેનું શું ફળ છે. જેએ
પોતાનાં કર્મમાં પ્રીતિવાળા છે અને જેઓ થર છે તેઓને શું ફળ? નિવ્રતનામાં શું ફળ
બ્રહ્મચર્યમાં શું ફળ કહેલું છે. પિતાની સેવામાં, માતાની સેવામાં, આચાર્યની સેવામાં યુરુ
સેવામાં, પારકાનાં દુઃખથી દુઃખી થવામાં અને પારકાનાં દુઃખો નિવારણ કરવામાં શું ફળ
છે? આ સર્વ હે ધર્મ જાણુનારા પિતામહ! મને ઘણું અશ્વર્થ લાગે છે મટે સમગ્રપણ
થી યથાર્થ જાણુવા ઇચ્છું છું. બીજા બોલ્યા કે જે માણુસ જે પ્રભાણુ કહેલું હોય તે પ્રભા
વ્રતો ઠીક આરંભ કરી સંપૂર્ણ કરે છે તેને સનાતન લોકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે રાજન
આ લોકમાં નિયમોનું ફળ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તમને આ ફળ નિયમોનું અને યજ્ઞેનું મળે
છે સારી રીતે અધ્યયન કરેલ તેનું પણ ફળ અહિં અને પરલોકમાં દેખાય છે. આ લોક
અથવા બ્રહ્મ લોકમાં તે નિરંતર આનંદ પામે છે. તમે મરણી દમનું ફળ વિસ્તાર
સંમળો. જેઓ દાંત (દન્ડિયોને નિયમમાં રખાનારો) છે તેઓ સર્વ ઠેકણે સુખી અને સ
રથળે વૃદ્ધિવાળા છે. દાંત (દમવાળા) લોકો જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં જઈ શકે છે, સ
શુભોને મરી શકે છે અને તેઓ જેની ઇચ્છા કરે છે તેની પામે છે એમાં સંશય નથી.
પાંડવ! ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા નરો સર્વ ઠેકણે સર્વ કર્મન ઓથી જડાય છે અ
જે રીતે સ્વર્ગમાં સુખ પામે તે રીતે તપ પરક્રમ જૂનાં જૂનાં દાન અને યજ્ઞોથી આન
પામે છે. વળી દાંત માણુસે ક્ષમાવાન હોય છે તેથી દનથી દમ વધે છે. બ્રહ્મણુને ક

પણ દાન આપનારો દાતા કેવો છે. દાંત માણસ કાપનો નથી તેથી દાનથી દમ ઉત્તમ કહેવ છે. જે કાપ્યા વગર દાન આપે છે તેને સનતન લોકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે કારણથી ક્રોધ દાનને હણે છે તે કારણથી દમ દાનથી ઉત્તમ છે. હે મહારાજ ! સ્વર્ગમાં જે હનરો અદશ્ય સ્થાનકો છે અને સર્વ લોકમાં ઋષિઓનાં જે સ્થાનકો છે, ત્યાં અદિતી દેવતાઓ જાય છે તે સ્થાનકો પ્રત્યે મોટા સ્થાનની ઇચ્છા કરનારા ઉત્તમ ઋષિઓ દમવડે જાય છે, માટે દાનથી દમ ઉત્તમ છે. જે અધ્યયન કરાવનાર છે તે અતિકલેશ પમવાથી અક્ષય ફળ પામે છે. હે નરસિંહ ! વિધિ પ્રમાણે અમિકેમ કરવાથી બ્રહ્મલોકમાં તે જાય છે. જે અધ્યયન કરીને પણ ન્યાયને જાણનારાઓને વેદ આપે છે તથા જે ગુરૂનાં કર્મની પ્રશંસા કરનાર છે તે સ્વર્ગમાં પૂજાય છે. તે ક્ષત્રિય અધ્યયનમાં, યજ્ઞનમાં અને દાન કર્મમાં જોડાય છે તથા જે યુદ્ધમાં રક્ષણ કરે છે તે પણ સ્વર્ગમાં જાય છે. પોતાનાં કર્મમાં પ્રીતિવાળો વૈક્ય દાન કરવાથી મોટા સ્થાનને પામે છે. પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળો શ્વર સેવા કરવાથી સ્વર્ગ પામે છે. શરાઓ ઘણા પ્રકારના કહેવા છે. તેઓનાં કાર્ય મારાથી સાંભળો. શુર અને શુરાના અન્યથનું ફળ કહેવું છે. કેટલાક મનુષ્યો યજ્ઞ શુર, દમશુર, સત્યશુર, યુદ્ધશુર, અને દાનશુર કહેવ છે. ઘણા સાંખ્યશુર હોય છે. કેટલાક યોગશુર, કેટલાક અરણ્યમાં શુર, કેટલાક ગૃહવાસમાં શુર અને કેટલાક ત્યાગમાં શુર હોય છે, કેટલાક લોકો સરસતામાં શુરા અને કેટલાક શાંતિમાં શુરા છે. તે તે નિયમોએ કરી ઘણા બીજા પણ શુરાઓ છે. કેટલાક વેદાધ્યયન શુર અને કૈક અધ્યપામાં પ્રીતિવાળા શુર છે. કેટલાક ગુરૂની સેવામાં શુરા, કૈક પિતાની સેવામાં શુરા, કૈક માતાની સેવામાં શુરા, કૈક ભિક્ષામાં શુરા, કૈક અરણ્યને ગૃહવાસમાં શુરા, અને કૈક અતિથીના પૂજનમાં શુરા હોય છે. આ સર્વ પોતાનાં કર્મોનાં ફળોથી જીતેલા ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે જાય છે. સર્વ વેદોને ધાન્ય કરવા સર્વ તીર્થોમાં નહાવું અને સદા સત્ય બોલવું. આ સર્વનું ફળ સમાન છે, અથવા સમાન નથી કારણકે હજાર અશ્વમેધ અને સત્યને પુત્રમાં (ત્રાજામાં) ધારણ કર્યું તેમાં હજાર અશ્વમેધથી સત્ય અધિક થયું. સત્યથી સૂર્ય તપે છે સત્યથી અગ્નિ દીપે છે, સત્યથી વાયુ વાય છે, અને સત્યમાં સર્વ રહેલું છે. સત્યથી દેવતાઓ ને પિતૃ પ્રસન્ન થાય છે અને બ્રાહ્મણો સત્યને ઉત્તમ ધર્મ કહે છે માટે સત્યને તજવું નહીં. મુનિઓ સત્યમાં પ્રીતિવાળા, મુનિઓ સત્ય પરાક્રમવાળા અને મુનિઓ સત્ય શાપ આપનારા હતા માટે સત્ય ઉત્તમ છે. હે ભરતર્ષભ ! સત્યવાળા મનુષ્યો સ્વર્ગમાં સુખ પામે છે. આ રીતે મેં સર્વાત્માથી દમ અને સત્યના ફળની પ્રાપ્તિ કહી. હે વસુદેવના અધિપતિ ! જે વિનયવાન આત્માવાળો છે તે જરૂર સ્વર્ગમાં સુખ પામે છે. હવે બ્રહ્મચર્યનો ગુણ સાંભળો. હે નરસિંહ ! આ લોકમાં જે જન્મથી માંડી મરણ પર્વત બ્રહ્મચારી હોય તેને કંઈ પણ ન મળી શકે તેવું નથી એમ તમે જાણો. નિરંતર સત્યમાં પ્રીતિવાળા ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા અને ઉર્ધ્વ વીર્યવાળા જે કરોડો ઋષિઓ છે તે સર્વ બ્રહ્મ લોકમાં વસે છે. હે રાજા ! બ્રાહ્મણે વિશેષપણથી અને બીજાઓએ પણ સેવેલું બ્રહ્મચર્ય મર્વ પાપોને બાળી નાખે છે. બ્રાહ્મણે વિશેષપણથી સેવવાનું કારણ એકે બ્રહ્મગ અમિરૂપ કહેવાય છે. વળી એ (બ્રહ્મચર્ય) તપસ્વી બ્રાહ્મણમાં પ્રત્યક્ષ છે અને બ્રહ્મચારીથી પરાભવ પામેલો ઇન્દ્ર પણ કહે છે તેથી આ લોકમાં ઋષિઓને બ્રહ્મચર્યનું ફળ મળે છે. હવે માતા પિતાના પૂજનમાં જે ધર્મ છે તે પણ સાંભળો. હે રાજા !

જે પિતાને, માતાને, ભાઈને, ગુરુને અને આચાર્યને સેવે છે તથા તેઓમાં ક્યારે પણ અમુકા (અણુમાં દોષશુદ્ધિ) નથી કરતા તેનું સ્થાન સર્વ લોકમાં પૂજ્ય છે એમ જાણો અને આત્મવાન એવો તે ગુરુની સેવાવડે નરકને જતો નથી.

तस्य राजन् फलं विद्धि स्वर्लोके स्थानमर्चितम् ।

न च पश्येत नरकं गुरुगुणैर्याત્મवान् ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पंचसप्ततित्तमोऽध्यायः

॥ ૭૬ ॥

અધ્યાય ૭૬ મો. ગોદાન કથન.

गुधिष्ठिर उवाच—विधिं गवां परं श्रोतुमिच्छामि नृपतत्त्वतः ।

येन तान् शाश्वतांल्लોકानर्थिनां प्राप्नुयाद्विह ॥ ૩ ॥

ગુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે રાજન્ ! ખરાપણથી ગાયોનો ઉત્તમ વિધિ સાંભળવા હું ઇચ્છું છું, જેણે કરી આ લોકમાં મનુષ્ય અર્થે લોકોના અવિનાશિ લોકોને પામે. ભીષ્મ બોલ્યા—હે પૃથ્વીના અધિપતિ ! ગોદાનથી કંઈ પણ ઉત્તમ નથી. જે ન્યાયથી આપેલી ગાય આપવામાં આવે છે તો તત્કાલ કુળને તારે છે. જે વિધિ સજ્જનો સારૂ સારી રીતે ઉત્પન્ન કરેલા છે પણ તેજ વિધી આ પ્રજાઓ માટે કલ્પેલો છે નથી હે રાજન્ ! પ્રથમ આદિ કાલથી પ્રવૃત્ત થયેલો, ગાયનાં દાનના અર્થવાળો વિધિ મારાથી સાંભળો. પૂર્વે ત્યારે ઉત્તમ ગાયો પોતા પાસે પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે સંદેહ લાવી માંધાતા રાજાએ ચાલતો પ્રશ્ન કર્યો અને બૃહસ્પતિએ નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો. જેણે વ્રતનો નિયમ લીધો હોય તેણે બ્રાહ્મણનો ધણો સત્કાર કરી આવતી કાલે મૃત્યુ થશે એમ જગૂી ગોદાન અર્થે રાત્રી ગાય આપતી. સમાન અંગવાળી, ધણું આપનારી એમ કહી ગાયને બેલાવવી. પંચી ગાયોના મધ્યમાં જઈ આ શ્રુતિ બોલવી. “ગાય મારી માતા અને ગાય મારી પ્રતિષ્ઠા છે, તેમ વૃષભ (બળદ) મારો પિતા છે માટે મને સ્વર્ગ અને આ લોકનું સુખ આપો.” આ પ્રમાણે કહી ગાયોનાં ટાળાંમાં જઈ ગાયો પાસે રાત્રે રહી ફરી ગાયના દાન વખતે શ્રુતિ બોલાવી. મનુષ્યનું એક રાત્રિ સૂધી ગાયોની સાથે સખપણું રાખવાથી, ગાયોની સમાન વર્તવાથી અને ગાયોની સાથે એકપણું પામવાથી જલદી પાપથી મુક્ત થાય છે. સૂર્ય દેખાવા વખતે જેની સાથે મોટો વાછડો આપેલો છે એવી ગાય બ્રાહ્મણને આપતી અને દાન લેનારે કહેવું કે તમને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે અને તમને અર્થવાદના મંત્રમાં કહેલા આશિર્વાદો સિદ્ધ થશે. પ્રજાપતિ સંબંધી આ ગાયો બગવાન, ઉત્સાહવાળી, હુદ્દિવાળી, યજ્ઞમાં અમૃતરૂપ ધૃતના ગર્ભરૂપ આ જગત્પત્રી પ્રતિષ્ઠારૂપ ઇશ્વરતાના કાટરૂપ નિરંતર પૃથ્વીના પ્રવાહરૂપ અને સર્વરૂપ છે. આ અર્થવાદો કહેલા છે. સૂર્યથી થયેલી ગાયો મારા પાપને નાશ પમાડો. ચંદ્રમાથી થયેલી ગાયો મને સ્વર્ગે જવામાં સહાય થાઓ. મારા આત્મને માની યેંડે આશ્રય કરો અને આશીર્વાદ કહેલી એવી પણ મને સર્વ આશિષો સિદ્ધ થાઓ. સરસ્વતી નદીની યેંડે કલ્પાણુ માટે પ્રવૃત્ત થયેલી, ક્ષમ દેશની નિવૃત્તિ વખતે અને દેહના મોક્ષની વખતે પંચમગ્ધથી સેવેલી હે અયોધ્ય !

તમે પ્રસન્ન થઇ મને સર્વ પુણ્યોથી મળી શકે એવી ઉત્તમ પ્રિયગતિ આપો. આજે જે તમે છે તેજ હું છું એવો મને ભાવ છે માટે તમને આપી હું આત્માને દેનારો થયો છું. મન વિષેજ પ્રાપ્ત થયેલી અને મનથીજ ગયેલી શાંતરૂપ અને ઉગ્ર રૂપવાળી હે ગાયો! દાતાને તથા મને પ્રિય ભૈરવી પ્રકાશિત કરો. આ પ્રમાણે વિધિથી પ્રથમ ભોગેલા, ગાયોના દેનારાએ આજે કહેલા શબ્દથી આરંભી દેનારો થયો છું ત્યાં સુધીનું વાક્ય કહેવું અને ગાયોના દાનની વિધિને જાણનારા, દાન લેનારા બ્રાહ્મણે મન વિષે એ કહેલા પદથી આરંભી પ્રકાશિત કરો, ત્યાં સુધીનું પ્રથમ કહેવાયલું વાક્ય કહેવું. વિશેષ શક્તિ ન હોય તો ગાયના બદલામાં આપવાના પદાર્થો દર્શાવે છે.

ગાયના બદલામાં અર્ધ વસ્ત્ર અને ધનને આપનાર પણ ગાયને આપનાર કહેવાય છે. જ્યારે અર્ધ ગોપ્રદાન કરવું ત્યારે આ મોટા મુખવાળી ગાય હું તમને આપું છું એમ કહેવું. જ્યારે વસ્ત્ર ધેનું દાન કરવું ત્યારે આ કસ્યાણરૂપ ગાય તમને આપું છું એમ કહેવું અને જ્યારે વસુદેવ ધેનું દાન કરવું ત્યારે આ વૈષ્ણવી ગાય તમને આપું છું માટે મહાશ્વ કરો એમ કહેવું. વળી તેણે જે પ્રમાણે જોટલી ગાયો આપવી તેઓનાં નામ લઇ આપવી. અર્ધ, વસ્ત્ર અને ગાયના વસુરૂપ ગાયનું છત્રિય ગણું અને વિશ હજાર ગણું કળ કમ પ્રમાણે જાણવું. આ રીતે ગાયોના ગુણો જાણવા. જે સાક્ષાત્ ગાયને આપનારા છે તે ગાળને આદમે પગલે સર્વ કામનાઓને પામે છે ત્યાર પછીથી પામે એમાં શું! જે ગાયને આપનાર છે, શીલવાન્ છે અર્ધને (ગાયનાં મૂલ્યને) આપનાર છે અને વસુને આપનાર છે તે આ લોકમાં ભયથી રહિત થાય છે અને દુઃખી થતો નથી. વળી જે પ્રાતઃકાળનાં કર્મને કરનાર છે, અને ભારતને જાણનાર છે, આ સર્વને વિજ્ઞાને આપેલા, ચંદ્રી પેટે અમૃતને સ્વનારા લોકો પ્રાપ્ત થવાના એમ કહેલું છે. ગાયોને આપી ત્રણ રાત્રિ સુધી ગાયનું વ્રત કરનાર થવું, એક રાત્રિ આ લોકમાં તેઓ સાથે રહેવું અને કામાદ્યની દિવસે ત્રણ રાત્રિ સુધી ગાયોના રસોથી, છાણથી અથવા મૂત્રથી વર્તવું. બળદનાં દાનથી મનુષ્ય, દેવ સરખા વ્રતવાળો (બ્રહ્મચારી) થાય છે. ગાયોનું જોડું આપવાથી વેદની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા ગાયોના વિધિને જાણી જે યજ્ઞ કરનાર છે તે ઉત્તમ લોકો પામે છે પણ વિધિ જાણનાર નથી તે ઉત્તમ લોકને પામતો નથી. જે જન એકલા કરેલા રાજાના સર્વ પદાર્થો હાથી વિગેરે આપે અને એક કામનાઓને પુરનારી ગાય આપે આ બે સમાન છે. જે ધણી ગાયો હવ્ય અને કવ્ય ના ઓળખે આપનારી હોય તો તેઓનું અધિક કળ છે અને તેઓમાં જિતમ બળદોનું દાન અધિક છે. 'આ' કહીને જે શિષ્ય ન હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ, જે વ્રત રહિત હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ, જે શ્રદ્ધાથી રહિત હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ અને જે વાંકી શુદ્ધિવાળો હોય તેનો ઉપકાર કરવો નહિ. સર્વ લોકમાં આ સનાતન ધર્મ છે માટે જ્યાં ત્યાં આ ધર્મ કહેવો નહિ. લોકમાં શ્રદ્ધવાળા મનુષ્યો છે અને રાક્ષસ મનના શુદ્રો પણ છે. વળી થોડા પુણ્યવાળા જેઓ નાસ્તિકપણનો આશ્રય કરે છે એઓને આપેલું હોય તે અનિષ્ટ થાય છે. હે રાજન્! બ્રહ્મરૂપિનું આ વચન સાંભળી જે રાજાઓ ગાયનાં દાન આપી પુણ્ય-શીલ પ્રવૃત્તિવાળા થઇ ઉત્તમ લોકોને પામ્યા તે મારાથી કહેવાતા રાજાઓને સાંભળો. ઉશી-નશ, ત્રિશ્વશ્વ, નૃગ, અગીરથ, વિશ્વન, ચૈવનાથ, મંધતા, મુચુકુંદ, રાગ ભરિશ્વન, નલ, કોમ્બ, મુરવા, ચક્રવર્તી જરત અને તેમજ વંશમાં થયેલા સર્વ જરતો, વાર એવા દશરથના

પુત્ર રામ, જે બીજા કીર્તિમાન્ પ્રખ્યાત રાજાઓ છે તે, રાજા પૃથુકર્મા, અને વિધિને જાણનારો દિદીપ ગણ છે. આ સર્વ ગાયનાં દાનોથી સ્વર્ગને પામેલા છે. માંધતા પણ યજ્ઞ, દાન, તપ રાજધર્મ અને ગેદાનોથી યુક્તજ હોવા માટે હે પાત્ર ! તમે પણ મેં કહેલી આ બૃહસ્પતિની વાણીને ધારણ કરો અને કુરુના મંજળને પામી પ્રસન્ન થઇ પુણ્યકારી ગાયો ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને અર્પો.

વૈશંપાયન બોલ્યા કે બીજાં જે રીતે ગેદાન વિષે કહ્યું તે રીતે વિધિ પ્રમાણે ધર્મ-રાજાએ સમજી કંઈ અને તે રાજાએ માંધતા ને વેદને ઉપદેશ કરેલા ધર્મને સારી રીતે ધારણ કર્યો. આ પ્રમાણે હે નૃપ ! નિરંતર ગાયોના દાન સાડ જવના લોટને ગોમયની સાથે પાન કરતો પૃથ્વી તળે સૂતો, શિખરે ધારણ કરતો અને આત્માને નિયમમાં રાખતો એવો રાજાઓમાં ઉત્તમ તે જેમ બળદ હોય તેમ તે વખતે વર્તતો હતો. તે રાજા નિરંતર ગાયો માટે યતનવાળું મન કરી તેઓનો પરિચય રાખનાર થયો હતો અને જૂપતિ ગૌને રાજરૂપ ધોસરી વિષે જાંડી ઉત્તમ ધેડાઓથી ન્યાં ત્યાં જતો હતો.

नृपतिरवत्सदैवताभ्यः प्रयतमनास्त्वभिस्तुवंश्चनः स्म ।

नृपतिधुरि च गामयुकभूपस्तुरगवरैरगमच्च यत्र तत्र ॥ ૩૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोदानकथने षट्सप्त-
तिशोऽध्यायः ॥ ૭૬ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો. ગોદાન કથન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તતો યુધિષ્ઠિરો રાજા મુયઃ શાન્તનવં નૃપં ।

ગોદાનાવસ્તરં ધીમાન્ પપ્રક્ષ્ઠ ઘિનયાન્વિતઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા કે—તે પછી ફરીને વિનયવાન, બુદ્ધિમાન્ રાજા યુધિષ્ઠિરે રાજા શંતનુના પુત્ર બીષ્મને ગેદાનનો વિસ્તાર પૂછ્યો. યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા કે—હે ભારત ! હે વીર ! ફરીને સારી રીતે મને ગોદાનના ગુણો કહો; કારણ કે હું આતું અમૃત સરખું વચન સાંભળી તૃપ્ત થતો નથી. વૈશંપાયન બોલ્યા કે આ રીતે જ્યારે ધર્મરાજાએ પૂછ્યું ત્યારે શંતનુના પુત્ર બીષ્મ, તેને કેવળ, ગેદાનના ગુણો સારી રીતે કહેવા લાગ્યા. બીષ્મ બોલ્યા—વહાલી, ગુણોથી યુક્ત, જીવાન વસ્ત્રોથી સંપન્ન, આવી ગાયને બ્રાહ્મણને આપવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છૂટે છે. ગાયને આપવાથી જે સૂર્ય વગરના પ્રસિદ્ધ લોક (નરક) છે તેઓને પામતો નથી. જે પાણી પિનારી, ખડ ખાનારી, દૂધ વગરની, ઇન્દ્રિયો રહિત, જરા અને રોગથી યુક્ત, જેવી તેરી, જળ વગર વાવ્ય હોય તેવી ગાય આપી બ્રાહ્મણને કલેશમાં નાંખે છે તે નરકમાં પડે છે. જે કોષ કરનારી હોય, કુષ્ટ હોય, આધિવાળી હોય, દુર્ગંધ હોય અને મૂલ્ય આપ્યા વગર આવેલી હોય તે ગાયનું દાન કરવું નહિ. જે નિષ્ફળ કલેશોથી બ્રાહ્મણને આપે છે તેના લેક વીર્ય રહિત અને ફળ વગરના થાય છે. સર્વે બળવાળી, સારા સ્વચ્છ અને વયવાળી તથા સુગંધવાળી ગાયોને વખાણે છે. વળી જેમ નદીઓમાં અંબ

શ્રેષ્ઠ છે તેમ ધીમી ગાયોમાં કપિલા ગાય શ્રેષ્ઠ છે, માટે તેવી ગાય આપવી. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, બહુ દુઃખઆપનારી ગાયોનું દાન સમાન છતાં સન્નજનોએ શા સારૂ કપિલાનું દાન આપવું વખાણ્યું? આ મોટા મહિમાવાળો બેદ સાંભળવા હું ઇચ્છું છું, કારણ કે આપ સારી રીતે કહેવા સમર્થ છે. જીવમ બોલ્યા કે હે તાત! વૃદ્ધોને કહેતાં મેં જે કંઈ સાંભળ્યું છે અને જે રીતે રાતા વર્ણવાળી ગાયોને નિમેલી છે તે મમત્રપણથી હું કહું છું. પૂર્વે બ્રહ્માએ દક્ષપ્રજાપતિને આજ્ઞા કરી કે તમે પ્રજા સૃષ્ટિ, ત્યારે તેણે પ્રથમ પ્રજાના હિતની ઇચ્છાથી વૃત્તિ સજી. હે વિભો! જે રીતે દેવતાઓ અમૃતનો આશ્રય કરી વર્તે છે, સ્થાવર પ્રાણિયેથી સદા જંગમ એવા મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ છે, તેઓમાં બ્રહ્મણ્યો શ્રેષ્ઠ છે અને બ્રહ્મણ્યો છે તો યજ્ઞો રહેલા છે. યજ્ઞેથી સોમ પમાય છે અને સોમ ગાયો વિષે રહેલું છે અને તેથી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે, માટે પ્રથમ વૃત્તિ અને પછી પ્રજા. જ્યારે પ્રાણીયો ઉત્પન્ન થયાં ત્યારે વૃત્તિની ઇચ્છાથી કાકાહન કરવા લાગ્યાં અને તૃષાવાન યદ્ય પિતામાતાની પેઠે વૃત્તિને આપનાર પાસે ગયાં તે વખતે આ સર્વ મનથી વિચારી ભગવાન પ્રજાપતિએ (દક્ષે) પોતાની પ્રજા સજવા માટે અમૃત પીધું, અમૃત પીવાથી તૃપ્તિને પામેલા પ્રજાપતિએ સુરભિ (સુંદર) ગંધવાળો એડકાર ખાધો ત્યારે એડકારવાટે મુખથી ઉત્પન્ન થયેલી પુત્રી સુરમી (ગાયને) જોઈ. તે સુરભિ ગાયે લોકની માતારૂપ, સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળી, કપિલા નામે પોતાથી થયેલી, પ્રજાની વૃત્તિરૂપ, ગાયો સજી. તે ચોતરફ અમૃત સરખા વર્ણોને ધરનારી ગાયોના અમૃતથી થયેલું શીશુ જે રીતે નદીયોના મોળથી થયેલું શીશુ હોય તે રીતે પેદા થયું અને તે, વાછડાના મુખમાંથી પડેલું પૃથ્વીમાં રહેલા મહાદેવના મસ્તક ઉપર પડ્યું; ત્યારે તે પ્રભુ ક્રોધ કરી કપાળમાં થયેલાં (કપાળના) નેત્રવડે જાણે રાતા વર્ણવાળી ગાયને બાળતા હોય તેમ ક્રોધથી જોવા લાગ્યા, રૂદ્રના તેજે તે કપિલા ગાયોને જેમ સૂર્ય વાદળાંઓને જૂદા જૂદા વર્ણવાળાં કરી નામે તેમ નોખા નોખા વર્ણપણ્યને પ્રાપ્ત કરી. ગાયો તેથી દૂર જઈ સોમનોજ આશ્રય કરી રહી, તે જેમ ઉત્પન્ન થઈ હતી તેમ પોતાના અસંસ્ર વર્ણમાં નહિ પરંતુ બીજા વર્ણને પ્રાપ્ત થઈ. એ પછી પ્રજાપતિએ ક્રોધ પામેલા મહાદેવને કહ્યું કે તમે અમૃતથી છાંટાએજ છો અને ફેન ગાયોનું ઉચ્છિષ્ટ નથી, જે રીતે સોમ અમૃતને ગ્રહણ કરી પાછું અમૃતને સ્વે છે તે રીતે આ ગાયો અમૃતથી થયેલાં દૂધને ઝરે છે. જેમ વાયુ દેવ પામતો નથી, અગ્નિ દેવ પામતો નથી, સુવર્ણ દેવ પામતું નથી, સમુદ્ર દૂષિત થતો નથી ને અમૃતને અમૃત પીવું પડતું નથી તેમ વાછડો પાન કરનાર હોય તોય ગાય વાછડાવાળી ગણાતી નથી. વળી એ આ લોકોનું દ્રુત અને દૂષથી પેષણ કરે છે. સર્વ લોકો આ ગાયોનાં અમૃતમય, શુભ ઇશ્વરપણ્યને ઇચ્છે છે, આમ કહી પ્રજાપતિએ ગાયો સહિત, પોકડિયો શંકરને આપ્યાં અને હે ભારત! તેણે કરી મહાદેવનું મન પ્રસન્ન થયું. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવે પ્રથમ (પોકડિયા) ને પ્વજરૂપ અને વાહનરૂપ કર્યો તેથી તે વૃષભધ્વજ કહેવાયા. તેજ સમયે દેવતાઓએ મહાદેવને પશુઓના પતિ કર્યાં, જે ગાયોનાં મધ્યમાં મજ્જર છે તે વૃષભાંક કહેવાય છે. આ રીતે અગ્નિ (એક) વર્ણવાળી મહા બળવાન, સર્વ કપિલા (ગાયો) નાં ઉત્તમ દાન વિષે પ્રથમ વિધિ કર્યો. લોકોમાં મોટી, લોકોની વૃત્તિ માટે પ્રવૃત્ત થયેલી, રૂદ્રને પ્રાપ્ત થયેલી સોમના સ્વરૂપથી થયેલી, શાંત શુશ્રૂષાળી, પુણ્યકારિ, કામનાઓને આપનારી, અને પ્રાણને આપનારી ગાયો દાનમાં આપવાથી મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થાય છે. આ હિતમ, ગાયોના

જેઓ ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત, યુવાન, હજારો યુથને પાળનારા સારાં શિગડાવાળા શશુમારેલા ગાયોના અધિપતિ એવા બળદને ઉત્તમ શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણને આપે છે તેઓ વારંવાર જન્મતા નથી, પણ ઇશ્વરતાને પામે છે. મનુષ્યે ગાયોનું કીર્તન કર્યા વિના સુતું નહિ, ગાયોનું સ્મરણ કરીને સુતું. જે સાયંકાળ અને પ્રાતઃકાળમાં ગાયોને નમે છે તેા પ્રુષ્ઠિ પામે છે. કાષ્ઠ રીતે પણ ગાયોનાં મૂત્ર અને છાશથી ઉદ્દેગ પ મેવો નહિ, તેમ તેઓનું માંસ ખાવું નહિ. આ પ્રમાણે કરવાથી પુષ્ઠિ મળે ઈ. નિરંતર ગાયોનું કીર્તન કરવું પણ તેઓનું અપમાન કરવું નહિ. માણસે ખરાબ સ્વપ્ન જણાય તો ગાયનું કીર્તન કરવું. ગાયના છાશથી સદા સ્નાન કરવું, ગાયના છાશ પાસ ભેગવું આ ત્યાં લીટ, મૂત્ર, વિંટા અને જે અડચણ કરનાર હોય તે નાંખવું નહિ. જે પૃથ્વી ઉપર પ્રોક્ષણ કરેલાં ચર્મમાં પશ્ચિમ દિશા તરફ જોઇ વાણીને નિપમમાં રાખી ગાયનાં ધૂાવડે ભેજન કરે છે તે સદા પુષ્ઠિ પામે છે. જે ગાયના ધૂાથી અગ્નિમાં હોમ કરે છે, ગાયના ધૂાથી સ્વસ્તિવાચન કરે છે, ગાયના ધૂાનું દાન કરે છે તે ગાયનું ધૂા ખાય છે તે સદા પુષ્ઠિ પામે છે. જે ગોમતી વિદ્યાવડે (ગોમા ઇત્યાદિ વેદના મંત્રે કરી) સર્વ રત્નમય એવું. તલની ગાયને મંત્રિ દાન આપે છે તે કૃત્ય અદૃશ્યને શોક કરનાર થતો નથી, માટે જે રીતે નદીઓ સમુદ્રને મળે છે તે રીતે સુરભીરૂપ સુરભીથી થયેલી, સુવર્ણનાં શૃંગવળી અને દૂધને આપનારી ગાયો મને મળેા. હું નિરંતર ગાયોને જોઉં છું અને ગાયો સદા મને જુઓ, અમારી ગાયો છે અને અમે તેઓના છીએ માટે જ્યાં ગાયો છે ત્યાં અમે છીએ. આ પ્રમાણે જે મનુષ્ય રાતે, દિવસે સરખાઇમાં ન સરખાઇમાં અને મહા ભયમાં કહ્યા કરે છે તે ભયથી મૂકાય છે.

एवं रात्रौ दिवाचापि ममेषु विषमेषु च ।

महामयेषु च नरः कीर्तयन्मुच्यते भयात् ॥ ૨૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोमाहात्म्ये अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ૭૮ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૭૮ મો. ગોમહાત્મ.

वसिष्ठ उवाच—शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्तं सुदुष्करम् ।

गोभिः पूर्वं विस्वप्राभिर्गच्छेम श्रेष्ठतामिति ॥ ૧ ॥

વસિષ્ઠ બોલ્યા કે—હે પરંતપ! હે માનદ! પૂર્વે સજ્જેલી ગાયો એ આપણે શ્રેષ્ઠપણું પામીયે, આપણે આ લોકમાં સર્વ દક્ષિણાઓમાં ઉત્તમ થઇયે, આપણે દોષથી ન લેપાઇયે, આપણા છાશના સ્નાનથી લોક સદા પવિત્ર થાય, આપણા છાશથી દેવ મનુષ્યો ને સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણિયો તથા પદાર્થોને પવિત્રતા મળે અને દાન કરનારાઓ આપણા લોકોને પામે, આ છાશથી અતિ દુઃખે કરાય એવું એક લાખ વર્ષ તપ કર્યું ત્યારે તપના અંતમાં પોતે પ્રજા એવા બ્રહ્માએ તેઓને વરદાન આપ્યું કે તમે લોકોને તારો અને તમે ઇચ્છો છો એમ જો. આ રીતે સિદ્ધ કામના થવાથી તે જૂત ભવ્યની માતાઓ (ગાયો) ઉભી થઇ, તે ગા-

ચે.ને જો પ્રાતઃકાળમાં મનુષ્ય નમે છે તો પુષ્ટિ પામે છે. હે મહારાજ! તપને અંતે માથો લોકને પરાશસ્ત્ર (અ.વિન) થઇ મોટે મહા ભાગ્યવાળી ગાયો પરમ પવિત્ર કહેવાય છે. તેમજ સર્વ પ્રાણીગાનાં મસ્તક ઉપર (ઉંચા લોકમાં) રહેલી છે. મનુષ્ય, સમાન વાછડાવાળી, દૂધ દેનારી, સારા આચરણવાળી અને વસ્ત્રથી વિટેલી ગાયને દેવાથી સૂર્યના લોકમાં સ્થાન મળે છે. સમાન વાછડાવાળી, દૂધને દેનારી સારાં આચરણવાળી, વસ્ત્રથી વિટેલી કચૂનરના રંગ સરખા અથવા વિવિધ રંગવાળી ગાયને આપવાથી ચંદ્રના લોકમાં માન મળે છે. સમાન વાછડાવાળી દૂધને દેનારી, સારાં વ્રતવાળી, ને વસ્ત્રથી વિટેલી વેળી ગાયનું દાન કરવાથી ઇન્દ્રના લોકમાં મનાય છે. સમાન વાછડાવાળી, દૂધ દેનારી, સારા આચરણવાળી અને વસ્ત્ર યુક્ત એવા કાળી ગાયને દેવથી અગ્નિના લોકમાં દાતા સન્દાર પામે છે. પોતાની તુલ્ય વાછડાવાળી દૂધ દેનારી, સારા સ્વભાવવાળી વસ્ત્રથી યુક્ત દૂમ સરખા વર્ણવાળી ગાયને આપ્યાથી યમના લોકમાં વસ મળે છે. પાણીનાં શીથળ સરખા રંગવાળી, વસ્ત્રથી યુક્ત વાછડા સહિત અને કાંસાનાં દોવાનાં વાસણુ સેત ગાયનું દાન કાષ્ઠાથી વરૂણના લોકને પમાય છે. વાયુ સંબંધિ રજની સમાન વર્ણવાળી, વાછડા સહિત, કાંસાના દોવાનાં પાત્ર યુક્ત અને વસ્ત્રથી વિટેલી ગાય આપવાથી વાયુના લોકમાં માન મળે છે. સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળી, પિળાં નેત્રવાળી, વાછડા સહિત, કાંસાના દોહનપાત્ર સહિત, અને વસ્ત્રથી યુક્ત ગાય આપવાથી કુબેરના લોકને પમાય છે. ધાન્યનાં ટુસાં અથવા ખોળ અને ધુમ સરખા વર્ણવાળી, વાછડા સહિત, કાંસાના દોવાના વાસણુથી યુક્ત, વસ્ત્રે વિટેલી ગાય આપવાથી પિતૃ લોકમાં સ્થાન મળે છે. રથૂસ, બેખ સરખા કંઠવાળી, શણગારેલી, વાછડા સહિત ગાયને આપવાથી બાધ રહિત એવાં શ્રેષ્ઠ, વિવે દેવતાનાં સ્થાનને પામે છે. સમાન વાછડાવાળી, પયને આપનારી, સારાં આચરણવાળી વસ્ત્ર સહિત ગૌરી ગાને આપવાથી વસુઓના લોકને પમાય છે. ઘોળા કાંપળાના વર્ણ સરખી કાંતિવાળી, વાછડાથી યુક્ત, વસ્ત્રથી વિટેલી ગાયનું દાન કરવાથી સાધ્ય દેવતાઓના લોકને પમાય છે. હે રાજન્! જે સર્વ રત્નોથી શોભેલા, વૃદ્ધ પીઠવાળા, બળદને આપે છે તે મરૂતા લોક પ્રત્યે જાય છે. સારાં વયવાળા, શોભિત અંગવાળા, અને સર્વ રત્નોથી યુક્ત એવા બળદને આપવાથી માનવ ગંધર્વ અને અપ્સરાઓના લોકને પામે છે. બેખ સરખા કંઠવાળા, સર્વ રત્નેવડે શોભેલા, બળદને આપવાથી શોકરહિત થઇ પ્રજાપતિના લોકને પમાય છે હે રાજન્! ગાયોનાં દાનમાં પ્રીતિવાળો મેઘના સમૂહોને બેદી સૂર્ય સરખા વર્ણવાળા વિમાનથી સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં અધિક શોભા પામે છે. વળી ઉત્તમ વેણવાળી, સુંદર કમ્બરવાળી હજારો દેવતાઓની સ્ત્રીયો તે. ગોદાનમાં પ્રીતિવાળા શ્રેષ્ઠ નરને રમડે છે તથા વીણા, વજ્રકી, અને સુનેરો તે ઝાંઝરોના શબ્દ તથા હરણના સરખાં નેત્રવાળી ઓથેના હસપટી જગૃત થાય છે. ગાયનાં જોડાં સ્વર્ગમાં હોય તેટલાં વર્ષો સૂચી તે ત્યાં પૂજાય છે અને પછી સ્વર્ગથી ખસેરો પણ મનુષ્ય લોકમાં મોટે ઘેરજ જન્મે છે.

યાવન્નિરોવાણિ મવન્નિં ધેન્વાસ્તાવન્તિ, વર્ગાણિ પ્રહીયન્તે સઃ ।

સ્વર્ગદ્યુત ઝાપિ તનો નૃલોકે, પ્રસુયતે, વૈ, વિપુલં ગૃહેતઃ ॥ ૨૭ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे मांदापधर्मे एकोनाष्टी-
तितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

અધ્યાય ૮૦ એ. ગૌદાન મહિમા.

સિદ્ધ ઉવાચ—ઘૃત ક્ષીર પ્રદાનાત્તો ઘનયં ઘૃતોદ્ભવ : ॥

ઘૃતનયો ઘૃતાવર્ત્તાસ્તામે સન્તુ સદા મૃદે ॥ ૧ ॥

વસિષ્ઠ બે.ભ્યા કે—જે ઘી દૂધને આપનારી, ઘૃતના મારણરૂપ, જેથી ઘૃતની ઉત્પત્તિ છે, તેવી ઘીની નદીરૂપ, અને ઘીના ઘડા રૂપ છે તે ગાયો સદા મારા ઘરમાં હો; ઘી નિત્ય મારા હૃદયમાં રહ્યું છે, ઘી મારી નાભીમાં રહ્યું છે, ઘી મારાં સર્વ અંગોમાં રહ્યું છે તે મારા મનમાં રહ્યું છે, નિરંતર ગાયો મારી આગળ છે, ગાયો મારી પાછળ છે, ગાયો મારી સર્વ તરફ છે અને હું ગાયોના મધ્યમાં વસું છું. આ રીતે આચરન કરી મદા સાધવા અને પ્રાતઃક્રમમાં પુરૂષ જપ કરે તો દિવસે થયેલાં પાપોથી રાતે મુક્ત થાય છે. હજાર વર્ષને આપનારા જ્યાં સોનાના મહેલ છે, જ્યાં પ્રસિદ્ધ વસ્તુ (મંદાકિની ગંગા) ની ધારા છે તે મંધર્વ તથા અપ્સરાઓ છે ત્યાં જાય છે. વળી હજાર ગાય આપનારા જ્યાં માંખણરૂપ કે—ગારાવાળી, દૂધરૂપ જળવાળી, દહિરૂપ શેરાળવાળી, નદીઓ વહે છે ત્યાં જાય છે જે ધિ પ્રમાણે હજાર ગાય આપે તે પરમ સમૃદ્ધિ પામ્યા પછી રવર્ણ લોકમાં સુખ ભોગવે છે. જી પુત્ર, માતા અને પિતા એ બેના દશ પુરૂષોને તથા પિતામહોત અને કુળને પવિત્ર કરે, તેમ પુણ્યકારી લોકોને ધારણ કરે છે. જે ગાયના પ્રમાણે કરી સમાન પ્રમાણવાળી ક્ષત્રી પણ ગાય આપે છે અને પાણીનું દાન કરનાર છે તે યમના લોકને ત્યાં પણ પાતળા (પીડા) પામતો નથી. જે ઉત્તમ પવિત્ર છે, જગતની પ્રતિષ્ઠા છે, તાઓની માતારૂપ છે અને પ્રમાણમાં ન આવે એવી છે તે કપિલા ગાયને જે યોગ્ય પ્રમાણે આપે તો દક્ષિણ તરફ જાય. વાછડા સહિત, ઘણા શૃંગવાળી, કાંસાના દોવાના સજ્જ સહિત, ઉત્તરીય (વજ્રથી યુક્ત) કપિલા ગાયને આપવાથી મનુષ્ય નિર્ભય થઈને દુઃખે ન પેસાય એવી યમની સલા પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે. મનુષ્યે સુંદર રૂપવાળી, ઘણાં રૂપવાળી, તે સર્વ રૂપવાળી, ગાયમાતાઓ મને પ્રાપ્ત થાઓ એમ સદા કીર્તિ કરવું આથી લોકો અત્યંત પુણ્યરૂપ ફળ નથી, અને આથી વિશેષ થયું નથી અને થવા યોગ્ય નથી. જે ય આમરૂંથી, રૂવાડાંથી, શોંઘડાંઓથી, વાળેથી, દૂધથી અને મેદથી મળીને યજ્ઞને ધારણ છે તેથી અધિક શું છે! (કશું નથી). જે ગાયે કરી રથાવર, જંગમ આ સર્વ જમતુ છે તે, જૂન ભગવતી માતા ગાયને મન્તકવડે વંદન કરું છું. હે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ! મેં મને ગાયોના યુજ્ય વચનોના સમૂહનો એક ભાગ કહ્યો. આ લોકમાં ગાયોથી ઉત્તમ બીજું નથી અને તેથી બીજું ઉત્તમ અશ્રવરૂપ નથી. ભીષ્મ બે.ભ્યા કે અ. (દન) ઉત્તમ છે તે ઋષિનું વચન અને ઉત્તમ છે એમ વિચારી તે વખતે મહાત્મા નિયમિત મનવાણા, ધીને આપનારા રાજાએ અતિ ઘણું ગાયોરૂપ ધન પ્રાપ્ત્યોને આપ્યું અને ઉત્તમ લોકોને પામ્યો.

વરામિદ્ધમિતિ મૃમિ દ્વાવિચિત્યપ્રવરમૃષેર્વચનં તત્તો મહાત્મા ।

અચ્ચ જ તનિયતારમવાદિજેઘ્યઃ સુરહુન્નગોધનમામવાંશ્વલોકાન્ ॥ ૧૭ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोपदानिकेऽध्यायित्तमो

प्रायः ॥ ८० ॥

અધ્યાય ૮૧ મો. ગોદાન મહિમા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—પવિત્રાણાં પવિત્રં યદિદ્ધરં લોકે ચ વદ્યધેનૃ ।

પાવનં પરમં ચૈવ તન્મે બ્રૂહિ પિતામહ ॥૧॥

યુધિષ્ઠિર ભોલ્ય-હે પિતામહ ! લોકમાં જે પવિત્રમાં પવિત્ર હોય, શિખામણુ લેવા યોગ્ય હોય અને પરમ પાવન હોય તે મને કહો. મધ્ય ભેલ્યા કે, ગાયો મોટા અર્થરૂપ, પુણ્યકારિ અને મનુષ્યોને તારનારી છે તથા ધન અને દૂધવડે આ પ્રજાઓનું પોષણ કરે છે. હે સત્તમ ! ગાયોથી ખીજું કંઈ અતિ પુણ્ય નથી. આ (ગાયે) તણુ લોકમાં પુણ્યકારિ, પવન અને શ્રેષ્ઠ છે; ગાયો દેવાઓથી ઉંચે વસે છે, અને તેઓ દાન કરવાથી તારે છે તથા દાતા સ્વર્ગમાં જાય છે. માંધાતા યૌવતશ્ચ, યયાતિ, અને નકુષ નિરંતર હજાર અને સંતા પ્રમણુવળી ગાયો આપવાથી દેવો પણ અતિ દુઃખે પમાય એવાં ઉત્તમ સ્થાનને પામ્યા છે. વળી હે અનંધ ! આ ઠેકાણે પૂર્વે કહેલી એક કથા કહું છું. એક વખત જુહિમાનુ, પવિત્ર અને નિયમિત મનવાળા શુક્રેને દિવસનું કૃત્ય કરી ઋષિઓમાં ઉત્તમ, અવરલોકને જ્ઞેનારા પેતાના પિતા કૃષ્ણ દૂધપાનને અભિવાદન કરી પૂછ્યું કે હે પિત્રો ! સર્વ યજ્ઞોમાં કયો યજ્ઞ અતિ ઉત્તમ યજ્ઞુય છે ? વિદ્વજ્ઞનો શું કરવાથી ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે ? દેવનાઓ કયા પવિત્ર પદ્ધતિવડે સ્વર્ગને પામે છે ? શું યજ્ઞનું યજ્ઞપણું છે ? કયાં યજ્ઞ રહ્યો છે ? દેવોમાં શું ઉત્તમ છે ? અહિં શું ઉત્તમ સત્ર છે અને પવિત્રમાં જે પવિત્ર હોય તે હે પિતા ! મને કહો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! આ વચ્ચે સાંભળી પરમ ધર્મને જાણનારા વ્યાસ પોતાના પુત્રને તત્વથી તે સર્વ કહેવા લાગ્યા. વ્યાસ ભેલ્ય કે ગાયો પુણ્યરૂપ તથા પવિત્ર છે, ગાયો પ્રાણિયોની પ્રતિષ્ઠારૂપ છે, ગાયો પરમ આશ્રયરૂપ છે અને ગાયોરૂપી ધન પાવન કરનાર છે, પૂર્વે ગાયો શિંગડાં રહ્યા હતા એમ અમે સાંભળ્યું છે. તેથી શિંગડા માટે તેઓ અવિનાશી પ્રભુની ઉપાસના કરવા લાગી ત્યારે પ્રાયવત (ઉપવાસ)ને પામેલી ગાયોને જાણી પ્રભુ એવા બ્રહ્માએ દરેક તે ગાયોને ઇચ્છન આપ્યું એથી જે ગાયના મનમાં જેવું હતું તે પ્રમાણે તે ગાયોને શિંગડાં થયાં અને હે પુત્ર ! જૂઠા જૂઠા વર્ણવાળી શિંગડાંઓથી યુક્ત તેઓ અતિ શોભત્યા લાગી. બ્રહ્માએ વરદાન આપ્યું તેથી તેઓ, હવ્ય, કન્યને આપનારી, શુભ, પુણ્યરૂપ, પવિત્ર, સૌભાગ્યવાળી ને દિવ્ય સ્થિતિનાં વસ્ત્રયુવાળી થઈ. ગાયો મોટું દિવ્ય દેવતાઈ તેજ છે, ગાયોનું દાન વખણુય છે અને જેઓ મત્સરને તજનારા સજ્જનોને ગાય આપે છે તેઓ પુણ્યવાન કહેવાય છે. તેઓ સર્વ દાનને આપનાર કહેવ છે અને હે પાપ અથવા દુઃખ રહિત ! તેઓ પુણ્યરૂપ, ગાયોના લોકને પામે છે. હે બ્રાહ્મણેશ્વર શ્રેષ્ઠ ! જ્યાં મથના સરખાં (મિઠાં) ફળવાળાં ને દિવ્ય પુષ્પ તથા ફળવાળાં વૃક્ષો છે, દિવ્ય ને સુગંધવાળાં ફુલો છે, મણિમય સરખી પૃથ્વી છે, સર્વ સુવર્ણવાળી રેતી છે, ત્યાં સર્વ ઋતુઓમાં જેના સુખકારિ સ્પર્શ છે એવાં, પંકજદિન, ગ્જ રહિત ને શુભ. જળનાં સ્થાનકો રક્ત કમળોનાં વનોથી અને સુવર્ણમય, તરણુ સર્પ સરખાં મણિના ભંજેથી શેભે છે વળી મેટાં મૂલ્યવાળાં, મણિમયનાં પાનવાળાં, સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળાં તંતુઓથી યુક્ત, નીલ કમળોથી મિશ્ર, ઘણાં કમળોવાળાં હજારો જતાઓથી વિટેજાં સરોવરોથી પ્રકૃષ્ઠિત, કરવીગનાં વનોથી પ્રકૃષ્ઠિત, સંતાન વૃક્ષોનાં વનોથી અને ખીજાં વૃક્ષોથી શોભિત છે. ત્યાં નિર્મલ મેલીઓથી, મેલી કાંતિવાળાં મણિયોથી અને સુવર્ણોથી ઉત્પન્ન થયેલ કાંઠાવાળી નદીઓ છે. ત્યાં સર્વ

નમય વિચિત્ર ઉત્તમ વૃક્ષોથી, અને ખીન્ન સુવર્ણમય અમિતા સરખી કાંતિવાળાં વૃક્ષોથી કંત, મંથિરત્વની શિળાઓના સમૂહવાળા, સુવર્ણના પર્વતો સર્વ રતનમય, ઉંચા સુંદર પ્રખરોથી શોભે છે. હે ભરતપ્રેમ! ત્યાં નિરંતર ચતારાં પુષ્પ અને ફળવાળાં, પક્ષિયોથી પાકુળ, વૃક્ષો, દિવ્ય ગંધવાળા રસ પુષ્પ અને ફળોથી યુક્ત છે, હે યુધિષ્ઠર! ત્યાં પુણ્ય-મ કરનારાઓએ સર્વ કામનાવડે જેના અર્થ વૃદ્ધિને પામેલ છે એવા, શોક રહિત અને ધૈર્યથી હીન થયેલા નિત્ય ક્રીડા કરે છે. હે ભારત! પુણ્યકર્મ કરનારા યશસ્વિઓ વિચિત્ર અને રમણીય વિમાનોમાં વિહાર કરી ત્યાં આનંદ પામે છે. હે રાજન! સુંદર અપ્સરાઓ- ॥ સમૂહ તેઓની પાસે ક્રીડા કરે છે.

હે યુધિષ્ઠિર! ગાયને આપવથી જેઓનો અધિપતિ પુષા (મૂર્ધ) છે, જેઓનો પતિ યયુ છે, જેઓને અધિપતિ વશ્યુ રાજા છે એ લોકોને પમાય છે. હે બ્રહ્મન! નિયમિત મ.અરણ્યવાળા માણસે સસ વગેરે યુગને ધારણ કરનારી, શુભ રૂપવાળી, બહુ રૂપવાળી, સર્વ પુવાળી, પ્રગ્લપતિથી થયેલી માતાઓરૂપ (ગાયોરૂપ) નામ માત્રનો નિત્ય જપ કરવો. જે ગાયની સેવા કરે છે અને સર્વ રીતે અનુસરે છે તેને પ્રસન્ન થયેલી ગાયો અતિ દુર્લભ એવાં રાદાનો આપે છે. ગાયોને સુખ આપવું, મનવડે પણ તેનો દ્રોહ ન કરવો, સદા તેનું મર્ચન કરવું અને નમસ્કારોથી પૂજન કરવું. ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારો નિરંતર રસન્ન મનથી ત્રણ દિવસ ગાયોનું ઉનું મૂત્ર પિયે, ત્રણ દિવસ ઉનું દૂધ પિયે અને ત્રણ દિવસ ઉનું ઘી પીયે ત્રણ દિવસ વાયુનું ભક્ષણ કરે તો સંપત્તિને પામે. દેવતાઓ જે પવિત્ર પદાર્થવડે ઉત્તમ લોકને ભોગવે છે અને જે પવિત્રોમાં પવિત્ર છે તે તને મરતકવડે ધારણ કરવું (માથે ચડાવવું). જે ગાયના ધૂનથી અગ્નિ ત્યે હોમ કરે, ઘૂંતવડે સ્વસ્તિવાચન કરે, ઘૂંતનું ભક્ષણ કરે અને ઘૂંતનું દાન કરે તો પુષ્ટિ પામે. ગોમયથી નિઃશેષા જવોનો માસ સૂર્ય ગાયો સાથે આશ્રય કરે તો એથી બ્રહ્મહત્યાની ક્રમાન પાપ હોય તે સર્વ નાશ પામે. દૈત્યોના પરાભવથી દેવોએ આ પવિત્રતા કરેલી હતી તેથી તેઓ દેવપણુને પામી મહા બળવાન અને સિદ્ધ થયા હતા. ગાયો પવિત્ર, પુણ્યરૂપ, અને ઉત્તમ, મોટું પવિત્ર કરનાર વસ્તુ છે, તેઓને બ્રાહ્મણોને આપવાથી મનુષ્ય સ્વર્ગને પામે છે. પવિત્ર ઘટ ગાયોના મધ્યમાં પવિત્ર જળવડે આચ્ચમન કરી મનથી ગોમતી (ઋચ) રહે જપ કરે છે તો પવિત્ર અને નિર્મળ થાય છે. વિદ્યા, વેદ અને વ્રતમાં કુશળ. પુણ્ય કરનારા બ્રાહ્મણોએ અમિતા મધ્યમાં, ગાયોના મધ્યમાં અને બ્રાહ્મણોની સહામાં શિષ્યોને ધ્યાની બરોબર એવી ગોમતી (ઋચા) ભણાવવી. ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરનારો ગોમતી (ઋચા) વરને પામે છે. પુત્રની પ્રવ્રજવાળો પુત્રને, ધનની કામનાવાળો ધનને, પતિની કામનાવાળી પતિને અને મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને પામે છે તથા સેવન કરવાથી પ્રસન્ન ગાયો સર્વ આપે છે, એમાં મંશય નથીજ. આ રીતે ગાયો મહા ભાગ્યવાળી, યજ્ઞમાં ઉપયોગિ, અને સર્વ કામનાઓને આપનારી જાણો. તેઓથી બીજું ઉત્તમ નથી, આ પ્રમાણે મહાત્મા પિતાએ (વ્યાસે) બાધિલા મહા તેજસ્વી શુક્રેવજી નિરંતર ગાયોને પૂજવા શ્રાવ્યા માટે તમે પણ તેને પૂજો.

દરયુકઃ સ મહાતેજાઃ શ્વકઃ પિત્રામહાત્મના ।

પૂજયામાસ ગાં નિઘં તદ્માત્ત્વમપિપૂજય ॥ ૭૭ ॥

સ્તિશ્રી મહાભારતે ડુનુસોસનપર્વાણિ દાનધર્મે ગોદાનમાહાત્મ્યે એકાશ્વૈતિ-
તમોઽધ્યાયઃ ॥૮૧॥

અધ્યાય ૮૨ મો. ગૌલક્ષ્મી સંવાદ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—મયા ગવાંપુરીષ વૈ શ્રિયાનુષ્ઠમિતિશ્રુતમ્ ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं संशयोऽत्रपितामह ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે—હે પિતૃમહ ! ગાયોનું છાણ લક્ષ્મીએ સેવેલું એમ સાં-
ભળેલું છે, એમાં સંશય છે માટે હું એ સાંભળવા ઇચ્છું છું. ભીષ્મ બોલ્યો.—હે મનુષ્યોને
પાળનારા ભરતશ્રેષ્ઠ ! આ ઠેકાણે પ્રાચીન એક ઇતિહાસ લક્ષ્મીને ગાયો સાથે સંવાદરૂપ
કહેવાય છે. એક વાર શરીરને મનોહર કરી લક્ષ્મી ગાયોના મધ્યમાં પેડાં ત્યારે તેના રૂપની સં-
પત્તિ જોઇ ગાયો વિસ્મય પામી ગઇ. ગાયો એટલી હે દેવી ! તને કેણુ છે ? પૃથ્વીમાં રૂપે-
કરી તમે ઉપભરહિત શાથી છો ? હે મહાભાગે ! અમે તમારાં રૂપની સંપત્તિથી વિસ્મય
પામ્યાં છીએ, માટે તમને જાણુવા ઇચ્છીએ છીએ. હે ઉત્તમ વર્ણુ અને કાંતિવાળાં, તમે
કેણુ છો અને ક્યાં જશો એ સધળું તત્ત્વથી અમને કહો. લક્ષ્મી બોલ્યાં કે, તમારૂં કલ્યાણ
થાઓ. હું લોકોને પ્રિય છું અને લક્ષ્મી એ નામે પ્રસિદ્ધ છું. મારો ત્યાગ કરવાથી દૈત્યો
ધણાં વર્ષો સુધી નાશ પામ્યા હતા અને મારા પામવાથી દેવતાઓ ધણાં વર્ષો સુધી આ-
નંદ પામ્યા છે. ઇન્દ્ર, સૂર્ય, ચન્દ્ર, વિષ્ણુ, જગ તથા અગ્નિ, તેમ મારા પામવાથી ઋષિ ને
દેવતાઓ સિદ્ધ થાય છે. હે ગાયો ! હું જેઓ પાસે જતી નથી તેઓ સર્વ રીતે નાશ (પરા-
ભવ) પામે છે, ધર્મ, અર્થ અને કામ આ ત્રણુ મારા સેવવાથી સુખવાળા છે. હે સુખને
આપનારી ગાયો ! આવાં સામર્થ્યવાળી મને જાણો, આમ છે તોપણ હું નિરંતર તમારામાં
વસવા ઇચ્છું છું અને તમને પ્રાર્થના કરૂં છું કે તમે લક્ષ્મીએ સેવેલાં થાઓ. ગાયો બોલી
તમે નિશ્ચય રહિત, અપજા, અને ધણુઓ સાથે સામાન્ય (સાધારણ) છો માટે અમે તમને
ઇચ્છતા નથી. તમારૂં સાડું થાઓ અને જ્યાં કીડા કરવી હોય ત્યાં ચાલ્યાં જાઓ. અમે સર્વ
શરીરવાળી છીએ, તમારાથી આજે અમને શું છે ? (કશું નથી). માટે જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં
જાઓ. અમે તમારી સાથે જો કરવાનું હતું તે કીધું લક્ષ્મી બોલ્યાં—હે ગાયો ! તમે મને
આજ પ્રસન્ન કરતાં નથી એ શું તમને યોગ્ય છે ? તમે શા માટે દુર્લભ, સતી એવી હું તે
પ્રત્યે અનુગ્રહ કરતાં નથી ? હે સારાં અચરણુવાળીઓ ! જગતમાં લોકની કહેવત છે કે
પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થવાથી પરાભવ થાય છે, આ નિશ્ચય ખરો છે. મનુષ્ય, દેવ, માનવ, ય-
ધર્મ, પિશાચ, ઉરગ અને રાક્ષસ આ સર્વ મોટું ઉગ્ર તપ કરી મને સેવે છે, હે ગાયો !
એ જહિમા તમારો છે માટે તમે મારા પ્રત્યે અનુગ્રહ કરો. હે સૌમ્ય ! સ્થાવર તથા જંબમ
પ્રાણિ સહિત એવા ત્રણુ લોકમાં હું અપમાન કરવા લાયક નથી. ગાયો બોલી—હે દેવી !
અમે તમને અપમાન કરતાં નથી, તેમ તમને પરાભવ પમાડતાં નથી પણ તમે નિશ્ચય ર-
હિત અને ચલ ચિત્તવાળાં છો તેથી તમને તજીએ છીએ. હે પાપ રહિત ! બહુ કહેવાથી શું ?
જ્યાં ઇચ્છતાં હો ત્યાં જાઓ. અમે સર્વ શરીરવાળી છીએ માટે તમવડે અમને શું છે (કશું-

લક્ષ્મી બોલ્યાં—હે માનને આપનારીઓ ! તમે ના પાડવાથી હું સર્વ લોકમાં અપ-
 ગી થઈશ, માટે મારાપર મહેરબાની કરો. હે મહા ભાગ્યવાળાઓ ! તમે શરણાગતને
 ર છો માટે શરણ આવેલી, સદા ભજનાર અને નિંદા રહિત એવી હું છું તેની રક્ષા
 મે સદા કલ્યાણ કરનારાં છો તેથી તમારાથી માનને ઇચ્છું છું અને તમારા નીચેના
 ઝિઝાનાં અતિ નિંદિત અંગમાં વસવા ઇચ્છું છું પણ હે પાપ રહિત ગાયો ! તમારાં
 ઇ કંઈ પણ નિંદિત હોય એમ મને જણાતું નથી માટે પુણ્યકારિ, પવિત્ર અને સૌભાગ્ય-
 તમે મને આજ્ઞા આપો તથા તમારા દેહમાં જ્યાં હું રહું તે ડેકાણું મને કહો. હે
 ૫ ! આ રીતે જ્યારે તેણે ગાયોને કહ્યું ત્યારે શુભ, કંઈ પણ વાળી અને વહાલી એવી
 ગાયો ભેગી મગી વિચર કરી લક્ષ્મી પ્રત્યે બોલી કે હે યશસ્વિનિ ! કે કલ્યાણિ ! અવ-
 મારે તમારું માન રાખવું છે માટે તમે જાણ ને મૂત્રમાં વસો. આ અમને પણ પુણ્ય
 ત્રી બોલ્યાં—અહુ સારે થયું, તમે કહો છો એમ થશે, હે સુખને આપનારાં ! તમે મને
 મારાપર અનુગ્રહરૂપ પ્રસન્નતા કરી. હે ભરત ! આ રીતે લક્ષ્મી ગાયો સાથે ઇરાવ
 ઝોનાં જોતાંજ તે ટાણે ત્યાં અંતર્ધાન પામ્યાં. આ રીતે હે પુત્ર ! તમને ગાયના જાણતું
 ૫ તો કહ્યું, ફરીને મારા કહેવાથી ગાયોનું માહાત્મ્ય સાંભળો.

एवं गोशक्तः पुत्र माहात्म्यं ते तु वर्णितम् ।

माहात्म्यं च गवां भूयः श्रुयतांगदतो मम ॥ ૨૭ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्रीगोसंबादोनामद्व्यशी-
 तीऽध्यायः ॥ ૮૨ ॥

અધ્યાય ૮૩ મો. ગોલોકની શ્રેષ્ઠતા.

उवाच—ये च गांसम्प्रयच्छन्ति हुत शिष्टाशिनश्च ये ।

तेषां सत्राणि यज्ञाश्च नित्यमेव युधिष्ठिर ॥ ૧ ॥

બીજમ બોલ્યા—હે યુધિષ્ઠિર ! જેઓ ગાયને આપે છે અને જેઓ હોમથી શેષ રહેલા ભાગને
 છે તેઓને સત્ર (નિત્યદાન) અને યજ્ઞો નિત્ય છે. દહિં અને ધૂત વગર આ લોકમાં
 તો નથી, તેણે કરી યજ્ઞતું યજ્ઞપણું અને એનું મૂલ કહેવાય છે, સર્વ દાનોમાં
 દાન વખણાય છે. ગાયો શ્રેષ્ઠ છે, પવિત્ર છે અને એ ઉત્તમ પાવન છે. પુષ્ટિને માટે
 માંતિને સારૂ પણ તેઓનું સેવન કરવું. તેઓનું દૂધ, દહિં ને, ધૂત પાપને નાશ પ્રમા-
 છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! આ લોક તથા પરલોકમાં ગાયો પરમ તેજ કહેલ છે. ગાયથી બી-
 ૫ વધારે પવિત્ર નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! આ ઠેકાણે બ્રહ્મા અને ઈન્દ્રના સંવાદરૂપ એક
 ઇતિહાસ કહેવાય છે. જ્યારે દેવો પરાભવ પામ્યા ત્યારે સત્ય ધર્મમાં પરાધણ
 અત્નો ઇશ્વર ઇન્દ્ર, ગંધર્વ સહિત ઋષિયો, કિન્નર, ઉરમ (નાગ), રાક્ષસ, દેવ, અસુર,
 પ્રજાના પતિઓ અને ઉદયને પામેલી સર્વ પ્રજાઓ કોઈ બખતે બ્રહ્માની કૃપાસના
 હતી. હે કુંભવા પુત્ર ! દિવ્ય તાનોમાં ગાયને કરનારા, નારદ, પર્વત, વિશ્વાવસુ, હાહા

અને કુદ્દ એઓ પશુ સદા તે પ્રભુની ઉપાસના કરતા હતા. તે સમયે ત્યાં પવન દિવ્ય પુષ્પોને વહેતો હતો, તેમ ઋતુઓ જૂદી જૂદી સુગંધોને આપતી હતી. તે દિવ્ય વાદિત્રાથી માછ રહેલ, દિવ્ય સ્ત્રી અને ચારણાદિ યુક્ત, જેમાં સર્વ પ્રાણીયાનો મેલાવડો થયેલો હતો એવ દેવોના સમૂહમાં ઇન્દ્ર દેવોના ઇશ્વર બ્રહ્માને સ્તુતિ કરી પ્રશ્ન કરી પૂછવા લાગ્યા કે હે ભગવાન ! પિતામહ ! શાથી ગાયોના લોક લોકના ઇશ્વર એવા દેવતાઓની ઉપર છે તે જાણવા ઇચ્છું છું, હે મહેશ્વર ! ગાયોએ શું તપ અથવા બ્રહ્મચર્ય કરેલું કે જેથી રમેશ્વરુ રક્ષિત થઇ સખે કરી દેવતાઓથી જિંચે વસે છે. આ સાંભળ્યું ત્યારે બ્રહ્મા બહિરાંગના શત્રુ ઇન્દ્રને કહેવા લાગ્યા કે હે ઇન્દ્ર ! તમે નિત્ય ગાયોનું અપમાન કરેલું છે તેણે કરી તમે એ-ઓનું માહાત્મ્ય જાણતા નથી પણ હે પ્રભો ! હે સુરશ્રેષ્ઠ ! ગાયોનું પરમ સામર્થ્ય અને માહાત્મ્ય સાંભળો. હે ઇન્દ્ર ! ગાયો યજ્ઞનું અંગ અને યજ્ઞરૂપજ કહેલ છે. એઓ વિના યજ્ઞ કોઇ રીતે પણ થઇ શકતો નથી. વળી તેઓ દૂધ અને ઘીયા પ્રજાઓનું પોષણ કરે છે. તેઓના પુત્ર (બળદો) પણ ખેડના યોગને સેવે છે, તથા જૂદાં જૂદાં ધાન્ય અને ખીન્ને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી યજ્ઞો પ્રવર્તે છે. સર્વ તંત્ર હવ્ય, કવ્ય, દૂધ, દહિં અને ધૃત થાય છે માટે તેઓ પુણ્યરૂપ છે. હે સુરાધિપ ! ક્ષુદ્રા અને તૃણાથી પીઠા પામેલા પશુ જૂદા જૂદા ભારોને ધારણ કરે છે. હે ઇન્દ્ર ! નિષ્કટપણ્યને ધારણ કરનારી ગાયો કર્મ કરી મુનિઓ તથા પ્રજાઓને ધારણ કરે છે, તે પુણ્યકર્મે કરી નેઓ સદા આપણી ઉપર વસે છે. હે ઇન્દ્ર ! આ રીતે ગાયોનું દેવોની ઉપર નિવાસ કરવાનું કારણ આજ તમને કહ્યું. હે સો યજ્ઞો કરનાર ઇન્દ્ર ! મારા વરદાન આપનાથી આ ગાયો વરદાનને અપનાવીઓ છે, હે સુરશ્રેષ્ઠ ! હે બળને મારનાર ! પુણ્યકર્મવાળી, પાવન શુભ લક્ષણવાળી ગાયો જે સાડ પૃથ્વીમાં ગઇ તે સમગ્રપણ્યએ મારા કહેવાથી સાંભળો. હે દેવ ! હે તાત ! પૂર્વ યુગમાં મહાત્મા દેવેન્દ્રો ત્રણ લોકોને આજ્ઞામાં ગમ્પતા હતા ન્યારે હે અમરશ્રેષ્ઠ ! વિષ્ણુ પુત્ર માટે નિરંતર એક પગે કરી અતિ દુઃખે કરાય તેવાં ઘેર તપને કરનારાં અદિતીના ગર્ભપણ્યને પામ્યા હતા ત્યારે મોટું તપ કરનારાં ને મહાદેવીને જોઇ હર્ષ પામેલાં, ધર્મમાં પરાયણ, દક્ષનાં પુત્રી, સુરભિ એ નામથી પ્રસિદ્ધ એવાં દેવી દેવ ગર્ભવૈએ સેવેલાં, રમણીય, કૈલાસના શિખર ઉપર પરમયોગને પામી એક પગે અગ્નિમાર હળાર વર્ષો સુધી વિભાં રથાં તેના તપથી મંતાપ પામેલા, ઋષિ અને મહોરગો સહિત એવા દેવો મારી સાથે ત્યાં જઇ તે શુભ દેવીની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. ત્યાં પછી મેં તપવાળી તે દેવીને હે નિંદા રહિત દેવિ ! શા સાડ ઘેર તપ કરે છે ? હે મહાભાગે ! હે શૈભને ! હું આ તમારાં તપે કરી પ્રસન્ન થયો છું માટે હે દેવિ ! વર માગ હું તમને વરદાન આપીશ એમ કહ્યું. સુરભી બોલી કે, હે લોકના પિતામહ ! હે ભગવન્ ! મને વરદાનથી બાંધું કહ્યું, હે નિષ્પાપ ! તમે પ્રસન્ન થયા એજ મને વરદાન છે. બ્રહ્મા બોલ્યા—હે ત્રણ દીશવળા દેવોના ઇશ્વર ! આ પ્રમાણે કહેનારાં તે સુરભિ દેવીને મેં ને સામું કહ્યું તે હે ઇન્દ્રાણીના પતિ ! હે દેવોના ઇન્દ્ર જાણો. હે શુભ મુખવાળી દેવી ! તમારી લોભ વગરની કામના અને તપથી હું પ્રસન્ન થયો છું માટે તમને અમરપણ્યરૂપ વર આપું છું. તમે ત્રણ લોકોની પણ ઉપર વસશો અને મારી પ્રસન્નતાથી તમે વસશો તે ગોલોક એ રીતે વિષ્ણુ તથા. હે મહાભાગે ! મનુષ્યોમાં તમારાં કર્મ કરનારી શુભ પ્રજા અને તમારી સર્વ પુત્રીઓ તેમાં વસશે. હે શુભે ! મનથી ધારેલા દિવ્ય અને અનુપમ સંપદી બોજો તથા જે

છે તે સર્વ તમને પ્રાપ્ત થશે. હે ઇન્દ્ર ! ત્યાંના લોકો સર્વ કામનાઓથી યુક્ત છે, ભાં જતો નથી. જરા જતી નથી અને આમ જતો નથી. હે ઇન્દ્ર ! ત્યાં દેવ અને કશું નથી, ત્યાં દિવ્ય અરુણો છે, દિવ્ય ધરો છે, હે ઇન્દ્ર ! ત્યાં ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનારાં યુક્તિવાળાં વિમાનો છે. હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા ! બ્રહ્મચર્યથી, તપથી, સત્યતા, જૂદાં જૂદાં ઘાંતોથી પુણ્યોથી, તીર્થોનાં સેવનથી, મોટાં તપથી અને સારાં કર્મથી : પ.મી શકાય છે, હે ઇન્દ્ર ! તમારા પૃથ્વીથી મેં આ સર્વ કશું માટે હે અસુરોને તમારે ગાયોનો પરાભવ કર્યો નહિ. ભીષ્મ બોલ્યા-હે યુધિષ્ઠિર ! આ સાંભળી ઇન્દ્ર ગાયોને પૂજવા લાગ્યો અને નિત્ય તેઓને ધન્ય માન કરવા લાગ્યો, હે મહાકંતિવાળા ! પાવન પરમ પવિત્ર, ઉત્તમ ગાયોનું માહાત્મ્ય સર્વ તમને કહ્યું. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! જે પાપને મટ ડનાઈ આખ્યાન કહ્યું એને સત્વચાન થઈ સદ બ્રહ્મણ્યને હવ્ય, કવ્ય, યજ્ઞ, પેતૃનાં કાર્યોમાં સંભળાવે છે તે સર્વ કામનાને આપનારૂં અક્ષય ફળ તેના પિતૃને પેઢેચે પોમાં ભક્તિવાળો માણસ જે જે ઇચ્છે છે તે તે પામે છે. આજે ભીયો પણ ગયે.માં વાળો છે તે કામનાને પામે છે, પુત્રની ઇચ્છવાળો પ્રત્નને તથા કન્યની ઇચ્છવાળો : પામે છે, ધનની ઇચ્છવાળો ધન પામે છે અને ધર્મની ઇચ્છવાળો ધર્મને પામે છે. ધાની ઇચ્છવાળો વિદ્યા પામે છે. સુખની ઇચ્છવાળો સુખ પામે છે અને હે ભારત ! ભક્તને કંઈ પણ ફલ્લભ રહેતું નથી.

વિદ્યાર્થી વાત્.યાદિયાં સુક્ષ્માર્થી પ્રાપ્તુયામસુભમ્ ।

ન કિંચિદ્દુર્લભં ચૈવ ગવાં મક્લ્ય ભારત ॥ ૧૨ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे गोदानवर्णने त्र्यशीतितमो
अयः ॥ ८३ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો. સોનાની ઉત્પત્તિ.

छेर उवाच—उक्तं पितामहेनेदं गवां दानमनुत्तमम् ।

विशेषेण नरे द्राणामिह धर्ममवेक्षताम् ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે આ લોકમાં વિશેષે કરી ધર્મને જોનારા રાજાઓ માટે બ્રહ્માએ | દાન કહ્યું છે કારણ કે રાજ્ય છે તે નિરંતર દુઃખરૂપ અને અકુશળ મનવળા | એ ધારણ કરી શકાય એવું નથી તેથી ઘણું કરી રાજાઓની શુભ ગતિ થતી નથી, કે કુરૂંદન ! તેમાં પૃથ્વીને આપનારા જરૂર પવિત્ર થાય છે, આ રીતે મેં તમને સર્વ કહ્યા, એમજ પૂર્વ નૃગરાજ્યે અને ન ચિંતિત ઋષિએ દેખાડેલું ગાયોનું દાન તમને વેદ ને ઉપનિષદથી જે સર્વ કર્મોમાં દક્ષિણ કહેલી છે તેમાં અને સર્વ યજ્ઞોમાં ભૂમિ, અને સુવર્ણ શ્રેષ્ઠ છે તેમાં સુવર્ણ દક્ષિણ છે એ રીતે ઉત્તમ કૃતિ થયું છે. યુધિ-
ભાલ્યા કે હે પિતામહ ! હું એ યથાર્થ સાંભળવા ઇચ્છુ છું. સુવર્ણ શું છે ? કેમ થયું
યા કાળમાં થયું છે ? શા સ્વરૂપવાળું છે ? દૈવવાળું છે ? શા ફળવાળું છે ? શા માટે
કહેવાય છે ? શા માટે વિદ્વાનો સુવર્ણનાં દાનને માને છે ? શા માટે તે યજ્ઞમાં કર્મોમાં

દક્ષિણા સાફ વપણાય છે અને શા માટે દક્ષિણા કાળે સુવર્ણ ભૂમિ તથા ગાયથી શ્રેષ્ઠ અને પરમ પાવન છે? હે પિતામહ! તે તમે કહેા. બીજમ બોલ્યા—હે રાજન્! મેં જે બહુ કારણોના વિસ્તારવાળું અનુભવ કરેલું છે તે સુવર્ણની ઉત્પત્તિ સાવધાન થઇ સાંભળેા. જ્યારે મહા તેજસ્વી મારા પિતા શંતનુ મરણ પામ્યા ત્યારે તેનું શ્રાદ્ધ કરવા હું ગંગાદ્વાર ગયેા, ત્યાં જઈ હે પુત્ર! મેં પિતાના શ્રાદ્ધ કર્મના આરંભ કર્યો, એમાં મારી માતા ગંગાએ મને સહાયતા કરી. તે પછી ત્યાં આગળ સિદ્ધ ધણા ઋષિયોને ખેસારી મેં જળ આપવા વગેરે કાર્યોના આરંભ કર્યો. પૂર્વ કર્મમાં સાવધાન એવેા હું જે પ્રમાણે કહેલું તે પ્રમાણે તે કર્મ સમાપ્ત કર્યું જ્યારે મેં યથાયોગ્ય સારી રીતે પિતૃને જળની અંગલી (ખોખો) આપવા માંડી ત્યારે હે રાજન્! તે દર્શનાં આસનને ઘેરી અતિ સુંદર બાહુ બધવળેા મેરાં આભરણોવાળેા બાહુ ઉત્પન્ન થયેા, તે ઉત્પન્ન થયેલા બાહુને જોઇ હું ધણેા વિરમય પામ્યેા અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આ સાક્ષાત્ મારા પિતા ગ્રહણ કરનાર છે એમ જુદિ થઇ. પછી હે પ્રભુ! શાસ્ત્રથી વિચાર કરી મનુષ્યે હાથમાં પિંડ આપવેા એ વિધિ વેદોમાં કહેલેા નથી એમ મને જ્ઞાન અને જુદિ થઇ. વળી આ લોકમાં કયાંય પિતૃ મનુષ્યના પિંડને સાક્ષાત્ ગ્રહણ કરે છે એમ કહેલું નથી માટે દર્શો ઉપર પિંડ આપવેા એમ ધારી તે વખતે તે હાથના દેખાવને અનાદર કરી શાસ્ત્રનાં પ્રમાણે કરી સૂક્ષ્મ એવા પિંડના વિધિને સંભારી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! બધા પિંડ હું દર્શો ઉપર આપવા લાગ્યેા. હે મનુજશ્રેષ્ઠ! તમે પણ તે શાસ્ત્રના માર્ગને અનુસરવાથી જાણેા. પછી હે જનાધપ! માંના પિતાનો હાથ અંતઃસ્થાન થયેા. ત્યાર પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! સ્વપ્નના અંતમાં પિતૃઓએ મને દેખાવ દીધેા અને પ્રસન્ન થયેલા મને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થિવ! (રાજન્) અમે જેથી તું ધર્મથી મુંઝાનો નથી ને અદિં શાસ્ત્રને પ્રમાણુ કરે છે, આ તારાં જ નથી ખુલી થયા છીએ. તમે આત્મા, ધર્મ, જ્ઞાન, વેદ, ઋષિયો, સહિત પિતૃ, સાક્ષાત્ પિતામહ બ્રહ્મા, ગુરુ અને પ્રજાપતિ એ સર્વ પ્રમાણુને પ્રાપ્ત કર્યાં પણ અલિત કર્યાં નહિ માટે તેઓ સ્થિતિ પામ્યા છે.

હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તમે આ જે જે આરંભેલું છે તે કીક છે પણ ભૂમિ અને ગાયને અર્થે સુવર્ણ આપેા, આમ કરવાથી હે ધર્મજ્ઞ! સર્વ અમે અને અમારા પિતામહેા પવિત્ર થઈશું; કાંચુ કે તે ધણું પવિત્ર કરનાર છે. જેઓ સુવર્ણને આપે છે તેઓ દક્ષ પૂર્વજોને તથા બીજા (ચનારાઓ) ને તારે છે. આ રીતે મારા પિતૃઓએ કહેલું છે. પછી હે નરેના પાત રાજન્! વિરમય પામેલેા હું જાગ્યેા અને સુવર્ણનું દાન કરવામાં જુદિ કરવા લાગ્યેા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હે સમર્થ રાજન્! આ પણ પરશુરામ સંમંધિ, ધન તથા આયુષને દેનારે પ્રાચીન ઇતિહાસ સાંભળેા. પૂર્વ જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે તીવ્ર રોષથી એકવીશ વાર ક્ષત્રિય રહિત પૃથ્વી કરી ત્યારે હે મહારાજ! સકલ પૃથ્વીને જીતી કમળ સરખાં નેત્રવાળા! તીવ્ર પરશુરામ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયોએ પૂજેલેા, સર્વ કામનાઓથી યુક્ત, સર્વ પ્રાણિયોને પવિત્ર કરનાર, તેજ તથા કાર્તિને વધારનારો અધમેધ યજ્ઞ કરવા માંડ્યેા. તે યજ્ઞના ફલે કરી પાપ રહિત થયેલા તેજસ્વી તે. જમદગ્નિના પુત્ર રામ આત્માના નિષ્પાપનાને જ્ઞાનતા ન હતા. તે મહાત્મા ભુગુકળમાં થયેલા રામે દક્ષિણાવાળા ઉત્તમ યજ્ઞવેડે યજ્ઞન કરી દયા થવાથી શાસ્ત્રપત્ર ઋષિ અને દેવતાઓને પૂજ્યું કે હે મહાભાગ્યો! ઉગ્ર કર્મમાં વર્તનારા નરોને જે પરમ પવિત્ર કરનાર હોય તે કહેા. આ રીતે કહેવાથી વેદ તથા શાસ્ત્રને જાણુ-

તે મહર્ષિયો તેને કહેવા લાગ્યા—હે રામ ! વેદની પ્રમાણતાનાં જ્ઞાનથી બ્રાહ્મણોનો સત્કાર અને ફરી બ્રહ્માપયોના સમુદાયને પવિત્ર કરવાપણીના બાબત પૂછો અને મહા બુદ્ધિ-તેઓ જે કહે તે અચરણ કરો. પછી મહા તેજસ્વિ પરશુરામે વસિષ્ઠ, દેવર્ષિ, અમ-અને કાશ્યપને તેજ અર્થ પૂછતા માંડ્યો, કે હે વિષ્ણુ ! હું દેમ, કયા કર્મયોગથી અને જ્ઞાનથી પવિત્ર થાઉં એવી મારી બુદ્ધિ થઇ છે માટે હે શ્રેષ્ઠ ! તપરૂપ ધનવાળા, જે મારા પ્રત્યે અનુગ્રહ કરનારી બુદ્ધિ હોય તો મને શું પવિત્ર કરનારૂં થાય તે કહો.

ત્રિપિયો બોલ્યા—હે ભૂગુરુદન ! હે ભાર્ગવ ! અહિં પાપને કરનારો માણસ, ગાય, બૂમિ, ધનનું જ્ઞાન કરવાથી પવિત્ર થાય છે એમ સાંભળ્યું છે. હે વિપ્રાણ ! બીજું મોટું કરનારૂં જ્ઞાન સાંભળો. અમે અહિં સાંભળ્યું છે કે દિવ્ય, અતિ અદ્ભુત આકારવાળું નાં છોકરાંરૂપ, પૂર્વે લોકોને બાળી વીંચંધી થએલું સુવર્ણ એ રીતે વિખ્યાત છે તેને વાંચી તમે સિદ્ધિ પામશો. તે વખતે વખાણવા યોગ્ય વ્રતવાળા ભગવાન વસિષ્ઠ તેને લાગ્યા—હે રામ ! અમના સરખી કાન્તિવાળું સુવર્ણ જેમ પેદા થયું, જે તમને ફળ શે. જે સુવર્ણ અહિં ઉત્તમ કહેવાય છે અને જેથી જે રીતે અતિ ગુણવાળું છે તે હાબાહો ! મારા કહેવાથી સર્વળું જાણો. આ સુવર્ણ અગ્નિ અને સોમરૂપ છે એમ નિ-સમ ત. સુવર્ણ, અન્ન, વરૂણ, આંત્રિ, મેઘ, સૂર્ય, અને અશ્વરૂપ છે એમ શાસ્ત્ર કહે કાથી, મૃગ, નાગ, પાડા અને અસુરરૂપ છે એમ કહેલું છે. હે ભગુનદન ! કુકડા, વરાહ, ઈ, ઈંડા (ચત્રપાત્ર), ગાય, પપ, સોમ અને બૂમિરૂપ છે એવી સ્મૃતિ છે. હે વિપ્રર્ષિ ! જગત્તે મંથન કરી તેજનો સમુદ્ધ ઉત્પન્ન થયો અને તેઓથી અતિ ઉત્તમ સુવર્ણ પ થયું. આ કાણુથી દેવ, ગંધર્વ, ઉરગ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, અને પિશાચો મત્તથી તેને પુ કરે છે અને હે ભગુકુળમાં ઉત્તમ ! સુવર્ણના વિકારરૂપ, જૂદી જૂદી જાતનાં આબૂ-ધી તથા બાળુબધોથી યુક્ત સુદૃઢાવડે અધિક શોભે છે માટે તે સર્વ પવિત્રાથી પવિત્ર કહેલું છે. અને હે મનુજશ્રેષ્ઠ ! તમે પણ તેને બૂમિ, માય, અને રત્નોથી પવિત્ર માનો, હે સમર્થ ! આ લોકમાં પૃથ્વી, ગાય, અને જે બીજું કંઈ આપે એથી સુવર્ણનું જ્ઞાન વિશેષ છે માટે હે દેવના સરખી કાન્તિવાળા ! અક્ષય અને પાવન એવું ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને આપો. એજ ઉત્તમ પવિત્ર કરનાર છે. સુવર્ણજ સર્વ દક્ષિણાઓમાં કહેલું છે અને જેઓ સુવર્ણનું જ્ઞાન કરે છે તેઓ સર્વ આપનારા થાય છે. જેઓ સુવર્ણ છે તેઓ દેવતાઓને આપે છે, કારણ કે અગ્નિ સર્વ દેવતારૂપ છે અને તે (અગ્નિ) સુવર્ણ છે માટે સુવર્ણને આપનારો સર્વ દેવતાઓને આપનાર થાય છે. હે પુરુષોમાં બાંધી ઉત્તમ બીજું જાણેલું નથી. હે સર્વ શાસ્ત્રધારિયોમાં ઉત્તમ ! હે વિપ્રર્ષિ ! પણ મારા કહેવાથી સુવર્ણનું માહાત્મ્ય જાણો. હે ભગુનદન ! મેં પૂર્વે પુરાણમાં પ્રમાણે પ્રજ્ઞપતિ કહેતા હતા ત્યારે આ સાંભળ્યું છે કે જે વખતે શ્રેષ્ઠ દ્વિમાલ્ય માં મહાત્મા, યજ્ઞ જેના હાથમાં છે એવા ભગવાન રૂદ્રનો દેવી પાર્વતી સાથે વિવાહ થયો તે વખતે હે ભગુકુળને ધારણ કરનાર રામ ! દેવી પાર્વતીની સાથે મહાત્મા ભગ-શંકરના સમાગમ વિષે ઉદ્ભવ પામી સર્વ દેવતાઓ રૂદ્ર પાસે ગયા અને હે ભગુકુળને કરનાર ! તેઓ સર્વ ખેડેલા મહાદેવ, તથા વરને આપનારાં દેવી પાર્વતીને મન્તક ની પ્રસન્ન કરી રૂદ્રને કહેવા લાગ્યા કે હે અનન્ધ ! આ અતિ તેજસ્વિ અને તપસ્વિ

એવા આપનો તપસ્વિ તથા તેજસ્વિ એવાં દેવીની સાથે સમાગમ છે. હે દેવ! તમે સદૃશ તેજવાળા છો તેમ આ પાર્વતી પણ તેવાંજ છે માટે હે વિભો! હે દેવ! તમારું ઓકરું બળવાન થશે અને તે ત્રણ લોકોમાં કંઈ શેષ નહિ રાખે તેથી હે મોટાં નેત્રવાળા! લોકેશ! તમે આ, નમેલા દેવતાઓને ત્રણ લોકનાં હિતની ઇચ્છાથી વર આપો અને હે વિભો! ઓકરાં અથે' પરમ તેજ નિયમમાં રાખો, નહિ તો ત્રણ લોકના સારરૂપ તમે બે લોકને સંતાપશો તથા તમારા બેનું ઓકરું જરૂર દેવોનો પરભવ કરશે. હે વિભો! આ તમારાં તેજને, દેવીપૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ અને સમસ્ત લોકો ધારણ કરવા સમર્થ નથી. આવી મારી બુદ્ધિ છે. વળી તેજની મહત્તાથી આ જગત દાહ પામે છે માટે હે ભગવન! હે પ્રભો! અમરી ઉપર પ્રસન્નતા કરવા ચેત્સુ છો. હે સુરેન્દ્ર! તમારાથી દેવી પાર્વતી વિશે પુત્ર ન થાય માટે ધૈર્યથી પ્રકાશ પામેલાં તેજ (વીર)ન નિયમમાં રાખો. આ રીતે જ્યારે તેઓ બેલ્યા ત્યારે હે વિમર્ષિ! ભગવાન શકરે 'અંમ થશે' એ પ્રમાણે તે દેવો પ્રત્યે કહ્યું અને આ રીતે કહી પેઠિયાનું જીવે વાહન છે એવા શંકરે વીર્યને ઉચ્ચ પ્રમ કર્યું તથા તે દિવસથી માંડી તે ઉર્ધ્વરેતા (ઉંચા વીર્યવાળા) થયા. ત્યારે દેવોએ પ્રજનો નાશ કર્યો ત્યારે ક્રોધ પામેલાં પાર્વતી ત્યાં સ્ત્રીના ભાવથી કડિન વચન દેવોને કહેવા લાગ્યાં. હે સુગે! જેથી તમે ઓકરાંની કમનાવાળા મારા ભંચારને નિવૃત્ત કર્યાં તેથી તમે સર્વ ઓકરાંઓ રહિત થશો. હે અકાશમાં ગતિ કરનારાઓ! આજે તમેએ જે માટે મારી પ્રજનો ઉચ્છેદ કર્યો તે માટે સર્વ તમેને પ્રજ થશે નહિ. આ રીતે શાપ આપ્યો. એ શાપને વખતે હે બ્રહ્મદેવ! અગ્નિ ત્યાં ન હતા તેથી બીજા દેવો દેવીના તેવા શપથી ઓકરાંરહિત થયા જો કે શંકરે તે નિરૂપમ તેજ ધારણ તો કર્યું પણ તે વખતે તેથી કંઈક તે (તેજ) પૃથ્વી ઉપર પડ્યું અને તેજ વખતે અગ્નિમાં પડી અદ્ભુત ઉપમાવાળું તેજ વધવા લાગ્યું તથા તે, અગ્નિમાં મળેલું આત્મયોનિપણને પામ્યું. એજ સમયમાં તારક નામે અસુર હતો તેણે ઇન્દ્ર વગેરે દેવોને અતિ સંતાપ્યા અને દૈત્યનાં પરાક્રમથી આદિત્ય, વસુ, રૂદ્ર, મરૂત અશ્વિનીકુમાર, અને સાધ્ય આ સર્વ દેવો ધણો ત્રાસ પામ્યા. તેમજ અસુરોએ દેવતાઓનાં સ્થાન, વિમાન, નગરો અને ઋષિઓના આશ્રમે હરી લીધા ત્યારે દીનમનવાળા, જે દેવતા અને ઋષિઓ હતા તેઓ સર્વ, જરાથી રહિત, સમર્થ, દેવ એવા બ્રહ્માને શરણે ગયા.

તે દીનમનસઃ સર્વે દેવતા ઋષયશ્ચ યે ।

પ્રજગ્નુઃ શરણે દેવં બ્રહ્માણમજરં વિભુમ્ ॥ ૮૨ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सुवर्णोत्पात्तिर्नामचत्वारशी-
तितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૮૫ મો. સુવર્ણની ઉત્પત્તિ.

देवा ऋषुः—असुरस्तारकेण म त्वया दत्त वरः प्रभो ।

सुरानुर्बोधं ह्यिच्छाते वषस्तस्व विधीयताम् ॥ १ ॥

દેવતાઓ બોલ્યા—હે પ્રભો ! આપે જેને વરદાન આપેલું છે એવો તારક નામે અસુર,
 અને ઋષિયોને કલેશ પમાડે છે માટે તેનો વધ કરો. હે દેવ પિતામહ ! તેનાથી અનને
 ઉત્પન્ન થયો છે તેથી અમારી રક્ષા કરો, કેમકે અમારી બીજી ગતિ નથી. બ્રહ્મા બો-
 લે કે સર્વ પ્રાણિયોનામાં હું સમાન છું નોપણુ અહિં ધર્મને પ્રસન્ન કરતો નથી માટે
 મદી સુર અને ઋષિયોના સમુદાયને બોધ કરનારા તારકને હણો. હે સુરઐક ! મેં અહિં
 ભજ કહેલું છે કે વેદ તથા ધર્મો નાશ નહિ પામે માટે તમારી ચિંતા હાય પામે. દેવ-
 ઓ બોલ્યા—અગવાન એવા આપથી વરદાન પામવાથી બળથી ધર્મવાન થયેલો દૈત્ય,
 નાઓએ હણી શકતો નથી તે કેમ શાંતિ પામે ? હે પિતામહ ! હું દેવ, અસુર, અને રા-
 યોને હણવા ચોચ ન થાઉં, આ રીતે તેણે તમારાથી વરદાન લીધેલું છે. વળી હે જગ-
 તે ! પૂર્વ પાર્વતીની પ્રજાનો નાશ કરવાથી તેણે સર્વ દેવોને શાપ આપ્યો છે કે તમને
 દરેક યશો નહિં બ્રહ્મા બોલ્યા કે હે સુરઐક ! શાપ વખતે અમિ ન હતો તેથી તે દેવોના
 ષેઓના વધ માટે છોકરું ઉત્પન્ન કરશે અને તે સર્વ દેવ, દાનવ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, ગાંધર્વ,
 ગ તથા પક્ષિયોને ઉલ્લંઘન કરી જેનાથી તમને ભય પેદા થયો છે તેને અને જે બીજા
 દેવના શત્રુ છે તેઓને શક્તિએ કરી સફળ ગતિવાળાં અશ્વરૂપે હણશે. જે તમારા ઇચ્છે-
 સંકલ્પરૂપ કહેવાય છે તે અમિમાં રૂપું તેજ (વાર્ધ) પાંડું છે તે મેં તો તેજને અમિ
 માં બીજો ઉત્પન્ન થયેલો અમિ હોય તેમ દેવના શત્રુઓના વધ માટે ગંગા ત્રિષે જન્મ
 પશે. હે દેવો ! ત્યારે શાપ આપ્યો ત્યારે અમિ નાશી ગયેલો હતા તેથી તે, તે શાપને
 મ્યો નથી માટે અમિનો પુત્ર તમારા ભયને હણનારો જન્મશે, હમણાં તમે અમિને બોલો
 ને જે આજ્ઞા કરવી હોય તે કરો. હે પાપ રહિત દેવો ! મેં તારકસુરના વધનો ઉપાય
 શો. વળી તેજસ્વિયોના શાપો તેજસ્વિયોમાં સમર્થ થતા નથી. જેમ બોલો અતિ બળને
 મી દુર્બળ થાય છે તેથી ન હણાય એવા તપસ્વિ અને વરને આપનારાઓને પણ હણી
 તાય છે. આથી તમારી કામનારૂપ, અતિ સનાતન જગતનો પતિ, નિદેશન કરી શકાય
 વો, સર્વ કેકાણે જનારો, સર્વ ભાવનાઓવાળો, સર્વ પ્રાણિયોના હૃદયમાં રહેનાર, જ્યેષ્ઠ
 ને રૂઢથી પણ સમર્થ એવો અમિ તમારા સંકલ્પ માટે પ્રીતિવાળો થાઓ અને તમે જલ-
 તેજના પુંજરૂપ અમિને શોધો, તે તમારા મનમાં રહેલા મનારથને સિદ્ધ કરશે. આ મ-
 ત્મા બ્રહ્માનું વાક્ય સાંભળ્યા પછી સિદ્ધ થયેલ સંકલ્પવાળા દેવો અમિને શોધવા ગયા,
 ને અમિના દર્શનને પ્રચ્છનારા, તેમાં જેઓનું મન રચેલું છે એવા સર્વ ઋષિયો દેવતાઓ
 થે ત્રણ લોક પ્રત્યે શોધ કરવા લાગ્યા. હે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ ! શ્રીમાન, પરમ તપથી યુક્ત
 કામાં પ્રખ્યાત અને સિદ્ધ એવા તેઓ સર્વ ભૂદા ભૂદા લોકોમાં ફરવા લાગ્યા પણ નાસી
 શ્વા અને જળમાં સંતાએલા અમિને પામ્યા નહિ, ત્યારે જળમાં ફરનારો અમિના તેજથી
 રેલ, ઝાનિયુક્ત મનવાળો અને રસાતલની તળેથી ઉપર આવેલો દેડકો હે પ્રભો ! ભય
 ાથી અમિનાં દર્શનની અતિ ઇચ્છાવાળા દેવતાઓને કહેવા લાગ્યો કે હે દેવો ! અમિ રસા-
 ના તળાવમાં વસે છે. હું અમિથી થયેલા સંતાપને લીધે અહિં આગ્યો છું હે દેવો !
 વાન અમિ જળને તેજયુક્ત કરી જળમાં મુનેલો છે તેથી અમે સંતાપ પામેલા છીએ
 જે તે અમિનું દર્શન તમને પ્રિય હોય અને જો અમિથી તમારે કામ હોય તો તમે
 જ જાઓ. હે સુરો ! અમે પણ અમિના ભયથી જઇએ છીએ, એટલું કહી ત્વરાવાળો
 જ જળ પ્રત્યે પેઠો. આ રીતે દેડકાની આડીને અમિએ જાણી અને તેની પાસે આવી હું

રસોને બળીશ નહિ એમ શાપ આપ્યો. આમ તે દેહકાને શાપથી યુક્ત કરી વિશુ એવો અગ્નિ ઝડ બાજે વાસ સારૂ ગયો પણ આત્માને દર્શાવ્યો નહિ. હે મહા બાહુવાળા ! હે ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ ! દેવતાઓએ દેહકાઓ ઉપર જે અનુગ્રહ કર્યો તે સમજું આરા કહેવાથી સાંભળો. દેવતાઓ બોલ્યા કે આમિના શાપથી જીભરહિત અને રસના ઘનથી બહાર કરેલ એવા પણ તમે બહુ પ્રકારની વાણી બોલશો. વળી પૃથ્વી રાક્ષસના વાસને પામેલા, આહાર-રહિત, ચેતનારહિત, પ્રાણરહિત અને સુકાંઈ ગએલા એવા પણ તમોને તારશે. તેમ ઘાટા અધકારવાળી રાત્રિમાં પણ તમે સારી રીતે ફરી શકશો. આ રીતે તેઓને કહ્યા પછી ફરીને પણ આ પૃથ્વીપ્રત્યે અગ્નિ સારૂ ચેતારૂ કરવા લાગ્યા પણ અગ્નિને પામ્યા નહિ.

એ પછી હે ભૃગુદ્વહ ! ઇન્દ્રના હાથીની ઉપમા અપાય એવા કોઈ હાથીએ તે દેવતાઓને કહ્યું કે અગ્નિ પિપળામાં રહેલો છે તે વખતે હે ભૃગુદ્વહ ! ક્રોધ વધવાથી અગ્નિએ સર્વ હાથિયોને શાપ આપ્યો કે તમારી જીભ અવળી થશે. આ રીતે કહી હાથીએ સ્વયંવેલો અગ્નિ પિપળાથી નિકળ્યો ને સૂવાની ઈચ્છાથી શમીના ગર્ભ પ્રત્યે પેઠો. હે ભૃગુકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! સત્ય પરાક્રમવાળા દેવતાઓએ પ્રીતિથી હાથિયોની ઉપર જે અનુગ્રહ કર્યો તે સાંભળો. દેવતાઓ બોલ્યા કે તમે અવળી જામે પણ સર્વ આહાર કરશો અને ઉંચે સ્વરે અરુપટ અદ્વરોવાળી વાણી બોલશો. આ પ્રમાણે કહીને દેવો પાછા અગ્નિને અનુસરવા લાગ્યા. જે અગ્નિ પિપળામાંથી નિકળી શમીના ગર્ભમાં પેઠો હતો તે પોપટ કહ્યું અને હે વિપ્ર ! દેવતાઓ તે તરફ દોડ્યા. તે વખતે અગ્નિએ પોપટને શાપ આપ્યો કે તું વાણી રહિત થઈશ. વળી અગ્નિએ તેની જીભને પણ અવળી કરી. પછી દેવતાઓ અગ્નિને જોઈ પોપટ પ્રત્યે દયાવાળા થઈ તેને આ રીતે કહેવા લાગ્યા કે તું પોપટપણમાં અત્યંત નાશ પામેલ વાણી વાળો થઈશ નહીં અને તારી વિપરીત જીભ જતાં બાળની પેઠે મનોહર, અતિ વૃદ્ધની પેઠે અરુપટ, અદ્વિભુત તથા ગમે એવું બોલશે. આ રીતે તેને કહી દેવતાઓએ શમીના ગર્ભમાં અગ્નિને જોઈ તેનેજ સર્વ ક્રિયાઓમાં પુણ્યરૂપ સ્થાન કર્યું, તે દ્વિવસથી માંડી શમીના ગર્ભમાં અગ્નિ દેખાય છે તેમ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામાં શમીને ઉપાયરૂપ ગણવા લાગ્યા છે. હે ભાર્ગવ ! રસાતલમાં અગ્નિએ જે જળનો સ્પર્શ કર્યો હતો, અગ્નિના સુવાથી તેનાં તેજો કરી જે જળ તપેલું હતું તે જળ પર્વતોના ઝરાઓવડે ઉજ્જીતાને મૂકે છે. એ પછી અગ્નિએ ભૂમિ દેવતાઓને જોયા ત્યારે તે વ્યથા પામ્યો અને તેઓને આવવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. સર્વ દેવો તથા મોટા ઋષિઓ તેને કહેવા લાગ્યા કે એક કામમાં તમને જોડવા છે તે તમે કરવા યોગ્ય છો. તે કામ કરવાથી તમને પણ અતિ મોટો ગુણ થશે.

અગ્નિ બોલ્યો-હે સુરો ! જે તમારું કામ હોય તે કહો, હું કરીશ. હું તમારો તો દાસ છું માટે તમારે અહિં (હું વિષે) વિચાર કરવાનો નથી. દેવતાઓ બોલ્યા કે ભક્ષાના વરદાનથી છકેલો, તારક નામે અસુર અમને પરાક્રમથી બહુ પીડે છે માટે તેનો વધ કરો. હે તાત ! પાવક ! આ, દેવ સમૂહો, પ્રજાપતિયોના સમૂહો અને ઋષિયોની રક્ષા કરો. હે મહાભાગ ! હે પ્રભો ! હવે વાહન, તેજ યુક્ત અને અતિ વીર છોકરાને જન્મ આપો કે જે તે અસુરથી થએલા અમારા બળને મટાડે. પ્રભો ! હે મહાદેવનાં સ્ત્રીએ અમને શાપ આપ્યો છે માટે તમારા વીર્ય વગર બીજું અમારું આશયસ્થાન નથી, તેથી તમે અમને ઉમારો. આ પ્રમાણે કહેવાથી ભગવાન દુઃએ પસંભવ પામેલ અગ્નિ 'કીક' એમ કહી ભાગીરથી અંજા પ્રત્યે

ગયો અને તેની સાથે મિત્ર થયો, તે વખતે એથી ગર્ભ ધારણ કર્યો. તે ગર્ભ જે રીતે ખડમાં અગ્નિ વધે તે રીતે તે દાણે વધવા માંડ્યો. તે દેવરૂપ ગર્ભના તેજે કરી વિન્દળ છુદ્ધિવાળાં ગંગા સંતાપ પામ્યાં અને તે તીવ્ર તેજ સહન કરવા શક્તિમાન થયાં નહિ, ન્યારે અગ્નિએ કરી તેજ યુક્ત ગર્ભ ગંગામાં પ્રાપ્ત થયો ત્યારે ક્રોધ અસુરે ભયંકર નાદ કર્યો. છુદ્ધિમાન આવેલા તે મોટા નાદથી ભય પામેલાં, ભ્રમિત નેત્રવાળાં ચડી ગયેલા ડોળાવાળાં ગંગા સંચારહિત થઇ ગર્ભને તથા આત્માને ધારણ કરવા શક્તિમાન થયાં નહિ. હે વિપ્ર ! તે વખતે તેજથી આત્મ અંગવાળાં, કંપતાં હોય તેમ ગર્ભના બળે કરી ધ્રુજતાં એવાં તે ગંગા અગ્નિને કહેવા લાગ્યાં કે હે ભગવન્ ! તમારાં આ તેજને ધારણ કરવામાં હું શક્ત નથી. આણે મને મૂઢ કરેલી છે અને પૂર્વે જેવી મારી સ્વચ્ચતા હતી તેવી હાલ નથી.

હે ભગવન્ ! હે અથ (પાપ વા દુઃખ) રહિત, હું વિહ્વળ થઇ છું, માફ ચેતન નહ થયું છે અને હું આ ગર્ભને ધારણ કરવા શક્ત નથી માટે હું તપતાંવર ! હું આને દુઃખથી તજીશ પણ ક્રોધ રીતે ઇચ્છાથી તજીશ નહિ. હે દેવ ! વિભાવસો ! મને તેજનો સ્પર્શ નથી અને હે મહાદ્યુતે ! જે અતિ સૂક્ષ્મ પણ સંબંધ છે તે આપત્તિને અર્થે છે, માટે હે હુતાશન ! જે અહિં ગુણુવાળું (સાફ) અથવા તેથી બીજું ગુણુ વગરનું (નકાફ) હોય તે, અને ધર્મ તથા અધર્મ હું તમારામાંજ માનું છું. ત્યારે અગ્નિએ તેને કહ્યું કે “ ધારણ કરો ધારણ કરો ” મારાં તેજથી યુક્ત ગર્ભ મોટા ગુણુવાળાં દ્રવ્યને ઉત્પન્ન કરનાર થશે. વળી તમે સકળ પૃથ્વીને વહન કરવા ને ધારણ કરવા સમર્થ છો. તમારા ધારણ કરવા સિવાય કંઈ બીજીય ન મળી શકે તેવું નથી. આ રીતે વન્દિએ તથા દેવોએ વાંધી તોપણ નદી-ઓમાં ઉત્તમ એવાં ગંગાએ તે વખતે તે ગર્ભને પર્વતોમાં ઉત્તમ એવા મેરૂ ઉપર નાંખ્યો. હે ભૃગુદહ ! ધારણ કરવામાં સમર્થ એવાં પણ ગંગા રૂપના તેજથી પરાભવ પામેલાં તે સમયે બળે કરી તે ગર્ભને ધારણ કરવા સમર્થ ન થયાં અને તે (ગંગા) દુઃખથી અગ્નિના સરખી ક્રાંતિવાળા તે ગર્ભને તજી તેને દર્શાવવા લાગ્યાં, ત્યારે અગ્નિએ નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવાં ગંગાને પૂછ્યું કે હે દેવિ ! કેમ ગર્ભ સુખે કરી ઉદ્ધવ પામનાર છે, કેવા વર્ણુવાળો છે, કેવા રૂપવાળો દેખાય છે અને કેવા તેજથી યુક્ત છે એ સર્વ મને કહો. ગંગા બોલ્યાં—હે અનન્ધ ! તે ગર્ભનું તેજ ઉત્પન્ન થયેલું છે, તેજવડે તમારા જેવો છે, સારા વર્ણુવાળો છે, મળ રહિત, પ્રકાશવાન અને પર્વતને શોભાવનાર છે. હે તપનારાઓમાં ઉત્તમ ! તે કમળ તથા નીલકમળોથી મિત્ર, પાણીના ધુનાઓની તુલ્ય શીતળ છે અને એનો ગંધ કદંબોના ગંધની બરાબર છે. જેમ સૂર્યનાં કિરણોએ સ્પર્શિત દ્રવ્ય થાય તેમ તે ગર્ભના તેજવડે પૃથ્વીમાં અને પર્વતોમાં જે દ્રવ્ય સ્પર્શ પામ્યું તે સર્વ (દ્રવ્ય) ચોતરફ સુવર્ણરૂપ થયેલું દેખાયું. સતરાશ્વર ત્રણ લોકને તેજવડે દીપાવનાર, તે પર્વતો, નદીઓ અને ઝરણાંઓ તરફ દોડતા હતા. હે હન્યવાહન ! આવાં રૂપવાળો, કાંતિવડે સૂર્ય અને વૈશ્વાનર (અગ્નિ) ની બરાબર જાણે બીજો ચંદ્ર હોય તેવો તે ભગવાન તમારો પુત્ર છે. આ પ્રમાણે કહી તે દેવી ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન પામ્યાં અને હે ભાગવનંદન, તેજસ્વી અગ્નિ પણ દેવોનું કાર્ય કરી તે વખતે પોતાના પ્રિય દેશ પ્રવેશ ગયો. લોકોમાં ઋષિ અને વિશુધો (દિવ્ય અથવા પડિતો) આ, કર્મના મુણોએ કરી અગ્નિનું હિરણ્યવેતા એ નામ કહે છે તથા તે દિવસથી દેવી પૃથ્વી, વસુમતી એ રીતે પ્રસિદ્ધ થઇ છે. ગંગા અને અગ્નિથી થયેલો, મહા તેજસ્વી, અદ્ભુત દર્શનવાળો, તે ગર્ભ દિવ્ય,

શરવણુ (કાંસકાઓના વન) ને પામી વધવા લાગ્યો. તે બાળસૂર્ય સરખી કાંતિવાળા પુત્ર કૃતિકાઓએ જોયા ત્યારે તેઓ તે બાળકને સ્તનનાં પય પાડવાથી પોપણુ કરવા લાગ્યા ત્યારથી પરમ કાંતિવાળો કાર્તિકેયપણુને (કૃતિકાના પુત્રપણુને પામ્યો). પર્વત ઉપર પડવા શકે પણુને પામ્યો અને ગુફામાં વાસ કરવાથી ગુફા નામવાળો થયો. આ રીતે અગ્નિ છોકરાંરૂપ સુવર્ણુ ઉત્પન્ન થયું. તેમાં જાંબુનદ (આ નામનું) સુવર્ણુ એક તથા દેવોને પા શોભાવનાર છે. તે દિવસથી આરંભી એ સુવર્ણુ જાતરૂપ રત્નોમાં ઉત્તમ રત્ન અને ભૂષણોગ્ર ઉત્તમ કહેલું છે. જે સુવર્ણુ છે તે પવિત્રોમાં પવિત્ર, મંગલોનું પણ મંગલ અને પ્રજાપતિ ઇશ્વર-ભગવાન અગ્નિરૂપ કહેલું છે. હે દિગ્ગેશ્વરો ! વળી સુવર્ણુ પવિત્રોના મધ્યમાં પવિત્ર (આ નામવાળું) અને અગ્નિ તથા સોમરૂપ કહેલું છે. વસિષ્ઠ બોલ્યા કે, હે પરશુરામ મેં પણ પૂર્વે પિતામહ, પરમાત્મા બ્રહ્માનું બ્રહ્મના જ્ઞાનવાળું વૃત્તાંત છે એ સાંભળ્યું છે, પ્રભો, હે તાત ! પરશુરામ વરૂણ સંબંધિ યજ્ઞમાં જ્યારે મોટા દેવ, ઇશ્વર એવા રૂઢ વરૂણન શરીરને ધારણ કરતા હતા ત્યારે અગ્નિ વગેરે સર્વ દેવતાઓ, મુનિઓ, સર્વ યજ્ઞોનાં અંગો મૂર્તિમાન વાષટ્કાર, મૂર્તિવાળાં સામ, હજારો યજુષપદ, કમથી શોભેલા ઋગ્વેદ, લક્ષણો સ્વરો, સ્તોત્ર, નિરૂપ, સુરપંક્તિઓ ત્યાં આવ્યા. ઓંકાર આવી નેત્રમાં વસ્યો. તેમજ દયા નિઘ્રહ, ઉપનિષદો સહિત વેદ, વિદ્યા અને સાવિત્રી આવ્યાં. ભગવાન શિવે ભૂત, ભવ્ય અંભવિધ્ય કાળને ધારણ કર્યો. હે પ્રભો ! તે વખતે પિતાકને ધારણ કરનારા શિવે પોતે આ તમાવડે આત્માનો હોમ કર્યો અને બહુ રૂપે કરી યજ્ઞને શોભાવ્યો. કારણ કે એજ સ્વર્ગ આકાશ, પૃથ્વી, નભ તથા પૃથ્વીના પતિરૂપ છે, એજ શ્રીમાન, અગ્નિ તથા સર્વ વિદ્યાઓન ઇશ્વર છે. એજ સર્વ પ્રાણિયોના પતિ, દેવ, ભગવાન શિવ, બ્રહ્મા, રૂઢ, વરૂણ, અગ્નિ અને પ્રજાપતિ કહેવાય છે. હે ભૃગુકલોદ્ભ ! તે સમયે તે પશુપતિ (શંકર) યજ્ઞ કરતા હતા તેમાં તપ, યજ્ઞો, દીક્ષાવ્રતવાળો દેવી, દીક્ષા, દિશાઓના પતિયો સહિત દિશાઓ, દેવોની પત્નીઓ, દેવોની કન્યાઓ, અને માતાઓ મળીને આવ્યાં. પ્રીતિવાળાં તેઓને જોઈ વરૂણરૂપ સ્વર્ણુ મહાત્મા શંકરનું વીર્ય પૃથ્વીપર પડ્યું, તે વીર્યના કણોને રજ સહિત પૃથ્વીથી લઈ પૃષ્ઠાએ હાથે કરી તેજ અગ્નિમાં ફેંક્યાં. પછી પ્રકાશિત અગ્નિવાળો તે પ્રવૃત થયેલા યજ્ઞમ બ્રહ્મા હોમતા હતા ત્યારે ચરમ ધાતુ થઈ. હે ભૃગુનંદન ! તેણે ખરતાં વેંત તે વીર્યને સ્વર્ગ પાત્રમાં લઈ મંત્રથી વૃત્તની પેઠે હોયું. પછી તે વીર્યવાન પ્રભુએ પ્રાણિયોના સમૂહને ઉત્પન્ન કર્યો, તેનાં તે તેજથી લોકોમાં તેજસ એટલે પ્રવૃત્તિ પ્રધાન જન્મ ઉત્પન્ન થયું. તમે ગુણના અંશથી ગુણના ભાવો (સ્થાવર) ઉત્પન્ન થયા તથા તે એ રૂપ (તે બેના ભાવોમ રહેનાર) બાપી સત્વ ગુણ થયો. તે ગુણ તેજરૂપ બુદ્ધિના નિત્ય છે અને તે બુદ્ધિનું આકાશ વગેરે સર્વ સ્વરૂપ છે, માટે સર્વ પ્રાણિયોમાં સત્વગુણ ઉત્તમ તેજરૂપ છે. હે પ્રભો ! જ્યારે તે અગ્નિમાં વીર્ય હોવાયું ત્યારે પોતપોતાના સ્વાભાવિક ગુણોને શરીરથી યુક્ત તથા પુરૂષ પ્રકટ થયા. જ્વાળાંરૂપજ પ્રથમ થયા તે ભૃગુ, અંગારાઓથી થયા તે અગ્નિરા અને અંગારાના આશ્રયરૂપ નીર્ધૂમ જ્વાળાથી થયા તે કવિ. જે જ્વાળાની સાથે ઉત્પન્ન થયા, તે ભૃગુ કહેલા છે. કિરણોથી મરીચિ થયા અને મરીચિના કારણ થયા. હે તાત ! અંગારાઓથી અગ્નિરા તથા દર્બોના સમૂહથી વાલખિલ્ય ઋષિયો થયા. હે વિભો ! એ દર્બોમાંજ જે ઉત્પન્ન થયા તેને લોકો અગ્નિ કહે છે. ભસ્મોના ઢગલાઓમાંથી બ્રહ્મર્ષિ ગણોએ માનેલા તપ તથા

શાસ્ત્રના ગુણોને ઇચ્છનારા વૈષ્ણવસ નામના ઋષિયો ઉત્પન્ન થયા. એનાં આંસુઓથી રૂપ-
વાન બે અશ્વિનીકુમારે થયા. તેની ઇન્દ્રિયોથી શેષ રહેલા પ્રજ્ઞપ્રતિયો જન્મ્યા. રૂપાંઓના
છિદ્રોથી ઋષિયો થયા. પરશેવાથી વેદ અને વીર્યથી મન થયું. આ કારણથી વેદની પ્રમાણ-
તાના જ્ઞાનેકરી શાસ્ત્ર સંપન્ન ઋષિયો અગ્નિ સર્વ દેવતાઓરૂપ છે એમ કહે છે. જે લોકોએ
અને શુંદર, ને પશ્વની સંજ્ઞાવાળા માસ, દિવસ રાત્રિ અને મુદ્ગર્તરૂપ કહેલા છે. જે પિતરૂપ
દારૂણ તેજ તે રૂદ્રનું ઇષિર એમ કહેવાય છે અને એથી કનક થયેલું કહેલું છે. તે મૈત્ર એ
રીતે જાણ્યું. ધૂમથી વસુઓ થએલા કહેલા છે. જે જ્વાળાઓ તે રૂદ્ર અને મહા ક્રાંતિવાળા
આદિત્યરૂપ કહેલ છે. જે અંગારાઓ તે સ્વર્ગનાં સ્થાનોમાં રહેલા ગ્રહ અને તારાઓરૂપ
કહેલા છે. આ રીતે લોકના આદિ કર્તા તે સર્વ ક્રમનાઓને આપનાર પરબ્રહ્મરૂપ છે, આ
પ્રમાણે તેનું રહસ્ય કહ્યું. પછી વરૂણ અને પવનરૂપ મહાદેવ બોલ્યા કે હે આકાશમાં ગતિ
કરનારાઓ, આ મારો દિવ્ય યજ્ઞ છે અને હું અહિં ગૃહપતિ છું માટે પ્રથમ થએલાં ત્રણ
સંતાન મારાં છે, એમાં સંશય નથી તથા તે મારા યજ્ઞનું ફળ છે એમ જાણો અગ્નિ બોલ્યો
મારા અંગોથી ઉત્પન્ન થએલ અને મારો આશ્રય કરનાર તે છોકરાંઓ મારાંજ છે. વરૂણ
તો પરવશ આત્માવાળો છે. એ પછી લોકોના ગુરૂ તથા લોકોના પિતામહ બ્રહ્મા બોલ્યા કે
મારાંજ તે છોકરાંઓ છે; કારણ કે મારૂં તે વીર્ય હોયેલું છે. હું યાગ અને હોતા (હોમ-
નારો) છું. જે વીર્ય કારણે માનેલ હોય નો જેનું ખીજ તેનું ફળ હોવું જોઈએ, તે વખતે
બ્રહ્માની પાસેં આવી સર્વ દેવાના સમૂહો મસ્તકવડે વંદન કરી બે હાથ જોડી બોલ્યા—હે
ભગવન્! એમ સર્વ સચરાચર જગત્ સર્વ તમારાંજ સંતાનરૂપ છીએ, માટે વિભાવસુ એવો
અગ્નિ, વરૂણ અને દેવ એવા ઇશ્વરે ધારેલી ઇચ્છાને પામે. બ્રહ્માની આજ્ઞાથી જળના પતિ
વરૂણે પ્રથમ છોકરાંરૂપ, સૂર્યના સરખાં તેજવાળા બ્રહ્માને લીધા. ઇશ્વરે અગ્નિરને અગ્નિના
છોકરાં અર્થે કદ્ય્યા અને તત્વને જાણનારા બ્રહ્માએ કવિરૂપ છોકરાને ગ્રહણ કર્યા તે દિવ-
સથી જન્મનાં કર્મને કરનાર તે ભૂય વરૂણના પુત્ર એમ પ્રસિદ્ધ થયા. શ્રીમાન્ અગિરા
અગ્નિના પુત્ર એમ પ્રસિદ્ધ થયા અને મહા યજ્ઞવાળા કવિ બ્રહ્માના પુત્ર એમ ખ્યાતિ પામ્યા
લોકોના ભૂય ને અગિરા લોકોના સંતાનનાં લક્ષણવાળા છે અને એ ત્રણ પ્રજાઓના સર્વ
જન્મરૂપ છે માટે તમે તેઓના આ સર્વ વિસ્તાર સમજો. ભૂયને પુત્રો સાત થયા ને સવ
ગુણોએ ભૂયની તુલ્ય હતા. વ્યવન, વજ્ર, શીર્ષ, શુંચી, ઔર્વ, અત પૂજ્ય શુક, વિભુ અને
સવન, આ રીતે સાત થયા. તેઓ સર્વ ભાગવ (ભૂયના વંશજ) તથા વારૂણ (વરૂણના
કુળમાં થએલા) કહેવાયા. જેઓના વંશમાં તમે પણ છો. આઠ અગિરાને પુત્ર થયા તે પણ
વારૂણ કહેલા છે. ગૃહસ્થપતિ, ઉત્તમ, પથસ્ય, શાંતિ, ધોર, વિરૂપ, સંત અને આઠમે સુધ-
ન્યા કહેલો છે. આ આઠ વન્દિજ (અગ્નિથી થએલા) સર્વ જ્ઞાનનિષ્ઠ અને રોગ રહિત કહેલા
છે. બ્રહ્માના છોકરા કવિના પુત્રો જે થયા તેઓ પણ બ્રહ્માએ પોતાના ભાગરૂપ કવિ વરૂ-
ણને અર્પણ કર્યો તેથી વારૂણ કહેવાયા છે. એ આઠ ઉત્પત્તિના ગુણો (સ્વભાવિક ગુણો) થો
યુક્ત, સારા અને બ્રહ્મને જાણનારા થયા. કવિ, કાવ્ય, ધૃષ્ટ, સુદ્ધિમાન્ એવા ઉશના, બ્રહ્મ,
વિરજન, કારી, અને ધર્મને જાણનાર ઉત્ર આ આઠ કવિના પુત્રો થયા. એઓથી આ સર્વ
જગત વિસ્તાર પામ્યું. આ પ્રજ્ઞપતિઓના વિભાગોવડે અહિં પ્રજ્ઞરૂપ થયા. આ રીતે હે
બ્રહ્માર્જુન! અગિરા અને કવિના સંતાનોથી તથા બ્રહ્માના વંશજોથી જગત વિસ્તાર પામ્યું.

હે તાત! પ્રથમથી પ્રભુ, ઇશ્વર એવા વરણે કવિ અને બ્રહ્મને પણ પ્રહણ કર્યા તેથી તે એ વારણ કહેલા છે. દેવ એવા શિખા જ્વાળાવાન અગ્નિએ આગિરાને પ્રહણ કર્યા તેથી સર્વ તના વંશજો આગિરસ (અગિરાના કુળમાંથી થયેલા) જાણવા. પૂર્વે દેવતાઓએ પિતામહ બ્રહ્માને પ્રસન્ન કર્યા કે આ સર્વ પૃથ્વીના ઇશ્વર પ્રજાઓવડે અમેને તારશે તથા સર્વ, અતિ તપસ્વિ એવા પ્રજાના પતિઓ તમારી પ્રસન્નતાથી હાલ આ લોકને પણ તારશે, તમજ વંશને કરનારા, તમારા તેજને વધારનારા, સર્વ વેદને જાણનારા અને કુશળ બંધે, વળી દેવના પક્ષમાં જનારા, સૌમ્ય, પ્રજાપતિથી થયેલા મહર્ષિઓ ઉત્તમ તપ તથા બ્રહ્મચર્યને પામશે. હે પ્રજો! અમે સર્વ તમારાજ પ્રસન્નરૂપ છીએ. હે પિતામહ! તમેજ દેવ અને બ્રહ્મણીના મર્તા છો, માટે હે પિતામહ! અમે સર્વ બ્રહ્મકુળમાં થયેલા, મારીચ ઋષિને આગળ કરી ક્ષમા માગીએ છીએ માટે છોકરાંઓ છે એમ જાણો. તેઓ પણ આજ રૂપે કરી પ્રજાને ઉત્પલ કરશે અને યુગના આદિ તથા અંતમાં આત્માની સ્થાપના કરશે. આ રીતે જ્યારે દેવોએ કહ્યું ત્યારે લોકના પિતામહ બ્રહ્મા 'તમે કહો છો તેમ થાઓ, એમ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા અને તેઓ પણ જેમ આજ્યા હતા તેમ ગયા. આ પ્રમાણે પૂર્વે લોકના આદિ-કાળમાં વરણના શરીરને ધારણ કરનારા મહાત્મા શ્રેષ્ઠ દેવતા (રૂદ્રના) યજ્ઞમાં જ્ઞાત બનેલું હતું, માટે અગ્નિ, બ્રહ્મા, પશુપતિ રૂદ્ર એવા શિવને પ્રજાપતિરૂપ છે તથા અગ્નિનું છોકરું એ સુવર્ણ છે એમ નિશ્ચય છે. હે જમદગ્નિના પુત્ર! પ્રમાણને જાણનારા વેદશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી અગ્નિ ન હોય તો અગ્નિને કેકાણે સુવર્ણને કરે છે. સુવર્ણ વળી જ્યાં રહ્યું હોય ત્યાં કુશસ્તંભમાં, રાફડાની વખામાં, યકરાના જમણા કાનમાં, ગાડા સમીપની પૃથ્વીમાં, તીર્થ વગેરેના જગ્યામાં અને બ્રહ્મણના હાથમાં હોમ કરવાથી ભગવાન તેમાં પ્રીતિ કરનારી સમૃદ્ધિ માને છે, માટે અગ્નિ જેઓમાં મુખ્ય છે એવા સર્વ દેવતાઓ છે એમ અમે સાંભળ્યું છે. બ્રહ્માથી અગ્નિ થયેલો છે અને અગ્નિથી સુવર્ણ થયું છે માટે ધર્મને જાણનારા જેઓ સુવર્ણનું દાન કરે છે તેઓ સર્વ દેવતાઓને આપે છે એમ અમે સાંભળ્યું છે. હે ભાગવ! પરમ ગતિને પામનારા તે (સુવર્ણદાતા) માણસને તમ (અધિકાર, અજ્ઞાન, અથવા તમે ગુણ) રહિત લોકો પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનો સ્વર્ગમાં મુખેરપણાથી અભિષેક થાય છે, જે સૂર્યનો ઉદય પ્રાપ્ત થયે વિધિ ને મંત્ર પુરઃસર સુવર્ણનું દાન કરે છે તે ખરાબ સ્વપ્નને પાછું પાડે છે. જે સૂર્યોદય થતાંવેંત દાન કરે છે તેનું પાપ ટળી જાય છે. મધ્યાહ્ન વખતે સુવર્ણ આપનારનું ન આવેલું પાપ દૂર થાય છે. જે નિયમિત વ્રતવાળો પાછલી સંધ્યા વખતે સુવર્ણનું દાન કરે છે તે, બ્રહ્મા, વાયુ અગ્નિ અને ચંદ્રની સમાન લોકપણાને પામે છે. વળી ઇન્દ્ર સહિત એવા પણ લોકોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા પામે છે. આ લોકમાં યજ્ઞ પામી શાંત પાપવાળો થઇ આનંદ ભોગવે છે. પછી બીજા લોકોમાં સદા ઉપમા ન અપાય એવો થાય છે, તેમ જેની ગતિ બંધ ન કરી શકાય એવો ઇચ્છા પ્રમાણે ફર રો થાય છે. તે લોકોથી પડતો નથી અને મોટો યજ્ઞ પામે છે અક્ષય સુવર્ણ આપવાથી મોટા લોકોને પામે છે. જે સૂર્યના ઉદય પ્રત્યે અગ્નિને ઉત્પન્ન કરી વ્રાતો ઉદ્દેશ કરી દાન આપે છે તે, સર્વ ક્રમનાઓ પામે છે. અગ્નિ અને સૂર્યના પ્રકટ થવાના મધ્ય કાળમાં આપેલું ઉત્તમ દાન અગ્નિરૂપ અને સુખને આપનારું કહેવાય છે તેમ ઇચ્છિત ગુણોથી યુક્ત કરાવનારું કહેલું છે. હે અષ્ટરહિત! મેં આ, સુવર્ણની અને કાર્તિકેશ્વામિની ઉત્પત્તિ તમને કહી. હે વિજો! હે બ્રહ્મદેવ! તમે

તે જાણો. હે બ્રહ્મદ્રહ (પરશુરામ), જ્યારે ઘણું કાળે કાર્તિકસ્વામી મોટા થયા ત્યારે ઈન્દ્ર સહિત દેવતાઓએ સેનાપતિપણ માટે કબૂત્ર કર્યા અને તેણે દેવેના આધપતિની આગ્રાથી લોભનાં હિતની ઇચ્છાએ તારકાસુર તથા ખીળ દૈત્યોને પણ દપ્યા. હે વિભો ! મેં સુવર્ણના દાનમાં જે સુણો છે તે તમને કહ્યા માટે હે દાતાઓમાં ઉત્તમ ! બ્રહ્મણોને સુવર્ણ આપો. બીજમ બોલ્યા-આ પ્રમાણે વસિષ્ઠે કહ્યું ત્યારે તે પ્રતાપવાનું જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે બ્રહ્મણે સુવર્ણ આપ્યું અને તે પાપથી મુક્ત થયા. હે યુધિષ્ઠિર ! હે રાજનું ! આ સર્વ સુવર્ણના ઉત્તમ દાનનું ફળ અને એની ઉત્પત્તિ તમને કહી માટે હે રાજ ! તમે પણ બ્રહ્મણેને ધણું સુવર્ણ આપો, સુવર્ણ આપવાથી પાપથી મુક્ત થશો.

तस्मात्तामपिविप्रेभ्यः प्रयच्छ कनकं बहु ।

ददत्तसुवर्णे नृपते किल्बिषाद्विप्र मोक्षयसि ॥ १६८ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानार्थे सुवर्णोत्पत्तिर्नामपञ्चाशी-
तितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

અધ્યાય ૮૬ મો. તારકાસુર વધ.

युधिष्ठिर उवाच—उक्ताः शितामहे नेहसुवर्णस्य विधानतः ।

विस्तरेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिलक्षणाः ॥ १ ॥

મુષિષ્ટિર મોહ્યા-પિતામહ એવા આપે, વિધિ સુવર્ણનાં ઉત્તમ દાનના, વેદ જ્ઞાનોના જાણવાનાર હો એવા જે ગુણો છે તે અને જે સુવર્ણની ઉત્પત્તિનું કારણ છે તે અદ્વિ વિસ્તારથી કહ્યું પણ તે તારક કેવી રીતે નાશ પામ્યો તે મને કહો. હે પાર્થિવ ! તે (દૈત્ય) દેવતાઓથી ન હણી શકાય એવો હતો એમ કહેલું છે, ત્યારે તેનું મરણ કેમ થયું ? એ વિસ્તારથી કહો. હે કુરુગોદહ ! મને આ મોટું આશ્ચર્ય છે તેથી તમારાથી તારકનો વધ સમગ્રપણાથી સાંભળવા ઇચ્છુ છું. બીષ્મ મોહ્યા-હે રાજેન્દ્ર ! ગંગાએ ગર્જને તળે તોથી કાર્ત્તી પામીવાળા થયેલા દેવ અને ઋષિયો છોકરાંના પોપણ માટે કૃતિકાઓને પ્રેરવા લાગ્યા. કારણ કે અગ્નિના તે ગર્જને યજ્ઞવડે ધારણ કરવા દેવતાઓની કાંઈ પણ સ્ત્રી સમર્થ નોહાતી, તેઓજ તે ગર્જને ધારણ કરવા શાંકવાળી હતી. તે છ કૃતિકાઓએ ગર્જને ધારણ કરવાથી અગ્નિ તેઓ ઉપર પ્રસન્ન થયો અને પોતાનાં તેજ આપવાથી તથા પરમ પરાક્રમથી તે છ કૃતિકાઓ અગ્નિના ગર્જને પોપવા લાગી અને હે પ્રભો ! અગ્નિનું સકલ તેજ છ મા-ઝોઝાં (ચોનિચોઝાં) પ્રાપ્ત કર્યું, ત્યારે વૃદ્ધિ પામતા, મહાત્મા કુમારના તેજવડે વ્યાપ્ત અંગવાળી તેઓ કાંઈ દેકણું મુખ પામતી નહતી. પછી હે ન-કેષ ! ન્યારે પ્રસવનો સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તેજથી વ્યાપ્ત અંગવાળી સર્વ કૃતિકાઓએ તે ગર્જને સરખો જન્મ આપ્યો. તે પછી પૃથ્વીએ છ સ્થાન (ધોનિ) વાળા એકપણાને પામેલા તે ગર્જને સુવર્ણની સમીપથી લીધો. દિવ્ય કવચ (સૌમિત કાંસકાઓનાં વન) ને પામી વધવા લાગ્યો. તે બાળ સર્પના સરખી

ક્રાંતિવાળા પુત્રને કૃત્તિકાઓએ હીડા અને સૌહાર્દથી થએલા રનેહને લીધે સ્તનમાં દૂધ પડવાથી તેનું પોષણ કરવા માંડયું. આ કારણથી તે સચરાચર ત્રણ લોકમાં કાર્તિકિય (કૃત્તિકાઓના પુત્ર) થયા. સ્કન્ધપણથી (પર્વતમાં પડવાથી) સ્કન્ધપણને પ્રાપ્ત થયા અને ગુફામાં વસવાથી ગુહ (આ નામવાળા થયા. ત્યાર પછી તેનિશ દેવતાઓ, દિશાઓના પતિઓ સહિત દિશાઓ, રૂદ્ર, ધાતા, વિધાતા, વિષ્ણુ, યમ, પૂષા, અર્ધમા, ભગ, અંશ, મિત્ર, સાધ્ય, ઇન્દ્ર, વસુઓ, અશ્વિનીકુમાર, જળ, વાયુ, આકાશ, ચન્દ્ર, નક્ષત્ર, ગ્રહ, રવિ, અને બીજાં જે જુદાં પ્રાણિયો છે તે અને દેવોને અર્પણ કરાય છે તે ઋચ્યજી અને સામ આ સર્વ મૂર્તિમાન તેઓ અગ્નિના પુત્ર અદ્ભૂત કુમારને જોવા આવ્યા. ઋષિયો તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, મંધર્વો તેની પાસે ગાવા લાગ્યા અને ઋષિયો સહિત દેવતાઓ બાર નેત્રવાળા, બ્રાહ્મણ જેને પ્રિય છે, જેના ખભા સ્પૃશ્ણ છે, જેની ભુજાઓ બાર છે, જેનું તેજ અગ્નિ અને સૂર્યના સરખું છે અને જેનાં મુખ જ છે એવા શરવણુ (કાંસડાઓનાં વન) માં રહેલા પોદેલા કુમારને જોઈ ધણો હર્ષ પામ્યા, અને અસુરને હણાયો માનવા લાગ્યા. પછી સર્વ દેવતાઓએ એની પાસે પ્રિય પદાર્થો ભેટ કર્યાં. ક્રીડા કરનારા તે બાળકને પક્ષિઓના ટોળાએ રમકડાંઓ આપ્યાં ગરૂંદો એને વિચિત્ર (ભાત ભાતની) પાંખવાળા પુત્ર મથૂર (મોર) આપ્યો. રાક્ષસોએ તેને ભુંડ અને પાકા એ બે આપ્યાં. વરૂણ પોતે અગ્નિના સરખો ફકડો આપ્યો. ચંદ્રમાએ ઘેટાં આપ્યો. સૂર્યે ગમે એવી કાંતિ આપી. ગાયોની માતાએ લાખ ગાયો આપી. અગ્નિએ ગુણવાળો બકરો આપ્યો. પૃથ્વીએ બહુ પુષ્પ ને ફળ, સુન્ધવાએ ગાદું અને ઉત્તમ કુખરવાળો રથ તથા વરૂણે વરૂણલોક સંખંધિ, દિવ્ય, મારા હાથી આપ્યા. દેવતાઓના અધિપતિ ઇન્દ્રે ત્રિંદ્ર, બ્રાહ્મ, હાથિ, બીજાં પક્ષિઓ, બહુ મથકર શિકારી પશુઓ અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં છત્રો આપ્યાં. રાક્ષસ તથા અસુરોના સમૂહો પણ તે ઇશ્વરને અનુસરવા લાગ્યા. આ રીતે તેને વૃદ્ધિ પામતા જોઈ તારકાસુર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો, અને તેણે હણવાને ધણા ઉપાયો કર્યા પણ તે સમર્થને હણવા શક્તિમાન થયો નહિ. દેવતાઓએ ગુફામાં જેનું સ્થાન છે એવા તે કાર્તિકસ્વામિને સેનાપતિપણથી સત્કાર કરી તારકાસુરે કરેલું અપમાન તેને કહી સંભળાવ્યું. વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા, મહા પરાક્રમવાળા, દેવતાઓના સેનાપતિ, પ્રભુ એવા તે કાર્તિકસ્વામિએ નિષ્ફળ ન જાય એવી શક્તિ (સાંગ) વડે તારક દાનવને માર્યો. આ પ્રમાણે ક્રીડા કરનારા તે કુમારે અસુરને માર્યો ત્યારે ફરીને દેવતાઓના રાજ્યમાં ઇશ્વર એવા દેવેન્દ્રની સ્થાપના કરી અને તે પ્રતાપી ઇશ્વર, શંકરનું પ્રિય કરનાર અને દેવતાઓની રક્ષા કરનારા કાર્તિકસ્વામિજી સેનાપતિ થઈ વિરાજ્યા. સુવર્ણના સરખી મૂર્તિવાળા, એજ ભગવાન, અગ્નિના પુત્ર કાર્તિકસ્વામિ સદા દેવતાઓના સેનાપતિપણને પામ્યા, તે માટે સુવર્ણ મંત્રણકારિ, ક્ષય ન પામે એવું ઉત્તમ રત્ન, કાર્તિકસ્વામિની સાથે થએલું, અને અગ્નિનું પરમ તેજ માનેલું છે. હે કૌરવ્ય ! આ રીતે પૂર્વે વસિષ્ઠે પરશુરામને કહ્યું હતું માટે હે નરાધિપ ! સુવર્ણના દાનસાગ્ર પ્રયત્ન કરો. પરશુરામ પણ સુવર્ણ આપવાથી, સર્વ પાપોથી છૂટી સ્વર્ગમાં નરોએ સુખથી ન પામી શકાય એવાં મોટાં સ્થાનને પામ્યા છે.

રામઃ સુવર્ણં દત્વાહિ વિમુક્તઃ સ્વર્ગં કિલ્લિખેઃ ।

ત્રિવિદ્યે મહત્ત્યાનમવાપા સુહૃદ્ભં મૈત્રેઃ ॥ ૩૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे तारकबधोपाख्यानं नाम-
पद्मतीतमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૮૭ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા.

युधिष्ठिर उवाच—चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मन्धर्माः प्रोक्ता यथा त्वया ।

तथैव मे श्राद्धविधिं कृत्वा प्रवृहि पार्थिव ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે પૃથ્વીના પતિ ધર્માત્મા, તમે ચાર વર્ણોના જે રીતે ધર્મો
લા તો રીતેજ સધળા શ્રાદ્ધનો વિધિ સારી રીતે ક્હેો. વૈશંપાયન બોલ્યા કે જ્યારે યુધિષ્ઠિરે
પ્રાંતનુના પુત્ર બીજાને આ રીતે પૂછ્યું ત્યારે તેણે આ સધળા શ્રાદ્ધનો વિધિ કહેવા માંડ્યો.
મીષ્મ બોલ્યા—હે શત્રુને તપાવનાર રાજા, સાવધાન થઈ શુભ ધનને આપનાર, યજ્ઞને કરનાર,
કૃત્તને દેનાર, પિતૃના યજ્ઞરૂપ, શ્રાદ્ધ કર્મનો વિધિ સાંભળો. નિરંતર દેવ, અસુર, મનુષ્ય, ગં-
ર્વ, ઉરગ, રાક્ષસ, પિશાચ અને કિન્નરોએ પિતૃઓ પૂજવા લાયક છે. આથી પ્રથમ પિતૃને
જી પછી દેવતાઓને તૃપ્ત કરવા, માટે પુરૂષે સદા સર્વ યજ્ઞે કરી તેઓને પૂજવા. હે મહા-
રાજા ! પિતૃનું શ્રાદ્ધ પછી કરવા યોગ્ય પણ કહેવાય છે તેથી પ્રથમ કલ્પેલો સામાન્ય વિધિ
વેશેષ વિધિવડે (જે અમાસમાં ચન્દ્ર ન દેખાય તેના પાછલા પોહોરમાં પિંડને પિતૃ યજ્ઞ
રાય છે આ ત્રિધિવડે) બાધવાળો છે, સર્વ દિવસોમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતામહો પ્રસન્ન
થાય છે માટે તમને સર્વ તિથિ અને અતિથિ (પરોણા) ના શુભ તથા અવશુભો કહું છું.
કે અનન્ન ! જે દિવસોમાં કરેલાં શ્રાદ્ધોથી જે ફળ પ્રમાય છે તે સઘળું યથાર્થ કહું છું તે
મારાથી જાણો. પડવેને દિવસે પિતૃનું અર્ચન કરવાથી સારા ધરમાં યોગ્ય પ્રજાવાળી, જોવા
લાયક અને બહુ પ્રજાવાળી સ્ત્રીઓને પામે છે. બીજાને દિવસે અર્ચન કરવાથી પુત્રીઓ થાય
છે. ત્રિજાને દિવસે પિતૃ પૂજવાથી ઘોડાઓ મળે છે. ચોથાને દિને પૂજવાથી ધરમાં ધણું શુદ્ધ
પશુઓ થાય છે. હે નૃપ ! પંચમીને દિવસે પિતૃ પૂજન કરનારાઓને ધણા પુત્રો થાય છે,
જઠને દિવસે પૂજન કરનારા નરો કાંતિવાળા થાય છે. હે નૃપ ! સાતમને દિવસે શ્રાદ્ધ કર-
નાર ખેતીવાળો થાય છે. આઠમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારો વેપારમાં લાભ પામે છે. નોમને
દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારને ધણું એક ખરીવાળાં પશુ પ્રાપ્ત થાય છે. દશમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરના-
રને ગાયોની વૃદ્ધિ થાય છે—હે નૃપ ! અગિયારમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારો માણસ વજ્ર, વા-
સણ વગેરેને ભોગવનાર થાય છે અને તેના ધરમાં બહુ તેજવાળા પુત્રો જન્મે છે. બારમને
દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારને નિરંતર ધણું રૂપું ધન અને મનોહર સુવર્ણ મળે છે. તેરમને દિવસે
શ્રાદ્ધ કરનારો ગ્લાતિજનના મધ્યમાં ઐષ્ઠ થાય અને અવશ્ય એના ધરમાં યુવાન પુરૂષો માનવા
યોગ્ય થાય. ચૌદમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારો માણસ યુદ્ધલાગી થાય, અને અમાસને દિવસે
પિતૃને જળ આપવાથી સર્વ કામનાઓને પામે. જેવી કૃષ્ણ પદ્મમાં દ્વિજમથી માંડી છ તિથિ-
યોમાં ચૌદમને તજ બીજ તિથિઓ શ્રાદ્ધમાં વખાણવા યોગ્ય છે. તેવી છ વગરની બીજ
તિથિયો ઉત્તમ નથી. જેમ શ્રાદ્ધનો પૂર્વ પદ્મથી બીજો પદ્મ ઉત્તમ છે તેમ દિવસના પહેલા
બાગથી બીજો ભાગ અધિક છે.

થયા ચૈવાપરઃ પક્ષઃ પૂર્વપક્ષા ક્ષિણિચ્ચતે ।

તથા શ્રાદ્ધસ્ય પુર્વાન્શાદપરાન્શો વિશિષ્યતે ॥ ૧૯ ॥

શ્રીમદ્માતૃકામહાભારતેઽનુશાસનપર્વાણિ દાનધર્મે શ્રાદ્ધકલ્પે સપ્તાશ્વીતિતમો-
ઽધ્યાયઃ ॥ ૮૭ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા. (ચાલુ)

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કિંચિદ્દતં પિતૃભ્યો વૈમત્ય ક્ષયમીશ્વર ।

કિંચિદ્ધિરરાત્રાયકિમાનન્ત્યાય કલ્પતે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે ઇશ્વર! શું પિતૃને આપેલું અક્ષય છે? ક્યું હવે મથા કાળ સૂધી અનંત ફળ માટે થાય છે અને શું વરતુ અનંતપણુ સાડે કલ્પાય છે? બીજા બોલ્યા—હે યુધિષ્ઠિર! શ્રાદ્ધને જાણનારાઓ શ્રાદ્ધના વિધિમાં જે હવે (ધૃતો)ને જાણે છે તે ઇચ્છા કરવા થોડા હાવ અને તેઓનું ફળ મારાથી સાંભળો. હે નૃપ! તલ, ચોખા, જવ, અડદ, જળ મૂળ અને ફળોવડે આપેલાં શ્રાદ્ધથી પિતૃ માસ સૂધી પ્રસન્ન રહે છે. મનુષ્યે વર્ષમાન તલવાળાં શ્રાદ્ધને અક્ષય ફળ દેનાર કહેલ છે, તેમ સર્વ ભોજનના પદાર્થોમાં તલ મુખ્યપણથી કહેલા છે. પિતૃના સમૂહ માછલાંઓવડે બે માસ સૂધી તૃપ્તિ થાય છે, ગાડરના માંસથી ત્રણ માસ સૂધી અને સસલાના માંસથી ચાર માસ સૂધી તૃપ્તિ કહેલી છે. હે નૃપ! બકરાના માંસથી પાંચ માસ સૂધી પિતૃ તૃપ્ત થાય છે, વરાહના માંસ વડે છ માસ અને શાકુલ (મત્સ્ય જાતિ) માંસે કરી સાત માસ સૂધી પિતૃ તૃપ્ત થાય છે, હે પ્રભો! ચિત્ર મૃગના માંસે કરી આઠ માસ સૂધી, કાલિયાર મૃગના માંસતેડે નવ મહિના સૂધી, અને રાક્ષસના માંસે કરી દશ માસ સૂધી પિતૃને તૃપ્તિ થાય છે. પાડાના માંસે કરી પિતૃને અગી-ચાર માસ સૂધી તૃપ્તિ રહે છે અને ગવ્યે (ગોરસે) કરી શ્રાદ્ધ આપવાથી એક વર્ષ સૂધી તૃપ્તિ કહેવાય છે. જેમ ગવ્ય (ગાય સંબંધી પદાર્થ) ઉત્તમ છે તેમ તેના દૂધના પદાર્થ બી સહિત ઉત્તમ છે. નાથેલા બળદના માંસે કરી બાર વર્ષ સૂધી તૃપ્તિ રહે છે. પિતૃની મરણ તિથિને દિવસે જેડાનું માંસ આપવાથી અનંત ફળ થાય છે. કાલશાક (ચુકાની લાજી), કાંચન વૃક્ષથી થએલાં પુષ્પ વગેરેનું શાક અને બકરા એ પશુ અનંત ફળપણુરૂપ કહેવાય છે. હે યુધિષ્ઠિર! આ વિષયમાં લોકો પિતૃએ કહેલી વાર્તા પશુ કહે છે તે પૂર્વે સનતકુમારે મારી પાસે કહેલી છે. પિતૃ ઇચ્છે છે કે શું આપણુ પોતાના કુળમાં તેવા કાષ્ઠ થશે કે જે તેરશને દિવસ મધ્યામાં બી સહિત દૂધપાક આપશે, તેમ દક્ષિણાયમાં મધ્યા વિષે નિયમિત વ્રતવાળો, હાથિની હાયામાં વિધિ પ્રમાણે તેના કાનરૂપ પંખાથી કંપાવેલો, ધૃતથી યુક્ત દૂધ-પાક બકરાના માંસ, અથવા કાંચન વૃક્ષના પુષ્પોના શાક સાથે આપશે. પુત્રો એટલા માટે ઇચ્છવા કે જ્યાં ‘અક્ષય કરણુ’ એ નામનો પ્રસિદ્ધ વડ છે, તે ગયા પ્રત્યે એક પશુ પુત્ર જાય. પિતૃની મરણ તિથિને દિવસે જળ, મૂળ, ફળ, માંસ, અથવા અન્ન જે કંઈ મધ્યથી મિશ્ર થાય છે તે અનંતપણુ માટે (અનંત ફળકારે) કલ્પાય છે.

આપો મૂલં ફલં માંસમન્નં ઘાપિ પિતૃશ્ચયે ।
યત્કિન્મિન્મધુંસમિધં તદાનન્ત્યાય કલ્પતે ॥ ૧૫ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ अष्टाशीतितमो
ऽध्यायः ॥ ८८ ॥

અધ્યાય ૮૯ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા.

भीष्म उवाच—यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशबिन्दवे ।
तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक् पृथक् ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા કે—યમ રાજ્યએ જે શ્રાદ્ધો શશબિન્દુને કહેલાં છે તે જૂદાં જૂદાં નક્ષત્રોમાં કામના કરવા લાયક મારાથી સાંભળો. જે પુરૂષ નિરંતર કૃતિકા નક્ષત્રના યોગમાં શ્રાદ્ધ કરે અને અમિતે ધારણ કરી જે યજ્ઞ કરે તે છોકરાંવાળો તથા પીડા રહિત થાય. છોકરાંની કામનાવાળાએ રોહિણી નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરવું. તેજની ઇન્દ્રવાળાએ ઉત્તમ મૃગ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરવું, આદ્રા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ આપનારો માણસ કૂર કર્મવાળો થાય છે. ધનની ઇન્દ્ર કરનારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનાર થવું. પુષ્ટિને ઇન્દ્રનારા મનુષ્યે પુષ્પ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધની ઇન્દ્ર કરવી. આર્દ્રા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ આપનારો ધીરપુત્રોને જન્મ આપનાર થાય છે. મ-ધ્યામાં શ્રાદ્ધ આપનારો જ્ઞાતિના મધ્યમાં એક થાય છે. પૂર્વાશ્વિની નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ આપનાર સારા ભાગ્યવાળો થાય છે. ઉત્તરાશ્વિનીમાં શ્રાદ્ધ દેનાર છોકરાંને સેવનાર અને હસ્ત નક્ષત્રે કરી કૃળને ભોગવનાર થાય છે. ચિત્રા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ દેનાર રૂપવાન પુત્રોને પામે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રનાં યોગમાં પિતૃને અર્ચવાથી આપારની આર્જવિદ્યાવાળો થાય છે. પુત્રને ઇન્દ્રનાર વિશાખા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી ઘણા પુત્રવાળો થાય છે. અનુરધા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનાર રાજ્યોનાં મંડળને પ્રવર્તાવે છે. હે કુરૂકુમાં એક ! જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં દમને આગળ કરી જે પુરૂષ શ્રાદ્ધ આપે છે તે અધિપતિપણને પામી સમૃદ્ધિવાન થાય છે. મૂળ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ સારવાથી આરોગ્યતા પામે છે. પૂર્વાષાઢામાં સારવાથી ઉત્તમ યશ મળે છે. ઉત્તરા-ષાઢાના શ્રાદ્ધથી શોક રહિત થઈ પૃથ્વીમાં ફરે છે. અભિજીત નક્ષત્રે કરી શ્રાદ્ધ કરનાર વૈદ્યની સિદ્ધિને પામે છે. શ્રવણ નક્ષત્રોમાં શ્રાદ્ધ આપનારો મરણ પછી સદ્ગતિને પામે છે, ધનિષ્ઠામાં શ્રાદ્ધ દેનાર પુરૂષ જરૂર રાજ્યભાગી થાય છે. શતભિષા નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનારો પણ વૈદ્યની સિદ્ધિને પામે છે. પૂર્વ પ્રોષ્ઠપદામાં શ્રાદ્ધ કરનાર ઘણાં બેટાં અને ગાડરાંને મેળવે છે. ઉત્તર જ્યેષ્ઠપદામાં શ્રાદ્ધ કરનાર હજારો ગાયો પામે છે. રેવતી નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરનાર બહુ વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે વાળું ધન પામે છે. અશ્વિનીમાં ઘોડાઓ પામે છે અને ભરણી નક્ષત્રમાં ઉત્તમ આયુષ્ય પામે છે. આ શ્રાદ્ધના વિધિને સાંભળી શશબિન્દુ રાજ્યએ તે પ્રમાણે કર્યું તેથી કલેશ વિના તેણે પૃથ્વીને જીતી અને આજ્ઞામાં પણ રાખી.

इमं श्राद्धविधिं श्रुत्वा शशबिन्दुस्तथा करोत् ।
अल्लेशनाजयन्नापिमहोत्सोऽनुशशासह ॥ १६ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ एकोनवतितमो
अध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ શ્રી. શ્રાદ્ધ કોને આપવું ?

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કીદૃશેભ્યઃ પ્રદાતવ્યં ભવેત્ શ્રાદ્ધં પિતામહ ।

દ્વિજેભ્યઃ કુરુશર્કૂલ તન્મે વ્યાખ્યાતુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે—હે કુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ પિતામહ ! કેવા બ્રાહ્મણોને શ્રાદ્ધ વિશેષ કરીને આપવા યોગ્ય છે ? તે મને આપ કહેા. બીજા બોલ્યા—દાનના ધર્મને જાણનારા ક્ષત્રિએ દેવતાના કર્મમાં બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી નહિ પણ પિતૃના કર્મમાં પરીક્ષા કરવી તે ન્યાય રૂપ કહેવાય છે. અહિં દેવતાના તેજ કરી દેવોને (વિગ્રોને) પૂજે છે માટે મનુષ્યે સ્તુતિ કરી દેવતાઓના ઉદ્દેશથી સર્વ બ્રાહ્મણોને જમાડવા. હે મહારાજ ! શ્રાદ્ધમાં તો ચતુર મનુષ્યે કુળ, આચરણ, સ્વભાવ, વય, રૂપ, વિદ્યા, અને કુટુંબથી બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી. હે રાજન ! તે બ્રાહ્મણોમાં કેટલાક પંક્તિને દોષ પમાડનારા હોય છે અને કેટલાક પંક્તિને પાવન કરનારા હોય છે, માટે હું જેઓ પંક્તિને યોગ્ય નથી તેઓને કહી બતાવું છું તે તમે સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર ! કપટી, બાળહત્યારો ક્ષયના રોગવાળો, પશુને પાળનાર, અધ્યયન વગેરેથી રહિત, ગામવટુ કરનાર, બાજ ખાનાર, ગાયન કરનાર, સર્વ વેચનાર, ધરને બાળનાર, ઝંરને આપનાર, અનીતિએ જીવિકા મેળવનાર, સોમવહ્ની વેચનાર, સામુદ્રિક (હાથ વગેરે ચિન્હોને જોનાર), રાજ સેવક, તેજ વેચનાર દ્રુતકાર (ખોટાપણુને કરનાર અથવા લોહું વેચનાર), પિતાની સાથે વાદ કરનાર, જેના ધરમાં વ્યભિચાર હોય તે, નિર્દિત, ચોર, જે શિષ્ટ (કારિગર) થી આજીવિકા ચઢાવતો હોય તે, જૂદા જૂદા વેશ લેનાર, ચાડીઓ, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, પરત્નીની સાથે ચાલનાર, શત્રોનો ઉપાધ્યાય, શત્રુથી આજીવિકા ચલાવનાર, જે દૂતરાઓવડે મૃગયા કરતો હોય તે, દૂતરો જેને કરડેલો હોય તે, જે પરિવિતિ (નાનો ભાઈ જેનો પરણેલો હોય તે મોટો વાંદો હોય) તે, ખરાબ ચામડીવાળો, ગુરૂની સ્ત્રી સાથે ચાલનાર, કઠિઆરાનો ધંધો કરનાર, ખેતી કરનાર, દેવના ધનથી જીવનાર, જે નક્ષત્રોથી (જ્યોતિષથી) જીવિકા ચલાવે છે તે, આવા, પંક્તિમાં ન બેસવા યોગ્ય બ્રાહ્મણોએ ખાધેલું હવ્ય રાક્ષસોને પામે છે, આમ બ્રહ્મવાદિયો કહે છે. જે શ્રાદ્ધાન જમીને અધ્યયન કરે છે અને શત્રુની સ્ત્રી સાથે ગમન કરે છે તેના જે પિતૃ છે તેઓ તેની વિજામાં મહિના સુધી સુનારા થાય છે. સોમવહ્ની વેચનારને આપેલું વિજા થાય છે. વૈષ્ણને આપેલું પણ ને લોહિરૂપ થાય છે. દેવલોક (દેવોપજીવિ)ને આપેલું નાશ પામે છે. બાજવટુ કરનારને આપેલું પ્રતિજ્ઞા રહિત થાય છે. જે વ્યાપાર કરનારને આપેલું તે અહિં અને પરલોકમાં ફળ આપનાર થતું નથી. જેવું ભરમમાં હોમેલું હવ્ય છે તેવું પુનર્વિવાહ કરેલી સ્ત્રીથી થયેલા બ્રાહ્મણને આપેલું થાય છે. જેઓ ધર્મ રહિત અને સારાં આચરણ રહિત વિગ્રોને હવ્ય તથા કવ્ય આપે છે તેઓનું તે આપેલું મરણ પછી નાશ પામે છે (ફળ દેનાર થતું નથી). થોડી બુદ્ધિવાળા જેઓ જ્ઞાનપૂર્વક તેઓને આપે છે તેના પિતૃ અને તે મુવા પછી વિજા ભક્ષણ કરે છે એ નિશ્ચય

છે. આ હવે દેખાડેલા બ્રાહ્મણો પણ પક્તિમાં અયોગ્ય અને અધમ જાણુવા કે જેઓ અદ્ય મનને (હલકાં મનને) લીધે શૂદ્રોને ઉપદેશ કરે છે. હે નૃપ! ખેડેલી પક્તિમાં કાણો સાડ માણસને દૂષિત કરે છે. પંઢ (નપુંસક) સો માણસને અને કોઠવાળો ન્યાં સુધી દેખે છે ત્યાં સુધી પક્તિને દૂષિત કરે છે. જે માથાને વિંટી (ખાંધી) ભોજન કરે છે, જે દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખી જમે છે અને જે પગરખાં સરિત ભોજન કરે છે તે સર્વ અસુરનું ભોજન જાણુવું. જે અસુયા કરનારા માણસે આપેલું હોય અને જે શ્રાદ્ધથી રહિત હોય તે સઘળું બ્રહ્માએ અસુરોના ભાગરૂપ કહેલું છે. માટે જેથી કૃતરા અને પક્તિને દૂષિત કરનારાઓ કોઈ રીતે ન જોઈ શકે તે સાડ ચોતરફના ભાગમાં તથા આપવા તથા ખેરવવા (વેરવા). જે શ્રાદ્ધ તલરહિત અને કોષ વશથી કરેલું હોય તેનાં હવિને રાક્ષસો અને પિશાચો હરી લે છે. પક્તિમાં ખેસવાને અયોગ્ય માણસ જેટલા પક્તિમાં ખેડેલા જન્મનારાઓને જીવે છે તેટલાઓના કુળથી, અજાણુ તે ભોજનના દાતાને બદલે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જે આ પક્તિને પવિત્ર કરનાર જાણુવા લાયક છે તેઓને કહું છું માટે અહિં તે બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરો. વિદ્યા, વેદ, અને વ્રતોમાં કુશળ, તથા સદાચારમાં તત્પર એવા જે બ્રાહ્મણો છે તે સર્વ, સર્વને પવિત્ર કરનારા જાણુવા. પક્તિમાં ખેસવા યોગ્ય વિપ્રોને કહું છું. તેઓ પક્તિને પવિત્ર કરનાર જાણુવા. ત્રિણ્યસિદ્ધ મંત્રનું અધ્યયન કરનાર, પાંચ અગ્નિવાળો, બ્રહ્મચર્યાના ત્રણ મંત્રને જાણુનાર, શિક્ષા વગેરે છ અંગોને જાણુનાર, વેદનં અથવા ઉત્તમ વિદ્યાને આપનારા (જાણુવનારા)ની પરંપરામાં થએલો અથવા બ્રહ્મને જાણુનારાઓનો અધ્યાપક, હંદને જાણુનાર, ન્યેષ્ઠ સામને જાણુનાર, જે માતા પિતાને વશ હોય તે, દશ પુરૂષવાળો ઓત્રિય, જે સદા ધર્મપત્નીઓ પાસે ઋતુકાળમાં જતો હોય તે, અને વેદવિદ્યા તથા વ્રતોમાં કુશળ એવો બ્રાહ્મણ પક્તિને પવિત્ર કરે છે. અથર્વના અંત ભાગનું અધ્યયન કરનાર, બ્રહ્મચારી, નિયમિત વ્રતવાળો, સત્યવાદી, ધર્મશીલ, જે પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળો હોય તે, જેઓ પુણ્ય તીર્થોમાં અભિષેક માટે શ્રમ કરનારા હોય તેઓ, મંત્ર સહિત એવા યજ્ઞોમાં અવભૃથ રનાન કરનારા, કોષ રહિત, અયપલ, ક્ષમાવાળા, દમવાળા (અંતરની ઇન્દ્રિયને નિયમમાં રાખનાર), જીતેન્દ્રિય, અને જેઓ સર્વ પ્રાણિયોના હિતમાં હોય તેઓને નોતરવા, તેઓ વિધે આપેલું અક્ષય થાય છે. અને તેઓજ પક્તિને પવિત્ર કરનારા છે. આ બીજાઓ પણ મહા ભાગ્યવાન પક્તિને પવિત્ર કરનારા જાણુવા. યતિયો, મોક્ષ ધર્મને જાણુનારા યોગિઓ, સારાં ચરિત્રરૂપ વ્રતવાળા, જેઓ પ્રયત્નથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ઇતિહાસ સંભળાવે છે તેઓ, જે કેટલાક ભાષ્યને જાણુનારા છે તેઓ, જેઓ વ્યાકરણમાં પ્રીતિવાળા છે તેઓ, જેઓ પુરાણને તથા ધર્મશાસ્ત્રોને પણ જાણે છે અને ન્યાય પ્રમાણે જાણુને વિધિ પ્રમાણે તેના કરનારા છે તેઓ, ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા, હજારવાર સત્યવાદી, સર્વ, વેદ અને સર્વ પ્રવચનોમાં જેઓ ઉત્તમ છે તેઓ જેટલે સુધી જીવે છે તેટલે સુધી પક્તિના ભાગોને પવિત્ર કરે છે માટે પક્તિને પવિત્ર કરવાથી પક્તિપાવન કહેવાય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનને આપનારાઓની પરંપરામાં થએલો એકજ ઉપાધ્યાય રહિત હોય અને ઋત્વિગ વગર (ઋત્વિગના યુજી રહિત) હોય તોપણ તે સાડ ત્રણ ગાઉથી જેઓને જીવે છે, તેઓને પવિત્ર કરે છે અને આગલા આસનને પામે છે. જો વેદને જાણુનારા સર્વ, પક્તિના દોષોથી રહિત હોય તો ઋત્વિગોએ આજ્ઞા કરવા લાયકજ છે અને તે પક્તિનાં પાપને હરે છે. હે રાજન! તે પતિત નથી પણ પક્તિને પવિત્ર કરનારજ છે માટે સર્વ પ્રયત્ન કરી પોતાના કર્મમાં પ્રીતિવાળા અને બીજા

કુલીન બહુશ્રુત બ્રાહ્મણોને પરીક્ષા કરી આમંત્રવા (નાતરવા). જેનાં શ્રાદ્ધ અને હવિ મિઃ
 રૂપા પ્રધાનતા (યોગ્યતા) વાળાં હોય છે તે પિતૃ અને દેવોને પ્રસન્ન કરતાં નથી અને
 કરનાર સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ જતો નથી. જે શ્રાદ્ધના કારણથી મિત્રતા કરે છે તે દેવને જવાના માગ
 વડે ગતિ કરનાર થતો નથી અને જેમ મુક્ત કર્મનાં ફળને પામે તેમ શ્રાદ્ધ સંબંધી મિઃ
 તાવાળો બંધન સરખા સ્વર્ગ લોકથી બ્રષ્ટ થાય છે, માટે શ્રાદ્ધ કરનારે અયોગ્ય મિત્ર
 આદર આપવો નહિ. સંગ્રહ સાર મિત્રોને ધન આપવાં અને જે શત્રુ મિત્રને ન માન
 હોય તે મધ્યસ્થ માણસને હૃદય કન્ય ભોજન કરાવવું. જે રીતે હિમ્વર જમીનમાં વાલે
 બીજ ઉગતું નથી અને વાવનારો બીજના ભાગને પામતો નથી તે રીતે અયોગ્ય મનુષ્યો
 જમણું શ્રાદ્ધ અહિં અને પરલોકમાં ફળ આપતું નથી. અભણ બ્રાહ્મણ તૃણના અમિની પે
 શમી જાય છે માટે જેમ ભસ્મમાં હોમાતું નથી તેમ તેને (અભણને) શ્રાદ્ધ આપવું નહિ
 એક બીજને અપાતી દક્ષિણા પિશાય દાનના (જેવી પિશાય પોતાને જમાડનારને જમા
 છે તેવી) છે, માટે તે પિતૃ અને દેવને પોચતી નથી. ઓછાં પુણ્યવાળી તે, નાસી ગયે
 વાછડાવાળી ગાય જેમ બીજ સ્થાનમાં ભટકે તેમ અહિંજ ભટકતી રહે છે. જે રીતે શાં
 થએલા અમિમાં ધૂત હોય છે તે દેવ તથા પિતૃને નથી પામતું તે રીતે અયોગ્યને દક્ષિણ
 આપે છે તે, અને નાય તથા ગાયનમાં જે ઓપેલું તે તેવું છે. જે અયોગ્યને દક્ષિણ
 આપવામાં આવે છે તે બેઝેને (દેનાર અને લેનારને) હણે છે પણ પાલન કરતી નથી. હજ
 નારી, નિદિત, અને પાપવાળી (દક્ષિણ) તેઓના પ્રેતોને દેવ માર્ગથી પાડે છે. જે
 નિરંતર ઋષિઓના ઠરાવમાં આવે છે તેઓ નિશ્ચિત, સર્વ ધર્મને જાણનારા છે અને દે
 તાઓ તેઓને બ્રાહ્મણ માને છે. હે ભારત ! ઋષિયો સ્વાધ્યાયમાં નિષ્ઠાવાળા, જ્ઞાનમાં નિષ્ઠ
 વાળા, તપમાં નિષ્ઠાવાળા, અને કર્મમાં નિષ્ઠા (આસ્થા)વાળા જાણવા. હે ભારત ! તેઓ
 જ્ઞાનમાં નિષ્ઠાવાળાઓને કન્ય (દેવાન્) આપવાં. વળી તેઓમાં જે કેટલાક બ્રાહ્મણોને નિ
 દતા નથી તેઓજ નર છે અને જેઓ વચનોમાં નિંદે છે તેઓને શ્રાદ્ધોમાં જમાડવા નહિ
 હે રાજા ! નિંદા પામેલા બ્રાહ્મણો નિંદા કરનારના ત્રણ પુરૂષનાં ફળને હણે છે. હે વૃષ
 વૈષ્ણવસ ઋષિયોનું વચન છે કે દુરથીજ વેદના પારને પામનારા બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કર
 અને તેઓમાંનો કાષ્ટ પ્રિય હોય અથવા દ્વેષ કરવા યોગ્ય હોય તોપણ તેઓને શ્રાદ્ધ આપ
 હે ભારત ! જે પુરૂષ એક લાખ અયોગ્ય બ્રાહ્મણોને જમાડે છે તે સર્વને પ્રસન્ન થયે
 એમ મંત્રને જાણનારો યોગ્ય (ખુશી કરેલો એક, પણ વેદને જાણનારો વિપ્ર અયોગ્ય લા
 બ્રાહ્મણની બરાબર) છે.

યઃ સહસ્રં સહસ્ત્રાણાં ભોજયેદનુતામ્નરઃ ।

एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीतः सर्वानर्हति भारत ॥ ૫૪ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ नवतितमो

ऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાય ૯૧ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા [આહુ.]

પુષ્કિરિ ઉવાચ—કેન સંકલ્પિતં શ્રાદ્ધં કસ્મિન્કાલે કિલાત્મકમ્ ।

મૃગર્ષકિરસિકેકાલે મુનિનાકતરેણ વા ॥ ૧ ॥

સુષિષ્ટિર પૂછવા લાગ્યા કે—કયા કાળમાં કોણે કયા સ્વરૂપવાળાં શ્રાદ્ધનો સંકલ્પ કર્યો અથવા ભૂત્રુ અને અગિરાના વખતમાં કેટલા મુનિએ શ્રાદ્ધ કર્યું? હે પિતામહ! કયાં શ્રાદ્ધો તજવા? ક્યાં મૂળ અને ફળો તજવાં તથા કપી ધાન્યની જાતિઓ તજવી તે મને કહો. બીજા બોલ્યા—હે જનાધિપ! જે કાળમાં જે સ્વરૂપવાળું જે રીતે શ્રાદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું (આત્મ્યું) અને જેણે ઠીક રીતે કર્યું તે મારાથી સાંભળો. હે કૌરવમાં થએલા મહારાજ! સ્વયંભુના પુત્ર, પ્રતાપવાન પરમ ઋષિ અત્રિ હતા, તેના વંશમાં થએલા દત્તાત્રેય કહેવાય છે. દત્તાત્રેયનો પુત્ર નિમિ નામે તપરૂપ ધનવાળો હતો, તેને પણ શ્રીમાન નામે લક્ષ્મીવાળો પુત્ર થયો હતો. તે શત્રુને તાપ પમાડનારો પૂર્ણ હજાર વર્ષને અંતે દુષ્કર તપ કરી કાળ-ધર્મ (નાશ) થી વ્યાપ્ત થએલા આત્માવાળો (દેહ ક્ષય પામવાથી) મરણ પામ્યો. આ રીતે પુત્રના શોકમાં પરાયણ તે નિમિ, વિધિવડે જાણેલા કર્મે કરી શૌચ કરી તીવ્ર સંતાપ પામ્યો. પછી મહા સુદિવાળો તે ઔદશને દિવસે ઉપહાર કરવા લાયક (શુદ્ધાન્ન શય્યા વગેરે) કૃત્યો કરી તેજ શોકને વિચારતો પ્રભાત વખતે જાગ્યો. જાગેલા તે ઋષિને આત્મા શોકવડે વ્યથા પામ્યો પણ તેની સુદિ બંધન કરનારા શોકમાં રહેલા મનને ખેંચી વિસ્તારને પામનારી યદ્ધ. પછી સાવધાન થયેલો તે શ્રાદ્ધના વિધિને વિચારવા લાગ્યો અને અમાસને દિવસે તપરૂપ ધનવાળો, મહા સુદિમાન જે તેને બોજન કરવા લાયક ફળ મૂળ વગેરે તથા અન્નો તેને જે પ્રિય કહેવાં હતાં તે સર્વને મનથી વિચારી પવિત્ર બ્રાહ્મણોને લાવી પોતે પ્રદક્ષિણાવર્તિત સર્વ આસનોને કરવા લાગ્યો. પછી સાત બ્રાહ્મણોને એક વખતે બોજન પાસે લાવ્યા અને પ્રભુ એવા તેણે લવણ વિના બોજન કરવા યોગ્ય સામાનું* અન્ન આપ્યું. તે સમયે આસનો વિષે દર્બના અગ્ર ભાગે દક્ષિણ દિશા તરફ જેઓ અન્ન જમતા હતા તે બ્રાહ્મણોના પગ પાસે રાખ્યા. પવિત્ર એવા તેણે દર્બોને દક્ષિણ દિશા તરફ જેના અગ્ર ભાગે જેવા કરી પ્રયત્નથી નામ જોત્રને કપી શ્રીભાનને પિડે આપ્યા. આ રીતે તે મુનિશ્રેષ્ઠ પોતાના ધર્મના સંકર (સેનભેગપણા)એ કરી મોટા પશ્ચાતાપથી તપેલો આમ વિચારવા લાગ્યો કે મુનિઓએ પૂર્વે ન કરેલું મેં આ શું કર્યું? બ્રાહ્મણો કેમ મને શાપથી નહિ બાળે! પછી જ્યારે પોતાના વંશના કર્તાને સંભારવા લાગ્યો ત્યારે સંભારતાં વેત તપરૂપ ધનવાળા અત્રિ આવ્યા. એ પછી વ્યય રહિત તેને તે રીતે પુત્રના શોકવડે દૃશ થયેલો જોઈ પ્રિય વાણીથી ખૂબ આશ્વાસના કરવા લાગ્યા. તે બોલ્યા કે, હે તપરૂપ ધનવાળા નિમિ! તમે આ પિતૃયજનો સંકલ્પ કરેલો છે તેમાં તમને ભય થાઓ માં, કારણ કે બ્રહ્માએ પોતે આ ધર્મ પ્રથમ માનેલો છે તેજ આ બ્રહ્માના કહેલા ધર્મનો તમે સંકલ્પ કર્યો છે. બ્રહ્મા વિના બીજો કોણ શ્રાદ્ધના વિધિને કહી શકે. હવે હે પુત્ર! બ્રહ્માએ કહેલો, ઉત્તમ શ્રાદ્ધનો વિધિ તમને કહ્યું છે તે મારાથી જાણો અને કરો. હે તપોધન! પ્રથમ બ્રહ્માએ પોતે મંત્ર-પૂર્વક અગ્નિમાં કરવા લાયક તે કરીને નિત્ય, અગ્નિ, સોમ, વરૂણ, અને જે નિરંતર પિતૃની સાથે પ્રસન્ન વિશ્વદેવ છે તેઓ સાડે ભાગે કર્યા છે માટે તે કરવા અહિં પૃથ્વીની સ્તુતિ કરવી કે આ લોકમાં તું પિતૃનાં જળની અંજલિને ધારણ કરનારી, વૈષ્ણવી, (વિષ્ણુ-થી થએલી), કશ્યપની પુત્રીરૂપ અને અહિં ક્ષય રહિત છે. જળ આણુવા વખતે વિષ્ણુ વરૂણની સ્તુતિ કરવી. પછી હે અનન્ધ! તમારે અહિં અગ્નિ તથા સોમને પ્રસન્ન કરવા. બ્રહ્માએ

* યોમાસામાં વગર લાગે ખડ ધાન્ય જીરી નિકળે છે તે.

જે દેવ પ્રસિદ્ધ પિતૃ અને જે મહા ભાગ ઉપ્પશુપ નિર્મેલા છે તેઓનો ભાગ કહેયેલો છે. તેઓ શ્રાદ્ધવંશે પૂજવાથી પાપથી મુક્ત થાય છે. બ્રહ્માએ સાત પિતૃ વંશ પ્રથમ માનેલા છે. વિન્દે અને અશ્વિ વગેરે દેવો છે તેઓ પણ પ્રથમજ ગણેલા છે, તે ભાગને યોગ્ય મહા-ભાઓનાં નામ કહું છું, બલંધતિ, વિપાન્મા, પુણ્યકૃત, પાવન, પાણિર્જ્ઞેમા, સમૃદ્ધ, દિવ્ય-સાનુ, વિવસ્વાન, વીર્યવાન, હ્રીમાન, કીર્તિમાન, કૃત, જીતાત્મા, મુનિવીર્ય, દીપ્તરોમા, ભયંકર, અનુકર્મા, પ્રતીત, પ્રદાતા, અંશુમાન, શૈલાલ, પરમક્રોધી, ધીરોષ્ણી, શૂપતિ, સ્વજ, વજ્રવરી, સનાતન વિન્દેદેવ, વિદ્યુર્ધા સોમવર્ચા, નામથી સૂર્યશ્રી, સોમપ, સૂર્યસાવિત્ર, દત્તાત્મા, પુંડરીક, ઉપ્પશીનાલ, નભોદ વિશ્વાયુ, દીપ્તિ, ચમૂહર, સુરેશ, યોમારિ, શંકર, ભવ, ધ્રુવ, કર્તા, કૃતિ, દક્ષ, ભુવન, દિવ્યકર્મકૃત, શ્રુતિ, પંચવીર્ય, આદિલ, રશ્મિવાન, સમકૃત, સોમવર્ચા, વિશ્વકૃત, કવિ, અનુગોષ્ઠા, સુગોષ્ઠા, અને ઇશ્વર, આ તે મહા ભાગ્યવાળા જેઓ કાળની ગતિને ગોચર થયા છે તેઓ તમને કહ્યા. હવે શ્રાદ્ધમાં ન કરવા યોગ્ય ધાન્યો વગેરે કહું છું. ધાન્યોમાં કાદરા, ને પુલક (સાળ) તજવા યોગ્ય છે. હિંગથી વધારવા લાયક દ્રવ્ય-રૂપ શાકોમાં ડુંગલી, લસણ, શીંગરવાની શીંગો, કાવિદાર, ગાજર વગેરે અથવા વિષમુક્ત શસ્ત્રથી હણેલા પશુનાં માંસ વગેરે તજવાં. કાળાની જાતિ, અલંબુ, કાળું લવણ, કુકરનું માંસ જે પ્રોક્ષિત ન હોય તે, કાળું જરૂં. બીડલવણ, શીતપાકીશાક, કેરડા વગેરે, અને શિંગોડાં વગેરે તજવાં. સર્વ લવણને તજવું, જાંબુનો ત્યાગ કરવો, તેમ શ્રાદ્ધમાં યોગ્યવાનો અને રૂદનનો ત્યાગ કરવો. શ્રાદ્ધમાં હવ્ય કવ્યમાં સુદર્શન નામે શાક નિદિત છે, કેમકે તે શ્રાદ્ધનાં હવિને પિતૃ અને દેવતાઓ પસંદ કરતા નથી. શ્રાદ્ધ આવ્યું હોય ત્યારે ચાંડાલ અને ઝાંપ અને તજવા. તેમજ વિદ્વાનોએ શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કાષાય (ભગવાં) વસ્ત્ર પહેરનાર કાદવાળા, પતિત, બ્રાહ્મણને હણનાર, વર્ણસંકર બ્રાહ્મણ, અને જે પતિત સંબંધી હોય તેઓને તજવા. આ રીતે પૂર્વે પોતાના વંશમાં થએલા તે ઋષિને કહી તપરૂપ ધનવાળા ભગવાન અત્રિ દિવ્ય, બ્રહ્માની સભા પ્રત્યે ગયા.

इत्येवमुक्त्वा भगवान् स्वंवक्ष्यं तमृषिपुरा ।

पितामहं समं दिव्यां जगामात्रि स्तपोधनः ॥ ૪૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविद्वाै एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ૧૧ ॥

અધ્યાય ૯૨ મો. શ્રાદ્ધ મહિમા.

भोष्म उवाच—तथानिमौ प्रवृत्ते तु सर्व एव महर्षयः ।

पितृयज्ञं तु कुर्वन्ति विधि दष्टे न कर्मणा ॥ ૧ ॥

ભોષ્મ બોલ્યા કે—તે રીતે નિમિ પ્રવૃત્ત થયા તેથી સર્વ મહર્ષિઓ! બ્રહ્માએ માનેલ કર્મે કરી પિતૃયજ્ઞ (શ્રાદ્ધ) કરે છે. સત્ય ધર્મવાળા, અને નિયમિત વ્રતવાળા ઋષિયો પિતૃત્તિ માટે અર્પણ કરવા યોગ્ય કાર્યો કરી તીર્થોનાં જગોથી તર્પણ પણ કરતા હતા. ભારત ! ચાર વર્ણોએ અપાતા પિતૃને અર્પવાના પદાર્થોથી તૃપ્તિ પામેલા પિતૃ ને દેવતાએ

તે અન્ને પચાવી શક્તા ન હતા અને જ્યારે તે દેવતાઓ પિતૃ સહિત પીડાવા લાગ્યા ત્યારે અન્નથી પીડા પામેલા તેઓ સોમનેજ પ્રાપ્ત થયા. સોમને (ચંદ્રને) પામી અજીર્ણથી પીડા પામેલા તેઓ બોલ્યા કે અમે પિતૃની તૃપ્તિ માટે આપેલાં અન્નથી પીડાઇએ છીએ માટે અહિં અમારૂં ક્ષેપ કરો. ચંદ્રમાએ તેઓને જવાબ આપ્યો કે હે સુરો ! જે ક્ષેત્રની ઇચ્છા હોય તો ધંજાના સ્થાનમાં જાઓ. તે તમારૂં ભડું કરશે. હે ભારત ! આ રીતે ચંદ્રના કહેવાથી પિતૃ સહિત દેવતાઓ મેરૂ પર્વતનાં શિખર ઉપર બેઠેલા ધક્કાની પાસે ગયા. પિતૃ બોલ્યા—હે ભગવન્ ! હે દેવ ! અમે અમને તૃપ્તિ માટે અર્પણ કરેલાં અન્નથી ખૂબ પીડાઇએ છીએ વારતે અમારીપર કૃપા કરો; અને અમારૂં ભડું કરો. આવું તેઓનું વચન સાંભળી ધક્કાએ આ વચન કહ્યું કે આ મારે પડ્યે બેઠેલો અગ્નિ તમારૂં ભડું કરશે. અગ્નિ બોલ્યો કે હે તાત ! જ્યારે તમારી તૃપ્તિ કરનારા પદાર્થો પ્રાપ્ત થશે ત્યારે બેગા થએલા આપણે તે ખાઇશું તેથી તમે તે અન્ન પચાવી શકશો એમાં સંશય નથી. આ વચન સાંભળી પિતૃ તે વખત નિશ્ચિંત થયા. હે નૃપ ! આ કારણથી પ્રથમ અગ્નિને અપાય છે. હે પુરૂષ ક્ષેપ ! જ્યારે અગ્નિને પ્રથમ કરી પિતૃને તૃપ્તિ માટે અન્ન અપાય છે ત્યારે તે પિતૃ તૃપ્તિકારક પદાર્થને ધક્કા રાક્ષસો ધમ્મડી જતા નથી અને દેવ અગ્નિના રહેવાથી રાક્ષસો દૂર જતા રહે છે. પ્રથમ પિંડ પિતાને આપવો, પછી પિતામહને આપવો અને તે પછી પ્રપિતામહને આપવો, આ રીતે શ્રાદ્ધનો વિધિ કહેલો છે. વળી શ્રાદ્ધમાં સાવધાન થઇ પિંડ પિંડની પાસે ગાયત્રી જપવી અને ‘પિતૃમતે સોમાય સ્વાહા’ એમ કહેવું. પિતૃને તૃપ્ત કરવાના પદાર્થમાં જે રજસ્વલા હોય, જે કાનરૂપ અંગથી રહિત (ખેરી) હોય અને જે બીજાના વંશમાં થયેલી હોય તે ગ્રહણ કરવી ન જોઇએ, અને પાસે રહેવી ન જોઇએ. જળને તરનારા મનુષ્યે પિતામહોનું કીર્તન કરવું. નદીને પામી પિતૃનું પિંડથી તર્પણ કરવું. પ્રથમ જળથી પોતાના વંશમાં થએલાઓનું તર્પણ કરી પછી સ્નેહિ સંબંધિ વર્ગીની જલાંજલિ* આપવી. વિચિત્ર એવા બે બળદ બેઠેલા ગાડાવડે જનારા, જળને તરનારા માણસથી અને વહાણમાં અદનારા માણસથી જયને ઇચ્છે છે માટે તે જાણનારા પુરૂષો સાવધાન થઇ સદા વહાણમાં બેઠેલા જળ આપે છે. કૃષ્ણપક્ષના અધમાસમાં (અમાસને દિવસે) પિતૃને તૃપ્તિ પમાડનારા પદાર્થો આપવા. પિતૃની ભક્તિથી પુષ્ટિ, આયુષ, વીર્ય અને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. હે કુરુકુળકેષ પિતામહ ! પુલસ્ત્ય, વસિષ્ઠ, પુલહ, અંગિરા, કતુ અને મહર્ષિ કસ્યપ આ સર્વ મહા યોગેશ્વરો કહેલા છે. હે રાજન્ ! આ પિતૃ, અને આ ઉત્તમ શ્રાદ્ધનો વિધિ કહ્યો તે કર્મવડે પ્રેતો પિંડોના સંબંધથી મુક્ત થાય છે. હે પુરૂષ ક્ષેપ ! આ રીતે શાસ્ત્ર પ્રમાણે પૂર્વ દેખાડેલી શ્રાદ્ધની ઉત્પત્તિ કહી, હવે આથી બીજું દાન કહેવાનો છું.

इत्येषा पुरुषश्रेष्ठ भाद्रोत्पत्ति र्ग्रंथागमम् ।

व्याख्यंति पूर्वं निर्दिष्टा दानं वक्ष्याम्यतः परम् ॥ २३ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्राद्धविधौ दिनवर्तितमो
ऽध्यायः ॥ १२ ॥

~~~~~

*જળના બોળલા આપવા તે.

અન્નમાસ ૯૩ મો. દુષ્કાળ વર્ષુન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—દ્વિજાતયો વ્રતોપેતા હવિસ્તે યદિ મુજ્યતે ।

અન્નં બ્રાહ્મણ કામાય કથમેતત્પિતામહ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે પિતામહ ! જેઓ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણો છે તેઓ જે દશાહ (દશમા) વગેરેમાં હવિ (ધૃત) અને અન્ન ખાય તો એ અન્ન કેમ બ્રાહ્મણની કામના માટે થાય ? બીજા બોલ્યા—વેદમાં કહેલાં વ્રતો રહિત મનુષ્યો ઇચ્છારૂપ કારણે કરી ભોજન કરી શકે, પણ હે યુધિષ્ઠિર ! વેદાંકત વ્રત હોય તો ભોજન કરનારા વ્રતને લોપનારા થાય. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે માણસો જે આ તપ એમ કહે છે અને ઉપવાસને જૂદા કહે છે માટે એજ તપ છે અથવા અહિં બીજું કંઈ તપ છે ? બીજા બોલ્યા કે જે જન માસ, અથવા માસના ઉપવાસથી જે તપ માને છે તે આત્મારૂપ તંત્રને હણનાર છે, તપસ્વી નથી અને ધર્મને જાણનાર પણ નથી, અથવા આત્મારૂપ તંત્રને શોષણ પમાડનારો જે જન છે તે માસ અથવા માસના ઉપવાસથી જે તપ છે તેને માને છે પણ તપસ્વી અને ધર્મને જાણનાર તેને માનતા નથી. દાનની સંપત્તિ (વૃદ્ધિ) પણ ઉત્તમ તપ કહેવાય છે. બ્રાહ્મણે સદા ઉપવાસી થવું, બ્રાહ્મચારી થવું, સદા મુનિ થવું, સદા વંદ જપવો, કુટુંબનું પોષણ કરનાર થવું, ધર્મને ઇચ્છનાર થવું, સદા મનુષ્યે જાગરણવાળા થવું, સદા અમાંસાશી (માંસ ન ખાનાર) થવું, સદા પવિત્ર પાઠ કરવો, સદા સત્યવાદી થવું, સદા નિશ્ચયવાન થવું, સદા વિધસાશી થવું, સદા અતિથિપ્રિય થવું, સદા અમૃતને ખાનાર થવું અને સદા પવિત્ર થવું. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે હે પાર્શ્વ ! કેવી રીતે સદા ઉપવાસવાળું થવું, કેમ બ્રાહ્મચારી થવું, કેમ વિધસાશી થવું અને કેમ અતિથિ પ્રિય થવું ? બીજા બોલ્યા કે જે નર પ્રાતઃકાળનાં ભોજન વિના ફરીને જમતો નથી તે સદા ઉપવાસવાળો થાય છે. ઋતુમાં સ્ત્રી પાસે જનારો માણસ બ્રાહ્મચારી અને સદા દાનના સ્વભાવવાળો ઋતુવાદી થાય છે. વૃથા (યજ્ઞાદિ કારણ વિના) માંસને ન ખાનારો, અમાંસાશી (માંસને ન ખાનાર) થાય છે. દાનને આપનારો પવિત્ર અને દિવસે ન સૂનારો અસ્વાન (જાગરણવાળો) થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જે નર સદા નોકર અને અતિથિયો જમ્યા પછી જમે છે તે કેવળ અમૃત જમે છે એમ જાણો. જે નર બ્રાહ્મણના જમ્યા વગર જમતો નથી એ ન જમનાર માણસે સ્વર્ગ જતાય છે. જે દેવતા પિતૃ અને આશ્રિતથી શેષ રહેલું ખાય છે તેને વિધસાશી કહે છે. હે જનાધિપ ! તેઓને બ્રહ્મના સ્થાનમાં અવિનાશી લોક પ્રાપ્ત થાય છે, અને ગંધર્વો સહિત અપ્સરાઓ મળે છે. વળી દેવતા, અતિથિ અને પિતૃની સાથે તેઓ ભોજન કરે છે. પુત્ર તથા પૌત્રાની સાથે કીડા કરે છે અને તેઓની ઉત્તમ ગતિ થાય છે. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે, હે પિતામહ ! બ્રાહ્મણોને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં દાનો આપે છે તે દેનાર અને ગ્રહણ કરનારાઓમાં કોણુ વિશેષ છે ? બીજા બોલ્યા—જે બ્રાહ્મણ સારા માણસથી દાન લે છે તથા નહારા નરથી દાન લે છે તેમાં મુશ્કેલી વિષે શોડો દોષ છે, પણ નિર્જીવ વિષે તો જૂડો છે. હે ભારત ! આ દેકાણે વૃષાદર્ભિ અને સપ્તર્ષિઓના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહ્યું છે. કશ્યપ, અનિ, વસિષ્ઠ, બરહાજ, ગૌતમ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, અને સતી અરંધતી તે સર્વની ગંડા નામે કામ કરનારી (દાસી) હતી અને એનો ભાતો પરશુસખ શરૂ હતો. તેઓ સર્વ પૂર્વ સમાધિવડે સનાતન બ્રહ્મલોકને મેળવવા તપ કરતા થકાં આ પૃથિવમાં ફરતાં હતાં. હે કુરુનંદન ! એ પછી

હુધાધુક્ત લોક દુઃખે કરી પ્રાણુવાળો થયો હતો, એવી મોટી અનાદૃષ્ટિ અને મરણી થઈ પૂર્વે કાંઈ પણ યજ્ઞમાં શિયિ રાજના પુત્ર શેષ્યે ઋત્વિજેને પ્રથમ પુત્ર આપ્યો. ખતે અલ્પ આયુષવાળો સમર્થ એવો તે મરણુ પામ્યો અને હુધાથી સંતાપ પામેલા તેને વિંટી વળી ઉભા રહ્યા. પછી હે ભારત ! હુધાથી પીડા પામેલા ઐંદ ઋષિઓ યજ્ઞમાનના પ્રાણુ રહિત ભેષ થાળીમાં પકાવવા લાગ્યા. આ રીતે અત્ત રહિત થયેલા આ લોકમાં આ-રક્ષણ કરવા ઇચ્છતા એવા તે તપસ્વિઓ અન્નને કારણે દુઃખિત વૃત્તિને પામ્યા હતા. એ પછી માં ફરનારા, પૃથ્વીને પાળનારા શિયિના પુત્ર વૃષાદર્ભિએ પકાવતા, અને કલેશ પામતા ખોતે જોયા. વૃષાદર્ભિ બોલ્યા—હે તપોધનો ! દાન તારે છે અને લેનારને પુષ્ટિ આપે છે, મારી પાસે જે ધન છે તે માગો. માગનારો બ્રાહ્મણ મને પ્રિય છે વાર્તા હું તમને ખચ્ચર, અને સર્વમાં શીઘ્ર ચાલનારી, સ્વેત રામવાળી, ઉત્તમતાવાળી યેદીએ છું. કુલીન ધુરંધર, સર્વથી ધોળા, લાખ બળદ આપું છું. ખાત્ર ગર્ભવાળી ને સૂચક માં ઉત્તમ, સારાં આચરણવાળી ગાયો વળી ઉત્તમ ગામ, આખા, રસ, જવ, અને બીજું દુર્લભ હોય તે આપું છું. પણ તમે આ ન ભક્ષણ કરવા લાયક વસ્તુમાં આપો ભાવ ન હું તમને પોષણ માટે શું આપું ? ઋષિઓ બોલ્યા—હે રાજન્ ! રાજ્યોનું દાન, મધના અતિ સ્વાદવાળું, અને ઝેરની ઉપમા અપાય તેનું છે, તે જાણનાર છતાં તમે અમને તે લોભાવવાનું કરો છો ? દેવતાઓના સમૂહરૂપ આ ક્ષેત્ર બ્રાહ્મણોને આશ્રય કરી રતું મતલબ બ્રાહ્મણો સર્વ દેવરૂપ છે), માટે નિર્મળ, તપવડે પ્રસન્ન થયેલો એ, દેવતાઓને કરે છે. આ લોકમાં કદી દિવસમાં બ્રાહ્મણનું જે તપ થાય છે તેને મળેલું ! દાન અગ્નિની પેઠે બાળી નાખે છે માટે હે રાજન્ ! નિરંતર તમારું દાન સહિત થાઓ અને અર્ધિઓ (ઇચ્છાવાળા) ને સર્વ આપો, એમ કહી તેઓ બીજે રસ્તે થયા. તે મહાત્માઓનું માંસ કાચું જ હતું અને આહારને ઇચ્છનારા તે સર્વ તેને પછી વનમાં ગયા. તે સમયે રાજ્યે મોકલેલા એના મંત્રિઓ વનમાં જઈ ઉંચરાનાં શોધી તેઓને આપવા લાગ્યા. પછી તેઓના ચાકરોએ બીજાં ફળો સુવર્ણ મધ્યમાં આણ્યાં અને તેઓને આપવા સમીપ દોડ્યા, એવામાં અત્રિએ ભારે છે એમ જાણી : આ ફળો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. અમે મંદ વિજ્ઞાનવાળા નથી, અમે મંદ બુદ્ધિ નથી, આ સોનાવાળાં છે એમ જાણીએ છીએ, અમે સમજનારા છીએ, અને જાણીએ અહિં આ લીધેલું (દાન) મરણુ પછી કડવા ઉદંધવાળું થાય માટે મરણુ પછી મુખને રાગે અહિં દાન લેવા યોગ્ય નથી. વસિષ્ઠ બોલ્યા—સો મોટોર જેટલું, હજાર જેટલું તથા ઘણું દાન લેનારો અતિ પાપી ગતિમાં પડે છે. કશ્યપ બોલ્યા—પૃથ્વિમાં આ, જવ, સુવર્ણ, પશુ અને સ્ત્રીઓ છે ને સર્વ એકને સંપૂર્ણ નથી માટે વિદાને રાખવી. ભરદ્વાજ બોલ્યા—જે રીતે ઉત્પન્ન થયેલાં વૃદ્ધિને પામતા રૂઝ મૃગનું શિંગડું તે રીતે પુરૂષની પ્રાર્થના (ઇચ્છા) પણ વધતી જાય છે માટે લાભના મુખની નથી. ગૌતમ બોલ્યા કે તે દ્રવ્ય લોકમાં નથી કે જે લોકને સંપૂર્ણ કરે, કારણ કે સરખો પુરૂષ ક્યારે પણ પૂરાતો નથી. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા—કામનાને ઇચ્છનારાની ન્યારે વધે છે ત્યારે પાછી એને બીજી વૃષ્ટ્યારૂપ કામના બાણની પેઠે વિધે છે. એ બોલ્યા કે દાનમાં જે સંયમ (નિયમ) રાખવો તે જરૂર તપને લારણ કરે છે અને

અહિં લોભ પામનારા બ્રાહ્મણનું તે ધન બ્રહ્મ થાય એ. અરૂંધતી બોલ્યાં—ધર્મને માટે દ્રવ્યોનો જે સંચય કરવો તે એક મતથી માનેલો છે પણ આ લોભમાં દ્રવ્યના સંગ્રહથી તપનો સંગ્રહ ઉત્તમ છે. ગંડા બોલી—જે ઉત્તમ ભયથી મારા આ અતિ બલવાન માલેકો બહીએ છે, ત્યારે હું એથી અધિક દુર્બળની પેઠે હરું છું. પશુસખ બોલ્યા—વિધર્મમાં? જે પરમપદ નથી તે પરમપદને બ્રાહ્મણો ધન માને છે, માટે હું વિનયને અર્થે (શિખવા સાથે) સારા વિદ્વાનની મથાથોગ્ય ઉપાસના કરું છું. ઋષિયો બોલ્યા કે, જેની આ પ્રજા છે અને જે આ રીતે કપટ્યુક્ત ફળો આપણને આપે છે તેનું દાન સાથે કુશળ થાઓ. ભીષ્મ બોલ્યા કે આ પ્રમાણે કહી જેઓના મધ્યમાં સુવર્ણ નાખેલું છે તે ફળોને તથા જેઓએ વ્રત ધારણ કરેલું છે એવા તે સર્વ ઋષિયો બીજે ગયા. મંત્રિઓ બોલ્યા—હે પૃથ્વીના પતિ! તમારા કપટની શંકાથી તેઓ ફળોને તબ્બા પછી બીજે માર્ગેજ ગયા તે તમને વિદિત થાઓ. આ પ્રમાણે નોકરોએ કહ્યું ત્યારે વૃષાદિર્ભિ કાપ્યો અને તેઓ સર્વનો બદલો વાળવા ધેર ગયો. જાહેને તીવ્ર નિયમમાં રહેલા તે રાજાએ હોમવા યોગ્ય અગ્નિમાં સંસ્કારવાળા મંત્રાથી એક એક બ્રાહ્મણ હોમવા માંડી. તે અગ્નિમાંથી લોકને ભય કરનારી કૃત્યા ઉત્પન્ન થઇ, તેનું નામ વૃષાદિર્ભિએ ‘યાતુધાની’ એમ પાડ્યું. તે કૃત્યા કાળ રાત્રીની પેઠે બે હાથ બેડે. ઉભી રહી અને વૃષાદિર્ભિ રાજાને શું કરે? એમ પૂછવા લાગી. વૃષાદિર્ભિ બોલ્યા—ગ, સાત ઋષિ, અરૂંધતી, દાસીના પતિ, અને દાસીના નામને મનથી ધારણ કર અને તેઓનાં નામોને જાણી એ સર્વને નાશ પમાડ. તેઓ નાશ પામે ત્યારે ન્યાં તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં પોતાની મેળે જાજે. તે સ્વરૂપવાળી યાતુધાની ‘તમે કહ્યું તેમ કરીશ’ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી ન્યાં તે મહર્ષિયો ફરતા હતા તે વનમાં ગઇ. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજા! હવે અત્રિ વગેરે મહર્ષિઓ તે વનમાં મૂળ તથા ફળોને ખાતા ફરતા હતા. પછી તેઓએ અતિ સ્પૃહ, ખભા, હાથ, પગ, મુખ અને પેટવાળા, સ્પૃહ અંગોવાળા, તથા કૂતરાની સાથે જતા પરિવાજને જોયો તે સર્વ અજોથી વધેલા, શુભ પરિવ્રજને જોઇ અરૂંધતીએ ઋષિયોને એવું કહ્યું કે તમે આવા થશો નહિ. વઃસઇ બોલ્યા—અહિં આપણું જેમ સાયંકાલ અને પ્રાતઃકાલે હોમવા યોગ્ય અગ્નિહોત્ર ન હોમેલું છે તેમ એને નથી તેથી તે કૂતરા સહિત જાડો છે * અત્રિ બોલ્યા—જે રીતે આપણું વીર્ય ક્ષુધાવડે નાશ પામેલું છે અને દુઃખે અધ્યયન કરેલું પણ નષ્ટ થયું છે તે રીતે એને અહિં નથી તેથી કૂતરા સહિત સ્પૃહ છે † વિશ્વામિત્ર બોલ્યા—આપણી પેઠે અહિં નિરંતર શાસ્ત્રરૂપ (શાસ્ત્રમાં કહેલો) ક્ષય પામેલો ધર્મ આને નથી. વળી આજસુ, ક્ષુધામાં તરપર અને મૂર્ખ છે તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્પૃહ છે. જમદગ્નિ બોલ્યા—જે પ્રમાણે આપણને વર્ષનાં અન્ન અને જળનણુનો ચિત્તમાં ત્રિચાર છે તે પ્રમાણે આને અહિં નથી તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્પૃહ છે. કશ્યપ બોલ્યા—આને આપણી પેઠે ચાર સહોદર (સગા ભાઇયો) ‘આપો આપો’ એમ માગનારા નથી તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્પૃહ છે. ભરદ્વાજ બોલ્યા—આપણી પેઠે આ, બુદ્ધિ રહિત, બહા બધું (બ્રાહ્મણ જેવા) ને સ્ત્રીના આરોપથી થએલો શોક નથી તેણે કરી કૂતરા સહિત સ્પૃહ છે. ગૌતમ બોલ્યા—આપણી પેઠે ત્રણ વર્ષનું (અતિ જુનું) ત્રણ દોરાથી સંધેલું એક એક રંકુ મૃગનું અર્ધ નથી તેણે

૧ વિરૂદ્ધ ધર્મમાં. * મતલબ કે—નિત્ય કર્મ લોપાવાધી દુર્બલતા છે.

† સાર કે—આપણને બુદ્ધિનું દુઃખ અને ભણેલાનો નાશ થયો છે.

ફતરા સહિત સ્થૂલ છે ભીષ્મ બોલ્યા—એ પછી તે પરિવાજ (સંન્યાસી) ને ઋષિઓને ફતરાની સાથે ન્યાય (લોક રીતિ) પ્રમાણે તેની પાસે જઈ હાથનો સ્પર્શ * કરવા લાવનારો હોવાને નિવારણ કરનારી સેવા પરસ્પર જણ્યવી તેઓ સાથેજ રહેવા લાગ્યા. એક નિશ્ચય અને એક કામનાવાળા મૂળ તથા ક્રોધને તોડી ગ્રહણ કરનારા તેઓ ૥ ફરવા લાગ્યા. કોઈ વખતે તેઓએ ગાઢ વૃક્ષોથી વિંટાએલી, પવિત્ર જળ અને નિપાણીવાળી, સુંદર યાજ્ઞ સૂર્યના શરીર સરખી શોભાવાળી કમળોથી શોભેલ, વૈદ્ય ના વર્ણ સરખી કમળની પાંખડીએ વડે વિંટાએલ, જળના સમૂહ (જળના જથ્થા) ને ૥ રાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં પક્ષિઓવડે યુક્ત, એક જેનું દાર છે એવી, કાદવ રહિત, ઇશકાય તેવી અને જેમાં ઉતરવાના માર્ગ સારો છે એવી કમલિની (યુક્ત નદી) ન્યાં કમલિનીને વૃષાદર્ભે મોકલેલી, વિકાર યુક્ત દેખાવવાળી, ‘યાતુધાની’ એ રીતે વિનય એવી કૃત્યા રક્ષણ કરતી હતી. તે કૃત્યાએ સાયવેશી કમલિનીપાસે કમળ તંતુ સાડા ૫ જેઓનો સહાય છે એવા તે સર્વ મહર્ષિઓ ગયા. તે વખતે મહર્ષિઓ તે ૫ દોખવવાળી કમલિનીના તીરમાં રહેલી, તે યાતુધાની કૃત્યાને જેમ બોલ્યા કે એકલી જણ ? કોને અર્થે રહેલી છે ? શું પ્રયોજન છે ? અને કમલિનીના તીરનો આશ્રય કરી કરવા ઇચ્છે છે તે કહે ? યાતુધાની બોલી—હે તપસ્વ ધનવાળા ! હું જે છું તે છું, રે કોઈ રીતે પૂછવું નહિ, તમે સર્વ મને કમલિનીની રક્ષણ કરનારી જાણો. ઋષિઓ ૧—અમે સર્વ ભૂપથી પીડિત છીએ અને અમારી પાસે બીજું કશું નથી માટે તમારું હોય તો અમે સર્વ કમળના તંતુઓ લેઈએ. યાતુધાની બોલી કે—ભલે મારીથી કમળના તંતુઓ ગ્રહણ કરો, પ્રથમ એક એક મને નામ કહી પછીથી ગ્રહણ કરો, લગાડો માં. ભીષ્મ બોલ્યા—યાતુધાની કૃત્યાને ઋષિઓના વધને ઇચ્છનારી જાણી આમ આત્માવાળા અતિ તે સમયે આમ બોલ્યા. અતિએ કહ્યું—હે શોભને ! (શોભનારી) પાપથી રક્ષા કરે તે અતિ, અને જે હમણાં રાત્રિમાં ત્રણવાર નથી બચુનો તે અરાત્રિ માં પાપથી રક્ષા કરે તે પણ અરાત્રિ કહેલ છે, માટે અરાત્રિ અને અત્રિ એજ માં જાણો. યાતુધાની બોલી—હે મહા કાંતિવાળા ! તમે મારી પાસે જે કશું એમ નથી, ધારણ કરાય એવું છે માટે જવ, કમલિનીને કાઢે ઉતરો. વસિષ્ઠ બોલ્યા—હું અતિ જાણો એટલે અણિમાદિ સિદ્ધિવાળો અતિ ઉત્તમ છું અને વસવા યોગ્ય સ્થાનોમાં વસ માટે વસિષ્ઠ (અતિ વસુમાન) પણાથી અને વાસ (વમવા)થી મને વસિષ્ઠ એવી રીતે (એ જાણો) જાણો. યાતુધાની બોલી—દુઃખે કરી જેના અક્ષરો કહેલા છે એવો આ તમારા નો નિશ્ચય છે, એ ધારણ કરાય તેમ નથી માટે જાણો કમલિનીને તીરે ઉતરો. કશ્યપ ૥—હું કુંજ કુંજ પ્રત્યે કશ્યપ નામે બ્રાહ્મણ એટલે અંતર્યામિરૂપે કરી શરીરોને પાળજીવરૂપે કરી ભોગવનાર અને બ્રહ્મરૂપે કરી લય પમાડનાર છું, કુમ એટલે સૂર્યરૂપ છું કાશ્ય પુષ્પની તુલ્યતાથી કાશ્ય (દીપ્તિમાન) છું, આ મારું નામ ધારો. યાતુધાની બોલી—હાંચુને ! જે રીતે આ નામ તમે મારી પાસે કહ્યું એ મનથી દુઃખે ધારણ કરી શકાય છે માટે જાણો કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. બરદાજ બોલ્યા—હે શોભને ! (સુદર્શિ) હું પુત્ર ૧૫ તેઓને, સિષ્ય ન હોય તેઓને, દેવતાઓને, બ્રાહ્મણોને, બાયોને અને વર્ણસંકરને

* હાથ સાથે હાથ મેળવવો તે.

પાણું છું* તેથી ભરદ્વાજ છું. ધાતુધાની બોલી-દુઃખે જેના અક્ષરો કહેલા છે એવું તમારા નામનું નિશ્ચય છે, એ મનથી દુઃખવડે ધારણ કરાય માટે જાણ્યો કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. ગૌતમ બોલ્યા-હે કૃત્યે ! હે યાતુધાનિ ! હું ઇન્દ્રિયોને જીતવાથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને નિયમમાં રાખનાર છું, ધૂમ રહિત અમિતા જેવો છું. તમારામાં જહાને જેવાથી બીજાએ જેનું દમન ન થાય એવો છું માટે મને ગૌતમ જાણ્યો. યાતુધાની બોલી-હે મહામુને ! જે રીતે તમે મારી પાસે આ નામ કહ્યું, એ ધારણ કરી શકાય એમ નથી માટે જાણ્યો કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા-હે યાતુધાનિ ! વિશ્વદેવા, (જહાંડના દેવો અને ઇન્દ્રિયો) મારા મિત્રરૂપ છે અને હું ઇન્દ્રિયોનો મિત્ર છું તેથી મને વિશ્વામિત્ર એ રીતે ખ્યાલિ પામેજો જાણ્યો. ધાતુધાની બોલી-દુઃખે કરી જેના અક્ષરો કહેલા છે એવો તમારા નામનો નિશ્ચય છે, એ ધારી શકાય તેમ નથી માટે જાણ્યો કમલિની પાસે ઉતરો. જમદગ્નિ બોલ્યા-હે શોભને (કલ્યાણિ) ! જેમાં દેવોનું યજન કરાય છે એવા અમિતા પ્રાકટ્યથી હું થયો છું એમ જાણ્યો અને તેથી જમદગ્નિ એમ પ્રસિદ્ધ છું, માટે મને માનો. યાતુધાની બોલી-હે મહામુને ! જે રીતે તમે આ નામ મારી પાસે કહ્યું એ ધારણ કરી શકાય તેવું નથી માટે જાણ્યો કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. અરંધતી બોલ્યા-સ્વામિની પાછળ પર્વતો, પૃથ્વી, અને સ્વર્ગમાં હું રહું છું તથા ભાર્તાના મનને અનુસરું છું તેથી મને અરંધતી એમ જાણ્યો. યાતુધાની બોલી-દુઃખે જેના અક્ષરો કહેલા છે એવો આ તમારા નામનો નિશ્ચય ધારણ કરી શકાય તેમ નથી માટે જાણ્યો કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. ગંડા બોલી-હે અનલસંભવે ! (અમિથી થયેલ) મુખના એક ભાગમાં આ ધાતુને ગંડા એ રીતે કહે છે તે ઉંચા ભાગે કરી ગંડા એ રીતે મને પ્રસિદ્ધ થયેલી જાણ્યો. યાતુધાની બોલી-જેના અક્ષરો દુઃખથી બોલેલ છે એવા આ તમારા નામનો નિશ્ચય ધારણ કરી શકાય એમ નથી. માટે ચાલતાં ચાલ્યો, અને કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. પશુસખ બોલ્યો-હે અમિસંભવે ! (અમિથી થયેલ) હું પશુઓ (જીવો) ને જોઈ રંજન થાઉં છું, નિરંતર પશુઓનો સખા છું તેથી માફ ગૌણ નામ પશુસખા છે એમ જાણ્યો. યાતુધાની બોલી-દુઃખે કરી જેના અક્ષરો કહેલા છે એવું તમારું આ નામ છે એ ધારણ કરી શકાય તેમ નથી માટે જાણ્યો કમલિની પ્રત્યે ઉતરો. શુનઃસખ બોલ્યો-હે યાતુધાનિ ! આ લોકોએ જે રીતે નામ કહ્યું એ રીતે હું અહિં કહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી પણ મને મુનિનો સખા ધારો. યાતુધાની બોલી-હે દ્વિજ ! સદેહવાળી વાણીવડે આ તમારા નામના નિશ્ચયનું બોલ્યું છે માટે ફરી દવે તમે જે નામ હોય તે કહે. શુનઃસખ બોલ્યો-જે તમે માફ એક ફેરે કહેલું નામ ન ગ્રહણ કર્યું તો ત્રિદંડે હણેલી જ, ઘણીવાર લગાડ માં, ભસ્મરૂપ થા; આમ કહ્યું. તે વખતે જહાંડ સરખા તે વચનવડે મસ્તક ઉપર અહાર પામેલી કૃત્તા-પૃથ્વી ઉપર પડી અને તે ભગ્મપણાને પામી, અને શુનઃસખા તે બળવાન યાતુધાનીને હાણી પૃથ્વીમાં ત્રિદંડે સ્થિર રાખી લીલાં તુણ ઉપર બેઠો. તેવામાં તે સર્વ મુનિઓ કમળ અને કમળના તંતુઓ ઇચ્છા પ્રમાણે લેઈ હર્ષ સહિત ઉભા થયા, અને મોટા શ્રમવડે તેઓ કમળના તંતુઓને ભેગા કરી કમલિનીને તીરે નાંખી જળવડે તર્પણ કરવા લાગ્યા. એ પછી તે જળ પાસેથી ઉભા થઈ તેઓ સર્વ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો ગહાર આગ્યા, પણ તેઓએ કમળતંતુઓ દોડા નહિ. ઋષિયો બોલ્યા કે કાણે ક્ષુધાથી વ્યાપ્ત, પાપ કર્મવાળા, અહારને

કમળનારા આપણા કમળતંતુઓ લીધા, આ રીતે શંકા પામેલા તે એક બ્રાહ્મણ એક મીઠાને પૂછવા લાગ્યા અને હે અગ્રિકર્શન ! તેઓ સર્વ કરાવ કરવા લાગ્યા. વળી તેઓ સર્વ 'દીક' એમ કહી તેજ વખતે સાથે બૂખથી પીકા પામેલા અને અતિ થાકેલા સમ દેવ લાગ્યા. અત્રિ બોલ્યા—જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે પગવડે ગામનો સ્પર્શ કરો. સૂર્યની પ્રાંત્ર સૂતરો અને અનધ્યાયોમાં અધ્યયન કરો. વસિષ્ઠ બોલ્યા—જે કમળતંતુઓની ચોરી કરે છે તે શરણાગતને હણો, પોતાની પુત્રીથી (તેનું મૂલ્ય લઇ) આજીવિકા ચલવો અને દુષણથી અથવા ખેડૂથી અર્થોને ઈન્છો. કસ્યપ બોલ્યા—જે કમળતંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે સર્વ કંઠાણે બુંદુ બોલો, થાપણનો લોપ કરો અને ખોટા સાક્ષિપણને પામો. જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે તથા માંસને ખાનાર થાઓ, વૃથા દાન કરો અને દિ-રસે સ્ત્રી પાસે જાઓ. ભરદ્વાજ બોલ્યા—જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે કૂર, તથા સ્ત્રી, જાતિ અને ગાયો વિષે ધર્મને તજનાર થાઓ, અને બ્રાહ્મણને પણ યુદ્ધ કે વાદમાં જીતો. જે કમળતંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે ઉપાધ્યાયને નીચે કરી ઋગ્ અને યજુષને મણો તથા ખડના અગ્નિમાં હોમ કરો. જમદગ્નિ બોલ્યા—જે કમળતંતુઓની ચોરી કરે છે તે પાણીમાં વિગ્રા કરો, ગાયને હણો અને દ્રોહ કરો તથા ઋતુવિના મૈથુન પામો. જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરે છે તે દૂષ યોગ્ય, ભાર્યાવડે આજીવિકા ચલાવનાર, દૂર જેઓના બંધુ કે એવો અને વૈરવાન થાઓ, તેમ એક બીજાને અતિથિ થાઓ. ગૌતમ બોલ્યા—જે કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે વેદોને ભણી તજો, ત્રણ અગ્નિઓને લોપો તથા સોમવહ્નિને કેઓ. જે કમળતંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે એક દૂવાવડે જેમાં આજીવિકા ચાલતી હોય તે ગામમાં વસનારો જે બ્રાહ્મણ સ્ત્રીના પતિ હોય તેની સમાન લોકપણને પામો. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા—જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે ગીતરહિત, બહુ પુત્રવાળો થાઓ અને એના જીવતાં બીજ લોકો એના ગુરૂ (પિતા વગેરે) અને દાસોનું ભરણપોષણ કરો. જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે વેદના સમૂહવાળો છતાં અપવિત્ર, સમૃદ્ધિવડે અહ-ગ્રી, અને ખેડૂત છતાં મસરવાળો થાઓ. જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે રાજાને પુરોહિત, વર્ષાકાલમાં દરનારો ચાકર, અને ન યજ્ઞ કરાવવા યોગ્ય જનનો ઋત્વિક થાઓ. અરૂંધતી બોલ્યા—જે સ્ત્રી કમળના તંતુઓની ચોરી કરનારી છે તે નિત્ય સાસુને પરાભવ પમાડો, ભર્તાથી ઉદાસ થાઓ અને એકલી સ્વાદ ચાખો. જે સ્ત્રી કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે જાતિઓ (નાતિલાઓ)ના ધરના મધ્યમાં રહેલી દિવસાસ્ત વખતે પ્રાથવો ખાઓ, તેમ ન ભોગવવા લાયક (જેની યોગિ બગડેલ છે એવી) વીરને જણનારી થાઓ. ગંડા બોલી—જે સ્ત્રી કમળ તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે સદા ખોટું બોલો. બંધુઓ (સગાં) સાથે વિરોધ કરો, અને મૂલ્યવડે કન્યા આપો. જે સ્ત્રી ચોરી કરનારી છે તે પ્રેતે અત્ર રાંધી ખાઓ, દાસીપણમાં જુની (વૃદ્ધ) થાઓ અને ખરાબ કર્મવડે માન પામો. રશુરામ બોલ્યા કે જે કમળના તંતુઓની ચોરી કરનાર છે તે ઉત્તમ જન્મ રહિત, નિર્દિન, દેવતાઓની પાસે ન નમનાર અને દાસજ થાઓ. શુનઃસુખ બોલ્યા કે જે કમળ તંતુઓ ચોરનાર છે તે ક્ષત્ર્યધર્મને ન પાળનારા હોદાગ્યને અથવા અધર્મને દીકરી આપો અથવા વિષ આથર્વણ વેદને ભણી કુશળ થાઓ. ઋષિયો બોલ્યા કે હે શુનઃસુખ ! તમે જે આ સમયે કર્યો એ બ્રાહ્મણને પ્રિય છે માટે તમે સર્વના કમળ તંતુઓની ચોરી કરી છે. શુભાશ્રમ બોલ્યા કે અહિં નામેલા ભક્ત પદાર્થને ન જોતાં, કરેલા કર્મવાળા

હાં છે જેમણે એવા કેટલાક ત્યાં કમળતંતુએને કાઢવા લાગ્યા. હે રાજન! કંઈક બ્રાહ્મણો પાં મુણ્ડાલોને ખેંચી કાઢવા લાગ્યા. અગસ્ત્યે જે પાણીના ધુનામાંથી કાઢેલું કમળ તેમણે રાતું દીધું. અગસ્ત્યે તે સર્વ મુખ્ય ઋષિયોને પૂછ્યું કે, કેાણે માઈ સુંદર કમળ લીધું? મારાપર હું સંકા કરું છું માટે મને કમળ આપો, તમે કમળ ચોરવા ચોગ્ય નથી. કાળ મધર્મના પરાક્રમને હણે છે પણ આ કાળ તો એવા આવ્યો છે કે જેમાં ધર્મની પીડા ને છે માટે અહિં ન્યાં સૂધી અધર્મ ન વર્તે તેટલામાં સુરલોક પ્રત્યે ધણો વખત રહેવા યત્ન. આગળ ગામના મધ્યમાં બ્રાહ્મણો મોટા સ્વરોથી વેદ શ્રોતે સંભળાવશે, આગળ ાગળ વ્યવહારમાં ધર્મોને નહિ જૂવે, માટે હું પરલોક જવાનો છું. જેટલા વખતમાં સર્વ રીશ અધમ, મધ્યમ અને અતિ ઉત્તમોનું અપમાન નથી કરતા અને ન્યાં સૂધી આ જગત ભણા અચ્છાનવાળું નથી તેટલામાં હું પરલોક પ્રત્યે જઈ છું. આગળ અતિ યજ્ઞવાને દુર્જલોને પીડાના નેવાને વખત આવશે માટે હું પરલોક પ્રત્યે જમ્મશ, અહિં હવે હું જીવલોકને નેવા કેસાહ રાખતો નથી.

આ સાંભળી મહર્ષિને પીડા પામેલા જોષ ઋષિયો કહેવા લાગ્યા—હે મહર્ષે! અમે તમારા મળને ચોરનારા નથી માટે તમારે ખેટો ખેદ ન કરવો. અમે સમ ખાધયે હીયે. હે પાર્થેવ! નિશ્ચયવાળા, મહર્ષિઓ અને ધર્મને જોતા એવા રાજ્યો તં પછી અનુક્રમે પુત્ર અને પૌત્ર સાથેજ સોગન ખાવા લાગ્યા. ભૂગુ બોલ્યા કે જે તમારા કમળને ચોરનાર છે તે અહિં મોલાવેલા સામે બોલનાર થાઓ, તાડન કરેલો સામે તમારો લગાવનાર થાઓ અને ધોડા મળદ તથા હિંટ વગેરેનાં માંસો ભક્ષણ કરનાર થાઓ. વસિષ્ઠ બોલ્યા કે જે તમારાં કમળને ચોરનાર હોય તે આ લોકમાં સ્વાધ્યાય વિષે તત્પર ન થાઓ, કૂતરાને ખેંચો અને બીજા થાઓ. કશ્પ બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર સર્વ ડેકાણે સર્વ વેચો, થાપણમાં લોભ કરો અને ખેટા સાક્ષિપણને પામે. ગૌતમ બોલ્યા તમારા કમળને હરનાર જીલ્દની સમતારહિત એવા કામ ક્રોધ વગેરેથી અહંકારવાળો થય જીવે અને ખેની કરનાર તથા મત્સરવાળો થાઓ. અંગિરા બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર કૂતરાને ખેંચો, તેનો વેદ સમૂહ અપવિત્ર થાઓ. વળી તે બ્રાહ્મણને હણનાર, પ્રાયશ્ચિત્ત રહિત થાઓ. ધુંધુમાર બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર મિત્રોએ કરેલા ઉપકારને ન જમનાર શૂદ્રને વિષે પ્રભ કરો અને સંપાદન કરેલી વસ્તુને એકલો બોગવો. પૂરૂ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ચિકિત્સામાં ગતિ કરો, બાર્યાવડે પોષણ પામે અને સસરાથી તેની વૃત્તિ-જીવિકા હો. દિલીપ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર એક જળના સ્થાનની જીવિકાવાળા ગામમાં, શૂદ્ર જાતની જનો પતિ જે બ્રાહ્મણ હોય તે લોકને પામે! શુક બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર વૃથા માંસ ખાઓ, અને રાજનો દાસ થાઓ. જમ્ભલિ બોલ્યા તમારા કમળનું હરણ કરનાર અનાધ્યાયોમાં બાણો, શ્રાદ્ધમાં અયોગ્ય મિત્રને જમાડો અને શૂદ્રના શ્રાદ્ધમાં જમે. શિખિ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ન ખારણ કરેલા અમિષાળો મરણ પામે, યજ્ઞમાં વિદ્ય કરો અને તપસ્વિયો સાથે વિરોધ કરો. યયાતિ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર ઋતુવિના વ્રતવાળો, બાર્યા વિષે પ્રભ ઉત્પન્ન કરો અને વેદોનો તિરસ્કાર કરો. નહુષ બોલ્યો તમારા કમળને હરનાર અતિથિ (યતિ) છતાં ઘરમાં રહેનાર થાઓ, દીક્ષાવાળો છતાં ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર અને ધનવડે વેચેલો દાસ વિદ્યા આપો. અંબરીષ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર કૂર તથા અગ્નિ, ગતિયો,

અને માથે વિશે ધર્મને તજનાર થાઓ અને બ્રાહ્મણને પણ હણે, નારદ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ધરમાં જાનવાળો, બહાર સ્વરવિના પદ હોય તેમ જાત્ર બહુ અને અતિ મોટાઓનું અપમાન કરે. નાભાગ બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર સદા ખોટું બોલો, સંજ્ઞાનો સાથે વિરોધ કરે અને મૂલ્યવડે કન્યા આપો. કવિ બોલ્યા તમારા કમળને હરનાર બે પગવડે ગાયને પ્રહાર કરે, સૂર્ય સામે પેશાળ કરે અને શરણાગતને તબ્બે. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ધાન્યવડે વેચેલો દાસ, વ્રજિને અંધ કરે, રાજાનો પુરોહિત થાઓ અને ન યજન કરાવવા લાયક લોકનો અત્વિક થાઓ. પર્વત ઋષિ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર ગામડામાં અધિકારી થાઓ, ગવેડાંરૂપ વાહનવડે ચાલો અને વ્રતિને અર્થે કૃતરાઓને ખેંચી જાઓ. ભરદ્વાજ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર સર્વ પાપોનું ગ્રહણ, કૃષ્ણ વિષે અને ખોટામાં જે પાપ છે તે સદા તેને થતો. અષ્ટક બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર કુશળ બુદ્ધિરહિત, ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર, પાપને કરનાર હો, અને અધર્મ વડે પૃથ્વીને પાળો. ગાલવ બોલ્યા તમારા કમળને ચોરનાર પાપિણીથી પણ અપૂજ્ય, પોતાનાઓમાં પાપને કરનાર થાઓ; અને દાન આપી કહી સંમળાવો. અરૂંધતી બોલ્યા—જે સ્ત્રી તમારા કમળને ચોરનારી હોય તે સાસુનું વાંકું બોલો, પતિથી ઉદાસ થાઓ અને એકલી સ્વાદવાળું ખાઓ. વાલ્મીકિ બોલ્યા—તમારા કમળને ચોરનાર વ્રતિને અર્થે એક પગે ગામના ઝાંપા પાસે ઉભો રહો અને ધર્મને જાણનાર છતાં ધર્મને તજનાર થાઓ. શુનઃસુખ બોલ્યો તમારા કમળને ચોરનાર બ્રાહ્મણ અમિહોત્રનો અનાદર કરી સુખે સુખે અને સંન્યાસી છતાં ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર થાઓ. સુરભી બોલી—તમારા કમળને ચોરનાર બલ્લભ નામના ધાસ અથવા પુરૂષના વાળથી બનાવેલી રત્નજુએ પાદ અંધન થઇ કાંસાના પાત્રમાં પારકા વાહન વડે દોવાઓ. બીષ્મ બોલ્યા—હે કૌરવેન્દ્ર હે રાજા! તે વખતે જૂદા જૂદા પ્રકારના, ઘણા યોગનેવડે દેવોનો રાજ, હજાર નેત્રવાળો ઇન્દ્ર પ્રસન્ન થયો અને કોપ પામેલા તે સુખ્ય બ્રાહ્મણને નેહ ઇન્દ્ર બ્રહ્મર્ષિ, દેવર્ષિ, અને રાજર્ષિયાના મધ્યમાં જોડે રાષ થયેલો છે એવા ઋષિને બોલાવી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો જે અહિં મારાથી જાણ્યો. ઇન્દ્ર બોલ્યા જે કમળને લેનાર છે તે બ્રાહ્મણ અધ્વર્યુને અથવા બ્રહ્મચર્યને આચરનારા છ બ્રાહ્મણને દીકરી આપો, અને અશ્વર્વ વેદને બણી સ્નાત થાઓ. તમારા કમળને ચોરનાર સર્વ વેદોનું અધ્યયન કરે, પુણ્ય આચરનાર અને ધાર્મિક થાઓ તથા બ્રહ્માના સ્થાન પ્રત્યે જાઓ. અમરત્ય બોલ્યા—હે બલિને મારનાર ઇન્દ્ર! તમે આશિર્વાદરૂપ સોગન આપ્યા માટે મને કમળ આપો, આ સનાતન ધર્મ છે. ઇન્દ્ર બોલ્યા—હે ભગવન! મેં આજ લોકથી કમળ ધાસણ કર્યું નથી પણ ધર્મો સાંભળવાની ઇચ્છાથી હરેલ છે માટે તમે ક્રોધ કરવા બોલ્યો નથી. મેં ધર્મની કૃતિઓની મહત્તાવાળી, પીડાઓ રહિત, નિરંતર નાશ રહિત, સત્ય, ઋષિઓના ધર્મરૂપ પાળ સાંભળી તેથી હે વિદ્વાન! કમળ ગ્રહણ કરો અને મારી ઉદ્ધતાઇ ક્ષમા કરો. આ રીતે ઇન્દ્રે કહ્યું ભારે અતિ કોપવાળા, તપસ્વિએ કમળ ગ્રહણ કર્યું અને બુદ્ધિમાન એવા તે સુનિ પ્રસન્ન થયા. પછી વનમાં ફરનારા તેઓ ફરીને તીર્થો પ્રત્યે ગયા તથા તેઓ પુણ્યકારી તીર્થોમાં શરીરોને સ્નાન કરાવવા લાગ્યા. યોગ્ય મનુષ્ય સર્વ પર્વમાં આ આપ્તમાનસ પાક કરે છે તે મૂર્ખ પુત્રને ઉત્પન્ન કરતો નથી અને આકૃતિ રહિત થતો નથી. વળી કોઈ આપતિ તેને સ્પર્શ કરતી નથી, પીડા રહિત શાય છે, જરાને ધારણ કરનાર થતો નથી,

પુણ્ય રહિત અને કલ્યાણયુક્ત એવો મરણ પછી સ્વર્ગને પામે છે. હે નરોત્તમ ! જે પેઓએ માનેલું શાસ્ત્ર શિષ્ય છે, તે અવિનાશી એવા બ્રહ્માના લોક પ્રત્યે જાય છે.

યશ્ચ શાસ્ત્રમધીયીત ઋષિભિઃ પરિપાલિતમ્ ।

સ ગચ્છેદ્બ્રાહ્મણોલોકમવ્યયં ચ નરોત્તમ ॥ ૫૩ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे श्रवणविधिर्नामचतुर्नव-
तमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

અધ્યાય ૯૫ મો. છત્રજ્ઞેકાનું દાન.

येष्टिर उवाच—यदिदं ब्राह्मकृत्येषु दीयते भरतर्षभ ।

छत्रं चोपानहौ चैव केन तत्सम्प्रवर्त्तितम् ॥ १ ॥

યુષ્ઠિર યોદ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! બ્રાહ્મનાં કૃત્યોમાં જે છત્ર અને પગરખાં (જોડા)
ાય છે, તે કાણે પ્રવર્તવામાં છે ? એ કેમ ઉત્પન્ન થયાં ? શા માટે દેવાય છે ? કેવળ બ્રા-
હ્મણોમાં નહિ પણ પુણ્યોમાં પણ દેવાય છે ? હે બ્રહ્મન ! ધણું નિમિત્તો વિષે પુણ્યનો
પ્રય કરી તે આપાય છે માટે હું એ વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. બીજમ યોદ્યા—હે રાજન !
ધાન યદ્ર છત્ર અને પગરખાંના પુણ્યની વાત સાંભળો. જે રીતે લોકમાં એ દાન પ્રસિ-
ધ્યું, જે રીતે પ્રવર્ત્યું, જે રીતે ક્ષય ન પમાડી શકવાપણુને પામ્યું અને જે રીતે પુણ્ય-
ને પામ્યું, એ સર્વ મહાત્મા સર્વ અને જમદગ્નિના સંવાદરૂપ વૃત્તાંત, હે નરાધિપ ! હું
ને કહું છું. હે પ્રજો ! પૂર્વે સાક્ષાત્ ભગવાન ધનુષવડે ક્રીડા કરતા હતા અને ભૃગુ કુળ-
થએલા જમદગ્નિ બાણોને સાંધી સાંધી ફેંકતા હતા. હે અચ્યુત ! ઉતારેલા દીપ્ત તેજસલા,
ગુને લઇ રેણુકા તે વખતે તેમને આપતાં. પછી પ્રત્યંચા અને બાણના શબ્દે કરી હર્ષ
લા તે બાણો ફેંકવા લાગ્યા અને રેણુકા તેઓને પાછા આપવા લાગ્યાં. ન્યારે જ્યેષ્ઠા તથા
માં રહેલા સૂર્ય મધ્યાન્હને પ્રાપ્ત થયા ત્યારે બ્રાહ્મણે બાણો ફેંકી રેણુકાને આ રીતે કહ્યું.
વેશાળ નેત્રવાળિ ! હે સુંદર ભૃકુટીવાળી ! હું જેટલામાં ફરીને આ બાણો ફેંકું તેટલામાં
11, ધનુષથી પડેલાં બાણોને લાવે. હે જનાધિપ ! જતાં એવાં તે મધ્યમાં વૃક્ષની છાયાનો
પ્રય કરી બેઠાં. તેનું મસ્તક તપ્યું હતું ને પગો તપેલા હતા તેથી સુદર્તવાર બેઠાં, પણ
ના શાપના ભયથી શુભ, શ્યામ નેત્રવાળાં તે ફરીને બાણો લેવા મયાં અને તેઓને લેઇ
11ળાં અતિ સુંદર અંગવાળાં, ખેદ પામેલાં, દુઃખને નિયમમાં રાખતાં અને સ્વામિના
11 કંપતાં પતિની પાસે ગયાં. તે સમયે ક્રોધ પામેલા ઋષિએ સુંદર મુખવાળાં રેણુકાને
કે-તમે કેમ ધણે વખતે આવ્યાં ? રેણુકા યોદ્યા—હે તપોધન ! પ્રથમ માફ મસ્તક
1 તપ્યું, પછી પગ તપ્યા, આ રીતે સૂર્યના તેજે રોકેલી હું વૃક્ષની છાયાનો આશ્રય
1 લાગી, હે વિજો ! હે બ્રહ્મન ! આ કારણથી મને ધણી વાર યદ્ર. હે તપોધન ! આ
વચન સાંભળી તમે ક્રોધ કરો માં. જમદગ્નિ યોદ્યા—હે રેણુકા ! આજે તમને દુઃખ
પનાર પ્રકાશિત કારણવાળા સૂર્યને બાણોએ અસ્પર્શ અમિનાં તેજવડે હું પાડીશ. બીજમ

બોલ્યા દિવ્ય ધનુષનો ટંકારવ કરી ધણું બાણો લઇ સૂર્યની ચોતરફ તે બધાં ભય તે તરફ મુખ રાખી ઉભા રહ્યા. એ પછી હે કૌતેય ! ધનુષ ધારણ કરેલા તેમને જોઇ સૂર્ય બાહ્યાણના રૂપવડે પાસે આવી બોલ્યા—સૂર્યે તમારા શું અપરાધ કર્યો છે ? આકાશમાં સર્વ ઠેકાણે રહેતા સૂર્ય કિરણોવડે રસને લે છે અને વર્ષાકાળમાં લીધેલા રસને વરસાવે છે. હે વિપ્ર ! મનુષ્યોના સુખને વધારનાર અન્ન તેથી ઉત્પન્ન થાય છે. વેદોમાં અનરૂપ પ્રાણ છે એમ કહેવાય છે. હે બ્રહ્મન ! વળી વાદળોમાં ગૂઢ, કિરણોવડે યુક્ત આ સાત દ્વીપોપર વૃષ્ટિ વરસે છે તેથી હે પ્રભો ! વૃષ્ટિવડે થએલું ઔષધીઓનું, લતાઓનું, પુષ્પ પત્રોથી થયેલું સર્વ અન્નરૂપ થાય છે. હે ભાર્ગવ ! જે રીતે અન્નથી સર્વ જાતકર્મો, વ્રત, ઉપનયન ગોદાન, વિવાહ, યજ્ઞ સમૃદ્ધિઓ, શાઓ, દાનો, સંયોગો અને ધનના સંગ્રહો પ્રવર્તે છે તે તમે જાણો છો. વળી જેટલાં રમણીય, જેટલાં આરંભવાળાં કાર્યો છે તે સર્વ અન્નથી થાય છે. આ તમારું જાણેજ કું કહું છું. હે વિપ્ર ! મેં જે કહ્યું તે સર્વ તમે જાણોજ છો માટે હે વિપ્રર્થ ! તમને પ્રાર્થના કરું છું અથવા પ્રસન્ન કરવા કહું છું કે સૂર્યને પાડીને તમને શું પ્રાપ્ત થશે ? તમારું શું કામ થશે ? મતલબ કશું નહિ.

સર્થે હિ ચેત્ય વિપ્રસ્થં યદેતત્કીર્તિતં મયા ।

પ્રસાદ્યેત્વાં વિપ્રર્થેં કિં ત સૂર્યે નિપાલ્યવે ॥ ૨૮ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे छत्रोपानहोत्पत्तिर्नामपञ्च-
नवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

અધ્યાય ૯૬ મો. છત્રબેડાના દાનનું માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—एवं प्रयाचति तदा भास्करे मुनिसत्तमः ।

जमदग्निर्महातेजाः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા એ—પ્રમાણે જ્યારે સૂર્યે માગણી કરી ત્યારે મહા તેજસ્વી, મુનિ-એષ, જમદગ્નિ શું કામ સિદ્ધ કરવા લાગ્યા ? બીજમ બોલ્યા—હે કુરુનંદન ! આ રીતે સૂર્યે યાચના કરવા છતાં પણ અગ્નિની સમાન કાંતિવાળા મુનિ જમદગ્નિ શાંતિ પામ્યા નહિ. હે વિશ્વાંતરે ! બાહ્યાણના રૂપવાળા સૂર્યે એ હાથ જોડી એમને પ્રણામ કરી મધુર વાણીથી બોલ્યા કે હે વિપ્રર્થ ! ચાલતા સૂર્યનું ચિન્હ સદાયજ છે; ત્યારે ચળ અને સદા ચાલનારા સૂર્યને તમે કેમ બેદશો ? જમદગ્નિ બોલ્યા—સ્થિર એવા અને ચળ એવા તેને જ્ઞાનરૂપ નેત્રવડે હું જાણું છું માટે અવસ્થ આજ મારે તમને વિનય પ્રાપ્ત કરવો. હે દિવસને કરનાર સૂર્ય ! તમે મધ્યાનહે અર્ધ નિમેષ* રહો છો ત્યારે તમને બેદીય, એમાં મને વિચાર નથી. સૂર્ય બોલ્યા—હે ધનુર્ધારિયોમાં ઉત્તમ ! હે વિપ્રર્થ ! તમે જરૂર મને બેદશો માટે હે ભગવન ! અપકારી છતાં મને શરણ આપેલો જાણો. બીજમ બોલ્યા—તે વખતે ભગવાન જમદગ્નિ હસીને તેને કહેવા લાગ્યા કે હે સૂર્ય ! તમે પ્રણામ પામ્યા છો માટે તમારે ભય ધરવો નહિ, કારણ

* આગિને મટમટાવવાનું જે અર્ધ, નેટલો વખત.

માણસ બ્રાહ્મણોમાં રહેલી સરલતાને, પૃથ્વીતલમાં જે સૂર્યે છે તેને, ચન્દ્રની સૌમ્ય-
વૃક્ષની ગંભીરતાને, અમિતી દીપ્તિ (પ્રકાશ) ને, મેરુની પ્રજ્ઞા (ક્રાંતિ) ને અને સૂર્યના
ને, આ સર્વને ઉદ્ધાન કરે તે શરણુ આવેલાને હજી. વળી જે શરણુ આવેલાને હજી
ગુરુની અવગણ થાય, તે બ્રાહ્મણને હજીનાર થાય અને તે મદિરાનું પાન કરનાર થાય. હે
જે રીતે તમારાં કિરણોથી પ્રકાશિત માર્ગ મુખે જવાય એવો થાય તે રીતે આ
ભનું સમાધાન કરો. બીજમ બોલ્યા—એટલું કહી તે વખતે બ્રહ્મકુળમાં ઉત્તમ તે (જન્મ-
બોલતા બંધ થયા. એ પછી જટ સૂર્યે તેને જન અને પગરખાં અર્પણ કર્યાં. સૂર્ય
—હે મોટા ઋષિ! મરતકના રક્ષણરૂપ, મારાં કિરણોને વારંવાર, જન અને પગના
માટે પગરખાં પ્રહણ કરો. આજથી માંડી આ લોકમાં એ આદર્શ અને સર્વ પુણ્યો-
ભરમ, ક્ષમ ન પમાડાય તેવું થશે. બીજમ બોલ્યા—હે ભરત! સૂર્યે આ જન અને
માં પ્રવર્તાવેલાં છે અને એ તણુ લોકમાં પુણ્યકારી પ્રસિદ્ધ થએલાં છે માટે બ્રાહ્મ-
ઉત્તમ જન અને પગરખાં અર્પણ કરો, તેમાં મોટો ધર્મ થશે, એમાં મને વિ-
નથી. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જે દિગ્ (વિગ્ર) ને ધોળું, સો દાંડીવાળું જન આપે છે તે મરણુ
સુખ પામે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! વળી તે બ્રાહ્મણોએ પૂજ્યો, ઇન્દ્રના લોકમાં નિરંતર
રા અને દેવાની સાથે વસે છે. હે મહાબાહો! જે તાપ પામતા બ્રાહ્મણ અને વખાણુ-
ભરમ વ્રતવાળા વિગ્રને પગરખાં અર્પણ કરે છે તે પણુ દેવોએ માનેલા લોકોને પામે
; ભારત! મૂવા પછી તે ગોલોકમાં હર્ષ સહિત વસે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! મેં આ (આ-
.) સમગ્રપણાથી તમને કહ્યું, તેમ હે ભરતસત્તમ! જન અને પગરખાના દાનનું ફળ કહ્યું.

एतस्मै भरतश्रेष्ठ मया कार्त्स्न्येन कीर्तितम् ।

छत्रोपानह दानस्य फलं भरतसत्तमं ॥ ૨૨ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे छत्रोपानहदानप्रश्नानाम-
पवतितमोऽध्यायः ॥ ૧૬ ॥

અધ્યાય ૯૭ મો. બલિદાનનો વિધિ.

શ્રિર ઉવાચ—ગાર્હસ્થ્યં ધર્મમખિલં પ્રજ્ઞહિ ભરતર્ષભ ।

વૃદ્ધિમાપ્નોતિ કિં કૃત્વાં મનુષ્યે દેહં પાર્થિવ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હે પૃથ્વીપતે! આ લોકમાં મનુષ્ય શું કરવાથી વૃદ્ધિ પામે
ને સર્વ ગૃહસ્થપણરૂપ ધર્મ મને કહો. બીજમ બોલ્યા—હે ભરતકુળમાં થએલા જના-
! અહિં વાસુદેવ અને પૃથ્વીના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન વૃત્તાંત કહું તેસાંભળો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ!
જે આજ મને પૂછો છો તે પ્રતાપવાન વાસુદેવે દેવી પૃથ્વીની સ્તુતિ કરી પૂછ્યું હતું.
વ પૂછવા લાગ્યા—હે પૃથ્વી! ગૃહસ્થપણના ધર્મનો આશ્રય કરી મેં અથવા મારા જેવાએ
મવસ્ય કરવા યોગ્ય છે? અથવા શું કરવાથી સાંડે ફળ થાય? પૃથ્વી બોલી—હે માથવ! જે
ઋષિઓ, દેવ, અને મનુષ્યો યજ્ઞ કરવા યોગ્ય છે તથા પૂજવા બાયક છે તે સર્વ તમે
ધી જાણો. સદા યજ્ઞવડે દેવતાઓ, સદા અતિથિપણુએ મનુષ્યો અને જે રીતે હંદથી

(મજ્જીમ્મી) સદા પૂજ્યોને ભોજન કરાવવામાં આવે છે તેણે કરી હે મધુસૂદન (કૃષ્ણ) ! ઋષિ-
યોના મણે પ્રસન્ન થાય છે. હે મધુદૈત્યને હજુનાર ! નિરંતર જમ્યા વિના ઋષિથી પરિચર્યા
(સેવા) કરવી, તેમજ વૈશ્વદેવ કરવો, તેણે કરી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે, પિતૃને પ્રીતિ પ્રાપ્ત
કરવા દિવસે દિવસ અન્ન વગેરેથી, જળથી અથવા પય, અને મૂળ, ફળથી શ્રાદ્ધ કરવું.
વિધિ પ્રમાણે ઋષિમાં સિદ્ધ થએલા અન્યથી વૈશ્વદેવ કરવો. જેમ ઋષિશ્રોત્રેમો વૈશ્વદેવ, પછી
ધન્વંતરીનો વૈશ્વદેવ અને પ્રજાપતિનો જુદો હોમ કરાય છે, તેમ કમેકરી બલિકર્મ (વૈશ્વદેવ)
કરવું. હે માધવ ! દક્ષિણ દિશામાં યમને, પશ્ચિમમાં વરુણને, ઉત્તરમાં ચન્દ્રને, વાસ્તુ મધ્યમાં
પ્રજાપતિને, પૂર્વ ને ઉત્તરની મધ્યમાં ધન્વંતરીને, પૂર્વમાં ઇન્દ્રને અને ધરના દ્વારમાં મનુષ્યોને
બલિ આપવાનું કહેવું. માંહેના ધરમાં મરતુ દેવતાઓને બલિદાન આપવું. તેમજ વિશ્વે
દેવોને આકાશ રસ્તે બલિ આપવો અને રાત્રિમાં રાત્રિમાં ફરનારા પ્રાણિયોને બલિ આપવો,
આ રીતે ફક્ત બલિદાન કરી બ્રાહ્મણને લિક્ષા આપવી. બ્રાહ્મણ ન મળે તો અગ્ર ભાગ લઈ
ઋષિમાં ફેંકવો. જ્યારે મનુષ્ય પિતૃને પણ શ્રાદ્ધ આપવા ઇચ્છે ત્યારે શ્રાદ્ધ કર્મ થયા પછી
તેં કરવું, પિતૃઓનું તર્પણ કરી વિધિથી બલિદાન કરવું. તે પછી વૈશ્વદેવ અને ત્યાર પછી
બ્રાહ્મણુભાગ્યન કરવું. હે મહારાજ ! તે પછી વિશેષ અન્નવડે પૂજાપૂર્વક અતિથિયોને જમા-
ડવા, પછી મનુષ્યોને પ્રસન્ન કરવા. દ્વે અતિથિ આ નામનું કારણ બતાવે છે જે કારણથી
નિત્ય રહેતો નથી તેથી અતિથિ કહેવાય છે. નિરંતર આચાર્ય, પિતા, સખા, આત્મજન અને
અતિથિને ‘આ મારા ધરમાં છે’ એમ કહી સર્વ નિવેદન કરવું તથા તેઓ જે કહે તે કરવું,
આ રીતે ધર્મ કરાય છે. હે કૃષ્ણ ! ગૃહસ્થ પુરૂષે સદા શેષ રહેલાને જમનાર થવું. સંપૂર્ણ
વર્ષ રહેલા, રાત્રના ઋત્વિક, વ્રતવાળા, ગુરુ અને સસરાને મધુપર્કવડે પૂજવા, વળી કૃત-
રાઓને ચાંડાલોને અને પશ્ચિમોને માટે પૃથ્વી ઉપર નાંખવું. વૈશ્વદેવ નામે જે કર્મ છે તે
સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે કરાય છે. જે મનુષ્ય યજુઓમાં દોષ દર્શિને તથા આ ગૃહસ્થપણના
ધર્મોને આચરે છે તે ઋષિઓનાં વરદાનો પામી મરણ પછી બીજા લોકમાં પૂજાય છે.
બીજમ બોલ્યા-આ રીતે ભૂમિનું વચન સાંભળી પ્રતાપવાન, વસુદેવના પુત્ર (કૃષ્ણ), તેમ
કરવા લાગ્યા. તમે પણ એવું સદા આચરણ કરો. હે જનાધિપ ! આ ગૃહસ્થના ધર્મને
આચરનારા તમે આ લોકમાં યશ પામી મૂવા પછી સ્વર્ગ પામશો.

एतद् गृहस्थधर्मस्त्वं चेष्टमानो जनाधिप ।

इहलોકे यशः प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ ૨૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे बलिदानविधिर्नामसप्त-
तित्वकोऽध्यायः ॥ ૧૭ ॥

६६६ ૩૩૩૩૩૩૬૬૬

अध्याय ६८ भो. दीपदान भाषातम्य.

શ્રુતિષ્ઠિર ઉવાચ—આલોકદાનં નામૈતત્કીદશં મરતર્ષભ ।

કથમેતત્સમુત્પન્નં ફલં વાતબ્રહ્મોહિ મે ॥ ૧ ॥

* સ્વસ્તિવાચન.

હુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! દીપદાન જે પ્રસિદ્ધ છે તે કેવું છે ? એ કેમ ઉત્પન્ન
 અને એનું ફળ કેવી રીતે થાય છે તે, મને કહો. બ્રહ્મ બોલ્યા હે ભારત ! અહિં
 પતિ મનુ અને સુવર્ણ નામના ઋષિના સંવાદરૂપ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહું છું. હે વ્યસ-
 કોઈ પણ સુવર્ણ નામે તપસ્વી હતા તે વર્ણથી સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા હતા તેથી
 શું એમ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. કુળ, શીલ, અને શુભ્રીયી યુક્ત, સ્વાધ્યાયમાં પાર પામેલા તે,
 ના શુભ્રોવડે ધણા સારા વંશમાં થએલા લોકોને ઉદ્ધાન કરી ગયા હતા. તે
 પ્રભુ કોઈ વખતે મનુને જોયા અને તેની સમીપ ગયા તથા તે બે ત્યાં એક બીજાને
 ૧ પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા. તે પછી સત્ય સંકલ્પવાળા તે બે સુવર્ણના પર્વત મેઝમાં
 રૂપી શિવાની પીઠ ઉપર સાથે બેઠા. ત્યાં તેઓ જુના, મહાત્મા, અભાર્ષિ, દેવ
 દૈત્યોની જૂદા જૂદા પ્રકારોને આશ્રય કરનારી કથા કહેતા હતા. તેઓમાં સુવર્ણ સ્વા-
 વ (અહાના પુત્ર) મનુ પ્રત્યે વચન કહ્યું કે સર્વ પ્રાણિયોના હિત માટે તમે મારો પ્રશ્ન
 ૨ યોગ્ય છે. હે પ્રજેશ્વર ! પુષ્પોવડે જે દેવતાઓ પૂજાય છે એ શું ? કેમ ઉત્પન્ન
 ? તેનું ફળ અને યોગ (પ્રાપ્તિ) મને કહો. મનુ બોલ્યા—અહિં મહાત્મા શુક અને બલિ-
 સંવાદરૂપ આ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહું છું. ત્રણ લોકને પાળનારા, વિરાચનના પુત્ર
 ની પાસે ઝટ ભૂચુના કુળને ધારણ કરનારા, શુક આવ્યા. તે શુકને અર્ધનાં જળ વગે-
 સત્કાર કરી વિધિ પ્રમાણે ધણી દક્ષિણ આપનારા તે દૈત્યોના અધિપતિ (બલિ) પાછ-
 ૩ આસન ઉપર બેઠા. પછી ત્યાં તમે જે પુષ્પ, હુપ અને દીપના દાનના ફળ પ્રત્યે
 કહી તે કથા થઇ ને તે વખતે દૈત્યોના પતિ બલિએ કવિયોના ઇન્દ્ર શુકને
 ૪ પ્રશ્ન પૂછ્યો. બલિ પૂછવા લાગ્યા—હે અભિસત્તમ ! હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પુષ્પ, હુપ, અને
 ના દાનનું શું ફળ ? તે તમે કહેવા યોગ્ય છે. શુક બોલ્યા—પ્રથમ તપ ઉત્પન્ન થયું.
 ૫ પછી ધર્મ ઉત્પન્ન થયો, એ વખતમાંજ લતા અને ઔષધીઓ યઇ. પૃથ્વીતલમાં
 પ્રકારે ચન્દ્રનો આત્મા થયો, તેમ અમૃત, વિષ (ઝેર) તથા જે બીજા પદાર્થો છે તે
 તૃણની જાતિઓ યઇ. તેઓમાં અમૃત મનની પ્રીતિને અને ઝટ તૃપ્તિને આપે છે,
 ૬ ત્રીજા એવું સર્વ તરફ ગંધવડે મનને જ્ઞાનિ પમાડે છે, માટે અમૃતને મોટા મંગલરૂપ
 ૭ અને ઝેરને મોટું અમંગલ (કલ્યાણ રહિત) માનાં. સર્વ ઔષધિયો અમૃતરૂપ છે.
 અમિથા થએલા તેજ રૂપ છે. જે કારણથી પુષ્પો મનને આનંદ પમાડે છે અને
 ૮ પણ ધારણ કરે છે માટે પુણ્યકર્મવાળા નરોએ તેને સુમનસ કહેલી છે. જે પવિત્ર
 રૂપ દેવતાઓને પુષ્પો આપે છે તેને દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને પુષ્પિ પણ આપે
 કે સમર્થ દૈત્યાધિપ ! મંગળ માટે જે જે દેવનો ઉદ્દેશ કરી પુષ્પો આપે છે તે દેવ
 કરી એને પ્રસન્ન થાય છે. તે ઔષધિયો, જૂદી જૂદી ઉત્તમ, સૌમ્ય (શીત શુભ્રવાળી)
 સ્વી, બહુ વીર્યવાળી, તથા બહુ રૂપવાળી જાણી. યજ્ઞ સંબંધી વૃક્ષોમાં, યજ્ઞ સંબંધ
 નાં વૃક્ષો મારાથી જાણો. જે અસુરોનાં પુષ્પો છે, જે દેવતાઓને હિતરૂપ છે, જે રાક્ષ-
 ૯, ઉરગોને તથા યક્ષોને પ્રિય છે, જે મનુષ્યોને અને પિતૃઓને પ્રિય છે તેઓ વનમાં
 માં, ગામમાં ઉગેલાં, ખેડેલી જમીનમાં ઉગેલાં, પર્વતોના આશ્રમવાળાં, કાંટાઓ રહિત,

૧ વૃષ્ટિશ્રમનો ધર્મ. ૨ દયા વિગેરે. ૩ સોખા વિગેરે.

૪ લક્ષ્મી અથવા શોભા.

કાંઠાવાળાં, અને ગંધર્પ તથા રસવાળાં પુષ્પો છે તે મારાથી જાણો. પુષ્પોથી થએલી ગંધ પ્રિય અને અપ્રિય બે પ્રકારનો છે. તેમાં દેવતાઓનાં પુષ્પો પ્રિય ગંધવાળાં છે એમ જાણો. હે પ્રભો ! કાંઠા રહિત વૃક્ષોનાં વર્ણથી ધોળાં વધારે છે. તે વૃક્ષોનાં પુષ્પો નિરંતર દેવતાઓને પ્રિય છે. ચતુર મનુષ્યે જળમાં થએલાં, જે કમળ વગેરે પુષ્પો છે તે ગંધર્વ, નાગ અને યક્ષોને આપવાં. અથર્વ વેદના મંત્રોમાં રાતા પુષ્પોવાળી, કટુ અને આટાવાળી, ઔષધીઓ યજુઓના અભિચાર (મારણ પ્રયોગ) માટે દેખાડેલી છે. તીક્ષ્ણ વીર્યવાળી, કાંટા સહિત એવી ઔષધીઓ તો પ્રાણિયોને દુઃખે મળી શકે એમ છે, માટે જે અતિ રાતા વર્ણ-વાળી અને કાળી હોય તે લેવી.

હે વિભો ! જે મન અને હૃદયને આનંદ પમાડનારી તથા વિશેષ મધુર અને સુંદર રૂપવાળી હોય તે ઔષધીઓ મનુષ્યો માટે કહેલી છે, પણ રમરાનમાં થએલી અને દેવ-સ્થાનમાં થએલી હોય તે પુષ્પિવાળાં કાર્યોમાં વિવાહોમાં અને રહસ્યોમાં લાવવી નહિ. પર્વ-તનાં શિખરોમાં ઉગેલી, યથાયોગ્ય, સ્મૃતિ પ્રમાણે પ્રેક્ષિત અને અવ્યુક્ષિત (મંત્રવડે જળ છાંટી પવિત્ર) કરેલી, જે ઠંડા ગુણવાળી ઔષધીઓ હોય, તે સૌમ્ય ઔષધિયો દેવતાઓને પ્રાપ્ત કરવી. દેવતાઓ ગંધવડે પ્રસન્ન થાય છે, યક્ષ રાક્ષસો, દર્શન (જોવાથી) પ્રસન્ન થાય છે, નાગો ઉપભોગથી પ્રસન્ન થાય છે, અને આ ત્રણુવડે મનુષ્યો પ્રસન્ન થાય છે. જે દેવતાઓ પ્રસન્ન કરે છે તેને પ્રસન્ન થએલા ને સંકલ્પથી સિદ્ધ એવા દેવતાઓ ઝટ મનુષ્યોના ઇચ્છેલા મનોરથોવડે પોષે છે. નિરંતર પ્રસન્ન થએલા દેવો પ્રસન્ન કરે છે, માનેલા મનાવે છે અને અપમાન કરેલા અને તરછોડેલા, અધમ નરોને બાળે છે. આ પછી ધૂપદાનના વિધિનું ફળ કહું છું. માટે મારાથી જુદા જુદા સારા અને નકારા ધુપો જાણો. નિર્ધાસ (ગુગળ વગેરેથી થનારા), સારિ (લાકડા અને અગ્નિના સંયોગથી થનારા) અને બના-વેલા (અષ્ટગંધ વગેરે) આ ત્રણુ પ્રકારના છે. તેઓમાં પ્રિય અને અપ્રિય ગંધ થાય છે તે મારાથી વિસ્તારવડે સાંભળો. સઘકી વગેરેના નિર્ધાસ ધુપો દેવતાઓને પ્રિય છે, તેઓ સર્વમાં ગુગળ ઉત્તમ છે એવો નિશ્ચય છે. સારિધુપોમાં શ્રેષ્ઠ અયુર, યક્ષ, રાક્ષસ અને ભોગિ (નાગો) માટે છે. દૈત્યોનો સઘકી સંબંધી ધુપ અને જે તેવો હોય તે ઇચ્છેલ છે. પૃથ્વી સંબંધી, કાષ્ઠ સંબંધી અને રાખની પેઠે ઉકાળી કરેલા તીવ્રગંધવાળા સળ્જરસ વગેરેના ગંધોથી મનુષ્યોએ ધુપ કરાય છે. વળી ધુપ દેવ, દાનવ અને પ્રાણિયોને જલદી પ્રસન્ન કરનાર કહેલા છે. મનુષ્યો-માં જેઓ વિહાર કરનાર કહેલા છે તેઓને પણ ધુપ પ્રસન્ન કરનાર છે, અથવા વૈહારિક દેવો અને મનુષ્યોને પ્રસન્ન કરનાર છે. જે પુષ્પોના દાવમાં ગુણનાં કારણો કહેલાં છે તેજ ધુપોમાં પણ પ્રીતિને વધારનારાં જાણવાં. હવે દીપદાનમાં ઉત્તમ ફળનો યોગ અને જ્યારે જોવી રીતે જેણે જેવા તે (દીવા) આપવા તે કહું છું. દીવા વગેરે જ્યોતિ ક્રાંતિરૂપ પ્રકાશ (ક્રાંતિ) રૂપ અને ઉત્પન્ન જનાર કહેવાય છે માટે તેજેનું દાન મનુષ્યોનાં તેજને વધારે છે. દક્ષિણાધન, અંધતમ નામના નરકરૂપ તથા અંધકારરૂપ છે અને ઉત્તરાયણુ તેજરૂપ છે તેથી ઉત્તરાયણુમાં દીપદાન વખણાય છે, જેથી એ દાન ઉત્પન્ન જનાર અને અંધકારનાં ઔષધરૂપ છે તેથી દાતા આ લોકમાં ઉન્નતિ ગતિવાળો થાય છે એવો નિશ્ચય છે. જેથી દેવો તેજસ્વિ, ક્રાંતિવાળા અને પ્રકાશ કરનારા છે તથા રાક્ષસો તામસ છે માટે દીપ અપાય છે. દીવાનાં આપવાથી મનુષ્ય સારાં નેત્રવાળો અને ક્રાંતિવાળો થાય છે માટે દીવાઓને આપી તે લેવા

કે, હોલવવા નહિ અને હોલવરાવવા નહિ. દીવાને હરનારો અંધ, નરકમાં જન્મર, અને
 ૧ કાંતિથી રહિત થાય છે તથા દીવાને આપનારો સ્વર્ગ લોકમાં દીવાઓની પંક્તિની
 શોભે છે. દીવાનો પ્રથમ વિધિ ઘૂતવડે કરવાનો છે. બીજો ઔષધીના રસો (તેલ સરસી-
 નાં તેલ વગેરેથી કરવાનો છે માટે પુષ્ટિને ઇચ્છનારા મનુષ્યે વસાનેદ વગેરેનાં રનેહો
 તો વા તૈલો) વડે દીવો કરવો નહિ. જે પોતાની આત્માદિ ઇચ્છતો હોય તેણે નિરંતર
 તિના પ્રપાત* વિષે, વનવિષે, ચૈત્યસ્થાનમાં † અને ચૌદામાં દીપદાન થાય તેમ કરવું. સદા
 ઇક્ષન કરનારો માણસ કુળને શોભાવનાર, શુદ્ધ આત્માવાળો થઇ પ્રકાશપણાને પામે છે
 તે જ્યોતિષના સમાન લોકપણાને પામે છે. હવે દેવ, યક્ષ, નાગ, મનુષ્ય, જાત અને રાક્ષ-
 ના બલિદાનનાં કર્મોમાં (વૈશ્વદેવોમાં) કર્મનાં ફળોનો ઉદય કરનાર ગુણો કહું છું. જેઓની
 ભગ જન્મનારા બ્રાહ્મણો, દેવતા, અતિથિ તથા બાળકો નથી તેઓને શંકા રહિત અમ-
 ર્ણ્ય રાક્ષસોજ સમજે, માટે પ્રથમ બલિ સત્કારથી દેવોને આપવો અને યત્નથી બાળસ
 ઇ મરતકવડે બલિ ગ્રહણ કરવો. દેવતાઓ નિરંતર બલિ ગ્રહણ કરે છે, સદા ગ્રહસ્થોને
 છે છે, તેમ બ્રાહ્મરના અતિથિયો, જે બીજા યક્ષ રાક્ષસ અને નાગો છે તે તથા દેવતા
 ને પિતૃ બહિઃ આપેલાંથી ભવે છે અને પ્રસન્ન થએલા તેઓ એને આયુષ, યશ, અને
 ગૌથી પ્રસન્ન કરે છે, માટે દેવોના બલિ દહિ દૂધવાળા, પુણ્યકારી, સુમંધવાળા, અને પ્રિય
 માવવાળા, પુષ્પો સહિત કરવા. યક્ષ તથા રાક્ષસોના બલિ સુરાસવ (મદિરા) પુંડ્રસર, ઈ
 બાળ ઉપર રાખવાથી શોભેલા, રૂધિર અને માંસવાળા કરવા. નાગોને પદ્મ અને નીલ કમળ
 શ્રિત, બલિ સદા પ્રિય છે માટે તે કરવા. જૂતોના બલિ ગોળયુક્ત તલવાળા કરવા. અગ્ર
 અને આપનારો આગળ ભોગવનાર અને બાળ વીર્યવાળો થાય છે માટે દેવતાઓને સત્કા-
 રી પ્રથમ આપવું. પ્રથમ આપનારા મનુષ્યના જે ગૃહ દેવતા હોય તે નિરંતર એનાં ધરને
 ભાવે છે. મુઠી જેટલાં અનાજને પ્રથમ આપનારા, સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારાએ દેવોને પૂજવા.
 ૧ રીતે એ આપ્યાન ભૂયુકળમાં થએલા શુક્રે અસુરોના પતિ (બલિને) કહ્યું, મનુષ્યે સુવ-
 ને કહ્યું, સુવર્ણે નારદને કહ્યું અને હે પુત્ર ! હે મહાદ્યુતે ! નારદે પણ મારી પાસે આ
 જો કલા માટે તમે પણ એ જાણી એ પ્રમાણે આચરણ કરો.

નારદોપિ મયિ પ્રાહ ગુણાનેતાન્ મહાયુતે ।

ત્વમપ્યેતદ્વિલ્લેહ સર્વમાચર પુત્રક ॥ ૬૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टनवतितमोऽध्यायः

। ૧૮.॥

અધ્યાય ૬૬ મો. અગત્ય અને ભૂગુનો સંવાદ.

ચિહ્નિર ઉવાચ—ધૃતં મે મરતમેદં પુષ્પધૂપમદાયિનામ્ ।

ફલં લલિલિધાને ચ તદ્ભૂયો લક્ષ્મહસિ ॥ ૧ ॥

*નદીનાં ઝરણુ નિકળવાનું ડેકાણું. †દિવસ્થાન યજ્ઞસ્થાન વિગેરે. ‡અગ્રસર.

અધિષ્ઠિત બોલ્યા—હે ભરતમિત્ર ! મેં ધુપ્પ અને ધુપ આપનારાઓનું ફળ સાંભળ્યું, તેમ બલિના વિધિમાં જે ફળ છે તે સાંભળ્યું પણ ફરી તમે ગૃહસ્થોએ શા સાફ બલિ આપ્યો તે અને ધુપના દાનનું ફળ અને દીવાના દાનનું ફળ પણ મને સંભળાવો. બીજા બોલ્યા—અહિં નહુપ, અગસ્ત્ય તથા ભૃગુના સંવાદરૂપ આ પ્રાચીન ક્ષત્રિહાસ કહેવાય છે. હે મહારાજ ! અતિ મોટો તપસ્વી નહુપ નામે રાજર્ષિ પુણ્યકર્મે કરી દેવસંન્યને પ્રાપ્તો હતો. હે રાજન્ ! સ્વર્ગમાં વસતો એવો નહુપ ત્યાં પણ પ્રયત્નથી મનુષ્ય અને દેવતા સંબંધિ જૂદી જૂદી ક્રિયા કરતો હતો. હે રાજન્ ! સ્વર્ગમાં તે મહાત્માની મનુષ્ય સંબંધિ તથા દેવ સંબંધિ સવ સનાતન ક્રિયાઓ ચાલતી હતી. તે મહાત્મા રાજને ઘેર અમિનાં કાર્યો, સમિધ (કાષ્ટ), દર્બ પુષ્પો, અન્ન ને સાળ સહિત બલિદાનો, ધુપ, અને દીવાનું કર્મ સર્વ થતું હતું. તે સ્વર્ગમાં પણ જપ, યજ્ઞ અને મનોયજ્ઞ કરતો હતો, હે અરિંદમ ! તે દેવોનો પતિ (નહુપ) પ્રથમ ન્યાય પ્રમાણે અને વિધિ પ્રમાણે સર્વ દેવોને પૂજતો હતો, પણ એ પછી હું ઇન્દ્ર હું એમ જાણવાથી અહંકાર પામ્યો અને તે રાજની સર્વ ક્રિયાઓ એકી થઇ. વરદાનના મદ્વાળો, હીન થયેલી ક્રિયાવાળો, અને દુર્જનપણ્યને પામેલો તે ઋષિયોને વાહન રૂપ કરતો લાગ્યો, જ્યારે અહંકારવડે પરાભવ પામેલો તે તપરૂપ ધનવાળા મુખ્ય મુનિયોને વાહન કરતો હતો, એમ કરતાં ઘણો વખત ચાલ્યો ગયો. પછી ક્રમવડે સર્વને વાહન માટે યોગ્યતા લાગ્યો. હે ભારત ! તેમાં અગસ્ત્યનો પણ વારો આવ્યો, એ સમયે બ્રહ્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, મહા તેજસ્વી ભૃગુ આવીને આશ્રમમાં રહેલા અગસ્ત્યને મળીને આ વચન બોલ્યા—હે મહામુને ! આ રીતે આપણે આ દુષ્ટમતિવાળા, દેવોના પતિ, નહુપનો અસત્કાર (અપમાન) શા માટે સહન કરવો ? અગસ્ત્ય બોલ્યા—હે મહામુને ! કેમ મેં આને શાપ આપી શકાય ? વરદાન આપનારે જે વર આપેલો છે તે તો તમારો જાણેલો છે. સ્વર્ગમાં જતાં આણે મારા દષ્ટિમાર્ગને પામે તે મને વશ થાય એમ દેવ પામે વર માગેલો હતો તેથી મેં અને તમે એને બાળેલો નથી, એમાં સંશય નથી. તેમ બીજા મુખ્ય ઋષિએ પણ બાળેલો નથી અને પાડેલો નથી. હે વિભો ! પૂર્વે મહાત્માએ આને અમૃત પીવા આપ્યું હતું તેથી આપણે આને પાડતા નથી. દેવે પ્રજ્ઞના દુઃખના કારણરૂપ વરદાન આપ્યું કેમકે નરમાં અધમ એવો તે આહાણો વિષે અધર્મવાળાં કામ કરે છે, હે વદતાંવર ! આમાં જે વખતને યોગ્ય હોય તે કહો, તમે જેમ કહેશો તેમ હું જરૂર કરીશ. ભૃગુ બોલ્યા—જ્યારે બળવાન નહુપ રાજા દૈવથી મોહ પામ્યો છે ત્યારે હું બ્રહ્માની આજ્ઞાથી દુઃખનું નિવારણ કરવા આવ્યો છું, આજે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો દેવોનો રાજા (નહુપ) તમને રથમાં બેડશે અને આજ હું બળવડે ખરાય આચરણવાળા એ નહુપને ઇન્દ્રપણા રહિત કરીશ. આજે હું તમારા બેતાં ઇન્દ્રના સ્થાનથી અતિ દુષ્ટ મતિવાળા, પાપી કર્મયુક્ત નહુપને ખેસવી શતક્રાંતે ઇન્દ્ર સ્થાપિશ. આજે ખરાય એવો એ દેવેન્દ્ર દૈવવડે ચિત્ત ધાયલ થવાથી મંદબુદ્ધિને લીધે પોતાના નાશ માટે તમને પગવડે પરાભવ પમાડશે અને તમને કરેલા પરાભવથી અતિ ક્રોધ પામેલો હું ધર્મને તજનારા, આહાણુનો દ્રોહ કરનારા તે પાપીને “સર્પ શા” એમ રોષથી શાપ આપીશ. પછી હે મહામુને ! તમારા દેખતાં પિતૃકારના અન્ધારી જેની કાંતિ નાશ પામેલી છે એવા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા, પ્રાપ્તર્ષિ, અને સમર્થપણના બળથી મોહ પામેલા, નહુપને પૃથ્વી ઉપર પાડીશ. હે મુને ! જેમ તમને ગમશે તેમ કરીશ, આ પ્રમાણે ભૃગુએ કહેલા, મિત્રવરૂણના પુત્ર અગસ્ત્ય પરમપ્રીતિવાળા અને પીઠારહિત થયા.

પ્રથમુક્તસ્તુ ભૃગુણા મૈત્રાક્ષરણિરવ્યયઃ ।

અગસ્ત્યઃ પરમપ્રીતો વભૂવ વિગતજ્વરઃ ॥ ૨૯ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अगस्त्यभृगुसंवादो नाम-
नवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

અધ્યાય ૧૦૦ મો. અગસ્ત્ય અને ભૃગુનો સંવાદ. [આહુ.]

છિર ઉવાચ—કથં વૈ સ વિપન્નશ્ચ કથં વૈ પાતિતો ભુવિ ।

કથં જ્ઞાનિન્દ્રતાં પ્રાપ્તસ્તદ્ભવાન્ વક્તુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—કવી રીતે તે હુઃખ પામ્યો ? કવી રીતે તેને પૃથ્વીમાં પાડ્યો અને કવી તે ધન્વરહિતપણુને પામ્યો તે તમે કહેવા યોગ્ય છે. ભીષ્મ બોલ્યા—એ રીતે તેઓ જન્મરે દ કરતા હતા ત્યારે તે (મહાત્મા નહુષ)ની જે દિવ્ય અને મનુષ્ય સંબંધી ક્રિયાઓ છે તે આ-હતી, તેમજ તે મહાત્મા દેવેન્દ્રનાં દીપદાનો, સર્વ સાધનો, બલિકર્મ, બીજું જે કંઈ કર્મ હોય હા જૂના પ્રકારના વાર્ષિક ઉત્સવોમાં થતું હતું. દેવલોકમાં તથા મનુષ્ય લોકમાં સદાચારવાળા નો કહ્યા છે, માટે હે રાજેન્દ્ર ! ધ્રુપદાન, દીપ અને નમસ્કારોવડે જો સદાચાર થાય તો શે સમૃદ્ધિ પામે. જે સિદ્ધ અજનો અગ્ર ભાગ અતિથિને અપાય છે અને ગૃહના ઉદ્દેશ-પણિ અપાય છે એથી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. જે રીતે બલિકર્મ (વૈશ્વદેવ)માં ગૃહસ્થને ૪ થાય છે તે રીતે દેવતાઓને તેથી સો ગણી પ્રીતિ પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે સજ્જનો કારોવડે યુક્ત, આત્માના ગુણને કરનાર, ધ્રુપદાન અને દીપદાન આપે છે. વિદ્વાને નમ-યુક્ત, સ્નાનવડે તથા જળવડે જે કર્મ કરાય છે તેણે કરી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. વડે પૂજવાથી મહાભાગ એવા પિતૃ, તપરૂપ ધનવાળા ઋષિઓ અને ઘર સંબંધી સર્વ એ પ્રસન્ન થાય છે. આ રીતે સારી યુદ્ધિને પામે છે. રાજા નહુષે મોટા સુરેના અધિ-ણુને પામી આ અદ્ભુત કામ કર્યું તેથી બલના ગર્વને લીધે સુરેન્દ્ર એવો તે નહુષ દૃથી હીન થયો અને ધ્રુપ, દીપ તથા જળના વિધિને યથાયોગ્ય કરવા મંડ્યો નહિ, રાક્ષસોએ એના યજ્ઞભાગને પીડા કરવા માંડી. એ પછી તેણે ઋષિયેમાં શ્રેષ્ઠ એવા સ્યને વાહન કરવા બોલાવ્યા ત્યારે જરદી સરસ્વતીના તીરથી આવી હસતા હોય તેમ બળવાન મહા તેજસ્વી ભૃગુ અગસ્ત્યને કહેવા લાગ્યા કે જેટલી વારમાં હું તમારી માં પ્રવેશ કરું તેટલી વાર પોતાનાં નેત્ર મીંચી રાખો. પછી ચાંલસારૂપ (સ્થિર) થએલા નિર્મી જટાઓ નાશરહિત, અતિ મોટા તેજવાળા તે ભૃગુ રાજાને પાડવા માટે પેદા. પછી શોનો રાજા ઋષિને વાહન કરવા આવ્યો. તે વખતે હે રાજન્ ! અગસ્ત્યે સ્મરપતિ ૧) ને વચન કહ્યું કે મને જલદી જોડો. હે સુરાધિપ ! તમારા કયા ભાગને વહન કરું, તમે કહો ત્યાં તમને લ્હવું જાઉં. આ રીતે તેણે કહેલો નહુષ મુનિને જોડવા લાગ્યો, તેની જટાના મધ્યમાં રહેલા ભૃગુ અતિ હર્ષ પામ્યા, પણ તે ભૃગુએ તેનું દર્શન *

* તેને જોયો નહિ.

કર્તુ નહિ. તે વખતે ભૂગુએ જોડેલા એવા પશુ મહાત્મા નહુપના વરદાનના મહિમાને જાણનારા અગસ્ત્ય કોપ્યા નહિ. હે ભારત ! રાજા નહુપે તેને છીવડે પ્રેરેણુ કરી પશુ ધર્માત્મા અગસ્ત્ય કોપ પામ્યા નહિ. ત્યારે ક્રોધ પામેલા દેવોના રાજા (નહુપે) ડાળા પગવડે અગસ્ત્યના મસ્તક ઉપર પ્રહાર કર્યો. મસ્તકમાં પ્રહાર થયો ત્યારે જટાની મહિ રહેલા અતિ ક્રોધ પામેલા ભગુએ પાપી ચિત્તવાળા નહુપને શાપ આપ્યો—જે કારણથી હે અતિ દુષ્ટશુદ્ધિવાળા તે આ મહા મુનિને ક્રોધથી મસ્તક ઉપર પગવડે પ્રહાર કર્યો તે માટે જલદી સર્પ થઇ પૃથ્વીપર પડ. આ રીતે ન જોયેલા તે ભૂગુએ કહેલો તે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે સમયે સર્પ થઇ પડ્યો. હે પૃથ્વીપતે ! જે ને નહુપે તેમને જોયા હત તો તેના તેજવડે પાડવામાં શક્તિમાન ન થાત. હે મહારાજ ! પૃથ્વી ઉપર પડેલો એવો પશુ તે દાન, તપ અને નિયમોવડે પૂર્વની સ્મૃતિવાળો થયો અને મારા શાપનો અંત થાય એમ ભૂગુ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! કૃપાવાળા અગસ્ત્યે તેમને શાપના અંત માટે પ્રસન્ન કરાવ્યા અને તેણે કૃપાળુ થઇ વર આપ્યો. ભૂગુ બોલ્યા—કુળને ધારણ કરનારા મુષિષ્ઠિર નામે રાજા થશે તે તમને શાપથી છોડાવશે એમ કહી તે અંતર્યામી થયા. મહા તેજસ્વી, અગસ્ત્ય પશુ શતકૃતુ (આ નામવાળા ઇન્દ્ર)નું કામ કરી બ્રહ્મણોએ પૂજતા, પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે ગયા. હે જનાધિપ ! હે રાજા ! તમે શાપથી ઉદ્ધરેલો નહુપ પશુ તમારા જોતાં બ્રહ્માના સ્થાનમાં ગયો. જ્યારે તે ભૂગુએ નહુપને પૃથ્વીપ્રત્યે પાડી બ્રહ્માના સ્થાન વિષે ગમન કર્યું ત્યારે તે સર્વ બ્રહ્માને નિવેદન કર્યું. તે સમે બ્રહ્માએ ઇન્દ્રને લાવી દેવોને કણું કે મારા વરદાનથી નહુપ રાજ્ય પામ્યો હતો પશુ ક્રોધ પામેલા અગસ્ત્યે પાડેલો તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. હે સુરો ! રાજા વગર કોઈ ઠેકાણે વતી શકાય એમ નથી, માટે ફરી આ ઇન્દ્રને દેવોના રાજ્ય વિષે અભિષેક કરો. હે પાર્થ ! આ રીતે ભાષણ કરનારા બ્રહ્મા પ્રત્યે હર્ષ પામેલા દેવતાઓ 'એમ થશે' એવું કહેવા લાગ્યા. હે નરાધિપ ! ભગવાન બ્રહ્માએ ઇન્દ્રને દેવતાઓના રાજ્ય પર અભિષેક કર્યો ત્યારે ને પ્રથમ પ્રમાણે અધિક શોભવા લાગ્યો. હે રાજશાઈલ ! ઉલ્લંઘન કરવાથી (ક્રમ તજવાથી) આ પ્રમાણે પૂર્વે આ નહુપનું થયું હતું અને તે નહુપ ફરીને તેજ કર્મોથી સિદ્ધ થયો હતો, માટે ગૃહસ્થોએ સાધકોને દીવાઓનું દાન કરવું. દીવાનો દેનારો મરણ પછી દિવ્ય નેત્ર પામે છે. વળી દીવાના દાતાએ પૂર્ણ ચંદ્રના જેવા (તેજસ્વી) થવાય છે, દીવાનું દાન કરનાર નર જોડેલાં નેત્રનાં મંદકાંઓ પ્રકાશ પામે છે તેટલાં વર્ષો સુધી રૂપવાન અને યજ્ઞવાન પશુ થવાય છે.

યાવદક્ષિણિમેષાણિ જ્વલન્તે તાવતીઃ સમાઃ ।

રૂપવાન્જ્વલન્ત્યાપિ નરો મલતિ દીપદઃ ॥ ૪૧ ॥

સ્તિશ્રી મહાભારતેડ્ડુગ્રાસનપર્વાણિ દાનધર્મે અગસ્ત્યમૃગસંવાદોનામ-
શ્વતસમોડધ્યાયઃ ॥ ૧૦૦ ॥

ક્રિ.ક. ૧૦૦ મહાભારત-૧૦૦

અધ્યાય ૧૦૧ મે. રાજા અને ચાંડાલનો સંવાદ.

મુષિષ્ઠિર ઉવાચ—બ્રાહ્મણ સ્વામિ ચે મન્દા હરન્તિ મરતર્થમ ।

નૃસંસકારિણો મૃદાઃ ક તે ગચ્છન્તિ માનવા ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે મંદ મનુષ્યો બ્રાહ્મણોનાં ધન હરે છે કર્મ કરનારા મૂર્ખ માનવો કયાં જાય છે ? બીજા બોલ્યા—હે ભારત ! ચાંડાલ ક્ષત્રજાનું સંવાદરૂપ એક જૂનો ઇતિહાસ કહેવાય છે. રાજા બોલ્યો—હે ચાંડાલ ! સરખા રૂપવાળો છે અને બાળકની પેઠે ચેષ્ટા કરે છે, કૂતરા અને ગધેડાની ધુળને રા તું આયેથી શા માટે ઉદ્દેગ પામે છે ? સજ્જનોએ નિંદેલું ચાંડાલનું કર્મ કરે છે માયતી ધુળથી વ્યાપેલા શરીરને શા માટે જળના કુંડમાં ડુબે છે ? ચાંડાલ બોલ્યો—હે ! પૂર્વે કાંઈ રાજાએ હરણ કરાતી બ્રાહ્મણની ગાયોનું દૂધ સોમવહ્ની ઉપર પાડ્યું તે ક્ષીનું જે બ્રાહ્મણોએ પાન કર્યું, અને દીક્ષાવાળા રાજાએ પણ પાન કર્યું. તે સર્વ (યજ્ઞ કરાવનારા) સાથે બ્રાહ્મણનાં ધનને ભોગવવાથી ઝટ નરકમાં પડ્યા. વળી મુખ્યોએ ત્યાં લી દૂધ અને દહિનું પાન કર્યું તે ને રાજા સહિત બ્રાહ્મણો સર્વ નર-ડયા. હરણ કરેલી, પશુઓને ભેતી અને શરીરને કંપાવતી એવી તે ગાયોએ પોતાના રણ કરી અને હરણ કરનારાઓએ પીધેલાં દૂધવડે તે હરણ કરનારાં સ્ત્રી પુરુષને, તેના તથા પૌત્રોને નાશ પમાડ્યા હે નરાધિપ ! બ્રહ્મચારી અને જીતેન્દ્રિય એવો હું ત્યાં હતો ત્યારે તેઓના દૂધનાં દીપાંવડે મારી ભિક્ષા નાશ પામી. હે રાજા ! હે નૃપ ! મેં હું ચાંડાલ થયો અને બ્રાહ્મણનાં ધનને હરનારો અપ્રતિજ્ઞવાળી ગતિને પામ્યો કદાપિ પણ બ્રાહ્મણનું ધન હરવું નહિ. દૂધનાં દીપાંથી વ્યાપ થયેલા બ્રાહ્મણના ભોગવવાથી જેવો હું થયો છું તેને જીવ્યો. તે માટે વિદ્વાન પુરુષે સોમવહ્ની પણ વેચતી અહિં બુદ્ધિમાન લોકો સોમવહ્નીના વિક્રયને (વેચવાને) નિંદે છે. હે તાત ! જે જનો વેચાથી લે છે અને જીવ્યો વેચે છે તે ગમને પામી સર્વ તરફથી સૌરવ નામના નર-પડે છે. રજવડે (ગોદુગ્ધ બિંદુવડે) વ્યાપ સોમવહ્નીને વિધિપૂર્વક વેચનારો ઔત્રિય વ્યાજ ખાનારો ઘર્ષ શ્રેષ્ઠ વખતમાં નાશ પામે છે. તે ત્રીસ નરકને પામી પોતાની ને આજીવિકા ચક્રાવનાર થાય છે. નીચની સેવા, અભિમાન અને સખાની સ્ત્રી વિષે ને તુલ્કા (ત્રાજવાં) વડે ધારણ કરતાં ધર્મને ધારણ કરનારો અભિમાની અધિક (પા-પાત્ર છે. પ્રાણિયોમાં અભિમાનવડે આ ગતિને પામેલા, પાપી, નિસ્તેજ, દુર્મજા, આ કૂતરાને જીવ્યો. હે તાત ! હે વિભો ! હું બીજા જન્મમાં ધનવાળા મોટા કુળમાં વેજાનના પારને પામનારો થયો હતો, ત્યાં સદા મદથી આ દોષોને જાણવા છતાં કોષ પામેલો થોના શરીરે ભાર ઉપાડનારા ઘોડા ઉંટ વગેરેનાં મંસને ખાતો હતો, તે આચરણથી અને જનથી હું આ અસ્થાને પામ્યો છું માટે તમે કાળનો ક્રમ જીવ્યો. વળી ચોરથી હરેલ વસ્ત્ર અને ભ્રમરોએ પીડેલ હોય તેમ દોડતો, અતિ ક્રોધી તથા રજથી યુક્ત હું ક્ષીણ થયો છું જીવ્યો. જે રીતે બુદ્ધિમાન લોકો કહે છે, ગૃહસ્થો સ્વાધ્યાયોવડે અને જુદા જુદા પ્રકારે દાનોવડે પણ મોટાં પાપને હરે છે. તે રીતે હે મહિપતે ! વેદો આશ્રમમાં રહેલા, સર્વ નિયુક્ત, પાપ કરનારા બ્રાહ્મણને તારે છે પણ હે ક્ષત્રિય શ્રેષ્ઠ ! પાપવાળી યોનિમાં મો હું કેમ મુકાઉં ? આ નિશ્ચય પામતો નથી, પણ હે નૃપ ! કાંઈ પણ પૂર્વનાં કર્મો મને જાતિસ્મરણપાત્ર છે (પ્રથમ જન્મની યાદી છે) કે જે શુભ કર્મવડે હું મોક્ષ ! ઇચ્છું છું માટે હે નૃપ શ્રેષ્ઠ ! હું ચાંડાલપણથી કેમ છુટું ? આ રીતે પૂછતો,

૧ વધારે પાપી છે.

! ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે વિપ્ર ! બ્રાહ્મણોને હાથીયોથી કામ નથી, રાજાઓને હસ્તિયોનાં
 ૫૫ છે માટે પાતાના વાહનરૂપ શ્રેષ્ઠ હાથીને લઉં તેમાં મને અધર્મ નથી માટે હે
 આથી નિવૃત્ત થાઓ. ગૌતમ બોલ્યો—હે મહાત્મન ! જ્યાં પુણ્ય કરનારો પ્રેત આનંદ
 અને જ્યાં પાપ કર્મવાળો શોક પામે છે, તે યમના સ્થાનકમાં હું હાથી પ્રત્યે તમને
 (નરક દુઃખ) ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જેઓ ક્રિયા રહિત, નાસ્તિક, શ્રદ્ધા
 પાપી મનવાળા અને ઇન્દ્રિયના અર્થમાં આગ્રહવાળા છે તે યમની યાતનાને પામે
 ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—યમની સંયમની નામે નગરી છે જ્યાં જોડું
 નથી જ્યાં સાચું બોલાય છે અને જ્યાં બગ રહિત મનુષ્યો બળવાનને યાતના ભો-
 ૬ છે ત્યાં હું તમને હાથી પાસે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહર્ષે ! મદ-
 કાઓ શત્રુની પેઠે મોટી બહેન, પિતા અને માતા પ્રત્યે ચાલે છે, તેવાઓનો એ લોક
 ૭ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જનાર નથી. ગૌતમ બોલ્યો—વૈશ્રવણુ રાજા (દ્રુમેર)ની, મહા ભા-
 , ભોગવાળા જનોએ પ્રવેશ કરવા લાયક, ગંધર્વ, યક્ષ, તથા અપ્સરાઓએ સેવેલી
 ૮ (એ નામની નગરી) છે ત્યાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર
 અતિથિના વ્રતવાળા, સારાં આચરણુવાળા, જે જનો બ્રાહ્મણોને આશ્રય આપે છે અને
 માત્રિતોને વેચી શેષ રહેલું જમનારા છે તેઓ પણ મંદાકિનીને શોભાવે છે. ગૌતમ
 ૯ પર્વતની આગળ, અતિ પુષ્પોવાળું કિન્નરીનાં ગીતાએ સેવેલું, જે રમણીય વન
 જ્યાં સારા દેખાવવાળી, વિશાળ, જંબુ નદી છે ત્યાં હું તમને હાથી પાસે યાતના
 ૧૦ શ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો જે બ્રાહ્મણો કામળ, સત્યશીળ, બહુશ્રુત, સર્વ પ્રાણિયોને પ્રિય,
 નિહાસ સહિત પુરાણુ લખે છે અને જેઓ મધની આહુતિવડે બ્રાહ્મણો માટે હોમ
 ૧૧ તેવાઓનો એ લોક છે. પણ હે મહર્ષે ! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ માટે જે તમારું
 સ્થાન હોય તે તમે કહો, જેથી ઝટ હું ત્યાં જાઉં. ગૌતમ બોલ્યો સારાં પુષ્પોવાળું
 ૧૨ રાજાએ સેવેલું, નારદનું, ગંધર્વોનું અને અપ્સરાઓનું નિરંતર પ્રિય નંદનવન છે
 તમને હરિત પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહર્ષે ! જેઓ નૃત્ય તથા
 ૧૩ કુશળ જનો સદા ચાચના ન કરનારા ભોગા ફરે છે તેવાઓનો આ લોક છે પણ
 ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—હે નરોના ઇન્દ્ર ! જ્યાં દેવોની સાથે સુખ માણતા રમ-
 ૧૪ તમ, કુરુઓ શોભે છે અને જ્યાં અમિથી થએલા, જળથી જન્મેલા, અને પર્વતોથી
 ૧૫ લા લોકો વસે છે, જ્યાં ઇન્દ્ર સર્વ કામનાઓને વરસે છે, જ્યાં સ્ત્રીઓ ઇન્દ્ર
 ૧૬ રનારી છે અને જ્યાં સ્ત્રી પુરુષોને અદેખાઇ નથી ત્યાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના
 ૧૭ શ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જેઓ સર્વ પ્રાણિયોમાં ક્રમના રહિત છે, જેઓ માંસને નથી
 ૧૮ ને દંડને તણ ફરે છે, જેઓ પ્રાણિયોમાં સ્થાવર તથા જંગમની હિંસા કરતા
 ૧૯ ને જેઓ સર્વ પ્રાણિયોના આત્મારૂપ થએલા છે, તેમ જેઓ ઇન્દ્રારહિત, મમતા-
 ૨૦ પિતિરહિત, અને લાભ તથા અલાભમાં જેઓ તુલ્ય નિંદા અને પ્રશંસાવાળા છે
 ૨૧ । આ લોક છે પણ હે મહર્ષે ! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—તેથી બીજા,
 ૨૨ અતિ પુણ્યકરી ગંધવાળા, રજ રહિત, ને શ્લેષ રહિત, લોકો શોભે છે ત્યાં મહા-
 ૨૩ । સોમ (ચંદ્ર)ના સ્થાનમાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર
 ૨૪ બોલ્યો સદા જાનના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોથી દાન લે છે પણ બીજાઓથી ધન લેતા

નથી, જેઓનું ન હેવા યોગ્ય એવું કંઈ પણ પૂજ્યને માટે નથી અને જે જનો સર્વનું અતિથિપણું કરનારા તથા સારી પ્રસન્નતાવાળા છે, જેઓ ક્ષમાવાળા, બીજાઓ પ્રત્યે બોલતા નથી. નિરંતર રક્ષણ કરનારા અને પુણ્યકારી આચરણવાળા છે તેવાઓનો એ લોક છે પણ હે મહર્ષે ! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—તેથી બીજા, સનાતન, રજોગુણ રહિત, અધિકાર રહિત, અને શોક રહિત લોકો છે, જ્યાં મહાત્મા સર્વ દેવનું સ્થાન છે ત્યાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જેઓ સ્વાધ્યાયશીલ, શુદ્ધી પૂજ્યમાં પ્રીતિવાળા, તપસ્વિ, સારાં વ્રતવાળા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, આચાર્યોને અનુકૂળ બોલનારા ગુરૂના કાર્યોમાં નિરંતર ઉદ્યમવાળા, અને પોતાની મેળે કાર્ય કરનારા છે તેવા, શુદ્ધ, વાણીને નિયમમાં રાખનારા. સત્યમાં રહેલા, વેદને જાણનારા, મહાત્માઓનો એ લોક જાણેલો છે પણ હે મહર્ષે ! ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—તેથી બીજા, સનાતન, અતિ પુણ્યકારી ગંધવાળાં રજોગુણ રહિત, ને શોક રહિત, લોકો છે ત્યાં હું મહાત્મા, વરૂણ રાજ્યને ઘેર તમને હાથી પાસે ફળ ભોગવાવીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જેઓ ચોખ્ખાસાનાં વ્રતોવડે સદા યજ્ઞ કરે છે, તેમ હજાર ઇષ્ટિઓને પામે છે અને જે શ્રદ્ધાળુ બ્રાહ્મણો શાસ્ત્ર પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ અમિહોત હોમે છે, તેઓના ધર્મરૂપ હથિઆર વિષે આત્માને ધારણ કરનારા શાસ્ત્રમાં કલા પ્રમાણે માર્ગમાં રહેલા, ધર્માત્માઓની પ્રસિદ્ધ ગતિને ધારણ કરનારા જનોના જે લોક છે ત્યાં ધૃતરાષ્ટ્ર જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—હે રાજા ! ઇન્દ્રના, રજોગુણ રહિત, શોકરહિત, દુઃખે કરી પમાય એવા, મનુષ્યોએ ઇચ્છેલા જે લોક છે તે ધણા તેજવાળા ઇન્દ્રના સ્થાનમાં હું આ હાથીરૂપ ફળ તમારાથી ગ્રહણ કરીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જે સો વર્ષ જીવનારો શૂર મનુષ્ય છે અને જે વેદનું અધ્યયન કરનાર, યજ્ઞ કરનાર અને ગાદ્યપણા રહિત છે એ સર્વ ઇન્દ્રના લોક પ્રત્યે જાય છે પણ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—સ્વર્ગના પુણ્યમાં પુષ્કળ, શોક રહિત, મે.ટ., અને સર્વ લોકોની ઉત્પત્તિઓના મધ્યમાં ઇચ્છેલા, જે પ્રજાપતિના લોક છે ત્યાં હું તમને હાથી પ્રત્યે યાતના ભોગવાવીશ.

ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જે રાજાઓ રાજ્ય પક્ષમાં અભિષેક પામેલા, ધર્માત્મા અને પ્રજાનું રક્ષણ કરનારા છે તથા જેઓ અશ્વમેધના સ્નાનમાં લિંગજાણેલા અગ્નિવાળા જે તેઓના જે લોકો છે ત્યાં ધૃતરાષ્ટ્ર જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—તેથી પર અતિ પુણ્યરૂપ ગંધવાળા, રજોગુણ રહિત, અને શોકરહિત સનાતન લોકો શોભે છે તે દુર્લભ, અને પરાભવ ન પમામ્ય એવા ગાયોના લોકમાં હું હાથીરૂપ ફળ તમારાથી ગ્રહણ કરીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—જે હજાર ગાયોવાળા, દાનશીલ માણસ વર્ષે વર્ષે સો ગાયો આપે છે, સો ગાયોવાળા શક્તિથી દક્ષ ગાયો આપે છે અને જે દશ ગાયોમાંથી એક અથવા પાંચ ગાયોમાંથી એક આપે છે, જે બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મચર્યવડે વૃદ્ધ થાય છે, જેઓ વેદની વાણીનું રક્ષણ કરે છે, જેઓ મનસ્વિ અને તીર્થયાત્રામાં તત્પર છે, તેઓ તે ગાયોના નિવાસમાં સુખ ભોગવે છે. જે વ્રતને ધારણ કરનારા મહાત્માઓ, પ્રભાસ, માનસતીર્થ, પુષ્કર, મહાસર, પુણ્યરૂપ નૈમિષ તીર્થ બાહુલ્ય, કરતોયિની, ગંધા, ગંધશિર, વિપાશા, સ્થૂલ વાલુકા, કૃષ્ણા, ગંગા, પંચનદ, મહા હ્રદ, ગોમતી, કૌશિકી, પંપા, સરસ્વતી, દયાતી, અને યમુના પ્રત્યે જાય છે તેઓ દિવ્ય સ્થિતિવાળા, દિવ્ય પુણ્યોને ધારણ કરનારા, કલ્યાણરૂપ, અને પુણ્ય ગંધવાળા યજ્ઞ તે લોક (ગોલોક)માં જાય છે પણ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં જશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો—જ્યાં શીતનું જાય નથી, જ્યાં

જુ તકકાનો ત્રાસ નથી. જ્યાં હુધા ને તૃષા નથી, દુઃખ નથી, સુખ નથી, દેષ કરવા
થી, ક્રોધ પ્રિય નથી, બંધુ નથી, શત્રુ નથી, જરા મરણ નથી, પુણ્ય નથી અને
મી-તે, રજેગુણ રહિત, વૃદ્ધિ પામેલા, બુદ્ધિનાં સત્વથી વ્યવસ્થાવાળા, પુણ્યકારી,
સ્થાનમાં તમે મારા હાથીને આપશો. ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યો—હે મહામુને ! જેઓ સર્વ
યુક્ત, પુણ્યકારી મનવાળા, નિયમિત વ્રતવાળા, અધ્યાત્મ યોગ (આત્મજ્ઞાન)ની
થી યુક્ત, સ્વર્ગની ગતિને પામેલા અને જેઓ સત્વગુણવાળા છે તેઓ પુણ્ય-
જ્ઞાના સ્થાનને પામે છે. ત્યાં તમે ધૃતરાષ્ટ્રને ક્રોધ શકશે નહિ. ગૌતમ બોલ્યો જ્યાં
અંતર ગવાય છે, જ્યાં વેદી કમળોવડે આચ્છાદનવાળી થાય છે, જ્યાં સોમવીથી
વડે ગતિ કરે છે* ત્યાં હું તમારાથી હાથીરૂપ ફળ ગ્રહણ કરીશ, હું તમને વૃત્તામુરને
સર્વ ભુવનોને ઉલ્લંઘન કરનાર, સો યજ્ઞ કરનાર ઇન્દ્ર જાણું છું. મેં મનનો પરાભવ
શું ક્રોધ દેકાણે વાણીથી તમારો અપરાધ તો નથી કર્યો ? ઇન્દ્ર બોલ્યો—હું પ્રજના
િ પ્રત્યે હાથીની તકરાર માટે આવ્યો છું તેથી પ્રજામાં કરનારો છું અને તેને આપ
કરો, તમે જે કહેશો તે સર્વ હું કરીશ. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેન્દ્ર ! તમે જે મારા
ના બાળકને હરણ કર્યો છે અને વનમાં વસતાં મને જે સહાય હતો તે આ, ધોળા
ત્ર હાથીને આપો. ઇન્દ્ર બોલ્યો હે દ્વિજમુખ્ય ! આ તમારો પુત્ર હાથી તમને જોતો
અને નાસિકાવડે તમારા ચરણોને ગ્રહણ કરે છે માટે માંડે ક્રિય વિચારો, તમને
ર છે. ગૌતમ બોલ્યો હે સુરેન્દ્ર ! અહિં સદા કલ્યાણ છે, હું સદા તમારે કલ્યાણ
છું, અને પૂળ કંઈ છું માટે હે ઇન્દ્ર ! તમે પણ મને સુખ આપો અને તમે આ-
થી હું ગ્રહણ કરું છું. ઇન્દ્ર બોલ્યો—જે સત્ત્વવાળા મહાત્મા વિદ્વાનોના અંતઃકરણમાં
લા છે તેમાંના એક આપ મહાત્માથી હું જાણીતો થયો છું. તેથી આજ હું તમારી
મીતિમાન છું. હે બ્રાહ્મણ ! આનંદથી ઝટ ધણો વખત શુભ લોકોને પામવા એ
સાથે આવો, આમ કહી વળતે ધારણ કરનાર ઇન્દ્ર, પુત્ર હાથી સાથે ગૌતમને
કરી દુઃખે કરી પમાય એવા સ્વર્ગ પ્રત્યે સંજ્જનો સાથે પ્રાપ્ત થયા. જે જીતેદ્રિય
નિરંતર આ સાંભળે અથવા જે આનો પાઠ કરે તે ગૌતમ બ્રાહ્મણની પેઠે બ્રહ્માના
ત્યે જાય.

इदं यः शृणुष्यामृत्यं यः पठेद्वा जितेन्द्रियः ।

सं याति ब्रह्मणो लोकं ब्राह्मणो गौतमो यथा ॥ ૬૩ ॥

इतिभी महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे इस्तिकूटो नामद्वयाधिक-
मोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૧૦૩ મો. બ્રહ્મા અને ભગીરથનો સંવાદ.

હેર ઉવાચ—દાનં बहुविधाकारं शान्तिः सत्यमहिंसासितम् ।

स्वदारदुष्टिभ્યોક્તા ते फलं दानस्य वैच तत् ॥ ૧ ॥

* થોડા ઉપર બેસી જાય છે.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—અહુ પ્રકારના આકારવાળું દાન, શાંતિ, સત્ય, અહિંસા, પોતાની સ્ત્રીમાં સતોષ અને દાનનું જે ફળ તે તમે કહ્યું. હવે તપના બળથી બીજું આપે. આજ્ઞાનું શું અણેયું છે? તપથી જે પર હોય તે અમને કહેવા યોગ્ય છે. બીજા બોલ્યા—હે યુધિષ્ઠિર! જ્યાં સુધી તપ કહેવાય છે ત્યાં સુધી લોક છે* હે કુંતીપુત્ર! મેં તે અહિં અનશ્વન (ઉપવાસ)થી ઉત્તમ તપ માન્યું નથી. આ ઠેકાણે ભગીરથ અને મહાત્મા આજ્ઞાના સંવાદરૂપ આ જુનો ઇતિહાસ કહેવાય છે. હે ભારત! જે ભગીરથ રાજા હતા તે સુરલોક અને ગૌલોકને ઉદ્ધવન કરી અપિલોક પ્રત્યે ગયા હતા. હે રાજા! ભગીરથને જોઇ આજ્ઞાએ વચન કહ્યું—હે રાજા! ભગીરથ! તમે આ દુઃખે આવી શકાય એવા લોક વિષે કેવી રીતે આવ્યા? હે ભગીરથ! જેણે તપ કરેલું નથી તે દેવતા, ગંધર્વ અને મનુષ્યો અહિં આવતા નથી અને તમે કેવી રીતે આવ્યા? ભગીરથ બોલ્યા—હે વિદ્વાન! મેં નિરંતર પ્રાહ્લણનાં વ્રતને ધારણ કરી આજ્ઞાએને સદા એક લાખ સુવર્ણની મહોરનું દાન આપ્યું હતું પણ તેના ફળથી હું અહિં આવેલો નથી. દશ એકરાત્ર નામના યજ્ઞ, દશ પંચરાત્ર યજ્ઞ, અગ્નિયાર એકાદશ રાત્રયજ્ઞો અને સો જ્યોતિષ્ટોમ યજ્ઞોવડે જે યજ્ઞ કર્યું તે ફળથી હું અત્રે આવ્યો નથી, સો વર્ષ સુધી તપ કરી હું જે નિરંતર ગંગા કાંઠે વસેલો હતો ત્યાં હજાર ખચ્ચરનું દાન કરેલું હતું અને કન્યાઓનાં સમૂહનું દાન કરેલું હતું તેથી હું અહિં આવેલો નથી. એક લાખ ઘોડાઓનું દાન કર્યું, બે લાખ ગાયોનું દાન કર્યું, આ રીતે પુષ્કળ ક્ષેત્રોમાં આજ્ઞાએને લાખોનું દાન કર્યું હતું. વળી જે સુવર્ણનાં આભૂષણોથી શોભિત, અને સુવર્ણનાં ચંદ્ર જેવા ઉત્તમ આભૂષણને ધારણ કરનારી ઉત્તમ હજાર કન્યાઓનું દાન કર્યું હતું તેથી હું આવ્યો નથી. હે લોકનાથ! ગૌસવ નામના યત્નના પૂજનમાં એક એક આજ્ઞાએને દશ દશ અર્ણવ, દૂધને દેનારી, સોનાથી યુક્ત, કાંસાનાં દોવાનાં પાત્ર સહિત, સમાન વાહનવાળી ગાયો આપી હતી તેથી હું અહિં આવેલો નથી. હે આજ્ઞા! સોમયાગોમાં નિશ્ચિંતપણાથી એકએકને પેહેલવેત્રી, દૂધને દેનારી, રોહિણી (રાત્રી) ગાયો હજાર આપી હતી, તેમ દશગણી, દૂધ દેનારી દશ લાખ ગાયો આપી હતી તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. આદિત્ય દેશમાં થએલા, સુવર્ણની માળાવાળા, એક લાખ ઘોડા ઘોડાઓનું દાન કર્યું હતું તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. હે આજ્ઞા! મેં એક એક યજ્ઞમાં આઠ કોટી સુવર્ણ આપ્યું હતું તે ફળથી હું અહિં આવ્યો નથી. હે આજ્ઞા! હે પિતામહ! સુવર્ણની માળાવાળા, લીલા, કાળા કાનવાળા, સીતર કરોડ ઘોડા આપ્યા હતા, હજારનાં ચવડાં જેવા (મોટા) કાંતવાળા, મોટાં શરીરવાળા, સુવર્ણની માળાઓથી શોભિત, સત્તર હજાર હાથી આપ્યા હતા. હે દેવેશ! દિવ્ય સુવર્ણનાં આભૂષણોવડે શોભતા, સુવર્ણમય અશ્વવાળા, દશ હજાર રથો આપ્યા હતા. મેં શશુમારેણા એકેએકને જે કેળું દક્ષિણાના અંગોરૂપ કહેલા છે તે ઘોડાઓથી યુક્ત સાત હજાર ખીજા રથ પણ દશ, પ્રસિદ્ધ વાજાઓ યજ્ઞોમાં આપ્યા હતા. હે પિતામહ! આઠ રાજસૂય યજ્ઞો માટે સર્વ રાજાઓને જીતી ધનોથી યજ્ઞ કરી પૂજા અને પરાક્રમવડે ઇન્દ્રની તુલ્ય મહિમાવાળા નિષ્ક નામનું આભૂષણ જેઓના કંઠમાં છે એવા હજાર રાજાઓરૂપ દક્ષિણા આપી હતી તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. હે જગત્પતે! પ્રવૃત્ત અભેદી મારી દક્ષિણાઓથી જ્યાં સુધી ચંગાનો મનાહ છે ત્યાં

* જેટલું તપ ત્યાં સુધી ઉત્તમ લોક પ્રાપ્તિ રહે છે.

કે અર્થાત્ આજ્ઞાએના કહેવાથી હજાર જીતેલા રાજાઓને ઊંડી દીધા હતા.

ભાગ ઢંકાયેલ હતો તેથી હું અહિં આવ્યો નથી. વળી સો સુવર્ણથી શોભિત એ થોડા અને એક એકને ત્રણ એમ સો ગામ મેં આપ્યાં હતાં; તેમ હે પિતામહ! જામાં ગંગાની કુંભે કરી સહન થાય એવી જે ધારાને મહાદેવે ધારણુ કરી હતી તે ઠી શાંતિ રાખી વાણીને નિયમમાં રાખી નિયમિત આહારવાળો તપસ્વી થયો હતો. તે પણુ હું અહિં આવ્યો નથી. હે દેવ! જે શમ્ભાક્ષેપ યજ્ઞોથી દેવોનું યજ્ઞન કર્યું હતું, હજાર સાઘસ્ક યાગોવડે યજ્ઞન કર્યું હતું, પૌંડરીક સહિત ત્રયોદશ અને દ્વાદશાહ જે યજ્ઞન કર્યું હતું, તેઓનાં ફળે કરીને અહિં આવ્યો નથી. મેં મોટી ખુશવાળા હજાર ધોળા બળદ બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા, વળી તેઓને તે બળદોની નિષ્ક^૧ જેના છે એવી પત્ની ગાયો અને એક એક સુવર્ણનું શુંગ આપેલ હતું તથા સુવર્ણ રત્નોના સમૂહો, રત્નના પર્વતો અને બીજાં હજારો ધન ધાન્યોવડે સમૃદ્ધિવાળાં ગામો હતાં, તેમ તંદ્રાને ૨ તજ અનેક મહા યજ્ઞોવડે યજ્ઞન કરી પહેલવેલી પ્રસવેલી દશ ગાયો આપી હતી તેણે કરી હું અહિં આવ્યો નથી. હે દેવ! હે બ્રહ્મન! મેં દક્ષિણા એકાદશાહ^૩ યજ્ઞોવડે, બેવાર દ્વાદશાહ યજ્ઞોવડે, અશ્વમેધ યજ્ઞોવડે અને મોળ આકાં-ઉત્તરાયણુ) યજ્ઞોવડે યજ્ઞન કર્યું હતું તેઓના ફળથી હું અહિં આવ્યો નથી. મેં ચો-પ્રધી લાંબું, સુવર્ણ મોહોર જેના કંક ભાગમાં છે એવું વિસ્તારવાળું રત્નશોભિત, સુવર્ણ વૃક્ષો આપ્યાઓનું વન આપેલું હતું તેઓના ફળથી હું અહિં આવ્યો નથી. ક્ષિત ધધ મેં ત્રિશ વર્ષ પરાલવ ન પમાડાય એવું તુરાયણુ વ્રત કર્યું હતું, દિવસે નવસો ગાયો બ્રાહ્મણોને આપી હતી, તેમજ હે સુરોના ઇશ્વર લોકનાથ! ૫૫ આપ-રોહિણી ગાયો અને બીજા બળદો નિત્ય બ્રાહ્મણોને આપેલા હતા તે ફળથી હું અહિં નથી. હે બ્રહ્મન! નિરંતર મેં ત્રિસ અગ્નિયોનું યજ્ઞન કર્યું હતું અને આઠ સર્વમેધ, નરમેધ, અગ્નિવિશસો વિશ્વજીત યજ્ઞોવડે યજ્ઞન કર્યું હતું તેઓના ફળથી હે સુરેશ! હિં આવ્યો નથી. વળી સરયુ, બાહુદા, ગંગા અને નૈમિષારણ્યમાં દશ લાખ ગાયો હતી તેથી હું અહિં આવ્યો નથી, પણ હે વરેણ્ય! ઇન્દ્રે ગુફામાં છાતું રાખેલું ને અહિં જે તપવડે ભૂગુ કુળમાં થએલા શુકે જાણેલું હતું, તે શુકના તેજે કરી અહિં પામેલું સર્વ ભોગ ત્યાગરૂપ અનશન, અને બ્રાહ્મણોનું તર્પણુ હતું તે મેં સાધ્યું હે પ્રભો! તે સમયે તે કર્મ સિદ્ધ કરવાથી મને બ્રાહ્મણો અને બીજા હજાર ઋષિઓ ત્યાં આવ્યા હતા તેઓ પ્રસન્ન થયા અને તેઓએ તથા પ્રસન્ન થએલા હજાર ઋષિ-મને કહ્યું કે હે પ્રભો! તમે બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાઓ તેથી આ લોક પ્રત્યે આવ્યો છું. ૧ મને આમાં વિચાર ન થાઓ. હે દેવવંર! આપ વિદ્યાતાએ ઇચ્છાથી યથાયોગ્ય કહ્યું હો હું તેણે યથાયોગ્ય કહેવું જોઈએ. મેં તો અશનથી બીજું અથવા ઉત્તમ તપ નથી. હવે તમને નમસ્કાર છે માટે પ્રસન્ન થાઓ. બીજા બોલ્યા-આ પ્રમાણે કહે-પૂજવા યોગ્ય રાજા ભગીરથનું તે બ્રહ્માએ ત્રિધિથી જોએલાં કર્મવડે પૂજન કર્યું માટે મશ્નોથી યુક્ત ઘર્ષ નિત્ય બ્રાહ્મણોને પૂજે. બ્રાહ્મણોના વચનથી સર્વ અહિં અને માં સિદ્ધ થાય છે, વસ્ત્રો, અન્નો, ગાયો, અને શુભ ધરના સામાનોવડે શુભ દેવગણે બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા. આજ પરમ શુભ છે માટે લોક વિના આચરણુ કરો.

૧ મોહોર અથવા આ નામનું ભૂષણુ. ૨ અર્ધ નિદ્રાવસ્થા. ૩ અગિયાર દિવસના.

શુભેઃ સુરગૈશ્વપિતૃદેવ્યા પ્રત્ન દિવ્યસ્તથા ।

પતયેદ્વ પંચ મુદ્ધામલોભેન્ન લક્ષ્મણર ॥ ૪૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ब्रह्मभगीरथसंवादे
अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

ॐ नमः शिवाय ॥

અધ્યાય ૧૦૪ મો. આયુષ્યનો મહિમા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—શતાયુરુકઃ પુરુષ શતવીર્યશ્ચ જ્ઞાયતે ।

કસ્માન્ધ્રિયન્તે પુરુષાવાલ્લા અપિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! પુરુષ સો અથવા અસંખ્ય આયુષવાળો કહ્યો છે અને સો અથવા અસંખ્ય પરાક્રમવાળો થાય છે ત્યારે બાળ પુરુષો પણ શા માટે મરણ પામે છે. શાથી મનુષ્ય આયુષ્યમાન થાય અથવા થોડાં આયુષવાળો થાય ? કેવી રીતે કીર્તિ પામે અથવા શેણે કરી લક્ષ્મી પામે ? હે પિતામહ ! તપ, સ્વદ્યયર્થ, જપ, હોમ, ઔષધ, કર્મ, કે મનવડે થાય તે કહો. બીજમ બોલ્યા—જેણે કરી મનુષ્ય થોડા આયુષ્યવાળો અથવા મોટા આયુષ્યવાળો થાય છે, જેણે કરી કીર્તિ પામે છે અથવા જેણે કરી લક્ષ્મી પામે છે અને જેમ વર્તવાથી પુરુષ શ્રેયશી જોડાય છે તથા અહિં તમે જે મને પૂછો છો તે હું તમને કહું છું. પુરુષ અહિં અને મરણ પામીને આચારથી આયુષ પામે છે. આચારથી લક્ષ્મી પામે છે અને આચારથી કીર્તિ પામે છે. જેથી પ્રાણિયો જાય પામે છે અને પરાભવ કરે છે તે ખરાબ આચરણવાળો પુરુષ અહિં આયુષ્ય પામતો નથી, માટે જો પોતાની અમ્માદી ઇચ્છવી હોય તો આ લોકમાં આચાર સિદ્ધ કરવો. આચાર છે તે પાપી શરીરનાં પણ અલક્ષણને એટલે કાઢ, વાયુ વગેરે વિરૂદ્ધ ચિન્હને હણે છે. ધર્મ આચારરૂપ લક્ષણવાળો છે એટલે ધર્મનું ચિન્હ આચાર પાળવો એ છે. સંજ્ઞનો આચારરૂપ લક્ષણવાળો છે અને સંજ્ઞનોનું જે આચરણ છે તે આચારનું લક્ષણ છે. મતલબ કે સંજ્ઞનોની જે વર્તણૂક તે આચાર જણાવે. ન જોયેલા એવા પણ ધર્મને આચરનારા, સમૃદ્ધિનાં કર્મેણી* કરનારા પુરુષ પ્રત્યે જોના તેને સાંભળવાથીજ પ્રિય કરે છે. અહિં જેઓ નારિતક, ક્રિયા રહિત, ગુરૂ તથા શાસ્ત્રને ઉદ્ધવન કરનારા, અધર્મને જાણનારા, અને દુરાચારી હોય તેઓ આયુષ રહિત થાય છે; તેમ સારા આચારથી રહિત, મર્યાદાને બેઠનારા, નિરંતર સેનસેન સંજ્ઞિતાવાળા જેઓ છે તે થોડા આયુષવાળા અને નરકમાં જનારા થાય છે. સર્વ લક્ષણથી હીન હોય તેમણે અતિ સારા આચારવાળે, શ્રદ્ધાવાન અને અમૃતા (ગુણમાં દોષ યુક્તિ) રહિત શાસ્ત્ર સો વર્ષ જીવે છે. ક્ષેપ રહિત, સત્ય બોલનાર, પ્રાણિયોની હિંસા ન કરનાર, અમૃતા રહિત, અને સરસ સો વર્ષ જીવે છે. માટીના પિંડ મર્જન કરનાર, ખડને કાપનાર, નખને ખાનાર, નિરંતર ઉચ્છિષ્ટ (અપવિત્રતાવાળો) અને દુર્જન અથવા અસ્થિર મોટું આયુષ પામતો નથી. બ્રહ્મચર્યમાં (જે ધરી રાત્રિ રહેલી હોય ત્યારે) જાગવું અને ઉઠીને ધર્મ

* આચારને.

પર્થનું ચિંતન કરું. પછી આયમને લઈ બે હાથ જોડી પ્રથમની સંધ્યા કરવી, તેમજ નિયમમાં રાખી બીજી સંધ્યા સેવવી, ક્યારે પણ ઉદય પામતાં અને અસ્ત પામતાં જોવાં નહિ, તેમ રાહ અસ્ત સુધી ન જોવો, પાણીમાં રહેલાં ન જોવો અને આ-મધ્યમાં રહેલાં ન જોવો. ઋષિયો નિત્ય સંધ્યા કરતા તેથી મોટું આયુષ્ય પામ્યા માટે ગ્રહ વાણીને નિયમમાં રાખી પૂર્વ કાળની અને પશ્ચિમ કાળની સંધ્યા કરવી; જે ૥ પૂર્વ અને પશ્ચિમ સંધ્યા નથી સેવતા તે સર્વેને ધાર્મિક રાજ્યે શૂદ્રનાં કામ કરા-દી પણ સર્વ વર્ણોમાં પરસ્પરી ગમન કરવું નહિ. પુરૂષને જેવું પરસ્પરીનું સેવન ને ક્ષય પમાડનાર છે એવું બીજું કશું નથી. સ્ત્રીઓના શરીરમાં જેવાં રોમ નિર્મલ હોય તેટલાં હળવે વર્ષો સુધી તેઓ (પરસ્પરી સેવનારાઓ) નરક ભોગવે છે. ૥ પ્રથમ ભાગમાં કેશોનો શણગાર, આંજણુ, દાંતણુ અને દેવતાઓનું પૂજન કરવું. શુ સવારને વખતે, અતિ સાયંકાળે અને દિવસના મધ્ય ભાગ હોય ત્યારે વિષ્ટા દૂર જોવાં નહિ, તેમ તેની સમીપ બેસવું નહિ. અભિપ્રયાઓની સાથે ચાલવું એકલા જવું નહિ અને નીચોની સાથે ચાલવું નહિ. બ્રાહ્મણ, ગાય, રાત્ન, વૃદ્ધ ભા-ગ્ય પામેલી ગર્ભિણી અને દુર્બલ મનુષ્યોને માર્ગ આપવાં. જાણેકી વનસ્પતિયોની પૂજા કરવી. સર્વ યૌદ્ધાઓને પ્રદક્ષિણા કરવી. સર્વદા મધ્ય દિવસે, રાત્રિ વખતે, અર્ધ પને બે સંધ્યાને વખતે યૌદ્ધાને સેવવો નહિ. બીજાઓએ ધારેલું વસ્ત્ર અને ઉપાતત્ત્વ (પ-ધારણુ કરવાં નહિ. નિરંતર બ્રહ્મચારી થવું અને પગવડે પગ દાખવો નહિ. સર્વ ૥ પક્ષોની અમાવાસ્યા, પૌર્ણીમાસ્યા, (અમાસ પુનમ) ચૌદશ અને આઠમને દિવસે દક્ષચારી થવું. વ્રથા માંસ, તેમ ઘેડા વગેરેનાં પૃષ્ઠોનું માંસ ખાવું નહિ. રાહ (ખૂમ), અને પિશુનતા (ચાટી)નો ત્યાગ કરવો. મર્મસ્થાનને દુઃખ દેનાર, અને દૂર બોલનાર હિ. હીન (હલકા)થી પરમ વસ્તુ ગ્રહણુ કરવી નહિ. આ લોકની જે વાણીવડે બીજો પામે તે ખરાબ અને પાપી લોકને આપનારી વાણી બોલવી નહિ. જે વાણીરૂપ બા-બંધી નીકળે છે, જેઓએ હજોલો માણસ રાત્રિ દિવસ શોક કરે છે અને જે પરના ૥નોમાં પડે છે તે વાણીરૂપ બાણો પડિત બીજાઓ વિષે ફેંકવાં નહિ. બાણોએ વિ-મને ફરશીએ હજોલું વન ફરી ઉગે છે પણ વાણીવડે ખરાબ કહેલું, સુગ ઉપજે ૥ણીરૂપ છેદ સારો થતો નથી. કર્ણિ નાલીક અને નારાય આ ત્રણ જાતના બાણોને ૥ કાઢી શકે છે પણ જે હૃદયમાં પૂચેલું વાણીરૂપ બાણ છે તે કાઢી શકાતું નથી. અંગવાળા, અધિક અંગવાળા, વિદ્યાહીન, નિર્દિત, રૂપ, દ્રવ્ય રહિત અને સત્યહીન તે તરછોડવા નહિ. નાસ્તિકતા, વેદની નિંદા, દેવતાઓની નિંદા, દ્રેષ, જડતા, અભિ-અને તીક્ષ્ણતા (તીખાઇ)નો ત્યાગ કરવો. શિક્ષા મટે તાડન કહેલું છે તેથી અને શિષ્ય વિના ક્રોધ પામી બીજાને દંડ ઉગામવો નહિ, તેમ તે મારવો પણ નહિ. ૥ને નિંદવા નહિ. નક્ષત્રોને દેખાડવાં નહિ અને પક્ષની તિથિ કહેવી નહિ તેમ કર-એનું આયુષ્ય હજોતું (ઓછું થતું) નથી. મૂત્ર, વિષ્ટા કરીને તથા બહાર જઇ ૥ ફરી પીદપ્રક્ષાલન કરવું. તેમ સ્વાધ્યાય માટે અને બોજન માટે પગ ધોવા. જે ૥ વખણાય છે, જે શૂદ્ર વગેરે નીચેએ જોયેલું નથી અને જળવડે શુદ્ધ કરેલું છે, શુ વાનાં બ્રાહ્મણોનાં દેવોએ પવિત્ર કહેપેલાં છે. પોતાને માટે સંચાવ (બંધની ખીર),

કુસર (ખીચડી, માંસ, શાકુલી (જલેખી) અને પાયસ (દૂધપાક) કરવો નહિ પણ દેવ માટે કરવો. નિરંતર અગ્નિની પરિચર્યા (સેવા) કરવી. નિત્ય ભિક્ષા આપવી અને નિત્ય વાણીને નિયમમાં રાખી દંતધાવન (દાંતણું) કરવું. સૂર્યના ઉદય વખતે સુનાર ન થવું, પ્રાપશ્વિતવાણું ન થવું અને ઉઠીને પ્રથમજ માતાપિતાને નમન કરવું, તેમ આચાર્ય અથવા બીજા માન્ય મનુષ્યને નમવું, તેમ કરવાથી મોટું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, નિરંતર તજવા લાયક દાંતણીને ત્યાગ કરવો અને શાસ્ત્રથી જાણેલાં (ઉત્તમ) દાંતણું કરવાં પણ પર્વોમાં તે પણ તજવાં. સદા સાવધાન થઇ ઉત્તરમાં મુખ કરી શૌચ કરવું. દેવનો સત્કાર કર્યા વિના દાંતણું કરવું નહિ. ક્યારેય પણ દેવપૂજા કર્યા વિના ગુરૂ, વૃદ્ધ ધાર્મિક અથવા વિચક્ષણ સિવાય રાજા વગેરેની પાસે જવું નહિ. અતિ બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ મેલો ચરીસો જોવો નહિ, ક્યારેય પણ ન જાણેલી સ્ત્રી અને ગર્ભવાણી સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. ઉત્તરમાં મસ્તક રાખી સુવું નહિ. પશ્ચિમમાં મસ્તક કરી શયન કરવું નહિ પણ વિદ્વાન માણસે પૂર્વમાં મસ્તક રાખી અથવા દક્ષિણ દિશામાં મસ્તક રાખી સુવું. ક્યારેય પણ બાજેલી અને વિખરાએલી શય્યામાં સુવું નહિ, તેમ અંધકારથી યુક્ત સ્થાનમાં, સ્ત્રી વગેરેના સંયોગવાળા સ્થાનમાં અને આકું સુવું નહિ. કાર્થથી અથવા કરાવથી પણ નાસ્તિકા સાથે જવું નહિ. પુરૂષે આસનને પગે ખેંચી ખેસવું નહિ. ક્યારેય પણ નમ નહાવું નહિ. રાત્રિમાં સ્નાન કરવું નહિ અને અતિ વિચક્ષણ મનુષ્યે નહાહીને અંગો યોગવાં નહિ. માનવે સ્નાન કર્યા વિના ચંદન કરવું નહિ. નહાહીને વસ્ત્ર ખંખેરવું નહિ, તેમ નિત્ય બીનાં વસ્ત્ર સેવવાં નહિ. માળાઓને ખેંચવી નહિ. કદી પણ રજસ્વળા સ્ત્રીની સાથે બાપણું કરવું નહિ. ક્ષેત્ર અને ગામની સમીપમાં વિદ્યા તજવી અને ક્યારેય પણ જળમાં મૂત્ર વિદ્યા એ ખે કરવાં નહિ. અન્ન ખાવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્રણ વાર મુખવડે જળ લેવું તથા અન્ન જમીને ત્રણવાર જળ લેવું. ખે વાર મુખનું માર્જન કરવું. વાણીને નિયમમાં રાખી અન્નની નિંદા કર્યા વિના પૂર્વમાં મુખ રાખી નિરંતર ભોજન કરવું. શેષ રહેલું કંઇક અન્ન તજવું અને જમીને મનવડે અગ્નિનો સ્પર્શ કરવો. આયુષ્યને ઇચ્છનારે પૂર્વમાં મુખ રાખી જમવું. યશયુક્ત કર્મ ઇચ્છનારે દક્ષિણ દિશામાં મુખ રાખી જમવું, ધનને આપનારાં કર્મોને ઇચ્છનારે પશ્ચિમબાણી મુખ રાખી જમવું અને ઇલાણુને ઇચ્છનારે ઉત્તર દિશામાં મુખ રાખી જમવું. જળથી અગ્નિનું આલંબન (પ્રોક્ષણ) કરી સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સ્પર્શ કરવો તેમ સર્વ અંગ, નાભિ અને હાથનાં તળાઓનો સ્પર્શ કરવો. કદી પણ કૌતરાં ઉપર, કેશ ઉપર, ભરમ ઉપર અને કપાલ ઠીકરાઓ ઉપર ખેસવું નહિ. દુરથી બીજાના સ્નાનના જળનો ત્યાગ કરવો. શાંતિ હોમ કરવા સાવિત્રી મંત્રો ધારણ કરવા, ખેસીને ખાવું પણ કદી ચાલતાં ન ખાવું. ઉભા રહીને મૂતરવું નહિ તેમ રાખમાં અને ગાયોનાં ટોળાંમાં મૂતરવું નહિ. બિના પગે જમવું પણ બીના પગ રાખી સુવું નહિ. બીના પગવાળો ભોજન કરનારો સો વર્ષ જીવે છે. ઉચ્છિષ્ટે ક્યારેય પણ અગ્નિ, ગાય ને પ્લાહગ આ ત્રણ તેજનો સ્પર્શ કરવો નહિ; કેમકે તેમ કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થતું નથી. કદી પણ ઉચ્છિષ્ટે સૂર્ય, ચંદ્ર અને સર્વ નક્ષત્ર આ ત્રણ તેજો જોવાં નહિ. યુવાન મનુષ્યના પ્રાણો વૃદ્ધના આવવાથી ઉઘા ચઢે છે, તેઓને સામું ઉઘું થવું અને અભિવાદન નમનાદિ (સત્કાર) આ ખે કરવાથી સુફળ પામે છે માટે વૃદ્ધોને નમવું, ખેતે આસન આપવું, ખે હાથ જોડી સેવા કરવી અને જતા હોય તેની પાછળ જવું. બાજેલા

આસન ઉપર બેસવું નહિ અને બાગેલા કાંસાના વાસણને તળવું. એક વસ્ત્ર પેહેરી ખાવું નહિ. મનુષ્ય નમ્ર ન્હાવા યોગ્ય નથી. મનુષ્યે નમ્ર સુવું નહિ, તેમ ઉચ્છિષ્ટે મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો નહિ. કારણ કે સર્વ પ્રાણી તેને આશ્રયે રહ્યા છે. મસ્તક વિષે કેહા મહત્ત્વ અને પ્રહાર એએાનો ત્યાગ કરવો. બે ભેગા કરેલા હાથોએ પોતાનું માથું ખળવાળું નહિ. વારંવાર મસ્તક ભિંજવવું નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી તે માણસનું આયુષ્ય ઓછું થતું નથી. ભીંમએલા મસ્તકવાળાએ તેલથી કાઠ પણ અંગનો સ્પર્શ કરવો નહિ, તથા તલવાળું ખાવું નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થતું નથી. વળી અપવિત્ર મનુષ્યે બણાવવું નહિ અને બણવું નહિ. વાયુમાં તથા અપવિત્ર ગંધવાળા સ્થાનમાં મનવડે પણ વિચાર કરવો નહિ. યમે કહ્યું છે કે, આ લોકનું આયુષ્ય તથા પ્રજાને હું પ્રહણ કરું છું. પુરાણ ગ્રન્થનારાએા યમે કહેલી વાતો કહે છે. જે ઉચ્છિષ્ટને અડે છે, સ્વાધ્યાયને બૂલે છે અને જે દ્વિજ મેરથી અધ્યયન ન કરવાના વખતમાં અભ્યાસ કરે છે તેનો વેદ નાશ પામે તે તથા આયુષ્ય ઓછું થાય છે, માટે અનધ્યાયમાં અધ્યયન કરવું નહિ. જેએા સૂર્ય સામું અગ્નિની સામું, ગાય સામું, બાહ્યો સામું અને માર્ગપર વિજા કરે છે તેએા આયુષ્યહીન થાય છે. દિવસે મૂત્ર ને વિજા ઉત્તર દિશામાં મુખ રાખી કરવાં અને રાત્રિમાં દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ મુખ રાખી કરવાં, તેમ કરવાથી આયુષ્ય ઘટતું નથી. લાંબા આયુષ્ય સુધી જીવવાની ઇચ્છાવાળાએ બાહ્ય, ક્ષત્રિય અને સર્પ, આ ત્રણ દુર્ગ્ધનું અપમાન કરવું નહિ; કારણ એ ત્રણ દાદમાં ઝેરવાળા છે. દાદમાં ઝેરવાળો સર્પ ક્રોધ પામવાથી ન્યાં સુધી નેત્રવડે જૂલે છે ત્યાં સુધી બાળે છે. ક્રોધ પામેલો ક્ષત્રિય પણ ન્યાં સુધી તેજવડે સ્પર્શ કરી શકે છે ત્યાં સુધી ભસ્મ કરે છે અને બાહ્ય તો ધ્યાન અને જોવાવડે કુળને હણે છે, માટે પંડિતે એ ત્રણની યત્નથી સેવા કરવી. હે યુધિષ્ઠિર ! ગુરૂની સાથે આગ્રહ કરવો નહિ, ક્રોધ પામેલા ગુરૂને પ્રસન્ન કરવા અને તેની આજ્ઞામાં વર્તવું. મિથ્યા પ્રવૃત્ત થએલા ગુરૂ વિષે પણ સારી રીતે વર્તવું, કેમકે ગુરૂની નિંદા મનુષ્યોના આયુષ્યને બાળે છે એમાં સંશય નથી. હિતને ઇચ્છનારે આવાસથી દૂર પેશાળ, દૂર પગ ઉપર પાણી રેડવાનું અને ઉચ્છિષ્ટનો ત્યાગ દૂર કરવો. હે પ્રભો ! પંડિતોએ કમળ તથા કુવક્ત્રયને તણ રક્ત પુષ્પ ધારણ કરવું નહિ પણ ઘોળું પુષ્પ ધારણ કરવા યોગ્ય છે. રાતું પુષ્પ અને વનનું પુષ્પ મસ્તક વિષે ધારણ કરવું. જે સુવર્ણની માળા છે તે પણ દોષ રહિત છે. હે વિશંપતે ! નિરંતર ન્હાયેલાને બીના અંગુચાનું વસ્ત્ર આપવું પણ બુદ્ધિમાન માણસે વસ્ત્રનું વિપર્યયપણું કરવું નહિ, તેમજ બીજાનું ધારણ કરેલું અને ખરાબ વસ્ત્ર ધારણ કરવું નહિ. હે નરેશતમ ! શય્યામાં બીજાનું વસ્ત્ર હોવું જોઈએ, ફલીએમાં જતાં બીજાનું વસ્ત્ર અને દેવતાએાની પૂજામાં બીજાનું વસ્ત્ર હોવું જોઈએ. બુદ્ધિમાન માણસે મિલ્ક, તમર અને કેસરવડે ચંદનનો લેપ કરવો. ન્હાહી, પવિત્ર થઈ શણગારેલા માણસે ઉપવાસ કરવો. હે જનેશ્વર ! સદા સર્વ પર્વ કાળોમાં બ્રહ્મચારી થવું. એક પાત્રમાં સમાન અન્ન ખાવું નહિ. રજસ્વળાએ કરેલું ભક્ષણ કરવું નહિ, તેમ જેમાંથી સાર કાઢેલો છે એવાં દૂધ વગેરે ખાવાં નહિ. જોનારા યાયકને આપ્યા વિના ખાવું નહિ. ધારણા યુક્ત બુદ્ધિવાળા પુરૂષે અપવિત્રની સમીપ ખાવું નહિ. ધર્મરૂપ મૌર્ષી (આહ્વાહિ) હોય ત્યારે નિષેધ કરેલા ખાવાના પદાર્થો ખાવા નહિ. પાછળથી પણ કલ્યાણને ઇચ્છનારા ઉત્તમ પુરૂષે પિપ્પ, વટુ, શણશાક અને ભિંજરાનું શાક ખાવું નહિ. બકરાનું,

ગાંધીનું, બળદનું અને મોરનું માંસ તજવું. શુષ્ક માંસ સંસ્કાર જે ટાઢુ હોય તે તજવું. ચિદાંકુશમાં લવણ ખાવું નહિ. રાત્રિમાં દહિ અને સાંધવો ખાવો નહિ તથા વૃથા માંસનો ત્યાગ કરવો. સાંધવાન સ્વપ્ન સ્વાપ્નકાળે અને પ્રાતઃકાલે ભોજન કરવું પણ મધ્યમાં ખાવું નહિ કેલ્સીયુમ અને અન્ન અને શત્રુના આદનું અન્ન ખાવું નહિ વાતીને નિયમમાં રાખનારે એ વસ્તુ પેહેરી ન ખાવું, ઉભું ન ખાવું, સદા ભૂમિ ઉપર ન ખાવું. જૂદે જૂદે કેકાણે ખેસું ન ખાવું, અને શબ્દ થાય તેમ ન ખાવું. હે વિશાંપતે ! ધારણ્યુક્ત બુદ્ધિવાળા નરે અતિથી થોડે જળપૂર્વકે અન્ન આપી પછી જમવું, તેમ બોમ્બમાં મન રાખી ન જમવું. હે નરેન્દ્ર ! એક પક્તિમાં સમાન અન્ન ખાવું. જે મનુષ્ય સ્નેહિતોના આગળ આપ્યા વિન જમે છે તે હણહણ નામનું વિષ ખાય છે. પાતી, દુધાન્ન, સાંધવો, દહિ, ધૂત અને મઘાં તજીને બીજાઓનું શેષ રહેલું કાષ્ટને પણ આપવું નહિ. હે મનુજશ્રેષ્ઠ ! ભોજન કરનારાં સંકા કરવી નહિ. કલ્યાણને ઇચ્છનારાએ દહિરૂપે અનુપાન કરવું નહિ. એક હાથવડે આ અન્ન લઇ જળને ફેરવવું, પછી જમણા પગનો અંગુડો ધોવો, પ્રયોગમાં કુલ્લણ, સાંધવા નરે મસ્તક ઉપર હાથ રાખી અગ્નિનો સ્પર્શ કરવાથી (મનવડે સ્પર્શ કરવાથી) જ્ઞાતિ શ્રેષ્ઠપણાને પામે છે. જળવડે ઇન્દ્રિયોનો સ્પર્શ કરી નાહિ તથા હાથનાં તળાં વિ સ્પર્શ કરી ખેસવું પણ બિના હાથ રાખી ખેસવું નહિ. હે ભારત ! અંગુડાના મધ્યમાં બ્રહ્માનું તીર્થ કહેલું છે. કનિકાકાની ગાછળ દેવનું તીર્થ કહેવાય છે. અંગુડા અને પ્રદેશિની તળની આંગળીનું મધ્ય છે તેણે કરી સદા જળનો સ્પર્શ કરી ન્યાયથી પિતૃનાં કાર્યો કરવ પારકા નિંદા અને અગ્રિય બોલવું નહિ. કલ્યાણને ઇચ્છનારા પુરૂષે કાષ્ટ પણ ક્રોધ કે શ્વા ઉત્પન્ન કરાવવો નહિ. પાપિયોની સાથે વાર્તા ઇચ્છવી નહિ. દર્શન તજવું અને સંઘા કરવો નહિ, તેમ કરવાથી મનુષ્ય મોટું આયુષ્ય પામે છે. દિવસે સંગ કરવો નહિ. કન્યૈશ્વર અને અસ્ત્રાત સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. તેમ કરવાથી મોટું આયુષ્ય થાય છે. પોતાપોતાનાં તીર્થ વિષે આચમન, લઇ કાર્ય કર્યા પછી ત્રણ વાર જળપાન કરી બે વાર શુદ્ધિ કરવાથી નર શૌચ કરનાર થાય છે. માનવે એક વાર ઇન્દ્રિયોનો સ્પર્શ કરી ત્રણવાર અભ્યુક્ત કરી વિધિવડે જાણેલાં કર્મે કરી પિતૃનું અને દેવનું કાર્ય કરવું. હે કૌરવ ! બ્રાહ્મણને અર્ધ જે કૌરવ છે અને ભોજનના આદિ તથા અંતમાં જે પવિત્ર અને હિતરૂપ છે તે સાંભળી સર્વ શ્રેયોમાં બ્રાહ્મ (બ્રહ્માના) તીર્થવડે સ્પર્શ કરવો. યુંકીને તથા છીંક ખાંધને જળને સ્પર્શ કરવાથી પવિત્ર થવાય છે. જે વૃદ્ધ, જ્ઞાતિ, તથા મિત્ર દરિદ્ર હોય તેઓને ધરમ વસાવવા, આથી ધન અને આયુષ્ય વધે છે. ધરોમાં કબૂતરો અને સારિકાઓ સહિત પોતે પાળવા, એ પાળને માટે નથી પણ ધાન્ય પુષ્પરૂપ છે. વડવાગળાં, ઉદીષક, ગીધ, કંપા અને બમર આ બધાં ખેસે ત્યાં તેજ વખતે શાંતિ કરવીઃ કારણ કે એ અમંગળ કરના છે એમ મહાત્માઓની શીખ છે. મહાત્માનાં અતિ મુશ્કો કહેવાં નહિ, તેમ રાગની પેલ સખીઓ અને અગમ્ય સ્ત્રીઓની પાસે જવું નહિ. હે યુધિષ્ઠિર ! વૈદ્ય, બ્રાહ્મ, વૃદ્ધ, દાસ, બ્રાહ્મણ, રક્ષણાર્થી અને સંઘર્ષીયોની સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. હે રાજેન્દ્ર ! તેમ કરવાથી એ આયુષ્ય પામે છે. હે મનુજેશ્વર ! બ્રાહ્મણ અને રથપતિ એ જે સ્થાન નિર્મેલું હોય તેમ સદા કલ્યાણને ઇચ્છનારા બુદ્ધિમાન માણસે વસવું. હે રાજન ! સંધ્યા વખતમાં સુવું મીસું અને વિદ્યા પણ અભવી નહિ તથા ધારણ્યુક્ત બુદ્ધિવાળાએ ભોજન કરવું નહિ, તેમ વા

વાણી મોટું આયુષ્ય પામે છે. રાત્રિવિષે પિતૃનાં કાર્યો કરવાં નહિ, જમીને દેશતો શઙ્ખગાર કરવો નહિ, સમૃદ્ધિતે ઇચ્છનારે રાત્રિમાં સાધુ બોળવું નહિ. હે ભારત ! રાત્રિએ સાધવાનો ત્યાગ કરવો. રાતે શેષ રહેલ પાત્રો, અતિ પાણી અને બોજનમાં તૃપ્તિ કરવી નહિ. પક્ષિ-યોનો નાશ ન કરવો. જમીન પર તેઓનો ક્ષય કરવો નહિ. મોટી છુદ્ધિવાળો મનુષ્ય, મોટા વેળામાં જન્મેલી, લક્ષણોવડે વખાણવા યોગ્ય અને વયમાં આવેલી કન્યા પરણવા યોગ્ય છે. પછી હે ભારત ! છોકરાને ઉત્પન્ન કરી કુળની પ્રતિષ્ઠા પાડી જ્ઞાન અને કુળના ધર્મો જાણવા, વિદ્વાનોને અર્પણ કરવા કન્યાને ઉત્પન્ન કરી છુદ્ધિમાન, સારા કુળના વરને દેવી. તેમ પુત્રોના સારાં કુળથી સંબંધ (વિવાહ) કરવો. ચાકરો પણ સત્કુળના રાખવા. હે ભારત ! અસ્તક સૂધી ગણી તવ ભાગ લીધાથી પાંચમીનું નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર સૂધી ગણી તવ ભાગ લીધાથી પાંચમીનું નક્ષત્ર આવે તેનો ત્યાગ કરવો. જ્યોતિષમાં જેટલા તજવાં કહેલાં છે તે સર્વનો ત્યાગ કરવો. હે રાજેન્દ્ર ! સાવધાન થઇ પૂર્વમાં મુખ રાખી ડાઠીનાં કર્મો હજમતો કરાવવાં, અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી કરાવવાં, તેમ કરવાથી મોટું આયુષ્ય થાય છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! પારકાઓની તથા પોતાની નિંદા કરવી નહિ; કારણ કે નિંદા અધર્મ છે. હે નરોત્તમ ! ઓછાં અંગવાળી નારી તથા કન્યાને તજવી. સમાન પ્રવરવાળી અધિક અંગવાળી, માતાના કુળમાં થએલી, પોતાના કુળમાં થએલી, વૃદ્ધ, પ્રવ્રજીત (સંન્યાસવાળી), નીચવર્ણવાળી અને કૃષ્ણવર્ણવાળીનો ત્યાગ કરવો. વળી વિચક્ષણુ માણસે અન્નપથા કુળ-વાળી અને ઓછા કુળવાળી સ્ત્રી પાસે જવું નહિ. પિંગલા, કાઠવાળી નારી પરણવા યોગ્ય નથી. હે મનુજેશ્વર ! અપરમારોના કુળમાં થએલી, રાખેલી અથવા હલછીનો ત્યાગ કરવો. ધોળા કાઠવાળાના અને ક્ષયરોગવાળાના કુળમાં થએલી સ્ત્રીને તજવી. તમે જે સ્ત્રી લક્ષ-જોથી યુક્ત અને જે લક્ષણોવડે વખાણવા યોગ્ય હોય તે, મનોજ્ઞ અને જેવા યોગ્ય સ્ત્રીને ધારણ કરવા યોગ્ય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! મોટા કુળમાં અથવા સન્માન કુળમાં પરણવું પણ સમૃદ્ધિ ઇચ્છનારે નીચ અને પતિત સ્ત્રી ગ્રહણ કરવી નહિ. યત્નવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી જે ક્રિયાઓ વેદમાં સારી રીતે કહેલી હોય અને બ્રાહ્મણોએ માનેલી હોય તે સર્વ આચરવી. સ્ત્રીઓમાં ઇર્ષ્યા (અદેખાઇ) ન કરવી, સર્વ પ્રકારે સ્ત્રીઓની રક્ષા કરવી. ઇર્ષ્યા આયુષ્યને હણનારી છે માટે તજવી. દિવસે સુવું એ આયુષ્યને ધટાડનાર છે. સૂર્યના ઉદય વખતે સુવું એ આયુષ્યને અલ્પ કરનાર છે. પ્રાતઃકાલની સંધ્યામાં અને રાત્રિએ સુવું તે પણ તેવું છે, માટે અપવિત્ર થઇ સુવું નહિ. હે ભારત ! સંધ્યા વખતે પરસ્ત્રીનો સંગ, હજમત કરાવ્યા પછી ન નહાવું, એ અને અભ્યાસ (ભણવું) આયુષ્યને ધટાડનાર છે માટે યત્નથી એ ન કરવાં. સંધ્યા વખતે ન જમવું, ન સ્નાન કરવું, ન પાઠ કરવો, યત્નવાન થવું અને તેમાં કશું કરવું નહિ. હે નરાધિપ ! નહાઈને બ્રાહ્મણોને પૂજવા તથા નહાએલાએ દેવોને નમન અને ગુરુએ પણ નમવું. હે ભારત ! બોલાત્યા વિના યજ્ઞ પ્રત્યે જવું નહિ, પણ જેવા માટે જવું; કારણ કે સત્કાર ન થાય તે ત્યાં જવું, એ આયુષ્યને ઓછું કરનાર છે. એકલાએ ખીજો દેશ ન જવું. રાત્રિએ ન જવું. પાછલી સંધ્યા ન આવી હોય ત્યારે ઘરમાં રહેવું. હે નરશ્રેષ્ઠ ! માત, પિતા, અને ગુરુઓની અપમાન હિત અને અહિતરૂપ ન વિચારવાં કરવીજ. હે નરશ્રેષ્ઠ ! જનુર્વેદ માટે, વેદ માટે, હસ્તિપૃષ્ઠ (હાથની પીઠ ઉપર ખેસવાની વિદ્યા), અશ્વપૃષ્ઠ (ખાડાની પીઠપર ખેસવાની વિદ્યા) અને રથચર્યા (રથવડે જવાની વિદ્યા) માટે યત્ન

કરવો. હે રાજેન્દ્ર ! યત્નવાળા સુખને વધારી શકે છે માટે યત્નવાન થા, જેથી શત્રુઓ, આકરો અને સ્વજન પરાભવ કરી શકે નહિ. હે ભારત ! પ્રજાના પાલનમાં જે યોગ્ય છે તે ક્યાંય ક્ષય પામતો નથી માટે તમે તેવા થાઓ. તમારે યુક્તિનું શાસ્ત્ર અને શબ્દોનું શાસ્ત્ર (ન્યાય વ્યાકરણ) ગળાવું. હે નરાધિપ ! ગાંધર્વશાસ્ત્ર ગાયનશાસ્ત્ર અને કળાઓ, પુરાણ, ઇતિહાસ, અને જે આખ્યાનો છે તે ગળાવું. તમારે નિરંતર મહાત્માઓનાં ચરિત સાંભળવાં. રજસ્વળા પત્ની હોય તે સમીપ જવું નહિ અને બોલાવવી નહિ. વિચક્ષણ માણસે ચોથે દિવસે નહાએલી સ્ત્રી પાસે રાત્રિવિષે જવું. પાંચમે દિવસે નારી શુદ્ધ થાય છે અને છઠે દિવસે પુરૂષરૂપ થાય છે. આ ત્રિવિધી પડિતે પત્ની (પરણેલી સ્ત્રી) પાસે જવું. સર્વ રીતે જ્ઞાતિ, સંબંધી અને મિત્રોનો સત્કાર કરવો. હે નરાધિપ ! શક્તિ પ્રમાણે વિવિધ દક્ષિણાઓ-વાળા યજ્ઞોવેદે યજન કરવું. એ પછી આગળ અરણ્ય (વન) સેવવું. હે યુધિષ્ઠિર ! આ આયુષ્યને આપનારાં કર્મોનાં લક્ષણોનો સંક્ષેપ તમને કહ્યો, શેષ રહેલો ત્રણ જ્ઞાનથી વૃદ્ધ હોય તેઓથી ગ્રહણ કરવો, આચાર સમૃદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, આચાર કીર્તિને વધારનાર છે, આચારથી આયુષ્ય વધે છે અને આચાર અલક્ષણ (વિરૂદ્ધ લક્ષણ) ને હણે છે. સર્વ શાસ્ત્રોમાં આચાર શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. આચારથી ધર્મ થાય છે અને ધર્મથી આયુષ્ય વધે છે. આ યશને આપનાર, આયુષ્યને વધારનાર, સ્વર્ગને પમાડનાર અને મોટા કલ્યાણનું સ્થાન છે નથા સર્વ વર્ણો પ્રત્યે કૃપા કરી બ્રહ્માએ કહેલું છે.

एतद्यज्ञस्यमायुष्यं स्वर्ग्यस्वस्त्ययनं महत् ।

अनुकम्प्य सर्ववर्णान् ब्रह्मणा समुदाहृतम् ॥

इति श्री महाभारतेऽनुज्ञासनपर्वणि दानधर्मे आयुष्वारुखाने चतुरधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

અધ્યાય ૧૦૫ મો. નાના મોટાની આમન્યા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—યથા જ્યેષ્ઠઃ કનિષ્ઠેષુ વર્ષેતં ભરતર્ષભ ।

કનિષ્ઠાઽથ યથા જ્યેષ્ઠે વર્ષેતસ્તદ્ બ્રહ્મીહિ મે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે રીતે મોટાએ ન્હાના પાસે વર્તવું અને ન્હાના ઓએ મોટા પ્રતિ જે રીતે વર્તવું તે મને કહો ? ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભારત ! તમે મોટા છો માટે મોટાની યેડે જેવી રીતે યુરૂની વૃત્તિ શિષ્ય ઉપર શ્રેષ્ઠ હોય છે તેવી રીતે વર્તો કુશળ સુદ્ધિથી રહિત યુરૂમાં શિષ્યે વર્તિ શકાતું નથી તેથી હે ભારત ! યુરૂનું જે દીર્ઘદષ્ટિ (મહા જ્ઞાન) પહોં છે તે શિષ્યનું થાય છે. અંધપણને વખતે અંધ થવું. યુરૂની વિપરીતત તેને પરિહારથી (ખીજ રીતે) કહેવી, નીકર હે કૌતેય ! પ્રત્યક્ષ બેદ પામેલા પુરૂષો તથા લક્ષ્મીવેડે તપેલા, બેદની ઇચ્છાવાળા શત્રુઓ મિત્રને બેદે છે. જ્યેષ્ઠ (મોટા)કુળને વધારે અથવા ફરી નાશ પમાડે છે. જે કુળમાં જ્યેષ્ઠ થયો હોય તે સર્વ કુળને હણે છે માં મોટો ભાઈ ન્હાનાઓનું અપમાન કરે તે મોટાપણ્યરહિત, ભાગરહિત અને રાજાઓએ નિષ

મમાં રાખવા યોગ્ય છે. તિરસ્કાર કરનારો નર જરૂર પાપી લોકોને પામે છે અને પિતાથી થયેલો જેમ વેતસનું પુષ્પ નિષ્ફળ માનેલું છે તેવો છે. જે કુળમાં સર્વે અનર્થ રૂપ પાપી પુરૂષ થાય છે તે અકર્તિને ઉત્પન્ન કરે છે, અને કીર્તિને ઢાંકી દે છે. ખરાબ કર્મમાં રહેલા એવા સર્વ સગા ભાઇઓ ભાગને યોગ્ય નથી. મોટાએ ન્હાનાઓને વિવાહ સંબંધી દ્રવ્ય આપ્યા શિવાય ધારણ કરવું.^૧ પિતાના દ્રવ્યના ભાગને અવિચ્છિન્ન રાખનાર, જાંઘના શ્રમરૂપ ફળસ્વાજો-પ્રવાસી ઇચ્છા ન હોય તો પોતાની ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થયેલા ધનને દેવા યોગ્ય નથી. ન વિભાગ પામેલા (ભેગા રહેનારા) ભાઇઓનો ઉદ્વેગ જો સાથે હોય તો પિતાએ વિષમ (સમતારહિત) પુત્રોને ભાગ આપવો નહિ. મ્હોટાએ નાનો ભાઇ અથવા સ્ત્રી સારી ાય અથવા નકારી હોય તો અપમાન કરવું નહિ, અને જેમ તેનું શ્રેય થાય તેમ આચરવું, કેમકે ધર્મને જાણનારા જનો ધર્મનેજ શ્રેય કહે છે. ઉપાધ્યાય દશ આચાર્યોને પરાભવ પમાડે છે, પિતા દશ ઉપાધ્યાયોને પરાભવ^૩ પમાડે છે, માતા દશ પિતાને અથવા સર્વ પૃથ્વીને શુદ્ધતાથી પરાભવ પમાડે છે, માટે માતાની સમ ખીજો શુરૂ નથી, જેથી માતા અતિ શ્રેષ્ઠ છે તેથી લોક તેને માને છે, તેમ હે ભારત! પિતા મરણ પામે ત્યારે મોટો ભાઇ પિતાની સમાન માન્ય છે. માટે તેણેજ ન્હાનાઓની વૃત્તિ (આજીવિકા) આપનાર થવું અને તેણે તેઓને પાળવા. સર્વ ન્હાનાઓએ તેને નમવું, તેના અભિપ્રાયમાં વર્તવું અને જેમ પિતા પાસે વર્તાય તેમ તેની (મોટા ભાઇની) પાસે આજીવિકા યજ્ઞાવતી: કારણ કે હે ભારત! પિતા ને માતા એ એ શરીરને સજો છે પણ તે ન હોય ત્યારે મોટો ભાઇ પિતારૂપ છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આચાર્ય શાસન કરેલો જે જન્મે છે તે સત્ય, અજર અને અમર છે. તેમ મ્હોટી બેહેન માતાની ધરાખર છે અને યાગપણમાં જેના સ્તનનું પાન કર્યું હોય તે ભાઇની ભાર્યા (ભાભી) પણ તેની પેઠે (માની તુલ્ય) ગણાય છે.

ज्येष्ठा मातुसमा चापि भगिनी भरतर्षभ ।

भ्रातुर्भार्यापि तद्वस्याद्यस्याबाढ्येस्तनं पिबेत् ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ज्येष्ठकनिष्ठवृत्तिर्नामपञ्चा-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૦૫ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૧૦૬ મો. ઉપવાસનાં ફળ.

યુષ્કિષ્ટિર ઉવાચ—સર્વેષામેવ વર્ણાનાં મ્લેચ્છાનાં ચ પિતામહ ।

ઉપવાસે મતિરિયં કારણં ચ ન વિદ્યહે ॥ ૧ ॥

યુષ્કિષ્ટિર બોલ્યા—હે પિતામહ! સર્વ વર્ણો અને મ્લેચ્છોની ઉપવાસ કરવા પ્રતિ બુદ્ધિ છે તે કારણ અમે જાણતા નથી. હે પિતામહ! અમે એમ સાંભળ્યું છે કે આઠાશ અને ક્ષત્રિ-ઓએ નિયમ આચરવા, ત્યારે ઉપવાસમાં તેઓનું કેવી રીતે કૃત્ય છે? હે પાર્થિવ! સર્વના

૧ મતલબ કે પોતાની સમાન રાખવા. ૨ જાંઘના શ્રમરૂપ એટલે પ્રવાસ કરીને મેળ-વેલું ધન. ૩ સાર કે—તેથી અધિક છે.

નિયમે અને ઉપવાસે અને કહેા. હે તાત ! ઉપવાસમાં તપર અએલો કથી મતિને પામે ? હે નરસિંહ ! ઉપવાસ ઉત્તમ પુણ્ય છે, ઉપવાસ પરમ સ્થાનરૂપ છે ત્યારે ઉપવાસ કરવાથી અનુપ્પ શું ફળ પામે ? હે ભસ્ત્રિહ ! આથી કરી અનુપ્પ અધર્મથી છૂટે અથવા શી રીતે અર્થ પામે અને કૃષી રીતે પુણ્ય તથા સ્વર્ગને પામે ? હે નરસિંહ ! ઉપવાસ કરીને તેણે શું આપવું જોઈએ, અને જે ધર્મે કરી સુખ પામે તે કહેા.

વૈશંપાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે બોલતા ધર્મને જાણનારા કુંતીથી જન્મેલા, ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે ધર્મના તત્વને જાણનાર, શંતનુના પુત્ર બીષ્મ આ વચન બોલ્યા. બીષ્મ બોલ્યા—હે ભરતસિંહ ! હે રાજન્ ! આ મેં પ્રથમનુંજ સાંભળેલું છે કે જે ઉપવાસની વિધિમાં અતિ ઉત્તમ ગુણો છે તે હે ભારત ! જેમ તમે મને પૂછો છો તેમજ મેં પૂર્વે તંપોધન અગિરા ઋષિને પૂછ્યું હતું અને હે ભરતસિંહ ! આ પ્રશ્ન પૂછવાથી અગિયો થએલા, ભગવાન્ અગિરાએ પુણ્યકારી ઉપવાસનો વિધિ મને કહ્યો હતો. અગિરા—હે કુરુ નંદન ! બ્રાહ્મણને ક્ષત્રિય માટે ત્રણ રાત્રિનું વ્રત કહેલું છે. હે પુરૂષસિંહ ! તેમ બે ત્રણ રાત્રિ અને એક દિવસ પણ કહેલો છે. વૈશ્ય ને શૂદ્રો મોઢથી ત્રણ રાત અથવા બે રાત સુધી ઉપવાસ કરે છે તે બંનેને ફળ થતું નથી. વૈશ્ય અને શૂદ્ર માટે ચોથા ભોજનનો ત્યાગ કહેલો છે, પણ ધર્મને જ્ઞાનારા ધર્મજ્ઞોએ ત્રિરાત્ર (ત્રણ રાત્રિના ઉપવાસનું વ્રત) કહેલું નથી. હે ભારત ! પંચમી, ષષ્ઠી અને પૌર્ણમાસીને દિવસે એક ભુક્તવડે ઉપવાસ કરી આત્માને નિયમમાં રાખી છતેદ્રિય અને ક્ષમાવાન્ પુરૂષ રૂપવાન્ ને ધની થાય છે. પાંડિત એવો તે છોકરાં રહિત અને દરિદ્ર થતો નથી. પાંચમ તથા છઠે દિવસે દેવનું યજ્ઞ કરી બ્રાહ્મણને જમાડે તે કુળમાં મહાન્ થાય છે. હે કૌરવ્ય ! અષ્ટમી અને કૃષ્ણપક્ષમાં ચતુર્દશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી રોગ રહિત અને વીર્યવાન્ થવાય છે. જે જન એમ ભોજનવડે માર્ગદર્શી માસ ગુરુરે અને શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવે તે રોગ અને પાપથી મુકાય છે. સર્વ કલ્યાણોથી સંપૂર્ણ, સર્વ ઔષધોથી યુક્ત, ઉપવાસ કરવાથી વ્યાધિ રહિત અને વીર્યવાન્ થવાય છે. વળી ખેડને ભોગવનારો, બહુ ધનવાળો તથા ધાન્યવાળો થાય છે. હે કૌતેય ! જે એક વખત ભોજન કરી પૌષ માસ પૂરો કરે છે તે સારાં ભાગ્યવાળો, દર્શન કરવા યોગ્ય અને યશોભાગી થાય છે. જે એક ભુક્તે નિયમથી માત્ર માસ કાઢે છે તે જ્ઞાતિના અમુકમાં ભક્ષીવાનના કુળમાં મોટાપણું પામે છે. એક ભુક્તે ફાગણ માસ કાઢે છે તે સ્ત્રીઓમાં પ્રિયપણુને પામે છે અને સ્ત્રીઓ એને વશ થાય છે. જે નિયમથી એક ભોજન ચૈત્ર માસ ગુરુરે છે તે સુવર્ણ, મણિ, ને મોતીથી યુક્ત, મોટા કુળમાં જન્મે છે. જે છતેદ્રિય થઈ નર અથવા નારી એક વખત ભોજન કરી વૈશાખ માસ કાઢે તે જ્ઞાતિભક્ષા એકભક્ષાને પામે છે. જે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી એક માસને એક ભુક્તથી ગુરુરે તે અતુલ અને શ્રેષ્ઠ ઔષધને* પામે છે. આદર્ય રહિત થઈ એક ભુક્તવડે આષાઢ માસ રહેવાથી અનુપ્પ બહુ ધાન્યવાળો, બહુ ધનવાળો અને બહુ પુત્રવાળો થાય છે. જે એક ભોજન નિયમથી શ્રાવણ માસ કાઢે છે તે જ્યાં ત્યાં અગ્નિપ્રેક્ષવડે પૂજાય છે અને જ્ઞાતિને વધારનાર થાય છે. જે તર ભાદ્રપદ માસમાં એક વખત જમનાર થાય છે તે ગાયોથી યુક્ત, શુદ્ધિને પામેલો, અચળ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત છે, તેમજ જે અશ્વિત આસને એક વખતના ભોજનવડે કાઢે છે તે શુદ્ધિ-

વળેા વાદનવાળો અને બહુ પુત્રવાળો થાય છે, જે નર કાર્તિક માસમાં એક વખત બોજન કરે છે તે શૂર, બહુ ભાર્યાવાળો અને કીર્તિમાન થાય છે.

આ રીતે હે નરસિંહ ! ત્રોત્તરે સ્વિત્સેને કાઠનારાઓના માસ કલા, હે પાર્શ્વિ ! હવે તિથિઓના જે નિયમો છે તે પણ સાંભળો. જે પક્ષે પક્ષ (પખ્યાદિયું પખ્યાદિયું) જળ્ય ત્યારે (મતલબ કે માસોના ખીજ પક્ષમાં) જળ્યજી જમે તે માયેયુક્ત, બહુ પુત્રસળો અને બહુ ભાર્યાઓવાળો થાય છે. બાર વર્ષ સુધી માસે ત્રિરાત્રત કરવાથી માથુસ કનુ-ઓ રહિત, નિર્મળ એવા ગજેના અધિપતિપણુને પામે છે. હે ભરતસિંહ ! પ્રશંતિને અનુ-સરનારે આ સર્વ નિયમો બાર વર્ષ સુધી ધારણ કરવા. હે નૃપતે ! જે પ્રાતઃકાલ તથા સાયંકાલે બોજન કરનાર મધ્યમાં પાન કરતો નથી, અહિંસામાં પ્રીતિવાળો અને નિત્ય અમ્મિ પ્રત્યે હોમ કરનાર હોય તે છ વર્ષમાં સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. વળી તે અશિષ્ટોમ યજ્ઞના ફળને પામે છે. પુણ્યવાન રમેયુજી રહિત તે અપ્સરાઓના નામ, ગીતના શબ્દોવાળા, હળર અીઓથી યુક્ત, ઉત્તમ નિવાસ સ્થાનમાં નિરંતર કીડા કરે છે. તેમ તપેલા મુવર્ણના વર્ણ સરખી કાંતિવાળા વિમાનમાં બેસે છે. પૂરાં હળર વર્ષોસુધી બ્રહ્મલોકમાં રહે છે તથા તેના ક્ષય પછી આ લોકમાં આવી મહાત્માપણુને પામે છે. જે મ.જીસ બરાબર એક વર્ષ સુધી એક આહારે રહે છે તે અતિરાત્ર યજ્ઞના ફળને પામે છે. દસ હળર વર્ષોસુધી સ્વર્ગમાં રહે છે અને તેના ક્ષય પછી અહિં આવીને મહાત્માપણુને પામે છે. જે નિત્ય અહિંસામાં પ્રીતિવાળો સત્ય બોલનાર અને જીતેદ્રિય, પૂરાં બાર વર્ષસુધી ચાર વખત એક ભુક્ત કરે છે તે વાળપેય યજ્ઞના ફળને પામે છે તથા દસ હળર વર્ષો સુધી સ્વર્ગ લોકમાં સત્કાર પામે છે. હે કૌતેમ ! છ કાળે (છ વખત) બોજન કરનાર નર વર્ષ પૂરું કરે છે તો, અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામે છે અને ચક્રવાકથી યુક્ત વિમાનવડે ઝતિ કરે છે તથા સ્વર્ગમાં ચાળીશ હળર વર્ષો લગી રહે છે. હે નૃપ ! આઠ ભુક્તવડે વર્ષ કાઠનાર દીર્ઘકાળ સુધી સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. હે રાજન્ ! એક એક પક્ષ જળ્ય ત્યારે જે બોજન કરે તેને છ માસનું અનશન (અબોજન) થાય એમ અંગિરાએ કહેલું છે અને તે સાઠ હળર વર્ષો સુધી સ્વર્ગ પ્રત્યે વસે. હે વિશંપતે ! વળી મુતેલો તે વક્ષકી તથા વેણુના સુંદર ઘોષ અને મધુર શબ્દોવડે જગાડવામાં આવે છે. હે તાત ! હે નૃપ ! એક વર્ષ પર્યંત જે નર મહિને જળપાન કરે છે તે વિશ્વજીત યજ્ઞના ફળને પામે છે, સિંહ તથા વાઘ યુક્ત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં જળ્ય છે અને ક્ષિતરે હળર વર્ષો સુધી હર્ષ પામે છે. હે પાર્થ ! હે નરસિંહ ! માસ ઉપર ઉપવાસ કરાતો નથી, આ રીતે ધર્મને જળણનારા જનો અનશનનો વિનિ કહે છે. પીડા રહિત અને રોમ રહિત જે અનશન વ્રત કરે છે તે પગલે પગલે યજ્ઞના ફળને પામે છે. એમાં સંશય નથી. હે પ્રભો ! હંસવાળાં વિમાનમાં બેસી તે સ્વર્ગમાં જળ્ય છે અને સ્વર્ગમાં એક લાખ વર્ષ સુધી વસે છે. જે પીડિત અથવા રોગી અનશન રહે છે તેને સો અપ્સરાઓની કન્યા કીડા કરાવે છે. હે પ્રભો ! સ્વર્ગમાં એક લાખ વર્ષ સુધી તે સુખ માણે છે. મુતેલો મેખલા અને ઝાંઝરના શબ્દોવડે જળ્યે છે. હે ભરતસિંહ ! હળર હંસ યુક્ત વિમાનમાં બેસી તે જળ્ય છે અને જળ્યે સો અીઓથી ભરેલા ભાગમાં રમે છે. ક્ષીણ થએલાનું વધવું, રોગીને ઔષ-ધોને સમૂહ મળવો, કાપેલાને પ્રસન્ન કરાવવું ને કુખિના કુખનો અર્થ (ધન), માનવડે પ્રતિષેધ નિવારણ, આ સર્વ દેખામ છે પણ એ, સ્વર્ગની કામનાવાળો અને સુખની શુદ્ધિ-

વાળાને ગમતાં નથી તેથી તે પુરૂષ કામનાઓથી મળેલાં, સુવર્ણ સરખાં સો સ્ત્રીઓ વ્યાપેલાં વિમાનમાં શયનગારેલ અને પવિત્ર એવો ફીડા કરે છે. વળી સ્વસ્થ, સફળ સંકલ્પો વાળો, સુખી, પાપ રહિત માનવ, ન ખાતો એવો દેહને તથા ઉત્તમ ફળ પામે છે. તે નર ધર્મ જોવા, સુવર્ણસમ તેજવાળો, વૈદ્ય અને મોતીથી જડેલાં, વીણા તથા મુરજના શણ વાળો, પતાકા અને દિવીઓથી વ્યાપ, દિવ્ય ધંડાઓના નાદવાળો અને હળર સ્ત્રીઓ નોકરી કરે છે એવાં વિમાનમાં બેસી સુખ માણે છે. હે પાંડવ ! તેના શરીરમાં જેટલાં ટાંનાં છિદ્રો હોય છે તેટલાં હળર વર્ષોલ્લગી સ્વર્ગમાં રહે છે; વેદથી બીજું ઉત્તમ શાસ્ત્ર ન આતાની સમાન બીજો ગુરૂ નથી, ધર્મથી ઉત્તમ બીજો લાભ નથી, અનશન (અભુક્ત) બીજું ચઢીઆતું તપ નથી, અહિં અને સ્વર્ગમાં બ્રાહ્મણોથી અધિક બીજું પવિત્ર કર નથી અને ઉપવાસોની તુલ્ય બીજું તપનું કર્મ નથી. દેવતાઓ વિધિ પ્રમાણે ઉપવાસ સ્વર્ગને પામેલા છે અને ઋષિઓ ઉપવાસોવડે પરમ સિદ્ધિ પામેલા છે. યુદ્ધિમાન વિશ્વા એકભુક્તથી દેવતાઓનાં હળર વર્ષ ગાળ્યાં હતાં, તેથી બ્રાહ્મણપણ્યને પામ્યા હતા. અચન, જમદગ્નિ, વસિષ્ઠ, ગૌતમ અને ભૃગુ વગેરે સર્વ, ક્ષમાવાન મહર્ષિઓ સ્વર્ગને પામે છે, આ પૂર્વે અગિરાએ મોટા ઋષિઓને દર્શાવેલું હતું અને તેને જે નિત્ય દર્શાવે (ખતાવે છે) તે દુઃખ પામતો નથી. હે કૌતેય ! જે નિત્ય મહર્ષિ અગિરાએ વિધિ પ્રમાણે પ્રવર્તીવેલા આ વિધિનો પાઠ કરે છે અને સાંભળે છે તે નરને પાપ રહેતું નથી. તે નર સર્વ સંકરો (સેળભેળપણ)થી મુકાય છે. એનું મન દોષોવડે પરાભવ પામતું નથી બીજી યોનામાં જન્મેલાં (પક્ષી વગેરે)નો શબ્દ જાણી શકે છે અને નિશ્ચય કર્તિ પામે

વિમુચ્યતે चापि स सर्वसङ्कलैर्न चास्य दोषैरभिभूयते मनः ।

विद्योनिजानां च विजानते हतं ध्रुवां च कीर्त्ति लभते नरोत्तमः ॥૧૫

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे उपवासविधौषडाधिकः
तमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

અધ્યાય ૧૦૭ મો. વ્રતનાં પુણ્યફળ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—પિતામહેન વિધિવચઙ્ગાઃ પ્રોક્તા મહાત્મના ।

ગુણાઙ્ગેણં યથાતથ્ય પ્રેત્યંચેહ ચ સર્વશઃ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! મહાત્મા પિતામહ એવા આપે વિધિ પ્રમાણે અને તેઓના અહિં તથા પરલોક સંબંધી સર્વ ધર્મો યથાર્થપણ્યથી કલા પણુ દરિદ્ર સાધનોવાળા જૂદા જૂદા સંભારો (સામાનો) ના વિસ્તારવાળા યજ્ઞો થાય નહિ. હે ! મહા ! પૃથ્વીના અધિપતિઓએ અથવા રાજપુત્રોએ થાય એવા પણુ ઓછા ધનવાળા, રહિત, સહાય વગરના અને એકલા પુરૂષોએ થાય તેવા ધર્મ નથી, માટે હે પિતામહ ! (ધન) વડે ઓછા, ગુણુ રહિત, એકલા અને સહાય વગરના દરિદ્રોએ પણુ જે વિધિ થાય તથા યજ્ઞનાં ફળોની તુલ્ય હોય તે ધર્મ મને કહેા. ભીષ્મ બોલ્યા—હે યુધિષ્ઠિર ! ૨ રાએ ઉપવાસના ફળરૂપ કહેલું તે યજ્ઞોનાં ફળોની તુલ્ય વિધિ જાણો. જે પ્રાતઃકાળ

સાથકાળે ભોજન કરનારો મધ્યમાં પાન કરતો નથી અને નિત્ય હિંસા ન કરવામાં પ્રીતિ-
વાળો અગ્નિ હોમે છે તે છ વર્ષોમાંજ સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. વળી તે નર
તપેલા સુવર્ણ સરખાવર્ણવાળા વિમાનને પામે છે તથા અગ્નિ સરખા દેવ સ્ત્રીઓના નિવાસ-
રૂપ, નાથ અને ગીતોના શબ્દોવાળા પ્રભાવપતિના લોકમાં સો કાટી (અખળ) વર્ષ સૂધી વસે
છે. જે નિત્ય ધર્મપત્નીમાં પ્રીતિવાળો ત્રણ વર્ષ સૂધી નિરંતર એક વખત ભોજન જમે છે
તે અગ્નિષ્ટોમના ઈળ પામે છે, અથવા બહુ સુવર્ણવાળા, ઇન્દ્ર પ્રિય યજ્ઞને કરે છે તે પુરૂષ પશુ
ઉત્તમ ઈળ પામે છે જે સત્યવાન, દાનશીલ, અહ્યણ્ય, અસૂચારહિત, ક્ષમાવાન, દાનત, અને
કોષને છતનાર છે તે પરમ (ઉત્તમ) ગતિ પામે છે. વળી તે બે પદ્મવર્ષ સંપૂર્ણ થાય ત્યાં
સૂધી અપ્સરાઓની સાથે હંસના ચિન્હવાળાં ઘોળા વાદળ સરખા વિમાનમાં વસે છે. જે
માનવ બીજે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે અને સદા બાર માસ સૂધી અગ્નિને હોમ-
નાર નિત્ય અગ્નિના કાર્યમાં તત્પર તથા નિત્ય પ્રાતઃકાલે જગૃત થાય તે અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞના
ઈળને પામે છે. તેમ તે નર હંસ તથા સારસથી યુક્ત વિમાનને પામે છે અને ઉત્તમ સ્ત્રી-
ઓથી વિંટાએલો ઇન્દ્રના લોકમાં જઇ વસે છે. જે ત્રીજે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે
તથા સદા બાર માસ સૂધી અગ્નિને હોમનાર, નિત્ય અગ્નિનાં કાર્યમાં તત્પર અને નિત્ય
પ્રાતઃકાળે જગનાર થાય છે તે ઉત્તમ, અતિરાત્ર યજ્ઞના ઈળને પામે છે. સપ્તર્થ નર મધૂર
અને હંસવાળાં વિમાનને પામે છે અને સદા સપ્તર્ષિઓના લોકમાં અપ્સરાઓની સાથે વસે
છે તથા એની ત્યાંથી નિવૃત્તિ ત્રણ પદ્મ વર્ષ પછી થાય છે. જે ચોથે દિવસે એક વખત
ભોજન કરે છે અને સદા બાર માસ સૂધી હોમે છે તે ઉત્તમ વાજપેય યજ્ઞના ઈળને પામે
છે. વળી તે નર ઇન્દ્રની કન્યાઓયુક્ત વિમાનને પામે છે, સાગરના પર્યંત (સમુદ્રના છેડા
સૂધીના) ભાગમાં ઇન્દ્ર લોક પ્રત્યે વસે છે અને સદા કાળ દેવોના રાજા ઇન્દ્રની કીડા ભુવે
છે. જે પાંચમે દિવસે એકલુકત કરે છે અને સદા બાર માસ સૂધી અગ્નિમાં હોમ કરે છે
લોભરહિત, સત્યવાદી, અહ્ય વિષે આસ્તિક, હિંસારહિત, અસૂચારહિત, અને પાપમાં ન
રહેનાર થાય છે, તે દાદશાહ યજ્ઞનાં ઈળને પામે છે, તથા સુવર્ણમય, દિવ્ય, હંસનાં ચિન્હ-
વાળાં સૂર્યની પંક્તિ જેવી કાંતિવાળા શ્વેત શુદ્ધરૂપ વિમાનમાં બેસે છે, અને તેમાં એ એકા-
વન પદ્મ વર્ષો સૂધી સુખ થાય તે રીતે વસે છે. જે મુનિ છઠે દિવસે ભોજન જમે છે
અને સદા બાર માસ સૂધી હોમ કરી ત્રણ કાળ રનાન કરનાર, અહ્યચારી ને અસૂચારહિત
થઇ રહે છે, તે ગવાંમેધ (ગોમેધ) યજ્ઞના ઉત્તમ ઈળને પામે છે તથા અગ્નિની જ્વાળા સમાન
કાંતિવાળાં, હંસ, ને મધૂરોએ સેવેલા, સુવર્ણયુક્ત, ઉત્તમ વિમાનને પામે છે. તેમજ તે પ્રત્યે
સ્ત્રીઓ તે અપ્સરાઓનાં ઝાંઝરોના નાદવડે અને મેખલાઓના શબ્દોથી જાગે છે. વળી સો
રીંછનાં રૂવાંનાં પ્રમાણુની બરાબર બાવીશ અખળ બે મહાપદ્મ, અને પચાસ ગણા દશ હજાર
(પાંચ લાખ) વર્ષો સૂધી અહ્યલોકમાં રહે છે. સાતમે દિવસે જે એક વખત ભોજન જમે છે તથા
સદા બાર માસ સૂધી બલિ હોમનાર, વાણીને ગોપન કરનાર, અહ્યચર્યને આચરનાર, અને
માળખ, ચંદન વગેરે તથા મઘ માંસને તજનાર હોય તે પુરૂષ, મરૂતલોક પ્રત્યે અને ઇન્દ્ર
લોક પ્રત્યે જાય છે તથા તે તે ઠેકાણે સિદ્ધ અર્થવાળો દેવકન્યાઓએ પૂજવા યોગ્ય થાય છે.

વળી તે યજ્ઞના ઈળને પામે છે અને બહુ વર્ષો સૂધી દેવ લોકમાં વસે છે. જે
એક વર્ષ સૂધી ક્ષમાવાન રહી આઠમે દિવસે ભોજન કરે છે અને દેવકાંઈમાં તત્પર થઇ નિત્ય

અમિ હોમે છે તે પૌંડ્રીક યજ્ઞના ઉત્તમ ફળને પામે છે તથા કમળના વર્ણુ સરખી કાં
સાળા વિમાન પ્રત્યે જેસે છે અને તે કૃષ્ણ (કાળી) સુવર્ણ સરખી ગીર, બીજી સ્વ
અને વય તથા રૂપવડે વિલાસ કરનારી નારીઓને પામે છે, એમાં સંશ્લેષ નથી. જે
સૂધી નવમે નવમે દિવસે ભોજન કરે છે તથા સદા પાર માસ સૂધી અમિહોમ કરે છે
હજાર અશ્વમેધના ઉત્તમ ફળને પામે છે. વળી તે નર કમળ અથવા સૂર્ય સરખા પ્રક
વાળાં વિમાનને પામી દીપ્ત સૂર્ય તથા અમિના સરખાં તેજવાળી, દિવ્ય માળાઓવાળી.
કન્યાઓ તેને સનાતન અંતરીક્ષમાં લેઇ જાય છે તથા તે લોકમાં અદાર હજાર વર્ષ
કદપ અને હજાર અબજ વર્ષો સૂધી સુખ માણે છે. જે વર્ષ સૂધી દશમે દિવસે ભો
કરે છે અને સદા પાર માસ સૂધી અમિના હોમ કરે છે તે હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞના ઉ
ફળને પામે છે તથા સર્વ પ્રાણિયોના મનને હરનારા બ્રહ્માની કન્યાઓના નિકાસમાં
વાળી કન્યાઓ તે સનાતન પુરૂષને રમણ કરાવે છે. વળી તે નીલકમળ સરખા તથા
કમળ સરખા વર્ણુવડે મંડળની પેઠે ચોખ્ખાં ધુના અને ગહન વનવડે આકુળ, સાગરના મે
સરખાં, વિચિત્ર મણિયોની માળા અને શ્વેતના શબ્દોવડે નાદવાળાં, સ્ફટિક અને ઉ
પ્તરના સ્તંભોવડે જેમાં વેદિકાઓ કરેલી છે એવાં ઉત્તમ વિમાનને પામે છે. પછી
અને સારસોના શબ્દોવાળાં વિમાનમાં જેસે છે. અગિયારમે દિવસ આવે ત્યારે હવિષ (વિશાન)
જેમ છે અને સદા પાર માસ સૂધી અમિને હોમનાર અઘ વાણી અથવા મને ક
પણ પરચીને નથી ઇચ્છતો તથા માતા પિતા માટે પણ ખોડતો નથી તે વિમા
બેઠેલા, મહા બળવાન મહાદેવની સમીપ જાય છે, હજાર અશ્વમેધના ઉત્તમ ફળને પામે
વિમાન પ્રત્યે રહેલા સ્વાયંભુ (મનુ)ને ભુવે છે અને સોના સરખી કાંતિવાળી, રૂપ
કુમારિકાઓ તેને સ્વર્ગમાં મનોહર અને દિવ્ય (શોભિત) એવા રૂદ્રોના ઉત્તમ વાસમાં
જાય છે. પ્રમાણમાં ન આવે તેટલાં વર્ષો સૂધી યુગના અંતના અમિ સરખી કાંતિવ
એક હજાર દશ અબજ વર્ષો સૂધી દેવ દાનવોએ માનેલા રૂદ્રને નિત્ય પ્રજ્ઞાન કરે છે
તેનું દિવસે દિવસ તેને દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, જે સદા પાર માસ સૂધી દશમે દિવસ
ત્યારે હવિષ ભોજન કરે છે તે જરૂર સર્વમેધના ફળને પામે છે. હે રાજન્ ! તેને
પારમે મહિને આદિત્યરૂપ, અથવા દેવ સંબંધી મહા મૂલ્યવાળાં મણિ મોતી અને પ્ર
(પરવાળાંઓ)થી શોભિત, હંસની કાંતિવડે વ્યાપ્ત, મોટા માર્ગોથી આકુલ, બોલતા
અને અશ્વક્રિયા કરી શોભિત, મોટી અગાશીઓથી યુક્ત, બ્રહ્મલોકમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલ
નિત્ય નરનારીઓથી વિદ્યાએલ એવા સ્થાનરૂપ વિમાનને પામે છે. આ પ્રમાણે મહા ભાગ્યવ
ધર્મને જાણનારા અંગિરા ઋષિએ કહેલું છે જે સદા પાર માસ સૂધી તેરમે દિવસ
ત્યારે હવિષ ખાય છે તે દેવસત્રના ફળને પામે છે. વળી તે નર રક્ત કમળના ઉદય
સુવર્ણયુક્ત, રત્નના સમૂહથી શોભિત, દેવકન્યાઓથી વ્યાપ્ત, દિવ્ય આભૂષણોથી શોભિ
પુણ્ય ગંધને ઉત્પન્ન કરનાર, દિવ્ય અને વાયવ્યો (વાયુ સંબંધી પદાર્થો)થી શોભિત
માનને સાધે છે. તેમાં મે શંકુ, પતાકા, એક યુગાંત, કદપ, દશ હજાર, ધણુ દશ હ
ષ્ટ (અબજ) અને સમુદ્ર સંખ્યાવાળાં વર્ષો સૂધી વસે છે, તે દેવકન્યાઓએ ગીત, ગ
વોના નાદ, અને ભેરી તથા ધણુવના શબ્દોવડે આનંદ પમાડેલા પૂજાય છે. જે સદા
માસ સૂધી ચૌદમે દિવસ પૂરા થાય ત્યારે હવિષ ખાય છે તે મહામેધના ફળને પામે

વળી વિમાનોમાં બેસી વર્ષોની ન શકાય એવાં વય અને રૂપવાળી, અતિ શણુગારેલા, શુદ્ધ તપેલ બાલુબધને ધારણ કરનાર, દેવકન્યાઓ તેને મળે છે તથા તે તે ઠેકાણે કલહંધ પ્રહિમોના કોલાહલ, ઝાંઝરોના શબ્દો અને કટ્ટિમેખલાના અવાગ્નેથી ભર્યું થાય છે. વળી તે નર દેવકન્યાના નિવાસમાં મંભાની વાલુકા (રેતી) થી વ્યાપ્ત ભાગમાં વસે છે. જે જીવે-દ્રિય થઇ એક પ્રકૃત જાય ત્યારે એકબુક્ત જમે છે અને સદા બાર માસ સુધી હોમે છે તે હજાર રાજસ્ય યજ્ઞના ઉત્તમ ફળને પામે છે. હંસ ને મયૂરોએ સેવેલ, મણિના મંડલોએ સિન્ધિ, સુવર્ણયુક્ત, દિવ્ય આભૂષણોની શોભાવાળી ઉત્તમ સ્ત્રીઓથી પરિવૃત્ત થઈ એક સ્તંભ-વાળાં, અપ્ત આરવાળાં, સાત ભૂમિવાળાં, મંગળરૂપ, હજારો વૈજયંતી અને ગીતના શબ્દોથી શોભિત, દિવ્ય તથા દિવ્યશુભે યુક્ત, વિમાન પ્રત્યે ચઢે છે અને ગેંડા તથા હસ્તિરૂપ વાહન-વાળા તે અણિ, મોતી તથા પરવાળાંઓથી ભૂષિત, વિજળીના સરખી કાંતિવાળાં વિમાનમાં બેસી હજાર યુગ સુધી મુખે વસે છે. જે બાર માસ સુધી સોળમે દિવસ આવે ત્યારે એક વખત ભોજન કરે છે તે જરૂર સોમ યજ્ઞના ફળને પામે છે. વળી તે નિલ સોમની કન્યાઓના નિવાસોમાં વસે છે; સ્ત્રીતળ ગંધના લેપવાળા થઇ ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર થાય છે. વિમાનમાં બેઠેલા તે માણસને સારા દેખાવવાળી પ્રિય નારીઓ મળે છે, ધારેલા ભોગો-વડે સેવે છે અને એ નર સો અબજ વર્ષોની તુલ્ય મહાકલ્પ અને ચૌદ વર્ષો સુધી ફળ ભોગવે છે. જે સત્તરમે દિવસ આવે ત્યારે હવિષ જમે છે અને બાર માસ સુધી હોમે છે તે વરૂણના, ઇન્દ્રના અને રૂદ્રના સ્થાનને પામે છે. વળી તે મરૂતના ને શુક્રના સ્થાન પ્રત્યે તથા ષ્વલોક પ્રત્યે જાય છે, ત્યાં દેવકન્યાઓ આસન આપી તેની સેવા કરે છે. વળી ભૂર્ભુવર અને દેવર્ષિ વિશ્વરૂપને પણ જુવે છે અને ત્યાં બ્રહ્મરૂપને ધારણ કરનારી, મધુર અને શણુગારેલી, દેવોના પણ મોટા દેવની કન્યાઓ તેને કીડા કરાવે છે. હે પ્રભો ! જ્યાં સુધી ચંદ્ર ને સૂર્ય આકાશમાં ફરે છે ત્યાં સુધી એ ધીર મનુષ્ય સુધા અને અમૃતના રસનું પાન કરતાં ત્યાં રહે છે. બાર માસ સુધી અદારમે દિવસે જે એક વખત ભોજન કરે છે તે સપ્ત લોક પ્રત્યે જાય છે. તેની પાછળ દેવકન્યાઓ જેમાં બેઠેલી છે એવા, આનંદ પમાડનારા શબ્દોસહિત, ચળકાટવાળાં, શણુગારેલા રથો ચાલે છે અને અતિ સુખી એવો તે વ્યાધ અને સિંહથી યુક્ત, મેખના જેવા નાદવાળા, દિવ્ય, ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેસે છે તથા તેમાં હજાર કલ્પો સુધી કન્યાઓ સાથે સુખ માણે છે અને અમૃતની ઉપમા અપાય એવા ઉત્તમ સુધારસનું પાન કરે છે. બાર માસ સુધી એકવિસમે દિવસે એક વખત ભોજન કરે તે જરૂર સાત લોકોને તરે છે. વળી અપ્સરાઓના ગણોએ સેવેલ, ગંધર્વોએ ગાએલ, સૂર્યના જેવા તેજવાળા ઉત્તમ સ્થાનરૂપ વિમાનને પામે છે; તેમાં દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારણ કરનાર, શ્રીમાન, એવો તે નિશ્ચિંત થઇ ઉત્તમ દેવાંગનાઓ સાથે વિશ સ્થાપ વર્ષો સુધી રહે છે. બાર માસ સુધી પૂરા વિશ દિવસ થાય ત્યારે જે એક વખત ભોજન જમે છે તે, વ્રતને ધારણ કરનાર સત્ય ભોલનાર, માંસ ન ખાનાર, ષ્વલભારી અને સર્વ પ્રાણિયોના હિતમાં પ્રીતિવાળો મનુષ્ય મોટા, રમણીય, દેવતાઓના બોહાને પામે છે; તેની પાછળ ગંધર્વ અને અપ્સરાઓ દિવ્ય ભાજ્ય, લેપવાળાં, પ્રિય, સુવર્ણમય વિમાનો થઇ ચાલે છે. બાર માસ સુધી હોમનારો માણસ, એકવિસમે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે તે શુક્રના લોકમાં અધિનીકુમાર અને મરૂત (બાયુ)ના લોકમાં જાય છે અને સુખમાં પ્રીતિવાળો દુઃખોને ન જાણનાર, ઉત્તમ

વિમાનમાં બેઠેલ ઉત્તમ સ્ત્રીઓએ સેવાતો, અને સમર્થ એવો અમરની (દેવની) પેઠે કીડા કરે છે.

પાર માસ સુધી હોમતો, હિંસા કરવામાં નહિ પ્રોતિવાળો, બુદ્ધિમાન, સત્ય બોલનાર ગુણોમાં દોષની બુદ્ધિ ન કરનાર, જે આવિશમે દિવસ આવે ત્યારે એક વખત ભોજન જમે છે તે, સૂર્યના સરખા કાંતિવાળો, ઇચ્છા પ્રમાણે ફરનાર, અતિ ઉત્તમ વિમાનમાં બેઠેલો વસુઓના લોકોને પામે છે; ત્યાં દિવ્ય આભૂષણોથી શોભિત બની દેવતાઓની કન્યાઓ સાથે રમણુ કરે છે. પાર માસ સુધી મિત (ઓછો) આહાર કરનાર અને જીવેદિય એવો જે ત્રેવિશમે દિવસે એક વખત જમે છે તે વાયુના, શુક્રના અને રૂદ્રના લોક પ્રત્યે જઈ અનેક ગુણોના અંતવાળાં ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેઠેલો, ઇચ્છા પ્રમાણે ભોગવનાર, ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર અને અપ્સરાઓના સમૂહોએ સત્કાર કરાતો એવો, દિવ્ય આભૂષણોથી શોભા પામેલો દેવોની કન્યાઓ સાથે રમણુ કરે છે. પાર માસ સુધી હોમનારો ચોવિશમે દિવસ આવે ત્યારે હવિષ ભોજન કરનાર દેવોના ઉત્તમ નિવાસમાં ઘણો વખત હર્ષ પામતો વસે છે. વળી દિવ્ય પુષ્પ અને વસ્ત્રોને ધારણુ કરનાર, દિવ્ય સુગંધવાળો લેપ કરનાર થઈ હંસયુક્ત, મનોહર, સુવર્ણના વિમાનમાં હજાર ગણી દશ હજાર દેવકન્યાઓ સાથે રમણુ કરે છે. પાર માસ સુધી પચ્ચિશમે દિવસે જે એક વખત ભોજન જમે છે તે વિમાનમાં એસે છે, તેની પાછળ રથો સહિત, આનંદ પમાડનારા શબ્દવાળાં, મેઘના નાદ સરખા શબ્દવાળાં, જેમાં દેવ કન્યાઓ બેઠેલી છે એવા સુવર્ણમય, નિર્ભજ, શુભ અને સિંહ તથા વ્યાધ્ર યુક્ત વિમાનો ચાલે છે; તે અતિ મનોહર, ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેસી હજારો સ્ત્રીઓવડે વિંટા-એલાં વિમાનમાં હજાર કદપ સુધી અમૃતની ઉપમા અપાય એવા ઉત્તમ સુધારસનું ભોજન કરનાર થઈ વસે છે. પાર માસ સુધી નિયમવાળો, નિયમિત ભોજનવાળો, જીવેદિય, પ્રીતિ રહિત, હોમનાર, જે જીવિશમે દિવસે એક વખત ભોજન કરે છે તે મહા ભાગ્યવાન અપ્સરાઓના સમૂહ પૂજતો થકા સાત મરતના લોકોને અને વસુના લોકોને પામે છે. વળી ગંધર્વ અને અપ્સરાઓએ સ્ફટિકમણિનાં, દિવ્ય, રત્નોથી શોભિત વિમાનોવડે સત્કાર કરેલો, દેવતાઈ તેજવડે દેવતાના બે હજાર યુગ સુધી ખૂબ સુખ ભોગવે છે. પાર માસ સુધી અગ્નિ પ્રત્યે હોમ કરનારો જે સત્યાવિશમે દિવસે એક વખત ભોજન કરે છે તે મોટા ફળને પામે છે, દેવલોકમાં પૂજય છે અને ત્યાં વસતો અમૃતનું ભોજન કરતો તૃષ્ણા રહિત થઈ ખૂબ સુખ પામે છે. હે રાજન્! દિવ્યાત્મા એવો તે દેવર્ષિઓએ પામેલાં અને રાજર્ષિઓએ અનુસરેલાં ઉત્તમ વિમાન પ્રત્યે બેસી તેમાં નિવાસ કરે છે અને મનને પ્રિય એવી સ્ત્રીઓ સાથે રમણુ કરતો, મદોન્મત્ત થઈ ત્રણ હજાર યુગ કદપ સુધી સુખથી રહે છે.

પાર માસ સુધી મનને જીતી ઇન્દ્રિયોને જીતી જે અઠ્યાવિશમે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે તે દેવઋષિઓએ પામેલાં, મોટાં ફળને પામે છે. ભોગવાન એવો તે તેજવડે નિર્ભજ સૂર્યના જેવો સ્વચ્છ ભાસે છે. વળી સર્વ ઇચ્છા પ્રમાણે જનારા, દિવ્ય, સૂર્ય સરખાં મનને પ્રિય એવાં વિમાનમાં રમણુ કરનારી, કામળ, સારાં તેજવાળી, સ્પૂળ, સ્તન, સાથળ અને જઘનવાળી, દિવ્ય ધરણીઓથી શય્યાગારેલી સ્ત્રીઓ તેને સો ગણી દશ હજાર, (દશ લાખ) કદપ જેટલાં વર્ષો સુધી રમણુ કરાવે છે. પાર માસ સુધી સત્ય વ્રતમાં તત્પર જે મનુષ્ય ઓગણત્રીસમે દિવસે એક વખત ભોજન જમે છે તેને દેવ ઋષિ તથા રાજ ઋષિઓએ પૂજેલા,

દિવ્ય, શુભ લોકો મળે છે. વળી તે સૂર્ય ને ઇન્દ્રના સરખી કાંતિવાળાં, દિવ્ય, સુવર્ણમય, રત્નોથી યુક્ત, અપ્સરાઓના ગણોથી ભરેલ, ગંધર્વોના શબ્દવાળાં યોગ્ય વિમાનને પામે છે; તેમાં દિવ્ય આભરણોથી ભૂષિત, પ્રિય લાગે એવી, સુંદર મદોન્મત અને શુભ એવી નારીઓ એને રમણુ કરાવે છે. ભોગવાન, તેજે કરી યુક્ત, અમિતી સમાન કાંતિવાળો, દિવ્ય અને અમરની (દેવની) પેઠે દિવ્ય શરીરથી શોભતા એવો તે વસુના, મરુતના સાધ્યોના, અશ્વિ-નીકુમારોના અને ઇન્દ્રના લોક પ્રત્યે તથા બ્રહ્માના લોક પ્રત્યે જાય છે. ખાર માસ સુધી શાંતિમાં મન રાખી એક માસ જળ ત્યારે એક વખત જમે તે જરૂર બ્રહ્મલોકને પામે છે. વળી સુધા રસના આહારને કરનાર, શ્રીમાન, સર્વનાં મનને હરનાર, તેજ, શરીર અને લક્ષ્મી (કાંતિ) વડે કિરણોવાળો સૂર્ય સરખો શોભે છે. તેમ વિમાનમાં બેઠેલો, દિવ્યમાળો અને વસ્ત્રોને ધારણુ કરનાર, દિવ્ય ગંધના લેપવાળો, સુખોમાં પ્રીતિવાળો, ભોગી, અને દુઃખોને ન જાણનારો તે પોતાની મેળે કાંતિરૂપ એવી ભોગ્યોથી માન પામે છે. જુદાં જુદાં રમણુ અને રૂપોવાળી, જુદા જુદા ભોગવાળી, જુદી જુદી મધુર લાપાઓવાળી અને જુદી જુદી પ્રીતિવાળી, રૂઢ અને દેવ ઋષિઓની કન્યાઓ તેને પૂજે છે. ગગનના સરખા આકાશવાળાં, આગળ સૂર્ય અને વૈદુર્ય મણિ સરખાં, પાછળ ચન્દ્ર સરખાં, ઉત્તરમાં વાદળ સરખાં, દક્ષિણ દિશામાં રાત્રી કાંતિવાળાં, નીચે નીચ મંડળવાળાં, ઉચે ઉત્તમ ચિત્ર સરખાં વિમાનમાં પૂજા પામેલો તે એકલો વસતો નથી. એ બુદ્ધિમાન માણસનાં બ્રહ્મલોકમાં રહેવાનાં જેટલાં હજાર વર્ષો સુધી જ જુદીપમાં વૃષ્ટિ થાય છે તેટલાં વર્ષો કલાં છે. માસે ઉપવાસવાળો, દેવના સરખી કાંતિવાળો મનુષ્ય આકાશથી વર્ષાકાળમાં વર્ષાતા મેઘથી જેટલાં મિંદુઓ (ટીપાં) પડે છે તેટલાં વર્ષો સુધી વસે છે. દશ વર્ષે ઉત્તમ સ્વર્ગને પામી પછી મોટા ઋષિપણ્યને પામી શરીર સહિત ગતિ કરનાર થાય છે.

આ પ્રમાણે ધણા નિયમોવડે પવિત્ર થએલો મુનિ, દાન્ત, ક્રોધને જીતનાર, ઉદરને જીતનાર સદા અગ્નિ પ્રત્યે હોમ કરનાર, એક નિશ્ચયવાળો, સંધ્યાની ઉપાસનાને સેવનારો અને આકાશ સરખા સ્વભાવવાળો જે નર ભોજન કરે છે તે સૂર્ય સરખી કાંતિવાળો થાય છે. હે રાજન્ ! તેવા પ્રકારવાળો માણસ પોતાના શરીર સહિત સ્વર્ગ પ્રત્યે જઈ જેમ દેવ હોય તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે પુણ્યરૂપ સ્વર્ગને ભોગવે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ પાર્થ ! જે રીતે દરિદ્ર માનવેએ યજ્ઞનું ફળ મળેલું છે અને જે રીતે આ ઉપવાસો કરી ઉત્તમ ગતિને પામે છે તે રીતે કમ પ્રમાણે આ, ઉપવાસના ફળરૂપ, ઉત્તમ, યજ્ઞોનો વિધિ તમને કહ્યો, માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! દેવ અને બ્રાહ્મણોની પૂજામાં પ્રીતિવાળો થાઓ. હે ભારત ! આ વિસ્તારથી ઉપવાસનો વિધિ કહ્યો એમાં એક નિશ્ચયવાળો, સાવધાન, પવિત્રતાવાળો, દંભ, ને દ્રોહ રહિત કુશળ બુદ્ધિવાળો, અચળ અને કંપ રહિત મહાત્માઓમાં તમને સંશય થાઓ માં.

દમ્ભદ્રોહનિવૃત્તેષુ કૃતબુદ્ધિષુ ભારત ।

અચલેષ્વપ્રકરણેષુ માં તે મૃદત્ર સંશયઃ ॥ ૧૪૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मोपवासविधिर्नामसप्ताधिक

वृत्ततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

અધ્યાય ૧૦૮ મો. ઉત્તમોત્તમ તીર્થ.

બુધિષ્ઠિર ઉવાચ—યદ્વરં સર્વતીર્થાનાંતન્મે જ્ઞહિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

યત્ર ચૈવ પરં શૌચં તન્મે વ્યાખ્યાતુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

બુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! જે સર્વ તીર્થોના મધ્યમાં ઉત્તમ હોય તે મને કહે, અને જેમાં ઉત્તમ પવિત્રપણું હોય તે પણ મને કહે. ભીષ્મ બોલ્યા—સર્વ તીર્થો જરૂર ગુણવાળાં છે પણ બુદ્ધિમાનનું જે તીર્થ અને શૌચ (પવિત્રતા) છે તે મારાથી સાવધાન થઈ સાંભળો. અગ્રાધ, નિર્મળ, શુદ્ધ, સત્યરૂપ જળવાળું, ધીરતારૂપ ધુનાઓવાળું, મનરૂપ તીર્થ છે તેમાં સદા કાળના સત્ત્વ ગુણનો આશ્રય કરી સ્નાન કરવું. અનર્થિપણું (ધન્યાહીનપણું), સરસતા, સત્યતા, ક્રોધગતતા, સર્વ પ્રાણિયોની અહિંસા, અક્ષરપણું, દમ (મનનો નિગ્રહ) અને શ્રમ બહારની ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ આ સર્વ, તીર્થનું શૌચ^૧ છે. જેઓ, મમતા રહિત, અહંકાર રહિત, સુખ દુઃખ રહિત, પરિગ્રહ (દાન લેવાથી) રહિત, પવિત્ર અને ભિક્ષાપણું ભાગવે છે તેઓ તીર્થરૂપ થાય છે. જે જળથી લિનાં શરીરવાળા છે તે ન્હાએલો નથી કહેવાતો પણ જે દમરૂડે^૨ સ્નાત છે તે ન્હાએલો કહેવાય છે અને બાહર અને માંહે પવિત્ર છે. જેઓને સ્પૃહા (ધન્યા) ઉત્પન્ન થતી નથી, જેઓ થઈ ગએલાં કાર્યોમાં ઇચ્છા રહિત તથા પ્રાપ્ત થતા અર્થોમાં મમતા રહિત છે, તેઓનું પરમ શૌચજ છે. આ લોકમાં ઉત્તમ જ્ઞાન, શરીરનાં વિશેષપણથી શૌચરૂપ છે, તેમ મનનું શૌચ નિષ્કંચન (નિર્ધન) પણ^૩ અને પ્રસન્નતા છે. વ્રતશૌચ (આચરણની પવિત્રતા), મનઃશૌચ (મનની પવિત્રતા), એથી બીજું તીર્થ શૌચ (તીર્થવડે પવિત્રતા) અને જે જ્ઞાનથી થએલું શૌચ છે તે શૌચ ઉત્તમ કહેલું છે. જે મનરૂપી તીર્થમાં મને કરી અતિ પ્રકાશેલાં બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ જળવડે સ્નાન કરે છે તે સ્નાન તત્ત્વર્થનું છે. જેણે પવિત્રપણાનો આરોપ કરેલો છે, જે નિત્ય ભાવ યુક્ત અને કેવળ ગુણથી સંપન્ન છે તે નર સદા પવિત્રજ છે. હે ભારત ! આ શરીરમાં રહેલાં તીર્થો કલાં, હવે પૃથ્વીમાં જે પુણ્યરૂપ તીર્થો છે તે પણ સાંભળો. માનવ શરીરના પવિત્ર ભાગો કહેલા છે, તેઓનાં કીર્તનથી, તીર્થનાં સ્નાનથી અને પિતૃના તર્પણથી જેઓ તીર્થોમાં પાપને દૂર કરે છે તેઓ સુખે કરી સ્વર્ગમાં જાય છે. વળી તેઓ સન્નજનોના મેળાપથી, પૃથ્વીનાં અને જળનાં તેજથી અતિ પુણ્યભાગી થાય છે. કૈક, પુણ્યકારી મનનાં તીર્થો છે અને બીજાં પૃથ્વીનાં તીર્થો છે તે બંનેમાં જે સ્નાન કરે છે તે ઝટ સિદ્ધિ પામે છે. જેમ એકલું બળ ક્રિયાથી હીન કામ સાત્રવું નથી અને જેમ એકલી ક્રિયા બળ વગર કામ સાધતી નથી, તથા એ બે મળવાથી કામ સિદ્ધ થાય છે એમ શરીરનાં શૌચ અને તીર્થનાં શૌચવડે યુક્ત, પવિત્ર થએલો મનુષ્ય સિદ્ધિ પામે છે, માટે બે પ્રકારવાળું શૌચ ઉત્તમ છે.

एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः ।

शुचिः सिद्धिमवाप्नोति क्षिपिधं शौचमुत्तमम् ॥ ૨૧ ॥

૧ મનરૂપ તીર્થની પવિત્રતા છે. ૨ અંતરની ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવાથી.

૨ તે સ્નાન તત્ત્વવેતાનું માન્ય છે.

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानवर्गे षौचविषावष्टाधिक-
ततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

અધ્યાય ૧૦૮ મો. માસિક વિષ્ણુપૂજનનું ફળ.

युधिष्ठिर उवाच—सर्वेषामुपवासानां यच्छ्रेयः सुमहत्फलम् ।

यथाप्यસંશયં લોકે તન્મે ત્વંચકુર્મહસિ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર મોહ્યા—સર્વ ઉપવાસોમાં જે અતિ મોટાં ફળવાળું શ્રેય અને જે લોક સંશય રહિત હોય તે તમે મને કહો. બીજા મોહ્યા—હે રાજન! જાહ્નવે પોતે જેમ કહેલું છે અને જે કરવાથી પુરૂષ સુખી થાય છે એમાં સંશય નથી, તે સાંભળો. માર્ગશીર્ષ માસમાં આરશને દિવસે રાતે કેશવ ભગવાન, (શ્રીકૃષ્ણ)ને પૂજવાથી અશ્વમેધને પામે છે અને એનું પાપ નાશ પામે છે, તેમજ પૌષ માસમાં નારાયણને પૂજવાથી વાળમેય યજ્ઞને તથા ઉત્તમ સિદ્ધિને પામે છે. માઘ માસમાં આરશને રાત્રે લક્ષ્મીના પતિ (વિષ્ણુ) નું મૂળન કરવાથી રાજસ્ય યજ્ઞને પામે છે અને કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેમજ ફાલ્ગુન (ફાગણ) માસમાં ગોવિંદ એમ કહી પૂજન કરનારે અતિનાર યજ્ઞને પામે છે અને સોમ લોક પ્રત્યે જાય છે. ચૈત્ર માસમાં આરશને દિવસે દિવસરાત્રિ વિષ્ણુ એમ કહી તેનું રમરણ કરનારે પૌંડરીક યજ્ઞને પામે છે અને દેવલોક પ્રત્યે જાય છે. વૈશાખ માસમાં આરશને દિને મધુ દૈત્યને મારનારા ભગવાન (કૃષ્ણ)નું પૂજન કરનાર, અગ્નિષ્ઠોમ યજ્ઞને પામે છે તથા ચંદ્રના લોક પ્રત્યે જાય છે. જ્યેષ્ઠ (જેઠ) માસમાં આરશ તિથિ હોય ત્યારે દિવસરાત્રિ ત્રિવિક્રમ (વામન) ભગવાનને પૂજવાથી ગવાંમેધ (ગામેધ) યજ્ઞને પામે છે તથા અપ્સરાઓને માણે છે. અષાઢ માસમાં આરશ તિથિ હોય ત્યારે વામન એમ કહી તેને પૂજનારે નરમેધ યજ્ઞને પામે છે તથા મોટા પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રાવણ માસમાં આરશ હોય ત્યારે દિવસરાત્રિ લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા ભગવાનને સેવે છે તે પંચ યજ્ઞને પામે છે તથા વિમાનમાં સુખ માણે છે; બાદ્રપદ માસમાં ઋષિકેશ (શ્રીકૃષ્ણ) એમ કહી તેનું પૂજન કરનાર સૌનાશ્વિ યજ્ઞને પામે છે તથા જરૂર પવિત્ર મનવાળો થાય છે. આશ્વિન માસમાં પદ્મનાભ એમ કહી તેનું (કૃષ્ણ)નું પૂજન કરનાર ગોસહસ્રના* ફળને તથા પુણ્યને પામે છે એમાં સંશય નથી. કાર્તિક માસમાં આરશ તિથિ હોય ત્યારે હે દામોદર (દામ જેના ઉદર વિષે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ) એમ કહી તેનું પૂજન કરનારે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી ગવાંયજ્ઞ (ગાયજ્ઞ)ને પામે છે એમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે વર્ષ સુધી કમળ સરખાં નેત્રવાળા વિષ્ણુનું અર્ચન કરનારે નર જાતિ-રમરણ (પૂર્વ જન્મની યાદી)ને પામે છે તથા બહુ સુવર્ણને પામે છે. જે દિવસે દિવસે તેમાં ભાવ રાખી વિષ્ણુને સેવે છે તેણે વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણોને જમાડવા અથવા ધૃત (ધી) દેવરાવનું, આથી બીજો ઉત્તમ ઉપવાસ નથી, એમ પોતે ભગવાન વિષ્ણુએજ આમળ કહેલું છે.

अतः परं नोपवासो भवतीति चिनिश्चयः ।

उवाच भगवान् विष्णुः स्वयमेव पुरातनम् ॥ १७ ॥

* એ નામના યજ્ઞ અથવા હજાર ગાયોના દાનના ફળને.

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे विष्णोर्द्वादशकं नावनवाधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

અધ્યાય ૧૧૦ મો. અંગેઅંગ રહેલાં નક્ષત્રો.

वैशंपायन उवाच—शरत्कृत्वा भूमिं कुरुपितामहम्

उपगम्य महाप्राज्ञः पर्यवृच्छ युधिष्ठिरः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—આજુની શય્યામાં સુતેલા કુરુઓના પિતામહ, વૃદ્ધ બીજીની પાસે જઈ મહા બુદ્ધિમાન યુધિષ્ઠિરે આમ પૂછ્યું. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે, અંગોનાં રૂપનું સૌ-ભાગ્ય તે પ્રિય કેમ થાય અને ધર્મ અર્થ તથા કામવાળો, સુખને ભોગવનાર કેમ થાય ? બીજી બોલ્યા—હે રાજેન્દ્ર ! માર્ગશીર્ષ માસના પડવાને દિવસે મૂળ નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર હોય ત્યારે ચન્દ્રમાની મૂર્તિના અવયવો વિષે નક્ષત્રોનો ન્યાસ કરવો. મૂળ નક્ષત્રે કરી પગોને કટપવા, જંઘા વિષે રોહિણી નક્ષત્ર જાણવું, અશ્વિનીમાં બે જંઘન જાણવાં. પૂર્વપાદા અને ઉત્તરાપાદા વિષે બે સાથળ જાણવી. પૂર્વાશ્લયુન અને ઉત્તરાશ્લયુનરૂપ શુભસ્થાન જાણવું. કૃતિકારૂપ કેડ જાણવી. પૂર્વાશ્લપદ અને ઉત્તરાશ્લપદરૂપ નાભિ જાણવી. રેવતી વિષે નેત્ર-મંડલ જાણવું. ધનિષ્ઠાઓ વિષે પૃષ્ઠ (વાંસો) જાણવો. આહુવડે અનુરાધા અને ઉત્તરા નક્ષત્રો જાણવાં. વિશાખા નક્ષત્રોમાં હાથવડે બે હાથનો ન્યાસ કરવો. હે રાજન્ ! પુનર્વસુ નક્ષત્રરૂપ આંગળીઓ જાણવી. આર્દ્રલેષા નક્ષત્રોમાં નખો જાણવા. હે રાજેન્દ્ર ! કંઠને જ્યેષ્ઠારૂપ જાણવો. શ્રવણવડે કાન વિષે ન્યાસ કરવો. પુષ્યરૂપ ન્યાસ કાન વિષે કરવો. ફાંત ને હેઠરૂપ સ્વાતિ નક્ષત્ર કહેવાય છે. શતભિષા નક્ષત્રને હાસ્ય, મધા નક્ષત્રને નાસિકા, નેત્રરૂપ મૃગશિર અને લલાટ વિષે મિત્ર નક્ષત્ર જાણવું. હે નરાધિપ ! ભરણી નક્ષત્રમાં મસ્તક જાણવું. કેશોને આર્દ્રા નક્ષત્રરૂપ જાણવા. આ રીતે પૂર્ણિમા પર્યંત જપહોમ ન્યાસ વગેરે તે તે મંત્રો સહિત કરવું. જ્યારે વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે વેદના પારને જાણનારા બ્રાહ્મણને ધૂત આપવું. ૧ આમ કર-વાથી મનુષ્ય સુભગ (સારાં ભાગ્યવાળો અથવા સુંદર) બેવા યોગ્ય, અને જ્ઞાન ભાગી થાય છે. વળી પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની પેઠે પરિપૂર્ણ અંગવાળો થાય છે.

सुभगो दर्शनीयश्च ज्ञानभाग्यश्च जायते ।

जायते परिपूर्णः पूर्णमास्येव चन्द्रमाः ॥ ૧૦ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे दशाधिकशततमोऽध्यायः

॥ ૧૧૦ ॥

૬૬૬ ૩૩૩ ૩૩૩ ૬૬૬

અધ્યાય ૧૧૧ મો. સ્વર્ગનરકનું કારણ.

युधिष्ठिर उवाच—पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविदारद ।

श्रोतुमिच्छामि मर्त्यानां संसारविधिमुत्तमम् ॥ ૧ ॥

૧ હોમ દ્રવ્ય પણ વ્રત જાણવું.

યુધિષ્ઠિર—હે સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ, મહાગ્રામ પિતામહ ! મનુષ્યોના ઉત્તમ સંસારના વિધિને સાંભળવા હું ઇચ્છુ છું. હે રાજેન્દ્ર ! હે નૃપ ! પૃથ્વીમાં ક્યા આમરણ્યથી વર્ષનારા નરો ઉત્તમ સ્વર્ગને તથા નરકને પામે છે ? વળી જેનાં કાષ્ઠ અને સૂતિકાના પિંડ સરખાં, મરેલાં શરીરને તજી અહિંથી પરલોક પ્રત્યે જાય છે ત્યારે કાણુ તેઓની પાછળ જાય છે ? બીજમ બોલ્યા—આ ઉદાર યુદ્ધિવાળા, ભગવાન યૌહસ્તપતિ આવે છે, એ અતિ મોઢાં ભાગ્યવાળા, (યૌહસ્તપતિ) ને આ જીનું શુદ્ધ તમે પૂછો, કારણ કે આજે બીજા કાષ્ઠથી એ કહી શકાય એમ નથી, કાષ્ઠ પણ ઠેકાણે બીજા યૌહસ્તપતિની બરોબર બોલનાર નથી. વૈશં-પાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે તે બે પૃથાપુત્ર યુધિષ્ઠિર અને ગંગાના પુત્ર બીજમ બોલતા હતા તેવામાં સ્વર્ગનાં પૃથ્વી (સ્વર્ગ ઉપરથી) અતિ શુદ્ધ મનવાળા યૌહસ્તપતિ આવ્યા. તે વખતે બીજમ જેના અગ્રેસર છે એવા રાજાએ અને સર્વ સભાસદોએ અનુપમ પૂજા કરી. પછી ધર્મના રાજા (યુધિષ્ઠિર) ભગવાન યૌહસ્તપતિની સમીપ જઈ ન્યાય પ્રમાણે તત્વથી પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે હે ભગવન્ ! સર્વ ધર્મને જાણનાર અને સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ મનુષ્યને પિતા, માતા, પુત્ર, ગુરુ, જ્ઞાતિ સંબંધિયોનો વર્ગ તથા મિત્રવર્ગ કાણુ સહાય થાય છે ? જ્યારે જનો કાષ્ઠ અને માટીના પિંડા સરખાં, મરેલા શરીરને તજી પરલોક પ્રત્યે જાય છે ત્યારે કાણુ એને અનુસરે છે ?

યૌહસ્તપતિ બોલ્યા—હે રાજન્ ! માણસ એકલો જન્મે છે, એકલોજ વિનાશ પામે છે, એકલો દુઃખોને તરી જાય છે અને એકલો દુષ્ટ ગતિને પામે છે. પિતા, માતા, ભાઈ, પુત્ર, ગુરુ, જ્ઞાતિ, સંબંધિયોનો વર્ગ અને મિત્રવર્ગ સહાય થતો નથી (સાથે આવતો નથી). કાષ્ઠ અને માટીના પિંડ સરખાં મરેલા શરીરને તજી બે ધરી વારની બરોબર રાયા પછી સૌ પાછાં જાય છે. તેઓએ તજેલા શરીરની પાછળ એકલો ધર્મ જાય છે માટે સદા નરોએ સાથે આવનારા ધર્મને સેવવો. ધર્મયુક્ત પ્રાણી ઉત્તમ, સ્વર્ગની ગતિને પામે છે. તેમજ અધર્મવાળો પ્રાણી નરકને પામે છે તેથી પંડિત ન્યાયથી આવેલા દ્રવ્યોવડે ધર્મને સેવવો. મનુષ્યોને પરલોક જવામાં એકલો ધર્મ સહાય છે પણ પરને અર્થે લોકમાં મોહ પામેલો, બહુશ્રુત નહિ એવો નર લોકથી, મોહથી, દયાથી, અથવા ભયથી ન કરવાનાં કામ કરે છે માટે અધર્મ રહિત ધર્મ, અર્થ અને કામ એ પામવા, કારણ કે એ ત્રણ જીવિતનાં ફળરૂપ છે. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે ધર્મયુક્ત, પરમ, હિતકારી ભગવાનનું વચન સાંભળ્યું. હવે શરીરના સંચય (અવસ્થિતિ) ને જાણવા મારી યુદ્ધિ થઈ છે. ધર્મ કેરી રીતે મનુષ્યોનાં મરેલાં, અદૃશ્ય વિષયને પામેલાં અસ્પષ્ટપણાને પ્રાપ્ત થએલાં સદૃશ શરીરને અનુસરે છે. યૌહસ્તપતિ બોલ્યા સર્વ પ્રાણિયોના દિવસ રાત્રિ સાક્ષીરૂપ થએલા, પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ તેજ, મન, યમ, યુદ્ધિ, સર્વ ભેમાં નિરંતર ધર્મને જીવે છે તથા તેઓ સાથે ધર્મ પણ તે જીવની પાછળ જાય છે. હે મહામતે ! ચામડી, હાડકાં, માંસ, વીર્ય, અને રૂધિર આ જીવિત રહિત, શરીરને તજે છે ત્યારે ધર્મયુક્ત જીવ પરલોકને પામે છે. પછી પાંચ પ્રાણોમાં રહેલા દેવતાઓએ (જીવ)નાં બે શુભ હોય તો શુભ અથવા અશુભ હોય તો અશુભ કર્મને જીવે છે. ફરી શું સાંભળવા ઇચ્છો છો તે કહો ? ધર્મવાળો જીવે છે તે અહિં અને પરલોકમાં સુખ પામે છે, બીજી વાર હવે તમને શું કહું ? યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે ભગવાન્ ! આપે ધર્મ નરની પાછળ જાય છે તે તો જ્ઞાત્યું, હવે વીર્ય કેમ પ્રવર્તે છે એ જાણવા ઇચ્છુ છું. યૌહસ્તપતિ બોલ્યા—

હે નરેશ્વર ! પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ, તેજ તથા મન, આ શરીરમાં રહેલા દેવો જે અન (અનાજ) ખાય છે અને પછી હે શુદ્ધાત્મન રાજેન્દ્ર ! મન જેઓમાં છડું છે એવાં પાંચ જૂત તૃપ્ત થાય છે ત્યારે વીર્ય સિદ્ધ થાય છે, તે પછી હે નૃપ ! જી પુરૂષનાં આલિંગનથી (મળવાથી) ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સર્વ તમને કહ્યું ફરીને શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? તે કહેા. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—આપ ભગવાને જે રીતે ગર્ભ થાય છે તે મને કહ્યું પણ જેમ થએલો પુરૂષ તેઓપણુને પામે છે તે કહેા. (સદ્ગમ જીવ પંચજૂતની સમાનતાને કેમ પામે છે તે કહેા). બૃહસ્પતિ બોલ્યા—માત્ર સમીપને પામેલો પુરૂષ જૂતોવડે પરાભવ પામે છે (જીવ જૂતો સાથે મળવાથી તેઓની સમાનતાને પામે છે. ફરી તે જૂતોથી જૂદો પડેલો બીજી ગતિને પામે છે. સર્વ જૂતો (પંચમહાજૂતો)થી મળેલો જીવ જૂતોનાં તાદાત્મ્યથી થએલાં અભિમાન-રૂપ પરાભવથી કર્તાપણુ વગેરેને પામે છે. પછી પંચજૂતમાં રહેલા દેવતાઓ એનાં શુભ અથવા ને અશુભ હોય તો તે કર્મને જીવે છે. ફરી તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે ભગવન ! જૂતોએ તજેલો જીવ, ચામડી, હાડકાં અને માંસને તજી ક્યાં રહેલો, સુખ દુઃખ ભોગવે છે ? બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે ભારત ! કર્મયુક્ત જીવ ઝટ વીર્યપણુને પામેલો સ્ત્રીનાં પુષ્પને પામીને જણુવા વખતે ઉત્પન્ન થાય છે. તે નર, યમના પુરૂષોવડે વધને, દુઃખને, સંસાર ચક્રને તથા કલેશને પામે છે. હે પાર્શ્વ ! આ લોકમાં તે પ્રાણી જન્મથી માંડી ધર્મનાં ફળનેા આશ્રય કરી પુણ્ય કર્મને ભોગવે છે. જો જન્મથી માંડી શક્તિ પ્રમાણુ ધર્મને સેવે છે તો તે પુરૂષ નિત્ય સુખ સેવે છે. જે ધર્મની પછી અધર્મને પણ સેવે છે તે જીવ સુખની પછી દુઃખને પામે છે. અધર્મ યુક્ત યમના દેશને પામેલો મોટું દુઃખ પામી પક્ષિ વગેરેની યોનિમાં જન્મે છે. મોહયુક્ત જીવ અહિં જે જે કર્મવડે જે યોનિમાં જન્મે છે, તે મારા કહેવાથી સાંભળો. આ ઇતિહાસ અને વેદમાં પણ કહેલું છે. મનુષ્ય લોક યમના ભયંકર દેશને પામે છે. હે પૃથ્વીપતે ! પુણ્યરૂપ દેવોની, તુલ્ય, પક્ષિ વગેરેની યોનિથી જૂદાં સર્વ તરફ ગતિવાળાં સ્થાનકા છે. શુભેાથી અલભેાકની સમાન, દિવ્ય, યમના સ્થાનમાં નિશ્ચિંત કર્મોએ બાંધેલો જંતુ દુઃખો ભોગવે છે. હવે પછી જે જે ભાવ અને કર્મવડે પુરૂષ કલિન, તથા ધોર ગતિને પામે છે તે કહું છું- મોહવાળો આત્માજી ચાર વેદ ભણી પાપિથી દાન લેખ ગધેડાની જાતિમાં જન્મે છે અને હે ભારત ! ગધેડો પંદર વર્ષ જીવે છે. ગધેડો મરણ પામી બળદ થઇ સાત વર્ષ જીવે છે. બળદ મરણ પામી અભરાક્ષસ પણ થાય છે. ત્રણ માસ અભરાક્ષસ રહી પછીથી આત્માજી થાય છે. હે ભારત ! પાપિને યજ્ઞ કરાવી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. ત્યાં પંદર વર્ષ જીવે છે અને કીડાના ભાવથી મુક્ત થયા પછી ગધેડો થાય છે. પાંચ વર્ષ ગધેડો, પાંચવર્ષ સુવર, પાંચવર્ષ કુકડો, પાંચવર્ષ શિયાળ અને એક વર્ષ સુખી કૂતરો થાય છે, તે પછી મનુષ્ય બને છે. જે સુદ્ધિ રહિત શિષ્ય ઉપાધ્યાયનું પાપ કરે છે તે જીવ ત્રણ સંસારો (જન્મ મરણ)ને પામે છે એમાં સંશય નથી. હે રાજેન્દ્ર ! પ્રથમ કૂતરો થાય છે, પછી રાક્ષસ થાય છે, તે પછી ગધેડો થાય છે, ત્યારપછી કલેશ પામેલો પ્રેત અને પાછળથી આત્માજી થાય છે. જે પાપને કરનારો શિષ્ય મને કરીને યુરૂની ભાર્યા પ્રત્યે બળ છે તે અધર્મવાળાં ચિત્તે કરી ઉગ્ર સંસારોને પામે છે. તે કૂતરાની જાતિમાં થએલો ત્રણ વર્ષ જીવે છે. તેમાં પણ મરણ પામી કીડાની યોનિમાં જન્મે છે, કીડાના ભાવને પામેલો વર્ષ એક જીવે છે, તેમાંથી મરણ પામેલો આત્માજીની જાતિમાં જન્મે છે. જો યુરૂ, પુત્રની તુલ્ય

શિષ્યને કારણ વિના ઇચ્છાથી મારે છે તે પણ હિંસા કરનાર જન્મે છે. હે રાજન ! જે પુત્ર પિતા અને માતાનું અપમાન કરે છે તે પણ મરણ પામેલો જીવ પ્રથમ મધેડો થાય છે, મધેડાપણુને પામી દશ વર્ષ જીવે છે, પછી વર્ષ સુધી કુંડ થાય છે અને તે પછી માનવ થાય છે. જે પુત્રની ઉપર માતા પિતા બંને રોષ પામે છે તે પણ મરણ પછી યુરૂનાં (માતપિતાનાં) ખરાબ ધ્યાનથી ગર્દભ થાય છે. મધેડો થઇ દશ માસ જીવે છે. ચૌદ માસ સુધી કૂતરો ને સાત માસ સુધી બિલાડો થાય છે અને તે પછી મનુષ્ય બને છે. માતા પિતાની સાચું બોલવાથી સારિક (આ નામનું પક્ષી) થાય છે. હે નૃપ ! તે બન્ને મારવાથી કાચબો થાય છે. દશ વર્ષ સુધી કાચબો, ત્રણ વર્ષ સુધી શેદાઝ અને છ માસ સુધી સર્પ થયા પછી મનુષ્ય થાય છે. જે ભર્તા (સ્વામિ)ના પિંડને ભોગવનારો રાગના દ્રેષવાળાં કર્મ કરે છે તે પણ મોહ પામેલો નર મરણ પામી વાનર (વાંદરો) થાય છે. દશ વર્ષ વાનર, પાંચ વર્ષ સુધી ઉંદર, પછી છ માસ સુધી કૂતરો થઇ તે પછી મનુષ્ય થાય છે. થાપણુને હરનારો નર યમના લોકને પામી સો, સંસારને પામી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે, તેમાં પંદર વર્ષ સુધી જીવે છે. પછી હે ભારત ! પાપનો ક્ષય કરી મનુષ્ય થાય છે. યુલ્લેમાં દોષને જ્ઞાનારો નર પણ મરણ પછી સાર્થક થાય છે. વિશ્વાસઘાતી, દુષ્ટ મતિવાળો નર માછલો થાય છે. આઠ વર્ષ સુધી માછલો થઇ મરણ પામેલો ચાર માસ મૃગ અને પછી હે ભારત ! બકરો થાય છે. બકરો મરણ પામી વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે જીવ કીડો થાય છે અને તે પછી મનુષ્ય જન્મે છે. હે મહારાજ ! જવ, તલ, અડદ, કળથી, સરસવ, ચણા, કલાપ, મગ, ઘઉં, અને અતસી વગેરે ધાન્યોને તથા બીજાં ધાન્યને મોહથી હરણુ કરનાર, બુદ્ધિ વગરનો જે, નિર્ભજ જીવ છે તે ઉંદર થાય છે. હે મહારાજ ! પછી મરણ પામી સુવર થાય છે. હે નૃપ ! માત્ર જન્મેલો સુવર રોગે કરી મરણ પામે છે તે પછી હે પાર્શ્વિ-વ ! કર્મવડે મૂઢ કૂતરો થાય છે, પાંચ વર્ષ સુધી કૂતરો થયા પછી માનવ થાય છે. પર જ્ઞાતિના સ્પર્શ કરવાથી વર, કૂતરો, સ્ત્રિયાળ, ગીધ, સર્પ કંક અને તે પછી બગલો થાય છે. હે નૃપ ! મોહ પામેલો પાપી મનવાળો જે ભાઇની ભાયાને (પરાભવ કરે છે) તે પણ વર્ષ સુધી કાયલપણુને પામે છે, કામ માટે મિત્રની જ્ઞાતિ, યુરૂની જ્ઞાતિ તથા રાગની જ્ઞાતિ અઠવાથી મરણ પામી સુવર થાય છે. પાંચ વર્ષ સુવર, દશ વર્ષ શેદાઝ, પાંચ વર્ષ મિથા-ડો, દશ વર્ષ સુધી કુકડો ત્રણ માસ કીડી અને એક માસ સુધી કીડો થાય છે. આ જન્મ મરણુને પામી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે, તે કીડાની જાતિમાં ચૌદ માસ જીવે છે. ત્યાર પછી અધર્મનો ક્ષય કરી ફરીને મનુષ્ય થાય છે. હે વિદ્વો ! સમીપ આવેલા વિવાહ, યજ્ઞ અથવા દાનમાં પણ જે મોહથી વિદ્વ કરે છે તે મરણ પામી કીડો થાય છે. હે ભારત ! પંદર વર્ષ સુધી કીડો થઇ જીવે છે. પછી અધર્મનો ક્ષય કરી માનવ થાય છે. હે રાજન ! જે પ્રથમ કન્યાને દઇ બીજાને આપવા ઇચ્છે છે તે પણ જીવ મરણ પછી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. હે મુષ્ટિર ! ત્યાં તેર વર્ષ જીવી તે, પછી અધર્મનો ક્ષય થયાથી યોગ્ય મનુષ્ય થાય છે. દેવનું કાર્ય કર્યા વિના અથવા પિતૃનું કાર્ય કર્યા વિના જમનારો મરણ પછી કાગડો થાય છે. સો વર્ષ સુધી કાગડો અને પછી કુકડો થાય છે. વળી માસ સુધી સર્પ પણ થાય છે, તે પછી મનુષ્ય થાય છે. જે પિતાની સમાન મોટા ભાઇની અવગણના કરે છે તે પણ મરણ પામી કૌંચ પક્ષિની યોનિમાં જન્મે છે. વર્ષ સુધી કૌંચ થઇ જીવે છે. પછી ચીરક

(આ નામનું પક્ષી) થાય છે. તે પછી મરણ પામેલો મનુષ્યપણુને પામે છે. શરૂ પાડનારની સ્ત્રી પાસે જવાથી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. તે પછી નાશ પામી ફરીને સુવર થાય છે. હે નૃપ ! જન્મેલો સુવર રોગવડે મરણ પામે છે. હે પાર્થિવ ! તે પછી મૂઢ કર્મવડે ફૂતરો થાય છે, ફૂતરો થઈ કર્મ કરનારો એ પછીથી મનુષ્ય થાય છે. તેમાં છેકડું ઉત્પન્ન કરી મરણ પામેલો ઉંદર થાય છે. હે રાજન ! કૃતા (કરેલા ઉપકાર)ને હણનારો મરણ પામી યમના લોક પ્રત્યે ગયેલો ક્રોધ પામેલા, યમના પુરોવાડે ભયંકર વધને પામે છે. વળી યમના દેશમાં ગયેલો તે હે ભારત ! હંડ સમુદ્રગર, દારણ્ય અમ્બિકુંભ, અસિપત્રવન, ધોરવાલુક, કૃત્ત્વાલ્મલી, આ, અને બીજી ઘણી વિપત વેડ્યા પછી તે કૃત્ત્વ મનુષ્ય સંસારરૂપ થકને પામી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. હે ભારત ! પંદર વર્ષો સુધી કીડા થાય છે. પછી મલ્લને પામી શિશુ એવો ત્યાજ મરણ પામે છે. તે પછી જીવ હજારો ગર્ભોવડે ઘણા સંસારો પામ્યા પછી પક્ષિ વગેરેમાં જન્મે છે. તેમાં ઘણા વર્ષોના સમૂહો સુધી દુઃખ પામી ફરી ન થનારા જન્મ રહિત એવો કાચળો થાય છે. દહિને હરણ કરવાથી બગલો, સંસ્કાર ન પામેલા માછલાઓને હરવાથી દેડો અને દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો મધને ચોરવાથી ડાંસ થાય છે. ફળ, મળ, કે પુડા ચોરનાર કીડીઓ થાય છે. રાજમાથ (ચોળા) ચોરવાથી હજારોલક મોટાં પુછડાંવાળો ગોળ કીડો થાય છે. દુધપાક ચોરીને તેતરપણુને પામે છે. લોટના પુડાને ચોરવાથી ઘૂંટી એક જાતિમાં જન્મે છે. દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો નર લોટું ચોરવાથી કાગડો થાય છે. દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો નર કાંસાને હરવાથી હારિત પક્ષી થાય છે. રૂપાનું વાસણ હરવાથી કપોત (હોલો) થાય છે. સુવર્ણનું પાત્ર હરણ કરવાથી કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. ધોયેલ હિરાગળ વસ્ત્ર ચોરવાથી કાચંડાપણુને પામે છે. હિરના વસ્ત્રને હરણ કરવાથી નર, વર્તક પક્ષી થાય છે. લુગડું ચોરવાથી માનવ પોપટ થાય છે. હિરાગળ વસ્ત્ર ચોરવાથી માનવ પોપટ થાય છે. હિરાગળ વસ્ત્ર ચોરવાથી મરણ પછી હંસ થાય છે. કપાસથી બનેલાં વસ્ત્રને હરવાથી મરણ પામી મનુષ્ય કૌચ પક્ષી થાય છે. હે ભારત ! નર ગાડરની ઉતનાં બનેલાં વસ્ત્રને ચોરવાથી અને હિરાગળ વસ્ત્ર લેવાથી પ્રાણી સસલો થાય છે. હરતાળ વગેરેને હરી લેવાથી પુરૂષ મરણ પછી મોર થાય છે. રાતાં વસ્ત્રોને હરી લેવાથી ચંકાર પક્ષી થાય છે. હે રાજન ! લોભને આધિન થયેલો માનવ આ લોકમાં અંગ વસ્ત્ર તથા ગંધોને ચોરવાથી છછંદરપણુને પામે છે. તેમાં પંદર વર્ષ સુધી જીવે છે. પછી અધર્મનો ક્ષય કરી મનુષ્ય થાય છે. દૂધને ચોરવાથી બગલી થાય છે. હે રાજન ! મોહવાળો જે નર તેલ ચોરે છે તે પશુ મરણ પછી તૈલપાપી (આ નામનો કીડો) થાય છે. ધનની ઇચ્છવાળો, શસ્ત્રસંહિત એવો અધમ પુરૂષ અથવા જે વૈરી હોય તો તે શસ્ત્ર વગરના પુરૂષને હણવાથી મરણ પછી ગધેડો થાય છે. ગધેડો થઈ બે વર્ષ જીવે છે તે પછી શસ્ત્રવડે નાશ પામે છે. મરણ પામેલો તે, મૃગની જાતિમાં નિત્ય ઉદ્દગવાળો થાય છે. તે મૃગ વર્ષ ગયા પછી શસ્ત્રવડે વધ પામે છે. મરણ પામેલો મૃગ પછીથી માછલો થાય છે, તે પશુ જાળે કરી બંધન પામે છે અને ચોષે માસે શિકારી પશુ થાય છે. દશ વર્ષ સુધી પશુ, પાંચ વર્ષ સુધી દીપડો થયા પછી કાળના ક્રમે પ્રેરેલો નાશ પામી અધર્મનો ક્ષય કરી પછી મનુષ્ય થાય છે. દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો જન્મ સ્ત્રીને હણી યમના લોકને પામેલો ઘણા કદેશો પામી વિશ વાર જન્મ મરણ પામ્યા પછી હે મહારાજ ! જેવડ કીડાની જાતિમાં જન્મે છે. વિશ વર્ષ સુધી કીડો થઈને પછી મનુષ્ય થાય છે. જોજન ચોરવાથી માખી થાય છે અને ઘણા માસ સુધી માખીઓનાં ટાળોને

વશ થાય છે. પછી પાપનો ક્ષય કરી મનુષ્યપણાને પામે છે. ધાન્યને હરવાથી પુરૂષ લોભસ (ધણું રોમવાળો) થાય છે. જે નર હિંગ અથવા ખોળ મિશ્ર ભોજનને ચોરે છે તે કુસના જેવો ભયંકર હિંદર થાય છે. હે વિશંપતે ! નિત્ય પાપી મનવાળો જે, મનુષ્યોને ખાનાર છે તે અને દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો ધૃતને હરણ કરે છે તે કાકમદ્વય શ્વિંગડાવાળો એળ પક્ષી થાય છે. દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો મત્સ્યના માંસને હરવાથી કાગડા અને લવણ ચોરવાથી ચિરિકાક (ધણું જીવનાર કાગડાની જાતિ)માં જન્મે છે. હે તાત ! જે વિશ્વાસે થાપણ મૂકલા ધનને છાનું રાખે છે તે નર આયુષ્ય રહિત થઇ મત્સ્યની જાતિમાં જન્મે છે. મત્સ્યની જાતિને પામી મરણ પામ્યા પછી મનુષ્ય થાય છે. મનુષ્યપણાને પામીને પણ ક્ષીણ આયુષ્યવાળો ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભારત ! નરો પાપો કરવાથી પક્ષી વગેરે થાય છે. વળી જે નરો પાપોને કરી સદાનંતોવડે તેઓ (પાપોને) નાશ પમાડતા નથી તેઓ પોતાના પ્રમાણરૂપ કંઇ પણ ધર્મને જાણતા નથી તથા તેઓ સુખ દુઃખવાળા થઇ વ્યથા પામનારા થાય છે વળી તે નરો સારા વાસ રહિત, પાપી આચરણવાળા, લોભ મોહથી યુક્ત, મ્નેછો થાય છે, એમાં સંશય નથી. જે નરો, જન્મથી માંડી પાપોને તજે છે તેઓ રોગ રહિત, રૂપવાન અને ધનવાન થાય છે. સ્ત્રીઓ પણ પાપ કરવાથી આ વિધિવડે પાપને પામે છે તથા તેઓ ઉપર વર્ણવેલાં પ્રાણિયોના સ્ત્રીપણાને પામે છે. હે પાપરહિત ! પરનાં ધન હરવામાં જે દોષો છે તે સર્વ કલા. આ મેં તમને લેશમાત્રપણથી કહ્યું. વળી હે ભારત ! કયાને સમયે ફરી સાંભળજો. હે મહારાજ ! મેં આ પૂર્વે દેવ ઋષિયોના મધ્યમાં યથાયોગ્ય પૂછેલા પ્રશ્નાના કહેવાથી સાંભળ્યું હતું તે તમને યથાયોગ્ય સમગ્રપણાથી કહ્યું, આ સાંભળી હે મહારાજ ! સદા ધર્મ વિષે મન કરો.

मयापि तच्चकात्सर्येन यथावदनुवर्णितम् ।

एतच्छ्रुत्वा महाराज धर्मे कुरु मनः सदा ॥१३३॥

इति श्री महाभारते ऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे संसारचक्रं नाम एकादश-
अध्यायः ॥ १११ ॥

અધ્યાય ૧૧૨ મો. અન્નદાનનું માહાત્મ્ય.

युधिष्ठिर उवाच—अधर्मस्य गतिर्ब्रह्मन्कायिता मे त्वयानघ ।

धर्मस्य तु गतिं भोतुमिच्छामि वदतांवर ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે યજ્ઞન્ ! હે અનધ ! હે વક્તાઓમાં ઉત્તમ ! તમે મને અધર્મની ગતિ કહી, હવે હું ધર્મની ગતિ સાંભળવા ઇચ્છું છું. પાપવાળાં કર્મો કરીને કેવી રીતે સારી ગતિને પામે તથા કયાં કરેલાં કર્મો કરી શુભ ગતિ પામે ? યજ્ઞરૂપતિ મોહ્યા—કે પાપવાળાં કર્મો કરીને અધર્મના વશપણુને પામેલો, વિપરીત (અવળાં) કર્મો કરી નરકને પામે છે. જે મોહથી અધર્મને કરી ફરીને પરિતાપ પામે છે તે મનના સાધવાનપણુવાળો નર પાપને સેવતા નથી. જેમ જેમ તેનું મન પાપ કર્મને નિહે છે તેમ તેમ સારી અધર્મથી

મુક્ત થાય છે. હે રાજન્ ! જો ધર્મવાદિ બ્રાહ્મણો પાસે પાપ કર્મ કહે છે તો ઝટ અધર્મ-
વડે કરેલા ખરાબ વાદથી મુક્ત થાય છે. જેમ જેમ નર સારી રીતે અધર્મને કહી સંભ-
ળાવે છે તેમ તેમ સાવધાન થએલા મને કરી મુક્ત થાય છે. સાવધાન થએલો મનનાં સમા-
ધાનવાળો મનુષ્ય બ્રાહ્મણને જૂઠાં જૂઠાં દાનો આપવાથી પ્રથમ ભોગવેલી, જીર્ણતાવાળી
કાંચળીથી મુક્ત થએલા સર્પની પેટે સારી ગતિને પામે છે. હે યુષ્કિર ! નર ન કરવાનાં
ક્રમ કરીને પણ જે દાનો આપીને ધર્મવડે રહે છે તે દાનો કહું છું. સર્વ દાનોમાં અનજ
ઐષ કહેલું છે માટે પ્રથમ, સરલ અને ધર્મને ઇચ્છનારા મનુષ્યે અન્ન આપવું. જે કાર-
ણથી મનુષ્યોના પ્રાણરૂપ અન્ન છે, અન્નથી પ્રાણી થાય છે અને અન્ન છે તો લોઢ રહેલો
છે, તે કારણથી અન્ન વખણાય છે. દેવ, ઋષિ, પિતૃ અને મનુષ્યો અન્નનેજ વખાણે છે;
કારણ કે અન્નના દાનથી રતિદેવ રાજ સ્વર્ગને પામેલો છે. આથી હર્ષ પામેલો અંત-
રાત્રિમાવડે ન્યાય (નીતિ)થી પામેલું ઉત્તમ અન્ન, સ્વાધ્યાયવાળા (પોતાના વેદને બાજુનાર)
બ્રાહ્મણોને આપવું. એક હજાર બ્રાહ્મણો હર્ષ પામેલા મને કરી આપેલું જેનું અન્ન ખાય
છે તે પશ્ચિ વગેરેની જાતિમાં ગતિવાળો થતો નથી. હે નરઐષ ! સદા યોગમાં પ્રીતિવાળો
નર દશ હજાર બ્રાહ્મણોને જમાડવાથી અધર્મથી છૂટે છે. આ લોકમાં વેદવડે શોભનારો
વિપ્ર ક્ષિણવડે અન્ન લાવી સ્વાધ્યાયમાં પ્રીતિવાળા બ્રાહ્મણને આપી સુખ પામે છે. હે
ધર્માત્મન્ પાંડવ ! જે પ્રયત્નવાળો અતિ સાવધાન ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણોનાં ધનને નાશ પમાડ્યા
વિના ન્યાયથી પાલન કરી બળવડે પામેલું અન્ન વેદ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોને આપે છે તે તેણે
(પુણ્ય) કરી પાપ કર્મને નાશ પમાડે છે. જ ભાગવડે શુદ્ધ ભેગા કરેલા, ખેતીના ભાગને બ્રાહ્મણોને
આપનારો વૈશ્ય પાપોથી મુક્ત થાય છે. પ્રાણના સંદેહને પામી કંઈપણથી ભેગું કરેલું
અજ બ્રાહ્મણોને આપવાથી શુદ્ધ પાપથી મૂકાય છે. જે અહિંસા પાળનારો જાતીના બળે
અજ મેળવી બ્રાહ્મણોને આપે છે તે દુઃખોને જોતો નથી. નર હર્ષ યુક્ત થઈ નીતિવડે
પામેલું અન્ન વેદવડે વૃદ્ધ (જાનથી વૃદ્ધ) એવા બ્રાહ્મણોને આપવાથી પાપથી મૂકાય છે.
લોકમાં બળને આપનારું અજ આપવાથી નર બળવાન થાય છે અને સજ્જનોના માર્ગને
પામવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. દાનવાન મનુષ્યોએ જે માર્ગ કરેલો છે અને જેણે
કરી વિદ્વજનો આલે છે તેઓજ પ્રાણને દેનારા છે અને તેઓથી સનાતન ધર્મ રહ્યો છે,
માટે મનુષ્યે સર્વ અવસ્થામાં ન્યાયવડે મેળવેલું અન્ન નિરંતર સુપાત્રને દાનમાં આપવું,
કારણ કે અન્ન પરમ ગતિરૂપ છે. અન્નના દાનથી નર ભયંકર લોકને પામતો નથી, માટે
અન્યાય વગરના અજનું દાન કરવું. ગૃહસ્થે બ્રાહ્મણને પ્રથમ અજ આપી ભોજન કરવા
યત્ન કરવો અને માનવે અજનાં દાનવડે દિવસ સફળ કરવો. હે નૃપ ! નીતિને જાણનારો નર
હજાર વેદને જાણનારા, ધર્મને જાણનારા અને ઇતિહાસને જાણનારાઓને ભોજન કરાવવાથી
ધોર નરક પ્રત્યે જતો નથી, સંસારોને સેવતો નથી અને સર્વ કામના યુક્ત થઈ મરણ પછી
સુખ પામે છે. આ પ્રમાણે યોગ્ય થએલો નર ચિંતા રહિત થઈ ક્રીડે છે અને રૂપવાન
કીર્તિમાન તથા ધનવાન થાય છે. હે ભારત ! આ સર્વ, અન્નનાં દાનનું ફળ તમને કહ્યું,
આ ધર્મો તથા ઉત્તમ દાનોનું મૂળ છે.

एतत्ते सर्वमाख्यातमज्ञानफलं ब्रह्म ।

लभेतसु धर्मीणां प्रदानानां च भारत ॥ ૩૧ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे द्वादशाधिकशतब्रह्मोऽध्यायः

११२ ॥

અધ્યાય ૧૧૩ મો. સંસાર ચક્રકથા.

ધૈષ્ટિર ઉવાચ—ઘડિંસા વૈદિકં કર્મધ્યાનમિન્દ્રિયસંયમઃ ।

તપોથ ગુરુસુશ્રૂષા કિં શ્રેયઃ પુરુષં પ્રતિ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—અહિંસા, વેદમાં કહેલું કર્મ, ધ્યાન, ઇન્દ્રિયોનું નિયમન, તપ, અને ની સેવા, તેઓમાં પુરૂષ પ્રત્યે શું શ્રેય છે? બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આ સર્વ િ યુક્ત અને સર્વ જીવદાં સાધનોવાળાં છે માટે જ્યે વાનાં કહેવાતાં સાંભળો. હર્ષથી હું શ્રિનું ઉત્તમ શ્રેય કહું છું. જે નર અહિંસાનો આશ્રય કરનાર ધર્મને અવશ્ય સાધે છે તે ૫ ત્રણ દોષો (કામ ક્રોધ તથા લોભ)ને સર્વ પ્રાણિયો વિષે રાખી પોતે તેઓને નિયમમાં પી પછી સિદ્ધિ પામે છે. જે પોતાના સુખને ઇચ્છનાર હિંસા કરનારાં પ્રાણિયોને દંડવડે છે તે મૂલા પછી સુખી થતો નથી. જે પુરૂષ પ્રાણિયો વિષે પોતાની સમાનતાવાળો તાની ગુલ્ય ગણનાર, દંડને તજનાર, અને ક્રોધને જીતનાર થાય છે તે મરણ પામ્યા ને સુખે દરી વૃદ્ધિ પામે છે. જે સર્વ પ્રાણિયોના આત્મારૂપ આત્માપણથી સર્વ પ્રાણિયોને નાર, અને પદ (મતિ) રહિત થયો છે તેના માર્ગમાં તેનાં પદને ઇચ્છનારા દેવો પણ ક પામે છે જે પોતાને પ્રતિકૂલ હોય તે બીજને માટે કશું નહિ, આ સંક્ષેપથી ધર્મ છે । કામનાથી બીજે થાય છે માટે પુરૂષે પોતાના પોતાની ગુલ્યતાથી નિષેધ, દાન, સુખ, મ, પ્રિય અને અપ્રિય માટે સારી રીતે જાણવું અથવા પોતાની ઉપમાથી નિષેધ કરવામાં, માં, સુખ દુઃખમાં ને પ્રિય અપ્રિયમાં પ્રમાણ જાણવું. જે રીતે બીજે અનુખ્ય બીજઓ આલે તે રીતે બીજઓ બીજ વિષે પ્રથમ કહેલા વિષે ચાલે છે. તમારી સમાનતા જીવલોકમાં તેમજ હો. આ રીતે જેમ ધર્મ છે તેમ નિપુણતાથી કહો છે. વૈશંપાયન આ—આ પ્રમાણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કહી જુદિમાન દેવતાઓના ગુરૂ બૃહસ્પતિ અમારા નાં સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા.

इत्युक्त्वा तं सुरगुरुधर्मराजं युधिष्ठिरम् ।

विधमाचक्रमे धीमान्पश्यतामेव नस्तदा ॥ ११ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे संसारचक्रसमाप्तौ त्रयोदशा
अक्षततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

અધ્યાય ૧૧૪ મો. અહિંસા ધર્મ.

વિપાયન ઉવાચ—તતો યુધિષ્ઠિરો રાજા શરતલ્પે પિતામહમ્
પુનરેવ મહાતેજા યમકલ્લ વદતાંબર ॥ ૧ ॥

વૈશંભાયન બોલ્યા—બૃહસ્પતિના જવા પછી ફરીને મહા તેજસ્વી, વક્તાઓમાં ઉત્તમ, યુધિષ્ઠિર બાણુની શર્યામાં રહેલા પિતામહ બીષ્મને પૂછવા લાગ્યા કે, હે મહામતે ! ઋષિયો, દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણો વેદની પ્રમાણુતાથી અહિંસારૂપ લક્ષણુવાળા ધર્મને વખાણુ છે. હે પાર્થિવ ક્રોધ ! કર્મ, વાણુ અને મનવડે હિંસા કરનાર મનુષ્ય કેમ દુઃખથી મુકાય ? બીષ્મ બોલ્યા—હે શત્રુઓને નાશ પમાડનાર ! વેદવાદિ અથવા પરબ્રહ્મવાદિ મનુષ્યોએ ચાર પ્રકારની અહિંસા કહેલી છે, તે એક એકથી જૂદી પડતી નથી. હે મહીપાળ ! જેમ સર્વ પશુ ચાર પગવડે રહેલાં છે ત્રણ પગવડે રહેતાં નથી, તેમજ આ (અહિંસા) ત્રણ કારણો (મન, વાણુ ને કર્મ) વાળી જે રીતે હાથીના પગલામાં પગે ચાલનારાઓનાં બીજાં પગલાંઓનો સમાવેશ થાય છે તે રીતે અહિંસામાં સર્વ ધર્મ સમાઇ જાય છે. જેવી રીતે હાથીનાં પગલાં પાસે બીજાં સર્વ પગલાંના સમૂહો ઢંકાઇ જાય છે તેવી રીતે અહિંસામાં સર્વ ધર્મો ઢંકાઇ જાય છે. આ પ્રમાણુ પૂર્વે લોકોમાં અહિંસા દર્શાવેલી છે. જીવ, કર્મ, મન, અને વાણુવડે લેપાય છે માટે પ્રથમ મનવડે તજ પછી ત્રણ પ્રકારનાં માંસને જે ભક્ષણુ કરતો નથી તે મુક્ત થાય છે. બ્રહ્મવાદિઓએ ત્રણ કારણુ દેખાડેલાં સંભળાય છે તેથી મને, વાણુ તથા સ્વાદમાં દોષો રહેલા છે. આ કારણુથી તપ-વાળા વિદ્વજનો માંસ ભક્ષણુ કરતા નથી. હે રાજન્ ! માંસના ભક્ષણુમાં દોષો છે તે મારાથી સાંભળો. જે મોહયુક્ત વિચક્ષણુ માણુસ માંસને પુત્રના માંસની સમાન જાણુ ખાય છે તે પુરૂષ અધમ કહેલો છે. જેમ પિતા અને માતાના સમાગમથી પુત્રપણું થાય છે તેમ હિંસા કરવાથી પરવશ તથા પાપી થવાય છે. જે પ્રમાણુ પરસ્પર જીવ્હાઓના સ્પર્શથી રસનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણુ શાસ્ત્રોને વિષે જરૂર આસ્વાદુરૂ કરવાથી પ્રીતિ થાય છે. જેમ સંસ્કાર પામેલ અને ન સંસ્કાર પામેલ, પક્વ, લવણુરૂપ, અને લવણુ રહિત ભાવો થાય છે, તેમ ચિત્ત તેઓમાં રોકાય છે. માંસને ભક્ષણુ કરનારા નરો બેરી મૃદંગના શબ્દો અને પુષ્કળ તંત્રીના શબ્દોને સેવી શકશે. જેઓ રસની ઇચ્છાથી પરાભવ પામેલા, ક્રૂળને ઇચ્છનારા છે તેઓ ન ધારેલ, ન કહેલ અને ન સંકલ્પ કરેલ વસ્તુને વખાણુ છે પણુ માંસની પ્રશંસાજ દોષના કર્મનાં ક્રૂળવાળી છે. ધણુ! સજ્જનો જીવિતને તજ પોતાના માંસોવડે બીજાનાં માંસોને બચાવીને સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા છે. આ રીતે હે મહારાજ ! ચાર કારણુએ મળેલી, અને સર્વ ધર્મોથી યુક્ત એવી અહિંસા તમને કહી.

एवमेषा महाराज चतुर्भिः कारणैवृता ।

अहिंसा तव निर्दिष्टा सर्वधर्मानुसंहिता ॥ ૧૯ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे मांसवर्जनकथने चतुर्दशा
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૧૪ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૧૧૫ મો. માંસની ભોજ્યાભોજ્યતા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—અહિંસા પરમો ધર્મસ્તુક્તં बहुशस्त्वया ।

आद्रेषु च भवानाह पितृनामिषकाक्षिणः ॥ ૧ ॥

૧ મન, વાણુ કર્મ ને ભક્ષણુ. ૨ સંપૂર્ણ સ્વાદ.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—તમે ધણીવાર અહિંસા ઉત્તમ ધર્મ છે એમ કહ્યું અને શ્રાદ્ધોમાં તમે પેતૃઓને માંસ ઇચ્છનારા કહો છો; વળી પ્રથમ તમે બહુ પ્રકારવાળાં માંસોવડે શ્રાદ્ધો વેધિ કહ્યો પણ હવે વગર માંસજ ક્યાંથી હોય? માટે આ વિરોધ આવે છે તેથી માંસના યાગમાં ધર્મ વિષે અમને સંશય થયો છે. હે અનન્ધ ! ભક્ષણ કરનારને શું દોષને ન મક્ષણ કરનારને શું ગુણ થાય? હજીને ભક્ષણ કરનારને અથવા ખીખ્ખે હરેલાંનું મક્ષણ કરનારને શું થાય અને જે પરને માટે હણે અથવા ખરીદ કરી ભક્ષણ કરે તેને શું થાય? આ તત્વવડે આપે મને કહેવું જોઇએ. અને નિશ્ચયથી આ સનાતન ધર્મને આચરવા હું ઇચ્છુ છું. વળી મનુષ્ય કેમ આયુષ્ય પામે છે? કેમ સત્વ ધૈર્ય વા બળવાન થાય છે? કેમ અવ્યંગપણાને—સારાં અંગપણાને પામે છે અને કેવી રીતે સારાં ભક્ષણવાન થાય છે? ભીષ્મ બોલ્યા—હે કુરંદન ! હે રાજન ! માંસના અભક્ષણથી જે અધર્મ થાય છે અને એના ઉત્તમ વિધિ છે તે સૌ તત્વ પ્રમાણે મારાથી સાંભળો. રૂપ, અવ્યંગતા, આયુષ્ય, મુદ્ધિ, સત્ત્વ, બળ અને સ્મૃતિને પામવાની ઇચ્છાવાળા મહાત્મા પુરૂષોએ હિંસા તજેલી છે. હે કુરંદન યુધિષ્ઠિર ! ધણીવાર ઋષિયોના વિચારોનો વાદ થયો હતો, તેઓનું જે મત ધ્યેયું છે તે સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર ! જે નિયમિત વ્રતવાળો મહિને મહિને અશ્વમેધવડે યજ્ઞ કરે અને જે મધુમાંસને તજે, એ સમાન છે. હે રાજન ! સમર્પિયો, વાલખિલ્યો, તથા મરીચિ ઋષિયો અને યુદ્ધિમાનો માંસ વગરના ભક્ષણને વખાણે છે. જે માંસને ખાતો નથી, કણીતો નથી અને હણીવતો નથી તેને ધ્વજાના પુત્ર મનુએ સર્વ પ્રાણિયોના મિત્ર કહેલો છે, માંસને તજનાર સર્વ પ્રાણિયોને પરાજય ન પમાડાય તેવો, સર્વ જીવોમાં વિશ્વાસ થોડ્ય અને નિત્ય સન્નજનોએ માનવા યોગ્ય થાય છે. જે પોતાના માંસને ખીખ્ખના માંસે કરી રહારવા ઇચ્છે છે તે જરૂર દુઃખ પામે છે, આતું ધર્માત્મા નારદે કહ્યું છે. મધમાંસને તજનાથી મનુષ્ય દાન કરે છે, યજ્ઞ કરે છે અને તપસ્વી થાય છે, આ રીતે, બૃહસ્પતિએ કહેલું છે. સો વર્ષ સૂધી મહિને મહિને અશ્વમેધવડે યજ્ઞ કરે છે અને માંસ ખાતો નથી તે ઉત્તમ છે. મધમાંસને તજવાથી સદા યજ્ઞ કરે છે, સદા દાન દે છે અને સદા તપે છે તે તપસ્વી થાય છે. હે ભારત ! જે નર માંસોને ભક્ષણ કરી પાછળથી નિરૂત્ત થાય છે તે કર્મને સર્વ વેદો અને સર્વ યજ્ઞો કરી શક્તા નથી પણ માંસના રસનું જ્ઞાન થયા પછી તજવું દુષ્કર છે માટે જે વિદ્વાન આ, સર્વ પ્રાણિયોને અભય આપનારાં શ્રેષ્ઠ વ્રતને આચરવા સર્વ પ્રાણિયો વિષે અભય દક્ષિણા આપે છે તે લોકમાં પ્રાણુનો દેનાર થાય છે, એમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે યુદ્ધિમાન લોકો ઉત્તમ ધર્મને વખાણે છે. જે રીતે પોતાના પ્રાણ પ્રિય છે તે રીતેજ પ્રાણિયોને પણ પ્રિય છે, માટે યુદ્ધિમાન કુશળ મનવાળો માનવોએ પોતાના સમાનથી સર્વ સાથે વર્તવું. માંસવડે જીવનારા પાપી પુરૂષોએ વારંવાર બળથી હણીતાં, જીવિત ઇચ્છનારાં, રોગ રહિત અને નિષ્પાપ પ્રાણિયોનેજ મૃત્યુથી ભય આપ્યો છે, એકલા મનથી પણ સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારા વિદ્વાનોને તેથી ભય છે માટે હે મહારાજ ! માંસના ત્યાગને ધર્મ, સ્વર્ગ અને સુખનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન જાણો. જેથી ધર્મ પ્રવર્તે છે તે અહિંસા ઉત્તમ ધર્મ છે, અહિંસા ઉત્તમ તપ છે અને અહિંસા ઉત્તમ સત્ય છે, માંસ, તૃણ, કાષ, અથવા પાપાણુથી થતું નથી પણ જીવને હણ્યા પછી માંસ થાય છે માટે તેના ભક્ષણમાં દોષ છે. દેવતાઓ સ્વાહા, સ્વધા અને અમૃતનું ભોજન કરનારા છે અને 'કુટિલતા તથા અસત્ય ક્ષયણુ એવા રાક્ષસોને માંસના ખાનારા માનો. હે રાજન ! માંસનું ભક્ષણ ન કરવાથી

મનુષ્ય, ચેર મહાવનોમાં સંકટોમાં, રાત્રિમાં, દિવસમાં, સંધ્યાઓમાં ચૌદાઓમાં, સભાઓમાં, મૃગ અને સર્પો હજુનારાં ઉગામેલાં શસ્ત્રોની બાબતમાં બીજાઓથી લાય પામતો નથી. વળી સર્વ પ્રાણિયોને જરૂર જવા યોગ્ય, સર્વ જીવોમાં વિશ્વાસ યોગ્ય અને લોકમાં ઉદ્દેશ ન કરનારો કદી ઉદ્દેશ પામતો નથી. જે માંસ ખાનાર ન હોય તો હજુનાર ન થાય, પણ હજુનારો નર ખાનાર માટે છે તેથી ખાનારજ તેને હજુાવે છે, માટે માંસ ભક્ષણ કરવા લાયક નથી, આથી મૃગ વગેરેની હિંસા ખાનારાના અર્થે પ્રવર્તે છે. વળી હે મહાક્રુતે ! હિંસા કરનારાઓનાં આયુષ્યને ઓછું કરે છે માટે જે પોતાની આબાદી ઇચ્છતો હોય તેણે માંસ તજવું. જેમ વ્યાલમૃગો હોય તેમ પ્રાણિયોમાં ઉદ્દેશ પમાડવા યોગ્ય ભયંકર, પ્રાણિયોની હિંસા કરનારાઓ રક્ષણ કરનારને પામતા નથી. મનુષ્યોને અધર્મની ઇચ્છા થાય છે તે લોભથી વા બુદ્ધિના મોહથી અથવા બળને વીર્ય અર્થે કે પાપિયોના સંગથી થાય છે. જે પોતાના માંસને બીજાના માંસે કરી વધારવા ઇચ્છે છે તે ન્યાં ન્યાં જન્મે છે ત્યાં ત્યાં ઉદ્દેશ પામેલ નિવાસવાન થઈ વસે છે. એક નિશ્ચયવાળા ઉત્તમ ઋષિયો માંસનું ભક્ષણ ન કરવું તેને ધન્ય, યશને આપનાર, આયુષ્ય તથા સ્વર્ગ દેનાર, અને મોટા કદયાણું સ્થાન કહે છે. હે કૌતેય ! માંસનાં ભક્ષણોમાં જે દોષો છે તે મેં પૂર્વે માર્કેડેયને કહેતાં પણ સાંભળેલા છે, જે જીવિતને ઇચ્છનારા પ્રાણિઓનાં વા હણેલાઓનાં કે મરેલાઓનાં માંસ ખાય છે તે જેવો હજુનાર છે તેવોજ છે. વેચનારો ધનવડે હણે છે, ખાનારો ઉપભોગથી હજુનાર છે, અને ઘાત કરનાર વધ અને બંધનવડે હણે છે. આ રીતે ત્રણ પ્રકારનો વધ છે, માંસને ન ખાનાર અને તેમાં ખુશી ન થનાર માનવ લાવના દોષથી લેપાય છે. તેમ જે હજુનાર પ્રત્યે હર્ષ બતાવે છે તે પણ દોષથી મુક્ત થાય છે. વળી દયાવાન પ્રાણિયોના માંસને ન ખાનાર, સર્વ પ્રાણિયોમાં પરાભવ ન પમાડી શકાય તેવો આયુષમાન અને સદા રાગ રહિત થાય છે. સર્વ સુવર્ણદાન, ગોદાન, અને ભૂમિદાનોથી માંસ ન ખાવામાં વધારે ધર્મ છે એમ અમારું માનવું છે. પ્રોક્ષણ ન કરેલું અને વિધિ રહિત, વૃથા માંસ ન ખાવું. વૃથા માંસ ખાનારો નરક પ્રત્યે જાય છે એમાં સંશય નથી. અહિં બ્રાહ્મણની ઇચ્છાથી પ્રોક્ષણ કરેલું અને અબ્યુક્ષણ કરેલું માંસ થોડા દોષવાળું જણવું પણ વિપરીત હોય તો પાપવડે લેપાય છે. જે અધમ પુરૂષ ખાનાર માટે જીવોને હણે છે તે હજુનાર અતિ મોટા દોષવાળો છે પણ ખાનાર તેવો થતો નથી. દેવ પૂજા ને યજ્ઞ માટે વેદે કરેલા માર્ગોથી અગ્નણ, માંસને ઇચ્છનારો જે અધમ નર જીવોને હણે છે તે જરૂર નરકને ભોગવનાર થાય છે. જે માંસ ભક્ષણ કરી પાછળથી નિજ્જત થાય છે તેને પણ અતિ મોટો ધર્મ થાય છે અને જે પાપથી નિજ્જત થાય છે તેને પણ અતિ મોટો ધર્મ થાય છે. માંસને લાવનાર, સંમતિ આપનાર, મારનાર, દેનાર, લેનાર, સંસ્કાર કરનાર સુધારનાર અને ઉપભોગ કરનાર-ખાનાર સર્વ પાપીજ છે, આ વિધિએ બ્રહ્માએ નિર્મેલું, જીવું, ઋષિઓએ સેવેલું અને વેદોમાં સારી રીતે વર્ણવેલું બીજું પ્રમાણ કહું છું. હે રાજશાહલ ! પ્રજાની ઇચ્છાવાળાઓએ પ્રવૃત્તિના લક્ષણવાળો ધર્મ કહેલો છે અને તે જે રીતે કહેલો છે તે મોક્ષને ઇચ્છનારાઓ માટે નથી. પિતૃઓની ક્રિયાઓમાં વેદમાં કહેવા પ્રમાણે કરી મંત્રોવડે સંસ્કાર કરેલ, પ્રોક્ષણ કરેલ અને અબ્યુક્ષણ કરેલ હોય તે હવિ પવિત્ર છે, એથી બીજી રીતે વૃથા માંસ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય નથી. વળી હે ભરતચંદ્ર ! સ્વર્ગને ન આપનાર, અપયશને કરનાર, અને રાક્ષસ જેવું છે, આ પ્રમાણે વેદે કહેલું છે. હે રાજન ! પ્રથમ વિધિહીન માંસ ખાવું નહિ, તેમ પ્રોક્ષણ

કરેલું અને વિધિ રહિત, વૃથા માંસ ભક્ષવું નહિ, જે પુરૂષ આત્માને ઉપદ્રવ રહિત ખવા ઇચ્છતો હોય તેણે સર્વ પ્રાણિઓનાં માંસો તજવાં. સંભળાય છે કે પૂર્વ ઋષયમાં નરો દે વ્રોહિમય (ચોખ્ખાનો) પશુ થતો, જે વડે પુણ્યલોકમાં, જવા તત્પર થએલા, યજ્ઞન કરનારો, યજ્ઞન કરતા હતા. તેમ હે પ્રભો ! પૂર્વે ઋષિઓએ એદિ દેશના પતિ વસુને તમે ભક્ષણ કરવા યોગ્ય માંસને ખાવા કાયક કહ્યો છો તેથી સંશય થાય છે એમ પૂછ્યું તારે તે સજ્જ આક્રમશી પૃથ્વી પ્રત્યે આવ્યો હતો અને ફરીને એજ કહેવાથી પૃથ્વીતલ ત્યે પેટો હતો. પ્રજાનાં હિતને ઇચ્છનારા, મહાત્મા, અગસ્ત્યે સર્વ દેવતાઓ સાથે, અરયના મૃગોને તપવડે પ્રોક્ષણ કરેલા હતા, આ રીતે પિતૃ તથા દેવોને આશ્રય કરનારી યાઓ, હીન થતી નથી અને ન્યાયથી માંસવડે તૃપ્ત થએલા પિતૃ પ્રસન્ન થાય છે. હે ઇષાપ રાજેન્દ્ર ! હે મનુજાધિપ ! માંસને ન ખાવામાં સર્વ સુખ છે. જે પૂરાં સો વર્ષ સુધી તિ દાણુ તપનું દુઃખ સહ્યે અને જે માંસને તજે, આ બે સમાન માનેલાં છે. હે નરાધિપ ! શેષે કરી ચંદ્રિકાવાળા શુક્લ પક્ષમાં મઘ અને માંસને તજવાં; કારણ કે એમાં ધર્મ કહેલો. જે ચાર વર્ષાકાળ સુધી માંસોને તજે છે તે, કીર્તિ, આયુષ્ય, યજ્ઞ અને યજ્ઞ ચારે આણેને પામે છે અથવા એક માસ સર્વ માંસોને ન ખાનારો સર્વ દુઃખોથી છુટી તજ રોગ હેત યજ્ઞ સુખે જીવે છે. જેઓ માસ અથવા પક્ષ સુધી માંસને તજે છે તે હિંસાથી નિવૃત્ત થેલા નરોને બ્રહ્મલોક મળવો કહેલો છે. હે પાર્થ ! સર્વ પ્રાણિઓના આત્મારૂપ થઈ રહેના, પરાવર અર્થને જાણનારાના ભાગ, અંજરીષ, મહાત્મા ગય, આયુ, અનરણ્ય, દિલીપ, કુ, પૂર, કાર્તવીર્ય (સહઆર્જુન), અનિરૂદ્ધ, નહુપ, યયાતિ, નૃગ, વિશ્વગન્ધ, શશાંગિંદુ, યુવન્ય, શિખિ, આંશીનર, મુચુકુંદ, માંધાતા, અને હરિશ્ચંદ્ર વગેરે રાજાઓએ શુક્લ પક્ષમાં માંસને તજેલું છે. હે વિભો ! સત્ય બોલો અસત્ય બોલો માં. સત્ય છે તે સનાતન ધર્મ, સત્યવડે હરિશ્ચંદ્ર આકાશમાં ચંદ્રની પેઠે ફરે છે. હે રાજેન્દ્ર ! બ્રીજાઓ કૃપ, ભરત, અંત, કરૂપ, રામ, અલક, નર, વિરૂપાક્ષ, નિમિ, બુદ્ધિમાન જનક, એલ, પૃથુ, વીરસેન, દ્વાકુ, શંભુ, શ્રેવત, સગર, અજ, ધુંધું, સુખાદુ, હર્યશ્વ તથા હે રાજેન્દ્ર ! શુપ, અને ભરત, ॥ અને બ્રીજાઓએ આગળ વર્ષના શુક્લ પક્ષમાં માંસ ખાધેલું ન હતું તેથી હે રાજેન્દ્ર ! બ્રીજા સ્વર્ગ પામ્યા હતા. વળી પ્રકાશ પામતા લક્ષ્મીયુક્ત ગર્ભોએ સેવાતા અને હજાર યોગીયુક્ત, તેઓ બ્રહ્મલોકમાં રહ્યા છે, માટે જે અહિંસા ધર્મનાં લક્ષણવાળા ઉત્તમ ધર્મને આચરે છે તે મહાત્માઓ સ્વર્ગ ઉપર વસે છે, જે ધાર્મિક જનો નિત્ય મઘમાંસને જે છે તથા જે જનમથી માંડી મઘને તજે છે તેઓ સર્વ મુનિયો કહેલા છે. જે માંસ ભક્ષણ વગરના (અહિંસાના) ધર્મને આચરે છે અથવા સંભળાવે છે તે બે અતિ ખરાબ પ્રચરણવાળો હોય તો પશુ કદી નરક પ્રત્યે જતો નથી. હે રાજા ! જે વારંવાર (નિત્ય) વિત્ર અને ઋષિઓએ માનેલા અમાંસ ભક્ષણ (અહિંસા) ના વિધિને જાણે છે અથવા જાણે છે તે, સર્વ પાપોથી છૂટા થઈ સર્વ કામનાઓવડે માન્ય થાય છે તથા યાતિયોમાં શેષપણને પામે છે એમાં સંશય નથી. આપતિ પામેલા આપતિથી મુકાય છે, બંધન બેલા બંધનથી છૂટે છે, આર્તર (રોગી) રોગથી મુક્ત થાય છે અને દુઃખિત દુઃખથી છૂટે. વળી હે કુરુક્ષેત્ર ! પશ્ચિ વગેરેની જાતિને પામતો નથી, રૂપવાન અને સમૃદ્ધિવાન થાય

છે તથા મોટા યજ્ઞને પામે છે. હે રાજન ! માંસને તજવામાં પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ વિષે આ ઋષિઓએ નિર્માણ કરેલો વિધિ તમને કહ્યો.

एतस्ते कथितं राजन्मांसस्य परिवर्जने ।

प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च विधानमृषिर्निर्मितम् ॥ ૮૫ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्म्ये मांसभक्षणनिषेधे पञ्चदश-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૧૫ ॥

અધ્યાય ૧૧૬ મો. માંસભક્ષણના દોષો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—इमे वै मानवालोके नृशंसा मांसगृहिनः ।

विस्त्रय्य विविधान्भक्ष्यान्महारक्षोगण इव ॥૧॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—જગતમાં મોટા રાક્ષસોના સમૂહો જેવા આ કૂર મનુષ્યો જૂદા જૂદા પ્રકારના ખાવાના પદાર્થોને તજી માંસને ઇચ્છનારા છે, વળી જે રીતે માંસને ઇચ્છે છે તે રીતે જૂદા જૂદા આકારવાળા, પુડકા, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શાકો, ખાંડવ, અને રસના ચો-ગોને ઇચ્છતા નથી તેથી તે આજ વિષયમાં મારી બુદ્ધિ અતિ મોહ પામે છે. વળી રસથી કંઈ નથી અને માંસથી બીજું કશું નથી એમ માનું છું. તેથી હે પ્રભો ! હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ ! માંસ ન ખાવામાં યુજો તથા ખાવામાં જે દોષો હોય તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે ધર્મજ ! અહિં યથાયોગ્ય તત્ત્વવડે સઘળું ધર્મથી ખાવા લાયક છે ? અને શું ખાવા લાયક નથી ? અને શું ખાવા યોગ્ય છે ? એ સર્વ મને કહો. હે પિતામહ ! જેમ જેવું હોય અને તે તજવામાં જે યુજો હોય તથા ભક્ષણ કરનારાને જે દોષ થાય તે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે મહાપ્રાહો ભારત ! જેમ તમે કહો છો એમજ એ છે. પૃથ્વીમાં માંસરૂપ રસથી બીજું કશું અધિક નથી. ધા વાગવાથી ક્ષીણ થયેલા અને તાપ પામેલાઓને, ગ્રામ્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાળાઓને તથા માર્ગવડે કૃશ થએલાઓને માંસથી પર નથી. હે પરંતપ ! તત્કાળ માંસ પ્રાણોને વધારે છે અને ઉત્તમ પુષ્ટિ આપે છે માટે માંસથી કોઈ પણ અધિક ખાવાનો પદાર્થ નથી. હે કૌરવનંદન ! માંસ તજવામાં ધણી યુજો મનુષ્યોને જે થાય છે તે મારા કહેવાથી સાંભળો. જે પોતાના માંસને બીજાના માંસે કરી વધારવા ઇચ્છે છે તેથી હલકા બીજો કોઈ નથી અને તે નર અતિ કૂર છે. જગતમાં પ્રાણુથી કશું પણ અતિ પ્રિય નથી માટે જેમ પોતા વિષે તેમ બીજા વિષે દયા કરવી. હે તાત ! શુદ્ધી માંસની ઉત્પત્તિ છે એમાં સંશય નથી, પણ ભક્ષણમાં મોટો દોષ છે અને નિવૃત્તિ પુણ્ય કહેવાય છે માટે વેદમાં કહેલા વિધિવડે તે ખાવાથી દોષ થતો નથી. વળી યજ્ઞો કાળે પશુઓ સૃજેલા છે એમ શ્રુતિ પણ સંભળાય છે, આથી બીજી રીતે ચાલનારા રાક્ષસોને વિધિ કહેલો છે. હવે ક્ષત્રિયોનો (ક્ષત્રિય) માટે જે વિધિ છે તે પણ મારાથી સાંભળો. હે રાજન ! યોગ્ય રીતે પરાક્રમથી મેળવેલા માંસને ખાનારો દોષ પામતો નથી. પૂર્વે અગસ્ત્યે જે કારણથી સર્વ દેવતાઓ માટે અરણ્યના ઝૂંઝાનું

૧ મતલબ કે તે હિંસારૂપ નથી.

પ્રાણીયુઃ કથું હતું તેથી અને આત્માને તન્મ્યા વિના મૃગયા થતી નથી, તથા ખરેખર પશુને પાત્રી પ્રાણુને હણે છે; અથવા તે હણે છે તેથી મૃગયા મનાય છે. હે ભારત ! આ કારણથી રાજ ઋષિયો મૃગયા પ્રત્યે જાય છે. પરંતુ પાપથી લેપાતા નથી અને તેઓ એને પાપ માનતા નથી. હે કૌરવનંદન ! સર્વ પ્રાણિયોમાં જે દયા છે એના જેવું બીજું કંઈ-અરે પરલોકમાં કશું મોટું નથી. દયાવાન મનુષ્યોને આ લોકો તથા બીજા તપસ્વિયોના લોકો પણ મળે છે. ધર્મને જાણનારાઓ અહિંસા લક્ષણવાળો ધર્મ છે એમ માને છે, માટે આત્મજ્ઞાનવાળા નરને જે અહિંસા છે તે હવિ? કહેવાય છે. જે દયામાં તત્પર થયેલો સર્વ પ્રાણિયોને અભય આપે છે તેને પ્રાણિયો પણ અભય આપે છે, એમ એમ સાંભળીએ છીએ. વળી સર્વ પ્રાણિયો સમ તથા વિષમ જાયતોમાં ધાયલ થયેલ ઠાકર પામેલ, પડેલ, ખેંચેલ, અને હણેલા એવા મનુષ્યને બચાવે છે. જે ભયમાંથી બીજાઓને છોડાવે છે તે ભયથી મુક્ત થાય છે અને વ્યાલમૃગો એને હણતા નથી, પિશાચો હણતા નથી તથા રાક્ષસો પણ હણતા નથી. પ્રાણુના દાનથી ઉત્તમ દાન બીજું નથી અને થનાર નથી. અહિં આત્માથી કશું અતિ પ્રિય નથી એવો નિશ્ચય છે. હે ભારત ! સર્વ પ્રાણિયોને મરણ અપ્રિય છે. જરૂર મૃત્યુના વખતમાં પ્રાણિયોને ઝટ કંપ ઉત્પન્ન થાય છે, નિરંતર સંસારરૂપી સમુદ્રમાં જંતુઓ ગર્ભ, જન્મ અને જરાનાં દુઃખોવડે ફર્યા કરે છે તથા મરણથી ઉદ્દેગ પામે છે. ગર્ભવાસોમાં અતિ દારૂ મૃત, પરશેવો, અને વિષાના કણ્ણુ, ખારા, ખાટા અને તીખા રસોવડે બળે છે. જન્મેલા, પર-વશ, તેમાં વારંવાર છેદ પામતા, યાચના કરતા, પરાધીન અને માંસને ઇચ્છનારા દેખાય છે તેમજ કુંભીપાક નરકમાં તે તે યોનિને પામેલા પીડાય છે. વળી દંખાવીને મરણ પમાડાતા વારંવાર જન્મોમાં ભગ્ન્યા કરે છે. પૃથ્વી પ્રત્યે આત્માથી અતિ પ્રિય બીજું કંઈ નથી માટે સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાવાન અને આત્મ જ્ઞાનવાળું થવું. હે રાજન્ ! જે જ્યાં સુધી જીવિત રહે ત્યાં સુધી સર્વ માંસોને ખાતો નથી તે સ્વર્ગમાં મોટા સ્થાનને પામે છે, એમાં સંશય નથી. જેઓ જીવિતને ઇચ્છનારા પ્રાણિયોનાં માંસો ખાયછે તે પ્રાણિયો પણ તેઓને ભક્ષણ કરે છે, એમાં મને સંશય નથી. હે ભારત ! જીવ કહે છે કે જેથી મને બીજો ખાય છે તેથી હું પણ તેને ખાઈશ. તમે માંસનું માંસપણું સમજો. * હે રાજન્ ! હણનારો નિત્ય વધ પામે છે તેમ ભક્ષણ કરનારો હણાય છે અને બોલનારો ક્રોધ પામે છે તથા દ્વેષ કરવા યોગ્ય થાય છે. જે જે શરીરે જે જે કર્મ કરે છે તે, તે તે શરીરે તે તે ફળને પામે છે માટે અહિંસા પરમ ધર્મ છે, અહિંસા પરમ દમ છે, અહિંસા ઉત્તમ દાન છે, અહિંસા ઉત્તમ તપ છે, અહિંસા ઉત્તમ યજ્ઞ છે, અહિંસા ઉત્તમ ક્ષમા છે, અહિંસા ઉત્તમ મિત્ર છે અને અહિંસા ઉત્તમ સુખ છે. સર્વ યજ્ઞોમાં કરેલું દાન અથવા સર્વ તીર્થોમાં કરેલું સ્નાન અથવા સર્વ દાનોનું ફળ એ પણ અહિંસાની તુલ્ય નથી. અહિંસા કરનારને ક્ષય રહિત તપ પ્રાપ્ત થાય છે, અહિંસા કરનાર સદા યજ્ઞ કરે છે અને હજારો વર્ષોએ પણ તેના શુભો કહી શકાય એમ નથી.

પતત્કલમહિસાયા મૃયમ્ કુરુપુત્રવ ।

નહિ શક્યાગુણાવકુમપિવર્ષશતૈતપિ ॥ ૪૨ ॥

इतिभी महाभारतेऽनुज्ञासनपर्वणि दानधर्मे अहिंसाफलकयत्ने षोडशा-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

અધ્યાય ૧૧૭ એ. કીટોપાખ્યાન.

युधिष्ठिर उवाच—अकामाश्च सकामाश्च ये हताः स्म महाहवे ।

कां गतिं प्रतिपन्नास्ते तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ચિંતામહ ! કામનારહિત, અને કામનાસહિત જેઓ મહા યુદ્ધમાં મરેલા છે તેઓ કયી ગતિને પામેલા છે તે મને કહો. હે મહા પ્રાણ ! મહા યુદ્ધમાં પુરૂષોને પ્રાણનો ત્યાગ દુઃખરૂપ છે અને તમે સમૃદ્ધિમાં, શુભમાં અથવા અશુભમાં પ્રાણના ત્યાગને દુઃખે ધરી શકાય તેવા જાણો છો માટે તેનું કારણ મને કહો, કેમકે મેં તમને સર્વ જાણનાર માનેલા છે. બીજમ બોલ્યા—હે પૃથ્વીપતે ! આ સંસારમાં ભેગાં થએલાં પ્રાણિયો સમૃદ્ધ અથવા અસમૃદ્ધ હોય, સાફ હોય અથવા નકાફ હોય તોપણ જે ભાવે કરી પ્રીતિવાળા છે તેનું કારણ સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર ! અહિં પ્રથમ થયેલાં આખ્યાનરૂપ દ્વૈપાયન (વ્યાસ) અને કીડાનો સંવાદ કહું છું. પૂર્વે બ્રહ્મરૂપ થયેલા, બ્રાહ્મણ કૃષ્ણ દ્વૈપાયન (વ્યાસ) કંસ્તા હતા ત્યારે સર્વ પ્રાણિયોની ગતિને જાણનારા, શરીરવાળાઓની બાધાને જાણનારા, સર્વજ્ઞ મુનિએ શીઘ્ર ગાડના રસ્તામાં દોડતા કીડાને જોયો અને જોઈને કીડાને આમ કહ્યું. બ્રાહ્મ પૂછવા લાગ્યા—હે કીટ ! તું ખૂબ ત્રાસ પામેલા રૂપવાળો છે અને ત્વરાવાનું જણાય છે માટે ક્યાં દોડે છે તથા ક્યાંથી તને ભય આવેલો છે તે કહે. કીડો બોલ્યો—હે મહાશુદ્ધ ! આ મોટા ગાડાનો ઘોંઘાટ સાંભળી મને ભય થયો કેમકે આ દોડણુ શબ્દ સંભળાય છે માટે મને ન હજી એટલા સાફ દૂર જઈ છું. હે પ્રભો ! રાક્ષ મારી ચલાવાતા, અતિ મોટા ભારને ધારણ કરનારા, ત્રાસ લેતા બળદોનો સમીપમાં શબ્દ સંભળાય છે તેમ વહન કરાવનારા નરોનો જૂદા જૂદા પ્રકારનો શબ્દ સંભળાય છે, એ શબ્દ અમારા સરખા કીડાની જાતિવાળાએ સાંભળી શકાય એમ નથી માટે હું આ અતિ ભયંકર ભયથી દૂર નાસી જઈ છું. વળી પ્રાણિયોને મૃત્યુ દુઃખરૂપ છે અને જીવનું અતિ દુર્લભ છે એ કારણથી ભય પામેલો હું સુખથી અસુખ ન પામું એટલા સાફ જાણું છું. બીજમ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહુંવાથી વ્યાસ તેને કહેવા લાગ્યા કે હે કીટ ! તને સુખ ક્યાંથી ? તું તિરંગ્યોનિમાં તો છે માટે હું તારું મરણ સુખરૂપ માનું છું. હે કીડા ! તું શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ અને બધું પ્રકારના ધણા ભોગોને, સુખો અથવા ખાવાના પદાર્થોને જાણતો નથી તેથી તારું મરણજી એકરૂપ છે. કીડા બોલ્યો—હે મહાપ્રાણ ! જીવ સર્વ દેહોણું પ્રીતિવાળો છે, એથી હું તારું સુખ વિચારું છું અને તેથી જીવવા ચાહું છું, દેવને અનુસરી પ્રવર્તેલ સર્વ વિષય છે. મનુષ્યના અને સ્થાવરોના વિશેષપણથી જૂદા ભોગો ભોગવવાના છે. હે પ્રભો ! હું આગળ બહુ ધનવાન, બ્રાહ્મણી આસ્થા રહિત દૂર કદરવ્ય, વૃદ્ધિવડે જીવનાર તીક્ષ્ણપ્રાણીવાળો, શંકાશુદ્ધિવાળો, સર્વ

૧ માંસ શબ્દજ અને બહુ કરે તેને હું ખાઉં એવા અર્થને સૂચવનાર છે.

જન્મતો દેવી અને પ્રજાએ અથવા ભાગ્યે મિથ્યા કરેલો પણ પારકાના ધર્મને હરખમાં પ્રીતિવાળો ચદ્ર મનુષ્ય હતો, ત્યારે મત્સરપણથી ફર, સ્વાદની ઇચ્છાવાળો, અને ખાંધને આહારો એવો હું તેણે ધરમાં પણ નોકર તરીકે અતિથિજનને તણ બોળ્યો હતું. વળી મનની ઇચ્છાથી મેં દેવોને અર્થે તથા મનોને અર્થે શ્રાદ્ધથી આજીવું અન્ન અને પ્રથમ જે જંદરે દેવું જોઈએ તે આપ્યું નહિ, તેમ છાના સ્થાનને આશ્રય કરી મેં ભયમાં શરણ આપેલા, અને અજ્ઞાને ઇચ્છનારા જે હતા તેઓને પાળ્યા નહિ, પણ અકસ્માત તળ્યા હતા. વળી હું મનુષ્યોના ધન, ધાન્ય પ્રિય સ્ત્રીઓ, વાહન અદ્ભુત વસ્ત્ર અને લક્ષ્મીને જોઈ નિરશક ગુણોમાં દોષો કરાવતો હતો, તેમ બીજાનું સુખ જોઈ અદેખાઈ કરનાર, બીજાના સામર્થ્યને ન ઇચ્છનાર, પોતાની કામનાઓને અનુસરનાર અને પારકાઓના ધર્મ, અર્થ તથા કામને હણનાર હતો. આ રીતે મેં અતિ ઘણા કૂર ગુણોવાળું કર્મ કરેલું છે તેને સંભારી હું જેમ પ્રિય પુત્રને તણ દુઃખ પામું તેમ પશ્ચાત્તાપ પામું છું. જે કે કરેલાં શુભ કર્મોના ફળને જાણતો નથી, પણ હે પ્રજાન! મેં વૃદ્ધતાને પૂજેલી છે, પ્રાણશુને અર્પેલા છે અને એક-વાર સંગતિથી ઘેર આવેલા જાતિના ગુણોથી યુક્ત, અતિથિને પૂજેલા છે તેથી અને સ્તુતિએ નથી તળ્યો. * હે તપોધન ! ફરી પણ હું કર્મવડે સુખ આવનાર જાણું છું, તે સુખ હું તમારાથી સાંભળવા ઇચ્છું છું.

કર્મણા પુનરેવાહં સુલમાગામિ લક્ષ્યે ।

તચ્છોતુમહમિચ્છામિ ત્વતઃ શ્રેયસ્તપોધનં ॥ ૨૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे कीटोपाख्याने सप्तदश-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૧૮ એ. કીટોપાખ્યાન (ચાલુ).

व्यास उवाच—शुभेन कर्मणा यद्वै तिर्यग्योनौ न मुह्यसे ।

ममैव कीटतत्कर्म ये नत्वं न प्रमुह्यसे ॥ १ ॥

વ્યાસ બોલ્યા—હે કીટ ! જે શુભ કર્મવડે તું અત્ત જીવની યોનિમાં મોહ નથી પામતો અને તે વિના પણ જેણે કરી અતિ મોહ નથી પામતો ને માર્ગે જ કર્મ છે. હું તને દર્શનથીજ તપના બળવડે તારીશ; કારણ કે તાપના બળથી અધિક બળવાળું બીજું કંઈ નથી. હે કીટ ! હું તમને પોતાનાં કરેલાં પાપોવડે કીડાપણને પામેલો માનું છું. જે હજી ધર્મને માનીશ તો ફરી ધર્મને પામીશ. તિર્યગ્યોનિને પામેલા જે દેવો છે તે પણ કર્મ ભૂમિમાં કરેલાં કર્મ ભોગવે છે. અજાણ મનુષ્યોમાં ધર્મ પણ કામ માટે છે તથા ગુણો પણ કામના અર્થે છે. * જે વાણી, ભુદ્ધિ, હાથ અને પથરહિત, જીવતે વિદ્યા છે અથવા જે મૂર્ખ છે તે શું તજશે ? † માટે હે કીટ ! જ્યાં જીવતો ઉત્તમ પ્રાણી—ચંદ્ર તથા સૂર્યની પૂજા કરે છે અને પુરુષકારી કથા કરે છે ત્યાં તું જન્મશ. વળી જ્યાં જીવતો

* પૂર્વ જન્મની યાદી છે.

ઉત્તમ બ્રાહ્મણ—ચંદ્ર તથા સૂર્યની પૂજા કરે છે અને પુણ્યકારી કથા કહે છે ત્યાં તું જન્મજીવણી ભ્યાં તું પ્રાપ્ત થયેલા ત્યાં શુભરૂપ થયેલાં પ્રાણિયોને ભોગવીશ અને હું તને ત્યાં બ્રહ્માના આપીશ. આ સાંભળી કીડો 'કીક' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી માર્ગમાં ઉભો રહ્યો, ત્યારે એની મેળે અતિ મોટું ચાલતું ગાડું આવ્યું અને ચક્રના ફરવાથી બેઠાઈ ગયેલા કીડાએ પ્રાણ તજ્યા. તે ધણી તેજવાળા વ્યાસની પ્રસન્નતાથી ક્ષત્રિયના કુળમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે શેઠાઈ, ઘો, વરાહ, મૃગ, પક્ષિ, આંડાલ, શ્દ્ર, વૈશ્ય અને ક્ષત્રિયોની જાતિમાં તથા સર્વ બીજી જાતિ-યોમાં મનવડે તે ઋષિને જોવા ગયો. ત્યાં સત્યવાદી ઋષિએ તે કીડાને સામી માદી કરીને બોલાવ્યો. એ પછી કીડાએ મસ્તક વિષે બે હાથ જોડી તેના ચરણ પ્રહણ કર્યાં. કીડો બોલ્યો—જે હું કીડાપણુને પામી રાજપુત્રપણુને પામ્યો છું એ દશ શુભવડે ઇચ્છેલું જેની તુલના ન થાય એવું સ્થાન છે. અતિ બળવાન, સુવર્ણની માળાઓવાળા હાથી અને રથોમાં જોડેલા કંબોજ દેશના ઉત્તમ ઘોડાઓ અને ધારણ કરે છે. બાંધવો સહિત અને આમાત્યો સાથે હું માંસ યુક્ત ઓદન ખાઉં છું. હે મહાભાગ ! અતિ માન પામેલો હું ધરોમાં, પોતાના નિશ્ચયોમાં સુખકારી અને ઉત્તમ મૂલ્યવાળાં શયનોમાં સુવું છું. જે રીતે પ્રિય બોલનારા દેવો ઇન્દ્રને વખાણે તે રીતે સધળી પાછલી રાત્રિ વિષે સૂત, માગધ અને બાંદિ લોકો મારી સ્તુતિ કરે છે. જે હું કીડાપણુને પામી રાજપુત્રપણુને પામ્યો તે ધણું તેજવાળા તથા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા આપ છે તેની પ્રસન્નતાથીજ, માટે હે મહાપ્રાણ ! તમને સદા નમન હો, હું શું કઈ ? તેની મને આજ્ઞા કરો. મેં આ, તમારા તપના બળે બનાવેલું મેળવેલું છે. વ્યાસ બોલ્યા—હે રાજન્ ! આજ પોતાની મેળે તમે વાણીવડે મારું અર્ચન કર્યું છે, આજે તમને કીડાપણુને પામી નિહિત, સ્મૃતિ થઈ પૂર્વે ધન જેને મુખ્ય છે એવા, ફર આતતાથી વધ યોગ્ય પાપી અને શ્દ્ર થયેલા તમે જે ભેયું કરેલું છે તે પાપનો જટ નાશ નથી. વળી તમે જે મારાં અર્ચનથી સારું પુણ્ય કર્યું હતું તેથી તિર્થંગ્યોનિમાં થયેલા તમેને મારું દર્શન મળ્યું, હવે તમે આ, રાજપુત્રપણુથી રાજપુત્રનાં સુખને તથા પ્રાપ્ત થયેલી દક્ષિણવાળા યજ્ઞોને પામી ગાય અને બ્રાહ્મણ માટે રણુના સ્થાનમાં પ્રાણ તથા આત્માને હોમી બ્રાહ્મણપણુને પામશે પછી બ્રહ્મરૂપ થયેલા, નાશ રહિત અને સુખી એવા તમે સ્વર્ગમાં સુખ માણુશો. જીવ, પશુ પક્ષિ વગેરેની જાતિથી શ્દ્રપણુને પામે છે. આચરણથી વખાણુનાયોગ્ય શ્દ્ર વૈશ્યપણુને, વૈશ્ય ક્ષત્રિયપણુને પામે છે અને ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણપણુને પામે છે તથા સારી વર્તણૂકવાળો બ્રાહ્મણ પુણ્યરૂપ સ્વર્ગને પામે છે.

તિર્થંગ્યોન્યાઃ શુદ્ધનામમ્યુપૈતિ શુદ્ધો વૈદ્યઃ ક્ષત્રિયસ્વં ચ વૈદ્યઃ ।

વૃત્તસ્થાવી ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણસ્વં સ્વર્ગં પુણ્યં બ્રાહ્મણઃ સાધુવૃત્તઃ ॥ ૨૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशामनपर्वणि दानधर्मे कीटोपाख्यानेष्टादशधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

* અર્થાત્ નિષ્કામ નથી. † સાર એ કે કશું નહિ, સર્વ પુણ્યોએ તેને તબક્કો છે.

અધ્યાય ૧૧૯મેા. કીટકોપાખ્યાન.

ભીષ્મ ઉવાચ—ક્ષત્રધર્મમનુપ્રાપ્તઃ સ્મરન્નેવ ચ વીર્યવાનં ।

ત્યક્ત્વા સકીટતાં રાજંચ્ચાર વિપુલં તપઃ ॥૧॥

ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્ ! કીડાપણુને તજી ક્ષત્રિયના ધર્મને પામેલો રમૂતિમાન્ તે મોટું તપ કરવા લાગ્યો. તે વખતે ધર્મ તથા અર્થને જાણનારા માણસનું મોટું તપ જોઇ ખાહ્યોમાં શ્રેષ્ઠ કૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસ તેની પાસે આવ્યા. વ્યાસ બોલ્યા—હે કીટ ! પ્રાણિયોનું પાલન કરવું એ ક્ષત્રિયોનું દેવના જેવું આચરણ છે માટે ક્ષત્રિયના દેવ સરખાં આચરણને યાદ રાખવાથી તમે વિપ્રપણુને પામશો. શુભ તથા અશુભને જાણનારા આત્મજ્ઞાનવાળા તમે સર્વ પ્રજાને સારી રીતે પાળો; તેમ શુભ અને પવિત્ર કરનારાં કાર્યોવડે અશુભ કાર્યોને નાશ પમાડનારા, આત્માને જાણનાર, સારી પ્રીતિવાળા તમે પોતાના ધર્મમાં પ્રીતિમાન્ થાઓ. ક્ષત્રિયના દેહને તજી ખાહ્યોપણુને પામે. ભીષ્મ બોલ્યા—હે પાર્શ્વ ! કીટ પણ મહર્ષિનું વચન સાંભળી ધર્મથી પ્રજાને પાળી ફરી અરણ્ય આવી થોડા વખતમાં મરણ પામી પ્રજાને પાળવાના ધર્મ કરી ખાહ્યોપણુને પામ્યો, ત્યારે પણ તે ખાહ્યોને જોયા પછી ફરીને મોટા યજ્ઞવાળા અને મોટી બુદ્ધિવાળા, કૃષ્ણ દ્વૈપાયન તેની પાસે આવ્યા. વ્યાસ બોલ્યા—હે શ્રીમન્ હે બ્રહ્મશ્રેષ્ઠ ! કોઇ રીતે પણ વ્યથા પામ માં. હે ધર્મને જાણનાર ! સાઈ કરનારો સારી જાતિઓમાં અને પાપ કરનારો જેમ પાપના કળને પામે તેમ પાપવાળી જાતિમાં કૃતપન્ન થાય છે માટે હે કીટ ! મૃત્યુના ભયથી કોઇ પણ રીતે વ્યથા પામતો નથી. તમને ધર્મના લોપનું ભય થવું જોઇએ તેથી ઉત્તમ ધર્મ આચરો. કીટ બોલ્યો—હે ભગવન્ ! તમારી ક્રિયાથી હું સુખથી અતિ સુખ પામ્યો છું, અહિં ધર્મરૂપ જેનું મળ છે એવી લક્ષ્મીને પામી આજ સાઈ પાપ નાશ પામ્યું. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્ ! ભગવન્ વ્યાસનાં વચનથી કીડા દુર્લભ એવા ખાહ્યોપણુને પામી પૃથ્વીને યજ્ઞના સો યૂપ સ્તંભનાં ચિન્હવાળી કરવા લાગ્યો, તેથી બ્રહ્મને અધિક જાણનારો તે બ્રહ્મની સમાન લોકપણુને પામ્યો. હે પાર્શ્વ ! તે વખતે કીટ વ્યાસનાં વચનથી પોતાનાં કર્મવડે પ્રાપ્ત થયેલાં સનાતન, બ્રહ્મરૂપદને પામ્યો. હે પુત્ર ! જેથી સામર્થ્યવડે તે મોટા ક્ષત્રિયોને હણ્યા છે તેથી તેઓ પણ પુણ્યકારી જાતિને પામ્યા છે માટે શોક કરતો નહિ.

તેપિ યસ્માત્પ્રભાવેન હતાંઃ ક્ષત્રિયપુત્રવાઃ ।

સમ્પ્રાપ્તાસ્તે ગતિં પુણ્યાં તસ્માન્મા શોચ પુત્રક ॥ ૧૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे क्रीटकोपाख्याने एकोन-
विंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

અધ્યાય ૧૨૦ મેા. મેત્રેય અને વ્યાસ સંવાદ.

બુધિહિર ઉવાચ—વિદ્યાતપોભ્યાં દાનાઞ્ચ કિમેતેષાં વિશિષ્યતે ।

પૃષ્ઠહામિ ત્વાં સતાંશ્ચેદ્ધ તન્મે જ્ઞદિ પિતામહ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! વિદ્યા, તપ અને દાન એમાં શું ઉત્તમ છે ? હે સન્ન-
નોમાં શ્રેષ્ઠ ! તમને હું તે પૂછું છું માટે અને કહો. બીજમ બોલ્યા—આ વિષયમાં પણ મૈત્રેય
અને કૃષ્ણ દ્વિપાયનના સંવાદરૂપ એક બુનો ઇતિહાસ મહું છું. છે. હે રાજન ! ન જણાય તેવાં
ચરિત્રને કરનારા વ્યાસ કાશીમાં ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનારી મુનિમંડલીમાં ન જણાય તેમ આચરણ
કરનારા મૈત્રેય ગયા, ત્યારે મૈત્રેયે સમીપ બેઠેલા તેમનું અર્ચન કરી ઉત્તમ ભોજન જમાડ્યા.
ઉત્તમ ગુણવાળું, અને સર્વ ઇચ્છાને પુરનારું અન્ન જમી બેઠેલા, પ્રસન્ન થયેલા, મોટા મનવાળા
કૃષ્ણ વ્યાસ વિસ્મય પામ્યા. કૃષ્ણ વ્યાસને આશ્ચર્ય પામેલા જોઈ મૈત્રેય બેઠ્યા—હે ધર્માત્મન !
તમે વિસ્મય પામ્યા તેનું કારણ કહો ? શાથી તપસ્વિ અને ધૃતિવાળા, આપને દર્શ થયો ?
હે વિદ્વન ! હું તમને વંદન કરી પ્રણામ કરી આ લોકમાં જીવ અને પરમાત્માથી જુદું
આચરણ કરનારા અને મહા ભાગ્યવાળા તમે છો તેને આત્માના તપનું ભાગ્ય પૂછું છું.^૧
વળી હું બીજાઓ કરતાં વંશથી ઉત્તમ એવા મારા આત્માને તમારાથી થોડા અંતરવાળો
માનું છું.^૨ વ્યાસ બોલ્યા હે તૃપ ! તેજ અર્થને કહેવાથી વિસ્મય થાય એમાં શું ?
વેદનું વચન બોલું શા માટે ? વેદ બોલું કહે ? ન કહે. પુરૂષનાં ઉત્તમ વ્રતરૂપ ત્રણ વચન
અથવા સ્થાન છે. દ્રોહ ન કરવો, બીજું દાન કરવું ને ત્રીજું ઉત્તમ સત્ય બોલવું. આ
રીતે વેદનું જે વચન છે તે આગળ ઋષિયોએ કહેલું છે અને હાલ પ્રથમ પાળેલું આપણે
કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે થોડું પણ તેનું દાન મોટાં ફળવાળું થાય છે. હે પ્રભો ! તૃષાવાળા
તમેએ અસૂસા રહિત હૃદયવડે તૃષાવાળો હું છું તેને દર્શન આપ્યું. આ દર્શન મને તૃપિત
ભાણુસને આપવાથી તમે મહા યજોવડે જીતો તેમ મોટા લોકોને જીત્યા છે તેથી અને દાન-
વડે પવિત્ર એવાં તપેકરી પ્રસન્ન થાઓ. હું કર્મના વિધિથી થયેલું તમારા પુણ્યનુંજ ખળ,
પુણ્યનુંજ દર્શન અને પુણ્યનોજ ગંધ માનું છું. હે દિવ ! હે તાત ! દાનજ સર્વ પવિત્ર-
થી ઉત્તમ, શુભ, અને તીર્થ સ્નાન, તથા વેદવ્રતની સમાપ્તિથી અધિક છે. જન સર્વ પવિ-
ત્રથી દાનજ ઉત્તમ ન હોય તો તમે વેદમાં કહેલાં આ, ઉત્તમ વ્રતોને વખાણો છો તેઓમાં
દાન અતિ શ્રેષ્ઠ ન થાય એમાં સંશય નથી દાન કરનારાઓએ જે માર્ગ કહેલો છે અને
જે માર્ગે યુદ્ધિમાન માનવો ચાલે છે, તેઓજ પ્રાણુ દાતા છે અને તેઓથીજ ધર્મ રક્ષો
છે. જેમ વેદ સારી રીતે ભણ્યા હોય, જેમ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રખાય અને જેમ સર્વનો
લાગ થાય તેમ ઉત્તમ દાન છે. હે મહા યુદ્ધિમાન તાત ! તમે સારૂ સ્વપ્ન પામશો. જે
યુદ્ધિમાન નર છે તે સુખથી અધિક સુખને પામે છે, તે આ સંશય રહિત અમને પ્રત્યક્ષ
જણાય છે. હે મહા પ્રાજ્ઞ ! શ્રીમાન લોકો ધનોને, દાનને, યજ્ઞને તથા સુખને પામે છે અને
સુખથીજ પરમ દુઃખને પામે છે. તેમ દુઃખથી બીજા સુખને પામે છે, કારણ કે સ્વભાવથીજ
આ નિષ્કમ છે. આ લોકમાં વિદ્વજનો પુણ્ય, શ્રીજી પાપ, ત્રીજી અને નહિ પુણ્ય તથા
પાપ, આ રીતે ત્રણ પ્રકારનાં આચરણ કહે છે. જે પોતાના કર્મથી નિવૃત્ત થયેલો યદ્યનિહ
છે તેને પાપરૂપ આચરણ અને પુણ્યરૂપ આચરણ તથા પુણ્ય પાપ બે નથી એમ માને છે.
જેઓ યજ્ઞ, દાન અને તપના આચરણવાળા છે તે પુણ્ય કરનારા નરો છે અને જે જનો

૧ સાર ૬—શું મારું ભાગ્ય જોઈ વિસ્મય પામ્યા છો ?

૨ સાર એ કે—તમેને વિસ્મય થવાથી અનુમાન કરું છું કે તમારા જે માણસોએ
અંતર છે.

ચોનિથી શુદ્ધ અત્યંત તપમાં પ્રીતિવાળા અને દાન તથા અધ્યયનથી સંપન્ન છે તેઓજ નિરંતર પૂજવા યોગ્ય છે. તેજ સજ્જનોએ જે માર્ગ કરેલો છે તે માર્ગવડે ચાલનારા મોઠા પામતો નથી, માટે તેઓજ સ્વર્ગે લઇ જનારા છે અને તેઓજ સનાતન યજ્ઞને ધારણ કરનારા છે.

તૈર્હિ સન્નિઃ કૃતઃ પન્થાસ્તે નયાતો ન મુણ્ણતે ।

તેહિ મર્ગસ્ય નેતારો યજ્ઞવાહાઃ સનાતનાઃ ॥

શ્લોકી મહાભારતે ડ્વુજાસનપર્વાણે દાનધર્મે એકાંવિંશત્યધિકશ્વતતમો-
ધ્યાવાઃ ॥ ૧૨૧ ॥

***

અધ્યાય ૧૨૨ મો. મૈત્રેયનું પ્રત્યાગમન.

મીષ્મ ઉવાચ—એકમુકઃ સંમંગવાન્મૈત્રેયં પ્રત્યભાષત ।

વિદ્યૈ ચૈ ત્વં વિજાનાસિ વિદ્ય્યા તે શુદ્ધિરીદૃશી ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેલા ભગવાન આસ મૈત્રેય પ્રત્યે બોલ્યા કે તમે આ રીતે બહુ સાફ જાણો છો અને આવી તમારી શુદ્ધિ છે તે ઘણી સારી છે. લોક આર્યના ગુણોને અત્યંત વખાણે છે અને નિઃસંશય, કપનું માન, વયનું માન અને લક્ષ્મીનું માન છે પણ ધાણું સાફ છે કે તે તમને પરાભવ પમાડતાં નથી. આ દેવનો તમને અનુગ્રહ છે. હવે દાનથી જે ધણું અધિક છે તે કહું છું માટે સાંભળો. આ લોકમાં જે આગમ શાસ્ત્રો અને જે કોઇ પ્રવૃત્તિઓ છે તે સર્વ વેદને આગળ કરી ક્રમ પ્રમાણે પ્રવર્તેલી છે, તેઓમાં હું દાનને વખાણું છું અને તમે પણ તપ તથા શાસ્ત્રને વખાણો છો. તપ વેદની પવિત્ર વસ્તુ છે, તપ સ્વર્ગનું સાધન છે, મનુષ્ય તપ અને જ્ઞાનવડે મોટાં સ્થાન પામે છે, આત્મ અમે સાંભળ્યું છે. તપથી બીજું પણ પાપ હોય તે નાશ પામી જાય છે. પુરૂષ જે જે કંઈ ધારી તપ કરે છે એ સર્વને તપવડે તથા જ્ઞાનવડે પામે છે એમ અમારું સાંભળેલું છે. તપવડે દુઃખે કરી સંબંધ પમાય એવું, દુઃખે કરી પરાભવ પમાડાય તેવું, દુઃખે કરી પમાય એવું અને દુઃખે કરી ઉલ્લંઘાય તેવું સર્વજ પામી શકાય છેઃ કારણ કે તપ અતિ બળવાળું છે. સુરા મદિરાને પીનારો, અજ્ઞાણી પરવસ્તુને લેનાર, બાળને હણનારા, અને ગુરૂની અંતિ પામનાર પણ તપવડે સર્વ તરે છે અને પાપથી છૂટે છે. જે સર્વ વિદ્યાવાળો છે તેને નેત્ર-વાળો અને જેવા તેવા પણ તપસ્વિને નેત્રવાળો કહે છે માટે તે બેને સદા નમસ્કાર કરવા. સર્વ શાસ્ત્રો પાળવાળો, સર્વ તપસ્વીયો તેમજ સર્વ દાન દેનારા પૂજવા યોગ્ય છે. તેઓમાં દાન દેનારા સુખે મરણ પામી બીજે જન્મ લક્ષ્મી પામે છે. જગતમાં થયેલા પુણ્યવાન પુરૂષો અન્નનાં દાનોથી આ લોકને, ઘડલોકને, અને અતિ બળવાળો લોકને પામે છે. જેઓને પૂજેલા છે તેઓ આપણને પૂજે છે, માનેલા માને છે અને હાતા ન્યાં ન્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વ ઠેકણે પૂજાય છે. સાફ કરનાર અને ન કરનાર જેનું જેવું કર્મ હોય તેઓ તેવા બે ઉચે હોય તો ઉચે અને નીચે હોય તો નીચે પોતાના લોકોને પામે છે. હે મૈત્રેય ! તમે પણ જે કંઈ અન્ન પાન ઇચ્છો તો પામશોઃ કારણ કે તમે ધારણ્યુક્ત શુદ્ધિવાળો છો.

સારા કુળમાં જન્મ્યા છો, તથા શાસ્ત્રવાન અને કૂર કર્મ રહિત છો. હજી પણ કુમારાવસ્થાને ભોગવનારા તમે સારાં વ્રતવાળાં અને પ્રીતિમાન થાઓ તથા પ્રથમ ગૃહસ્થોનું વખાણુવા યોગ્ય આચરણુ પ્રહણુ કરો. જે પતિ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળો છે અને જે પોતાની સ્ત્રી પતિથી સંતોષવાળી છે; આ પ્રમાણે જે કુળમાં છે ત્યાં સર્વ કલ્યાણુ વર્તે છે. મનુષ્ય જળ-વડે જેમ શરીરથી મેલને દૂર કરે છે, જેમ અગ્નિની ક્રાંતિવડે અધકારને મટાડે છે, તેમ દાન અને તપવડે સર્વ પાપને દૂર કરે છે. હે મૈત્રેય ! તમે કલ્યાણુ પામો. હવે હું સારી રીતે ઘેર જઈ છું અને આ તમારે મનમાં ધારણુ કરવું, એમ કરવાથી શ્રેય થશે. પછી વ્યાસને પ્રણામ કરી, પ્રદક્ષિણા કરી ભગવાન મૈત્રેય બે હાથ જોડી ભગવાન વ્યાસ તમે કલ્યાણુ પામો એમ કહ્યું.

તં પ્રણમ્યાથ મૈત્રેય કૃત્વા चापि प्रदक्षिणं ।

स्वस्ति प्राप्नोतु भगवान्नित्युवाच कृताञ्जलिः ॥ ૨૦ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मं मैत्रेयोपदेशे द्वाविंशत्य-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૨૨ ॥

અધ્યાય ૧૨૩ મો. સારી સ્ત્રીના ધર્મ.

युधिष्ठिर उवाच—सत्स्त्रीणां समुदाचारं सर्वधर्मविदांवर ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तस्तन्મે ब्रूहि पितामह ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! હે સર્વ ધર્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ, સારી સ્ત્રીઓનો સમુદાયાર તમારાથી હું સાંભળવા ચાહું છું માટે મને તે કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—દેવલોકમાં સુમના નામની કૈકયી સર્વ તત્વને જાણનાર, મનસ્વી, શાંડિલીને પૂછવા લાગી કે, હે કલ્યાણી ! તમે કયી વર્તકણ્થી અને કયા આચરણુથી સર્વ પાપોને પ્રલય પમાડી દેવલોક પ્રત્યે પધાર્યાં. વળી જેમ સ્વર્ગ પ્રત્યે આવેલા તારાઓના અધિપતિનાં પુત્રી પ્રભાવડે શોભે અને જેમ અગ્નિની જ્વાળા દીપે તેમ તમે પોતાના તેજવડે પ્રકાશો છો, તેમ જ્ઞાનિ રહિત, વિમાનમાં બેઠેલાં, રજરહિત વસ્ત્રોને ધારણુ કરનારાં અને કલ્યાણી એવાં તમે ઉત્તમ ક્રાંતિવડે હજાર ગણાં શોભો છો. તમે અદ્ય તપ, દાન અથવા નિયમથી આ લોકને પાગમાં નથી, માટે તમેજ મને તત્વ કહો. આ પ્રમાણે સુમનાએ પ્રિય લાગે તેમ પૂછેલાં સુંદર હાસ્યવાળાં શાંડિલી નિશ્ચળ ને મધુર એવું આ વાક્ય સુમના પ્રત્યે બોલ્યાં. હું નથી ભગવાં વસ્ત્રવાળી, નથી વસ્ત્રલેને ધારણુ કરનારી, નથી મુંડવાળી કે નથી જટાવાળી, દેવપણાને પામેલી હું સાવધાન ષષ્ઠ પતિ પ્રત્યે અહિત અને સર્વ કડિન વચનો બોલી નથી તેમ સાસુ સસરાની પાસે વર્તનારી દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણોના પૂજનમાં સદા સાવધાન રહેલી છું. ચાડીથી અથવા દુર્જનતાથી પ્રવૃત્તિ કરતી નથી, એ મારા મનમાં રહેલું પણ નથી. ધણેા વખત દાર વગર બીજે રહેતી નથી અને ધરની વાત બોલતી નથી. સર્વ પ્રકારે કર્મ કરી બોડું હાસ્ય અથવા કંઠ પણ અહિત રહસ્ય અથવા અરહસ્ય થવા દેતી નથી. કામ સારૂ બહાર ગયેલા, પણ પછી ઘેર આવેલા પતિને આસન યુક્ત કરી સાવધાન ષષ્ઠ પૂજું છું. પતિ જે અનને ઠીક

માનતા નથી, જે ભોજનને વખાણતા નથી અથવા જે ભક્ત્ય અથવા ચાટવા મોઝ પદા-
ર્થને ખાતા નથી તે સર્વને હું તણું છું. કુટુંબને અર્થે કંઈ પણ કામ આણેલું હોય તે
સંપળું પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી હું દરાવું છું અને કહે છું. જે મારા સ્વામી કોઈ પણ કાર્યે કરી
પ્રવાસે જાય છે તો હું જરૂર ધણું મંગળોથી યુક્ત થાઉં છું. તેમ સ્વામિના જયા પછી
અંજન-રોચના સ્નાન, પુષ્પ, તિલક, અને કેશ શણગાર કરતી નથી. હું સુખે સુતેલા
સ્વામિને વચમાં આવેલાં કાર્યોમાં ઉઠાડતી નથી તેથી માફે મન પ્રસન્ન રહે છે. સર્વદા કુટુંબને
અર્થે પણ પતિને શ્રમ કરાવતી નથી. કંઈ પણ જાનું રાખનારી અને ધરને અતિ
મોખમું રાખનારી છું. આ ધર્મના માર્ગને સાવધાન થઈ પાળનારી નારી સ્વર્ગ લોકમાં
અશ્વેતીની પેઠે પૂજ્ય છે. ભીષ્મ મોહ્યા-તે વખતે મહા ભાગ્યવાળી, તપસ્વિની, દેવી સુમના
પતિ સંબંધી ધર્મ સુમનાને કહી અદૃશ્ય થઈ. જે આ આખ્યાન પર્વ પર્વમાં પાઠ કરે છે
તે દેવલોકને પામી નંદનવનમાં વસે છે અને સુખી થાય છે.

યજ્ઞેદં પાણ્ડવાભ્યાનં પટેપર્વણિ પર્વણિ ।

સદેવલોકં સમપ્રાપ્ય નન્દને સસુહીભવેત્ ॥ ૨૨ ॥

इति भीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे शाण्डिलीसुमनासंवादेत्रयो-
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

અધ્યાય ૧૨૪ મો. રાક્ષસ ને બ્રાહ્મણો.

युधिष्ठिर उवाच—साक्षि चापि प्रदाने च जायः किं भवतो मतम् ।

प्रब्रूहि भरतश्रेष्ठ यद्वन्नव्यतिरिच्यते ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું—હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આપે સામ ને દાન એ બેમાં મોટું શું માનેલું છે તથા
એમાં જે અધિક હોય તે કહો. ભીષ્મ મોહ્યા—કોઈ સામથી પ્રસન્ન થાય છે અને બીજો
કોઈ દાનથી પ્રસન્ન થાય છે માટે પુરૂષની પ્રવૃત્તિને સમજી તે બેમાંથી એક સેવવું. હે ભર-
તશ્રેષ્ઠ રાજન્! જે રીતે સામથી ભયંકર બ્રાહ્મણોની આરાધના થાય છે તે રીતે સામના
શુણે તો મારાથી સાંભળો. જે રીતે વનમાં રાક્ષસે બ્રાહ્મણોને પકડી છોડી દીધા હતા તે
રીતે એક જુનો ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો. વનમાં રાક્ષસે ભક્ષણ કરવા વાણી અને યુદ્ધિથી
સંપન્ન એવા કોઈ એક બ્રાહ્મણને પકડ્યો, ત્યારે દુઃખ પામેલો, યુદ્ધિ તથા શાસ્ત્રવડે
સંપન્નબ્રાહ્મણ અતિ ભયંકર રાક્ષસને જોઈ એના વિષે શાંતિજ કરવા લાગ્યો. મોહ પામ્યો
નહિ તથા ન બચ્યા પામ્યો. રાક્ષસે વાણીનાં વખાણ કરી બ્રાહ્મણને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હું શાથી
મોળો અને કૃશ છું? આ મારો પ્રશ્ન કહે, એટલે તું યુક્ત થઇશ. આ સાંભળ્યા પછી જે
શ્રદ્ધા વિચાર કરી, રાક્ષસની વાતોથી વ્યગ્ર ન થયેલો બ્રાહ્મણ તે પ્રશ્નોના જવાબ દેવા લાગ્યો.

બ્રાહ્મણ મોહ્યો—હું સુહૃદ્ગર્ભના વિના, બીજા દેશમાં રહેલો અને બીજા લોકમાં રહેલો
અતુલ વિષયો ભોગવું છું, આ કારણથી તમે પાંદુર વર્ણવાળા અને કૃશ છો. હે રાક્ષસ!
જરૂર સારી રીતે સેવામાં છતાં પણ તમારા મિત્રો પોતાના હોયથી અપ્રતિ પામે છે તેથી

તમે શીકા અને દુખળા છો. ધન અને સામર્થ્યથી અધિક, અતિ હલકાઓ તમારા ગુણોવડે સ્તબ્ધ સ્તંભ જેવા જડ બનેલા છે, જરૂર તમોને ગણતા નથી, તમારૂં અપમાન કરે છે તેથી તમે પાંડુર વર્ણવાળા અને દુર્બળ છો. ગુણવાન, બુદ્ધિમાન, અને વિનય યુક્ત મનવાળા તમે જરૂર ગુણવત્તરના, બુદ્ધિરહિત, બીજાઓને સત્કાર પામેલા ભુવો છો, તેથી ફીકાશવાળા અને દુખળા છો. જરૂર તમે વૃત્તિ-અવિકા વિના કલેશ પામતાં પણ મોટાપથી વૃત્તિના ઉપાયોને નિંદી વ્યથા પામે છો, તેથી શીકાશવાળા અને દુર્બળ છો. હે સંજ્ઞન ! તમે આત્માને પીડી કાઢના ઉપકાર કરેલા છે તે તમને જાણે છે તેથી આપ હરિણ અને કૃષ્ણ છો. તમે ખરાબ માર્ગોમાં કલેશ પામતા, અને કામ ક્રોધથી વિંટાયેલા મનવાળા, જનોને વિચાર કરે છે તેથી હું માનું છું કે આપ શ્વેત વર્ણવાળા અને દુર્બળ છો. જરૂર બુદ્ધિથી માન પામેલા તમે અસંયુક્ત થવાથી દુષ્ટ આચરણવાળાઓથી ક્ષતિ પામ્યા છો તેથી શ્વેત અને દુખળા છો. જરૂર મિત્ર જેવા મુખવાળા કાષ્ઠ શત્રુ સંજ્ઞનની પેઠે આચરણ કરી તમને છેતરી ગયો છે તેથી તમે શ્વેત અને દુર્બળ છો. જરૂર પ્રકાશિત અર્થોમાં ગતિવાળા, રહસ્ય નિપુણ અને કુશળ છો પણ તેને જાણનારાઓ તમને જરૂર માન આપતા નથી તેથી શ્વેત અને કૃષ્ણ છો. દુર્જનોમાં પણ નિઃસંશય ભાલનારા તમે છો, તેના ગુણો વિશેષ શોભતા નથી તેથી ફીકાશવાળા અને કૃષ્ણ થયેલા છો. ધન, બુદ્ધિ અને શાસ્ત્રથી હીન ફક્ત તેજથી યુક્ત તમે જરૂર મોટાની ઇચ્છા કરે છે તેથી ફીકા વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ થયેલા છો. હું માનું છું કે તમારા સગાઓ તપમાં સાવધાન મનવાળા અને અરણ્યને ઇચ્છનારા આપને ખુશી કરતા નથી તેથી પાંડુર વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ છો. જરૂર પ્રિય ભાર્યાવાળા તમે છો, તેનો પાડોશી મલા ધનવાન, યુવાન, અતિ સુંદર અને કામી છે તેથી આપ શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ થયા છો. જરૂર ધનવાન લેખિના મધ્યમાં વખતે કહેલું પણ તમારૂં ઉત્તમ વચન શોભતું નથી, તેથી હરિણ વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ છો. જરૂર કાષ્ઠ પણ મનુષ્ય નિરંતર કાષ્ઠ પણ ઇચ્છેલા કાર્યમાં તમને જોડીને પ્રાર્થના કરે છે તેથી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ થયા છો. જરૂર તમે પ્રાસિની શિથિલતાથી અંતરમાં રહેલા અભિપ્રાયને લાજવડે જાણવા ઇચ્છતા નથી તેથી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ થયા છો. જરૂર તમે લોકમાં જૂદી જૂદી ઇચ્છાઓવાળા સર્વ મનુષ્યોને પોતાના ગુણોવડે ગ્રહણ કરવા ઇચ્છો છો, તેણે કરી શ્વેત વર્ણવાળા તથા કૃષ્ણ થયેલા છો. જરૂર અવિદ્વાન અને થોડા અર્થમાં ભીડે એવા આપ વિદ્યા, પરાક્રમ અને દાનથી થયેલા યશને ઇચ્છો છો તેણે કરી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ થયેલા છો. બીજાએ કહેલું તમારૂં ધણા વખતનું ઇચ્છિત, ન મળેલું જ ફળ બીજાઓએ હરેલું છે તેથી શ્વેત અને કૃષ્ણ થયા છો. જરૂર કાષ્ઠને કંઈ પણ પોતે કરેલા દોષને ન દેખતા એવા આપને તમારા પોતાના દોષો વિના અભિશાપ આપેલા છે તેથી શ્વેત વર્ણવાળા અને કૃષ્ણ થયેલા છો. સંજ્ઞનોને વનમાં ફરનારા, દુર્જનોને ગૃહસ્થ અને મુક્ત જનોને ધરમાં આસક્ત ભુવો છો તેથી શ્વેત અને કૃષ્ણ થયા છો. પીડા પામેલા સ્નેહિયોના પૂર્ણ રીતે અર્થના ગુણો રહિત એવી હાનિથી થયેલા દુઃખને છોડાવતા નથી, તેણે કરી ફીકાશવાળા અને દુખળા છો. જરૂર તમારૂં ધર્મ અર્થ અને કામ યુક્ત તથા વખતે કહેલું વચન જાણતા નથી તેથી ફીકા અને દુખળા થયેલા છો. જરૂર બુદ્ધિમાન અને જીવવા ઇચ્છનારા તમે અકુશળ જનોએ આપેલા અર્થોને પામી વૃત્તિ ચલાવો છો, તેથી શ્વેતવર્ણવાળા અને કૃષ્ણ થયા છો. જરૂર તમે પ્રાપ્તિયોને વૃદ્ધિ પામતા અને પુણ્યવાન જનોને દુઃખ પામતા જોષ નિત્ય નિદો છો તેથી શ્વેત

ફળને, તીર્થોના ફળને તથા યજ્ઞોનું જે ફળ છે એ ફળને પામે છે. જેઓનું મન શુદ્ધ છે તે જેઓ શ્રદ્ધાવાનુ શ્રોતા છે તેઓના લોકોને શ્રદ્ધાવાળા સન્નજને ૨૫૪ રીતે જીતેલા છે. વળી તે નર દોષથી છુટે છે, પાપથી લેપાતો નથી, નિત્ય ધર્મને પામે છે અને મરણ પછી ઉત્તમ લોકમાં જાય છે. કોઈ પણ વખતે પોતાની ઇચ્છાથી દેવતાનો દૂત જાનો રહેલો હોઈ ઇન્દ્ર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, જે પ્રસિદ્ધ, કામના યુક્ત, વૈદ્યોમાં ઉત્તમ, અશ્વિનીકુમાર છે તે મેની આજ્ઞાથી હું નરો સહિત એવા પિતૃ અને દેવો પાસે આગ્યો છું અને શ્રદ્ધ તથા ભોજન કરનારાએ સંગ તળય છે ? શા માટે જૂદા જૂદા પિંડોના વિભાગ પમાડાય છે, તેઓમાં પ્રથમ પિંડ કાને આપવો ? મધ્યમ (વચ્ચો) પિંડ કયાં જાય છે અને છેલ્લો પિંડ કાને આપવો કહેલો છે હું એ જાણુવા ઇચ્છું છું ? આ રીતે શ્રદ્ધાવાન દૂતે ધર્મયુક્ત વચન કહ્યું ત્યારે પ્રથમ રહેલા સર્વ દેવતાઓએ અને પિતૃઓએ વખાણ્યું તથા તેઓમાંથી, પિતૃ બોલ્યા—હે જેયરોત્તમ ! તમારું પધારવું દીક થયું, તમારું સારું થાયો, તમે જૂદ અર્થવાળો ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનો ઉત્તર સાંભળો.

જે પુરૂષ શ્રદ્ધને આપી તથા ભુક્ત કરી સ્ત્રી પ્રત્યે જાય છે તેના પિતૃ તેના વીર્યમાં તે માસ સુધી શયન કરે છે. કમથી પિંડોના નીચણે પિંડ પછી જળ પ્રત્યે પ્રવેશ કરી જાય છે એમ ભાવના કરવી તેમાં મધ્યમ પિંડ છે તેને એક પત્ની ખાય છે અને તેઓમાં જે ત્રીજો પિંડ છે તે અગ્નિ વિશે આપવો. જે રીતે ધર્મ લેપાતો નથી તે રીતે આ શ્રદ્ધનો વિધિ કહ્યો. જે શ્રદ્ધ કરનાર છે તેના પ્રસન્ન મનવાળા પિતૃ સંતોષ પામે છે, પ્રજા વધે છે અને એને અક્ષય ફળ મળે છે. દેવદૂત કહેવા લાગ્યો કે તમે કમથી સર્વ પિતૃના પિંડોના વિભાગ અને તેનો નિર્ણય કહ્યો, હવે આપેલો પિંડ નીચે કાઢી પાસે જાય છે, કયા દેવને પ્રસન્ન કરે છે તથા કેવી રીતે પિતૃને તારે છે, તેજ વખતે પત્ની મધ્યમ પિંડને તો ખાય છે, તેના પિતૃ શા માટે કચ્ચે જ ખાય છે ? જે છેલ્લો ત્રીજો પિંડ છે તે અગ્નિ પ્રત્યે જાય છે તેની શી અતિ થાય છે ? અથવા કાને પામે છે અને ત્રણ પિંડોની જે ગતિ છે તે ફળ, વૃત્તિ, માર્ગ અને જે એને પામે છે તે હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. પિતૃ બોલ્યા—હે ગગનમાં ફરનાર ! તમે આ અતિ મોટો પ્રશ્ન કહ્યો. વળી અદ્ભુત, રહસ્ય પણ અમને પૂ-છયું. દેવ અને મુનિઓ આનેજ વખાણે છે તથા તેઓ આ પ્રમાણે પિતૃનાં કાર્યના નિશ્ચયને ઉત્તમ મહાત્મા ચિરંજીવી વિના જાણતા નથી માટે સાવધાન થઈ મારાથી ત્રણ પિંડોની ગતિ સાંભળો. જે પિંડ જળ પ્રત્યે જાય છે એ ચંદ્રમાને પ્રસન્ન કરે છે. હે મહામતે ! ચંદ્રમા દેવ તથા પિતૃને તૃપ્ત કરે છે. આજ્ઞા આપેલી સ્ત્રી જે મધ્યમ પિંડને ખાય છે તેના પતિને પુત્રોની કામના હોય તો પુત્રની કામનાવાળાને પિતામહો પુત્ર આપે છે. અગ્નિમાં જે પિંડ અપાય છે તે મારાથી જાણો. તે પિંડથી પિતૃ તૃપ્ત થાય છે અને પ્રસન્ન થયેલાઓ કામનાઓને આપે છે. આ રીતે ત્રણ પિંડોની જે ગતિ થાય છે અને જે ઋત્વિક્ યજ્ઞ-માનના પિતૃપણ્યને પામે છે એ સર્વ તમને કહ્યું. હે જેયરોત્તમ ! તે દિવસે સંગ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને સદા પવિત્ર થયેલાઓ શ્રદ્ધભોજન કરવું આમ પડિતો માને છે. આ રીતે મેં જે દોષો કહ્યા તે તેમજ છે પણ બીજી રીતે નથી માટે ન્હાયેલા, પવિત્ર, અને દ્વંધવાન, ધ્વાજીએ ભોજન કરવું આમ જે શ્રદ્ધ કરે છે એની પ્રજા વધે છે. આ સાં-ભળ્યા પછી વિદ્યુત્પ્રભ નામે મોટાં તપવાળા ઋષિ બોલ્યા કે તેનું ૩૫ સૂર્યના તેજની તુલ્ય

પ્રકાશે છે. પછી તે ધર્મનાં રહસ્યો સાંભળવાથી ઇન્દ્રને પૂછવા લાગ્યા કે મોહ પામેલા મનુષ્યો કીડા કીડીઓ, સર્પો અને મૃગ તથા પક્ષિયો સહિત મેઢાઓ અને બીજાં તિર્મ-ગ્યોનિને પામેલા જીવોને હણે છે. તેઓ અતિ ધણાં પાપને પામે છે. તેઓનાં પાપના નિવારણની ક્રિયા શું છે ? આ સાંભળ્યા પછી સર્વ દેવગણો તપરૂપ ધનવાળા ઋષિયો અને મહા ભાગ્યવાન પિતૃ, તે મુનિને વખાણવા લાગ્યા. તેઓમાંથી ઇન્દ્ર બોલ્યા—કુરુક્ષેત્ર, ગંધા, ગંગા, પ્રભાસ, અને પુષ્કર સર્વજનું મનવડે ધ્યાન કર્યા પછી જળમાં પ્રવેશ કરે છે ને ત્રણ દિવસ સૂધી સ્નાન કરનાર થાય છે, નિરાહાર વર્તે છે, ગાયોના પૃથ ભાગનો સ્પર્શ કરે છે અને તેઓનાં પૂછાંને નમે છે તે જેમ રાહુથી ચંદ્ર મુક્ત થાય તેમ પાપથી છૂટે છે. આ સાંભળ્યા પછી વિદ્યુત્પ્રલ ઋષિએ ઇન્દ્રને કહ્યું કે હે સૌ યજ્ઞને કરનાર ! આ જે અતિ સદ્ગત ધર્મ છે તે સમજો. વડવાધના ભુકાને શરીર ઉપર ચોપડવાથી, પ્રિયજી વડે લેપ કરવાથી અને દૂધની સાથે સાડી ચોખા જમવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થવાય છે. હે દેવેશ ! હે શયીના પતિ ! શંકરના સ્થાનમાં રૂદ્રની સાથે બૃહસ્પતિના બોલતાં મેં સાંભળેલું ઋષિઓએ વિચારેલું બીજું રહસ્ય સાંભળો. પર્વત ઉપર ચઢવાનું કરી એક પગભેર રહી નિરાહાર, ઉંચા હાથવાળો અને બે હાથ જોડનાર થઈ મનુષ્યે સૂર્યને નમવું. આથી મોટાં તપવડે યુક્ત થયેલો તે ઉપવાસના રૂઢને પામે છે. સૂર્યનાં કિરણોએ કરી તાપ પામેલો સર્વ પાપને દૂર કરે છે, આ રીતે ગ્રીષ્મ કાળમાં અથવા શીતકાળમાં કરવાથી પાપને તે નાશ પમાડે છે. પાપથી મુક્ત થએલાની કાંતિ સદાકાળ રહેનારી થાય છે. તે તેજથી સૂર્યની પેઠે દીપ્ત અને ફરીને ચંદ્રની પેઠે ચળકે છે. આ સાંભળી દેવવર્ગના મધ્યમાં રહેલા, દેવોના રાજા, સૌ યત્ન કરનારા ઇન્દ્ર, બૃહસ્પતિ પ્રત્યે ઉત્તમ તથા મધુર વચન બોલ્યા કે, હે ભગવન ! મનુષ્યોના સુખને ધારણ કરનાર ધર્મનું રહસ્ય તથા રહસ્ય સહિત જે દોષ હોય તે સૌ યોગ્ય હોય તેમ મને કહો.

બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે શયીના પતિ ! જેઓ સૂર્ય તરફ ઝાડે ફરે છે, જે વાયુનો દ્રેષ કરે છે, જેઓ પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં કાઢને હોમતા નથી અને જેઓ દૂધના કારણથી બાલક વાછડાવાળી માથને દુવે છે તેઓના જે દોષો કહ્યું છે તે સાંભળો. હે વાસવ ! બ્રહ્માએ આ મનુષ્યોમાં સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ અને લોકોની માતા ગાયો, લોકોને તારવા માટે સંજોડી છે માટે હે દેવતાઓ ! તમે સર્વ એક એક ધર્મનો નિશ્ચય સાંભળો. જે દુષ્ટ આચરણવાળી સ્ત્રીઓ, સૂર્ય તરફ વિષ્ટા કરે છે તે સર્વ સ્ત્રીઓ છવાશી વર્ષો સૂધી દુષ્ટચિત્તવાળી અને કુળને કલંક લગાડનારી રહે છે. વાયુનો દ્રેષ કરનારાંની પ્રજા ગર્ભમાંથી સતી જાય છે. જેઓ બળતા અગ્નિમાં કાઢ નથી હોમતા તેઓના અગ્નિનાં કાર્યોમાં અગ્નિ હવ્ય ભક્ષણ કરતો નથી. જે માનવો બાલ વાછડીવાળી ગાયોનું દૂધ પીયે છે તેઓના દૂધને પિનારા, કુળને વધારનાર કોષ્ટ પણ થતા નથી. વળી પ્રજ્વળતા ક્ષયથી અને કુળવંશના ક્ષયથી તે પીડાય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વે કુળવૃદ્ધ બ્રાહ્મણોએ કહેલું છે માટે સમૃદ્ધિ ઇચ્છનારા જે ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય તે ત્યાગ કરવું અને યોગ્ય હોય તે નિરંતર કરવું, આ તમને સત્ય કહ્યું છે. આ સાંભળ્યા પછી હે મહાભાગ ! મરૂદ્ગણો સહિત સર્વ દેવતાઓ, અને મહા ભાગ્યવાળા ઋષિયો તે વખતે ચિત્તને પૂછતાં લાગ્યા કે, શાથી થોડી જીવિવાળા મનુષ્યોને પિતૃ પ્રસન્ન થાય ? કેમ દાન, અને ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ અશ્વય થાય તથા કેવી રીતે અને કયા કર્મે કરી મનુષ્યો અશ્વ રહિત-

પણુને પામે ? આ અમને ધણું આશ્ચર્ય છે માટે સાંભળવા દરિયે છીએ. પિતૃ બોલ્યા—
હે મહાશયો ! ન્યાયથીજ તમે સંશય પૂછો. જેણે કરી સારાં કર્મવાળા મનુષ્યોને અમે
પ્રસન્ન થઈએ છીએ તે સાંભલો. મનુષ્ય નીલ વૃષ્ટને છેડવાથી, અમાસને દિવસે તબલુકત
જળ આપવાથી અને વર્ષાકાલમાં દીપ દાનોથી પિતૃના ઋણુ રહિત થાય છે. આ દાન ક્ષય
રહિત, સત્ત્વ અથવા પાપ કે દુઃખ રહિત અને મોટા ફળવાળું છે. વળી અમને ક્ષય રહિત
સંતોષ થયો કહેવાય છે માટે જે શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્યો નિરંતર તે કરશે તેઓ પ્રપિતામહાને
દુઃખરૂપ નરકથી તારશે. આ રીતે પિતૃઓનું બોલવું સાંભળી હર્ષ યુક્ત થયેલા તપરૂપ
ધનવાળા, મહા તેજસ્વી, વૃદ્ધ ગાર્ગ્ય ઋષિ તેઓ પ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યા કે હે તેપોધનો !
છોડેલા નીલ વૃષ્ટના કયા ગુણો છે, વર્ષામાં દીપદાનથી અને તિલોદકથી શા ગુણો થાય છે ?
પિતૃ બોલ્યા—જે નીલ વૃષ્ટના પૂછડા પ્રત્યે જળ નાંખે તે તેથી પિતૃ સાઠ હજાર વર્ષો સુધી
તૃપ્ત રહે છે. જે કાંડાથી ઉથામેલ વૃષ્ટનાં શિંગડાં પર રહેલા ગારાને ઉમેડી ઉમેડો રહે છે
તેના પિતૃ તેથી જરૂર ચંદ્રના લોક પ્રત્યે જાય છે. ચોમાસામાં દીપ દાનથી ચંદ્રની પેઠે શોભે
છે. જે દીપ આપે છે તેનું અધઝર જેવું રૂપ હોતું નથી. હે તેપોધન ! જે મનુષ્યો અમાસને
દિવસે મધથી મિશ્ર ઉંખરાના કાણનું પાત્ર લેઈ તિલોદક આપે છે, તેઓએ યથાર્થ રીતે
રહસ્ય સહિત શ્રદ્ધ કરેલું કહેવાય છે, તેઓની પ્રજા નિત્ય હરપુષ્ટ મનવાળી થાય છે, કુળ
વંશની વૃદ્ધિ થાય છે, પિંડ દાનનું આવું ફળ થાય છે અને શ્રદ્ધાવાનું થઈ જે કરે છે તે
પિતૃના ઋણુ રહિત થાય છે. આ રીતે શ્રદ્ધના કાળનો ક્રમ કહ્યો તથા વિધિ, પાત્ર, અને ફળ
યથાયોગ્ય કહ્યું.

एवमेष समुद्दिष्टः श्राद्धकालक्रमस्तथा ।

विधिः पात्रं फलं चैव यथावदनुकीर्तितम् ॥ ૮૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पितृहस्यनामपञ्चविंशत्य-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૨૫ ॥

અધ્યાય ૧૨૬ મો. વિષ્ણુપૂજનનું આહ્વાન.

भीष्म उवाच—केन ते न भवेत्प्रीतिः कथं तुष्टिं तु गच्छसि ।

इतिपृष्ठः सुरेन्द्रेण प्रोवाच हरिरीश्वरः ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—દેવોના ઇન્દ્રે તમને શાથી પ્રીતિ થાય અને તમે કેમ સંતોષ પામો ?
આમ પૂછવાથી આ રીતે પૂછેલા ઇશ્વર અને દુઃખને હરનારા એવા વિષ્ણુ બોલ્યા કે
આહાણોની નિંદા એ મારો મોટો દ્રેષ છે અને આહાણોને પૂજવાથી હું નિરંતર
પૂજાઈ છું એમાં સંશય નથી. નિત્ય ઉત્તમ આહાણોને નમવું, ભોજન કરીને પોતાના બે
પગને નમન કરવું, આમ કરે છે તે મનુષ્યોને હું પ્રસન્ન થાઉં છું. જે હાથથી લીપિલાં
મંડલમાં બસી રાખે છે, જે વામન આહાણને જોઈ જળથી નીકળેલાં વરાહને જોઈ ઉંચી
કોરી પૃથ્વીને મસ્તકવડે ખાણુ કરે છે તેઓનું કશું પણ શુકું અતું નથી, તથા પાપ લાગતું
નથી. જે નર સજા પિપ્પળાને, ઝોરાચનાને તથા ગાયને પૂજે છે તેણે દેવ અમુર અને મનુ-

બો સહિત જગત પૂજેલું થાય છે તથા હું ખરાપણથી તે રૂપે કરી તેઓની પૂજા ગ્રહણ કરું છું. ન્યાં સુધી આ મારી પૂજા છે પણ બીજી રીતે જે થોડી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો પૂજા કરે છે તેને હું ગ્રહણ કરતો નથી તથા તે મને સંતોષ કરનારી નથી. ધન્ય પૂજવા લાગ્યા-શા માટે તમે, ચક્ર બે ચરણ, વરાહ, વામન બ્રાહ્મણ અને ઉંચી કરેલી પૃથ્વીને વખાણો છો તે કહો ? કારણ કે તમે પ્રાણિયોને સુખે છો, તમે પ્રજનો સંહાર કરો છો અને તમે મનુષ્યો સહિત સર્વ પ્રાણિયોની સનાતન પ્રકૃતિરૂપ છો.

બીજા બોલ્યા—આ સાંભળ્યા પછી હસીને વિષ્ણુભગવાન આ વચન બોલ્યા—મેં ચક્રરૂપે દૈત્યોને હણેલા છે, ચરણોથી પૃથ્વીને દબાવેલી છે, વરાહનું રૂપ ધરી હિરણ્યાક્ષને મારેલા છે અને વામનરૂપ ધારણ કરીને બહિરાગ્નને જીતેલા છે તેથી આ પ્રમાણે હું મહાત્મા મનુષ્યોને પ્રસન્ન થાઉં છું. અને જેઓ મને પૂજશે તેઓનો પરાભવ થશે નહિ. જે બ્રાહ્મણ અથવા બ્રહ્મચરીને આવેલો જોઈ બ્રાહ્મણને પ્રથમ આહુતિ આપે છે તેનું જોજન અમૃતરૂપ થાય છે. જે પૂર્વ સંધ્યાની ઉપાસના કરી સૂર્ય તરફ મુખ કરી સ્થિતિ કરે છે તે, સર્વ તીર્થોમાં નહાયેલો સર્વ પાપોથી મુક્ત છે. હે તપોધનો ! સમગ્રપણથી આ સંશય પૂજનારા તમોને કહ્યું, હવે હું ફરીને શું કહું ? બળદેવ બોલ્યા—મનુષ્યોનાં સુખને કરનાર અતિ ગુણ સાંભળો કે જેને ન જાણનારા અજ્ઞાણ જનો ભૂતોએ પીડેલા કલેરા પામે છે. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને જે માણસ ગાય, ઘૂત, દહિં, સર્પવ, અને પ્રિયંગુનો સ્પર્શ કરે છે તે પાપથી છૂટે છે. હે તપોધનો ! સર્વ પ્રાણિયો આગળ પાછળ તથા છિત્રોમાં ઉચ્છિન્નતા ત્યાગ કરે છે. દેવો બોલ્યા—ઉત્તરમાં મુખ રાખી પાત્રમાં ભરેલા જળવાળા માણસે ઉંઘરાના કાઠનું પાત્ર લેઈ ઉપવાસ ગ્રહણ કરવો અથવા વ્રતનો સંકલ્પ કરવો. આમ કરનારને દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને કામના પણ સિદ્ધ થાય છે. બીજી રીતે થોડી બુદ્ધિવાળાઓ કરે છે તે વ્રથા છે. ઉપવાસ તથા બલિમાં ત્રાંખાનું વાસણ વિશેષ છે માટે તાત્રનાં પાત્રે કરી બળિ, ભિક્ષા, અર્ચનું જળ, અને પિતૃનું તિલોદક આપવું. બીજી રીતે આપવાથી થોડાં ફળને પામે છે. આ જે રીતે દેવો પ્રસન્ન થાય છે તે રીતે ગુણ કહ્યું. ધર્મ બોલ્યા—કોઈ રીતે પણ રાજપુરૂષ સંબંધી ધંડાવાળા, સેવા કરનારા, ગોરક્ષક, વ્યાપાર કરનારા, કારિગરી કરનારા, નટ, મિત્રનો દ્રોહ કરનારા, અને ન અધ્યયન કરનારા બ્રાહ્મણને અને જે શૂદ્રોનો પતિ હોય તેઓને દેવ અને પિતૃનું અન્ન આપવું નહિ. તેઓને આપનારાના પિંડને આપનારા હાનિ પામે છે તથા તે પિતૃ, દેવ અને અગ્નિ અતિથિને ન આપવાથી પાછા વળી જાય છે. જેણે અતિથિ નથી પૂજતા તે, સ્ત્રીને હણનારા, ગાયોને હણનારા, કરેલા ઉપકારો નહિ જાણનારા, બ્રાહ્મણને હણનારા અને ગુરૂની સ્ત્રી પ્રત્યે જનારાઓ સર્વની સમાન દોષવાળા થાય છે. અગ્નિદેવ બોલ્યા—જે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો માણસ પગ ઉગામી ગાયનો, મહા ભાગ્યવાન બ્રાહ્મણનો અને બળતા અગ્નિનો સ્પર્શ કરે છે તેના દોષો તમે સાવધાન થઈ સાંભળો. એ મનુષ્યનો અપશબ્દ સ્વર્ગને અડે છે, પિતૃ ત્રાસ પામે છે. દેવતાઓનું મન ઉદાસ થાય છે, અને મહા તેજસ્વી અગ્નિ, હઠ લેતો નથી. તે સો જન્મ સુધી નરમ ભોગવે છે તેના છૂટકો થવો સંભવિત નથી માટે પોતાના હિતને ધ્વજનારા શ્રદ્ધાવાન માણસે ક્યારેય પત્રવડે ગાયોનો, મહા તેજસ્વી બ્રાહ્મણનો અને બળતા અગ્નિનો સ્પર્શ કરવો નહિ. આ રીતે મેં જે ત્રણ પદાર્થો ઉપર પગ મૂકે તેના દોષો કહ્યા. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા—હવે બીજું ધર્મ-

યુક્ત, પરમ ગુણ રહસ્ય સાંભળો. ન્યારે હાદ્રમાસના કૃષ્ણપક્ષમાં મધ્યાહ્ન ત્યારે ગજ-
અઘાયામાં પૂર્વ દિશાએ આહુતે વખતે દક્ષિણ દિશામાં મુખ રાખી પિતૃને ઉત્તમ અન્નની એક
આપવી, આ દાનના ગુણોનો વિસ્તાર સાંભળો. એ દાન કરનારે આ લોકમાં તેર વર્ષ સુધી
મોટું શ્રાદ્ધ કરેલું ગણાય છે. ગાયો બોલી કે હે બહુ દેનારિ ! સારા અંગવાળી અને નથી કાઢતી
ભય જેને એવી હે કલ્યાણી ! જે રીતે પૂર્વે વાછડાસહિત બ્રહ્મપુરમાં, જે રીતે વજ્રને ધારણ
કરનારા ઇન્દ્રના સ્થાનમાં હતાં, પછી તે રીતે જે વિષ્ણુના પદ (આકાશમાં) રહ્યાં હતાં, તેમ
જે સૂર્યના માર્ગમાં રહ્યાં હતાં અને નારદ સહિત સર્વ દેવોએ જેનું નામ કીર્તન કરેલું છે
એવાં તમે અતિ મોટી સખી રૂપ છો. આ મંત્રવડે જે ગાયોને વંદન કરે છે તે કરેલાં પાપ
કર્મથી છૂટે છે, ઇન્દ્રના લોકને પામે છે અને ગાયોની કળાને અને ચંદ્રની કાંતિને પામે છે. જે
પર્વોમાં દેવોએ સેવેલા નેસડામાં આ મંત્રનો પાઠ કરે છે તેને પાપ, ભય, અને શોક થતો નથી.
હજાર નેત્રોવાળા (ઇન્દ્ર)ના લોકમાં તે જાય છે. બીષ્મ બોલ્યા—એ પછી લોકમાં પ્રખ્યાત, મહા
ભાગ્યવાન, વસિષ્ઠ વગેરે ઋષિયો કમળથી જન્મેલા બ્રહ્માને પ્રદક્ષિણા કરી એ હાથ બેડી લાં
ઉભા રહ્યા. તેઓમાં બ્રહ્માને જાણુનારા વસિષ્ઠ સર્વ પ્રાણીના હિતને કરનાર, તથા બ્રાહ્મણ
અને ક્ષત્રિયનું વિશેષ હિત કરનારા પ્રશ્નરૂપ વચન બોલ્યા કેવી રીતે દ્રવ્યહીન, પણ સારી
રીતે વર્તનારા દરિદ્ર મનુષ્યો આ લોકમાં કયા કર્મે કરી યત્નું રૂળ પામે છે ? આ
વચન સાંભળી તેઓમાંના બ્રહ્મા બોલ્યા—હે મહાભાગો ! તેઓએ આશ્ચર્ય કરનાર,
ગૂઢ આશ્ચર્યવાળો, પરમ, શુભ, સુક્ષ્મ, અને મનુષ્યોના મધ્યમાં એક એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો,
હે તપોધનો ! સમગ્રપણાથી હું તે કહું છું કે જે રીતે મનુષ્ય યત્નના રૂળને પામે છે એમાં સંશય
નથી તે રીતે સર્વ સાંભળો. પૌષ માસના શુક્લપક્ષમાં ન્યારે રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ
હોય ત્યારે નક્ષત્રના યોગે કરી આકાશમાં સ્થપન કરનાર થવું, એક વસ્ત્ર ધારણ કરનાર,
ન્હાયેલો, પવિત્ર, શ્રદ્ધાવાન અને સાવધાન થયેલો ચંદ્રનાં કિરણોનું પાન કરવાથી મોટા
યત્નના રૂળને પામે છે. હે બ્રાહ્મણોમાં એક ! સુક્ષ્મ તત્વના અર્થને જાણુનારા તમે જે મને
પૂછો છો એ પરમ ગુણ તમને કહું.

एतद्वः परमं गुह्यं कथितं द्विजसत्तमाः ।

यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति सूक्ष्मतत्त्वार्थदर्शिनः ॥ ૫૦ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे देवरहस्येषद्वाविंशत्यधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ ૧૨૬ ॥

અધ્યાય ૧૨૭ મો. ગૃહાચાર તે ધર્મ.

विभावसुदवाच—सलिलस्याञ्जलिं पूर्णमक्षताञ्च घृतोत्तराः ।

सोमस्योत्तिष्ठमानस्य तज्જઞ્ઞં જ્ઞાક્ષતાંજ તાન્ ॥ ૧ ॥

સૂર્ય બોલ્યા—જે જળનો બારેલો યોગો અને જે ઘૃતવાળા અક્ષત હોય તે જળ,
યોગ્યા અને બલિ, ઉદય પામતાં ચંદ્રમાની સંમુખ રહેલા મનુષ્યે અમાસના દિવસે આપવો,
આથી તેણે અમિતું કર્મ કરેલું ગણાય. ગ્રંથ અમિ હોમાય છે. અમાસને દિવસે જે શુદ્ધિ-

માન નહિ એવો મનુષ્ય વનસ્પતિના એક પાનને પણ તોડે છે તે બ્રહ્મહત્યાથી લેપાય છે. અમાસને દિવસે યુદ્ધમાન નહિ એવો જે દાતણુ કરે છે તેને ચંદ્રની હિંસા થાય છે, પિતૃ દ્વેશ પામે છે, દેવતાઓ પર્વમાં તેના દબને લેતા નથી. એના પિતૃ ક્રોધ પામે છે અને એનો વંશ ઓછો થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—જે પાપવડે હાનિ પામેલા ધરમાં પાત્ર વિખરાઇ ગયેલ, વાસણુ લાગી ગયેલ તે આસન પણ તેવાં હોય અને સ્ત્રીઓને માર પડતો હોય તે પાપવડે હાનિ પામેલા ધરથી ઉત્સવ અથવા પર્વના દિવસોમાં દેવતા તથા પિતૃ નિરાશ થઇ પાછા જાય છે. અગિરા બોલ્યા—જે જે સૂર્યમુખી પુષ્પ અથવા બ્રાહ્મીના મૂળને હાથમાં રાખી પૂરા એક વર્ષ સૂધી કરંજની પાસે દીવો અર્પણુ કરે તેની પ્રજા વધે છે. ગાર્ગ્ય બોલ્યા—નિરંતર અતિથિપણું કરતું, ધરમાં દીવો રાખવો, દિવસે શયનનો ત્યાગ કરવો, માંસો ખાવાં નહિ, ગાય ને બ્રાહ્મણની હિંસા કરવી નહિ. પુષ્કર તીર્થોનું કીર્તન કરતું, આ મહા કૃષ્ણવાળો, રહસ્ય સહિત અતિ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. મોટા સો યજ્ઞોવડે યજન કરવાથી પણ તેનું હવિ ક્ષય પામે છે પણ શ્રદ્ધાવાન જનોએ કહેલા જે ધર્મો છે તે ક્ષય પામતા નથી. હવે આ રહસ્ય સહિત, પરમ શુભ સમજો. શ્રાદ્ધ વિધિમાં, દેવતાના વિધિમાં, તીર્થના વિધિમાં અને પર્વોમાં જે રજસ્વલા, જે શ્વેતકાદવાળી અને જે વાંઝણી નારી હોય તેઓએ નેત્ર જોએલા હવિને દેવતા તથા પિતૃઓ ખાતા નથી અને તેર વર્ષ સૂધી પ્રસન્ન થતા નથી, માટે શ્વેત વસ્ત્રવાળા પવિત્ર ચએકાએ બ્રાહ્મણો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવતું ને ભારતનો પાઠ કરવો. તેથી હવિ અક્ષય થાય છે. ધૌમ્ય બોલ્યા—ભાગેલું વાસણુ, ખાટલો, કુકડો અને કૂતરો તથા ધરમાં ભીંગેલું જે વૃક્ષ હોય તે સર્વ વખાણુવા યોગ્ય નથી. ભાગેલા પાત્રમાં કલેશ કહેવાય છે. ખાટલામાં ધનનો ક્ષય થાય એમ કહેવાય છે અને કુકડો તથા કૂતરો હોય ત્યારે તેના જોવાથી દેવતાઓ હવિ જમતા નથી, તેમ વૃક્ષના મૂળમાં જરૂર જીવ (સર્પ વિંછી વગેરે) રહે છે માટે ઘેર ઝાડ વાવતું નહિ. જમદગ્નિ બોલ્યા—સો અશ્વમેધવડે યજન કરે છે અથવા નીચું મસ્તક રાખી રહે છે કે મોટો સત્ર કરે છે પણ જેનું હૃદય શુદ્ધ નથી તે જરૂર નરક પ્રત્યે જાય છે, કારણ કે યજ્ઞ, સત્ય, અને હૃદયની શુદ્ધતાજ ઉંચાં છે. વળી શુદ્ધ મનવડે બ્રાહ્મણને શેર સાથે આપવાથી બ્રહ્મલોકને પમાય છે, તે ઉદાહરણ આ ઠેકાણે પૂર્ણ છે.

શુદ્ધેન મનસા દત્વા સકુપ્રસ્થં દ્વિજાતયે ।

બ્રહ્મલોકમનુપ્રાપ્ત પર્યાપ્તં તન્નિર્દર્શનમ્ ॥ ૧૯ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे देवरहस्येसप्तविंशलाधिक
अतस्तमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

અધ્યાય ૧૨૮ મો. સ્વર્ગકામના એ ધર્મ.

वायुहवाच—किञ्चिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि मानुषाणां सुखावहम् ।

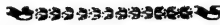
સરહસ્યાશ્ચ વેદોષા વ્રતાનં મુણ્ધવં સમાહિતાઃ ॥

વાસુદેવ બોલ્યા—કંઈ પણ મનુષ્યોના સુખને કરનારો ધર્મ, અને જે રહસ્યો સહિત દોષ છે તે તમને કહું છું માટે સાવધાન થઇ સાંભળો. માનવે, અગ્નિનું કાર્ય કરવું, ઉત્તમ અન્ન-વડે ભોજન કરવું અને પિતૃનાં તિલોદક સહિત દીપ દાન કરવું. આ વિધિવડે શ્રદ્ધાવાન, સાવધાન જે મનુષ્ય ચાર વર્ષાકાળના માસ સૂધી યથાશક્તિ વેદના પારને જાણનારા બ્રાહ્મણને ભોજન અને તિલોદક આપે છે તે સૌ પશુખંધ (યજ્ઞ)નાં ધણા ફળને પામે છે. હવે આ ન વખાણુવા યોગ્ય બીજું ગુણ સમજો. જે શુદ્ધ બીજે દેશ અગ્નિને લેઇ જનારો હોય અને સ્ત્રીઓ, યજ્ઞોમાં શેષ હવિથી મૂઢ થએલ હોય તો ધર્મજ એમ માને છે કે તે અધર્મથી લેપાય છે, તેના અગ્નિયો કાપે છે અને તે શૂદ્રની ચોાનને પામે છે. વળી વિશેષે કરી દેવો સહિત પિતૃઓ પ્રસન્ન થતા નથી. હવે તેમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે મારા કહેવાથી સમજો કે જે કરવાથી નર સારી રીતે સુખી અને તાપ રહિત થાય છે ગાયોનાં મૂત્ર, છાણુ, દૂધ અને કૃતવડે ત્રણ દિવસ સૂધી અગ્નિનું કાર્ય નિરાહાર અને સાવધાન થઇ કરવું, પૂરાં વર્ષ સૂધી થાય તો સારું; ત્યારે દેવતાઓ પ્રતિગ્રહ કરે છે અને એના પિતૃ શ્રદ્ધ કાલ આવે ત્યારે પ્રસન્ન થાય છે. આ અધર્મ અને રહસ્ય સહિત ધર્મ કહ્યો, જે સ્વર્ગની કામનાવાળા મનુષ્યોને મરણ પછી સ્વર્ગનાં સુખને આપનારો છે.

एषह्यधर्मो धर्मश्च सरहस्यः प्रकीर्तितः ।

मर्त्यानां स्वर्गकामानां प्रेत्यस्वर्गसुखावहः ॥ ૧૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे देवरहस्ये अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ૧૨૮ ॥

અધ્યાય ૧૨૮ મો. પિતૃઓનું પ્રસાદન.

લોમશ ઉવાચ—પરદારેણુ યે સક્તા અકૃત્વા દોરંસં હમ્ ।

નિરાશાઃ પિતરસ્તેષાં શ્રદ્ધકાલે મવન્તિ ચૈ ॥ ૧ ॥

લોમશઋષિ બોલ્યા—જેઓ સ્ત્રીના મહણને કર્યા વિના ન પરણવાથી બીજની સ્ત્રીઓમાં આસક્ત છે તેઓના પિતૃઓ જરૂર શ્રદ્ધ વખતે નિરાશ થાય છે. જે પર સ્ત્રીમાં પ્રીતિમાન છે, વાંઝણી સ્ત્રીને સેવે છે અને જે બ્રાહ્મણના ધનને ચોરે છે તેઓ સર્વ સરખા દોષવાળા થાય છે. વળી તેઓ પિતૃને ન બોલાવવા યોગ્ય થાય છે એમાં સંશય નથી. દેવતા અને પિતૃ તેઓનાં હવિને લેતાં આનંદ પામતા નથી, માટે પોતાના હિતને ઇચ્છનારાએ બીજની સ્ત્રીના ત્યાગ કરવો. વધ્યા સ્ત્રીને તજવી અને બ્રાહ્મણનું ધન કદાપિ હરવું નહિ. વળી ધર્મ યુક્ત બીજું પણ ગુણ રહસ્ય સાંભળો. સદા શ્રદ્ધાવાન યુવજનોનું વચન માનવું. જે મહિને મહિને ખારશ તથા અમાસને દિવસે બ્રાહ્મણને ઘી, અને ચોખા આપે છે તેનું પુણ્ય સાંભળો. તે દાને કરી ચંદ્રમા વૃદ્ધિ પામે છે. સમુદ્ર, ઉત્સવોના સમુદ્રરૂપ થાય છે અને ઇન્દ્ર અશ્વમેધના ચોખા ભાગવાળા ફળને મળે છે. આ દાનથી નર તેજસ્વી તથા વીર્યવાન થાય છે અને પ્રસન્ન થએલા ચંદ્રમા પ્રિય કામનાઓને આપે છે. આ કહિયુએ પામી મનુષ્યોનાં સુખને

કરનારો, મહા ફળવાળો, રહસ્ય સહિત બીજો ધર્મ છે તે સાંભળો. જે મનુષ્ય સવારમાં ઉઠી નહાએલો સાવધાન થઇ ધોળો વસ્ત્રવડે બ્રાહ્મણને તિલપાત્ર આપે છે, જે પિતૃને મધ સહિત તિલોદક, દીવો અને તલ અથવા મગ સહિત ચોખા આપે છે, તેનું જે ફળ થાય છે તે સાંભળો. તલનાં પાત્રની ખામતમાં ભગવાન ઇન્દ્રે કહ્યું છે કે જે ગો દાન કરે, નિરંતર રહેનારે ભૂમિદાન કરે અને જે બહુ દક્ષિણવાળો અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કરે, એની સાથે દેવતાઓ તક્ષના વાસણને ધરાધર માને છે. તેમ શ્રાદ્ધમાં પિતૃ તિલોદકને અક્ષય માને છે અને દીપ તથા તિલ મિશ્ર ચોખા હોય તો એના પિતામહો પ્રસન્ન થાય છે. આ રીતે મેં સ્વર્ગમાં તમા પિતૃના લોકમાં પિતૃ અને દેવોએ માનેલું તેમ ઋષિઓએ દીઠેલું પુરાતન આખ્યાન કહ્યું.

स्वर्गे च पितृलोके च पितृदेवाभिर्पूजितम् ।

एवमेतन्मयांहिष्टं મૃષિદૃષ્ટં પુરાતનમ્ ॥ ૧૫ ॥

इति श्री महाभारतेशुशासनपर्वणि दानधर्मे लोमशरहस्ये ऊनविशा-
धिकस्ततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

અધ્યાય ૧૩૦ મો. અર્ધધતીએ કહેલો ધર્મ.

भीष्म उवाच—ततस्त्वृषिगणा सर्वे पितरश्च सदेवताः ।

अर्धधर्ता तपोवृद्धामपृच्छन्त समाहिताः ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—તે પછી સર્વ ઋષિગણો અને દેવો સહિત પિતૃઓ સાવધાન થઇને તપ વડે વૃદ્ધ અને પરાક્રમથી મહાત્મા વસિષ્ઠની સમાન શીલવાળાં અર્ધધતીને પૂછવા લાગ્યા કે હે ભદ્રે ! અમે તમારાથી ધર્મનાં રહસ્યો સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ માટે તમે જે હોય તે કહેવા યોગ્ય છો. અર્ધધતી બોલ્યા—તમારાં સ્મરણે કરી અવરય મેં તપની વૃદ્ધિ મેળવી, તમારી પ્રસન્નતાથી હું સમગ્રપણાથી સહિત, રહસ્ય સહિત અને સદા રહેનારા ધર્મો તમને કહું છું તે સાંભળો. જેનું મન શુદ્ધ અને શ્રદ્ધાવાન હોય તેને ધર્મો કહેવા પશુ જે શ્રદ્ધા રહિત, અભિ-મની, બ્રાહ્મણને હણનાર અને ગુરૂની સ્ત્રી પાસે જનાર હોય, આ ચાર દોષવાળો ભાષણ કરવા લાયક નથી માટે તેઓની પાસે ધર્મને પ્રકાશિત કરવો નહિ. જે નર બાર માસ સૂધી દિવસે દિવસ કપિલાનું દાન કરે છે, જે સદા મહિને મહિને સત્રવડે યજ્ઞન કરે છે અને જે જ્યેષ્ઠ પુષ્કરમાં લાખ ગાયો આપે છે તેઓના ધર્મનું ફળ જેનો અતિથિ સંતોષ પામે છે તેની તુલ્ય નથી. શ્રદ્ધાવાન મનુષ્યે કરવા યોગ્ય, રહસ્ય, મોટાં ફળવાળો, અને મનુષ્યોના સુખને કરનારો બીજો ધર્મ સાંભળો. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી જળ સહિત દર્બ લઇ ગાયોના મધ્યમાં ગાયોનાં શિંગડાં ઉપર અભિષેક કરવો, અને તે જળને નિરાહાર રહેલા પોતે ચરત-કવડે ધારણ કરવું. આમ જે કરે છે તેના ધર્મનું ફળ સાંભળો. ત્રણ લોકોમાં સિદ્ધ, ચાર-જોએ સેવેલાં અને મહર્ષિયોએ સેવેલાં જે કાષ્ઠ તીર્થો સંભળાય છે તેઓનું સ્નાન અને ગાયોનાં શિંગડાનાં જળનું સ્નાન એ સમાન છે. આ સાંભળી અતિ હર્ષ પામેલા, દેવતા, પિતૃ અને બ્રાહ્મણોએ સાઈ સાઈ એમ કહ્યું અને અર્ધધતીનો પશુ સારો સંતોષ કર્યો. બ્રહ્મા

બોલ્યા—હે મહાભાગે ! હે ધન્યે ! અહો ! તમે રહસ્ય સહિત ધર્મ કલ્પો માટે તમને વર આપું છું કે સદા તમારૂં તપ વૃદ્ધિ પામે. યમ બોલ્યા—મેં તમારાથી જે કથા સાંભળી તે દેવતાદિ અને રમણીય છે. હવે મહર્ષિઓએ અને આત્માના હિતને ધ્યેયનારા, શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યે સાંભળી શકાય એવું, ધર્મ યુક્ત, અને મને પ્રિય, ચિત્રગુપ્તે કહેલું રહસ્ય સાંભળો. કંઈ પણ કરેલું પુણ્ય તથા પાપ નાશ પામતું નથી. પર્વના કાળમાં જે કંઈ સૂર્યને પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ જ્યારે મનુષ્ય પ્રેતના લોકમાં જાય છે ત્યારે પુણ્યાત્મા સૂર્ય પાછું આપે છે, અને ત્યાં તે ઉપયોગમાં આવે છે. ચિત્રગુપ્તે માનેલો, શુભ પશુ થોડો ધર્મ કહું છું. નિરંતર પાણી અને દીવાનું દાન કરવું, યથાયોગ્ય પાદરક્ષક છત્ર અને કપિલાનું દાન કરવું. પુષ્કર તીર્થમાં વેદના પારને પામેલા આહ્વાણને કપિલા આપવી. સર્વ રીતે યતનથી અગ્નિહોત્ર પાળવું. આ બીજો પશુ ચિત્રગુપ્તે કહેલો ધર્મ છે. એનું ફળ હે ક્ષિપ્રે ! પૃથકપણાથી તમે સાંભળવા યોગ્ય છે. સર્વ પ્રાણિઓએ કાળના ક્રમથી મરણ પામવાનું છે, તેમાં દુઃખ પામેલા, ક્ષુધા તૃષ્ણાથી પીડાએલા, દાહ પામતા કૃત્યોનાં ફળ ભોગવે છે. ઓછી બુદ્ધિવાળાઓ ધૈર્ય અંધકારરૂપ નરક પ્રત્યે જાય છે, તેમાં જેણે કરી દુઃખો તરાય તે થોડા અર્થવાળો, મોટા અર્થવાળો અને મરણ પછી સુખને ઉત્પન્ન કરનારો ધર્મ કહું છું. પ્રેતના લોકમાં વિશેષે કરી પાણીના દિવ્ય ગુણો છે ત્યાં તેઓને માટે પુણ્યોદકા પુણ્યરૂપ જળવાળી નદી કરવામાં આવે છે, તેમાં ક્ષય રહિત, શીતળ અને અમૃતની ઉપમા અપાય એવું જળ હોય છે. તે નદીમાં જે પાણીનું દાન કરે છે તે પાણી પીયે છે. હવે દીપના દાનથી થતા દીપના ગુણોના વિસ્તાર સાંભળો. દીવાને દેનારો જરૂર નરકના અંધકારને ભેતો નથી. એની પાસે ચંદ્ર સૂર્ય અને અગ્નિ પ્રભા આપે છે. દેવતાઓ એની સર્વ તરફ દિશાઓને નિર્મળ કરવા ધારે છે અને પ્રેત લોકમાં ગયેલો તે નર સૂર્યની પેઠે શોભે છે, માટે વિશેષપણાથી પાણી અને દીવો આપવો. જેઓ પુષ્કરમાં વિશેષતાથી તથા બીજે પણ વેદના પારને પામનારા આહ્વાણને ગાય આપે છે તેનું જે ફળ છે તે સાંભળો. તેણે નિરંતર વૃષ સહિત સો ગાય આપેલી ગણાય છે. આપેલી સે ગાયોની પેઠે એ કપિલા જે કંઈ પ્રહાસ્યાના જેવું પાપ કરેલું હોય તેને ઘોષ નાંખે છે, માટે ચંદ્રિકા હોય ત્યારે જ્યેષ્ઠ પુષ્કર ક્ષેત્રમાં કપિલા આપવી. તેઓને કશું વિષમ થતું નથી, દુઃખ થતું નથી તથા શત્રુઓ થતા નથી. જે પાત્રભૂત ઉત્તમ આહ્વાણને ઉપાનહ અને છત્ર આપે છે તે પરલોકમાં ગયેલો છત્રના દાનથી સુખરૂપ જાયને પામે છે, વળી આપેલા દાનનો નાશ થતો નથી. આ ચિત્રગુપ્તનું માનેલું સાંભળી હર્ષ યુક્ત રોમવાળા મોટી જેનીકાંતિ છે એવા સૂર્ય દેવતાઓ પિતૃને કહેવા લાગ્યા કે તમે મહાત્મા ચિત્રગુપ્તનું ધર્મ રહસ્ય સાંભળ્યું ! જે શ્રદ્ધાળુ માણસો મહાત્મા આહ્વાણને આ દાન આપે છે તેઓને ભય થતો નથી. આહ્વાણને હણનાર, ગાયને હણનાર, પરત્વીમાં પ્રીતિવાળો હોય તે શ્રદ્ધા રહિત નર અને જે સ્ત્રી પ્રત્યે સ્ત્રીથી આજીવિકા ચલાવે છે તે આ પાંચ ધર્મના દોષવાળો છે, જેઓનું પ્રાશ્નશ્રિત નથી. વળી અધર્મી નરો આચાર રહિત, ન ભાષણ કરવા યોગ્ય તથા તજવા લાયક છે. પ્રેતના લોકમાં ગયેલા, પાપ કર્મવાળા તેઓ નરકમાં પર અને લોહીનું ભોજન કરનારા થાય છે અને માછલા થઈ પોતાના કૃત્યનું ફળ પામે છે, તે પાંચ પુરૂષો પિતૃ, દેવતાઓ, સ્નાતક આહ્વાણ અને જે બીજા તપોધન છે તેઓએ બોલાવવા યોગ્ય નથી.

અસમ્માપ્ત્યાઃ પિતૃણાં ચ દેવાનાં ચૈવ પશ્યતે ।

સ્નાતકાદાં ચ ચિત્રાણાં ચેવાન્યે ચ તપોધનાઃ ॥૪૦॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अर्हन्तीचित्रगुप्तरहस्येर्निश्च-
दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૩૧ મો. પ્રમથોએ કહેલા ધર્મ.

મીષ્મ ઉઘાચ—તતઃ સર્વે મહાભાગ દેવાશ્ચ પિતરાશ્ચ હ ।

ઋષયશ્ચ મહાભાગાઃ પ્રમથાન્વાક્યમહુવન્ ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—ત્યાર પછી મહા ભાગ્યવાન્ દેવતાઓ પિતૃ તથા મોટાં ભાગ્યવાળા ઋષિઓ પ્રમથો પ્રત્યે બોલ્યા—હે નિશાચર મહાભાગો ! પ્રત્યક્ષ રાત્રિમાં કરનારા તમે ઉચ્ચિષ્ટ, અપવિત્ર અને ક્ષુદ્ર માનવોને કેમ હણો છો ? કયા નિવારણના ઉપાયો કહેલા છે કે જેથી તમે મનુષ્યોની હિંસા કરી નહિ ? જેઓથી તમે ઘરોમાં રહો નહિ એવાં કયાં રાક્ષસોને હણનારાં છે ? તમારૂં આ સર્વ અમે સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ. પ્રમથો બોલ્યા—જેઓ મૈથુનવડે સદા ઉચ્ચિષ્ટ છે, જેઓ શ્રેષ્ઠને નીચા કરે છે શ્રેષ્ઠનું અપમાન કરે છે જે મોહથી માંસ ખાય છે, જે વૃક્ષના મૂળમાં સુવે છે, જે માંસને મસ્તક ઉપર રાખે છે, જે શ્વેત્રમાં પગ રાખવાને સ્થાને સુવે છે, જે સર્વ ઉચ્ચિષ્ટને બહુ હિંદ્રવાળા મનુષ્યો છે, જેઓ જળમાં અપવિત્ર વસ્તુઓ અને ક્ષિત બડખા વગેરે ફેંકે છે, એ સર્વ મનુષ્યો ભક્ષણ કરવા યોગ્ય અને વધ કરવા લાયક છે. એમાં સંશય નથી. અમે આ પ્રકારના સ્વભાવ તથા આચરણવાળા માનવોને પરાભવ પમાડી લઇ જઇએ છીએ. હવે જેઓથી અમે હિંસા કરી શકતા નથી તે નિવારણ કરવાના ઉપાયો સાંભળો. જે ગોરોચનાને ગ્રહણ કરનાર અને વ્રજને હાથમાં રાખનાર છે, જે મસ્તક પર ધૃતવાળા અક્ષત અર્પણ કરે છે અને જેઓ માંસ ખાતા નથી તેઓની હિંસા કરવા અમે શક્ત નથી. જેના ઘરમાં નિરંતર અગ્નિ દીપ્ત રહે છે, જે ગૃહસ્થોનાં ઘરોમાં વ્યાઘ્રનાં ચર્મ, દાદ, પર્વતનો કાચબો, ધૃતનો ધૂમ, બિલાડો ને કાળો અથવા પીળો મેંદા રહે છે તે ઘરો અતિ ભયંકર માંસને ખાનારાઓ (રાક્ષસો) એ પરાભવ ન પમાડાય એવાં છે અને અમારા જેવા જેઓ છે તે સુખ થાય તેમ બીજા લોક પ્રત્યે ફરે છે માટે હે વિશંપતે ! આ વાનાં રાક્ષસોને હણનારાં છે. આ પ્રભાણે સર્વ, જેમાં છે તે તમને મોટા સંશય ટાળવા કહ્યું.

तस्मादेतानि गेहेषु रक्षोग्नानि विशंपते ।

एतद्दः काथितं सर्वं यत्र वः संशयोर्महान् ॥ ૧૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे प्रथमरहस्ये एकत्रिंशदधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૩૨ મો. દિગ્ગજ રહસ્ય.

મીષ્મ ઉઘાચ—તતઃ પદમતીકાશઃ પશોઙ્ગતઃ પિતામહઃ ।

ઉઘાચ વચનં દેવામ્વાસર્વં ચ શશીપતિમ્ ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—તેપછી, કમળના સરખા, કમળથી જન્મેલા, બ્રહ્મા દેવતાઓ તથા શયીના પતિ ઇન્દ્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે આ મહા બળવાન, રસાતલમાં ફરનારો, તેજસ્વી, મોટાં સત્ત્વ ને પરાક્રમવાળો રેણુક નામે હાથી છે, અતિ તેજસ્વી, મોટાં પરાક્રમવાળા, બીજા સર્વ મોટા હસ્તિઓ છે જેઓ શૈલવન, અને કાનન સહિત સકળ પૃથ્વીને ધારણ કરે છે. મોટા હસ્તિઓને તમે આજ્ઞા આપેલો રેણુક—ત્યાં જઈ સર્વ ધર્મનાં રહસ્યો પૂછે છે. આવું બ્રહ્માનું વચન સાંભળી દેવતાઓએ તેજ વખતે જ્યાં તે પર્વતને ધારણ કરનારા, અવ્યય હસ્તિઓ હતા ત્યાં રેણુકને મોકલ્યો. રેણુક બોલ્યો કે હે મહા બળવાન હસ્તિઓ ! દેવતા અને પિતૃ-ઓએ મને આજ્ઞા કરી છે માટે હું તમારા ધર્મનાં રહસ્યોને તત્ત્વથી સાંભળવા ઇચ્છું છું તેથી હે મહાભાગો ! તમે તત્ત્વરૂપ મનથી ધારેલું હોય તે કહો. દિગ્ગજ બોલ્યા—કાર્તિક માસમાં આશ્લેષા નક્ષત્ર, અને કૃષ્ણપક્ષની કલ્યાણકારી અષ્ટમી હોય તે નક્ષત્રના યોગમાં જે ગોળ તથા ચોખ્ખા આપે છે તથા શુદ્ધ, નિયમિત આહારવાળો અને કાપરહિત ચંદ્ર આ મંત્ર જપે છે બળદેવ વગેરે જે અતિ બળવાન, અનંત ક્ષયરહિત, નિત્ય અતિ બળવાળા, ફણાઓવાળા, અને જેઓ તેઓના કુળમાં થયેલા, મહા ભૂતોરૂપ ભુજંગો છે તેઓ બળ અને તેજની વૃદ્ધિ માટે મારા બલિને ગ્રહણ કરો તથા જ્યારે શ્રીમાન નારાયણ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો ત્યારે પૃથ્વીને ઉદ્ધાર કરનારા દેવનું જે બળ હતું તે તેઓરૂપ હતું, આમ કહીને રાક્ષસમાં બલિ આપવો. જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામે ત્યારે હે ગજેન્દ્ર ! પુષ્પયુક્ત અને નીલાં વસ્ત્ર તથા ચંદનવાળો બલિ વાદ્દિમક વિષે અર્પણ કરવો, આમ કરવાથી નીચે ભારથી પીડાએલા, પૃથ્વીને ધારણ કરનારા અમે પ્રસન્ન થઈએ છીએ અને તે શ્રમને જાણતા નથી. વળી ભારથી પીડિત અને અપેક્ષા રહિત એવા અમે આવું માનીએ છીએ કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શૂદ્ર, જો ઉપવાસ કરી આ રીતે બલિ લઈ રાક્ષસમાં નિવેદન કરે તો બહુ ફળવાળાં દાનને પામે. અમે પણ તે બહુ ફળવાળું માનેલું છે. તેમ ત્રણ લોકમાં જે મહા પરાક્રમી નાગો છે તેઓ પણ ખરી રીતે સો વર્ષ સુધી જેઓનું અતિચિપાણું કર્યું છે એવા થાય છે. આ રીતે દિગ્ગજનું રહસ્ય સાંભળી દેવતા તથા પિતૃઓ અને મહાભાગ ઋષિઓ રેણુકને પૂજવા લાગ્યા.

દિગ્ગજાનાં ચ તચ્છૃત્વા દેવતાઃ પિતરસ્તથા ।

ઋષયશ્ચ મહાભાગાઃ પૂજયન્તિ સ્મિં રેણુકમ્ ॥ ૧૭ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे दिग्गजानांरहस्येद्वात्रि-
 षदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

***

અધ્યાય ૧૩૩ મો. મહાદેવનું રહસ્ય.

महेश्वर उवाच—सारमुच्यते शुष्माभिः साधुधर्म उदाहृतः ।

धर्मगुणमिदं मत्तः शुणुष्व सर्व एव हि ॥ ૧ ॥

મહાદેવ બોલ્યા—તમોએ સાર ખેંચી સારો ધર્મ કહ્યો, હવે બધાઓ મારા આ ધર્મનું રહસ્ય સાંભળો. જેઓની શુદ્ધિ ધર્મને આશ્રય પામી રહેલી અને જે નરો શ્રદ્ધાવાન છે

તેઓને મોટાં ફળવાળા રહસ્યસહિત ધર્મ ઉપદેશ કરવા યોગ્ય છે. જે ઉદ્દેશરહિત થઇ એક માસ સૂધી ગાયેતું આન્હિક આપે અને એક વખત ભોજન જમે તેતું જે ફળ છે તે સાંભળે. હે મહાભાગે ! આ ગાયો પરમ પવિત્ર વસ્તુરૂપ કહેલી છે. તેઓ દેવ, અસુર અને મનુષ્ય સહિત ત્રણ લોકને ધારણ કરે છે. તેઓમાં મોટું પુણ્ય, સેવા અને મોટું ફળ રહેલું છે, માટે ગાયેનાં આન્હિકવાળા દિવસે દિવસ ધર્મથી જોડાય છે. પૂર્વે સત્યયુગમાં મેં એ ગાયેતું અપમાન કરેલું હતું, પછી કમળથી જન્મેલા બ્રહ્માએ મને શાંત કરી સમજાવ્યો તેથી હું મજનાં સ્નાનમાં રહું છું અને વૃષ, મારી ઉપર રહે છે તથા હું ગાયો સાથે રમું છું માટે તેઓ સદા પૂજવા યોગ્ય છે. ઉપાસના કરવાથી મોટા મહિમાવાળી, વર આપનારી ગાયો વર આપે છે તથા જે ગવાન્હિક આપે છે એને સર્વ કર્મોમાં જે ફળ છે તેમાં તેના ગોથો ભાગ હોય તેને પણ કબ્જ કરે છે.

તા ગાવોઽસ્યાનુમન્યન્તે સર્વકર્મસુયત્ફલમ્ ।

તસ્ય તત્ર ચતુર્ભાગો યો દદાતિ ગવાન્હિકમ્ ॥ ૧ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे महादेवरहस्ये त्रयविंशद-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૩૪ મો. રકંધદેવ રહસ્ય.

स्कन्ध उवाच—ममाप्यनुमतो धर्मस्तं शुणुष्वं समाहिताः ।

नीलंबण्डस्य शृङ्गाम्यां गृहीत्वा मृत्तिकां तु यः ॥ १ ॥

કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા—મારો પણ માનેલો જે ધર્મ છે તે તમે સાવધાન થઇ સાંભળો. જે નીલવૃષની બે શિંગડાથી મૃત્તિકા લઇ ત્રણ દિવસ અભિષેક કરે છે તે ધર્મ જાણો. તેમ કરનારો સર્વ અશુભ કર્મને ધોઇ નાખે છે. બીજા લોકમાં અધિપતિપણું પામે છે અને જ્યાં સૂધી મનુષ્ય જન્મે છે ત્યાં સૂધી શૂર થાય છે. આ બીજું પણ ગુણ રહસ્ય સમજો. જે પુર્ણિમાને દિવસે ઉદય પામતા ચન્દ્રને ઉપરાના કાષ્ઠનાં પાત્રને લેઇ તેમાં મધ સહિત પાકેલું અન્ન રાખી બળિ આપે છે તેના ખરા ધર્મના ફળને શ્રદ્ધાવાન ધર્મ જાણો. સાંધ્યો, રૂદ્રો, આદિત્યો, વિશ્વેદેવતાઓ, બે અશ્વિનીકુમારો, મરૂત અને વસુઓ, બળિને ગ્રહણ કરે છે, તેથી ચંદ્રમા વૃદ્ધિ પામે છે અને સમુદ્ર ઉત્સવોના સમુદ્રરૂપ થાય છે. આ મેં સુખને ધારણ કરનારો, રહસ્ય સહિત ધર્મ કહ્યો. વિષ્ણુ બોલ્યા—જે શ્રદ્ધાવાન, ગુણોમાં દોષશુદ્ધિ ન કરનાર અને સાવધાન મનુષ્ય મહાત્મા દેવતાઓનાં સર્વ ધર્મ રહસ્યો, ઋષિયોનાં રહસ્યો અને આન્હિકને સદા કહે છે અથવા સંભળાવે છે તેને વિદ્ય થતું નથી તથા એને ભય થતા નથી. જે શુભ, પુણ્યરૂપ, રહસ્યો સહિત ધર્મો કહ્યા છે તેઓનાં કર્મોનું ફળ જે જીતેન્દ્રિય થઇ પાક કરે છે તેને થાય છે. સંભળાવે છે અથવા સાંભળે છે તે ફળ પામે છે, તેના પિતૃ અક્ષય હવ્યને તથા દેવતાઓ કબ્જને પામે છે. પર્વોમાં પ્રયત્નવાળો જે નર ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને સંભળાવે છે તે પણ નિત્ય, ઋષિ દેવતા અને પિતૃઓને પ્રિય, ભક્તમીવાન અને મહા ધર્મોમાં પ્રયત્નવાન થાય છે. મહા પાતક રહિત એવાં પ્રાપરૂપ કર્મને કરીને પણ આ, રહસ્યો

ધર્મ સાંભળવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. બીજમ બોલ્યા—હે નરાધિપ! મેં વ્યાસે વર્ણવેલું; સર્વ દેવોએ નમસ્કાર કરેલું, દેવતાઓના ધર્મોનું રહસ્ય કહ્યું, આ ઉત્તમ જ્ઞાન; જ્ઞાનોથી સંપૂર્ણ પૃથ્વીરૂપ છે એમ ધર્મને જાણનારે માનવું અને તેથી આજ સાંભળવું. આ જ્ઞાન અમરદાન, નાસ્તિકને, જેનો ધર્મ નાશ પામેલો છે તેને, નિર્દયને, હેતુવડે દૃષ્ટ થયે-
જ્ઞાને, યુક્તના દેષિને કે આત્મારૂપ ન થયેલાને સમજાવવું નહિ.

નાઽશ્વદ્ધાનાય ન નાસ્તિકાય ન નષ્ટધર્માય ન નિર્ઘ્નાય ।

ન હેતુદુષ્ટાય ગુરુદ્વિષે વા નાનાત્મભૂતાય નિવેદ્યમેતત્ ॥ ૧૭ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे स्कन्धदेवरहस्ये चतुस्त्रिंशद-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૩૪ ॥

અધ્યાય ૧૩૫ મો. લોભ્યાલોભ્ય કથન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કે મોજ્યા બ્રાહ્મણસ્વેહ કે મોજ્યાઃ ક્ષત્રિયસ્ય હ ।

તથા વૈશ્ય કે મોજ્યાઃ કે શૂદ્રસ્ય ચ ભારત ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે ભારત ! બ્રાહ્મણને કાણ ભોજન કરાવવા યોગ્ય છે ? કાણ ક્ષત્રિ-
યને ભોજન યોગ્ય છે ? કાણ વૈશ્યનાં ભોજનને યોગ્ય છે અને કાણ શૂદ્રને જમાડવા લાયક
છે ? બીજમ બોલ્યા—બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણ ને ક્ષત્રિયો ભોજ્ય છે, તેમ વૈશ્યભોજન કરાવવા
યોગ્ય છે, પણ શૂદ્રને વર્જીત કરેલા છે. ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યો જમાડવા
યોગ્ય છે, પણ સર્વ ભક્ષણ કરનારા, વિરૂદ્ધ કર્મવાળા શૂદ્રો તબ્બ લાયક છે. બ્રાહ્મણ તથા
ક્ષત્રિયોને, જેઓ નિત્ય અગ્નિવાળા, પવિત્ર અને ચોમાસાનાં વ્રતોમાં પ્રીતિવાળા વૈશ્યો છે તે
જમાડવા યોગ્ય છે પણ જે શૂદ્રોનું અન્ન ખાય છે તે પૃથ્વીના મેલને ખાય છે. તે નરોના
મળને પીએ છે અને જનના મળને ખાય છે. શૂદ્રોમાં જે કાષ બીજનું ખાય છે તે પૃથ્વી-
નો મળ ખાય છે અને જે દ્વિજો તેને જમાડનારા છે તેઓ પણ પૃથ્વીનો મળ જમે છે.
શૂદ્રની સેવામાં રહેનારો વિશેષ કર્મમાં રહેનાર હોય તોપણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય
નરકમાં પીડાય છે—બ્રાહ્મણો પોતાના અધ્યયનમાં પ્રીતિવાળા અને મનુષ્યોના કલ્યાણના સ્થા-
નમાં પ્રીતિવાળા થવા યોગ્ય છે. ક્ષત્રિય રક્ષામાં યોગ્ય અને વૈશ્ય પુષ્ટિને અર્થે યોગ્ય કહેવાય
છે. વૈશ્ય જે દુષ્ટ કર્મ કરે છે તે પાપી આજીવિકા ચલાવે છે માટે વૈશ્યના કર્મમાં ખેડ,
ઝોરશ્વા અને વ્યાપાર નિંદારૂપ નથી, પણ જે પોતાના કર્મને તજી શૂદ્રનું કર્મ કરે છે તે
જેવો શૂદ્ર હોય તેવો જાણવો અને કદી પણ તેને જમાડવો નહિ. ચિકિત્સા કરનારો, અધર્મ,
પુરનો અધ્યક્ષ, પુરોહિત, વર્ષને કહેનાર, વૃથા અધ્યયન કરનાર, સર્વ તેના સરખા માનેલા
છે માટે જે નિર્ભજ્ય થઈ તેના સરખાં કર્મવાળા આ લોકોનું ભોજન કરે છે તે અભોજ્ય
ભોજન જમવાથી દ્રાણુ ભખને પામે છે. તેનું કુળ, વીર્ય, અને તેજ હણાય છે અને જેમ
ફૂતરો હોય તેમ ધર્મ રહિત, અને સારી ક્રિયા રહિત એવો તે તિર્થંગ્યોનિને પામે છે. જે
વૈશ્યનું અન્ન ખાય છે તે અન્ન વિષ્ટા જેવું છે. પુંશ્વલી સ્ત્રીનું અન્ન મૂત્રરૂપ છે, કારીગરનું
અન્ન શોષિતરૂપ છે. જે સજ્જનોએ માનેલો નર વિદ્યોષજીવીનું અન્ન ખાય છે તે પણ

અન્ન સૂક્ષ્ણા અન્ન જેવું છે માટે સંજનને તે તજવું. જે નિર્દિત નરનું ખાય છે તેને રૂધિ-
રના ધુનારૂપ કહેણું છે. ચાડિયા કે દુર્જનનું અન્ન આહાર્યારાના જેવું મનાય છે, માટે
સતકાર રહિત, અપમાનવાળું કરી પણ ભોજન કરવું નહિ, કદી ને કરે છે તો આહાર્ય
શીઘ્ર વ્યાધિરાજો થઇ કુળ ક્ષય કરે છે. જે નગરીની રક્ષા કરનારનું અન્ન ખાય છે તે
આંપકા જેવો થાય છે. ગાયને હણુનાર, આહાર્યને મારનાર, મદિરાને પીનાર, અને ગુરૂની
ઋણ પ્રત્યે જનારનું અન્ન ખાવાથી વિપ્ર રાક્ષસોના કુળને વધારનાર થાય છે. ચાપણને હર-
નારનું અન્ન ખાવાથી ઉપકારને હણનારા, નયુંસકથી વર્તનારા મધ્ય દેશથી બહાર કરેલા
ભિલોના નિવાસમાં જન્મે છે. હે કૌતેય ! મેં વિધિ પ્રમાણે ભોજન કરવા યોગ્ય અને
ભોજનને અયોગ્ય જનો કહ્યા, હવે તમે બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો તે કહો ?

અમોજ્યા ઐવમોજ્યાશ્ચ મયા પ્રોક્તા યથાવિધિ ।

કિમન્યદથ કૌન્તેય મત્તસ્થં શ્રોતુમિચ્છસિ ॥ ૨૧ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भोज्याभोज्यान्नकथनं-
नामपञ्चविंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

અધ્યાય ૧૩૬ ભો. પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ.

युधिष्ठिर उवाच—उकास्तु भवता भोज्यास्तथा भोज्याश्च सर्वशः ।

अत्र मे प्रश्नसन्देहस्तन्मे वद पितामह ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે પિતામહ ! તમે સર્વ ભોજન યોગ્ય અને અભોજ્ય માણસો કહ્યા એમાં
અને પ્રશ્નો સંદેહ છે તે કહો. વિશેષ કરી આહાર્યને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ભોજનોમ
હવ્ય તથા કવ્યને લેવામાં જે પ્રાયશ્ચિત્તો હોય તે મને કહો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન ! ભોજન
તથા દાન લેવાથી જેણે કરી પાપથી છૂટે છે તે મહાત્મા આહાર્યો માટે તમને કહું છું. હે
યુધિષ્ઠિર ધૃતના દાનમાં તથા તલના દાનમાં ગાયત્રી ને સમિધની આહુતિ આપવી, એ જે
સમાન છે, માંસનું દાન લેવામાં, મધનું અને લવણનું દાન લેવામાં સૂર્યોદય સુધી ઉપવાસી રહીને
આહાર્ય પવિત્ર થાય છે. સુવર્ણને ગ્રહણ કરીને દિવ, ગુરૂ, શ્રુતિ જપવાથી અને ઉધાકું કાળ
બોદું ધારણ કરવાથી મુક્ત થાય છે, તેમ ઋષિન વસ્ત્રના પ્રતિગ્રહમાં તેમજ હે નરસિંહ
સુવર્ણનું દાન લેવામાં, અન્ન લેવામાં, પાપસ, શેરડીના રસ, શેરડી, તેલ અને પવિત્ર પદાર્થ
જો લેવામાં ત્રણ સંધ્યા વખતે જળમાં સ્નાન કરવું. તેમજ ચોખા, પુષ્પ, ફળ, જળ, પિપ્પ
મય વસ્તુ, અળતો, દહિ, દૂધ એનું દાન લેવામાં સો ગાયત્રી જપવી. ઔર્ધ્વદૈહિક કાર્યમ
પરમમાં અને છત્ર ગ્રહણ કરીને સાવધાન થઇ સો ગાયત્રી મંત્ર જપવા તેથી પાપ નિવારણ થાય
છે. ક્ષેત્રનું દાન લેવામાં, બંદીખાનાં તથા સતકના વિષયમાં ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવાથી
પાપથી છૂટાય છે જે આહાર્ય કૃષ્ણપક્ષમાં પિતૃના આર્દ્રનું અન્ન જમે છે તે આહાર્ય એ
દિવસ રાત્રિ ગયે શુદ્ધ થાય છે. તેમાં ન્હાયા વિના સંધ્યા ન સેવવી, જપ ન કરવો અન્ન
અન્નને સંકરવાળું ન કરવું; આમ કરે તો આહાર્ય પવિત્ર થાય છે. ફરી જમવું ન પાં
અને અથાગોગ્ય પિતૃના પ્રથમ નિમંત્રણ કરેલા, આહાર્યો જેથી ક્ષુધા જન્યત અથાથી ડી

તમે એટલા માટે અપરાધ વખતે પિતૃનું શ્રાદ્ધ કરવું. મરેલા મનુષ્યને ત્રીજે દિવસે જે શ્રાદ્ધ અન્ન ખાય છે તે ત્રણ વખત સ્નાન કરવાથી બારમે દિવસે શુદ્ધ થાય છે. બારમે દેવસ જાય ત્યારે વિશેષતાથી જેણે શૌચ કરેલું છે એવો જન બ્રાહ્મણને આપવાથી પાપથી મુક્ત થાય છે. મરેલા માણુસની દશ રાત્રિ જાય ત્યારે ગાયત્રી, રૈવતી ઇષ્ટિ, કૃષ્ણાંડ અને અધમર્ણિય વગેરે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં. જેબ્રાહ્મણ મરેલાની ત્રણ રાત્રિ જાય ત્યારે બેઝન કરે છે તે સાત દેવસ ત્રણ વખત સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થાય છે, મોટી સિદ્ધિ પામે છે અને આપત્તિને તરી નય છે. જે બ્રાહ્મણ યુદ્ધોની સાથે બેઝનમાં જન્મ છે તેનું વિધિ પ્રમાણે શૌચ નથી પણ એમાં વિવ્રતા કરાય છે. જે બ્રાહ્મણ વૈશ્યોની સાથે જન્મે છે તે ત્રણ રાત્રિ સુધી દીક્ષા લેવાથી તે મર્થી છૂટે છે. જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયોની સાથે બેઝન કરે છે તે વસ્ત્રો સહિત સ્નાન કરવાથી પાપથી મુક્ત થાય છે, એમ ન કરે તો અપવિત્રતા તેના કુળને હણે છે, વૈશ્યનાં પશુ તથા બાંધવોને હણે છે, ક્ષત્રિયની લક્ષ્મીને હણે છે, અને બ્રાહ્મણના સારા તેજને હણે છે માટે પ્રાયશ્ચિત્તને શાંતિ કરવી તથા હોમ કરવો. ગાયત્રી, રૈવતસામ, પવિત્રેષ્ટિ, કૃષ્ણાંડ અને અધમર્ણિયનો જપ કરવો તેથી પાપ મુક્ત થવાય છે. ઉચ્છિષ્ટ તથા પરસ્પરનું બેઝન જમવું નહિ જોઇએ. ગોરોચના, દૂર્વા, અને હળદર એ ત્રણ મંગળને પ્રાપ્ત કરનારાં જાણીતાં અથવા એ ત્રણ અને મંગળને પમાડનારાં હોય તેઓનો પ્રાયશ્ચિત્તમાં ઉપયોગ કરવો.

તથોચ્છિષ્ટમથોન્યાન્ય સપ્રાશેન્નાત્ર સંશયઃ।

રોચના વિરજારાત્રિર્મંજ્જલાલમ્મનાનિ ચ ॥ ૨૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे प्रायश्चित्तविधिर्नामषाड्विंशद-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

અધ્યાય ૧૩૭ મો. દાનથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ.

युधिष्ठिर उवाच—दानेन वर्ततेत्याह तपसा चैव भारत ।

तदेतन्मे मनो दुःखं व्यपोहतुं पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે ભારત પિતામહ ! તમે કહ્યું કે દાન તથા તપથી વર્તવું પણ તે મારા મનને દુઃખકર લાગે છે તેને તમે દૂર કરો, પૃથ્વીમાં તે બેમાં શું શ્રેષ્ઠ છે ? એ મને આપ કહેવા યોગ્ય છે. ભીષ્મ બોલ્યા—તપવડે સમર્થ આત્માવાળા, ધર્મમાં પ્રીતિવાળા અને દાન પુણ્યમાં રતિવાળા જે રાજાઓ સંશય ન રાખવાથી ઉત્તમ લોકોને પામ્યા છે તે સાંભળો. હે રાજન ! પૂર્વે સત્કાર પામેલા આત્રેય ઋષિ શિષ્યોને નિર્ગુણ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરી ઉત્તમ લોકોને પામ્યા છે. ઉશીનરનો પુત્ર શિબિ રાજા બ્રાહ્મણ અર્થે પ્રિય પુત્રના પ્રાણોનો ઉપ-કાર કરી અહિંથી સ્વર્ગ ઉપર ગયેલો છે. કાશીનો પતિ પ્રતર્દીન રાજા પોતાનો પુત્ર બ્રાહ્મણને આપી અહિં અને પરલોકમાં અનુદય કીર્તિ બોગવે છે. સંકૃતિનો પુત્ર, રતિદેવ રાજા મહાત્મા વસિષ્ઠને વિધિ પ્રમાણે અર્ધનું જળ આપી ઉત્તમ લોકોને પામ્યા છે. દેવારુદ્ધ બ્રાહ્મણને યજ્ઞ માટે દિવ્ય, સો શલાકાવાળું સુવર્ણનું શુભ છત્ર આપી સ્વર્ગ પ્રત્યે જઈ રહેલો છે. ભગવાન અંગીરસ રાજા આપી ન સકાય તેટલાં બળવાળા બ્રાહ્મણને સકળ રાષ્ટ્ર આપી સુર-

લોકને પામેલા છે. સૂર્યનો પુત્ર કણ્વ દિવ્ય કુંડળ અને રથ તથા જનમેજય બ્રાહ્મણને ગાયો આપી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયા છે. વૃષાદિર્ભિ રાજર્ષિ બ્રાહ્મણોને વિવિધ રત્નો ને રમણીય ધરો આપી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયેલા છે. નિમિરાટ્ટ અને વૈદર્ભિ મહાત્મા અગ્નિ અને કન્યા આપી પુત્ર, પશુ તથા પાંધવો સહિત સ્વર્ગમાં ગયેલા છે. જમદગ્નિના પુત્ર મહા યજ્ઞસ્વી પરશુરામ બ્રાહ્મણને ભૂમિદાન કરી અક્ષય તથા મનના સંકલ્પથી પશુ બારે લોકોને પામ્યા છે. જ્યારે મેઘ વર્ષા તો ન હતો ત્યારે બૃદેવના રાજા વસિષ્ઠે સર્વ પ્રાણીઓને જીવાડ્યા હતા, જેથી તે અક્ષય ગતિને પામેલા છે. દશરથના પુત્ર રામચન્દ્ર યજ્ઞમાં વસુ હોમી અક્ષય લોકોને પામ્યા છે, જેનો લોકમાં મોટો યજ્ઞ છે. રાજર્ષિ કૃષ્ણેન મહાત્મા વસિષ્ઠને વૃષાધોમ્ય ન્યાસ આપી અતિ મોટી કીર્તિ પામી ઉત્તમ લોકને પામેલા છે. કર્મધનો પૌત્ર અને અવિક્ષિતનો પુત્ર હતો તે મૃત આંગિરસ ઋષિને કન્યા આપવાથી અક્ષય સ્વર્ગ પામેલા છે. પંચાલ સંયંધી અને ધર્મધારી જનોમાં ઉત્તમ રાજા બ્રહ્મદત્ત શંખ નામનો બંડાર બ્રાહ્મણને આપી પરમ ગતિને પામેલા છે. મિત્રસહ રાજા મહાત્મા વસિષ્ઠને પ્રિય બાર્મા મહર્ષતી આપી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયેલા છે. મનુનો પુત્ર સુસુમ્ન મહાત્મા લિખિતને માટે દંડનો ઉદ્ધાર કરી ધર્મથી ઉત્તમ લોકોને પામેલા છે. મહા યજ્ઞસ્વી, રાજર્ષિ સહસ્રચિંત્ય બ્રાહ્મણને અર્થે પ્રિય પ્રાણોને તજી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયેલા છે. પૃથ્વીપતિ શતશુભ્ર સર્વ કામનાઓથી ભરેલું, સુવર્ણમય ધર મૌદ્ગલ્યને આપી સ્વર્ગમાં ગયેલા છે. પૂર્વે સુમન્યુ-ભક્ષ્ય અને ભોજ્ય પદાર્થોના પર્વત સરખા હગલાઓ શાંડિલ્યને આપી સ્વર્ગમાં ગયેલા છે. મોટી કાંતિવાળો, નામથી છુતિમાન એમ પ્રસિદ્ધ થયેલા શાલ્વ દેશનો રાજા, ઋચીકને રાજ્ય આપી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયેલા છે. રાજર્ષિ મદિરાશ્વ સારા મધ્ય ભાગવાળી કન્યા હિરણ્ય-હસ્તને આપી દેવોએ સ્થિતિ કરેલા લોકોને પામેલા છે. સુમર્થ રાજર્ષિ લોમપાદ જ્ઞાતા ઋક્ષયજ્ઞને આપી મોટી કામનાઓથી યુક્ત થયા હતા. રાજર્ષિ ભગીરથ યજ્ઞવાળી, હંસી નામે કન્યા કૌત્સને આપી અદિતી અક્ષય લોકો પ્રત્યે ગયેલા છે. તેમ ભગીરથ રાજા વાલ્મીકી સહિત એક લાખ ગાયો કાલહને આપી ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયેલા છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ અને બીજા ધણીઓ દાન તથા તપવડે સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયેલા છે અને વારંવાર નિવૃત્ત થયા છે. જે ગૃહસ્થોએ દાન તથા તપવડે ઉત્તમ લોકોને જીત્યા છે તેઓની કીર્તિ ન્યાં સૂધી પૃથ્વી રહેશે ત્યાં સૂધી રહેશે. હે યુધિષ્ઠિર ! મેં આ શિષ્ટ લોકોનું ચરિત્ર તમને કહ્યું, તેઓ દાન, યજ્ઞ અને પ્રજાની સૃષ્ટિથી સ્વર્ગને પામ્યા છે માટે કૌરવોમાં ધુરધર, નિરંતર દાન કરવાથી તમારી જીદ્ધિ ધર્મને વધારનારી તથા દાન, યજ્ઞ, અને ક્રિયાથી યુક્ત થાઓ. હે નૃપશાહ ! જેમાં તમને સંદેહ હશે તે હમણાં સંધ્યા પ્રાપ્ત થઇ છે માટે હવે કાલ સવારે અવસ્ય કહીશ.

યજ્ઞ તે નૃપશાર્દૂલ સંદેહો વૈ મહિષ્યતિ ।

શ્વઃપ્રમાતે હિ વશ્યામિ સંધ્યા હિ સમુપસ્થિતા ॥ ૩૨ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सप्तत्रिंशदधिकशततमो-

अध्यायः ॥ १३७ ॥

અધ્યાય ૧૩૮ મો. દાનથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—શ્રુતં મે મવતસ્તાત સત્યં વ્રતપરાક્રમમ્ ।

દાનધર્મેણ મહતા યે પ્રાપ્તાસ્તિદિવં વૃષાઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે સત્ય આચરણુ તથા મોટા પરાક્રમવાળા તાત ! મેં જે રાજ્યએ મોટા દાનના ધર્મથી સ્વર્ગને પામ્યા તે તમારાથી સાંભળ્યું. હવે હે ધર્મધારિયોમાં ઉત્તમ ! બીજા ધર્મેને સાંભળવા ઇચ્છું છું. દાન કેટલા પ્રકારનું હેતું ? તેનું શું ફળ છે ? કેવી રીતે અને કોને આપવું ? ધર્મયુક્ત, દાન દેવા યોગ્ય મનાય છે અને શા કારણોથી કેટલા પ્રકારવાળું તે છે ? એ તત્ત્વથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. બીજા બોલ્યા—હે નિષ્પાપ ! હે કૌંતેય ! હે ભારત ! સર્વ વર્ણોમાં જે રીતે દાન દેવા યોગ્ય છે તે રીતે દાનના વિષય તત્ત્વથી સાંભળો. હે ભારત ! જે કારણોથી પાંચ પ્રકારનું દાન છે તે ધર્મ, અર્થ, ભય, કામના, અને કંઈકા વગેરેથી તમે જાણો. આ લોકમાં કીર્તિ પામે છે અને મરણ પછી ઉત્તમ સુખ મેળવે છે. આ કારણથી અશ્વમેધ તજનારાએ બ્રાહ્મણને દાન આપવું. આ દાન આપે છે અથવા આપશે, અથવા આણે આપેલું છે, આરીતે અર્થિ જનોથી સાંભળીનેજ સર્વ અર્થિને આપવું તેનું નામ અર્થદાન છે. હું આનો નથી અને એ મારો નથી, માટે અપમાન કરવાથી પાપ કરશે, આવા ભયથીજ પંડિતે દૃઢ મૂઢને દાન હેતું. આ મારો પ્રિય છે અને હું એનો પ્રિય છું આમ જાણી શુદ્ધિમાને તંદ્રા તણ સમાન વધવાળાને કલેશ વગરનું દાન આપવું. આ દીન છે, માગે છે, અને શોડાથી પણ પ્રસન્ન થાય છે, આમ જાણી દરિદ્રને કંઈકાથી સર્વ પ્રકારે આપવું તેનું નામ કાર્ણ્ય દાન છે. આ રીતે પાંચ પ્રકારવાળું દાન પુણ્ય કીર્તિને વધારનાર છે માટે શક્તિ પ્રમાણે આપવું આમ પ્રજાપતિનું કહેવું છે.

इति पञ्चविधं दानं पुण्यकीर्तिविवर्द्धनम् ।

यथाशक्त्या प्रदातव्यमेवमाह प्रजापतिः ॥ ११ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे अष्टत्रिंशदधिकशततमो-
ऽध्यायः ॥ १३८ ॥

અધ્યાય ૧૩૯ મો. પ્રકીર્ણ કથાઓ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—પિતામહ મહાપ્રાજ્ઞ સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ।

આગમૈર્વહુભિઃ સ્ફૂટો મવાજઃ પ્રવરે કુલે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે મહાપ્રાજ્ઞ ! સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ, પિતામહ, તમે અમારા અતિ ઉત્તમ કુળમાં ધણું શાસ્ત્રોવડે શુદ્ધિ પામેલા છો માટે હે અરિંદમ ! તમારાથી ધર્મ અને અર્થથી યુક્ત, આવતા કાળમાં સુખ ઉત્પન્ન કરનાર, લોકોને આશ્ચર્ય થયેલું હોય તેવું કંઈ સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ! આ વખત, જ્ઞાતિ બાંધવોને દુર્લભ મળ્યો છે, કારણ

કે તમારા વિના ખીજે કાંઈ અમને શિખ મળ્યું આપનાર નથી. હે નિષ્પાપ ! હે પૃથ્વીપતે ! જો ભાષ્યો સહિત મારા ઉપર આપને અનુગ્રહ કરવો હોય તો હું જે તમને પૃથ્વું તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છો. આ સર્વ રાજ્યોએ માનેલા, શ્રીમાન નારાયણ તમને બહુ માન અને વિનયથી સેવે છે માટે તમે આની તથા સર્વ રાજ્યોની સમગ્ર મારા ભાષ્યોના પ્રિય માટે મારા સ્નેહથી કહેવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયન બોલ્યા—તેમનું તે વચન સાંભળી સ્નેહથી જેને હર્ષ આવેલા છે એવા, ભાગીરથીના પુત્ર ભીષ્મ બોલ્યા કે—હે રાજન ! હું તમને અતિ મનોહર કથા કહું છું. પૂર્વે મેં વિષ્ણુનો જે મહિમા સાંભળેલો છે અને પોકિયાના ચિન્હવાળા શંકરનો જે મહિમા છે તે મારાથી તમે સાંભળો. ધર્માત્મા શ્રીકૃષ્ણે ચાર વર્ષનું વ્રત કરવા માંડ્યું ત્યારે દીક્ષા પામેલા શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવા નારદ અને પર્વત એ બે ઋષિયો આવ્યા. કૃષ્ણ દ્વૈપા-યન જપ કરનારાઓમાં ઉત્તમ, ધૌમ્ય, દેવલ, કારયપ, હસ્તિકારયપ, અને બીજા પણ દીક્ષા તથા દમથી યુક્ત અને દેવ સરખા, તપરૂપ ધનવાળા, સિદ્ધ શિષ્યોએ અનુસરેલા, સારા ઋષિયો આવ્યા. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા, દેવકીના પુત્ર કૃષ્ણે “ચંચળ યોગ્ય, કુળને ઘટતો તેઓનો અતિથિ સત્કાર કર્યો. પ્રસન્ન થયેલા મહર્ષિયો લીલા રંગનાં નવીન દર્બાસનો તથા સુવર્ણમય આસનો ઉપર બેઠા. પછી તેઓ મધુર તથા ધર્મવાળી, રાજર્ષિ દેવતાઓ અને જે તપરૂપ ધનવાળા છે તેઓની કથાઓ કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી અદ્ભુત કર્મવાળા, શ્રીકૃષ્ણના મુખમાંથી વ્રતચર્ચારૂપ કાંઈથી પેદા થયેલો નારાયણના તેજરૂપ અગ્નિ નીકળી પ્રકટ થયો. તે અગ્નિએ વૃક્ષો સહિત લતા તથા મૃગીયાંઓ સહિત, પક્ષિ અને મૃગોના સમૂહો સહિત તથા કૂર જંતુઓ અને સર્પો સહિત પર્વતને ભસ્મ કર્યો. આ રીતે દીન દેખાવવાળા, જૂઠા જૂઠા આકારવાળા મૃગોવડે હાહાકારરૂપ થયેલા અને નિશ્ચેતન એવાં પર્વતના શિખરને મથ્યું. મોટી જ્વાળાવાળો તે અગ્નિ, સર્વને બાળી વિષ્ણુની સમીપ આવી શિષ્યની પેઠે ચરણોનો સ્પર્શ કરવા લાગ્યો, તે વખતે શ્રુતને નાશ પમાડનારા વિષ્ણુએ પર્વતને બળેલો જોઈ સૌમ્ય દષ્ટિના પાતોથી તેને ફરી પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત કર્યો, તેથી પાછો પર્વત તે પર્વત ઉત્તમ પુષ્પ, લતા અને વૃક્ષોવાળો, પક્ષિ મણોના ઘોષ સહિત અને કૂર જંતુઓ તથા સર્પ વગેરે જંતુઓ યુક્ત થયો. આ રીતે બનેલું અચિંત્ય આશ્ચર્ય જોઈ મુનિઓના સમૂહ વિ-સ્મિત, હર્ષિત રામવાળો, અને આંસુથી ડોળાં થયેલ નેત્રવાળો થયો. પછી વક્તાઓમાં ઉત્તમ એવા નારાયણ ઋષિયોને વિસ્મયવાળા જોઈ નત્ર, મધુર અને સ્નેહવાળું આવું કથન કહેવા લાગ્યા—હે તપરૂપ ધનવાળા ! નિંદા રહિત, ઋષિયો શા માટે નિરંતર મમતા રહિત, શાસ્ત્રવાન અને જેઓએ સંગ તળેલો છે એવા ઋષિના સમૂહને વિસ્મય પ્રાપ્ત થયો છે ? આ મારા સંશયને સર્વ ઋષિયો યથાર્થ, જેમ અર્થનો નિશ્ચય થાય તેમ કહેવા યોગ્ય છો. ઋષિયો બોલ્યા—હે મધુસૂદન ! તમે લોકોને સજો છો અને ફરી નાશ પમાડો છો, તમે શીત છો, તમે ઉષ્ણ છો, તથા તમે વર્ષો છો, પૃથ્વીમાં જે સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયો છે તેઓના તમે પિતા છો, તમે માતા છો, તમે પ્રભુ છો અને તમેજ ઉત્પત્તિરૂપ છો. આ રીતે અમારા વિસ્મયને કરનારા અગ્નિના નિકળવારૂપ સંશયને તમેજ કહેવા યોગ્ય છો. હે અરિકર્શન ! હે હરે ! તમારા કથા પછી ત્રાસ રહિત થયેલા અમે જે અમેએ સાંભળ્યું છે અને જે જોયું છે તે કહીશું. વસુદેવના પુત્ર બોલ્યા—જેણે આ પર્વતને મથ્યો તે, યુગના અંતના અગ્નિ સરખી ક્રાંતિવાળા અગ્નિરૂપ, મારા મુખથી જે તેજ નિકળ્યું એ વિષ્ણુનું તેજ છે, જેથી જેઓએ

કોષ જીતેલો છે, જેઓએ ઇન્દ્રિયો જીતેલી છે એવા ઋષિયો પીડા પામ્યા અને દેવ સરખા, તપરૂપ ધનવાળા તે વ્યથિત થયા પણ હવે તમે વ્યથા પામવા યોગ્ય નથી; કારણ કે વ્રત-અર્થાં યુક્ત, હું થયો તેથી તપસ્વિના વ્રતાની સેવાએ કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો છે. પરા-ક્રમમાં પોતાના સરખો, પુત્ર પામવા, વ્રત કરવા, આ શુભ પર્વત આવ્યો ત્યારે મારો જે આત્મા દેહમાં છે તે અગ્નિ થઈ બહાર નીકળ્યો. એને વરને આપનારા, સર્વ લોકોના પિતા-મહત્ત્વ દર્શન કરવા ગયો. હે મુનિશ્રેષ્ઠો ! તેણે મારા આત્માને પુત્રપણા માટે અને અર્ધ-તેજવડે નમારા પુત્ર વૃષ જેના ધ્વજમાં છે એવા શિવ થશે એમ આજ્ઞા કરી તે આ અગ્નિ મારી સમીપ ચરણના મૂળમાં શિખ્યતી પેઠે સેવા સાડ આવી શાંત થયો અને પ્રકૃતિને પામ્યો. હે તપોધનો ! મેં બુદ્ધિમાન વિષ્ણુનું રહસ્ય છે એજ સમાસથી કહ્યું માટે તમારે ભય ધરવો નહિ. હે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી શોભિત અને તપસ્વિનાં વ્રતાવડે પ્રકાશ પામેલાઓ ! તમારી લાંબા જ્ઞાનથી સર્વ ઠેકાણે અવ્યય ગતિ છે માટે તમોએ જે સાંભળેલું હોય તે અને જે પૃથ્વી અથવા સ્વર્ગમાં કદી કંઈ મોટું આશ્ચર્ય જોયું હોય તો તમે તે કહેવા યોગ્ય છો; કારણ કે તપોવનમાં વસનારા તમોએ અહિં કહેલ અમૃત સરખાં, પ્રસિદ્ધ વાણીરૂપ મધની અથવા મધની મને રૂપ હો છે. હે અમર જ્ઞાનવાળાઓ ! જે કે હું પૃથ્વીમાં અથવા સ્વર્ગમાં કંઈ પણ અદ્ભુત દર્શનવાળું, દિવ્ય, તમારું ન જોયેલું છે તે જોઈ છું તથા તે મારી ઉત્તમ પ્રકૃતિ ક્યાં હજીવતી નથી તોપણ પોતા વિષે રહેલું સામર્થ્ય મને આશ્ચર્યરૂપ જાણતું નથી. વળી શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય કહેલો, સન્નિવૃત્તિના શ્રવણ પ્રત્યે ગયેલો અર્થ પર્વતમાં અર્પણ કરેલા લેખની પેઠે પૃથ્વીમાં ધણો વખત રહે છે, માટે હું જે સન્નિવૃત્તિના મુખથી નિકળેલું, આશ્ચર્યકારી અને નરોત્તમ બુદ્ધિરૂપ દીવાને કરનારું છે તે કહીશ. આ સાંભળ્યા પછી કૃષ્ણની સમી-પમાં વિરમય પામેલા, સર્વ મુનિયોના ગણો કમળની પાંખડીયો સરખાં શોભિત નેત્રાવડે જના-ર્દનનું દર્શન કરવા લાગ્યા તેમ ધીમજ્યો તેમની કીર્તિ વધાવવા લાગ્યા. કેટલાકો પૂજવા લાગ્યા અને કેંક મધુદૈવને મારનારા કૃષ્ણની ઋગ્વેદથી શોભિત અર્થવાળી વાણીથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તે સમયે સર્વ મુનિયોના સમુદાયે દેવતાના સરખા જ્ઞાન અથવા દેખાવવાળા અને બોલવામાં કુશળ એવા નારદને બોલાવ્યા. મુનિયો બોલ્યા—હે મુને ! હે પ્રભો ! હિમાલય પર્વતમાં તીર્થયાત્રામાં તત્પર એવા મુનિયોએ જે અચિંત્ય અને આશ્ચર્ય અનુભવ્યું હોય તથા જેમ કૃષ્ણ વિષે જોયેલું હોય તેમ તમે તે સર્વ આદિથી—પ્રથમથી સંપૂર્ણ અંતઃસૂત્રી ઋષિયોના સમૂહને હિત માટે કહેવા યોગ્ય છો. આ રીતે મુનિઓએ કહેલા દેવર્ષિ ભગવાન નારદ મુનિ પ્રથમ થયેલી સર્વ કથા કહેવા લાગ્યા,

વૈવમુકઃ સમુનિભિર્નારદો ભગવાન્મુનિઃ ।

કથયામાસ દેવર્ષિઃ પૂર્વવૃત્તાભિમાં કથામ્ ॥૫૦॥

**इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे जनचत्वारिंशदधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥**

અદ્વૈત ૧૪૦ મો. શંકર અને પાર્વતીનો સંવાદ.

મીઝમ ઉવાચ—તતો નારાયણસુહૃન્નારદો મગવાનૃષિઃ ।

શંકરસ્યોમયાસાચે સંવાદં પ્રત્યભાષત ॥ ૧ ॥

બીજમ બોલ્યા—તે પછી નારાયણના રનેહી ભગવાન, નારદઋષિ શંકરનો પાર્વતી સાથે થયેલો સંવાદ કહેવા લાગ્યા. નારદ બોલ્યા—પર્માત્મા, સુરોના ઇશ્વર, પોઠિયાના ચિન્હવાળા, રૂદ્ર, સિદ્ધ, આરણ્યોએ સેવેલા, જૂદા જૂદા પ્રકારના ઔષધોથી યુક્ત, જૂદાં જૂદાં પુષ્પોથી આકુળ, અપ્સરાઓના સમુદોથી સેળમેળ થયેલ, જૂનોના સમુદે સેવેલા, રમણીય અને પુણ્ય-રૂપ હિમાલય પર્વતમાં તપ કરતા હતા ત્યાં હર્ષયુક્ત, મહાદેવ, જૂદાજૂદા પ્રકારના રૂપોવાળા રૂપ રહિત, દિવ્ય, અદ્ભુત દેખાવવાળા, સિંહ, વાઘ અને હાથીના સરખી કાંતિવાળા, સર્વ જાતિથી યુક્ત, ગર્દભ અને દીપકના સરખા મુખવાળા, રીંછ ને ખળદ સરખા મુખવાળા, ધુન્ડા મુખ સરખા મુખવાળા, વરૂ અને બાળપક્ષીના મુખ સરખા મુખવાળા, જૂદા જૂદા વર્ણવાળા તથા મૃતના મુખ સરખાં મુખવાળા એવા જૂનોના હનરો ટોળાથી વિંટાએલ, સર્વ જાતિથી યુક્ત કિનરો, ચક્ષો, ગાંધર્વો, રાક્ષસો અને પ્રાણિયોના સમુદોથી પશુ યુક્ત હતા. મહાદેવનું તે સ્થાન, દિવ્ય પુષ્પોથી ભરેલું, દિવ્ય જ્વાળાઓથી આકુળ, દિવ્ય ચંદનથી યુક્ત, દિવ્ય ધૂપથી ધૂપવાળું, દિવ્ય વાદિત્રોના અવાજોવાળું, મૃદંગ અને પશુવોથી ગાળ રહેલ, શંખ તથા ભેરીના શબ્દોવાળું, ચોતરફ નાચતા, જૂનોના સમુદો અને મયૂરોથી શોભિત, જેમાં અપ્સરાઓ નાચે છે એવું, દેવ ઋષિના ગણોએ સેવેલું, જેવામાં ઠીક લાગે એવું, વર્ણવી ન શકાય તેવું દિવ્ય એને આશ્ચર્યકારી દેખાવવાળું હતું. તે પર્વત મહાદેવના તપથી ઘણો શોભતો હતો. સ્વાધ્યાયમાં તત્પર એવા બ્રાહ્મણોથી વેદના ઘોષ ગાળ રહેલો હતો. હે માધવકૃષ્ણ ! બેલતા બ્રમરોરૂપ ગાગનોથી તે પર્વત ઉપમા ન આપી શકાય એવો થયો હતો. તે વખતે હે જનાર્દન ? ભયંકર રૂપને ધારણ કરનાર, મોટા ઉત્સવની તુલ્ય તે જોષ મુનિયોના સમૂહને પરમ પ્રીતિ થઇ ત્યાં મહા ભાગ્યવાન, મુનિયો ઉંચા વીર્યવાળા, સિદ્ધ, અરૂત, વસુઓ, સાધ્ય, ઇન્દ્ર સહિત વિશ્વદેવ, ચક્ષો, નાગ, પિશાચો, લોકપાળો, અમિ-યો વાયુઓ, અને સર્વ મહાજૂતો આવેલા હતા. ઋતુઓ મહા અદ્ભુત, સર્વ પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરતા હતા. ચળકતી ઔષધીઓ તે વનને પ્રકાશિત કરતી હતી. હર્ષયુક્ત થએલા પશ્ચિયો નાચતાં હતાં તથા શબ્દો કરતાં હતાં. આ રીતે રમણીય પર્વતોના પૃષ્ઠ ભાગે ઉપર શબ્દ કરનારા તેઓ જનોને પ્રિય થતા હતા. ત્યાં પલંગમાં બેઠેલા શોભે તેમ દિવ્ય ધાતુઓથી શોભિત પર્વતની તલાટીમાં બેઠેલા મોટાં મનવાળા, વાઘનાં ચર્મરૂપ વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, સિંહના ચર્મરૂપ જેને ઉત્તરીય વસ્ત્ર છે એવા, સર્પરૂપ થયોપવીતવાળા, રાતા બાજુપર્શ્વરૂપ આલુપણવાળા, કંઈક પીળા રંગવાળી દાઢીવાળા, જટાવાન, બીજ સુરદેવિને ભય કરનાર, સર્વ પ્રાણિયો અને ભક્તોના અભયને કરનારા, જેના ધ્વજમાં પોઠિયો છે એવા શંકર અતિ સોભતા હતા. તેનું દર્શન કરી સર્વ પાપોથી મુક્ત, ક્ષમાવાન અને નિર્દોષ એવા સર્વ મહર્ષિયો મરતકાવડે પૃથ્વી પ્રત્યે દંડની પેઠે નમવા લાગ્યા અને તે, જૂનોના પતિ શિવનું સ્થાન ભયંકર રૂપને ધારણ કરનાર ભાસવા લાગ્યું. હે મધુદેવને આરનાર ! પોઠિયાના ચિન્હવાળા શિવનું જે સ્થાન પરાભવ નજ પમાડી શકાય એવું, મોટા નાગોથી આકુળ અને

કરે રૂપ ધરનાર ભાસતું હતું, તે સર્વ ક્ષણ વારમાં અદ્ભુત આશ્ચર્યરૂપ થયું. તે સ્થાન
! જૂતોની સ્ત્રીઓનાં ટોળાંથી વિંટાએલાં મહા દેવની તુલ્ય, વસ્ત્રોને ધારણ કરનારાં સર્વ
માં જળ જેથી થાય છે એવા, સુવર્ણના કળશને ધારણ કરનારાં, સર્વ પર્વતથી
ારી નદીઓએ પાછળ અનુસરેલાં, શુભ, બહુ પ્રકારના ગંધ અને પુષ્પ વૃષ્ટિઓને વર્ષા-

અને હિમાલયના પડખાને સેવતાં એવાં શૈલપુત્રી આવ્યાં. મહાદેવના પડખા પ્રત્યે
યા પછી ઝટ સુંદર હાસ્યવાળાં, હસતાં, તે દેવીએ મરકરી માટે શુભ શંકરનાં નેત્રા બે
વડે ઢાંકી દીધાં. આ રીતે બે નેત્રા ઢાંકવાથી તેજ વખત જગત અંધકારરૂપ ચેતના
ત, હોમ રહિત, અને વષટ્કાર રહિત થયું. જેમ સૂર્યનો અસ્ત થવાથી થાય તેમ જૂતપતિ
નાં નેત્ર મિત્રાવાથી સર્વ જન ત્રાસ યુક્ત અને ઉદાસ થયો. તેવામાં તેના કપાળમાંથી
! દીપ્ત જ્વાળા અગ્નિની ઝાળ નિકળી અને ક્ષણમાં લોક અંધકારથી રહિત થયો. તથા
શિવનું સૂર્ય સરખું, યુગના અંત સરખું અને દીપ્ત એવું ત્રીજું નેત્ર થયું, જેણે આ
તને મથ્યો તે સમયે વિસ્તારયુક્ત નેત્રવાળાં, પાર્વતી શંકરને દીપ્ત અગ્નિના સરખાં
રાળા નિરખી મસ્તકવડે શંકરને પ્રણામ કરી જોવા લાગ્યાં. જ્યારે સાલ અને સરલના

સહિત, ઉત્તમ ચંદનો સહિત, દિવ્યૌષધિઓથી શોભિત રમણીય તે વન બળવા લાગ્યું
! ભય પામેલાં, દોડતાં, શરણને પણ ન પામતાં અને શંકરને પડખે રહેલાં મૃગોનાં
ઓથી તે સ્થાન સંકુલ થયેલું ભાસવા લાગ્યું. પછી જેમ બીજો, યુગના અંત વખ-
અગ્નિ હોય તેમ તીવ્ર, આર સૂર્યના સરખો અને આકાશને અડનારી જ્વાળાવાળો
ળીના સરખો લાલ અગ્નિ હોતો તેણે ક્ષણવારમાં ધાતુ અને શિખરોની ઉંચાઈવાળો અને
! દગ્ધ થયેલી લતા તથા ઓષધિવાળો હિમાલય પર્વત દગ્ધ થયો. આ રીતે તે પર્વ-

પાયમાલ થયેલો જોઈ શૈલ્યરાજનાં પુત્રી પાર્વતી ભગવાન શિવને શરણ જઈ બે ઢાંચ
! ઉભાં રહ્યાં. તે સમયે, શંકરે પાર્વતીને પિતાની દીનતાને ન ઇચ્છનારાં, તથા સ્ત્રીના
થી પ્રાપ્ત થયેલી મૃદુતાવાળાં જોઈ તે પર્વત પ્રત્યે પ્રીતિથી દ્રષ્ટિ કરી. આથી ક્ષણવા-
સર્વ હિમવાળો પર્વત પ્રકૃતિમાં રહેલ પ્રથમના જેવો સારા દેખાવવાળો, હર્ષ પામેલા
ઓવાળો તથા સારાં પુષ્પોયુક્ત વન અને વૃક્ષવાળો થયો. પર્વતને પ્રકૃતિમાં રહેલો જોઈ
ન થયેલા, નિંદારહિત કર્મવાળાં પાર્વતી, સર્વ લોકોના પતિ, મોટા ઇશ્વર, એવા શિવને

! લાગ્યાં કે, હે ભગવન ! સર્વ જૂતોના ઇશ, શૂલ જેના હાથમાં છે એવા અને હે મહા
ાળા ! મને મોટો સંશય પેદા થયો છે તે તમે ખુલાસો કરવા યોગ્ય છો. 'હે દેવ !
મોટે તંમારા કપાલમાં ત્રીજું નેત્ર ઉત્પન્ન થયું ? શા માટે તમે પક્ષિઓનાં ટોળાં અને
ચનો સહિત પર્વતને આવ્યો, અને શા માટે ફરી તમે મારા પિતા પર્વતને તેવાજ
થી ઢાંકાએલો, અને પ્રકૃતિમાં રહેલો કયો ? મહેશ્વર બોલ્યા કે હે નિહિત કર્મ રહિત દેવ !

બાળપણથી મારાં બે નેત્ર ઢાંક્યાં ત્યારે ક્ષણ વારમાં લોક નિરતેજ થયાં અને હે
ની પુત્ર ! નષ્ટ થએલા સૂર્યવાળો, અંધકારરૂપ લોક થયો ત્યારે પ્રજનન રક્ષણ કરવા મેં
શિત ત્રીજું નેત્ર સંજયું, તે આંખનું મોઢું તેજ છે કે જેણે આ પર્વતને પાયમાલ કર્યો.
વિ ! પાછો મેં તમારૂં પ્રિય કરવા પ્રકૃતિમાં રહેલો કયો ? ઉમા બોલ્યાં—હે ભગવન !
! તેમારૂં મુખ ચંદ્રના સરખું પ્રિય દેખાવવાળું છે ? જેમ લક્ષ્મીથી ઇચ્છવા યોગ્ય, પૂર્વ
છે, તેમજ ઉત્તર અને પશ્ચિમ છે. શાથી દક્ષિણ મુખ ભયંકર અને ઉંચી કપિલા જંગલ

પને શિયાળ બધું છે, જેમાં વસા તથા લોહીરૂપ કાઢવ છે, જેમાં વિખરાઈ પડેલો ઝંઝોનાં હાડકાંઓના ઢગલો છે એવાં, ચિતાઓના બધા અગ્નિયોથી સંકુલ, અપવિત્ર મહાદેવોના શબ્દોથી ગાજી રહેલાં રમશાનમાં રમે છે. મહાદેવ બોલ્યા—સદા મેધ્ય પવિત્રને જોળનારો હું હંમેશ સકળ પૃથ્વી પ્રત્યે ફરું છું પણ અહિં રમશાનથી કંઈ ઊંચું અતિ પવિત્ર નથી જણાતું, તે કારણથી મારે મન સર્વ નિવાસોના મધ્યમાં ! વિષે રમે છે. હે મનોહર મંદ હાસ્થવાળિ ! મારાં જૂતનાં ટોળાં પણ વડોની શા-થી ઢંકાએલ, વાંકી માળાઓથી શોભિત તેમાંજ રમે છે. હે દેવિ ! હું જૂતોનાં ટોળાં રસવા ધચ્છતો નથી. હે શોભને ! એજ મારો વાસ પવિત્ર, સ્વર્ગીય, પુણ્યરૂપ અને માનેલો છે તથા પવિત્ર પદાર્થની કામનાવાળાઓએ સેવાય છે. પાર્વતી બોલ્યા—હે ! સર્વ જૂતોના ઇશ, સર્વ ધર્મને જળજનારાઓમાં ઉત્તમ, વરને આપનાર, હે પાણે ! આ મ્હોટો સંશય છે. તપને યોગ્ય વેષને ધારણ કરનાર, જૂદા જૂદા આક્ર-આ મુનિયોના સમૂહ તપ કરે છે માટે આ, ઋષિયોના સમુદાયની તથા મારી પ્રિય થી અહિં મારા સંદેહને કહેવા યોગ્ય છે. હે શત્રુને દમનાર ! હે પ્રભો ! હે ધર્મને ! ધર્મ શું બદલણવાળો કહેલો છે અને ધર્મને ન જળજનારા નરોએ કેવી રીતે શુ કરી શકાય ? તે તમે મને કહો.

નારદ બોલ્યા—પાર્વતીના બોલી રહ્યા પછી સર્વ, મુનિયોના સમૂહ ઋષ્યાઓથી શોભિત ણી વાણી તથા અર્થમાં કુશળ એવી સ્તુતિઓથી પાર્વતીને પૂજવા લાગ્યો. મહાદેવ અહિંસા, સત્ય વચન, સર્વ પ્રાણિયો વિષે દયા, શાંતિ, અને યથાશક્તિ દાન, શુદ્ધ-ઉત્તમ ધર્મ છે. પરસ્પરીઓના સંબંધનો ત્યાગ, થાપણરૂપ જીનું રક્ષણ, ન આપેલા ને લેવાથી વિરામ પામતું અને મદ્ય તથા માંસનો ત્યાગ આ પાંચ પ્રકારવાળો ધર્મ શાખાઓવાળો, સુખને ઉત્પન્ન કરનાર, ધર્મમાં તત્પર એવા પ્રાણિયોએ આચરવા અને પુણ્યને પેંદા કરનાર છે. પાર્વતી બોલ્યા—હે ભગવન ! જે સંશય પૂછેલો છે તે હેવા યોગ્ય છે. ચાર વર્ણોના પોતાપોતામાં જે ધર્મ ગુણકારી હોય તે, બ્રાહ્મણમાં ! મ્હો હો ? ક્ષત્રિયમાં કેવો ધર્મ હો ? વૈશ્યમાં કયાં લક્ષણવાળો ધર્મ અને શૂદ્રમાં લક્ષણવાળો ધર્મ હોય છે ? મહાદેવ બોલ્યા—હે મહાભાગે ! તમે સર્વ ન્યાયથી ધર્મ લોકમાં સદા બ્રાહ્મણો મહા ભાગ્યવાળા, પૃથ્વીના દેવતાઓ છે. બ્રાહ્મણનો, ઇન્દ્રિય ધર્મ છે એમાં સંશય નથી; કારણ કે તે ધર્મસંપન્ન બ્રાહ્મણ માટે કલ્યાય છે. ! ન્યાયથી બ્રહ્મચર્ય પાળતું એ, અને વ્રતવડે ઉપનયન લેતું એ ધર્મની ક્રિયા છે, બ્રાહ્મણ થવાય છે. ધર્મમાં તત્પર પ્રાણિયોએ ગુરુ ને દેવતાની પૂજા માટે પુણ્યને પેંદા ! સ્વાધ્યાયના અભ્યાસરૂપ ધર્મ આચરણ કરવા યોગ્ય છે. પાર્વતી બોલ્યા—હે ભગવન ! મારો સંશય છે તેને કહેવા યોગ્ય છે. હવે નિપુણતાથી ચાર વર્ણોના ધર્મ કહો. બોલ્યા—રહસ્યનું સાંભળવું અને વેદનાં વ્રતોનું સેવન એ ધર્મ છે. અગ્નિનું કાર્ય ગૃહનાં કાર્યને સુધારવું એ ધર્મ છે. બિદ્યા આચરવી એ નિત્ય યજ્ઞોપવીતપણું ઉત્તમ ધર્મ છે. નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવાપણું અને બ્રહ્મચર્યગ્રમ એ ધર્મ છે. આગ્રાથી બ્રાહ્મણે વર્તવું અને પછી વિધિ પ્રમાણે યોગ્ય સ્ત્રી મેળવવી એ ધર્મ છે. અજનો ત્યાગ, તથા સારા માર્ગનું સેવન એ ધર્મ છે. નિત્ય ઉપવાસીપણું તથા બ્રહ્મ-

અર્થ એ ધર્મ છે. અગ્નિ રાખી હોમ કરનાર થવું, ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખવી, અધ્યયન કરનાર થવું, વિધસાશી થવું, નિયમ પ્રમાણે આહાર કરનાર થવું અને ગૃહસ્થે પવિત્ર અને સત્ય બોલનાર થવું એ ધર્મ છે. અતિથિવ્રતપણું અને ત્રેતામિનું ધારણ કરવું એ ધર્મ છે. વિધિપૂર્વક ઇષ્ટિ તથા પશુબંધ યજ્ઞ કરવા એ ધર્મ છે. યજ્ઞ તથા પ્રાણિયોમાં હિંસા ન કરવી એ ઉત્તમ ધર્મ છે. એક વખત જન્મવું અને વિધસાશિપણું એ ધર્મ છે. બીજા જન્મના જન્મ્યા પછી જન્મવું એ ધર્મ કહેવાય છે. ગૃહસ્થ અને ઐત્રિય બ્રાહ્મણને વિશેષતાથી પાળવાનો છે. પત્ની તથા પતિનું સમાન શીત્રપણું એ, ગૃહસ્થોનો ધર્મ છે. ધરના દેવોની નિત્ય પુજા તથા બલિના ક્રિયા થાય એ ધર્મ છે. નિત્ય ઉપલેપન અને નિત્ય ઉપવાસીપણું એ ધર્મ છે. ધરમાં અતિ શુદ્ધ અને ક્ષિપેલા ઠેકાણે ધૂના ધૂમસહિત અગ્નિ થાય એ ધર્મ છે. આ બ્રાહ્મણ લોકમાં ગૃહસ્થપણુનો લોકને ધારણ કરનારો ધર્મ છે, અને સદા સારા બ્રાહ્મણોમાં આ ધર્મ પ્રવર્તે છે. હે દેવિ ! મેં ક્ષત્રિયોમાં રહેલો જે ધર્મ કહેલો છે તે હું તમને કહું છું માટે સાવધાન થયેલાં મારાથી સાંભળો.

આદિથી ક્ષત્રિયનો પ્રજનન પાલન કરવું એ ધર્મ કહેલો છે, કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહેલાં ફળને ભોગવનારો રાજા ધર્મથી યુક્ત છે. જે મનુષ્યોનો અધિપતિ ધર્મથી પ્રજાઓને પાળે છે તેને પ્રજાના પાલનથી ભેગા કરેલા, ધર્મથી સંપાદન કરેલા ઉત્તમ લોકો મળે છે. તે રાજાનો દમ સ્વાધ્યાય, અગ્નિહોત્રનું ધારણ, દાન અને અધ્યયન ઉત્તમ ધર્મ છે. યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું તથા યજ્ઞ થાય એ ધર્મની ક્રિયા છે ચાકરાનું ભરણ પોષણ કરવું અને કરેલાં કર્મમાં ફળરહિતપણું રાખવું એ ધર્મ છે. ડીક રીતે દંડમાં સ્થિતિ રાખવી એ ધર્મ છે. વેદ તથા ઋતુની ક્રિયા એ ધર્મ છે. બ્યવહારમાં સ્થિતિ અને સત્ય વાક્યમાં પ્રીતિ એ ધર્મ છે. પીડિતને હાથ દેનારો રાજા અહિં અને મરણ પછી બીજે પુન્ય છે. ગાયો તથા બ્રાહ્મણો માટે પરાક્રમવાળો, સંત્રાસમાં મરણ પામેલો સ્વર્ગ લોકમાં અશ્વમેધથી જીતેલા લોકોને પામે છે. વૈશ્યનો નિરંતર પશુપાલપણું, કૃષિ, અગ્નિહોત્ર ક્રિયા, દાન અને અધ્યયન એ ધર્મ છે. તેમજ વ્યાપાર, સન્માર્ગમાં રહેવું, અતિથિપણું કરવું, શાંતિ રાખવી, મનને નિયમમાં રાખવું, બ્રાહ્મણોની સ્વાગતા કરવી અને ત્યાગ આ સનાતન વૈશ્યનો ધર્મ છે. વૈશ્ય માર્ગને સેવનારો, સન્માર્ગને આશ્રય કરી રહેલા વૈશ્યે તલ, ગંધક અને રસો વેચવા નહિ. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો, શક્તિ પ્રમાણે યથાયોગ્ય, સર્વનું અતિથિપણું કરવું એ ધર્મ છે. નિરંતર બ્રાહ્મણોની સેવા કરવી એ ઉત્તમ શૂદ્રનો ધર્મ છે. પ્રાપ્ત થયેલા અતિથિની સેવા કરનારો, વખાણવા યોગ્ય તપવાળો, સત્ય બોલનાર, અને ઇન્દ્રિયોને જીતનારો, શૂદ્ર મોડું તપ એળે છે. નિરંતર શુભ આચરણવાળો દેવ તથા બ્રાહ્મણને પૂજનારો, શુદ્ધિમાન શૂદ્ર, પ્રિય ધર્મનાં ફળોથી યુક્ત છે. હે શોભને ! હે સુભગે ! આ, ચાર વર્ણનો એક એકનો ધર્મ કહ્યો. હવે અહિં બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? પર્વતી પૂછવા લાગ્યાં—હે ભગવન્ ! તમે ચાર વર્ણને હિતકારી, શુભ જુદો ધર્મ કહ્યો પણ જે સર્વ વ્યાપી ધર્મ છે તે મને કહો.

મહાદેવ બોલ્યા—શુણેને ઇચ્છનારા બ્રાહ્મણે લોકના સારવડે પૃથ્વીના દેવતાકૃષ્ણ, ઋષિઓમાં સર્વ લોકોને તારવા માટે બ્રાહ્મણને સત્ત્વ, હું તેઓના ધર્મ કર્મના ફળના ઉદ્ધારને કહું છું. બ્રાહ્મણોમાં જે ધર્મ છે તે ધર્મ ઉત્તમ માનેલો છે. બ્રાહ્મણે પૃથ્વીમાં સ્થિતિ કરવાના કાળમાં નિત્ય ધર્મને અર્થે પ્રસિદ્ધ, ત્રણ પદાર્થો સત્ત્વ તે સ્વેચ્છાએ ને પણ સ્વ-

રાથી સાંભળો. એક, વેદમાં કહેલો ધર્મ ઉત્તમ છે, બીજાં સ્મૃતિ તથા શાસ્ત્રોમાં કહેલો ધર્મ ઉત્તમ છે અને ત્રીજો શિષ્ટ લોકોએ આચરેલો ધર્મ ઉત્તમ કહેલો છે, આ રીતે ત્રણ ધર્મો સનાતન છે. જે બ્રાહ્મણ ત્રણ વેદમાં કુશળ, વિદ્વાન અધ્યયનવડે જીવનાર નહિ એવો ત્રણ કર્મવાળો, અને ત્રણ કામ, ક્રોધ તથા લેભને તજીને રહેલો છે એ બ્રાહ્મણ મૈત્ર કહેલો છે. જગતના ઇશ્વરે બ્રાહ્મણોની વૃત્તિ માટે આ, છ કર્મો કહેલાં છે, હવે સનાતન ધર્મ સાંભળો. યજ્ઞવું, યજ્ઞ કરાવવું, દાન દેવું, લેવું, ભણાવવું અને ભણવું, આ છ કર્મવાળો બ્રાહ્મણ ધર્મને સેવનાર છે. સ્વાધ્યાયિપણું એ નિત્ય ધર્મ છે, યજ્ઞ છે એ પણ સનાતન ધર્મ છે. એનું શક્તિ પ્રમાણે તથા વિધિ પ્રમાણે દાન એ ધર્મ છે. શાંતિ અને વિષયોથી નિવૃત્તિ રાખવી, આ નિત્ય, સંજ્ઞોતોમાં પ્રવૃત થયેલો, શુદ્ધ ગૃહસ્થોના મ્હેટો, પુણ્યના સમહર્ષ ધર્મ છે. જે, પાંચ યજ્ઞવડે શુદ્ધ આત્મવાળો, સત્ય વાણીવાળો, ગુણોમાં દોષ ભુદિરહિત, દાતા, બ્રાહ્મણોના સત્કાર કરનાર, અતિ શુદ્ધ સ્થાનવાળો, માનરહિત, સદા સરળ, સ્નેહયુક્ત વાણીને આપનાર, અતિથિ તથા અભ્યાગતમાં પ્રીતિવાળો, શેષ રહેલા અનનું ભોજન કરનાર છે તથા જે ન્યાય પ્રમાણે, પાછ અર્થ, આસન, શયન, દીપ, અને આશ્રય અથવા અનન્ય આપે છે તે ધાર્મિક છે. જે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી આચમન લેઈ ભોજન વારં વારં આમંત્રણ કરી પાછળ જાય છે તેને સનાતન ધર્મ થાય છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ગોના શક્તિ પ્રમાણે અહર્નિશ સર્વનું અતિથિપણું કરવું એ ધર્મ છે અને ત્રણ વર્ગ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યની સેવા કરવી એ શૂદ્રનો ધર્મ છે. ગૃહસ્થોમાં પ્રવૃત્તિનાં લક્ષણવાળો જે ધર્મ કરાય છે તે, સર્વ પ્રાણિયોના હિતરૂપ, શુભ ધર્મ હું કહું છું. સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારાએ શક્તિથી વારંવાર દાન કરવું. વારંવાર યજ્ઞ કરવું અને પુણિનાં કર્મોના વિધિ કરવો. મનુષ્યે પ્રયત્નથી ધર્મવડે અર્થ મેળવવો અને ધર્મ વધારે થાય તેમ ધર્મથી મેળવેલાં ધનને ત્રણ ભાગે વહેંચવું. સમૃદ્ધિને ઇચ્છનારા નરે એક ભાગવડે ધર્મ તથા અર્થ કરવા, એક ભાગથી કામનો અર્થ સિદ્ધ કરવો અને એક ભાગ વધારવો. હે દેવિ ! નિવૃત્તિનાં લક્ષણવાળો જે બીજો ધર્મ મોક્ષ માટે કહેલો છે તેની વૃત્તિ કહું છું તે ખરી રીતે મારાથી સાંભળો. સર્વ પ્રાણિયોમાં દયા રાખવી એ ધર્મ છે પણ એક ગામમાં વસવાપણું એ ધર્મ નથી. મોક્ષને ઇચ્છનારાઓનો આશારૂપ પાશને છોડવો એ ધર્મ વખણાય છે. નહિ પણ શાળાનો, નહિ જળનો, નહિ વસ્ત્રનો, નહિ આસનનો, નહિ ત્રિદંડનો, નહિ શયનનો, નહિ અગ્નિનો અને નહિ શરણના સ્થાનનો સંગ કરવો. જે અધ્યાત્મ બ્રહ્મજ્ઞાનમાં ચિત્તવાળો, તેમાં મન રૂપનાર, તેમાં તત્પર, સદા યોગ તથા જ્ઞાન પ્રત્યે યોગ્ય, વૃક્ષ રૂપ મૂળ જેને ઉત્તમ છે એવો, નિત્ય શુન્ય સ્થાનમાં રહેનાર, નદીના કાંઠા ઉપર સુનાર અને જે નદીના તીરમાં પ્રીતિવાળો છે, જે બ્રાહ્મણ સર્વ સંગોથી, તથા સ્નેહનાં બંધનોથી મુક્ત છે, જે બ્રાહ્મણ આત્માનો ભૂવ પરમાત્મા વિષેજ દૃઢ કરે છે, નિરાહાર, મોક્ષના જ્ઞાનવાળાં કર્મવડે યુક્ત શિવરૂપ થયેલો સંન્યાસ લે છે તેને સનાતન ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે જે સર્વથી સદા મુક્ત છે તે એક ઠેકાણે આસક્ત નથી, એક ગામનો આશ્રય કરનાર નથી પણ છટોજ કરે છે. એક કાંઠે સુતો નથી, સંજ્ઞોતોના સારા માર્ગરૂપ, વેદમાં કહેલો, મોક્ષને જ્વળનારાઓનો ધર્મ છે. જે આ માર્ગને અનુસરે છે તેને ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત થાય છે, કુટિયક, બદ્ધક, હંસ અને પરમ-હંસ આ આર પ્રકારના સંન્યાસીઓ તેઓમાં જે પાછળ છે તે ઉત્તમ છે. આથી પરમ-

હંસપણાથી પામેલા આત્મજ્ઞાનથી બીજું અતિ ઉત્તમ, ઉત્તરતું, નીચું, અથવા આડું ઉંચું અથવા આગળ, દુઃખ રહિત, સુખ રહિત, સૌમ્ય, જરારહિત મરણ રહિત, અને વ્યય રહિત નથી સાર એ છે કે તે સર્વોત્તમ છે.

પાર્વતી બોલ્યાં—તમે સન્મનોએ આચરેલો, બૂલોકનો મહાન, કલ્યાણ કરનારો, ગૃહસ્થનો ધર્મ તથા મોક્ષ ધર્મ કહ્યો, આ પછી હે ધર્મને જાણનાર ! ઋષિના ધર્મને સાંભળવા ઇચ્છું છું, કેમકે નિરંતર મારી ઇચ્છા તપોવનમાં વસનારાઓ વિષે થાય છે, ધૂનના ધુમથી ઉત્પન્ન થયેલો ગંધ જાણે તપોવનને રોકતો હોય તેમ ભાસે છે તથા હે મહેશ્વર ! તેને જોઇ માફ મન પ્રીતિવાળું થાય છે માટે હે દેવ ! હે વિભો ! સર્વ ધર્મ અર્થનાં તત્ત્વને જાણનાર, દેવોના દેવ, હે મહાદેવ ! મુનિના ધર્મ માટે કરેલા આ મારા સંશયને મેં જેમ પૂછેલું છે તેમ સમગ્રપણાથી યથાર્થ મને કહ્યો. શ્રી ભગવાન બોલ્યા—હે શુભે ! મુનિઓ જે ધર્મને આચરી પોતાના તપથી સિદ્ધિ પામે છે તે ઉત્તમ મુનિઓનો ધર્મ હું તમને ખુશીથી કહું છું. હે મહાભાગે ! હે ધર્મજે ! ધર્મને જાણનારા, ફેન પીનારા સારા ઋષિઓનો જે ધર્મ છે તે પ્રથમ મારાથી સાંભળો. જેઓ નિરંતર બ્રહ્માએ યજ્ઞમાં પીધેલ, પછી વૃષ્ટિ વગેરેથી સ્વર્ગમાં દિવ્ય ભોગવડે વિસ્તારેલા બ્રહ્માના શુભ, અગ્ર અન્નના સમૂહને થોડે થોડે લે છે તેઓ ફેનપ કહેવાય છે. હે તપોધને ! શુદ્ધ ફેનપ ઋષિઓનો વાલખિલ્ય ઋષિઓના ગણો સાથે, ધર્મચર્યા માટે કરેલો આ, જે માર્ગ છે તે સાંભળો. તપથી સિદ્ધ થયેલા, ધર્મને જાણનારા, વાલખિલ્ય નામના મુનિઓ સૂર્યના મંડલ વિષે પક્ષિની વૃત્તિનો આશ્રય કરી રહેલા ઉચ્છૃષ્ટિ ઉપર રહે છે. જે વાલખિલ્ય, મૃગની કાંચળીઓરૂપ વસ્ત્રવાળા, ચીર તથા વલ્કલ વસ્ત્રયુક્ત, સુખ દુઃખરહિત, સન્માર્ગને પામેલા, તપરૂપધનવાળા અને અંગુકાના અગ્ર ભાગ જવડા થઇને પોતપોતાના ધર્મમાં રહેલા તપનાં આચરણને ઇચ્છે છે તેઓને ધર્મનું ફળ મળે છે. જેઓનાં તપ કરવાથી પાપો બળી ગયાં છે એવા ઋષિઓ સુર કાર્યના અર્થની સિદ્ધિ માફ દેવોની સન્માનતાને પામે છે તથા સર્વ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે, જે બીજા, શુદ્ધ મનવાળા, દયા ધર્મમાં તત્પર, ચક્રની પેઠે નિવાસ વગર ફરનારા, પુણ્યકારી ઋષિઓ છે જેઓ સોમલોકમાં ફરનારા છે અને પિતૃલોકની સમીપ રહેલા છે, તેઓ, સર્વ વિધિ પ્રમાણે ચંદ્રના કિરણોને થોડે થોડે લે છે. તેમ, સંપ્રક્ષાલ બીજા દિવસ માટે ન રાખતાં સારી રીતે પાત્રને ધોનારા અશ્મકુટ અને ઉલ્લખલિક તેઓ સોમપ ચંદ્ર કિરણનું પાન કરનારા અને ઉબમપ સૂર્ય કિરણનું પાન કરનારા, દેવોની સમીપ રહેલા, બીજા સહિત તથા ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા જેઓ છે, તેઓ ઉચ્છૃષ્ટિ કરે છે. તેઓનો અમિક્રિયા, પિતૃનું અર્ચન અને પાંચ યજ્ઞોનું યજ્ઞન એ ધર્મ કહેવાય છે. હે દેવિ ! એક ચક્રની પેઠે ફરનારા અને દેવ-લોકમાં ચાલનારા દિગ્ગેએ જે બીજા, ઋષિઓનો ધર્મ આચરેલો છે તે પશુ મારાથી સાંભળો. સર્વ ઋષિઓના ધર્મોમાં ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારાઓએ આત્માને જાણવો, તે પછી કામ અને ક્રોધને છૂટવા એવી મારી શુદ્ધિ છે. અમિહોત ધારણ કરવું, ધર્મસત્રમાં સારી રીતે રહેવું, સોમયજ્ઞ કરવો, સાઈ જ્ઞાન મેળવવું, પાંચમી યજ્ઞની દક્ષિણા આપવી, નિત્ય યજ્ઞની ક્રિયા કરવી, પિતૃ તથા દેવતાઓના પૂજનમાં પ્રીતિ રાખવી અને ઉચ્છૃષ્ટી મેળવેલાં અન્યથી સર્વનું અતિશિષ્ટ કરવું, આ ધર્મ છે. ગોરસોના ઉપભોગોમાં નિવૃત્તિ, શાંતિમાં પ્રીતિ, સ્થાવરના સ્થપનમાં સુવૃં, શાક તથા પાંદડાંઓનું સેવન કરવું, ફળ, મૂળનું ભક્ષણ, વાયુ ભ-

યુ, જળ લક્ષણ અને શેવાળનું લક્ષણ કરવું એ ઋષિઓના નિયમો છે, જેઓએ કરી ન રેલી ખતિને છોડે છે. જ્યારે ધૂમ રહિત, ખંડાતાં મુસળ રહિત, અંગારા રહિત, જેમાં તો જમી રહેલા છે, જેમાં પાંત્રોના સંચાર થતા નથી અને લિહ્લુકા જતા રહ્યા હોય ॥ વખત હોય ત્યારે અતિથિને ધ્વજનારો, શેષ રહેલા અન્નને ખાનારો, સત્ય ધર્મમાં તિવાળો અને શાંત એવો મુનિ ધર્મથી યુક્ત થાય છે. જે સ્તંભીઃઅક્રઃ નથી. માનવાનું શરીર, અપ્રસન્ન નથી, વિસ્મયવાન નથી અને મિત્ર તથા શત્રુમાં સમાન છે તે ધર્મને જાનારાઓમાં ઉત્તમ છે.

નસ્તંભી ન ચ માની સ્યાજ્ઞા પ્રસજ્ઞો ન વિસ્મિતઃ ।

મિત્રામિત્રસમો મૈત્રોયઃ સધર્મવિદુત્તમઃ ॥ ૧૧૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे एकचत्वारिंशदधिकशततमो-
ऽध्यायः ॥ १४१ ॥

અધ્યાય ૧૪૨ મો. ઉમામહેશ્વર સંવાદ.

મોવાચ—દેશેષુ રમણીયેષુ નદીનાં નિર્મરેષુ ચ ।

જવન્તીનાં નિકુજેષુ પર્વતેષુ ધનેષુ ચ ॥ ૧ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—હે શંકર ! હે દેવોના ઇશ્વર ! જેઓ સાવધાન થઈ રમણીય દેશમાં, દીઓનાં ઝરણાંઓ પાસે, નદી પાસેના કુંજોમાં, પર્વતોમાં, વનોમાં, પવિત્ર અને ફળવાળા ગામોમાં તથા મૂળચાળા પવિત્ર દેશોમાં નિયમિત વ્રતવાળા વસે છે, તેઓના પશુ પુણ્યરૂપ વિધિ અને પોતાના શરીરથી આજીવિકા ચલાવનારા વાનપ્રસ્થોમાં રહેલા પુણ્યરૂપ વિધિને ભળવા ધ્વજી છું. મહાદેવ બોલ્યા—હે દેવ ! વાનપ્રસ્થોમાં જે ધર્મ છે તેને સાવધાન ઇમારાથી સાંભળો અને એક મનવાળાં, ધર્મ બુદ્ધિમાં તત્પર થાઓ. વનવાસને પામેલા, રાત્રી, વાનપ્રસ્થોએ સિદ્ધ, નિયમોથી જેવું કર્મ કરવા યોગ્ય છે તે સાંભળો. ત્રણ કાળ સ્નાન કરી તથા દેવનું અર્ચન, અગ્નિહોત્રની ક્રિયા, ઇષ્ટિહોમનો વિધિ, નીવાર બાન્યનું ગ્રહણ, ફળ જીનું સેવન તથા સ્નેહ માટે ઇંચુદી અને એરંડાના તેલોનું સેવન કરવું. યોગચર્યાન કરનારા, શિવ, કામ, ક્રોધથી રહિત, વીરના આસનને સેવનારા, વીરસ્થાનને સેવનારા, યોગ્ય, યોગને રાજ્ય કરનારા, ત્રીષ્મ કાળમાં પંચામિથી તપનારા, મંડૂક યોગના નિશ્ચયવાળા, યોગ્ય રીતે પાચને સેવનારા, વીરાસનમાં પ્રીતિવાળા, નિત્ય, સ્થંડિલમાં શયન કરનારા અને ધર્મમાં શિદ્ધિ રાખનારાઓએ શીત, જળ અને અગ્નિનું સેવન કરવું. જળરૂપ ભોજન કરનારા, વાયુ-રૂપ ભોજન કરનારા, શેવાળરૂપ ઉત્તમ ભોજન કરનારા, અશ્મકુટ્ટ, દાંત, સંપ્રક્ષાલ અને ડોળ, ચીર, તથા વલ્કલથી વિંટાએલા, મૃગચર્મથી નિવાસ કરનારા, વાનપ્રસ્થોએ કાળ ભાણે, ધર્મ પ્રમાણે અને વિધિ પ્રમાણે નિર્વાહ કરવો. વનમાં નિત્ય રહેનારા, વનમાં ફરનારા, વનમાં રહેતા, વનનો આશ્રય કરનારા અને વનવડે જીવનારા જનોએ ગુફાની પેઠા નને પામી વસવું. તેઓના હોમની ક્રિયા, પાંચ યજ્ઞોનું સેવન, વેદમાં કહેલા પાંચ યજ્ઞનું સાક્ષન, યાગ, અષ્ટમીના યજ્ઞમાં તત્પરતા, આતુર્માંસના વ્રતનું સેવન, પૌર્ણમાસ વગેરે યજ્ઞો

અને નિત્યજ્ઞ એ ધર્મ છે. વનમાં મુનિએ, સ્ત્રીના પ્રયોગથી મુક્ત, સર્વ સંકરોથી છૂટા, અને સર્વ પાપોથી મુક્ત થયેલા ફરે છે. જે સજ્જનો જેને કુક નામનું પાત્ર મુખ્ય છે એવા, સદા ત્રણ અસિયોને શરણુ થયેલા, નિત્ય સન્માર્ગવાળા છે તેઓ પરમ ગતિને પામે છે. સત્ય ધર્મનો આશ્રય કરનારા, સિદ્ધ, મુનિઓ નિત્ય એવા સોમલોકને તથા મહા પુણ્યવાળા સ્થૂળલોકને પામે છે. હે દેવિ ! મેં વિસ્તારથી યુક્ત, વાનપ્રરથને આશ્રય કરનારા, આ શુભ ધર્મ જેમ સ્થૂળ હોય તેમ કહ્યો.

પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં—હે ભગવન ! સર્વ પ્રાણિયોના ઇશ્વર અને સર્વ પ્રાણિયોએ નમસ્કાર કરેલા સિદ્ધિની કથાઓમાં મુનિયોના સમૂહનો જે ધર્મ હોય તે કહો. વળી સિદ્ધિના વાદોમાં જેઓ અતિસિદ્ધ, વનમાં વસનારા, ઇચ્છા પ્રમાણે ફરનારા તથા સ્ત્રીઓથી મુક્ત હોય તેઓના ધર્મ કેવી રીતે કહેલા છે ? મહાદેવ બોલ્યા—હે દેવિ ! તપવડે જેઓ સર્વ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એકલા રહેલા છે અને જેઓ સ્ત્રીઓ સહિત વિહાર કરનારા છે તેઓમાં પ્રથમ કહેલાઓનું મૌન્ય અને કપાય એ ચિન્હ છે તથા બીજાઓનું રાત્રિ, વસવામાં કારણ છે તેઓના ત્રણગળ સ્નાન, ઋષિઓએ કરેલા મોટા હોમ, સમાધિરૂપ સન્માર્ગમાં રિયતિ, યોગ્ય રીતે કહેલા પદાર્થોનું સેવન એ ધર્મ છે. પ્રથમ જે તમને વનવાસિઓના પ્રસિદ્ધ ધર્મો કહ્યા, જે તે ધર્મોને સેવે તો તપના ફળને પામે છે. જેઓ સ્ત્રીપુરૂષના ધર્મવાળા, પોતાની સ્ત્રી વિષે નિયમિત ઇન્દ્રિયોવાળા, ઋતુના વખતમાં સંગમ કરનારા, વિધિથી જાણેલા ધર્મના આચરણને કરે છે તે ધર્મજનોને ઋષિએ કરેલા ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મને જાણનારા જનોએ ઇચ્છાથી બીજાને કામ સેવવો નહિ. જે સર્વ પ્રાણિયો વિષે સારી રીતે અભયરૂપ દક્ષિણા દાન આપે છે તે હિંસારૂપ દોષથી મુક્ત થયેલ આત્માવાળો ધર્મયુક્ત થાય છે. જે સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાવાન, સર્વ પ્રાણિયોવિષે સરલતારૂપ વ્રતવાળો અને સર્વ પ્રાણિયોના આત્મારૂપ થયેલો છે તે જરૂર ધર્મયુક્ત થાય છે. સર્વ વેદોમાં સ્નાન કરવું અથવા સર્વ પ્રાણિયોમાં આજીવ રાખવું, આ બે સરખાં છે અથવા આજીવ અધિક છે, સરલતા ધર્મ છે એમ કહેવાય છે ને આઠામ અધર્મ કહેવાય છે. આ લોકમાં સરલતાથી મુક્ત નર ધર્મવાળો ગણાય છે. નિત્ય સરલતામાં પ્રીતિવાળો દેવોની સમીપમાં વસે છે માટે જે પોતાના ધર્મને ઇચ્છતો હોય તેણે સરલતા યુક્ત થવું. ક્ષમાવાન, દમવાન, ક્રોધને જીતનાર, ધર્મરૂપ થયેલો, હિંસા ન કરનાર અને નિત્ય ધર્મમાં પ્રીતિયુક્ત મનવાળો નર ધર્મવાળો છે. તંદ્રારહિત, ધર્મોત્તમા, શક્તિથી સન્માર્ગને આશ્રય કરનાર, ઉત્તમ આચરણવાળો અને ભોધવાળો બ્રાહ્મણપણ્યને પામનાર થાય છે. પાર્વતી બોલ્યાં—હે દેવ ! જે તાપસો આશ્રમમાં પ્રીતિવાળા, તપરૂપ ધનવાળા છે તેઓ કયા આચરણ કરી કાંતિવાળા થાય છે ? હે ભગવન ! જે રાજા અને રાજપુત્રો નિર્વન તથા ગ્હોટા ધનવાળા છે તેઓ કયા કર્મથી મોટું ફળ પામે છે ? હે દેવ ! વનનો આશ્રય કરનારા કયા કર્મ કરી નિત્ય એવા સ્થાનને પામી દિવ્ય અંદનથી શોભનારા થાય છે ? હે ત્રિનેત્ર ! હે ત્રણ પુરોને નાશ પમાડનાર દેવ ! તપશ્ચર્યાને આશ્રય કરનારા, શુભ, સર્વ, મારા સંશયને છેદા.

મહાદેવ બોલ્યા—ઉપવાસનાં વ્રતોવડે અતિ સિદ્ધ, શાન્ત, હિંસારહિત અને સત્યવાદિ મનથી ખંધી નીરોગી અથ ગંધર્વો સાથે દર્પ પામે છે. જે ધર્માત્મા ન્યાય પ્રમાણે તથા વિધિ પ્રમાણે મંડુક યોગના શયનવાળો અથ દીક્ષા આચરે છે તે, નાજોની સાથે મુખ યોગે

જે દીક્ષાવાળો, હર્ષયુક્ત મૃગનાં મુખનાં ઉચ્છિદ્ધરૂપ લીલાં ખડને મૃગોની સાથે ખાય છે, પંચરાત્રીની પ્રત્યે જાય છે. શેવાળ અથવા ખરી પહેલાં પાંદડાંને તેનાં વ્રતવાળો જે સ ખાય છે અને નિત્ય શીત યોગને ધારણ કરનાર છે તે ઉત્તમ ગતિને પામે છે. વાયુનું યુ કરનાર, અથવા જંગલનું ભક્ષણ કરનાર અથવા ફળ મૂળને ખાનારો યક્ષોમાં ઇશ્વરને પામી અપ્સરાઓના સમૂહો સાથે સુખ પામે છે. ગ્રીષ્મ કાળમાં વિષિથી જાણેલાં કરી અગ્નિના યોગને ધારણ કરનારો ખાર વર્ષ સુધી વ્રત કરવાથી પૃથ્વીપતિ રાજા થાય આહારના નિયમને કરી મુનિ ખાર વર્ષ સુધી યતનથી મેઝસાધન સાધવાથી પૃથ્વીનો પામે છે. ચોતરફથી સ્થંહિલમાં શુદ્ધ આકાશ રાખી હર્ષયુક્ત તેમાં બેસી ખાર વર્ષની લેષ અનશન વ્રતથી દેહ તજે છે, તે સ્વર્ગમાં સુખ થાય તે રીતે વૃદ્ધિ પામે છે. હે નિ! વાહન, શયન અને મહા મૂલ્યવાળાં શુભ મંદિરો ફળ રૂપ કહેવાય છે. આત્માની કા ચલાવનાર, નિયમવાળો, નિયમિત બોજનવાળો જે અનશન વ્રતમાં દેહને તજે છે તે પામે છે. ખાર વર્ષની દીક્ષા લેષ આત્માની આજીવિકા ચલાવનારો મહા સમુદ્રમાં દેહ ધારી વરૂણના લોકોને પામે છે. ખાર વર્ષની દીક્ષા લેષ આત્માની આજીવિકા ચલાવવાણીવડે ચરણોને બેઢે છે તે ગુણકા વિષે સુખ માણે છે. સુખ દુઃખ રહિત મનુષ્ય આત્માથી આત્માને સાધી મનમાં રહેલી આ દીક્ષા ખાર વર્ષ સુધી આચરે સ્વર્ગ લોકને પામે છે અને દેવતાઓની સાથે સુખ મેળવે છે. ખાર વર્ષની દીક્ષા લેષ કા અન્નાવનારો અગ્નિમાં દેહને તજી-હોમવાથી વન્હિના લોકમાં જાય છે. હે દેવ! યાય પ્રમાણે દીક્ષાવાળો, નિશ્ચયવાન, દ્વિજ આત્માને પરમાત્મા વિષે રાખી મમતા ધર્મમાં ઇચ્છાવાળો ખાર વર્ષ સુધી મનમાં રહેલી દીક્ષા અચરીને ડોકમાં અરણી ૧ અગ્નિ ખાંધીને જાય છે તે અધન રહિત, વીર દેહત્યાગમાં ઉત્સાહવાળાના માર્ગમાં ૧, નિરંતર વીરના આસનમાં પ્રીતિવાળો, અને સદા વીરની પેઢે રહેનારો વીરની ગતિને છે. તે નિત્ય ઇન્દ્રના લોકમાં જનારો, સર્વ કામનાઓ જેની પાસે કરેલી છે એવો પુષ્પોથી ઢંકાયેલો, દિવ્ય ચંદનથી શોભિત, ધર્માત્મા થયેલો સ્વર્ગમાં દેવોના સમૂહોની સુખે વસે છે. નિત્ય વીર લોકને પામેલો, સદા વીરના યોગને સહન કરનારો, સત્વ ૧ રહેલો, દીક્ષાવાળો, નિયમવાન અને પવિત્ર જે મનુષ્ય સર્વ તજી વીરના માર્ગને છે તેને સનાતન લોકો મળે છે. વળી તે ઇચ્છાથી ઇચ્છા પ્રમાણે જનારાં વિમાનવડે ૧ તથા ઇન્દ્રના લોકમાં ગયેલો, શ્રીમાન અને રોગ રહિત થયેલો સુખ માણે છે.

કામગેન વિમાનેન સર્વે ચરતિચ્છન્દતઃ ।

શકલોકગતઃ શ્રીમાન્મોક્તે ચ નિરામયઃ ॥ ૫૧ ॥

इति श्री महाभारते अनुशासनपर्वणि दानधर्मे उषामहेश्वरसंवादे द्विचत्वारिंशदधिकोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

અધ્યાય ૧૪૩ મો. ધર્મ સ્વરૂપનું વિવેચન.

શાસ્ત્ર—અગવન્મગનેન્નપૂર્ણોદન્ત નિપાતન ।

વક્ત્રકતુહરડયક્ષ સંશયો મે મહાનયમ્ ॥ ૧ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવાન ! ભગદેવનાં નેત્રને હણુનાર, પૂષાના દાંતને પાડનાર, દક્ષના યજ્ઞને હરનાર અને હે ત્રિનેત્ર ! મને આ મોટા સંશય પડ્યો છે. પૂર્વે ભગવાન બ્રહ્માએ ચાર વર્ણો સજ્યા તેમાં કયાં કર્મથી વૈશ્ય શ્રદ્ધપણ્યને પામે છે અથવા વૈશ્ય શાથી ક્ષત્રિય થાય છે અથવા બ્રાહ્મણ શાથી ક્ષત્રિય થાય છે ? હે દેવ ! પ્રતિકૂલ ધર્મ કેમ નિવૃત્ત કરી શકાય ? બ્રાહ્મણ કયા કર્મથી શૂદ્રની યોનિમાં જન્મે છે અથવા હે વિભો ! ક્ષત્રિય કયાં કર્મથી શૂદ્રપણ્યને પામે છે ? હે પાપ રહિત. દેવ, જૂતપતે ! ત્રણ વર્ણો પ્રકૃતિવડે કેમ બ્રાહ્મણપણ્યને પામે ? આ અમારા સંશયને છેદો. મહાદેવ બોલ્યા—હે શુભદેવિ ! સ્વભાવથીજ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર છે તેમાં બ્રાહ્મણપણ્ય દુર્લભ છે એમ મારો મત છે. આ લોકમાં દિગ્ગ ખરાબ કર્મથી સ્થાનથી બ્રહ્મ થાય છે માટે મોટા વર્ણને પામી દિગ્ગે તેની રક્ષા કરવી જે બ્રાહ્મણ ધર્મથી રહેલો, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય બ્રાહ્મણપણ્યમાં આજીવિકા કરે તે બ્રહ્મણ્યને પામે છે. જે વિપ્રપણ્યને તણ ક્ષત્રિયના ધર્મને સેવે છે તે બ્રાહ્મણપણ્યથી બ્રહ્મ થઈ ક્ષત્રિયની યોનિમાં જન્મે છે. જે બ્રાહ્મણ દુર્લભ, બ્રાહ્મણપણ્યને પામી સદા ઝાઝી બુદ્ધિથી, લોભ, મોહનો આશ્રય કરી વૈશ્યનું કર્મ કરે છે તે બ્રાહ્મણ વૈશ્યપણ્યને પામે છે, અથવા વૈશ્ય શૂદ્રપણ્યને પામે છે, આમ પોતાના ધર્મથી બ્રહ્મ બ્રાહ્મણ વિપ્રપણ્યથી શૂદ્રપણ્યને પામે છે, નરકને પામેલો એ વર્ણથી બ્રહ્મ બહાર થયેલો બ્રહ્મલોકથી બ્રહ્મ એવો શૂદ્ર જન્મે છે. હે ધર્મચારિણિ ! હે મહાભાગે ! જે ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય પોતાનાં કર્મોને તણ શૂદ્રના કર્મને સેવે છે, તે પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થએલો, વર્ણના સંકરપણ્યને પામેલો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય, શૂદ્રપણ્યને પામે છે. જે પોતાના સ્વધર્મે કરી બોધવાળો, જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનવાળો, પવિત્ર, ધર્મને જાણનાર અને ધર્મમાં પ્રીતિવાળો છે તે ધર્મનાં ફળ પામે છે. હે દેવિ ! બ્રહ્માએ આ પણ્ય બીજું કહેલું છે કે, ધર્મની કામનાવાળા સજ્જનોએ નિષ્ઠા રાખી. અધ્યાત્મ સેવવું અને હે દેવિ ! ઉગ્રનું અથવા ઉગ્રઅભ, ગણાનું અન્ન અને સૂતકામ નિહિત છે, ક્યારે પણ દુષ્ટ અન્ન તથા શૂદ્રનું અન્ન જમવું નહિ. હે દેવી ! સદા મહાત્માઓએ શૂદ્રનાં અન્નને નિંદેલું છે તથા બ્રહ્માના મુખથી નિકળેલું પ્રમાણ્ય છે એમ માઈ માનવું છે. જે અગ્નિને ધારણ કરનાર તથા યજ્ઞ કરનાર દિગ્ગ પેટમાં શેષ રહેલાં શૂદ્રના અન્ન સહિત મરણ્ય પામે તે અધોગતિને ભોગવનાર થાય છે. વળી તે શૂદ્રનાં શેષ રહેલાં અન્નને કરી બ્રાહ્મણના સ્થાનથી દૂર કરેલો બ્રાહ્મણ શૂદ્રપણ્યને પામે છે, તેમાં વિચાર નથી. જે દિગ્ગ, શૂદ્રના અન્ન સહિત મરણ્ય પામે અને જેના અન્નથી જીવતો હોય તે તે યોનિને પામે છે. જે શુભ તથા દુર્લભ બ્રાહ્મણપણ્યને પામી અપમાન કરે છે અને ન ભોજન કરવા યોગ્ય અન્ને જન્મે છે તે જરૂર દિગ્ગપણ્યથી પડે છે. સુરા પીનાર, બ્રાહ્મણને હણુનાર, નીચ, ચોર, વ્રતને ભાગનાર, અપવિત્ર, સ્વાધ્યાય રહિત, પાપી, લોભી, કપટી, શક, વ્રતરહિત, વૃષલોનો પતિ, પાકના પાત્રમાં ખાનાર, સોમવસ્ત્રને વેચનાર તથા નીચને સેવનાર શુદ્ધ એવી બ્રાહ્મણની જાતિથી બ્રહ્મ થાય છે. બ્રહ્મને જાણનાર એવો જે બ્રાહ્મણ ગુરૂની સ્ત્રી પાસે જનાર, ગુરૂનો દ્રોહ કરનાર અને ગુરૂની નિંદામાં પ્રીતિવાળો છે તે બ્રાહ્મણની જાતિથી બ્રહ્મ થાય છે. હે દેવિ ! આ શુભ કર્મોનાં આચરણથી નીચ બ્રાહ્મણપણ્યને પામે છે. વૈશ્ય ક્ષત્રિયપણ્યને પામે છે. જે ઉદાસ મન રહિત, નિરંતર સન્માર્ગમાં રહેલો, દેવ તથા બ્રાહ્મણોના સત્કાર કરનાર, સર્વનાં અતિથિપણ્યરૂપ વ્રતને કરનાર, ઋતુના કાળમાં સ્ત્રી સંગમ કરનાર, નિશ્ચય-

નિયમિત બોજન કરનાર, યોગ્યો, યોગ્યો મનુષ્યોને ખોળનાર, શેષ રહેલા અન્નનું ન કરનાર શ્દ્ર, ન્યાય પ્રમાણે તથા વિધિ પ્રમાણે સર્વ નીચ કર્મો, પ્રયત્નથી ઉત્તમ પી સેવા તથા નોકરી કરે છે અને જે નીચ વ્રથા માંસ ખાતો નથી તે વૈશ્યપણાને પામે તથા પ્રિય વાણીવાળો, અહંકારવાળું ન બોલનાર, સુખદુઃખ રહિત, શાંતિમાં કુશળ, પાપમાં તત્પર, પવિત્ર, દાનત, બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરનાર, સર્વ વર્ણને માન આપનાર, ઇના આચરણમાં રહેનાર, બે વખત જમનાર, નિત્ય યજ્ઞોથી યજન કરનાર, શેષ રહે- ખાનાર, આહારને જીતનાર, નિષ્કામ, અહંકારથી ન બોલનાર, અગ્નિહોત્રને સેવનાર, પ્રમાણે હોમ કરનાર, સર્વના અતિથિપણાને કરનાર, શેષ અન્નનું બોજન કરનાર અને અગ્નિના મંત્રને બળુનાર, જે વૈશ્ય હોય તે અવશ્ય દિજ થાય છે. વળી તે વૈશ્ય મોટા પવિત્ર, ક્ષત્રિયના કુળમાં જન્મે છે. તે વૈશ્ય ક્ષત્રિય થયેલો, જન્મથી માંડી સંસ્કારવાળો, યજ્ઞો, વ્રતમાં તત્પર થવાથી સત્કાર પામેલો દિજ થાય છે. જે દાન દે છે પ્રાપ્ત થયો ક્ષિણવાળો, સમૃદ્ધિથી સંપન્ન યજ્ઞોવડે યજન કરે છે, અધ્યયન કરીને સ્વર્ગને ઇચ્છતો ત્રણ અગ્નિને શરણુ થયેલો, પીડિત જનને હાથ આપનાર, નિત્ય ધર્મથી પ્રબળે પાળ- સત્યવાદી એવો જે નિત્ય સારાં કાર્યો કરે છે, જે સુખકારી દર્શનવાળો, ધર્મથી દંડનાર, કેત નહિ એવો ધર્મનાં કાર્યોને શીખવનાર, કાર્યનાં સાધનોથી નિયમવાળો, જહાભામ- ક્ષણને ધારણુ કરનાર, અર્થમાં કુશળ એવાં સ્વચ્છંદપણુથી ગ્રામ્ય ધર્મ સેવતો નથી, ધર્મોત્તમ એવો સદા ઉપવાસવાળો, નિશ્ચયવાન, સ્વાધ્યાયમાં પ્રીતિવાળો, પવિત્ર, સદા નોથી છવાએલા અગ્નિના ધરમાં શયન કરનાર, સદા શુદ્ધપવિત્ર મનવાળો, બ્રાહ્મણ, ૧ અને વૈશ્ય આ ત્રણ વર્ગનું સર્વ અતિથિપણું કરનાર, અન્નની કામનાવાળો શ્દ્રોને અન્ન સિદ્ધ છે એમ કહેનાર, જે અર્થ અથવા કામથી કશું પણ ગળણુતો નથી, જે દેવ અને અતિથિ માટે સાધન કરે છે, ન્યાય પ્રમાણે પોતાના મકાનમાં બિડ્લા સેવે છે, વેધિ પ્રમાણે ત્રણ વખત અગ્નિહોત્ર હોમનારો, ત્રણ અગ્નિના મંત્રથી પવિત્ર મનવાળો પાવેશ્વ લાવીને ગાય તથા બ્રાહ્મણના હિતસારે યુદ્ધમાં નારા પામે છે તે દિજ થાય છે. રીતે પોતાના કર્મે કરી ધર્મોત્તમ, ક્ષત્રિય જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન સંપન્ન, સંસ્કારવાન, પારને પામનારો, બ્રાહ્મણ થાય છે. હે દેવિ ! ન્યૂન હલકી જાતિના કુળમાં થયેલો, માં કહેલી આજ્ઞાઓથી સંપન્ન શ્દ્ર પણ આ કર્મના ફળોથી સંસ્કારવાળો દિજ થાય ૧૩ ખરાબ વર્તણુકવાળો, સર્વ સંકરવાળું બોજન કરનારો બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણપણાને નીચ થાય છે. હે દેવિ ! પવિત્ર કર્મોથી અતિ શુદ્ધ મનવાળો ઇન્દ્રિયોને જીતનારો નીચ પી પેઠે સેવવા યોગ્ય છે. આ રીતે બ્રહ્માએ પોતે કહેલું છે. જેનામાં શુભ કર્મ સ્વભાવ રહે છે તે બ્રાહ્મણથી વિશેષજ છે, આમ માઈ માનવું છે. દિજપણાનું, નથી , નથી શાસ્ત્ર અને નથી સંતતિ કારણોરૂપ પણ આચરણજ કારણ રૂપ છે. જમતમાં આ રણુથી બ્રાહ્મણ ગણાય છે અને સારાં આચરણુ વિષે રહેલો શ્દ્ર પણ બ્રાહ્મણપણાને છે. હે સુઓશિ ! બ્રહ્મનો સ્વભાવ સર્વ ઠેકાણે સમાન છે. આમ માઈ માનવું છે માટે નિર્જુણ તથા નિર્મળ બ્રહ્મ રહે છે તે દિજ છે. હે દેવિ ! પ્રજાઓને સજનનારા, વરને , બ્રહ્માએ પોતે આને, સ્થિતિના વિભાગોને દર્શાવનારા અને જાતિરૂપ ફળવાળો કલા જાતમાં બ્રાહ્મણ એજ પગવાળું જન્મ મોટું ક્ષેત્ર છે, તેમાં જે બીજ વાવે છે તે

કૃષિ મરણ પછી ભવિષ્ય કાળમાં ફળે છે. સાફ થવા ઇચ્છનારે બ્રહ્મના માર્ગને અનુસરી વર્તવું. સદા વિધસારી થવું તથા સન્માર્ગનો આશ્રય કરનાર થવું. ઘરમાં ગૃહસ્થે સંહિતાનું અધ્યયન કરનાર થવું. નિત્ય સ્વાધ્યાયવાન થવું પણ અધ્યયનવડે જીવનાર ન થવું. આ રીતે થયેલો, સન્માર્ગમાં રહેલો જે બ્રાહ્મણ સારા માર્ગથી અગ્નિને ધારણ કરનાર તથા અધ્યયન કરનાર છે તે બ્રહ્મના ભાવ માટે યોગ્ય થાય છે. હે દેવિ ! હે સુંદર મંદ હાસ્યવાળી ! બ્રાહ્મણપણને પામી યત્ન યુક્ત મનથી ખરાય યોનિ, ખરાય દાનનું ગ્રહણ, અને બીજું ખરાય લેવું, ઇત્યાદિ કર્મથી તેનું દક્ષણ કરવું. જે રીતે શ્વર બ્રાહ્મણ થાય છે અથવા જે રીતે ધર્મથી બ્રહ્મ થયેલો બ્રાહ્મણ શૂદ્રપણને પામે છે તે રીતે આ રહસ્ય તમને કહ્યું.

एतच्चे गुह्यामाख्यातं यथा शूद्रो भवेद्विजः ।

ब्राह्मणो वा च्युतो धर्माद्यथा शूद्रत्वमाप्नुते ॥ ૧૫૯ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे उमामहेश्वरसंवादे त्रिच-
त्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૪૩ ॥

અધ્યાય ૧૪૪ મો. ધર્માધર્મ વિચાર.

ઉમોવાચ—ભગવન્ સર્વભૂતેશ દેવાસુરનમસ્કૃત ।

ધર્માધર્મૌ નૃણાં દેવ બ્રુહિ મે સંશય વિમો ॥ ૧ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્ ! સર્વ પ્રાણિયોના ઇશ્વર, દેવ તથા અસુરોએ નમન કરેલા હે વિમો ! હે દેવ ! મને સંશય ન થાય તેમ મનુષ્યોના ધર્મ તથા અધર્મ કહો. કર્મ, મન અને વાણી, આ ત્રણ પ્રકારે માણસ અધન પામે છે અથવા ફરીને ત્રણ પ્રકારના પ્રાણીથી છૂટે છે, મનુષ્યો કયા સ્વભાવથી, કેવાં વ્રત અથવા કર્મથી, કેવા આચાર અથવા ગુણોથી સ્વર્ગ પામે છે ? મહાદેવ બોલ્યા—હે ધર્મ તથા અર્થના તત્વને જાણનારિ ! નિત્ય ધર્મવાળિ ! દમ બાહારની ઇન્દ્રિયોના નિયમમાં પ્રીતિવાળી હે દેવિ ! સર્વ પ્રાણિયોના હિત-રૂપ, છુદ્ધિને વધારનાર પ્રશ્ન સાંભળો. જે નરો સત્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાળા, સર્વ આશ્રમોનાં ચિન્હોથી રહિત અને ધર્મથી મળેલા ધનને ભોગવનારા છે તેઓ સ્વર્ગમાં જન્મ વસે છે. પ્રલય તથા ઉત્પત્તિના તત્વને જાણનારા, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને સંશય રહિત થએલાઓ નથી અધર્મથી તથા નથી ધર્મથી અધન પામતા. રાગ પ્રીતિરહિત પુરૂષો અને જેઓ કર્મ, મન અને વાણીથી દાહની પણ હિંસા કરતા નથી તેઓ, કર્મનાં અધનોથી યુક્ત થાય છે. જેઓ કશામાં પણ આસક્ત થતા નથી તેઓ કર્મથી અધતા નથી. જેઓ ઇન્દ્રિયોના અતિયોગથી વિરામ પામેલા, શીલવાન્, દયાવાન્, દ્રેષ કરવા યોગ્ય અને પ્રિય જેને તુલ્ય છે એવા અને બહારની ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા છે તેઓ કર્મનાં અધનેશ્વરી મુક્ત થાય છે. જેઓ સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાળુ, સર્વ જીવોને વિશ્વાસ યોગ્ય અને હિંસાનાં આચરણને તજનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જાય છે. ચોરીથી નિવૃત્ત થયેલા, સર્વદા પોતાના ધનથી સુતાપવાળા, જે નરો પોતાના ભાગ્યથી જીવે છે તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ પોતાની સ્ત્રીમાં પ્રીતિવાળા, ઋતુ કાળમાં સંગમ કરનાર ને ઉત્તમ સુખને ભોગવનારા છે તે નરો

સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ નિત્ય પરસ્ત્રીયોમાં આચરણુથી નેત્ર મીંચનારા પરસ્ત્રી સાસું ન જોનારા નિમમિત ઇન્દ્રિયોવાળા અને સારા આચરણુમાં તત્પર છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. આ માર્ગ દેવોએ કરેલો છે માટે સદા નરોએ સેવવા યોગ્ય છે. વળી સદા વિદ્વજનોએ ધાન, ધર્મ અને તપવાળો, તથા શીલ, પવિત્રતા અને દયારૂપ, રાગ દ્વેષ વગેરેના અભાવ માટે કરેલો આ માર્ગ સેવવા યોગ્ય છે. તેમ સ્વર્ગના વાસને ઇચ્છનારા નરોએ પણ વૃત્તિ માટે અથવા ધર્મના કારણથી સદા સેવવો એથી ખીંજે કોઈ માર્ગ ઉત્તમ નથી.

પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં કે હે અનન્દ ! દેવ ! ભૂતપતે ! જેણે કરી વાણીથી બંધન પામે અથવા ફરી છૂટે તે કર્મો મને કહો ? મહાદેવ બોલ્યા—આ લોકમાં જેઓ પોતાના કારણથી અથવા ખીજા માટે ક્રીડા તથા હાસ્યના આશ્રયથી 'ખોટું' બોલતા નથી તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ વૃત્તિને અર્થે, ધર્મને માટે અથવા ખીજા રીતે 'ખોટું' બોલતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જવાના છે. જેઓ સ્વાગત પ્રશ્ન સહિત થોડી, બાધ રહિત, મધુર અને પાપથી રહિત વાણી બોલે છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. પિશુનતા રહિતપણામાં જે સંજ્ઞાઓ કડિન, તીક્ષ્ણ, અને કટુ ભાષણ કરતા નથી, તે નરો સ્વર્ગમાં જાય છે. જેઓ ચાડીવાળી, મિત્રના ભેદને કરનારી વાણી બોલતા નથી પણ મૈત્રીને કરનાર, સત્ય અને પ્રિય બોલે છે તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. જે માનવો કડિન, પારકા દ્રોહને તજે છે, સર્વ પ્રાણિયોમાં સમાન અને બહારની ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. જેઓ શક, બહુ બોલવાથી વિરામ પામેલા, વિરૂદ્ધને તજનારા અને નિત્ય સૌમ્ય બોલનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. જેઓ કોપથી પણ હૃદયને ચીરનારી વાણી બોલતા નથી અને કોષ પામેલા પણ શાંતિવાળું બોલે છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. હે દેવ ! ડાહ્યા જનોએ સદા આ વાણીથી કરેલો, શુભ, અને સત્ય ગુણોવાળો ધર્મ સેવવો તથા ખોટા ધર્મનો ત્યાગ કરવો. પાર્વતી બોલ્યાં—હે દેવોના દેવ ! પિનાક ધનુ ધારણુ કરનાર ! મહાભાગ ! પુરૂષ જે મન અને કર્મથી બંધાય છે તે મને કહો ? મહાદેવ બોલ્યા કે, હે કલ્યાણી ! આ લોકમાં સદા મનના ધર્મથી યુક્ત પુરૂષો સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે તે મારા કહેવાથી સાંભળો. હે શુભ મુખવાળાં ! પાપી મનવડે અતિ ખરાબ આકારવાળો નર જેથી બંધાય છે તે વચન સાંભળો. જ્યારે જનરહિત અરણ્યમાં નાંખેલું, પારકાનું ધન દેખાય છે ત્યારે જેઓ મનથી પણ તેને લેતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ નિત્ય ગામમાં, ઘરમાં, અથવા જનરહિત એવાં વનમાં રહેલાં પારકાના દ્રવ્યને હરણુ કરતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. તેમજ જેઓ ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનારી, એકાંતમાં રહેલી પરસ્ત્રીઓને મનથી પણ જાણ કરતા નથી તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. મૈત્રીવાળા જેઓ નિત્ય શત્રુ તથા મિત્રને તુલ્ય મનથી મળી સેવે છે, તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. શાસ્ત્રવાળા, દયાવાન, પવિત્ર, અને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા જેઓ પોતાનાં ધનોથી સંતોષી છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ સદા વૈર રહિત, શ્રમ રહિત, મૈત્રીના ચિત્તમાં પ્રીતિવાળા અને સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાળુ છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ નિત્ય શ્રદ્ધાવાન, દયાવાન, ચોખ્ખા અને શુદ્ધ જનો જેને પ્રિય છે એવા, તથા ધર્મ અને અધર્મને જાણનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. હે દેવ ! શુભ અશુભ કર્મોના ફળોના સંચયમાં જેઓ ફળને જાણનારા છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા છે. જેઓ ન્યાયથી યુક્ત, ગુણોથી યુક્ત, સદા

દેવ તથા બ્રાહ્મણોને પરાયણ અને ઉદ્યને અથવા બીજાની સાથે ઉત્થાન કરનાર છે તે નરો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. હે દેવિ ! મેં આ શુભ કર્મોનાં ફળોથી સ્વર્ગના માર્ગમાં તત્પર થએલાઓ કહ્યા હવે ફરીને તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? પાર્વતી બોલ્યાં—હે મહા-દેવ ! મને મોટા કાંઈ પણ મનુષ્યો પ્રત્યે સંશય છે માટે તમે આજે નિપુણપણથી મને કહેવા યોગ્ય છો. હે પ્રભો ! હે દેવેશ ! પુરૂષ કયા કર્મથી મોટું આયુષ્ય પામે છે અથવા કયા તપથી મોટું આયુષ્ય પામે છે ? પૃથ્વીમાં કયા કર્મથી માનવ, ક્ષીણ આયુષ્યવાળો થાય છે ? હે અનિદિત દેવ ! તમે કર્મોનું ફળ કહેવા યોગ્ય છો. હે દેવ ! કંઈક મહા ભન અવાળા, કંઈક મંદ ભાગ્યવાળા કંઈક કુલીનતા રહિત, કંઈક કુલીન, કેટલાક કાષ્ઠમય હોય તેમ ખરાબ દેખાવવાળા ભાસે છે. કેટલાક જોવાથીજ પ્રિય દેખાવવાળા મનુષ્યો છે, કંઈક દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ભાસે છે. કંઈક પંડિતો ભાસે છે. કંઈક મોટી બુદ્ધિવાળા અને કંઈક જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનવાળા છે, કંઈક થોડી પીડાવાળા, અને કંઈક મોટી પીડાવાળા પુરૂષો દેખાય છે તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છો.

મહાદેવ બોલ્યા—હે દેવિ ! મનુષ્ય લોકમાં સર્વ જન જેથી પોતાના ફળને પામે છે તે કર્મોનાં ફળોની ઉત્પત્તિ હું તમને ખુશીથી કહું છું. સદા જેના હાથમાં ઉગામેલો દંડ છે એવો, પ્રાણના સંકટમાં ભયંકર, નિરંતર શસ્ત્રને ઉગામનાર જે નર પ્રાણિયોના સમૂહોને હણે છે, વળી નિર્દય એવો સર્વ પ્રાણિયોને નિત્ય ઉદ્દેગ કરનાર, ક્રીડા તથા ક્રીડાઓને રક્ષણ ન કરનારને અતિ નિર્દય એવો થયેલો નર છે તે હે દેવિ ! નરક પામે છે તથા તેથી વિપરીત ધર્મોત્તમા છે તે રૂપવાન થાય છે. હે દેવિ ! હિંસામાં પ્રીતિવાળો નર પાપી કર્મથી વધ કરવા યોગ્ય છે અને સર્વ પ્રાણિયોને અપ્રિય તથા ઝોછા આયુષ્યવાળો થાય છે. હિંસામાં મન-વાળો નરકને પામે છે. અહિંસક સ્વર્ગને પામે છે. વળી તે (હિંસક) નર નરકમાં ભયંકર તીવ્ર ન સહન થાય એવું દુઃખ પામે છે. જે કાંઈ નરકથી બહાર નીકળે છે ત્યારે મનુષ્ય-પણાને પામે છે, પણ તેમાં ઝોછા આયુષ્યવાળો જન્મે છે. હે દેવિ ! હિંસામાં પ્રીતિવાળો નર પાપ કર્મથી બંધન પામેલો, સર્વ પ્રાણિયોને અપ્રિય અને હીન આયુષ્યવાળો થાય છે. જે શુદ્ધ જાતિમાં થયેલો, પ્રાણિયોની હિંસારહિત, શસ્ત્રને નાંખી દેનાર, દંડરહિત નર ક્યારે પણ હિંસા કરાવતો નથી, હણતો નથી, હણનારને હર્ષ બતાવતો નથી અને સર્વ પ્રાણિયો વિષે જેમ આત્મા વિષે તેમ બીજામાં રતેલ સહિત છે, એવો ઉત્તમ પુરૂષ હે દેવિ ! દેવ-પણાને પામે છે તથા હર્ષ યુક્ત યદ્યપ્રાપ્ત થયેલા, સુખ રૂપ ભોગવવાના પદાર્થો ભોગવે છે. પછી મનુષ્યના લોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં દીર્ઘાયુ ઉત્પન્ન થયેલો તે નર સુખથી આગળ વધે છે. આ પ્રાણિયોની હિંસાને છોડાવનારા બ્રહ્માએ મોટાં આયુષ્યવાળા, સારી વર્ત-ણુકવાળા અને સારા કર્મવાળાઓનો માર્ગ કહ્યો છે.

एषदीर्घायुषां मार्गः सुवृत्तानां सुकर्मिणाम् ।

प्राणिहिंसाविमोक्षेण ब्रह्मणा समुद्दिशितः ॥ ६० ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमो
अध्यायः ॥ १४४ ॥

અધ્યાય ૧૪૫ મો. શીલ ને સમુદાયાર.

ઉમોવાચ—કિં શીલઃ કિં સમાચારઃ પુરુષઃ કૈશ્વ કર્મમિઃ ।

સ્વર્ગ સમમિપયોત સપદોનેન કેન વા ॥ ૧ ॥

પાર્વતી બોલ્યાં—કયા સ્વભાવવાળો ને કયા આચારવાળો પુરુષ કયા કર્મોથી અથવા કયાં દાનથી સ્વર્ગ પામે છે ? મહાદેવ બોલ્યા—હે દેવ ! દાતા, આહારી, સત્કાર કરનાર, દાન, પીડિત અને કૃપણ વગેરેને ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, અન્ન, પાન, અને વસ્ત્રોને દેનાર, અતિ મોટાં મનવાળો જે માનવ આશ્રયનાં ઘરો, સભાઓ, કૂવાઓ પ્રપાઓ અદ્ય જળાશયો, સર્વ સદાવતો, શું ઇચ્છે છે એમ કહી ઇચ્છિત આપવાનું સ્થાન, આસન, શય્યા, વાહન, ઘર, રત્ન, ધન સર્વ ધાન્ય સમૃદ્ધો, ગાયો, ક્ષેત્ર અને સ્ત્રીઓ આપે છે, આવો નર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં નંદન વગેરે વતોમાં અપ્સરાઓની સાથે હર્ષ પામેલો રમે છે, અને નિતિ ઘણો વખત રહી ઉત્તમ સુખો ભોગવી સ્વર્ગ લોકથી પરલો મનુષ્યોમાં મોટાં સુખવાળાના કુળમાં જન્મે છે અને હે દેવ ! તેમાં ધન ધાન્ય યુક્ત, સર્વ ઇચ્છિત ગુણોથી સંપન્ન, હર્ષયુક્ત, મોટાં સુખવાળો, મોટા ભંડારવાળો, અને ધનવાન માનવ થાય છે. હે દેવ ! પૂર્વે બ્રહ્માએ કહેલા દાનના સ્વભાવવાળા, મહા ભાગ્યવાન પ્રાણિયો સર્વને પ્રિય દેખાવવાળા કહ્યા છે. હે દેવ ! બીજા માનવો દાન દેવામાં કૃપણ હોય છે. આહારીએ ચાચેલા, ધન હોય તો પણ બુદ્ધિ વગરના જેઓ આપતા નથી, ચાચના કર્યા છતાં જીભના લોભવાળા, મનુષ્યો દાન અંધ અને કૃપણ એવા ભિક્ષુકોને તથા અતિથિયોને પણ જોઇ, નથી ધન, નથી વસ્ત્ર, નથી ભોજ, નથી સુવસ્ત્ર, નથી ગાયો કે નથી અન્નના વિકારો આપતા. હે દેવ ! ન પ્રવૃત્ત થયેલા લોભી નારિક અને દાન રહિત આવા અનેલા બુદ્ધિહીન જે નરો છે, તેઓ નરક પામે છે. તેઓ ન્યારે કાળના ક્રમથી મનુષ્યપણ્યને પામે છે ત્યારે અતિ ઓછી બુદ્ધિવાળા તેઓ ધનરહિત કાળમાં જન્મ પામે છે અને ક્ષુધા પિપાસા-પાણી પીવાની ઇચ્છાથી યુક્ત, સર્વ લોકથી બહાર કાઢેલા અને સર્વ ભોગોથી નિરાશ થયેલા, અધર્મવાળી જીવિકાથી જીવે છે. હે દેવ ! આ કર્મથી નરો થોડા ભોગવાળાના કુળમાં જન્મેલા, થોડા ભોગમાં પ્રીતિવાળા અને નિર્ધન થાય છે. બીજા જેઓ સ્તંભની પેઠે કાંઈને ન નમનારા, નિત્ય માનવાળા, પાપમાં પ્રીતિવાળા, બુદ્ધિ રહિત, આસનને યોગ્ય હોય તેને આસન આપતા નથી, માર્ગ દેવા યોગ્યને જેઓ થોડી બુદ્ધિવાળા માર્ગ આપતા નથી, જેઓ ચરણુ ધોવાનું જળ આપવા યોગ્યને પાદ આપતા નથી, જે અર્ધયોગ્ય વિધિએ સત્કારોથી પૂજતા નથી અને અર્ધ અથવા આશ્રમન આપતા નથી, જે પધારેલાં ગુરૂને પ્રેમથી ગુરૂની પેઠે સેવતા નથી, અભિમાનથી પ્રવૃત્ત થયેલા લોભથી યુક્ત જેઓ માનવાયોગ્ય માનવોનું અપમાન કરે છે અને વૃદ્ધોને પરાભવ પમાડે છે. હે દેવ ! આવા પ્રહારવાળા સર્વ નરો નરકમાં જનારા છે. તે નરો ન્યારે તે નરકથી બહાર નીકળે છે ત્યારે ઘણા વર્ષોએ નિહિત કુળમાં જન્મ પામે છે. ગુરૂ તથા વૃદ્ધોની હીનતાને કરનારા, નિહિત અને બુદ્ધિ વગરના, જાંપડા અને ઢેડ વગેરેના કુળોમાં જન્મે છે. જે સ્તંભી નથી, માની નથી, દેવતા અને આહારીને પૂજનાર, લોકપૂજ્ય, નમસ્કાર કરનાર, મધુર વચનનો આશ્રય કરનાર સર્વ વર્ણોનું પ્રિય કરનાર, સદા સર્વ પ્રાણીયોના હિતને કરનાર, દ્વેષરહિત, સુંદર મુખવાળો, લુખાપણુ રહિત, સદા સ્વાગતાથી સ્નેહવાળી વાણીને બોલનાર, સર્વ પ્રાણિયોના અહિંસક અને પાદ યોગ્યને સત્કાર પૂર્વક અર્ચન કરતો જે ઉભો રહે છે,

જે માર્ગ આપવા યોગ્યને માર્ગ આપનાર, ગુરૂને ગુરૂની પેઠે પૂજનાર, અતિથિને ગ્રહ કરવામાં પ્રીતિવાળો અને અભ્યાગતને પૂજનાર છે, આવો નર સ્વર્ગની ગતિને પામે છે પંડી હે દેવિ ! મનુષ્યપણાને પામી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ પામેલો થાય છે. તેમાં એ, સરતોથી યુક્ત, માટે ભોગોથી યથા યોગ્ય દેનાર અને ધર્મ આચારવા તત્પર થાય છે સર્વ પ્રાણિયોએ માનેલો, સર્વ લોકે નમન કરેલો નર સદા પોતાથીજ પોતાના કર્મો ફળ પામે છે અને ઉત્તમ કુળ-જાતિમાં થયેલો તથા સદા ઉત્તમ સગાંઓવાળો થાય પોતે ધાતાએ કહેલો આ ધર્મ મેં તમને કહ્યો. હે શોભને ! જે ભયંકર આચરણુવાળે સર્વ જંતુઓને ભય કરનાર નર, માટીના પીંડ, સ્તંભ અથવા દશિયારોથી જંતુઓ પીડે છે, હિંસા માટે પરાભવ પમાડવાની શુદ્ધિવાળો બની ઉદ્દેગ પમાડે છે અને સ જંતુઓને ઉદ્દેગ ઉત્પન્ન કરનારો પકડે છે અથવા સમીપ દોડે છે, આવા સ્વભાવ તં આચરણુવાળો નરકને પામે છે. ન્યારે તે કાળના ક્રમથી મનુષ્યપણાને પામે છે ત્યારે ધર્મ પીડાઓથી કલેશ પામેલાં, અધમ કુળમાં જન્મે છે અને હે દેવિ ! મનુષ્યોમાં તથા જાં બાંધવોમાં અને લોકોને દેષ કરવા યોગ્ય અને પોતે કરેલાં કર્મોનાં ફળોથી પુરૂષો અધ થયેલા જાણુવા. જે બીજાં સર્વ પ્રાણિયોને દયાવાનુ યથ જીવે છે, મિત્રના જેવી દષ્ટિવાળે પિતાની સમાન, વૈરરહિત, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, પ્રાણિયોને ઉદ્દેગ પમાડતો નાં તથા અતિ નિશ્ચલ, હાથ પગથી ધાત કરતો નથી, સર્વ પ્રાણિયોમાં વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય તેમ સારાં કર્મવાળો, દયામાં તત્પર એવો જે નથી રજજીથી નથી દંડથી નથી માટી પિંડાઓથી કે નથી આયુધની પ્રાણિયોને ઉદ્દેગ પમાડતો આવા સ્વભાવ અને આચરણુવારે સ્વર્ગમાં જન્મે છે. ત્યાં એ દિવ્ય મંદિરમાં દેવની પેઠે હર્ષથી વસે છે. જે તે નર કર્મ ક્ષયથી મનુષ્યોરૂપે જન્મે છે તો થોડી પીડાવાળો, નીરોગી થયેલો, સુખ હોય તેમ શુદ્ધિ પાં છે. વળી સદા તે નર સુખને ભોગવનાર, શ્રમરહિત, અને ઉદ્દેગ રહિત થાય છે. હે દેવિ ! જે પીડા નથી એવો આ મનજનોનો માર્ગ છે.

પાર્વતી બોલ્યાં—હે સર્વ ધર્મોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ ! રૂપ રહિત ઇન્દ્રિયોવાળા કે કે મનુષ્યો સિદ્ધાંત અને પૂર્વ પક્ષ કરવા કુશળ, જ્ઞાન વિજ્ઞાન સંપન્ન, શુદ્ધિમાન, તા અર્થમાં નિપુણ દેખાય છે. વળી હે દેવ ! બીજાઓ ખરાય શુદ્ધિવાળા અને જ્ઞાન વિજ્ઞા રહિત દેખાય છે માટે કયા કર્મના પ્રકારથી પુરૂષ પ્રજાવાનુ થાય છે અને કેમ મનુષ્ય થો પતિવ્રતા સતી થાય છે એ પુણ્ય છે, એ તપ છે અને એ સનાતન ધર્મ છે; કારણ શુદ્ધિવાળો થાય છે ? આ મારો સંશય ટાળો. કંઈક નરો જન્મથી અંધ, કેંક રોગોથી પીડિત અને કેં નપુંસક દેખાય છે, તેનું નિશ્ચયથી કારણ કહો ? જે જનો દિવસે દિવસે વેદને જાણનારા, સિદ્ધ અ ધર્મને જાણનારાઓને કુશળ પ્રશ્ન પૂછે છે તથા અશુભને તજનારા, શુભ કર્મને સેવનારા છે, તે લોકમાં નિત્ય સુખ તથા સ્વર્ગને પામે છે, તે જ મનુષ્યપણાને પામે છે તો તેમાં ધારણ યુક્ત શુદ્ધિવાળો જન્મે છે. જે શાસ્ત્ર શુદ્ધિને અનુસરનાર છે તેનું કલ્યાણ થાય છે. જે પરસ્ત્રીઓમાં નેત્ર દોષવાળું કરે છે તેઓ તે દુષ્ટ સ્વભાવથી જન્માંધ થાય છે. દુષ્ટ કે કરનારા જે નરો અતિ દુષ્ટ મનથી સ્ત્રીને જીવે છે તેઓ રોગથી પીડિત થાય છે. પુરૂષો અતિ દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા, મુઠ અને દુરાચારવાળા જેઓ બીજા જાતિમાં સંગતી પ્રીતિવાળાં તેઓ નપુંસકપણાને પામે છે. જેઓ પશુનો ઘાત કરાવે છે, જેઓ ગુરૂની સ્ત્રી પ્રત્યે જના

છે અને જેઓ મિત્ર થએલા વર્ણુવાળા છે તે નરો નપુંસક થાય છે. પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં કે, હે શ્રેષ્ઠદેવ ! દોષ સહિત કયું કર્મ છે તે તથા દોષ રહિત કયું કર્મ કરવાથી કલ્યાણ થાય છે ? મહાદેવ બોલ્યા—જે સદા કલ્યાણના માર્ગે ઇચ્છનારો બ્રાહ્મણોને પૂજે છે, ધર્મને યોગનાર અને ગુણોને ઇચ્છનાર છે તે સ્વર્ગને પામે છે. હે સુંદર દેવ ! જે તે મનુષ્યપણાને પામેછે તો ત્યાં મેધાવી, તે ધારણુવાન થઇ ધણું કરી જન્મે છે. હે દેવ ! આ સન્નજનોનો ધર્મ સમૃદ્ધિને આપનાર સમજવો, મેં લોકોના હિતને અર્થે તમને કહ્યો. પછી પાર્વતી પૂછવા લાગ્યાં—કેંક થોડા વિજ્ઞાનવાળા, ધર્મનો વિશેષ દ્રેષ કરનારા નરો વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણોને અનુસરવા ઇચ્છતા નથી, કેટલાક નરો વ્રતવાન અને શ્રદ્ધા તથા ધર્મ પરાયણ હોય છે, કેંક રાક્ષસની ઉપમા અપાય એવા, વ્રતરહિત, નિયમથી ભ્રષ્ટ હોય છે, કેંક યજ્ઞ કરનારા છે તથા કેટલાક હોમ રહિત હોય છે તેઓ આ લોકમાં કયા કર્મનાં ફળથી આવા થાય છે એ મને કહો ? મહાદેવ બોલ્યા—શાસ્ત્રાર્પ, લોકોના ધર્મોની સર્વ નિર્મોલી મર્યાદાઓ છે, તેઓને પ્રમાણુપણાથી જેઓ અનુસરે છે તેઓ દદ વ્રતવાળા થાય છે અને મોહને વશ જેઓ અધર્મને ધર્મ કહે છે તેઓ વ્રત રહિત, નિર્મર્યાદ તથા બ્રહ્મરાક્ષસ જાણુવા. તેઓ જે કાળે કરેલા ઉદ્યોગથી મનુષ્ય જન્મે છે તો હોમરહિત, વષટ્કાર રહિત અને નરોમાં અધમ થાય છે. હે દેવ ! મેં આ તમારા સંશયને કાપવા માટે સખળો કુશળાકુશળ ધર્મ તમને કહ્યો.

एष देवि मया सर्वः संशयच्छेदनाय ते ।

कुशलाऽकुशलौ नृणां व्याख्यातो धर्मसागरः ॥ ૬૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पञ्चचत्वारिंशदधिकतमो-
ऽध्यायः ॥ ૧૪૫ ॥

અધ્યાય ૧૪૬ મો. સ્ત્રીધર્મ કથન.

नारद उवाच—एषमुक्ता महादेवः श्रोतुकामः स्वयं प्रभुः ।

अनुकूलं प्रियां मर्या पार्श्वस्थां समभाषत ॥ ૧ ॥

નારદ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહી પોતે પ્રભુ છતાં સાંભળવાને ઇચ્છનારા મહાદેવ, પડખામાં રહેલાં અનુકૂળ, પ્રિય ભાર્યોને આમ કહેવા લાગ્યા. મહાદેવ બોલ્યા—હે પરાવરને જાણનાર ! ધર્મને સમજનારી, તપોવનમાં વસનારી, પતિવ્રતા, સુંદર ભૂકુટીવાળી, સુંદર કેશના છેડાવાળી, હિમાલય પર્વતની પુત્રી, ગાંધી, શય દમથી યુક્ત, મમતા રહિત, ધર્મ-ચારિત્રિ અને હે ઉત્તમ આસનવાળા ! હું તમને પૂછું છું માટે પૂછેલાં તમે મારે ઇચ્છેલું કહો. હે દેવ ! તમે નિત્ય બ્રહ્માનાં પતિવ્રતા સ્ત્રી સાવિત્રી, ઇન્દ્રનાં સ્ત્રી શચી, માર્કંડેયનાં સ્ત્રી ધુમ્રેણી, કુબેરનાં સ્ત્રી ઋદ્ધિ, વરૂણનાં સ્ત્રી ગૌરી, સૂર્યનાં સ્ત્રી સુવર્ચલા, ચંદ્રનાં સતી સ્ત્રી રોહિણી, અગ્નિનાં સ્ત્રી સ્વાહા અને કસ્યપનાં સ્ત્રી અન્નિતિ, જેઓ સર્વ પતિવ્રતાઓએ સેવેલાં છે અને પૂછેલું છે માટે હું તમને પૂછું છું. હે ધર્મને જાણનારાં તથા ધર્મને બોલનારાં ! આદિથી આપે કહેલા સ્ત્રીધર્મને સાંભળવા ઇચ્છું છું, કારણ કે તમે મારી સમાન ધર્મને આચરનારાં, સમાન સ્વભાવવાળાં, સમાન વ્રતવાળાં, સમાન યજ્ઞ અને પરાક્રમવાળાં છો;

તમે તીવ્ર તપ કરેલું છે, તમે કહેલો વિશેષ ગુણવાળો થાય છે, અને હે દેવિ ! જગતમાં તમ-
વડે તે પ્રમાણ્ય ગણાશે. સ્ત્રીજનની વિશેષે કરી સ્ત્રીઓનું ઉત્તમ ગતિરૂપ છે. હે સુભોજિ !
આ ગતિ સદા પૃથ્વીમાં લોકો વિષે ચાલે છે. હે શુભે ! માંડે શરીર તમારા શરીરના અર્ધથી
નિર્મલ છે અને તમે દેવોનું કાર્ય કરનારાં તથા લોકોનાં સંતાન વિસ્તારનારાં છો. વળી
તમારો નિત્યનો સર્વ સ્ત્રી ધર્મ સારી રીતે જાણેલો છે માટે વિસ્તારથી મને સંભળાવો.

પાર્વતી બોલ્યાં—હે ભગવન્ ! સર્વ પ્રાણિયોના ઇશ્વર, જૂત, અને ભવ્ય, ભવમાં ઉત્તમ એવા
દેવ તમારા મહિમાથીજ આ મારી વાણી સામર્થ્યવાળી છે, હે દેવેશ ! સર્વ તીર્થોનાં જગત્થી
યુક્ત, આ નદીઓ, સ્પર્શના કારણથી તમને સમીપ આવે છે, તેઓની સાથે હું વિચાર કરી
ક્રમથી કહીશ. સમર્થ એવો જે અહંકારવાળું બોલતો નથી તેજ પુરૂષ કહેવાય છે. હે
જૂતોના ઇશ્વર ! નિરંતર સ્ત્રી, સ્ત્રીનેજ અનુસરે છે માટે મારાથીજ ઉત્તમ નદીઓનું સન્માન
થશે. આ નદીઓમાં ઉત્તમ, પુણ્યકારી સર્વ નદીઓમાં પ્રથમ સાગર પ્રત્યે જનારી સરસ્વતી
નદી છે. આ વિપાશ્વ, વિતસ્તા, ચંદ્રભાગા, ધરાવતી, શતદ્રૂ, દેવિકા, સિંધુ, કૌશિકી, તથા
ગૌતમી છે અને આ દેવનદી, સર્વ તીર્થોથી યુક્ત, જગનથી પૃથ્વી પ્રત્યે આવેલી, સર્વ નદી-
ઓમાં ઉત્તમ ગંગા છે. આ પ્રમાણે કહી દેવોના દેવ શિવનાં પત્ની, ધર્મધારિયોમાં ઉત્તમ,
ધર્મ જેને પ્રિય છે એવા દેવનાં પટરાણી પાર્વતી મંદ હાસ્યપૂર્વક સર્વ નદી-
ઓને બોલાવી સ્ત્રી ધર્મમાં કુશળ, ગંગા વગેરે, ઉત્તમ નદીઓને સ્ત્રીનો ધર્મ પૂછવા લાગ્યાં.
પાર્વતી બોલ્યાં—હે સાગરમાં જનારિઓ ! ભગવાને સ્ત્રી ધર્મને આશ્રય કરનારો પ્રથમ પૂછેલો
છે, તે તમારી સાથે વિચારી હું શંકરને કહેવા ઇચ્છું છું. પૃથ્વીમાં અથવા સ્વર્ગમાં હું કોઇનું
પણ વિદ્વાન એકંથી સિદ્ધ થાય એવું દેખતી નથી માટે તમને માન આપું છું. આ રીતે
અતિ પુણ્યરૂપ, સુખકારી સર્વ શ્રેષ્ઠ નદીઓને તેમણે પૂછ્યું ત્યારે ધણી શુદ્ધિઓથી વૃદ્ધ પામેલાં,
સ્ત્રીઓના ધર્મોને જાણનારાં, પુણ્યવાળાં, પાપના ભયને મટાડનારાં, સુંદર મંદહાસ્યવાળાં,
શુદ્ધિવડે વિનયસંપન્ન, બહુ શુદ્ધિથી યુક્ત, સર્વ ધર્મોમાં કુશળ, એવાં દેવતાઓનાં નદી
ગંગાને આજ્ઞા કરી અને ગંગા, દેવી શૈલરાજની પુત્રી પ્રત્યે મંદહાસ્ય સહિત આ પ્રમાણે
કહેવા લાગ્યાં.

ગંગા બોલ્યાં કે—હે ધર્મપરાયણ, પાપરહિત દેવિ ! તમે સર્વ જગતને માન્ય છતાં
નદીને માન આપો છો. માટે હું ધન્ય છું. જે પ્રભુ હોય તે જેને પૂછે છે અથવા ફરીને
માન આપે છે તે, દોષ રહિત મનવાળો મનુષ્ય પંડિત એવી આખ્યાને અથવા પંડિતના
સરખી શૈલોને પામે છે. જે જ્ઞાન તથા વિદ્યાનથી સંપન્ન, પૂર્વપક્ષ અને સમાધાનમાં કુશળ,
ઉત્તમ વક્તાઓને પૂછે છે તે અવસ્ય આપત્તિ પામતો નથી. તે વિના બહુ શુદ્ધિકાળે
સંભાષણ વચન બોલે છે તે અહંકારવાળું બોલનારો બીજી રીતેજ દુર્બળ વચન બોલે છે.
હે દિવ્ય જ્ઞાનવાળો ! સ્વર્ગમાં શ્રેષ્ઠ દિવ્ય પુણ્યો સહિત ઉત્પન્ન થયેલાં દેવિ ! તમેજ અમને
સ્ત્રીઓના ધર્મો કહેવા યોગ્ય છો. આ સાંભળ્યા પછી ગંગાએ બહુ ગુણથી આરાધન કરેલાં
સુરસુંદરી સર્વ સ્ત્રી ધર્મને સમગ્રપણાથી કહેવા લાગ્યાં. પાર્વતી બોલ્યાં—સ્ત્રીઓનો ધર્મ
મને જેમ ઉત્તમ લાગે છે તેમ વિધિ પ્રમાણે કહું છું માટે તમે વિનયવાળાં થઈ સંભળો.
આ સ્ત્રી ધર્મ પ્રથમજ વિવાહમાં અંધુઓએ કહેલો તે અને અમિત્રી સમીપમાં સ્ત્રી, ભાર્તાના
સાથે ધર્મ આચરનારી થાય છે. જે સારા સ્વભાવવાળી, સારાં વચનવાળી, સારાં આચરણ-

વાળી, સુખરૂપ દર્શનવાળી, બીજામાં જેનું ચિત્ત નથી એવી અને સારાં મુખવાળી છે તે ભક્તોની ધર્મચારિણી પતિના ધર્મને આચરનાર થાય છે. જે સારી સ્ત્રી સદા પતિને દેવની તુલ્ય ભુવે છે તે ધર્મમાં તત્પર થાય છે અને તે ધર્મના ભાગવાળી થાય છે. જે દેવની પેઠે પતિની સેવા ને ચાકરી કરે છે, બીજા ભાવવાળી નથી, ઉદાસ મનવાળી નથી, સારાં વ્રતવાળી, સુખકર દેખાવવાળી, જે નિરંતર પુત્રના મુખની પેઠે પતિના મુખને જોનારી છે, જે સતી, નિયમિત આહારવાળી છે તે, પતિના ધર્મને આચરણ કરનારી થાય છે. જે શુભ સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મને સાંભળી ધર્મમાં તત્પર રહે છે તે નારી ભક્તોના સમાન વ્રતવાળી છે. સતી સ્ત્રી સર્વદા સ્વામીને દેવની પેઠે દેખે છે. આ સ્ત્રી પુરૂષ સાથે ધર્મ પાળવા માટે કરેલો શુભ ધર્મ છે. જે વશ્યપણુના અઘાવથી મંત્ર વિગેરેના વશીકરણ વિના દેવની તુલ્ય સેવા તથા ચાકરી કરનારી, સારાં મનવાળી, સારાં આચરણવાળી સુખકારી દેખાવવાળી, બીજામાં જેનું ચિત્ત નથી એવી અને સારાં મુખવાળી છે તે, પતિની ધર્મચારિણી થાય છે. જે નારી પતિએ કઠિન વચન કહેલી અને દુષ્ટ નેત્રથી જોયેલી એવી પણ અતિ પ્રસન્ન મુખવાળી છે તે પતિવ્રતા જાણુવી. જે ઉત્તમ આસનવાળી સ્ત્રી, પતિ વિના પુરૂષના નામથી નથી ચન્દ્ર સૂર્યને અને નથી વૃક્ષને પણ જોતી તે, ધર્મને આચરણ કરનારી થાય છે. જે નારી, દરિદ્ર અને માર્ગથી કૃષ થયેલા પતિને સેવે છે તે, ધર્મને ભોગવનારી થાય છે. જે નારી, પ્રયત્નવાળી તથા ડાહી છે અને જે નારી પુત્રવાળી છે તોપણ પતિ જેને પ્રિય છે અને પતિ જેને પ્રાણરૂપ છે તે, ધર્મના ભાગવાળી છે. જે સદા ઉદાસ મન વિના સેવા ચાકરી કરે છે અને સારાં જ્ઞાનવાળી, તથા વિનયવાળી છે તે નારી ધર્મના ભાગવાળી થાય છે. જેની ઇચ્છા જેવી પતિમાં છે તેવી નથી કામોમાં, નથી ભોગોમાં, નથી ઇશ્વરતામાં અને નથી સુખમાં, તે નારી ધર્મના ભાગવાળી છે. જે નિત્ય પ્રાતઃકાળે ઉઠવામાં પ્રીતિવાળી, ધરની સેવામાં પ્રેમવાળી, ધરને અતિ શુદ્ધ રાખનાર, ગાયના છાણથી ધર લીંપનારી, નિરંતર અગ્નિના કાર્યમાં તત્પર, સદા પુષ્પ તથા બલિને આપનારી, દેવતા, અતિથિ અને દાસોને જમાડી પતિની સાથે શેષ રહેલાં અન્નને ન્યાય પ્રમાણે અને વિધિ પ્રમાણે જમનારી અને નિત્ય સંતોષ અને પોષણ પામેલા જનોવાળી છે તે નારી, ધર્મવાળી છે. જે નારી નિત્ય સાસુ સસરાના ચરણોને સેવનારી, ગુણુવાળી, અને માતા પિતાની સેવામાં તત્પર છે તે, તપરૂપ ધનવાળી છે. જે નારી, પાછલણ, દુર્બળ, અનાથ, દીન, અંધ અને કૃપણ જનોને અન્નથી પોષણ આપે છે તે, પતિવ્રતના ભાગવાળી થાય છે. જે સ્ત્રી નિત્ય શીઘ્ર મર્યાદાને જાણુવનારી બુદ્ધિથી દુઃખે કરી આચરણ કરાય એવાં વ્રતને આચરે છે, જે પતિમાં ચિત્તવાળી અને પતિના હિતવાળી છે તે, પતિવ્રતને ભોગવનારી છે. જે નારી પતિમાં તત્પર, અને 'નારીનો પતિજ દેવ છે, પતિજ સગો છે અને પતિજ ચિત્તરૂપ છે, પતિની બરોબર બીજી મતિ નથી અને જેવો પતિરૂપ દેવ છે તેવો બીજો દેવ નથી'. નારીને પતિની પ્રમજ્જતા અને સ્વર્ગ એ તુલ્ય છે અથવા તમે મહાદેવ પ્રસન્ન ન હોતો હું સ્વર્ગને ઇચ્છતી નથી. જે દરિદ્ર, અથવા બાધિવાલો, કે આપતિવાળો, વા શત્રુઓમાં રહેલો, અથવા પાછલણના શાપથી પીડા પામેલો પતિ કોઇ રીતે પણ ન કરવા યોગ્ય, કે અધર્મ અથવા પ્રાણ નાશ કરનાર હોય તો આપતિના ધર્મને જોઇ નિઃશંક થઇ સ્ત્રીએ તેમ કરવું આ મેં હે દેવ ! સ્ત્રીઓના ધર્મ તમારા કહેવાથી કલો. આ પ્રમાણે જે નારી વર્તશે તે પતિવ્રતના ભાગવાળી થશે. બીજા બોલ્યા—

આ રીતે કહેલા તે દેવોના ઇશ્વરે પર્વતની પુત્રીને વખાણી સર્વ સેવકાથી વિંટાએલા લોકોને વિસર્જન કર્યા. પછી મહાદેવને મસ્તકવડે પ્રણામ કરી જેમ આવ્યા હતા તેમ જૂતગણો, નદીઓ, ગંધર્વ અને અપ્સરાઓ સૌ ગયાં.

તતો યયુર્મૃતગણાઃ સરિતાશ્ચ યથાગતમ્ ।

ગંધર્વાપ્સરસઞ્ચૈવ પ્રણમ્ય શિરસામભવમ્ ॥ ૬૧ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानवर्षे स्त्रीधर्मकथने षट्चत्वारिं-
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૪૬ ॥

— — — — —

અધ્યાય ૧૪૭ મો. પુરુષમાહાત્મ્ય, રાજવંશ.

ऋषय ऊचु—पिनाकिन् भगनेवघ्न सर्वलोकनमस्कृत ।

माहात्म्यं वासुदेवस्य श्रोतुमिच्छामि शङ्कर ॥ ૧ ॥

ઋષિઓ બોલ્યા—હે પિનાકવાળા ! ભગદેવના નેત્રને હણુનાર સર્વ લોકોએ નમન કરેલા વસુદેવના પુત્ર શ્રી કૃષ્ણનું માહાત્મ્ય અમે સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ. મહાદેવ બોલ્યા—નિત્ય પુરુષ, વાદળોં રહિત આકાશમાં ઉદય પામેલા સૂર્ય હોય તેમ સુવર્ણના સરખી કાંતિવાળા, દુઃખો હરનારા, દશ હાથવાળો, મહા તેજવાળા દેવતાઓના શત્રુઓને સંહારનાર, શ્રી વત્સરૂપ ચિન્હવાળા, ઇંદ્રોના નિયંતા અને સર્વ દેવોએ પૂજેલા કૃષ્ણ બ્રહ્માથી પણ ઉત્તમ છે, બ્રહ્મા તેના ઉદરથી થયા છે, હું તેના મસ્તકથી થયો છું, તેના કેશોથી નક્ષત્રો થયાં છે, તેનાં રૂપોથી સુર તથા અસુરો થયા છે, તેના દેહથી થયેલા ઋષિઓ અને નિત્ય રહેનારા લોકો છે, તે માક્ષાત્ બ્રહ્માના ધર અને સર્વ દેવતાઓનાં મંદિરરૂપ છે તે, આ સકળ પૃથ્વીના જગનાર, ત્રણ જગતના ઇશ્વર, સ્થાવનાર જંગમ, સર્વ પ્રાણીઓના સંહાર કરનાર તેજ દેવોમાં ઉત્તમ, સાક્ષત્ દેવોના નામથી, શત્રુને તપાવનાર, સર્વ જાણનાર, સર્વનું આલિંગન કરી રહેલા સર્વ ઠેકાણે જનાર, સર્વ તરફ મુખવાળા, પરમાત્મા, ઇંદ્રિયોના નિયંતા, સર્વ વ્યાપી અને મોટા ઇશ્વર છે તેથી ત્રણ લોકમાં કશું ઉત્તમ નથી. તે સનાતન, મધુદૈત્યને હરણનાર ગોવિંદ, એ રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. દેવના કાર્ય માટે ઉત્તમ થયેલા, મનુષ્યનાં શરીરને ધારણ કરનારા, માન દેનારા યુદ્ધમાં સર્વ રાજાઓને હણાવશે. જગતમાં દેવોના સમૂહો, કૃષ્ણવિના કરેલા નાયક રહિત થયેલા, દેવતાઓનાં કાર્યો કરવા સમર્થ થતા નથી. તે સર્વ પ્રાણીઓના નાયક અને સર્વ દેવોએ નમસ્કાર કરેલા છે. એ દેવોના નાય, દેવોના કાર્યમાં તત્પર બ્રહ્મરૂપ થયેલા, અને બ્રહ્મર્ષિઓના શરણરૂપ કૃષ્ણના શરીરમાં મુખથી ૨. હેલા બ્રહ્મા ગર્ભમાં રિથિત કરી વસે છે. તેના શરીરમાં મુખથી રહેલા શિવ, મુખનો આશ્રય કરી રહ્યા છે. તેના શરીરમાં સર્વ દેવતાઓ મુખનો આશ્રય કરી રહ્યા છે તે દેવ, કમળના જેવાં નેત્રવાળા લક્ષ્મી જેના અંકમાં છે એવા, લક્ષ્મીની સાથે રહેલા, શાંર્ગ ધનુષ અને ચક્રરૂપ આયુધવાળા, ખડ્ગવાળા, સર્વ નાગના શત્રુ જેના ધ્વજમાં છે એવા તે ઉત્તમ સ્વાભવ, દમ બહારતી ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખવાપણું, શાંતિ, પરાક્રમ, વીર્ય, શરીર, દર્શન, આસન, પ્રમાણ, ધૈર્ય, સંરક્ષતાની સંપત્તિ, અકૂરપણું, રૂપ અને બળથી સુક્ત, સર્વ દિવ્ય

અહ્મુત દેખાવવાળા, અશ્વેથી ઉદય પામેલા, યોગમાયાવાળા, હનર નેત્રાવાળા નાશ રહિત, મોટાં મનવાળા, વીર, મિત્રજનને વખાણુનાર, જ્ઞાતિ તથા અંધુજન જેને પ્રિય છે એવા, ક્ષમાવાન, અહંકારવાળું ન બોલનાર, બ્રાહ્મણને વિષે દયાવાન, બ્રાહ્મણોના નામક, ભયથી પીડા પામેલાઓના ભયને હરનાર, મિત્રોના આનંદને વધારનાર. સર્વ પ્રાણિયોના શરણને આપનાર, દીનેને પાળવામાં પ્રીતિવાળા, શત્રુવાન, અર્થ સંપન્ન, સર્વ પ્રાણિઓએ નમન કરેલા, આશ્રિતોના વર આપનાર, શત્રુના પશુ ધર્મને જાણુનાર, નીતિને જાણુનાર, નીતિથી સંપન્ન, બ્રહ્મવાદી, જીતેન્દ્રિય અને ધર્મથી સંસ્કારવાળા, પ્રજાપતિએ નીમેલા, શુભ, મનુના માર્ગમાં ઉત્તમ બુદ્ધિથી યુક્ત એવા શ્રીકૃષ્ણ દેવોના કલ્યાણ માટે, મહાત્મા મનુના વંશમાં ઉત્પન્ન થશે.

મનુનો પુત્ર અંગ નામે થશે, તે પછી તેનો પુત્ર અંતર્ધામા, અંતર્ધામાનો પુત્ર નિંદા-રહિત, પ્રજાપતિ હવિર્ધામા અને હવિર્ધામાનો મ્હોટો પુત્ર પ્રાચીન બહિં થશે, તેના પ્રચેતા વજેરે દશ પુત્રો થશે. તેને પ્રચેતાના પુત્ર અહિં દક્ષપ્રજાપતિ થશે, તેની સ્ત્રી દાક્ષાયણીથી સૂર્ય અને સૂર્યથી મનુ થશે, મનુના વંશમાં જન્મેલા સદુક્ત. ઇલા નામે સ્ત્રી થશે તેને શુષ્ક વરશે. શુષ્કથી પુરુરવા અને તેથી આયુ થશે, આયુથી નહુષ થશે અને તેનો પુત્ર ચપાતિ થશે, તેથી મહા બળવાન યદુ અને યદુથી કોષ્ઠ થશે, તેનો મ્હોટો પુત્ર વૃજનીવાન થશે, વૃજનીવાનનો પરાજય રહિત ઉપશુ થશે, ઉપશુનો પુત્ર શુર તથા ચિત્રરથ થશે, તેનો ન્હાનો ભાઇ શુર નામે પુત્ર તે વિખ્યાત પરાક્રમવાળા, ચરિત્ર અને શુણ્ણથી શોભનારા, અતિ શુદ્ધ જન્મ કરનારાઓના બ્રાહ્મણોએ માનેલા કુશળમાં શુરો ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ મહા પરાક્રમી, અને મોટા યશ્વવાળો થશે તથા માનને આપનારો તે પોતાના વંશના વિસ્તારને કરનારા વસુદેવ એ રીતે પ્રસિદ્ધ થએલા, આનંદ દુંદુભિને ઉત્પન્ન કરશે. તેના પુત્ર ચાર આહુવાળા વાસુદેવ થશે તે, યદુકુળમાં થયેલા દાતા, બ્રાહ્મણોના સત્કાર કરનાર, બ્રહ્મરૂપ થએલા અને દિગ્ધ પ્રિય એવા કૃષ્ણ મગધ દેશના રાજા જરાસંધે બંદીબાને નાખેલા રાજાએને છોડાવશે. વળી પરાક્રમી એવા એ પર્વતની ગુફામાં રહેલા, રાજા જરાસંધેને જીતી સર્વ રાજરૂપ રત્નવાળા થશે. પૃથ્વીમાં પરાક્રમે કરી પાછા ન હડે એવા, પરાક્રમથી સંપન્ન અને સર્વ રાજાઓના રાજા થશે. શરસેન દેશમાં જન્મીને દારકામાં વસતા, પ્રભુ અને સદા નીતિને જાણુનાર એવા તે દૈવી પૃથ્વીને જીતી પાલન કરશે; તમે સર્વ તેને પામી ઉત્તમ વાણી, પુષ્પ અને પૂજના સામાનોથી ન્યાય પ્રમાણે સદા રહેનારા, બહાની પેઠે તેનું અર્ચન કરો. જે મને તથા પિતામહ બ્રહ્માને દર્શન કરવા ઇચ્છો તેણે પ્રતાપવાન, ભગવાન, વાસુદેવના પુત્રનું દર્શન કરવું તેમ દર્શન કરવાથી માંડે દર્શન બથવા દેવોના ઇશ્વર પિતામહનું દર્શન થાય છે એમાં મને શંકા નથી માટે હે તપોધનો ! તમે પશુ એમ સમજો. તે કમળના સરખા નેત્રવાળા જેને પ્રીતિ યુક્ત થશે તેને બ્રહ્મા વજેરે દેવોના સમુદાય પ્રસન્ન થશે, જગત્માં જે મનુષ્ય કેશવનો આશ્રય કરશે તેની કીર્તિ ને જય સ્વર્ગ સુધી થશે. તે સાક્ષાત્ ધર્મોના ગુરૂ અને ધર્મને સેવનાર થશે માટે ધર્મને જાણુનારા, સદા ઉદ્યમવાળા જનોએ તે દેવોના ઇશ્વરને નમસ્કાર કરવા, તે પ્રભુનું અર્ચન કરવાથી ઉત્તમ ધર્મ થાય છે અને હે પુરુષબાહ્ય ! તે મહા તેજસ્વી દેવે પ્રજાનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી ધર્મ માટે ઋષિયોના સમૂહોને સ્તબ્ધ છે. અજેલા, તે સનતકુમાર વજેરે, તપયુક્ત, ઋષિઓની મંડળીઓ મધમાહન પર્વતમાં રહે છે માટે હે ઉત્તમ દિગ્ધે ! તે ઉત્તમ

વાણી બોલનારા ધર્મને જાણનારા નમવા યોગ્ય છે, સ્વર્ગમાં પણ પ્રભુ હરિ, નારાયણ ભગવાન શ્રેષ્ઠ છે. વંદન કરેલા તે વંદન કરે છે, માન આપેલા માન આપે છે, પુષ્પ, કુપ વગેરેથી અર્પણ કરેલા અને પૂજેલા પૂજ્ય છે. પ્રતિદિન દર્શન કરેલા ભુવે છે, આશ્રય કરેલા આશ્રય આપે છે અને નિરંતર અર્ચન કરેલા તે દેવ અર્ચન કરે છે. હે શ્રેષ્ઠ દ્વિજો ! આ તે નિર્દોષ આદિદેવ વિષ્ણુનું, સદા સન્નજનોએ આચરેલું, ઉત્તમ વ્રત છે. જગતમાં દેવોએ પણ નિત્ય સનાતન વિષ્ણુને અર્ચેલા છે માટે તેને અનુસરનારા, યોગ્ય નિર્ભય પામે છે. દ્વિજોએ યત્નવાન થઈ સદા કર્મ મન અને વાણીથી દેવકીના પુત્ર કૃષ્ણને નમવું તથા સ્તુતિ કરી દર્શન કરવું. હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! મેં આ તમને માર્ગ કહ્યો, તે દેવને જોવાથી સર્વ દેવો જોએલા થાય છે. હે સુરશ્રેષ્ઠો ! હું પણ નિત્ય, જગતના પતિ, સર્વ લોકોના પિતામહ, મહા વરાહરૂપ થયેલા તે દેવને નમું છું, તેમાં ત્રણ દેવોનું દર્શન થશે એમાં સંશય નથી; કારણ કે અમે સર્વ દેવો તેના દેહમાં વસીએ છીએ. તેના મોટા, બાહ્ય હિમાલયના સમૂહના સરખી કાંતિવાળા, હળને ધારણ કરનાર, પૃથ્વીને ધારણ કરનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થશે. તે બળદેવના રથને આશ્રય કરનાર, ત્રણ મસ્તકવાળો, દિવ્ય સુવર્ણમય, તાડનાં આડરૂપ વૃક્ષ જ્વળ થશે. સર્વ લોકના ધર્મર, મોટા બાહુવાળા તે દેવનું મસ્તક મોટી કણ્ઠવાળા મહાત્મા નાગોથી વ્યાપ્ત થશે, વળી તેને સંભારેલા શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રો પ્રાપ્ત થશે તેજ દેવ નાશ રહી ન, હરિ ભગવાન અનંત કહેલા છે. પરાક્રમથી જે પરમાત્મા, દેવના અંતને દેવોએ, હે પ્રેમો ! તમે અમને શેષના અંતને દેખાડો. આ રીતે આજ્ઞા કરેલા, કસ્યપના પુત્ર બળવાન ગરૂડ જોઇ શક્યા ન હતા તે શેષ ધણી હર્ષથી યુક્ત કરે છે. કણ્ઠાવડે વસુધરાને આલિંગન કરી વસે છે. જે વિષ્ણુ છે તેજ પૃથ્વીને ધારણ કરનાર, ભગવાન અનંત છે જે બળરામ છે તેજ હૃદયોના નિયંતા કૃષ્ણ છે અને જે અચ્યુત નાશરહિત કૃષ્ણ છે તેજ પૃથ્વીને ધારણ કરે છે, માટે તે એ પુરૂષોમાં ઉત્તમ દિવ્ય, દિવ્ય પરાક્રમવાળા અને ચક્ર તથા લાંગરને ધારણ કરનારા કૃષ્ણ ને બળદેવને માનવા તથા તેઓનું દર્શન કરવું. હે તપરૂપ ધનવાળા ! જેથી તમે પ્રયત્નથી યદુશ્રેષ્ઠને પૂજે માટે મેં આ પુણ્યકારી અનુગ્રહ કૃપા રૂપ ઇતિહાસ તમને કહ્યો.

एष वोऽनुग्रहः प्रोक्तो मया पुण्यस्तपोधनः ।

यद्भवन्तो यदुद्धेष्टं पूजयेयुः प्रयत्नतः ॥ ૬૨ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पुरुषमाहात्म्ये सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૪૭ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૧૪૮ મો. મહાપુરૂષની પ્રશંસા.

नारद उवाच—अथ व्योम्नि महाच्छन्दोः सुविद्यस्तनयितुमान् ।

मेघैश्च गगनं नीलं संरुद्धममवद्वहैः ॥ ૧ ॥

નારદ બોલ્યા—એ પછી આકાશમાં વિજળી સહિત મેઘવાળો મોટો શબ્દ અને ગગન વાદળોઓથી સ્થામ તથા વ્યાપ્ત થયું. મેઘ વર્ષા કાળમાં વર્ષે તેમ નિર્ભય જળ વર્ષાવા લાગ્યો. ઘેર અંધારૂં થયું અને દિશા મલિન બની. તે વખતે મુનિઓએ રમણીય, સનાતન,

પુષ્પરૂપ, દેવગિરિ હિમાચલ વિષે મહાદેવ અથવા ભૂતનાં ટોળાંને દીકાં નહિ. તે પછી ક્ષણ-
વારમાં એકદમ ગગન વાદળાંઓ રહિત થયું. બ્રાહ્મણો તીર્થ યાત્રા પ્રત્યે ગયા અને બીજાઓ
જેમ આવ્યા હતા તેમ ગયા. તેઓ તે, અચિંત્ય, અદ્ભુત અને તમારી કથાને આશ્રય
કરનારો શંકરનો પાર્વતી સાથે સંવાદ સાંભળી વિસ્મિત થયા હતા. હે પુરૂષોત્તમ ! પાર્વતીના
શ્લિષ્ટરના હિપર મહાત્માએ જેને માટે અમોને આજ્ઞા કરી હતી તે, સનાતન, બ્રહ્મરૂપ
થયેલા તમે છો. હે કૃષ્ણ ! બીજું આજે તમારાં તેજે કરેલું આ આશ્રય જોઇ અમે
વિસ્મિત થયા અને તે સ્મૃતિ અમને આવી. હે પ્રભો ! હે મહાબાહો ! જનાર્દન એવા દેવોના
દેવ, જટાના સમૂહને ધારણ કરનારા, પર્વતમાં સુનારા મહાદેવનું માહાત્મ્ય તમને કહ્યું,
આ પ્રમાણે તે સમયે તપોવનમાં વસનારાઓએ કહેલા દેવકીના પુત્ર સર્વ ઋષિઓને માન
આપવા લાગ્યા. એ પછી અતિ હર્ષ પામેલા ઋષિઓ કરીને કૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે, હે
મધુસૂદન ! વારંવાર અમને આવું દેખાડો. હે વિભો ! તમારા દર્શનમાં અમને પ્રીતિ થાય
છે તે સ્વર્ગમાં થતી નથી. વળી હે મહાબાહો ભગવાન ! શિવે જે કંથું હતું તે સર્વ સત્ય
છે. હે શત્રુને કષ્ટ દેનાર ! તેમજ અર્થનાં તત્વને જાણનારા ન્યારે અમને પૂછો છો ત્યારે
અમે તમારા પ્રિય માટે આ ગુહ્ય કહ્યું. હે વિભો ! ત્રણ જન્મમાં જન્મ, સર્વે અને જે કશું
બીજું કારણ છે તે તમારું ન જાણેલું નથી, પણ હે વિભો ! અમે ગુહ્ય તે ધારણ કરવાને
અશક્ત છીએ તેથી અહુ ચપળપણથી આપ રહ્યા છો તોયે હલકાઇથી બોલીએ છીએ.
આ લોકમાં તમે જેને જાણતા નથી તે, કોઇ પણ આશ્રય નથી. હે દેવ ! સ્વર્ગ અથવા
પૃથ્વી તમારું સઘળું જાણેલું જ છે. હે તાત કૃષ્ણ ! હવે અમે જઇએ છીએ. તમે બુદ્ધિ
તથા પુષ્ટિ પામો, તમને તમથી સમાન અથવા અધિક, મોટા મહિમાથી યુક્ત, દીપ્ત,
અને કીર્તિને કરનારો પુત્ર થશે. બીજમ બોલ્યા—આમ કહ્યા પછી દેવોના ઇશ્વર વાદવ
એવા પુરૂષોત્તમને પ્રણામ કરી પ્રદક્ષિણા કરી મહર્ષિઓ ચાલતા થયા. આ પરમ કાંતિથી
યુક્ત, શ્રીમાન્ નારાયણ થયાયોગ્ય વ્રત આચારી પાછા દારકાં પ્રત્યે આવ્યા. હે પ્રભો !
ન્યારે દશ માસ પૂરા થયા ત્યારે રૂક્મિણી વિષે માનેલો, શર, અને વંશને ધારણ કરનારો,
અદ્ભુત પુત્ર જન્મ્યો. હે નૃપ ! સર્વ પ્રાણિયોના કામરૂપ તે સર્વના ભાવમાં રહેલા સદા
અસુર તથા સુરોના અંતરમાં છે. વળી તે પુરૂષોત્તમ, મેઘના સરખા વર્ણવાળા, ચાર ભુજ-
વાળા, પ્રેમથી પાંડવોને આશ્રય કરી રહ્યા છે અને તમે એને આશ્રિત થયા છો. ન્યાં આ
ત્રણ પગલાં ભરનારા વિષ્ણુદેવ રહ્યા છે ત્યાં કીર્તિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ અને સ્વર્ગને માર્ગ છે
તથા ઇંદ્ર સહિત તેત્રિસ દેવોરૂપ છે, એમાં વિચાર નથી. કૃષ્ણ આદિદેવ, મહાદેવ, સર્વ
પ્રાણિઓના આશ્રયરૂપ, આદિ, અંત રહિત, અરૂપ, મહાત્મા, મહાતેજસ્વી, મધુદેવને
આરંભ છે અને સુરોનાં કાર્યની સિદ્ધિ માટે જન્મ્યા છે. વળી અતિ દુઃખે કરી જણાય એવા
અર્થના તત્વને કહેનારા અને કરનારા કૃષ્ણ છે તથા હે પાર્થ ! નારાયણના આશ્રયથી
જમારો સર્વ જય છે, અતુલ કીર્તિ છે અને આ સઘળી પૃથ્વી તમારી છે. જે આપની
ગતિરૂપ અચિંત્ય, નારાયણ નાથ છે. તે તમરૂપ હોતા એ યુદ્ધરૂપ અગ્નિમાં, મોટા યુગના
અંત સમયના અગ્નિ સરખા કૃષ્ણરૂપ સ્તુતે કરી રાજાઓને હોમ્યા. આ પુત્ર, ભાઈઓ અને
સંબંધિયો સહિત દુર્યોધન શોક કરવા યોગ્ય છે કે જેણે અમણે કોઇથી કૃષ્ણ અને અંહિવ
હનુષ ધરનારા અર્જુનની સાથે કલેશ કર્યો. જે રીતે વનના અગ્નિમાં પતંગીયાઓ નાશ

પામે તે રીતે ચક્રરૂપ અગ્નિમાં મોટા શરીરવાળા મહાબળવાન દૈત્ય અને દાનવો ક્ષય પામ્યા. હે શ્રેષ્ઠ પુરૂષ ! સત્ત્વ શક્તિ અને બળ વિગેરેથી હીન મનુષ્યોએ સંગ્રામમાં આની સામું યુદ્ધ કરી શકાય તેમ નથી. હે નૃપ ! જયરૂપ, યોગી, યુગના અંત સરખી ક્રાંતિવાળા અને રણના અગ્રભાગમાં જનારા અર્જુને તેજ વડે સર્વ દુર્યોધનના સૈન્યને હણ્યું છે, તેમ હિમાલય ઉપર પોહિયાના ચિન્હવાળા શંકરે મુનિયોને જે પુરાણ કહ્યું છે તે મારા કહેવાથી સાંભળો. હે વિભો ! જેટલી તેની પુષ્ટિ, તેજ, ક્રાંતિ, પરાક્રમ, સમર્થ્ય ઉન્નતિ અને જન્મ છે તેથી ત્રણ ગણું કૃષ્ણમાં છે. જે તે પ્રમાણે છે તો તેને બીજી રીતે કરવામાં કોણ સમર્થ છે ? વળી બીજું સાંભળો. જ્યાં ભગવાન કૃષ્ણ છે ત્યાંજ ઉત્તમ પૃષ્ઠિ છે. અર્ધ બુદ્ધિવાળા પરતંત્ર અને અતિ વિવશ હોયે કે જ્ઞાનપૂર્વક ક્ષયરહિત એવા મૃત્યુના માર્ગને પામ્યા છીએ. તમે પણ સરહતામાં તત્પર અને પ્રતિષ્ઠા પાળવામાં પ્રીતિમાન છતાં પ્રથમ પ્રતિષ્ઠા કરી રાજની વૃત્તિને પામતા નથી. હે રાજન્ ! જગતમાં તમે પોતાના વધને બહુ માનો છો. પણ જે પ્રતિષ્ઠા દીધેલી છે તેને તજવાને અધિક માનતા નથી. હે અરિંદમ ! કાળે રણના અગ્રભાગમાં આ સર્વ જનને હણેલા છે. કાળે અમને હણેલા છે અને કાળજ પરમેશ્વર છે માટે કાળને જાણનારો, કાળ સ્પર્શ કરેલો માણસ શોક કરવા યોગ્ય નથી. કાળ રૂપિર સરખાં શતાં નેત્રવાળો, દંડવાન સનાતન કૃષ્ણરૂપ છે માટે હે કુંતીના પુત્ર ! તમે અહિં જ્ઞાતિનો શોક કરવા યોગ્ય નથી. હે કૌરવનંદન ! તમે નિત્ય શોકરહિત થાઓ, આ માધવનું જે મેં સાંભળેલું મહાત્મ્ય કહ્યું તેજ સધળું સંજ્ઞનને ઉદાહરણ યોગ્ય સંપૂર્ણ છે. હે મહારાજ ! બુદ્ધિમાન વ્યાસ અને નારદનું પોતાનું વચન સાંભળી મેં અતિ પૂજ્ય, શ્રી કૃષ્ણનો ને ઋષિયોના સમૂહનો અતિ મોટો મહિમા તથા મહાદેવનો પાર્વતી સાથે થયેલો સંવાદ કહ્યો. હે ભારત ! જે મહા પુરૂષથી થયેલા આ, ધારણ કરે છે, સાંભળે છે અથવા કહે છે તે ઉત્તમ શ્રેય પામે છે. વળી તેની જે પ્રમાણે ધારી હોય તે પ્રમાણે સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય છે અને મરણ પછી સ્વર્ગ મેળવે છે. હે રાજન્ ! કલ્યાણની કામનાવાળાએ શ્રીકૃષ્ણ જાણવા યોગ્ય છે તથા જાણેલાએ આજ અક્ષય શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરેલી છે. હે કુરારાજ ! જે મહાદેવના મુખથી નિકળેલા ધર્મના ગુણો કહ્યા છે તે તમારે દિવસ રાત્રિ મનમાં ધારણ કરવા. આ પ્રમાણે વર્તનારા, દંડને ધારણ કરનારાને, પ્રગ્નને પાળવામાં પ્રવીણ થએલા તમને સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત થશે. હે રાજન્ ! સદા ધર્મથી પ્રગ્નને પાળવા યોગ્ય છો. જે તેનો મોટો દંડ છે તે ઠીક ધર્મ કહેવાય છે. હે રાજન્ ! મેં જે આ ધર્મ સહિત શંકર પાર્વતીના સંવાદ સંજ્ઞનની સમીપમાં કહ્યો તેને જે પોતાની સમૃદ્ધિને ધ્વંજીતો હોય તેણે સાંભળીને અથવા સાંભળવાની ધ્વંજી કરનાર થઈ શુદ્ધ ભાવથી પોહિયો જેના ધ્વજમાં છે, એવા શંકરનું અર્ચન કરવું. હે પાંડવ ! જે રીતે તે નિર્દોષ મહાત્મા નારદનો દેવની પૂજા માટે સંવાદ છે, તેને તે રીતે કરો. હે પ્રભો ! કુંતીપુત્ર આ અતિ અદ્ભુત, વસુદેવના પુત્ર અને શંકરના સ્વભાવથી થયેલું જ્ઞાતાં છે તે, પુણ્યવાળા પાસેજ થાય છે. નિત્ય રહેનારા કૃષ્ણે બધાં અગ્રમાં દશ હજાર વર્ષો સુધી માંડીવ ધનુષવાળા સાથે મોઢું તપ કર્યું હતું. હે પૃથ્વીપતે ! મેં આ ત્રણ યુગવાળા, કમળના સરખાં નેત્રવાળા, વાસુદેવ પુત્ર કૃષ્ણ અને ધનંજય અર્જુન ને નારદ તથા વ્યાસથી જાણેલા છે. બાળક છતાં કમળના જેવાં નેત્રવાળા, મોટા બાહુશળા કૃષ્ણે જ્ઞાતિની રક્ષારૂપ કામના કારણથી કંસનું નિકંદન કર્યું હતું. હે કુંતીપુત્ર સુધિષ્ઠિર ! હું નિત્ય અને સનાતન પુરૂષ કૃષ્ણના અંતને કમં વડે ગણવા કે કહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી.

હે તાત ! જરૂર તમારું અતિ ઉત્તમ શ્રેય થશે, કેમકે આપના સખા પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ છે. હું મરણ પછીના લોકમાં પણ દુષ્ટ મતિવાળા દુર્યોધનનો શોક કરું છું, કે જેને લીધે ઘોડા અને હસ્તિઓ સહિત પૃથ્વી નાશ પામી, તેમ દુર્યોધનના અપરાધથી અને કર્ણ, શકુનિ અને યોથો દુઃશાસન, એ ચારના અપરાધથી કુરુઓ નાશ પામ્યા છે. વૈશંપાયન બોલ્યા—જ્યારે આ પ્રમાણે ગંગાના પુત્ર, પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ ભાષણ કરતા હતા ત્યારે મહાત્માઓના મધ્યમાં કુરુકુળમાં થયેલા યુધિષ્ઠિર બોલતા બંધ થયા, તે સાંઝળીને ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે રાજાઓ વિરમ્ય પામ્યા અને મનથી કૃષ્ણને વખાણી સર્વ બે હાથ જોડી તેમને નમ્યા, તે વખતે નારદ વગેરે સર્વ ઋષિયો પણ તેના વાક્યને ગ્રહણ કરી પ્રસન્ન થયા. આ રીતે આ સઘળું ભીષ્મની શિષ્યામણુરૂપ, પુણ્યવાળું મોટું આશ્ચર્ય સર્વ પાંડવોની સાથે સાંઝળનારા મહા ભુદ્ધિવાળા, પૃથ્વીનાં પતિ યુધિષ્ઠિર ધણી દક્ષિણા દેનારા, વિશ્રામ પામેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને ફરીને પણ પૂછવા લાગ્યા.

યુધિષ્ઠિરસ્તુ ગાઙ્ગેયં વિશ્રાન્તં ભૂરિદક્ષિણમ્ ।

પુનરેવ મહાબુદ્ધિઃ પર્યપૃચ્છન્મહીપતિઃ ॥ ૬૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे महापुरुषप्रस्तावेऽष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

અધ્યાય ૧૪૮ મો. વિષ્ણુસહસ્ર નામ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—શ્રુત્વા ધર્માનિશેષેણ પાવનાનિ ચ સર્વેશઃ ।

યુધિષ્ઠિરઃ શાન્તનવં પુનરેવાભ્યમાષત ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—યુધિષ્ઠિર સમગ્રપણાથી સર્વ ધર્મોને તથા પવિત્ર આખ્યાનોને સાંભળી ફરીને શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને પૂછવા લાગ્યા કે, જગતમાં કાણુ ઉત્તમ દેવ છે? અથવા શું એક ઉત્તમ આશ્રય રૂપ છે? અને કોને કોને સ્તુતિ કરનારા, અર્ચનારા માનવો કલ્યાણ પામે છે? સર્વ ધર્મોમાં કયો ધર્મ ઉત્તમ માનેલો છે અને શું જપનારો જીવ જન્મ સંસાર ના બંધનથી છુટે છે? ભીષ્મ પિતામહ બોલ્યા—નિરંતર હોડીને મહદ્દ નામથી જગતના પ્રભુ, દેવોના દેવ, અનંત એવા પુરુષોત્તમની સ્તુતિ કરનાર, અવિનાશી પુરુષોત્તમ નિત્ય અર્ચનાર, ધ્યાન કરનાર, સ્તુતિ કરનાર, નમનાર અને તેને જ યજ્ઞનાર, પુરૂષ નિત્ય આદિ તથા અંતરહિત સર્વ લોકોના મોટા ઇશ્વર અને લોકોના અધ્યક્ષ એવા વિષ્ણુની સ્તુતિ કરવાથી સર્વ દુઃખોને તજનાર થાય છે. જે ભક્તિથી સદા નર, પક્ષાદિ, સર્વ ધર્મને જાણનાર, લોકોની કીર્તિને વધારનાર, લોકોના નાથ, મોટા ભૂતરૂપ, સર્વ પ્રાણિયોની ઉપસ્થિતિના કારણરૂપ, કમળના જેવાં નેત્રવાળા કૃષ્ણનું આ સ્તોત્રથી અર્ચન કરવું એજ મેં સર્વ ધર્મોમાં અતિ અધિક ધર્મ માનેલો છે. હે ભૂપતે ! જે અતિ મોટું તેજ છે, જે અતિ મોટું તપ છે, જે અતિ મોટું પક્ષ છે, જે પરમ આશ્રય સ્થાનરૂપ છે, જે પવિત્રોમાં પવિત્ર, મંગળોનાં મંગળરૂપ, દેવોના દૈવતરૂપ અને પ્રાણિયોના અવિનાશી પિતા છે, જેથી આદિયુગના આરંભમાં સર્વ પ્રાણિયો થાય છે અને પાછાં જેમાં યુગોના ક્ષય વખતે પ્રલય પામે છે, તે લોકોના પ્રધાનરૂપ, જગતના નાથ

વિષ્ણુનાં ૯ હજાર નામ પાપના ભયને હણનાર છે તે મારાથી તમે સાંભળો. ઋષિઓએ વિષ્ણુનાં થયેલાં ગૌણ નામો કહેલાં છે તે તમને સંભળાવું છું.

વિષ્ણુસહસ્ર નામ સ્તોત્ર.

વિશ્વં વિષ્ણુઃ વર્ષઙ્કરો ભૂતભવ્યભવત્પ્રભુઃ ॥ ભૂતકૃત્ ભૂતમૃત્ ભાત્રો,
 ભૂતાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥ ૧ ॥ પૂનાત્મા પરમાત્મા ચ, પુક્તાનાં પરમાંગતિઃ
 અવ્યયઃ પુરુષઃ સાક્ષી ક્ષેત્રજ્ઞો ક્ષર એવચ ॥ ૨ ॥ યોગો યોગવિદાં નેતા
 પ્રધાનપુરુષેશ્વરઃ ॥ નારસિંહવપુઃ શ્રીમાન્ કેશવઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૩ ॥ સર્વઃ
 શર્વઃ શિવઃ સ્થાણુ ભૂતાદિ નિધિ રવ્યયઃ ॥ સમ્ભવો ભાવનો ભર્તા
 પ્રભવઃ પ્રમ્ રીશ્વરઃ ॥ ૪ ॥ સ્વયંમ્ભૂઃ શમ્ભુરાદિત્યઃ પુષ્કરાક્ષો મહાસ્વનઃ ॥
 અનાદિનિધનો ધાતા વિધાતા ધાતુ રુતમઃ ॥ ૫ ॥ અપમેયો હૃષીકેશઃ
 પદ્મનાભો યરપ્રભુઃ ॥ વિશ્વકર્મા મનુ સ્ત્વષ્ટા સ્થવિષ્ઠઃ સ્થવિરો ધ્રુવઃ
 ॥ ૬ ॥ અગ્રાણ્ઃ શાશ્વતઃ કૃષ્ણો લોહિતાક્ષઃ પ્રતર્દનઃ ॥ પ્રભૂત સ્ત્રિકુકુ
 બ્ધામ પવિત્રં મઙ્ગલં પરમ્ ॥ ૭ ॥ ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः
 प्रजापतिः ॥ हिरण्यगर्भो भूगर्भो मातृको मधुसूदनः ॥ ८ ॥ ईश्वरो विक्रमी
 बन्धी मेधावी विक्रमः क्रमः ॥ अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृति रात्मवान्
 ॥ ९ ॥ सुरेशः शरणं शर्म विश्वरेताः प्रजाभवः ब्रह्मः सम्बत्सरो व्यालः
 प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ १० ॥ अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादि रच्युतः
 ॥ १०० ॥ वृषाकपि रमेयात्मा सर्वयोगविनिःसृतः ॥ ११ ॥ वसु वर्सु-
 मनाः सत्यः समात्मा सम्मितः समः ॥ अपोघः पुण्डरीकाक्षो वृषकर्मा
 वृषाकृतिः ॥ १२ ॥ रुद्रो बहुशिरा बभ्रु विश्वयोनिः भृविश्रवाः अपृतः
 शाश्वतः स्थाणु वरारोहो महातपाः ॥ १३ ॥ सर्वगः सर्वावे ज्ञानु विश्व
 कृसेनो जनार्दनः ॥ वेदो वेदविदव्यङ्गो वेदाङ्गो वेदवि रत्नविः ॥ १४ ॥
 कोष्ठाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः ॥ चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतु-
 र्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ १५ ॥ आनिष्णु भोजनं भोक्ता सहिष्णु जगदादिजः ॥
 अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥ १६ ॥ उर्ध्वो वामनः मांशु
 रमोघः भुवि रुजितः अतीन्द्रः सङ्गैः सर्गो धृतात्मा नियमो यमः ॥ १७ ॥
 वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा मायको मधुः ॥ अतीन्द्रियो महापायो
 महोत्साहो महाबलः ॥ १८ ॥ महाबुद्धिर्माहावीर्यो महाशक्तिर्माहायुतिः
 अनिर्द्वेष्यवपुः श्रीमान् नमेष્યાत्मा महाद्विष्ट ॥ १९ ॥ महेश્वासो महीभर्ता

भोनिवासः सतांगतिः ॥ अनिरुद्धः सुरानन्दो गोविन्दो गोविदांपतिः
 ॥ २० ॥ मरीचिर्दमनो हंसः सुभर्णो पुत्रगौतमः ॥ हिरण्यनाभः सुतपाः
 पद्मनाभः प्रजापतिः ॥ २१ ॥ अपृत्युः मर्षदृक् मिहः ॥ २०० ॥ सन्धाता
 सन्धिमान् स्थिरः ॥ अतो दुर्भयणः शास्ता विश्रुतात्मा सुरारिहा ॥ २२ ॥
 गुरु गुरुत्तमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः ॥ निमिपो निमिपः स्वर्गीवावस्थति
 रुदारधीः ॥ २३ ॥ अग्रणी ग्रामिणीः श्रीमा कृपायो नेता समीरणः ॥
 सहस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रापात् ॥ २४ ॥ आवर्तनो निवृत्तात्मा
 सम्भृतः सम्प्रमर्दनः अहः सम्भर्तको बन्दि रनिलो धरणीधरः ॥ २५ ॥ सु-
 प्रसादः प्रसन्नात्मा विश्वदृग् विश्वभृग् विभुः ॥ सत्कर्ता सत्कृतिः साधु
 र्जन्तु नारायणो नरः ॥ २६ ॥ अमरूपेयो प्रभेयात्मा विशिष्टः शिष्टकृ
 च्छुचिः ॥ सिद्धार्थः सिद्धसङ्कल्पः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥ २७ ॥ वृषाही
 वृषभो विष्णु वृषपर्वा वृषोदरः ॥ वर्द्धनो वर्द्धमानश्च विविक्तः श्रुतिसा-
 गरः ॥ २८ ॥ सुभुजो दुर्धरो वाग्मी महेन्द्रो वसुदो वसुः ॥ नैकरूपो
 बृहदूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः ॥ २९ ॥ ओजस्वेजोद्युतिधरः प्रकाशात्मा
 प्रतापनः ॥ ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्रश्चन्द्रांगर्भास्करद्युतिः ॥ ३० ॥ अमृता-
 शूद्रबो भानुः शशबिन्दुः सुरेश्वरः ॥ औषधं जगतःसेतुः सत्यधर्मपराक्रमः
 ॥ ३१ ॥ भूतभव्यभवन्नाथः पवनः पावनो नलः ॥ कामहा कामकृत्
 कान्तः कामः कामप्रदः प्रभुः ॥ ३२ ॥ युगादिकृद् ॥ ३०० ॥ युगावर्तो
 नैकमायो महाशनः अदृश्यो व्यक्तरूपश्च सहस्रजित् अनन्तजित् ॥ ३३ ॥
 इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शिखण्डी नहुषोवृषः ॥ क्रोधहा क्रोधकृत् कर्ता
 विश्वबाहु र्भीधरः ॥ ३४ ॥ अच्युतः प्रथितः प्राणः प्राणो वासशानुजः
 ॥ अपांनिधि रशिष्ठान मप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ॥ ३५ ॥ स्कन्दः
 स्कन्दधरो धुर्यो वरदो वायुवाहनः ॥ वासुदेवो बृहद्भानु रादिदेवः परन्दरः
 ॥ ३६ ॥ अशोक स्तारणः स्तारः शूरः शौरि र्जनेश्वरः ॥ अनुकूलः श-
 तावर्त्तः पक्षी पक्ष निषेक्षणः ॥ ३७ ॥ पद्मनाभो रविन्द्राक्षः पद्मधर्मः शरी-
 रभृत् महर्दिकृद्धो वृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः ॥ ३८ ॥ अनुलः शरभो
 भीमः समयज्ञो हावे र्हरिः ॥ सर्व लक्षणलक्षण्यो लक्ष्मीवान् समितिजयः
 ॥ ३९ ॥ विज्ञरो रोहितो मार्गो हेतु र्दामोदरः सहः नहीश्वरो महाभागो
 वेगवान् अमिताशनः ॥ ४० ॥ उद्भवः क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः ॥

करणं कारणं कर्त्ता विकर्त्ता गहनो गुहः ॥ ४१ ॥ व्यवसायो व्यवस्थानः
 संस्थानः स्थानदो ध्रुवः ॥ परर्द्धिः परमः स्पष्टः स्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः
 ॥ ४२ ॥ रामो विरामो विरजो मार्गो नेयो नयो जन्यः ॥ ४०० ॥ वीरः
 शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मा धर्मविदुत्तमः ॥ ४२ ॥ वैकुण्ठः पुरुषः प्राणः प्राणदः
 प्रणवः पृथुः ॥ हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो व्यासो वायु रथोक्षजः ॥ ४४ ॥ क्रतुः
 सुदर्शनः कालः परमेष्ठी परिग्रहः ॥ उग्रः सम्बत्सरो दक्षो विश्रामो विश्व-
 दक्षिणः ॥ ४५ ॥ विस्तारः स्यावरः स्थाणुः प्रमाणं बीजं मव्ययम् ॥
 अर्थो नर्थो महाकोशो महाभोगो महाधनः ॥ ४६ ॥ अनिर्विण्णः स्थविष्ठो
 भू धर्मयूपो महामखः ॥ नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः ॥ ४७ ॥
 यज्ञ इज्यो महेज्यश्च क्रतुः सत्रं सतांगतिः सर्वदर्शो विमुक्तत्मा सर्वशो
 ज्ञान मुत्तमम् ॥ ४८ ॥ सुव्रतः सुमुखः, मृक्षमः सुघोषः सुखदः सुहृत्
 मनोहरो जीतक्रोधो वीरबाहु विदारणः ॥ ४९ ॥ स्वापनः स्ववशो व्यापी
 नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥ वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः ॥ ५० ॥
 धर्मगुब् धर्मकृद् धर्मी सदसत् क्षर मक्षरम् अविज्ञाता सहस्रांशुर्विधाता
 कृतलक्षणः ॥ ५१ ॥ गभस्तिनेभिः सत्त्वस्थः सिंहो भूतमहेश्वरः ॥ आदिदेवो
 महादेवो देवेशो देवभृद्गुरुः ॥ ५२ ॥ उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः
 पुरातनः ॥ शरीरभूतभृद् भोक्ता ॥ ५०० ॥ कपीन्दो भूरिदक्षिणः ॥ ५३ ॥
 सोमपो मृतपः सोमः पुरुजित् पुरुसत्तमः ॥ विनयो जयः सत्यसन्धो
 दाशार्हः सात्वतापतिः ॥ ५४ ॥ जीवो विनयिता साक्षी मुकुन्दो मित-
 विक्रमः ॥ अम्भोनिधि रनन्तात्मा महोदधिशयोऽन्तकः ॥ ५२ ॥ अजो
 महार्हः स्वाभाव्यो जितामित्रः प्रमोदनः ॥ आनन्दो नन्दनो नन्दः सत्य-
 धर्मा त्रिविक्रमः ॥ ५६ ॥ महर्षिः कपिलाचार्यः कृतज्ञा मेदिनीपतिः ॥ त्रिपद-
 क्षिपदाध्यक्षो महाशृङ्गः कृतान्तकृत् ॥ ५७ ॥ महावराहो गोविन्दः सुषेणः
 कनकांगदी ॥ गुह्यो गभीरो गहनो गुप्तश्चक्रगदाधरः ॥ ५८ ॥ वेधाः स्वा-
 ज्ञो, जितः कृष्णो दृढः सङ्कर्षणो च्युतः ॥ बहणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो
 महामनाः ॥ ५९ ॥ भगवान् भगवा नन्दी वनमाली हलायुधः ॥ अदित्यो
 ज्योतिरादित्यः सविष्णुर्गतिसत्तमः ॥ ६० ॥ सुधन्वा खण्डपरशु दारुणो
 द्रविणप्रदः दिवस्पृक्षः सर्वदृग् व्यासो वाचस्पतिरयोनिजः ॥ ६१ ॥ त्रि-
 सासा सासगः साम निर्वाणं भेषजं भिषक् ॥ संन्यासकृच्छमः शान्तो

१ शान्तिः परायणम् ॥ ६२ ॥ शुभांगः शान्तिदः स्रष्टा कुदः कुवने-
 गोहितो गोपति गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ॥ ६३ ॥ अनि-
 निवृत्तात्मा संक्षेप्ता क्षेमकृच्छिवः ॥ ६४ ॥ श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः
 ॥ ६५ ॥ श्रीमतांवरः ॥ ६६ ॥ श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीनिधिः श्रीवि-
 नः ॥ श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमालोकत्रयाश्रयः ॥ ६७ ॥ स्वक्षः स्वंगः
 नन्दो नन्दि ज्योतिर्गणेश्वरः ॥ विजितात्मा विधेयात्मा सत्कीर्ति विछ-
 शयः ॥ ६८ ॥ उदीर्गः सर्वतश्चक्षु रनीशः शाश्वतः स्थिरः ॥ भूशयो भूषणो
 विशोकः शोकनाशनः ॥ ६९ ॥ अर्चिष्मान चित्तः कुम्भो विशुद्धात्मा
 धनः ॥ अनिरुद्धो प्रतिरयः प्रद्युम्नो मितविक्रमः ॥ ७० ॥ कालने-
 नेहा वीरः गूरः शौरिर्जनेश्वरः ॥ त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः
 शहाहरी ॥ ७१ ॥ कामदेवः कामपालः कापी कान्तः कृतागमः अनिर्दे-
 वपुर्विष्णु वीरो जन्तो धनंजयः ॥ ७२ ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद् ब्रह्मा ब्रह्म
 विवर्द्धनः ॥ ब्रह्मविद् ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञा ब्राह्मणप्रियः ॥ ७३ ॥
 क्रमो महाकर्मा महातेजा महोरगः ॥ महाकतु र्महायज्वा महायज्ञोः
 हविः ॥ ७४ ॥ सन्वयः स्तवप्रियः स्तोत्र स्तुति स्तोता रणप्रियः ॥
 पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्त्ति रनामयः ॥ ७५ ॥ मनोजव स्तीर्थकरो
 रिता वसुप्रदः ॥ वसुप्रदो वासुदेवो वसु र्वसुमना हविः ॥ ७६ ॥ सद्गतिः
 कृतिः ॥ ७७ ॥ सत्ता सद्भूतिः सत्परायणः ॥ गूरसेनो यदुश्रेष्ठः सन्नि-
 यः सुयामुनः ॥ ७८ ॥ भूनावासो वासुदेवः सर्वाभुनिलयोऽनलः ॥ दग्धा दपदो
 दुर्धरो या पराजितः ॥ ७९ ॥ विश्वमूर्ति महामूर्ति दीप्तमूर्ति रमूर्तिमान्
 रैकमूर्ति रव्यक्तः शतमूर्तिः शताननः ॥ ८० ॥ एकोनैकः सवः कः किं
 तत्पद मनुत्तमम् ॥ लोकवन्दु लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः ॥ ८१ ॥
 र्णवर्णो हेमांगो वरांग अन्दनांगदी ॥ वीरहा निषमः शून्यो घृताक्षी
 लः श्रलः ॥ ८२ ॥ अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामि त्रिलोकधृत्
 षाधेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः ॥ ८३ ॥ तेजो वृषो धृतिधरः
 शैलधृतांवरः ॥ प्रग्रहो निग्रहो व्यग्रो नैकग्रंगो गदाग्रजः ॥ ८४ ॥ चतु-
 र्त्ति अतुर्बाहु चतुर्व्यूह अतुर्गतिः ॥ चतुरात्मा चतुर्भाव अतुर्वेदवि देक-
 त् ॥ ८५ ॥ समावर्ती निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ॥ दुर्लभो दुर्गमो
 दुरावासो दुरारिहा ॥ ८६ ॥ शुभांगो लोकसारंगः सुतन्तु स्तन्तुवर्द्धनः

॥ इन्द्रकर्मा महाकर्मा कृतकर्मा कृतागमः ॥ ८४ ॥ उद्भवः सुन्दरः सुन्दो
 रतननाभः सुलोचनः ॥ अर्को वाजसनः जंगी जयन्त सर्वविज्जयी ॥ ८५ ॥
 सुवर्णबिन्दु ॥ ८०० ॥ रक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ महाहृदो महागर्भो
 महाभूतो महानिधिः ॥ ८६ ॥ कुपुदः कुन्दरः कुन्दः पर्जन्यः पावनो निधः
 ॥ अमृतांशो मृतवपुः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥ ८७ ॥ सुलभः सुव्रतः सिद्धः
 शत्रुजि च्छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधोदुम्बरोश्वत्थ आणूरान्ध्रनिषूदनः ॥ ८८ ॥ सह-
 स्त्रार्चिः सप्तजीवहः सप्तैशः सप्तवाहनः ॥ अमूर्ति रनघो चिन्त्यो भयकृद्
 भयनाशनः ॥ ८९ ॥ अगु बृहत् कृशः स्थूलो गुणभृ निर्गुणो महान् ॥
 अधृतः स्वघृतः स्वास्यः पाग्वंशो वंशवर्दनः ॥ ९० ॥ मारभृत् कथितो
 योगी योगीशः सर्वकामदः ॥ आश्रमः श्रमणः क्षामः सुपर्णो वायुवाहनः
 ॥ ९१ ॥ धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः ॥ अपराजितः सर्वसहो
 नियन्ता नियमो यमः ॥ ९२ ॥ सत्यवान् सालिक सत्यः सत्यधर्मपरायणः
 ॥ अभिप्रायः प्रियाहोऽर्हः प्रियकृत् प्रीतिवर्धनः ॥ ९३ ॥ विहायसगति ज्यो-
 तिः सुराचि हुतभुग् विभुः ॥ रवि विरोचनः सूर्यः सविता रविलोचनः
 ॥ ९४ ॥ अनन्तो हुतभुग् भोक्ता सुखदो नैकदो व्रजः ॥ अनिर्विण्णः
 सदामर्षी लोकाधिष्ठान मज्जतः ॥ ९५ ॥ सनात् सनातनतमः कपिलः कपि
 रव्ययः ॥ ९०० ॥ स्वस्तिदः स्वस्तिकृत् स्वस्ति स्वस्तिभूक स्वस्तिदक्षिणः
 ॥ ९६ ॥ अरौद्रः कुण्डली चक्री विक्र म्यूर्जितशासनः ॥ शब्दातिगः शब्द-
 सहः शिशिरः शर्वरीकरः ॥ ९७ ॥ अक्रूरः पेशलो दक्षो दाक्षिणः क्षमि-
 णावरः ॥ विद्वत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्त्तनः ॥ ९८ ॥ उत्तारणोदुष्कृ-
 तिहा पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः ॥ वीरहा रक्षणः सन्तो जीवनः पर्यवस्थितः
 ॥ ९९ ॥ अनन्तरूपो नन्तश्री जितमन्यु र्भयापहः ॥ चतुरस्रो गभीरात्मा
 विदिशो व्यादिशो दिशः, ॥ १०० ॥ अनादि भू भुवो लक्ष्मीः सुवीरो
 रुचिरांगदः ॥ जननो जनजन्मादि र्भीमो भीमपराक्रमः ॥ १०१ ॥ आधार-
 निलयो धाता पुष्पहासः प्रजागरः ॥ उर्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः प्रजवः
 पणः ॥ १०२ ॥ प्रमाणं प्राणानिलयः प्राणभृत् प्राणजीवनः ॥ तत्त्वं तत्त्व-
 विदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ॥ १०३ ॥ भूर्भुवः स्वस्तस्व स्तारः सपितामपि-
 तामहः ॥ यज्ञो यज्ञपति र्यज्वा यज्ञांगो यज्ञनाहनः ॥ १०४ ॥ यज्ञभृद् यज्ञी
 यज्ञभुग् यज्ञसाधनः ॥ यज्ञान्तकृद् यज्ञगुण यज्ञ भनाद एव च ॥ १०५ ॥

પર્યોનિઃ સ્વયંજાતો વૈશ્વાનઃ સામગાયનઃ ॥ દેવકીનન્દનઃ સ્પષ્ટા સિતીશઃ
ભાશનઃ ॥ ૧૮૬ ॥ શંભુઃ કન્દકી ચક્રો શાર્ગધન્વા મદાધરઃ ॥ રથાંગ-
ારક્ષોઽયઃ સર્વપ્રહરણાયુધઃ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૦૦૦ ॥

આ કીર્તન કરવા યોગ્ય, મહાત્મા કેશવનાં દિવ્ય હનર નામ આ પ્રમાણે સમગ્રપણે
જે માણસ નિત્ય આ સાંભળે છે અને જે કહે છે તે અહિં તથા પરલોકમાં કશું અક-
્ય પામતો નથી. બ્રાહ્મણ વેદાંતને જાણનાર થાય છે, ક્ષત્રિય જયવાન થાય છે, વૈશ્ય
સમૃદ્ધિવાળો થાય છે અને શૂદ્ર સુખ પામે છે, ધર્મની ઇચ્છાવાળો ધર્મ પામે છે,
ઇચ્છાવાળો ધન પામે છે, કામની ઇચ્છાવાળો કામોને પામે છે તથા પ્રજ્ઞની ઇચ્છા-
પ્રજ્ઞને પામે છે. જે ભક્તિમાન, પવિત્ર, વાસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણનાં આ હનર નામ,
મન રાખી બોલે છે તે મોટા યશને અને જ્ઞાતિના પ્રધાનપણાને પામે છે, અચળ
લક્ષ્મીને પામે છે તથા ઉત્તમ શ્રેય પામે છે. ક્યાંય ભય પામતો નથી અને પરાક્રમ
તેજને પામે છે. તેમ રોગરહિત, કાંતિવાળો અને રૂપ તથા ગુણવાળો થાય છે. રોગથી
દોષથી બંધન પામેલો બંધનથી મુકાય છે. ભય પામેલો ભયથી છૂટે છે અને
ભક્તિ પામેલો આપત્તિથી મુક્ત થાય છે, નિત્ય ભક્તિવાળો પુરૂષ પુરૂષોત્તમની હનર
થી સ્તુતિ કરવાથી ઝટ દુઃખોને તરી જાય છે. વસુદેવના પુત્રના આશ્રયવાળો, વાસુદેવમાં
મનુષ્ય સર્વ પાપથી રહિત મનવાળો થઈ સનાતન બ્રહ્મને પામે છે. કાંઈ દેકણે વસુ-
પુત્રના ભક્તોનું અશુભ થતું નથી; તેમ જન્મ, મૃત્યુ વૃદ્ધતા અને રોગોના ત્રાસ થતો
આ સ્તોત્રને જાણનાર, શ્રદ્ધા તથા ભક્તિવાળો, પોતાનાં સુખ, ક્ષમા, લક્ષ્મી, ધૈર્ય,
જી અને કાંતિથી યુક્ત થાય છે. પુરૂષોત્તમમાં ભક્તિવાળો, પુણ્ય કરનારાઓને નથી
નથી મત્સરતા, નથી લોભ અને નથી અશુભ શુદ્ધિ થતી. મહાત્મા વસુદેવના પુત્રના
મથી ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર સહિત સ્વર્ગ, આકાશ, દિશા, પૃથ્વી અને મહાસાગર સર્વ
યુ કરેલાં છે. આ સુર, અસુર અને ગંધર્વો સહિત યક્ષ, ઉરગ તથા રાક્ષસો સહિત જંગમ,
ર સહિત જગત્ કૃષ્ણના વશપણમાં વર્તે છે. ઇંદ્રિયો, મન, શુદ્ધિ, સત્ત્વ, તેજ બળ
શરીર અને શરીરને જાણનાર સર્વ વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ રૂપ કહેવાય છે.

સર્વ શાસ્ત્રોમાં આચાર પ્રથમ કહાય છે. આચાર પ્રથમ ધર્મ છે અને ધર્મના પ્રભુ
કૃત અવિનાશી કૃષ્ણ છે. ઋષિઓ પિતૃઓ, દેવો, મહામતો, ધાતુઓ અને જંગમ
ર જગત્ નારાયણથી થયું છે. યોગ, જ્ઞાન, સાંખ્ય વિદ્યાઓ, શિષ્ય મારિગરી વગેરે
વેદો તથા શાસ્ત્રો એ સર્વ વિજ્ઞાન, કૃષ્ણથી થયેલ છે. એક વિષ્ણુ, મોટા ભૂતરૂપ છે
બીજાં ભુદાં અનેક ભૂતો છે તે સર્વ ભૂતોના આત્મારૂપ, વિશ્વનું ભોગવનારા, અવિ-
વ્યાપીને ત્રણ લોકને ભોગવે છે. જે પુરૂષ શ્રેય તથા સુખોને પામવા ઇચ્છતો હોય
વ્યાસે કહેલાં ભગવાન વિષ્ણુના સ્તોત્રનો પાઠ કરવો, જેઓ જગત્ના ઇશ્વર, જન્મરહિત,
ત્તી ઉત્પત્તિ અને નાશરૂપ, કમળના જેવાં નેત્રવાળા દેવ કૃષ્ણને ભજે છે તેઓ પરાભવ
તા નથી.

શિશ્વેશ્વરમંજં દેવં જગતઃ પ્રમયાપ્યયમ્ ।

મજ્જન્તિ ચે વુષ્કરાક્ષં ન તે યાન્તિ પરામચમ્ ॥

इति श्री महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यमनुशासनपर्वणि
दानधर्मे विष्णुसहस्रनामकथने एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

અધ્યાય ૧૫૦ મો. ગળેન્દ્ર મોક્ષ.

શતાનીક ઉવાચ—મયા હિ દેવદેવસ્ય વિષ્ણોરમિતતેજસઃ ।

શ્રુત્વાઃ સંમૂતયઃ સર્વાંગદતસ્તવ સુવત ॥ ૭ ॥

શતાનીક પૂછવા લાગ્યા—હે સુવત ! મેં તમારા કહેવાથી દેવતાઓના દેવ, ધણા તેજવાળા વિષ્ણુના સર્વ જન્મ સાંભળ્યા છે. હવે જે ભગવાન એવા આપ પ્રસન્ન છો અને જે મારા ઉપર અનુગ્રહ કરવો છે તો હું મનુષ્યોનાં દુષ્ટ સ્વપ્નેને નાશ પમાડનાર ત્રત સાંભળવા ઇચ્છું છું. હે ભૃગુકુળમાં થયેલા મહાભાગ ! જે સારાં નકારાં અને ગુણવાળાં કંઈ આપે છે, વળી જે મનુષ્યોનાં અતિ શુભને આપનાર, પુણ્યરૂપ, પવિત્ર તથા દુષ્ટ સ્વપ્નેના શમાવનાર હોય તે મને વિસ્તારથી કહો. શૌનક—હે મહાભાગ ! આજ ધર્મરાજના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધર્મધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મપિતામહને પૂછ્યું હતું. પછી ભીષ્મપિતા બોલ્યા કે હું આદિ પુરૂષ, ઇશ્વર, પ્રાચીન, સત્યરૂપ, એક અક્ષર બ્રહ્મરૂપ, વ્યક્ત અવ્યક્તરૂપ, સનાતન, સત્ય તથા અસત્ય જે વિશ્વ છે તે રૂપ, નિત્ય, સાચા બોટાથી પર, ઉત્તમ, ઉત્તમોમાં પશુ ઉત્તમ, અતિ પુરાણ એવા નાશરહિત, માંગલ્યરૂપ, મંગળ, વ્યાપક, પૂન્ય, નિષ્પાપ. પવિત્ર, ચરાચરના ગુરૂ, દુઃખોને હણનાર અને ઇદ્રિયોના નિયંત્રા એવા કૃષ્ણને નમન કરી મહા પુણ્યરૂપ વેદવ્યાસે કહેલું કહું છું કે જે કહેવાથી અને સાંભળવાથી સર્વ પાપ નાશ પામે છે. નારાયણની સમાન દેવ થયેલા નથી અને થનાર નથી. આ સત્ય વચનથી હું સર્વ કાર્યો સાધુ છું તેને બહુ મંત્રો વડે શું ? અને બહુ વ્રતો વડે શું ? ‘ નમો નારાયણાય ’ એ મંત્ર સર્વ કાર્યને સાધનાર છે. હે મહર્ષે ! બેટના મધ્યમાં ગંધવતીએ બહુ બળુનાર, આત્મજ્ઞાની પરમ ઉદાર પુત્રને પરાશરથી જન્મ આપ્યો હતો; તે અજ્ઞાન રૂપ અધિકારને દરનારા વ્યાસને નમસ્કાર છે. વળી જેના પ્રસાદથી હું આ નારાયણની કથા કહું છું તે અતિ તેજસ્વી ભગવાન વ્યાસને નમું છું. સિદ્ધ રાજર્ષિ જનમેજયે પુરાણ કહેવામાં કુશળ, બેઠલા વૈશંપાયનને આ અર્થ પૂછ્યો હતો. જનમેજય બોલ્યા—શું જપનારો પાપથી છૂટે છે અને શું જપનાર સુખ પામે છે ? હે માનને આપનાર ! હું દુઃસ્વપ્નેને નાશ પમાડનાર તથા પુણ્યકારી હોય તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન બોલ્યા—પૂર્વે આ પ્રમાણે તમારા પિતામહે ત્રતવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મને પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તે હું તમને કહું છું. મહા બુદ્ધિવાળા, સર્વ શસ્ત્રોમાં કુશળ એવા દેવતા સરખા ત્રતવાળા ભીષ્મને મળી વિનયથી યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ભયંકર પદાર્થને જેમ યનુર મનુષ્યે દુઃસ્વપ્ન મટાડનાર કયો જપ જપવો અને શું સાંભળવું ? પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને જેને મનુષ્યે નમયું તે, વધા નિરંતર શું ધ્યાન કરવું ? શું સદા પૂજવું તે તથા જેથી મારી બુદ્ધિને ભેદ ન થાય તે હું પિતામહના પ્રસાદથી સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે મને કહો.

ભીષ્મ બોલ્યા—હે મહાપ્રાહો હે રાજન ! નિત્ય મનુષ્યોએ સાવધાન થઈ જે જપવા યોગ્ય છે તથા જે દુઃસ્વપ્ન થયું હોય તેને શાંતિ આપનાર છે. તે હું કહું છું માટે સાંભળ.

આ કહેશ્વરહિત કર્મવાળા શ્રીકૃષ્ણનો ગજેન્દ્રના મોક્ષવાળો પુણ્ય પ્રાપ્તિન બલિહાસ આ રીતે
 કેવાય છે. સૂર્યના સરખી કાંતિવાળા, પર્વતોના રાજ્ય મરૂનો પુત્ર, શ્રીમન્ન સર્વ રત્નમય
 વેદન નામે પર્વત છે, જેનાં નિર્મળ શિક્ષાઓનાં તળિયાં સ્ત્રીપ્રાગરના જળનાં મોખાંઓના
 પદ્મપ્રાગથી ધોવાઓનાં છે, જે સમુદ્રને ભેરીને ઉત્પન્ન થયો છે, જે દેવર્ષિઓના સમૂહોએ
 વિદ્યો, અપ્સરાઓથી વિદ્યાપત્રો, શોભિત, ઝરણાંઓથી આકુળ અને ગંધર્વ, કિન્નર, ચક્ષુ,
 મેઘ, ચારણ, નાગ, મૃગ, સિંહ તથા મ્હોટા હસ્તિયોથી વિદ્યાએલા ભાગવાળો ભાસે છે; જે
 ન્નાગ, કર્ણિકાર, બીડી, દિવ્ય પાટલા વૃક્ષ, આંખા, નિય, કદંબ, ચંદન, અગર, ચંપા,
 લલ, તમાકુ, અભુત વૃક્ષ, બકુલ, ડોલરનાં પુષ્પ, સરવ, દેવદાર, મંદારનાં કુસુમો અને
 ઊર્ણ સર્વ તરફ રહેલાં પારિત્ત તથા એવાં યદુ પ્રકારનાં વૃક્ષાવડે સર્વ તરફથી શોભિત
 , વળી જે જૂદી જૂદી ધાતુઓનાં ચિન્હવાળાં ચોતરફથી સજ્જનારાં સુંદર કાંતિવાળા શિખરો
 ણુ વિસ્તારવાળાં શિરોથી મૃગ વાનર સિંહ અને સહ મદવાળા હસ્તિયોથી શોભિત છે,
 નું એક શિખર સુવર્ણમય જીવજીવક પક્ષિઓના શબ્દવાળું અને ચક્રાર તથા મયૂરોના નાદ
 ાળું છે, જેને સૂર્ય સેવે છે. બીજું રૂપાનું શિખર જૂદા જૂદા પ્રકારનાં પુષ્પોથી વ્યાપ્ત તે
 નૂદાં જૂદાં શિખરોથી આકુળ છે, જેને ચંદ્રમા સેવે છે. ત્રીજું અભ્યાના નિવાસરૂપ મધુષ્ટ
 કંતમ શિખર શ્વેત મેઘ સરખું, હિમના સમૂહ સરખું, હીરા, ઈંદ્રનીલ અને વૈદૂર્યના તેજ-
 ડે આકાશને શોભાવનાર, પદ્મરાગ રત્નની સમાન કાંતિવાળું અને તારાના સમૂહથી યુક્ત
 . એ શિખરને, કરેલા ઉપકારને હરનારા, કૂર, નાસ્તિકો, લોકમાં જેઓએ તપ કરેલું નથી
 રેઓ પાપને કરનારા નરો છે અને જેઓએ ગોવિંદની આરાધના નથી કરેલી તેઓ ભેતા
 થી. તે શિખરવાળા પર્વતના પૃથ ભાગમાં સુવર્ણ સરખાં કમળવાળું, કારંડવ પક્ષિઓથી યુક્ત;
 જાહસોથી શોભિતું. મત ભ્રમરોના શબ્દવાળું, ચક્રાર તથા મોરના નાદવાળું, કમળ,
 કંપલ, કદ્દાર અને પુંડરીકથી શોભિત, કુસુદ તથા સુવર્ણરૂપ સો પાંખડીઓવાળાં કમળોથી
 ભિત, મરકતમણિ સરખી કાંતિવાળાં પદ્મ, સુવર્ણના સરખાં પુષ્પો અને પોલા તથા નક્કર
 ાંસની જુડેવડે ચોતરફથી વિદ્યાએલું અતિ અદ્ભુત મોટાં સ્થાનવાળું અને વિચિત્ર શિ-
 પરાથી આકુલ સરોવર છે. એ સરોવર પ્રમાણમાં સો યોજન વિસ્તારવાળું, દશ યોજન
 ાહાળું અને પાંચ યોજન મથાળાવાળું છે. તેમ હે રાજન્! હિમના કટકા સરખાં જળ-
 ાળું, સારા સ્વાદવાળું તથા અમૃતની ઉપમા અપાય એવું છે. વળી ત્રણ લોકમાં પ્રથમ
 . જેથેલું ઉત્તમ એવું જે સર છે તે અતિ નિર્મળ દિવ્ય સર દેવતાઓને દુર્લભ છે. શ્વર
 કુતુના આકાશ સરખું નિર્મળ તે ખોદાવ્યાથી જમણું ઉડું છે, જેમાંથી દેવતાઓની ભેટ
 રવા સિદ્ધ પુરૂષો કમળ મેળવે છે, તે સરોવરમાં જળની માહે રહેનાર, કુષ્ટ આત્માવાળો,
 પ રહિત, હસ્તિ, દુઃખે પરભવ પમાડી શકાય એવો મહા જળવાન ગ્રાહ રહેતો હતો. એ
 છી કાષ્ઠ વખતે તૃપ્તથી પીડિત જળને ઇચ્છનારો, મદને ઝરનાર, હાથણીઓથી વિદ્યાએલો,
 સ્તિયોનાં યુથોનો પતિ, દાંતવડે જેનું ઉજ્જળ મુખ છે એવો મદના ગંધથી વાસને ઉત્પન્ન
 રતો, આંજણના સરખો સ્વામ, ઐરાવત હાથીની જેને ઉપમા અપાય એવો, મદથી યક્ષિત
 ત્રવાળો અને મહાન્ એવો હાથી જાણે પગથી ગતિ કરનારો પર્વત હોય તેમ આગ્યો.
 પાતુર થયેલો પાન કરવાની ઇચ્છાવાળો તે સરોવરમાં ઉતર્યો. જ્યારે તે, તેનું પાણી પીતો
 તો ત્યારે ગ્રાહ આગ્યો. હાથણીઓના ભેતાં અને અતિ દારૂણ જૂમ પાડતાં કમળના
 નમાં અતિ હીન થયેલા અને યૂષના મધ્યમાં રહેલા હાથીને તેણે પકડ્યો. પછી જેનું શરીર

નથી જણાતું નથી એવા ગ્રાહ કમળના વનમાં ઘઈ જવા માંડ્યો. આ સમયે હાથી તીર તરફ ખેંચવા લાગ્યો તથા ગ્રાહ જળ તરફ ખેંચવા માંડ્યો, તે બંનેનું અતિ ધોર યુદ્ધ દેવતાઓનાં હજાર વર્ષ સુધી ચાલ્યું. વરુણના પાશથી યુક્ત થએલા હાથીને પ્રયત્ન તથા મતિ રહિત ક્યો અને દહ ધોર, પાશથી વિટાતો તે જેની મહાસકિત પ્રકાશિત થયેલી છે એવો, મ્હોટા શબ્દ કરી બ્રહ્મ પાડતો, બ્યથા પામેલો, ઉત્સાહ રહિત થયેલો અને ધોર કર્મે ગ્રહણ કરેલો, ધણી આપત્તિને પામેલો હરિને માંભારવા લાગ્યો. નારાયણને પરાયણ અને સદા તેજ દેવને સર્વોત્તમથી શરણ પામેલો, એકાગ્ર થએલો અનેક જન્માંતરના અભ્યાસથી ગરૂડ જેની જ્વળમાં છે એવા શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિવાળો અને શુદ્ધ અંતઃકરણે જેના મનને વશ કરેલું છે એવો તે ઉત્તમ હસ્તિ કેશવ ભગવાનથી ખીળ દેવને પૂજતો ન હતો; તેથી મન વડે-દિશા-એરૂપ બાહુવાળા, સર્વ મસ્તકવાળા, પૃથ્વીરૂપ પગવાળા, આકાશરૂપ ઉદરવાળા, સૂર્ય અને ચંદ્રરૂપ નેત્રવાળા, અનંત, સર્વ તરફ મુખવાળા, પ્રાણિયોના આત્મારૂપ, મેઘના સરખી કાંતિ-વાળા, શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનાર, હજાર શુભ નામવાળા, આદિદેવ, અજન્મા તથા બ્યાપક એવા હરિને માંભારી નૈવેદ્ય કરી શ્રીકૃષ્ણનું સ્તવન કરી સુંઢના આગલા ભાગવડે સુવર્ણમય ઉત્તમ કમળ ગ્રહણ કરી આપત્તિથી મોક્ષને ઇચ્છતો સ્તુતિ ઉચ્ચારવા લાગ્યો.

ગજેન્દ્ર બોલ્યો—પૂજા પ્રકૃતિરૂપ, ન જીતાએલા, મહાત્મા, અનાશ્રિત અને સ્પૃહા રહિત એવા દેવને વારંવાર નમસ્કાર છે. આદિ શ્રીજરૂપ, ઋષિપુત્ર, પ્રવર્તાવનાર, અનંત, એક અને ન જણાતા એવા દેવને ફરી ફરી નમું છું. ગુણ, ગૂઢ, શુશુરૂપ અને ગુણધર્મિને નમન છે. તર્કમાં ન આવે અને પ્રમાણમાં ન આવે તથા જેની તુલ્ય કોઈ નથી એવા વિષ્ણુને નમસ્કાર છે. શિવને તથા શાંત, નિશ્ચયરૂપ, યશસ્વી અને સનાતન દેવને નમન છે. પૂર્વ તથા પુરાણ પુરૂષને નમસ્કાર છે જેથી જગતની સ્થિતિ છે તેને નમસ્કાર છે. ગોવિંદ ને નમસ્કાર, કમળ જેની નાભિમાં થયેલું છે તેને નમસ્કાર; સાંખ્ય તથા યોગ જેથી થયેલા છે તેને નમસ્કાર; જગતના ઇશ્વર, શિવરૂપ અને દરિ એવા શવને નમસ્કાર છે; નિર્ગુણ અને ગુણાત્મા જે દેવ છે તેને નમસ્કાર તથા દેવોના પતિ એવા નારાયણ દેવને નમસ્કાર છે. વામન થયેલા, ધન્યા પરાક્રમી એવા નારાયણને વારંવાર નમસ્કાર છે. શંખ, ચક્ર, તરવાર, અને મહાને ધારણ કરનારા જે પુરૂષોત્તમ છે તેને ગુણ, વેદના સ્થાનરૂપ, મ્હોટા ઉદરવાળા દૈત્યને નાશ પમાડનાર, સિંહરૂપ, ચાર ભુજવાળા, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર સુનિ અને ચારણોએ સ્તુતિ કરેલા, દેવોમાં ઉત્તમ, વરને આપનાર અને નાશ રહિત એવા ઇશ્વરને અશ્વ નમસ્કાર છે. ગાંગના અધિપતિ શેષની કૃષ્ણાપર શયન તથા આસન જેને અતિ પ્રિય છે એવા, ગોક્ષીર, સુવર્ણ, પોષ્ટ અને સ્વામ જેવા ઉત્તમ જેનાં પીળાં વસ્ત્રો છે, સુંદર જેનો મુકુટ છે એવા, મધુ તથા કૈટભને નાશ પમાડનાર, વિશ્વરૂપ અને ક્ષયરહિત એવા દેવને તેમજ વળી નાભીમાં થયેલા કમળરૂપ જેનું આસન છે એવા બ્રહ્માએ સ્તુતિ કરેલા, ક્ષીર સમુદ્રમાં જેનું સ્થાન છે એવા, યશને ધારણ કરનાર, જૂઠા જૂઠા પ્રકારના વિચિત્ર મુકુટને બાલ્યુપધરી શોભિત, યોગના ઇશ્વર તથા રમેશુ રહિત એવા દેવને પ્રણામ નમન છે. જેને ભક્તિ પ્રિય છે, જેનું ઉત્તમ કાંતિવાળું મુદર્થન ચક્ર છે, પ્રકૃષ્ટિત કમળના સરખાં પહોળાં તથા લાંબાં જેનાં નેત્ર છે અને દેવોના અધિપતિનાં વિશ્વો શાંત કરવામાં જેનું પરાક્રમ છે એવા યોગોના નિર્ધંતા, વરને આપનારા ઉત્તમ પુરૂષને નમસ્કાર છે. પરમે-

ક્રમાં પરાયણુ. કાળરૂપ સ્થામ કમળના સરખાં વિસ્તારયુક્ત નેત્રવાળા, નારાયણરૂપ ધીર, ધીર નરોનાં તિલકરૂપ, ઉત્તમ અને રાવણુ-નાશ કરવામાં જેણે ઉલ્લભ કરેલો છે એવા રામને પ્રણિપત છે. કમળના આસનવાળા, મણિનાં કુંડળરૂપ ભૂષણવાળા, કંમને નાશ પમાડનાર, શિશુપાલને નાશ કરનાર ગોવર્દનરૂપ, દેવના શત્રુઓને શાંત કરનાર, વરને આપનાર અને ઉત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર છે. બ્રહ્મના સ્થાનરૂપ, દેવનાં સ્થાનરૂપ, લોકના એકનાથ, હિતરૂપ, નારાયણ અને પીઠાને નાશ પમાડનાર એવા મહા વરાહને હું નમસ્કાર કરું છું. માયામાં રહેલા, અસ્પષ્ટ, અચિંત્ય રૂપવાળા, નારાયણ, કારણરૂપ, આદિ દેવ, યુગની સમાપ્તિમાં શેષ રહેલા, પુરાણ પુરુષ એવા જે વાસુદેવ તેને શરણુ છું. મહર્ષિ જેને અદસ્ય, અચ્છેદ્ય, અંતરહિત, ઓછાપણારહિત, બ્રહ્મમય, સનાતન અને પુરાતન પુરુષ કહે છે તે વસુદેવના પુત્ર રૂપને શરણુ પામ્યો છું. ખીન્ન લોકમાં રહેલા, વેદમય શરીરને કંપાવતા, જે મોટું ઉદર જળમાં રહેલું છે એવા પૃથ્વીને ચીરી ઉત્તમ પ.મેત્રા, પ્રસિદ્ધ જે મહા વરાહની મુનિયો સ્તુતિ કરતા હતા તે યોગોના ઇશ્વર સુંદર તથા વિચિત્ર જેઓ મુદ્ગ છે એવા જેથે સર્વરૂપ, માયાથી પર શરીરને જાણનાર મનની જેથી કિત્પતિ છે એવા, પૂજ્ય વસુદેવના પુત્રને શરણુ હું છું. કાર્ય, ક્રિયા ને કારણરૂપ પ્રમાણમાં ન આવે એવા, હિરણ્યમાહુ ઉત્તમ કમળ જેની નાભિમાં છે એવા, મહા બળવાન, વેદના ભંડારરૂપ, દેવોમાં ઉત્તમ જે વસુદેવના પુત્ર છે તેને શરણુ છું. મુકુટ, કડાં, મ્હોટાં મૂલ્યવાળા નિષ્ક અને મણિયોવડે ઉત્તમ શણગારેલાં જેનાં સર્વ અંગ છે એવા, પીળાં જેનાં વસ્ત્રો છે, સુવર્ણમય ચિત્રવડે યુક્ત અને માળાને ધારણ કરનારા કૈશવને શરણુ છું. સંસારની જેથી ઉત્પત્તિ છે એવા, વેદને જાણનારા-ઓમાં અતિ ઉત્તમ, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ અને વસુ જેના મહિમારૂપ છે એવા, આત્મજ્ઞાની અને અવિનાશી એવા પ્રભુને શરણુ છું. જેને સર્વવ્યાપક, અક્ષર બ્રહ્મ કહે છે તથા જેને સાંભળી મૃત્યુના મુખથી મનુષ્ય મુક્ત થાય છે તે ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત, સનાતન, લોકોના ગુરુ એવા ઇશ્વરને નમું છું. જેની ખરીના મધ્યમાં રહેલો મેરુ ખરીના જેથો લાગે છે તે, લીલાવડે પૃથ્વીને ઉદ્ધાર કરનારા વરાહમગવાનને નમસ્કાર કરું છું. શ્રીરત્ન ચિન્હવાળા, વેદમાં ગુહ્ય, ઉપમા રહિત, સૂક્ષ્મ, અચળ પૂજ્ય અને અચળને આપનારા મહાદેવને-શરણુ છું. સર્વ પ્રાણિયોના જન્મરૂપ, સંગને તજનારા ચતિયોની પરમ ગતિરૂપ નિર્ગુણ પરમેશ્વરને શરણુ છું. ગણોના અધિપતિ, ક્ષયરહિત, પરમપદરૂપ, શરણુ આપવામાં શ્રેષ્ઠ અને ભક્તવત્સલ એવા ભગવાનને ભક્તિથી શરણુ છું. ત્રિવિક્રમ, ત્રણલોકના મહેશ્વર, સર્વના પ્રપિતામહ, યોગાત્મા, મહાત્મા અને જનાર્દન એવા ભગવાનને હું સ્તવું છું. આદિદેવ અજન્મા, વ્યાપક, સ્પષ્ટાસ્પષ્ટ, સનાતન, અતિ અણુ ને આઠાણુપ્રિય એવા નારાયણને શરણુ છું. હે સર્વ મહાદુતે ! દેવ એવા કુર્મને નમસ્કાર છે, દેવ દેવોના ઇશ્વર અને સદા અણુથી પશુ અતિ અણુ એવા પ્રભુને શરણુ છું. એક લોક નાથ, પરમાત્માને નમસ્કાર છે. હજારો મસ્તકવાળાને નમન છે તથા અનંતને નમસ્કાર છે. વેદના પારને પામનારા સર્વ ઋષિયો તેજના દેવને બ્રહ્મા વગેરેના પરમ પરાયણુ ત્રિમુ અને હે કમળા સરખાં નેત્રવાળા ! ભક્તોના અભયને કરનાર તમને નમન છે. હે સુબ્રહ્મણ્ય ! તમને નમસ્કાર છે, શરણુ આવેલો હું તેની રક્ષા કરો. જ્યાં સુધી હું કમળના સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને નથી સંભારતો ત્યાં સુધી અને સંસારરૂપી સમુદ્રમાં દુઃખ અને ચિંતા છે.

ભામ બોલ્યા—હે રાજન્ ! આ રીતે સદૃશ સ્તુતિથી તે દાથીની ભક્તિને વિચ્છા
ચક્ર તથા ગદાને ધારણુ છુ તારા વિષ્ણુ પ્રીતિમાન થયા અને દેવતાઓમાં ઉત્તમ લોકા
ધારણુ કરનારા તે ગર્હ ઉત્તર એસી તે સરોવર સમીપ આવ્યા. પછી અપ્રમેય આત્
વાળા, શ્રીકૃષ્ણે વેગથી જળના સ્થાનમાંથી તે ગ્રાહતો અને ગ્રાહે પકડેલા ગજેન્દ્રનો ઉદ્ધ
કર્ષો. લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુને ચક્રવડે જળમાં રહેલા ગ્રાહને ચીરી નાખ્યો અને રાત્ર
આવેલા ગજેન્દ્રને પાણીથી ધોણ્યો. હે રાજન્ ! દેવલના શાપથી જન્મેલો તે હુલુ નામે કે
ગંધર્વ હતો. આ પણ ખીજું અતિ પુણ્યરૂપ ગુણ (રહસ્ય) છે ને સાંભળો. યુધિષ્ઠિર પુષ્ક
લાગ્યા, હે પિતામહ ! મહાત્મા ગંધર્વને કેમ શાપ થયો ? એ સર્વ હું વિસ્તારવડે સાંભળ
ખચું છું.

ભામ બોલ્યા—જે રીતે પ્રસિદ્ધ મહાત્મા દેવને તે એને શાપ આપ્યો તે આ રીત
હે રાજન્ ! હાહા અને હુલુ એ રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલા, ગીત તથા વાદ્યમાં કુશળ એ ગંધ
તેમ ઉર્વશી, મેનદ્ર, રંભા અને ખીજુ જે અપ્સરાઓના સમૂહો ઇન્દ્રની પાસે નૃત્ય કર
હતાં, તે સમયે રાજમંદિરમાં ગાન કરનારા તે એ ગંધર્વ ઇન્દ્રની પાસે સ્પર્શ કરવા લાઃ
તથા ઇન્દ્રને કહેવા લાગ્યા કે હે સુરેન્દ્ર ! ગીતનાં લક્ષણોને જાણી અમારા એકિના મધ્યે
એક હોય તે કહો. એવું ગંધર્વોનું વચન સાંભળી સો યજ્ઞ કરનારા ઇન્દ્ર ઉત્તર આપવા લાઃ
કે તમારા એમાં ગીત તથા વાદ્યમાં વિશેષ કોઇ જાણતો નથી, પણ નામથી પ્રસિદ્ધ કે
એવા દેવલ મુનિજ તમારા એના સંશયને મટાડનાર થશે, એમાં સંશય નથી. ઇ
સાંભળ્યા પછી હે રાજન્ ! હર્ષ પામેલા જ્યને ઇચ્છનારાઓ તે એ દેવોમાં ઉત્તમ ઇ
મસ્તકવડે પ્રણામ કરી આશ્રમમાં તે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ રહ્યા છે ત્યાં ગયા તે વખતે વખાણુ
યોગ્ય વ્રતવાળા મુનિઓમાં એક એવા દેવળને જોઇ અભિવંદન કરી પડખામાં રહેલા તે
મહાત્મા દેવલને કહેવા લાગ્યા કે, હે દિગ્ગેતમ ! તમારી સમીપ અમને મોકલેલા છે માટે જે
તમારા મનમાં હોય તેમ અમારા એમાંથી એકને જય આપો, આમ કહી જૂદા જૂદા દર
એવા તે એ સુંદર અને મધુર અક્ષરોવાળું ગાન કરવા લાગ્યા, મૌન ધારણુ કરવાથી સુ
કંઈ બોલ્યા નહિ. જ્યારે તેઓના પદને સાંભળતા એવા મુનિ કશું બોલ્યા નહિ ત્યારે તે
મહાત્મા દેવલની ઉપર ક્રોધ પામ્યા ને કાળે પ્રેરેલા ગંધર્વ, રોષથી એવું વચન બોલ્યા કે :
મુંદ્ર ગીત અને વાજ્રના નિશ્ચયને જાણતો નથી. તે ગંધર્વોનું મુદવાળું વચન સાંભ
બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ દેવલ કોધથી બોલ્યા કે આ દુરાત્મા, મુંદ્ર બુદ્ધિવાળો હ્રદ્ય આહવાણને પા
અને તું (હાહા) પર્વતની ગુફામાં ગજેન્દ્ર થા. આ પ્રમાણે કોષ પામેલા અતિ મોટા તપઃ
દેવને શાપ આપ્યો. પછી તે મહાત્મા દેવલે શાપ આપેલા તે એ ગંધર્વ બ્રાહ્મણને મસ્તક
પ્રણામ કરી બોલ્યા કે, હે સુતત ! અમે ભૂમંડળ પ્રત્યે જઈએ છીએ પણ મહેરબાની કરો ન
જેથી શાપથી મુકાંઈએ એવો નિશ્ચય કરો. આ સાંભળ્યા પછી તે એ પુરુષોને ભપથી પી
જોઇ એક એવા ગંધર્વોના ભયને મટાડનાર વચન તે બોલ્યા—તેજના પૃથ ઉપર ખીજો સ
હોય તેમ ભુદા ભુદા પક્ષિઓના સમૂહોથી યુક્ત અને ધણા વૃક્ષોથી આકુલ, રમણીય સરો
છે. તે રમણીય સરોવરમાં હ્રદ્ય આહ થશે અને તૃપ્તથી પીડા પામેલો હાથી (હાહા) ઉ
પરિત ઉપરથી ત્યાં જશે, તે એક વચ્ચે અતિ દાણુ યુદ્ધ થશે, તથા ગ્રાહે ખેંચાતો એ
હાથી સ્તુતિ કરશે અને તેજ વખતે દેવ દેવોના ઇશ્વર પ્રસન્ન થશે એમાં સંશય ન
પછી પ્રસન્ન થયેલા નારાયણ શાપથી તમને મુક્ત કરશે, આ રીતે કહી અપિચ્છે વરલનાં

તે એને ખુશી કર્યાં પછી હજુ આહવાણને પામ્યો અને વધ પામી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. આ રીતે આહ તથા હાથી થએલા ગંધર્વ એ એ એક વખતે આપતિથી છૂટયા. શ્રીકૃષ્ણે મુક્ત કરેલો ગન્ધર્વ પણ મુક્તપણ્યને પામ્યો અને ગજ તથા ગંધર્વ તે શાપથી મુક્ત થયા. આ પ્રમાણે ગજ અને ગંધર્વરાજ તે એ પોતપોતાનાં શરીરને પામી કૃષ્ણને પ્રણામ કરી ઉત્તમ સુખ પામ્યા. વળી તે એકે પૂજેલા દેવ દેવોના ઇશ્વર, શરણાગાત્રસહ, કમળના સરખાં નેત્રવાળા, શ્રીકૃષ્ણ પ્રીતિમન્ થયા અને અજન કરનારા ગન્ધર્વ પ્રત્યે એ દયા, જેઓ મને, તને, સરોવરને, આહવા વિદ્યારણને, પોલા અને નક્કર વાંસના ઝુડને, તે ઉત્તમ પર્વતને, પ્રભાસને, સૂર્યને, ગંગાને, નૈમિષારણ્યને, પુષ્કરને, બ્રહ્મારિધને અને પ્રયત્નથી સ્થિર બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો દંડકારણ્યને સંભારશે તેઓનું ખરાય સ્વર્ગ મટશે તથા સાદું સ્વર્ગ થશે. વળી જે નરો પ્રાતઃકાલમાં ઉડી અનિરૂદ્ધ, ગજ, ગ્રહ, વસુદેવના પુત્ર મહાત્મા બલદેવ, પ્રહુમ્મ મત્સ્યાવતાર, કૂર્માવતાર, વાસહવતાર, વામનજી, ગરુડ વસિંહ, નાગેન્દ્ર, સહિ તથા પ્રલયને કરનાર, વિશ્વસ્વરૂપ, હારીકેશ, ગોવિંદ, મધુસૂદન, સહસ્રાક્ષ, ચતુર્બાહુ, મુરારિ, ગરુડબજ, ત્રિદશ, અદિતિ, ઉત્તમ, દદ જેની ભક્તિ છે એવા, દુષ્ટને દમનારા, મુક્તિને અપનારા અને મધુ દૈત્યને મારનારા દેવ, એટલાંને સંભારે છે તેઓ સર્વ પાપોથી મુક્ત થઇ વિષ્ણુના લોકને પામે છે. ભીષ્મ એટલા—હે મહારાજ ! આ પ્રમાણે કહી મધુદૈત્યને મારનાર વિષ્ણુએ હાથવડે હસ્તિયોમાં ઉત્તમ, એવા હાથીને તથા ગંધર્વને સ્પર્શ કર્યો. પછી તત્કાલ સ્પર્શ કરેલા દિવ્ય માળા અને વસ્ત્રવાળા તે એ મનથી તેને પામી દેવનાં સ્થાન સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. પછી હે મહાપ્રાહો ! નારાયણને પરાયણ ગન્ધર્વ દિવ્ય શરીરવાળો થઇ પરમપદને પામ્યો અને તે વખતે ગન્ધર્વને છોડવી, ઉત્તમ ઋષિઓએ વેદના રહસ્યના ઉત્તમ અક્ષરોવડે સ્તુતિ કરતાં, જેની દુઃખે કરી જણાય તેની ગતિ છે, જેના હાથમાં શંખ, ચક્ર, અને ગદા છે એવા, શ્રીમાન બગવાન વિષ્ણુ અંતર્ધાન થયા.

વૈશંપાયન એટલા—ગન્ધર્વના મોક્ષ સાંભળી કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ભાઇયો અને વેદના પારને પામનારા બ્રાહ્મણો સહિત દેવોના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણને પૂજવા લાગ્યા. ગન્ધર્વનો મોક્ષ સાંભળી વિસ્મયથી પ્રકુલિત થયેલાં જેનાં નેત્ર છે એવા યુધિષ્ઠિર તથા મહાભાવ એવા સર્વ ઋષિઓ એ હાથ નેડી ઉભા રહ્યા અને અજન્મા, પૂજ્ય, ઉત્તમ કમળ જેની નાભિમાં છે એવા મહા બગવાન, વેદના ભંડારરૂપ, સુરોમાં ઉત્તમ વેદમાં ગુહ્ય, વેદને જણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને પુરાણ પુરૂષ એવા કૃષ્ણને વંદન કરવા લાગ્યા. હે મહાપ્રાહો ! પુણ્ય કર્મવાળા નરોને આ પુણ્ય છે અને ધોર દુરવ્રત દેખાય ત્યારે આ સાંભળનાથી પાપોથી મુક્ત થવાય છે, માટે હે મહારાજ ! તમે જરૂર હરિને શરણ પામી સર્વ પાપોથી છુટલા પરમપદ પામશો. જ્યારે વિષ્ણુએ સારાં પુણ્યવાળા કમળના વનમાં મ્હોટા ગ્રાહે ગ્રહણ કરેલા અને કષ્ટ પામેલા, મ્હોટા હાથી ગન્ધર્વને મુક્ત કર્યો ત્યારે આ દુઃસ્વપ્નને મટાડનાર અને સુખને ઉત્પન્ન કરનાર સ્તોત્ર ગાયું. હું ઉત્તમમાં ઉત્તમ, પરમ પવિત્ર, પરમેશ્વર, સુરલોકના નાથ, સુર તથા અસુરોએ પૂજેલાં ચરણ કમળવાળા સનાતન, સમર્થ, લોકના ગુરૂને ભક્તિથી નમું છું. ગન્ધર્વના શરણથી ઉત્તમ મુક્તિનાં શરણરૂપ અને ઉત્તમ પુરૂષોએ સ્તુતિ કરેલા દિવ્ય દેહવાળાઓએ ગાયેલાંને જેઓ નિત્ય પાડ કરે છે તેઓ અશુભ ચરણ અંતના અથવા સમીપનાં પાપને હરનાર થામ છે. ધર્મરૂપ દદ અંધાએલા મળવાળો, વેદરૂપ શાખાઓવાળો, યજ્ઞરૂપ ચંડાળો પુરાણરૂપ, શાખાઓવાળો, યજ્ઞરૂપ પુષ્કરવાળો કૃષ્ણરૂપ વૃક્ષ જ્યાં પામે છે. ગાયો તથા બ્રાહ્મણોના

હિતરૂપ, બ્રહ્મ જેને પ્રિય છે એવા દેવને નમસ્કાર છે. જયતનાં હિતરૂપ ગોવિંદ એવા કૃષ્ણને નમસ્કાર છે જેમ આકાશથી પડેલું પાણી સમુદ્ર પ્રત્યે જાય છે તેમ સર્વ દેવોનો નમસ્કાર રેશવ પ્રત્યે જાય છે.

આકાશાત્પતિતં તોયં યથા ગચ્છતિ સાગરમ્ ।

સર્વદેવનમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિગચ્છતિ ॥ ૧૫૧ ॥

ઈતિશ્રીમહાભારતેડ્ગુણાસનપર્વણિ દાનધર્મે ગર્જેદ્રપોષણનામશ્લોકોપરિ-
પંચાશ્વત્તમોડધ્યાયઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અધ્યાય ૧૫૧ મો. સાવિત્રીવ્રત ઉપાખ્યાન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—પિતામહ મહાપ્રાજ્ઞ સર્વશાસ્ત્રવિદ્યારવ્ ।

કિં જગ્યં જપતોનિત્યં ભવેદ્દર્મફલં મહત્ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે પિતામહ ! હે મહાપ્રજ્ઞ ! અને સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ ! કયો જપ જપનારને નિત્ય મોટું એવું ધર્મનું ફળ થાય છે ? પ્રયાણમાં, વા પ્રવેશમાં અથવા પ્રવૃત્તિ થયેલાં કર્મમાં કે દેવોનાં કર્મમાં અથવા શ્રાદ્ધ કાળમાં કયા કર્મનું સાધન કરવું ? જે શાંતિને દેનાર, પુષ્ટિને આપનાર, રક્ષારૂપ શત્રુને હથેલનાર, ભયને ટાળનાર અને બ્રહ્મને પમાડનાર, જપવા થોડા થોડા તે આપ મને કહેવા થોડા છો. ભીષ્મ મોહ્યા—હે નૃપ ! એકમનવાળા થઈ તમે વ્યાસે કહેલો, સાવિત્રીએ કરેલો, દિવ્ય અને ઝટ પાપને નાશ પમાડનાર, આ ઇતિહાસ સાંભળો. હે નિષ્કાપ પાંડવ ! મનુષ્ય જેને સાંભળી સર્વ પાપોથી છૂટે છે તે મારાથી કહેવાતો સધળો મંત્રનો વિધિ સાંભળો. હે ધર્મને જાણનાર નૃપ ! રાત્રિ દિવસ જેને જપનારો પાપોથી લેવાતો નથી તે તમને કહું છું માટે એક મનથી સાંભળો. હે રાજપુત્ર ! જેને સાંભળી પુરૂષ આયુષ્યમાન થાય છે અને અતિ સિદ્ધ અર્થવાળો થઈ મરણ પછી આનંદ પામે છે. હે રાજન ! પૂર્વે નિત્ય ક્ષત્રિયના ધર્મમાં તત્પર અને સત્ય વ્રતમાં પરાયણ એક રાજર્ષિઓએ જે સદા સેવેલો છે અને હે ભરતએક ! આર્ષિક (દિવસનાં કૃત્ય)ને સદા અગ્ન્યગ્રપણથી, કરનારા નિશ્ચયવાળા રાજાઓ ઉત્તમ લક્ષ્મી પામે છે, તે મોટા વ્રતવાળા વસિષ્ઠને નમસ્કાર હો. વેદના ભંડારરૂપ પરાશરને નમું છું, હું મહા નાગ અનંતને નમસ્કાર હો અને ક્ષય રહિત એવા સિદ્ધોને નમસ્કાર થાઓ. ઋષિઓને નમસ્કાર થાઓ, પરના પર, દેવોના દેવ અને વર આપનારા-ઓના વરને દેનારાને નમું છું. સહસ્ર મસ્તકવાળા શિવને નમસ્કાર અને સરસ્વ નામવાળા જનાર્દન (કૃષ્ણ)ને નમસ્કાર. અન્વૈકપાદ, પિનાકવાળા, અપરાજિત, ઋત્યુ, પિતૃરૂપ મહેશ્વર એવા ત્ર્યંબક, વૃષાકપિ, શંભુ, ક્ષત્રવ અને ઇશ્વર, આ ત્રણ લોકના ઇશ્વર, અગ્ની-આર ક્ષો પ્રસિદ્ધ છે. આ મહાત્માઓનાં નામ શતરૂદ્રમાં સો નામરૂપ કહેલાં છે. અંશ, ભગ, મિત્ર, જળના ઇશ્વર વરૂણ, ધાતા, અર્થમાં, જયત, ભારકર, ત્વષ્ટા, પુષ્પા, ઇંદ્ર અને આરમા વિષ્ણુ કહેવાય છે. આ રીતે આર કશ્યપના પુત્ર, આદિત્ય છે એવી શ્રુતિ છે. ધર, કુવ, સોમ, સાવિત્ર, અનિલ, અનલ, પ્રત્યૂષ અને પ્રભાસ આઠ વસુઓ કહેલા છે. નાસત્ય તથા દસ આ બે અશ્વિનીકુમારો કહેલા છે અને એ બે સૂર્યના પુત્ર તથા સંઘા (અધારૂપી બે)

ની નાસિકાથી નિકળેલા છે. હવે લોકોના કર્મોના સાક્ષિઓને કહું છું. યજ્ઞના, દાનના અને પુણ્યના જાણનાર સર્વ પ્રાણિયોમાં અદશ્મ રહેલા, દેવોના ઇશ્વર સર્વ શુભ તથા અશુભ કર્મોને જાણે છે. મૃત્યુ, કાળ, વિશ્વદેવ, મૂર્તિમાન પિતૃગણો, તપરૂપ ધનવાળા મુનિઓ, મનોહર મંદહાસ્યવાળા, તપ તથા મોક્ષમાં તત્પર એવા સિદ્ધો આ કીર્તન કરનારા મનુષ્યોનાં કલ્યાણને આપે છે. વળી સર્વ લોકમાં સર્વ કર્મો વિષે પ્રયત્નવાળા તેઓ દિવ્ય તેજથી પ્રજાપતિએ કરેલા આ લોકો પ્રત્યે વસે છે. નિત્ય પ્રયત્નવાળા નર આ પ્રાણોના ઇશ્વરોનું કીર્તન કરવાથી મહોદ્ધા ધર્મ, અર્થ અને કામથી યુક્ત થાય છે. તેમ વિશ્વના ઇશ્વરે કરેલા પુણ્યરૂપ સારા લોકને પામે છે. આ તેનિશ્ચ દેવ સર્વ પ્રાણી સમૂહોના ઇશ્વર છે નંદીશ્વર, મહાકય, ગ્રામણી, વૃષજન્ધવજ, સર્વ લોકના ઇશ્વર, ગણોના ઇશ્વર, વિનાયક, સૌમ્ય અને રૌદ્ર (શાંત ને ભયંકર) એવા ગણો, યોગ ને જૂતોના ગણો, ન્યૌતિષ્ઠ (નક્ષત્રો), નંદીઓ, આકાશ પક્ષિઓના ઇશ્વર ગરુડ, પૃથ્વીમાં તપવડે સિદ્ધ એવા સ્થાવર અને જંગમ, હિમતવાન પર્વત સર્વ પર્વતો, આર સમુદ્રા, મહાદેવ તુલ્ય પરાક્રમવાળા શિવના અનુચરો, દેવ એવા વિષ્ણુ નર અને પાર્વતી સહિત કાર્તિકસ્વામી, આ સર્વને પ્રયત્નથી કીર્તન કરનાર સર્વ પાપોથી છુટે છે. હવે પછી ઐશ્રવ ઋષિ, અને માનવો કહું છું. યવકીત, રૈબ્ય, અર્વાવસુ, પરાવસુ, ઔશિજ, કુક્ષીવાન, અગિરાનો પુત્ર, ઋષિ મેઘાતિથિનો પુત્ર તથા ખર્દિપદનો પુત્ર કણ્વ એ સર્વ બ્રહ્મતેજઃમય લોકનું કલ્યાણ કરનારા કલા છે. ર્દ્ર, અસિ તથા વસુની કાંતિ સરખા માંતિવાળા સર્વ કલ્યાણ પામે છે. પૃથ્વીમાં શુભ કર્મ કરી સ્વર્ગમાં દેવોની સાથે સુખ માણે છે. ઉન્મુચ્યુ, પ્રમુચ્યુ, વીર્યવાન સ્વરૂપપાત્રેય, દદૃષ્ક, ઉર્ધ્વપાદુ, તૃણસોમાંગિરા અને ભત્રાવરૂણના પુત્ર સાત, મહેંદ્રના ગુરુઓ પૂર્વ દિશાનો આશ્રમ કરી રહેલા છે, પિતા અગત્ય એઓનું પ્રયત્નથી કીર્તન કરનાર આ ઇંદ્રના લોકમાં પૂજન્ય છે. દૃદેય, પરિબાધ, કીર્તિમાન, એકન, દ્વિત અને ત્રિત. આ સાત, ધર્મરાજ (યમ)ના ઋત્વિજ દક્ષિણ દિશાનો આશ્રમ કરી રહ્યા છે. અત્રિના પુત્ર ધર્માત્મા (દત્ત) તથા સારસ્વત ઋષિ વગેરે સાત, પશ્ચિમ દિશાનો આશ્રમ કરનારા છે. ભગવાન અત્રિ, વસિષ્ઠ, મહર્ષિ કશ્યપ, ગૌતમ, ભરદ્વાજ, કૌશિક એવા વિશ્વામિત્ર અને ઋચીકના પુત્ર, ઉગ્ર તથા પ્રતાપી એવા જમદગ્નિ, એ સાત ધનપતિ કુમેરના ગુરુઓ ઉત્તર દિશાનો આશ્રમ કરી રહ્યા છે. આ લોકોનો ઉદય કરનારાઓ તથા મનુષ્યોના કીર્તિ તથા કલ્યાણ કરનારાઓના નામ કલાં. ધર્મ, કામ, કાળ, વશુ, વાસુકિ, અનંત અને કપિલ આ સાત ધરતીને ધારણ કરનારાઓ છે. રામ, વ્યાસ, દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામા અને લોમસ એ રીતે આ એક સાત પ્રકારે સાત (ઓગણપચ્ચસ) દિવ્ય મુનિયો, લોકમાં શાંતિને કલ્યાણ કરનારા લોકપાળ કલા છે. જે જે દિશામાં એ રહ્યા છે તે તરફ મુખ રાખી માણસે ચરણ જતું. આ રીતે સર્વ પ્રાણિયોને સજ્જનારા, લોકો પવિત્ર કરનારા કલા. સંવર્ત, મેરુસાવર્ણુ, ધાર્મિક એવા માંડેંડેય, સાંખ્ય, યોગ, નાંદ મહર્ષિ દુર્વાસા અત્યંત તપવાળા, બહારની ઈર્દિયોને નિયમમાં રાખનારા અને ત્રણ જગતમાં વિખ્યાત છે કે બીજા કૈક બ્રહ્મલોકમાં રહેનારા ર્દ્રના સરખા કહેલા છે, આમનું કીર્તન કરનાર પુત્રરહિત હોય તો પુત્ર પામે છે. દરિદ્ર ધન પામે છે અને ધર્મ, અર્થ અને કામમાં સિદ્ધિ મેળવે છે. જેની પુત્રી પૃથ્વી થયેલી હતી, તે નૃપોમાં ઉત્તમ, વેનના પુત્ર પૃથુનું, સર્વ જમિના અધિપતિ પ્રજાપતિનું સૂર્યથી પ્રજ્ઞાંસા પામેલા, મહેંદ્રના જેવા પરાક્રમવાળા ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ, શુષ્કના પ્રિય પુત્ર, હાલાથી જન્મેલા, રાજા પુરુરવાનું ! અને ત્રણ જગતમાં પ્રસિદ્ધ

વીર ભાનું કીર્તન કરવું, જેણે સત્યયુગમાં ગવામય યજુથી યજન કરેલું હતું તે મોટા દેવરૂપ, પરમ કાંતિવાળા, વિશ્વજીવ તપથી યુક્ત. ભક્ષ્ય સંપત્તિ અને લોકોમાં પૂજીત એવા રતિદેવનું કીર્તન કરવું. જેણે સગરના પુત્રોને મંચના જળથી નવરાવેલાં અને તારેલાં તે પરમ કાંતિવાળા રાજા જે ભગીરથનું કીર્તન કરવું. આ અમિના જેવા મોટા રૂપવાળા, મોટા યજ્ઞવાળા, ઉચ્ચ મોટી ધીરજવાળા અને કીર્તિને વધારનારા દેવ, અધિગણો તથા પૃથ્વીપતિ રાજાઓ, તેમ જે સાંખ્ય યોગ્ય, ઉત્તમ દ્વય, કમ્ય, કહેલાં છે તેઓનું કીર્તન કરવું. સર્વ શ્રુતિઓનાં પરમ સ્થાનરૂપ સર્વ પ્રાણિઓ મંગળને કરનાર, બહુ પવિત્ર, રોગોને શમાવનાર, શ્રેષ્ઠ અને સર્વ કર્મોની પુષ્ટિ કરનાર પરબ્રહ્મ કહેલા છે તેનું તથા આ સર્વનું હે ભારત ! પ્રાતઃકાળમાં તથા સાંજે પ્રથમવાન થઇ કીર્તન કરવું. આ સર્વ આલે છે, વર્ષે છે, શોભે છે, વાય છે અને સ્તબ્ધ છે. આ વિનાયક, શ્રેષ્ઠ ડાહ્યા, ક્ષમાવાન અને જીતેન્દ્રિય છે. આ સર્વ પાપ તથા યુદ્ધના સાક્ષિરૂપ થએલા મહાત્માઓ કીર્તન કરવાથી નરોનાં પાપને દૂર કરે છે. સવારમાં ઉઠી આ સર્વનું કીર્તન કરનાર કલ્યાણ પામે છે. તેને અગ્નિ તથા ચોરનો ત્રાસ થતો નથી અને માર્ગમાં રોકવાનું કારણ થતું નથી. આને કીર્તન કરનારા નરોનું ખરાબ સ્વપ્ન નાશ પામે છે. વળી સર્વ પાપોથી છુટે છે અને કલ્યાણવાળા થઇ મોક્ષે ઘેર જાય છે. જે નિશ્ચયવાળો, ન્યાયવાન, આત્મામાં પ્રીતિવાળો, ક્ષમાવાન બહારની ઇર્ષ્યાને નિયમમાં રાખનાર ગુણોમાં દુષ્ટ ભુલિરહિત દિવ્ય સર્વ, દીક્ષાઓના વખતોમાં આતો પાઠ કરે છે; જે રોગોથી પીડત અથવા વ્યાધિઓથી યુક્ત આતો પાઠ કરે છે તે પાપથી છુટે છે. વાસ્તુના મધ્યમાં પાઠ કરવાથી કુળમાં કલ્યાણ થાય છે. ક્ષેત્રના મધ્યમાં પાઠ કરવાથી સર્વ ધાન્ય ઉગે છે તે માર્ગ પ્રત્યે જનાવરોનું કલ્યાણ થાય છે. બીજે ગામ ગયેલો પાઠ કરે છે તે પોતાના પુત્રો, ઓઓ, ધન, બીજ અને ઔષધોની રક્ષા કરનાર થાય છે. યુદ્ધ વખતે પાઠ કરનાર ક્ષત્રિયના શત્રુઓ નાશ પામે છે અને તેનું કલ્યાણ થાય છે. દેવ તથા પિતૃનાં કર્મમાં પાઠ કરનારા પુરૂષના પિતૃ કાને તથા દેવો હોયને પામે છે. વ્યાધિ તથા દૂર જીવે તરફથી ભય થતું નથી હાથીથી ભય થતું, નથી ચોરથી દુઃખ પામતો, નથી હલકાઇ પામતો અને પાપથી મુકાય છે. ઉત્તમ સાવિત્રીનો પાઠ કરનાર ઉત્તમ સિદ્ધિ પામે છે. તેઓને રાજાનો ભય નથી, નથી પિશાચથી અને નથી રાક્ષસથી ભય થતો. તેને વ્યભ, જળ, પવન અને સર્પથી ભય થતો નથી. ઉત્તમ સાવિત્રીનો પાઠ કરનાર ચાર વર્ણો અને વિશેષે કરી આશ્રમની શાંતિ કરે છે. જ્યાં સાવિત્રી ભણાય છે ત્યાં અગ્નિ કાળેને બાળતો નથી, બાળક મરતાં નથી, અને સર્વો રહેતા નથી. જેઓ, મોટાં બ્રહ્મ સાવિત્રીના ગુણોનું કીર્તન સાંભળે છે તેઓને દુઃખ થતું નથી અને તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે છે. ગાયોના મધ્યમાં પાઠ કરનારો હોય તેની ગાયો દૂધવાળી થાય છે. પ્રસ્થાન વિષે અથવા પ્રવાસ વિષે સર્વ અવસ્થાઓને પામેલાઓ પાઠ કરેલો. હે નરાધિપ ! નિલ જપનાગ, હોમ કરનાર અને તેમાં પ્રયત્ન કરનાર અધિયોગે આ અતિ શુભ રતોત્ર જે, પૂર્વે આ સિદ્ધના જુના ઇતિહાસરૂપ, દિવ્ય, પરાશરનું મત ઇન્દ્રને યથાર્થપણથી કહ્યું હતું તે સર્વ પ્રાણિઓના હૃદયરૂપ, સત્ય, સનાતન બ્રહ્મરૂપ તમને કહ્યું. આ પ્રાચીન ગુતિ છે, નિલ પવિત્ર થયેલા. સર્વ ચંદ્ર તથા સૂર્ય વંશના, રશ્મિકુળના અને કુરુકુળના રાજાઓ, દેવતા, સમર્પિ અને દ્રુવની સમીપમાં પ્રાણિઓની ગતિરૂપ સાવિત્રીનો પાઠ કરે છે તેથી સર્વ દુઃખોના નાશ થાય છે અને તે સદા પાપથી મુક્ત થાય છે. જુદા એવા

કાર્યપ, ગૌતમ આદિ ભૂમ, અંગિરા તથા અતિ વગેરેએ, અને શુક્ર, અમરસ તેમજ બૃહસ્પતિ આદિ બ્રહ્મચારીઓએ સેવેલ, ફરીને વસિષ્ઠથી ઋચીકના પુત્રોએ પામેલ અને, ભારદ્વાજના મત રૂપ, સાવિત્રીને ગણીને ઇન્દ્ર તથા વસુઓએ સઘળા દાનવો હતેલા છે. જે નિત્ય બહુશ્રુત અને વેદને બાળુનારા બ્રાહ્મણને સુવર્ણનાં શિંગડાવાળી ગાયો આપે છે તેનું અને જે દિવ્ય ભારતની કથા કહે છે તેનું તુલ્ય ફળ થાય છે. હે ભરત કુળમાં થયેલા રાજા! આ નિત્ય બ્રહ્મરૂપ, સાવિત્રી તમને કહી, હવે જે બીજું સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તે કહેા.

एषा ते कथिता राजन् सावित्री ब्रह्मशाश्वती ।

विवश्वरसियश्चान्यतस्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ८२ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे सावित्रीव्रतोपाख्याने एक-
पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

८८८ ૩૩૩૩૩૩૮૮૮

અધ્યાય ૧૫૨ મો. બ્રાહ્મણની સ્તુતિ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કે પૂજ્યાઃ કે નમસ્કાર્યાઃ કયં વર્તેત કેષુ ચ ।

किमाचारः कीदृशेषु पितामह नरिष्यते ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! કાણુ પૂજ્ય છે ? કાણુ નમવા યોગ્ય છે ? કોને વિષે કેમ વર્તવું ? કેવાઓમાં કયો આચાર નથી ક્ષય પામતો ? ભીષ્મ બોલ્યા કે હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણોનો પરાભવ દેવતાઓને પણ ક્ષય પમાડે છે. બ્રાહ્મણોને નમવાથી નર ક્ષય પામતો નથી. તેઓ પૂજ્ય છે, નમવા યોગ્ય છે અને તેઓ વિષે પુત્રની પેઠે વર્તો, કેમકે તે બુદ્ધિમાનો આ સર્વ લોકને ધારણુ કરે છે. જેઓ ધનના ત્યાગમાં પ્રીતિવાળા તથા વાણીને નિયમમાં રાખવા વિષે પ્રીતિવાળા છે તે બ્રાહ્મણો સર્વ લોકોની મોટી પાજરૂપ છે. વનને ધારણુ કરનારા, લોક તથા શાસ્ત્રોના કરનારા, યશસ્વિ એવા તેઓ પ્રાણિયોને પ્રિય તથા ભંડારરૂપ છે. જેઓનું નિત્ય તપરૂપ ધન તથા વાણીરૂપ મોટું બળ છે, ધર્મોના પ્રભુ અથવા ઉત્પત્તિ-રૂપ, ધર્મને બાળુનારા, જેઓ સૂક્ષ્મદર્શિ છે, જેઓના આશ્રય કરી ધર્મ તથા કામ રહ્યા છે, તેમ સર્વ ચાર પ્રકારની પ્રજા જીવે છે, જેઓ સારાં કૃત્યોથી ધર્મની પાજરૂપ છે અને ધર્મમાં રહ્યા છે, યજ્ઞને ધારણુ કરનારા સનાતન, સર્વને લઈ જનારા માર્ગરૂપ, જેઓ સદા ભરે, પિતા તથા પિતામહની ધોંસરીને ધારણુ કરે છે, જેઓ દેશમાં ધોંસરી વિષે સાક્ષ બળદોની પેઠે દુઃખ પામતા નથી, જેઓ પિતૃદેવ તથા અતિથિને આંગળ કરનારા, હવ્ય, કવ્ય, વગેરે લઈ જનારા છે, જેઓ ભોજનનર્થેજ મોટા ભયથી ત્રણ લોકની રક્ષા કરે છે, સર્વ લોકના દીવારૂપ છે, નેત્રવાળાઓનાં પણ નેત્રરૂપ છે, સર્વ શિક્ષાવાળી શ્રુતિ અથવા સર્વ શિક્ષા ને શ્રુતિરૂપ ધનવાળા નિપુણ, મોક્ષને જોનારા, સર્વ પ્રાણિઓની ગતિને બાળુનારા, સંશય રહિત, પર-અવરના બેદને સમજનારા, પરમગતિને પામનારા, મુક્ત, પાપરહિત, સુખ દુઃખ રહિત, પરિચ્છ રહિત, માનવા યોગ્ય, નિત્ય જ્ઞાનવાળા, મહાત્માઓએ માનેલા, અને જેઓ અંદનમાં, મળરૂપ કાદવમાં, ભોજનમાં તથા ભોજન કરવામાં સમાન છે, જેઓને

કુદૃશ, તથા ક્ષોભ વસ્ત્ર અને ચર્મ એ સમાન છે, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા જેઓ ધણી દિવસો સુધી ભોજન રહિત રહી શકે છે, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા જેઓ સ્વાધ્યાયવ્રતે શરીરોને શોષ પમાડે છે, ન દેવના હોય તેને દેવતા કરે છે અને દેવતાને દેવ-પણી રહિત કરે છે, તેઓ કુપિત થતાંબ્રહ્મા મામે શ્રીજી લોકોને તથા લોકપાલોને સજી શકે છે, જે મહાત્માઓના શાપથી સાગર પણ ન પીવા યોગ્ય થયો છે, જેઓના કોપરૂપ અગ્નિ આગપણુ દંડકમાં શાંત થયો નથી, જેઓ દેવોના પણ દેવો છે, કારણનું કારણ અને પ્રમાણનું પ્રમાણ છે, તેઓને ડાહ્યો હોય તે કોણુ પરાભવ પમાડે ? જેઓમાંના વૃદ્ધ અને બાલ સર્વ સન્માનને યોગ્ય છે, જેઓ એક શ્રીજીને તપ, વિદ્યાની વિશેષતાથી માન આપે છે તે અવિદ્યાનુ બ્રહ્મણુ દેવરૂપ, મેટું પવિત્ર કરનારૂં પાત્ર છે અને વિદ્યાનુ અતિ મોટા દેવરૂપ અને પૂર્ણ સુમુદ્રની સમાન છે. અવિદ્યાનુ અને વિદ્યાનુ બ્રહ્મણુ મોટા દેવરૂપ છે. જેમ સંસ્કારવાળા અને સંસ્કાર રહિત અગ્નિ મોટા દેવ રૂપ છે, જેમ સ્મશાનમાં પણ તેજસ્વી અગ્નિ દોષ પામતો નથી, જેમ હવિ (ઘૂત) યજ્ઞમાં વિધિ પ્રમાણે તથા ઘરમાં પણ અતિ શોભે છે એમ જો કે બ્રહ્મણુ અનિષ્ટ સર્વ કર્મોમાં વર્તેલો હોય તોપણુ સર્વ પ્રકારે માનવા યોગ્ય છે માટે તમે તેને ઉત્તમ દેવતા માનો.

एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्तन्ते सर्वकर्मसु ।

सर्वथा ब्राह्मणोमान्यो दैवतं विदितत्परम् ॥ ૨૩ ॥

इति श्रीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ब्राह्मणप्रशंसायां द्विपञ्चा-
शदधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

અધ્યાય ૧૫૩ મો. પવનાર્જુન સંવાદ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કાં તુ બ્રાહ્મણપૂજાયાં વ્યુષ્ઠિં દર્શ્યાં જનાધિપ ।

કં વા કર્મોદયં મત્વા તાનર્થસિ મહામતે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે જનાધિપ મહામતે ! તમે બ્રાહ્મણોની પૂજામાં શું ફળ દેખીને અથવા ક્યા કર્મના ઉદયને માની તેઓને પૂજો છો ? ભીષ્મ બોલ્યા—હે ભારત ! પવન ને અર્જુનના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ અત્રે કહેવા જવો છે. માહિષ્મતી નગરીમાં આ જગતનો પ્રભુ, મહા બળવાનુ હજાર હાથને ધારણ કરનાર, શ્રીમાનુ, કૃતવીર્યનો પુત્ર (સહસ્રાર્જુન) હતો. તે જાત પરાક્રમવાળો હૈહય દ્વીપ સહિત રત્નોના સમુદ્ધોવાળી, સાગરરૂપ વસ્ત્રોવાળી સર્વ પૃથ્વીને ધાળતો હતો. તેણે કારણને લીધે પોતાનું ધન ક્ષત્રત્રેયને આપ્યું હતું. તે કૃતવીર્યનો પુત્ર (સહસ્રાર્જુન) ક્ષત્રિયોના ધર્મને, વિનયને તથા શાન્તને આગળ કરી મુનિનું આરાધન કરતો હતો. સતોષ પામેલા બ્રાહ્મણે એ રાજાને ત્રણવાર દાન માગવા કહ્યું. તેણે વર આપેલા તે તેના કહેવાથી પ્રસન્ન થયેલો રાજા બોલ્યો કે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! હું સેનાના મધ્યમાં હજાર હાથવાળો થાઉં, યુદ્ધમાં સૈનિકો મારા હજાર હાથ દેખો, હું પરાક્રમે કરી સઘળી પૃથ્વીને છતું અને તેને પામી તંદ્રા તજી ધર્મ પાળું. હે દિગ્વિષ્ટ ! તમારા પ્રત્યે એકાદ વર આપું છું માટે હે અનિદ્રિત ! મારા અનુગ્રહ માટે તે આપો. સજ્જનો તમારા આશ્રયવાળો, મિથ્યા

સારાં આચરણથી રહિત થયેલો હું થાઉં તો મને શિક્ષા કરે. આ પ્રમાણે કહેલો. બ્રાહ્મણ તમે કહો છો તેમ હો, એમ રાજા પ્રત્યે બોલ્યો. આ રીતે યજ્ઞકર્તા તેજવાળા તે રાજાને વરદાન મળ્યા પછી અગ્નિ તથા સૂર્યના સરખો કાંતિવાળા રથ પ્રત્યે બેસી પરાક્રમના બેઠથી તે બોલ્યો કે કોણુ ધૈર્યમાં, પરાક્રમ વિષે, શૌર્યમાં, યજ્ઞમાં વિક્રમની અને યજ્ઞથી મારી સમાન છે? તેનાં વચનની સમાપ્તિ વખતે અંતરિક્ષમાં શરીર રહિત વાયુથી થત કે-હે મહા! તું ક્ષત્રિયથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણને જાણતો નથી. ક્ષત્રિય, અન્નચુ સહિત થત પ્રાણો પાળે છે. સદસ્રાણુન બોલ્યો--હું પ્રસન્ન થયેલો પ્રાણિયોને રચું અને કોંઈ પામેલો હું નાશ પમાડું, માટે બ્રાહ્મણ કર્મ, માર તથા વ.શીરે ઉત્તમ નથી તેમ પ્રથમ બ્રાહ્મણની ઉત્તમતાવાળો અને બીજો ક્ષત્રિય જેમાં ઉત્તમ છે એવો વાદ કહ્યો, તે બે કારણયુક્ત કહ્યા તેમાં વિશેષ દેખાય છે. બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિયનો અશ્રય કરી રહ્યા છે પણ ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણનો આશ્રય કરી રહેલા નથી. વેદ અથવા યજ્ઞરૂપ મિત્રવાળા, આશ્રય કરી રહેલા બ્રાહ્મણો પૃથ્વીમાં ક્ષત્રિયોનું ખાવ છે, પણ ધર્મ અને પ્રાણ્યોનું પાલન ક્ષત્રિયોમાં આશ્રય કરી રહેલું છે. વળી જે ક્ષત્રિયથી બ્રાહ્મણોની વૃત્તિ છે તેઓથી બ્રાહ્મણ કેમ ઉત્તમ? હું સર્વ પ્રાણિયોમાં મુખ્ય, વિદ્યાની વૃત્તિવાળા, પોતાની મેજે માનવાળા બ્રાહ્મણોને પોતાને વધ કરીશ અકલશમાં રહેલી, આ સરસ્વતીએ અમત્ય કશું પણ હું પરવશ. ચર્મરૂપ વસ્ત્રવાળા, સર્વ બ્રાહ્મણોને જીતીશ. ત્રણ જગતમાં દેવ અથવા મનુષ્ય કોઈ પણ દેશથી મને ખસેડનાર નથી માટે હું બ્રાહ્મણથી ઉત્તમ છું. આજ હું જેમાં બ્રાહ્મણ ઉત્તમ છે એવા લોકને ક્ષત્રિયની ઉત્તમતાવાળો કરીશ. યુદ્ધમાં કોઈ પણ મારા બળને સહન કરવા ઉત્સાહવાળો નથી. આનું સદસ્રાણુનનું વચન સાંભળી અંતર્ધાન પામેલી સરસ્વતી અથવા રાક્ષસી પણ ત્રાસયુક્ત થઈ ત્યારે બીજા થાય એમાં શું? એ પછી અંતરિક્ષમાં રહેલો વાયુ બોલ્યો--હે મહોપાળ! આ પાપરૂપ જાવને છોડી દે અને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર, તેઓનું પાપ કરવાથી દેશને ભય થશે, નાશ પામેલા ઉત્સાહવાળા, મદા બળવાન બ્રાહ્મણો તમને શાંત કરશે કે દેશથી દૂર કરશે. આ સાંભળી રાજાએ તેને તમે કોણુ છો? એમ પ્રશ્ન્યું ત્યારે પવને કહ્યું કે હું તો દેવનો દૂત વાયુ છું તથા તમને હિત હોય તે કહું છું. સદસ્રાણુન બોલ્યો--અહો! તમે આ બ્રાહ્મણોમાં બહિત વિષે પ્રીતિ દેખાડી પણ જેનું પૃથ્વી બૂન છે તેવો મો બ્રાહ્મણ કહે, અથવા ઉત્તમ બ્રાહ્મણથી પણ મને વાયુની પુલ્ય કહો, જગતના જેવો વન્દિ સરખો, સૂર્યના સરખો અથવા આકાશના જેવો પણ કહો.

વાયોર્વા સદશં કિંચિદ્બૃહિત્વં બ્રાહ્મણોત્તમમ્ ।

અર્ધાંવે સદશં વન્હેઃ સૂર્યસ્ય નભસોઽપિવા ॥ ૨૮ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे ब्राह्मण-
माहात्म्येऽपिपञ्चाशदधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

ॐ नमः शिवाय ॥

અધ્યાય ૧૫૪ શ્રી. પવનાર્જુન સંવાદ. [ચાલુ]

वायुवचन—भुगु मूढगुणान् कांश्चिद्ब्राह्मणानां महात्मनानाम् ।

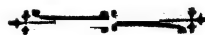
ये त्वया कीर्तिता राजस्तेभ्योऽपि ब्राह्मणो वरः ॥ १ ॥

વાયુ બોલ્યો—હે મૂઢ રાજન ! મહાત્મા બ્રાહ્મણોના કેટલાક ગુણો સાંભળો. તમે જેઓને કહ્યા તેઓથી બ્રાહ્મણુ ઉત્તમ છે, પૃથ્વી અગ રાજની સ્પર્ધાથી પૃથ્વીપણુને તજ નાશ પામી હતી ત્યારે બ્રાહ્મણુ કશ્યપે તેને સ્થિર રાખી હતી. હે રાજન ! નિરંતર સ્વર્ગમાં બ્રાહ્મણુ છતી શકાય તેવા છે. પૂર્વે અંગિરા ઋષિએ પોતાના તેજથી જળનું પાન કર્યું હતું હે પાર્શ્વ ! તે મોટા મનવાળા ઋષિ દ્વંધની પેઠે તેનું પાન કરતાં તૃમ ન થયા અને મોટા પ્રવાહથી સઘળી પૃથ્વીને પૂર્ણ કરી, તે કાપ પામેલા થયા ત્યારે હું જગતને તજ ચાલતો થયો તથા અંગિરાના ભયથી ધણુ વખત અગ્નિદેવમાં રહ્યો. પછી ગૌતમે અહર્યાને ઇચ્છા નારા, ભગવાન પુરંદરને શાપ આપ્યો પણ ધર્મને અર્થે માયો નહિ, તેમ હે નૃપતે ! મીઠ જળનો ભરેલો સમુદ્ર બ્રાહ્મણુએ શાપ આપવાથી ખારા જળવાળો થયો. સુવર્ણના સરખ વર્ણવાળો, ધુમરહિત, ઉંચી જ્વાળાથી યુક્ત અગ્નિ ક્રોધ પામેલા અંગિરાના શાપથી અ ગુણથી રહિત થયો. સારા વર્ણને ખારણ કરનારા બ્રાહ્મણુ શાપ આપવાથી મદ માગે સેવાતા હતા તેઓને સમરના પુત્રોને નાશ પામેલા જુઓ. હે નરાધિપ ! તમે બ્રાહ્મણુન સમાન નથી માટે શ્રેયને સમજો. તમ ગર્ભમાં રહેલા બ્રાહ્મણુને સારી રીતે નમે છે. બ્રાહ્મણુ દંડકાનાં મોટાં રાજ્યને નાશ પમાડેલાં છે. એકલા ઔર્વેતાલજન્મ જાતના મોટા ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડેલા છે. તમે દત્તાત્રેયની પ્રસન્નતાથી અતિ દુર્લભ મ્હોટું રાજ્ય, ખગ, ધર્મ અં જ્ઞાનને પામેલા છો. હે અર્જુન ! તું નિત્ય અગ્નિનું યજન કરે છે તેમ છતાં બ્રાહ્મણુનું યજન શા માટે કરે છે ? શું તું નથી જાણતો કે તેજ બ્રાહ્મણુ સર્વ લોકના અગ્નિરૂપ છે ? અથવા પ્રાણિયો પ્રત્યે પોષણ કરનારા અગ્નિરૂપ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણુને શ્રવણકનો કરતાં જાણુનાર છતાં શ માટે મોઢ પામે છે ? તેમ જેણે આ સમગ્ર, સ્થાવર જંગમ જગતને સજેલું છે તે પ્રજા પતિ અગ્નિકૃત નાશરહિત પ્રભુ બ્રહ્મા છે. કેટલાક અપંડિતો બ્રહ્માને અંડથી થયેલા ઇચ્છે અને ભેદ પામેલાં બ્રહ્માંડથી થયેલા પર્વતો, દિશાઓ, જળ, પૃથ્વી અને સ્વર્ગ તેમનાથી શાંત છે, આમ ઇચ્છે છે પણ એમ જાણવું નહિ; કારણ કે તે જન્મરહિત કેમ જન્મે ? માટે અં તે આકાશ કહેલું છે અને તેથી બ્રહ્મા થાય છે, તે અધિષ્ઠાન શિવાય કેમ રહી શકે ? એ કહો તો ત્યારે કશું ન હતું, સર્વ તેજમાં રહેલા પ્રભુ અહંકાર છે એમ કહેલું છે માટે અં નથી પણ પ્રથમ લોકોને ઉત્પન્ન કરનારા તે બ્રહ્મા છે અને આ રીતે શાસ્ત્ર ને અનુભવથી તેને જાણે છે બ્રાહ્મણુ તે રૂપ છે. આ રીતે કહેલો તે રાજ ત્યારે બોલતો બંધ થયો, પછી વાયુ બોલ્યો.

નાસ્ત્યન્દમસ્તિ તુ બ્રહ્મા સ રાંડા લોકમાબનઃ ।

સ્તુકઃ સ તદા તૂર્ણીમમૂઢ્યાયુસ્તતોડ્મચીત્ ॥ ૧૯ ॥

इतिभी महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे चतुष्पञ्चा
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

અધ્યાય ૧૫૫ મો. પવનાર્જુન સંવાદ. [આહુ]

વાયુદવાક—इमां भूमिं द्विजातिभ्योदितेषुर्बै दक्षिणां पुरा ।

अज्ञो नामनृपो राजंस्ततश्चिन्तां महीयथी ॥ ૧ ॥

વાયુ બોલ્યો—પૂર્વે હે રાજન્ ! અંગ નામે રાજ આ પૃથ્વીરૂપ દક્ષિણુ ખાલસોને દેવા ઇચ્છવાનુ થયા ત્યારે પૃથ્વી ચિન્નાને પામી કે આ ઉત્તમ રાજ્ય સર્વ પ્રાણીયોને ધારણ કરનારી ખાલની પુત્રી હું છું તેને પામી કેમ મને ખાલણેને દેવા ઇચ્છે છે ? માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી હું પૃથ્વીપથ્યાને તજી ખાલના પત્ને પામીશ. આ રાજ્ય દેશ સંહિત ન હો એમ ધારી તે વખતે ચાલી નિકળી ત્યારે પૃથ્વીને જતી જોઇ કસ્યપે ઝટ મમાધિ લઈ આત્માને તજી પૃથ્વીના નિર્જીવ દેહ પ્રત્યે પ્રવેશ કર્યો. હે વૃષ ! ત્યાર પછી પૃથ્વી તૃણ તથા ઔષધોથી યુક્ત, ઉત્તમ ધર્મરાણી, ભય રહિત અને સર્વ તરફથી સમૃદ્ધિવાળી થઈ. આ રીતે હે રાજન્ ! દિવ્ય ત્રીસ હજાર વર્ષો સુધી મોટાં વ્રતવાળા, નિદ્રાવસ્થા રહિત કસ્યપ પૃથ્વીરૂપ થયા. એ પછી હે મહારાજ ! પૃથ્વી આવી કસ્યપને નમસ્કાર કરી તે મહાત્માની પુત્રી કાસ્યપી નામે થઈ. હે રાજન્ ! આ આત્મા કસ્યપ ખાલણુ હતો અથવા તમે કસ્યપથી ખીજે ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહો. આ સાંભળી રાજ્ય મૌનવાળાજ થયો અને ફરી પવન બોલ્યો કે હે રાજન્ ! અંગીરાના કુળમાં જન્મેલા ઉત્તમનું વ્રત સાંભળો. રૂપથી ઉત્તમ માનેલી ચંદ્રની દીકરી ભદ્રા હરી, ચંદ્રમાએ ઉત્તમને તેને તુલ્ય પતિ જોયો ત્યારે ઉત્તમ નિયમ પ્રત્યે રહેલી, મહા ભાગ્યવાળી સુંદર અંગેવાળી તે તીવ્ર તપ કરવા લાગી પછી તે અત્રિએ ભાર્યા માટે ઉત્તમને બોલાવી યથવાળી ભદ્રા આપી, ધણી દક્ષિણુવાળા તેણે વિધિ પ્રમાણે ગ્રહણ કરી. પ્રથમજ શ્રીમાન્ વરૂણ તેને ઇચ્છતા હતા તેથી તેણે યમુના પાસે વાનપ્રસ્થ પ્રત્યે આવી તેને હરી લીધી અને જળનેા પતિ તેને હરી પરમ અફલુષ સરખાં, છ લાખ ધુન્નાઓવાળા પોતાના પુર પ્રત્યે લાવ્યા તેથી ખીજું કોઈ અતિ રમણીય ઉત્તમ પુર નથી. દિવ્ય મેહેસો, અમ્સરાઓ મણા કામનાઓથી શોભિત છે. હે રાજન્ ! ત્યાં જળનેા પતિ તેની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો. એ પછી નારદે ઉત્તમને પત્નીનું હરણુ કહ્યું તે સમયે નારદથી તે સર્વ સાંભળી ઉત્તમે કહ્યું કે તમે જાઓ અને વરૂણને કંઠણુ વચન કહો. જે માશ કહેવાથી મારી ભાર્યાને છોડો, શા માટે તમે હરનાર થયા છો ? તમે લોકોના લોકપાળ છો, ભોક્તા લોપ કરનારા નથી. ચંદ્રમાએ મને ભાર્યા આપી છે તેને તમે આજ હરણુ કરી. આ રીતે તેના કહેવાથી નારદે જળેશ્વરને કહ્યું કે ઉત્તમની સ્ત્રીને છોડો. શા માટે તમે હરી છે ? આ તેનું વચન સાંભળ્યા પછી વરૂણે તેને કહ્યું કે આ મારી અનિપ્રિય ભાર્યા છે માટે એને તજવા ઉત્સાહ નથી. આ રીતે વરૂણે કહ્યા પછી નારદે તે મુનિ ઉત્તમને મળી અતિ પ્રસન્ન મનવાળા ન હોય તેમ વચન બોલ્યા કે હે મહામુને ! વરૂણે ગળું જાલી મને ફેંકેલો છે અને તમારી સ્ત્રીને આપતો નથી, જે તમારે કરવા યોગ્ય હોય તે કહો નારદનું વચન સાંભળી કોષ પામેલા અંગિરા જળવા લાગ્યા અને અતિ મ્હોટાં તપવાળો તે સ્થિર થઈ તેજથી જળને પી ગયા, સર્વ જળ પીવા માંડ્યું તોપણ સ્તેહિજનોએ પ્રાર્થના કરેલા, જળના પતિ વરૂણે તે વખતે તેને છોડી નહિ. તે પછી ક્રોધવાળા ખાલણુમાં ઉત્તમ એવા ઉત્તમે પૃથ્વીને કહ્યું કે હે કલ્યાણિ ! છ લાખ ધુન્નાઓવાળું સ્થાન દેખાડો.

પછી સમુદ્રના ખસવાથી તે સ્થાન ઉખર થયું. વળી એ ખાલણે નદી સરસ્વતીને કહ્યું—હે ભિરૂ સરસ્વતિ ! આ દેશથી તમે અદૃશ્ય થઈ મરૂ મારવાડ દેશ પ્રત્યે જાઓ, હે શોકને ! તમે તજેલો આ દેશ પુણ્ય રહિત થાઓ. આવું કહેવાથી તે દેશ સુકાવાથી બ્રહ્માને લેઈ વરૂણે અગ્નિના પુત્ર ઉત્તમને શ્વરણુ જઈ ભાર્યા આપી, તે સ્ત્રીને લેખ ઉત્તમ

પ્રસન્ન મનયળો થયો અને હે હૈહય ! દુઃખથી જગતને તથા વરૂણને મુક્ત કર્યા. ત્યાર પછી હે નરાધિપતિ ! તે સ્ત્રીને લગ્ન ધર્મના જન્યુનાર અતિ મેટાં તેજરાળે. ઉત્તમ વરૂણ પ્રત્યે આમ બોલ્યો કે હે જનાધિપ ! મેં તમારા બોલનાં તપથી આને પ્રાપ્ત કરી આતું કહી તેને લઈ પોતાને ઘેર ગયો. હે રાજન્ ! આવાજ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ઉત્તમ્ય છે, આમ હું કહું છું અથવા તમે ઉત્તમ્યથી ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહેા.

एष राज्ञीद्दशो वै उत्तमो ब्राह्मणर्वभः ।

ब्रवीम्यहं ब्रहि वाक्वमुत्तम्यात्क्षत्रियं वरम् ॥ ૩૨ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानवर्भे पवनार्जुनसंवादो नाम-
पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૫૫ ॥

અધ્યાય ૧૫૫ મો. પવનાર્જુન સંવાદ. [આલુ]

भीष्म उवाच—इत्युक्तः स नृपस्तूष्णीमभूद्व्युस्ततोऽब्रवीत् ।

भुणु राजन्नगस्त्यस्य माहात्म्यं ब्राह्मणस्य ह ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેલો રાજા મૌન રહ્યો ત્યારે વાયુ બોલ્યો—હે રાજન્ ! અગસ્ત્ય બ્રાહ્મણનું રકુટ રીતે મહાત્મ્ય સાંભળો. અસુરોએ દેવોને જીતી તેઓને ઉત્સાહથી રહિત કર્યા, તેઓના સર્વ યજ્ઞો હર્યા તથા પિતૃની સ્વધાઓને હરી. હે હૈહય ! ઐષ્ઠ દાન-વોએ માનવોની કર્મ પૂર્ણગો હરી અને તે સમયે ઇશ્વરતાથી બ્રહ્મ થયેલા દેવો પૃથ્વીને વિષે ફરવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! પછી કાષ્ઠ સમયે તેઓએ પ્રકાશિત સૂર્યના સરખા તેજ-વાળા, મોટા વ્રતવાળા, તેજ યુક્ત અગસ્ત્યને જાંયા. હે જનાધિપ ! દેવોએ તે મહાત્માને નમન કરી કુશળ પૂછી વખતસર આ પ્રમાણે કહ્યું હે મુનિઐષ્ઠ ! યુદ્ધમાં દાનવોએ અમને ભગ્ન કર્યા છે તથા અંધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા છે માટે તમે અમને ત્રીવ લયથી બચાવી લો. આ રીતે દેવોએ કહ્યું ત્યારે તે અગસ્ત્ય ક્રોધ્યા અને ક્ષય સમયમાં કાળાસિ બળે તેમ તેજથી પ્રજ્વલિત થયા. તે પ્રદીપ્ત થયેલા કિરણોના સમૂહથી દાનવો તે સમયે દગ્ધ થયા અને હે મહારાજ ! અંતરિક્ષથી હજારો નીચે પડવા લાગ્યા. અગસ્ત્યના તેજથી બળતા દૈત્યો બે લોકોને તજી દક્ષિણ દિશા પ્રત્યે ગયા. પૃથ્વી પ્રત્યે ગયેલા બળિરાજન અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા હતા તે જોયો પૃથ્વી પ્રત્યે રહ્યા હતા અને જે બીજાઓ નીચેના લોકમાં રહ્યા હતા તે મોટા અસુરોને બાળ્યા નહિ. હે નૃપ ! પછી જેનો ત્રાસ શાંત થયેલો છે એવા સુરોએ ફરીને લોકો પ્રાપ્ત કર્યા. એ પછી દેવો એને કહેવા લાગ્યા કે, તમે ભૂમિમાં રહેલા અસુરોને હણો, આ પ્રમાણે કહેતા અગસ્ત્ય દેવો પ્રત્યે બોલ્યા કે હું પૃથ્વીમાં ગયેલા અસુરોને બાળવા શક્તિવાન નથી, મારું તપ ક્ષય પામે એથી હું બાળી શકતો નથી. હે પાર્શ્વિવ રાજન્ ! આ રીતે ભગવાન અને તપથી સમર્થ આત્માવાળા અગસ્ત્યે તે સમયે પોતાના તેજથી દાનવોને બાળ્યા હતા. હે અનન્દ ! મેં આવા અગસ્ત્ય તમને કહ્યા, હજી હું કહું છું અથવા તમે અગસ્ત્યથી ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહેા. ભીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન્ ! તે વખતે આતું કહીને મૌન થયા તેથી વાયુએ કહ્યું. હે રાજન્ ! યજ્ઞરિવ વસિષ્ઠનું મુખ્ય કર્મ સાંભળો. દેવતાઓ મનથી વસિષ્ઠને પાત્રી

તથા તેનું ઔરવ જાણી માનસસર પ્રત્યે યત્ન કરવા લાગ્યા તે સર્વ યજ્ઞ કરનારાઓને દુર્ભાગ થયેલા જોઇ શેઠના સરખી કાંતિવાળા ખલિન નામે દાનવો હણવાને ઇચ્છવા લાગ્યા. તેઓની સમીપ જાહ્નવે વર આપેલું સર હતું તેમાં વારવાર નાશ પામેલાં દાનવો નાહીને જીવતા થતા હતા. તેઓ મ્હોટા ઘેર પર્વતો તથા મુદ્ગેઓને લઈ સો યોજનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં જાહ્નવે ક્ષોભ પમાડતા, દશ હજાર દાનવો દેવો પ્રત્યે દોડ્યા ત્યારે તેઓએ પીડેલા દેવો ઇંદ્રને શરણુ ગયા. તેઓ સહિત વ્યથા પામેલા ઇંદ્ર વસિષ્ઠને શરણુ ગયા. તે વખતે ભગવાન ઋષિ વસિષ્ઠે અભય આપ્યું. તેઓને દુઃખવાળા જોઇ અકૂરપણામાં તત્પર થયેલા મુનિએ યત્ન વિના પોતાના તેજથી સર્વ ખલિન દાનવોને ખાળ્યા. આ રીતે મહાત્મા વસિષ્ઠે ઇંદ્ર સહિત દેવોની રક્ષા કરી. મહા તપસ્વી તે ઋષિએ કૈલાસ પ્રત્યે ચાલેલી ગંગા નદીને આણી, તેણે તે દિગ્ધ સરને બેઠું, તે નદીએ બેઠેલું જે સર હતું તે ત્યાંથી સરયૂ નદી થઇ. ન્યાં ખલિન દાનવો નાશ પામ્યા તે દેશ ખલિન થયો. આ રીતે મહાત્મા વસિષ્ઠે જાહ્નવે જીતે વરદાન આપેલું છે એવા દૈત્યોને હણ્યા તથા ઇંદ્ર સહિત દેવોની રક્ષા કરી. હે નિષ્પાપ ! આ પ્રમાણે મેં વસિષ્ઠનું કર્મ કહ્યું અને હું કહું છું અથવા તમે વસિષ્ઠથી ઉત્તમ ક્ષત્રિય કહો.

एतत्कर्मवसिष्ठस्य कथितं हि मयानघ ।

ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं वसिष्ठाक्षत्रियं वरम् ॥ ૨૬

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे शतो-
परिषद्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૧૫૭ મો. અશ્વિનીઓને સોમપાન.

भीष्म उवाच—इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ।

भुणु मे हैहयश्रेष्ठ कर्माग्निः सुमहात्मनः ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—હે હૈહય શ્રેષ્ઠ ! આ રીતે કહેલો અર્જુન મૌનવ્રતવાળો થયો ત્યારે વાયુએ તેને કહ્યું—હે હૈહય શ્રેષ્ઠ ! અતિ મહાત્મા અત્રિનું કર્મ સાંભળો. ભેગા થયેલા દેવ દાનવો ઘેર અંધકારમાં યુદ્ધ કરતા હતા તેમાં રાહુએ ખાણીથી ચંદ્રમા તથા સૂર્યને ભેગા. હે નૃપતિશાહી ! એ જાળવાનું દાનવોએ અંધકારથી ગ્રસ્ત થયેલા દેવોને માથે હણવા માંડ્યા. અસુરોએ હણીતા, ક્ષીણ જાળવાળા દેવોએ તપ કરતા, તપરૂપ ધનવાળા, ખાહણ અત્રિને જોયા. એ પછી દેવો જીનેદ્રિય અને શાંતક્રોધવાળા ઋષિને કહેવા લાગ્યા કે હે પ્રભો ! અસુરોએ ખાણીથી આ એ ચંદ્ર સૂર્યને વિંધ્યા છે અને અમે પણ અંધકારવાળા ભાગમાં શત્રુઓથી વધ પામીએ છીએ તથા શાંતિ પામતા નથી માટે ભયથી અમને ખયાનો. અત્રિ બોલ્યા—તમારું કેમ રક્ષણ કરું ? તેઓએ કહ્યું અમારા અંધકારને હણનાર તથા શત્રુને મારનાર ચંદ્રમા ને સૂર્ય જાઓ. જ્યારે આમ કહ્યું ત્યારે અત્રિ અંધકારને ટાળનાર ચંદ્રમા થયા તથા ચંદ્રની પેઠે પ્રિય દર્શનવાળા સૌમ્ય ભાવથી જોવા લાગ્યા. હે પાશિવ ! અત્રિએ નથી અતિ કાંતિ જેની એવા સૂર્ય તથા ચંદ્રમાને જોઇ યુદ્ધમાં પોતાનાં તપથી પ્રકાશ કર્યો. તે સમયે જગતને અંધકારરહિત તથા પ્રદીપ કર્યું અને પોતાના તેજથી શત્રુઓના

અધ્યાય ૧૫૮ મો. કપોતો વિનાશ.

૧મ ઉવાચ—તૂળીમાંલીલકુંભસ્તુ પવનસ્વચ્ચીત્પુનઃ ।

ધ્રુણુ મે વ્રાહ્મણેષ્વેવ મુખ્યં કર્મજનાધિપ ॥ ૧ ॥

બીજમ બોલ્યા—હે જનાધિપ ! સહસ્ત્રાર્જુન મૌન પ્રયો એટલે પવન ફરીને બોલ્યો કે, બ્રહ્મણમાંજ માંડે મુખ્ય કર્મ સાંભળો. જ્યારે ઇંદ્ર સહિત દેવો મહના મુખને પામ્યા ત્યારે વને તેઓની પૃથ્વી હરી. એ લોકોને હરણુ કરેલા માની દેવતાઓ દુઃખી થયા તથા કથી પીડા પામેલા તેઓ મહાત્મા, બ્રહ્માને શરણુ ગયા. દેવતાઓ બોલ્યા કે હે લોક પૂજીત મો ! વ્યવને મહના મુખમાં આસક્ત થયેલા અમ લોકોની પૃથ્વી હરી અને કપ નામના એ સ્વર્ગ હરણુ કર્યું. બ્રહ્મા બોલ્યા કે ઇંદ્રસહિત હે દેવતાઓ ! તમે ઝટ બ્રાહ્મણોને શરણુ જાઓ, મોને પ્રસન્ન કરવાથી પ્રથમની પેઠે એ લોકોને પામશો. તેઓ બ્રાહ્મણોને શરણુ ગયા તથા કોને ત્રીએ, આ રીતે કહેલા તેઓ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે કપોતે જીતો, એમ બોલ્યા. બ્રાહ્મણો બોલ્યા—અમે ત્રીમાં રહેલાઓને જીતીશું. તે પછી બ્રાહ્મણોએ કપને નાશ પમાડનારે કર્મ આરંભ્યું. તે જાણી કપોએ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે ધની નામે દૂત મોકલ્યો, તે ધનિએ જેમ કપનું વચન હતું । તે બ્રાહ્મણોને કહ્યું. સર્વ કપો તમારા સરખા છે, સર્વ વેદને જાણનારા પડિત, સર્વ પૃથ્વી યજ્ઞ કરનારા, સર્વ સત્ય વ્રતવાળા અને સર્વ મદર્ષિયોની તુલ્ય છે. લક્ષ્મી તેઓ પે કીડી છે અને તેઓ લક્ષ્મીને ધારણુ કરે છે. ગુરૂના વચનમાં રહેલા તેઓ ત્રથા સ્ત્રીઓની પ્રે જતા નથી, ત્રથા માંસ ખાતા નથી, અને દીપ્ત અગ્નિમાં હોમે છે, સર્વ નિયમિત ખાણ, બાલકોના સંવિભાગ કરનારા, ધીરેશ્વો આવીને જાય છે. રજસ્વલાને નથી સેવતા ને શુભ કર્મવાળા સ્વર્ગની ગતિ પામે છે. ગર્ભિણી તથા વૃદ્ધ વગેરેના જન્મ્યા વિના મતા નથી. પૂર્વાન્હ ભાગમાં કીડતા નથી તથા દિવસે સુતા નથી. આ અને બીજા, બહુ ઘુમી યુક્ત કપોને કેમ જીતશે માટે નિવ્રત થાઓ. નિવ્રત થયેલા તમોને મુખ થશે. તે નામે દૂત કપોને કહેવા લાગ્યો—બ્રાહ્મણો તમારે પ્રિય કરનારા નથી, એથી સર્વ કપો એ લેઈ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે દોડ્યા. સર્વ બ્રાહ્મણો જિંચા અગ્રભાગવાળી ધ્વજનથી યુક્ત કપોને િગળતા. કપોના પ્રાણને નાશ પમાડનાર અગ્નિ ફેંક્યો. હે નરાધિપ ! સનાતન બ્રાહ્મણે સંજ્ઞેલા અગ્નિ કપોને હણી જેમ આકાશમાં વાદળાં શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. તે સર્વ એ કુદ્દમાં મળી દાનવોને હણ્યા તે વખતે બ્રાહ્મણોએ હણેલા કપોને જાણ્યા નહિ. એ પછી । તેજસ્વી નારદે આત્રી હે વિભો ! જે રીતે મહા ભાગ્યવાળા બ્રાહ્મણોએ તેજથી કપોને પા તે વાત કહી. નારદનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા સર્વ દેવો દિગ્ગે, યશસ્વી બ્રાહ્મણે પશુ વખાણવા લાગ્યા. દેવોનું તેજ તથા પરાક્રમ વધવા લાગ્યું અને તેઓ ત્રણ લોકમાં ત્થા અગ્રપશુને પામ્યા. આ રીતે વચન કહેતારા વાયુને સહસ્ત્રાર્જુને જે કહ્યું તે હે મહા-ક્રો ! સાંભળો. સહસ્ત્રાર્જુન બોલ્યો—હે પ્રભો ! હું નિરંતર સર્વ પ્રકારે બ્રાહ્મણો અર્થે હું તથા બ્રાહ્મણો વિષે આસ્થાવાન થઈ નિત્ય બ્રાહ્મણોને નમું છું. મેં દત્તાત્રેયની પ્રસન્નથી આ બધું પ્રાપ્ત કરેલું છે, લોકમાં પરમ કીર્તિ મેળવેલી છે અને મોટો ધર્મ આ-લે છે અહો ! મારત ! મેં અપ્રત્યક્ષાળા આપે સમગ્રપણાથી કહેલાં બ્રાહ્મણોનાં કર્મ સાંભળ્યાં. બોલ્યા—તમે સૂત્રિયના ધર્મથી બ્રાહ્મણો તથા ઇન્દ્રિયોને પાળો, ભૃગુઓથી તમને કાળે ધોર ભય થશે.

બ્રાહ્મણાન્ ક્ષાત્રધર્મેણ પાલયસ્વેન્દ્રિયાણિ ચ ।

મૃગુચ્ચસ્તે મર્મં ઘોરં તત્તુ કાલાઙ્ગુચિત્થતિ ॥ ૨૭ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसंवादे अष्ट-
पञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

અધ્યાય ૧૫૮ મો. બ્રાહ્મણોની પૂજનું ફળ.

શુધિદિર ઉચાચ—બ્રાહ્મણાનર્થસે રાજન્ સતતં સંશિતવ્રતાન્ ।

કં તુ કર્મોદયં દૃઢ્વા તાનર્થસિ જનાધિપ ॥ ૧ ॥

શુધિદિર બોલ્ય—હે જનાધિપ રાજન ! શું કર્મોના ઉદયને દેખી નિરંતર ઉત્તમ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણોને પૂજે છે ? હે મહારત ! મહાબાહો ! બ્રાહ્મણોની પૂજમાં શું ફળ દેખી તેઓને પૂજે છે, એ સર્વ મને કહેો ? જીખ બોલ્યા—મહાયુદ્ધિવાળા, મોટાં વ્રતવાળા, જેણે કર્મ ફળ જોયેલું છે એવા કેશવ તમને સર્વ કર્મોના ઉદય કહેશે. બળ, કાન, વાણી, મન નેત્ર તથા વિશુદ્ધતા સહિત જ્ઞાન મને આજ થયું છે, અને અતિ ધણા કાળમાં મેં દેહનો ત્યાગ મનેલો છે, આજ બહુજ થોડા કાળમાં સર્વ આવશે. હે રાજન ! પુરાણમાં જે મોટા ધર્મો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય, અને શૂદ્રોના કલા છે, જેઓ ધર્મોને સેવે છે તે અને શેષ કૃષ્ણથી શિખો. હે કૌરવેન્દ્ર ! હું તમને કરી કૃષ્ણને બાણું છું. જે એ છે અને જે એમનું જીવું બળ છે. કેશવ ન આપી શકાય તેવા બળવાળા છે તે આ સંસારમાં ધર્મ કહેશે. કૃષ્ણે પૃથ્વીને આકાશને તથા સ્વર્ગને સજ્યાં, કૃષ્ણના દેહથી પૃથ્વી થઈ, આ ભયંકર બળવાળા જીવના વરુદ્ધ છે તેણે પર્વતોને તથા દિશાઓને સજી, એની નીચે અંતરિક્ષ, સ્વર્ગ, આર દિશાઓ, આર ખુણા તથા આ સૃષ્ટિ પાછળ થઈ. તેમણે પુરાણ વિશ્વને ઉપજાવ્યું એમની નાભીમાં કમળ થયું જેમાં પોતે ધણા બળવાળા બ્રાહ્મણ થયા. હે પાર્થ ! જેણે ઘોર અધ-કારને ચોતરફથી ભેદ્યું, જે અંધારું સમુદ્રને તરછોડતું રહ્યું છે. સત્ય યુગમાં હે પાર્થ ! સમય ધર્મ હતો, ત્રેતા યુગના સમયમાં જ્ઞાનને પામેલો ધર્મ હતો, દ્વાપરમાં બળ હતું અને કલિમાં કાળો અધર્મજીવ પૃથ્વીપર પ્રસર્યો છે. તે જ આદિ દેવે પ્રથમ દૈત્યોને હણ્યા, તેજ આદિ દેવ સત્રાટ થયા, તે બ્રાહ્મિયોના ઉત્પન્ન કરનાર, જૂત ભવિષ્યરૂપ આ સર્વ જગતના કર્તા છે. દેવોના વંશમાં ધર્મ જ્ઞાનિ પામે છે ત્યારે મનુષ્યોમાં કૃષ્ણ જન્મે છે તથા તે સત્તા યુક્ત બ્રાહ્મણા ધર્મમાં રહીને પર તથા અપર લોકને પાળે છે. હે પાર્થ ! તજવા થોડા વસ્તુને તજી અસુરોના વધ માટે કાર્ય, અકાર્ય અને કારણરૂપ દેવ કરેલા છે, કરવા રૂપ છે અને કરાય છે તમે એને રાહુ ચંદ્ર તથા ઇંદ્રરૂપ બોલો. તે સર્વ કર્મવાળા છે, તે સર્વ રૂપવાળા છે, તે વિશ્વને ભોગવનાર, વિશ્વને સજવનાર અને વિશ્વને જીતનાર છે. તે જીવને ધારણ કરનાર, રૂધિરને ધારણ કરનાર અને વિદ્યારણ છે. લોહી કર્મોથી બળેલા તેની રતુતિ કરે છે, નિત્ય દેવો ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ તેની રતુતિ કરે છે, રાક્ષસો તેની રતુતિ કરે છે. જનના પોષક અને જીતનાર છે. યજ્ઞમાં વખાણ કરનારો તેની રતુતિ કરે છે, સામાને બળજીવારા રથતરમાં રતુતિ કરે છે, બ્રાહ્મણો તેને દેહના મંત્રાથી રતવે છે, અધ્વયુ તેને ધૃત અર્પે છે.

ભારત ! જુની બ્રહ્મચર્ય પ્રત્યે પેડેલા નેણે પૃથ્વીનું છંદન માં જત કર્યું. તે ઉત્તમ કર્મવાળા
 દેવ, નાગ તથા દાનવોને ક્ષોભ પમાડી પૃથ્વીને ઉદ્ધાર કર્યો. હે ભારત ! મંદ્રો વૃષ્ટિ
 વાણીથી તેની સ્તુતિ કરે છે, તે ત્રણ એક પશુઓનો મુખર છે, તેનાં જૂદાં જૂદાં
 ને જાણે છે અને યુદ્ધનાં વાહનને જાણે છે. તે નિત્ય રહેનારા દેવોના વશમાં, અંતરિક્ષ
 ધી, સ્વર્ગ તથા સર્વ રહ્યું છે. તેણે દેવોના કુંભમાં વીર્ય નાંખ્યું, જેમાં ઉત્પન્ન થયેલા
 ૪ ઋષિ છે. તે વાયુ છે, તે ઘોડાના વેગવાળા વિમુ છે, તે રાશવાળા છે, તે આદિદેવ
 છે, તેણે સર્વ અમુરોને છોડ્યા છે, તેનાં પગલાંઓથી ત્રણ જગત્ છોડ્યાં છે, તે દેવ,
 યજ્ઞ અને પિતૃના આત્મારૂપ છે, તેનેજ યજ્ઞને જાણનારાઓના વિનાનરૂપ કહે છે. તેજ
 નો વિભાગ કરતાં ઉદય પામે છે. તેનું ઉત્તર તથા દક્ષિણ બે અયન છે. પૃથ્વીને શોભાવ-
 નાં કિરણો તે વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણો નેને સેવે છે. સૂર્ય તેની કાંતિનો ઉપયોગ કરી શામે
 મહિને મહિને યજ્ઞને કરનાર યજ્ઞ કરે છે, વેદને જાણનારાઓ યજ્ઞમાં તેનો પાઠ કરે છે
 આ ત્રણ નાભિવાળા, સાન ઘોડાઓથી યુક્ત, ત્રણ ધામવાળાં ચક્રને ધારણ કરે છે.
 વીરપાર્શ્વ ! જે રીતે મહા તેજસ્વી, સર્વ વ્યાપક સર્વના સિંહરૂપ એકલા કૃષ્ણ લોકોને
 રણ કરે છે તે રીતે અધારાને હણનાર, સૂર્યરૂપ તેજ કૃષ્ણને સદા કતાંને પ્રસન્ન
 લા, મહાત્મા પ્રભુ એક વખતે ખડમાં ગયેલા તથા ખાંડવ વનમાં અગ્નિરૂપ થયા હતા,
 રાક્ષસો તથા નાગોને છૂટી સર્વ દેહાણે ગયેલા અગ્નિમાં સર્વ હોમે છે. તેણેજ કુતીના-
 ને ઘોળો ઘોડો આપ્યો હતો, તેણેજ સર્વ ઘોડાઓને કપાં હતા, તે સંસારરૂપ રથને
 ખનાર છે, તેનો રથ ત્રણ ચક્રવાળો, ત્રણ મસ્તક એટલે ઉચ્ચી મધ્ય અને નીચી ગતિરૂપ
 ફળવાળો, ચાર કાળ, અદૃષ્ટ, ઇશ્વરેન્દ્રિયા અને પોતાના સંકરૂપરૂપ ઘોડાવાળો તથા ત્રણ
 બે એટલે શુક્લ, કૃષ્ણ અને શુક્લકૃષ્ણ; ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ જેના ગર્ભમાં છે એવો હોઇ
 આકાશને કર્યું. પંચભૂતોના આશ્રયરૂપ તેણે પૃથ્વી, સ્વર્ગ તથા અંતરિક્ષને નિર્માણ કર્યું.
 ત્રણ દીપ્ત અગ્નિનાં તેજ સરખાં તેજવાળા ઋષીદેશ લગવાને અરણ્યો તથા પર્વતોને સ-
 ને તેણે નદીઓને ઉલ્લંઘી હણવાની ઇચ્છાથી વળ્લને પ્રહાર કરનારા ઇંદ્રને પરાંતવ પમાડ્યો.
 યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણો જુની હજારે ઋચાઓથી મહેંદ્રની સ્તુતિ કરે છે. હે રાજન ! ધરમાં
 અને બીજાએ મોટા બળવાળા દુરાસાને વસાવો શકાય તેમ નથી. તેનેજ એક પુરાણ
 કે કહે છે, અને વિશ્વને કરનાર આત્માના ભાવોને કરે છે જે અધિ દેવ ચારે વેદોને જાણે
 જે પુરાણ વિધિઓનો આશ્રય કરે છે, કામ ઇચ્છામાં, વેદમાં અને લૌકિકમાં જે ફળ
 તે સર્વ કૃષ્ણરૂપ જાણે. સર્વ લોકમાં શુદ્ધ જ્યોતિ ત્રણ લોક, ત્રણ લોકપાત્ર, ત્રણ અગ્નિ,
 વ્યાહતિઓ અને સર્વ દેવા દેવકીના પુત્રરૂપ છે. તે વર્ષરૂપ, ઋતુરૂપ, અર્ધ માસરૂપ,
 મારાતરૂપ, કાળરૂપ દિશારૂપ માત્રા મુહૂર્ત જ્વર અને ક્ષણો એ સર્વ, કૃષ્ણરૂપ જાણે. હે
 રાજન ! ચંદ્ર, સૂર્ય પ્રદ નક્ષત્ર તારા સર્વ દર્શો, પૌર્ણ માસ, નવમીના યોગો, ઋતુઓ વગેરે
 કૃષ્ણથી થયેલાં છે. રૂદ્ર, આદિત્ય વસુ, અશ્વિનીકુમાર, સામ્ય, વિશ્વદેવ, મરૂદ્ધિ, પ્રજા-
 ના, દેવશક્તા આદિતિ, અને સાત ઋષિઓ, સર્વ કૃષ્ણથી થયેલાં છે. વાયુ થઇને જગતને
 પમાડે છે, અગ્નિ થઇને સર્વ રૂપવાળાને જાળે છે, જળ થઇને સર્વને ભેડાડે છે, બ્રહ્મા
 ને જગતના સમુદ્ધોને સજે છે. જે વેદમાં સિદ્ધ કરેલું જાણના યોગ્ય છે જે વિધિ
 માં આશ્રય કરે છે, જે વેદમાં અને બળમાં છે તે તથા ચરાચર સર્વ તંત્રે દેશા રૂપ
 ને પરમ ગેવા તે જ્યોતિ રૂપ થયેલા પાસે પ્રકાશ છે. જે કાંતિવડે વિશ્વરૂપ છે, સર્વ

પ્રાણિયોના આત્માના કારણરૂપ થયેલા તેમણે જાગતે સૃષ્ટિ પૂર્વે સર્વ જગત્ કરેલું છે. તેમ ઋતુ, જૂઠા જૂઠા ઉપાતો, જૂઠાં જૂઠાં અદ્ભુતો, મેઘ વિજગતિ, સર્વ, અંશરત, રૂપ, સર્વ સ્થાવર જંગમ કૃષ્ણથી ગયેલું છે તથા વિશ્વત્મા વિષ્ણુરૂપ એને જાણે. વિશ્વના આત્મા-સરૂપ, નિર્ગુણ, વસુદેવના પુત્રને સંકલ્પે ને જીવરૂપ થયેલા કહે છે, મહાત્મા બ્રહ્મા પ્રભુને તે એવા અનિર્દેશ રૂપ પણ તેમનેજ જાણે. હે પાર્થ! પાંચ પ્રકારે દેવ, અસુર, મનુષ્ય, આપદ અને નિર્વકૃષ્ણે પાંચ યુગોથી થયેલા જગત્ને સ્વજગતે ઇચ્છનારા પ્રેરક છે. પૃથ્વી, વાયુ આકાશ, તેજ તથા જળ કરેલું છે. સ્થાવર સદિત જંગમ, ચાર પ્રકારના આ લોકને કરી તે પછી પાંચના બીજ કારણરૂપ થયેલા પૃથ્વીમાં વળું જગ કર્યું. હે રાજન! તેમણે જગતને કરેલું છે તે આત્માના કારણરૂપ આત્માવડે જાગે છે. દેવ અસુર, મનુષ્યો લોક, ઋષિ, પિતૃ, પ્રજા તથા સર્વ પ્રાણી લોકને સમાસે કરી વિધિ પ્રમાણે સદા પ્રાણિયોના પતિ સ્વજગા ઇચ્છે છે. તમે શુભ, અશુભ, સ્થાવર, જંગમ, સર્વ કૃષ્ણથી થયેલું જાણે જે વર્તે છે અને થશે એ સર્વ તમે કૃષ્ણરૂપ જાણે. પ્રાણિના અંત વખતે સાક્ષાત્ કૃષ્ણ મૃત્યુરૂપ છે. નિત્ય ધર્મને ધારણ કરનાર છે. જે થયેલું છે તે કર્યું બીજું ન સમજે. પણ સર્વ કૃષ્ણથી થયેલું જાણે. લોકમાં ઉત્તમ પુણ્ય છે, જે શુભ તથા અશુભરૂપ છે તે સર્વ અચિંત્ય કૃષ્ણરૂપ છે, એથી બીજું કલ્પાય છે તે વિપરીત છે. એવા કૃષ્ણ એથી અદુરૂપ, પરમ, નાશ રહિત નારાયણ છે, તે સ્થાવર તથા જંગમના મધ્ય અને આદિરૂપ છે, કલ્પાણને ઇચ્છનારા એના જન્મ તથા નાશ રૂપ છે.

પતાહશઃ કેશયો તશ્ચમૂયો નારાયણઃ પરમશ્ચાલ્યયશ્ચ ।

મધ્વાદ્યં તસ્ય જગતસ્તથુશ્ચ શ્રુભૂષતાં પ્રમત્તશ્ચાલ્યયશ્ચ ॥ ૪૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्ममहापुरुषमाहात्म्ये एकोनष-
ष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

અધ્યાય ૧૬૦ મો. દુર્વાસાને લેક્ષ્યા દાન.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—ઘ્રીહિ બ્રાહ્મણપૂજાર્યાં વ્યુષ્ઠિં ત્વં મધુસૂદન ।

વેષાત્વમસ્ય ચાર્યસ્ય વેદસ્વાં હિ પિતામહઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે મધુદૈત્યને હજુનાર! તમે બ્રાહ્મણની પૂજામાં ફળનો ઉદય કહે છે તમે આ અર્ચના જાણુનારા છો અને બ્રહ્મા તમને જાણે છે. વસુદેવના પુત્ર બોલ્યા કે હે ભર-તશ્રેષ્ઠ! કુરોમાં શ્રેષ્ઠ રાજન! તત્ત્વેકરી યથાયોગ્ય બ્રાહ્મણોના શુભને મારા કહેવાથી સાવ-ધાન થઇ સાંભળો. હે કુરુપુત્ર! પૂર્વે બ્રાહ્મણોએ કાપયુક્ત કરેલા પ્રભુને દારકામાં બેસેલા હું તેને પૂજવા લાગ્યા. હે મધુદૈત્યને મારનાર! બ્રાહ્મણની પૂજામાં શું ફળ છે? પરલોકમાં એઓનું ઇશ્વરપણું ક્યાંથી છે? હે માનને દેનાર! સદા બ્રાહ્મણને મુજવા તેમાં શું ફળ છે? એ સર્વ મને સ્પષ્ટ કહે! એમાં મને મહેરો સંશય છે. હે મહારાજ! આ રીતે પ્રભુને કશું ત્યારે મેં સાચું જે કહ્યું તે હે મહારાજ! સાવધાન થઇ સાંભળો. હે રહિતશ્રીના પુત્ર! બ્રાહ્મણની પૂજામાં ફળનો ઉદય છે તે મારાથી જાણે. આ સોમ રાજ સુખ દુઃખોના

ધધર છે. હે શકિમણીયી થયેલા પુત્ર ! આ લોકમાં તથા પરલોકમાં બ્રાહ્મણ જેમાં મુખ્ય છે એવું સૌમ્ય મુખ છે એમાં મને વિચાર નથી. બ્રાહ્મણોની મર્તિના પૂજનથી આયુષ્ય, કીર્તિ, યશ અને બળ પ્રાપ્ત થાય છે. લોક તથા સર્વ લોકોના ધધરો બ્રાહ્મણોને પૂજનાર છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, યશ, લક્ષ્મી, રોગની શાંતિ, દેવતા અને પિતૃના પૂજન માટે અક્ષપણે બ્રાહ્મણોને ખૂબ સંતુષ્ટ કરેલા. હે મહાપાદો પુત્ર ! હું ધધર છું માટે તેને કેમ ન આદરું ? તમને અહિં બ્રાહ્મણો પ્રત્યે ક્રોધ ન થાઓ. આ લોક તથા પરલોક માં વિદ્વાન બ્રાહ્મણો મોટાં જીવંત છે. પ્રત્યક્ષ દેખાડનારા ક્રોધ પામેલા આ જગતને ભસ્મ કરે છે. જેઓ લોક તથા લોકેશ્વરો બીજા પણ સજીવ શબ્દ છે તેઓમાં સારા તેજસ્વિયો દીક જાનથી કેમ ન વર્ને ? હે તાત ! સ્ત્રી વસ્ત્રચળો, બિલ્વના ઘંડને ધારણ કરનાર, મેડી દારીવાળો, દૂશ અને મદ્યન હરિપિંગલ નામે બ્રાહ્મણ મારે ઘેર વસતો હતો, જે દીર્ઘ મનુષ્યોથી પ્રમાણે કરી પૃથ્વીમાં અધિક હતો. તે જે દિવ્ય તથા મનુષ્યના લોકો છે તે લોકો પ્રત્યે પેતાની મેળે ફરતો. વળી ચોટા તથા સજાઓમાં આ વાત કહેતો કે જે સર્વ આણિયોમાં સૂક્ષ્મ અપકાર થાય તોપણ રોષ કરનાર છે તે બ્રાહ્મણ દુર્વાસાને ઘરમાં સત્કાર કરેલા દ્રાણ વસાવે ? આ મારી પરિભ્રમણે સાંભળી દ્રાણ આશ્રય આપે છે ? જે કોઈ પણ મને વસાવે તેણે મને દ્રાપાવવો નહિ. તેમ કોઈ મને આદર ન આપે ત્યાં હું વસવાનો નથી. દુર્વાસા એક વખતે હનુરોનું અન્ન ખાય છે તથા એક વખત થોડું ખાય છે તથા ફરીને ઘેર નથી આવતા. અકસ્માત્ હસે છે અને અકસ્માત્ રૂવે છે, તે સમયે પૃથ્વીમાં કોઈ પણ વયથી તેની તુલ્ય ન હતો, આમ કલા પછી પોતાને સ્થાન જઈ શક્યાસહિત આસ્તરણો અને શયનગારેલી કન્યાઓને બાળી પછીથી ચાલતો થયો. એ પછી ઉત્તમ વ્રતવાળો તે મુનિ મને હે કૃષ્ણ ! હું સત્તર દુઃખપાક ખાવા છઠ્ઠું છું એમ બોલ્યા. તેજ વખતે તેને ઘેર મેં તેના ચિત્તને બાળી માણસ સાથે સર્વ અન-ધાન, તથા ભક્ષ્ય પદાર્થો, 'તેણે અહિં આ પદાર્થો સત્કારથી મોકલ્યો' એમ પ્રેરણા કરી હતી તેવી મોકલ્યા. પછી મેં ઉત્તો દુઃખપાક નિવેદન કર્યો, તેને ખાઈને તે તો ઝટ આવું વચન બોલ્યા કે ઝટ તમે દુઃખપાકથી મારા અંગેને સિંધો છો કે નહિ ? ત્યારે મેં તેના કહેવા પ્રમાણે વિચાર્યા વિનાજ કહ્યું. તે ઉચ્છિષ્ટથી અંગે તથા મસ્તકને લેપ કર્યો. તે વખતે સમીપમાં તેણે શુભ મુખવાળી તમારી માતાને દીડી, તેણે હસતાં એવાં તેને દુઃખપાકથી લેપ કર્યો મુનિએ ઝટ દુઃખપાકથી લિપ્ત થયેલાં અંગવાળા તેને રથ પ્રત્યે જોડ્યાં અને તે રથ પ્રત્યે ખેસી તે મારા ઘરથી નીકળ્યા. અગ્નિની તુલ્ય વર્ણવાળા પ્રકાશિત, સુહિમાન્ બ્રાહ્મણ રથની ધોસરીને ધારણ કરનારની પેઠે મારા જોતાં છડીથી અથવા ચાંચખાથી સોળ વર્ષનાં શકિમણીને દુઃખ દેવા લાગ્યા. તે વખતે મને થોડું પણ ઇર્ષ્યાથી કરેલું દુઃખ ન થયું, તેમ તે મોટા રાજમાર્ગથી બંદાર નીકળ્યા, તે મોટું આશ્ચર્ય જોઈ ચાલેલો ક્રોધ પેદા થયો. ત્યાં કેટલાક એક બીજાને બોલતી માંહેમાંહે બોલવા લાગ્યા કે બ્રાહ્મણોજ એક પેદા થયા છે, બીજાને વર્ણ કોઈ રીતે નથી થયો. આ રથ પ્રત્યે ખેસી બીજો કાણ પુરૂષ જીવે ? જે તીક્ષ્ણ એવું સર્પનું ઝેર છે તેથી પણ બ્રાહ્મણ અતિ તીક્ષ્ણ છે, બ્રાહ્મણરૂપ સર્પથી દંખ થયેલાનો કોઈ પણ ઉપાય કરનાર નથી. દુઃખે પરાભવ પમાડ્યા એવો તે જરો હતો ત્યારે માર્ગમાં શકિમણી પડ્યાં, તે શ્રીમાનથી સકલ ન થયું ત્યારે સ્ત્રી પ્રેરવા લાગ્યા. પછી પરમ ક્રોધ પામેલા બ્રાહ્મણ રથમાંથી થેડી પગે ચાલી આવળા માર્ગથી દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરી જોડ્યા. હું આજ માર્ગથી હોડતા ઉત્તમ બ્રાહ્મણની પાછળ દોડ્યો અને હે ભગવાન ! તે રીતેજ પૃથ્વી લિપ્ત થયેલા પ્રમત્ત થાઓ એમ બોલ્યો

ત્યાર પછી તેજસ્વી મને જોઈ કહેવા લાગ્યો કે હે મદાલુજ કૃષ્ણ ! પ્રકૃતિથીજ તમે કોવ
જીયો, હે સુવત ! હું આમાં તમારો અપરાધ દેખતો નથી, હે જોવિંદ ! હું તમને પ્રમ-
થ્યો છું માટે ઇચ્છા હોય તેમ કામનાઓને માગો. હે તાત ! હું પ્રમન્ન છું માટે તમે વિ-
પ્રમાણે મારા કળના ઉદ્યતે જુઓ. જ્યાં સૂત્રી મનુષ્યોના અજમાં ભાવ થશે ત્યાં તું
જેમ અન્નમાં તેમ તમારામાં ભવ થશે. જ્યાં સૂત્રી લોકમાં પુણ્યરૂપ તમારી કીર્તિ થ
ત્યાં સુધી ત્રણ જગતમાં વિશેષપણાને પામશે. હે જનાર્દન ! તમે સર્વ લોકોને અતિ ડિ
થશો. હે કૃષ્ણ ! તમે જે બેઠેલું છે, જે બેઠેલું છે અને જે કરું નાશ કરેલું છે તે સ
તેવુંજ અથવા અધિક થયેલું જોશે. મધુ દેવને મારનારા કૃષ્ણ જ્યાં સુધી તમારા અંગો
લિપ્ત થયેલ છે આથી જ્યાં સૂત્રી ઇચ્છો એ ત્યાં સૂત્રી તમને મૃત્યુનો ભય નથી. =
પછી મેં કહ્યું—શા માટે આજ તમારાં પગનાં તળાં લિપ્ત નથી ? ત્યારે હે પુત્ર ! આ
પ્રિય નથી એમ પ્રસન્ન થયેલા તે મને કહેવા લાગ્યા. આ રીતે કહ્યા પછી હું પોતા
શરીરને લક્ષ્મીથી યુક્ત જેવા લાગ્યો અને પ્રસન્ન થયેલો રૂકિમણી પ્રત્યે મોહ્યો—હે શોભન
તમે સર્વ સ્ત્રીઓમાં ને જગત વિષે ઉત્તમ યશ, ઉત્તમ કીર્તિ પામશો. હે ભાવવાળી ! ત
જરા અથવા રોમ કે ખરાબ વસ્ત્રપાત્રું સ્પર્શ કરશે નહિ, પુણ્ય મધવાળાં તમે કૃષ્ણને
વશો, કૃષ્ણની સોળ હાજર સ્ત્રીઓમાં તમે અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણની સમાન લોકવાળાં થશો. =
રીતે તમારી મતાને કહ્યા પછી ફરી ચાત્રતા થયેલા, અતિ મોટાં તેજવાળા, દુર્વાસા
અગ્નિની પેઠે પ્રકાશતા તે મને કહેવા લાગ્યા કે હે કેશવ ! આ તમારી બુદ્ધિ બ્રાહ્મણો પ્ર
થાઓ, આ રીતે કહીને હે પુત્ર ! ત્યારે તે ત્યાંજ અંતર્ધાન થયા. તે અંતર્ધાન પામ્યા ત્ય
હું મોટું વ્રત કરવા લાગ્યો કે હે પ્રભો ! જે કંઈ બ્રાહ્મણ ઓમે તે સર્વ કરવું, આ પ્રમ
હે પુત્ર ! હું તમારી માની સાથે વ્રત કરી અતિ હર્ષિત મનવાળા થઈ ધરમાં પેઠો
ધરમાં પેસતાં હે પુત્ર ! બ્રાહ્મણે બેઠેલું અને જે બેઠેલું હતું તે સર્વ નવું જેવા લાગ્યો.
પછી સર્વ દંડ અને નવું જોઈ વિસ્મય પામેલો હું મનથી બ્રાહ્મણોને પૂજવા લાગ્યો. આ રી
હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! રૂકિમણીના પુત્ર પ્રચુન્નના પુઠવાથી મેં તે વખતે ઉત્તમ બ્રાહ્મણનું ૨
માહાત્મ્ય કહ્યું. હે કૃતીપુત્ર ! હે પ્રભો ! તમે પશુ નિરંતર વાણી તથા દાનોથી મહા ભાગ
વાળા બ્રાહ્મણોને પૂજા. આ રીતે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! હું બ્રાહ્મણની પ્રમત્તાથી થયેલી કર્મ
કળથી વ્રદિને પામ્યો છું માટે આ ભીષ્મ મને જે કહે છે તે સત્ય છે.

एवं दृष्टिमहं प्राप्तो ब्राह्मणस्य प्रसादवाच ।

यच्च मामाहमीमोयं तत्सत्यं भरतर्षभ ॥ ૫૬ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानर्षे दुर्वासोभिक्षानाम षष्ठ्यधि-
कृततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

૬૬૦૧૦૦ ૬૬૦૧૦૦ ૬૬૦૧૦૦

અધ્યાય ૧૬૧ મો. કૌશરની પ્રશંસા.

શુષિહિર ઉચ્ચાય—દુર્વાસસઃ પ્રસાદાતે યત્તવામબુસૂદન ।

અચાન્નમિદ વિજ્ઞાનં તન્મે વ્યાકથ્યાનુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે મધુસૂદન ! દુર્વાસાના પ્રસાદથી ત્યારે તમને જે વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે અને તમે કહેવા યોગ્ય છે. હે અતિમતાંવર ! તે મહાત્માનું જે મોટું ભાગ્ય તથા નામ છે તે સર્વ હું તત્વથી ગણવા ઇચ્છું છું. વાસુદેવ પુત્ર બોલ્યા—હે રાજન ! મેં જે ક્ષેત્ર મેળવેલો છે અને જે યજ્ઞ સંપાદન કરેલો છે તે હું જરા ભુટવાળાને નમસ્કાર કરી તમને કહું છું. હે વિશાંપતે ! પ્રાંતઃકાલમાં ઉડીને મેં હાથ બેડી યત્નથી જે અધ્યયન કર્યું છે તે મારા કહેવાથી શત રૂદ્રનો જપ સાંભળો. તપની અંગે મહા તપસ્વી પ્રળપતિએ તે સંજેલો છે. ને હે તાત ! શંકરે સ્થાવર જંગમ પ્રજા સજી છે. હે વિશાંપતે ! મહાદેવથી કશું પણ બીજું ભૂત નથી. ત્રણ જગતમાં શંકર એજ પ્રાણિયોની ઉત્પત્તિરૂપ છે, કોષપણુ તે મહાત્માની આગળ રહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી, ત્રણ જગતમાં તેની સમાન પ્રાણી નથી. યુદ્ધમાં કોષ પામેલા શિવના ગણથી પણ કશુંએ સંગ્રા રહિત અને હણ્યોએલા જેવા થઈ કંપે છે તથા તથા પડે છે. યુદ્ધમાં મેષના નાદની ઉપમા અપાય એવા તેમના-શિવના ઘેર શબ્દને સાંભળી દેવાનું હૃદય પણ ફાટે છે. કોષ પામેલા પિનાકધારી શિવ ઘેરરૂપ ધારણ કરી જેઓને જીએ અને તે કોષે ત્યારે તે નથી સુર, નથી અસુર, નથી ગંધર્વો કે નથી સર્પો. લોકમાં યુદ્ધ વિષે રહેલા યજ્ઞ અત્યંત સુખ હોય તેમ વૃક્ષતા, જ્યારે વિસ્તાર પામેલા મોટા યજ્ઞમાં દક્ષપ્રજાપતિ યજ્ઞન કરતા હતા ત્યારે કોપ પ્રાપ્તિ મહાદેવે યજ્ઞને નાશ પમાડ્યો હતો, નિર્ભય થયા હતા અને ધનુષ્યથી શબ્દ સહિત બાણ ફેંકી નાશ કરતા હતા. ઝટ યજ્ઞને હણવાથી તથા મહાદેવના કોપવાથી દેવતાઓ કોષથી પણ સુખને શાંતિ પામતા ન હતા તથા ખેદ પામતા હતા. હે પાર્શ્વ ! તે પ્રત્યંચાના શબ્દથી આકુળ થયેલા સર્વ લોકો પરવશ થયા હતા અને સુર તથા અસુરો ખેદ પામતા હતા, જળ કંપતુ હતું, પૃથ્વી કંપતી હતી, પર્વતો કંપતા હતા અને સર્વ તરફથી આક્રમક કંપતુ હતું, અધારાથી વિટાએલા લોકો શોકતા નહતા અને હે ભારત ! સૂર્ય સહિત જ્યોતિષની ક્રાંતિ નાશ પામી હતી. તે પછી અતિ બીંતિ પામેલા, સર્વ પ્રાણિયોના તથા પોતાના હિતને ઇચ્છનારા ઋષિયો શાંતિ અને કલ્યાણના સ્થાનરૂપ ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ભયંકર પરાક્રમવાળા, કોષ પામેલા શિવ દેવો પ્રત્યે દોડ્યા અને પ્રહારથી ભગનાં નેત્ર નાશ પમાડ્યાં. કોષ યુક્ત થઈ પગથી પૂષણુ પ્રત્યે દોડ્યા, પુરોહિતનું ભક્ષણ કરનારાના હાંત પાડી નાંખ્યા ત્યારે કંપતા એવા દેવો શંકરને નમવા લાગ્યા, તેથી ફરી શિવે અતિ તીક્ષ્ણ દીપ બાણ સાંધ્યું. રૂદ્રનું પરાક્રમ જોઈ ઋષિઓ સહિત બીનેલા તે દેવતાઓમાં ઉત્તમ દેવો શિવને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. વળી તે વખતે દેવતા બે હાથ બેડી શતરૂદ્રનો જપ કરવા લાગ્યા. દેવોએ સ્તુતિ કરેલા મહાદેવ પ્રસન્ન થયા. હે રાજન ! તેઓએ યજ્ઞમાં શિવનો વિશેષ ભાગ કહ્યો અને ભયથી દેવો સસ્તુ પામ્યા. તેમના પ્રસન્ન થવાથી યજ્ઞ સંધાયેલો થયો. તેમાં જે જે હરણુ કરેલું હતું તેને તે રીતેજ જીવતું કર્યું. સ્વર્ગમાં વસાક્રમી અસુરોનાં લોહાનું, રૂપાનું, અને બીજું સોનાનું આ રીતે ત્રણ પુરો હતું, ઇંદ્ર સર્વ આયુધોથી તેઓને છતવા શક્તિમાન ન હતો, એ પછી પીઠ પામેલા સર્વ દેવો રૂદ્રને શરણે ગયા. પછી તે જાણે આવેલા મહાત્મા સર્વ દેવતાઓ બોલ્યા—હે રૂદ્ર ! સર્વ કર્મોમાં રૂદ્રનાં પશુઓ થશે માટે હે માનદ ! પુરો સહિત દાનવોને હણો તથા ત્રણ લોકોનું રક્ષણ કરો, આ રીતે કહેલા તે રૂદ્ર એમ કહીને વિષ્ણુને ઉત્તમ બાણરૂપ કરી અગ્નિને સત્ત્વરૂપ કરી, સૂર્યના પુત્ર ચમને પુંખરૂપ કરી, વેદોને સર્વ ધનરૂપ કરી, પ્રત્યંચાને ઉત્તમ સાવિત્રીરૂપ કરી, બ્રહ્માને સારથિ કરી, સર્વ તરફથી ઘેરી તેણે ત્રણ પર્વતવાળા ત્રણ સ-

હમથી તે પુરોને મેઘાં. હે ભારત ! કાળામિતી સમાન તેજવાળા સૂર્યના સરખા વસ્ત્રવાળા બાણે કરી ફેં પુરો સહિત તે સૂરોને બાળ્યા, પછી તેને સમીપ રહેલા પાંચ શિષ્યાવાળા બ્રાહ્મકર્ય જોઇ બળવાને ઈન્દ્રનારાં પાર્વતી ગ્યા કાણુ છે ? એમ બોલ્યાં. તે વખતે વજ્રથી પ્રહાર કરનારા અશ્વવાળા, ઇંદ્રનું ભૂગળતી ઉપમા અપાય એવા વજ્ર સહિત હાથને સ્થિર કરી દીધો. દેવતાઓએ તે જગતના પતિને જાણ્યા નહિ અને તે ઇશ્વરમાં પ્રગ્વપતિ સહિત સર્વ દેવો મોહ પામ્યા, તે પછી ભગવાન બ્રહ્મા બણા બળવાળા તે દેવનું ધ્યાન કરી ગ્યા ક્રોધ છે, એમ જાણીને પાર્વતીના પતિને વંદન કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી તે સૂરો પાર્વતી તથા શંકરને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. તે સમયે બલિને હણુનારા ઇંદ્રનો હાથ પ્રથમતી પેડે અયો. તે પણ પરાકર્ષી દુર્વાસા નામે બ્રાહ્મણ મુઠ દારકામાં મારે ઘેર બ્રહ્મા કાળ વસ્ત્ર, તે માસ ધરમાં બહુ અપમાન કરતા હતા, તે અતિ દુઃસહ તિરસ્કારોને હું હિદારતાથી સાંખતો હતો. તે રૂદ્ર, તે શિવ, અગ્નિ સર્વને જીતનાર, તેજ ઇંદ્ર, વાયુ, અશ્વિનીકુમાર, વિજળીઓ, ચંદ્ર, ઇશ્વર, સૂર્ય, વરુણ, કાળ, અંતક મૃત્યુ, યમ, રાત્રિ, દિવસ, માસ, અર્ધ માસ, ઋતુઓ, બે સપ્તા, વર્ષ, ધાતા, વિધાતા, વિશ્વકર્મા, સર્વજ્ઞ, નક્ષત્રો, ગ્રહો, દિશાઓ, વિદિશાઓ, સર્વ ભૂતરૂપ, અમેય આત્માવાળા તથા પરમ ક્રાંતિવાળા ભગવાન છે, તેજ એક પ્રકારે, બે પ્રકારે, બહુ પ્રકારે, સો પ્રકારે, હજાર પ્રકારે તથા લાખ પ્રકારે આવા મહાદેવ ભગવાનનાં પ્રતિ બહુરૂપ છે, એથી બ્રહ્મા સંખ્યાવાળાં સો વર્ષોએ પણ તેમના ગુણો કહી શકાય એવા નથી.

इदंशः स महादेवो भूयश्च भगवानतः ।

नहि शक्यागुणावक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥ ૪૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे ईश्वरप्रशंसानाम एकवष्टप-
थिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ ૧૬ ॥

અધ્યાય ૧૬૨ મો. મહાદેવની સ્તુતિ.

वासुदेव उवाच—युधिष्ठिर महाबाहो महाभाग्यं महात्मनः ।

वद्राय बहुरूपाय बहुनाम्ने निबोध मे ॥ ૧ ॥

વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે મહાબાહો યુધિષ્ઠિર ! બહુરૂપવાળા અને બહુ નામ-
વાળા રૂદ્રને માટે મહાતમાનું મહા ભાગ્ય મારાથી જાણો. મહાદેવને, અગ્નિ, સ્થાણુ, મહેશ્વર,
એકાદશ, ત્ર્યંબક ત્રિનેત્ર, વિશ્વરૂપ તથા શિવ કહે છે. વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણો તે દેવનાં
બે શરીર જાણે છે. એક ધોર ભયંકર અને બીજું કંડ્યાણરૂપ. તે બે ફરીને બહુ પ્રકારે છે.
એમનું ઉગ્ર ને ધોર શરીર છે તે અગ્નિ છે, વિજળી છે, સૂર્ય છે, જે એમનું શિશ્વરૂપ અને
સૌમ્ય શરીર છે તે ધર્મ, જળ અને ચંદ્રરૂપ છે. આત્માનું અર્ધ અગ્નિ તથા ફરીને અર્ધ
ચંદ્રરૂપ છે. એનું એક શિવરૂપ શરીર બ્રહ્મચર્ય આચરે છે, જે એનું અતિ ધોર શરીર છે
તે જગતનો સંહાર કરે છે. ઇશ્વરપણથી તથા મોટાઇથી મહેશ્વર એમ કહેલા છે. જેથી
બળ છે, જેથી તીક્ષ્ણ છે, જેથી ઉગ્ર છે, જેથી પ્રતાપી છે અને જેથી માંસ રૂધિર અને
મગ્ગનું ભક્ષણ કરે છે તેથી રૂદ્ર કહેવાય છે. દેવોમાં જેથી અતિ મહાન છે, જેથી એવો

શિષ્ય મહાન છે અને જેથી મોટા જગતને પાળે છે તેથી મહાદેવ કહેવા છે. તેનું ધૂમ્ર સરખાં બહુવાળું રૂપ છે એથી પૂર્ણદી કહેવાય છે. જેથી નિત્ય કલ્યાણ વા સુખને પામેથી સર્વ કર્મોથી સર્વને વધારે છે તેથી શિવ કહેવાય છે. ઉંચા રહેલા તે, અનુચિતના પ્રાણને પાળે છે, જેથી સ્થિર છે અને જેથી નિત્ય સ્થિર લિંગવાળા છે તેથી સ્થાણુ એમ કહેવાય છે. એનું ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન બહુ પ્રકારે, સ્થાવર તથા જંગમરૂપ છે તેથી તે બહુ રૂપવાળા કહેવાય છે. જેથી તેમાં વિશ્વદેવો છે તેથી વિશ્વરૂપ કહેવાય છે. હજાર નેત્રવાળા અથવા દશ હજાર નેત્રવાળા કે નેત્રમય છે, એમનાં નેત્રનું તેજ સમર્થ છે તથા નેત્રોએ અંત નથી જેથી સર્વ પ્રકારે પશુઓને પાળે છે, જેથી તેઓ સાથે રમે છે, જેથી તેઓના અધિકારિ છે તેથી પશુપતિ કહેવાય છે. એમનું લિંગ નિત્ય પ્રત્યયર્થથી રહેલું છે, એમને લોક પૂજનાર છે તે મહાત્માને એ પ્રિય છે. જે મહાત્માનાં શરીરને અથવા લિંગને પૂજે છે, વળી જે નિત્ય લિંગને પૂજનાર છે તે મોટી ભક્તી પામે છે. જે ઉચું રહેલું છે તે લિંગને અધિષ્ઠા, દેવતાઓ, મંથર્વો અને અસરાઓ પૂજે છે તેને પૂજવાથી મહેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે અને પ્રસન્ન મનવાળા ભક્તવત્સલ ભક્તોને સુખ આપે છે. એજ દેવ સ્મરણેત્રમાં દહન કરતાં થકાં વસે છે. ત્યાં જેઓ યજન કરે છે તેઓ ધીરસ્થાનને સેવનારા થાય છે. આ લોકમાં વિષયોમાં રહેલા પ્રાણિયોનાં શરીરોમાં મૃત્યુરૂપ છે તે પ્રાણ તથા અપાન યુક્ત પ્રાણિયોનાં શરીરમાં વાયુરૂપ છે. જગતમાં તેમનાં ધૈર, ને દીપ્ત રૂપો છે તથા એ જે રૂપો પૂજન્ય છે તેઓને વિદ્વાન બ્રાહ્મણો સમજે છે. એમનાં યથાર્થ હોય તેમ દેવતાઓમાં મોટા-છથી, વિભુપણથી તથા કર્મોથી બહુ નામો કહેવાય છે. બ્રાહ્મણો વેદમાં એમનાં ઉત્તમ શત રૂપોને જાણે છે. વ્યાસે પણ મહાત્માનું જે ઉપસ્થાન છે તે વર્ણવેલું છે. આ સર્વ લોકના દાતા છે, મોટા વિશ્વરૂપ કહેવાય છે. બ્રાહ્મણો તથા બીજા ઋષિઓ, એમને જ્યેષ્ઠરૂપ થયેલા કહે છે. દેવોના પ્રથમ એવા એમણે મુખથી અગ્નિને ઉત્પન્ન કરેલો, તે બહુ પ્રકારના મહો-થી રોડેલો પ્રાણીને છોડે છે. પુણ્યાત્મા, શરણને આપનારા, શરણાગતોને તજતા નથી. તે મનુષ્યોને આયુષ, આરોગ્ય, ઐશ્વર્ય, ધન અને ધર્મી કામનાઓ આપે છે અને પાછી દૂર કરે છે. ઇન્દ્ર વગેરે દેવોમાં તેની ઇશ્વરતા ગવાય છે. તેજ નિત્ય ત્રણ જગતના શુભ તથા અશુભમાં વ્યાપારવાળા છે અને કામનાઓના ઇશ્વરપણાથી પાછા ઇશ્વર છે એમ કહેવાય છે. તે મોટા લોકના ઇશ્વર છે તેથી મહેશ્વર કહેવાય છે. તે દેવનાં બહુ જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રૂપોથી આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે. વળી સમુદ્રમાં તેનું મુખ હોવાથી વડવામુખ કહેવાય છે.

बहुभिर्बाह्वैरूपैर्विष्णुं व्यासमिदं जगत् ।

तस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे बहवामुखम् ॥ ૨૯ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे महादेवमाहात्म्ये द्विष्टुत-

विकसततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

૧૬૨-૩૩૩૩૩૩૩૬૬

અધ્યાય ૧૬૩ એ. ધર્મ પ્રમાણુ.

વૈકુંઠપાદન ઉવાચ—સ્તુત્કવતિવાક્યે તુ કૃષ્ણે દેવકીભક્ત્યે

મીષમ્ શાન્તનવં મૂયઃ પર્યવૃચ્છદુષ્ટિરિદ્રઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—આ રીતે દેવડીના પુત્ર કૃષ્ણ બોલ્યા ત્યારે ફરીને યુધિષ્ઠિર શંતનુના પુત્ર બીષ્મને પૂછ્યા હાથમાં કે હે સર્વ ધર્મગ્રામી ઉત્તમ, મહા બુદ્ધિવાળા ! નિર્ણય વિષે પ્રત્યક્ષ અથવા શાસ્ત્ર, તે બેમાં શું કારણ હોય છે ? બીષ્મ બોલ્યા—કે પ્રાણ ! કોઈ ‘પણ સંશય નથી એવી મારી બુદ્ધિ છે, તમે મને ઠીક પૂછો છો, હું તમને કહું છું’ તે સાંભળો. તેમાં સંશય કરવો સુચય છે પણ તેનો નિર્ણય કરવો કઠિન છે. જેમાં સંશયનું દેખાવું છે તે પ્રત્યક્ષ તથા શાસ્ત્ર અનંત છે, પણ પ્રત્યક્ષ કારણને જોઈ આત્માને પડિત માનનારા હેતુક્રમણ તાર્કિકો સત્ય નથી એવો નિશ્ચય કરે છે બીજાઓ તેમાં સંશય કરે છે. આત્માને પડિત માનનારા બાળકો જે નિશ્ચય કરે છે તે અયોગ્ય છે. હવે તમે જો એ કારણ શું છે એમ જો માનો છો તો હે ભારત ! અનેક પ્રાણ યાત્રા કરનાર અને તંદ્રારહિત માણસે ઘણે કાળે મોઝથી જાણી શકાય એવા બીજાએ એનું—અભનું’ દર્શન કરી શકાય એમ નથી. જ્યારે હેતુઓના અંતને પામી મોટા ઉત્તમ જ્ઞાતૃપ, સર્વ લોકના મોટા જ્યોતિને પામે છે ત્યારે સર્વ સંશય ટળે છે. હે રાજન ! હેતુથી જે જાણવું છે તે જાણવું નથી માટે વાણીએ નહિ સિદ્ધ કરેલું લેવા યોગ્ય નથી માટે તજવું. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે પિતામહ ! પ્રત્યક્ષ ! લોકથી સિદ્ધ અને શાસ્ત્રપૂર્વક, બહુ પ્રકારનો વિદ્વજ્જનોનો આચાર છે તે આપ મને કહો. બીષ્મ બોલ્યા—મળવાન, દુષ્ટ મનવાળા જનોએ હરણ કરાતા ધર્મની સ્થિતિ યતોથી કરેલી હોય તોપણ કાળે કરી નાશ પામે છે. વળી હે યુધિષ્ઠિર ! ઘાસથી જેમ ફૂલો વિંટાએલો હોય તેમ અધર્મ ધર્મના રૂપથી વિંટાયેલો છે પણ દુષ્ટો સારાં આચરણને બગાડે છે તે સાંભળો. જે સદાચારથી રહિત, વેદને તજવામાં તત્પર ધર્મનો દ્રેષ કરનારા અને મંદ છે તેઓમાં પ્રત્યક્ષ અનુમાનના આચારવાળાઓમાં સંશય છે એમ કહેવું છે. સજ્જનોમાં જેઓ તૃપ્તિ રહિત અને શાસ્ત્રોમાં બુદ્ધિવાળા સંતોષી છે તેઓજ પ્રમાણ છે માટે તેઓને સેવો તથા પૂજો. વળી લોભ, મોહને અનુપરનારા કામ તથા અર્થને પાછળ કરી ધર્મજ છે એમ જાણનાર ઘણે તેઓને સેવો તથા પૂજો; કેમકે તેઓનું શીલ, યતને સ્વાધ્યાય કર્મ, આચાર, અને કારણ વેદ એ ત્રણ બેદ પામતાં નથી માટે ફરી એ ત્રણ શીલ, શૌચાદિ, ને વેદ રૂપ એક ધર્મ છે. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—કે પાર વિનાના સ્થાનમાં પારને બોળનાર તથા ન દેખનારા હું છું તેની બુદ્ધિ પાછી સંશયમાં મોહ પામે છે. વેદ, પ્રત્યક્ષ અને આચાર એ ત્રણ જો પ્રમાણ છે તો તેની જુદાઈ કેમ પમાય, વળી ધર્મ એક અને વસ્તુ ત્રણ કેમ ? બીષ્મ બોલ્યા—હે રાજન ! બળવાન દુષ્ટ મનવાળાઓએ હરાતા ધર્મનો જો ધર્મ વિચાર માનતા હો તો ત્રણ પ્રકારે ધર્મનું દર્શન છે તે એકજ છે એમ જાણો, પણ ત્રણ પદાર્થોની જુદાઈમાં મારી બુદ્ધિ નથી. જે રીતે ત્રણેય માર્ગ કહ્યા છે તે રીતે તે વિચારો, તર્કથી ધર્મને જાણવાની ઇચ્છા ન કરવી. હે ભરતમિહ ! તમને સદા આમાં સંશય ન હો. અંધ તથા જહ જેમ હોમ તેમ શંકા રહિત ઘણું હું જે કહું છું તે આચરો. હે અમલસંગ્રા ! અહિસા, સત્ય, અક્રોધ અને દાન એ ચારને સેવો, એ સનાતન ધર્મ છે. હે મહાપ્રાહો ! બ્રાહ્મણોમાં જે પિતૃ તથા પિતામહને યોગ્ય વૃત્તિ છે તેને અનુસરો, કેમકે તેઓ ધર્મના ગુરૂઓ છે. જે અજ્ઞાણ જન પ્રમાણ અને અપ્રમાણ કરે છે તે પ્રમાણતાને યોગ્ય નથી પણ વિવાદને ઉત્પન્ન કરનાર છે. બ્રાહ્મણનેજ સત્કાર કરી તથા બહુ માની સેવો. તેઓ વિષેજ આ સર્વ લોકો છે એમ જાણો. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે જેઓ ધર્મમાં દોષારોપ કરે છે તથા જેઓ એને સેવે છે એ, મને કહો, કે તેઓ ક્યાં જાય છે ? બીષ્મ બોલ્યા—રમ્યેયુષ્ય તથા તમોયુષ્યી

આમ ચિત્તવાળા ધર્મના દ્રેષીજનો નરકને સેવે છે. હે મહારાજ ! નિરંતર જેઓ સત્ય તથા નમ્રતામાં તત્પર થયેલા ધર્મને સેવે છે તે નરો સ્વર્ગને ભોગવનારા થાય છે. તેઓ આ-
ચાર્યોની ઉપાસનાથી ધર્મમાંજ ગતિ કરે છે. જેઓ ધર્મને સેવે છે તેઓ દેવેશોક પામે છે.
મનુષ્ય અથવા દેવો શરીરને તાપ પમાડી લોભ તથા દેષરહિત થઈ ધર્મવાળા છે તેઓ
સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ મન પાકેલા ફળને સેવે તેમ શુદ્ધિમાન, ધર્મિઓ બ્રહ્માના
પ્રથમ પુત્રરૂપ ધર્મને સેવે છે.

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—અસન્નજનોનું કેવું રૂપ છે ? સન્નજનો શું કરે છે અને
સન્નજનો તથા દુર્ગ્ગનો કેવા છે ? તમે મને તે કહો. બીજમ કહે છે—દુર્ગ્ગનો દુરાચારી
દુષ્ટ પરાજય પમાડાય તેવા અને દુષ્ટ મુખવાળા હોય છે. સન્નજનો શીત્લપન્ન
છે, આ વિદ્વન્નજનોના આચારનું લક્ષણ છે. હે રાજેન્દ્ર ! ધર્મિજનો રાજમાર્ગમાં, ગાયોના
મધ્યમાં ને ધાન્યોની વચમાં મૃત તથા વિષ્ટનો ત્યાગ કરતા નથી. સન્નજનો પાંચ દેવ
પિતૃ, જૂત, અતિથિ ને કુટુંબને ભોજન આપી શેષ રહેતું જમે છે. ભોજન કરતાં બોલતા
નથી અને બીના હાથવાળા સુતા નથી. જેઓ સૂર્ય, યજ્ઞ, દેવ, વ્રજ, ચૌટાં, અને ધાર્મિક
બ્રાહ્મણને પ્રદક્ષિણા કરે છે, જેઓ વૃદ્ધ, ભારથી તપેલાઓ, સ્ત્રીઓ, સર્પ અથવા બહુ ગા-
મેના અધિપતિ, બ્રાહ્મણો, ગાયો અને રાજ્યોને માર્ગ આપે છે, જે સર્વ અતિથિ, દાસ,
સ્વજન તથા શરણુચ્છુતે રક્ષણ કરનાર તથા સ્વામત આપનાર થાય છે. મનુષ્યોનું પ્રાતઃ-
કાળે તથા સાયંકાળે ભોજન કરવું એ દેવોએ નિર્મેલું છે. મધ્યમાં ભોજન કરવું યોગ્ય દીકું નથી
તે ઉપવાસનો વિધિ છે. હોમને વખતે જેમ અગ્નિ કાળનેજ જુવે છે તેમ નારી ઋતુને વખતે
ઋતુનીજ વાટ જુએ છે. જે બીજી રીતે સ્ત્રી પાસે જતો નથી તે બ્રહ્મચારી કહેલ છે. એક
તરફ અમૃત ભોજન, બ્રાહ્મણ અને ગાયો એ ત્રણ અને બીજી તરફ બીજઓ એ તુલ્ય
છે, માટે વિધિ પ્રમાણે નિત્ય ગાયો તથા બ્રાહ્મણોનું અર્ચન કરવું. યજુર્વેદથી સંસ્કાર કરેલું
માંસ ખાનાર દોષ પામતો નથી. પૃથ્વું માંસ, વૃથા માંસ, અને પુત્રનું માંસ તે સમાન છે.
પોતાના દેશમાં અથવા પરદેશમાં અતિથિને ઉપવાસ કરાવવો નહિ. સફળ કર્મ કરી ગુરૂઓ-
ની પાસે નિવેદન કરવું. ગુરૂઓને નમી તથા પૃથ્વ આસન દેવું. ગુરૂને પૂજવાથી મનુષ્ય
આયુષ્ય, કીર્તિ અને લક્ષ્મીથી પૂર્ણ થાય છે. વૃદ્ધોનો પરાજય કરવો નહિ, તેમ તેઓને
કયાંય મોકલવા નહિ. તેઓ બેસા હેય ત્યારે બેસવું નહિ, આમ કરવાથી એનું આયુ-
ષ્ય ઘટતું નથી. ભોજન છતું કરવું, તીર્થોના ગુરૂઓ તીર્થરૂપ છે. ચોખા નરોનું હૃદય પવિત્ર
છે. દર્શનોમાં જ્ઞાન ઉત્તમ છે અને સંતોષ પરમ સુખ છે. સાયંકાળે તથા સવારે વૃદ્ધોની
વાણી સંભળવી. નિરંતર વૃદ્ધોની સેવાથી શાસ્ત્ર જાણાય છે. સ્વાધ્યાયમાં તથા ભજનમાં જ-
મણો હાથ ઉંચો કરવો. નિરંતર વાણી, મન તથા અંદ્રિયોને નિયમમાં રાખવાં. નિત્ય સં-
સ્કાર કરેલા, દુધપાક, સાગ, ખીચડી, ધૂત, વગેરેથી પિતૃ તથા દેવતાઓનાં અષ્ટક શ્રાદ્ધો
કરવાં અને ગ્રહોનું પૂજન કરવું. દાહિના કર્મમાં મંત્રગ વચન કહેવું. સર્વ પીડિતને પ્રસન્ન
રાખવાં અને વ્યાધિવાળાઓનાં આયુષ્યનું અભિનંદન કરવું. પીડા પામેલાએ પણ કદી અતિ
મોટાને તું એમ કહી બોલાવવા નહિ. વિદ્વન્નજનોમાં તુંકર અથવા વંચ એ બેમાં એક પણ
વિશેષ નથી. પોતાનાથી ઉતરતા, સમાન અને શિષ્યોને ખુશી કરવા; નિત્ય પાપ કરનારાઓ
હૃદયને પાપરૂપ કહી આપે છે, દુર્ગ્ગનો જ્ઞાનપૂર્વક કરેલાં કર્મને ઠાંકે છે. મહાજનની પાસે

સાનપૂર્વક કર્મને છાનું રાખનારાઓ નાશ પામે છે. મનુષ્યો મને જોતા નથી તે દેવતાઓ મને દેખતા નથી આમ જાણી પાપથી પરાભવ પામેલો પાપી પાપવાળાં સ્થાનમાં જન્મે છે. જેમ બાળ બાનારો દિવસના મેઢવિષે વૃદ્ધિની વાટ જુએ છે તેમ ધર્મથી દંડાએલું પાપ ધર્મનેજ વધારે છે. જે રીતે જળમાં ખૂડેલું લવણ જળમાં લીન થાય છે તે રીતે પ્રમથિ-તક્ષી નાશ પામેલું પાપ ઝટ વિનાશ પામે છે માટે પાપને દાંડવું નહિ પાપ રાખેલું વધારાને પામે છે વારતે તેથી કરીને સજ્જનોને કહેવું જેથી તેઓ શાંત રહે. આશાથી સંશય કરેલું દ્રવ્ય વખતે નથી ભોગવાતું અને તે પ્રાણિના વિયોગમાં બીજાઓ એને પામે છે. શુદ્ધિમાન લોહી સર્વ પ્રાણિયોના ધર્મને મનથી થયેલો કહે છે માટે સર્વ પ્રાણિયો ધર્મ પ્રત્યેજ રહેલા છે. એકલાએજ ધર્મ કરવો પણ ધર્મને પ્રદાશ કરનાર ન થવું. જેઓ ધર્મને ભોગવે છે તેઓ ધર્મરૂપ વ્યાપારવાળા છે. દેવતાઓને દંભ વિના પૂજવા, ગુરુઓને માયા વિના સેવવા અને પરલોકમાં દિત માટે તથા યાત્રા માટે દાન શબ્દવાળો ભંડાર કરવો.

અર્ચદેવાનદમ્ભેન સેવેતામાયયા ગુરુન્ ।

નિધિનિદધ્યાત્પારદ્યં યાત્રાર્થં દાનશત્દિતમ્ ॥ ૬૩ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे धर्मप्रमाणकथने त्रिवष्टय-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

અધ્યાય ૧૬૪ મો, ભાગ્યની બળવત્તા.

युधिष्ठिर उवाच—नाभागधेयः प्राप्नोति धनं सुखलवानपि ।

भागधेयान्वितस्त्वर्थान् कुरो बालश्च विन्दति ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—અતિ બળવાન પણ ભાગ્ય વગરનો મનુષ્ય ધન પામતો નથી. દુ-ર્બળ અને બાળ પણ ભાગ્યવાળો ધન પામે છે. લાભને વખત ન હોય ત્યારે પ્રયત્ન કર-વાથી પણ ધનને પામતો નથી તથા લાભને વખતે યત્ન વિના ઘણું ધન પામે છે. ધણા નરો યત્ન કરતાં નિષ્ફળ દેખાય છે અને ધણા જનો યત્ન વિના વૃદ્ધિ પામતા દેખાય છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે મનુષ્ય ગુણવાન થાય છે તો તે સર્વ ફળ પામે છે. મનુષ્યોએ અસભ્ય નથી પમાતું, પ્રયત્નને કરનારા નરો પણ નિષ્ફળ જતા દેખાય છે. કેટલાક ધણા ઉપાયોથી ધનને ખોલે છે છતાં પણ અફળ જાય છે અને જે નથી ઉપાય કરતા તેમાં કાષ્ટકજ સુખી છે. વારંવાર અભયને કરી નરો નિર્ધન દેખાય છે તથા પોતાના કર્મમાં રહેલા કેટલાક ધનચુકત હોય છે અને કાષ્ટક નિર્ધન પણ હોય છે. નીતિયાત્મેને બધી કાષ્ટ નીતિથી સુકત નથી દેખાતો અને કાષ્ટ અજાણ્ય છતાં કાષ્ટ કારણથી સહાયતાને પામેલો જણાય છે. વિદ્યાચુકત તથા વિદ્યારહિત, ધનવાન અને દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો હોય છે. જે વિદ્યાને આશ્રય કરી સુખ પામે છે તો વિદ્યાને અવિકા માટે વિદ્યાથી હીનનો આશ્રય કરવો નહિ. જેમ કુરૂષ જળને પામી પાણીની ઇચ્છાને છોડે છે તેમ પ્રિય અર્થ વિદ્યાથીજ થાય છે માટે વિદ્યા તજવી નહિ. ધણાં બાણોથી વિ-ધેલો છતાં કાળ આવ્યો ન હોય તો મરતો નથી, કાળ આવ્યો હોય તો ખડતો અસહ્યમ ના સ્પર્શથી મરી જાય છે. બીજમ બોલ્યા કે જે આરંભને ઇચ્છનાર ધન ન પામે તો કિમ

તપ કરવું; કેમકે ન વાવેલું ઉમતું નથી. દાનથી ભોગવાન થવાય છે, વૃદ્ધની સેવાથી કારણે
યુક્ત બુદ્ધિવાળા થવાય છે અને અદિમાથી દીર્ઘ આયુષ્યવાળા થવાય છે, આમ ત્રિદશ્યો
કહે છે માટે દાન કરવું, યાચના કરવી નહિ, ધાર્મિકાને પૂજવા, સાફ ભોજનાર, પ્રિય કરનાર,
શાંત અને સર્વ સત્વેને ન હિંસનાર થવું. હે યુધિષ્ઠિર! જે હાંસ, કીડા અને કીડીઓનાં
સુખદુઃખ, ઉત્પત્તિ, અને સ્વભાવ પ્રમભૂર છે તે તમે પોતાનાં સુખદુઃખ દિમાં સ્થિર બુદ્ધિ
અશ્વતા રહિત થાઓ.

યદા પ્રમાણં પ્રસવઃ સ્વભાવશ્ચ સુખાસુખે ।

દંશકીટપિગીલાનાં સ્થિરો ભવ યુધિષ્ઠિર ॥ ૧૪ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे धर्मप्रशंसायां चतुःषष्ट्य-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

અધ્યાય ૧૬૫ ભો. કાળનો વિચિત્રગતિ.

भीष्म उवाच—कार्यते यच्चक्रियते सच्चासच्च कृताकृतम् ।

तत्राश्वसीत सत्कृत्वा असत्कृत्वा न विश्वसेत् ॥ १ ॥

ભીષ્મ બોલ્યા—જે સત્ય, અસત્ય અથવા સાફ નહાઈ અને કાર્ય, અકાર્ય કરાય છે
તથા કરાવાય છે તેમાં સાફ કરી વિશ્વાસ કરવો, પણ ખરાબ કરી વિશ્વાસ ન કરવો. જળજ
સર્વ વખતે પ્રાણિઓની બુદ્ધિમાં પેસી દેડ તથા અનુગ્રહને આપનાર થઇ ધર્મ, અધર્મને
પ્રવર્તાવે છે. જ્યારે ધર્મનું ફળ જોવાથી ધર્મનીજ બુદ્ધિ થાય ત્યારે ધર્માત્માએ ધર્મમાં
વિશ્વાસ રાખવો, પણ બુદ્ધિ દબ ન હોય તો વિશ્વાસ ન રાખવો એટલુંજ નહિ પણ પ્રાણિઓમાં
પડિતનું લક્ષણ છે માટે કાળથી યુક્ત એવા કર્તવ્ય તથા અકર્તવ્ય એ બેને જાણનારાએ જે
શેષ રહેલું યોગ્ય હોય તે કરવું. જે રીતે રાજસ જનો ઐશ્વર્યને પામનારા નથી થતા એ
રીતેજ ધાર્મિકા આત્માને આત્મથી પૂજે છે. કાઈ રીતે પણ કાળ દુઃખના કારણપણથી
અધર્મને આપતો નથી માટે આત્માને શુદ્ધ તથા ધર્મને આચરનારા જાણવો. ખળતા અભિ-
ની પેઠે કાળે રક્ષણ કરેલા ધર્મને વ્યાપેલો અધર્મ સ્પર્શ કરવાને સમર્થ થતો નથી, તેથી
ધર્મેકરી વિશુદ્ધતા અને અધર્મનો અસ્પર્શ કરવો. ધર્મજ બધા આપનાર છે, ત્રણ જાતના
પ્રકાશરૂપ, ને કારણરૂપ છે. કાઈ પણ પડિત મનુષ્યને હાથમાં લેઇ ઉંચે લેઇ જતો નથી
પણ ધર્મ તથા લોકના ભયના જાળનાં કારણથી ધર્મ સાફ કહેલો નર ઉંચે જાય છે. કેટ-
લાક બીજાઓ હું શરૂ છું મને ચાર આશ્રમપણાના સેવનમાં અધિકાર નથી, એવા જ્ઞાનને
જાણરૂપ નથી કરતા, અર્થાત્ અધિકાર પ્રમાણે આચરે છે. પંચભૂતનાં શરીરવાળા, સર્વ સર-
ખા આત્માવાળા છતાં હું ચાર વર્ણનો કારણથી વિશેષપણાએ ધર્મ કહું છું. લોકોના
ધર્મમાં તથા શાસ્ત્રના ધર્મમાં વિશેષ કર્મ કહેલું છે. જે રીતે પ્રાણિઓ અંકપણાને પામે તે
સાફ વિસ્તાર છે. ભોક કેમ અસ્થિર છે અને ધર્મ કેમ સ્થિર છે ? હે તાત ! જ્યાં સંકેપ
સ્થિર છે ત્યાં સનાતન ધર્મ સ્થિર છે, અર્થાત્ નિષ્કામ ધર્મ સ્થિર છે, બીજા અસ્થિર છે.
સર્વ તુલ્ય દેહવાળા અને સર્વ સરખા આત્માવાળાઓનો ધર્મથી યુક્ત કાળ શેષ રહેલો બિતે

ગુરૂપ છે. આમ છે, તેથી ધર્મના સેવનમાં પ્રાણિયોનો દોષ નથી. પણ વજેરની જાણ પણ સભ્યનોએ લોકનેજ ગુરૂ માનેલા છે.

एवं सति न दोषोऽस्ति भूतानां धर्मसेवने ।

तिर्यग्यોनावपि सतां लोक एवमतो गुरुः ॥ ૧૫ ॥

इति श्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे धर्मप्रशंसायांपञ्चषष्ठः
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

અધ્યાય ૧૬૬ મો. વંશાનુકીર્તન.

वैशंपायन उवाच—शरतलग्नं भीष्मं पांडवोऽथ कुरुद्वहः ।

युधिष्ठिरो हि तं प्रेप्तુરपृच्छत्कલमषापहम् ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન બોલ્યા—પછી કરૂં કુળને ધારણ કરનારા, હિતને ઇચ્છનારા પાંડુના યુધિષ્ઠિર બાણોની શર્યામાં સુતેલા પાપને હણનારા ભીષ્મને પૂછવા લાગ્યા કે—પુરૂષને શ્રેય છે ? શું કરનારા સુખે ત્રિદિ પામે છે ? પાપરહિત શાથી થાય છે અથવા શું પ નાથ પમાડનારૂં છે ? વૈશંપાયન બોલ્યા—હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ! ફરીને શંતનુના પુત્ર ભીષ્મે સેવા નારા યુધિષ્ઠિરને ન્યાય પ્રમાણે દેવનો વંશ કહ્યો. ભીષ્મ બોલ્યા—હે પુત્ર ! આ ઋષિ વંશથી યુક્ત દેવતાઓનો વંશ ત્રણ કાળ પાઠ કરવાથી પાપોને હણનાર છે. ઇન્દ્રિયોવડે કરનારા પુરૂષ ભુદિપૂર્વક અથવા ભુદિરહિત રાત્રિમાં કે બે સંધ્યા વખતે દિવસથી જો કરે છે તે સર્વ પાપોથી સદા પવિત્ર થાય છે. વળી જો પાઠ કરે છે તે અંધ થતા બહેરો નથી થતા અને સદા કલ્યાણવાન રહે છે. તે તિર્યક્ યોનિને, નરકને તથા પામતો નથી. તેને દુઃખ થતું નથી તથા મરણમાં તે મુંઝાતો નથી, દેવ તથા અસુરોના સર્વ પ્રાણિયોએ નમેલા, દેવ, અચિંત્ય, ન કહી શકાય એવા, સર્વના પ્રાણુરૂપ અને ચોાં ન જન્મેલા જગતના નાથ બ્રહ્મા, બ્રહ્માનાં સતી સાવિત્રી, પૃથ્વીકર્તા વિષ્ણુ, નારાયણ રહિત ઇન્દ્રિયોવાળાં પાર્વતીના પતિ સેનાઓના પતિ વિશાખ એવા કાર્તિકસ્વામિ, અવાયુ, કાંતિને કરનારા ચંદ્ર, સૂર્ય શયીનો પતિ ઇન્દ્ર, ધુમોણી સહિત દેવયમ, ગૌરી સવરુણ, ઋદ્ધિસહિત કુબેર, સૌમ્ય, દેવી સુરભિ ગાય, મહર્ષિ વિશ્રવા, સંકલ્પ, સાગર, ૭ નદીઓ, મરૂગણ, તપથી સિદ્ધ એવા વાલમિલ્યો, કૃષ્ણદ્વૈપાયન, નારદ, પર્વત વિશ્વાહલા, દૃઢ, તુષ્ટ, પ્રખ્યાત દેવદ્રત, ચિત્રસેન, મહા ભાગ્યવાળી દેવકન્યાઓ, દિવ્ય આઓનાં ગણો, ઊર્વશી, મેનકા, રંભા, મિશ્રકેશી, અશંકુયા, વિશ્વામી વૃતામી પંચવૃક્ષા તિત્તમા, આદિત્યો, વસુઓ, અશ્વિનીકુમાર સહિત રૂદ્રો, પિતૃ, ધર્મ, શાશ્વ, તપ, દીક્ષા, સાથ, પિતામહ, રાત્રિયો, દિવસો, મારીચ, કસ્મપ, શુક્ર, બૃહસ્પતિ, મંગલ, બુધ, રાહુ, શ્રવ, નક્ષત્રો, ઋતુઓ, માસો, વર્ષોસહિત પક્ષો, ગરૂડો, સમુદ્રો કદુપુત્રો, સર્પો, હતકુ, વિષ ચંદ્રભાગા, સરસ્વતી, સિંધુ, દેવિકા, પ્રભાસ, પુષ્કરો મહાનદી, ગંગા, વેણુ, કાવેરી, નાકુલેષુના, વિશલ્મા, કરતોપા, અંબુવાહની, સરયુ, ગંડકી, લોહિત મહાનદ, નામ્રાંચણી, વતી, પર્ણાશ્વિ, ગૌતમી, ગોદાવરી, વેણુ, કૃષ્ણવેણુ, અદ્રિખ, દ્વિપદતી, કાવેરી, વંશુ, ૧

કિન્ની, પ્રયાગ, પ્રભાસ પુણ્યકારી નૈમિષ, જ્યાં તે નિર્મળ સર છે એવું વિશ્વેશ્વરસ્થાન, પુણ્યતીર્થ, સુંદર જળવાળું જે કુક્ષેત્ર કહેલું છે તે, સિંધૂતમ, તપ, દાન, જન્મનો માર્ગ, હિરણ્યવતી, વિતસ્તા પ્લક્ષવતી, વેદસ્મૃતિ, વેદવતી, માલવા, અશ્વતી, પુણ્યકારી એવા ભૂમિભાગો, મંગાદાર, ઋષિકુલ્યા, પવિત્ર સિંધુને વહન કરનારી નદીઓ, ચર્મણવતી, પુણ્યરૂપ કૌશિકી, યમુના, ભીમરથી, બાહુદા, મહાનદી, માહેદવાણી, ત્રિદિવા, નીલિકા, સરસ્વતી. નંદા, અપર-નંદા, તીર્થ મહાદ્દ, કલ્પતીર્થ, દેવોથી યુક્ત ધર્મારણ્ય, પુણ્યવાળી દેવનદી, પુણ્યકારી, ત્રણ જગતમાં વિખ્યાત, સર્વ પાપને હરનાર, કલ્યાણરૂપ, બ્રહ્માએ નિર્મેલું સર, દિવ્ય ઔષધો-વાળો હિમવાન પર્વત, ધાતુઓથી વિચિત્ર અંગવાળો, તીર્થવાન અને ઔષધોથીયુક્ત વિંધ્ય, મેરુ, મહેંદ્ર, મત્સ્ય, રૂપાથી યુક્ત શ્વેતશૃંગવાન, મંદાર, નીલ, નિષત્વ, દર્દુર, ચિત્રકૂટ, અજનાભ, મધ્વમાદન પર્વત, પુણ્યરૂપ સોમ પર્વત, તેવા બીજા પર્વતો, દિશાઓ, પૃથ્વી, તેમજ સર્વ વૃક્ષો, વિશ્વદેવતાઓ, આકાશ, નક્ષત્રો, ગ્રહો અને દેવોએ સર્વ મેં કહેલા તથા ન કહેલા સદા અમને પાળો. આ સર્વને કહેનારો નર, સર્વ પાપોથી છૂટે છે, સ્તુતિ કરનાર અને ખુશી થનાર સર્વ ભયથી મુક્ત છે. આ રીતે દેવતાઓની સ્તુતિથી આનંદ પામનાર, સર્વ સંકટ તથા પાપોથી છૂટે છે. હવે દેવતાઓ તપથી સિદ્ધ અને તપથી અધિક કહેલા સર્વ પાપોને છોડાવનારા બ્રાહ્મણો કહું છું.

યવકીત, રૈભ્ય, કલ્પોવાન, ઔષિજ, ભૃગુ, અંગિરા, કણ્વ, પ્રભુ એવા મેઘાતિથિ અને ગુણસંપન્ન અહીં પૂર્વ દિશાનો આશ્રય કરી રહેલા છે. મહા ભાગ્યવાન, ઉલ્ભુત્યુ, મહા ભાગ વીર્યવાન સ્વસ્ત્માત્રેય, મિત્રાવરણ્યુના પુત્ર, પ્રતાપવાન અગસ્ત્ય, ઋષિયોમાં શ્રેષ્ઠ તથા પ્રખ્યાત એવા દદાણુ અને ઉર્ધ્વાજાહુ આ ભદ્રા દિશાનો આશ્રય કરી રહેલા છે. જેઓ પશ્ચિમ દિશાનો આશ્રય પામી વૃદ્ધિ પામે છે તેઓને ગણુ-મહોદર ભાળ્યો સહિત ઉર્ધ્વગુ, વીર્યવાન પરિવ્યાધઃ ઋષિ દીર્ઘતમા, ગૌતમ, કાશ્યપ, એકત, દિત, ત્રિત, મહર્ષિ અત્રિનો પુત્ર, ધર્માત્મા પ્રભુ એવો સારસ્વત ઉત્તર દિશાનો આશ્રય કરી જેઓ વૃદ્ધિ પામે છે. અત્રિ, વસિષ્ઠ શક્તિ, વીર્યવાન પારાશર્ય, વિશ્વામિત્ર, ભરદ્વાજ, જમહર્ષિ ઋચીકન્ના પુત્ર રામ, ઋષિ ઔદાશ્વિક, શ્વેતકેતુ, કોહલ, વિપુલ, દેવલ, દેવશર્મા, ધૌમ્ય, હસ્તિકાશ્યપ, લોમશ, નાત્યકેત, લોમશ, તથા લોમહર્ષણુ, ઋષિ ઉગ્રશ્રવા અને ભાગ્યવ વ્યવન આ સર્વ પાપને છોડાવનારા ઋષિ તથા દેવોસહિત સમુદાય, હે રાજન! નૃમ, યયાતિ, નકુષ, યદુ વીર્યવાન પુરુ, ધુંધુમાર, દિલીપ, પ્રતાપવાન સગર, કૃશાશ્વ, યૌવનાશ્વ, મિત્રાશ્વ, સત્યવાન દુષ્યંત, ચક્રવર્તી મહા યશસ્વી ભરત, પવન, જનક, રાજા દષ્ટરથ, રત્ન, હશરથ, રાક્ષસોને હણુનાર રામ, વીર શશંગિંદુ, ભગીરથ, હરિશ્ચંદ્ર, મરૂત, રાજા દઢરથ, મહોદર્ય અલક, ઐલ, નરશ્રેષ્ઠ કરંધમ, કંધ્મોર, દક્ષ, અંબરીષ કુકર, મહા યશસ્વી રૈવત, કુરુ. સંવરણુ, સત્ય પરાક્રમી માંત્રાતા, રાજર્ષિ મુચુકુંદ, જનકવીએ સેવેલા જનકુ. વેનનો પુત્ર આદિરાજ પૃથુ, પ્રિયકર મિત્રભાનુ, ત્રસદસ્યુ. રાજર્ષિયોમાં શ્રેષ્ઠ શ્વેત મહાભિષ, વિખ્યાત નિમિરાગ, અષ્ટક, આયુ રાજર્ષિ શુષ, કલ્પેયુ પ્રતદન દિવોદાસ કોસલેશ્વર, સુદાસ, ઐલ, નલ, રાજર્ષિ મનુ, પ્રજાપતિ હવિશ્વ, પૃષ્ણ, પ્રતીપ, શાંતનુ, અજ પ્રાચીનઅહીં, મહાયશસ્વી ધક્ષવાકુ, રાજા અનરણ્ય, જનુજંધ, રાજર્ષિ કલ્પસેન અને જે બીજાઓ કહેલા છે તેઓને પ્રાતઃકાલમાં ઉડી નિત્ય અસ્ત તથા ઉદય વખતે બે સંધ્યામાં પવિત્રને આવરણુ રહિત યજ્ઞ સ્મરે છે તે ધર્મનાં ફળને ભોગવનાર થાય છે. સ્તુતિ કરેલા

ધૈર્યજ્ઞાનપદેભ્યં મંચિકુલેષાં માર્ગિણાં ।

મચિવેશ કુલભેદઃ પુરં તારામસાચ્ચયમ્ ॥ ૧૭ ॥

इति भीमहाभारतेऽनुशासनपर्वणि दानधर्मे भीष्मानुज्ञायां समाप्त्य-
धिकृततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ ભૈ. ભીષ્મનું સ્વર્ગાધિહયુ.

वैशंपायन उवाच—ततः कुन्तीसुतो राजा धैर्यज्ञानपदं जनम् ।

पूजयित्वा यथान्यायमनुजઙ્ઘે गृहान्प्रति ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન બ્રાહ્મણ-પછી કુંતીના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે ન્યાય પ્રમાણે નગર તથા દેશના લોકને સન્માન દઇ તેમને ઘેર આપી જવાની આજ્ઞા તે સમયે પાંડુપુત્ર, જેના વીર પુત્રો નાશ પામ્યા હતા તે જેના ઇશ્વરો નાશ પામેલા એવી સ્ત્રીઓને જીવિકાનાં સાધનનાં દાનોથી શાંત કરવા લાગ્યા. અભિષેક કરેલા, મહા બુદ્ધિમાન, નરોમાં શ્રેષ્ઠ તથા ધર્મધારિઓમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિર રાજ્યને પામી પોતાની પ્રકૃતિઓ રચાપી સર્વ યુજ્જોથી ઉત્તમ એવા અને વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણોથી ઉત્તમ આશિર્વાદ લેઇ નગરમાં પચાસ રાત્રિ રહી, પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર કૌરવોમાં ઉત્તમ એવા ભીષ્મનો મરણ સમય સંભાર્યો. યાજ્ઞકોથી યુક્ત સૂર્યને નિવૃત્ત થયેલા તથા ઉત્તરાયણને પ્રવૃત્ત થયેલ જોઇ હરિતનાપુરથી તે નિકળ્યા. ભીષ્મના સંસ્કાર માટે પ્રથમ ચંદન અને અગુરૂ વગેરે કાલીચકા, પીળાં ચંદનો, પુષ્પો, ઉત્તમ મૂલ્યવાળાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રત્નો પ્રસ્થાપન કરી ધૃતરાષ્ટ્ર ને યથવાળી ગાંધારીને, માતા કુંતીને અને પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભાઇયોને આગળ કરી બુદ્ધિમાન એવા કૃષ્ણ, વિદુર, યુયુત્સુ, અને યુધિષ્ઠાને અનુસરેલા, મહાટા રાજાઓએ ભોગવવા યોગ્ય સાધને યુક્ત, સ્તુતિ કરાતા, મહાતેજસ્વી, ભીષ્મના અભિ-યોને અનુસરતા કુરુક્ષેત્રમાં થયેલા યુધિષ્ઠિર દેવોના પતિ ઇન્દ્રની પેઠે ત્યાં જવા નિહળ્યા. હે વિભો ! તે પછી કુરુક્ષેત્રમાં રહેલા શંતનુના પુત્ર પાસે આવ્યા અને રાજાએ બુદ્ધિમાન પરાશરના પુત્ર વ્યાસ, નારદ, દેવલ, અસિત જૂદા જૂદા દેશોથી આવેલા, નાશ પામેલાઓથી શેષ રહેલા બીજા રાજાઓ અને ચોતરફથી રક્ષણ દરનારાઓએ રક્ષણ કરાતા તથા વીર શય્યામાં સુતેલા ભીષ્મને જોયા. પછી ભાઇયો સાથે રથમાંથી ઉતરી કુંતીપુત્ર ધર્મરાજા શંતુને દમનાર પિતામહને વંદન કરી દૈવાયન વગેરે બ્રાહ્મણોને નમી તેઓએ ખુશી કરેલા ધર્મપુત્ર બ્રહ્મા સરખા, ઋત્વિક અને ભાઇયો સાથે ઋષિયોથી યુક્ત બ્રાહ્મ-શય્યામાં રહેલા ભરતશ્રેષ્ઠ ભીષ્મ પાસે આવી, કૌરવોસહિત ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર, ભાઇયો સાથે સુતેલા ગંગાપ્રતા પુત્ર ભીષ્મને કહેવા લાગ્યા કે હે ગંગાપ્રતા પુત્ર તરખિપ ! હું યુધિષ્ઠિર તમને તામ્રકાર કરે છું. હે મહાબ્રાહ્મ ! સાંભળો છો તો કહો કે તમારું હું શું પ્રિય કહું ? હે વિભો ! હે રાજન ! અગ્નિઓને આત્માઓને બ્રાહ્મણોને ઋત્વિજોને તમા મારા ભાઇયોને એક તમારા ઋષિ સમયે આવ્યો છું. તમારા પુત્ર મહાતેજસ્વી, બનોતા અભિપતિ ધૃતરાષ્ટ્ર અગ્રાત્મો સુહિત આગ્યા છે, વીરવાત વસુદેવના પુત્ર હેમક અને જ્યેષ્ઠનાં શેષ રહેલા સર્વ કુરુક્ષેત્રના રાજાઓ આવ્યા છે. હે નરશ્રેષ્ઠ ! તેઓને સુઓ તમા ભેત ઉઘાડો, જે કંઈ કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ મેં આજોડું છે, જે રીતે તમે કહ્યું હશે તે રીતે મેં સર્વ કરેલું છે.

વૈશંપાયન બોલ્યા—શુદ્ધિમાન કુંતીના પુત્ર આ રીતે કહેતાં ગંગાના પુત્ર, વિંદીને બેઠેલા સર્વ ભરતકુળમાં થયેલાઓને જોવા લાગ્યા. પછી ઉદય પામતા મેઘના સરખા સ્વરવાળા; વૈત્તમ વક્તા બળવાન બીજમ તેનો મોટો હાથ ઝાલી સમય જોઈ બોલ્યા કે હે—કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ! તમે અમાલ્યો સહિત આવ્યા તે સાંઝે થયું. ભગવાન હજાર કિરણોવાળા સૂર્ય નિવૃત્ત થયા, આજે તીક્ષ્ણ અગ્નિ ભાગોવાળાં બાણોમાં સુતાં મારી અદ્ભવન રાત્રિયો જેમ મોઝ વર્ષા જાય તેમ ગઈ. હે યુધિષ્ઠિર ! આ માધ માસ આવ્યો અને સૌમ્ય, આ ત્રણ ભાગથી શેષ એવો શુકલ પક્ષ પણ ચોગ્ય છે. આ રીતે ગંગાના પુત્ર બીજમ ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને કહી ધૃતરાષ્ટ્રને બોલાવી બોલ્યા કે હે રાજન ! જેણે ધર્મ જાણેલો છે તથા જેણે અર્થના સંશયનો અતિ નિશ્ચય કરેલો છે એવા તમે બહુશ્રુત, ઘણા બ્રાહ્મણોએ સેવેલા છો. હે મનુજેશ્વર ! તમે સમગ્રપણાથી સર્વ વેદશસ્ત્રો, સર્વ ધર્મો અને ચાર વેદોને જાણો છો. હે કૌરવ ! તમારે શોક ન કરવો, ચનાર હતું તે થયું. તમે કૃષ્ણદ્વૈપાયનથી પણ દેવોનું રહસ્ય સાંભળેલું છે. હે રાજન ! જે રીતે પાંડુના તે રીતેજ ધર્મથી, આ તમારા પુત્રો છે માટે ધર્મમાં રહેલા તમે ગુરૂની સેવામાં પ્રીતિવાળા તેઓને પાળો. શુદ્ધ મનવાળા, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તમારી આજ્ઞામાં રહેશે. હું એને અકૂરપણામાં તત્પર અને ગુરૂ જેને પ્રિય છે એવો માનું છું. તમારા પુત્રો દુષ્ટ મનવાળા ક્રોધ, લોભને અધિન, ઇર્ષ્યાથી પરાભવ પામેલા અને દુરાચરણવાળા હતા માટે તમે તેઓનો શોક કરવા ચોગ્ય નથી.

વૈશંપાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે શુદ્ધિમાન ધૃતરાષ્ટ્રને કહી મહાત્માદુ વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે હે ભગવન ! હે દેવ દેવેશ, તથા અસુરોએ નમેલા, ત્રિવિક્રમ અને હે શંખ ચક્ર તથા ગદાને ધારણ કરનાર ! હું તમને નમું છું, તમે વસુદેવના પુત્ર કિરણમાત્રા વિરાટ પુરૂષ, સૂર્યરૂપ, જીવરૂપ, થયેલા ચોગ્ય અને મનાતન પરમાત્મા છો. હે પુરૂષોત્તમ ! કમળના મુરખાં નેત્રવાળા અને વૈકુંઠના પુરૂષોમાં ઉત્તમ શ્રીકૃષ્ણ તમે સૌની રક્ષા કરો તથા મને આજ્ઞા આપો. તમે જેઓના પરમ આશ્રયરૂપ છો તે પાંડવોની આપે રક્ષા કરવી. મેં પ્રથમ દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા મંદ દુર્યોધનને કહ્યું હતું કે, “ જ્યાં કૃષ્ણ છે ત્યાં ધર્મ છે અને જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય છે ” માટે હે પુત્ર ! તીર્થરૂપ વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણની સાથે શાંતિ કરી સંધિ કરવાનો ઉત્તમ કાલ છે. વારંવાર કહેવા છતાં મારે તે વચન અતિ મંદ શુદ્ધિવાળા મંદે કર્યું નહિ અને પૃથ્વીનો નાશ કરાવી પાછળથી મરણ પામ્યો. હે દેવ ! હું તમને ઐષ્ટ્ય અપિ અને નરની સાથે બદરી-કાશ્રમમાં અતિ ઘણો વખત રહેલા જાણું છું. નારદે તથા મહોટા તપવાળા આસે મને તેમજ કહ્યું છે કે આ બે નરનારાયણ મનુષ્યોમાં થયેલા છે માટે હે કૃષ્ણ ! તમે મને આજ્ઞા આપો જેથી હું શરીરને છોડું, તમે આજ્ઞા આપેલો હું ઉત્તમ ગતિ પામીશ.

વાસુદેવ કૃષ્ણ બોલ્યા—હે પૃથ્વીપતે ! મોટી ક્રાંતિવાળા ! બીજમ, તમને આજ્ઞા આપું છું, તમે વસુઓને પામો, તમોને આ લોકમાં કશું પણ પાપ નથી. હે રાજર્ષે ! બીજમ મુકુંડના પુત્ર હોય તેમ તમે પિતૃના ભક્ત છો તેથી જેમ નમેશ્વ. દાસ હોય તેમ મૃત્યુ તમારા વશમાં રહેલું છે. વૈશંપાયન બોલ્યા—આ પ્રમાણે કહેતાં ગંગાના પુત્ર બીજમ પાંડવો પ્રત્યે તથા ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે સર્વ સહજનના પ્રત્યે બોલ્યા—હે ભારતો ! હું પ્રાણોને તજવા ઇચ્છું છું માટે મને તેમાં આજ્ઞા દેવા ચોગ્ય છે. તમારે સત્યો વિષે ચલન કરવો, સત્યજ ઉત્તમ બળ છે, સદા તમારે નિષ્ક્રિય મનવાળા, અકૂરપણામાં તત્પર, ધર્મશીલ, બ્રહ્મ અથવા બ્રાહ્મણોમાં

આસ્તિક અને નિત્ય તપસ્વી થયું. આવી રીતે સર્વ મુહુર્જનોને કહી મળીને ફરી બુદ્ધિમાન ભીષ્મ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બોલ્યા—હે જનાધિપ ! તમારે નિત્ય બ્રાહ્મણોને વિશેષનાથી પડિતોને, આચાર્યોને તથા ઋત્વિજોને પૂજવા.

બ્રાહ્મણાશ્ચૈવતો નિત્યં પ્રાજ્ઞાશ્ચૈવ વિશેષતઃ।

આચાર્યા ઋત્વિજશ્ચૈવ પૂતનીયા જનાધિપ ॥ ૫૨ ॥

इतिश्री महाभारतेऽनुशासनपर्वणि भीष्मस्वर्गारोहणपर्वणि दानधर्मे
अष्टषष्ठ्यधिकश्चतुर्तमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ એ. ભીષ્મની ઉત્તરક્રિયા.

વૈશંપાયન ઉવાચ—एवमुक्त्वा कुरून्सर्वान् भीष्मः शान्तनवस्तदा ।

तूष्णीं बभूव कौरव्यः स मुहूर्त्तमरिंदम ॥ १ ॥

વૈશંપાય બોલ્યા—હે અરિંદમ ! તે વખતે કુરુના કુળમાં થયેલા, શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ આ પ્રમાણે સર્વ કુરુઓને કહી મૌન થઇ બોલતા બંધ થયા આત્માને ધારણાઓ વિશે ક્રમ પ્રમાણે ધારણ કર્યો અને મહાત્માના ઈર્ષેલા પ્રાણો ઉઘે ચડી ગયા. હે પ્રભો ! તેવામાં સર્વ વ્યાસ વગેરે મજેશા ઋષિઓસહિત મહાત્માઓના મધ્યમાં આ આશ્ચર્ય થયું તે સમયે શંતનુના પુત્ર જે જે અંગેને મૂકતા ગયા તે તે યોગવાળા ભીષ્મનું અંજ શલ્યરહિત થયું ગયું. ક્ષણવારમાં જેઓના જોનાં તે શલ્યરહિત થયા. તે જોઇ સર્વ વ્યાસ વગેરે મુનિયો સાથે વચુરેવના પુત્ર વગેરે વિસ્મિત થયા. હે નૃપ ! સર્વ સ્થાનકમાં તેણે રોકેલો આત્મા મસ્તકને બેઠી સ્વર્ગ પ્રત્યે ઉડી ગયો. પુષ્પોની વૃષ્ટિ સાથે દેવનાં દુઃકુલિનો નાદ થયો. સિદ્ધ તથા બ્રહ્મ-પિયો હર્ષ પામેલા ‘સાઈ થયુ’ એમ બોલવા લાગ્યા. હે જનાધિપ ! ભીષ્મના મસ્તકથી નીકળીને આત્મા જેમ મોટી ઉડકા હોય તેમ આકાશમાં પેસી ક્ષણવારમાં અંતર્ધાન થયો. હે રાજકેશ ! આ પ્રમાણે તે વખતે શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ જે ભારતોનાં કુળને ધારણ કરનાર હતા તે કાળવશ થયા ત્યારે લાકડાં તથા જીદા જીદા પ્રકારના ઘણા ગંધોને લેઇ વિદુર, યુયુત્સુ અને મહાત્મા પાંડવો ચિતા કરવા લાગ્યા. બીજાઓ, કુરુકુળમાં થયેલા ભીષ્મને જોવા લાગ્યા. મહા બુદ્ધિવાળા વિદુર અને યુધિષ્ઠિર બે કુરુકુળમાં થયેલા ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને શ્લેષ વચ્ચે અને પુષ્પોથી ઢાંકવા લાગ્યા. એ પછી યુયુત્સુએ તેમનાં ઉત્તમ જત્રને ધારણ કર્યું. ભીષ્મસેન તથા અર્જુન એ બેએ શુભ ચામર અને પાંખો ધારણ કર્યા. માદ્રીના પુત્રોએ બે પાંધડીને મુકટ ગ્રહણ કર્યો. કૌરવોના નાથની સ્ત્રીઓ કુરુકુળને ધારણ કરનારા ભીષ્મને તાલના પાંખાઓ લેઇ ચોતરફથી પવન નાંખવા લાગી. ત્યારપછી મહાત્માનો વિધિ પ્રમાણે પિતૃમેષ અને બહુવાર અગ્નિમાં યજન કર્યું. સામને જાણનારાઓ સામને ગાવા લાગ્યા. પછી ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે કૌરવો ચંદનનાં લાકડાં, પીળાં ચંદન અથુર વગેરે જૂદા જૂદા પ્રકારના ગંધોથી ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને ઢાંકી અગ્નિ સળગાવી ચિતાને અપમવ્ય કરવા લાગ્યા. ગંગાના પુત્ર કુરુકૌશ ભીષ્મને સંસ્કાર કરી નગરના જનો આગ્યા હતા તે અને વ્યાસ, નારદ, અસિત, કૃષ્ણ તથા ભરતકુળની સ્ત્રીઓએ અનુસરેલા કૌરવો પુણ્યકારો, ઋષિયોએ સેવેલી ભાગીરથી ગંગા પ્રત્યે ગયા. તે વખતે કૌશલ્યે અને

સર્વજ્ઞ મહાત્મા ભીષ્મને ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યા. પછી પુત્રનું ઉદ્દેશ કર્યું ત્યારે જળથી બહાર આવી દેવી ભાગીરથી ગંગાનાં શોકથી વિદ્વજ થઈ વિલાપ કરતાં કૈરવોને કહેવા લાગ્યા કે-હું નિષ્પાપ પુરૂષો ! મેં કહેલું વ્રતાંત છે તે જાણો. જે રાજ વ્રતથી, શુદ્ધિથી ને કુટુંબથી સંપન્ન, વૃદ્ધ કુરુઓના સત્કાર કરનાર, પિતૃભક્ત અને મ્હોટાં વ્રતવાળા હતા, પૂર્વે જમદગ્નિના પુત્ર રામ જેનો પરાજય કરી શક્યા ન હતા તે મહા પરાક્રમવાળા ભીષ્મને આજ શિખડિયે દિવ્ય અસ્રોથી હણ્યો. હે રાજાઓ ! જરૂર માંડે હૃદય પાપાણુની તુલ્ય સ્થિતિ ભાગવાળું છે જેથી આજ પ્રિયપુત્રને હું જોઉં છું તોપણ માંડે હૃદય ચિરાતું નથી. આણે કાશીપુરીમાં સ્વયંવર વિષે મળેલા ક્ષત્રિય રાજાઓને એકરથથી જીતી કત્યાએને હરી હતી. પૃથ્વીમાં બધા વિષે જેની તુલ્ય કાર્મ નથી તેને શિખડિયે હણેલો સાંભળી માંડે મન ચિરાતું નથી ! યુદ્ધમાં મહાત્માએ કુરુક્ષેત્રમાં જમદગ્નિના પુત્ર રામને અતિ યત્ન વિના પીડ્યા હતા, તેને આજ શિખડિયે હણ્યો, આ પ્રકારે બહુ વિલાપ કરતાં મહાનદી ગંગાને તે વખતે પ્રભુ દામોદર કૃષ્ણ આશ્વાસના કરવા લાગ્યા કે-હે કલ્યાણિ ! હે શુભ દેખાવવાળાં ! તમે આશ્વાસના પામે, શોક કરો માં, તમારા પુત્ર ઉત્તમ લોકને પામ્યા છે, એમાં સંશય નથી. હે શોભને ! આ મહા તેજસ્વી વસુ શાપના દોષથી મનુષ્યપણાને પામેલો માટે તમે એનો શોક કરવા યોગ્ય નથી. હે દેવિ ! જે રણભૂમિમાં ક્ષત્રિયના ધર્મથી લડતા હતા તે ભીષ્મને શિખડિયે હણ્યો. હે શુભાનને ! યુદ્ધમાં સાક્ષાત્ સૌ યત્ન કરનાર ઇન્દ્ર પણ કુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ, મહા યુદ્ધમાં બાણ ઉગામનાર ભીષ્મને હણવા શક્તિમાન નથી તેથી તમારા પુત્ર સ્વચ્છંદપણથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત ગયા છે. હે સરિચ્છેદ ! યુદ્ધમાં સર્વ દેવતાઓ તેને હણવા શક્તિમાન નથી માટે તમે કુરુના પુત્ર ભીષ્મનો શોક કરો માં. હે દેવિ ! આ તમારો પુત્ર વસુઓ પ્રાપ્ત ગયો છે માટે નિશ્ચિત થાઓ. વૈશંપાયન બોલ્યા-હે મહારાજ ! આ પ્રમાણે કૃષ્ણ તથા વ્યાસે આશ્વાસન અપાવેલું. ઉત્તમ નદી ગંગાજીશોકને તજી પોતાના જળ પ્રત્યે ઉતરી. તે પછી તે નૃપ ! તેણે આન આપેલા સર્વ જનોના અધિપતિયો ગંગાને સત્કાર કરી નિવૃત્ત થયા.

સંસ્કૃત્ય તે તાં સરિતં તતઃ કૃષ્ણમુક્ષાનૃપાઃ ॥

અનુજ્ઞાતાસ્તયા સર્વેન્યર્વર્તન્ત જનાધિપાઃ ॥ ૩૭ ॥

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यांसंहितायां वैयासिक्यामनुशासनपर्वणि
भीष्मस्वर्गरोहणपर्वणि दानधर्म युधिष्ठिरसंवादे भीष्ममुक्तिर्नाम एकोनसप्तत्य-
भिक्षुशतमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

॥ અનુશાસનપર્વ સમાપ્ત ॥

